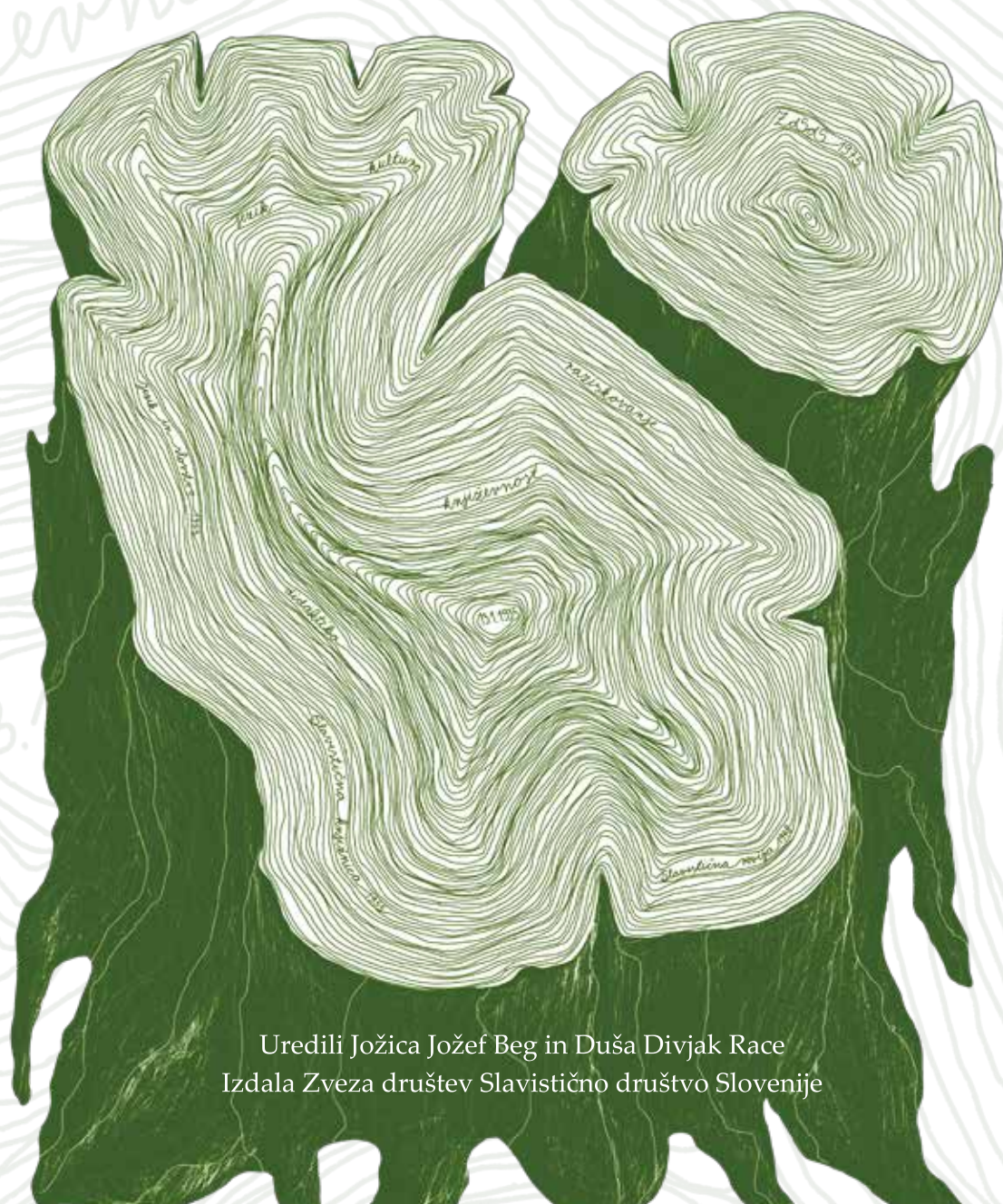

Slovenski slavistični kongres
Ljubljana, 2025

SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE: SLOVENISTIKA IN SLAVISTIKA 90 LET KASNEJE

Uredili Jožica Jožef Beg in Duša Divjak Race
Izdala Zveza društev Slavistično društvo Slovenije

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 35

SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE:
SLOVENISTIKA IN SLAVISTIKA
90 LET KASNEJE

Uredili:
Jožica Jožef Beg, Duša Divjak Race

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije
Ljubljana 2025

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 35
Slovenski slavistični kongres, Ljubljana,
25.–27. september 2025

SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE: SLOVENISTIKA IN SLAVISTIKA 90 LET KASNEJE

Urednici: Jožica Jožef Beg, Duša Divjak Race

Recenzentke in recenzenti: Kozma AHAČIČ, Tjaša ALIČ, Aleksander BJELČEVIČ, Milena MILEVA BLAŽIČ, Silvija BOROVNIK, Monika DEŽELAK TROJAR, Duša DIVJAK RACE, Januška GOSTENČNIK, Miran HLADNIK, Peter HOLOZAN, Miha JAVORNIK, Mateja JEMEC TOMAZIN, Janoš JEŽOVNIK, Jožica JOŽEF BEG, Franci JUST, Karmen KENDA-JEŽ, Damjana KERN ANDOLJŠEK, Matej KLEMEN, Miran KOŠUTA, Boža KRAKAR VOGEL, Mojca KUMIN HORVAT, Nina LEDINEK, Karin MARC, Mija MICHELIZZA, Boris A. NOVAK, Matija OGRIN, Darja PAVLIČ, Urška PERENIČ, Mateja PEZDIRC BARTOL, Blaž PODLESNIK, Špela SEVŠEK ŠRAMEL, Mojca SMOLEJ, Matej ŠEKLI, Jožica ŠKOFIČ, Hotimir TIVADAR, Branislava VIČAR, Jerica VOGEL, Janja VOLLMAIER LUBEJ, Alojzija ZUPAN SOSIČ, Andreja ŽELE, Vita ŽERJAL-PAVLIN, Vesna ŽNIDAR

Tehnična urednica: Duša DIVJAK RACE

Avtorica naslovnice: Ines RAKAR

Slikovni material, uporabljen pri izdelavi naslovnice, je ponujen pod licenco:

Creative Commons mednarodna licenca 4.0: priznanje avtorstva, deljenje pod enakimi pogoji.

Izdala in založila Zveza društev Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani septembra 2025.

Prva e-izdaja.

Zbornik je objavljen na naslovu: https://zdsds.si/tiski/kongresni_zborniki/.

To delo je ponujeno pod licenco:

Creative Commons mednarodna licenca 4.0: priznanje avtorstva, deljenje pod enakimi pogoji.

Deli besedil so bili pripravljene z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani razvil Peter Weiss.

Katalogni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID

ISBN (PDF)

KAZALO

JOŽICA JOŽEF BEG

Uvodnik.....13

ANDREJA ŽELE

Pregled delovanja Slavističnega društva Slovenije ob njegovi 90- obletnici.....17

SLOVENISTIKA IN SLAVISTIKA V 21. STOLETJU

MOJCA SMOLEJ, HOTIMIR TIVADAR, MARIA WTORKOWSKA

Izzivi slovenščine, slavistike in slovenistike 29

IVANA LATKOVIČ

Slovenistika in slavistika v izzivih sodobne humanistike.....44

ANDREJ LEBEN

Slovenska literatura v Avstriji in slovenski literarni prostor 56

VILMA PURIČ

Sodobna slovenska književnost v Italiji.....68

VESNA MIKOLIČ

Jezik in književnost kot kulturni vrednoti – v teoriji in praksi.....82

MILENA MILEVA BLAŽIČ

Implicitni nebralec: književna vzgoja, kanon in institucionalno nebranje.....93

SLOVENISTIKA V 21. STOLETJU

IRENA STRAMLJIČ BREZNIK

Izzivi slovenistike 90 let kasneje.....109

POLONA GANTAR

Digitalna slovenistika.....121

NATAŠA PIRIH SVETINA

Za koga vse in kako slovenščina v 21. stoletju.....138

NATAŠA LOGAR

Učitelj slovenščine – poklic prihodnosti?.....148

80 LET INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK FRANA RAMOVŠA ZRC SAZU

DEJAN GABROVŠEK

Leksikografija sodobnega slovenskega knjižnega jezika na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v časovni perspektivi.....163

HELENA DOBROVOLJC

Slovensko pravopisje med individualnimi pobudami ter kolektivnim in družbenim soglasjem: dediščina in vizija Oddelka za pravopis 173

KARMEN KENDA-JEŽ, JOŽICA ŠKOFIC

Geolingvistika na Oddelku za dialektologijo: preteklost in prihodnost.....182

EVA TRIVUNOVIĆ

Stalnost in spreminjanje jezika skozi čas.....193

MOJCA ŽAGAR KARER

Terminološko delo na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU od začetkov do danes.....202

OSREDNJESLOVENSKA NAREČJA

VERA SMOLE

Dolenjsko narečje na primeru frazeoloških raziskav.....211

JANUŠKA GOSTENČNIK

Belokranjska narečja – zbiranje narečnega gradiva na terenu.....231

JOŽICA ŠKOFIC

Gorenjščina, kot se kaže v narečnih zemljepisnih lastnih imenih.....244

ŠTUDIJ SLOVANSKIH JEZIKOV, KNJIŽEVNOSTI IN KULTUR V SLOVENIJI DANES: STANJE IN PERSPEKTIVE

BLAŽ PODLESNIK

Študij vzhodoslovanskih jezikov in kultur v spremenjenih kontekstih.....261

ŠPELA SEVŠEK ŠRAMEL

Cilji študija zahodoslovanskih jezikov in kultur danes: nekaj predlogov povezovanja literarne vede, didaktike tujega jezika in medkulturnih študij.....268

MATEJ ŠEKLI, LUKA REPANŠEK, ROK KUNTNER

Vsebine s področja indoevropskega primerjalnega in slovanskega primerjalnega jezikoslovja ter stare cerkvene slovanščine pri študiju slovenščine in drugih slovanskih jezikov.....274

SLOVENŠČINA KOT DRUGI IN TUJI JEZIK

MOJCA NIDORFER

Slovenistike na univerzah po svetu in motivacija študentov za izbiro lektorata ali študija slovenščine 303

MIHAELA KNEZ

Dopolnilni pouk slovenščine v evropskih državah.....313

TJAŠA ALIČ, DAMJANA KERN ANDOLJŠEK

Interaktivna učna gradiva za (samo)učenje slovenščine kot neprvega jezika za otroke, najstnike in odrasle.....327

MATEJ KLEMEN, MAGDA LOJK

Stopenjska berila in možnosti njihove uporabe pri pouku slovenščine kot neprvega jezika.....338

NOVI POGLEDI NA BAROČNO IN RAZSVETLJENSKO KNJIŽEVNOST

MATIJA OGRIN

Rokopisi baročnega slovstva: razširitev pogleda na slovensko književnost.....349

MONIKA DEŽELAK TROJAR

Zametki gledališča v slovenščini v dobi baroka.....357

NINA DITMAJER PRANDO

Madžarska in hrvaška pesniška tradicija v prekmurskem jezikovnem prostoru v 18. in 19. stoletju.....369

MARIJAN DOVIČ

Od Karantanije do Ilirije: politična cenzura pri Linhartu in Vodniku.....381

POGLEDI NA SODOBNO SLOVENSKO KNJIŽEVNOST

ALOJZIJA ZUPAN SOSIČ

Nekanonizirani slovenski romani: *Nož in jabolko*, *Da me je strah?* in *Sonce zahaja v Celju*.....393

SILVIJA BOROVNIK

Sodobne slovenske pisateljice – izbor in interpretacija del.....404

DARJA PAVLIČ

Vrste sodobne slovenske poezije.....418

MATEJA PEZDIRC BARTOL

Refleksija družbenega dogajanja v dramskem in gledališkem opusu Žige Divjaka.....	427

RAZISKAVE ČLANOV ŠTUDENTSKE SEKCIJE ZdSdS

NEŽA KOČNIK

Proces silabotonizacije slovanskih verznihi sistemov.....	439

NEJC RAC

Mitizacija oblike sonetnega venca.....	455

ŽAN LUKA UMIČEVIČ

Mladinsko raziskovalno delo na področju slovenskega jezika in književnosti: izhodišča, metode, izzivi.....	463

REBEKA KRASIČ

Spolni stereotipi in seksualizacija otrok v modnih oglasih.....	475

JEZIK IN KNJIŽEVNOST V KONTEKSTU SODOBNIH TEHNOLOGIJ

PETER HOLOZAN

Ali so veliki jezikovni modeli vse, kar potrebujemo?.....	489

MIJA MICHELIZZA

Vpliv digitalne revolucije na nastajanje in rabo jezikovnih priročnikov za slovenščino.....	492

MATEJA JEMEC TOMAZIN

Odprti podatki in potrebe.....	495

MIHA JAVORNIK, VITJA BIZJAK

Perspektive umetne inteligence (UI) in digitalnega izobraževanja na področju književnosti in prevodoslovnih tehnik.....	498

NOVI UČNI NAČRTI ZA SLOVENŠČINO V OSNOVNI ŠOLI IN GIMNAZIJI

MARIJA ŽVEGLIČ

Prenovljeni učni načrt za pouk slovenščine/književnosti v 2. in 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju osnovne šole (2025).....	509

ALENKA ŽBOGAR

Učni načrt za slovenščino v gimnaziji (2025) in pouk književnosti	516

PRIMOŽ STURMAN

Pomanjkljivo upoštevanje slovenskih avtorjev in avtoric z zemljepisnega obrobja v osrednjeslovenskem literarnem kanonu in učnih načrtih.....528

KLEMEN LAH

Avtonomija učitelja, izbirnost v učnem načrtu in položaj književnosti: kritični premislek.....533

POUK SLOVENŠČINE V GIMNAZIJI

TOMAŽ KONCILIJA

Kako se zagristi v Cankarjev klanec pred matura?.....541

DRAGO MEGLIČ

Eva s Klanca kot novodobna Francka s klanca – mar res?.....554

JERNEJ KUSTERLE

Uporabne možnosti odprte znanosti pri gimnazijskem pouku slovenščine.....564

NAMITA SUBIOTTO, ANDRAŽ STEVANOVSKI

Bosch, Urošević in ChatGPT na vrtu zemeljskih naslad.....577

KATALOGI ZNANJ ZA SREDNJE POKLICNE IN SREDNJE STROKOVNE ŠOLE

MARTINA HOLEŠEK

Uvod v okroglo mizo o katalogih znanj za slovenščino.....591

VANJA KAVČNIK KOLAR

Kako se glede na prenovljene kataloge znanj spreminja pouk slovenščine v srednjem poklicnem in strokovnem izobraževanju?.....593

BOŽA KRAKAR VOGEL

Književni pouk v katalogih znanj za strokovno in poklicno izobraževanje.....598

BOJANA MODRIJANČIČ REŠČIČ

Šola ni le nujno zlo.....604

POLOŽAJ SLOVENŠČINE MED OSREDJEM IN OBROBJEM

HOTIMIR TIVADAR

Nadregionalnost knjižnega jezika kot ključni nacionalnozdruževalni element....611

FRANCI JUST

Govoriti, govort, gučati.....615

ŠTEFAN KARDOŠ

Med narečjem in knjižnim jezikom v Prekmurju in Porabju danes.....619

MARTINA PIKO-RUSTIA

Slovenska zemljepisna imena med osredjem in obrobjem.....622

VESNA MIKOLIČ

Jezikovna realnost v Slovenski Istri in prispevki k jezikovni politiki.....626

VILMA PURIČ

Misel o jeziku na Tržaškem.....630

BARBARA RIMAN

Slovenski jezik za južno mejo?.....633

TADEJ KRALJ

Slovenščina kot narodni ponos doma in v izseljenstvu.....637

VESNA ŽNIDAR

Slovenščina izzvana na domačem terenu.....640

SLOVENŠČINA V JAVNOSTI

MARKO JESENŠEK

Dejansko stanje slovenščine v Sloveniji.....647

IZ DELOVANJA DRUŠTVA

VESNA ŽNIDAR

Tekmovanje za Vodnikovo priznanje: prvi koraki in pogled naprej.....655

UTEMELJITVE PRIZNANJ ZVEZE DRUŠTEV SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

VESNA ŽNIDAR

Vita Žerjal Pavlin.....665

Mojca Honzak.....667

NEŽA KOČNIK

Đurđa Strsoglavac.....670

RENATA MORE

Mojca Nidorfer.....673

BRANISLAVA VIČAR

Utemeljitev priznanja Ani Ambrož za posebno uspešen magistrski študij.....676

DARJA PAVLIČ

Utemeljitev priznanja Moniki Podlogar za posebno uspešen magistrski študij....677

MATEJA KOSI

Utemeljitev priznanja Barbori Almášiza posebno uspešen študij slovenistike na neslovenskih univerzah.....678

VIRNA KARLIČ

Utemeljitev priznanja Ani Marić za posebno uspešen študij slovenistike na neslovenskih univerzah.....679

IN MEMORIAM

URH FERLEŽ

Božena Orožen (1929–2025) 683

VIKA SLABE

Alenka Vilfan Kozinc (1933–2025).....685

IRENA OREL

Martina Terezija Orožen (1931–2025).....688

ĐURĐA STRSOGLAVEC

Vladimir Osolnik (1948–2025).....691

LUKA REPANŠEK

Vlasta Pacheiner Klander (1932–2025).....693

ERNESTA DEJAK FURLAN, SONJA ŽEŽLINA

Nužej Tolmaier (1942–2025).....696

MILENA MILEVA BLAŽIČ

V spomin Marjani Kobe (1938–2024) – temeljni raziskovalki slovenske mladinske književnosti.....700

VERA TUTA BAN

Jezikoslovec Božo Radovič (1927–2024).....704

MATEJ ŠEKLI

Božo Radovič / Natalino Radovich o grafičnih sistemih jezika slovenskih protestantskih piscev druge polovice 16. stoletja.....707

SPREHOD PO LJUBLJANI

VESNA ŽNIDAR

Med mostovi, verzi in spomini: obraz Prešernove Ljubljane.....719

Uvodnik

V letu, ko obeležujemo 90. obletnico ustanovitve Slavističnega društva Slovenije, se lahko s ponosom zazremo na prehojeno pot enega najstarejših slovenskih društev. Že bežen pogled na program slovenskega slavističnega kongresa, ki smo ga naslovili z jubileju primernim naslovom, pokaže, da sta slovenistika in slavistika vključno z didaktiko književnosti in jezika še kako živi in tvorni znanstveni področji, ki nova spoznanja vnašata ne le v šolsko prakso, ampak tudi širše v slovenski kulturni prostor.

Slavistično društvo Slovenije se je od ustanovitve pred devetdesetimi leti večkrat reorganiziralo; nazadnje v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je bila ustanovljena zveza samostojnih slavističnih društev. Nova društvena pravila so bila sprejeta oktobra 1975 na izrednem občnem zboru v Postojni, torej bomo čez nekaj dni obeležili tudi 50-letnico delovanja Zveze društev Slavistično društvo Slovenije (ZdSdS), v katero se danes povezuje enajst pokrajinskih društev. Kljub spremembam v organiziranosti ostaja ZdSdS zavezana ciljem ustanovnih članov, tj. znanstvenemu in strokovnemu raziskovanju slovenščine, izdajanju znanstvenih publikacij in skrbi za pouk in javno rabo slovenščine na vseh ravneh. V ta namen sodeluje z znanstvenimi, izobraževalnimi in kulturnimi institucijami ter ohranja status nevladne organizacije posebnega pomena na področju znanosti ter na področju vzgoje in izobraževanja.

Posebno skrb ZdSdS namenja znanstvenemu raziskovanju slovenskega jezika in literature, tudi v kontekstu slovanskih jezikov in književnosti. V ta namen izhajata dve reviji, in sicer *Slavistična revija* (1948–), ki jo kot edini založnik izdaja ZdSdS, in *Jezik in slovstvo* (1955–), ki od leta 2022 izhaja v sozaložništvu Znanstvene založbe Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Predstavitev najnovejših spoznanj na področju slovenistike in slavistike prinaša vsakoletni slovenski slavistični kongres; prispevki s kongresa so v celoti objavljeni v kongresnem zborniku. ZdSdS izdaja tudi zbirko Slavistična knjižnica, v kateri izhajajo znanstvene monografije s področja jezikoslovja, književnosti in didaktike. Za vpetost v mednarodni slavistični prostor skrbi sekcija Slovenski slavistični kongres. Konec avgusta letos je v Parizu potekal svetovni slavistični kongres, na katerem so slovensko slovenistiko in slavistiko zelo uspešno zastopali člani našega društva. Njihovi prispevki so zbrani v posebni številki *Slavistične revije*. Mednarodno povezovanje predstavlja tudi v javnosti zelo odmevno obeleževanje dneva slovarjev, ki ga organizira Sekcija za leksiko, ponosni pa smo na delovanje mladih v Študentski sekciji, ki

stopajo na raziskovalno pot z organiziranjem simpozija mladih slavistov in drugimi dejavnostmi.

Znanstvena spoznanja postanejo sama sebi namen, če ne pride do prenosa v pedagoško prakso in širšo javnost. Ta cilj, ki so ga prav tako poudarili že ustanovni člani društva, v ZdSdS uresničujemo prek dejavnih sekcij. Sekcija učiteljev ruščine že leta izvaja tekmovanje v znanju ruščine. Didaktična sekcija pripravlja izobraževanja za učitelje slovenščine, spremlja spremembe v šolskih programih za pouk slovenščine in sodeluje pri organiziranju tekmovanja v znanju slovenskega jezika za Vodnikovo priznanje. Z igrivo naslovljenim tekmovanjem Slovenščina ima dolg jezik sekcija Znanost mladini med mladimi širi ljubezen do literature in filma, Sekcija za slovanske jezike in književnosti pa s slovansko bralno značko spodbuja bralno kulturo.

Med stalne in v javnosti prepoznavne projekte za krepitev bralne kulture spada *Wikivir: Slovenska leposlovna klasika*, v jezikovno ozaveščanje širše javnosti pa sta usmerjeni sekcija Dajmo priložnost slovenščini s tekmovanjem za priznanje vsehček za slovenščino in Sekcija za slovenščino v javnosti, ki opozarja na pomen jezika v družbi.

Vse kaže, da Sekcijo za slovenščino v javnosti čaka v prihodnje posebej veliko dela. Začele so se priprave na oblikovanje nove Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko. Na prvem posvetu je sodelovala tudi ZdSdS in se bo vključevala v naslednje faze nastajanja resolucije. Prav zato na kongresu v jubilejnem letu posvečamo posebno pozornost temeljnemu dokumentu za pouk slovenščine po izobraževalni vertikali in perspektivam študija slovenščine in drugih slovanskih jezikov, poseben poudarek pa velja slovenščini v javnosti, ki ji posvečamo dve okrogli mizi.

Trenutni položaj slovenščine vzbuja mešane občutke. Res je slovenščina dandanes še v dobri kondiciji, saj ima izjemno jezikovno infrastrukturo, jezikovno načrtovanje ni odvisno od usmeritev uradne politike, slovenščina je (še) vedno učni jezik po celotni izobraževalni vertikali, prevajalcev v slovenščino in iz nje ter lektorjev (še) ne nadomeščajo stroji, na voljo so nam raznovrstni mediji v slovenščini, rabe slovenščine ne ogrožajo »zunanji sovražniki« ... Častni član Slavističnega društva Slovenije dr. Matjaž Kmecl je v pismu uredništvu *Jezika in slovstva* leta 2020 (letn. 65, št. 3/4) zapisal, da dandanes

/j/ezikovno načrtovanje ni podprto z ničimer nejezikovnim, recimo političnim. Toliko bolj pa je pomembno, naj se sliši še tako noro, s kolikšno občutljivostjo »uradno« jezikoslovje ponuja jezikovni premislek. Popolna liberalizacija, v kakršno očitno sili, je sicer všečna, ker se zdi nadvse demokratična, toda že Aristotel je opozarjal, da sta

demokraciji trajno nevarna brezvladje (anarhija) in vladavina ulice (ohlokracija). In to oboje seveda preži tudi na naš jezik.

Čas, ko bi bilo treba iti na okope v bran slovenščini, naj bi bil torej dokončno mimo. Pa je res? Vsakih nekaj let se kot pereča problematika izpostavlja slovenščina kot učni jezik v visokem šolstvu. To je tudi politično vprašanje in se tiče narodne identitete, saj spremembe na področju učnega jezika v visokem šolstvu vplivajo na rabo in ugled slovenščine vse do vrtca. V ZdSdS smo na celjskem kongresu (2024) z izjavo podprli stališča SAZU o slovenščini kot ucnem jeziku v visokem šolstvu (15. člen Zakona o visokem šolstvu), sprejeli pa smo tudi izjavo, da nasprotujemo maturi iz slovenščine na dveh ravneh, kot je bilo predlagano v osnutku Predloga o nacionalnem programu vzgoje in izobraževanja za obdobje 2023–2033. V javni razpravi o predlogu smo opozorili tudi na to, da v njem ni opredeljeno, da je učni jezik slovenščina (na narodnostno mešanem ozemlju še italijanščina oz. madžarščina). Je to danes res samoumevno? Leta 2011 se avtorjem *Bele knjige o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji* (2011) to ni zdelo in so učni jezik natančno opredelili. V noveli Zakona o visokem šolstvu je bil sprejet kompromis, kaj se dogaja z Nacionalnim programom vzgoje in izobraževanja, pa ni znano, čeprav bi moral biti v veljavi že dve leti.

Kljub urejeni zakonodaji o slovenščini kot uradnem, državnem, ucnem jeziku kaže, da slovenščina izgublja nekdanjo vlogo ne le na robovih slovenskega etničnega ozemlja, ampak tudi znotraj Republike Slovenije, kjer smo korak za korakom bližje anglikaciji. Veliko govorcev in pišočių se niti ne zaveda več, da uporabljajo angleške strukture v slovenskih besedilih, vse manj so občutljivi na oglasna sporočila v tujem jeziku, tuja imena projektov, ki jih izvajajo v lokalnem okolju ipd. Znanje slovenščine, predvsem pa jezikovna zavest upada, zato lahko le ugibamo, ali bodo bralci v bližnji prihodnosti prepoznali, ali je neko uspešnico lektoriral ali prevedel usposobljen prevajalec ali umetna inteligenca. Kar ne zmoti, postane vsakdanje.

Da, morali bomo dogovoriti na vprašanje, ki ga zastavlja predsednik Društva slovenskih pisateljev Marij Čuk: »Je jezik še moralna in narodotvorna vrednota ali le sporazumevalno orodje?« Nanj ne more odgovoriti le stroka, temveč širša javnost s politiko na čelu, kajti vprašanje jezika je za slovenščino tudi politično vprašanje. Tega se je zavedala slovenska politika v času, ko je bila slovenščina ogrožena zaradi zunanjih dejavnikov, in je delovala, kot piše Kmecl v zgoraj omenjenem članku »v skladu s svojo notranjo/prikrito resničnostjo ves čas: obrambno ‘nacionalistično’ (v boljšem pomenu besede). Da je naš jezik trajno ‘obsojen’ na tovrstno orkestracijo,

pa je pač njegova neizbežna usoda.« Zdi se, da bo treba veliko potrpežljivosti, da bo to doumela tudi sodobna politika.

Za nami je bogato jubilejno leto, ki smo ga začeli z odmevno tiskovno konferenco, nadaljevali z izvedbo prvega državnega tekmovanja v znanju slovenskega jezika za Vodnikovo priznanje in se pri tem tesneje povezali z Inštitutom za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU. Ponovno smo uspešno zaključili tekmovanje Slovenščina ima dolg jezik, obudili smo društveno kroniko, razpisali izobraževanja za učitelje, sodelovali na svetovnem slavističnem kongresu ... Kongres v jubilejnem letu naj bi celovito predstavil aktualno dogajanje na področju slovenistike in slavistike v 21. stoletju, torej 90 let po ustanovitvi Slavističnega društva Slovenije, hkrati pa prikazati raznovrstno delovanje sekcij znotraj ZdSdS in pokrajinskih društev. Razvoj društva v besedi in sliki ter predstavitev publikacij si je v času kongresa mogoče ogledati na priložnostni razstavi, veliko tem pa smo prihranili tudi za kongres v naslednjem letu, ki bo jubilejno za večino pokrajinskih slavističnih društev.

Veseli me, da poteka slovenski slavistični kongres v jubilejnem letu prav v Ljubljani, kjer je bilo Slavistično društvo Slovenije tudi ustanovljeno. Za soorganizacijo kongresa se zahvaljujem Slavističnemu društvu Ljubljana ter Oddelku za slovenistiko in Oddelku za slavistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Hvala Filozofski fakulteti, kjer ima ZdSdS svoj sedež, pa tudi ministrici za kulturo dr. Asti Vrečko, ki je častna pokroviteljica slovenskega slavističnega kongresa 2025.

Za konec vsem vam, spoštovani člani in članice ZdSdS, čestitam, da ste del strokovne organizacije, ki letos praznuje častitljivo obletnico, in vam želim veliko zadovoljstva pri sodelovanju v društvenih dejavnostih tudi v prihodnje.

Jožica Jožef Beg,

predsednica Zveze društev Slavistično društvo Slovenije

Andreja Žele

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije

andreja.zele@zrc-sazu.si

Pregled delovanja Slavističnega društva Slovenije ob njegovi 90-obletnici

90-letnica Slavističnega društva Slovenije je nova priložnost, da na vsako desetletje dopolnimo in hkrati ažuriramo delovanje društva z uradnim nazivom Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (ZdSdS). Spomnimo, kako se je skozi desetletja oblikovalo in organiziralo in hkrati predstavimo vse njegove aktualne dejavnosti.

1 Oblikovanje in organiziranje

7. junija 1934 je predsednik pripravljalnega odbora prof. dr. Rudolf Kolarič s še dvema članoma, prof. dr. Antonom Bajcem in prof. Vido Vrtovcem (ki so bili sicer predstavniki slavistov v tedanjem Jugoslovanskem profesorskem društvu), poslal kraljevski banski upravi Dravske banovine v Ljubljani prošnjo za potrditev pravil samostojnega strokovnega društva profesorjev slovenščine in srbohrvaščine na naših srednjih šolah. Tako so 17. decembra 1934 vabila na ustanovni občni zbor Slavističnega društva prejeli univerzitetni profesorji (Ramovš, Nahtigal, Kidrič, Prijatelj, Stojičevič in Bizjak), srednješolski profesorji državnih klasičnih gimnazij, učiteljski, srednjih tehničnih šol in trgovskih akademij v Ljubljani, Celju, Kočevju, Kranju, Mariboru, Murski Soboti, Novem mestu, na Ptuju in v Šentvidu. Med vabljenimi na ustanovni občni zbor je bila večina naših znanih jezikoslovcev in literarnih zgodovinarjev, ter obe državni študijski knjižnici v Ljubljani in Mariboru – skupno je bilo odposlanih 87 vabil. 2. januarja 1935 je bila policijskemu ravnateljstvu v Ljubljani oddana še prijava ustanovnega občnega zbora Slavističnega društva (v nadaljevanju Društvo), ki je bil na nedeljo, 6. januarja 1935, v prostorih Slovenske matice na Kongresnem trgu 8, že naslednji dan pa je o tem pisalo v *Jutru*, *Slovincu* in v *Slovenskem narodu*. V *Jutru* takole: »Tako imajo poleg klasičnih filologov, zemljepiscev, zgodovinarjev, prirodoslovcev in celo telovadnih učiteljev tudi slavisti svoje društvo, svoj organ pa začasno v *Akademskem vestniku*.« Na ustanovnem občnem zboru so bile določene naloge Društva, ki so že na začetku združevale znanstveno in pedagoško delo in so bile opisane kot: a) znanstveno

raziskovanje slovenskega jezika in literature, b) izdajanje strokovnih publikacij in c) skrb za pravilno učenje slovenščine.

Še istega leta, 17. decembra 1935, je Društvo poslalo kraljevski banski upravi Dravske banovine v Ljubljani prošnjo za finančno podporo pri obnovitvi izhajanja *Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino* (do tedaj je namreč izšlo že osem letnikov, potem pa sedem let nič). Prvo zgolj društveno glasilo je bil *Slovenski jezik*, ki je izhajal od leta 1938 do 1941 (izšli so štirje letniki). Po okupaciji leta 1941 je Društvo prenehalo delovati oz. se je del dejavnosti prenesel v Slovensko matico, po vojni, 11. avgusta 1945, pa je na pobudo takratnih učiteljev slovenščine spet zaprosilo za delovanje in se obnovilo s skoraj enakim programom. Spremenilo se je samo to, da sta del prejšnjih, predvojnih društvenih načrtov prevzela Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Ministrstvo za prosveto oz. Svet za prosveto in kulturo. Društveno glasilo je začelo ponovno izhajati leta 1948 kot *Slavistična revija*, konec štiridesetih pa so prišle pobude tudi za strokovno-pedagoški časopis, ki je leta 1955 začel redno izhajati kot mesečnik *Jezik in slovstvo*. V Mariboru je v 50. letih delovala tudi prva samostojna podružnica društva, drugod na podeželju pa so bili ustanovljeni strokovni aktivni, ki so bolj ali manj uspešno krepili stanovsko zavest. Pobuda za organiziranje občnih zborov Društva tudi izven Ljubljane je bila dana 3. junija 1956 na občnem zboru v Gorici z obrazložitvijo, da bi se tako slavisti in slovenisti lahko seznanili z različnimi govornimi področji in bolje spoznali tudi predele, kot so npr. Istra, Bela krajina, Koroška, Prekmurje. Različnim pobudam so sledile tudi spodbude, tako se je nagrađam iz Kidrič-Prijateljevega sklada za najboljša literarnozgodovinska slovenistična dela na dvajsetem občnem zboru 18. maja 1958 pridružil še Nahtigal-Ramovšev sklad za jezikoslovna dela.

Takoj v začetku 60. let je prišlo pri društvu do večjih organizacijskih premikov – v decembru so bile v okviru Društva osnovane literarnozgodovinska, lingvistična in pedagoška sekcija, ki naj bi s svojim znanstvenim delom podprle *Jezik in slovstvo* (JiS) in *Slavistično revijo* (SR), obenem pa reševale še druge organizacijske probleme. Po sklepu piranskega zbora oktobra 1960 so bile zaradi boljše povezave Društva s članstvom iz drugih delov Slovenije ustanovljene podružnice oz. pokrajinska društva v Celju, Novem mestu, Kopru, Kranju, Novi Gorici in Ljubljani, medtem ko je podružnica v Mariboru aktivno delovala že od začetka. Leto kasneje je bila za Gorenjsko oz. za gornji konec Savske doline in za Bohinj ustanovljena še podružnica na Jesenicah, pozneje pa tudi v Murski Soboti (v zvezi s temi organizacijskimi spremembami so bila v peti številki *Jezika in slovstva* (1961/62) objavljena deloma prenovljena pravila Slavističnega društva Slovenije). Dejavnosti Društva so se tako prenesle tudi na podružnice, medtem ko je osrednji odbor oz. t. i. upravni

odbor obdržal iniciativno in koordinacijsko vlogo. Reorganizacija društva oz. porazdelitev nalog in obveznosti po področjih je omogočila intenzivnejšo povezavo takratnega republiškega odbora tudi z drugimi ustanovami, npr. z Zavodom za napredek šolstva, in s tem v zvezi je bil drugi plenum posvečen uskladitvi učnih načrtov. Delo po podružnicah se je z leti utrjevalo, njihova povezanost z republiškim odborom pa ni bila vedno najboljša. Pobude za intenzivnejše sodelovanje tudi z zamejskimi slovenisti in slavisti so prišle v začetku 70. let in tako sta se februarja 1970 udeležila sestanka republiškega odbora Slavističnega društva Slovenije (SdS) tudi predstavnika tržaških slovenistov. Odbor se je istega leta natančneje seznanil tudi s problematiko dvojezičnega šolstva v Prekmurju, podružnica na Jesenicah pa se je tesneje povezala s slovenisti na Koroškem in ustanovila tudi sekcijo za strokovno sodelovanje s koroškimi Slovenci. Na novo je bila ustanovljena podružnica za Zasavje v Trbovljah, svojo podružnico pa so ustanovili tudi študentje slavistike na filozofski fakulteti. Verigo ustanavljanj podružnic (danes pokrajinskih društev) Slavističnega društva so zaključili tržaški slovenisti v maju 1971 s svojim ustanovnim občnim zborom Slavističnega društva v Trstu (danes je to pokrajinsko društvo Trst-Gorica-Videm). V 70. letih je republiški odbor ponudil redno članstvo v ZdSdS tudi slavistom iz drugih jugoslovanskih univerz in približno v istem času sprejel tudi predlog, naj se po zgledu drugih nacionalnih slavističnih komisij organizirajo tudi slovenske komisije za fonetiko, slovnico, knjižni jezik, terminologijo, stilistiko, dialektologijo, leksikologijo in leksikografijo ter za pravopis. Leta 1977 je bila dana pobuda, da bi se poleg že obstoječih delovnih skupin pri republiškem odboru ustanovila še lektorska skupina; ta pobuda je bila uresničena šele marca 1984 z ustanovitvijo lektorskega odseka znotraj Slavističnega društva Ljubljana. Tako je v 70. letih Slavistično društvo Slovenije postalo zveza samostojnih slavističnih društev, prenovljena društvena pravila pa je sprejel izredni občni zbor ZdSdS v oktobru 1975 v Postojni.

Društvo se je konec 70. let povezalo tudi z drugimi sorodnimi društvi – z zgodovinskim, umetnostnozgodovinskim, etnološkim, arheološkim in z Društvom za antične in humanistične vede. Društvena dejavnost se je začela organizirati po sekcijah: že utečeno je bilo delo sekcij kot Znanost mladini, Cankarjeva nagrada oz. priznanje, Slovenščina v javnosti, Muzej slovstva, knjige in tiska, Literarne poti, Strokovne ekskurzije in Sekcija za slovanske jezike. V začetku 80. sta se ustanovili še Sekcija za poučevanje slovenščine v novoorganiziranih oddelkih usmerjenega izobraževanja in Sekcija za znanstveno delo področnih društev. Zaradi družbeno-političnih razmer v osemdesetih letih je bilo še posebej opazno delovanje sekcije Slovenščina v javnosti. Leta 2006/7 je prenehala delovati Sekcija za tekmovanje za Cankarjevo priznanje, saj je tekmovanje prevzel Zavod Republike Slovenije za

šolstvo, sekcija Znanost mladini pa je v šolskem letu 2012/13 začela organizirati novo tekmovanje *Slovenščina ima dolg jezik – književnost na filmu*.

Zlasti v zadnjih desetih letih intenzivno deluje študentska sekcija. Samo v zadnjem letu so študenti uspešno izvedli več pomembnih dogodkov in izdali dve publikaciji, decembra 2024 pa uspešno izpeljali 12. simpozij mladih slavistov z naslovom *Upor in njegovi odmevi v slovanskih jezikih in literaturah*.

Skratka, sekcije in tudi njihovo število se prožno in proaktivno prilagajajo interesom in sodobnim strokovnim potrebam, in trenutno znotraj Društva deluje devet sekcij: Dajmo priložnost slovenščini, Učitelji ruščine, Didaktika, Leksika, Slovanski jeziki in književnosti, Slovenščina v javnosti, Znanost mladini, Slovenski slavistični komite in Študentska sekcija.

Danes ima Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (ZdSdS) enajst pokrajinskih društev (Ljubljana, Maribor, Nova Gorica, Posavje, Prekmurje-Prlekija-Porabje, Trst-Gorica-Videm, Celje, Dolenjska in Bela krajina, Jesenice, Koper, Koroška). Pokrajinska društva širijo stroko, v nadaljevanju pa bo očitno treba poskrbeti še za večje število članov.

2 Članstvo

Ustanovni člani društva so bili:

- dr. Anton Bajec (takrat ravnatelj ženskega liceja v Ljubljani),
- Josip Wester (takrat prosvetni inšpektor v pokoju),
- prof. Jakob Šolar (ki je poučeval na gimnaziji v Šentvidu) in
- prof. Ivan Polovič (ki je poučeval na II. gimnaziji v Ljubljani).

Prvi upravni odbor Društva je štel šest članov oz. »odbornikov«: dr. Rudolf Kolarič, Ivan Kolar, Stanko Bunc, Vida Vrtovec, dr. Silva Trdina in dr. France Tomšič, in dva »preglednika«, dr. Mirka Rupla in dr. Alojza Turka.

Društvu je v teh devetdesetih letih delovanja predsedovalo 32 predsednikov in predsednic. Dolgoletni prizadevni člani so postali častni člani in teh je do danes skupaj 116. Kot zanimivost velja zapisati, da je takoj po 2. svetovni vojni obnovljeno Društvo štel približno 500 članov. Pobuda za ponovno evidentiranje članstva z uvedbo članarine je bila dana leta 1994 v Krškem in takrat nas je bilo blizu 800, danes se obseg članstva vrti okoli 200. Javno izražena ugotovitev, da Društvo nujno potrebuje poklicnega tajnika in sploh usklajevalca vseh društvenih dejavnosti in potreb, sega že v začetke sedemdesetih let, vendar ta ideja ni mogla biti nikoli

uresničena. Velja pa ustaljena praksa, da vsakoletno slavistično zborovanje, oz. kot ga zadnja tri desetletja imenujemo, Slovenski slavistični kongres, pripravi eno izmed pokrajinskih društev v sodelovanju z osrednjim upravnim odborom, in tako so se slavistična srečanja že nekajkrat zvrstila od Nove Gorice, Trsta do Murske Sobote, od Celovca, Jesenic do Krškega. Prvo takšno zborovanje pa je bilo konec junija 1954 v Mariboru.

3 Dejavnosti

Društvo se že od vsega začetka aktivno posveča šolski problematiki in z njo povezanim stanovskim vprašanjem učiteljev slovenščine, učnim programom in učbenikom, obenem pa opozarja na rabo slovenščine v javnosti in poudarja ter utrjuje pomen slovenskega jezika na vseh področjih delovanja; posebno pozornost je treba nameniti zlasti kontinuiranemu razvoju slovenskega strokovnega jezika. Nazadnje je bilo odmevno vprašanje slovenskega učnega jezika v slovenskem (visokem) šolstvu in s tem povezano vprašanje dvonivojske mature iz predmeta slovenščina.

Status slovenščine ni samoumeven in zato najpomembnejše dejavnosti Društva ostajajo in postajajo čedalje pomembnejše, društveno kadrovsko in strokovno perspektivo pa predstavlja dejavna študentska sekcija.

1) Vitalni trajni del društvenega delovanja so znanstvene in strokovne publikacije. Publikacije imajo tudi svoje uredniške odbore, in ti so štirje. Znanstveno-strokovni periodični publikaciji sta *Slavistična revija* z letošnjim 73-im letnikom in *Jezik in slovstvo* z letošnjim 70-im letnikom. Pomembno strokovno čtivo so vsakoletni zborniki s Slovenskih slavističnih kongresov. Za stroko je pomembna zbirka znanstvenih monografij Slavističnega društva Slovenije *Slavistična knjižnica*, ki je začela izhajata leta 1955 in vključuje dela s področja literarne zgodovine, literarne teorije, jezikoslovja, prevajalstva in didaktike slovenskega jezika in književnosti. Doslej je v zbirki izšlo 23 monografij.

2) Slovenski slavistični kongres je vsakoletno zborovanje slavistov. In letošnji tukajšnji slovenski slavistični kongres je 35. in jubilejni hkrati.

3) Kot potrebni in uspešni so se izkazali tudi krajši tematizirani strokovni posveti, npr. o tekmovanju za Cankarjevo priznanje (2011), o zunanjem preverjanju znanja (2012) in vseslovensko znanstveno srečanje doktorskih študentov slovenistično-slavističnih smeri (2013). V pokrajinskih društvih pa so že tradicionalne prireditve kot npr. Primorski slovenistični dnevi v organizaciji pokrajinskih društev Koper,

Nova Gorica in Trst-Gorica-Videm. Letošnji že 34. Primorski slovenistični dnevi so bili aprila v Kopru.

4) Slovenski slavistični komite zastopa ZdSdS na mednarodnih slavističnih kongresih. Na letošnjem pariškem kongresu bo 14 slovenskih nastopov, prispevki pa so objavljeni v 2. številki *Slavistične revije*.

5) Aktivno je sodelovanje članov didaktične sekcije pri prenovi učnih načrtov za slovenščino v osnovnih in srednjih šolah. Na temo recepcijske in systemske didaktike v slovenski teoriji in praksi se pripravlja tudi zbornik, ki bo predstavljen na mednarodnem slavističnem kongresu v Parizu avgusta 2025.

6) Pod okriljem Sekcije za slovanske jezike in književnosti je lani, tj. septembra 2024, izšla monografija *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. Posodobila se je tudi ponudba delavnic in predavanj s področja slovanskih jezikov in književnosti za srednje in osnovne šole.

7) Vsakoletno slovenistično tekmovanje Slovenščina ima dolg jezik je v uspešno aktualizirani izpeljavi nadomestilo tekmovanje za Cankarjevo priznanje, z vmesnim Cankarjevim literarnim festivalom (od leta 2006/7 do 2012). Pripravlja ga sekcija Znanost mladini in v šolskem letu 2024/25 poteka že 12. tekmovanje, in državnega tekmovanja se udeležuje 160 tekmovalcev z 32-imi filmi.

8) Društvo je v šolskem letu 2024/25 organiziralo novo tekmovanje v znanju slovenskega jezika za Vodnikovo priznanje. Prvega šolskega tekmovanja se je udeležilo skoraj 2000 tekmovalcev iz 160 šol, od tega 41 srednjih šol. Na nadaljnje državno tekmovanje se jih je uvrstilo 247 tekmovalcev iz 92 osnovnih šol in 88 tekmovalcev s 26 srednjih šol. In to je bil šele začetek tako za organizatorje kot za udeležence.

9) Državno tekmovanje v znanju ruščine in rusko bralno značko organizira Sekcija učiteljev ruščine. Glavna dejavnost Sekcije učiteljev ruščine v preteklem letu je bila omejena na izvedbo državnega tekmovanja. Tekmovanje je bilo novembra 2024 in udeležilo se ga je 34 dijakov.

10) Letos bo že sedmič zapored organiziran Mednarodni dan slovarjev, ki ga pripravlja Sekcija za leksiko. Namenjen je tako strokovni kot širši javnosti, osnovna ideja pa ostaja širjenje uporabe slovarjev in ozaveščanje o pomenu rabe slovarjev. Od leta 2019 tudi pri nas poteka 16. oktobra, predstavitve in prireditve pa imajo mednarodno udeležbo.

11) Društvo že sedemnajst let uspešno vodi Wikivir, društveni projekt za digitalizacijo slovenskih leposlovnih besedil in s tem na spletu dopolnjuje tudi širši javnosti

težje dostopno staro sloveniko. Kot primer: samo v letu 2024 je bilo do septembra na spletišče postavljeno 78 besedil v skupni dolžini pribl. 2.024.700 besed.

12) Med novejšje kontinuirane društvene dejavnosti sodi tudi Všeček za slovenščino, ki ga od 2017 naprej organizira Sekcija Dajmo priložnost slovenščini. V letu 2025 si Društvo prizadeva za okrepitev izvajanja jezikovnih delavnic in tekmovanja za priznanje všeček za slovenščino v pokrajinskih društvih, oktobra pa bo državno tekmovanje za zlati všeček. Posebnost tekmovanja je v tem, da je namenjeno populaciji, ki je že zapustila šolske klopi in se ne ukvarja profesionalno s slovenščino.

13) Pomembno je kontinuirano sodelovanje Društva s Službo za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo.

3.1 Boj za enakopravnejše obravnavanje pouka slovenščine na slovenskih šolah sega že v predvojna 30. leta. Na drugem slavističnem zborovanju leta 1957 v Novem mestu je bil sprejet predlog, naj bi se v okviru Društva ustanovila posebna strokovna komisija za učbenike slovenskega jezika in književnosti, ki naj bi določala avtorje novih učbenikov in ocenjevala jezik tudi v učbenikih za druge predmete. Konec 60. let so se na občnih zborih Društva oblikovali sklepi o maksimalni 20-urni tedenski obveznosti slavista oz. slovenista, o uvedbi predavanj in vaj iz specialne metodike na Filozofski fakulteti, o uzakonjenem mentorstvu in o izpopolnjevanju šolskih knjižnic. Protestiralo se je tudi proti uporabi tujejezičnih učbenikov in proti pravopisnim malomarnostim v slovenskih učbenikih. Kako domače in aktualno to zveni še danes!

V začetku 70. je Društvo z Zavodom za šolstvo organiziralo posvete o učbenikih za pouk slovenščine in poudarilo potrebo po izvirnih učbenikih in usklajenosti strokovnih izrazov v vseh jezikovnih vadnicah in učbenikih – žal med praktiki in uredniki učbenikov ni bilo pričakanega sodelovanja.

Na strokovnih seminarjih so slovenisti in slavisti razpravljali o učnih načrtih v osnovnih in srednjih šolah in opozorili na nujnost permanentnega izobraževanja – v zvezi s tem velja omeniti rezultate ankete s portoroškega zborovanja 1976, ki vsaj deloma veljajo še danes: sloveniste in slaviste so motili predvsem neprimerno podani referati in pasivni način sprejemanja, zato so želeli vnaprej pripravljeno diskusijsko gradivo, pogrešali so tudi več metodike in več napotkov za neposredno delo v šoli. V začetku 80. je s spremembami učnih načrtov in z novimi učbeniki imela največ dela na novo ustanovljena Sekcija za usmerjeno izobraževanje in osnovno šolo, z ukinitvijo usmerjenega izobraževanja pa se je vsa problematika prenesla na maturo in zaključne izpite, in v 90. letih se je Slavistično društvo intenzivno vključilo v

razpravo o njih. Vse bolj aktualno postaja vprašanje statusa slovenščine kot učnega predmeta in kot učnega jezika, in to na vseh stopnjah izobraževanja.

Tesno sodelovanje z Zavodom Republike Slovenije za šolstvo se je po premoru v letih 2006/7 obnovilo leta 2011, vsaj toliko, da se učiteljem prisotnost na kongresu šteje kot izobraževanje za napredovanje.

3.2 Društvo je vseskozi organiziralo tudi znanstvena predavanja domačih in tujih strokovnjakov in tematska strokovna posvetovanja, ki pa so bila in so, sodeč po zapisanih pripombah v arhivu, premalo obiskana. Sodelovalo je tudi pri organizaciji znanstvenih inštitutov z namenom, da bi se lahko čim prej izdala temeljna slovarska dela. Od prve društvene pobude leta 1937 za postavitve spomenika prof. dr. Ivanu Prijatelju pred Univerzitetno knjižnico je pri društvu delovala tudi Sekcija za literarno dediščino, ki je z akcijami kot Pleteršnikov tolar še v prvi polovici devetdesetih let pomagala pri odprtju spominskih prostorov in stalne razstave o življenju in delu slovaropisca in jezikoslovca Maksa Pleteršnika. Še vedno pa ni uresničena dolgoletna pobuda za slovenski literarni muzej in alejo slovenskih pisateljev. Dejaven ostaja Slovenski slavistični komite, ki zastopa ZdSdS na mednarodnih slavističnih kongresih. Leta 2003 je uspešno organiziral enotedenski mednarodni slavistični kongres v Ljubljani.

Sloveniste in slaviste je tesneje povezal list za obveščanje članov *Kronika Slavističnega društva Slovenije*, ki je nastal povsem nenačrtovano in se postopno razvil v priljubljeno glasilo. Prva Kronika je pod uredništvom Zoltana Jana izšla aprila 1997, na spletu je dostopnih 92 števil, vključno s septembrom 2014. Po desetletnem premoru je Društvo obnovilo izhajanje Kronike, tako da je nova številka že objavljena na uradni spletni strani. Zadnji dve desetletji sloveniste, slaviste in zainteresirano javnost skoraj vsakodnevno povezuje diskusijska skupina Slovlit. Njen začetek sega v leto 1999 in leto pozneje, tj. v letu 2000, se je diskusija preselila na danes obstoječi strežnik. *Slovlit* (<https://sl.wikipedia.org/wiki/Slovlit>) kot prostor za razprave o literarnih, jezikovnih, slovenističnih, slavističnih, humanističnih in drugih izobraževalnih temah vodi in ureja Miran Hladnik.

3.3 Za konec moramo poudariti, da je Društvo utrjevalo slovenščino tako v matičnem okolju kot v zamejstvu. Zamejska problematika se je v okviru društva opaznejše obravnavala v 70. letih (problem dvojezičnega šolstva v Prekmurju, akcija zaradi neurejenega šolstva v kočevski občini, izjava solidarnosti koroškim Slovincem v Avstriji, izjava o položaju slovenske manjšine v Italiji in skrb za večjo udeležbo Beneških Slovencev na seminarjih za tuje slaviste v Ljubljani) in se ustrezno

razmeram nadaljuje še danes. Omeniti moramo tudi večstopenjsko akcijo sekcije Slovenščina v javnosti (od leta 1975 do 1979) z namenom podružbiti odnos do slovenščine kot uradnega jezika in prikazati njen položaj v družbi. V 80. letih se je izraziteje poudarjala tudi vloga slovenščine v takratni zvezni vojski in v zvezi s tem je Društvo poslalo zveznemu sekretariatu za ljudsko obrambo več protestnih izjav, v katerih opozarja na kršenje sicer ustavno priznane enakopravnosti jezikov. Po osamosvojitvi je bil za podobne naloge ustanovljen Urad za slovenski jezik, po reorganizaciji državnih uradov ga je leta 2011 nadomestila Služba za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo. Vseskozi se Društvo v smislu prizadevanja za boljšo in vsestransko rabo slovenščine v javnosti proaktivno vključuje v javne razprave, npr. o položaju slovenščine kot učnega jezika v visokem šolstvu, o stalnih kršitvah na področju javne rabe slovenščine; izjave so zbrane na spletnih straneh Društva.

4 Sklep

Na letošnjem jubilejnem kongresu Društva bo kar nekaj priložnosti, da se bomo med drugim lahko odločali tudi, kako naprej: in jubilej je pravi trenutek tudi za tovrstni razmislek, kako Društvo oblikovati in organizirati po meri sedanjih potreb in pričakovanj. Tega pa se ne dá brez podpore članstva, brez naše stanovske in strokovne pripadnosti, in slednje se celo danes ne dá kupiti!

Slovenistika in slavistika v 21. stoletju

Mojca Smolej

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
mojca.smolej@ff.uni-lj.si

Hotimir Tivadar

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

Maria Wtorkowska

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
mariazofia.wtorkowska@ff.uni-lj.si

Izzivi slovenščine, slavistike in slovenistike

V osrednjem delu prispevka se bomo osredotočili na stanje slovenistike na FF UL in s tem povezanega študijskega gradiva, ki zaobjema vse od Slovenske slovnice J. Toporišiča do izbranih znanstvenih del najrazličnejših jezikoslovcev in jezikoslovk. Posegli bomo tudi čez okvir študija in izobraževanja bodočih slovenistov in slovenistk. Zanimalo nas bo, kakšno je stanje slovenističnih raziskav oz. na katerih jezikoslovnih področjih zeva največji raziskovalni primanjkljaj. V sklepnem poglavju je predstavljena zgodovinska povezanost slovenistike s slavistiko, ki se je v slovenskem akademskem prostoru pred dvajsetimi leti dopolnila s katedrami za zahodnoslovanske jezike. V razmisleku o aktualnih izzivih, na katere se mora slavistična stroka odzvati, če hoče ohranjati svoje poslanstvo, je poudarjena njena vloga v medkulturnem dialogu.

1 O slovenščini in slovenistiki danes

Leta 2021 je eden izmed v širši družbi najprepoznavnejših slovenistov, Kozma Ahačič, o stanju slovenščine izjavil:

Prihodnost jezika je skoraj nemogoče napovedovati, je pa moč na podlagi sedanjosti vseeno bolje oceniti, kaj se bo z jezikom dogajalo v prihodnje. Slovenščini trenutno kaže zelo dobro, odziva se na spremembe v svetu, hodi v korak s časom. Bo pa njena prihodnost manj odvisna od jezika samega kot od tega, kako bomo znali poskrbeti za to, da bomo preživeli kot skupnost. Če bo Slovenija v prihodnosti še obstajala, potem se nam za slovenščino ni treba bati. (Ahačič 2021.)

Čez tri leta, torej leta 2024, pa je pravkar citirano izjavo strnil v povedi: »Rekel bi, da je slovenščina v dobri formi.« (Ahačič 2024.)

Z obema citatoma se lahko le strinjamo. Slovenščina vsekakor polno živi, vpeta je v vse pore slovenske družbe. Morda je malo manj živa, opolnomočena na področju,

ki ji dodeljuje status drugega in/ali tujega jezika, vendar ne zaradi ravni usposobljenosti slovenistov in slovenistk, ki poučujejo slovenščino kot tuji jezik (ta je vsekakor vrhunska), pač pa rahlo pomanjkljive podpore same države (tu je mišljena npr. skrb za tuje študente, priseljene tuje državljane, njihovo integracijo itd.).

Uvodoma bo naveden še en citat, ki ga je leta 2024 prav tako izrekel eden izmed vidnejših oz. medijsko aktivnejših slovenistov, Marko Stabej:

Odnos do jezika se mi zdi nekaj podobnega kot odnos do zdravja. Ta je vrednota, ampak do te vrednote nimaš nobenega odnosa ali pa delaš celo v nasprotju s tem, dokler je vse v redu. Lahko pa si tudi hud hipohonder. Normalen odnos je, da si zdrav in živiš polno. Podobno je z jezikom. Preko jezika moraš imeti odnos do tega, kaj komu sporočaš, in tako tudi gradiš jezikovni odnos. To, da je slovenščina naša vrednota in da nas brez slovenščine ne bi bilo, je morda res, je pa tako abstraktno. (Stabej 2024.)

Kljub temu da je avtor citata izpostavljajal »abstraktnost« pojma slovenščine kot vrednote, lahko zaključimo, da je slovenščina vsekakor v polnosti vpeta v vse plasti slovenske družbe, slovenske države in da prav zaradi »odličnega zdravja« slovenščine na to nemalokrat pozabljamo. Zagotovo bi bilo pretirano trditi, da slovenščina ni občutljiva na marsikatero klico, ki jo k nam zanese od drugod. Nujno je vedno znova vzpostavljati zdrav odnos do jezika, ki ne bo zgolj enostranski – predvsem v smislu pretirane zaskrbljenosti in nekritične odklonilne drže do vsega, kar ni »naše« –, prav tako pa naj ne bi bil tudi nasprotno preveč »sproščen«, torej povsem brezbrizen. Če pravkar napisano povzamemo z besedami K. Ahačiča (2021):

Slovenščina je bila dobršen del svoje zgodovine v podrejenem položaju, večinoma v odnosu do nemščine, zato je določena previdnost logična. Na področju prevzemanja tujih besed je seveda določena sproščenost lahko pozitivna, vendar samo pod pogojem, da jo spremlja dobro znanje jezika. Največ škode na tem področju lahko naredijo preveč sproščeni telebani in preveč zadržti izobraženci.

Kljub podcenjujočemu podtonu zadnje povedi citiranega odstavka in neustreznemu opredeljevanju nekaterih (so)govorcev slovenščine je v navedenem citatu zagotovo zaznati željo po uravnoteženem, torej »zdravem« odnosu do slovenščine, ki naj ne bi bil brezbrizen do govorcev, ki jim je slovenščina prvi jezik, in ne izključevalen do vseh tistih, ki jim je slovenščina drugi oz. tuji jezik. Pot, ki združuje oba vidika, ni vedno lahka, saj je največkrat pogojena z vzponi, ki jih je mogoče premagati le z dovoljšno mero finančnega priliva. Volje za doseganje zastavljenih ciljev nam vsaj zaenkrat ne manjka, tudi vrhunsko usposobljenega znanstvenega kadra je vsaj zaenkrat še dovolj, kar pa se zna prav kmalu spremeniti. Na ravni primarnega in sekundarnega izobraževanja je primanjkljaj slednjega že močno viden.

Na ministrstvu za vzgojo in izobraževanje je 19. 9. 2023 potekala 13. seja *Delovne skupine za pripravo Nacionalnega programa vzgoje in izobraževanja 2023–2030*. Osrednja tema srečanja je bilo pomanjkanje učiteljev oz. strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju. Po izračunih ministrstva na podlagi demografskih projekcij naj bi bil višek pomanjkanja učiteljev, tudi učiteljev slovenščine, dosežen leta 2027. Vsekakor je smiselno vprašanje, kaj storiti, da bi se število učiteljev slovenščine začelo dvigovati, oz. najprej, da bi se vsaj zmanjševanje zaustavilo. Ustrezna promocija študija slovenistike in nadalje pedagoškega poklica zagotovo ne bo dovolj. Veliko odličnih bivših študentov slovenistike je tudi zaradi trenutnih družbenih razmer zaposlenih na področjih, ki niso v povezavi s poučevanjem ali raziskovanjem slovenskega jezika. Prvi izziv slovenistike v današnjem in prihodnjem času je torej okrepitev slovenističnih vrst v predavalnicah vseh univerzitetnih ustanovah, v katerih se izvaja študijski program slovenistike. To je namreč polje, iz katerega zajemajo ne le izobraževalne ustanove, pač pa tudi vse raziskovalne, ki prav tako za nadaljevanje/nadgrajevanje svojega dela potrebujejo usposobljene mlade sloveniste in slovenistke.

Drugi izziv je po vsej verjetnosti vezan na »infrastrukturo« slovenščine in slovenistike. Leta 2009 je bil mednarodni simpozij *Obdobja* pod vodstvom M. Stabeja osredotočen prav na pregled kvantitativnih kazalcev razvoja slovenistike in slovenskega jezika, s tem pa tudi vpetost slednjega v najrazličnejše družbene, gospodarske, kulturne, politične, industrijske, tehnološke, informacijske in druge procese.

Predsednik simpozija (2009) je zapisal: »Slovenistika se je v zadnjih tridesetih letih izjemno razmahnila – kvantitativnih kazalcev za to je, kolikor hočete, od števila univerzitetnih slovenistik v Sloveniji in po svetu, prek števila projektov, objavljenih razprav in monografij do števila diplomantov, magistrantov in doktorantov« (Stabej 2009). Navedeno drži še sedaj in bo zagotovo tudi v prihodnje. Opremljenost slovenščine z najrazličnejšimi (opisnimi) znanstvenimi raziskavami, priročniki, digitalnimi orodji itd. se je razmahnila in razvila bolj, kot smo si lahko pred 16 leti mislili oz. želeli.

Septembra 2024 se je v Sloveniji začela akcija zbiranja slovenskih besedil v digitalni obliki za namen izdelave velikega jezikovnega modela za slovenski jezik (*Dnevnik*, 3. 9. 2024). Ta bo odprt in dostopen vsem, torej tudi podjetjem za komercialno rabo, kar odpira nekaj dilem, s katerimi se bosta morali spopasti obe strani, tako tisti, ki besedila zbirajo, kot vsi tisti, ki tvorijo/tvorimo najrazličnejša besedila. Simon Krek, vodja programa razvoja velikega jezikovnega modela za slovenščino, pojasnjuje, zakaj se moramo takšnih podvigov lotiti sami. Centralizacija algoritemske moči bi nas namreč morala skrbeti ne le zaradi gospodarskih priložnosti,

temveč tudi zaradi družbene suverenosti. Če bodo ameriška oz. katerakoli druga tuja podjetja skrbniki za ključna orodja, ki jih bomo uporabljali doma in v službi, jih bodo le-ta podredila svoji lastni politiki, kar se bo posledično kazalo prav v samem jeziku, torej slovenščini, ki bo lahko polna »spakedranščin«. Lep primer za to je razstava del Andyja Warhola v goriški palači Attems Petzenstein. Razstava je bila postavljena v okviru evropske kulturne prestolnice 2025. Organizatorji razstave navajajo, da je razstava v Gorici privabila rekordno število ljudi, obiskovalci pa naj bi prostore palače zapuščali navdušeni. A ne vsi. Lektorsko društvo Slovenije je 28. 3. 2025 na svoji spletni strani zapisalo:

Na razstavi Andy Warhol: Beyond Borders v palači Attems Petzenstein v Gorici smo opazili neprimerno razvrstitev jezikov v napisih k umetnikovim delom: italijanščina, angleščina, slovenščina nam. italijanščina, slovenščina, angleščina. Zdi se malenkost, ima pa veliko simbolno težo, saj jo lahko razumemo kot potiskanje slovenščine v ozadje. Še bolj nas skrbi vsebinska nelogičnost omenjenih napisov, [...] ki si jo lahko razlagamo zgolj kot nekritičen strojni prevod, ki očitno ni bil niti pregledan. Kar je v italijanščini Serigrafia su carta Lenox Museum Board, je v slovenščini postalo Sitotisk vašega pisma Lenox Museum Board nam. Sitotisk na papirju Lenox Museum Board [...] Leta 2025, sedem let po objavi Bele knjige o prevajanju, smo osupli, ogorčeni in razočarani. Zaradi podcenjujočega odnosa do prevajalcev. Zaradi prezirljivega odnosa do jezikovnih svetovalcev. Zaradi ravnih odnosov do vseh nas, obiskovalcev, ki presega zgolj malomarnost in se nagiba k zaničevalski brezbriznosti ali celo omalovažujoči frivolnosti.

Večina slovenskih napisov na omenjeni razstavi je (bila) slovnično neustreznih, nepravilnih, »spakedranih«. To zagotovo ni in tudi v prihodnje ne bo osamljen primer, ki pa vsekakor kaže na to, da je nujno, da tudi na ta izziv odgovorimo z združenimi močmi, predvsem pa ne preveč zaskrbljeno in povsem odklonilno do digitalnih jezikovnih orodij, prav tako pa tudi ne preveč nekritično ali popolnoma sproščeno.

Navedena sta bila dva zelo različna izziva, ki sta prisotna v sedanjem času, zagotovo pa bosta še bolj v prihodnjem: prvi, ki se kaže v šolstvu in na univerzi kot pomanjkanje slovenističnega kadra, drugi, povezan z digitalizacijo sodobne družbe. Tako pri prvem kot pri drugem je poleg teh, ki smo jih omenili, prisotnih tudi več drugih nerešenih vprašanj, dilem, pomanjkljivosti, npr. leta 2006 sta T. Erjavec in N. Ledinek zapisala:

Najbolj celovita je *Slovenska slovnica* (Toporišič, 1984), najizčrpnjša opisa različnih vidikov slovenske skladnje pa sta *Nova slovenska skladnja* (Toporišič, 1982) ter *Vezljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)* (Žele, 2001) [...]. Vendar pa za slovenščino še vedno ne obstaja nobena strogo formalna, računalniška (tj. primerna za računalniško obravnavo jezika) in obenem izčrpna slovnica. (2006: 2.)

Po vsej verjetnosti lahko tudi 19 let kasneje zapišemo, da kvalitetne, izčrpne slovnice, ki bi jo lahko izrabili za različne nadaljnje namene, ne le digitalne, še vedno nimamo, kar predstavlja tudi enega izmed sedanjih in prihodnjih večjih slovenističnih izzivov.

2 Pomembna vloga nacionalnih institucij

S stališča pomembnih nacionalnih institucij, ki pomembno oblikujejo tako študij slovenskega jezika in kulture kot tudi razvoj slovenskega jezika, literature in kulture v vseh jezikovnih ravnanjih, še posebej knjižnega jezika, ima slovenski nacionalni prostor odlično jezikovno-kulturno infrastrukturo. Slovenščina je bila v preteklosti raziskovana in potrjena kot znanstveni jezik (pomembnost največje slovenske univerze in edine nacionalne akademije SAZU, danes pa tudi ZRC SAZU), jezik javnega prostora (pisni in govorjeni mediji, še posebej RTV Slovenija) in državnih institucij (od parlamenta, vlade do predsednice republike). Ta v 19. in 20. stoletju dosežen nivo uradnosti in raziskanosti slovenskega jezika bo tudi v prihodnosti pomembno vplival na razvoj slovenščine kot nacionalnega jezika, tj. jezika vseh govorcev še posebej na dialektalno zelo raznolikem slovenskem prostoru. Slovenska kultura tako znotraj slovenske ožje domovine kot tudi v mednarodnem prostoru je v tem trenutku utrjena.

2.1 Slovenščina kot univerzitetni jezik

Če pogledamo s stališča razvoja, rabe in raziskav slovenskega jezika je ena pomembnejših institucij prav gotovo univerza. Univerzitetni študij je v državi Sloveniji zagotovljen predvsem v slovenščini, čeprav obstajajo primerljivi študijski programi tudi v tujem jeziku, študiji jezikov tudi v neangleščini, torej v jezikih, ki so predmet raziskav in študija. Druge fakultete pa v svoje programe glede na tuje študente, ki so trajno vpisani že v 1. letnik na prvi stopnji študija (primer ljubljanske ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani). Skoraj vsi študijski programi v Sloveniji, mogoče z izjemo slovenistike, ki je primarno odvisna od slovenskega jezika kot predmeta raziskav, zaradi raziskav in habilitacijskih pravil čedalje bolj vsaj v raziskovalnem smislu na prvo mesto postavljajo pisanje mednarodno odmevnih člankov v tujem jeziku, kar primarno pomeni članke v angleščini (43. člen Meril UL):

Kot pomembna dela na znanstvenih področjih se lahko upoštevajo:

- znanstveni članki v razširjenih tujih jezikih, ki so objavljeni v: 1. revijah, indeksiranih v SSCI ali SCI z IF>0, 2. AHCI ali Scopus s SNIP>0 za habilitacijska področja družboslovja in humanistike, 3. če je za habilitacijsko področje značilno, da revije iz

1. in 2. točke te alineje niso edino zanesljivo merilo za preverjanje odmevnosti, članice v prilogah za posamezna habilitacijska področja opredelijo seznane dodatnih znanstvenih revij, ki so po mnenju stroke po kakovosti in mednarodni odmevnosti primerljive z revijami iz 1. in 2. točke te alineje,

– znanstvene monografije in deli znanstvenih monografij, objavljeni v enem od razširjenih tujih jezikov in izdani pri založbi s potrjenega seznama založnikov,

– dela, pomembna za narodno ali državno samobitnost in kulturo na habilitacijskih področjih, kjer nastopi v mednarodnem prostoru niso mogoči oziroma niso primerni kot merilo kakovosti,

– recenzirani univerzitetni učbeniki, vrhunski strokovni (prenos tehnologij, patent, priprava zakonskih gradiv ipd.) ali športni dosežki.

Delo, ki je objavljeno v tujem jeziku v reviji, ki izhaja v Sloveniji in je v zahtevanih mednarodnih znanstvenih zbirkah, lahko šteje kot mednarodno pomembno delo le, če revija ustreza kriterijem mednarodne pomembnosti, torej mora imeti mednarodni uredniški odbor in mora objavljati prispevke iz mednarodnega okolja. Na področjih, kjer delovanje v mednarodnem prostoru ni edino primerno merilo kakovosti in so za razvoj znanosti in stroke potrebne tudi objave v slovenskem jeziku, se v slovenščini objavljenega dela obravnava enakovredno delom, objavljenim v enem od razširjenih tujih jezikov, ob upoštevanju kriterijev uveljavljanja teh objav, kot so opredeljeni v prilogah članic.« (Merila za volitve v nazive visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev ter sodelavcev UL, UPB št. 5 (veljavna od 9. 12. 2022), str. 13.)

Iz samega zapisa je razvidno, da je primarno izpostavljen vidik mednarodne odmevnosti, kar je posledica tudi nezaupanja v pravičnost in objektivnost recenzentskega postopka v po številu majhni Sloveniji.

Pravna fakulteta UL ima naslednja pravila ob izvolitvi v naziv rednega profesorja:

Izmed 14 pomembnih del, ki jih mora objaviti kandidat za izvolitev v naziv redni profesor (druga alineja 1. odstavka 57. člena Meril), mora biti vsaj 6 pomembnih del objavljenih v tujih revijah oziroma pri založbi s potrjenega seznama založnikov, v tujem jeziku in vsaj 4 pomembna dela v slovenskem jeziku. (Priloge Pravne fakultete UL k Merilom za volitve v nazive visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev ter sodelavcev Univerze v Ljubljani, veljavna od 29. 6. 2023, str. 2.)

Zanimiva so tudi merila Fakultete za upravo, ki je z mnogimi državnimi upravnimi institucijami gotovo zelo zasidrana in razvita v slovenskem prostoru:

Kandidat, ki se poteguje za izvolitev v naziv rednega profesorja, mora objaviti vsaj 14 člankov (od zadnje izvolitve vsaj 6) pri katerih mora biti kandidat prvi ali vodilni avtor. Od tega mora biti najmanj 6 člankov objavljenih v revijah, Univerza v Ljubljani Fakulteta za upravo – priloge k merilom ...; uskladitev z Merili UPB5, 2023 indeksiranih v SSCI, SCI z IF > 0 oz. AHCI, ali v reviji, ki je indeksirana v SCPUS-u ali v ERIH-u in je označena z INT-1 ali INT-2, ali v revijah, ki so navedene v prilogi 5,

vendar lahko v revijah, navedenih v dodatnem seznamu v prilogi 5, objavi le enega od šestih zahtevanih člankov. Članki morajo biti objavljeni v tujem jeziku. Največ 4 članki (od ostalih 8) so lahko objavljeni v slovenskem jeziku. (Priloga 2 k Merilom za volitve v nazive visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev ter sodelavcev FU UL, veljavno od 31. 5. 2023, str. 1–2.)

Na Fakulteti za matematiko in fiziko UL v 6. členu pravijo:

Izvolitev v naziv redni profesor ali znanstveni svetnik Poleg vseh pogojev, ki jih predpisujejo Merila (55., 56. in 57. člen), mora kandidat za izvolitev v naziv redni profesor ali znanstvenega svetnik na področjih Fizika, Astronomija in astrofizika, Jedrska tehnika in Meteorologija zadostiti tudi naslednjim pogojem: 1. Izkazovanje mednarodne odmevnosti (48. člen Meril): kandidat mora doseči vsaj 500 čistih citatov. 2. Zaostreni pogoji (57. člen Meril): (a) redni profesor: i. mora skupno doseči najmanj 110 točk, ii. od tega najmanj 70 točk iz znanstvene dejavnosti, vsaj 80% le-teh na osnovi del objavljenih v znanstvenih revijah, iii. od prve izvolitve v trenutni naziv mora skupno doseči najmanj 40 točk, od tega najmanj 25 točk iz znanstveno-raziskovalne in najmanj 7,5 točke iz pedagoške dejavnosti; 2 (b) znanstveni svetnik: mora doseči najmanj 110 točk iz znanstveno-raziskovalne dejavnosti, vsaj 80% le-teh na osnovi del objavljenih v znanstvenih revijah; (c) kandidat mora objaviti vsaj 20 člankov v revijah iz skupine I, ali revijah v zgornji polovici razvrstitve glede na IF, od tega i. najmanj 7 del od prve izvolitve v trenutni naziv, ii. pri vsaj 16 člankih mora biti prvi ali vodilni avtor. 3. Dodatni pogoji: (a) vodenje vsaj enega domačega ali mednarodnega projekta, ki ni bilateralni projekt, (b) kandidat mora izkazati mednarodno vpetost svojega raziskovalnega dela z: i. vodenjem vsaj dveh mednarodnih projektov (lahko bilateralnih projektov s tujimi partnerji, ki so uveljavljeni na ožjem strokovnem področju delovanja kandidata), ali ii. z opravljanjem vodstvene funkcije v mednarodni raziskovalni skupini, ali iii. z vsaj 6 članki iz skupine I ali revijah v zgornji polovici razvrstitve glede na IF, ki so plod neposrednega sodelovanja s tujimi sodelavci. (Priloga Fakultete za matematiko in fiziko k Merilom za volitve v nazive visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev ter sodelavcev Univerze v Ljubljani, veljavno od 22. 11. 2022, str. 2–3.)

Kot vidimo v dopolnitvah meril treh različnih fakultet, ima slovenski jezik dodatno izpostavljen le Pravna fakulteta, ki zahteva »vsaj 4 pomembna dela v slovenskem jeziku«.

Ostali dve v tej analizi izbrani fakulteti slovenskega jezika ne omenjata posebej, zato zanju velja splošni člen, ki pravi: »Kandidat mora vsaj 3 dela objaviti v slovenskem jeziku. To ne velja za tujce.« (Merila UL, str. 21.) Pri tem natančnejšega definiranja del v slovenščini ni. Načeloma verjetno to pomeni, da sta lahko objavljena ena znanstvena monografija in en univerzitetni učbenik v slovenščini. Pri tem moramo upoštevati dejstvo, da je določenim strokam težko zagotoviti primerne znanstvene revije v slovenskem jeziku in zato nimajo posebej navedenih recenziranih znanstvenih člankov v slovenščini, kar je večkrat neuradno slišati, le redko pa je

to tudi zapisano. Toda če sprejmemo ta izgovor o premajhni kritični masi za odličen znanstveni časopis določene stroke v slovenščini, potem se lahko tudi vprašamo, ali sploh potrebujemo za te stroke študij v slovenščini in na Slovenskem ali pa bi (kot v 19. stoletju) raje pošiljali naše izobražence študirat na tuje univerze. Prav tako je ob razcvetu čedalje boljših prevajalnikov veliko favoriziranje člankov v neslovenskem jeziku nelogično.

2.2 Mediji, gledališče in državne institucije

Slovenski prostor ima s stališča statusa slovenščine dolgoletno, več kot stoletno tradicijo tudi medijskega jezika – časnikarstvo vsaj od Jurčičeve dobe v drugi polovici 19. stoletja, govorni medij pa od ustanovitve Radia Ljubljana leta 1928, ki ima tudi več kot 50-letno tradicijo radijske govorne šole. Prav tako so bila že v 19. stoletju pomembna slovenska gledališča v Ljubljani in Trstu; dandanes delujejo gledališča tudi v Novi Gorici, Mariboru, Kopru, Celju, na Ptuj, v Novem mestu; poleg teh pa še množica raznovrstnih profesionalnih in neprofesionalnih gledališč v Ljubljani (naj omenimo predvsem Mestno gledališče ljubljansko in Mladinsko gledališče), široko razvejana je ljubiteljska gledališka dejavnost, h »klasičnemu«
gledališču pa je treba prišteti tudi operni gledališki hiši v Ljubljani in Mariboru. Iz naštetega sledi, da je slovenski gledališki prostor pomemben člen slovenske govorne in tudi pisne besede.

Poleg publicistične in umetniške dejavnosti moramo izpostaviti še državne institucije, in sicer tako sodne kot izvršilne in zakonodajne veje oblasti, ki pa imajo vsaj v smislu klasičnih uradnih institucij bistveno krajšo samostojno zgodovino delovanja v primarno slovenskem jeziku, še posebej diplomacija in vojaške institucije. Začetki tako govornega kot pisnega jezika državnih institucij segajo že v 19. stoletje s prvimi prevodi zakonov in pravne terminologije ter govornim nastopanjem v slovenščini tako v deželnem zboru v Ljubljani kot na prelomu 19. in 20. stoletja celo na Dunaju. V celoti smo slovenščino opolnomočili v Slovenski vojski in Državnem zboru ter diplomaciji po letu 1991, ko smo pridobili slovensko državo. Ob vstopu v Evropsko unijo smo slovenščino utrdili tudi v mednarodnem prostoru (o pomenu nacionalnega jezika in predvsem pravorečja prim. Tivadar 2018).

3 Realno in idealno stanje slovenščine danes

Slovenščina je vsekakor utrjena znotraj množice institucij z mnogimi dokumenti, umetniškimi deli, literaturo in znanstvenimi raziskavami v slovenščini in o slovenščini. Toda ali ima v vseh opisanih institucijah tudi svoje primarno in obvezno

mesto? Omenjeni in še mnogi drugi primeri pri habilitacijskih merilih izbranih fakultet, tako družboslovnih kot naravoslovnih, pričajo predvsem o slovenskem jeziku kot nujnem dodatku, ne pa osnovnem jeziku pisanja in objavljanja znanstvenih raziskav, kar je posledica nezaupanja v kakovost slovenskih znanstvenikov, pri čemer mislimo na vse slovensko govoreče intelektualce. Na področju medijev in tudi državnih institucij tovrstne usmeritve še ne zaznavamo, vsaj ne v najvidnejših oddajah in nastopih. Problem pa nastopi že v evropskih institucijah, kjer je pogosta neuporaba slovenskega jezika, kot npr. v primeru slovenskega poslanca, ki je v evropskem parlamentu o tragediji v Novem Sadu začel govoriti v srbskem jeziku. To je sicer imelo empatični smisel približanja žrtvam nesreče, vendar pa je nerazumljivo, zakaj je naš poslanec po opozorilu predsedujoče in protestu hrvaške poslanke nadaljeval v angleščini in ne v slovenščini, srbskim državljanom gotovo znanem in razumljivem slovanskem jeziku (N1, 16. 12. 2024).

4 Slovenščina med slavistiko in slovenistiko

Ni boljših ali slabših kultur, so le različne,
vsaka od njih pa je okno v svet in v človeka.

Božena Tokarz (2025: 322)

V tekočem študijskem letu obeležujemo 20. obletnico nastanka študijskih programov bohemistike, polonistike in slovakistike, s katerimi se je leta 2004 dopolnila vsebinska ponudba ljubljanske slavistike. Zahodnoslovansko študijsko in raziskovalno področje »je bilo v prejšnjih stoletjih bistvenega pomena za oblikovanje kulturnih vzorcev pri Slovencih, po drugi svetovni vojni pa zaradi blokofske delitve in 'ugrabitve srednje Evrope' prekinjeno in za več kot pol stoletja izločeno iz družbenega in kulturnega življenja Slovencev« (Wtorkowska 2017: 8). Z ustanovitvijo treh kateder so se odprli novi samostojni študijski programi, sicer oprti na dolgo in bogato tradicijo poučevanja češkega, poljskega in slovaškega jezika na Slovenskem. Najstarejšo zgodovino na FF UL ima lektorat češkega jezika, saj je bil ustanovljen že leta 1922 – v začetnem obdobju ga je vodil češki profesor Václav Burian. Sočasno z lektoratom poljščine (1947), ki ga je do srede sedemdesetih let vodila Rozka Štefan, je bil ustanovljen lektorat za slovaški jezik, ki ga je vodil Viktor Smolej. Češčina torej na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani gostuje že več kot sto let, poljščina in slovaščina pa bosta čez dve leti praznovali osemdeseto obletnico sobivanja. Slovenistika in slavistika sta tesno povezani, saj slovenščina kot jezik spada v slovansko jezikovno skupino. Dolga leta smo v okviru skupnega Oddelka za slovanske jezike in književnosti na FF UL (do študijskega leta 2002/2003) sobivali tudi slovenisti in slavisti. Z vključevanjem slovenističnih

vsebin v (zahodno)slovanske programe, s kadrovskim sodelovanjem, ponudbo izbirnih predmetov, nastajanjem kontrastivnih oz. primerjalnih analiz pri skupnih diplomskih, magistrskih in doktorskih nalogah sta obe stroki ostali povezani, čeprav opažamo, da si v okviru izbirnih predmetov vedno manj študentov slovenistike izbere lektorat drugega (zahodno)slovanskega jezika. Spominjamo se časov, ko smo imeli na lektoratih (zahodno)slovanskih jezikov številne skupine slovenistov, iz vrst katerih so prišli številni sedanji raziskovalci – tako na naši fakulteti kot na drugih slovenskih univerzah, npr. na Fakulteti za humanistične študije in Pedagoški fakulteti Univerze na Primorskem, Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, pa tudi na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU; uveljavili so se izvrstni književni prevajalci in sodni tolmači ali sodelavci v diplomaciji, na veleposlaništvih, tako v Sloveniji kot na Češkem, Poljskem in Slovaškem.

Ustanovitev treh kateder za zahodnoslovanske jezike pa je vendarle omogočila akademski razvoj strok – bohemistike, polonistike in slovakistike, ki so več kot stoletje vznikale sporadično iz osebnih nagnjenj in zanimanj posameznikov ali so bile le sestavina širše slavistične historične filologije. Osamosvojitve Slovenije (in Oddelka za slovenistiko na fakulteti) je v procesu uveljavljanja države v srednje-evropskem prostoru samodejno zaznala potrebo po odprtju slavističnih strok, ki izhajajo iz stoletnih povezav Slovencev s slovansko srednjo Evropo (Jež 2009). Tako so se na ljubljanski slavistiki rusistiki, južni slavistiki in primerjalnemu slovanskemu jezikoslovju pridružile omenjene tri discipline in na podlagi bogatih, po drugi svetovni vojni prekinjenih zgodovinskih kulturnih stikov, nadaljevale za Slovence pomemben in tvoren medkulturni dialog.

Posamezen (slovanski) jezik, npr. poljščina – kot je zapisala Božena Ostromęcka-Frączak (2017: 17) – »ni samotni otok, ampak je obdan[a] s slovanskim jezikovnim svetom, v katerem je prišlo do bolj ali manj podobnih jezikovnih sprememb«. V zvezi s tem naj samo omenimo izbrane publikacije, ki so rezultat sodelovanja med češkimi, poljskimi, slovaškimi in slovenskimi raziskovalci, mdr. zbornik *Individualna in kolektivna dvojezičnost* (2012) s prispevki z mednarodne znanstvene konference Bilingvizem – 2. slavistična srečanja Oddelka za slavistiko FF UL (2011), znanstveni monografiji *Sedemdeset let slovakistike v Ljubljani, posvečeno Andreju Rozmanu* (2017), *Sedemdeset let poučevanja poljskega jezika v Ljubljani, posvečeno Nikolaju Ježu* (2018), jubilejna zbornika revije *Jezik in slovstvo* (2017; 2025) – prvi kot rezultat mednarodnega znanstvenega simpozija Zahodnoslovanski jeziki v času in družbi – razvojne vizije (14. 5. 2015), drugi kot plod mednarodne znanstvene konference Zahodnoslovanski jeziki, književnosti in kulture – izhodišča in izzivi za 21. stoletje (29. 5. 2025).

Zanimanje za (zahodno) slavistiko (in na sploh humanistiko) upada. Soočamo se z zmanjšanjem zanimanja študentov za slavistične (in filološke) študije ter s preusmeritvijo zanimanja na druga področja, npr. na ekonomijo, pravo, medicino in tehnološke vede. V okviru slavističnih študijev opažamo tudi neenakomerno zanimanje za posamezne slovanske jezike. Geopolitične spremembe vplivajo na percepcijo in status določenih jezikov (npr. vojna v Ukrajini, odnosi z Rusijo). (Zahodna) slavistika v sodobnem svetu stoji pred novimi izzivi, zato je treba narediti vse, da se stroka, katere bistvena poglobitvena spoznanja omogočajo medjezikovno primerjavo – tako na diahroni kot na sinhroni ravni – ohrani. Na to temo je na FF UL potekala okrogla miza z gosti iz različnih univerzitetnih središč, organizirana v okviru letošnje majske konference. Njihove izjave lahko strnemo v nekaj točk:

- Za ohranitev stroke je nujno posodabljanje programov, le tako bodo ostajali funkcionalni in potrebni ter umeščeni v širšo kulturološko obzorje. Seminarji in predavanja morajo vključevati v obravnavo tudi trivialna besedila in jih kot besedila kulture upoštevati tudi v akademskem diskurzu. V skladu z novjšimi teoretskimi stališči je treba načelno razmisliti o strategiji in perspektivah odmika od nacionalnega kanona pri izboru besedil in o premiku k nekanoničnim tekstom, čeprav že zdaj sledimo novostim in jih vključujemo v pouk tako literarnih kot jezikoslovnih predmetov.
- Nujna se zdi ponudba predmetov, umeščenih v širše kulturološko obzorje, ne samo znotraj fakultete, ampak tudi navzven, znotraj univerze, saj že zdaj beležimo zanimanje za poznavanje (zahodno)slovanskih jezikov pri študentih drugih fakultet, ki (pogosto) odhajajo na Češko, Poljsko, Slovaško v okviru mednarodnih izmenjav in si želijo pred odhodom spoznati jezik in kulturo države gostiteljice, kar je – ob vseprisotni angleščini, tudi v vlogi slovanskega esperanta – zelo spodbudno.
- Treba je povečati možnosti večje vključitve (zahodnih) slavistov (tako učiteljev, raziskovalcev kot zainteresiranih sposobnih študentov) v skupne projekte s področja jezikoslovja, književnosti, kulture, prevajanja, splošnih medkulturnih povezav med slovanskimi jeziki.
- Razmisliti moramo o novi opredelitvi profila diplomanta in njegovih kompetenc, ki naj bi poleg splošnih znanj usposabljalje za razumevanje novih izzivov. Očitno je, da si mladi študenti želijo več praktičnega znanja in dostop do najnovejših digitalnih orodij. Obvladovanje tovrstnih orodij mora biti omogočeno učiteljem z raznovrstnimi usposabljanji.

Promocija (zahodne) slavistike je že nekaj let zelo intenzivna. Slovanski jeziki in njihovi študiji se predstavljajo tako na srednjih kot na osnovnih šolah, v knjižnicah in drugih kulturnih ustanovah po vsej Sloveniji. (Zahodno)slovanska kultura se promovira z literarnimi večeri, projekcijami filmov z uvodi, prevajalskimi natečaji,

skupnim branjem in interpretiranjem književnih del. Vodilo za izbiro študijskega programa so zagotovo zaposlitvene možnosti. Pri tem je vredno poudariti, da se že v sami dvopredmetnosti študija skrivajo večje možnosti za zaposlitev, ki pa se lahko izkažejo tudi kot dvorezni meč. Veliko absolventov (zahodno)slovanskih programov, ki se udeležujejo izmenjav v tujini, najpogosteje v okviru programa Erasmus plus, tam najde zaposlitev. S tem ni seveda nič narobe, če ne bi to usodno vplivalo na njihov proces izobraževanja. Problem vidimo v samem dokončanju študija. Absolventi, torej študenti, ki so opravili študijske obveznosti in so tik pred diplomom ali magisterijem, zaradi službenih obveznosti (tudi želje, da se na začetku službe dokažejo) ne končajo študija z diplomom/magisterijem. V zadnjih letih se to dogaja vse pogosteje. K temu pripomorejo tudi delodajalci, ki zatrjujejo, da diploma ali magisterij (skratka dokončanje študija) (finančno) ne bosta spremenila njihovega položaja ali vplivala na njihovo karierno pot.

Diplomanti slavistike se lahko uspešno zaposlujejo na delovnih mestih, kjer so zahtevane ne le visoke in vsestranske jezikovne kompetence, ampak tudi širše in splošnejše poznavanje regije. Pri tem gre predvsem za prevajalske biroje, turistična, špedicijska, finančna in druga podjetja s sedežem v Sloveniji in izpostavam na Češkem, Poljskem in Slovaškem ter na območjih z angleškim jezikom, prav tako pa tudi v čeških, poljskih in slovaških podjetjih, ki delujejo v Sloveniji, ter mednarodnih podjetjih, ki sodelujejo s podjetji v slovanskih srednjeevropskih državah. Diplomanti so usposobljeni tudi za delo v jezikovnih šolah, založbah, časopisnih uredništvih. Uspešno se lahko zaposlujejo v kulturnih ustanovah, državni in lokalni upravi, diplomatskih predstavništvi, na konzulatih, veleposlaništvih pa tudi v nevladnih organizacijah in vojski.

Poleg tradicionalnih poletnih šol češkega, poljskega, slovaškega jezika so se v dotičnih državah pojavile privlačne ponudbe rednega študija za tuje študente (npr. na Poljskem t. i. program *Polonista*) s financiranjem v obliki štipendije, kar spodbuja študente k odhodu na študij v tujino in omogoča bivanje v naravnem jezikovnem okolju ter vsakdanji stik z živim jezikom.

Slovanski jeziki so razširjeni po velikem delu Evrope in Evrazije. Govorijo jih milijoni ljudi v številnih državah in pogosto tudi v diasporah drugod po svetu (več kot 300 milijonov govorcev). Poznavanje (vsaj dveh) slovanskih jezikov je torej lahko zelo dragoceno iz več razlogov – tako kulturnih ali akademskih kot praktičnih. Znanje jezika omogoča globlje razumevanje književnosti, zgodovine, filozofije in umetnosti določenega naroda, saj omogoča neposreden dostop do primarnih virov. Skupne korenine in podobne strukture slovanskih jezikov, omogočajo lažje

učenje novega jezika, predvsem pa vodijo do boljšega razumevanja zgodovinskih povezav med narodi in njihovega vpliva na Evropo.

V današnjem svetu je še posebej potreben in nujen medkulturni dialog, saj s poznavanjem drugega spoznavamo sebe (Wacławek, Wtorkowska 2022). Z bipolarno vizijo sveta *mi – oni, domače – tuje* se vzpostavlja »narodopisje nas samih skozi druge« (Waldenfels 2002: 141). Henry Tajfel opozicijo *mi – oni* dopolnjuje z ugotovitvijo, da »smo največkrat to, kar smo, ker *oni* niso to, kar smo *mi*« (po Mandrosz-Wróblewska 1988: 30). Na dvojni pomen identitete posameznika ali skupine je opozorila mdr. Ewa Krzyżaniak (2003). Prvi pomen (etimološki) kaže na podobnosti in enakost, drugi pa se izraža v razliki in drugačnosti. Zato do istovetenja prihaja »na podlagi delovanja drugih posameznikov ali skupin prav s poudarjanjem lastnosti, ki ločujejo, razmejitve med pripadnostjo in izključenostjo« (Krzyżaniak 2003: 22). Lahko soglašamo z nadaljnjo avtoričino trditvijo, da »gre torej zasluga za identiteto „Drugemu“ in, če se tako izrazimo, „Drugemu Drugega“, saj se ta izgrajuje v neprestanem razvoju, gibanju, spreminjanju, povezanem z drugačnostjo, tujostjo in različnostjo, ki za korak prehiteva dejansko identiteto ali pa ji sledi« (Krzyżaniak 2003: 22). Nasprotje med *mi – oni, naši – tuji*, v našem primeru konkretno: Slovenci *proti* Čehom, Poljakom, Slovakom ali drugim Slovanom, ni le analitično orodje za etnolingvista, ampak je predvsem stališče, ki se na ustrezen način zrcali v zavesti in jeziku vseh, ki se učijo slovanskih jezikov. Govoreči subjekt se bogati z »Drugim« – v našem primeru s predstavnikom druge nacije, kajti »tisti, ki lahko sodobnemu človeku povrne ustrezno perspektivo za dojemanje resničnosti in svojega mesta v njej, je drugi človek« (Ryk 2006: 23).

VIRI IN LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma, 2021: »Tako so videti sanje«. Intervju. *Družina*. 22. 6. 2021. <<https://www.druzina.si/clanek/tako-so-videti-sanje>>.
- AHAČIČ, Kozma, 2024: Intervju s predstojnikom Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša – ZRC SAZU. *MMC RTV SLO*. 26. 8. 2024. <<https://ziv-zav.rtvsl.si/za-starse-in-mentorje/slovenija/kozma-ahacic-najvec-skode-lahko-naredijo-prevec-sprosceni-telebani-in-prevec-zadrtni-izobrazenci/718977>>.
- Gov.si: <<https://www.gov.si/novice/2023-09-25-pomanjkanje-uciteljev-osrednja-tema-13-seje-delovne-skupine/>>.
- Jezik in slovstvo*. 62/2–3 (2017). <<https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo/issue/view/1208/921>>.
- Jezik in slovstvo*. 70/1–2 (2025). <<https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo/issue/view/1493/1180>>.
- JEŽ, Niko, 2009: Oddelek za slavistiko. Valentin Bucik idr. (ur.): *Zbornik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani 1919–2009*. Ljubljana: Znanstvena založba FF UL. 397–406.

- KREK, Simon, 2024: To so moje besede. *Dnevnik*. 3. 9. 2024. <<https://stari.dnevnik.si/1043057429>>.
- KRISTAN, Jurij, 2025: Kako naj Evropa v algoritmihi ujame Ameriko? <<https://www.delo.si/novice/znanoteh/kako-naj-evropa-v-algoritmihi-ujame-ameriko>>.
- KRZYŻANIAK, Ewa, 2003: Tylko jako Polak czuję się Europejczykiem. Słowo o narodowych korzeniach europejskiej tożsamości. Beatrice Andrzejewska, Joanna Metejczuk, Krzysztof Podlas, Marcin Wojnarowski (ur.). *Kim jestem? Perspektywy tożsamości. Kultura, media, społeczeństwo*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe. 20–29.
- LEKTORSKO DRUŠTVO SLOVENIJE, 2025: Odziv na neustrezne slovenske prevode na razstavi del Andyja Warhola v sklopu Evropske prestolnice kulture GO! 2025. <<https://www.lektorsko-drustvo.si/mediji/odziv-na-neustrezne-slovenske-prevode-na-razstavi-del-andyja-warhola-v-sklopu-evropske-prestolnice-kulture-go-2025/>>.
- MANDROSZ-WRÓBLEWSKA, Joanna, 1988: *Tożsamość i niespójność ja, a poszukiwanie własnej odrębności*. Wrocław–Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Merila za volitve v nazive visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev ter sodelavcev UL, UPB št. 5 (veljavna od 9. 12. 2022). <<https://www.uni-lj.si/assets/Pravni-akti/Habilitacije/Trenutno-veljavni-akti-UL/Merila-za-volitve-v-nazive/3-Merila-za-volitve-v-nazive-visokosolskih-uciteljev-znanstvenih-delavcev-ter-sodelavcev-UL-UPB-st.-5-z-dne-21.-11.pdf>>.
- N1 (J. M.), 16. 12. 2024: Prebilih z izbiro jezika v Evropskem parlamentu razburil hrvaško poslanko. <<https://n1info.si/novice/slovenija/prebilih-z-izbiro-jezika-v-evropskem-parlamentu-razburil-hrvasko-poslanko/>>.
- OSTROMĘCKA-FRĄCZAK, Bożena, 2017: Kam je namenjena poljščina? *Jezik in slovstvo*. 62/2–3. 15–21.
- Priloge Pravne fakultete UL k Merilom za volitve v nazive visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev ter sodelavcev Univerze v Ljubljani (veljavna od 29. 6. 2023). <<https://www.uni-lj.si/assets/Pravni-akti/Habilitacije/Trenutno-veljavni-akti-UL/Merila-za-volitve-v-nazive/Priloge-2-k-Merilom/UL-PF/Priloge-UL-PF-k-Merilom-sprejete-na-19.-seji-Senata-UL-dne-27.-6.-2023-veljajo-od-29.-6.-2023-dalje.pdf>>.
- Priloga 2 k Merilom za volitve v nazive visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev ter sodelavcev FU UL, veljavna od 31. 5. 2023. <<https://www.uni-lj.si/assets/Pravni-akti/Habilitacije/Trenutno-veljavni-akti-UL/Merila-za-volitve-v-nazive/Priloge-2-k-Merilom/UL-FU/Priloge-UL-FU-k-Merilom-sprejete-na-20.-seji-Senata-UL-dne-26.9.2023-veljajo-od-6.10.2023-dalje.pdf>>.
- Priloga Fakultete za matematiko in fiziko k Merilom za volitve v nazive visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev ter sodelavcev Univerze v Ljubljani, veljavna od 22. 11. 2022. <<https://www.uni-lj.si/assets/Pravni-akti/Habilitacije/Trenutno-veljavni-akti-UL/Merila-za-volitve-v-nazive/Priloge-2-k-Merilom/UL-FMF/Priloge-UL-FMF-k-Merilom-sprejete-na-29.-seji-Senata-UL-dne-18.-6.-2024-veljajo-od-20.-6.-2024-dalje.pdf>>.
- RYK, Andrzej, 2006: *(Po)nowoczesny podmiot w doświadczeniu spotkania. Antropologiczne aspekty pedagogiki spotkania*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- SEVŠEK ŠRAMEL, Špela, PALLAY, Jozef (ur.), 2017: *Sedemdeset let slovistik v Ljubljani, posvečeno Andreju Rozmanu*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

- STABEJ, Marko (ur.), 2009: *Obdobja 28: Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- STABEJ, Marko, 2024: Navaditi bi se že morali, da imamo različne jezikovne okuse. Intervju. *Dnevnik*. 20. 9. 2024. <<https://www.dnevnik.si/objektiv/marko-stabej-navaditi-bi-se-ze-morali-da-imamo-razlicne-jezikovne-okuse-2691984/>>.
- STANKOVSKA, Petra, WTORKOWSKA, Maria, PALLAY, Jozef (ur.), 2012: *Individualna in kolektivna dvojezičnost*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- TIVADAR, Hotimir, 2018: Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga? *Slavia Centralis* 11/2. 158–171.
- TOKARZ, Božena, 2025: Anketa – vloga in perspektive (zahodne) slavistike v 21. stoletju? *Jezik in slovstvo* 70/1–2. 321–322.
- WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2022: *O Polakach i Słoweńcach – w kregu językowo-kulturowych stereotypów*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- WALDENFELS, Bernhard, 2002: *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*. Prev. Janusz Sidorek. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- WTORKOWSKA, Maria, 2017: Od lektorata do študijske smeri - ob deseti obletnici ustanovitve bohemistike, polonistike in slovakistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani. *Jezik in slovstvo*. 62/2–3. 7–14.
- WTORKOWSKA, Maria, WACŁAWEK, Maria, REZONIČNIK, Lidija (ur.), 2018: *Sedemdeset let poučevanja poljskega jezika v Ljubljani : posvečeno Nikolaju Ježu*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Ivana Latković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

ilatkovi@m.ffzg.hr

Slovenistika in slavistika v izzivih sodobne humanistike

Slovenistika in slavistika poleg posebnosti, ki so od devetdesetih let naprej značilne le zanju, delita krizo stroke tudi s celotno sodobno humanistiko. Vprašanja njenega poslanstva in vloge v sodobni družbi so tesno povezana s poskusi redefiniranja vprašanj, pomembnih za vsako družbo: o naravi znanja, o ideji, smislu in cilju izobraževanja, o odnosih med univerzo in gospodarskimi imperativi (v skladu z vseprisotno komercializacijo). V tem kontekstu so v prispevku predstavljene sodobne prakse študija slovenistike in slavistike, in sicer predvsem glede na težnje v sodobni humanistiki – od tradicionalnih filoloških študijev do posodobljene slavistike.

1 Uvod

V zadnjih desetletjih se je slavistika znašla v nezavidljivem položaju, natančneje v krizi. Razlogi za to so različni. Naj gre za brezobzirno tržno logiko, za spremembo statusa študija književnosti in kulture oziroma znanja nasploh ali za neposrečeno bolonjsko reformo, ki je vidno okrnila bistvo univerzitetne slavistike, dejstvo je, da slavistična stroka danes doživlja velike spremembe in preživlja zahtevne izzive. Ta kriza je seveda skupna celotni sodobni humanistiki, s katero si slavistika deli skoraj vse neugodne okoliščine – poleg nekaterih posebnosti, ki so se pojavile v obdobju po padcu Berlinskega zidu.

Dokazov, da v tem kontekstu lahko upravičeno govorimo o krizi, čeprav je ta tema v sodobnem času (pre)pogosta, je več: od močne komercializacije izobraževanja in kritike neproduktivnosti, prek vsiljevanja za humanistiko vendarle neznanih tehnoloških rešitev in vseprisotne »projektizacije« do očitnega upada zanimanja predvsem za slavistiko. Posledice tega lahko vidimo ne samo v pogosti institucionalni neprepoznavnosti in v infrastrukturnem razpadu slavistike, ampak tudi v nekonsistentnosti različnih konceptov študija in pristopov k lastnemu predmetnemu področju. Toda po drugi strani dolgoletna tradicija znanstvene in univerzitetne slavistike zagotovo zagotavlja potencial za razvoj posodobljene discipline tudi v najnovejšem, izjemno dinamičnem času.

2 Kriza humanistike in kolaps univerze

Tako kot niti sama kriza ni nova, je tudi njena refleksija prisotna že nekaj časa in je zato precej bogata in raznovrstna. Zaradi tega se bom osredotočila le na tiste njene vidike, ki se bolj ali manj neposredno dotikajo stanja v sodobni slavistiki. To se nanaša predvsem na spremembe v naravi samega znanja in njegovega vrednote-nja, na današnji status institucije univerze in, neizogibno, na kontekst kapitalistične ekonomije.

Začetek velikih sprememb, ki jih humanistika doživlja danes, lahko prepoznamo v Lyotardovi opredelitvi postindustrijske dobe in postmoderne kulture oziroma zanju značilni delegitimaciji tradicionalnih oblik znanja ter spremembah narave in funkcije znanja, predvsem v znanosti, pa tudi v spremenjeni vlogi znanja v družbi. Kot pojasnjuje Pšihistal, kriza znanstvene vrednosti humanistike izvira iz notra-njega spodkopavanja načela legitimnosti znanja, ker ni več narativa, ki bi upravi-čeval smoter in cilj humanističnega znanja. V dolgem zgodovinskem loku smo od antičnega in srednjeveškega *artes liberales* ter programa renesančnega humanizma *studia humanitatis* prek sodobne humanistike v okviru Humboldtovega neohuma-nizma prišli do postmodernega antihumanizma, posthumanizma in transhumanizma (Pšihistal 2020: 285).¹ Radikalen dvom tako o razsvetljenski ideji, da znanje vodi k napredku in osvoboditvi človeka, kot tudi o predpostavki o znanosti kot nevtralni, objektivni in univerzalni resnici je privedel do tega, da se znanje vedno bolj vrednoti glede na lokalni kontekst, in kar je še pomembnejše, glede na performativnost in tržno uporabnost. Slednje se seveda nanaša na vsesplošno komercializacijo znanja in izobraževanja, ki se jasno kaže, med drugim, v očitnem favoriziranju področja STEM (angl. *Science, Technology, Engineering, Mathematics*) oziroma v spodbu-janju izobraževanja in kariere v tej smeri, saj naj bi bilo to ključno za tehnološki razvoj, inovacije in prihodnost gospodarstva. Osredotočenost na naravoslovne in tehnične discipline izhaja s stališča, da so bolj uporabne in dobičkonosne oziroma da jih odlikuje visoka zaposljivost. Hkrati pa obstaja prepričanje, da humanistične discipline, ki se pogosto ukvarjajo z abstraktnimi ali s teoretičnimi vprašanji, v smislu ustvarjanja ekonomskega dobička niso produktivne. V skladu s tem nekateri krizo v humanistiki istovetijo s svetovno gospodarsko krizo, ki je vidna tudi v dra-stičnem krčenju proračuna za visoko šolstvo – od pregovorno pragmatičnih ZDA, preko tehnološkega giganta Japonske do držav Evropske unije, kot sta Nemčija ali Francija, dveh paradnih konjev humanistične univerzitetne kulture –, saj se v razmerah sodobnega neoliberalizma ceni predvsem izobraževanje v disciplinah z

¹ Če ni navedeno drugače, so prevodi iz hrvaščine in angleščine v slovenščino delo I. L.

neposredno praktično uporabnostjo znanja na trgu dela (Mikulić 2017: 7, 8). V rahlo ironičnem tonu tudi Terry Eagleton poda podobno ugotovitev:

Časi pa so se spremenili. Po mnenju naše države je treba vse javno financirane akademske raziskave zdaj obravnavati kot del tako imenovane ekonomije znanja z merljivim vplivom na družbo. Tak vpliv je precej lažje meriti pri letalskem inženirju kot pri zgodovinarju antike. Farmacevti bodo v tej igri verjetno boljši od fenomenologov. Področja, ki ne pritegnejo donosnih raziskovalnih štipendij iz zasebnega sektorja, ali tista, ki nimajo velikega števila študentov, so pahnjena v stanje kronične krize. Akademska vrednost je izenačena s tem, koliko denarja lahko zbereš, medtem ko je po novem izobražen študent opredeljen kot zaposljiv. Ni dober čas za paleografe ali numizmatike – to so poklici, ki jih kmalu ne bomo znali niti črkovati, kaj šele opravljati (Eagleton 2015).

Jasno je, da so se v takem kontekstu spremenile tako zunanje kot notranje okoliščine delovanja univerze, najvišje izobraževalne ustanove. Temeljne predpostavke o njej, kot sta jih razlagala Immanuel Kant in Wilhelm von Humboldt, ki sta jo pojmovala kot prostor svobode in avtonomije, so danes v veliki meri razkrojene. Ena najbolj znanih študij na to temo, *The University in Ruins* Billa Readingsa, prepričljivo opisuje premike in spremembe v delovanju univerz v javnem prostoru. Avtor ugotavlja, da univerza ne sodeluje več v zgodovinskem prizadevanju za kulturo kot temelju razvoja človeštva, ki izhaja iz razsvetljenstva, medtem ko je liberalno izobraževanje izgubilo svoje organizacijsko jedro oziroma pojmovanje kulture kot predmeta, vira ter cilja humanistike in družboslovja. Skratka, univerza je postala »transnacionalna birokratska korporacija« in vse se je zreduciralo na »optimalen učinek ali povrnitev investicije« (Readings 2016: 19, 31). To preoblikovanje univerze iz javne dobrine v kvazitržno institucijo je torej spremenilo njen temeljni namen – razvoj znanja, kritičnega mišljenja in služenja družbi – ter jo podredilo zahtevam tržne logike. V tem smislu ima, kot navaja Kump, »[p]revlada neoliberalnega političnega in ekonomskega reda [...] razdiralne posledice za tradicionalne univerze ter za poslanstvo in osrednje vrednote institucij, kot so institucionalna avtonomija, akademska svoboda, univerzalnost, distančnost in skepticizem, ki sodijo k podobi univerze« (Kump 2015: 3).

Preoblikovanje univerze je torej sprožilo vrsto neustavljivih procesov: od komercializacije znanja (to postane blago, produkt) in vztrajanja pri dobičkonosnih poklicih do prekarnosti dela na sami univerzi. Poleg tega se zmanjšujejo vlaganja v akademski kader in povečujejo pritiski na produktivnost (publikacije, citiranost), v skladu s tem pa tudi merjenje učinkovitosti (z različnimi lestvicami in evalvacijami) ter sodelovanje z zasebnim sektorjem v obliki različnih sponzorstev in financiranj. Posledično je vedno bolj prisotna tudi erozija kritične funkcije univerze, ki zdaj pogosto zgolj reproducira obstoječi red.

Opisano stanje je treba dopolniti z uveljavitvijo bolonjske reforme na univerzah, ki je močno vplivala na razmere v sodobni humanistiki in slavistiki. Bolonjski proces, ki je bil zasnovan kot ustvarjanje enotnega evropskega visokošolskega sistema, se je kmalu izkazal za še en korak v »odmiku od evropske ideje o univerzi« (Liessmann 2008: 89). Prav zaradi poenotenja različnih evropskih študijskih programov in njihovega prilagajanja angloameriškega modelu so humanistične študije doletele številne težave. Najpomembnejše med njimi je sistematično povzel Ozren Žunec: usmerjanje univerzitetne dejavnosti k pouku brez povezovanja z znanstvenim delom, delitev na dodiplomski in podiplomski študij po anglosaškem modelu, ki ni utemeljen v drugih delih izobraževalnega sistema, skrajševanje vseh pedagoških enot in doseganje »hitre« tečajniške strukture, kar onemogoča kritično mišljenje, usmeritev univerz na merljivost pedagoške produkcije z vdorom menedžerskih metod upravljanja ter nenehno vztrajanje pri konkurenčnosti in izpostavljenosti trgu kot edinemu mestu vrednotenja institucij in posameznikov (Žunec 2011: 68, 69). Tako povzeta kritika bolonjskega procesa nazorno kaže, koliko se je sodobna univerza oddaljila od svoje predhodnice, univerze humboldtovskega tipa, in njenih idealov, kot so svoboda raziskovanja in poučevanja ter njuna enotnost, oblikovanje *Bildunga* in spodbujanje kritičnega mišljenja, torej od ideje o univerzi kot skupnosti svobodnih ljudi, predanih resnici in znanju.

3 Slavistika danes in jutri

V opisanem položaju, ki jasno odraža velike in temeljne spremembe, se je znašla tudi slavistika kot znanstvena disciplina. V zadnjih desetletjih doživlja preobrazbo, se srečuje z novimi izzivi in išče načine, kako se prilagoditi novim razmeram delovanja. Skozi svojo bogato zgodovino je prehodila pot od trdnih filoloških začetkov in akademske institucionalizacije do sodobne interdisciplinarnosti in transnacionalnega raziskovalnega pristopa. Njena zadnja faza, ki traja od devetdesetih let naprej in jo zaznamujejo opisane kontekstualne silnice, je posebej dinamična.

Spremenjene družbene in politične razmere po padcu železne zavesе so slavistiko oddaljile od idej Kopitarjevega in Jagičevega časa, kot sta, po besedah Peti-Stantić, slovanska vzajemnost in skrb za večjezičnost ter jezikovno raznolikost, razširjenih v velikih cesarstvih, habsburškem in ruskem imperiju (2019: 196). Danes je slavistika veliko manj usmerjena v tovrstne humanistične ideale in filološka obzorja ter je veliko bolj določena z diktatom sodobnega časa, kar je med drugim vidno tudi v institucionalnih rešitvah univerzitetne slavistike. V tem smislu je treba upoštevati razliko med slavistiko v slovanskih in neslovanskih državah, saj se glede na to razlikuje tudi obravnava slavističnega predmetnega področja. Zvonko Kovač

razlikuje dve znanstveno-pedagoški praksi: intenzivno, integralno prakso – prisotno predvsem na zahodnih univerzah –, ki zajema območje vseh slovanskih kultur kot enotno disciplino, slovansko filologijo, in drugo, ekstenzivno prakso – predvsem v matičnih državah –, pri kateri je pozornost usmerjena strogo po nacionalnih kriterijih in zato ne moremo več govoriti o slovanski filologiji kot enotni disciplini, temveč o slovanskih filologijah, znotraj katerih se strokovnjaki specializirajo za posamezne jezike in književnosti (Kovač 2011: 417). Gre torej za praksi, ki sta legitimni in imata oporo v slavistični dediščini, vendar se Kovač glede na precej neugodne razmere v slavistiki danes upravičeno sprašuje, ali ne bi bilo primerno »razmisliti o njunem soočenju, delnem prestrukturiranju, vsaj premiku nekaterih poudarkov na nove, primernejše, objektivnejše in funkcionalnejše slavistične znanstveno-pedagoške prakse« (Kovač 2011: 420). Avtor ponuja tudi odgovor na to vprašanje – medkulturna (južno)slavistika. Ta koncept je del širše metodološke razprave o proučevanju južnoslovanskih književnosti, katere začetke lahko postavimo v osemdeseta leta 20. stoletja, ko se je pod vodstvom Franja Grčevića začel projekt Komparativno proučevanje jugoslovanskih književnosti, raziskave in vrsta razprav pa so bile objavljene v štirih zbornikih (1983–1991). S prispevki so sodelovali številni domači in tuji slavisti, ki so skušali s primerjalnega vidika preučiti metodološke možnosti proučevanja južnoslovanskih književnosti. Po Grčevićevih besedah se je pri kroženju znanstvenih idej oblikovala nova slavistična disciplina, in sicer primerjalno proučevanje jugoslovanskih/južnoslovanskih književnosti kot primer splošne primerjalne paradigme, prilagojene proučevanju bližnjih in sorodnih književnosti (Grčević 1991: 8, 9).

Eden pomembnejših sodelavcev pri omenjenem projektu je bil Zvonko Kovač, ki je bil kasneje, v nehvaležnih časih, torej v obdobju, ko je pri obravnavi sosednjih literatur in kultur v marsičem prevladovala rigidna, izključna paradigma nacionalne filologije, edini, ki se je zavzemal za primerjalno proučevanje južnoslovanskih književnosti. Svojo metodološko perspektivo je Kovač predstavil v številnih študijah, najbolj sistematično pa jo je razdelal v knjigi *Međuknjiževne rasprave: poredbena i/ili interkulturna povijest književnosti* (2011). V njej avtor izhaja iz tradicionalnega primerjalnega pristopa, ki temelji na značilnostih teh književnostih – kot so jezikovna sorodnost, geografska in kulturna povezanost, medliterarna interferenca ter skupni družbenopolitični konteksti –, obenem pa ta pristop nadgrajuje s sodobnimi literarnoznanstvenimi spoznanji. Kovač v primerjalnem proučevanju južnoslovanskih književnosti vidi potencial za detabuiziranje in demistifikacijo zgodovine nacionalnih književnosti ter odpiranje pluralizmu perspektiv, nujno za razumevanje raznolikosti sosednjih kultur. Primerjalna zgodovina južnoslovanskih književnosti tu pomeni zgodovino reprezentativnih besedil v njihovem

primerjalnem medsebojnem odnosu in je v tem smislu politekstualna, ampak tudi polidisciplinarna, saj se hkrati odpira tudi za področja likovne umetnosti, glasbe, filma itn. Njen nujni predpogoj je *komparativistika tradicij in opusov*, izhajajoča iz predpostavke o značaju izročil, ki sovпада s koherentnim sistemom opusov, in o njihovih neštetihi soodvisnostih in povezavah. V skladu s tem je kategorija opusa razumljena kot svojevrstna »frekvenca« ene, a tudi več kulturnih in literarnih tradicij, s čimer kriterij dvojne ali celo trojne pripadnosti postane relevanten parameter za premislek o medkulturnem procesu.

Sodobna komparativistika kot komparativistika besedil (sorodnih jezikov) v tukaj predlaganem pristopu obide »pasti« ne le mononacionalne literarnozgodovinske perspektive, ampak tudi tradicionalne komparativistike in ponuja nove možnosti tako v literarnozgodovinski kot v literarnoteoretični sistematizaciji, in sicer predvsem v obliki združevanja sinhronih odsekov iz besedil več literatur. Ker merila komparativistike besedil v sorodnih jezikih niso omejena z regionalnimi, nacionalnimi, konfesionalnimi ali ideološkimi omejitvami, se omogoča tudi vključevanje tako imenovane periferne književnosti v novi luči, neobremenjeni z različnimi kulturnimi supremacijami, pa tudi odpiranje novim oblikam primerjalne literarne kritike.

Končni rezultat tovrstnih prizadevanj bi morala biti izdelava primerjalne zgodovine (južno)slovanskih književnosti, kar Kovač nadalje obdela na metodološkem presečišču medkulturne germanistike, ki je že dolgo prisotna v teoriji in praksi, ter teorije medliterarnih skupnosti slovaškega slavista Dionyza Đurišina. Obe imata temeljni spoznavni interes za fenomen medkulturnosti, pri čemer se tako imenovana *hermenevtika tujega* izpostavlja kot osrednja kategorija. V luči tega avtor postavlja »južnoslovansko medliterarno skupnost« kot temeljno operativno kategorijo in bistvo zamišljene primerjalne zgodovine književnosti tega prostora, specifične predvsem po sožitju katoliške in pravoslavne, zahodnoslovanske in vzhodnoslovanske kulture, in v skladu s tem loči dve standardni »medliterarni skupnosti« konfesionalnega tipa: prvo, ki zajema jugozahodnoslovanske, ter drugo, ki zajema jugovzhodnoslovanske jezike in književnosti. Ne glede na to, ali gre za regionalno-nacionalno, konfesionalno ali jezikovno-etično določenost, sta južnoslovanski medliterarni skupnosti zgleden primer omejenosti in preseganja posameznih pobud glede na kulturne in družbene okoliščine ter kot taki lahko služita kot vodilo pri razumevanju slavistike kot celote. V slovenski akademski skupnosti so podobna teoretska izhodišča uveljavili Neva Šlibar in Andrea Leskovec ter Meta Grosman, Tomo Virk in drugi.

Afirmacija medkulturne književnosti oziroma medkulturne literarne zgodovine kot zgodovine standardnih in specifičnih medliterarnih skupnosti izzove ne le

»intencionalno srečanje kultur«, ki se na primer v kontekstu medkulturne literarne interpretacije kaže v interpretovem vključevanju znanja iz druge kulture, temveč razkriva številne dinamične entitete obrobni območij, mejnih položajev in prehodnih pojavov.

Kovač je medkulturno perspektivo apliciral na južno slavistiko kot celoto, pa tudi na njene posamezne sestavine, zlasti na slovenistiko in kroatistiko. Namen je »videti z vidika ali za potrebe druge/tuje kulture«, in to, ker je danes vse bolj jasno, »da je popolno razumevanje domače kulture težko brez vpogleda tujih strokovnjakov, saj nam prinašajo potrebno dimenzijo objektivnejšega vpogleda« (2023: 60). Ob tem je poudarjeno, da je slovenistika na Filozofski fakulteti v Zagrebu vedno organizirana kot del večjezikovnega študija, slavističnega ali južnoslavističnega, in da se v okviru študija vezi s hrvaškim jezikom in književnostjo preučujejo v širšem primerjalno-južnoslavističnem kontekstu. Poudarja se tudi pomembnost, da se razvijata primerjalna zgodovina južnoslovanskih jezikov in književnosti ter zanimanje za dramo in gledališče, film ter druge umetnosti, kar je enako koristno tako za študij južne slavistike kot za sodobno, na medkulturnih (interdisciplinarnih) temeljih utemeljeno slovenistiko (Kovač 2005: 88).²

Opisani primer primerjalne in medkulturne slavistike ter njenih nacionalnih vej je eden najbolj izpopolnjenih, ne le v hrvaškem kontekstu, ampak je sprejet tudi v južnoslovanski regiji³ in širše. Je plod dolgoletnega akademskega pedagoškega in znanstvenega dela ter predstavlja relevanten model za posodobitev slavistike, ki se lahko s svojo odprtostjo še naprej prilagaja času, v katerem živimo.

Po drugi strani pa se v zadnjem času, v obdobju približno petnajstih let, v preučevanju južnoslovanskih književnosti oblikuje še ena opazna težnja, ki pa se v nasprotju s prejšnjo ne oblikuje v ožjem znanstvenem in akademskem krogu, temveč na področju hrvaške literarne kritike in je vezana na koncept *postjugoslovanske književnosti*. Čeprav se ta sintagma pogosto prelahko pripisuje pojavom, ki so nastali po razpadu nekdanje države, se je znotraj te raziskovalne perspektive postopoma izpopolnjevala in je danes znanstveno legitimirana. Izvirna spodbuda izhaja iz namere, da bi zavzeli distanco do »izolacionizma in avtarkičnosti nacionalnih kultur, ki sta nastala v devetdesetih letih« (Postnikov 2012: 11), in da bi v okviru materialistične kritike kulture raziskovali »pogoje literarne produkcije, ekonomsko-politični okvir literarnega dela, mehanizme literarnega polja« (Postnikov 2015: 181). Na podlagi teh predpostavk in znotraj tranzicijskega časovnega horizonta se preučujejo literarni in kulturni fenomeni, ki torej niso vezani na nacionalno kulturo, temveč se

2 Več o zagrebški slovenistiki gl. Kovač 2007 in Nemec 2011.

3 Prim. Interkulturno – poredbeno izučevanje književnosti v *Sarajevske sveske* 32/33, 2011.

interpretirajo na ravni skupnega doživljanja družbene in politične realnosti. Postjugoslovansko se lahko manifestira na več načinov; omenimo tiste, ki jih navaja Robert Rakočević: postjugoslovansko kot literarna izkušnja (v obliki vplivov določenih estetskih koncepcij, tendenc, avtorjev, opusov), nato kot distanciranje od jugoslovanske izkušnje ali celo negacija le-te, kot akutna kritika povojnega nacionalizma in končno kot senzibilnost v narativih o eksilu in emigraciji (2011: 204).

Sčasoma so bile v tej perspektivi prepoznane možnosti za uporabo pri obravnavi številnih literarnih besedil različnih žanrov in tematik, pa tudi potencial za prevpraševanje odnosa med postjugoslovansko in svetovno književnostjo. Tako na primer za Jasmino Lukić (2017) pri postjugoslovanskem ne gre za geografijo ali kakršno koli obliko navezanosti na jugoslovansko dediščino, ampak se nanj gleda v okviru transnacionalne literature. Avtorica navaja več pristopov, ki so lahko produktivni pri tolmačenju postjugoslovanskega: manjšinski transnacionalizem (kot opozicija globalistični binarnosti in afirmacija produktivnih odnosov med manjšino in večino), nato metaforo valov Franca Morettija (na primer postmodernizem in njegova osredotočenost na internacionalno, ne nacionalno) in koncept konstelacij oziroma korpusa besedil, povezanih s praksami branja in interpretacije (npr. »proza u trapezicama«, »stvarnosna proza«, »fantastičari«) Madsa R. Thompsona. Stijn Vervaeke (2016) pa vidi postjugoslovansko literaturo kot kozmopolitsko in to dokazuje z dvema primeroma, z opusoma Dubravke Ugrešić in Aleksandra Hemona. Ta dva namreč prispevata k odpiranju (post)jugoslovanske literature svetu v dvojnem smislu: z umeščanjem življenjskih zgodb iz nekdanje Jugoslavije na zemljevid sveta in z dekonstrukcijo stereotipnih predstav. Poleg tega s široko mrežo medbesedilnih referenc vpisujeta literarno in kulturno dediščino nekdanje Jugoslavije v imaginarni prostor svetovne književnosti ter z danes pogostimi temami, kot sta razseljenost in pregnanstvo (eksil), mapirata transnacionalno topografijo.

Vsi doslej predstavljeni pristopi potrjujejo prevladujoče tendence v sodobni slavistiki, tj. njeno preobrazbo iz tradicionalne filologije v vedo s sodobnimi razširitvami in prilagoditvami, ki se, vsaj na področju literature in kulture, kažejo predvsem v povezavah s kulturnimi, spolnimi in postkolonialnimi študiji, pa tudi s študijem spomina, študijem travme in študijem eksila.

Tendenca, ki je bila v slavistiki v slovanskih državah intenzivneje prisotna po padcu železne zavese in jo je mogoče prepoznati kot nacionalno razdrobljenost brez vpogleda v celoto stroke, je pokazala metodološki in konceptualni anahronizem ter neustrezen odziv na globalno premrežen kontekst in njegovo transnacionalno konstelacijo. Z naglim upadom zanimanja za slavistiko in zapiranjem slavističnih centrov v Evropi in po svetu je neizogibno prišlo do radikalnejših sprememb na

področju slavistike, včasih z nekaterimi ne preveč posrečenimi rešitvami, na primer pri umeščanju tako imenovanih regionalnih študij, kulturnih študij, prevodoslovja ipd. v širši okvir, pa tudi pri aktivnem sodelovanju pri premišljevanju o literaturi v času, ki je naravnano daleč od humanističnih idealov. Kljub temu obstajajo prizadevanja, ki so lahko koristna tudi pri ustvarjanju obrisov nove slavistike. V multikulturnem, postkolonialnem, transnacionalnem svetu z njegovimi načeli pluralizma, inkluzivnosti, dehierarhizacije ipd. vsekakor obstajajo spodbude za to. Med njimi je tudi revizija pojma 'svetovna književnost', ki danes implicira bolj vključujočo definicijo ter vodi v spremembo paradigme od statičnega kanona k dinamičnemu in medkulturnemu prostoru izmenjave ter vključevanju »drugačnih«, »obrobnih«. In nadalje, s tezo Davida Damroscha, da se »globalni vzorci kroženja svetovne književnosti oblikujejo v svojih lokalnih pojavnih oblikah« oziroma da je svetovna književnost »spremenljiv in kontingenten koncept, ki ima v različnih nacionalnih kontekstih različne oblike« (Damrosch 2015: 52), se odpirajo vrata lokalnega v globalnem (Kovač, Latković 2018). Ali, z besedami Marka Juvana, globalizirana svetovna književnost je vrsta dislociranih vpisov, ki kažejo, kako je vsaka nacionalna literatura ali medliterarna skupnost ustvarila svojo različico svetovne klasike in kako vsaka literatura svojo produkcijo medbesedilno utemeljuje na lastnih izbirah, hkrati pa svetovno literaturo vidi skozi svoj položaj v njej (Juvan 2009: 206). Te predpostavke se lahko izkažejo za produktivne pri reviziji (in lokalizaciji) kano- ničnih branj s pozicije roba, obrobja, pa tudi pri razumevanju podobe lastne mar- ginalnosti, evropske drugotnosti in raznih stereotipnih predstav, ki se pripisujejo slovanskemu svetu, ta pa jih tudi sam reproducira.

4 Sklep

In čisto na koncu se bomo vrnili k začetku, in sicer k oceni stanja, v katerem sta danes slavistika in slovenistika, predvsem tisti njun del, ki se nanaša na literarno vedo. Prvo takšno opredelitev, in sicer o spremenjeni vlogi literature, literarne vede in li- terarnega izobraževanja, je leta 2002 podal Miran Hladnik, drugo, o krizi slovanske literarne vede s konca devetdesetih let, pa Marko Juvan. Obe poleg tega, da uspešno povzemata trenutno stanje, ponujata tudi nekaj pojasnil in rešitev. Miran Hladnik tako izhaja iz predpostavke, da se je spremenil okvir, v katerem nastaja literatura, in da so njen nekdanji privilegirani položaj zasedle nove kulturne dejavnosti. Poleg tega je »literatura [...] hendikepirana, ker od nje pričakujejo, da se bo preselila iz starega stanovanja, to je iz knjige v nove medije«. Podobno velja za kritiko: ta je v tradicionalnem literarnem sistemu imela nalogo vrednotenja in izbire, ki pa zdaj ni več pomembna, ker »[d]anašnja družba ne vztraja več pri selekciji in 'kulti- viranju' in dovoljuje sočasno eksistenco množici različnih kulturnih proizvodov«

oziroma »[je p]oglobljeno recepcijo izbranega dela po nasvetu kritiške avtoritete [...] zamenjalo poljubno preklapljanje med kanali na televiziji in radiu z daljinskim upravljalcem«. Vse te spremembe po Hladnikovem mnenju zahtevajo od literarne vede: (1) ukvarjanje z obsežnimi korpusi besedil namesto z izbranimi avtorskimi opusi ali posameznimi besedili, (2) emancipirano analizo avtorjev in tekstov brez predhodne selekcije na umetniške in trivialne, na »večne« in »enodnevne«, (3) upoštevaje literarnega sistema v celoti, ne le literarnega besedila in (4) naklonjenost sodobni tehnologiji pri pridobivanju in analizi besedil ter pri popularizaciji strokovnih dosežkov (Hladnik 2002).

Po drugi strani pa Marko Juvan v kontekstu domnevne krize slovenske literarne vede ugotavlja, da je kriza »naravno in trajno stanje, ne le pri nas, ampak povsod po svetu«, in izraža prepričanje, da bo v prihodnje literarnovedna slovenistika probleme, ki jih je doslej obravnavala znotraj tradicionalnih institucionalnih in disciplinarnih okvirov, »osvetljevala v povsem novih meddisciplinarnih in transdisciplinarnih kombinacijah, s pritegovanjem problemov, tem in metod, ki jih osrednji tok stroke doslej ni priznaval za svojo dediščino« ali, z drugimi besedami, »da bo literarna veda morala privoliti v pojmovno-metodološko ter institucionalno preureditev svojega znanstvenega in pedagoškega polja« (Juvan 2009: 147).

Na podlagi teh opredelitev in napovedi ugotovimo, da bi bilo treba nadaljevati s posodabljanjem koncepta slavistike in pri tem v prvi vrsti upoštevati njeno bogato dediščino, nato pa tudi sodobne težnje literarnih in kulturnih študij, kot so: interdisciplinarnost (ekokritika, kulturne študije, digitalna humanistika), teoretska utemeljitev (poststrukturalizem, feminizem, marksistična kritika, postkolonialna teorija, queer teorija itd.), globalna in transkulturna perspektiva, zgodovinska in politična kontekstualizacija, dekanonizacija in inkluzivnost, digitalna pismenost in medijska transformacija, bralna etika in angažiranost. V tem smislu lahko slavistika (p) ostane vzoren primer razumevanja kompleksne dinamike sodobnega sveta, hkrati pa tudi model in zgled afirmacij podobnosti in razlik, stikov ter vplivov sosednjih in sorodnih kultur.

VIRI IN LITERATURA

- DAMROSCH, David, 2015: Svjetska književnost, nacionalni konteksti. Prev. Damir Đirlić. *JAT: časopis studenata kroatistike* 2. 44–63.
- EAGLETON, Terry, 2015: The Slow Death of the University. *The Chronicle Review*, 6. 4. 2015 (17. 4. 2025). <<https://www.chronicle.com/article/the-slow-death-of-the-university/>>.

- GRČEVIĆ Franjo, 1991: Obična točka otvaranja - neobičan intertekst: ekologija. Franjo Grčević (ur.): *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 7–27.
- HLADNIK, Miran, 2004: O spremenjeni vlogi literature, literarne vede in literarne vzgoje. (5. 5. 2025). <https://slov.si/mh/bukar_slo.html>.
- JUVAN, Marko, 2009: Svetovni literarni sistem. *Primerjalna književnost* 32/2. 181–212. <<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-QMV9LZOV>>.
- JUVAN, Marko, 1999: Kriza slovenistične literarne vede? *Literatura* 11/91–92. 130–148. <<https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-TNBXH25X/3a42d8bb-549a-4092-974e-55dff19f4237/PDF>>.
- KOVAČ, Zvonko, 2005: Interkulturalna slovenistika – iskušnja sosede. Miran Hladnik (ur.): Zbornik Slavističnega društva Slovenije 16 – Vloga meje: madžarsko-slovenska razmerja, slovenistika na sosednjih univerzah, zahodnoslovanski študiji, izbor šolskega berila, humanistika in družboslovje v Pomurju. Prev. Mateja Tirgušek. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 87–89.
- KOVAČ, Zvonko, 2007: Zagrebačka slovenistika. *Nova Croatica* I/1. 141–158.
- KOVAČ, Zvonko, 2011: *Međuknjiževne rasprave: poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- KOVAČ, Zvonko, 2023: *Nove studije i ogledi*. Zagreb: FF press.
- KOVAČ, Zvonko, LATKOVIĆ, Ivana, 2018: Ljubljanski i zagrebački “južnoslovanski študiji”. Stipe Botica et al. (ur.): *Zbornik Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 63–71.
- KUMP, Sonja, 2015: Univerza v primežu neoliberalne politike. *Andragoška spoznanja* 21/1. 3–7.
- LIESSMANN, Konrad Paul, 2008: *Teorija neobrazovanosti. Zablude društva znanja*. Prev. Sead Muhamedagić. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- LUKIĆ, Jasmina, 2017: Rod i migracija u postjugoslavenskoj književnosti kao transnacionalnoj književnosti. Prev. Dejan Ilić. *Reč* 87/33. 273–291.
- MIKULIĆ, Borislav, 2017: *Diskursi znanja: Istraživanja iz historijske epistemologije spoznaje, jezika i medija*. Zagreb: FF press.
- NEMEC, Krešimir, 2011: Slavenstvo, novoilirstvo, slovenstvo (iz povijesti zagrebačke slovenistike). *Croatia et Slavica Iadertina* VII/I. 181–192.
- PETI-STANTIĆ, Anita, 2019: Tako blizu in tako daleč: od Celestina do sodobnosti. Mojca Smolej (ur.): *55. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: 1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 196–201. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2019/06/55-SSJLK_Peti-Stantić.pdf>.
- POSTNIKOV, Boris, 2012: *Postjugoslavenska književnost?*. Zagreb: Sandorf.
- POSTNIKOV, Boris, 2015: Intervju s Borisom Postnikovim. *Studentski časopis za književnost, književnu i kulturalnu teoriju k.* XVIII/12, 1. 177–188.
- PŠIHISTAL, Ružica, 2020: Uvodnik (Kriza humanističkih znanosti). *Anafora: časopis za znanost o književnosti*, VII/2. 285–287.
- RAKOČEVIĆ, Robert. 2011: »Post-jugoslavenska književnost«? Ogleđala i fantomi. *Sarajevske sveske* 35–36. 202–210.

READINGS, Bill, 2016: *Sveučilište u ruševinama*. Prev. Nevena Erak. Zagreb: Meandarmedia.

VERVAET, Stijn, 2016: Ugrešić, Hemon i paradoksi književnog kosmopolitizma: ili kako otvoriti postjugoslavenske književnosti ka svijetu u eri globalizacije. *Novi izraz, časopis za književnu i umjetničku kritiku* 65–66. 1–9.

ŽUNEC, Ozren, 2011: Sveučilište i cjelina događanja. Damir Barbarić (ur.): *Čemu obrazovanje: razmatranja o budućnosti sveučilišta*. Zagreb: Matica hrvatska. 67–84.

Andrej Leben

Univerza v Gradcu, Oddelek za slavistiko

andreas.leben@uni-graz.at

Slovenska literatura v Avstriji in slovenski literarni prostor

V avstrijskem literarnem kontekstu je slovenščina eden od jezikov, v katerem pišejo avtorji in avtorice, ki prihajajo iz okolja slovenske manjšine na Koroškem in Štajerskem ali iz drugih predelov slovenskega jezikovnega in kulturnega prostora in za daljšo dobo ali stalno živijo v Avstriji. Vendar v slovenščini pišejo, jo v določenem obsegu uporabljajo ali iz nje prevajajo tudi literarni ustvarjalci in ustvarjalke, ki jim slovenščina ni prvi jezik. Pred tem ozadjem prispevek obravnava vprašanje vpetosti tega večplastnega in raznolikega ustvarjanja v avstrijski in slovenski literarni sistem in imaginarij skupnega slovenskega prostora.

1 Literarni prostori, literarni sistemi, literarne prakse

O čem govorimo, ko govorimo o slovenskem literarnem, jezikovnem ali kulturnem prostoru? Ali imamo v mislih prostor, ki ga ne glede na geopolitične danosti, mobilnosti in migracijske tokove določa zamisel skupne narodne in jezikovne pripadnosti, ali pa izhajamo iz tega, da je ta prostor sam po sebi notranje raznolik, policentričen in spremenljiv? Je slovensko literarno ustvarjanje izven Slovenije del slovenskega literarnega sistema ali pa so državne meje tudi meje tega sistema? Kdo piše slovensko nacionalno literaturo? Kdo piše slovensko literaturo? Kako ravnati z oznakami matična, zamejska, manjšinska, izseljenska in priseljenska književnost? Kaj je »domače« in kaj »tuje«? Kateri avtorji in avtorice predstavljajo slovensko literaturo navznoter in kateri navzven? Kakšna je podoba slovenske literature, če jo mislimo primerjalno, na primer kot del svetovne književnosti ali alpsko-jadranskega, srednjeevropskega, postjugoslovanskega in še kakšnega literarnega prostora?

Odgovori na ta vprašanja so odvisni od metodoloških pristopov, ki lahko temeljijo na jezikovnih in etničnih konceptih, na geopolitičnih, zgodovinskih in družbenih pogledih, na prostorskih, sistemskih, empiričnih ali prakseoloških vidikih in drugih predpostavkah. Zato ne more biti enoznačnega odgovora na vprašanje o razsežnostih slovenske literarne kulture kot tudi ne o položaju izven Slovenije dejavnih avtoric in avtorjev znotraj slovenskega literarnega sistema in slovenskega literarnega prostora.

Ena od teh skupin so avstrijski oziroma v Avstriji živeči avtorji in avtorice, v večini pripadniki in pripadnice t. i. avtohtone slovenske narodne skupnosti ter priseljenci in priseljenke iz Slovenije. Gre za ustvarjalno in generacijsko raznovrstno skupino, ki večinoma piše v obeh jezikih, v nemščini in slovenščini. Drugi, zlasti starejši med njimi, vztrajajo pri slovenščini kot svojem glavnem ustvarjalnem jeziku, na primer Florjan Lipuš, Gustav Januš, Stanko Wakounig, Franc Merkač, Jozej Strutz, Cvetka Lipuš, Martin Kuchling in Vincenc Gotthardt, od priseljencev in priseljenk pa Vinko Ošlak, Alenka Hain, Aljaž Pestotnik in Amina Majetić. Tudi večina avtorjev in avtoric narečne, domačijske in otroške literature, kot so Maria Bartoloth, Ivana Kampuš, Mili Hrobath, Lenčka Kupper in Niko Kupper, ter predstavniki usihajoče spominske in pričevanjske literature, kot so Reginald Vospernik, Tomaž Ogris in Helga Mračnikar, pišejo praviloma v slovenskem jeziku. Dvojezične prakse, ki so (bile) značilne že za Janka Messnerja, Leva Detelo, Janka Ferka, Kristijana Močilnika in Fabjana Hafnerja, danes zaznamujejo ustvarjanje Dominika Srienca, Stefana Feiniga, Verene Gotthardt in Lene Kolter ter Ane Marwan in Uroša Praha. Drugi pišejo pretežno ali zgolj v nemškem jeziku, na primer Maja Haderlap, Elena Messner, Nikolaj Efendi, Katja Gasser in Ana Grilc, medtem ko se Jani Oswald, Rezka Kanzian in Dominik Srienc odločajo tudi za avansirane oblike mešanja in spajanja obeh jezikov, pogosto tudi z drugimi. Hkrati ne gre spregledati cele vrste v nemščini napisanih proznih, pesniških in dramskih besedil, ki vsebujejo slovenske jezikovne prvine, na primer krajše besedne zveze, posamične besede ali daljše citate in podobno. Tu se ustvarjanje slovenskih in neslovenskih avtorjev in avtoric lahko do nerazpoznavnosti prepleta, saj najdemo tovrstne postopke že v besedilih Ingeborg Bachmann, pri Petru Handkeju in Maji Haderlap, v prozi Ferdinanda Skuka, Elene Messner in Ane Marwan, v dramskih besedilih Tine Leisch in Berndta Liepolda-Mosserja ali v prozi Wilhelma Kuehsa, Felixa Kucharja, Erwina Riessa, Petra Waterhousea idr. (Kohl idr. 2021: 118–122). Po drugi strani je opaziti, da so preskoki v nemščino in druge jezike v slovenskih besedilih avtorjev in avtoric iz avstrijskega okolja manj pogosti kot v sodobni slovenski literaturi (Leben 2025: 242–244), kjer oblik literarne večjezičnosti na besedilni ravni kar mrgoli.¹

S slovenščino povezano področje je tudi literarno prevajanje, ki je bilo na Koroškem že v prvi polovici 19. stoletja dokaj živahno, po dolgem mirovanju pa je znova zaživelo šele po drugi svetovni vojni, ko sta Josef Friedrich Perkonig in Herta Kralj v nemščino prevedla dela Ivana Cankarja, Ivana Tavčarja, Frana Milčinskega in Miška Kranjca. Pozneje je Janko Messner prevedel Prežihovo zbirko *Samorastniki*, prelom v širši recepciji koroške slovenske literature pa zaznamuje nemški prevod

1 Na primer v besedilih Andreja E. Skubica, Miklavža Komelja, Borisa A. Novaka, Vinka Möderndorferja, Gorana Vojnovića, Vesne Lemač, Davorina Lenka, Tomislava Vrečarja, Suzane Tratnik.

Lipuševih *Zmot dijaka Tjaža* leta 1981, za katerega sta poskrbela Peter Handke in Helga Mračnikar. Sledil je porast tako literarne kot prevodne produkcije, razmahnila pa se je tudi založniška dejavnost, ko so založbe Drava, Mohorjeva in Wieser začele posredovati slovensko literaturo v nemško govoreči prostor in deloma tudi obratno. Še pred dobrim desetletjem so te tri založbe poskrbele za več kot polovico vseh po letu 1990 knjižno izdanih literarnih prevodov iz slovenščine v nemščino in še danes s svojimi objavami znatno prispevajo k svetovljenju slovenske literature (Leben 2024: 461–465). S prevodno dejavnostjo so se sprva ukvarjali tudi literarni ustvarjalci in ustvarjalke od Janka Messnerja, Florjana Lipuša, Andreja Kokota in Maje Haderlap do pesnika Ludwiga Hartingerja, prevajalca Srečka Kosovela. Zelo velik del v nemščini dostopne slovenske literature od Prešerna in Cankarja do Jančarja, Vojnoviča in Mojce Kumerdej sta v zadnjih desetletjih prevedla Klaus Detlef Olof in Erwin Köstler, ki sta oba od začetka sodelovala z dvojezičnimi koroškimi založbami, med najvidnejše prevajalce pa sta se uvrstila tudi Fabjan Hafner in Lipušev prevajalec Janez Strutz (prav tam: 468–470).

SLOLIT.AT, spletni leksikon slovenske literature na Koroškem,² aktualno zaobjema več kot 120 avtorjev in avtoric iz 20. in 21. stoletja z vsaj eno knjižno objavo. Če bi obstajal podoben leksikon literarnega prevajanja, bi v ožjem koroškem sklopu zlahka zaobjemal vsaj okoli 50 prevajalskih imen. Še popolnejši pregled slovenske literarne ustvarjalnosti v Avstriji dobimo, če upoštevamo pisanje avtorjev in avtoric, ki so ob koncu druge svetovne vojne pribežali v Avstrijo, zlasti na Koroško, in so oblikovali slovensko literarno življenje, med njimi Karel Mauser in Franc Bükvič.

2 Avstrijski in slovenski literarni prostor

Kam spadajo avstrijski slovenski literarni ustvarjalci in ustvarjalke, ki pišejo v slovenskem ali v obeh jezikih ali samo v nemščini? Razprave o dvojni pripadnosti njihovega ustvarjanja avstrijski in slovenski literaturi segajo več kot pol stoletja nazaj, ko je bilo pisanje v slovenščini še za vse od njih bolj ali manj zavezujoče. Na literarno Koroško je po ustanovitvi revije *mladje* leta 1960 okoli začetka sedemdesetih let preteklega stoletja postala pozorna cela plejada slovenskih literarnih raziskovalcev in raziskovalk, od Jožeta Koruze, Matjaža Kmecla in Jožeta Pogačnika do Franca Zadravca, Borisa Paternuja in Helge Glušič, medtem ko so bili v avstrijskem kontekstu glavni promotorji te literature koroški Slovenci sami. V tem sklopu, podobno kot v Sloveniji, je slednjim šlo tudi za ozaveščanje, da sodobna slovenska literatura na Koroškem sploh obstaja in da je del literarne kulturne avstrijskih »nacionalnih« manjšin (Hafner, Prunč 1976: 674–683). Slovenska literarna veda je

2 <<https://www.slolit.at/avtorji>>.

to ustvarjanje od začetka obravnavala v luči »zamejskosti«, kot na primer Jože Pogačnik v svoji študiji *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo* (1972), a tudi Matjaž Kmecl je oblike, funkcije in poetiko tega snovanja osvetlil na ozadju poplebiscitne ločenosti tega prostora od »matične slovenske kulture« (Kmecl 1973: 164). Avstrijska germanistika tega dela avstrijske literature bolj ali manj ni upoštevala in ga je dodelila slavistiki. Posledica takšnega ločevanja je, da sta slovenistiki na obeh straneh meje slovensko literaturo na Koroškem obravnavali »v čudni redukciji« kot »literaturo onstran jugoslovanske državne meje«, kot je s komparativističnega vidika presodil Janez Strutz (1988: 10).

Potem ko so se Janko Messner, Janko Ferk in Lev Detela iz povsem različnih razlogov v sedemdesetih letih odločili za ustvarjanje v obeh jezikih, so Fabjan Hafner, Maja Haderlap in Kristijan Močilnik v devetdesetih izdali svoje nemške knjižne prvence, Jani Oswald pa svojo prvo večjezično zbirko. Ta odmik od slovenskega jezika je bil dolgotrajen in za marsikoga tudi boleč proces. Maja Haderlap je govorila o »globoki krizi identitete«, ki daleč presega literarno krizo: »To, kar posameznik dojema kot enotnost, je družbeno in politično razdeljeno in razcepljeno. Mlajša generacija slovenskih avtorjev in avtoric v Avstriji se tendenčno počuti izključeno iz obeh jezikovnih in literarnih prostorov ter nekompetentno v obeh jezikih« (Haderlap 1996: 27).

Razen o dvojni pripadnosti ali nepripadnosti ne slovenski ne avstrijski literaturi se je razpravljalo tudi o dvojni identiteti tega ustvarjanja ter avtorjev in avtoric samih. Strutz, ki je v zvezi z literaturami jezikovnih in kulturnih manjšin v alpsko-jadranskem prostoru videl možnost za premislek o njihovih klasifikacijah in konstrukcijah kot raziskovalnega predmeta, je pesnika in prevajalca Fabjana Hafnerja navedel kot primer, da dvojezično ustvarjanje lahko velja tako za del slovenske kot nemško govoreče literature alpsko-jadranske regije, ki ga ni mogoče docela pripisati ne eni ne drugi, temveč se kot izraz dvojne identitete izmika vsem nacionalnim poskusom prisvajanja (Strutz/Zima 1996: 15). Podobno je pozneje tudi Silvija Borovnik dvojezičnost slovenske književnosti v Avstriji v več svojih razpravah označila kot odraz dvojne literarne, a tudi dvojne nacionalne identitete (npr. Borovnik 2012: 180–191).

Pronicljive biografološke in tekstne analize Felixa O. Kohla pokažejo, da je vprašanje identitetne zavesti, samoopredelitev in pripadnosti izjemno zapleteno, kontingento in arbitrarno (2020: 107–127, Kohl idr. 2021: 143–176). Tako je Maja Haderlap na slovenski Wikipediji označena kot »dvojezična avstrijsko-koroška slovenska pesnica in pisateljica«, na nemški pa preprosto kot »avstrijska pisateljica«. Da slovenska literatura v Avstriji ni samodejno sprejeta kot avstrijska literatura,

je pokazala »neprijetna afera« (Jung 2017) okoli podelitve velike avstrijske državne nagrade za literaturo Florjanu Lipušu, ki mu je pristojni gremij leta 2016 ni dodelil, češ da ne piše v nemškem jeziku. Sicer jo je prejel dve leti po tem, kljub temu pa lahko sklepamo, da v Avstriji še vedno prevladuje pričakovanje, da mora biti »prava« avstrijska literatura napisana v nemščini. Podobna so najbrž povprečna pričakovanja v Sloveniji, kjer ima književnost manjšinskih in priseljenjskih avtoric in avtorjev v literarnem in kulturnem sistemu slej ko prej komaj opazno mesto (Dimkowska 2020: 179).

Toda obstajajo tudi znaki, da se razmere tako v Avstriji kot v Sloveniji spreminjajo, še posebej, če gre za mednarodno vidnost obeh literatur. Slovenija je leta 2023 kot častna gostja na Frankfurtskem knjižnem sejmu izpostavila medkulturnost, večjezičnost in čezmejnost svoje literarne kulture, saj so bili na seznamu predstavljenih avtorjev in avtoric mdr. Alma M. Karlin, Zoe Ashwood, Sara Belin, Noah Charney, Erica Johnson Debeljak, Boris Pahor in Dušan Jelinčič, iz Avstrije pa Fabjan Hafner, Maja Haderlap, Cvetka Lipuš, Florjan Lipuš in Ana Marwan.³ Istega leta je bila Avstrija z več kot 200 založbami pod pogovornim geslom »meaoiswiamia« – več kot mi – gostujoča država na knjižnem sejmu v Leipzigu. Kuratorka programa, koroška Slovenka Katja Gasser, je k sodelovanju povabila mdr. Vereno Gotthardt, Ano Grilc, Majo Haderlap, Cvetko Lipuš, Eleno Messner, Ano Marwan, Uroša Praha in Gorana Vojnoviča, Florjan Lipuš pa je bil zastopan na spremljevalni razstavi o pomembnih avstrijskih pisateljih zadnjega petdesetletja.⁴

Oba primera kažeta na premike v samoreprezentacijah avstrijske in slovenske literature, ki obe lahko črpata iz istega avtorskega rezervoarja, kar ne preseneča, saj se v jezikovnem, knjigotržnem in tudi zgodovinskem pogledu tesno prepletata. Hkrati je razvidno, da slovenski literarni ustvarjalci in ustvarjalke v Avstriji, tako uveljavljeni kot mlajši, niso več v nekem obrobem ali vmesnem položaju, temveč ob primerno zastavljenih konceptih lahko stopijo tudi v središče pozornosti obeh literatur in literarnih ustanov obeh držav.

3 Oris slovenskega literarnega ustvarjanja in dogajanja v Avstriji

Slovenski literarni in jezikovni delež v Avstriji je mogoče razčleniti na naslednje sklope: na pisanje izvirne slovenske literature, na nemško pisanje slovenskih avtorjev in avtoric, na jezikovno hibridna besedila, ki vključujejo slovenščino, in na literarne prevode iz slovenščine v nemščino. Glede hibridnih besedil lahko razlikujemo še

3 <<https://sloveniafrankfurt2023.com/de/die-autoren/autoren-und-illustrator-der-fbm>>.

4 <<https://gastland-leipzig23.at/>>.

med takšnimi, ki v receptivnem pogledu v bistvu predpostavljajo dvo- in večjezičnost bralk in bralcev, in nadaljnjimi, v katerih je slovenščina prisotna v manjšem ali vsaj minimalnem obsegu, dotična mesta, ki so lahko prevedena v nemščino, pa postanejo vidna šele ob natančnem branju.

Največ slovenskih knjižnih objav, brez prevodov, imajo v zadnjih letih Florjan Lipuš, Cvetka Lipuš, Rožančev nagrajenec Vinko Ošlak in Lev Detela, ki vsi pretežno ali izključno objavljajo v Sloveniji. Od mlajših ima več pesniških in proznih objav Stefan Feinig, medtem ko drugi doslej niso objavili več kot eno do dve knjigi, večinoma pesniških (Podlogar 2024: 27–28). Med prozne ustvarjalce se je uvrstil Vincenc Gotthardt, nominiranec za prestižno nagrado kresnik 2021, gledališka besedila pa piše zlasti režiserka Alenka Hain, vendar praviloma ostajajo neobjavljena.

Vpogled v siceršnje tekoče slovensko literarno snovanje v koroškem sklopu dajejo zadnji letniki revije *Rastje*, edine slovenske literarne revije v Avstriji, ki jo izdajata Društvo slovenskih pisateljev v Avstriji in Slovenska prosvetna zveza in enkrat na leto prinaša poezijo, prozo, dramska besedila, esejistiko in po novem tudi prevode v slovenščino. Z revijo sodeluje večina koroških slovenskih avtorjev in avtoric, skoraj v vsaki številki pa se pojavi tudi kakšno novo ime. Razvidno je tudi, da se »domače« slovensko literarno ustvarjanje kot že v preteklosti v vidnem obsegu obnavlja tudi z avtorji in avtoricami, ki so se priselili iz Slovenije, med katerimi najbolj izstopata Amina Majetić in Aljaž Pestotnik; prva predseduje Društvu slovenskih pisateljev v Avstriji, slednji pa je urednik *Rastja*.

Med prireditelji literarnih dogodkov so tudi koroške slovenske ustanove, na primer obe slovenski knjigarni v Celovcu, k & k center v Šentjanžu, Društvo slovenskih pisateljev v Avstriji in nekatera krajevna kulturna društva, ki hkrati nudijo največ priložnosti za nastope koroških in drugih literarnih ustvarjalcev in ustvarjalk v slovenskem jeziku.⁵ Te dejavnosti vključujejo tudi avtorje in avtorice, ki pišejo v obeh ali več jezikih, in nastope gostov in gostij iz Slovenije in Italije, vendar je skupni delež manjšinskih literarnih in kulturnih ustanov pri promociji slovenske literature po pričakovanjih relativno nizek.

Večina teh literarnih dogodkov poteka v obeh jezikih ali v nemščini, kar pomeni, da je živi stik s slovensko literaturo v veliki meri neposredno odvisen od njene dostopnosti prek prevodov. To velja tako za dvojezično okolje na Koroškem kot tudi za prireditve v Gradcu in na južnem Štajerskem ali na Dunaju, kjer prav tako

⁵ Širše zasnovana sta dvojezični mednarodni literarni festival ANTIFREEZE – literatura proti mrazu v Šentjakobu v Rožu in že tradicionalni umetniški festival TRIVIUM | tri poti | drei wege, kjer nastopajo nemško in slovensko pišoč avtorji in avtorice.

obstajajo slovenske oz. dvojezične društvene strukture.⁶ Dobršen del dejavnosti, ki so namenjene promociji slovenske literature in jih ndr. podpira Slovenski kulturno-informacijski center SKICA na Dunaju, poteka v urbanem okolju in je integriran v programe uveljavljenih avstrijskih literarnih ustanov, kot so to Hiše literature na Dunaju, v Gradcu in Salzburgu ter Inštitut Roberta Musila v Celovcu. Slovenski avtorji in avtorice so s svojimi prevodi v nemščino zastopani na knjižnih sejnih, v avstrijskih literarnih revijah in radijskih oddajah, odvisno od njihove prepoznavnosti in tržnega položaja založb, ki jih objavljajo, pa najdemo medijske odzive na njihovo ustvarjanje v celotnem nemško govorečem prostoru, kar velja tudi za prevode slovenskih literarnih klasikov.

4 Vključenost slovenske literature v Avstriji v literarno življenje v Sloveniji

Na sprejemanje slovenskih literarnih ustvarjalcev in ustvarjalk v Avstriji ter v slovenščini napisane avstrijske literature v Sloveniji vpliva več dejavnikov. Med najpomembnejše sodi tudi v tem primeru njihova prepoznavnost, ki si jo praviloma pridobijo že v avstrijskem oziroma nemško govorečem prostoru, saj so medijske in literarne strukture manjšine prešibke, da bi lahko imele konsekracijsko moč. Prestiž prevajalcev je lahko enako pomemben kot nagrade za njihovo literarno ustvarjanje. Florjan Lipuš se je uveljavil kot eden najvidnejših slovenskih pisateljev že prek Handkejevega prevoda *Zmot dijaka Tjaža*, Maja Haderlap pa je prodrla v slovenski literarni prostor kot nemško pišoča koroška slovenska pisateljica po zmagi na Dnevih nemške literature v Celovcu, kjer uspešno tekmovala za nagrado Ingeborg Bachmann, in po izjemnem odzivu na njen roman *Engel des Vergessens* (Angel pozabe). Tudi na Ano Marwan je slovenska javnost postala pozorna, ko je zmagala na istem tekmovanju, za svoj slovenski romaneskni prvenec pa je kratko pred tem prejela nagrado kritično sito. Izjema je v tem pogledu Cvetka Lipuš, ki je bila za svojo poezijo najprej nagrajena v Sloveniji in šele nato v Avstriji. Ključnega pomena je v vseh teh primerih, da njihova dela izhajajo pri (pri)znanih založbah v Sloveniji, bodisi v slovenskem izvirniku ali v prevodu. Tisti, ki objavljajo samo na Koroškem ali pišejo v nemškem jeziku in nimajo prevodov pri založbah v Sloveniji, ostajajo doslej bolj ali manj brez odziva, kot na primer Elena Messner, ki je nedavno objavila svoj peti nemški roman.

Prepoznavnost avtorjev in avtoric je odvisna tudi od njihovega sodelovanja v slovenskem revijalnem tisku in siceršnje medijske prisotnosti. Pri tem je značilno, da kulturna publicistika v Sloveniji pogosto poudarja posebnosti njihovega ustvarjanja,

6 Na primer Klub koroških slovenskih študentov in študentk in Slovenski inštitut na Dunaju, Klub koroških slovenskih študentov in študentk in Slovenska čitalnica v Gradcu ter Pavlova hiša v Radgonskem kotu.

glede na to, da nastaja na obrobju slovenskega jezikovnega prostora ali sploh v drugojezičnem okolju. Zato ne preseneča, da imajo nekateri med njimi občutek, da so v Sloveniji sprejeti v znamenju tujosti, da prihajajo od zunaj in ostanejo zunaj, kot se je nekoč izrazil Fabjan Hafner, ki je še pribil, da Slovenijo in koroške Slovence, podobno kot Nemčijo in Avstrijo, ločuje skupni jezik (Kohl idr. 2021: 155). O podobnih izkušnjah poroča tudi Ana Marwan, ki že dvajset let živi v Avstriji in v eseju *Mensa in corpore sano* šaljivo omenja, da jo v Sloveniji pogosto sprašujejo po izbiri jezika in naposled ugotovijo: »Vidi se ji, da nima več pravega stika s slovenščino, ubožica.« (Marwan 2022: 5.)

Slovenščina je ničkolikokrat poudarjeni glavni, vendar očitno tudi zelo občutljiv in krhek vezni člen med govorcami in govorkami tega jezika v Sloveniji in izven njenih meja. Ko je Florjan Lipuš (2004: 20) ob podelitvi Prešernove nagrade izjavil: »Z jezikom smo ali nismo, z jezikom bomo ali ne bomo«, ni govoril samo o soodgovornosti Slovenije za klavno jezikovno stanje na Koroškem, temveč je ožigosal tudi »tisto naše najbolj usodno lastno raznarodovanje« (prav tam: 22). O ogroženosti ali izginjanju slovenščine na Koroškem je že dolgo govora tudi v literaturi, na primer v prozi in esejistiki Vinka Ošlaka, v kriminalnih romanih Ferdinanda Skuka in Martina Kuchlinga ali v poeziji Maje Haderlap. Da raba slovenščine postaja vse večji izziv, je tematiziral tudi Stefan Feinig v svojem nagrajenem eseju *The ever-living ghost – a new kind of landscape*, v katerem je obseg svojega slovenskega besednega zaklada postavil v analogijo s »slovenskostjo« svojega hladilnika znamke Gorenje:

Ich bin stolz, *ponosen sem na moj hladilnik*, auf meinen slowenischen Kühlschrank, der zu 95% ein chinesischer Kühlschrank ist. 5%. Das ist alles. *To je vse. In to je presneto malo*. Und das ist verdammt wenig. Das ist genauso niedrig wie der Anteil slowenischer Worte, die mir überhaupt noch bekannt sind. Wenn überhaupt.⁷ *To je vse*. (Feinig 2021: 5)

5 Meje so meje, ali pač?

Slovensko literarno ustvarjanje v Avstriji ima svoje posebnosti in značilnosti, ki prihajajo do izraza v posameznih in med seboj različnih avtorskih pisavah. Prav tako je opaziti, da je sodobna literarna produkcija koroških slovenskih avtorjev in avtoric tudi zaradi dostopnosti prek prevodov v nemščino v celoti gledano veliko trdneje zasidrana v avstrijskem kot v slovenskem literarnem sistemu (Kohl idr. 2021: 292). Medtem ko je zadnja leta v Avstriji deležna večje pozornosti in ugleda,

7 [...] ki je v 95 odstotkih kitajski hladilnik. [...] To je točno tako malo kot delež slovenskih besed, ki so mi sploh še poznane. Če sploh.

je bila v slovenski literarni vedi »dolgo in je še danes obravnavana kot samosvoj, iz slovenskega prostora iztrgan sistem, označen s pojmi ›zamejska‹, ›manjšinska‹ književnost in drugimi pojmi, ki označujejo obrobno, obstranskost in tudi manjvrednost«, kot ugotavlja Monika Podlogar v svoji diplomski raziskavi glede novejšje slovenske poezije na avstrijskem Koroškem (Podlogar 2024: 103).

Globoka zasidranost teh pogledov in oznak tudi v kulturni publicistiki je utemeljena v osrednjeslovenski perspektivi in logiki skupnega slovenskega kulturnega prostora z nosilnim »matičnim narodom« in vse bolj presihajočimi obronki v zamejstvu. K temu svoj del prispevata tudi slovenska zakonodaja in tam uporabljena terminologija, ki govori o »Slovcih v zamejstvu in po svetu« kot enakovrednem delu »enotnega slovenskega naroda«, o tem, da je Slovenija »matična domovina vseh Slovencev« in da »[o]bmočja sosednjih držav, kjer prebiva avtohtona slovenska narodna skupnost, in Republika Slovenija tvorijo skupni slovenski kulturni prostor«.⁸

Brez čezmejne pomoči, do katere se je zavezala in jo izvaja samostojna Slovenija, bi bili pogoji za slovensko družbeno, kulturno in literarno življenje v Avstriji znatno slabši, vendar se literatura kot umetniška praksa posameznikov in posameznikov izmika tovrstnim okvirom in z njimi povezanimi oznakami in esencialističnimi predpostavkami. V tem pogledu je zanimiv in obenem poučen esej »Meji mejo«, ki ga je Dominik Srienc nedavno objavil v reviji *Sodobnost* in opremil s povednim podnaslovom »Kako biti hkrati, prav tako, napol in ne povsem in skorajda avstrijskoslovenski, zamejski, manjšinski in svetovni, eno-, dvo- in večjezični, koroškoslovenski dictherpesnik«. V njem tako rekoč deklinira svoje osebno pesniško »zamejstvo« in kar osemnajstkrat izhaja iz sintagme »zamejski avtor sem«. Že uvodoma se pozicionira kot avtor poln protislovij, ki sebe in svoje ustvarjanje ne more opredeliti po ustaljenih vzorcih:

Zamejski avtor sem, aktivni pripadnik zamejskega družbenega življenja in pišem v izvirniku in prevodu. Sem slovenski avtor, ne pišem v slovenščini, sem avstrijski avtor, ne pišem v nemščini. Koroškoslovenski avtor sem, enajst let (četrtino življenja) nisem živel na Koroškem, a vseeno born and raised in Carinthia, in s tem born and raised v zagati, ne pišem samo v slovenščini in ne pišem samo v nemščini. Nimam pojma, v katerem jeziku sploh pišem, a vseeno začutim v sebi neko zvestobo do domačega prostora in obenem zahtevo po svobodni izbiri jezikovne-avtorske (sic) identitete. Kje poteka meja, kje je ta črta, ki ločuje, razmejuje, kdo ste vi, kdo smo mi, za mejo, izmenično? Sem logična napaka v več sistemih, neznanka v centru periferije. (Srienc 2025: 337.)

⁸ Glej 5. in 6. člen Zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja <<https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO4387>>.

Tudi v nadaljevanju Srienc poudarja svojo vezanost na domači prostor in domače jezikovne in družbene razmere, hkrati pa spregovori o svoji individualni in receptivni izoliranosti kot pesnik, ki mu ne zadoščata niti slovenščina niti nemščina, temveč gradi svojo avtorsko identiteto na ustvarjanju z več jeziki. Ali kot pravi na drugem mestu: »Ne pišem v jezikih, pišem z jeziki, in to v slikah, prispodobah, manevrih, manipulacijah ›enojezične‹ resničnosti« (Srienc 2025: 342). Skladno s tem opozarja na problematiko definiranja literature prek jezika in meja nacionalne države ter kategorizacije literature po nacionalnih načelih in o sebi zapiše, da kot zamejski avtor – zamejski v smislu biografsko, življenjsko in pesniško utemeljene odločitve za literarno dvo- in večjezičnost ter preseganje jezikovnih, tematskih in bralskih pričakovanj tu in onstan meja – ogroža »meje narodnosti, jezika in literature« (Srienc 2025: 338).

6 Sklepni premislek

Esej Dominika Srienca predstavlja enega od avtorskih položajev, na katere lahko naletimo v sklopu tu obravnavane literature. Pesnik in esejist, ki je hkrati prevajalec in literarni znanstvenik, zagovarja prepričanje, da literarna večjezičnost ni »modna muha«, da literatura koroških Slovencev in Slovenk ni niti enojezična niti dvojezična, temveč večjezična, in da sta »slovenski in avstrijski jezikovno hegemonialna prostora že od nekdaj bila zaznamovana in sta že od nekdaj bolj večjezična, fluidna, hibridna, kot sta si želela priznati« (Srienc 2025: 238). Glede na to, da velja večjezičnost tudi v današnjem strokovnem svetu za pravilo, enojezičnost pa za izjemo, bi moral biti Srienčev položaj pravzaprav »večinski«, ne pa »logična napaka v sistemih«. Kaj je potemtakem z njimi narobe?

Ob pogledu na sodobno slovensko literarno vedo in kulturno publicistiko se zdi, da zanimanje za nekdanjo in sedanja raznolikost slovenske literarne kulture narašča, vendar naletimo tudi na presoje, da je sicer bilo v sklopu priseljenskih pisateljev in pisateljic narejenih nekaj korakov v smer sprejemanja in zavedanja večjezičnosti, da pa »Slovenija še vedno nazaduje tako pri produkciji kot tudi pri recepciji večjezične književnosti« (Skapin 2021: 22). V ta recepcijski kontekst sodi tudi jezikovno hibridna ali v nemščini napisana literatura slovenskih avtorjev in avtoric v Avstriji, ki je v Sloveniji, če izvzamemo romanopisje in poezijo Maje Haderlap, komaj poznana, po drugi strani pa prevodi iz nemščine v slovenščino spet krepijo težnjo literarnih sistemov in knjižnih trgov k enojezičnosti.

Dilema je očitna, vendar bi večja jezikovna odprtost slovenskega literarnega sistema, ki bi omogočila tistim, ki to želijo, enakovredno sodelovanje, koristila tudi literarnim praksam in jezikovnim izbiram slovenskih in drugih slovensko

pišočih avtoric in avtorjev v Avstriji ter spodbudilo celovitejšo recepcijo njihovega ustvarjanja v Sloveniji. To pomeni, da bi morali tudi v imaginariju slovenskega kulturnega prostora bolj dosledno upoštevati literarno večjezičnost ustvarjalcev in ustvarjalk in jim na primer omogočati dostop do nacionalnih javnih razpisov na področju literature, kar bi izboljšalo pogoje za njihovo prepoznavnost in neposredno sodelovanje znotraj tega prostora tako v njegovih centrih in na obrobjih kot v prikritih zatišjih. Če razumemo prostor slovenske literarne kulture kot kognitivni in diskurzivni prostor, ki ga neprestano preoblikuje »dialektična interakcija med naravno-fizičnimi silnicami okolja in učinki spremenljivih družbeno-kulturnih praks« (Juvan 2016: 34), ni izključeno, da se bo to nekoč tudi zgodilo.

VIRI IN LITERATURA

- BOROVNIK, Silvija, 2012: Dvojezičnost slovenske književnosti v Avstriji kot odraz dvojne identitete. Silvija Borovnik (ur.): *Književne študije. O vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji*, (Zora 85). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnost. 180–191.
- DIMKOVSKA, Lidija, 2020: Književnost priseljenskih avtoric in avtorjev v kontekstu slovenske književnosti in kulture. Alenka Koron, Andrej Leben (ur.): *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Ljubljana: Založba ZRC. 179–188.
- FEINIG, Stefan, 2021: The Ever-living Ghost – a NewKind of Landscape. <<https://www.hohenems.at/wp-content/uploads/2022/06/The-ever-living-ghost-%E2%80%93-a-new-kind-of-landscape-cStefan-Feinig.pdf>>.
- HADERLAP, Maja, 1996: Von den Mühen des Verschwindens. Die slowenische Literatur in Kärnten. *Ide. Informationen zur Deutschdidaktik* 20/3. 16–28.
- JUNG, Jochen, 2017: Peinliche Affäre rund um Österreichischen Staatspreis. Wie slowenischsprachigem Autor eine verdiente Würdigung versagt wurde. *Die Presse*, 3. 1. 2017. <<https://www.diepresse.com/5149018/peinliche-affaere-rund-um-oesterreichischen-staatspreis>>.
- JUVAN, Marko, 2013: Prostorski obrat, literarna veda in slovenska književnost: uvodni zaris. *Primerjalna književnost* 36/2. 5–26. <<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-R-RX19XXG>>.
- KMECL, Matjaž, 1973: Književnost zamejskih koroških Slovencev po plebiscitu. Erik Prunč, Gustav Malle (ur.): *Koroški kulturni dnevi I. Zbornik predavanj*. Maribor: Obzorja. 151–165.
- KOHL, Felix Oliver, 2020: Biografski interakcijski prostor koroških Slovencev. Alenka Koron, Andrej Leben (ur.): *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Ljubljana: Založba ZRC. 107–127.
- KOHL, Felix Oliver, KÖSTLER, Erwin, LEBEN, Andreas, SRIENC, Dominik, 2021: *Überregional, mehrsprachig, vernetzt: Die Literatur der Kärntner SlowenInnen im Wandel*. Wien: Praesens.

- LEBEN, Andreas, 2025: Kärntens Zweisprachigkeit in der Literatur und Übersetzungskultur. Peter G. Tropper, Marija Wakounig (Hg.): *Toleranz und Akzeptanz der Zweisprachigkeit in Kärnten. Spoštovanje dvojezičnosti na Koroškem*. Klagenfurt/Celovec: Hermagoras/Mohorjeva. 222–246.
- LEBEN, Andrej, 2024: Prevajanje na (avstrijskem) Koroškem od leta 1918 naprej. Nike K. Pokorn, Robert Grošelj, Tamara Mikolič Južnič (ur.): *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda I. Pregled zgodovinskega razvoja*. Ljubljana: Založba Univerze; Cankarjeva založba. 461–479. <<https://doi.org/10.4312/9789612973513>>.
- LIPUŠ, Florjan, 2004: *Freude und Wehmut/Vesetje in otožnost/Gioia e tristezza/Joy and sorrow*. Rede. Klagenfurt/Celovec: Wieser.
- MARWAN, Ana, 2022: Mensa in corpore sano. *Literatura* XXXIV/372–373. 4–12.
- PODLOGAR, Monika, 2024: *Novejša slovenska poezija na avstrijskem Koroškem*. Magistrsko delo. Ljubljana 2024.
- POGAČNIK, Jože, 1972: *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo. (Oris izhodišč in ocena vrednosti)*, (Kosovelova knjižnica 5). Trst: Zaliv.
- PRUNČ, Erich, HAFNER, Stanislaus, 1976: Die Literatur der nationalen Minderheiten in Österreich. Hilde Spiel (ur.): *Kindlers Literaturgeschichte der Gegenwart III. Die zeitgenössische Literatur Österreichs*. München, Zürich: Kindler. 671–702.
- SKAPIN, Anja, 2021. Medkulturnost slovenskega literarnega sistema. Varja Balžalorsky Antič (ur.): *Razprave o sodobni slovenski literaturi*. Ljubljana: Založba ZRC. 11–29.
- SRIENC, Dominik, 2025: Meji mejo. Kako biti hkrati, prav tako, napol in ne povsem in skorajda avstrijskoslovenski, zamejski, manjšinski in svetovni, eno-, dvo- in večjezični, koroškoslovenski dichterpesnik«. *Sodobnost* 4/73. 337–345.
- STRUTZ, Johann, 1988: Das Dorf an der Grenze. Ein historisch-ästhetischer Versuch über Interferenzen zwischen der neueren slowenischen und deutschsprachigen Literatur in Österreich. Valentin Sima, Vladimir Wakounig, Peter Wieser (ur.): *Slowenische Jahrbücher 1986–1988*, (Slowenische Jahrbücher 2). Klagenfurt/Celovec: Drava. 9–43.
- STRUTZ, Johann, 1996: Vorwort. Johann Strutz, Peter V. Zima (ur.): *Literarische Polyphonie. Übersetzung und Mehrsprachigkeit in der Literatur*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 7–15.

Vilma Purič

Državni izobraževalni zavod Jožefa Stefana v Trstu
vilmapuric@yahoo.it

Sodobna slovenska književnost v Italiji

Generacijska predstavitev sodobne slovenske literarne ustvarjalnosti v Italiji vključuje pisce, ki so svoja dela napisali v drugi polovici 20. in v prvih desetletjih 21. st. V tem razdobju se je zvrstilo več generacij, in sicer najstarejši besedni ustvarjalci, rojeni na začetku prejšnjega stoletja, prva povojna generacija, pisci, rojeni v petdesetih in šestdesetih letih, ter sodobnejši avtorji. Tako zamišljena periodizacija književnega stanja v Italiji izpostavlja vsebinsko-oblikovne sestavine, s katerimi se mlajši ustvarjalci distancirajo od predhodnikov in odpirajo potomcem nove izzive. Do izraza prihaja torej kontinuiteta pisanja in razvoj posameznih literarnih značilnosti, še posebej je izpostavljena misel o jeziku.

1 Uvod

Razvoj sodobne slovenske književnosti v Italiji sega od konca druge svetovne vojne do današnjih dni in predstavlja »rojstvo razvite, na domačih tleh nastale književnosti«, ki je v preteklosti sodila bolj v območje kulturnozgodovinske kot umetniške tvornosti (Pirjevec 2011: 113). Oznaka poudarja težnjo slovenske tržaške literature k oblikovanju neke specifikke, s katero bi potrdila svojo razpoznavnost znotraj osrednjeslovenske in splošne ter regionalne italijanske književne kulture. Skupna značilnost sodobnega literarnega in obliterarnega diskurza v Trstu predstavlja pojem *tržaškosti*, ki se nanaša na obmejni prostor, v katerem sočasno nastajajo raznolike, neuskladjive in etnično zaznamovane upodobitve Pahorjevega *mesta v zalivu*, pri čemer katerikoli opis odseva le položaj posameznega naroda, možno interpretacijo, ki ne najde legitimacije v vseh plasteh družbe. Razdeljeni prikazi prostora puščajo za sabo veliko protislovnih prvin, ki soobstajajo zunaj interakcije in tvorijo heterogeno množico nasprotij (Ara, Magris 1982: 201, 202). Podobno meni literarni zgodovinar Boris Paternu (1999: 181), ko ugotavlja, da se v slovenski tržaški poeziji vse spaja in razhaja, »obstaja hkrati in se med seboj trpi in prenaša«.

V mozaiku raznolikih elementov ima povezovalno vlogo koncept notranje svobode posameznika, predvsem njegova sposobnost izbire, ki zahteva od pisatelja, da kritično presoja družbeni položaj in se opredeljuje za zavestno govorico, pri čemer biti odgovoren pomeni razodevati resnico in utemeljevati smisel. V tržaški literaturi je zahteva po etični zavzetosti, humanosti in ozaveščanju resnice tradicionalno

prisotna in opazna tudi v delih italijanskih avtorjev. Tako je italijanski pisatelj Scipio Slataper (2003: 76, 77) od literata zahteval, da v opisih stvarnosti izpostavlja njen humanistični odsev. Podobno je sodobni pisatelj Pietro Spirito (Primorski dnevnik, 18. marca 2023) izjavil, da je ena prvih nalog pisatelja iskanje resnice, »pa naj bo še tako dvoumna in boleča«. Pisatelj Boris Pahor (Horvat 2012: 214) je sartrovsko eksistencialistično zavezanost resnici tesno povezal z narodnojezikovno komponento, pri čemer je izobražencem naprtil dolžnost, da oblikujejo svojo misel z upoštevanjem korenin in bogate narodnoduhovne preteklosti. Lahko torej trdimo, da je v precepu slovenskega tržaškega leposlovja opredeljevanje tiste resnice, ki avtorjevo osebno vizijo spaja s kolektivno narodno zavestjo. Znotraj tega razmerja prevladujejo prevpraševanje izbire posameznika, nenehno prečesavanje družbene pravičnosti in iskanje legitimacije za individualno ravnanje v obsegu etnične pripadnosti.

Tipološke značilnosti slovenske tržaške literature je v devetdesetih letih izpostavila literarna zgodovinarica Marija Pirjevec (1992: 9–15) in poudarila težnjo tržaških avtorjev, da znotraj prostorskih koordinat razmišljajo o obcih vprašanih človekove eksistence, med katerimi ima temeljno mesto kategorija jezika, spojena z etničnim humanizmom. Čeprav je v leposlovnih besedilih opazna gibljiva odprtost moderni relativizaciji, ki pri mlajših piscih mestoma vodi do destabilizacije etnično jezikovne vrednote, ostaja slednja zvesta osnovni pomenski matrici, zaradi česar dobiva značilnosti paradigme (Pirjevec 1992: 14).

2 Jezikovna paradigma

Jezikovno misel je že v medvojnem času načrtoval kraško-tržaški pesnik Srečko Kosovel, ko je destrukcijo jezika zavezal pomenski zasnovi in globokemu etičnemu imperativu, saj se izza razglašenosti, ki jo v pesniški diskurz vnašajo parajezikovno in nejezikovno izražanje, kot npr. formule iz matematike, fizike in likovne figuracije, kolaži in letrizem, kot ugotavlja literarni zgodovinar Boris Paternu (1999: 233), vselej oglašajo besede »človek, srce, duh, ljubezen, lepota ali pesem.«

V prvem povojnem času je prišlo do mitizacije jezika, slovenščina je prevzela visoko stopnjo odgovornosti in postala temeljno izrazno sredstvo za odkrivanje, ohranjanje in prenašanje resnice potomstvu ter prevzela pomembno vlogo v rekonstrukciji slovenskega kulturnega sistema. Tega se je zavedal Boris Pahor, ko je zapisal, da je bilo treba takrat »postaviti na noge kulturno življenje, ki ga je fašizem do kraja zatrl« (Pahor 2006: 341), in poskrbeti za nastanek »samonikle tržaške sodobne slovenske književnosti«. Verjel je, da bo prav literarni jezik v povojnem času rekonstruiral zgodovinsko poteptano skupnost, ki bo presegla

občutek podložnosti in začela delovati v svojem življenjskem prostoru kot suveren osebek (Horvat 2016: 208). V fašističnem dvajsetletju je bila namreč slovenščina prepovedana, okvir njene povednosti je bil zožen na zasebno sfero in narečno izražanje. Zamrl je javni diskurz, v ilegalo je bila potisnjena njegova literarna varianta. Jezikovna travma je v prvih desetletjih po vojni zahtevala od ustvarjalca, da razvije svojevrstno izrazno eksperimentiranje, ko svoje iskanje usmeri v potencirano iznajdljivost in okrepi graditeljsko moč jezika. Slednjo izkazuje kultiviran, izbran in samosvoj slog pisanja, zaradi katerega tržaške in primorske avtorje stroka pogosto opredeljuje kot izjemne stiliste, ki posegajo po umetelnem retoričnem izražanju. Težnjo k jezikovnemu aktivizmu imenuje literarni zgodovinar Miran Košuta »potencirana leksikalna invencija« ali »besedogradništvo«, ki »rokojsko manirizira« leposlovje tržaških avtorjev (2008: 45). Pri tem velja poudariti, da ne gre le za doseganje estetske in slogovne odlike, temveč za nekaj več. S to držo jezika avtorji poustvarjajo tiste segmente stvarnosti, iz katerih je slovenščina izginila in jih v celoti prekriva italijanščina, pri čemer literarni diskurz zapolnjuje jezikovne primanjkljaje znotraj družbene stvarnosti in si prizadeva, da bi z besedo izrazil celoto prostora. Proces poustvarjanja mrtvih con jezika lahko občasno deluje nekoliko izumetničeno, ker opisano ne izvira iz materialne izkušnje. Hkrati pa tako ustvarjena jezikovna celovitost krepi zavest, da zmore slovenščina zajeti vse, kar se dogaja človeku in v svetu okrog njega. Tako je npr. Alojz Rebula v romanu *Senčni ples* konstruiral številne situacije, ki potekajo v italijanskem kontekstu. Sem sodijo intelektualni pogovori med glavnim junakom Silvanom Kandorjem in profesorjem De Martinisom oz. njegovo hčerko Noro. Literarno pisanje ima torej praktičen učinek, hoče razviti jezik onkraj obstoječega, pri čemer je estetska lastnost manj pomembna kategorija. Težnja po jeziku, ki bi svet poimenoval celostno, spodbudi avtorje, da iščejo razvejeno besedišče, ki ga v veliki meri črpajo iz del slovenskih klasikov, iz dediščine Prešerna, Jurčiča, Cankarja, Župančiča, Preglja in Kocbeka, kot je zapisal Alojz Rebula (1986: 220); občasno vnašajo tudi arhaično govorico ali narečno izrazje.

Tako pragmatično naravnani literarni diskurz skušajo prerasti s potenciranim snovanjem metafor, ki rešujejo literaturo realističnih spon in po asociativnem postopku dosegajo posebej pri sodobnejših piscih zelo »svobodno, mestoma skorajda nadrealistično imaginacijo« (Paternu 1999: 191), s čimer omogočajo globlje razumevanje stvarnosti ter odpirajo besede novim in neobičajnim pomenom (Pirjevec 1992: 23). Vendar metafora v nobenem primeru ne ustvarja pomenskih prelomov ali novih semantičnih vezi, temveč ostaja vraščena v smiselno naravnost besedila in deluje le kot krepilec osnovne misli. Marsikateri avtor ustvarja prave metaforične verige, ki delujejo kot avtonomni svetovi, prepoznavni znotraj

jezikovnoliterarnega ustvarjanja posameznega pisca (prim. Novak 2005: 183). Pester metaforični niz je pesnik Aleksij Pregarc ustvaril v opisih tovarniškega dela, v katerem je delavec opisan kot »tkalec obupa«, »izigran revež«, »janjček blagoslovljeni« in »zrno v sipu« ali vkljenjen v »lovkah prosojnega polipa« (Pregarc 1982: 7–25). Ponekod metaforične verige prevzemajo medbesedilno vlogo, se v delih različnih avtorjev ponavljajo, pomensko in estetsko nadgrajujejo ter ustvarjajo koherentno pripoved, ki se v več primerih navezuje na zgodovinsko in geografsko danost. Pester metaforični niz predstavlja podobje oljke, ki ga v poezijo vnese Irena Žerjal v zbirki *Goreče oljke* (1969), pomensko ga nadgradi Boris Pangerc in oljko opiše kot simbol varnosti in starodavne slovenske prisotnosti (*Ptice v mojem oljčniku*, 2017), Marko Kravos (*Sol na jeziku*, 2013) pa razbira odnos do oljke skozi ekološko ozaveščenost, nenazadnje Igor Škamperle v delu *Dotiki pokrajine* (2012) opredeli antropološko vlogo oljke v Sredozemlju od antike dalje.

Znotraj jezikovne paradigme se je med nekaterimi literati razvijala težnja k iskanju drugačnega sporočilnega izraza. Pisatelj Vladimir Bartol (1903–1967) v svojih delih izreka kompleksno vsebino z mestoma univerzalnim sporočilom v utečeni, konvencionalni, redkeje celo banalni govorici. Bolj od metaforičnih namigov ga torej zanimajo dokončne izjave, bolj od gibanja poimenuje stanja, ki ne potrebujejo utemeljitve, ker izražajo bit samo. Iskanje drugačnega jezika, ki odstopa od splošno uveljavljenega diskurza, je opazno tudi pri ustvarjalkah, ki hočejo dati glas zatajeni ženskosti in v svojih delih razmišljajo o procesu ženske misli. Sproti izumljajo logiko izjavljanja in ustvarjajo jezik iz besed, »ki so spregovorile molk«, kot je zapisala Zlatka Obed (*Ob kruhu in vinu*, 2010).

3 Najstarejša generacija ustvarjalcev, rojenih na začetku dvajsetega stoletja

Prvo povojno desetletje oblikuje najstarejši rod besednih ustvarjalcev, ki so individualno podobo svojega pisanja oblikovali že v medvojnem času. Vidni zastopniki prve faze so Vladimir Bartol (1903), goriško-tolminska pesnica Ljubka Šorli (1910), Boris Pahor (1913), Alojz Rebula (1924), in drugi.¹ Pomembno izhodišče njihovega opusa tvori opisovanje fašistične travme, oris pretekle vojne izkušnje in prvega konfliktnega povojnega obdobja. Upodobitev minulosti postavlja v središče razpetost med prikazom kolektivnih doživetij in razkrivanjem osebnih pretresov zaradi pritiskov, ki jih je na posameznika in skupnost izvajala totalitarna oblast. Prevladuje ujemanje med zgodovinsko potrjeno kolektivno usodo in osebno izkušnjo. Urejajoči princip uglašenosti med individualno in skupinsko držo je kategorična

¹ V najstarejši rod besednih ustvarjalcev sodijo še tržaška narečna pesnica Marija Mijot in ustvarjalci Vinko Beličič, Zora Saksida, Zora Tavčar in drugi.

obsodba nasilja. V prikazih vojne tragike je uničevalni dejavnik predstavljen kot negacija dobrega. Načelna izbira nenasilja postane ontološka vsečloveška kategorija, ki razrahlja navezanost literature na lokalno empirijo in pisanje odpira univerzalnim vsebinam, s čimer se slovenska književnost v Italiji vključuje v temeljni miselni tok druge polovice 20. stoletja, ki agresivne dinamike evropskega človeka raziskuje v filozofskem, družboslovnem in umetniškem diskurzu (Arendt 2013: 49). Etika nenasilja vpliva tudi na stilne izbire, saj avtorji ubesedujejo pomensko oprejemljive reprezentacije zatiralske fašistične preteklosti ter vojne izkušnje slovenskega in evropskega človeka. Modelirajo tako skrajna doživetja v premišljen izbor in red besed, kar pomeni, da se ne prepuščajo nenadziranemu toku pripovedi, temveč ustvarjajo naracijo, ki osebno doživetje podreja skupnemu čutenju, s čimer oklestijo notranjo emocionalno sfero, jo prilagodijo obči razsežnosti in oblikujejo skupno retoriko, s katero težijo k oblikovanju skupinskega teksta. Njegov temeljni smoter je »nacionalno apologetični moment« oz. potreba po potrditvi »domovinske zavesti našega človeka tukaj«, kot je v pogovoru z Diomiro Fabjan Bajc dejal Alojz Rebula (*Večer z Alojzom Rebulo*, 36–37).² Ubeseđovanje ustaljenih vsebin ohranja skupinski spomin in vodi v dolgotrajno kolektivno refleksijo o zgodovinski travmi in njenih posledicah na sodobnega človeka, kar daje slovenski literaturi v Italiji nekaj posebno izvirnega. Gre za pravi literarni model, ki tvori izhodišče za literarno snovanje na Tržaškem od poveljnega časa vse do današnjih dni.

4 Prva poveljna generacija

V prvo poveljno generacijo slovenskega besednega ustvarjanja v Italiji kljub opaznim individualnim razlikam sodijo naslednji avtorji: Miroslav Košuta (1936), Aleksij Pregarc (1936), Bruna Marija Pertot (1937), Viljem Černo (1937), Irena Žerjal (1940), Renato Quaglia (1941), Marko Kravos (1943), Ivanka Hergold (1943), Silvana Paletti (1947), Evelina Umek (1939) in drugi. Njihovo pisanje se ujema z nekaterimi vodilnimi značilnostmi prejšnje generacije, saj ohranja prešernovsko strukturo (Kolšek 2006: 635) in potrjuje pomembno vlogo književnosti v kulturno-družbeni zavzetosti ter v soustvarjanju narodne identitete. Vendar znotraj ustaljene kolektivne misli o jeziku nastajajo dvomi, zamaje se zaupanje, da jezik

2 Tega se je zavedal tudi Vladimir Bartol, ko je zapisal, da Boris Pahor in Alojz Rebula »na svoj način in s svojimi sredstvi raziskujeta dobo med obema vojnama, med zadnjo vojno in po njej« (Bartol 2006: 113). Tej odgovornosti do tržaškega prostora in do slovenskega življa v njem se je Bartol hotel oddolžiti s pisanjem avtobiografije v treh delih *Mladost pri Sv. Ivanu* (2001, 2003, 2007). Napisal je pripoved, ki dvojno pristopa k analizi prostora. Po eni strani povzema ustaljeni pogled na slovensko tržaško obmejnost, usmerjeno v razkrivanje utišane preteklosti in v utrjevanje narodno-jezikovne vrednote. Po drugi strani prekoračuje ustaljeno vizijo z vnosom otroške perspektive in subjektivnega razbiranja sveta, s čimer ustvari »avtentično pričevanje o nekem človeku, o nekem otroku na tem koščku zemlje« (Bartol 2003: 114).

zmore celovito izraziti življenje prostora, v poeziji beneškega pesnika Viljema Černa ga namreč spodjeda molk, terska zemlja je »tihost, / ki plače« in premore le ostanke jezika (Černo 2013: 6, 12, 30). Še radikalneje je demitiziral moč jezika rezijski pesnik Renato Quaglia (1941): besede postajajo v njegovih verzih težke kot »skale ki se tunkajo nutar z te klíne« – »skale ki se kotalijo po strmih grebenih,« in izgubljajo vez s predmetnotjo (Quaglia 2018: 28). Zavezanost jezika upomenjanju in narodnoobrambni vlogi je ponovno podčrtal tržaški pesnik Miroslav Košuta v programski pesmi *Pismo Niku Grafenauerju* (Pričevanje, 1976), v kateri od pesnika zahteva, da rekonstruira in ohranja etnični kolektivni spomin, hkrati pa naj evidentira sodobno družbeno pojavnost in razkriva njene šibkosti. Proces razgaljanja družbenih mehanizmov prehaja od beleženja lokalnih manjšinskih dejavnikov do upesnjevanja svetovno aktualnih dogodkov. Tržaški vozleži zaživi v upodabljanju konfliktnih razmerij med slovensko manjšino in italijansko večino, ko v besedila vstopajo tožba nad nepriznavanjem slovenske duše Trsta s strani večine (Irena Žerjal, Evelina Umek, Marko Kravos), motiv razlaščenja slovenske zemlje (Irena Žerjal, Boris Pangerc) in manjšinske razprtije oziroma razgaljanje stagnacijske miselne drže (Miroslav Košuta, Marko Kravos).

Prav v občutju nemoči človeka, da bi se suvereno vključil v družbeni sistem, je prišlo do rahlega odmika od nakazanega pisanja najstarejše generacije. Prelom in približevanje modernizmu predstavlja torej destabilizacija subjekta ali »problematičen subjektivizem«, kot ga je označila Irena Novak Popov (2014: 13). Gre za posameznika, ki živi v nenehnem občutju nezadostnosti, nemoči in notranje razgrajenosti, zaradi česar postaja nezanesljiv posredovalec vrednostnega sistema prednikov: »Svečeniki sonca smo bili, / svečeniki prostosti zelenih trat / in cvetja, / [...] / Zdaj čutimo svoja porasla telesa veneti / in oči nam ne iščejo več / onstran obzorja« (Košuta 1963: 37).

Odločneje je v svoje pisanje vnesla modernizem tržaška pesnica Irena Žerjal, kar je podčrtal že Jože Pogačnik (1972: 56–57), ko je njeno poezijo označil kot protislovno in nihajočo med zavestnim sprejemanjem tesnobnih položajev sodobnega tehnokratskega človeka in iskanjem popolnosti, ki jo narekujeta tradicionalno doživljanje bivanja in narodnoobrambna tržaška paradigma. Pesnica sama v razmišljanju o svojih estetskih izbirah meni, da kompleksno sodobnost lahko verodostojno izreka le kombinacija različnih načinov, »eklektično zlitje različnih teorij« (Horvat, Žerjal 2016: 234). Odloča se torej za svojevrsten način pisanja, ki združuje raznolike pristope. V prvi vrsti posega po intelektualizirani govorici, ki izvira iz zaupanja v analitično razbiranje sveta in podreja intuitivno spoznanje ali čustveno vzburkanost razumski presoji in jezikovni disciplini. Intelektualizacijo pesniškega jezika dosega tudi z namigi na zgodovinska ali aktualna dejstva in z medbesedilnimi navezavami

na pomembna besedila iz svetovne literature od antike do današnjih dni. Nadalje vnaša v svoje verze elemente dramskega in esejističnega diskurza ter križanje subjektov oziroma prepletanje več pesniških oseb, ki v istem besedilu zagovarjajo različne miselne perspektive. Z rabo mnogoobraznega pesniškega jaza razveljavlja enoznačni tip diskurza in relativizira individualno lirsko zaznavo.

»Stilno protejstvo, okretno gibanje med zelo različnimi slogi« (Paternu 1999: 193) je temeljna značilnost poetike Marka Kravosa, ki v svojih verzih prehaja od razvezane do usklajene govorice, od domišljjsko izvirne metaforike do sproaiziranega izrazja, od vzvišene retorike do prostaškega govora, od tradicionalnih jezikovnih vzorcev do povsem izmišljenih izrazov. Pri tem ostaja zvest komunikacijski in pomensko jasno označeni govorici, v več primerih sledi principu poenostavljanja ali se spušča v humor, s čimer nevtralizira nerazrešljive ontološke zagonetke, moreča eksistencialna stanja in ambivalence razglašenega duha. Gre za beg v fikcijo, za kopičenje idealiziranih življenjskih prizorov, za polepoteno simulacijo bivanja. Njegovi humorni dovtipi imajo dvojni pomen, saj so v zabavnem elementu zaznavne podobe izpraznjenega mikrokozmosa, nelagodno in trpko doživetje lirskega jaza. Najsvetlejši element Kravosove poetike predstavlja poglobljen odnos do čutnosti. Peter Kolšek (2013: 169) je zapisal, da se njegova poezija opira na dionizičen življenjski nazor, ker se v njej bivanjska esenca poistoveti z uživaškim principom. Potešitev želje daje pesniškemu jazu moč, da premosti tesnobo, strah in občutja nesmisla.

Pisanje Ivanke Hergold (1943–2013) predstavlja v tržaški književnosti še radikalnejši spust v modernizem, o čemer priča že zgradba romana *Nož in jabolko* (1980), ki se istoveti s časovno organiziranostjo Joyceovega romana *Ulikses*, dogodki so namreč razporejeni v natančno razdeljen časovni obrazec in stisnjeni v seštevku dvajsetih ur, ki prikazuje trud glavne junakinje Herte Jamnik, da bi racionalno upravljala svoj vsakdan. To pride do izraza že na prvih straneh romana, ko Herta odpre svojo beležko s sporedom načrtovanih dejavnosti in poudari upanje, da se bo življenje odvijalo »pregledno organizirano, obvladano in obvladljivo« (Hergold 1980: 28). Z naporom izpolnjuje zadane obveznosti: služi denar, nakupuje, izmenja nekaj besed s sosedi, kolegi, s partnerjem in prijatelji, pri čemer jo okušena resničnost s svojo kaotičnostjo, banalnostjo in vulgarnostjo razgrajuje in ji odvzema vitalnost (Paternu 2015: 15). Upravljanje življenja po družbeni morali vodi v odtujitev od prvinske biti in vnaša v glavno junakinjo »stalno prevpraševanje avtentičnosti« (Zupan Sosič 2023: 277) in tesnobno napetost, ki se iz intime prelija v zunanost in obratno. Zunanje prizorišče je Trst sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ki zaživi kot zanemarjeno provincialno okolje z natrpanimi avtobusnimi postajami, zanikrnimi bifeji in s težkim vonjem po golažu. V prehodu iz zunanje urbanosti

v zasebno bivališče je prepoznaven kontinuum odtujenosti, utesnjenosti in osame (Umek 2015: 490). Tudi spalnica je kraj nejasnih predmetov in »sivkaste gmote«, nasičena je s postanim zrakom, ki ga osvetljuje »pega okna« (Hergold 1980: 18). Občutje nelagodja se razširi celo v podzavest, ko prevzame obliko strašljivih sanj, v katerih glavna junakinja začuti svoje središče kot padec v jamo (Hergold 1980: 17). Notranjo bolečino še dodatno izostrijo nasilna dejanja do sočloveka, uveljavijo se v obliki tendenčne verbalnosti, kot samonasilje s samomorom zlatarja ali kot telesni napad s posilstvom. V nobenem primeru ne pridejo do ubeseditve, izražanje bolečine sodi med neprimerna vedenja za avtonomni pokončni individuum, ki ga družbena morala zahteva. Herta se tega zaveda, pretresenost tišči v sebi, deluje kot opazovalka in dan izpelje do spanca po predvidenem načrtu.

5 Generacija avtorjev, rojenih v petdesetih in šestdesetih letih

Naslednja razvojna faza obsega ustvarjalce, rojene v petdesetih in šestdesetih letih, za katere je značilna še večja pluralnost idejnih in stilnih pristopov. Njihove poetike vključujejo potencirani intimizem, mestoma tudi poglobljen metafizični nihilizem in prenovljeno obliko eksistencializma, v katerega so vpete različne variacije narodne in jezikovne paradigme. Literarni opus so ustvarili Ace Mermolja (1951), Marij Čuk (1952), Boris Pangerc (1952), Dušan Jelinčič (1953), Alenka Rebula (1953), Majda Artač (1953), Marko Sosič (1958–2021), Marija Kostnapfel (1959), Marina Cernetig (1960), Andreina Trusgnach (1961), Igor Škamperle (1962) in Vilma Purič (1966).³

Opazna lastnost slovenskega ustvarjanja v Italiji tega časa je relativizacija vsakršnega prepričanja in izstop iz univerzalnih vrednostnih sistemov, avtorji stavijo na avtoreferencialnost in ponotranjen odnos do resničnosti, znotraj katerega se razgrajujejo družbene, prostorske in jezikovne koordinate. Rušijo se nekdanji ideali, kar odvzema smisel skupinski angažiranosti in subjekt obremenjuje z občutkom nezanesljivega sebstva, ki vodi pri nekaterih piscih v skrajni metafizični nihilizem. Glasnik te misli je pesnik Ace Mermolja (2003: 32), ki je zapisal: »V oljčnem gaju Diogen / daruje mlado tele vsemu, / kar lahko človek / z razumom spozna.« Destabiliziranost družbe in subjekta v njej izraža v svoji poeziji Marij Čuk s podobami suše, puščave, mraza, sesutja in drobljenja, manjšinsko stvarnost označi

3 Vilma Purič je avtorica romanov *Burjin čas* (2009), *Brez zime* (2013) in *Reka* (2021). O romanu *Burjin čas* je pisatelj in literarni kritik Jože Horvat (2017: 97) zapisal, da je to »pripoved, ki se zaveda, kaj pomeni prostor za ljudi, pozna pa tudi vrhove, po katerih teče duh časa. Prinaša nam grozo vojnih podob in ob njih poezijo narave, ki seveda ne more 'premagati' vojne groze, toda opozarja na tisto, kar je avtorica navedla kot »možnost bivanja, ki je vezano na odmiranje časa, ki gre od rojstva do smrti in se oblikuje onstran utilitarističnih dimenzij«, če prav razumem: onstran zlorab in hudodelstev, v zdravi reki življenja.«

kot »grobišče murnov«, v katerem se je razlezel nenasiten mrčes (Čuk 1984: 19).⁴ Podobno upesnjuje pesnica Alenka Rebula dekonstrukcijo zgodovinskega narativa, preteklost je mitizirana, oprta na vrednote zmage, smiselnosti in moči, ki potomce obremenjujejo z zahtevami, jim vsiljujejo občutja nezadostnosti, da postanejo »trop novorojenih«, ki »nočejo biti Slovenci kremeniti« (Rebula 1983: 8). Razgradnja se razširi tudi na pojmovanje besede: ubeseditve so konstrukti razpoloženj, občutij, misli ali golih zaznav in še zdaleč ne segajo v bistvo, ne zajemajo univerzalnih poimenovanj. V poeziji Majde Artač (2002: 55–57) so razdrobljene, gradijo nepopolno mrežo pomenov in »scefrano, / strgano, / poteptano« podobo sveta. Tudi beneška pesnica Marina Cernetig (1960) izraža nezaupanje v moč besede, ko upesnjuje svet »pod glasan« (Cernetig 2007: 29), namiguje tako na notranjo poškodovanost jezika, ki ne poimenuje več celote sveta, ni zmožen osnovati vseh življenjskih položajev in je odtis izrinjenosti iz vsakdanje rabe, zapada torej v molk.

Če je literatura tega časa po eni strani izpostavljena skrajnemu niču in rušenju vrednot, je po drugi strani v njej prisoten vzgib za iskanje neke nove smotrnosti sveta in človeka v njem. Nekateri avtorji se skušajo dokopati do prenovljenega zavedanja in mišljenja, do alternativne oblike družbenega ravnanja, do poglobljene emocionalnosti in pronicljivejšega doživljanja. To nihanje med izničitvijo in upanjem v prerojenost imenuje literarni zgodovinar Boris Paternu (2015: 20) »kreativni kontrapunkt, ki je v resnici tvoren v obe smeri« in vodi tržaško književnost v »kreativno polnost«.

Pisatelj Dušan Jelinčič svoje iskanje eksistencialnega bistva usmeri v pragmatično avtobiografsko izkušnjo, zaznamovano z vidno gibljivostjo glavne osebe, ki je še posebej v njegovi gorski literaturi vselej na potovanju. Fizične premike skozi zemeljski prostor spremlja zaris duhovne dinamike plezalcev, ki vselej vključuje pomenljiv notranji preobrat, globoko ozavestitev in samorefleksijo. Tudi njegova zgodovinska naracija o jezikovni travmi primorskega človeka v prvi polovici 20. stoletja bolj od dejstev razgalja miselna stremjenja in notranje vzgibe upora (*Upor obsojenih*, 2006). Tako v romanu *Šepet nevidnega morja: dvanajst tablet svinca* (2020)⁵ navajanje izpričanih dogodkov dopolnjujejo opisi psihološkega stanja po-

4 V več besedilih Marij Čuk »svojo intimno tesnobo uglaša na strune javnih stisk zdaj preganjenega [...] zdaj licemerskega slovenstva« (Košuta 2008: 158). V kasnejših pesniških in proznih delih je zaznaven premik k radikalni angažiranosti, avtor od zamejca zahteva nepodkupljiv in pokončen odnos do slovenskega jezika. Kritično obravnava dvojezične in tiste manjšince, ki se identificirajo z obema jezikoma tržaškega prostora in svoj govor prilagajajo sporazumevalnim okoliščinam, s čimer prisojajo slovenščini drugorazredno vlogo. Zagovorniki dvokulturnosti opuščajo bivanje v žilah jezika in razveljavljajo duhovno veličino prednikov. Iz teh izhodišč je nastal roman *Črni obroč* (2020), v katerem Čuk opisuje urbano ozračje ob požigu Narodnega doma, s čimer se dotika za slovenski živelj simbolno zelo pomenljivega dogodka.

5 V omenjenem romanu pisatelj ubesedi težko življenjsko izkušnjo očeta Zorka Jelinčiča (1900–1965), ki je ustanovil in vodil prvo antifašistično organizacijo v Evropi TIGR. Na prvem tržaškem procesu je bil obtožen na dvajset let zapora,

sameznika, ki v položaju nemoči mora v sebi oblikovati mentalno držo odpora, s katero ne le preživi, temveč ohrani svoj humanistični etos nepoškodovan.

S svojim proznim opusom je pisatelj Marko Sosič »eden od redkih slovenskih avtorjev, ki je tako prefinjeno in subtilno znal preslikati empatijo« (Zupan Sosič 2024: 162) in ustvaril veliko pojavnih oblik »eksistencialne sočloveškosti« (Matajc 2024: 147), s katerimi je razveljavljal notranjo razbolelost in tesnobno odtujenost. To izvirno pristopanje k človeku in svetu je avtor imenoval *nova renesansa*. V romanu *Ki od daleč prihajaš v mojo bližino* (2012) jo opredeli orglar Oskar, ko pravi, da gre za »drugačno duhovnost, ki nima zveze z Bogom, ampak s človekom in njegovo bolečino, ki se prej ali slej vsakogar dotakne« (Sosič 2012: 101). Prav v izkušanju robnega se v intimi izostrujejo prvinska čutenja, ki omogočajo večperspektivno gledanje ali premično gledišče, pri čemer je vsak miselni položaj lahko reinterpreteriran, prilagojen kontekstu ali človeku. Odrinjenost širi občutljivost zavesti in aktivira relacijsko etiko. Sosič jo prisoja izrinjencem, predvsem pa ženskim likom, ki zmorejo sprejeti različne poglede na družbeno dogajanje in človeka v njem ter se odpreti novim bližinam. Med izrinjenci in odtujenimi prihaja do posebnih vezi in iskrenih stikov, ki vodijo v pretvorbo sebstva, v sestavljanje lastne biti iz medsebojne soodvisnosti, kar vodi v snovanje varnega sobivanja. V relacijski etiki je Marko Sosič videl možnost rešitve oz. način, ki »lahko delno ustavi propad te civilizacije« (Horvat 2016: 109).

Igor Škamperle je svoje leposlovno pisanje teoretsko utemeljil v spremni besedi k ponatisu romana *Kraljeva hči* (2002: 7–19). Literarno besedilo predstavi kot mrežo prepletajočih se elementov, ki vključujejo vsebino, tehniko pisanja, narativno intonacijo in odnos do resnice. Zavzema se za tak način pisanja, ki se oddaljuje od poučnosti in razlagalnosti ter pritegne z odstrtjem možnega in z lepoto. S strani pisatelja je potrebna globoka emotivna investicija, ki omogoča preboj do globljih antropoloških konstant. Rdečo nit romana tvorita namreč razkrivanje »miselne strukture, ki jo premore zahodna civilizacija« ter »iskanje smisla osebne eksistence in hkrati zgodovine«, ki jo pisatelj odvija kot »nitko na pletivu« (Škamperle 2002: 11, 16). Na podobnih izhodiščih sloni tudi esejistično delo *Dotiki pokrajine* (2012), v katerem avtor razkriva starodavno mitološko izročilo sredozemskega rastlinja. Slednje opisuje v fiksnih, nepremičnih podobah, vzdrževanih v liturgičnih in metafizičnih predstavah ter podprtih z arhetipsko tradicijo. V njih pride do izraza »kozmični monizem« (Paternu 2015: 134) oz. smotrna povezanost vsega in skladnost naravnih zakonov, ki predstavljajo lepoto, urejenost in resnico sveta. Mistična navezanost na krajinarsko naravo rodne Benečije je prisotna v poeziji

v ječi je ostal devet let, izpostavljen vsakovrstnemu psihološkemu in fizičnemu mučenju. Tigrovski epopeji je posvetil tudi dramsko besedilo *Upor obsojenih* (2006).

Andreine Trusgnach (2011: 27). Prikaz sodobnega doprinosa človeka prostorski danosti pa je v marsičem vprašljiv, saj ni več nekdanje usklajenosti med družbenimi posegi in naravnim ravnovesjem.

6 Sodobnejši avtorji, rojeni v sedemdesetih in osemdesetih letih preteklega stoletja

Sodobnejšo slovensko literaturo v Italiji oblikujejo besedni ustvarjalci, rojeni po letu 1970, in sicer na Goriškem pesnik David Bandelj (1978), tržaški pesnik in pisatelj Vinko Bandelj (1978), pisatelj Primož Sturman (1980) in drugi. Omenjeni avtorji ne izpostavljajo več celostnega stika z družbeno razsežnostjo bivanja, odrekajo se tendenčnosti, usmerjajo pogled v razdrobljeno emocionalno iskanje in reproducirajo drobne detajle iz zunanje pojavnosti. V tem početju se jim absolutna resnica odmika v tolikšni meri, da se v nobenem primeru ne dokopljejo do bistva pojavov in ne zmorejo osnovnih uvidov, s katerimi bi lahko razbrali temeljne silnice v sebi in v svetu. Zadovoljijo se z obnavljanjem dogodkov, z golim opazovanjem sveta, z začasnimi doživetji, kajti v vsak opisan položaj vključujejo možnost odhoda, izhoda ali opazovanja z okna.⁶ V taki duhovni klimi pride v poeziji Vinka Bandlja do dokončne razrušitve transcendentalnosti in vsega nadzemnega, po odhodu bogov je možno odkrivanje drobcev resnice le v biološki dimenziji in materialni izkušnji človeka. Preseganje smrti je zapisano v materiji, ki se ne izniči, temveč ostane v prostoru kot znak pretekle energije, širša zavest jo prepozna in zmore uvideti v njej evolucijsko črto sveta.

V reprezentaciji obmejnega slovenskega prostora v Italiji je v tem času opaziti odmik od narodno-jezikovne paradigme: naj sodobnejši avtorji presežejo konfliktost med italijanskim in slovenskim življenjem ter sprejemajo za svoje tudi položaje večinskega naroda. David Bandelj se proglašja za »apolida papirnatega sveta« (Bandelj 2006: 53), poudarja hibridnost etničnega čutenja, zagovarja »dvojezično duhovno sobivanje«, ko v poznavanje italijanske kulture in jezika vključuje tudi posvojitve simbolno-duhovne ravni drugega (Bandelj 2008b: 159). Jezik torej ni več osnovno merilo v določanju narodne literature, kajti realnost etnične skupnosti se lahko ubesedi zunaj maternega jezika (Bandelj 2008a: 175). V antologijo slovenskega sodobnega pesništva v Italiji *Rod lepe Vide* (2009) je Bandelj vključil tudi ustvarjalce, ki svoje pesniške prakse ne vežejo na etnično pripadnost in za pesniško

⁶ Nenehno odmikanje, začasnost in premičnost nakazujejo že naslovi del mlajših avtorjev. Pesnik Miha Obič opazuje svet »z okna« in nastavlja »hipoteze potovanj« (*Leta na oknu*, 2001), David Bandelj se zavzema za »odhode« (2012) v istoimenski pesniški zbirki, Igor Pizon išče v svoji kratki prozi »Zasilne izhode« (2013).

snovanje izbirajo italijanščino (Miha Obit, Liliana Visintin, Claudia Voncina) ali simultano dvojezičnost (Tatjana Rojc, Ivan Tavčar).⁷

Tudi Primož Sturman pristopa samosvoje k tržaški realnosti, odreka se tendenčnim interpretacijam sveta, dogodkov ne razlaga skozi zgodovinsko perspektivo in ne razglša narodnih vizij. Deluje kot goli opazovalec, ki stvarnosti ne ponotranja, ji ne daje osebne note, temveč jo nevtralizira in neprizadeto secira, prikazuje različna nacionalna stališča, jih razvršča zunaj kronološkega sosledja in jim daje enako valenco. V romanu *Enajst mesecev žitne kave* (2022) se loti bolečega aspekta tržaške obmejnosti, in sicer kompleksne dialoškosti, razpete med sobivanjem in konfliktno logiko. Prikaže nelagodje človeka z mešano etnično identiteto, ki se v obdobju najstništva oklene italijanske večine iz potrebe po popolni pripadnosti italijanski skupnosti. Vendar zatajitev slovenščine ustvarja v protagonistu nelagodje in zmeden občutek sebstva, zavržena govorica v njem še naprej živi kot podtalnica, ki občasno privre na dan, prerase v verbalni spor in v fizično obračunavanje, kar Sturman opiše v igrivo sarkastičnem tonu, mestoma prostaško in burleskno.

VIRI IN LITERATURA

- ARA, Magris, 1982: *Un'identità di frontiera*. Bari: Palomar.
 ARENDT, Hannah, 2013: *O nasilju*. Ljubljana: Krtina.
 ARTAČ, Majda, 2002: *Žejni oleander*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
 BANDELJ, David, 2006: *Razprti svetovi*. Trst: Mladika.
 BANDELJ, David, 2008a: *Razbiranja žarišča*. Trst: ZTT.

7 V odnosu do prevzetega jezika so opazni različni pristopi. Pri nekaterih avtorjih je izbira italijanščine posledica travmatičnega doživetja, tako je goriška pesnica Claudia Voncina (1943) izrazila notranjo tesnobo do rabe slovenščine, ki izvira iz vojnih in povojnih družbenih razmer, ko je italijanska politična oblast skušala podrediti narodnost konceptu državljanstva. Izbira večinskega jezika povzroči v poeziji Antonelle Bukovaz (1963) globoke občutke krivde in zatajitve, kar postane eden od temeljnih motivov njene verzifikacije. Več avtorjev utemeljuje izbiro italijanščine s potrebo, da se odcepijo od kolektivnih zahtev manjšine in bolj sproščeno razkrijejo bolečo etnično dediščino, saj vsebino izrekajo iz oddaljene perspektive in z večjim racionalnim nadzorom (Tatjana Rojc, Nelida Ukmar). Le nekaj avtorjev ima komunikacijski odnos do jezika, ko materinščina izgubi simbolno vrednost ter postane zamenljivo izrazilo, pri čemer z lahkoto prehajajo iz jezika v jezik ali izbirajo posamezen kod za ubeseditev določenih vsebin (Ivan Tavčar, Sanja Širec, Igor Pison, Erika Fornazarič). O dvojezičnih ali večjezičnih avtorjih ter o tistih, za katere je italijanščina temeljno leposlovno izrazilo (Elena Cerkvencič), je v zadnjem desetletju nastalo več raziskav (David Bandelj, Miran Košuta, Jadranka Cergol in drugi). Literarni zgodovinarji večinoma povezujejo ta literarni pojav z vrednoto multikulturalnosti in z večjo odprtostjo do drugega. Ostaja pa kar nekaj odprtih vprašanj, in sicer v kateri literarni sistem umestiti italijanska besedila slovenskih avtorjev, kako vključiti v italijanščini napisana besedila v slovenski literarni sistem ali kako osnovati literarni sistem, ki bi obsegal tudi večjezično ustvarjanje. V delih najsodobnejših piscev opaža Jadranka Cergol (2024: 114) zaustavitev in nazadovanje tega pojava. Bolj kot za opuščanje slovenskega jezika gre pri mlajših ustvarjalcih za prepletanje različnih lingvističnih kodov. V teh primerih jezik ni več identitetno določilo, prav tako pa ni golo sredstvo sporočanja, temveč postane akter, ki s fragmentarnim in nepredvidenim izrekanjem v različnih kodih ustvarja in razdira resnice, išče drugačno videnje na svet, predvsem pa teži k nadenični ravni upomenjanja.

- BANDELJ, David, 2008b: Večjezičnost v sodobni poeziji Slovencev v Avstriji: multikulturnost ali asimilacija? Košuta Miran (ur.): *Slovenščina med kulturami*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 159–176.
- BARTOL, Vladimir, 2006: *Pot do učenosti*. Ljubljana: Sanje.
- CERGOL, Jadranka, 2024: Odnos do (slovenskega) jezika v literarnih delih Slovenk in Slovencev v Italiji. Matejka Grgič (ur.): *Slovenščina v Italiji*. Ljubljana, Trst: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Slovenski raziskovalni inštitut. 101–120.
- ČERNO, Viljem 2013: *Ko pouno noči je sarce*. Čedad, Gorica: Kulturno društvo Ivan Trinko, Goriška Mohorjeva družba.
- ČUK, Marij, 1984: *Igra v matu*. Trst: ZTT.
- HERGOLD, Ivanka, 1980: *Nož in jabolko*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- FABIAN BAJC, Diomira, 1989: *Večer z Alojzom Rebulo*. Trst: Slovenski kulturni klub.
- HORVAT, Jože, 2012: *Navdih in beseda*. Trst: Mladika.
- HORVAT, Jože, 2016: *Navdih in beseda. 2. del*. Trst: Mladika.
- HORVAT, Jože, 2017: Prostor oziroma narava v romanu *Burjin čas*. Marija Pirjevec (ur.): *Ženska literarna ustvarjalnost na Primorskem*. Trst: Mladika. 93–97.
- KOLŠEK, Peter, 2006: V objemu dveh struktur. Peter Kolšek (ur.): *Nevihta sladkih rož*. Ljubljana: Beletrina.
- KOLŠEK, Peter, 2013: Gibka majhnost, svetla velikost. Marko Kravos (ur.): *V kamen v vodo*. 158–170.
- KOŠUTA, Miran, 2008: *E-mejli: eseji o mejni literaturi*. Maribor: Litera.
- KOŠUTA, Miran, 2009: *Decametron, dieci poeti sloveni contemporanei*. Ljubljana: Slovene Writers' Association (Litterae Slovenicae).
- KOŠUTA, Miran, 2006: Korenine in veter / Tra radici e vento. Miran Košuta (ur.): *Drugačni verzi / Versi diversi*. Koper-Capodistria: Unione Italiana – Italijanska unija. 14–59.
- KOŠUTA, Miroslav, 1963: *Morje brez obale*. Koper: Lipa.
- MERMOLJA, Ace, 2003: *Na robu lista / A bordo pagina*. Trst: ZTT.
- NOVAK, Boris A., 2005: *Zven in pomen*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- NOVAK POPOV, Irena, 2014: *Novi sprehodi po slovenski poeziji*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- OBED, Zlatka, 2010: *Ob vodi in kruhu*. Trst: ZTT.
- PAHOR, Boris, 2006: *Trst in slovenski čas*. Ljubljana: Nova revija.
- PATERNU, Boris, 1989: *Obdobja in slogi v slovenski književnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PATERNU, Boris, 1999: *Od ekspresionizma do postmoderne*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PATERNU, Boris, 2015: Pripoved Ivanke Hergold. Marija Pirjevec (ur.): *Zbornik za Ivanko Hergold*. Trst: Sklad Libero in Zora Polojaz. 13–20.
- PIRJEVEC, Marija, 1992: *Na pretoku dveh literatur*. Trst: ZTT.
- PIRJEVEC, Marija, 2001: *Tržaška knjiga*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PIRJEVEC, Marija, 2011: *Tržaški književni razgledi*. Trst: Mladika.
- PIRJEVEC, Marija, 2020: *Tržaška branja*. Trst: Mladika.

- PIRJEVEC, Marija, 2022: Rast slovenske tržaške književne kulture od Trubarja do sodobnosti. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik in književnost med kulturami*. 27–42.
- POGAČNIK, Jože, 1972: *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo*. Trst: Zaliv.
- PREGARC, Aleksij, 1982: *Moja pot do tebe*. Maribor: Obzorja.
- Primorski dnevnik*, 2023: »Tržačan ni nostalgik, a še ni obračunal s svojo preteklostjo«. Dušan Jelinčič. 18. 3. 2023. 17–18.
- PURIČ, Vilma, 2020: *Sodobne tržaške pesnice*. Trst: Mladika.
- PURIČ, Vilma, 2022: Uvajanje novih stilov v sodobno tržaško pesništvo. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik in književnost med kulturami*. 51–60.
- PURIČ, Vilma, 2023: Upor in svoboda v sodobnem tržaškem romanu. Andraž Jež (ur.): *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 271–278.
- QUAGLIA, Renato, 2018: *Sanjalavi / Indizi*. Udine: Grafiche Filacorda.
- REBULA, Alenka, 1983: *Mavrični ščit*. Trst: ZTT.
- REBULA, Alojz, 1986: *Vrt Bogov*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SLATAPER, Scipio, 2003: *Il mio Carso*. Trieste: La biblioteca del Piccolo.
- SOSIČ, Marko, 2012: *Ki od daleč prihajaš v mojo bližino*. Ljubljana: Beletrina.
- UMEK, Loredana, 2007: *Prostor v sodobni tržaški prozi*. Magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- UMEK, Loredana, 2014: V literarnem Trstu: na meji med resničnostjo in njeno ubeseditvijo. Žbogar, Alenka (ur.): *Recepcija slovenske književnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino. 487–494.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2023: Vrednotenje in kanonizacija pripovedi Ivanke Hergold. Andraž Jež (ur.): *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 271–278.
- ŽERJAL, Irena, 2013: *Sumljive in abstraktne poezije*. Trst: Mladika.

Vesna Mikolič

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper

Univerza v Trstu, Oddelek za humanistične študije, Katedra za slovenski jezik in književnost

vesna.mikolic@zrs-kp.si

Jezik in književnost kot kulturni vrednoti – v teoriji in praksi

Mnogi teoretiki jezik razumejo ne le kot proizvod, pač pa tudi kot nujno sestavino kulture in celo pogoj zanjo. Jezik je tako naravni sestavni del kulture in s tem tudi književnih del, zato je pomembno, da ju tudi pri pouku slovenščine vidimo kot v celoto povezani vrednoti. V dosedanjih učnih načrtih za slovenščino je bila povezava med razvijanjem jezikovnih in literarnih zmožnosti omenjena le v gimnazijskih učnih načrtih, prenovljeni učni načrti v didaktičnih priporočilih pa spodbujajo tudi sočasno poučevanje jezika in književnosti. V prispevku bomo predstavili pristope za sočasno razvijanje jezikovnih in literarnih zmožnosti v praksi.

1 Književnost kot kulturna praksa, udejanjena skozi jezik

Namen vsakega književnega dela je najprej na estetski, umetniški način izraziti avtorjev notranji svet, pogledati na stvarnost skozi lastna ustvarjalna očala. Skladno z literarno pragmatiko pa je literarno besedilo tudi sporočanje dejanje, saj se z vsakim dejanjem branja vzpostavlja sporazumevalni proces. Vsako besedilo potrebuje sogovornika in z vsako rabo jezikovnih znakov se neizogibno izraža tudi govorčeva namera nekomu posredovati določeno sporočilo.

Ta pragmatični pristop h književnosti (glej Mikolič 2020: 125–127) temelji na stališču teorije govornih dejanj, znotraj katere je pesniško besedilo performativno govorno dejanje, ki priznava estetsko raven sedanje izkušnje in obenem predvideva možnost drugega sveta. Levin (1976) pravi, da lahko kontekst vsake pesniške izjave opišemo s povedjo: »Zamišljam si sebe in vabim tebe, da si zamisliš svet, v katerem ...«. Površinska struktura vsakega književnega dela sicer večinoma zabriše ta globlji stavek, vendar pa implicitna ilokucijska sila literarnega dela ostaja bistvena za bralčevo razumevanje literature in njene vrednosti. Namen poezije in književnosti nasploh je torej ustvarjanje novih svetov in možnost novih odnosov in pomenov med subjektom in svetom (Kalenić Ramšak idr. 2013: 116).

Književnost potemtakem ni samo izraz individualnega ustvarjalnega glasu, pač pa je tudi nosilec skupne kulturne in jezikovne zavesti. Književnost je tako eden

ključnih načinov, kako se kultura izrazi skozi jezik. Kot jezikovna umetnost književnost ni le estetski izraz, temveč prostor, kjer se oblikujejo, posredujejo in reinterpretirajo kulturne vrednote, norme in identitete. Tomalin in Stempleski (1993) književnost uvrščata med proizvode kulture, ki predstavljajo kulturo v najožjem smislu.¹ Jezik je v tem kontekstu medij, skozi katerega književnost preoblikuje kolektivne izkušnje neke kulturne skupnosti v diskurzivne oblike, ki omogočajo razumevanje sveta in sebe.

V sodobni kulturološki literarni vedi se književnost vse bolj razume kot dejaven kulturni konstrukt, ki ni le odraz družbe, temveč tudi njen soustvarjalec. Mieke Bal (2002: 10, 293, 304) poudarja, da je literatura kulturna praksa, ki proizvaja pomene v stalni interakciji z drugimi diskurzi (npr. zgodovinskim, filozofskim, političnim, znanstvenim). V kaotičnem in nerazumljivem svetovnem dogajanju nam pomaga najti pomen in smisel, na drugi strani pa se narativni diskurz lahko uporablja tudi za manipulacijo. Kot pravi Bakhtin (1981), je roman kot reprezentativna oblika književnosti polifoničen, v njem se srečujejo in spopadajo različni glasovi, diskurzi, ideologije. V tem pogledu književnost ne le zrcali kulture, ampak omogoča njen dialog s sabo. Vsekakor je književnost družbena moč, s čimer presega svojo funkcijo umetniškega besedila in postaja prostor kulturne produkcije in izmenjave. Kot taka deluje tudi kot kulturni arhiv. Pierre Nora (1989) je v konceptu krajev spomina (*lieux de mémoire*) poudaril, da je književnost simbolni prostor, kjer se akumulira in transformira kolektivni spomin. Jezikovno upovedovanje zgodovinskih, družbenih in osebnih izkušenj omogoča kontinuiteto kulturnega spomina in identitete.

Književnost kot kulturna praksa skozi jezik deluje torej na več ravneh:

1. umetniško-semiotični ravni, kjer na estetski način ustvarja pomenotvorne strukture;
2. pragmatični ravni, kjer nagovarja bralca kot aktivnega soudeleženca;
3. kulturno-identitetni ravni, kjer konstruira kulturo, družbo in pripadnost.

Kot opozarja Bourdieu (1992), ima književnost tudi simbolno moč, saj prispeva k oblikovanju kulturnega kapitala, s katerim se vzpostavljajo družbene hierarhije in estetski okusi. Njena recepcija je torej odvisna od kulturnih kodov, ki jih posreduje ravno jezik – kot nosilec pomena in kot sredstvo diskurzivne prakse.

¹ V diagramu kulture po Tomalinu in Stempleski (1993) kulturo sestavljajo naslednje sestavine: a) proizvodi kot kultura v ožjem smislu, npr.: književnost, glasba, folklor, likovna umetnost idr., b) ideje in vrednote ter c) vedenjski vzorci, kot so običaji, navade, načini oblačenja, prehranjevanja ipd. V primeru neke etnične/nacionalne kulture je nujno opazovati vse tri ravni, čeprav kulturne razlike med različnimi etničnimi/narodnimi skupnostmi niso na vseh treh ravneh enake, pa tudi pomen posameznih sestavin za obstoj neke etnične/narodne skupnosti kot take je zelo različen (Mikolič 2004: 23).

2 Jezik in kultura

Levi-Strauss (v: Južnič, 1983: 152) govori o trojni povezanosti jezika in kulture: jezik je proizvod, del in pogoj kulture. V prvi vlogi, kot proizvod kulture, jezik odseva splošne kulturne značilnosti skupnosti, ki ga uporablja. Kot njen sestavni del ima jezik ključno vlogo – ne gre za pasivno sestavino, temveč jezik predstavlja način kulturnega delovanja. Poleg tega odnos med jezikom in kulturo določa tudi to, kako neka kultura vrednoti jezik. V nekaterih kulturah bolj cenijo gostobesednost in retorične spretnosti kot v drugih, ponekod je jezik višja vrednota kot drugod.

Jezik pa ni le kulturni izdelek ali njen del, temveč tudi njena predpostavka – torej pogoj kulture. Po Južničevem mnenju je z jezikom omogočeno uresničevanje ključnega kulturnega principa: kumulativnosti, ki pomeni zmožnost kopičenja, nadgrajevanja, prevzemanja in prenašanja kulturnih vsebin skozi generacije. Jezik deluje kot mehanizem, prek katerega se ta proces kulturnega prenosa udejanja (Južnič 1983: 151–153). Tako vsak jezik v sebi nosi specifičen kulturni pečat – v njem so razvidne vrednote, ideologija, svetovni nazor, odnos do življenja in druge značilnosti določene kulture.

Če pogledamo še globlje, jezik ne omogoča zgolj obstoja in razvoja kulture, temveč jo do določene mere tudi oblikuje. Južnič govori o jezikovnem modeliranju stvarnosti, saj vsak jezikovni sistem vpliva na to, kako posamezniki zaznavajo svet okoli sebe. Percepcija sveta je torej vsaj delno pogojena z jezikom, ki ga je posameznik ponotranjil v procesih socializacije in inkulturacije (Južnič 1983: 155–156).

Ta pogled dopolnjuje Sapir-Whorfova hipoteza o jezikovnih vzorcih, po kateri je človekov mentalni svet tesno prepleten z jezikovno strukturo. Sapir poudarja, da je »resnični svet« nezavedno oblikovan skozi jezikovne navade skupnosti, v kateri posameznik živi. V procesu inkulturacije človek ponotranji temeljne jezikovne vzorce in na tej osnovi dojema možne realnosti. Misli izraža znotraj teh jezikovnih modelov, in če želimo te miselne vzorce razumeti, moramo najprej poznati kulturo jezikovne skupnosti, ki jih je oblikovala. Jezikovni vzorci in kulturne norme nastajajo vzporedno, pri čemer jezik kot sistem – in ne kot naključna zbirka pravil – postavlja določene meje mišljenju in izražanju (Whorf 1997: 443–446; Sapir, Whorf v: Južnič 1983: 160).

B. Pogorelec (1989: 188) je tako upravičeno zapisala, da je jezik avtentični izraznik kulture, ki jo oblikujejo njegovi govorci. Na tej osnovi lahko razumemo, da je jezik več kot zgolj orodje sporazumevanja – je tudi ključen dejavnik osebne in etnične oz. kulturne identitete (Mikolič 2004: 39).

3 Jezik književnosti kot vrh kulture

Če tako književnost kot jezik igrata večplastno vlogo v okviru kulture, pomeni, da jezik književnosti predstavlja enega najpomembnejših kulturnih vrhov neke skupnosti. To potrjuje tudi Tokarzeva s svojim razumevanjem književnosti predvsem kot specifičnega jezikovnega besedila:

Literarno delo kot specifično jezikovno besedilo, usmerjeno v izražanje neizrekljivega, zahteva od sprejemnika posebno občutljivost za besedilne znake: pripravljenost za empatijo, ki pa mora biti podprta z vedenjem o kulturi, kraju, človeku, jeziku in njegovi funkciji, književnosti. Nepopolnost jezikovnega izraza kot sredstva sporazumevanja, njegova alogičnost skupaj s slovničnimi pravili predstavlja moč literature. Ta obstaja v jeziku, ki temelji na splošnih poimenovanjih predstavnosti, prikazuje in opisuje pa posameznike in posamezne pojave. Zato literatura ne posreduje celovite, sistemske vednosti, temveč celo pahljačo znanih in neznanih dejstev s stališča človekovih danosti, preverjenih in potencialnih vedenjskih, miselnih in čustvenih vzorcev in čutnih zaznav. Literatura kot zakladnica človeškega kulturnega in duhovnega spomina sporoča najcelovitejša znanja o človeku, zaradi jezikovno spremenljive strukture pa zahteva sodelovanje bralca (Tokarz 2008: 40).

Književnost nam kaže resnične razsežnosti nekega jezika, s svojimi spremenljivimi jezikovnimi in besedilnimi strukturami ter umetniško svobodo širi meje in učinkovitost jezikovnih sredstev, zaradi česar je jezik književnosti vreden tako bralčeve kot raziskovalne in pedagoške pozornosti.

4 Književnost kot vir bralčevega estetskega užitka, kognitivnega in jezikovnega razvoja

Če torej književnost pogledamo kot specifičen izraz jezika, je v sodobnem pedagoškem in kulturnem kontekstu lahko tako vir estetskega užitka kot ključno orodje za razvoj kompleksnega mišljenja, sporazumevalnih zmožnosti in kulturne pismenosti. V monografiji *Obrazi več/-raznojezičnosti* (Pižorn, Lipavic Oštir, Žmavc 2022) je književnosti v odnosu do bralca pripisana večplastna vloga: krepi intelektualne sposobnosti, ponuja jezikovne vzorce, spodbuja empatijo ter omogoča razumevanje življenjskih izkušenj z različnih zornih kotov. Raymond Mar in sodelavci (2006) so empirično dokazali, da bralci leposlovja razvijajo večjo sposobnost sočutja, prav tako Miha Kovač (2020) poudarja vlogo literature kot enega najučinkovitejših treningov empatije. Književno delo bralcu preko vživljanja v literarne osebe in odzivanja na njihovo vedenje odpira številne možnosti za razvijanje empatije in sočutja ter subjektivnega odzivanja na prebrano, kar po Žbogar (2019) sodi med ključne sestavine literarne zmožnosti.

V skladu s tem razumevanjem književnosti ni presenetljivo, da je recepcijska estetika, ki poudarja vlogo bralca kot soustvarjalca pomena, v zadnjih desetletjih prevladujoča metodologija literarne vede (Jauss 1998; Holub 1984). Po hermenevitičnih načelih recepcijske estetike literarno delo ni fiksna pomenska struktura, temveč dogodek v prostoru in času, odvisen od zgodovinskega konteksta in horizonta pričakovanj bralca (Pezdirč Bartol 1999/2000). Literarna zgodovina, ki želi zajeti to dimenzijo, mora povezovati sinhroni in diahroni vidik, saj literatura prenaša smisel preteklih življenjskih svetov in kaže na model ravnanja v sodobnem vsakdanjem življenju (Virk 1999). V poststrukturalističnih in postmodernih teorijah, kot so dekonstrukcija, novi historizem, feministična kritika in psihoanalitični pristopi, je literarni pomen vedno večpomenski in odvisen od bralčeve interpretacije (Solar 2005; Zupan Sosič 2014). Razumevanje literarnega dela postane tako družbeno pogojena praksa, ki presega iskanje avtorjeve intence in se ukvarja z razkrivanjem kulturnih, jezikovnih in ideoloških mehanizmov, v katerih literarno delo deluje.

5 Didaktična funkcija književnosti ter sočasno poučevanje jezika, književnosti in kulture

Tudi sodobni pristopi v didaktiki književnosti, ki temeljijo na komunikacijskem modelu, izhajajo iz recepcijskih teorij in poudarjajo pomen bralčevega odziva kot osrednjega pedagoškega cilja. Učenci razvijajo sposobnosti doživljanja, interpretiranja in vrednotenja umetnostnih besedil, kar prispeva k njihovi osebnostni in intelektualni rasti (Krakar Vogel 1988/1989).

Branje literarnih besedil razvija razumevanje jezikovne variabilnosti, spodbuja empatijo in omogoča bralcu, da preko jezika vstopa v kompleksne svetove človeških izkušenj. Literarni jezik z umetniško svobodo presega slovnične in pomenske omejitve vsakdanjega jezika, kar razširja učenčevo zmožnost izražanja in razumevanja. Na ta način je branje literature temelj humanistične vzgoje, katere cilj je oblikovanje kritične, empatične in ustvarjalne osebnosti. Obvladovanje literarnega diskurza pa zahteva kompleksne kompetence, ki vključujejo kulturne, jezikovne in kognitivne vidike, zato je ključnega pomena, da se pri pouku slovenščine povezujejo poučevanje književnosti, jezika in kulture oziroma medkulturna vzgoja.

A čeprav je književnost sestavni del poučevanja prvega jezika, tako tudi slovenščine, se v šolski praksi pogosto obravnava ločeno od jezikovnega dela kurikuluma, podobno kot se jezik in književnost pretežno tudi ločeno raziskujeta. Čeprav je filološki model, ki združuje jezikoslovje in literarno vedo, v nekaterih nacionalnih okoljih še živ (npr. filološka dela, povezana z deli italijanskega klasika Danteja Alighierija, glej Petaros Jeromela 2015), se njegova vrednost znova potrjuje šele v

okviru sodobnih medkulturnih in meddisciplinarnih pristopov. Literarna stilistika, prevodoslovje, lingvistična kritika, literarna pragmatika in druge hibridne vede se s sočasno analizo jezika in sloga trudijo preseči umetne meje med jezikom in literaturo ter zagovarjajo nujnost skupnega pristopa za razumevanje kulturno-jezikovne specifičnosti literarnih besedil.

Zakaj bi bilo to nujno tudi v šolski praksi? Eden ključnih ciljev sodobnega jezikovnega pouka je razvoj sociokulturne pismenosti (Baker 2006), ki vključuje sposobnost razumevanja in tvorjenja pomenov znotraj različnih kulturnih in jezikovnih kontekstov. Takšna pismenost omogoča razvijanje večpismenosti, »ki na eni strani vsebuje večpredstavnostne besedilne prakse – jezikovne, vidne, slušne, gestikularne in prostorske načine predstavnosti, na drugi pa idejo, da so pismenosti tudi kulturno pogojene« (Spires idr. 2012 v Nidorfer Šiškovič 2012: 59). Večpismenost je posebej pomembna v dobi hitrega razvoja tehnologije in digitalne komunikacije, ko morajo mladi še hitreje preklapljati med različnimi kodi ter se prilagajati raznolikim prenosnikom in medijem, obenem pa razumeti naravo hitrih družbenih sprememb. Poleg tega pri književnem pouku nekateri vidiki segajo tudi na področje sociologije, zgodovine, psihologije itd. ter tudi tako oblikujejo posameznikov pogled na svet (Jožef Beg 2019: 9).

V dosedanjih učnih načrtih za slovenščino v OŠ in SŠ je bil vedno najprej izpostavljen razvoj sporazumevalne zmožnosti, šele nato zmožnost literarnega branja. Povezava med razvijanjem jezikovnih in literarnih zmožnosti je bila izpostavljena le v gimnazijskih učnih načrtih, kjer je bilo zapisano, da se dijakinja in dijak z ustvarjalno močjo slovenskega jezika srečujejo še zlasti ob umetnostnih besedilih. Novi učni načrti za slovenščino pa v didaktičnih priporočilih že svetujejo čim pogostejše vključevanje književnosti v jezikovni pouk oziroma sočasno poučevanje jezika in književnosti, tako da si lahko želimo, da bo to postalo ena pomembnih strategij za razvoj celostne komunikacijske, bralne in kulturne kompetence. V okvir slednje sodi tudi medkulturna zmožnost, književnost pa je najmočnejše orodje za njen razvoj, saj omogoča vpogled v različne kulturne perspektive, spodbuja razumevanje drugačnosti, obenem pa krepi zavest o lastni identiteti.

6 Pristopi za sočasno razvijanje jezikovnih in literarnih zmožnosti

Književnost je torej idealno izhodišče za učenje jezika, obenem pa bralec z vstopanjem v književnost skozi jezik, tj. z obravnavo avtorjevih ključnih besed in jezikovnih značilnosti nekega besedila nasploh, lahko bolje in globlje prodre v literarno besedilo (Mikolič 2022: 29). Ob tem se pri branju tvorijo tudi kulturni pomeni, ki

so del širše sociokulturne pismenosti oziroma kritičnega mišljenja, ki je tudi vse pogostejše eden od pomembnih ciljev jezikovnega in književnega pouka.

S temi cilji smo razvili učni model TILKA² (Mikolič 2016), ki sloni na sočasnem poučevanju jezika in kulture ter jezika in književnosti. Na tej osnovi učenci razvijajo sporazumevalno, bralno, literarno in medkulturno zmožnost, ob tem pa tudi zmožnost za nenasilno komunikacijo oziroma kulturo dialoga, saj so v model vključena tudi nekatera spoznanja transakcijske analize o konfliktnih situacijah. Po uvodni motivaciji se učna enota vedno začne z avtentičnim besedilom, največkrat umetnostnim, lahko pa je to tudi neumetnostno oziroma pripada različnim besedilnim zvrstem in vrstam. Po pogovoru o prebranem besedilu, ki tako ali drugače približa obravnavano temo učencem, sledi jezikovno-slogovna analiza, skladna z učnimi cilji, glede na starost oziroma razvojno stopnjo učencev pa je besedilo lahko tudi izhodišče za razpravo o kulturi (prepoznavanje ključnih besed kulture) in aktualnih temah sodobne družbe. Izhajamo iz tem, povezanih s posameznikovim ožjim okoljem, in prehajamo k družbeno relevantnim temam na nacionalni in mednarodni ravni, povezanim z različnimi kulturami in jeziki. V zadnjem delu učne enote učenci še sami raziskujejo obravnavano temo, postanejo pozorni nanjo tudi v vsakdanjem življenju, si v zvezi z njo oblikujejo stališča in v obliki različnih besedilnih vrst opravijo sintezo vseh spoznanj v okviru učne enote (Mikolič, Košir 2024: 65–66).

Model zajema učne metode, kot jih poznajo pri pouku slovenščine nekateri bolj, drugi manj uveljavljeni učni pristopi: komunikacijski pristop, konstruktivistični pristop, razvijanje kritične in medkulturne zavesti, ključne besede kulture v izobraževalnem procesu, sočasno poučevanje jezika in književnosti, transakcijska analiza in vzgoja za nenasilno komunikacijo. Naj jih na tem mestu na kratko predstavimo, natančneje pa so pristopi in metode opisani v priročniku *S Tilko v svet jezika. Teoretska izhodišča in praktične smernice za poučevanje slovenščine, drugih in tujih jezikov po učnem modelu Tilka*, ki spremlja serijo delovnih učbenikov za slovenščino in druge/tuje jezike, pripravljenih po učnem modelu TILKA (Mikolič 2022).

Komunikacijski pristop se kaže v tem, da različne sestavine jezika usvajamo prek vseh štirih komunikacijskih dejavnosti, tj. poslušanja, govorjenja, branja, pisanja. Tudi slovenščina kot prvi jezik se lahko poučuje s poudarkom na doseganju celovite sporazumevalne zmožnosti, pri čemer je metajezikovna zmožnost, torej vedenje o jeziku oz. poznavanje slovnice, pomemben pripomoček, ne pa osrednji ali edini cilj.

2 TILKA je kratica za angleško poimenovanje modela Teaching Interculturally Language and Literature for Conflicts Avoidance, obenem pa želi ime modela spomniti na novelo *Tilka* Simona Jenka.

Konstruktivistični pristop je akcijsko raziskovalni pristop, ki predvideva veliko samostojnega raziskovalnega dela učenca; to pomeni, da ta dodatno poišče, samostojno analizira, primerja gradivo, ga umešča v širši kontekst in je do njega sposoben oblikovati osebni odnos ter si s tem razvija kritično zavest. Pomembno je, da so v središče učnega procesa postavljeni učenci oziroma celoten razred kot skupnost, ki z raziskovalnim delom skupaj prihaja do novih spoznanj in znanja, učitelj pa postaja vse bolj zgolj usmerjevalec oziroma mediator. Ta sprememba učenčeve vloge in posledično drugačen pristop k učenju in poučevanju sta pomembna tudi zaradi hitro spreminjajoče se družbe v digitalni dobi.

Za sodobno družbo pa so značilni tudi intenzivni kulturni stiki, zato je pri pristopu, povezanem z razvijanjem kritične in medkulturne zavesti, pomembno, da se mladi zavejo (med)kulturne realnosti svojega okolja, namesto da se učijo zgolj o abstraktnih medkulturnih vrednotah. Med poukom naj samostojno raziskujejo nove vire informacij za različna kulturna okolja, primerjajo gradiva in podatke, razpravljajo o podobnostih in razlikah različnih kulturnih okolij. Šele ko mladi osmislijo odnos do lastne in drugih kultur in jezikov v vsakdanjem življenju, lahko do le-teh tudi zavestno razvijajo svojo odprtost in druga pozitivna čustva.

Skladno s teorijo ključnih besed kulture lahko v razredu različne kulture spoznavamo tudi prek opazovanja in razlage njihovih ključnih besed. Te predstavljajo »kulturni koncentrat« oziroma ključ do razumevanja kultur, saj imajo takšne besede v dani kulturi poseben pomen; v slovenski kulturi imajo tako poseben pomen besede, kot so: hrepenenje, delo, pridnost itd. (Mikolič 2014). Skozi ključne besede kulture se oblikuje in obenem razkriva identiteta narodne ali nacionalne skupnosti. Podobno smo pri branju literarnih del pozorni na ključne besede posameznega avtorja, ki pogosto preraščajo v ključne besede celotne slovenske kulture (glej Mikolič 2021).

Sočasno poučevanje jezika in književnosti je osrednji pristop učnega modela TILKA, ki razume književnost kot pomemben del kulture, udejanjen skozi jezik. Tako ne čudi, da so v didaktiki šele medkulturni pristopi opozorili na neposredno uporabnost književnosti pri poučevanju jezika, saj prav literatura bralcem pomaga razumeti in ceniti različne jezike in kulture ter posledično razvija njihovo medkulturno sporazumevalno zmožnost. Iz zgornjih poglavij pričujočega prispevka je razvidno, da danes vstopanje v književnost skozi jezik pomaga učencem tako pri lažjem občutenju in razumevanju literarnega besedila kot pri opazovanju jezikovnih sredstev v njihovi funkciji. Skladno z didaktičnimi priporočili v novih učnih načrtih za slovenščino, ki spodbujajo sočasno poučevanje jezika in književnosti, obenem pa navajajo razmerje 50 % jezika, 50 % književnosti, bi bil ta pristop priporočljivo uporabljati čim pogosteje. Model TILKA to omogoča, saj lahko v izhodiščnem

literarnem ali neliterarnem besedilu vsake učne enote opazujemo tudi določena poglavja iz slovenske slovnice oziroma pragmatike.

Ker je nepogrešljiv sestavni del literarnega dela tudi določena napetost ali konflikt, je ta pristop koristen tudi za razvijanje zmožnosti za nenasilno komunikacijo. Z metodami za doseganje večje ozaveščenosti v komunikaciji in boljših medčloveških odnosov se ukvarja tudi transakcijska analiza (TA), ki je teorija osebnosti in teorija komunikacije obenem. V okviru te teorije je še posebej zanimiv trikotnik moči, ki nam pokaže, katere vloge igramo, ko se zapletemo v konflikt. Pri tem nam ravno prepoznavanje jezikovnih vzorcev, tipičnih za določeno vlogo, lahko pomaga, da se zavemo nasilne komunikacije in zmoremo razrešiti konflikt ali se le-temu izogniti z uporabo jezika nenasilnega sporazumevanja. Ob branju literarnega dela in analizi njegovega jezika tako lahko opazujemo jezikovne vzorce nasilnega govora in se učimo vzorcev nenasilne komunikacije.

7 Namesto sklepa

Na osnovi zgoraj zapisanega je razvidno, da vključenost književnosti v jezikovni pouk oziroma sočasno poučevanje književnosti in jezika pri pouku književnosti omogoča celovit razvoj posameznika – kognitivno, jezikovno, kulturno in etično. Povezovanje književnosti z jezikom, družbo in kulturo je tako neizogiben korak k oblikovanju empatičnih, pismenih in kritično mislečih posameznikov, ki bodo znali razumeti kompleksnosti sodobnega sveta. Učitelji in učiteljice ob tem lahko izživijo svojo ustvarjalnost, obenem pa ob spodbujanju samostojnega raziskovalnega dela učencev dosegajo pri njih večjo motivacijo, pri sebi pa večji zagon za svoje pomembno družbeno delo.

VIRI IN LITERATURA

- BAKER, Mona, 2006: *Translation and Conflict: A Narrative Account*. London: Routledge.
- BAHTIN, Mihail Mihajlovič, 1981: *The Dialogic Imagination: Four Essays* (uredil Micahel Holquist). Austin: University of Texas Press.
- BAL, Mieke, 2002: *Travelling Concepts in the Humanities: A Rough Guide*. Toronto: University of Toronto Press.
- BOURDIEU, Pierre, 1992: *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford: Stanford University Press.
- HOLUB, Robert C., 1984: *Reception Theory: A Critical Introduction*. London: Methuen.
- JAUSS, Hans Robert, 1998: *Literarna zgodovina kot izziv literarni vedi*. Ljubljana: Študentska založba.

- JOŽEF BEG, Jožica, 2019: *Razvijanje ključnih zmožnosti pri pouku književnosti v gimnaziji*. (Zbirka Slavistična knjižnica 20.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- JUŽNIČ, Stane, 1983: *Lingvistična antropologija*. Ljubljana: FSPN, Dopisna delavska univerza Univerzum.
- KALENIČ RAMŠAK, Branka, MARKIČ, Jasmina, PIHLER, Barbara, ŠABEC, Maja, 2013: *Hispanistična razpotja: Rojas, Cervantes, Machado, García Márquez*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- KOVAČ, Miha, 2020: *Berem, da se poberem*. Ljubljana: UMco.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 1988/1989: Smotri, vsebine in metode pouka slovenske književnosti. *Jezik in slovstvo* 34/3. 65–69.
- LEVIN, Samuel R., 1976: Concerning What Kind of Speech Act a Poem Is. Teun Van Dijk (ur.): *Pragmatics of Language and Literature*. New York: North Holland. 141–160.
- MAR, Raymond A., idr., 2006: Bookworms versus nerds: Exposure to fiction versus non-fiction. *Journal of Research in Personality* 40/5. 694–712.
- MIKOLIČ, Vesna, 2004: *Jezik v zrcalu kultur*. Koper: Založba Annales, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- MIKOLIČ, Vesna, 2014: Ključne besede kulture – ključ za razumevanje kultur. Marko Jesenšek (ur.): *Jeziki, literature in kulture v stiku*. Maribor: Univerza v Mariboru. 285–298.
- MIKOLIČ, Vesna, 2016: *Ethnic Identity and Intercultural Awareness in Modern Language Teaching: Tilka Model for Ethnic Conflicts Avoidance*. Hauppauge, New York: Nova Science Publishers.
- MIKOLIČ, Vesna, 2020: *Izrazi moči slovenskega jezika*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Annales ZRS, Ljubljana: Slovenska matica.
- MIKOLIČ, Vesna, 2021: *Ali bereš Cankarja?* Ljubljana: Slovenska matica.
- MIKOLIČ, Vesna, 2022: *S Tilko v svet jezika. Teoretska izhodišča in praktične smernice za poučevanje slovenščine, drugih in tujih jezikov po učnem modelu Tilka*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Annales ZRS, Ljubljana: Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- MIKOLIČ, Vesna, KOŠIR, Diana, 2024: Sočasno poučevanje jezika in književnosti ob kanonski mladinski literaturi v drugem triletju osnovne šole. *Jezik in slovstvo* 69/3. 61–77.
- NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, 2012: Videovsebine v šoli in ob tekmovanju iz znanja slovenščine Slovenščina ima dolg jezik. *Jezik in slovstvo* 57/1–2. 59–66.
- NORA, Pierre, 1989. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations* 26. 7–24.
- PETAROS JEROMELA, Valentina, 2015: I due codici e la tradizione del commento rambaldiano alla Divina Commedia. Pietro Campenni da Tropea e il suo soggiorno a Isola d'Istria. *Anali za istrske in mediteranske študije* 25/4. 677–704.
- PEZDIRC Bartol, Mateja, 1999/2000a: Recepcijska estetika v literarni zgodovini. *Primerjalna književnost* 22/1. 199–210.
- PIŽORN, Karmen, LIPAVIC OŠTIR, Alja, ŽMAVC, Janja, 2022. *Obrazi več/-raznojezičnosti*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

- POGORELEC, Breda, 1989: Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji. Liliana Spinozzi Monai (ur.): *Aspetti metodologici e teorici nello studio del plurilinguismo nei territori dell'Alpe-Adria*. Udine: Aviani Editore.
- SOLAR, Milivoj, 2005: *Vježbe tumačenja. Interpretacije lirskih pjesama*. Zagreb: Matica hrvatska.
- TOKARZ, Božena, 2008: *Hermeneutika i literatura*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- TOMALIN, Barry, STEMPLESKI, Susan, 1993: *Cultural Awareness*. Hongkong: Oxford University Press.
- VIRK, Tomo, 1999: Perspektive leposlovja in vede o njem ob koncu stoletja. 35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. 83–91.
- WHORF, Blee L., 1997: The Relation of Habitual Thought and Behavior to language. Nikolas Coupland, Adam Jaworski (ur.): *Sociolinguistics A Reader and Coursebook*. London: Macmillan Press Ltd., New York: St. Martin's Press, Inc. 443–463.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2014: Za literarno interpretacijo. *Jezik in slovstvo* 59/2–3. 117–128.
- ŽBOGAR, Alenka, 2019: Razvijanje literarne zmožnosti pri pouku književnosti. *Jezik in slovstvo* 64/1. 73–83.

Milena Mileva Blažič

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Oddelek za razredni pouk
milena.blazic@pef.uni-lj.si

Implicitni nebralci: književna vzgoja, kanon in institucionalno nebranje

Prispevek obravnava komunikacijski model književne vzgoje in koncept implicitnega nebralca v okviru literarnega sistema, pri čemer izhaja iz temeljnih postulatov recepcijske estetike in jih sooča s sodobnimi refleksijami o vlogi kanona in institucionalizacije bralnih praks. Analiza pokaže, da literarna vzgoja ni zgolj posrednik med besedilom in bralcem, temveč kompleksna institucija kulturnega spomina, ki hkrati omogoča širjenje estetskih izkušenj in reproducira določene ideološke filtre. Posebej se izpostavlja paradoks sodobnega literarnega pouka, v katerem literatura kot živ medij kroženja pomenov pogosto prehaja v status statičnega simbolnega kapitala, kar vodi v pojav institucionalno generiranega nebranja.

1 Uvod: književna vzgoja kot medij kulturnega spomina

Književna vzgoja predstavlja enega osrednjih mehanizmov oblikovanja kulturnega spomina, saj ne opravlja le naloge prenosa literarnih vsebin iz ene generacije v drugo, temveč hkrati ustvarja pogoje, v katerih se konstituira identitetni okvir mladega bralca in vzpostavlja kontinuirana vez med posameznikom in skupnostjo (Juvan 1997). V sodobnem literarnodidaktičnem diskurzu se je uveljavil komunikacijski model, ki temelji na predpostavki, da je branje dinamičen, recipročni in transakcijski proces, v katerem se pomen besedila oblikuje šele v interakciji z bralčevo izkušnjo (Rosenblatt 1978). Ta premik od statičnega k interaktivnemu pojmovanju književnosti pomeni, da literarno delo ne more biti razumljeno kot dokončno zaključen sistem pomenov, temveč kot prostor potencialnosti, ki se izpolnjuje šele skozi interpretacijo.

V tem okviru je Iserjevo (1978; 2001) pojmovanje implicitnega bralca še vedno eno ključnih teoretskih izhodišč, saj poudarja, da je bralčeva vloga bistveno produktivna: zapolnjevanje semantičnih vrzeli, ki jih besedilo namerno odpira, omogoča estetski učinek in ustvarja dinamiko interpretativnega procesa. Na drugi strani Jauss (1982; 1998) opozarja, da branje nikoli ne poteka v praznem prostoru, temveč v okviru horizonta pričakovanj, ki ga določa kulturna in zgodovinska situacija, v katero je bralec vpet. Takšno razumevanje bralne izkušnje implicira, da književna vzgoja

ne deluje kot nevtralna pedagoška praksa, temveč kot institucija, ki s selekcijo in načinom posredovanja literarnih del sooblikuje estetske norme, interpretativne sheme in navsezadnje tudi kulturne identitete učencev.

Sloterdijk (2021: 12) v tem kontekstu opozarja na pojav implicitnega nebralca, saj »večina besedil obstaja v stanju samote, ki jo vsiljuje odsotnost bralcev«. Ta misel razpira temeljno dilemo sodobne književne vzgoje: ali šola s posredovanjem kanona res spodbuja živ dialog med bralcem in besedilom ali pa v resnici reproducira simbolni kapital, ki se prenaša kot mrtva kulturna dediščina brez avtentične bralne izkušnje (Bourdieu 2015).

2 Teoretski okvir: od implicitnega bralca do implicitnega nebralca

2.1 Implicitni bralec

Koncept implicitnega bralca, kot ga je razvil Iser, izhaja iz prepričanja, da literarno delo ni zaključen predmet, temveč proces, ki se dovrši šele v bralčevem soočenju z besedilom. Bralec, ki zapolnjuje interpretativne praznine, hkrati ustvarja pogoje za estetski učinek, pri čemer se razmerje med tekstom in bralcem kaže kot nenehno gibanje med določenim in odprtim (Iser 1978). To pomeni, da je branje po svoji naravi vedno več kot zgolj dekodiranje pomena, saj vključuje aktivno projekcijo in rekonstrukcijo smislov, ki so odvisni od bralčevega predznanja, pričakovanj in kognitivnih strategij.

Jauss (1998: 33) to perspektivo nadgradi s pojmom horizonta pričakovanj, ki poudarja, da interpretacija ni nikoli povsem individualna, temveč je pogojena s kolektivnimi, kulturno oblikovanimi normami, ki določajo, kaj se v določenem zgodovinskem trenutku prepozna kot literarno relevantno, estetsko vredno ali moralno sprejemljivo. V šolskem kontekstu se horizont pričakovanj institucionalizira skozi učne načrte in didaktične prakse, ki usmerjajo interpretativne možnosti učencev, včasih pa jih tudi omejujejo.

2.2 Implicitni nebralec

Sloterdijk (2007; 2021) je z uvedbo pojma implicitnega nebralca opozoril na paradoks sodobne literarne kulture: čeprav so književna dela vseprisotna kot del simbolnega kapitala, jih dejansko bere le manjšina, večina pa jih pozna le posredno – prek povzetkov, sekundarne kritike ali institucionalnega posredovanja. »Teorijo implicitnega bralca je čas dopolniti s teorijo implicitnega nebralca« (2007: 109), piše Sloterdijk, saj sodobna situacija razkriva, da se književnost pogosto reproducira

ne toliko skozi neposredno branje, temveč skozi diskurz o branju. Tako institucionalno nebranje ni naključna individualna odločitev, temveč strukturiran pojav, ki ga omogočajo in celo utrjujejo izobraževalne institucije.

3 Literarni kanon, simbolni kapital in institucionalno nebranje

3.1 Kanon kot institucionalna praksa

Kanon v šolskem prostoru nikoli ne obstaja kot nevtralna zbirka estetsko najvišjih dosežkov, temveč kot rezultat kompleksnih procesov selekcije, ki vključujejo estetske, politične, ideološke in institucionalne dejavnike. Bourdieu (2015) opozarja, da literarno polje deluje po logiki boja za simbolni kapital, kjer status določenega besedila ni nujno posledica njegove dejanske bralne recepcije, temveč legitimizacije, ki jo zagotavljajo kritiške institucije, literarne nagrade in učni načrti. Dović (2004) na tem mestu poudarja, da literarno polje v svoji notranji dinamiki reproducira širšo družbeno hierarhijo, medtem ko Juvan (1997; 2005) razume kanon kot obliko kulturnega spomina, ki ohranja kontinuiteto, hkrati pa deluje kot ideološki filter, ki določa, katera besedila se posredujejo prihodnjim generacijam in katera ostajajo na robu.

3.2 Institucionalno nebranje in digitalna orodja

Sloterdijkovo opozorilo, da velik del kanona ostaja nebran, je še izrazitejše v digitalni dobi, ko se literarna dela pogosto nadomeščajo s povzetki, analizami ali celo generiranimi povzetki umetne inteligence. Sodobna orodja, kot so ChatGPT, Copilot ali Gemini, omogočajo hitro dostopanje do informacij, vendar ob tem paradoksalno spodbujajo instrumentalno rabo literature, kjer estetska in kritična izkušnja branja nadomešča zgolj informativna funkcija. V tem smislu književna vzgoja stopa pred resen izziv: kako ohraniti branje kot estetsko in refleksivno dejanje v času, ko tehnologija spodbuja predvsem površinsko, posredovano in fragmentarno recepcijo.

4 Književna vzgoja in didaktika branja

Slovenski šolski prostor je pri oblikovanju književne vzgoje tradicionalno usmerjen v obravnavo kanonskih del, ki pa pogosto niso usklajena z realnimi bralnimi možnostmi in interesi učencev. Kanon kot »armatura nacionalne identitete« (Juvan 2005: 391) sicer zagotavlja kontinuiteto kulturnega spomina, vendar učence pogosto sili v iskanje bližnjic – povzetkov, interpretacij in priprav, ki nadomeščajo dejansko bralno izkušnjo. Didaktični izziv je zato ustvariti učni prostor, kjer književno delo

ni zgolj predmet zunanje analize, temveč dogodek branja, ki omogoča osebno identifikacijo in estetsko doživetje.

Transakcijski model, ki ga je razvila Rosenblattova (1978), ponuja uporabno izhodišče, saj predpostavlja, da je pomen literarnega dela rezultat srečanja med bralcem in besedilom, pri čemer je vsaka interpretacija unikatna in osebno zaznamovana. Sodobna didaktika mora torej stremeti k oblikovanju metod, ki omogočajo poglobljeno interpretacijo in refleksijo, pri čemer igrifikacija in digitalna orodja lahko predstavljajo podporo, nikakor pa ne morejo nadomestiti estetske izkušnje branja.

5 Diskusija: posodobitev komunikacijskega modela

Koncept implicitnega nebralca jasno razkriva, da obstoječi komunikacijski model književne vzgoje potrebuje posodobitev. Čeprav poudarja interakcijo med bralcem in besedilom, pogosto spregleda institucionalne dejavnike, ki dejansko preprečujejo avtentično bralno izkušnjo. Kanonska dela so v učnih načrtih predstavljena kot univerzalno pomembna, vendar njihova šolska obravnava pogosto ne preseže formalistične razlage, kar vodi do tega, da učenci literaturo spoznavajo predvsem posredno. Posodobitev komunikacijskega modela mora zato vključevati ne le individualno, temveč tudi institucionalno dimenzijo bralne izkušnje: razvijati kritično bralno pismenost, povezovati interpretacijo z aktualnimi medijskimi praksami in spodbujati refleksijo o lastni vlogi bralca v sodobni kulturni krajini.

5.1 Kurikularni okvir in problem kanona

Književna vzgoja v slovenskem šolskem prostoru je močno prežeta z logiko kurikularnega sistema, ki je zasnovan na selekciji kanonskih besedil in njihovem hierarhičnem razvrščanju, kar ima za posledico institucionalizacijo specifičnega horizonta pričakovanj, ki usmerja in omejuje bralno izkušnjo učencev. Literarni kanon, kot poudarja Juvan (2005), v nacionalni kulturi ne deluje zgolj kot zbirka estetsko najvrednejših del, temveč kot oblika kulturnega spomina, ki hkrati reproducira ideološke filtre in določa, katera besedila bodo vpisana v skupnostni imaginarij, medtem ko druga ostajajo na obrobju ali povsem izključena. Takšna struktura vodi do paradoksa: medtem ko se v učnih načrtih literarna dela legitimirajo kot nosilci univerzalnih estetskih vrednot, se v praksi pogosto obravnavajo fragmentarno, površinsko in predvsem informativno, kar učence sili k iskanju bližnjic – povzetkov, spletnih interpretacij in v zadnjem času tudi umetne inteligence.

Kurikulum za vrtce (1999), ki ga je oblikovala Kurikularna komisija za področje dejavnosti »Jezik«, književnost umešča v okvir dejavnosti jezika (38), kjer jo opredeljuje kot stik otrok s kakovostnimi umetnostnimi besedili – poezijo, dramskimi igrami, pravljičami in drugimi proznimi deli iz slovenske in svetovne otroške književnosti. V poglavju »Umetnostna besedila« (39) je izpostavljenih sedem splošnih ciljev, ki obsegajo razvijanje domišljijskega sveta in empatije, sposobnosti poslušanja in vizualnega branja, spodbujanje pogovora in poustvarjalnosti ter bogatenje čustvenih, spoznavnih, doživljajskih in domišljijskih dimenzij otrokovega sveta. Posebna pozornost je namenjena slikanicam kot osnovni književni obliki v predšolskem obdobju, ki so zaradi svoje prepletajoče se verbalne in vizualne komponente še posebej primerne za uvajanje otrok v literarno izkušnjo.

Avtorice dokumenta dosledno uporabljajo izraz »besedna umetnost« in kot temeljno zvrst otroške književnosti navajajo otroško poezijo, ki jo razčlenjujejo na izštevance, nagajivke, pesmi, rap in uganke. Pri tem se opirajo na klasifikacijo Marjane Kobe, povzeto po Kazimirju Humarju in posredno po Karlu Štreklju (*Pesmi otroške*, 1895–1923), ki je razdelil otroško liriko na pobožne, šaljive, motivne, vprašavalne, zabavljalne, pastirske, vremenske, izštevance, uganke in uspavanke. Čeprav se je delitev na narodno in umetno ustalila v slovenski literarni zgodovini, je v sodobnem kontekstu ustrežnejša distinkcija ljudsko – avtorsko, saj je Štrekljevo zbiranje gradiva potekalo v obdobju Avstro-Ogrske, ko je bilo zbiranje »narodnega blaga« v maternem jeziku tesno povezano z vprašanjem kulturne in nacionalne identitete.

Analiza *Kurikula za vrtce* v povezavi z učnimi načrti za osnovne šole in gimnazije kaže na nelogičnosti in razpršenost: 1. VIO je obravnavan ločeno od 2. in 3., terminologija pa ni usklajena ne z literarnovednimi pojmi ne s strokovnimi izrazi. Avtorica članka zato meni, da bi moral *Kurikulum za vrtce* že v osnovi predvideti jasno zasnovo kanonskih oziroma obveznih avtorjev in del (npr. Prešeren, *Povodni mož*, Levstikov *Martin Krpan*), s čimer bi se zagotovila kontinuiteta vertikalne književne socializacije.

5.1.1 Učni načrt za osnovne šole (2025)

Podrobna analiza učnih načrtov kaže, da je 1. VIO obravnavan ločeno od 2. in 3., kar vodi v izrazite razlike v številu predpisanih avtorjev in del ter v rabi terminologije. V 1. VIO je tako predlaganih kar 288 avtorjev in del, v 2. le 9, v 3. pa 38. Kategorizacija zvrsti in vrst ni enotna: v 1. VIO se pojavljajo izrazi poezija, proza, dramatika, v 2. VIO pesništvo, pripovedništvo, dramatika, v 3. pa pesem, pripovedka, komedija/tragedija. Prav tako se pri obravnavi ljudskega izročila uporabljajo

različni izrazi – »ljudsko slovstvo«, »slovstvena folklor« in »ljudska besedila« –, kar ustvarja zmedo in otežuje sistematično literarnodidaktično delo.

Prisotne so tudi očitne napake: napačno navajanje avtorjev (npr. »Brata Grimm« namesto pravilno Jacob in Wilhelm Grimm), zamenjava literarnih del s filmskimi priredbami (npr. *Tangled* oziroma *Zlatolaska* kot animacija Disneyja) ter neustrezna kategorizacija domačih avtorjev pod tujimi psevdonimi (primer Mojiceje Bonte).

Seznami obveznih del so mestoma zastareli ali nepopolni. Svetlana Makarovič, ki velja za eno ključnih avtoric mladinske književnosti, je v 1. VIO prisotna le z enim delom, čeprav bi bilo treba njene *Baladne pravljice* in druga besedila sistematično vključiti po celotni vertikali. Podobno velja za Župančičevo »Žebljarsko«, ki je sicer literarnozgodovinsko relevantna, a je za sodobne učence didaktično vprašljiva.

Analiza pokaže, da bi bilo treba obvezna besedila ponovno premisliti v luči sodobnih bralnih potreb in kulturnih sprememb, hkrati pa uskladiti terminologijo med vsemi tremi VIO in gimnazijskimi programi.

Kategorija	1. VIO	2. VIO	3. VIO
Število avtorjev/del	278 avtorjev/del	9 avtorjev/del	38 avtorjev/del
Literarne zvrsti	poezija, proza	pesništvo, pripovedništvo, dramatika	pesem, pripovedka, komedija/tragedija
Ljudsko slovstvo	ljudsko slovstvo; izštevanka, uganke, rime; strip, slikopis, slikanica brez besed	slovstvena folklor (nedosledna terminologija)	ljudska dela (brez oznake vrste)
Obvezna/izbrana dela	priporočeni avtorji/dela; branje v nadaljevanjih; spoznavanje avtorjev in del (5 avtorjev, 8 avtoric); proza – slovenska (88), tuja (98)	obvezni avtorji (7), avtorice (3), dela (10); [slovenska književnost (7), svetovna književnost (3)]	obvezna dela (8 avtorjev, 1 avtorica); seznam obveznih del se ponavlja v učnih načrtih (npr. Vidmar, Debeluška); predvideni avtorji: Župančič (Žebljarska), Toporišičeva interpretacija več avtorjev
Sodobni avtorji	dva sodobna avtorja/avtorici	–	seznam brez sodobnejših avtorjev, nujna vključitev S. Makarovič (Baladne pravljice)
Literarnovedni izrazi in termini	21 literarnovednih izrazov	62 strokovnih terminov	32 strokovnih terminov

Napake v navajanju	– napačno navajanje avtorjev: »Brata Grimm« namesto Jacob in Wilhelm Grimm; – napačno navajanje del: Zlatolastka (Barbie) namesto Zlatolaska (Disney, 2010); – Mojiceja Bonte ni tuja avtorica, psevdonime je mogoče preveriti v Cobissu; – napačno navajanje naslovov: »Žabji princ« namesto Žabji kralj in Železni Henrik	– nedoslednost pri rabi strokovnih izrazov: »besedilo slovstvene folklore« / »ljudsko književno besedilo«	– seznam obveznih del je nepopoln; vprašanje sodobne relevantnosti nekaterih besedil (npr. Župančič, Žebljarska)
Pripombe	– potrebno dopolniti seznam z mladinsko klasiko (Svetlana Makarovič), vključitev po vertikalni od vrta do SŠ	– pomanjkljivo predstavljeni avtorji/dela; nesistematičnost	– ponavljanje istih avtorjev, nezadostna vključenost avtoric, manjkajo sodobni naslovi

Področje	1. VIO	2. VIO	3. VIO
1. Književnost in bralni odziv	književna besedila; književna oseba; književni prostor in čas	dogajanje, motiv, tema, sporočilo in snov; avtor in pripovedovalec; književna perspektiva	–
2. Zvrsti književnosti in predlagane književne vrste/besedila	pesništvo; pripovedništvo; dramatika; predelave književnih besedil	pesništvo; pripovedništvo; dramatika; predelave književnih besedil	–
3. (Po)ustvarjanje ob književnih besedilih	govorno nastopanje; interpretativno branje; pisanje	govorno nastopanje; interpretativno branje; pisanje	–
4. Književnost v prostoru in času	slovstvena folklor; književniki in njihova dela; literarnoteoretično znanje	slovstvena folklor; književniki in njihova dela; literarnoteoretično znanje; literarnozgodovinsko znanje	–

5.2 Medpredmetno povezovanje

Učni načrt za slovenščino izrecno poudarja, da je medpredmetno povezovanje eno od ključnih didaktičnih načel. V praksi pa se pogosto izkaže, da ostaja predvsem deklarativno priporočilo, saj povezave med predmeti niso dosledno zasnovane in še manj sistematično izvajane. Literarna besedila imajo potencial, da bi postala središče tovrstnega povezovanja – bodisi preko zgodovinskih, filozofskih, likovnih, glasbenih ali naravoslovnih vsebin – vendar učitelji večkrat posegajo po zgolj fragmentarnih navezavah, ki ne gradijo dolgoročnih učnih mostov med disciplinami. Takšno stanje je posledica pomanjkanja jasnih smernic, časovne stiske in tradicionalno predmetno zasnovane šole, ki učitelje pogosto sili v izolirano obravnavo učne snovi.

Čeprav obstoječi dokumenti (npr. Kurikulum za vrtce, učni načrti za osnovno in srednjo šolo) omenjajo medpredmetne povezave kot nujen del sodobnega pouka, se njihova izvedba prepušča posameznim učiteljem. To vodi v izrazite razlike v praksi: nekateri učitelji gradijo na kompleksnih projektih, ki vključujejo več predmetov in problemski pristop, drugi pa se omejujejo na občasne, pogosto formalne povezave. Takšna neenotnost odpira vprašanje o učinkovitosti celotnega načela, saj je prav literarno-umetnostna vzgoja tista, ki lahko s svojo interdisciplinarno naravo najboljše spodbuja celostni razvoj učenca, njegovo kritično mišljenje in kulturno kompetenco.

Didaktični izziv se tako kaže v vprašanju, kako vzpostaviti učni prostor, v katerem bo branje razumljeno kot estetsko in kognitivno dejanje, ne kot administrativna naloga, ki jo je treba opraviti zaradi zunanjih zahtev. Novak (2010) v svojih didaktičnih premislekih opozarja, da mora književna vzgoja preseči model posredovanja znanja kot statičnega sklopa podatkov in vzpostaviti hermenevitični okvir, ki bo učencem omogočil doživljanje literature kot živega procesa. Le na ta način je mogoče preprečiti, da bi se kanon utrdil kot zgolj simbolni kapital brez prave bralne izkušnje.

5.3 Užitki branja in didaktični paradoksi

Eden ključnih problemov sodobne književne vzgoje je vprašanje užitka branja. Medtem ko teorija književnosti pogosto poudarja estetski užitek kot temeljno dimenzijo bralne izkušnje, šolska praksa to dimenzijo pogosto zanemarja ali celo sistematično izključuje. V ozadju tega paradoksa se skriva napetost med dvema logikama: na eni strani je logika šolskega sistema, ki zahteva merljive učne dosežke, preverljive interpretacije in objektivizirane cilje, na drugi strani pa je logika estetske izkušnje, ki je nujno subjektivna, nepredvidljiva in individualno zaznamovana.

5.3.1 Zven in pomen

Ena izmed temeljnih razsežnosti literarnega jezika, ki jo didaktična praksa pogosto podcenjuje, je razmerje med zvenom in pomenom. Literarni jezik se ne vzpostavlja zgolj na ravni denotativnega pomena besed, temveč tudi skozi njihovo zvočno podobo, ki soustvarja ritmično, melodično in estetsko dimenzijo besedila. Pri poeziji je to razmerje še posebej izrazito: fonetične ponovitve, aliteracije, asonance, ritmične sheme in zvočne figure niso le okrasni dodatek, temveč konstitutivni del pomenotvornega procesa. V šolskem kontekstu pa se pogosto dogaja, da se

interpretacija osredotoča na razlago motivov in vsebinskih sporočil, medtem ko zvočna plast ostaja neopažena ali obravnavana zgolj mimogrede.

Takšna redukcija literarnega jezika na vsebinski okvir zanemarija dejstvo, da se estetski užitek pogosto rodi prav v zvenu – v ritmu verza, v glasovni igri, v nenavadnih sozvočjih, ki lahko sprožijo močne afektivne odzive pri bralcu. Iser (1978) bi temu dodal, da praznine in napetosti v besedilu ne delujejo zgolj na semantični, temveč tudi na fonetični ravni: bralec mora slišati in občutiti tekst, da bi lahko vstopil v polje njegove estetske učinkovitosti. Če želimo razviti resnično občutljivost učencev za literaturo, je nujno, da didaktika vključuje poslušanje, recitacijo in zvočno analizo besedil kot enakovredne elemente interpretacije, saj se šele tako razkrije večplastnost literarnega pomena.

5.3.2 Učitelj ne/bralec

Pri vprašanju književne socializacije ima ključno vlogo učitelj, ki ne deluje le kot posrednik med besedilom in učenci, temveč tudi kot model branja. Vendar se prav na tem mestu pogosto pokaže paradoks: številni učitelji sami niso dejavni bralci leposlovja, temveč literaturo dojemajo kot del učne snovi, ki jo je treba predelati, ovrednotiti in preveriti. Takšno stališče neizogibno vpliva na način, kako učenci zaznavajo literaturo, saj se horizont njihovih pričakovanj oblikuje ob podobi učitelja kot bralca ali nebralca. Če učitelj literaturo obravnava zgolj kot učni predmet, ki zahteva disciplino in memoriranje, se tudi pri učencih vzpostavi podobna instrumentalna drža, ki ne vodi k razvoju bralne kulture.

V literarnovednih teorijah je bralec razumljen kot soustvarjalec pomena (Iser 1978; 2001), kar pomeni, da tudi učitelj v svoji vlogi ne more biti nevtralen prenašalec znanja, temveč aktivni udeleženec v procesu oblikovanja literarne izkušnje. Če učitelj sam uživa v literaturi in zna to užitek razsežnost prenesti na učence, lahko postane sprožilec trajnih bralnih navad; če pa pristopa k literaturi s pedagoško distanco, postane soustvarjalec nebranja. Prav zato je treba v didaktične programe vključevati tudi oblikovanje učiteljeve lastne bralne kulture in refleksije, saj se šele skozi osebno bralsko izkušnjo lahko gradi verodostojen in navdušujoč model za učence.

Če književna vzgoja zanemari užitek branja, tvega, da se literarna dela učencem predstavijo kot mrtvi simboli, kot naloge brez osebnega pomena, kar vodi v institucionalno generirano nebranje. Sloterdijkova (2021) ugotovitev, da »večina knjig ostane nebranih«, v šolskem prostoru dobi prav poseben pomen: učenci pogosto ne berejo izvirnih del, temveč se zadovoljijo z nadomestki, pri čemer pa

institucija sama to nebranje omogoča, saj nagrajuje zgolj končno interpretacijo, ne pa procesa branja.

Zato je naloga sodobne didaktike oblikovati učne pristope, ki bodo v ospredje postavljali estetski užitek in osebno vpletenost učenca, ne le analitične spretnosti in reprodukcijo literarnovednih pojmov. Le tako bo mogoče preseči razkorak med književnostjo kot umetnostjo in književnostjo kot šolsko nalogo.

5.4 Učitelj kot implicitni nebralec

Posebej problematičen vidik književne vzgoje je vloga učitelja, ki se včasih nezavedno vzpostavi kot implicitni nebralec. To se zgodi, kadar učitelj literarno delo obravnava zgolj skozi prizmo interpretativnih klišejev, kanoničnih razlag in vnaprej pripravljenih didaktičnih gradiv, pri čemer lastna bralna izkušnja izgine iz učnega procesa. Tako se vzpostavi paradoks: učitelj, ki bi moral biti model aktivnega bralca, pogosto reproducira zgolj institucionalno posredovane interpretacije, s čimer utrjuje logiko simbolnega kapitala in učencem posreduje implicitno sporočilo, da dejansko branje literarnega dela ni nujno, saj je mogoče znanje pridobiti tudi brez osebne bralne izkušnje.

Na tej točki se koncept implicitnega nebralca iz teorije prenese v pedagoško prakso: učitelj kot institucionalni posrednik nehote spodbuja nebranje, saj legitimizira sekundarne vire in kanonične razlage kot povsem zadostne. To odpira nujno vprašanje o profesionalni identiteti učitelja književnosti – ali je ta v prvi vrsti interpret, didaktik ali bralec. Le če bo učitelj sposoben svojo vlogo razumeti tudi kot bralec, ki literaturo doživlja, ne zgolj razlaga, bo lahko presegel nevarnost, da sam postane posrednik nebranja.

5.5 Priročnik za branje kakovostnih knjig in implicitni nebralci

Priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig je bil pripravljen z namenom, da bi učiteljem in vzgojiteljem ponudil orientacijsko orodje pri izbiri besedil za različne starostne skupine. Dokument prinaša obsežen seznam del in avtorjev ter razdelitev po zvrsteh, žanrih in tematskih področjih, pri čemer pa se odpira vprašanje njegove dejanske didaktične vrednosti. V strokovni javnosti se pojavljajo pomisleki, da se priročnik preveč nagiba k normativnosti, saj s tem, ko določa, kaj je kakovostno in kaj ne, utrjuje kanon, ki ni nujno usklajen s sodobnimi bralnimi praksami in kulturnimi spremembami. Problematična je tudi njegova omejena odzivnost na

novejše avtorje in žanre, kot so strip, grafični roman ali sodobna fantazijska in znanstvenofantastična literatura, ki v resnici močno zaznamujejo bralne navade mladih.

Priročnik pa ne deluje le kot seznam priporočil, temveč tudi kot mehanizem vključevanja in izključevanja. V Bourdieujevem (2015) okviru teorije polja bi ga lahko razumeli kot instrument simbolne moči, ki opredeljuje meje literarnega polja in določa, katera dela in avtorji se štejejo za legitimne, ter s tem posredno tudi, katera skupina bralcev je priznana kot relevantna. Tisti, ki se z njim ne identificirajo, so obravnavani kot implicitni nebralci: posamezniki, ki jih šolski sistem prepoznava predvsem skozi njihovo domnevno nezmožnost sprejemanja »kakovostne« literature. Takšno razumevanje nebralca pa je v resnici konstrukcija, ki več pove o institucionalnih pričakovanjih kot o dejanskih bralnih praksah otrok in mladih. Če želimo graditi inkluziven šolski prostor, bi moral priročnik dopustiti večjo odprtost in fleksibilnost ter priznati raznolikost bralnih poti, ki jih mladi razvijajo zunaj kanona.

6 Zaključek

Književna vzgoja kot del literarnega sistema mora preseči simbolno legitimizacijo neprebranih besedil in spodbuditi resnično bralno izkušnjo, ki krepi kulturni spomin ter razvija kritično bralno pismenost. Koncept implicitnega nebralca je izziv in priložnost za prenovo pouka književnosti, ki naj temelji na dejanskem branju, poglobljeni interpretaciji in refleksiji v sodobnem digitalnem in družbenem kontekstu. S tem lahko književna vzgoja učinkovito odgovori na izzive časa ter prispeva k oblikovanju bralsko in kulturno ozaveščenih posameznikov. Analiza je pokazala, da književna vzgoja v sodobnem kurikularnem okviru ni zgolj posrednica literarnih vsebin, temveč kompleksna institucija, ki sooblikuje interpretativne sheme, bralne navade in kulturne identitete. Koncept implicitnega nebralca, ki ga je razvil Sloterdijk, ponuja dragoceno orodje za razumevanje paradoksa sodobne šolske prakse, v kateri literatura pogosto kroži kot simbolni kapital, ne kot dejansko bralna izkušnja. Učitelj, kurikulum in učenci so v tem procesu vpeti v sistem, ki legitimira kanon, a hkrati generira nebranje. Če želi književna vzgoja uresničiti svoje temeljno poslanstvo, mora nujno preseči logiko reprodukcije kanona kot statičnega sklopa simbolnih vrednot in razviti pristope, ki bodo spodbujali avtentično bralno izkušnjo, estetski užitek in kritično refleksijo. V digitalni dobi, ko povzetki, interpretacije in umetna inteligenca vse bolj nadomeščajo branje, je to še toliko bolj nujno. Le če se bo šolski prostor oblikoval kot prostor branja – in ne kot prostor nebranja – bo književna vzgoja lahko ostala relevantna in vitalna praksa kulturnega spomina.

VIRI IN LITERATURA

- BOURDIEU, Pierre, 2015: *The literary field*. Cambridge: Polity Press.
- DOVIČ, Marijan, 2003: Bourdieujeva radikalna vizija umetnostnega in literarnega polja. *Sodobnost* 67/10. 1293–1306.
- DOVIČ, Marijan, 2004: *Sistemske in empirične obravnave literature*. Ljubljana: Založba ZRC.
- ISER, Wolfgang, 1978: *The act of reading*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- ISER, Wolfgang, 2001: *Bralno dejanje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- JAUSS, Hans Robert, 1982: *Toward an aesthetic of reception*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- JAUSS, Hans Robert, 1998: *Estetsko izkustvo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- JUVAN, Marko, 1997: O literaturi kot kulturnem spominu. *Primerjalna književnost* 20/2. 67–82.
- JUVAN, Marko, 2005: Kulturni spomin in literatura. *Primerjalna književnost* 28/2. 379–392.
- NODELMAN, Perry, 2003: *The Pleasures of Children's Literature*. Boston: Allyn and Bacon.
- NOVAK, Boris A., 2005: *Zven in pomen: Študije o slovenskem pesniškem jeziku*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- NOVAK, Boris A., 2022: Prosti verz, ki ga ni, a lepo zveni. *Slavistična revija* 70/2. 97–102.
- ROSENBLATT, Louise M., 1978: *The reader, the text, the poem: The transactional theory of the literary work*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- SLOTERDIJK, Peter, 2007: Svetnik in prevarant: O krizi ponavljanja v moderni. *Literatura* 29/311. 88–113.

Slovenistika v 21. stoletju

Irena Stramljič Breznik

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
irena.stramljic@um.si

Izzivi slovenistike 90 let kasneje

Prispevek izhaja iz aktualnih pogledov uglednih tujih in domačih strokovnjakov o izzivih slavistike v 21. stoletju, ki dajo osnovna izhodišča za razmislek o nalogah slovenistike. Te so zlasti tri: raziskovalno-izobraževalna, jezikovnointegracijska, še posebej pa naloga ohranjanja polifunkcijskosti slovenščine kot nacionalnega jezika. Bolonjska reforma je spodbudila mobilnost študentov in profesorjev, komercializacija in internacionalizacija visokošolskega prostora pa izrinjanje slovenščine kot jezika znanosti in poučevanja na račun angleščine. Ugotovitve s posveta o jezikih v izobraževanju izpred skoraj dvajsetih let so veljavne še danes, enako kot ostaja do danes še neuresničena zavezujoča stalnica vseh resolucij za jezikovno politiko, tj. uvedba slovenščine kot strokovnega jezika na vseh slovenskih univerzah. Prispevek se zaključuje z izkušnjami mariborske slovenistike na tej poti.

1 Uvod

Za naš uvodni razmislek o izzivih slovenistike je pobudno razmišljanje sodelujočih v anketi revije *Jezik in slovstvo* (70/1–2, 315–331), v kateri so ugledni domači in tuji slavisti razmišljali o vlogi in perspektivah slavistike v 21. stoletju. Rdečo nit njihovih opazanj lahko parafraziramo v naslednje ugotovitve.

1.1 Tuji slavisti o slavistiki

V širšem evropskem prostoru je splošno opazen upad zanimanja za študij filologij, morda tudi zaradi njihove konservativnosti v okviru univerzitetnega študija (Čermak v Šnytová 2025: 319), saj je npr. slavistiko treba razumeti s perspektive raziskovalne in didaktične prakse. Če je prva vitalna in sledi različnim sodobnim metodam ter se odpira interdisciplinarnemu in medkulturnemu dialogu (Pátkova v Šnytová 2025: 322–323), slednja, didaktična praksa, ne doživlja tako korenitih sprememb (Czerwiński v Šnytová 2025: 319–320). Ob močnih težnjah globalne jezikovne uniformiranosti, nižanju sredstev v visokem šolstvu in s tem tudi krčenju slavističnih programov zaradi zmanjšane zanimanja študentov, ker se le-ti pogosteje usmerjajo na »donosnejša« področja študija, bi bila zato koristna obogatitev slavistike s študijem družbenih vprašanj, kot so kulturna identiteta, globalizacija, migracija, predvsem pa uporaba inovativnih učnih metod z uporabo digitalnih

virov, interaktivnih aplikacij in igrifikacijo (Milčák v Šnytová 2025: 324–325). Sodobni ekonomski zakoni dajejo prednost materialnemu pred duhovnim in v tej luči se tudi študij slavistike »ne spleča«, ker so s finančnega in političnega vidika slovanske kulture v Evropi »manj vplivne«. Humanistika tako izgublja svojo vrednost. Dejstvo je, da ji ga noben sistem ne bo povrnil, ampak le svobodno razmišljujoči ljudje, ki se vedno znova sprašujemo po svojih koreninah, identiteti in svoji prihodnosti (Richterová v Šnytová 2025: 325–328). Tako je, po mnenju Božene Tokarz (Šnytová 2005: 321–322), naloga sodobne slavistike predstaviti raznolikost slovanskega sveta, ker le-ta ni enovit, ampak raznolik. Čeprav spet na drugi strani srečamo stališče, da bo slavistika – zahodna, južna, vzhodna – in z njo vse -istike imele veliko boljše možnosti za razvoj, če se bodo razvijale brez izrazitih regionalnih delitev kot del splošne slavistike (Petrov v Šnytová 2025: 323–324).

1.2 Domači slavisti o slavistiki

Slovanski jeziki in kultura so imeli v zgodovinskem razvoju slovenske narodne zavesti veliko vlogo, kar se je posebej pokazalo po razpadu bivše Jugoslavije, ko so jeziki posamezne nacionalne skupnosti postali sredstvo za izkazovanje identitete. Danes pa smo v novem paradoksu, ko pripadniki nekdanje južnoslovanske skupnosti, še posebej mlade generacije, ne samo medsebojno komunicirajo v novem skupnem jeziku, tj. angleščini, ampak spoznavajo kulture drugih slovanskih narodov iz del, zapisanih v njej (Jezernik v Šnytová 2025: 317–318). Po izkušnjah evropskih univerz in s tem tudi celovške, ki ohranja ruščino in južno slavistiko z jeziki, med katerimi je tudi slovenščina, je zaznan upad vpisa študentov na študij slavistike. Vendar je edina prava pot vztrajanje: kar enkrat ukineš, je težko ponovno vzpostaviti (Svetina v Šnytová 2025: 328).

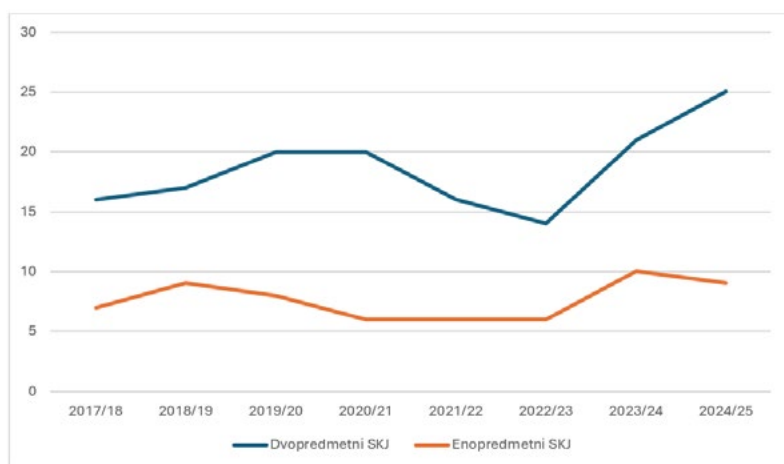
Slavistika na ljubljanski univerzi ima svoje trdno zaledje, ki pa ga je treba ves čas fleksibilizirati z novimi usmeritvami iz matičnih okolij slovanskih jezikov in ga še naprej bogatiti z novimi kulturološkimi analizami v okviru npr. slovensko-poljskih vezi (Jež v Šnytová 2025: 330). Hkrati pa je naloga slavistike še zmeraj ohranjanje jezikovne raznolikosti in uspešno odgovarjanje na sodobne izzive in priložnosti znotraj akademske skupnosti ter širše družbe (Rozman v Šnytová 2025: 330). Zato se ni bati, da bi slavistika kdaj prispela do svojega konca, vendar le ob primerljivih izhodiščnih pogojih za uveljavitev vseh znanstveno utemeljenih pogledov (Grdina v Šnytová 2025: 315–316) in ustrezni finančni podpori, bi še lahko dodali.

2 Iz slavistične v slovenistično perspektivo in njene naloge

2.1 Raziskovalna in izobraževalna naloga

Enako, kot velja za slavistiko, je za slovenistiko znotraj nje prva naloga nenehno raziskovanje, ki ob aktualnih mednarodno uveljavljenjih metodoloških pristopih odkriva zakonitosti in razvojne spremembe jezika in književnosti. Hkrati je njena naloga tudi izobraževanje novih generacij slovenistov, ki bodo sposobni kakovostnega raziskovanja in izobraževanja na predmetnem področju slovenščine po celotni izobraževalni vertikali.

Zmanjšano zanimanje za študij slovenistike in s tem upadanje študentov tudi na slovenskih univerzah je danes neizpodbitno dejstvo. V preteklih osmih letih je po vmesnem upadu v zadnjem triletnem npr. vpis na dvopredmetnem študiju na mariborski slovenistiki v porastu, medtem ko je zanimanje za enopredmetni študij manjše. Vendar je vpis v primerjavi s preteklimi desetletji pred tem, v predbolonjskih časih, po številu razpisanih in zasedenih mest, kot na vseh slovenistikah, drastično upadel.

Slika 1: Vpis na mariborsko slovenistiko v študijskih letih med 2017/18 in 2024/25

Po drugi strani pa se v osnovnih in srednjih šolah že soočajo s pomanjkanjem slovenistov, zato se le-te v naši regiji vse pogostejše obračajo na oddelek s povpraševanji po absolventih.

2.2 Jezikovnointegracijska naloga

Druga naloga slovenistike je vezana na globalizacijske in migracijske procese. Zaradi pretoka tuje delovne sile in z bolonjsko reformo spodbujene mednarodne

izmenjave študentov v slovenski prostor je treba zagotoviti ustrezno jezikovno izobraževanje obojih. Na Univerzi v Ljubljani za to uspešno skrbi od leta 1992 ustanovljen *Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik*, ki ga na Univerzi v Mariboru kot drugi največji slovenski univerzi (še) ne premoremo. Je pa vsaj poskrbljeno za usvajanje osnov slovenščine pri tujih študentih, ki prihajajo k nam na izmenjavo,¹ in izvajanje izpitov iz slovenskega jezika za vpis na 1. in 2. stopnjo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru.² Žal na mariborski slovenistiki prepuščamo jezikovno usposabljanje tujih delavcev različnim zasebnim agencijam, ki prek študentskega servisa za poučevanje slovenščine najemajo naše študente slovenistike. To je sicer pohvalno, toda zelo kratkovidno za oddelek, ki ima specializirane strokovnjake in izobražuje te iste študente, zato bi lahko profesionalno prevzel tovrstna izobraževanja tudi sam.³

2.3 Naloga ohranjanja polifunkcijskosti slovenščine kot nacionalnega jezika

Tretja naloga, o kateri pa bi veljalo še posebej premisliti in postaja vse bolj aktualna, je skrb za ohranjanje in razvijanje slovenščine kot nacionalnega jezika, ki predvideva ustrezno govorno in pisno sporazumevalno zmožnost vseh govork in govorcev slovenskega jezika. Če namreč želimo imeti jezikovno raznoliko Evropo, moramo najprej poskrbeti za specifičnost svojega jezika in njegov trdni status, da se ne izgubi in stopi med drugimi jeziki in da ga globalni jeziki ne okrnijo v pomembnih življenjskih funkcijah (Stabej 2008: 63).

Dejstvo je, da se sistematično jezikovno izobraževanje v materinščini zaključí v srednjih šolah oz. gimnazijah (Vogel 2008: 117):

[...] pouk slovenskega/prvega jezika ne more v celoti prevzeti odgovornosti za razvijanje sporazumevalne zmožnosti. Kajti čeprav učenci pri njem razvijajo zmožnost razumevanja, interpretiranja, vrednotenja in tvorjenja besedil, ne morejo usvojiti rabe jezika v vseh predmetno specifičnih situacijah. Vsaka znanost ima namreč svoj poseben jezik, svoj način komuniciranja in svojo »kulturo«; in samo učitelji fizike, zgodovine itn. lahko učence usmerjajo v komuniciranje, značilno za svojo stroko. Zato bi se moral vsak učitelj zavedati, da pri svojem predmetu uporablja specifičen strokovni jezik in bi moral vedeti, kako naj – v sodelovanju z učiteljem slovenskega/prvega jezika – prispeva k razvijanju tistih razsežnosti sporazumevalne zmožnosti, ki jih določajo posebni cilji njegove stroke.

1 Od študijskega leta 2025/26 je *Slovenščina kot drugi in tuji jezik 1 in 2* organizirana kot kreditno ovrednotena obštudijska dejavnost (KOOD), ovrednotena s 3 ECTS.

2 Gl. <<https://ff.um.si/o-fakulteti/izpit-iz-slovenskega-jezika-za-tuje-studentke-in-studente/>>.

3 Upamo lahko, da bo ob naklonjenosti trenutnega fakultetnega vodstva tudi na Oddelku za slovanske jezike in književnosti to kmalu prepoznano kot pomembna naloga.

In ne samo to, vsaj zadnji podatki iz raziskave PISA 2022,⁴ govorijo o slabih dosežkih naših 15-letnikov na področju bralne pismenosti. Povprečni dosežek na področju bralne pismenosti je namreč pod povprečjem OECD. Dosežek Slovenije je na tem področju najnižji, odkar od leta 2006 sodelujemo v tej raziskavi.

V Sloveniji 75 % dijakov dosega raven temeljne bralne pismenosti (2. raven), kar je 8 % manj kot leta 2018. Pri branju torej vsak četrti učenec v starosti 15 let ne dosega osnovne ravni bralne pismenosti, razpolovil pa se je tudi delež tistih, ki dosegaajo najvišjo raven (5. in 6. raven).⁵

In kakšen je kontekst tega zaskrbljujočega podatka? Prav ti učenci in dijaki so namreč nato naši študentje na univerzah in v visokošolski sistem vstopajo z določenimi primanjkljaji na področju bralne pismenosti in jezika, kar je za uspešen študij slaba popotnica. In če ta primanjkljaj opažamo pri študentih, ki so se odločili za slovenistični študij, lahko sklepamo, da je pri večini študentov na drugih študijskih področjih humanistike, družboslovja, naravoslovja, tehnike in drugih področjih večinoma lahko vsaj enak ali še večji.

Potem pa imamo še dodatno okoliščino. V Sloveniji se v zadnjem desetletju vse bolj uveljavlja uporaba angleščine v visokošolskem izobraževanju. To je sicer odraz širših globalnih trendov internacionalizacije izobraževanja, vendar hkrati odpira pereče točke, ki se nanašajo na kulturno znanstveno in jezikovno avtonomijo. Kalin Golob (2008: 111–116) izpostavlja, da je mednarodna povezanost slovenskega znanstvenega in visokošolskega prostora sicer nujna, saj bi brez mednarodnega delovanja, izmenjevanja ljudi, idej in raziskovalnih rezultatov slovenska znanost in visoko šolstvo ne le stagnirali, ampak nazadovali, skupaj z njima pa tudi slovenska družba in država. Toda zmotno je prepričanje odločevalcev, ko menijo, da je kakovost slovenske univerze in znanosti odvisna predvsem od znanstvenih objav v tujem jeziku ter številu tujih profesorjev in študentov. To je večinoma zakodirano še danes tudi v habilitacijskih merilih na slovenskih univerzah, saj je pogoj pri izvolitvah v naziv visokošolski učitelj za slovenske državljane vsaj ena znanstvena, poljudna ali strokovna objava, medtem ko so lahko vse druge v tujem jeziku, večinoma je to angleščina.⁶

To je škodljivo in ne stimulira slovenskih znanstvenikov, da bi znanstvene prispevke objavljali v slovenščini, ki je prav tako imeniten, ugleden, pomemben, dragocen, razkošen in celo nekoč plemiški jezik in ki naj bi ga v univerzitetnih predavalnicah

4 Vir: <<https://www.pei.si/raziskovalna-dejavnost/mednarodne-raziskave/pisa/pisa-2021-pisa-2022/>> in <<https://www.delo.si/novice/slovenija/pisa-2022>>.

5 Rezultati so bili sicer merjeni po pandemiji covida, po mnenju strokovnjakov pa to zagotovo ni edini razlog.

6 Vir: <<https://www.um.si/o-univerzi/dokumentno-sredisce/habilitacije/>>.

zamenjali z angleščino. Pa vendar je treba imeti pošten in odgovoren odnos do maternega jezika, ki ima v slovenskem prostoru svojo domovinsko pravico in identitetno vlogo. Zato je nespametna anglicizacija slovenskih univerz v imenu internacionalizacije, ki naj bi rešila finančne težave slovenskega visokega šolstva, in to za ceno razprodaje slovenskega učnega jezika ter zmotnega in kratkovidnega preizpraševanja njegovega mesta ob sprejemanju vsakokratne nove visokošolske zakonodaje (Jesenšek 2016, 2023).

Prava pot je ravno nasprotna. Da bi ustrezno poskrbeli za slovenščino kot jezik univerzitetnega poučevanja in znanosti, bi bilo treba izobraževati univerzitetne učitelje in sodelavce v slovenščini kot strokovnem jeziku. Večina študirajočih na slovenskih univerzah se še vedno zaposli v slovenskem jezikovnem prostoru, torej mora obvladati slovenski strokovni jezik na svojem področju dela (Kalin Golob 2008: 111–116).

Ta misel ni nova, saj sta potrebo po organiziranem poučevanju strokovnega jezika za nesloveniste poudarjala že Breda Pogorelec (1983: 33–34) in Jože Toporišič, ki je kritično pisal o jezikovnem izobraževanju v šolah (1968: 124–127) ter današnjem jezikovnem znanju in splošnem stanju pismenosti (2011: 87):

[...] Danes je namreč veliko možnosti za tiskanje in objavlanje, zato nepismenost postaja očitnejša. V tujini imajo ponekod vse fakultete tudi jezikovne predmete, medtem ko pri nas skoraj noben študij celo na Filozofski fakulteti nima predavanj iz jezika; tako manjka znanja slovenščine. Vse, kar je neznano, pa je potem seveda potencialni sovražnik. Tako je tudi s slovnico. (Dnevnik, 3. 11. 2001, str. 20–22)

Po sprejemanju bolonjskega načela povečane mobilnosti študentov in učiteljev se je namreč bolj povečala naklonjenost širši rabi angleščine in tudi poučevanju angleščine kot strokovnega jezika kakor pa snovanju in uvajanju študijskega predmeta tipa »strokovno-znanstvena zvrst knjižne slovenščine« za nesloveniste. In to kljub sporočilu Evropske komisije COM (2005) 596 (Nova okvirna strategija večjezičnosti), v katerem je opozorjeno, da ima lahko v neangleško govorečih državah poučevanje v angleščini namesto uporabe nacionalnega jezika nepredvidene posledice za vitalnost teh jezikov (Dular 2008: 82).

Mateja Jemec Tomazin (2009: 177–183) ugotavlja, da je usposabljanje za tvorjenje strokovnih in znanstvenih besedil na slovenskih fakultetah prepuščeno osebni iniciativi posameznika, saj le redki programi ponujajo jezik stroke v taki obliki. Na podlagi lastnih izkušenj pri izvajanju predmeta *Jezik strokovnih besedil* v prvem letniku Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem v študijskem letu 2008/2009 avtorica navaja, da nastopajo velike težave pri strokovnem ali znanstvenem diskurzu, v katerega vdira vedno večja pogovornost, vedno večje težave pa

predstavlja tudi jezikovna ustreznost izdelkov s številnimi pravopisnimi napakami. Zato bi tak predmet za vse študente moral vključevati poleg strukture strokovnih besedil, sistema citiranja vsekakor tudi slogovne postopke, pravopis in terminotvorje, ki predstavlja eno težjih, a pomembnih strokovnih vprašanj.

S tem bi se uzaveščala stalna potreba po jezikovnem izpopolnjevanju tudi v slovenščini in ne le v tujih jezikih. Predmet, namenjen strokovni slovenščini, pa bi v začetnih semestrih lajšal delo tudi drugim profesorjem na področju spoznavanja nove terminologije (Jemec Tomazin 2009: 177–183).

3 Stanje danes

Od posveta 2008 je minilo skoraj 20 let. V *Resolucijah o nacionalnem programu za jezikovno politiko* (2007–2011, 2014–2018) je bil ukrep uvedbe strokovno-znanstvene slovenščine zavezujoč in se ponovno pojavlja tudi v iztekajoči se *Resoluciji* (2021–2025).⁷

Prav na podlagi priporočil resolucij je nastala študija o *Slovenščini kot strokovnem jeziku* (Lengar Verovnik, Logar Berginc, Kalin Golob 2013), v kateri so bili predstavljeni začetki poučevanja slovenščine kot strokovnega jezika na redkih fakultetah. Avtorice so pripravile vsebinski pregled takih že obstoječih predmetov na vseh slovenskih univerzah, predstavile tuje prakse ter podale teme in vsebine, ki bi sodile v tak uvodni predmet slovenščine kot strokovnega jezika s priporočenimi didaktičnimi pristopi za izvedbo.

V letu 2023 (Logar 2023) smo dobili učbenik *Strokovno-znanstveno pisanje od prve do zadnje strani*, namenjen sicer študentom Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani, a dejansko je to vzorčno delo, ki je z ustreznimi prilagoditvami glede na študijsko področje uporabno za izvajanje predmeta slovenščine v stroki na kateri koli slovenski fakulteti. Torej imamo vse, kar lahko ponudi stroka, sedaj je vrsta na odločevalcih in financerjih.

7 V poglavju 2.2.7 Jezikovna ureditev visokega šolstva in znanosti sta pri 3. cilju Razvijati sporazumevalno zmožnost v strokovnem jeziku med drugimi ukrepi navedena tudi ta dva: »na podlagi temeljite raziskave in analiz strokovno-znanstvenega pisanja na visokošolski ravni, tujih zgledov ter značilnosti programov se izdela učni načrt za uvodni predmet v prvem letniku prvostopenjskih programov, ki bo zajemal omenjene jezikovne vsebine; /.../ uvedba predmeta Strokovna in znanstvena slovenščina na vseh slovenskih univerzah oziroma njihovih fakultetah.« Pri 4. cilju Izboljšati položaj slovenščine kot jezika znanosti pa tudi ukrep »univerze naj prek habilitacijske politike vzpostavijo spodbude za smotno objavlanje znanstvenih in strokovnih besedil v slovenščini. Poleg objavlanja v tujem jeziku naj NAKVIS, ARRS in univerze med pogoje za izvolitve uvrstijo tudi obvezno objavlanje učbenikov, terminoloških gradiv in strokovnih člankov ter monografij v slovenščini (izjeme za zelo ozka področja, na katerih bi bilo to smiselno, določi ARRS) – ti so tudi vir za nastajanje terminoloških in jezikovnih baz ter drugih jezikovnih virov, ki so resolucijsko obdelani v naslednjem poglavju.« Vir: <https://jezikovna-politika.si/project_category/dokumenti/>.

4 Izkušnje na mariborski univerzi

Tudi mariborska univerza ni izjema pri poudarjanju pomena internacionalizacije in prizadevanju, da bi bilo mogoče izvajanje študijskega procesa tudi v angleščini.

Po drugi strani pa ima vodstvo univerze vendarle določen posluh tudi za uvajanje slovenščine za strokovne namene, zavedajoč se, da je slovenistika filozofske fakultete nosilka aktivne jezikovne politike v korist slovenščine kot jezika izobraževanja in znanosti (Jesenšek 2016, 2024).

4.1 Uvedba KOOD *Slovenščina v strokah*

Pomembni premiki na tem področju so se začeli, ko je predsednica Komisije za slovenski jezik v javnosti pri SAZU akad. prof. dr. Andreja Žele junija 2022 naslovila pobudo Komisije vsem rektorjem slovenskih univerz za sistemsko uvedbo predmeta *Strokovna slovenščina*. Pobuda je nastala na osnovi spoznanj zlasti zadnjih raziskav ter večkrat izražene in zabeležene potrebe študentov in profesorjev po nujnosti kontinuiranega razvoja strokovne slovenščine kot raziskovalnega oz. razpravljalnega in učnega jezika, saj se je pri pisanju zaključnih del in rabi strokovne slovenščine potrdilo, da je nujen njen stalni razvoj na vseh področjih.

Pobuda Komisije za slovenski jezik pri SAZU je bila obravnavano na kolegiju rektorja Univerze v Mariboru red. prof. dr. Zdravka Kačiča 5. 12. 2022, na katerem sta bila sprejeta sklepa, da kolegij rektorja podpira pobudo Komisije in Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete UM predlaga, da pripravi učno enoto *Strokovna slovenščina*, ki naj obsega tri vsebinske sklope: (a) vedenje o pojmovnem sistemu že obstoječega slovenskega strokovnega izrazja, (b) tvorbene (z)možnosti novega strokovnega izrazja v slovenščini in (c) posebnosti tvorbe strokovnih in znanstvenih besedil.

Tako je skupina jezikoslovc mariborske slovenistike⁸ v koordinatorstvu red. prof. dr. Irene Stramljič Breznik po sestankih 20. 12. 2022 in 6. 1. 2023⁹ z izhodiščnimi predlogi¹⁰ zasnovala učni načrt za predmet *Slovenščina v strokah* v obsegu 30 ur predavanja in 30 ur seminarskih vaj v okviru kreditno ovrednotene obštedijske

8 Irena Stramljič Breznik, Mira Krajnc Ivič, Alenka Valh Lopert, Melita Zemljak.

9 Irena Stramljič Breznik, Mira Krajnc Ivič, Alenka Valh Lopert, Melita Zemljak, Andreja Žele (sklicateljica), na januarskem sestanku 2023 dodatno še Jožica Škofic.

10 Izhodiščni predlogi po zapisniku sestanka, ki ga je pripravila A. Žele 22. 12. 2022, so bili naslednji: (1) Glede na vsebino predmeta, bi skupaj izoblikovali tudi njegovo poimenovanje. V pobudi je poimenovan kot *Strokovna slovenščina*, eden od predlogov je bil tudi *Tvorjenje strokovnega izrazja in strokovnih besedil*. (2) Status predmeta je opisan kot 'kreditno ovrednotena obštedijska dejavnost'. (3) Predmet bi obsegal 30 ur predavanja in 30 ur seminarja in ovrednoten bi bil s 3 KT; ocenjen bi bil opisno, tj. OPRAVIL-A / NI OPRAVIL-A. (4) Minimalni pogoji za izvajanje bi bil 6 slušateljcev.

dejavnosti (t. i. KOOD) s tremi vsebinskimi sklopi: 1. Značilnosti strokovnih in znanstvenih besedil ter žanri, 2. Pojemni sistem strokovnega izrazja in 3. Nastajanje novega strokovnega izrazja.

Po formalni proceduri je bila učna enota obravnavana in nazadnje potrjena na vseh organih univerze ter v študijskem letu 2023/2024 že prvič razpisana skupaj z 79 KOOD-i, ki so jih na različnih tematskih področjih razpisale tudi druge fakultete. Žal je bilo za predmet prijavljenih premalo kandidatov za izvedbo. Dejansko je med vsakoletno razpisanimi KOOD-i velika izbira tudi drugih privlačnih obštudijskih aktivnosti, če omenimo samo športne dejavnosti, kot so alpsko smučanje, aktivnosti v vodi, košarka, odbojka, pohodništvo, tenis ...

4.2 Delavnici *Slovenščina za strokovno rabo 1, 2*

Vodstvo univerze je ohranilo naklonjenost slovenistiki in omogočilo prijavo za sofinanciranje ukrepov iz sredstev *Razvojnega stebra financiranja 2025–2028*, v okviru Razvojnega cilja: Skrb za razvoj slovenskega jezika in strokovnega izrazoslovja. V času predvidenega financiranja 2026–2028 je bilo odobrenih 7 izvedb dveh delavnic. Delavnica *Slovenščina za strokovno rabo 1* v obsegu 15 ur bo teoretično in s praktičnimi primeri predstavila bistvene značilnosti strokovnih in znanstvenih besedil. S stališča njihove jezikovne ustreznosti pa bodo s praktičnimi primeri prikazane najpogostejše napake pri rabi ločil, pravila stičnosti, velika in mala začetnica, težji primeri iz oblikoslovja in skladnje. Ob tem bodo predstavljene tudi temeljni veljavni normativni priročniki (portal Fran), orodja (Sloleks) in korpusi (Gigafida 2.0, KAS) ter spletno dostopna svetovanja (Jezikovna svetovalnica ISJFR) s poudarkom na njihovi ustrezni uporabi in interpretaciji podatkov. Delavnica *Slovenščina za strokovno rabo 2*, ki v ospredje postavlja značilnosti strokovnega izrazja, terminološka načela in uporabo terminografskih virov, bo v obsegu 15 ur teoretično in praktično predstavila razmerje med strokovnim in splošnim jezikom, osnovne terminološke pojme (pojem, termin ali strokovni izraz, definicija ali opredelitev), pomenska razmerja med termini ter temeljna terminološka načela (načelo ustaljenosti, načelo gospodarnosti, načelo jezikovnosistemске in načelo jezikovnokulturne ustreznosti). S primeri iz strok bodo predstavljeni osnovni terminotvorni načini: a) tvorjenje novih eno- in večbesednih terminov v slovenskem jeziku iz občnih ali lastnih imen in osnovni tvorbeni načini (izpeljava, zlaganje in sestavljanje); b) prevzemanje iz drugih jezikov in stopnje prilagajanja; c) kalkiranje in č) terminologizacija. S praktičnimi primeri bodo ponazorjeni primeri (ne)ustreznosti zapisovanja terminov (pisanje skupaj ali narazen, razlikovanje besedne zveze proti enobesedni sestavljenki ali zloženki, značilnosti, zapis

ter razlikovanje kratic in okrajšav). Posebna pozornost bo namenjena pravilom za tvorbo svojilnih in vrstnih pridevnikov. Predstavljena bodo uporabna orodja in viri za pomoč pri tovrstnih vprašanjih, prav tako tudi temeljni domači in evropski terminografski portali in viri (slovenski terminološki slovarji na Fran.si, SPiPP – svojilni pridevniki iz prevzetih priimkov, Terminologišče, Termania, Evroterm, IATE).¹¹

V začetku študijskega leta 2025/26 bodo izhodišča, namen, vsebina in izvedba delavnic predstavljeni dekanom na kolegiju rektorja in prodekanom na Komisiji za izobraževanje in študij Univerze v Mariboru. Izvedba delavnice je zamišljena v vsakokratnem sodelovanju slovenista in nosilca strokovnega ali uvodnega predmeta v strokovno področje tako, da bosta skupno načrtovala in pripravila izvedbo, ki bo prilagojena študentom konkretnega študijskega področja. Uspešna izvedba vseh sedmih delavnic bo lahko pilotni preizkus in pobuda financierjem, da omogočijo sistematično financiranje vsebinsko tako prilagojenega predmeta na vseh fakultetah, ki bi to umestile v svoj predmetnik.

5 Sklep

Jezikovne kompetence študentov in študentk v slovenskem jeziku (seminarske naloge, magistrska dela in disertacije) po opažanju visokošolskih učiteljev na različnih strokovnih področjih iz generacije v generacijo upadajo. Opazen je tudi primanjkljaj na slovnični, pravopisni in slogovni ravni. Neredko pa se te šibkosti odražajo tudi pri uporabi strokovnega izrazja, še posebej, ko nekritično in po pravopisnih pravilih tujega jezika prenašajo njihovo tujo pisno podobo. Premalo je tudi jezikovnega znanja s področja terminotvorja, ki bi jim pomagalo za prevzeti termin ustvariti domačo ustreznico oz. prevzeti termin primerno prilagoditi slovenskemu jezikovnemu sistemu.

Vse to je posledica dejstva, da se sistematično jezikovno izobraževanje v materinščini zaključí na srednješolski ravni. Opravljene raziskave (Lengar Verovnik idr. 2013, Bešter 2016) kažejo, da je na srednji stopnji izobraževanja kljub predvideni uravnoveženi izvedbi književnih in jezikovnih tem slednjim realno odmerjen manjši delež ur kot književnim. Zato se predpisana jezikovna snov ne predela ali se predela na hitro, pri jezikovnem pouku pa prevladuje transmisijski način dela.

Ob navedenih dejstvih je treba poudariti, da je zato še kako pomembna jezikovno-izobraževalna vloga fakultet, ki vzgajajo bodoče strokovnjake. Le-ti bodo nosilci

11 Iz prijavne vloge za *RSF 2025–2028* Irene Stramljič Breznik.

razvoja različnih strokovnih področij in hkrati razvijalci slovenskega strokovnega izrazja. Kot je pojasnil že Damjan Kobal (2008: 238):

Terminologija in novi izrazi v zdravem jeziku služijo komunikaciji, poglobljanju pomena ali ustvarjanju bližnjic. Ta stališča so izjemno pomembna v izobraževanju, saj se spet srečamo z dejstvom, da je lep jezik tudi logičen, preprost in zanimiv. [...] Če se pa nova terminologija uporablja zato, da bi izrazili tisto, kar je mogoče izraziti brez nje z enostavnejšimi in krajšimi izrazi, dejansko uničuje lepoto jezika in govori o sprevrženosti govorca ali pisca, ki v dolgovezenju dejansko skriva svojo bedo. To je seveda pogost princip v potrošniški miselnosti, ko skušamo prodati čim manj kot čim več. Žal so ti principi in osebni interesi na mnogih mestih zelo otežili izobraževanje. Zato ne bo odveč poziv, da odgovorno učiteljjevanje od nas zahteva preprostost (delovanja in jezika).

In to je izziv vseh slovenistik 90 let kasneje, pri čemer ga na mariborski, tudi s posluhom univerze, sprejemamo in se z njim smelo soočamo.

VIRI IN LITERATURA

- BEŠTER, Marja, 2016: Toporišičev pogled na poučevanje slovenskega jezika v šoli in današnje stanje. Erika Kržišnik idr. (ur.): *Toporišičeva obdobja*. (Obdobja 35). 481–488.
- DULAR, Janez, 2008: Usmeritve nacionalnega jezikovnopolitičnega programa na področju vzgoje in izobraževanja. Milena Ivšek, Laila Aase (ur.): *Jeziki v izobraževanju*. (Zbornik prispevkov konference). Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 79–94.
- JEMEC TOMAZIN, Mateja, 2009: Strokovna slovenščina za nesloveniste. Marko Stabej (ur.): *Infra-struktura slovenščine in slovenistike*. (Obdobja 28). 177–183.
- JESENŠEK, Marko, 2016: *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 117). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- JESENŠEK, Marko, 2024. *Imenitnost slovenskega jezika*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 157). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba
- KALIN GOLOB MONIKA, 2008: Univerza med nacionalnim in globalnim: slovenski jezik v visokem šolstvu in znanosti. Milena Ivšek, Laila Aase (ur.): *Jeziki v izobraževanju*. (Zbornik prispevkov konference). Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 111–116.
- KOBAL, Damjan, 2008: Logos – Lepota besede in moč argumenta. Milena Ivšek, Laila Aase (ur.): *Jeziki v izobraževanju*. (Zbornik prispevkov konference). Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 231–238.
- LENGAR VEROVNIK, Tina, LOGAR BERGINČ, Nataša, KALIN GOLOB, Monika, 2013: *Slovenščina kot strokovni jezik ma slovenskih univerzah: pregled stanja ter razčlenitev pomena, načina in možnosti njene večje vključitve*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- STABEJ, Marko, 2008: Večjezičnost: vojna, tekma, sožitje? Milena Ivšek, Laila Aase (ur.): *Jeziki v izobraževanju*. (Zbornik prispevkov). Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 61–69.

- VOGEL, Jerca, 2008: Slovenščina kot učni predmet in učni jezik v šolah s slovenskim učnim jezikom v RS. Milena Ivšek, Laila Aase (ur.): *Jeziki v izobraževanju*. (Zbornik prispevkov). Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 117–128.
- POGORELEC, Breda, 1983 (ur.): *Slovenščina v javnosti*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- Resolucija o Nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011 (ReNPJP0711). <<https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2007-01-2355/resolucija-o-nacionalnem>>.
- Resolucija o Nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018 (ReNPJP14–18). <<https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=RESO91>>.
- Resolucija o Nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025 (ReNPJP21–25). <<https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2021-01-1999>>.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1968: Misel o našem slovenskem jeziku. *Jezik in slovstvo* 13/4. 124–127.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2011: Netoporišiči niso pogruntali kaj posebno drugega kot Toporišič. Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Intervjuji in polemike*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠNYTOVÁ, Jana, 2025: Anketa – vloga in perspektive (zahodne) slavistike v 21. stoletju? *Jezik in slovstvo* 70/1–2. 315–331. <<https://doi.org/10.4312/jis.70.1-2.315-331>>.

Polona Gantar

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
apolonija.gantar@ff.uni-lj.si

Digitalna slovenistika

Prispevek prinaša pregled pomembnejših dogodkov in rezultatov v zadnjih 30 letih, ki jih lahko izpostavimo na področju slovenističnega jezikoslovja v povezavi z digitalizacijo jezikovnih vsebin in uporabo računalniških postopkov pri raziskavah slovenščine, in sicer primarno na področju izdelave digitalnih jezikovnih virov, z jezikovnimi tehnologijami povezanih raziskav in raziskovalnih projektov, ki vključujejo slovenščino, ter pri uvajanju jezikovnotehnoloških vsebin v študij slovenistike.

1 Uvod

Prehod iz analognega v digitalno okolje se ni zgodil čez noč, ampak je potekal skozi daljše časovno obdobje, recimo zadnjih 35 let, dejansko pa se je začel s prihodom računalnikov in se nato z njihovo vse večjo splošno uporabo preselil v človekova vsakdanja opravila, torej tudi v jezik in, kar nas bo v tem prispevku posebej zanimalo, v raziskovanje slovenščine kot jezikoslovne vede. Pojem digitalna slovenistika tako v okviru širšega pojma digitalne humanistike obsega raziskovanje slovenskega jezika v digitalnem okolju in s pomočjo orodij, ki omogočajo računalniško analizo. Razvoj slovenščine v digitalnem okolju je tako neposredno povezan z razvojem digitalnih virov, s korpusnimi analizami ter z orodji za analizo korpusov in jezikovnotehnološkimi aplikacijami. Interdisciplinarnost, ki jo je v raziskave jezika in s tem tudi v slovenščino prinesla digitalizacija, v najširšem smislu zajema izraz jezikovne tehnologije, ki vključuje različna računalniška orodja in aplikacije, namenjene obdelavi človeškega jezika. Ko torej ugotavljamo stanje digitalne slovenistike v današnjem času, se moramo ozreti vsaj 30 let nazaj in izpostaviti dogodke, ki so prelomno vplivali na razvoj slovenistike na vseh zgoraj izpostavljenih področjih, od korpusnih začetkov pa do danes, ko so na pohodu veliki jezikovni modeli, ki poganjajo umetno inteligenco. Temu vidiku bomo dodali vključenost slovenistike v relevantne nacionalne in evropske projekte na področju digitalnega jezikoslovja ter prisotnost digitalnih tehnologij v študijskih programih slovenistike na do- in podiplomski ravni.

Pri spremljanju razvoja digitalne slovenistike se osredotočamo na razvoj digitalnih virov, zlasti z vidika uporabe v leksikografske namene, ter na raziskave, ki

temeljijo na korpusni analizi in v raziskovanje slovenščine vnašajo jezikovnotehno-loške metodološke postopke. Ob strani, sicer znotraj širšega področja digitalne humanistike neupravičeno, puščamo sociolingvistične in psiholingvistične raziskave ter raziskave slovenske literature, zgodovine in umetnosti, ki prav tako uporabljajo digitalne jezikovne vire in orodja.

2 Digitalna slovenistika 1.0 (1997–2015)

Obdobje, ki smo ga poimenovali digitalna slovenistika 1.0, smo zamejili s koncem izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) samo v knjižni obliki (1997) in z objavo prvih konceptov izdelave novega sodobnega slovarja slovenskega jezika (2013–2015).

Eden prvih znanilcev digitalizacije v slovenističnem prostoru je gotovo pretvorba SSKJ v digitalno obliko, ki so jo na Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU (v nadaljevanju ISJFR) izdelali zaradi tehničnih potreb ob izdaji slovarja v eni knjigi (1997). To je tudi leto, ko je SSKJ zadnjič izšel samo v knjigi in samo na podlagi listkovnega gradiva. Sledila je objava druge, deloma prenovljene in dopolnjene izdaje¹ v dveh knjigah in na CD-romu (2014) ter nato še na spletu, sprva s pomočjo ključa za dostop do e-različice, ki ga je uporabnik pridobil ob nakupu knjige. Kasneje je bila druga izdaja SSKJ skupaj z drugimi inštitutskimi slovarji vključena v slovarski portal Fran.

2.1 Korpusni viri

V drugi polovici 90. let prejšnjega stoletja so za potrebe izdelave *Velikega angleško-slovenskega slovarja* OXFORD®-DZS (1. knjiga 2005; druga knjiga 2006) in za korpusne raziskave slovenščine v okviru konzorcija štirih partnerjev² začeli izdelovati referenčni korpus slovenskega jezika FIDA (2000). Korpus FIDA je vseboval besedila, napisana v sodobni slovenščini druge polovice 20. stoletja, s poudarkom na besedilih, nastalih v zadnjih 20 letih, z namenom, da bi »zagotavljal objektiviziran pogled na jezik in omogočal uporabo sodobne računalniške tehnologije tako pri temeljnih jezikoslovnih in drugih raziskavah kot pri razvijanju najrazličnejših programskih orodij za obdelavo besedil /.../« (Erjavec idr. 1998). Korpus je bil sprva namenjen le sodelujočim partnerjem, zato je bil na podlagi rastoče potrebe tako po povečanju obsega, uravnoteženosti besedil in boljši jezikoslovni označenosti kot tudi po prosti dostopnosti izdelan korpus FidaPLUS (2006).

1 Kot je mogoče razbrati iz kolofona, je prenovljena izdaja že vključevala tudi korpusno gradivo.

2 FF UL, Institut Jožef Stefan, DZS in podjetje Amebis.

Korpus FidaPLUS, ki je vseboval približno 621.150.000 besed, je bil tako kot njegov predhodnik namenjen izdelavi celovitih jezikovnih opisov, utemeljenih na empiričnih jezikovnih podatkih, zlasti torej raziskavam na področju leksikografije in slovnice (Arhar in Gorjanc 2007).

Iz istih razlogov, tj. za slovaropisne in raziskovalne potrebe, je bil leta 1999 na ISJFR izdelan korpus Beseda, ki je prvotno vseboval predvsem leposlovna besedila, nato pa se je nadgrajeval s časopisnimi in revialnimi besedili, prepisi govornih parlamentarnih razprav, v manjši meri pa tudi z znanstvenimi in strokovnimi besedili, tako da je leta 2005 kot korpus Nova beseda vseboval skupaj 126 milijonov besed.³

Obstoj korpusov in korpusnega konkordančnika, ki je omogočal tako enostavno kot napredno iskanje ter urejanje jezikovnih podatkov, je v raziskovanje slovenščine prinesel ne samo prva poročila o razvoju korpusov za tuje jezike, zlasti angleščino, in možnostih njihove uporabe v jezikoslovnih raziskavah (Gorjanc 2003, Gorjanc in Krek 2005), ampak tudi prve na korpusu temelječe jezikoslovne raziskave slovenščine. Tako kot velja za druge jezike, je tudi v slovenščino korpusno jezikoslovje prišlo prek leksikografije, saj je bil korpus FIDA med drugim zasnovan za izdelavo že omenjenega *Velikega angleško-slovenskega slovarja*. Pravo revolucijo v leksikografskem svetu je povzročila izdaja Collins Cobuildovega slovarja za tujce (CCED: 1987), ki je bil prvi slovar, v celoti izdelan na podlagi korpusa, z namenom približati slovanske razlage uporabnikom na način, ki je realen in pri katerem so uporabljeni segmenti besedilnega okolja, ki so v jeziku običajni – tipične kolokacije, skladenjske zgradbe in pragmatični ter konotativni pomenski elementi.

Za nadaljnji razvoj digitalne slovenistike sta bila v tem obdobju odločilna predvsem dva dogodka: uresničitev ciljev projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku (SSJ)⁴ z izdelavo Leksikalne baze za slovenščino in na rezultatih projekta temelječa objava Predloga za izdelavo sodobnega slovarja slovenskega jezika (Krek idr. 2013), ki ji je sledila objava Koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika na ISJFR (Gliha Komac idr. 2015).

2.2 Leksikalna baza za slovenščino kot digitalna slovanska baza 1. generacije

Poleg jezikovnotehnološkega stebra, v okviru katerega sta bila v projektu SSJ izdelana jezikoslovni označevalnik in skladenjski razčlenjevalnik za slovenščino,

³ Korpus je bil kasneje uporabljen za izdelavo *Slovarja novejšega besedja* (2012), ki je sprva izšel v knjigi, nato pa je bil vključen v slovanski portal Fran.

⁴ Projekt sta med letoma 2008 in 2013 financirala Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada ter Ministrstvo za šolstvo in šport. Partnerji: Amebis, ISJFR, FDV, Trojina, IJS.

so bili izdelani tudi Slovenski oblikoslovni leksikon Sloleks 1.0, Leksikalna baza za slovenščino (LBS) ter korpusi: korpus Gigafida kot nadgradnja korpusa FidaPLUS, korpus Kres kot referenčni korpus slovenščine (Logar idr. 2012), prva različica korpusa Šolar, ki je vključeval tako napake učencev kot učiteljske popravke, ter korpus govornega jezika Gos 1.0.

LBS je bila zasnovana kot digitalna podatkovna baza, ki vsebuje celovit opis slovenščine na morfološkem, leksikalnem in skladenjskem nivoju. Glede na zapis v formatu xml bi jo lahko imenovali slovarska baza 1. generacije, njen temeljni namen pa je bil služiti kot vir leksikalnogramatičnih podatkov v elektronski obliki, namenjenih leksikografom za izdelavo slovarskih priročnikov, jezikoslovcem za nadaljnjo analizo in jezikovnim tehnologom za računalniško obdelavo (Gantar 2015: 58). Ključna novost LBS poleg zapisa podatkov v digitalni obliki je bila njena večnivojska zgradba, v kateri najvišje uvrščena lema, tj. iztočnica v osnovni obliki, zastopa vse pripadajoče leksikalne enote (LE), ki vključujejo posamezne pomene in podpomene, stalne besedne zveze in frazeološke enote. Na pomenskem nivoju so posamezne LE opredeljene s t. i. pomenskimi indikatorji (Gantar 2015: 164), ključno novost pa predstavljajo t. i. pomenske sheme, ki tvorijo povezavo med pomenom besede v iztočnici in skladenjskimi pogoji za njeno realizacijo, hkrati pa so izhodišče za oblikovanje razlag stavčnega tipa, kot jih je uvedel že omenjeni Colins Cobuildov slovar za tujce (1987). LBS uvaja tudi formalizacijo skladenjskih struktur, ki zastopajo tipične besednozvezne realizacije obravnavane besede in so primarno namenjene računalniški obdelavi jezika. Vir skladenjskih struktur predstavljajo Besedne skice oz. gramatične relacije v orodju Sketch Engine, ki so bile izdelane na specifičnih skladenjskih in morfoloških lastnostih slovenščine (Krek in Kilgariff 2006).

2.3 Slovarski koncepti za novi sodobni slovar slovenskega jezika

Ob zaključku projekta SSJ leta 2013 je bil javnosti predstavljen Predlog za izdelavo spletnega slovarja sodobnega slovenskega jezika (Krek idr. 2013; v nadaljevanju Predlog),⁵ ki je nastal na podlagi omenjenih projektnih rezultatov. Predlog je podal podroben opis vsebine, obsega in metodologije izdelave novega slovarja, pri čemer naj bi bil izdelani slovar prosto dostopen javnosti kot del slovenske jezikovne infrastrukture. Poleg slovarske vsebine je v Predlogu predstavljena izdelava spletnega vmesnika po vzoru tujejezičnih slovarskih baz in spletnih slovarjev. Objava Predloga je v javnosti sprožila več polemik o tem, kako naj bi sodobni slovar slovenskega jezika izgledal in kdo (v smislu pristojnih inštitucij) naj bi ga izdelal.

⁵ Koncept je dostopen na povezavi: <https://www.sssj.si/datoteke/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf> (dostop 6. 6. 2025).

Predlog, v katerem je slovenski leksikografiji prvič predstavljena zasnova slovarja na podlagi digitalne podatkovne baze, je v slovenski slovarski prostor vnesel precej novosti tako v metodološkem kot vsebinskem smislu. Med drugim je izpostavil opis sodobne slovenščine na podlagi analize korpusnih podatkov na enem mestu ter možnost sprotnega posodabljanja z vpeljavo avtomatskih leksikografskih procesov in izrabo jezikovnotehnoloških orodij. Izpostavil je vlogo slovarskega uporabnika pri načinu obravnavanja slovarskih vsebin, njihovi dostopnosti in vključevanju v leksikografski proces. Izdelavo slovarja na podlagi predstavljenega koncepta je podprl leta 2014 ustanovljeni Konzorcij za jezikovne vire in tehnologije,⁶ katerega namen sta bili nadgradnja izhodiščnega slovarskega Predloga ter izdelava novega slovarja sodobne slovenščine na njegovi podlagi. V okviru konzorcija se je oblikovala delovna skupina, ki je nadgradnjo koncepta v posameznih sklopih nato predstavila v monografiji *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve* (Gorjanc idr. 2015).

Kot odgovor na objavo Predloga so sodelavci ISJFR⁷ izdelali svoj koncept izdelave slovarja (Gliha Komac idr. 2015; v nadaljevanju Koncept). Koncept predstavlja prvo podrobnejšo predstavitev zasnove novega slovarja slovenskega knjižnega jezika za digitalno dobo. V uvodu je pojasnjeno, da gre za temeljni enojezični informativno-normativni razlagalni slovar slovenskega knjižnega jezika. Slovar tako pri vrednotenju glede na knjižnojezikovno normo sledi knjižnojezikovni tradiciji svojih predhodnikov in kot skupni jezikovni imenovalec ohranja tudi narodnopredstavno in simbolno vlogo. Novosti, ki jih glede na svoje predhodnike uvaja koncept novega inštitutskega slovarja, so predvsem omemba digitalne slovarske baze, možnost objave v digitalni in hkrati knjižni obliki ter korpusni in drugi elektronski gradivni viri. Korpusni podatki so analizirani s pomočjo Besednih skic v orodju Sketch Engine, elektronska izdaja pa naj bi omogočala interaktivno povezljivost z drugimi jezikovnimi priročniki. Poleg omenjenega predvideva slovar ukinitvev podiztočnic kot enega od ostankov knjižnega medija, vendar pri stalnih besednih zvezah in frazeologiji hkrati ohranja logiko gnezdenja v obliki t. i. mikrostrukturnih razdelkov, ki so iztočnicam podrejeni. Digitalna slovarska baza se v Konceptu omenja v zvezi z vključevanjem v gradivu registriranih sporadičnih dvojničnih oblik, ki so iz frekvenčnih ali drugih razlogov za kasnejši slovarski izpis manj relevantne, obstaja pa povezava med njimi in normativno ustrežnejšimi slovarsko prikazanimi besedami oz. oblikami, na katere naj bi bil v elektronski izdaji napoten uporabnik.

6 Konzorcij sestavlja 5 članic ljubljanske univerze: FF, FDV, FRI, FE in FU.

7 Uredniški odbor sestavlja 35 znanstvenikov in strokovnjakov s področja leksikografije, jezikoslovja, normativistike, književnosti in literarne teorije, prevajanja, lektoriranja itd.

Različna koncepta tako na vsebinski kot metodološki ravni sta v javnosti sprožila pobudo za organizacijo posveta o novem slovarju, ki ga je nato leta 2014 organiziralo Ministrstvo za kulturo. Na posvetu so bili v zvezi z izdelavo novega slovarja sicer sprejeti skupni sklepi, ki pa teh dveh pogledov na novi slovar niso pritegnili k neposrednemu sodelovanju. V naslednjih letih je razvoj digitalne slovenistike tudi na področju leksikografije krenil v dve razmeroma vzporedni, a hkrati v več ključnih pogledih različni smeri.

3 Digitalna slovenistika 2.0 (2015–2022)

Najplodnejše obdobje razvoja digitalne slovenistike zamejujemo z ustanovitvijo Slovenskega nacionalnega konzorcija za digitalne vire in orodja Clarin.si (2015) na eni strani in z lansiranjem pogovornega bota ChatGPT (2022) na drugi, s čimer se začne uporaba umetne inteligence (tudi) v raziskovalne namene.

Poročilo o stanju evropskih jezikov na področju razvoja jezikovnih tehnologij (Krek 2012) je slovenščino v večini kategorij (pri procesiranju govora, analizi besedil in jezikovnih virih) postavilo med jezike z delno podporo, pri razvoju strojnega prevajanja pa med jezike z nizko podporo. Za nadaljnji razvoj digitalne slovenistike je bil s tem nakazan zmeren optimizem, pri čemer je postalo jasno, da bo za ustrezen razvoj slovenščine v digitalnem okolju, ki bi bil primerljiv z drugimi evropskimi jeziki, potrebna boljša podpora in koordinacija nacionalnega financiranja. Pri tem lahko kot najpomembnejše pobude izpostavimo »vzpostavitev nacionalne infrastrukture za vzdrževanje in distribucijo obstoječih virov in orodij, izdelavo konsistentnega dolgoročnega načrta razvoja novih virov in orodij ter vključitev specializiranega programa izobraževanja o jezikovnih tehnologijah za slovenščino v visokošolsko izobraževanje« (Krek 2012: 32). Omenjene pobude so bile nato obravnavane tudi na Javnem posvetu o novem nacionalnem programu za jezikovno politiko, ki ga je organiziralo Ministrstvo za kulturo januarja 2019.

3.1 Korpusni viri

Nekje od leta 2015 naprej je digitalno slovenistiko zaznamovalo relativno plodno obdobje predvsem na področju izdelave jezikovnih virov, saj so bili v tem obdobju bodisi nadgrajeni obstoječi bodisi izdelani novi, zlasti specializirani korpusi. Za obvladovanje slovenske jezikovne infrastrukture, ki zagotavlja razvoj virov in orodij, namenjenih raziskavam slovenščine, je bila ključna ustanovitev Centra za jezikovne vire in tehnologije (CJVT), ki deluje v okviru Mreže infrastrukturnih

centrov Univerze v Ljubljani in od leta 2014⁸ skrbi za sistematični razvoj jezikovnih virov in orodij.

Pri splošnih korpusih, ki so bili izdelani v okviru CJVT, je treba omeniti izdelavo korpusa pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0 (2022) z novim posodobljenim vmesnikom. Danes predstavlja korpus Gigafida 2.0 obsežen referenčni korpus, ki vsebuje več kot milijardo besed iz besedil, nastalih v letih 1990–2018. Kot tak je temeljni podatkovni vir sodobne slovenščine, ki se uporablja za jezikoslovne raziskave, jezikovni opis ter za razvoj jezikovnih tehnologij in postopkov. Korpus je za jezikoslovno rabo poleg v konkordančniku CJVT prosto dostopen tudi v konkordančnikih NoSketch Engine, Kontext in v orodju SketchEngine.

Poleg referenčnega korpusa sta bila v okviru CJVT nadgrajena korpus Šolar, ki je uporabnikom v svoji 3. različici na voljo v vmesniku CJVT, ki omogoča iskanje tako po izvornih kot popravljenih besedilih, znotraj tega pa še po tipu popravka, ter govorni korpus Gos (2023). Najnovejša različica korpusa govorne slovenščine je nastala v okviru projekta Razvoj slovenščine v digitalnem okolju (RSDO) z združitvijo korpusov Gos 1.1, Gos VideoLectures in dela govorne baze Artur. V primerjavi s prvotno različico vsebuje korpus Gos 2.1 več kot podvojeno količino posnetkov in transkripcij, zaradi poenotenja vseh treh virov pa so bila nekoliko spremenjena tudi načela zapisovanja govora. Pri zasnovi korpusa je bila posebna pozornost namenjena njegovi aktualnosti (posnetki zajemajo obdobje od leta 2007 do 2022) in uravnoteženosti glede na različne tipe govornih dogodkov. Med specializiranimi korpusi, ki so bili v tem obdobju izdelani za slovenščino, so še korpus računalniško posredovane komunikacije Janes (Fišer idr. 2016), korpus znanstvenih besedil Kas (Erjavec idr. 2021), korpus slovenskega znakovnega jezika Signor (Vintar idr. 2014), korpus Lektor (Popič idr. 2014), terminološki korpusi in drugi. Primarno za jezikovnotehnološke potrebe je bil v projektu RSDO izdelan slovenski učni korpus SUK 1.0 (Arhar Holdt idr. 2022). Učni korpus vsebuje ročno pregledane podatke jezikoslovne narave, ki so dodani izvornemu besedilu, na ravni tokenizacije, lematizacije, oblikoskladenjskih in skladenjskih oznak, in sicer tako po slovenskem (JOS: jezikoslovno označevanje slovenščine)⁹ kot po mednarodnem sistemu Universal Dependencies (Dobrovoljc idr. 2017), poleg tega pa še na ravni imenskih entitet, večbesednih enot in udeleženskih vlog (Krek idr. 2016). Učni korpus je primarno namenjen učenju računalniških programov za strojno analizo

8 Sporazum o sodelovanju pri oblikovanju CJVT UL so decembra 2012 podpisali takratni rektor Univerze v Ljubljani ter dekani in dekanje Fakultete za družbene vede, Filozofske fakultete, Pedagoške fakultete, Fakultete za elektrotehniko in Fakultete za računalništvo in informatiko. Sporazum je 4. 11. 2021 potrdila tudi Fakulteta za upravo UL in se s tem pridružila Centru.

9 <<https://nl.ijs.si/jos/>> (dostop 4. 9. 2025).

besedil, za izgradnjo statističnih modelov in za preverjanje pravilnosti analize v programih, ki delujejo na podlagi jezikovnih pravil.

Pomembna prelomnica v razvoju slovenskih digitalnih virov je ustanovitev slovenskega nacionalnega konzorcija CLARIN.SI (2015) v mreži evropske raziskovalne infrastrukture CLARIN, ki raziskovalcem na področju humanistike, družboslovja in drugih z jezikom povezanih ved zagotavlja hrambo in dostop do jezikovnih virov in tehnologij, strokovno podporo in prenos znanja. Namen repozitorija je razširiti tehnološke možnosti raziskovanja slovenščine in drugih južnoslovanskih jezikov ter spodbujati meddisciplinarno sodelovanje.

3.2 Slovenistične raziskave

Z razvojem različnih vrst korpusov ter orodij za njihovo analizo so v slovenističnem jezikoslovju nastale številne raziskave, ki so temeljile bodisi na korpusni analizi bodisi so v raziskave slovenščine vnašale jezikovnotehnološke metodološke postopke, zlasti na področju korpusne teorije (Logar idr. 2015; Verdonik 2015), oblikoskladenjskih, skladdenjskih in leksikoloških raziskav (Arhar Holdt in Dobrovoljc 2015; Logar idr. 2016; Logar 2018; Arhar Holdt 2018; Arhar Holdt idr. 2018; Fišer in Erjavec 2016; Fišer 2018; Ledinek 2018; Meterc 2018; Gantar idr. 2018; Arhar Holdt idr. 2021) ter raziskav na področju govornjene slovenščine (Dobrovoljc 2019), normativistike (Dobrovoljc idr. 2018) in poučevanja jezika (Kosem idr. 2020; Arhar Holdt idr. 2021).

Ob porastu jezikovnotehnoloških slovenističnih raziskav je bila kot odgovor na potrebo po jezikoslovni reviji, ki bi bila usmerjena v predstavitev rezultatov s področja digitalnega jezikoslovja, ustanovljena revija Slovenščina 2.0: empirične, interdisciplinarne in aplikativne raziskave,¹⁰ ki od svoje ustanovitve leta 2013 prinaša raziskave s področja računalniške obdelave jezika in govora s poudarkom na različnih poststrukturalnih pristopih, in sicer primarno za slovenščino in južnoslovanske jezike, pa tudi za druge. Iz istih razlogov, tj. z namenom predstaviti raziskave s področja digitalne humanistike, so od leta 1998 pod okriljem Slovenskega društva za jezikovne tehnologije organizirane binarne konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika.¹¹

¹⁰ <<https://journals.uni-lj.si/slovenscina2>> (dostop 4. 9. 2025).

¹¹ Pregled konferenc in zbornikov je mogoče najti na spletni strani društva: <<https://www.sdtj.si/wp/dogodki/konference/strani/>> (dostop 5. 6. 2025).

3.3 Digitalna leksikografija

Pomemben segment digitalne slovenistike v tem obdobju predstavljajo raziskave na področju korpusne in digitalne leksikografije. Kot omenjeno, je bila izdelana LBS, na kateri je temeljila zasnova leksikografskega opisa, prilagojenega digitalnemu okolju, hkrati je bila predstavljena tehnološka izvedba sodobnega digitalnega slovarja (Klemenc idr. 2015), ki je sledila razvoju digitalnih podatkovnih baz, še do nedavnega temelječih na formatu xml, v relacijske podatkovne baze. Velika pozornost je bila znotraj leksikografije, tudi na evropski ravni,¹² namenjena uporabi jezikovnotehnoloških metod za avtomatizacijo leksikografskih postopkov (Gantar idr. 2016), optimizacijo leksikografskega procesa (Gantar idr. 2015) in pridobivanje relevantnih leksikografskih podatkov iz korpusov (Krek 2019).

Živahna dejavnost na področju korpusne leksikografije je v slovenski leksikografski prostor prinesla prve rezultate. Omeniti je treba predvsem izdajo portala Fran na ISJFR (2014–)¹³ in izdajo t. i. odzivnih slovarjev v okviru CJVT (2015–).

Slovarski portal Fran,¹⁴ ki je bil izdelan na ISJFR, je bil prvič objavljen leta 2014, danes pa je na voljo v različici 12.2 in, kot lahko beremo na spletni strani,¹⁵ obsega 47 slovarjev, atlas, 2 svetovalnici, 14 zbirk in 775583 slovarskih sestavkov. Portal je bil izdelan kot odgovor na naraščajočo potrebo po prosti dostopnosti jezikovnih podatkov in njihovi predstavitvi v digitalni obliki, z njim pa je bila uporabnikom prvič na voljo možnost spletnega iskanja po slovarjih in drugih elektronskih zbirkah, ki so bili izdelani na ISJFR. Portal, ki se redno dopolnjuje z novimi slovarji in posodobljenimi vsebinami, je med uporabniki zelo priljubljen in cenjen.¹⁶ Med pomembnejšimi slovarji na portalu Fran, ki nadaljujejo tradicijo SSKJ, je treba omeniti eSSKJ, tj. tretjo izdajo SSKJ. Gre za rastoči spletni slovar, izdelan na podlagi že omenjenega Koncepta (2015), ki pa je v svoji zasnovi predvideval še možnost tiskane izdaje. eSSKJ, ki trenutno vsebuje 3815 slovarskih iztočnic, nadaljuje knjižnojezikovno normativno-informativno tradicijo svojih predhodnikov, hkrati pa je izdelan popolnoma na novo na podlagi analize sodobnega jezikovnega gradiva (Fran.si: eSSKJ, Predgovor).

12 Omeniti je treba predvsem European Network of e-Lexicography (ENeL) znotraj evropskih COST akcij in projekt ELEXIS – European Lexicographic Infrastructure.

13 Predhodnik tega portala je portal Slovarske in besedilne zbirke (bos.zrc-sazu.si), ki ga je leta 2000 zasnoval Primož Jakopin.

14 <<https://www.fran.si/>> (dostop 4. 9. 2025).

15 <<https://www.fran.si/o-portal?page=Info>> (dostop 4. 9. 2025).

16 <<https://www.fran.si/o-portal?page=Statistics>> (dostop 4. 9. 2025).

Leta 2021 je bil portalu Fran pridružen šolski portal Franček, ki vključuje Jezikovno svetovalnico za učitelje slovenščine in *Šolski slovar slovenskega jezika*. Vsebine na portalu so prilagojene učencem v posameznih triadah osnovne šole in na ravni srednje šole, namen izdelave pa je približati slovarske vsebine šolajoči se populaciji in učiteljem. Kasneje (2024) je bil slovarskemu portalu Fran pridružen še večjezični portal Franja,¹⁷ ki združuje dvojezične slovarje za jezikovne pare najpogostejše rabljenih jezikov s slovenščino.¹⁸ Kot lahko beremo na spletni strani portala, je njegov namen »omogočiti dostop do slovarskih informacij o tujih jezikih čim širšemu krogu uporabnikov, s tem pa dopolniti funkcionalnost temeljnih inštitutskih portalov in spletnih strani« (<https://franja.si/o-portalu/informacije>).

Z vidika uporabljene metodologije pri izdelavi slovarja kot tudi z vidika predstavniških možnosti, ki jih ponuja spletni vmesnik, je številne novosti v slovenski, pa tudi širši evropski leksikografski prostor vnesel koncept t. i. odzivnih slovarjev, kot sta *Kolokacijski slovar sodobne slovenščine* (KSSS 2018–)¹⁹ in *Slovar sopomenk sodobne slovenščine* (SSSS 2018–).²⁰ Ključne lastnosti odzivnih slovarjev so, da temeljijo na s pomočjo naprednih računalniških metod izdelanih slovarskih bazah, ki se postopoma posodablja v leksikografskem procesu in s sodelovanjem celotne jezikovne skupnosti tako v smislu dodajanja kot vrednotenja slovarskih vsebin (Kosem idr. 2019).

3.4 Interdisciplinarni projekti

V obdobju zadnjih 20 let se je s prodorom tehnologije na vsa področja človekovega življenja tudi za slovenski jezik začelo obdobje izrazito interdisciplinarno usmerjenega raziskovanja in porasta jezikovnotehnoloških virov, orodij in aplikacij, ki so bili razviti z namenom zadostiti potrebam jezikovne skupnosti in hkrati držati korak s časom glede jezikovnotehnološkega razvoja drugih evropskih jezikov.

Pomembno je k temu pripomogla vključitev jezikovno-tehnološkega konzorcija v projekt Razvoj slovenščine v digitalnem okolju (RSDO),²¹ katerega cilj je bil zadovoljiti potrebe po računalniških izdelkih in storitvah s področja jezikovnih

17 Portal Franja: <<https://franja.si/>> (dostop 5. 6. 2025).

18 Trenutno portal vključuje 20 različnih dvojezičnih slovarjev, za katere so bile v projektu RSDO odkupljene avtorske pravice, predvideno pa je, da se bo portal stalno nadgrajeval.

19 <<https://viri.cjvt.si/kolokacije/slv/>> (dostop 4. 9. 2025).

20 <<https://viri.cjvt.si/sopomenke/slv/>> (dostop 4. 9. 2025).

21 Projekt je med letoma 2020 in 2022 financiralo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije v okviru Evropskega sklada za regionalni razvoj. Konzorcij je sestavljalo dvanajst ustanov: univerze v Ljubljani, Mariboru in Novi Gorici, Institut »Jožef Stefan«, Clarin Slovenija, ZRC SAZU ter 6 podjetij. Spletna stran: <<https://rsdo.slovenscina.eu/>> (dostop 4. 9. 2025).

tehnologij za slovenski jezik za raziskovalne organizacije, podjetja in širšo javnost.²² Programske kode in zbirke podatkov, ki so nastale v projektu, so javno dostopne pod odprtokodno licenco. V projektu so bili izdelani številni viri za slovenščino,²³ poleg nadgradnje že omenjenih referenčnih korpusov tudi Leksikon besednih oblik Sloleks 2.0, ki je odprto dostopna zbirka oblikoslovnih in naglasnih podatkov za slovenščino, korpus usvajanja slovenščine KOST, korpusa slovenskih parlamentarnih razprav (siParl in SlovParl) ter MetaFIDA (Erjavec 2023), združeni korpus izbranih slovenskih korpusov v obsegu 4,7 milijarde besed s poenotenimi metapodatki in usklajenimi jezikoslovnimi ter strukturnimi oznakami med korpusi, ki omogoča enovito in pregledno iskanje v konkordančniku CLARIN.SI.

Med pomembnejšimi jezikovnimi viri, ki nastajajo na CJVT, je Digitalna slovarska baza za slovenščino (DSBS), katere zasnova izhaja iz že omenjene LBS. Osnovni namen DSBS je izdelati enoten podatkovni model, ki določa organizacijo jezikovnih podatkov za podroben opis slovenščine, ki bo namenjen človeškemu in strojnemu uporabniku, temeljil na realnih podatkih o sodobni slovenščini, omogočal spremljanje jezikovnih sprememb v času, upošteval skupne standarde in rešitve v medjezikovnem okviru, omogočal avtomatizacijo postopkov pri pridobivanju jezikovnih podatkov iz korpusov ter drugih jezikovnih virov, omogočal izvažanje podatkov v različne končne slovarje kot tudi dodajanje iz različnih jezikovnih virov in bo jezikovni skupnosti na voljo v odprtem dostopu.

Za razliko od LBS gre v primeru DSBS za relacijsko bazo, ki za razliko od hierarhičnega prikaza v formatu xml omogoča relacijsko organizacijo jezikovnih podatkov z različnih zornih kotov in glede na različne stopnje podrobnosti (Klemenc idr. 2015). Osrednji tipi entitet podatkovnega modela so leksikalne enote (LE; enobesedne in večbesedne, znotraj zadnjih stalne zveze in frazeološke enote, ki tvorijo slovarske iztočnice, ter kolokacije in skladenjske zveze, ki se podrejajo posameznim pomenom) in pomeni. Leksikalne enote se tako povezujejo z oblikoskladenjskimi in semantičnimi podatki v podatkovnem modelu. Kot taka bo DSB zagotovila empirično zasnovan in strojno berljiv opis sodobne slovenščine, ki je povezljiv tudi z opisi drugih jezikov.

3.5 Digitalna slovenistika v študijskih programih

Korpusne raziskave slovenščine so se preselile predvsem na akademsko raven, doktorski in magistrski študij, ter v posamezne projekte, saj jezikovnotehnološke

²² <<https://rsdo.slovenscina.eu/o-projektu>> (dostop 4. 9. 2025).

²³ Z digitalnoslovenističnega vidika je omembe vredna izdaja *Terminološkega slovarja s področja umetne inteligence* (Skočaj idr. 2022).

vsebine niso bile v večji meri vključene v dodiplomski študij ljubljanske slovenistike,²⁴ so pa bile korpusne vsebine kot tudi izraba orodij za korpusne analize ter spretnosti pri uporabi digitalnih jezikovnih priročnikov vključene v posamezne predmete dodiplomskega študija Prevajalstvo (npr. Uvod v prevajanje in informacijsko družbo, Računalniško podprto prevajanje in Digitalna slovenistika). Na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici se znotraj dodiplomskega študijskega programa Kulturna zgodovina izvaja predmet Digitalna slovenistika, z možnostjo vpisa v študijskem letu 2025/2026 pa je študentom na voljo nov dodiplomski študijski program Jezik in literatura v digitalnem svetu, ki temeljnim znanjem in kompetencam ter klasičnim jezikoslovnim metodam dodaja poudarke s področja digitalnih ter interdisciplinarnih kompetenc. Na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru je na dodiplomski ravni v okviru študijskega programa Slovenski jezik in književnost študentom na voljo predmet Korpusno jezikoslovje, enako tudi na Univerzi na Primorskem v okviru študijskega programa Slovenistika.

Če se vrnemo k uvajanju jezikovnotehnoloških metod pri raziskovanju slovenščine v učne vsebine na podiplomski ravni, je prvi opaznejši premik na tem področju zagon skupnega interdisciplinarnega magistrskega študijskega programa Digitalno jezikoslovje, ki združuje znanja in kompetence s področij jezikoslovja, digitalne komunikacije, računalništva in informatike ter družboslovja. Univerza v Ljubljani ga izvaja v sodelovanju z Masarykovo univerzo v Brnu in Univerzo v Zagrebu, v programu pa poleg Filozofske fakultete sodelujeta še Fakulteta za družbene vede in Fakulteta za računalništvo in informatiko. Na podiplomski ravni je jezikovne tehnologije mogoče študirati tudi v okviru Mednarodne podiplomske šole Jožefa Stefana in na Fakulteti za računalništvo in informatiko UL, npr. z izbiro interdisciplinarne jezikovnotehnološke teme z jezikoslovnim somentorstvom.

4 Digitalna slovenistika 3.0 (2022–)

Obdobje, ki smo ga poimenovali digitalna slovenistika 3.0, zaznamuje prihod pogovornega bota ChatGPT, ki je bil novembra 2022 predstavljen svetovni javnosti in je omogočil uporabo metod umetne inteligence ne samo v vsakdanjem življenju, ampak tudi na profesionalni ravni, torej tudi na področju interdisciplinarnih slovenističnih raziskav. Gre za prelomni dogodek, ki je v raziskovalnem smislu na področju jezikoslovja povezan z izdelavo velikih jezikovnih modelov. S tem v zvezi je treba izpostaviti predvsem interdisciplinarne projekte na nacionalni in mednarodni ravni.

²⁴ Dodiplomski študijski program Slovenistika ponuja v 2. in 3. letniku izbirni predmet Digitalni jezikovni viri za slovenščino, ki pa se po vedenju avtorice že zadnjih nekaj let ne izvaja.

Med pomembnimi interdisciplinarnimi projekti na nacionalni ravni moramo omeniti projekt Temeljne raziskave za razvoj govornih virov in tehnologij za slovenski jezik (MEZZANINE).²⁵ V posameznih delovnih sklopih projekt oceni aktualno stanje glede govornih virov v jezikoslovju in tehničnih znanostih, analizira narečno variabilnost, opredeli načela segmentacije in označevanje govora ter analizira značilnosti slovenske govorjene leksike. Med rezultati projekta²⁶ je treba izpostaviti nadgradnjo govornega korpusa Gos 2.1 (Verdonik idr. 2024) in izdajo Tehničnih smernic za označevanje netekočnosti v govoru (Verdonik 2024) ter Smernic za zbiranje podatkov za govorne vire (Verdonik in Gostenčnik 2024).

Na področju razvoja umetne inteligence za slovenščino sta pomembna predvsem projekta Prilagodljiva obdelava naravnega jezika s pomočjo velikih jezikovnih modelov (PoVeJMo)²⁷ in Veliki jezikovni modeli za digitalno humanistiko (LLM4DH: Large Language Models for Digital Humanities).

Eden ključnih ciljev projekta PoVeJMo je razvoj velikega jezikovnega modela za slovenščino, po vzoru drugih jezikovnih modelov poimenovanega GaMS, ki bo zagotovil temeljno infrastrukturo za aplikacije umetne inteligence v slovenskem jeziku in razvoj varne, kakovostne ter odprto dostopne umetne inteligence v slovenščini. Ker bo GaMS razvit za slovenščino, bo omogočil boljše razumevanje in tvorbo slovenskega jezika v umetnointeligenčnih aplikacijah, upošteval pa bo tudi kulturne specifične. Podobni jezikovni modeli trenutno nastajajo za številne evropske jezike, za slovenščino, ki ima manjše število govorcev in govork, pa je poseben izziv zbrati dovolj besedil (predvidoma 40 milijard besed), ki bodo omogočila dobro delovanje modela.²⁸

Drugi pomemben projekt za razvoj digitalne slovenistike predstavlja projekt Veliki jezikovni modeli za razvoj digitalne humanistike (LLM4DH) kot sestavni del Strategije UL 2022–2027 ter Nacionalnega programa za umetno inteligenco 2025. Cilj projekta je dopolniti znanstveni vpliv s širšim družbenim vplivom, in sicer z uporabo najsodobnejših tehnologij umetne inteligence in jezikovnih tehnologij za preoblikovanje digitalne humanistike ter za boljše razumevanje jezika, zgodovine, človeka in družbe. Projekt bo izboljšal tehnologijo velikih jezikovnih modelov z

25 Projekt, pri katerem sodelujejo FERI ter FF Univerze v Mariboru, FF, FRI ter FE Univerze v Ljubljani, FHS Univerze na Primorskem, ISJFR ZRC SAZU, Institut »Jožef Stefan« ter podjetje Alpineon, poteka med letoma 2022 in 2025 ter ga financira Agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

26 Do sedaj objavljene rezultate projekta je mogoče najti na projektni spletni strani: <<https://mezzanine.um.si/rezultati/>> (dostop 4. 6. 2025).

27 Projekt v obdobju 2023–2026 financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. Sodelujoče organizacije: Inštitut za novejšo zgodovino, ZRC SAZU, Semantika d.o.o., XLAB d.o.o., VITASIS d.o.o., BETTER d.o.o. in Špica International d.o.o.

28 Možnost oddaje avtorskega besedila na spletni strani projekta: <<https://povejmo.si/>>.

različnimi podatki in znanjem, zmanjšal računalniško kompleksnost govornih tehnologij in jim omogočil dostop do zanesljivih zunanjih informacij. Med pričakovanimi rezultati so predvsem izboljšave ključnih zmogljivosti velikih jezikovnih modelov na več področjih digitalne humanistike: v jezikoslovju in leksikografiji, izobraževanju, analizi družbenih pojavov in sodobne zgodovine, folkloristike ter prava.

Za konec prispevka omenimo še slovenistične raziskave, ki so v zadnjem času nastale z uporabo umetne inteligence v metodološkem smislu. Na področju leksikologije in leksikografije se metode umetne inteligence uporabljajo predvsem za po-hitritev leksikografskih postopkov, kot so na primer generiranje slovarskih definicij (Gantar 2024), razvrščanje sopomenk in kolokacij pod ustrezne pomene (Gapsa idr. 2024), zaznavanje novih pomenov, generiranje dobrih slovarskih zgledov ipd. (Kosem idr. 2024).

5 Namesto zaključka

Predstavljeni kronološki pregled razvoja digitalne slovenistike v zadnjih 30 letih kaže, da je slovenščina v digitalnem svetu relativno dobro zastopana in primerljiva z drugimi evropskimi jeziki. V tem kontekstu se zdi zlasti pomemben kontinuiran razvoj digitalnih jezikovnih virov, orodij in aplikacij, ki v raziskovanje slovenščine vnašajo jezikovnotehnološke metodološke postopke. V prihodnje lahko pričakujemo večjo vlogo uporabe umetne inteligence v znanstvenih raziskavah, posledično pa tudi vse večjo vlogo jezikovnotehnoloških znanj na račun klasičnih tako strukturalističnih kot tudi korpusnih jezikoslovnih analiz. S tem v zvezi je treba omeniti potrebo po večjem vključevanju temeljnih jezikoslovnih vedenj v interdisciplinarne raziskave, k čemer bi po našem mnenju pripomogla tudi večja skrb za vključenost jezikovnotehnoloških vsebin v študij slovenistike tako na dodiplomski kot podiplomski ravni. V nasprotnem primeru se lahko zgodi, da bo slovenistika postala vse bolj digitalna in vse manj slovenistična.

VIRI IN LITERATURA

- ARHAR HOLDT, Špela, GORJANC, Vojko, 2007: Korpus FidaPLUS: nova generacija slovenskega referenčnega korpusa. *Jezik in slovstvo* 52/2. 95–110.
- ARHAR HOLDT, Špela, DOBROVOLJC, Kaja, 2015: Zveze samostalnika z nesklonljivim levim prislaskom v korpusih Janes in Kres. Darja Fišer (ur.): *Zbornik konference Slovenščina na spletu in v novih medijih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 4–9.
- ARHAR HOLDT, Špela (ur.), 2021: *Nova slovnica sodobne standardne slovenščine: viri in metode*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

- ARHAR HOLDT, Špela, idr., 2021: Jezikovni viri CJVT in njihova raba v izobraževalne namene. Natalija Ulčnik, Špela Antloga (ur.): *Slovenščina na dlani* 4. 1. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 19–36.
- ARHAR HOLDT, Špela, idr., 2022: *Training corpus SUK 1.0*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <<http://hdl.handle.net/11356/1747>>.
- ARHAR HOLDT, Špela, 2018: Korpusni pristop k skladnji računalniško posredovane slovenščine. Darja Fišer (ur.): *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 228–252.
- ARHAR HOLDT, Špela, idr., 2018: Slovníčne raziskave za jezikovni opis. *Slovenščina* 2.0, Tematska številka 6/2. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- CCED 1987: *Collins Cobuild English Dictionary for advanced Learners*. Glasgow: Harper Collins Publishers.
- DOBROVOLJC, Helena, VRANJEK OŠLAK, Urška, 2018: Zakaj ne z eno poizvedbo hkrati po različnih korpusih? (troje korpusnih preverb pod primerjalnim drobnogledom). Darja Fišer, Andrej Pančur (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana, Slovenija. 38–46.
- DOBROVOLJC, Kaja, idr., 2017: The Universal Dependencies Treebank for Slovenian. *Proceedings of the EACL workshop. The 6th Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing, April 4, 2017 Valencia, Spain*. 33–38.
- DOBROVOLJC, Kaja, 2019: Raba tipično govorjenih diskurznihi označevalcev na spletu. *Slavistična revija*, 66/4. 497–513.
- ERJAVEC, Tomaž, idr., 1998: Korpus FIDA. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Jezikovne tehnologije za slovenski jezik: zbornik*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 124–127.
- ERJAVEC, Tomaž, idr., 2021: The KAS corpus of Slovenian academic writing. *Language Resources and Evaluation*, 55/2. 1–33.
- ERJAVEC, Tomaž, 2023: *Corpus of combined Slovenian corpora metaFida 1.0*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <<http://hdl.handle.net/11356/1775>>.
- FIŠER, Darja, ERJAVEC Tomaž, 2016: Analysis of sentiment labeling of Slovene user-generated content. Darja Fišer, Michael Beisswenger (ur.): *Proceedings of the 4th Conference on CMC and Social Media Corpora for the Humanities, 27-28 September 2016*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 22–25.
- FIŠER, Darja, idr., 2016: JANES v0.4: Korpus slovenskih spletnih uporabniških vsebin. *Slovenščina* 2.0 4/2. 67–99.
- FIŠER, Darja (ur.), 2018: *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Založba Univerze v Ljubljani.
- GANTAR, Polona, 2015: *Leksikografski opis slovenščine v digitalnem okolju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- GANTAR, Polona, idr., 2015: Leksikografski proces pri izdelavi spletnega slovarja sodobnega slovenskega jezika. Vojko Gorjanc idr. (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 280–297.
- GANTAR, Polona, idr., 2016: Discovering automated lexicography: the case of Slovene lexical database. *International journal of lexicography* 29/2. 200–225.

- GANTAR, Polona, idr., 2018: Leksikalne novosti v besedilih računalniško posredovane komunikacije. *Slavistična revija* 66/4. 459–472.
- GANTAR, Apolonija, 2024: Formulisanje rečniških definicij pomoću veštačke inteligencije na primeru slovenačkih frazeoloških jedinica. *Модерни речници у функцији просечнога корисника: стари проблеми, савремени правци и нови изазови*. Лексикографски сусрети 1/12. 151–157.
- GAPSA, Magdalena, idr., 2024: Kako dober je ChatGPT pri umeščanju sopomenk pod besedne pomene. Špela Arhar Holdt, Tomaž Erjavec (ur.): *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika: zbornik konference: 19.-20. september 2024, Ljubljana, Slovenija*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. 144–162.
- GLIHA KOMAC, Nataša, idr., 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- GORJANC, Vojko, 2003: Korpusi in jezikoslovje. *Jezik in slovstvo* 48/3/4. 19–27.
- GORJANC, Vojko, KREK, Simon (ur.), 2005: *Študije o korpusnem jezikoslovju*. Ljubljana: Krtina.
- GORJANC, Vojko, idr. (ur.), 2015: *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Založba Univerze v Ljubljani.
- KLEMENC, Bojan, idr., 2015: Tehnološka izvedba sodobnega digitalnega slovarja. Vojko Gorjanc idr. (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 52–63.
- KOSEM, Iztok, idr., 2019: Making dictionaries responsive: benefits for both users and lexicographers. *22nd biennial meeting of the Dictionary Society in North America and Studies in the history of the English language 11, May 8–11, Bloomington, Indiana*. Bloomington: Indiana University. 36.
- KOSEM, Iztok, idr., 2020: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- KOSEM, Iztok, idr., 2024: AI in lexicography at the University of Ljubljana: case studies. Simon Krek (ur.): *Large Language Models and Lexicography* (Book of abstracts of the workshop: 8 October 2024). Cavtat, Croatia. 29–32.
- KREK, Simon, KILGARRIFF, Adam, 2006: *Slovene Word Sketches*. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Proceedings of the 5th Slovenian and 1st International Languages Technology Conference*. Ljubljana, Slovenia. 62–67.
- KREK, Simon, 2012. *Slovenski jezik v digitalni dobi*. Heidelberg [idr.]: Springer.
- KREK, Simon, idr., 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*. <http://www.sssj.si/datoteke/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf> (dostop 4. 9. 2025).
- KREK, Simon, idr., 2016: Označevanje udeleženskih vlog v učenem korpusu za slovenščino. Tomaž Erjavec, Darja Fišer (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, 29. september–1. oktober 2016, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani*. Ljubljana. 106–110.
- KREK, Simon. 2019: Natural language processing and automatic knowledge extraction for lexicography. *International journal of lexicography* 32/2. 115–118.
- LEDINEK, Nina, 2018: Skladenjska analiza slovenščine in slovenski jezikoslovno označeni korpusi. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 103–116.

- LOGAR BERGINČ, Nataša, idr., 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko; Fakulteta za družbene vede.
- LOGAR, Nataša, idr., 2015: Gigafida: interpretacija korpusnih podatkov. Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 467–477.
- LOGAR, Nataša, idr., 2016: Slovenski strokovni jezik: korpusni opis trpnika. Erika Kržišnik idr. (ur.): *Toporišičeva obdobja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 237–245.
- LOGAR, Nataša, 2018: Izpeljava samostalnikov iz glagolov: korpusna produktivnost in slovnčni opis. Špela Arhar Holdt idr. (ur.): *Slovnčne raziskave za jezikovni opis*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. 96–126.
- METERC, Matej, 2018: Empirični pristopi k razločevanju med neparemiološkimi in paremiološkimi stavčnimi frazemi. *Jezikoslovni zapiski* 22/1. 39–49.
- POPIČ, Damjan, idr., 2014: *Korpus Lektor*. Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport. <<http://www.korpus-lektor.net/>> (dostop 4. 9. 2025).
- SKOČAJ, Danijel, idr., 2022: *Terminological dictionary of artificial intelligence*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <<http://hdl.handle.net/11356/1727>> (dostop 4. 9. 2025).
- VERDONIK, Darinka, 2015: Jezikovnoteoretska načela v korpusnem jezikoslovju. *Slovenščina* 2.0 3/1.
- VERDONIK, Darinka, idr., 2024: Gos 2: a new reference corpus of spoken Slovenian. Nicoletta Calzolari (ur.): *The 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation (LREC-COLING 2024)*. Torino, Italija. ELRA Language Resources Association, International Committee on Computational Linguistics. 7825–7830.
- VERDONIK, Darinka, GOSTENČNIK, Januška, 2024: *Smernice za zbiranje podatkov za govorne vire*. Maribor: Univerza, Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko.
- VERDONIK, Darinka. 2024: *Označevanje netekočnosti v govoru: primer označevanja z uporabo orodja Exmaralda*. Maribor: Univerza, Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko.
- VINTAR, Špela, idr., 2012: Korpus slovenskega znakovnega jezika. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije, 8. do 12. oktober 2012*. 203–206.

Nataša Pirih Svetina

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
natasa.pirihsvetina@ff.uni-lj.si

Za koga vse in kako slovenščina v 21. stoletju

Področje slovenščine kot neprvega jezika se v 21. stoletju sooča z mnogimi izzivi. Migracije in tehnološki razvoj so privedli do novih, doslej še neznanih situacij in okoliščin, v katerih slovenščina kot prvi jezik igra pomembno vlogo. V Sloveniji se, bolj kot v preteklosti, soočamo z različnimi vrstami priseljencev: političnimi, ekonomskimi, izobraževalnimi. Mnogi prihajajo iz oddaljenih krajev in kultur. Tudi Slovenci se izseljujejo v manj tradicionalna izselitvena območja. Slovenščina pridobiva nove govorce in se spreminja. Vse to zahteva teoretične premisleke, analize na podlagi empirično pridobljenih podatkov in nove praktične pristope ter rešitve za učinkovito učenje in sporazumevanje v slovenščini.

1 Uvod

Najbrž nisem bila čisto po naključju nagovorjena, da na jubilejnem Slovenskem slavističnem kongresu v Ljubljani v letu 2025 ob 90. obletnici ustanovitve stanovskega društva slavistov zapišem in tudi povem nekaj besed o slovenščini kot prvem, a zelo našem¹ jeziku. Nenazadnje sem bila prav v začetku 21. stoletja prva, ki je s temo s področja slovenščine kot neprvega jezika doktorirala (Pirih Svetina 2000), prav v teh dneh, ko pišem ta prispevek, pa mineva tudi 20 let od izida znanstvene monografije *Slovenščina kot tuji jezik* (Pirih Svetina 2005), ki je nastala na podlagi omenjene doktorske disertacije. Ob uveljavitvi novih študijskih programov na slovenistiki, ki so rezultat bolonjske reforme, sem ob koncu prvega desetletja 21. stoletja postala nosilka novih študijskih predmetov s področja slovenščine kot drugega in tujega jezika.² Leta 2004 je izšla tematska številka revije *Jezik in slovstvo*, ki je bila prvič v celoti posvečena slovenščini kot drugemu in tujemu jeziku (v nadaljevanju SDTJ). V njej je moj mentor, profesor dr. Marko Stabej, objavil prispevek z naslovom *Slovenščina kot drugi/tuji jezik in slovensko jezikovno načrtovanje* (Stabej 2004). Ta prispevek, ki ga študentom kljub njegovi zrelosti predpisujem kot obvezno čtivo, je pokazal na bogato dogajanje na področju SDTJ ob prelomu iz 20. v 21. stoletje. Ob štiridesetletnici portoroškega posveta *Slovenščina v javnosti* (Zbornik 1983) pa je leta 2020 izšla posebna številka revije

¹ Izraz je izposojen iz naslova prispevka Matejke Grgič z 21. simpozija Obdobja: V stičišču svetov (Grgič 2022).

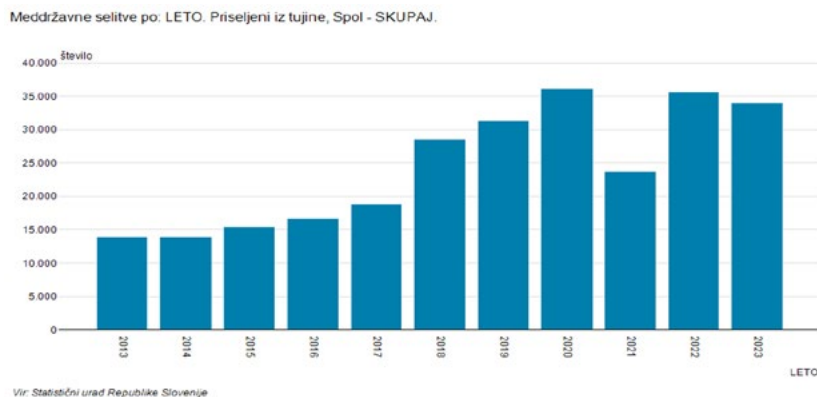
² <<https://slov.ff.uni-lj.si/univerzitetni-studijski-program-prve-stopnje-slovenistika>> (dostop: 3. 6. 2025).

Teorija in praksa. V njej sem dobila priložnost, podobno kot moj profesor 15 let prej, da tudi sama popišem dogajanje na področju SDTJ in zarišem možne linije njenega nadaljnjega razvoja (Pirih Svetina 2020).

Morda ni pretirano, če zapišem, da je v slovenistični stroki 21. stoletja področje SDTJ tisto, ki doživlja enega največjih razcvetov. Skupina naslovnikov, ki se uči slovenščino, jo uporablja ali mora zaradi različnih razlogov, najpogosteje za potrebe dela in zaposlitve, dokazovati svoje znanje slovenščine, postaja vse večja in vse bolj heterogena.³ Slovenščina kot drugi jezik je naša realnost, področje raziskovanja in poučevanja slovenščine kot neprvega jezika pa normalnost. Izzivov, povezanih s slovenščino kot neprvim jezikom, je precej, preveč, da bi jih zaobjeli v tem kratkem zapisu oziroma v enem predavanju. Omenim pa jih lahko nekaj, ki se v tem trenutku zdijo pomembnejši.

2 Slovenščina v Sloveniji za odrasle priseljence

S povečanjem migracijskih mas in z delno spremenjenimi migracijskimi tokovi so na področju SDTJ nastopile nove razmere. Kot pokaže slika 1, se je od leta 2013 število novih priseljenecv iz leta v leto (do 2020) stalno povečevalo, nato se je v s korono v celoti zaznamovanem letu 2021 drastično zmanjšalo, potem ponovno poraslo in v letu 2023 doseglo število skoraj 34.000 novih priseljenecv.

Slika 1: Priseljeni v Slovenijo od 2013 do 2023
Vir: SURS⁴

³ V Poročilih Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik (CSDTJ) pri Oddelku za slovenistiko FF UL lahko spremljamo tako porast števila udeležencev tečajev slovenščine v organizaciji Centra kot tudi porast števila kandidatov za opravljanje izpita iz znanja slovenščine na različnih ravneh. Poročila so dostopna na: <<https://centerslo.si/o-nas/letna-porocila/>> (dostop: 29. 5. 2025).

⁴ <Meddržavne selitve po: LETO. Priseljeni iz tujine, Država prejšnjega/prihodnjega prebivališča - SKUPAJ.. PxWeb> (dostop: 29. 5. 2025).

Če smo bili v Sloveniji do zadnjega desetletja 20. stoletja priče predvsem ekonomski imigraciji iz skoraj neposredne sosesčine, smo se v 90. letih 20. stoletja soočili z večjim številom vojnih beguncev iz istega okolja. Nekako v istem času smo se zaradi spremenjenih političnih in ekonomskih razmer srečali tudi s prvim večjim valom povratnih selitev Slovencev in njihovih potomcev iz Argentine (Kosmač in Ilc Klun 2023) ter npr. s skupinami (gostinskih) delavcev iz Kitajske, z diplomati in s podjetniki od vsepovsod – vsaka od teh skupin priseljencev je imela svojo specifično motivacijo za učenje slovenščine, različne pa so bile tudi njihove sporazumevalne potrebe. V drugem desetletju 21. stoletja pa so v Slovenijo začeli v večjem številu prihajati begunci iz bolj oddaljenih vojnih ali politično nestabilnih območij, med katerimi so bili prosilci za politični azil in mednarodno zaščito. Do leta 2022 so bili te vrste priseljenci predvsem mlajši moški, z začetkom ukrajinsko-ruske vojne pa so begunke v Sloveniji postale mlade matere z otroki.

Če se vrnemo k ekonomskim priseljencem, med katerimi še vedno prevladujejo državljani držav zahodnega Balkana, tabela 1 pokaže, da je v zadnjih letih med priseljenci v Slovenijo tudi vse več takih, ki prihajajo iz geografsko zelo oddaljenih krajev in so govorci slovenščini zelo oddaljenih jezikov ter nosilci precej drugačnih kultur – npr. iz Azije.

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
EVROPA – SKUPAJ	13033	13019	14407	15603	17571	26929	29835	33865	22234	33907	31615
DRŽAVE NEKDANJE JUGOSLAVIJE	9057	7315	8822	9430	11305	19628	23368	20643	15824	21660	22656
Države EU – SKUPAJ	3245	4766	4375	5100	5192	6032	5370	11700	5011	4587	5097
AFRIKA	95	107	116	98	122	158	130	210	128	165	175
*AZIJA	337	351	447	478	651	743	779	1051	645	947	1519
SEV. IN SR. AMERIKA	260	245	298	280	302	416	127	673	344	339	370
JUŽNA AMERIKA	67	58	72	81	100	95	334	153	190	156	158
AVSTRALIJA IN OCEANIJA	79	66	80	83	62	114	114	158	83	99	102

Tabela 1: Število na novo priseljenih v desetletju 2013–2023 iz posameznih svetovnih regij

Vir: SURS⁵

*Označila avtorica.

5 <<https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/Data/05N3121S.px/table/tableViewLayout2/>> (dostop: 29. 5. 2025).

Za ekonomsko migracijo velja, da jo v glavnem sestavlja pretežno mlajša moška populacija v deficitarnih poklicih. Za moške iz bližnjih držav je značilno, da po nekaj letih bivanja in dela pri nas v Slovenijo privedejo tudi svoje družine. V njih živijo otroci, ki se vključujejo v slovenski izobraževalni sistem. O izzivih, ki so povezani z vključevanjem otrok priseljencev v izobraževalni sistem, pišem v nadaljevanju.

Zaradi različnih sporazumevalnih potreb odraslih priseljencev, ki postajajo vse bolj heterogena skupina uporabnikov slovenščine in tudi naslovnikov različnih oblik pouka slovenščine kot drugega jezika (Ferbežar in Klemen 2024), je treba nenehno dopolnjevati ponudbo programov učenja slovenščine, posodabljeni obstoječe programe poučevanja in za njihovo izvedbo razvijati primerno didaktično gradivo. V zadnjem času se učenje slovenščine v večji meri seli tudi v virtualni svet. Spletni portal za učenje *Slonline.si*⁶ je imel v letu 2024 52.441 registriranih uporabnikov v 197 državah, pri čemer se je 7721 uporabnikov v letu 2024 registriralo na novo.⁷ Za priseljence v Slovenijo pa nastaja njegova dopolnitev: program *Naslon*⁸ je namenjen učenju slovenščine za potrebe integracije v slovensko okolje. Tako *Slonline.si* kot *Naslon* bosta na voljo tudi kot aplikaciji za pametne telefone.

Ko govorimo o različnosti sporazumevalnih potreb odraslih, je nujno treba omeniti tudi potrebo po znanju jezika, ki se uporablja v delovnem okolju. Znanje in raba slovenščine sta nujno potrebna v poklicih, ki zahtevajo sporazumevanje s slovensko govorečimi. Med najbolj izpostavljenimi so tu poklici v zdravstvu, šolstvu in storitvenih dejavnostih. Znanje slovenščine v nekaterih od teh panog je življenjsko pomembno. Zagotoviti bo treba ponudbo poučevanja slovenščine, ki bo vključevala tako jezik posameznih strokovnih področij kot učeče se pripravljala na ustrezno sporazumevanje v za stroko specifičnih sporazumevalnih vlogah in okoliščinah. Zaenkrat se zdi najprimernejši didaktični pristop učenje skozi jezikovna opravila (ang. *task based learning*; Ferbežar 2024). Tovrstno učenje omogoča, da se učeči se deloma v svojem delovnem okolju, deloma pa v varnem učnem okolju usposobijo za svoje poklicno delovanje v slovensko govorečem okolju. Kateri izzivi vse se kažejo na tem področju, je pokazal projekt *Slovenščina na delovnem mestu*⁹ (Ferbežar in Huber 2024).

Odrasli uporabniki slovenščine kot neprvega jezika zaradi različnih razlogov potrebujejo tudi potrdilo o znanju slovenščine. V zadnjih letih je bilo zaradi spremenjane zakonodaje v zvezi s priseljivanjem in posledično z zaostrovanjem pogojev

6 <<https://www.slonline.si/>> (dostop 29. 5. 2025).

7 <<https://centerslo.si/o-nas/>> (dostop 29. 5. 2025).

8 <<https://centerslo.si/naslon/>> (dostop 29. 5. 2025).

9 <<https://centerslo.si/o-nas/projekti/>> (dostop 29. 5. 2025).

za pridobitev dovoljenja za delo, za združevanje družine ali za pridobitev dovoljenja za stalno bivanje treba dopolniti javno veljavni izobraževalni program za odrasle *Slovenščina kot drugi in tuji jezik*.¹⁰ Izpitom na treh ravneh zahtevnosti se je pridružil še četrti, tako da se da certifikat – javno veljavno listino o znanju slovenščine kot drugega jezika – pridobiti na vstopni ravni (A1 po SEJO), osnovni ravni (A2 do B1 po SEJO), višji ravni (B2) in ravni odličnosti (C1 do C2).¹¹ Zagotovo bo v prihodnje, kar spet predstavlja izziv in delo, treba poskrbeti za preverjanje znanja slovenščine za specifične ciljne publike – med njimi npr. študente.

3 Slovenščina za otroke in mladostnike

V Sloveniji je vse več tudi otrok priseljencev, ki se vključujejo v slovenski izobraževalni sistem. Slovenska šolska oblast se že vsaj od konca 20. stoletja zaveda, da je tem otrokom treba omogočiti primerno vključevanje v redno šolsko delo. Kako naj bi to vključevanje potekalo, se je preigravalo in preizkušalo v številnih projektih (za pregled glej Knez 2024). Marsikateri med njimi je pripeljal do zelo dobrih in zelo konkretnih rezultatov, npr. do uvedbe uvajalnice (Ambrož, Jelen Madruša in Majcen 2015; Jelen Madruša 2015; Rutar in Pevec Semec 2024), učnih načrtov in didaktičnih gradiv, tudi že v digitalni obliki (Knez 2024). Na podlagi rezultatov uspešnih projektov bi pričakovali strokovno že utemeljene konkretne posege v izobraževalni sistem in z njimi tudi prave sistemske rešitve, do katerih pa prihaja prepočasi (Knez 2024).

Za kakovosten pouk slovenščine, ki bo otrokom priseljencem omogočil čim lažji prehod k pouku, ki v celoti (razen pri tujih jezikih) poteka v slovenščini, potrebujemo ustrezno strokovno in didaktično usposobljene učitelje. Ob tem smo seveda postavljeni pred zelo velike izzive na področju izobraževanja prihodnjih učiteljev, ne samo slovenščine. Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani se v programu Slovenistika izvajata dva izbirna predmeta s področja slovenščine kot neprvega jezika. V programu jih je sicer akreditiranih več, a se ne izvajajo – pa četudi bi se, to še nikakor ne pomeni, da bi bili s posebnimi pristopi pri poučevanju slovenščine kot neprvega jezika seznanjeni vsi prihodnji učitelji in učiteljice slovenščine. Podobno je na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer v naboru izbirnih predmetov, namenjenih študentkam in študentom prve stopnje študija razrednega pouka, najdemo en sam predmet z imenom *Slovenščina kot drugi jezik in didaktična igra pri jezikovnem pouku* (glej Predstavitveni zbornik 2025). Odločevalci na ministrstvu, pristojnem za visoko šolstvo, pa nikakor ne razumejo, da samo vključitev

10 <<https://centerslo.si/izpiti/izpiti-iz-znanja-slovenscine/>> (dostop 29. 5. 2025).

11 <<https://centerslo.si/izpiti/izpiti-iz-znanja-slovenscine/>> (dostop 3. 6. 2025).

nekega predmeta v študijski program bodočih pedagoških delavcev ne zagotavlja, da bodo imeli kandidati in kandidatke, ki so študirali po tem programu, ustrezne kompetence za poučevanje slovenščine (kot neprvega jezika).

Študijskih predmetov, ki bi prihodnje vzgojitelje/vzgojiteljice, učitelje/učiteljice in profesorje/profesorice vseh strok in predmetov, ki se izvajajo v slovenskem šolskem sistemu, pripravili na srečevanje in sporazumevanje z učenci, ki jim slovenščina ni prvi jezik, ter na njihovo poučevanje, pa sploh ni. Bodoči učiteljski kader različnih predmetov tako ni pripravljen na jezikovno občutljivo (ang. *language sensitive*) poučevanje,¹² ki bi bilo za hitro spreminjajočo se šolo, ki je že danes razno- in več- (SEJO 2023: 27) ali celo sojezična (Stabej 2019: 281 in dalje), nujno. Šele izvajanje vsebin, ki bi v pedagoških študijskih programih pripravljale na jezikovno občutljivo poučevanje, bi morda lahko pomagalo bodoče učitelje vsaj osvestiti, da smo dejansko vsi pedagoški delavci na nek način zares tudi učitelji jezika. Da je jezik sredstvo, v katerem poteka pouk, in da se v njem posreduje zelo različne šolske vsebine, pri čemer seveda ni vseeno, niti katero niti kakšno to sredstvo je. Iz izkušenj vemo, da strokovni argumenti težko prevladajo nad ideološkimi, ki jih ženejo številni predsodki, nestrpnost in netolerantnost do drugačnega. Vemo tudi, da je najtežje spreminjati stališča ljudi, pri čemer pedagoški delavci nismo nobena izjema. Se morda tudi v tem skriva razlog, da se npr. na pedagoških fakultetah javnih univerz v Sloveniji študentom in študentkam, bodočim učiteljicam in učiteljem, vsaj kot izbirnega predmeta ne ponudi učenja albanščine? Morda bi v albanščini osnovno opismenjen in tolerantnemu sporazumevanju naklonjen učiteljski kader lahko zmanjšal stisko, ki nastaja zaradi medsebojnega nerazumevanja slovensko in albansko govorečih. Jasno je, da v študijskih programih nikoli ne bo možno ponuditi vseh jezikov, ki bodo morda s svojimi nosilci vstopali v naš šolski prostor, a lahko bi poskusili vsaj s tistimi najpogostejšimi.

Če se torej sistemsko (Pravilnik o spremembah ... 2024; Zakon o spremembah ... 2024; Zore idr. 2024), čeprav počasi, rešuje problematika pouka slovenščine kot J2 za otroke, ki se na novo vključujejo v šolski sistem, pa ostaja odprto vprašanje možnosti učenja slovenščine kot J2 tudi za otroke, ki so se v priseljenjskih družinah rodili že v Sloveniji. Tudi njim slovenščina ni J1 in bi morda pri pouku slovenščine v šoli potrebovali drugačne pristope od uveljavljenih. In če bi se kdaj v prihodnje v šolskem sistemu kot izbirna možnost za upravičene naslovnike uveljavil pouk

12 Slovenskega šolskega prostora se je tema jezikovno občutljivega poučevanja dotaknila z EU projektom *LISTIAC* <<https://listiac.org/>>, v okviru katerega so izšla tudi priporočila za delo z učenci priseljenci <<https://jop.splet.arnes.si/>>. Z usposabljanjem učiteljev za jezikovno občutljivo poučevanje pa je povezan projekt *Building Blocks for Language Sensitive Teacher Education*, ki je od 2020 do 2023 potekal na graškem Evropskem centru za moderne jezike (ECML) pod okriljem Sveta Evrope (*European Council*): <<https://www.ecml.at/en/ECML-Programme/Programme-2020-2023/Language-sensitive-teacher-education>>.

slovenščine kot J2 (torej ne samo za pripadnike z ustavo določenih narodnih skupnosti znotraj dvojezičnega sistema izobraževanja v Sloveniji), bi bilo nujno treba razmišljati tudi o NPZ-jih za slovenščino kot J2 (Knez 2024) in o maturi za slovenščino kot J2, ki sicer že obstaja, a bi jo bilo treba vsebinsko prenoviti in prilagoditi.

4 Slovenščina za mednarodne študente

Nekoliko novejšo obliko migracij, v zadnjih letih pa s poudarjeno strategijo internacionalizacije slovenskega visokošolskega sistema (Strategija internacionalizacije visokega šolstva v Republiki Sloveniji 2023) tudi obsežnejšo, predstavljajo priselitve zaradi izobraževanja. Na visokošolske ustanove v Sloveniji prihajajo mladi ljudje iz različnih držav, ki prvič za dlje časa sami zapuščajo svojo državo in se pri vživljanju v novo okolje srečujejo s številnimi izzivi, povezanimi tudi z jezikom. Na Univerzi v Ljubljani imajo ti študenti v prvem letu študija v Ljubljani možnost brezplačnega učenja slovenščine v okviru modula Leto plus (Stritar Kučuk in Pirih Svetina 2024, Pirih Svetina 2024). V okviru tega modula se poleg poučevanju slovenščine posvečamo tudi različnim dejavnostim, s katerimi pri študentih spodbujamo vživljanje v okolje, razvoju različnih metod in pristopov, ki so študentski populaciji pri učenju jezika bližji, ter razvoju didaktičnega gradiva, ki je vsebinsko in jezikovno prilagojeno populaciji (Stritar Kučuk in Pirih Svetina 2024). V nekaj več kot desetih letih obstoja programa smo se morali popolnoma prilagoditi novim okoliščinam, ki jim je botroval nesluteni razvoj jezikovnih tehnologij, in v veliki meri spremeniti koncept pouka. Zaradi različnih orodij in velikih jezikovnih modelov, ki s pomočjo UI res pomagajo pri pisanju v TJ, njihova uporaba v besedilih pa ne odseva dejanskega znanja slovenščine pri študentih (Stritar Kučuk in Pirih Svetina 2024), se je dejavnost pisanja, ki je bila v preteklosti zaradi časovne potratnosti pri pouku pogosto zapostavljena, se je pa zato v večji meri navezovala na domače naloge, vrnila v pouk. Temu je bilo treba prilagoditi poučevanje preostalih jezikovnih spretnosti.

5 Raziskave na področju slovenščine kot neprvega jezika

Nujno bi bilo treba spregovoriti še o raziskovanju na področju slovenščine kot neprvega jezika. V zadnjem času se je to ob gradnji korpusa KOST (Stritar Kučuk 2024) usmerilo predvsem na analize korpusnega gradiva, med drugim je v pripravi znanstvena monografija, ki bo prinesla prvi celovit pogled na gradivo, zbrano v korpusu, in njegovo analizo. Po drugi strani je kar nekaj znanstvenih objav povezanih

s certificiranjem znanja slovenščine (Ferbežar in Likar Stanovnik 2021; Ferbežar in Eniko 2022). Področja, ki jih, nekatera znova, odkrivamo, so npr. še preučevanje in preizkušanje različnih pristopov pri poučevanju besedišča in slovnice, pristopi k poučevanju po eni strani govorcev bližnjih jezikov z vključevanjem kontrastivnega vidika, po drugi strani pa preučevanje pristopov za poučevanje govorcev zelo oddaljenih jezikov. Na koncu naj omenim še preučevanje slovenščine kot dediščinskega jezika (Kralj 2023), se pravi jezika z oslABLJENO ali celo izgubljeno sporazumevalno funkcijo in močno izraženo simbolno vlogo na drugi strani. Zanimivo postaja tudi vprašanje poučevanja nestandardnih različic slovenščine, s katerim se doslej nismo ukvarjali. Ker se ljudje ne priseljujejo zgolj v osrednjo Slovenijo ali v njene urbane predele, ampak tudi na podeželje in na obrobje Slovenije, kjer je govorni jezik pogosto precej oddaljen od standarda (Schoonmaker-Gates 2017), se kaže potreba tudi po njem.

6 Izzivi, torej

V 21. stoletju se je zelo razširil krog uporabnikov slovenščine kot J2 in TJ, in sicer tako starostno – od otrok do oseb v tretjem življenjskem obdobju – kot glede na motivacijo za učenje in dejanske potrebe pri sporazumevanju. Zaradi uporabnikov, ki so govorci oddaljenih jezikov in nosilci drugačnih kultur, se vzpostavlja potreba po drugačnih metodah in pristopih pri poučevanju. Posledično je s tem povezano tudi vprašanje razvoja didaktike slovenščine kot neprvega jezika in didaktičnih gradiv. Čeprav je učečih se slovenščine kot J2 in TJ veliko, je trg še vedno premajhen, da bi lahko ekonomsko upravičili zelo raznovrstna gradiva. Poseben izziv ostaja poučevanje slovenščine v dobi UI, ki vse do sedaj uveljavljene pristope korenito spreminja ali jih nadomešča z novimi. Dela in izzivov je dovolj – in se jih že veselimo.

VIRI IN LITERATURA

- AMBROŽ, Anita, JELEN MADRUŠA, Mojca, MAJČEN, Ivana (ur.), 2015: *Razvijamo medkulturnost kot novo obliko sobivanja*. Ljubljana: ISA institut.
- FERBEŽAR, Ina, 2024: (O)pravilnost na izpitih iz znanja slovenščine kot drugega jezika. Štumberger, Saška (ur.): *Predpis in norma v jeziku*. Zbirka Obdobja, 43, Ljubljana: Založba FF, 85–92. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2024/11/Ferbezar_Obdobja-43.pdf>.
- FERBEŽAR, Ina, KRANJC, Simona, PAVLIČ, Matic, SKELA, Janez, ZUŽIČ ŽERJAL, Breda, 2023: *Skupni evropski jezikovni okvir* (SEJO). URN:NBN:SI:DOC-PRZG46GV na <<http://www.dlib.si>>.
- FERBEŽAR, Ina, HUBER, Damjan, 2024: Delati s slovenščino: delovno mesto kot prostor učenja. *Slovenščina 2.0: Empirične, Aplikativne in Interdisciplinarne Raziskave* 12/2. 269–293. <<https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2.269-293>>.

- FERBEŽAR, Ina, KLEMEN, Matej, 2024: Priseljenstvo: jezikovna politika in jezikovna integracija. Predgovor. *Slovenščina 2.0: Empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave* 12/2, 1–12.
- FERBEŽAR, Ina, LIKAR STANOVNIK, Petra, 2021: How to challenge prejudice in assessing the productive skills of speakers of closely related languages : (the case of Slovenia). Betty Lanteigne, Christine Coombe, James Dean Brown (ur.). *Challenges in language testing around the world: insights for language test users*. Singapore: Springer. 201–219.
- FERBEŽAR, Ina, ENIKO, Mateja, 2022: „Lah blatschem gotovina?“ : jezikovni profil uporabnika slovenščine na najnižji ravni. Nataša Pirih Svetina, Ferbežar Ina (ur.): *Na stičišču svetov*. Zbirka Obdobja, 41, Ljubljana: Založba Univerze. 2022. 99–108. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2022/11/Ferbezar-Eniko_Obdobja-41.pdf>, Repozitorij Univerze v Ljubljani – RUL>.
- GRGIČ, Matejka, 2022: Ne prvi, ne drugi, ne tuji, pa vendar *naš*, čeprav tuj: slovenski jezik v Italiji kot epistemološko vprašanj. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov*. Zbirka Obdobja, 41, Ljubljana: Založba Univerze. 109–116.
- JELEN MADRUŠA, Mojca (ur.), 2015: *Priročnik za izvajanje programa Uspešno vključevanje otrok priseljencev (UVOP)*. Ljubljana: ISA institut. <<http://www.medkulturnost.si/wp-content/uploads/2013/11/Priro%C4%8Dnik-za-izvajanje-programa-UVOP.pdf>>.
- Jezik in slovstvo* 49/3–4. Tematska številka. (2004). <<https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo/issue/view/1160>>.
- KNEZ, Mihaela, 2024: Sistemske rešitve jezikovnega vključevanja učencev in dijakov priseljencev v teoriji in praksi. *Slovenščina 2.0: Empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave* 12/2. 123–168. <<https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2.123-168>>.
- KOSMAČ, Urša, ILC KLUN, Mojca, 2023: Značilnosti povratnih selitev slovenske diaspore iz Argentine. *Dela* 60. 5–56.
- KRALJ, Tadej, 2023: Slovenščina v Torontu in okolici nekoč in danes. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.
- PIRIH SVETINA, Nataša, 2000: *Razvoj jezikovne zmožnosti pri usvajanju slovenščine kot drugega jezika*. Doktorska disertacija. Ljubljana: FF UL.
- PIRIH SVETINA, Nataša, 2005: *Slovenščina kot tuji jezik*. Domžale: Izolit.
- PIRIH SVETINA, Nataša, 2020: Slovenščina, ki je ni bilo v javnosti. *Teorija in praksa* 57. Posebna številka ob 40 letnici posveta Slovenščina v javnosti. 21–39.
- PIRIH SVETINA, Nataša, 2024: Leto plus pomeni plus: vpliv Leta plus na mednarodne študente in njihovo prilagajanje na življenje v Sloveniji. *Slovenščina 2.0: Empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave* 12/2, 294–323. <<https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2.294-323>>.
- Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o normativih in standardih za izvajanje programa osnovne šole*. Uradni list RS 50/2024 z dne 17. 6. 2024. <<https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2024-01-1733>>.
- Predstavitveni zbornik 2025/26. Študijski program Razredni pouk*. Ljubljana: UL PEF. <https://www.pef.uni-lj.si/wp-content/uploads/2025/05/Razredni_pouk-25-26.pdf> (dostop 27. 5. 2025).

- RUTAR, Sonja, PEVEC SEMEC, Katica, 2024: Upoštevanje prvega in učenje drugega jezika s perspektive celostnega pristopa vključevanja otrok priseljencev v slovenskih vrtcih in šolah. *Revija za elementarno izobraževanje* 17. 41–67.
- SCHOONMAKER-GATES, Elena, 2017: Regional Variation in the Language Classroom and Beyond: Mapping Learners' Developing Dialectal Competence. *Foreign Language Annals* 50/1.177–194.
- Slovenščina v javnosti*, 1983. Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije; Slavistično društvo Slovenije.
- STABEJ, Marko, 2019: Sojezičje: Utopija ali resnična možnost? Vesna Požgaj Hadži, Marko Ljubešić, Jerica Zihlerl (ur.): *Dialogu naproti*. Ljubljana: Založba UL. 281–290. <<https://doi.org/10.4312/9789537608255>>.
- STABEJ, Marko, 2004: Slovenščina kot tuji jezik in slovensko jezikovno načrtovanje. *Jezik in slovstvo* 49/3–4. 5–16.
- Strategija internacionalizacije visokega šolstva in znanosti v Republiki Sloveniji*, 2023. Ljubljana: Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in inovacije. <<https://www.gov.si/novice/2023-03-24-sprejeta-strategija-internationalizacije-visokega-solstva-in-znanosti-v-republiki-sloveniji-do-2030/>>.
- Strategija vključevanja tujcev, ki niso državljani Evropske unije, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije*, 2023. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MNZ/SOJ/Novice/2023/11-November/Strategija-vkljucevanja-tujcev-17.11.2023_pop.docx>.
- STRITAR KUČUK, Mojca, PIRIH SVETINA, Nataša, 2024: Študenti priseljenci in njihove slovenščine: pisna zmožnost udeležencev Leta plus. *Slovenščina 2.0: Empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave* 12/2. 200–232. <<https://doi.org/10.4312/slo2.0.2024.2.200-232>>.
- STRITAR KUČUK, Mojca, 2024: Prvi korpus slovenščine kot tujega jezika KOST 1. Špela Arhar Holdt, Simon Krek (ur.): *Razvoj slovenščine v digitalnem okolju*. Založba Univerze v Ljubljani. 93–117. <<https://doi.org/10.4312/9789612972561>>.
- Teorija in praksa* 57. Posebna številka ob 40 letnici posveta Slovenščina v javnosti. (2020).
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o osnovni šoli (ZOsn-K)*. Uradni list RS 16/2024 z dne 29. 2. 2024. <<https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2024-01-0440>>.
- ZORE, Nives, ZUPANC GROM, Renata, SLIVAR, Branko, PEVEC SEMEC, Katica (ur.), 2024: *Smernice za vključevanje otrok, učencev in dijakov iz drugih jezikovnih in kulturnih okoliš v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. <<https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Srednja-sola/Smernice-za-vkljucevanje-otrok-ucencev-in-dijakov-iz-drugih-jezikovnih-in-kulturnih-okolij-v-slovenski-vzgojno-izobrazevalni-sistem.pdf>>.

Nataša Logar

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
natasa.logar@fdv.uni-lj.si

Učitelj slovenščine – poklic prihodnosti?¹

V slovenskih šolah je začelo primanjkovati učiteljev. Napovedi kažejo, da se bo ta trend v prihodnje še okrepil. V prispevku smo za namen razprave o stanju (sploh stanju pri učiteljih slovenščine) zbrali nekaj statističnih podatkov, pogledali, kaj o poklicu učitelj trenutno piše v javnih medijih, in se ozrli na značilnosti generacije, ki začenja vstopati na trg dela. V SWOT-analizi smo med prednosti učiteljskega poklica uvrstili npr. delo z mladimi, med slabosti padanje ugleda, med priložnosti samostojnost pri delu, med nevarnosti pa nižje plače.

1 Uvod

Prispevek bi lahko imel šaljiv začetek: *Kaj imajo skupnega vozniki težkih tovornjakov, kuharji in učitelji razrednega pouka?* – Odgovor pa smeha žal ne dopušča: za vse tri poklice je več kot 80 % delodajalcev lani predvidevalo, da bodo v prihodnosti pri njih imeli težave z iskanjem kadra (Zavod RS za zaposlovanje 2024: 3). Karmen Pižorn, dekanja Pedagoške fakultete, je širše posledice primanjkovanja učiteljev (razrednega pouka) ponazorila z naslednjim (Pižorn v Jerič 2025):

Da nekdo sploh pride do vpisa na katero koli fakulteto, mora prej skozi predšolsko vzgojo, osnovno in srednjo šolo. Nihče ne pomisli, da če pedagoška fakulteta ne bo usposobila dobrega kadra, druge fakultete ne bodo imele dobrih študentov. Vsi tisti poklici, ki so danes morda bolj cenjeni in iskani, so prišli do te točke, ker je delovalo javno šolstvo in je mlade podpiralo pri uresničevanju njihovih potencialov.

Ali mora navedeno dejstvo skrbeti tudi nas? Če se bodo mladi še naprej raje odločali za druge poklice, ali bo kmalu začelo primanjkovati tudi učiteljev slovenščine? Da bi (a) dobili boljšo prestavo o trenutnem stanju poklica učitelja (slovenščine) pri nas, nato pa (b) spodbudili še razpravo o njem (sploh z mislimi na prihodnost), smo najprej zbrali nekaj z učiteljskim poklicem povezanih informacij, nato pa na te informacije pogledali še strateško ter ločili med prednostmi, slabostmi in priložnostmi, ki jih poklic učitelja (slovenščine) trenutno ima, ter nevarnostmi, ki prežijo nanj.

¹ Izraz *učitelj* in druga poimenovanja za poklice v moški slovnični obliki v celotnem prispevku uporabljamo nevtravno in enakovredno za vse spole.

2 Učitelji in učenci ter bodoči učitelji slovenščine v številkah

Evropski center za razvoj poklicnega usposabljanja (Cedefop), ki za Evropsko komisijo in države članice EU oblikuje ter izvaja politike poklicnega izobraževanja, je v lanskem poročilu ocenil, da bo v obdobju 2022–2035 potreba po zaposlenih v izobraževalnih poklicih zelo visoka. Evropa bo v tem času potrebovala več kot sedem milijonov izobraževalcev (gre za poklice od vzgojitelja v vrtcu do visokošolskega učitelja), kar te poklice uvršča celo na drugo mesto po številu trenutno zaposlenih, takoj za strokovnjaki poslovnih ved (Cedefop 2024a).

Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD) je v lanskem zborniku *Pogled na izobraževanje* med drugim poročala o 18 državah izmed 21, v katerih je na začetku šolskega leta 2023/24 primanjkovalo učiteljev, ter o 21 državah izmed 34, v katerih se je število osnovnošolskih in srednješolskih učiteljev, mlajših od 30 let, v zadnjem desetletju zmanjšalo (OECD 2024: 418, 423). Iz zbornika ni razvidno, ali je tudi Slovenija sodila med prve, medtem ko je bil trend pri mlajših učiteljih pri nas vendarle ugoden: njihov delež se je s 5,7 % v letu 2013 povečal na 9,8 % v letu 2022. Obenem so projekcije Cedefopa (2024b) za prihodnje desetletje pokazale, da je v Sloveniji prav pri vzgojiteljih, učiteljih in šolskih sodelavcih mogoče že kmalu pričakovati opazno največji zaposlitveni upad, celo večjega kot recimo v dejavnostih kmetijstvo, gozdarstvo in ribištvo ali pa gradbeništvo.²

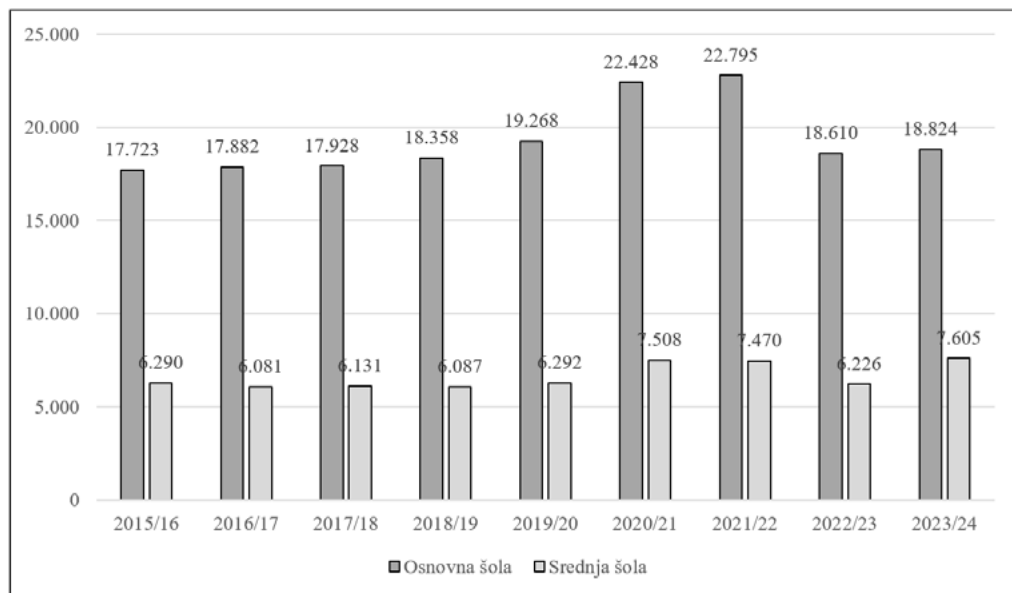
V preteklih devetih šolskih letih smo imeli v Sloveniji po podatkih Statističnega urada RS (SURS) v skupnem povprečju zaposlenih 19.313 osnovnošolskih in 6.632 srednješolskih učiteljev (slika 1). V primerjavi s šolskim letom 2015/16 je bilo takoli zaposlenih 6 % več osnovnošolskih in 21 % več srednješolskih učiteljev.

Prav tako po podatkih SURS-a (2024c) je bil pri nas v šolskem letu 2023/24 delež zaposlenih osnovnošolskih učiteljev, starih 50 let ali več, 31-odstotni, medtem ko je bil po podatkih OECD-ja (2024: 440) v letu 2022 delež starejših slovenskih srednješolskih učiteljev 49-odstotni (isti vir navaja tudi primerjalni podatek za leto 2013 – takrat je bil delež slovenskih srednješolskih učiteljev, starih 50 let ali več, za 15 % nižji).

Manj jasni so podatki o tem, koliko učiteljev v Sloveniji že zdaj primanjkuje. Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje je oktobra 2024 pripravilo izračun o okrog 1400 manjkajočih učiteljih, medtem ko je združenje ravnateljev hkrati podalo precej višjo oceno, v kateri je šlo za 2700 učiteljev samo v osnovnih šolah (Kuralt 2024;

² Manjši, a še vseeno upad zaposlenih vzgojiteljev, učiteljev in šolskih sodelavcev je Cedefop napovedal tudi za Dansko, Estonijo, Grčijo, Poljsko, Portugalsko, Finsko, Hrvaško, Latvijo in Litvo; hkrati je treba upoštevati, da so imeli pri Sloveniji majhen vzorec.

Smajila 2024). Temeljita analiza trenutnega stanja je na šolskem ministrstvu še v pripravi, po tri leta starih podatkih Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport (Neubauer 2022) pa naj bi se v tem desetletju v slovenskih osnovnih in srednjih šolah upokojilo največ učiteljev razrednega pouka ter podaljšanega bivanja, dalje pa tudi slovenščine, matematike, športne vzgoje idr.

Slika 1: Število zaposlenih učiteljev v osnovnih in srednjih šolah v Sloveniji, 2015/16–2023/24

Vir podatkov: SURS (2017a–2024a). V SURS (2017a) je pojasnjeno, da številke pri osnovnošolskih učiteljih zajemajo tako učitelje v osnovnih šolah za mladino kot v osnovnih šolah za odrasle. Leta 2016 so namreč začeli podatke o zaposlenih v izobraževanju zajemati iz administrativnih evidenc, zato ločeno prikazovanje ni bilo več mogoče.

Poglejmo še na drugo stran, k številu učencev in dijakov v Sloveniji v zadnjem desetletju. To število se je najprej od leta 2015 dalje rahlo zmanjševalo in leta 2020 doseglo najnižjo točko (80.456), nato pa se je v letih 2021–2024 postopno povečevalo in leta 2024 doseglo vrh pri 90.307 učencih in dijakih (SURS 2015; 2016; 2017b–2024b). Kmalu bo sledilo ponovno zmanjšanje te populacije, saj je število živorojenih otrok v Sloveniji od leta 2010 do leta 2023 upadlo, in sicer z 22.343 na 16.989, kar je 24-odstotna razlika (SURS 2025). Sicer pa je bilo po podatkih OECD-ja (2024: 358) v slovenskih javnih osnovnih šolah v letu 2022 v razredu povprečno 19 učencev, kar nas je izmed 38 tam primerjanih držav uvrstilo na 27. mesto.³

³ Povprečje v državah OECD-ja je bilo 21; največ učencev (28) med vsemi primerjanimi državami so imele šole v Čilu, sledila sta Japonska in Združeno kraljestvo (po 27); najmanj učencev so imele šole v Kostariki, Luksemburgu ter Peruju (15, 15, 13).

Podatkov, podobnih zgornjim, a izrecno o učiteljih slovenščine, ne moremo podati, saj niso splošno dostopni. Smo pa s pomočjo zaposlenih v službah za študijske zadeve na dveh javnih fakultetah, kjer izobražujejo bodoče učitelje slovenščine – natančneje: magistre profesorje slovenskega jezika in književnosti –, za preteklo desetletje pridobili podatke o (a) številu študentov, ki so se vpisali v 1. letnik magistrskih programov pedagoške smeri, in (b) številu študentov, ki so ta študij tudi uspešno zaključili (tabela 1).⁴

Fakulteta, oddelek	Število vpisanih v 1. letnik // letno povprečje	Število magistrskih profesorjev // letno povprečje
FF UL, Oddelek za slovenistiko	407 // 40,7	280 // 28
FHŠ UP, Oddelek za slovenistiko	49 // 4,9	39 // 3,9
Skupaj	456 // 45,6	319 // 31,9

Tabela 1: Število študentov, vpisanih v 1. letnik slovenističnih magistrskih programov pedagoške smeri, ter število študentov, ki so na teh programih pridobili naziv magister profesor slovenskega jezika in književnosti, 2013/14–2023/24

Vir podatkov: B. F. (osebno e-sporočilo, 8. 5. 2025); A. C. (osebno e-sporočilo, 14. 5. 2025).⁴

Tabela kaže, da se je na navedene študijske programe v preteklih desetih letih vpisalo dobrih 450 študentov oz. v povprečju 45 na leto. Od teh jih je študij uspešno zaključilo dobrih 300 oz. povprečno 32 na leto, kar je 70-% uspešnost. V prihajajočem študijskem letu 2025/26 je število vpisnih mest za državljane RS in EU na teh programih naslednje (Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani 2025; Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem 2025; Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru 2025): FF UL 65; FHŠ UP 18; FF MB 40. Če predpostavimo, da je bil tudi v minulih letih študentom na voljo enak ali podoben obseg vpisnih mest, potem nam primerjava z drugim stolpcem zgornje tabele pove, da je bila ponudba študijskih mest na pedagoških slovenistikah v preteklem desetletju vedno večja od povpraševanja.

⁴ Za podatke smo zaprosili tudi FF MB, a jih nismo dobili. Predstojnica Oddelka za slovanske jezike in književnosti izr. prof. dr. Blanka Bošnjak nam je odgovorila (osebno e-sporočilo, 27. 5. 2025): »Spoštovani, v imenu Oddelka za slovanske jezike in književnosti se vam vljudno opravičujem, vendar ne želimo sodelovati pri raziskavi.« Sodeč po številu vpisnih mest in podatkih ostalih dveh fakultet, se na FF MB v 1. letnik magistrskega študija pedagoške slovenistike verjetno vpiše okrog 30 študentov letno.

3 Poklic učitelja v medijih

Avgusta 2024 smo na naslovnica večjih slovenskih medijev med drugim brali: *Tik pred koncem počitnic iščejo kar 600 predmetnih učiteljev* (Grešovnik 2024); *V slovenskih šolah primanjkuje učiteljev: Ponekod poučujejo upokojeni učitelji, študentje in celo ljudje brez ustrezne izobrazbe* (Suvorov 2024); *Kako visoke so v resnici plače učiteljev, ki jih kronično primanjkuje* (P. 2024). Po tovrstni javni podobi se je učiteljski poklic pri nas v zadnjih dveh letih postavil ob bok drugima dvema dejavnostma, v katerih že dlje časa primanjkuje zaposlenih, namreč gostinstvu ter zdravstvu in socialnemu varstvu (Da. 2025; P., H. 2025; Zavod RS za zaposlovanje 2024). Med iskanimi učitelji mediji trenutno poleg osnovnošolskih predmetnih učiteljev izrecno izpostavljajo še učitelje matematike ter naravoslovnih predmetov in učitelje srednješolskih strokovnih predmetov (Grešovnik 2024; Steiner b. d.; Suvorov 2024; Znoj 2025). V prispevkih novinarjev iz zadnjih dveh let (Jakše 2025; Lesjak Šilak 2024; Smajila 2024; STA, Presekar 2024; STA 2025; Znoj 2025) se s poklicem učitelja sicer povezujejo še nizke plače in vse bolj zahtevne delovne razmere (veliko administrativnega dela, vedenjske težave učencev, pritiski staršev) ter zmanjšanje ugleda poklica nasploh.

Po drugi strani so v medijih objavljeni tudi prispevki, ki učiteljski poklic prikazujejo v pozitivni luči (H. 2025; Jerič 2025; K. 2024; Kuralt 2024; Kuralt 2025; Lu 2024; Peršolja 2025; Pirc 2025; Senica 2025).⁵ V njih učitelji pripovedujejo, da je njihov poklic lep, če zna posameznik v njem vzpostavljati pristne odnose z učenci, z drugimi učitelji in s starši ter če razume, da sta del poučevanja tako postavljanje mej kot humor. Dober učitelj po njihovem mnenju pri učencih krepi sodelovanje in ustvarjalnost. Zavedajo se, da učitelj ni več vrhovna avtoriteta, ki odloča, kako je nekaj prav, temveč je motivator in vodja. Pomembno se jim zdi, da učence do razumevanja vodijo tudi s praktičnimi projekti. Poročajo o tem, da jih učenci spoštujejo in cenijo, sploh če je učitelju mar zanje. In še: »Biti učitelj je nekaj najlepšega, kar se mi je lahko zgodilo, ker vsak dan opravljam poklic, pri katerem gledam mlade ljudi, kako odraščajo, se razvijajo, in jim lahko dam del sebe, da bomo imeli boljši jutri« (Holobar v Kuralt 2025).

4 Generacija Z na trgu dela

V generacijo Z spadajo otroci, mladostniki in odrasli, rojeni med letoma 1995 in 2012.⁶ Raziskave kažejo (Chillakuri 2020; Cho, Bonn in Han 2018; Goh in Baum

⁵ Veliko teh prispevkov je nastalo v okviru pobude *Učitelj sem! Učiteljica sem!*, ki jo od leta 2019 podpira AmCham Slovenija.

⁶ Različni viri navajajo nekoliko različne letnice, tukajšnji sta uporabljeni v uvodu prispevka Pham idr. (2023),

2021), da dajejo pripadniki te generacije pri izbiri poklica in zaposlitve izrazito prednost delu, ki je pomenljivo, vznemirljivo ter ustvarjalno. Chillakuri (2020) povzema še, da so pripadnikom generacije Z pomembne družbene vrednote, ki jim zaposlovalec sledi. Zelo cenijo možnosti napredovanja in nenehnega učenja. Blizu jim je samostojnost pri delu, a si od nadrejenega želijo pogostih in takojšnjih povratnih informacij. Pričakujejo (in pri tem so nepotrpežljivi), da bodo karierno napredovali, če so na določeni stopnji izpolnili vse obveznosti. Pomembna sta jim tudi ravnovesje med delom in preostalim življenjem ter prilagodljivo delovno okolje. Kljub temu da radi delajo na daljavo, menijo, da so del službe tudi pristni osebni odnosi s sodelavci. V delo so radi vključeni, ne ustreza jim vloga pasivnih opazovalcev ali sledilcev, potrebujejo mentoriranje, ne ukazovanje. So bolj ambiciozni in samozavestni kot generacija pred njimi, močno se zanašajo na lastne učne zmožnosti, so pa tudi (preveč) osredotočeni na podrobnosti in pogosto zaskrbljeni.

Zadnji pripadniki generacije Z bodo svoje prve pogodbe o zaposlitvi sklenili okrog leta 2035. Čaka jih trg dela, ki ga danes v marsičem ni mogoče predvideti. Tehnologije na čelu z umetno inteligenco že sedaj spreminjajo številne poklice, delo se avtomatizira tudi tam, kjer robotov še pred kratkim nismo pričakovali. Prek klepetalnikov je generativna umetna inteligenca v zadnjih dveh letih opazno stopila tudi v izobraževanje. V Logar (2025: 374–375) smo o tem zapisali:

Dosedanji podatki in razmisleki o uporabi umetne inteligence v izobraževanju kažejo, da gre na učenčevi, dijakovi ali študentovi strani predvsem za dobrodošel pripomoček pri učenju in utrjevanju znanja ter ustvarjanju osnutkov in zbiranju zamisli za pisne izdelke; na učiteljski strani pa za pripomoček, ki izboljša priprave na učno uro, omogoča nove načine poučevanja z več interaktivnosti, sodelovanja in personalizacije ter je do neke mere zmožen celo avtomatiziranja povratnih informacij.

Vsekakor pa ima uporaba umetne inteligence za te namene tudi slabosti. Med njimi so nezanesljivost klepetalnikovih informacij, preveliko zanašanje na njegovo pomoč, pasivizacija razmišljanja in neetična uporaba ter (zlasti pri učiteljih) preslabo poznavanje te tehnologije nasploh (prav tam: 375; prim. tudi Licardo idr. 2025).

Četudi ne vemo povsem natančno, kakšen bo trg dela čez deset let, se temeljne kompetence zanj izrisujejo že sedaj. Delodajalci bodo iskali posameznike, ki so digitalno pismeni, dobro komunicirajo in sodelujejo, znajo razmišljati analitično in kritično ter so se sposobni samostojno učiti, tuji pa jim nista niti ustvarjalnost in prilagodljivost (Poročilo o vseživljenjski karierni orientaciji [...] 2024: 114–115; World Economic Forum 2025: 40; Zavod RS za zaposlovanje in Euroguidance Slovenija 2024: 2).

5 Učitelj (slovenščine): prednosti, slabosti, priložnosti, nevarnosti

»Strateški marketing je miselnost in proces, s katerim poskušajo organizacije preživeti in se razvijati v konkurenčnih razmerah sorazmerno svobodnega trga« (Iršič 2024: 29). Ključen del strateškega marketinga (pa tudi širšega strateškega menedžmenta) sta analiza notranjega in zunanjega okolja organizacije (lastni viri, konkurenca, odjemalci, značilnosti trga itd.) ter strateška diagnoza. Diagnoza pomeni ovrednotenje v obeh predhodnih analizah pridobljenih informacij, in sicer z vidika strateških prednosti in pomanjkljivosti ter z vidika strateških priložnosti in nevarnosti. Uveljavljeno poimenovanje za strateško analizo in diagnozo je SWOT-analiza (angl. *S – strengths, W – weaknesses, O – opportunities, T – threats*). Prednosti SWOT-analize so v tem, da je preprosta za uporabo in ne zahaja v podrobnosti, vizualno preprosto pokaže po dva para nasprotij, spodbuja skupinsko razpravo ipd. (prav tam: 155–156, 159, 162; Gürel in Tat 2017: 1003).

Predmet SWOT-analize niso le organizacije in podjetja, temveč tudi države, projekti, posameznikova kariera itd. Sami smo jo izbrali za prikaz trenutnega stanja poklica učitelja (slovenščine) pri nas. Matriko smo omejili na informacije iz predhodnih treh poglavij tega prispevka, kaže pa jo slika 2.

Notranje okolje	Prednosti • delo z mladimi • odnosi (sodelovanje, motiviranje, vodenje) • spoštovanje, cenjenost • <u>prosta mesta na študijskih programih</u>	Slabosti • <u>skorajšnja upokojitev večjega števila učiteljev</u> • padanje ugleda • premajhen vpis na študij
	Priložnosti • pomenljivo delo • nenehno učenje • prilagodljivo delovno okolje • ravnovesje med delom in ostalim življenjem • samostojnost pri delu	Nevarnosti • višje plače drugje • manj stresne delovne razmere drugje • uporabnost učiteljskih kompetenc drugje • umetna inteligenca

Slika 2: Učitelj (slovenščine) – SWOT-analiza

Podčrtano so navedene prvine, ki veljajo izrecno (tudi) za učitelje slovenščine.

Matrika daje izhodišče za razpravo. Ne ponuja rešitev za slabosti in nevarnosti, ker že SWOT-analiza kot metoda temu ni namenjena. Poleg tega je podoba matrike

dokaj odvisna od osebe, ki jo je izdelala, zato bi lahko bila povsem drugačna, če bi jo pripravil kdo drug. Je pa po drugi strani povsem jasen cilj razprave, ki jo želi spodbuditi – z besedami strokovnjaka za strateški marketing se ta glasi: »svoje ključne prednosti uskladiti s priložnostmi v zunanjem okolju«, tako da bodo naši »[r]esursi [...] postali konkurenčne prednosti« in bo »z njimi mogoče zagotavljati večjo vrednost za odjemalce, kot to uspe konkurentom« (Iršič 2024: 165).

6 Sklep

Mediji tu in tam objavijo prispevke, katerih osrednji del so sezname t. i. poklicev prihodnosti. V nekaj nedavnih objavah so bili na teh seznamih npr. strokovnjak za umetno inteligenco in virtualno resničnost, robotik, bioznanstvenik, nanotehnolog, strokovnjak za trajnost okolja, kibernetsko varnost in analizo podatkov, dalje pa še npr. ustvarjalec vsebin, psihoterapevt ter življenjski trener (Husejnović 2022; Promo Delo 2023; S. 2025; Uredništvo 2024). Poklic učitelja (slovenščine) se na te sezname ni uvrstil, kar pa je povsem razumljivo, saj ne gre za nov ali moderen poklic. A še vseeno si prihodnosti brez učiteljev ni mogoče predstavljati. K. Pižorn ima prav: do cenjenih in iskanih strokovnjakov za umetno inteligenco, trajnost okolja, psihoterapijo itd. bomo prišli le, če bodo njihove potenciale že od zgodnjega otroštva dalje prepoznavali in krepili kompetentni učitelji. Da pa bi imeli take učitelje (in dovolj njih), je treba v učiteljske vrste pritegniti najboljše iz učeče se generacije. Ta naloga ni niti približno lahka, saj se okrog tega cilja zbirajo številni zaposlovalci.

O rešitvah, ki bi jih potrebovali, če bi se začel kmalu kazati tudi trend primanjko-
vanja učiteljev slovenščine, v prispevku nismo razmišljali, se pa ena rešitev ponuja kar sama, nas nič ne stane in je imamo kot del učiteljske skupnosti v primerjavi z drugimi poklici v obilju. Učiteljica slovenščine na OŠ Frana Albrehta Kamnik jo je ubesedila takole: »Kar nekaj sem jih [...] že navdušila za poklic učitelja in so se kasneje odločili za razredni pouk« (Mazej v Kuralt 2025). Bi morda veljalo začeti oz. nadaljevati kar tu, pri stari modrosti *zgledi vlečejo*?

VIRI IN LITERATURA

- CEDEFOP, 2024a: *Skills Intelligence: Future Jobs*. <<https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/future-jobs?year=2022-2035&country=EU27#5>>.
- CEDEFOP, 2024b: *Skills Intelligence: Slovenia*. <<https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/countries?country=SI#1>>.
- CHILLAKURI, Bharat, 2020: Understanding Generation Z Expectations for Effective Onboarding. *Journal of Organizational Change Management* 33/7. 1277–1296. <<https://doi-org.nukweb.nuk.uni-lj.si/10.1108/JOCM-02-2020-0058>>.
- CHO, Meehee, BONN, Mark A., HAN, Su Jin, 2018: Generation Z's Sustainable Volunteering: Motivations, Attitudes and Job Performance. *Sustainability* 10/5. 1–16. <<https://doi-org.nukweb.nuk.uni-lj.si/10.3390/su10051400>>.
- DA., La., 2025: Januarja pričakovano višja brezposelnost: Delavcev primanjkuje v gostinstvu, šolstvu, zdravstvu. *MMC RTV Slovenija*. <<https://www.rtvlo.si/slovenija/januarja-pricakovano-visja-brezposelnost-delavcev-primanjkuje-v-gostinstvu-solstvu-zdravstvu/735652>>.
- Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, 2025: *Razpis za vpis na magistrski študij 2025/26*. <<https://fhs.upr.si/magistrski-studij/#RAZPIS>>.
- Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2025: *Število vpisnih mest v magistrske študijske programe v študijskem letu 2025/2026*. <https://www.ff.uni-lj.si/sites/default/files/documents/02%20Priloga%202020_FF_odklenjena.pdf>.
- Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, 2025: *Število vpisnih mest v magistrske študijske programe v študijskem letu 2025/2026*. <https://moja.um.si/bodoci-studentje/Documents/podiplomski_razpis_2025-26/vpisna_mesta_2.stopnja_SLO%26EU.pdf>.
- GOH, Edmund, BAUM, Tom, 2021: Job Perceptions of Generation Z Hotel Employees towards Working in Covid-19 Quarantine Hotels: The Role of Meaningful Work. *International Journal of Contemporary Hospitality Management* 33/5. 1688–1710. <<https://doi-org.nukweb.nuk.uni-lj.si/10.1108/IJCHM-11-2020-1295>>.
- GREŠOVNIK, Tadej, 2024: Tik pred koncem počitnic iščejo kar 600 predmetnih učiteljev. *24ur.com*. <<https://www.24ur.com/novice/svet/tik-pred-koncem-pocitnic-iscejo-kar-600-predmetnih-uciteljev.html>>.
- GÜREL, Emet, TAT, Merba, 2017: SWOT Analysis: A Theoretical Review. *Journal of International Social Research* 10/51. 994–1006. <https://www.researchgate.net/publication/319367788_SWOT_Analysis_A_Theoretical_Review>.
- H., K., 2025: Naj učitelj leta 2025 je Milan Mandeljc. *24ur.com*. <<https://www.24ur.com/novice/slovenija/naj-ucitelj-leta-2025-je-milan-mandeljc.html>>.
- HUSEJNOVIČ, Karmelina, 2022: 10 potencialnih poklicev prihodnosti, ki ta hip (še) ne obstajajo. *24ur.com*. <<https://www.24ur.com/novice/znanost-in-tehnologija/10-potencialnih-poklicev-prihodnosti-ki-ta-hip-se-ne-obstajajo.html>>.
- IRŠIČ, Matjaž, 2024: *Strateški marketing: Temeljni koncepti, metodologija in uporaba*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. <<https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/843>>.

- JAKŠE, Maja, 2025: Primanjkuje okrog 4000 vzgojiteljev in učiteljev, starši s peticijo »Skupaj za šole«. *24ur.com*. <<https://www.24ur.com/novice/slovenija/primanjkuje-okrog-4000-vzgojiteljev-in-uciteljev-starsi-zagnali-peticijo-skupaj-za-sole.html>>.
- JERIČ, Petra, 2025: Kako na svoj poklic gledajo bodoči zdravniki, učitelji in psihologi?. *MMC RTV Slovenija*. <<https://www.rtvsl.si/slovenija/kako-na-svoj-poklic-gledajo-bodoci-zdravniki-ucitelji-in-psihologi/736766>>.
- KURALT, Špela, 2024: Ravnatelj pravijo, da primanjkuje 7000 strokovnih delavcev. *Delo*. <<https://www.delo.si/novice/slovenija/ravnatelj-pravijo-da-primanjkuje-7000-strokovnih-delavcev>>.
- KURALT, Špela, 2025: Ne moremo ocenjevati ribe, kako je splezala na drevo. *Delo*. <<https://www.delo.si/novice/slovenija/ne-moremo-ocenjevati-ribe-kako-je-splezala-na-drevo>>.
- LESJAK ŠILAK, Taja, 2024: »Učitelj, ki dela v trgovini, dobi večjo plačo kot v razredu.« *MMC RTV SLOVENIJA*. <<https://www.rtvsl.si/slovenija/ucitelj-ki-dela-v-trgovini-dobi-vecjo-placo-kot-v-razredu/719139>>.
- LICARDO, Marta, idr., 2025: *Generativna umetna inteligenca v izobraževanju: Analiza stanja v primarnem, sekundarnem in terciarnem izobraževanju*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. <<https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/950>>.
- LOGAR, Nataša, 2025: Novinarjeva jezikovna orodja za slovenščino. Igor Vobič, Jernej Amon Prodnik (ur.): *Novinarstvo na prelomnicah*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 359–385.
- LU, Damjan Franz, 2024: Učitelj mora hoditi tudi po robu. *Nedeljski Dnevnik*. <<https://www.dnevnik.si/nedeljski/aktualno/tema-tedna/ucitelj-mora-hoditi-tudi-malce-po-robu-2688501/>>.
- NEUBAUER, Sarah, 2022: Šolarjev več, učiteljev manj: slovenski učitelji med najstarejšimi v Evropi. *N1 Slovenija*. <<https://n1info.si/novice/slovenija/solarjev-vec-uciteljev-manj-slovenski-ucitelji-med-najstarejsimi-v-evropi/>>.
- OECD, 2024: *Education at a Glance 2024: OECD Indicators*. <https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2024_c00cad36-en.html>.
- P., M., H., K., 2025: Dom upokojencev bo zaposlil šest delavk iz Nepala: »Kadra v Sloveniji ni«. *24ur.com*. <<https://www.24ur.com/novice/slovenija/dom-upokojencev-bo-zaposlil-sest-delavk-iz-nepala-kadra-v-sloveniji-ni.html>>.
- P., P., 2024: Kako visoke so v resnici plače učiteljev, ki jih kronično primanjkuje. *Siol.net*. <<https://siol.net/novice/slovenija/kako-visoke-so-v-resnici-place-uciteljev-ki-jih-kronicno-primanjkuje-641935>>.
- PERŠOLJA, Mateja, 2025: Ko ulomki izgubijo smisel. *Delo*. <<https://www.delo.si/mnenja/gostujoce-pero/ko-ulomki-izgubijo-smisel>>.
- PHAM, Thanh Hang, idr., 2024: A Bibliometrics Analysis of Studies on Generation Z's Self-perceived Careers. *Cogent Business & Management* 11/1. <<https://www.tandfonline.com/nukweb.nuk.uni-lj.si/doi/full/10.1080/23311975.2024.2327120>>.
- PIRC, Helena, 2025: Ah, ta leta! – O učiteljih, ki puščajo neizbrisen pečat. *MMC RTV Slovenija*. <<https://www.rtvsl.si/moja-generacija/ah-ta-leta/ah-ta-leta-o-uciteljih-ki-puscajo-neizbrisen-pecat/737354>>.

- Poročilo o vseživljenjski karierni orientaciji za prihodnje potrebe trga dela v Sloveniji in Avstriji*, 2024. <https://www.ozs.si/datoteke/ozs/sekcije/Iris/Projekt%20Mobita%20SI%20AT/Mob_D112_Joint%20report_SI_final.pdf>.
- SENICA, Saša, 2025: Učitelj kemije je najlepši poklic. *Delo*. <<https://www.delo.si/novice/znatoteh/ucitelj-kemije-je-najlepsi-poklic>>.
- SMAJILA, Barbara M., 2024: Koliko učiteljev manjka v šolah? Štrukelj: Ministrstvo nima resnih analiz. *N1 Slovenija*. <<https://n1info.si/novice/slovenija/koliko-uciteljev-manjka-v-solah-strukelj-ministrstvo-nima-resnih-analiz/>>.
- STA, 2025: Med otroki je vse več nasilja, starši pa v šole prihajajo z odvetniki. *24ur.com*. <<https://www.24ur.com/novice/slovenija/med-otroki-je-vse-vec-nasilja-starsi-pa-v-sole-prihajajo-z-odvetniki.html>>.
- STA, Presekar, Domenika, 2024: Veliko pomanjkanje učiteljev: »Zaradi obremenitve zaposleni zbolevalo«. *N1 Slovenija*. <<https://n1info.si/novice/slovenija/veliko-pomanjkanje-uciteljev-zaradi-obremenitve-zaposleni-zbolevalo/>>.
- STEINER, Neža, b. d.: Iz 24UR: Kdo še želi biti učitelj? *24ur.com*. <https://www.24ur.com/video/iz-24ur-kdo-se-zeli-bit-ucitelj_63314402.html>.
- SURS, 2015: *1. januarja 2015 vsak tretji odrasel prebivalec Slovenije upokojenec*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/5639>>.
- SURS, 2016: *1. januarja 2016 vsak tretji odrasel prebivalec Slovenije upokojenec*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/6389>>.
- SURS, 2017a: *Strokovni delavci v osnovnih in srednjih šolah za mladino odrasle, šolsko leto 2015/16*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/6940>>.
- SURS, 2017b: *V 2017 delež prebivalcev Slovenije s terciarno izobrazbo za 1,1 odstotne točke višji kot leta 2016*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/7128>>.
- SURS, 2018a: *Z vsakim šolskim letom več učiteljev. Odstotek moških med pedagoškimi delavci se dviga s stopnjami izobraževanja*. <<https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/7700>>.
- SURS, 2018b: *V 2018 delež prebivalcev Slovenije s terciarno izobrazbo za 0,5 odstotne točke višji kot leta 2017*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/7835>>.
- SURS, 2019a: *V srednjih šolah nekaj manj učiteljev, v osnovnih šolah nekaj več*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/7858>>.
- SURS, 2019b: *V 2019 delež prebivalcev Slovenije s terciarno izobrazbo za 0,5 odstotne točke višji kot leta 2018*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8552>>.
- SURS, 2020a: *V osnovnih in srednjih šolah nekaj več učiteljic in učiteljev*. <<https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/8907>>.
- SURS, 2020b: *V 2020 delež prebivalcev Slovenije s terciarno izobrazbo za 0,3 odstotne točke višji kot leta 2019*. <<https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/9263>>.
- SURS, 2021a: *V osnovnih in srednjih šolah nekaj več učiteljic in učiteljev*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/9632>>.
- SURS, 2021b: *Bolje izobraženi kot pred desetimi leti*. <<https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/10011>>.
- SURS, 2022a: *Delež moških med vodstvenimi delavci v osnovnošolskem izobraževanju enkrat večji kot med vsemi zaposlenimi*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/10389>>.

- SURS, 2022b: *Delež terciarno izobraženih prebivalcev presega četrtino*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/10772>>.
- SURS, 2023a: *V osnovnih šolah več učencev, manj učiteljev*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/11169>>.
- SURS, 2023b: *Manj kot milijon aktivnih prebivalcev*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/11504>>.
- SURS, 2024a: *V osnovnih in srednjih šolah v tem šolskem letu več učiteljev*. <<https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/11657>>.
- SURS, 2024b: *Manj kot milijon aktivnih prebivalcev*. <<https://www.stat.si/StatWeb/sl/News/Index/13268>>.
- SURS, 2024c: *Najdaljše počitnice v letu se končujejo*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/13053>>.
- SURS, 2025: *Materinski dan 2025*. <<https://www.stat.si/statweb/News/Index/13505>>.
- SUVOROV, Anja, 2024: V slovenskih šolah primanjkuje učiteljev. *MMC RTV Slovenija*. <<https://www.rtvsllo.si/slovenija/v-slovenskih-solah-primanjkuje-uciteljev/716903>>.
- Uredništvo, 2024: 10 poklicev prihodnosti, ki jih morate poznati. *Maribor24.si*. <<https://maribor24.si/top-siht/10-poklicev-prihodnosti-ki-jih-morate-poznati/>>.
- World Economic Forum, 2025: *Future of Jobs Report 2025*. <https://reports.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_Report_2025.pdf>.
- Zavod RS za zaposlovanje, 2024: *Poročilo o značilnostih primanjkljajev po poklicih: Rezultati raziskave Napovednik zaposlovanja, jesen 2024*. <<https://www.ess.gov.si/partnerji/trg-dela/napovednik-zaposlovanja/>>.
- Zavod RS za zaposlovanje, Euroguidance Slovenija, 2024: *Zaposlitev ali nadaljevanje izobraževanja*. <https://www.ess.gov.si/fileadmin/user_upload/Iskalci_zaposlitve/Dokumenti_IZ/Zaposlitev_ali_nadaljnje_izobrazevanje.pdf>.
- ZNOJ, Petra, 2025: Bližajo se vpisi v šole: Bo prihodnje leto v razredih sploh dovolj učiteljev?. *Svet24.si*. <<https://svet24.si/novice/zaposlitev/pomanjkanje-uciteljev-solstvo-vpis-osnovne-sole-srednje-sole-1395536>>.

**80 let Inštituta za slovenski jezik
Frana Ramovša ZRC SAZU**

Dejan Gabrovšek

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

dejan.gabrovsek@zrc-sazu.si

Leksikografija sodobnega slovenskega knjižnega jezika na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v časovni perspektivi

Prispevek uvodoma predstavlja zgodovino Oddelka za leksikologijo na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša. Osredotoča se na slovnična in slovarska dela, ki so nastajala ali nastajajo na oddelku, zlasti *Slovar slovenskega knjižnega jezika* in v sedanjem času *eSSKJ*. Na koncu na kratko opiše glavne razlike med preteklimi in sedanjimi slovarskimi in slovničnimi raziskavami.¹

1 Uvod

Oddelek za leksikologijo (v predhodnih obdobjih tudi Sekcija za slovar, Leksikografski oddelek, Leksikološka sekcija) je že od začetka pomemben del Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Oddelek je zadolžen za pripravo splošnih razlagalnih slovarjev slovenskega jezika in specializiranih slovarjev sodobne slovenščine. V zadnjih desetletjih v okviru oddelka nastajajo tudi bolj slovnično naravnane raziskave.

2 Nastajanje slovarjev

Zgodovino oddelka obravnavamo po obdobjih glede na to, kateri slovarji so v posameznih obdobjih nastajali. Slovarsko delo, katerega končni rezultat je *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), je bilo glavno delo Sekcije za slovar od njenega nastanka do leta 1991, zato mu namenjamo večino tega poglavja.

2.1 Prvo obdobje: zbiranje gradiva in oblikovanje idej (1945–1962)

Prve ideje o novem (čeprav še ne povsem opredeljeno, kakšnem) slovarju segajo že v čas pred drugo svetovno vojno (Suhadolnik 1997: 558; Hajnšek-Holz 1998: 10),²

1 Prispevek je nastal kot del raziskovalnega programa P6-0038 in raziskovalnega projekta Z6-60182, ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

2 Natančneje o nastajanju slovarjev v člankih Staneta Suhadolnika (1963, 1968, 1981, 1997) in Milene Hajnšek-Holz

cilji novoustanovljenega Inštituta za slovenski jezik pa so bili že takoj po ustanovitvi velikopotezni in so vključevali naslednje slovarje (Jakopin 1992: 15):

- véliki akademski slovar,
- nova izdaja slovarja tipa Pleteršnikovega slovarja,
- véliki terminološki slovar,
- nova izdaja *Slovenskega pravopisa*.

Véliki akademski slovar bi v smislu tezavra zajel celotno slovensko besedišče od začetka zapisane slovenščine do danes s podatki o časovnem in krajevnem izvoru in morebitnem izumrtju besede, s podatki o pomenskih spremembah itd. Kot lahko razberemo tudi iz zapisov, tovrstni slovar nikoli ni bil uresničen, ker ga je prvenstveno prehitel format razlagalnega slovarja srednjega obsega, ki je bil v tistem obdobju evropsko aktualnejši, slovenski slovaropisci pa so imeli za to dober zgled pri čeških leksikografih.³ Projekt razlagalnega slovarja sodobne slovenščine je sprožil tudi dolgoletno intenzivno mednarodno strokovno sodelovanje. Tako se je opustila začetna zamisel, da bi bil novi razlagalni slovar sodobne slovenščine neke vrste nadaljevanje Pleteršnikovega slovarja, ki bi časovno zajel leksiko po njegovem nastanku (o tem podrobneje Suhadolnik 1997).

Ker pa v začetku inštitut ni imel ne ljudi ne znanja ne denarja, se je osredotočal na izpis besed in na dopolnjevanje nove izdaje *Slovenskega pravopisa*, ki je izšel leta 1950 – to je bila edina naloga, ki jo je inštitut takrat kadrovsko zmogel. V 50-ih letih 20. stoletja je bila osrednja dejavnost izpisovanje gradiva, pri čemer se je fokus, katero gradivo naj se izpisuje, spreminjal, tako da se je nekaj časa izpisovalo (naj)novejše gradivo, nato pa gradivo klasikov 19. stoletja. V izpisovanje so bila vključena vsa zvrstna besedila od leposlovja, strokovnih področij do publicistike.⁴ V *Letopisu SAZU* za 1953 piše: »Tudi letos so se povečini ekscerpirala novejša dela, izšla po Pleteršniku (leta 1895), ker misli inštitut, da je treba najprej izdati primeren slovar sodobnega knjižnega jezika kot nadomestilo za že zelo redkega Pleteršnika« (Letopis 1953: 240).

Vprašanje, katero gradivo izbrati za slovar, je bilo zelo pomembno: to namreč odločilno vpliva na to, katere besede bodo v slovar prišle in kakšen (in kateri) jezik bo prikazan. Velika navezanost na Pleteršnikov slovar in na proučevanje starejših obdobj slovenskega jezika je dolgo vplivala na to, da se je prednostno izpisovalo

(1992, 1997, 1998, 2003).

3 Tega cilja povsem ne izpolnjuje niti portal Fran.

4 Na inštitutu je bil ustvarjen obširen seznam ekscerpiranih del, ki nakazuje težnjo po zvrstni uravnoteženosti besedil in posledično tudi izpisane leksike.

starejše gradivo (klasiki 19. stoletja), za zbiranje narečnega gradiva pa ni bilo dovolj sredstev in ljudi.

2.2 Drugo obdobje: priprava koncepta in prve knjige *SSKJ-ja* (1962–1971)

Novi uredniški odbor, ki je bil oblikovan leta 1962, je sklenil, da naj slovar prikaže sodobni knjižni jezik in da naj bo narejen povsem neodvisno od Pleteršnikovega slovarja kot samostojna koherentna celota, pretežno po vzoru češkega. Zastavljen je bil kot razlagalni slovar sodobnega knjižnega jezika srednjega obsega (»od Cankarja do danes«) in naj bi izšel v štirih knjigah v desetih letih v obsegu 120.000 iztočnic (Bajec idr.: 1964: 1; podobno in natančneje o vsebini slovarja tudi Suhadolnik 1963), a je bil rok kmalu podaljšan.

Osredotočenje na novejši knjižni jezik je pomembno z več vidikov: s tem se avtorji slovarja niso mogli zgledovati po Pleteršnikovem slovarju, saj so se vmes spremenili besedišče (nove tehnologije ...), politični sistemi in države (iz Avstro-Ogrske v (socialistično) Jugoslavijo) in slovarska načela (namesto dvojezični slovensko-nemški sedaj enojezični slovenski).

Pripravo *SSKJ-ja* je večino časa vodil Stane Suhadolnik, ki je pred izidom prve knjige zapisal naslednji cilj slovarja: »Hoteli smo prikazati knjižni jezik v najširšem pomenu besede: živ, poln, z dvojnicami, notranjimi nasprotji, vzporednimi, istočasnimi normami, jezik sredi zagona in razvoja« (Suhadolnik 1986: 221).

Leto 1964 je bilo za zasnovo *SSKJ-ja* prelomno: izšel je leksikološki koncept slovarja s poskusnimi gesli in stekle so redakcije gesel. Prvo leto je bilo redigiranih 356 gesel, delno zaradi pomanjkanja sodelavcev, delno pa zato, ker so se morali dela šele naučiti, prej pa določiti pravila redakcij. Istega leta je izšel *Poskusni snopič* (Bajec idr. 1964). Izdelava velikega akademskega slovarja se je zamaknila, o njem pa se kasneje ni več govorilo (vsaj ne z resnimi nameni). V tem času je bil poudarek na določitvi redakcijskih načel, vse od razlag, zgledov, terminologije, kvalificiranja ... Prva knjiga je bila zaključena 1968, izšla pa je februarja 1970 – tisk je bil zelo zahteven in je pri vseh knjigah trajal vsaj leto in pol. Za slovenske kritike je bilo značilno odklonilno stališče do teoretske zasnove slovarja, iz tujine pa so večinoma prihajale pohvale (Müller 1996).

Predsedstvo SAZU je za naslednje knjige predvidevalo izhajanje na tri leta, a se to ni uresničilo, delno zaradi uvajanja novih leksikografov, bolniških in porodniških odsotnosti, delno pa je iz poročil zaznati razočaranje leksikografov, da njihovo delo ni ustrezno prepoznano in cenjeno. V ozadju je očitno vsaj delno še vedno tlela ideja o velikem akademskem slovarju kot o idealnem slovarju, poleg tega pa je

bil *SSKJ* tako drugačen od obstoječih slovarjev, da ga ljudje najverjetneje niso bili vajeni, sploh ker ni bil strogo normativen oziroma ni bil skladen s teorijami posameznih jezikoslovcev (Müller 1996: 187–188).

2.3 Tretje obdobje: utečeno delo na *SSKJ-ju* (1971–1991)

Naslednje knjige (2. do 5. knjiga) so kljub željam po hitrejšem izhajanju izhajale na 5 let. Prihajali so novi sodelavci, ki jih je bilo treba najprej uvesti v delo, starejši pa so odhajali v pokoj, nekateri pa so postali predavatelji na fakultetah (Ada Vidovič Muha, Tomo Korošec). Tako se delo kljub (dokaj) dorečenim redakcijskim načelom ni pohitrilo. Eden od razlogov za podaljšanje izdelave je bil tudi to, da se je v primerjavi s prvo knjigo razširila obdelava podgesel, več je bilo pomenov, razlage so bile daljše, več je bilo terminoloških gesel. Kot ugotavljajo avtorji sami (Suhadolnik 1981), se je »cepljenje« pomenov v tretji knjigi še nadaljevalo oziroma stopnjevalo.⁵ Zadnja, 5. knjiga (T–Ž), je izšla oktobra 1991.⁶

2.4 Četrto obdobje: slovarji, ki temeljijo na *SSKJ-ju*

Dokončanje *SSKJ-ja* je Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša (in širši javnosti) prineslo vir informacij o leksikalni sestavi sodobnega slovenskega knjižnega jezika, ki so si ga sodelavci inštituta želeli že od začetka. Kljub temu da to ni bil veliki akademski slovar, je *SSKJ* prinašal zelo veliko informacij o sodobnem knjižnem jeziku (oziroma največ do takrat), zato je bil podlaga za nastanek novih, specializiranih slovarjev, najprej *Slovenskega pravopisa*.

Takoj po objavi zadnje knjige *SSKJ-ja* so se začele priprave na izdelavo slovarskega dela *Slovenskega pravopisa*, ki naj bi po prvih načrtih obsegal 130.000 gesel (Letopis 1991: 266); končni obseg je bil 92.617 gesel. Kmalu se je začela računalniška obdelava *SSKJ-ja*, ki jo je vodil Primož Jakopin – ta je bila namenjena pripravi novih slovarjev (odzadnji slovar in frekvenčni slovar, ki ni izšel) ter pripravi za izdelavo slovarskega dela *Slovenskega pravopisa* in enozvezkovnega *SSKJ-ja*. Ta je izšel leta 1994 pri založbi DZS, v elektronski obliki (na disketah) pa 1996 z letnico 1997. Leta 1996 je izšel *Odzadnji slovar slovenskega jezika po Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, leta 1998 pa *Besedišče slovenskega jezika z*

⁵ Nerealno je pričakovati, da bi pri tako velikem in dolgo trajajočem projektu, kot je bila izdelava *SSKJ-ja*, načela in redakcija gesel ves čas ostali enaki, čeprav so se avtorji dosledno držali načela, da se vse besede enakega tipa (npr. vse rastline) obravnava na enak način.

⁶ Bibliografijo kritik in omemb *SSKJ-ja* je sestavil Jakob Müller (1996).

oblikoslovnimi podatki, ki zajema besede, ki niso bile sprejete v *SSKJ*.⁷ Na podlagi gradiva *SSKJ-ja* je nastal tudi *Sinonimni slovar slovenskega jezika*.

2.5 Peto obdobje: pot do *Slovarja novejšega besedja* (SNB)

V sredini 90-ih let se je zlasti zaradi osamosvojitve Slovenije in družbenih sprememb, ki so se zgodile po izidu 5. zvezka *SSKJ-ja*, pojavila želja po izdelavi enozvezkovnega slovarja, ki bi obsegal 70.000 iztočnic: slovar bi odpravil pomanjkljivosti *SSKJ-ja* in vključil novejše besedje (zlasti novejših avtorjev, ki niso bili zajeti v gradivo za *SSKJ*) ter besedje Slovencev v zamejstvu in po svetu. Izid je bil predviden za 1999 (Müller 1993; 1996: 190). Eden od glavnih namenov slovarja je bila prenova kvalificiranja. Tako imenovani enozvezkovnik naj bi bil tudi poenostavljena varianta *SSKJ-ja*, ki bi se približal splošnemu uporabniku, mdr. s poslovenjenjem slovarskih oznak (lingvistika → jezikoslovno). Delo v načrtovanem obsegu in zasnovi ni izšlo, saj bi slovar izdelovala (skoraj) ista kadrovska zasedba, ki je dokončala *SSKJ*, ta pa ni bila pripravljena na revizijo pravkar opravljenega dela. Manjkalo je tudi ustrezen računalniški program za pripravo slovarja.

Delo na temeljnem razlagalnem slovarju je bilo spodbuda za nadaljnjo leksikografsko obravnavo novejšega besedja, ki je nastalo ali se (pomensko) razširilo po dokončanju *SSKJ-ja*. Tako *Letopis ZRC SAZU* za leto 2003 že govori o »Slovarju novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika (SNB; kot delovna medfaza k načrtovanemu enozvezkovniku slovenskega knjižnega jezika)« (Letopis 2003: 22). Delo je vodila Andreja Žele, leta 2008 pa je vodenje izdelave *SNB-ja* prevzela Aleksandra Bizjak Končar. *Slovar novejšega besedja* je izšel leta 2012 in vsebuje 5.384 slovarskih sestavkov; gradivna podlaga zanj je bilo približno 15.000 leksemov, predhodno zbranih v monografiji *Novejša slovenska leksika* (Žele idr. 2009).

Z združitvijo *SSKJ-ja* in delne vsebine *SNB-ja* ter z nekaterimi tipskimi spremembami oziroma posodobitvami posameznih pomenskih skupin in nekaterih drugih delov slovarja je leta 2014 nastal *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja* (Perdih, Snoj 2015).

⁷ Za primerjavo: zadnja beseda v *SSKJ-ju* je *žvrkljati*, *Besedišče* pa za njo navaja še *žvrkljāv*, *žvrlátí*, *žvrléti*, *žvúgniti*, *žvutofür*.

2.6 Šesto obdobje: sodobni spletni slovarji in slovarski portali

V zadnjem času na Oddelku za leksikologijo nastajajo slovarji, ki ne temeljijo na *SSKJ*, čeprav je treba poudariti, da je zaradi svojega obsega in kakovosti še vedno pomemben vir podatkov tudi za nove slovarje.

Leta 2010 so se začela prva pripravljala dela za novi enozvezkovni razlagalni slovar slovenskega jezika (Letopis 2010: 31).⁸ Leta 2011 je bil uveden slovaropisni računalniški program iLEX, potekala pa so še ostala dela za korpusno obravnavo podatkov (npr. priprava besednih skic). To začetno delo je pomenilo prelom z dotedanjim delom, ki vključuje *SSKJ* in slovarje, ki so se v pretežni meri naslanjali nanj (npr. *SP*), tudi *SNB*, ki je bil izvorno zasnovan kot dodatek *SSKJ*-ju.

Leta 2015 je izšel *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (Gliha Komac idr. 2015), ki je zastavil temeljna izhodišča novega razlagalnega slovarja: najprej pod delovnim imenom *NSSKJ*, nato pa *eSSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika, 3. izdaja*. Prva gesla *eSSKJ*-ja so bila na slovarskem portalu Fran objavljena 2016, nova gesla pa so objavljena vsako leto. Slovar temelji na korpusnem gradivu, sprva na korpusu Nova beseda, nato pa zlasti na korpusu Gigafida.

Vzporedno so nastajali in še nastajajo manjši in specializirani slovarji: *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* (Meterc 2020–), *Slovar slovenskih členkov* (Žele 2014), *Slovar glagolske in neglagolske vezljivosti v slovenščini* (Žele 2008–2023), *Šolski slovar slovenskega jezika* (Petric Žižić 2022–), *Šolski etimološki slovar slovenskega jezika* (Snoj 2022–), *Slovar Pohlinovega jezika* (Snoj 2020), *Sprotni slovar slovenskega jezika* (Krvina 2024).

Leta 2014 je kot naslednik Portala BOS – Slovarske in besedilne zbirke⁹ nastal portal Fran (Perdih 2020). Pri nastanku portala Fran so imeli sodelavci Oddelka za leksikologijo pomembno vlogo. Poleg portala Fran sta v okviru oddelka v veliki meri nastala tudi šolski portal Franček (Perdih 2022) in portal dvojezičnih slovarjev Franja.

3 Slovnične raziskave, ki nastajajo na Oddelku za leksikologijo

Poleg osrednjega slovarskega dela so na inštitutu nastajale tudi slovnične raziskave. Iz letopisov izhaja, da je bila misel na pripravo nove opisne slovnice vedno prisotna, a

⁸ To ni isti slovar, kot je nastajal v 90-ih, čeprav so nekateri avtorji isti.

⁹ Ta deluje od leta 2000, a se ne posodablja več.

nikoli uresničena, z delno izjemo *Slovenske slovnice* iz leta 1956 (Ahačič 2015). Na to kaže primer zapisa iz *Letopisa SAZU* 1956–57: »Za veliko slovnico slovenskega pismenega jezika se je nadaljevalo zbiranje gradiva iz zgodovinskih virov in narečij. Ob sodelovanju R. Kolariča je leta 1956 izšla nova izdaja Slovenske slovnice za višje razrede srednjih šol« (Letopis 1956–57: 132). Naslednje leto je delo na veliki slovnici slovenskega pismenega jezika zastalo: »Za veliko slovnico slovenskega pismenega jezika se je zbralo le nekaj gradiva iz zgodovinskih virov. V narečjih zaradi znižanih kreditov nismo mogli sistematično nabirati« (Letopis 1957: 196). Vélika slovnica slovenskega pismenega jezika je ekvivalent vélikega akademskega slovarja v smislu, da bi ta slovnica najverjetneje zajela celoten pisni slovenski jezik v prostoru in času – ta ni nastala, sklepamo lahko, da tudi pripravljalnih del zanjo ni bilo izvedenih veliko, saj se v letopisih omenja le sporadično. Namesto tega je nastala *Slovenska slovnica*, v letopisu poimenovana kot učbenik, a je bila do Toporišičeve slovnice 1976 edina slovnica sodobnega slovenskega knjižnega jezika (Ahačič 2015). Treba je poudariti, da *Slovenska slovnica* vsebinsko temelji na učbeniku *Slovenska slovnica*, ki je v več izdajah izhajal že pred drugo svetovno vojno in med njo, torej ne gre za novo delo. Poleg tega dva avtorja (Rupel, Šolar) nista bila zaposlena na Inštitutu za slovenski jezik, torej ta slovnica le delno sodi med dela SAZU in Inštituta za slovenski jezik.

4 Delo s podatki nekoč in danes

Pomanjkanje podatkov o besedah (za slovar) in slovničnih pojavih (za slovar in slovnico) je bilo na začetku glavna ovira pri raziskovalnem delu Inštituta za slovenski jezik: z dokončanjem *SSKJ-ja* bilo pridobljenih veliko podatkov o lastnostih besed (pomen in pomenska razmerja, izgovor, pregibanje ...). Ti podatki so bili pridobljeni ročno, s pomočjo listkovne kartoteke, podatki o pregibanju in izgovoru pa tudi z anketiranjem. Dragocenost teh podatkov je zlasti v tem, da prinašajo celovit opis knjižnega jezika oziroma podatke o 100.000 besedah.

Današnje delo temelji na računalniški obdelavi, kar omogoča veliko hitrejšo in zanesljivejšo analizo večje količine gradiva: delo s podatki je tako še vedno v ospredju Oddelka za leksikologijo. Primer takega dela je Besedomat, kjer smo seznam besed pripravili na podlagi geslovníkov *SSKJ-ja*, *eSSKJ-ja* in *Sprotnega slovarja slovenskega jezika* (Perdih, Gabrovšek, Pavlič 2025). Poleg tega se je močno spremenil svet: zgodila se je računalniška revolucija (Michelizza 2025), spremenil se je politični sistem (iz socializma v demokracijo in kapitalizem), torej je *SSKJ* do *eSSKJ-ja* v enakem razmerju kot Pleteršnikov slovar do *SSKJ-ja*. Pleteršnikov slovar torej opisuje svet 19. stoletja, *SSKJ* (predvsem analogni) svet 20. stoletja,

eSSKJ pa konec 20. in začetek 21. stoletja. To ne pomeni, da podatki iz *SSKJ*-ja niso več aktualni, ustvarja pa potrebo, da se leksikalni sistem slovenščine opiše na novo, z novimi metodami in s strojno berljivimi podatki.

Pri tem se poraja vprašanje, v kolikšni meri in na kakšen način smiselno združevati podatke *SSKJ*-ja in novejših korpusnih podatkov oziroma kateri podatki so relevantni za verodostojno slovarsko predstavitev sodobnega knjižnega jezika in kako jih preverjati – to je eno od glavnih odprtih vprašanj, s katerimi se v današnjem času srečuje Oddelek za leksikologijo.

5 Zaključek

Prispevek je na kratko prikazal zgodovino Oddelka za leksikologijo, katerega najpomembnejše delo je *SSKJ*, v novejšem času pa *eSSKJ*. Poleg teh slovarjev je na oddelku nastalo ali še nastaja več drugih slovarjev, monografij, znanstvenih člankov, kar priča o pomembni vlogi Oddelka za leksikologijo za slovenistiko v zadnjih 80-ih letih.

VIRI IN LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma, 2015: Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel, Jakob Šolar. Slovenska slovnica. Ahačič, Kozma (ur.): *Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes*. Različica 1.0. <<https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/42/1956-bajec-kolaric-rupel-solar>>.
- BAJEC, Anton (ur.), 1962: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU.
- BAJEC, Anton, 1958: Pred novo izdajo SP. *Jezik in slovstvo* 3/4. 145–148.
- BAJEC, Anton, KLOPČIČ, Mile, TOMŠIČ, France, LEGIŠA, Lino, SUHADOLNIK, Stane, TOMINC, Ivan (ur.), 1964: *Slovar slovenskega knjižnega jezika. Poskusni snopič*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik.
- GLIHA KOMAC, Nataša, JAKOP, Nataša, JEŽOVNIK, Janoš, KLEMENČIČ, Simona, KRVINA, Domen, LEDINEK, Nina, MIRTIC, Tanja, PERDIH, Andrej, PETRIC, Špela, SNOJ, Marko, ŽELE, Andreja, 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <<https://doi.org/10.3986/9789612548391>>.
- HAJNŠEK-HOLZ, Milena, 1992: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. *Jezik in slovstvo* 37/5. 125–130.
- HAJNŠEK-HOLZ, Milena, 1997: Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar kot vir za Slovar slovenskega knjižnega jezika. *Jezikoslovni zapiski* 3/1. 105–112. <<https://doi.org/10.3986/jz.v3i1.2737>>.
- HAJNŠEK-HOLZ, Milena, 1998: Delo za Slovar slovenskega knjižnega jezika. *Jezikoslovni zapiski* 4/1. 9–18. <<https://doi.org/10.3986/jz.v4i1.2713>>.

- HAJNŠEK-HOLZ, Milena, 2003: Riglerjevo delo pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Zinka Zorko, Mihaela Koletnik (ur.): *Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja*. Maribor: Slavistično društvo. 57–64.
- JAKOPIN, Franc, 1995: K zgodovini Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. *Jezikoslovni zapiski* 2/1. 9–25. <<https://doi.org/10.3986/jz.v2i1.2750>>.
- KRVINA, Domen, 2024: Sprotni slovar slovenskega jezika: 2014–2023. Marko Jesenšek (ur.): *Pleteršnikova dediščina: ob stoletnici smrti Maksa Pleteršnika*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 136–151. <<https://doi.org/10.18690/um.ff.3.2024.9>>.
- Letopis ZRC SAZU = *Letopisi ZRC SAZU*. 1997–2023. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <<https://www.zrc-sazu.si/sl/strani/letna-porocila-o-delu-zrc-sazu>>.
- METERC, Matej, 2020–: *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://www.fran.si/216/slovar_pregovorov>.
- MICHELIZZA, Mija, 2025: Odsev digitalne revolucije v enojezičnih razlagalnih slovarjih za slovenščino. *Jezikoslovni zapiski* 31/1. 55–74. <<https://doi.org/10.3986/JZ.31.1.04>>.
- MÜLLER, Jakob, 1993: Enozvezkovni razlagalni slovar. Inka Štrukelj (ur.): *Jezik tako in drugače*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 350–357.
- MÜLLER, Jakob, 1996: Slovar slovenskega knjižnega jezika in kritika z bibliografijo (1960–1992). *Razprave* 15. 187–234.
- PERDIH, Andrej, 2020: Portal Fran: Od začetkov do danes. *Razprave* 46/2. 997–1018. <<https://doi.org/10.31724/rihjj.46.2.28>>.
- PERDIH, Andrej, 2022: Pedagoški leksikografski portal Franček. Margarita I. Črniševa (ur.): *Contemporary development of Slavic lexicology and lexicography*. Moskva: Institut ruskega jezika im. V. V. Vinogradova RAN. 340–354.
- PERDIH, Andrej, GABROVŠEK, Dejan, PAVLIČ, Matic, 2025: Izdelava seznama besed za množično raziskavo razširjenosti slovenskih besed. *Slavistična revija* 73/1. 121–138. <<https://doi.org/10.57589/srl.v73i1.4231>>.
- PERDIH, Andrej, SNOJ, Marko, 2020: SSKJ². *Slavia Centralis* 8/1. 5–15.
- PETRIC ŽIŽIČ, Špela, 2022—: *Šolski slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC. <<https://www.francek.si/%C5%A1olski-slovar>>.
- Portal BOS - Slovanske in besedilne zbirke. <<http://bos.zrc-sazu.si/>>.
- Portal Fran. <<http://www.fran.si>>.
- Portal Franček. <<http://www.francek.si>>.
- Portal Franja. <<http://www.franja.si>>.
- RAMOVŠ, Fran (ur.), 1950: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU.
- SNOJ, Marko, 2020: *Slovar Pohlinovega jezika: na osnovi njegovih jezikoslovnih del*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://www.fran.si/215/slovar_pohlinovega_jezika>.
- SNOJ, Marko, 2022—: *Šolski etimološki slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC.
- SUHADOLNIK, Stane, 1963: Problemi slovenske leksikografije. *Sodobnost* 11/10. 926–934.
- SUHADOLNIK, Stane, 1968: Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 13/7. 219–224.

- SUHADOLNIK, Stane (ur.), 1981: *Splošne informacije za urednike SSKJ*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Leksikološka sekcija.
- SUHADOLNIK, Stane, 1997: Šolar-Ramovšev načrt za slovar knjižnega jezika. *Slavistična revija* 45/3–4. 558–566.
- ŽELE, Andreja, 2014: *Slovar slovenskih členkov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŽELE, Andreja, 2008–2023: *Slovar glagolske in neglagolske vezljivosti v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <<https://www.fran.si/218/vezljivostna>>.
- ŽELE, Andreja, GLOŽANČEV, Alenka, JAKOPIN, Primož, MICHELIZZA, Mija, URŠIČ, Lučka, 2009: *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Helena Dobrovoljc

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si

Slovensko pravopisje med individualnimi pobudami ter kolektivnim in družbenim soglasjem: dediščina in vizija

Oddelka za pravopis

Slovensko pravopisje je od 16. stoletja prešlo od individualnih rešitev slovničarjev do konsenzualne kolektivne priprave pravopisnih pravil. Po letu 2001 se je v ospredje postavilo iskanje tudi družbenega soglasja, saj se jezik v digitalni dobi hitro spreminja. Novi pravopis (*Pravopis 8.0*) je zasnovan problemsko in se javnosti že v času priprave predstavlja prek javnih razprav. Prinaša poenostavitve pri začetnicah, ločilih, prevzetih besedah in pisanju skupaj ter narazen, ki jih predhodniki zaradi slabše seznanjenosti z dejanskimi pisnimi praksami niso mogli doseči. Vizija prihodnosti je pravopis kot sodobno, digitalno dostopno orodje, ki svoje odločitve utemeljuje, s tem uporabnika izobražuje, v pravilih pa – kjer je to mogoče – sledi dejanski rabi in podpira celotno jezikovno skupnost, nedvoumne napotke pa daje tudi sodobnim orodjem, ki pomagajo pri pisanju.

1 Pravopisje v obdobju individualnih pobud

Pravopis slovenskega jezika je neločljivo povezan s pisanim jezikom in prizadevanjem za njegovo ustalitev. V obdobju od 16. stoletja, ko je prvi slovničar Adam Bohorič uzakonil črkopis, ki se je po njem imenoval bohoričica, pa do 19. stoletja, ko je bohoričico zamenjala po Ljudevitu Gaju povzeta gajica, pisava s šumevci, so bila pravila za zapisovanje pisane slovenščine sestavni del večine slovenskih avtorskih slovníc in s tem pogosto podvržena individualni presoji in jezikovnim navadam njihovih avtorjev. Druga polovica 19. stoletja, ki se je začela s sprejetjem nove pisave in t. i. »novih oblik«, nadaljevala s pripravo slovarjev oz. popisa funkcijsko razvite leksike in prevodom državljanskega zakonika ter končala z izidom Pleteršnikovega *Slovensko-nemškega slovarja* (1894/95), je knjižno slovenščino že vzpostavila kot enega od povezovalnih in integracijskih dejavnikov naroda, živečega v Avstro-Ogrski. S tem ko je slovenščina v avstrijskem delu monarhije postala (prvi ali drugi) deželni jezik in se je za njeno rabo začelo odločati večje število posameznikov, so začele naraščati tudi potrebe po priročnikih, ki bi usmerjali pisce k večji pisni enotnosti.

S prvo samostojno izdajo pravopisa v samostojni knjižni publikaciji leta **1899** se je pravopisnim pravilom pridružil pravopisni slovar, ki je prinašal razrešitev nabora aktualnih jezikovnih zadreg (*ojster*, *kmalo*, *plajšč* ipd.); zbral jih je Fran Levec, sicer urednik in pedagog. Dve desetletji pozneje je na področje pravopisja vstopil Anton Breznik, ki je pravopisna pravila že vključil v svoje slovnice (1916), samostojna izdaja pravopisa iz leta **1920** pa je ob pravilih prinesla še mali slovarček s precej prepovedmi prevzete leksike.

2 ... v iskanju jezikoslovnega soglasja

Do leta **1935** je bilo pravopisno delo plod individualnih vzgibov, na pobudo Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani pa je v tridesetih letih 20. stoletja organiziranje pravopisne dejavnosti prevzel Fran Ramovš in k delu povabil izkušenega Breznika. Različnost avtorjev je zagotavljala kompromis med tradicionalno slovnico ter novimi tokovi v jezikoslovju. Po izidu ga zaradi kritik in nedoslednosti ter neusklajenosti s šolsko čitanko in slovnico (1934) niso priporočili za šolsko rabo. Po zaslugi Jakoba Šolarja, ki je pravopis uskladił s šolskimi slovnici in čitankami ter tako poskrbel za »popravljen« izdajo, je t. i. mala izdaja pravopisa iz leta **1937** v resnici nov priročnik, ki prinaša celovito revizijo jezikovnega standarda v vseh aktualnih priročnikih tistega obdobja in predstavlja konsenz tedaj delujočih jezikoslovcev – ob Ramovšu in Brezniku še Antona Bajca, Mirka Rupla, Rudolfa Kolariča, Antona Sovreta in Jakoba Šolarja. Pritrdilno mnenje o novi kodifikaciji je podalo tudi Slavistično društvo v Ljubljani. Prvi večavtorski pravopis je prinesel tudi spremembe v dotedanjem normativnem vrednotenju: preusmeritev iz predpisnega in purističnega v opisni normativni priročnik ter uzakonitev dvojnic sta odraz čedalje večje jezikovne raznolikosti in razplatenosti.

Skrb za normativno plat pisnega jezika je po ustanovitvi akademije znanosti leta 1938 dobila domicil v raziskovalni sferi. Za pripravo pravopisov je od leta 1945 zadolžena znanstvena skupnost, ki jo zavezujejo strokovna in jezikovnokulturna merila, hkrati pa upoštevanje rabe in izročila. Pravopisni priročnik so pripravljali sodelavci Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki je bil v letih od 1945 do 1981 del Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V obdobju od 1945 do 2001 so izšli trije pravopisi. Pravila so bila plod sodelovanja in soglasja različnih ustanov in strokovnjakov: leta **1950** je nastal v sodelovanju z Zavodom za kulturo slovenskega jezika; leta **1962** ga je pripravila pravopisna komisija pri SAZU; pravila leta **1990** je pripravljalo več komisij, zasnovali pa so jih Jakob Rigler, Anton Bajec in Jože Toporišič pod okriljem Komisije za pravopis, pravorečje in gramatiko pri SAZU ter (v fazi uskaljevanja) sodelavci, zbrani pri Socialistični zvezi delovnega

ljudstva. Slovski del zadnjega pravopisa iz leta 2001 so pripravili na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, ki nadaljuje pravopisno dejavnost pri Znanstveno-raziskovalnem centru SAZU.

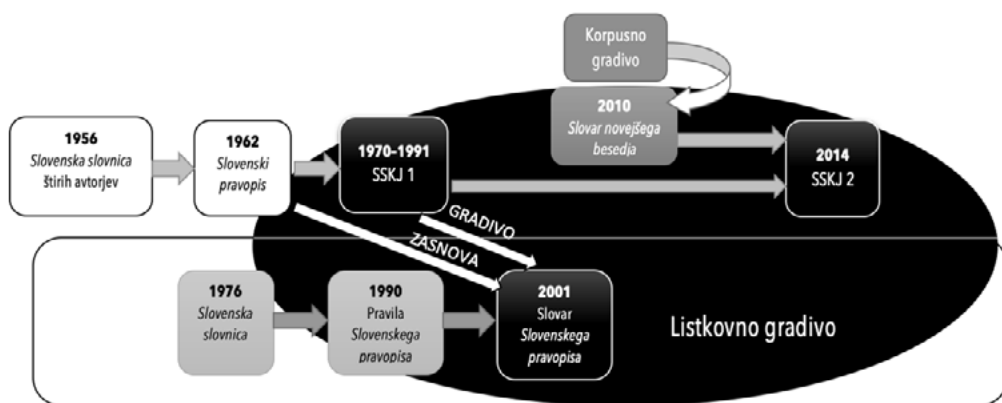
Pravopisni priročniki druge polovice 20. stoletja so se – ob pomanjkanju pomenskorazlagalnih slovarskih virov – širili na nepravopisna področja, skrb zaradi vdora narečnih in prevzetih besed pa je pravopisce usmerjala v črno-belo vrednotenje leksike, oprto na merila literarne pravilnosti, kar so v uvodu SP 1962 opisali kot »vzgojo dobrega sloga«. Prepovedi obeh pravopisnih slovarjev so se osredotočale na tujke in prvine iz pogovornega jezika (imenovane »ljudske izposojenke«), ki v knjižnem jeziku niso bile zaželenne. O tem, da je bila ta predstava »pravilnosti« (tj. ustreznosti za rabo v knjižnem jeziku) tudi glede tvorjenk (*nadkuhar*, *predvečer*) očitno generacijsko pogojena, kaže med drugim dejstvo, da so že desetletje po izidu SP 1962 veliko normativno odsvetovanih besed (*nadvladati*, *nagačiti*, *nataliteta*, *natveziti* ...) sestavljavci pomenskorazlagalnega slovarja (SSKJ 1970–1991) ovrednotili kot nevtralne ali zgolj stilno zaznamovane.

Leta 1972 so se začele priprave na novi pravopis z zavedanjem, da je treba spremeniti tudi njegov koncept. J. Toporišič je smernice za razreševanje pravopisnih vprašanj predstavil že leta 1965: zavzel se je za ureditev poglavij po jezikoslovnih ravninah in enotno obravnavo prevzete leksike – ne glede na to, ali jo uporablja ozek krog strokovnjakov ali preprosti ljudje. Stroka pri iskanju soglasja glede usmerjanja knjižnega jezika ni bila uspešna: med strukturalnim urejanjem pravopisa in leksikografsko induktivnostjo je bilo veliko razlik, ki jih izkazuje tudi temeljni deli, ki sta nastajali v teh letih – SSKJ in slovnica ter pravila SP 2001 (npr. pri rabi velike in male začetnice; pri besednovrstni kategorizaciji besedja, saj SSKJ še ne pozna členkov in povedkovnikov, dopušča samostalnike v pridevniški vlogi oz. v položaju levega prilastka – tip *angora volna*; pri zapisu skupaj ali narazen – v SSKJ so se za dve možnosti zapisa predložnih zvez – *ponavadi* in *po navadi* odločali tudi zaradi pomenskih razlik, ki so jih opažali ob pregledu gradiva, ipd.). Tej kodifikacijski dvotirnosti so botrovale odločitve iz šestdesetih let, ko je na SAZU zamrlo slovničarsko delovanje, pravopisni slovar se je naslonil na avtorsko slovnico J. Toporišiča 1976, SSKJ pa na akademjsko slovnico iz leta 1964.

Odmevi po izidu pravopisa 2001 so opozarjali na opazna vsebinska razhajanja med priročniki za knjižni jezik in na premajhno specializiranost pravopisa za pravopisna vprašanja. V javnosti je nekaj časa vladalo zmotno prepričanje, da je opis jezika v pravopisu upravičeno bolj strog od opisov v drugih priročnikih knjižnega jezika, namesto da bi razlikovali med pomensko ori-

entiranim prikazom leksike in univerzalnimi podatki o zapisu, oblikah in besedotvorju, ki zahtevajo enotnost v vseh priročnikih knjižne slovenščine.

Obdobje po letu 2001 je zaznamovala tudi nazorska razcepljenost slovenističnega jezikoslovja, ki se je zapletlo v polemiko o ustreznem poimenovanju jezika, ki ga kodificira, in dilemo, ali naj pri tem upošteva le skrbno nadzorovano jezikovno prakso ali širši krog pišočih, katerih število je ob novih možnostih objavljanja v elektronski dobi naraščalo. Ob tem se je pokazalo tudi problematično pomanjkanje sociolingvističnih raziskav o tem, kdo vse so v novem tisočletju nosilci knjižnega jezika.

Slika 1: Dvoje izhodišč pri izhajanju priročnikov knjižnega jezika v obdobju 1956–2014 (HD)

3 ... v iskanju družbenega soglasja

V drugo desetletje 21. stoletja je pravopisna dejavnost na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša vstopila z zavedanjem, da so jezikovne spremembe v elektronski dobi bliskovite, pomanjkanje aktualnega opisa knjižnega jezika pereče in nasprotja v stroki rešljiva. Ugotovljeno je bilo, da bo treba pravopisna pravila iz leta 1990 prenoviti in uskladiti s potrebami jezikovne skupnosti. Ta je zahtevala posodobljena pravila, ki bodo veljala za vse priročnike knjižnega jezika, in pravopisno specializiran slovar, v katerem bodo ta pravila izrecno ponazorjena. Začela se je pripravljati nova infrastrukturna mreža dejavnosti, in sicer:

a) Zasnovana je bila spletna **Jezikovna svetovalnica**,¹ ki dnevno odgovarja na vprašanja javnosti. Svetovalnica ima pomembno vlogo pri izbiri tematik za

¹ <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>>.

pravopisna pravila, saj lahko na podlagi vprašanj uporabnikov jezikoslovci identificirajo aktualne pravopisne (in nasploh jezikovne) zadrege.

b) Od leta 2014 so na portalu Fran objavljena **poskusna gesla ePravopisa**, novega pravopisnega slovarja, na katera se uporabniki odzivajo s komentiranjem. *ePravopis* je rastoči slovar, nabor iztočnic pa izhaja iz pravopisnih pravil.

c) Na inštitutu deluje **normativni protokol**, v okviru katerega poteka usklajevanje podatkov o knjižnem jeziku med različnimi oddelki.

č) V letih 2013–2025 je **Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU** pripravila predlog novih pravopisnih pravil ter delo junija in julija 2025 predala v dokončno urejanje uredniškemu odboru in uredniškemu svetu za novi slovenski pravopis, ki bosta poskrbela za končno redakcijo in objavo.

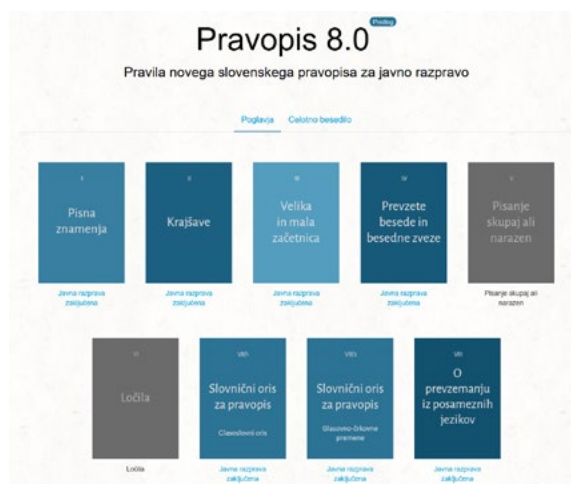
d) V letih 2019, 2021, 2023, 2024 in 2025 je na portalu Fran **potekala javna razprava o novih pravilih z naslovom *Pravopis 8.0***.

- 2019: poglavji Pisna znamenja in Krajšave
- 2021: poglavji Velika in mala začetnica ter Prevzete besede in besedne zveze
- 2023: poglavja Glasoslovni oris oris (1. del poglavja Slovnčni oris za pravopis) in O prevzemanju iz tujih jezikov (pravila za prevzemanje iz albanščine, estonščine, finščine, francoščine, italijanščine, madžarščine, poljščine, slovaščine, španščine in turščine)
- 2024: poglavje Glasovno-črkovne premene (2. del poglavja Slovnčni oris za pravopis) in O prevzemanju iz tujih jezikov (pravila za prevzemanje iz baskovščine, češčine, danščine, hrvaščine, islandščine, katalonščine, kitajščine, latinščine, nizozemščine, norveščine, švedščine, bolgarščine, bosanščine, japonščine, makedonščine, nemščine, nove grščine, portugalščine, romunščine, ruščine, srbščine in stare grščine).
- 2025: poglavja Ločila, Oblikoslovni oris, Besedotvorni oris (s pisanjem skupaj ali narazen) ter O prevzemanju iz tujih jezikov (pravila za prevzemanje iz angleščine, arabščine, armenščine, beloruščine, indonezijske, latvijščine, malteščine, perzijske ...).

Prek odzivov javne razprave so se pravopisci seznanili z uporabniškim razumevanjem aktualnega kodifikacijskega postopka in odzivi na konkretne rešitve.

V javnosti je ob javni razpravi največ pozornosti vzbudil predlog o spremembi **začetnice** pri neprvih sestavinah zemljepisnih imen, s katerim bi odpravili izjeme *selce, vasca, trg, vas, mesto*, ki so – razen *mesto* in *vas* – danes neaktualni ali pa jih poznamo v drugem pomenu (npr. *trg* 'trško naselje' – 'del mesta'), zato jih je

težko pojasniti tistim, ki se pisanja v knjižni slovenščini učijo (npr. razlikovanje med *Dolenje selce* proti *Dolenje Brdo* ali *Dolenje Dole*). Pravila o začetnici so sicer razširjena in prvič v zgodovini pravopisja vključujejo imena gora in vzpetin (*Begunjska Vrtača – Babji zob*) ter večbesedna religijska imena (*Marija Zavetnica s plaščem*), pojasnjujejo pisanje poimenovanj za igre (*črni Peter*), posebne dneve sodobnega časa (*dan Zemlje – dan Rdečega križa*) in poenostavljajo zapis izlasnoimenskih vrstnih pridevnikov tako, da jih je mogoče vedno pisati tudi z veliko začetnico (*Adamovo jabolko*).

Slika 2: Spletni zavihek *Pravopis 8.0* na portalu Fran

Rimljan Rimljana samostalniškega moškega spola

PRAVOPISNI OZNAKI: ime bitja, prebivalsko ime

PREBIVALEC Rima

PREBIVALEC starega Rima, predstavnik rimskega imperija

IZGOVOR: [rimlján] in [rimlján], rodnik [rimljána]

BESEDOTVORJE: Rimljanov

ZVEZE: stari Rimljani

rimljanka rimljanke samostalniškega ženskega spola

manj formalno rimska solata

manj formalno, navadno v množini sandale, kakršne so nosili v starem Rimu

žargonsko stiskalnica za grozdje

IZGOVOR: [rimljánka], rodnik [rimljánke]

PRIMERJAJ: **Rimljanka**

Rimljanka Rimljanke samostalniškega ženskega spola

PRAVOPISNI OZNAKI: ime bitja, prebivalsko ime

PREBIVALKO Rima

PREBIVALKO starega Rima, predstavnica rimskega imperija

IZGOVOR: [rimljánka], rodnik [rimljánke]

BESEDOTVORJE: Rimjankin

ZVEZE: stare Rimljanke

PRIMERJAJ: **rimljanka**

Rimska cesta Rimske ceste samostalniškega ženskega spola

PRAVOPISNA OZNAKA: zemljepisno ime

galaksija

IZGOVOR: [rimska césta], rodnik [rimske céste]

PRIMERJAJ: **Mlečna cesta**

Rimske terme Rimskih term množinska samostalniška zveza ženskega spola

PRAVOPISNA OZNAKA: zemljepisno ime

zdravilišče v Sloveniji

IZGOVOR: [rimské těrme], rodnik [rimskih těrém] in [rimskih těrám]

Rimljana Rimljana

Status: Predlog

IZGOVOR: [rimlján] in [rimlján], rodnik [rimljána]

BESEDNA VRSTA: samostalniškega moškega spola

PRAVOPISNI OZNAKI: ime bitja, prebivalsko ime

Ponazorila

[prebivalec Rima]: Znameniti kolosej Rimljani uporabljajo danes za džoging

[prebivalec starega Rima, predstavnik rimskega imperija]: Avtor prvih zapisov o sfinji je Rimljan Plinij Starejši; kip Rimljana s togo; Pavlova pisma Rimljanom; spopad legije Rimljanov z vojsko sužnjem

BESEDNE ZVEZE

stari Rimljani

[Rimljani do razpada rimskega imperija]: V času starih Rimljanov je bilo kopanje družabni dogodek

Povezano

IZHODIŠČE: **Rim**

Besedotvorje

PRIDEVNIK: Rimljanov

Sliki 3 in 4: Nabor zadetkov pri iskanju po *ePravopisu* ter geslo *Rimljan*

POIMENOVANJA PRAZNIKOV, POSEBNIH DATUMOV, DNEVOV IN MESECEV

{123} Z malo začetnico pišemo časovne opredelitve, tj. poimenovanja

- a) dnevov in mesecev: **ponedeljek**, **sobota**; **avgust**, **mali traven**, **rožnik**;
- b) državnih in verskih praznikov: **dan državnosti**, **dan samostojnosti in enotnosti**, **praznik dela**; **božič**, **pepelnica**, **velika noč**; **hanuka**, **ramadan/ramazan**;
- c) posebnih datumov: **novo leto**, **silvestrovo**, **martinovo**;
- č) mednarodnih, priložnostnih ali spominskih dnevov, mesecev, tednov in let: **dan spomina na žrtve holokavsta**, **mednarodni dan materne jezika**, **svetovni dan čebel**; **teden razoroževanja**; **mednarodni mesec boja proti raku dojke**; **leto mladih**, **mednarodno leto zdravja rastlin**.

{124} Kadar je v teh poimenovanjih uporabljeno lastno ime, ga pišemo z veliko začetnico: **dan Rudolfa Maistra**, **dan vmitve Primorske k matični domovini**, **dan Zemlje**. Enako velja za pridevnike, izpeljane iz lastnega imena: **Prešernov dan**; **Marijino vnebovzetje** (nasproti veliki **šmaren** ali velika maša ali velika gospojnica); **Martinova sobota**, **Silvestrov večer** (nasproti **silvestrovo**) in **Vidov dan**.

↳ O izlastnoimenskih pridevniki s priponskimi obrazili -ov/-ev ali -in v stalnih besednih zvezah glej poglavje »Pridevniki iz lastnih imen« (Velika in mala začetnica).

✍ V zasebnem pisanju se namesto male začetnice pogosto uporablja velika začetnica, še zlasti v voščilih ob verskih praznikih.

Slika 5: Struktura pravopisnega pravila v *Pravopisu* 8.0

Pri prevzetih besedah je terminološki par *tujke* – *izposojenke* zamenjan z izrazoma *pisno podomačena* in *pisno nepodomačena beseda*, za pravopis bistvena razlikovalna značilnost je namreč zapis v skladu s slovenskim izgovorom. Poudarjeno je, da je najbolj zaželena oblika prevzemanja občnih poimenovanj prevajanje, a je uspešen sprejem prevodne ustreznice odvisen od tistih, ki besedo uporabljajo, ne od jezikoslovcev. Prevzemanje je interpretirano kot proces, ki ni povezan z izvornim jezikom ali izobrazbeno stopnjo uporabnika (strokovni izrazi – ljudske izposojenke), temveč z besedilnim kontekstom, npr. norma strokovnih besedil (*newton*, *watt*) se lahko razlikuje od publicistične (*njuton*, *vat*). Pri prevzemanju imen bitij je v ospredju načelo identifikacijske nedvoumnosti, zato se razen redkih izjem (imena papežev in nekaterih svetnikov, svetopisemska imena in zgodovinska imena vladarjev in rodbin ter vsa prečrkovana imena) zapisujejo v izvorni obliki – tudi z upoštevanjem vseh posebnih črk in ločevalnih znamenj v jeziku prevzemanja (*Scarlett Johansson*, *Lionel Messi*, *von der Leyen*; *Jyväskylä*, *Courrèges*). Pri imenih zemljepisnih danosti je uveden geografski termin **eksonimi**, s katerim se razlikuje med slovenskimi in neslovenskimi imeni. S slednjimi imajo uporabniki največ težav pri sklanjanju in tvorbi pridevniških oblik, ki so obravnavane v razširjenih razdelkih poglavja Besedotvorni oris (*Bonn* – *bonnski* – *Bonnčan*). Temu je pridruženo tudi poglavje o pisanju skupaj ali narazen. Osrednja novosti tega poglavja je izenačitev podlage pri tvorbi imen prebivalcev in vrstnih pridevnikov.

Poglavje o besedotvorju je sicer del *Slovnice orisa za pravopis*, v katerem so obravnavani glasoslovje, oblikoslovje in besedotvorje s poudarkom na samostalniki in tistih besednih vrstah, ki jih uporabnik potrebuje za ustrezno interpretiranje pravopisnih pravil. Povsem nova so pravila o dvojnih imenih ter o sklanjanju večbesednih tujih imen, pri katerih ne moremo govoriti o ujemanosti sestavin kot pri slovenskih imenskih zvezah (*Kulen Vakuf, Takla Maklan, Ama Dablam, Sierra Leone*).

Poglavje Ločila prinaša opise skladišne in tehnične rabe 16 ločil (pika, vprašaj, klicaj, tri pike, vejica, podpičje, dvopičje, pomišljaj, vezaj, oklepaj, narekovaj, poševnica, deljaj, ponavlaj, pokončnica, podčrtaj), uvaja kot novost tudi poglavje o presledku in nedeljivem presledku, ki pri pisanju z računalnikom enote za presledkom ne prenese v novo vrstico (50 %), ter poglavja, ki združujejo ločila in pravila za navajanje povedi znotraj druge povedi ter ločila in začetnice pri dobesednem navajanju, alinejnem zapisu in pri dopisu.

Tudi naraščanje števila kratic zahteva več pozornosti pri njihovem slovnem vedenju in integraciji v besedila. Uvedena je nova delitev na *črkovalne kratice* (*EKG* [ékagé], *SSKJ* [sšsəkajə]) in *nečrkovalne kratice* (*NUK* [núk]), ki zaradi opisane izreke začnejo prehajati med navadno besedje in se sčasoma izgubi (*emšo, aids; Unesco, Arso ...*). Uskladitev z drugo izdajo SSKJ prinašajo pravila pri upoštevanju, da prevzete besedne zveze tipa *golf palica* niso zloženke, temveč besedne zveze s samostalnikom v vlogi levega prilastka. Ta sprememba vpliva tudi na opuščanje vezaja pri tovrstnih zvezah s kraticami (*AV oprema, EU projekt*).

4 Pravopisje pred izzivi prihodnosti

Zavedanje, da se pravopis ne piše za jezikoslovce, temveč za skupnost, bo usmerjalo pravopisno dejavnost tudi v prihodnje. Stalno spreminjanje jezika zahteva spremljanje rabe v vseh medijih, tudi na spletu in v digitalnem okolju. Pravopisna pravila bodo morala biti prilagojena hitri ali celo sproti integraciji v orodja za pisanje in urejevalnike besedil. Najbrž bo iskanje ravnovesja med izročilom in dejansko rabo še zahtevnejše, saj se jezik spreminja hitreje kot nekdanj. A vendar – ta čas nam tudi veliko ponuja, med drugim tudi orodja, ki so se sposobna naučiti pravil hitreje kot ljudje in bodo spremljala naše pisanje ter nam sproti svetovala, če bomo napisali nekaj v neskladju s pravopisnimi pravili.

Pravopisi iz let 1899, 1920, 1935, 1937, 1950, 1962 in 2001 so opisani in dostopni na portalu *Slovenske slovnice in pravopisi*: <www.fran.si/slovnice-in-pravopisi>.

Javne razprave ob izidu prenovljenih poglavij pravopisnih pravil potekajo prek spletnega portala *Pravopis 8.0* (Fran): <<https://pravopis8.fran.si>>.

Po pravopisnem slovarju *ePravopis* je mogoče iskati po iskalniku portala Fran: <<https://www.fran.si>>.

Karmen Kenda-Jež

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
carmen.kenda-jez@zrc-sazu.si

Jožica Škofic

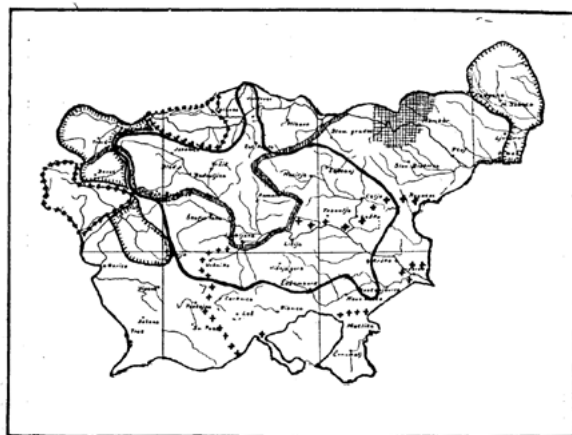
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije
jozica.skofic@zrc-sazu.si

Geolingvistika na Oddelku za dialektologijo: preteklost in prihodnost

Od Ramovševega načrta za Slovenski lingvistični atlas (SLA) iz leta 1934 je slovenska geolingvistika iskala lastno pot med izhodiščnima geolingvističnima konceptoma, romanskim in germaniskim, se od 60. let 20. stoletja razvijala v mednarodnih delavnicah Slovanskega in Evropskega lingvističnega atlasa, dokler se ni dokončno metodološko osamosvojila v obdobju izhajanja prvih leksičnih zvezkov SLA 1–3 (2011–2023). Na podlagi teh izkušenj na oddelku nastaja DIAtlas, podatkovna zbirka in aplikacija za analizo in kartiranje dialektoloških podatkov, ki poleg novih raziskovalnih možnosti omogoča tudi sprotno interaktivno predstavljanje izsledkov javnosti (Interaktivni Slovenski lingvistični atlas, iSLA).

Začetki jezikovne geografije oz. geolingvistike v slovenskem prostoru so tesno povezani z zasnovo jezikoslovnih raziskav v načrtih za vzpostavitev nacionalne akademije znanosti in njihovim glavnim snovalcem, jezikoslovcem Franom Ramovšem. Njegovo razumevanje pomena prostorskih narečnih raziskav kot »en[e] izmed najnujnejših potreb slovenskega jezikoslovja« (Ramovš 1947: 140) je umestilo jezikovnogeografske raziskave v »začetni delovni program« bodoče akademije, ki je bil leta 1929 poslan v presojo akademijama v Zagrebu in Beogradu in kjer med 15 točkami najdemo 5 jezikoslovnih: »[1] leksikon slovenskega knjižnega jezika; [2] historični in etimološki slovar slovenskega jezika; [3] zbiranje dialektološkega gradiva in lingvistični atlas; [4] ustalitev pravopisa in pravorečja slovenskega jezika, [...] [5] leksikon slovenskih osebnih in krajevnih imen od VII. stoletja dalje« (Ramovš 1943: 9). Zapis je nastal le štiri leta po izidu prvega slovenskega in slovanskega jezikovnega atlasa *Lingvistični atlas za študij dvojine v slovensščini* (Tesnière 1925) in bolj ali manj sočasno z jezikovnogeografskimi načrti in pripravo nacionalnih atlasov za druge slovanske jezike oz. s predlogom za pripravo slovanskega jezikovnega atlasa, predstavljenim na 1. slavističnem kongresu v Pragi istega leta (Meillet, Tesnière 1929).

Ramovšev načrt za slovenski jezikovni atlas je nastal leta 1934 in se od takrat vsebinsko ni bistveno spreminjal. Ob programski usmerjenosti v zajem tistega jezikovnega gradiva, ki bo razkrilo potek »dialektizacije« (Ramovš 1931; 1935: XI), narečne razčlenjenosti slovenskega jezika, je nekoliko presenetljiva izbira francoskega, Gillièronovega modela jezikovnega atlasa kot zbirke napisnih besednih kart, po katerem je atlas »nekakšen slovar, ki pa ni alfabetsko, marveč geografsko urejen« (Ramovš 1934), kar je v nasprotju z njegovo siceršnjo uporabo interpretativnih izoglosno-ploskovnih dialektoloških kart, oprtih na izročilo nemške jezikovne geografije (Ramovš 1931, 1936; slika 1).

Slika 1: »Izoglosna skica k pojavom v besedi *čelo*« (Ramovš 1936: 103)

Poleg takratnega razcveta romanske jezikovne geografije¹ so na odločitev verjetno vplivali Ramovševi stiki z Matteom Bartolijem in delovno skupino za pripravo Italijanskega lingvističnega atlasa (ALI), posredno tudi z Gillièronovo jezikovno-geografsko šolo prek slovenskih študentov (Šolar, Bajec) v Parizu.² Kljub nezdržljivosti jezikoslovnih pogledov (prim. Orožen 1994) ne smemo izločiti niti vpliva omenjenega atlasa Luciena Tesnièreja,³ kot vzorec takega atlasa v slovanskem svetu pa je tudi po sestavi in obsegu vprašalnice služil Jezikovni atlas poljskega Podkarpatja (Małecki, Nitsch 1934).

Postopek za izdelavo slovenskega jezikovnega atlasa se je začel takoj, ko je bilo to mogoče, po končani drugi svetovni vojni in vzpostavitvi organizacijskih enot

1 Prim. seznam do takrat objavljenih atlasov, priložen k načrtu (Benedik – Kenda-Jež 1999, 151, op. 3).

2 Podatki iz osebne korespondence (Zapuščina Frana Ramovša, R46/III).

3 Pri čemer zagotovo ni bila upoštevana struktura njegove vprašalnice oz. vnaprej pripravljeni stavčni primeri za izvedbo ankete. Tesnièrejevo rokopisno gradivo, zbrano po njegovi lastni vprašalnici, je bilo pridobljeno šele v letu 2025, zato bo primerjava zajetja sistemskih lastnosti narečij v gradivu SLA in Tesnièrejevem gradivu ena izmed zanimivejših prihodnjih nalog slovenske dialektologije (Sušnik 2025, v tisku).

Akademije oz. ustanovitvi Inštituta za slovenski jezik leta 1945. Komisija za lingvistični atlas slovenskega jezika, ustanovljena 2. 10. 1945 (Letopis 2: 129), v kateri sta poleg Frana Ramovša sodelovala še Rajko Nahtigal in Ivan Grafenauer, je odobrila vprašalnico z 837 vprašanji,⁴ izdelana je bila prva mreža raziskovalnih točk (287) in napovedana izdelava 1000 kart v desetih letih (Ramovš 1947: 140). S terenskim delom je kot edini predvideni raziskovalec poleti 1946 začel Tine Logar, narečna kartoteka pa je bila vzpostavljena leta 1949. Sorazmerno pozno, leta 1959, je nastala osnova lingvistične karte Slovenije, ki je omogočila začetek poskusnega kartiranja.

V 50. in 60. letih so se po Ramovševi smrti začeli vrstiti vsebinski, metodološki in izvedbeni premiki, ki so bistveno vplivali na potek dela in sedanjo sestavo gradivske zbirke. Povezani so bili s sočasnim razvojem lingvistične geografije, sodelovanjem v delovni skupini za sestavo Slovanskega lingvističnega atlasa (OLA) in jugoslovanskem Medakademijskem odboru za dialektološke atlase ter začetki strukturalizma v slovenski dialektologiji:

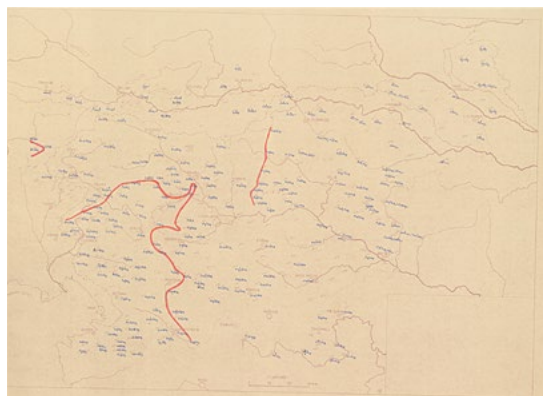
(a) Poskusi širjenja obsega vprašalnice. Sicer neuresničeni načrti Rudolfa Kolariča (Arhiv 26-22/1954, 22-234/1954), da bi vprašalnico SLA dopolnili z morfološko-sintaktičnim in semantičnim delom, medtem ko naj bi po prvotnem seznamu vprašanj izdelali prvi fonetično-morfološki del, so vplivali na to, da vsaj do konca 70. let to gradivo ni bilo predvideno za izdelavo leksičnih zvezkov.

(b) Predelava vprašalnice. Ob sodelovanju pri pripravi vprašalnice OLA in v skladu z načeli jezikovnogeografskega prikaza jezikovnosistemskih narečnih lastnosti je leta 1961 Jakob Rigler posodobil vprašalnico in predelal zlasti njen gramatični del, ki ga je dopolnil z vzorčnimi vprašanji za glasovne odraze (Arhiv 26-7/1962). To je povzročilo razpad današnje gradivske zbirke na dva dela.

(c) Širjenje mreže krajev na podlagi novih ugotovitev je bilo sicer že prvotno predvideno delo glavnega raziskovalca. Ker pa je bilo zaradi odhoda Tineta Logarja na Filozofsko fakulteto (1958) terensko delo pretežno nadomeščeno s študentskimi zapisi, je mreža krajev rasla precej manj nadzorovano. Celotna gradivska zbirka je bila kritično pregledana v začetku 80. let prejšnjega stoletja. Nastale so nova mreža krajev (406 točk) in Karta slovenskih narečij (Logar – Rigler 1983) ter nova nema karta (1984). Šele po tem je bilo mogoče vzpostaviti veljavno kartoteko oz. zvezkoteko SLA (1986) in jo ustrezno opisati (Benedik 1999).

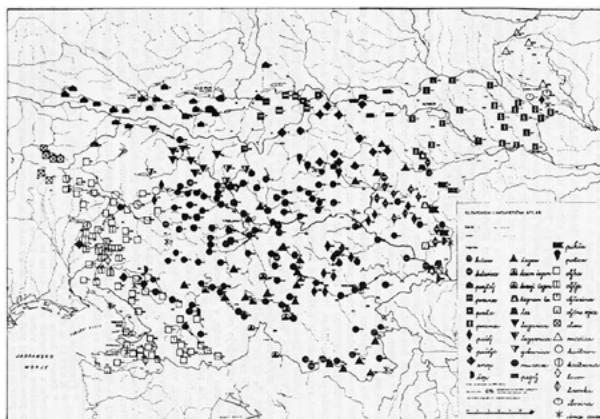
⁴ Navadno se zaradi oštevilčenja (V001–V870) navaja številka 870, vendar vprašanja V666–V699 manjkajo. Z vsemi pregibnimi oblikami vred je dejanskih vprašanj okrog 3000.

(d) *Iskanje ustreznih metod in tehnik kartiranja.* Iz nabora poskusnih kart v delovni zbirki Oddelka za dialektologijo je mogoče ugotoviti le, da so se avtorji kart že tako rekoč na začetku odrekli izdelavi napisnih kart (v zbirki sta ohranjeni le dve karti, slika 2).

Slika 2: Poskusna napisna karta za SLA, V045.01 *trebuh*, Tine Logar, 60. leta 20. st.

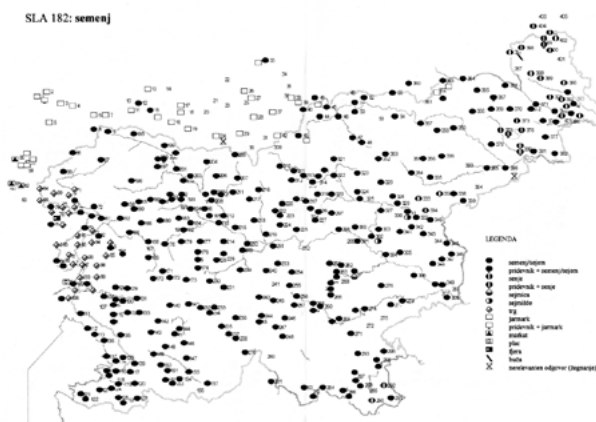
Glasovne karte iz 60. let, ki sta jih pripravljala Jakob Rigler in Tine Logar, so bile izoglosno-ploskovne ali znakovne, namenjene sprotni interpretaciji jezikovnih pojavov. Leksično-fonetične karte, delo Saše Sernec, so znakovne, v iskanju ustreznega razmerja med beleženjem fonetične raznolikosti in leksikalne istovetnosti. V drugi polovici 70. let se poskusno kartiranje okrepi in metodološko izčisti vzporedno s kartografskim delom pri OLA, kar postopoma po izdelavi nove neme karte in objavi prvih zvezkov OLA prinese tudi prve (ročno izrisane) objavljene karte SLA (Smole 1988 (slika 3), Benedik 1990).

Slika 3: Cvetnonedeljska butara (Smole 1988: 332)

Na prelomu tisočletja je bila torej gradivska zbirka SLA dokončno urejena in opremljena z metapodatki, izdelan je bil vodnik po njej, v katerem je bilo med drugim opozorjeno tudi na vsa nerešena vprašanja, slabosti in pomanjkljivosti, od predloga in še vedno nedokončanega obdobja zbiranja gradiva, različne usposobljenosti zapisovalcev, neenotne transkripcije do razmerja med prvotno zasnovo in morebitno končno namembnostjo, na podlagi katerih se je avtorici vodnika (Benedik 1999: 24) zdel smiseln predlog o »znanstven[i] izdaj[i] gradiva po vrstnem redu vprašanj in ne po geografski razvrstitvi«.

Iz teh izhodišč je delo za SLA nadaljevala kadrovsko okrepljena delovna skupina,⁵ katere člani so se za geolingvistično delo usposabljali tudi v delovnih skupinah mednarodnih projektov Slovanskega (OLA) in Evropskega lingvističnega atlasa (ALE),⁶ v času, ko je prehod na računalniško obdelavo podatkov sicer odpiral povsem nove možnosti za zanesljivejšo analizo in prostorski prikaz jezikovnih pojavov, vendar obenem pomenil tudi dokaj zapleten proces digitalizacije analognih gradivskih zbirk in priprave ustreznih orodij za kartiranje gradiva.

Slika 4: Karta SLA V182 *semenj*, nastala s pomočjo GIS (Škofic 2001: 293)

Priprave na izdajo prvega zvezka SLA so tako poleg izdelave vrste poskusnih, predvsem leksičnih kart (Škofic 2023: 14) obsegale tudi začetek digitalizacije narečne kartoteke in zvezkoteke (Weiss, Žejn 2004), izdelavo pisave in vnašalnega

⁵ Karmen Kenda-Jež, Vlado Nartnik (do 2009, zunanji sodelavec do 2018), Vera Smole (do 2008), Jožica Škofic, Peter Weiss (do 2018), pozneje so se pridružili Tjaša Jakop (1998), Danila Zuljan Kumar (2000), Matej Šekli (2007), Mojca Kumin Horvat (2007), Januška Gostenčnik (2009) in Nina Pahor (2021). Prejšnjo delovno skupino so sestavljali Jakob Rigler (do 1985), Francka Benedik (do 1997), Sonja Horvat (do 2003) in zunanji sodelavec Tine Logar.

⁶ Pri prvem slovenski dialektologiji sodelujejo od leta 1959, pri drugem od leta 1974.

sistema ZRCola⁷ za zapis posebnih znakov, ki se uporabljajo v dialektološki transkripciji (Weiss 2004), ter zasnovi prehoda na računalniško obdelavo podatkov:

(a) *Kartiranje*. Do leta 2000 so bile karte za SLA risane ročno na tiskano podlago. V Prostorsko-informacijskem centru ZRC SAZU sta Zoran Stančič⁸ in Tomaž Podobnikar po predlogi karte za SLA leta 2000 izdelala poskusno digitalizirano karto, ki je omogočila nastanek prvih jezikovnih kart (slika 4), povezanih z geografskim informacijskim sistemom (GIS) in izdelanih s pomočjo računalniškega programa, ki ga je tedaj poskusno napisal Peter Škofic (Škofic 2001).

Na prelomu tisočletja so pri pripravi jezikovnih kart (na isti nemi karti) dialektologij uporabljali tudi druga digitalna orodja za grafično oblikovanje, npr. CorelDraw (slika 5).

Slika 5: Okni, Idv (SLA V145.14, Jakop 2008: 182)

Končna različica elektronske neme karte SLA je bila pripravljena na Geografskem inštitutu Antona Melika ZRC SAZU: zemljevid celotnega slovenskega jezikovnega prostora z reliefom, vodami in državnimi mejami ter večjimi mesti v merilu 1 : 750.000 in 1 : 1.100.000. Peter Pehani z Inštituta za antropološke in prostorske študije ZRC SAZU je s pomočjo podatkovne baze Geodetskega zavoda Slovenije določil geografske koordinate točk iz mreže SLA, predvidel položaj simbolov ob točkah in v sodelovanju z dialektologi pripravil digitalizirano karto slovenskih narečij.

⁷ Vnašalni sistem in pisava sta nastala za celotno slovansko geolingvistično skupnost, združeno pri projektu OLA; <<https://zrcola.zrc-sazu.si>>.

⁸ Stančič je o možnosti uporabe GIS za avtomatizacijo kartiranja in kompleksnejše analitične operacije v dialektologiji pisal leta 1996 (Stančič 1996: 157–159).

(b) *SlovarRed*: prva podatkovna zbirka in program za kartiranje. Leta 2006 je Tomaž Seliškar program *SlovarRed* za izdelavo terminoloških slovarjev (Košmrlj-Levačič, Seliškar 2004) prilagodil v različico za dialektološko podatkovno zbirko, ki je zajemala metapodatke o zapisih SLA, omogočala zapis gradiva v narečni fonetični transkripciji in zajem skenov iz listkovne zbirke SLA. Prva narečna karta (V420 *krompir*), izdelana s tem orodjem, je bila objavljena leta 2007 (Škofic 2007).⁹

(c) *Vsebinska zasnova*. Digitalna publikacija *Ponovne objave člankov s kartami za Slovenski lingvistični atlas (do leta 2008)* (Weiss idr. 2008), v kateri so zbrani članki z okrog 50 poskusnimi kartami (pretežno leksičnimi, nekaj tudi glasoslovnih in oblikoslovnih) je bila pregled dotlej objavljenega in metodološko izhodišče za prikaz komentiranega narečnega gradiva na jezikovnih kartah. Iz izkušenj z geolingvistično obravnavo transkripcijsko neuravnotežene gradivske zbirke SLA je izhajala odločitev za izdajo leksične serije zvezkov. Pri analizi in kartiranju, oprtih na načela izdelave leksičnih kart v OLA (kartiranje morfo(no)loško analizirane skupne izhodiščne oblike besede, izdelava simbolnih kart), sta se zgodaj izoblikovali odločitvi za dve inovaciji:

1. Poglobljen in enotno strukturiran komentar, v katerem so predstavljeni stanje gradiva, morfološka analiza, posebnosti kartiranja in morebitna obravnava zbranih leksemov v strokovni literaturi in jezikovnih atlasih.
2. Odločitev za kartiranje poknjiženih leksemov, nastalih s podrobno morfološko analizo narečnega gradiva, v kateri so »praslovanski rekonstrukt[i] (tj. praslovanske oblike, ki so nastale v praslovanščini)« in »panhron[i] praslovansk[i] transponati (tj. oblike, ki so lahko praslovanske ali pa so nastale kasneje v posameznih slovenskih narečnih govorih, upošteva je po inerciji praslovanske besedotvorne, glasovne in naglasne zakonitosti ali pa tudi ne) [...] podani v rekonstruirani glasovni podobi pozne praslovanščine« (Šekli 2023: 57).

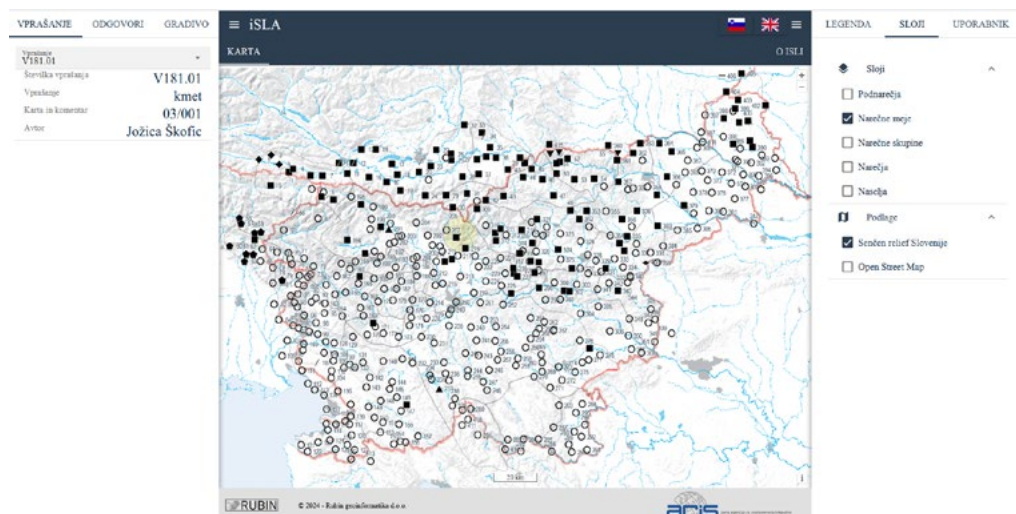
V SLA 1 (2011) je geolingvistično prikazano besedje iz tematskega sklopa človek (telo, bolezni družina). Na 143 leksično-besedotvornih kartah in v 9 gradivskih indeksih je zajetih 2200 narečnih leksemov. SLA 2 (2016) prinaša besedje iz tematskega sklopa kmetija (hiša s prostori in opremo, gospodarska poslopja in izbrana kmečka opravila). Na 80 leksično-besedotvornih in 6 obstojisko-pomenskih kartah je zajetih okrog 2000 narečnih leksemov. SLA 3 (2023) obsega besedje iz tematskega sklopa kmetovanje (kmet, posest, orodje, oprema, opravila). Na 109 leksično-besedotvornih in 6 obstojisko-pomenskih kartah je zajetih več kot 3400 narečnih

⁹ Delovanje programa je bilo istega leta preverjeno na gradivu za SLA 1 v diplomskih nalogah Mojce Horvat, Urške Petek in Petre Kostelec na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

leksemov. Doslej je bilo torej analiziranih 354 leksičnih vprašanj, ki so v vprašalnici za SLA večinoma zastavljena kot enobesedni knjižni leksemi, in zbranih več kot 7000 eno- in večbesednih narečnih leksemov.

SLA je dostopen tudi preko slovarskega portala Fran¹⁰ (od leta 2014). S to objavo je omogočena tudi primerjava s pomeni in rabo izbranih besed v normativnih priročnikih sodobnega slovenskega knjižnega jezika in pojavitvami (narečnih) besed v izbranih zgodovinskih, narečnih in etimoloških slovarjih. Na podlagi podatkov iz SLA je nastal tudi narečni razdelek pedagoškega jezikovnega portala Franček,¹¹ namenjenega osnovnošolcem in srednješolcem, kjer sta narečno besedje in njegova razširjenost prikazana v nekoliko poenostavljeni različici (Ježovnik, Kenda-Jež, Škofic 2020).

V letih 2020–2024 je bil v sodelovanju s podjetjem Rubin geoinformatika, d.o.o., razvit interaktivni Slovenski lingvistični atlas, iSLA,¹² ki je od leta 2024 dostopen javnosti (slika 6). iSLA omogoča prosti dostop ne le do objavljenega gradiva SLA z jezikoslovno analizo, etnološko osvetlitvijo in geolingvistično predstavitevjo, ampak tudi dostop do arhivskih podatkov (rokopisnega in zvočnega gradiva), do jezikoslovnih obravnav v SLA zajetih govorov, do spletnih podatkov o kraju, obravnavanem pojmu, slikovnega gradiva Slovenskega etnografskega muzeja itn.

Slika 6: iSLA, karta *kmet* (SLA V118.01)

10 <www.fran.si>.

11 <www.francek.si>.

12 <<https://isla.zrc-sazu.si>>.

Novost, ki jo prinašata Franček in iSLA, je aplikacija za množičenje, ki sicer še ni ustrezno razširjena med uporabniki. Pritegnitev občanske znanosti v nadaljnji razvoj slovenske geolingvistike je eden izmed korakov do prepotrebne obravnave sodobnega narečnega gradiva.

Leta 2022 se je začel tudi razvoj DIAtlasa – nove geolingvistične podatkovne zbirke in aplikacije za delo z dialektološkimi podatki. Načrt zanj izhaja iz dolgoletnih izkušenj sodelavcev Oddelka za dialektologijo pri sodelovanju v domačih in mednarodnih projektih. Z aplikacijo se poskuša preseči drobljenje dosedanjih računalniških rešitev na posamezne delovne procese, zagotoviti sorazmerno neodvisnost raziskovalcev pri prilagajanju aplikacije lastnim potrebam in omogočiti neovirano medsebojno povezovanje med posameznimi projektnimi skupinami. Nova aplikacija naj bi bila: (1) spletna, (2) univerzalna (primerna za vse geolingvistične projekte) in trajna, (3) celovita (zajela naj bi vse postopke geolingvistične obravnave gradiva), (4) temelječa na odprto dostopnih programskih rešitvah in (5) povezana z interaktivnimi spletnimi atlasi, ki omogočajo sprotno posredovanje izsledkov strokovni in širši zainteresirani javnosti.

Razvoj aplikacije, ki naj bi bila v osnovni obliki vzpostavljena leta 2026, je modularen, tako da se DIAtlas lahko sprti prilagaja novim metodološkim postopkom ter novim načinom obdelave podatkov in njihovega prostorskega prikaza. Omogoča širjenje na druge atlase (od regionalnih do mednarodnih, kot sta OLA in ALE) in njihove različne vrste. Leta 2022 je bil npr. izdelan modul za pripravo fonetičnih zvezkov SLA.

Pred naslednjo generacijo geolingvistov na Oddelku za dialektologijo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU je torej sicer načrtana pot, ki pa obenem odpira veliko možnosti pri izbiri novih razvojnih smeri. To bo v veliki meri odvisno tudi od sočasnega poteka raziskav za novo Karto slovenskih narečij, drugi temeljni cilj narečnih raziskav na oddelku.

VIRI IN LITERATURA

Arhiv 22, 1948–: Arhiv Inštituta za slovenski jezik.

Arhiv 26, 1958–: Arhiv Lingvistične/Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik.

BENEDIK, Francka, 1990: Poimenovanje *gozda* in refleksi *ě* v besedi *sneg* v slovenskih govorih. *Razprave: razred za filološke in literarne vede SAZU* 13. 213–220.

BENEDIK, Francka, 1999: *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Ljubljana: ZRC SAZU.

BENEDIK, Francka, KENDA-JEŽ Karmen, 1999: Začetki slovenskega lingvističnega atlasa (SLA). 12–14.

- JAKOP, Tjaša, 2008: *Dvojina v slovenskih narečjih*. (Linguistica et philologica 21.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- JEŽOVNIK, Janoš, KENDA-JEŽ, Karmen, ŠKOFIC, Jožica, 2020: Reduce, reuse, recycle: adaptation of scientific dialect data for use in a language portal for schoolchildren. Zoe Gavriilidou idr. (ur.): *Lexicography for inclusion: EURALEX XIX: Congress of the European Association for Lexicography: 7-11 September 2021, Ramada Plaza Thraki, Alexandroupolis, Greece: proceedings book 1*. [Poznań: European Association for Lexicography]. 31–37. <https://euralex2020.gr/wp-content/uploads/2020/11/EURALEX2020_ProceedingsBook-p031-037.pdf>.
- KENDA-JEŽ, Karmen, 2000: Dialektološke raziskave na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša. Zoltan Jan (ur.): *Slovensko jezikoslovje danes in jutri*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 10.) 195–206.
- KOŠMRLJ-LEVAČIČ, Borislava, SELISKAR, Tomaž, 2004: Uporabniški računalniški program SlovarRed 2.0. Marjeta Humar (ur.): *Terminologija v času globalizacije, Ljubljana, 5.–6. junij 2003*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
- LOGAR, Tine, RIGLER, Jakob, 1983: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Univerzum.
- Letopis 1947: *Letopis akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani 2: 1943–1947*. Ljubljana: AZU.
- MAŁECKI, Mieczysław, NITSCH, Karl, 1934: *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*. Kraków: PAU.
- MEILLET, Antoine, TESNIÈRE, Lucien, 1929: *Projet d'un atlas linguistique slave. Premier congrès des philologues slaves à Prague*.
- OROŽEN, Martina, 1994: Le Consonantisme de Ramovš dans l'optique structuraliste de Tesnière. *Linguistica* 34/1. 165–179.
- RAMOVŠ, Fran, 1931: *Dialektološka karta slovenskega jezika*. Ljubljana: Univerzitetna tiskarna.
- RAMOVŠ, Fran, 1934: SLA – Slovenski lingvistični atlas (tipkopis).
- RAMOVŠ, Fran, 1943: K zgodovini ustanovitve Akademije v Ljubljani. *Letopis AZU* 1: 1938–1942. 7–15.
- RAMOVŠ, Fran, 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika VII: Dialekti*. (Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani, Dela I.) Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- RAMOVŠ, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*. (Akademska biblioteka 3.) Ljubljana: Akademska založba.
- RAMOVŠ, Fran, 1947: Poročilo, podano na svečani seji Glavne skupščine dne 8. februarja 1946. *Letopis SAZU* 2: 1943–1947. 136–143.
- SLA 1–3, 2011–2023–: *Slovenski lingvistični atlas 1–3* (SLA 1: Človek – telo, bolezni, družina, 2011; SLA 2: Kmetija, 2016; SLA 3: Kmetovanje: orodje, opravila, 2023). Uredila Jožica Škofic idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SMOLE, Vera, 1988: Poimenovanja za cvetnonedeljsko butaro. *Traditiones: zbornik inštituta za slovensko narodopisje* 17. 327–335.

- STANČIČ, Zoran, 1996: Poskus uporabe GIS-a v raziskavah slovenskih narečij. Andrej Černe idr. (ur.): *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 1995–1996: zbornik referatov simpozija, Ljubljana, 28.–29. november 1996*. (GIS v Sloveniji 3.) Ljubljana: Zveza geografskih društev Slovenije, Zveza geodetov Slovenije. 157–159.
- SUŠNIK, Miha, v tisku: Slovensko narečno gradivo v zapuščini Luciena Tesnière. *Jezikoslovni zapiski* 32/2.
- ŠEKLI, Matej, 2023: Morfološka analiza. Jožica Škofic idr. (ur.): *Slovenski lingvistični atlas 3.2: Kmetovanje: orodje, opravila – Komentarji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 56–63.
- ŠKOFIC, Jožica, 2001: Besede za semenj, žegnanje (farni praznik) in blagoslov v slovenskih narečjih (po gradivu za SLA). *Jezikoslovni zapiski* 7/1–2. 267–298.
- ŠKOFIC, Jožica, 2007: Karta slovenskih narečij z različnimi poimenovanji za krompir (SLA V420). *O slovenskem jeziku = On Slovene*. Ljubljana: Evropski parlament, Informacijska pisarna za Slovenijo / European Parliament Information Office for Slovenia; Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije/Ministry of Culture of the Republic of Slovenia; Služba Vlade Republike Slovenije za evropske zadeve/Government Office for the European Affairs of the Republic of Slovenia. 20.
- ŠKOFIC, Jožica, 2023: Uvod. Jožica Škofic idr. (ur.): *Slovenski lingvistični atlas 3.2: Kmetovanje: orodje, opravila – Komentarji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 13–55.
- TESNIÈRE, Lucien, 1925: *Atlas linguistique pour servir à l'étude du dialecte en slovène*. (Travaux publiés par l'Institut d'études slaves: atlas hors série annexe au tome 3.) Paris: Librairie ancienne Honoré Champion.
- WEISS, Peter, 2004: ZRCola: vnašalni sistem za jezikoslovno rabo v programu word. *Jezikoslovni zapiski* 10/1. 145–152.
- WEISS, Peter, idr., 2009: Peter Weiss, Jožica Škofic, Karmen Kenda-Jež (ur.): *Ponovne objave člankov s kartami za Slovenski lingvistični atlas (do leta 2008)*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. [Optični disk.] <http://bos.zrc-sazu.si/c/Dial/Ponovne_SLA/P/index.html>.
- WEISS, Peter, ŽEJN, Andrejka, 2004: Digitalizacija pisnega narečnega gradiva v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani. *Jezikoslovni zapiski* 10/2. 179–188.

Eva Trivunović

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

eva.trivunovic@zrc-sazu.si

Stalnost in spreminjanje jezika skozi čas

V prispevku je predstavljeno delo Oddelka za zgodovino slovenskega jezika, ki se ukvarja z raziskovanjem slovenskega jezika preteklih obdobij. Ena od posebnosti takega raziskovanja je znotrajjezikovni prevod iz starejšega v sodobni jezik, kjer je treba biti pozoren na lažne prijatelje – podobno kot pri prevajanju iz tujih jezikov. S spreminjanjem jezika skozi čas se namreč tudi znotraj enega jezika pojavljajo besede in besedne zveze, ki imajo v sodobnem jeziku in jeziku preteklih obdobij enako obliko, vendar različen pomen. V nekaterih primerih pa denotativni pomen sicer ostaja enak, vendar se spremeni njihova zaznamovanost in raba.

1 Uvod

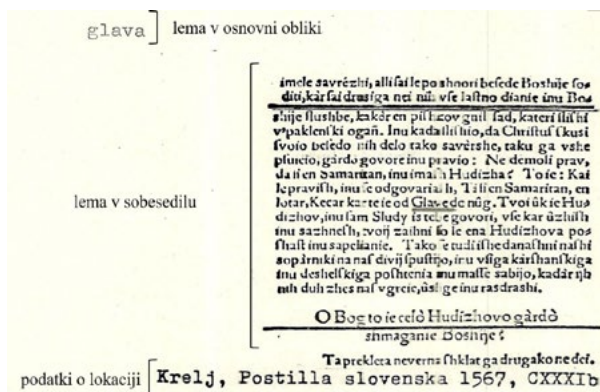
Prvi del prispevka prinaša kratek pregled zgodovine in dela Oddelka za zgodovino slovenskega jezika, katerega osrednja dejavnost je priprava *Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (v nadaljevanju SSKJ16), ob tem pa se sodelavci oddelka posvečamo tudi raziskovanju drugih obdobij slovenskega knjižnega jezika z najrazličnejših perspektiv. Ob pripravi SSKJ16 smo bili avtorji pogosto postavljeni pred nove problematike in izzive, predvsem s popolnim izpisom tega gradiva pa se je pokazala marsikatera zanimivost ali do sedaj nepoznana značilnost tega jezika. Eno od bistvenih zavedanj pri raziskovanju jezika preteklih obdobij je, da je jezik zaradi različnih znotraj- in zunajjezikovnih dejavnikov ves čas razpet med dve nasprotujoči si tendenci: stalnost in spreminjanje. Ob nekaterih stalnicah, ki skozi stoletja jezikovnega razvoja ostajajo (skoraj) povsem nespremenjene, smo tako pogosto soočeni tudi z drugačnostjo jezika preteklosti, kjer so še posebej zanimivi t. i. lažni prijatelji, ki se pojavljajo v diahroni, zgodovinski perspektivi, kar je predstavljeno v problemskem sklopu prispevka.

2 Oddelek za zgodovino slovenskega jezika

Sodelavci Oddelka za zgodovino slovenskega jezika se posvečamo raziskovanju slovenskega jezika preteklih obdobij. Delo je od leta 1973 do 1994 vodila Komisija za historične slovarje slovenskega jezika, ki ji je predsedoval akademik France Bezlaj (Merše 2011: 7, Ahačič idr. 2021: 9). Po ukinitvi te komisije sta bila vodenje

in organizacija izoblikovana v okviru ZRC SAZU (Ahačič idr. 2021: 10). Sprva se je delovna enota imenovala po komisiji, nato se je leta 1988 preimenovala v Sekcijo za zgodovino slovenskega jezika (Ahačič idr. 2021: 10), leta 2024 pa v Oddelek za zgodovino slovenskega jezika.¹

Zadnja desetletja je najbolj v ospredju slovarki opis slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, saj je v nastajanju SSKJ16. Pripravljalna dela za ta slovar so se začela sredi 70. let 20. stoletja, ko se je začelo zbirati jezikovno gradivo, na podlagi katerega je bil pripravljen popolni izpis v obliki listkovne kartoteke ali listkovnega korpusa, ki združuje vse pojavitve vseh besed iz vseh 53 besedil 16. stoletja (Merše 2011: 7). Na ta način so nastale štiri kartoteke, ki jih hrani Oddelek za zgodovino slovenskega jezika: občnoimenska (najobsežnejša in podlaga za SSKJ16), lastnoimenska (kartoteka lastnih imen), kratiška (kartoteka kratic, znakov in števil) in tujeizrazijska kartoteka (kartoteka citatnih besed) (Ahačič idr. 2021: 8).² Popolni izpis omogoča zanesljiv in kakovosten vpogled v jezik tistega časa, kakovost pa »je bila zagotovljena s preslikavo odlomkov iz izvirnih besedil in njihovim razmnoževanjem, z zadostnim sobesedilom izpisovane besede, z izpisovanjem, ki je teklo po dogovorjenih pravilih, in s kontrolnim pregledom, ki je vzdrževal enotnost in odpravljal napake.« (Merše 2001: 253) Priprava teh kartotek in nato njihova uporaba pri raziskavah tega obdobja je zato izjemnega pomena.

Slika 1: Primer kartotečne listka

Pomanjkljivost kartotek je, da ostajajo le v fizični obliki in so zato težje dostopne, pregledovanje pa je lahko zamudno. Da bi se poenostavilo delo, je bilo gradivo digitalizirano, s čimer je hkrati postalo dostopno tudi širši javnosti. Tako je bil

1 Za podrobnejši pregled historiat oddelka, pripravljalnih del za SSKJ16, kadrovske zasedbe ipd. gl. Merše, Novak 2001: 9–10; Merše 2011: 7; Ahačič idr. 2021: 9–10.

2 Oddelek za zgodovino jezika poleg kartotek in gradiva za slovenski knjižni jezik 16. stoletja hrani tudi drugo gradivo, predvsem so zanimive kartoteke izpisov iz različnih starejših slovarjev, ki jih je pripravil Jože Stabej.

leta 2019 objavljen *Korpus 16: Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*, ki omogoča (nekoliko prilagojeno) znakovno iskanje po 45 knjižnih delih tega obdobja, še nerealizirana pa ostaja lematizacija korpusa, ki je zaradi jezikovnih posebnosti tega jezika nekoliko bolj zapleten proces kot lematizacija korpusa sodobnih besedil.

Leta 2001 je izšel *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: poskusni snopič* (Merše, Novak, Premk), v katerem je bila javnosti prvič celotno in temeljito predstavljena predvidena zasnova slovarja ter večje število raznovrstnih poskusnih gesel. Leta 2011 je izšlo *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (Ahačič, Legan Ravnika, Merše, Narat, Novak), ki prinaša popis vseh v tem obdobju izpričanih besed s podatkom o besedni vrsti, številu in seznamom del, v katerih se pojavljajo, v nekaterih primerih pa so nakazani tudi pomeni besed in oblikoslovne posebnosti. Leta 2021 je izšla prva knjiga SSKJ16 (glavni uredniki: Ahačič, Čepar, Jelovšek, Legan Ravnika, Merše, Narat, Novak),³ ki vsebuje gesla A–D; slovar je bil uvrščen v izbor dosežkov Odlični v znanosti 2022. Že leto kasneje (2022) je bila na portalu Fran objavljena elektronska različica prve knjige (v nadaljevanju eSSKJ16), od takrat dalje pa se vsako leto v obliki letnih prirastkov dodajajo nova gesla na E–J, ki bodo kot celota objavljena v 2. knjigi slovarja.

Poleg SSKJ16 na oddelku nastajajo jezikovne vsebine za strokovne uporabnike s področij jezikoslovja, literarne in kulturne zgodovine ter poljudne vsebine za splošne uporabnike. Prispevki sedanjih in preteklih sodelavcev oddelka se umeščajo na najrazličnejša jeziko(slo)vna področja: zgodovinska leksikologija, leksikografija in slovničarstvo; zgodovinsko glasoslovje, oblikoslovje, besedotvorje, terminologija in frazeologija; zgodovinska sociolingvistika; kontaktno jezikoslovje ter zgodovina jezikoslovja.⁴ Nekateri prispevki se posvečajo sinhroni analizi, tj. opisu stanja določenih jezikovnih pojavov znotraj enega krajšega zaključenega obdobja, drugi pa prinašajo diahrone analize, tj. opis sprememb določenih jezikovnih pojavov v različnih zaporednih obdobjih.⁵ Pogoste so primerjave dveh ali več avtorjev iz istega obdobja ali različnih obdobj, pregled določene problematike skozi več preteklih obdobj ali primerjalno s sodobnim jezikom; v nekaterih primerih je prikazana razvojna pot skozi celotno zgodovino slovenskega knjižnega jezika. Ob odsotnosti zgodovinskega slovarja, ki bi na enem mestu prikazoval razvoj besedišča slovenskega knjižnega jezika skozi več ali vsa obdobja, so take raziskave izjemnega pomena.

3 Kot avtorica gesel je pri slovarju sodelovala še Franca Premk, kot področna urednica za frazeologijo pa Eva Trivunović.

4 Povzeto po spletni strani oddelka.

5 Za natančnejše razumevanje sinhronije in diahronije prim. Toporišič 1992: 62, 245; Šekli 2011: 455.

Pomembna naloga Oddelka za zgodovino slovenskega jezika je tudi retrodigitalizacija⁶ starejših slovarjev, tj. slovarjev, ki so nastali v preteklosti in opisujejo svoj sočasni jezik, ter zgodovinskih slovarjev, tj. slovarjev, ki opisujejo jezik preteklosti. Poleg tega sodelavci oddelka sodelujemo tudi pri pripravi znanstvenokritičnih izdaj starejših rokopisnih besedil, smo avtorji monografij, učbenikov, kolumn idr., uredniki znanstvenih revij in zbir, uveljavili smo se v domači in mednarodni javnosti ter za svoje delo prejeli mnoge nagrade (npr. Pretnarjeva nagrada, zlati znak ZRC SAZU, priznanje predsednika Republike Slovenije »jabolko navdiha« (Kozma Ahačič)).

3 Specifike raziskovanja jezika preteklosti in zgodovinskega slovaropisja

Predvsem v zgodovinskem pogledu postane očitno, da je jezik zaradi različnih znotrajjezikovnih in zunajjezikovnih dejavnikov ves čas razpet med dve nasprotujoči si tendenci: stalnost in spreminjanje. Zato lahko govorimo o posebnem tipu prevoda, in sicer o znotrajjezikovnem prevodu, kjer gre za prevajanje znotraj enega jezika: iz narečja v knjižni jezik, iz znanstvenega jezika v poljudnejši jezik ali jezika iz časovno oddaljenih obdobjih v sodobni jezik ipd. (Korning Zethsen 2009: 806–807). O znotrajjezikovnem prevodu je pisal Jakobson že leta 1959 v prispevku *On Linguistic Aspects of Translation*, vendar je bilo tako v slovenskem kot tudi širšem prostoru večkrat opozorjeno na pomanjkanje teoretičnih raziskav tega področja (npr. Korning Zethsen 2009, Kavčič 2019, Trivunović 2020, Ulčnik 2023). Kljub odsotnosti teoretičnih študij ti prevodi vseskozi nastajajo, namen diahronih znotrajjezikovnih prevodov besedil⁷ pa »je olajšati recepcijo starejših besedil in doseči razumevanje njihove vsebine pri sodobnih bralcih« (Ulčnik 2023: 31–32). Avtorji teh prevodov posegajo po različnih strategijah, predvsem se razlikujejo v odločitvi, koliko se bodo prilagodili sodobnemu knjižnemu jeziku, stvarnosti in bralcu ter koliko arhaičnih posebnosti in zgodovinskih specifik bodo ohranili (Ulčnik 2023: 32).

6 Retrodigitalizacija pomeni, da je slovar naprej izšel v knjižni izdaji in nato še v elektronski izdaji na spletnem portalu Fran, ob tem pa so bile potrebne določene prilagoditve novemu mediju, zato izdaji nista povsem enaki. Nazadnje je bil na splet postavljen slovar Jožeta Stabeja, ki prinaša izpis slovenskega, latinskega in nemškega besedja iz Megiserjevega slovarja: Megiserjev slovar je izšel leta 1603 (starejši večjezični slovar), Stabejev slovar leta 1977 (obrnjeni zgodovinski slovar), elektronska izdaja pa leta 2023.

7 V sodobni knjižni jezik je prevedenih več besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (npr. *Katekizem* (1550; sodobni prevod 2009, 2011), *Abecednik* (1550; sodobni prevod 2011), *Cerkveni red* (1564; sodobni prevod 2014), avtorja prevodov sta Vinko Ošlak in Kozma Ahačič), nekatera druga besedila so doživela celo več različnih diahronih znotrajjezikovnih prevodov: M. Stanovnik (2005: 263–276) obravnava različne znotrajjezikovne prevode *Brižinskih spomenikov*, N. Ulčnik (2016: 498–500) pa primerja različne znotrajjezikovne prevode *Načrta za pridigo* iz 15./16. stoletja.

Znotrajjezikovni prevodi so bistvenega pomena tudi za zgodovinsko slovaropisje, vendar v nekoliko drugačni obliki. SSKJ16 tako predvideva več tipov razlag: večina besed in besednih zvez ima najprej opisno razlago, ki jo dopolnjuje sodobna ustreznica (če obstaja), ki pa mora biti tako pomensko kot stilno enakovredna stanju v 16. stoletju (Legan Ravnikar 2020: 264–265). Namen sodobne ustreznice je, da »uporabnika slovarja usmerja k pravilnemu in hitrejšemu razumevanju iztočnice« (Legan Ravnikar: 2020: 265). Z dodajanjem sodobnih ustreznic pri besedah in besednih zvezah kažemo kontinuiran razvoj teh enot, ob tem pa lahko spremljamo stalnice in spremembe v jeziku ter posredno tudi širše zgodovinske in družbene spremembe. Te navedbe so dragocene predvsem pri tistih enotah, ki se od sodobnih ločijo, poimenujejo pa isto stvarnost.

grba -e samostalnik ženskega spola

1. izbočeni del hrbta nekaterih živali; SODOBNA USTREZNICA: grba

2. kar nastane pri zmečkanju ali zapoginjenju tkanine; SODOBNA USTREZNICA: guba, pregib

Slika 2: Primer opisnih razlag in navajanja sodobnih ustreznic v eSSKJ16 (*grba* (avtorica gesla: E. Trivunović))

Z vidika prepleta stalnosti in spreminjanja so še posebej zanimive stalne besedne zveze. Stalne besedne zveze za isto stvarnost imajo lahko v preteklosti (skoraj) enako obliko kot v sodobnosti (npr. *apostolska cerkev*; *postaviti se v bran*), lahko se razlikujejo v posameznih sestavinah (npr. 16. stoletje: *dedni greh* – sodobno: *izvirni greh*; 16. stoletje: *vunizpahnniti sodu dno* – sodobno: *izbiti sodu dno*), lahko pa se poimenovanja povsem razlikujejo (npr. 16. stoletje: *modri (učeni) ajdje* – sodobno: *sveti trije kralji*; 16. stoletje: *ravnati se po času* – sodobno: *obračati se po vetru*).⁸

– versko **apostolska cerkev**

cerkev kot naslednica apostolov; SODOBNA USTREZNICA: apostolska cerkev

nei drusiga Euangelia potreba zhakati: Kakor ta, kateri le od Apoſtolou po Chrituſou ſapouedi po vſem Suetu Predigouan, inu le od karſzhanske Apoſtolske Cerkue priet JPo 1578, III, 120b
IEſt verujem veniga ediniga, vſiga mogozhiga Boga Ozheta .. Inu eno edino ſveto Karſzhaniko Apoſtolſko Cerkov TIC 1595, XXVIII-XXIX

– **vunizpahnniti sodu dno**

sprožiti kaj, kar se je že dolgo pripravljalo; SODOBNA USTREZNICA: izbiti sodu dno

Taku je tu vbogu Ieruſalem ſatrenu, inu ga nej nihter reſdjalu, kakor ta velik Titul, de je Boſhje Mejſtu .. Na takou Titul inu gnado fo greſlhilli, nelſo ſa obeno Pridigo marali, taku fo timu Sodu bili tu dnu vun iſpahnnili, kateru je nje vſo nefrezho perpravilu TPo 1595, II, 194

– **ravnati se po času**

zaradi koristi prilagajati svoje ravnanje, prepričanje trenutnim razmeram; SODOBNA USTREZNICA: obračati se po vetru
nemajo korenja vſtebi, temuzh ſe *po tēm zhaſu rounajo <*ali fo nellanovitni> DB 1584, III, 21a

Slika 3: Primer obravnave različnih stalnih besednih zvez v eSSKJ16 (*apostolski* (avtorica gesla: J. Narat), *dno* (avtor gesla: M. Čepar), *čas* (avtorica gesla: A. Jelovšek))

⁸ Poleg tega so pisci v slovenski knjižni jezik 16. stoletja uvajali veliko število frazemov in paremij, ki so kasneje prešli iz rabe oziroma se morda nikoli niso zares razširili, čeprav so bili zelo nazorni (npr. *česati koga v ušesih* 'govoriti, kar kdo želi slišati', *cegel prati* 'delati kaj nesmiselnega, nemogočega', *Šenkano blago najdražje stoji*. 'najdražje je, kar nam je bilo podarjeno iz preračunljivosti'); za njih pogosto nimamo sodobnih frazeoloških ustreznic (prim. Trivunović, Jelovšek 2024).

Gradivo nas tako znova opominja, da so na prvi pogled zelo podobne besede in besedne zveze včasih imele drugačen pomen ali konotacijo kot danes, zato lahko tudi na ravni enega jezika v časovni perspektivi opazujemo pojav lažnih prijateljev. Primer, ki je bil v literaturi že večkrat obravnavan (prim. Legan Ravnikar 2020: 277), je pridevnik *čemeren*, ki je v 16. stoletju pomenil 'strupen', ali pa samostalnik *dražba*, ki je v 16. stoletju izpričan z dvema pomenoma, nobeden od njiju pa ni prekriven s sodobnim pomenom besede.

SSKJ16:

1. 'pojav ali stanje, ko imajo osebe različna stališča do česa in to medsebojno izražajo, navadno ostro; nesoglasje, prepir'
2. 'kar spodbuja k dejanjem, zlasti slabim, škodljivim'

SSKJ2: 'javna prodaja, pri kateri dobi blago, kdor ponudi zanj največjo vsoto'

Zanimiv primer je tudi samostalnik *črka*, ki ima v 16. stoletju izpričane tri pomene:

1. 'kratka, nepretrgana vrsta točk; črtica';
 2. 'grafično nadčrkovno znamenje, ki kaže na poseben izgovor ali naglas glasu/glasov, ki ga/ju zaznamuje črka';
 3. 'znak, ki se uporablja pri zapisovanju besedila; črtica, pika, vejica, črka' (*črka* (avtor gesla: K. Ahačič)).
- V tem primeru se pomen s sodobnim leksemom le delno prekriva v tretjem pomenu.

Spremembe se nujno ne dogajajo le na ravni denotativnega pomena, temveč lahko ta ostaja nespremenjen, spremeni pa se konotativni del pomena. Tako sta besedi *baba* in *drek* v gradivu za slovenski knjižni jezik 16. stoletja sicer rabljena v enakem osnovnem pomenu kot v sodobnem jeziku, vendar večinoma (*baba*)⁹ ali samo (*drek*) nezaznamovano, nevtravno.

	SSKJ16	SSKJ2	eSSKJ
<i>baba</i>	1. 'navadno starejša ženska' // slabš. 'ženska sploh'	1. slabš. 'ženska, navadno starejša' // nizko '(zakonska) žena'	1. neformalno, navadno slabšalno 'ženska' 1.1. neformalno, ekspresivno 'privlačna, sposobna ženska'

⁹ Zanimiva sta tudi druga dva pomena, ki ju je imela ta beseda v 16. stoletju, saj se v sodobnem jeziku zanju uporabljajo druge besede: 'ženska, ki pomaga pri porodu' je danes *babica*, 'materina ali očetova mati' pa *stara mati*, *babica*. Pomena 'moški, ki se mu pripisujejo nekatere stereotipne ženske vedenjske, telesne lastnosti' iz eSSKJ pa beseda v 16. stoletju še ni imela.

<i>drek</i>	1. 'neprebavljeni delci hrane, ki jih organizem izloča skozi črevo'	1. vulg. 'pri prebavi neizkoriščeni delci hrane, ki jih organizem izloča skozi črevo'	/

Tabela 1: Primerjava zaznamovanosti besed *baba* in *drek* v SSKJ16 in slovarjih sodobnega knjižnega jezika

Frazeološke lažne prijatelje lahko najdemo tudi v precej poznejših obdobjih. V *Korpusu starejših besedil IMP*, ki vsebuje besedila od 1584 do 1918, se frazem *Noetova barka* v besedilih iz druge polovice 19. in začetka 20. stoletja pojavlja s povsem drugačnim pomenom 'velika kočija ali voz' kot v sodobnem jeziku 'pribežališče, zatočišče'. Da gre za frazem, poleg stalnosti potrjuje tudi ekspresivna raba, torej ne gre za nevtralno poimenovanje.

Začudil sem se, ko sem zagledal kočijo. „Ali večje nimate, gospod?“ — „Kaj, ali vam ta ne ugaja?“ „Saj nas vendar ni osem! Sam sem in nisem ne velik ne težak. Kaj hočete torej s to **Noetovo barko**?“ „Pa sedite tem bolj udobno v nji. Še spite lahko, če hočete.“ „Hvala za ljubeznivi nasvet! Naspim se, ko se vrnem domov.“ (Franc Ksaver Meško, 1904: *Lastovkam naproti*)

Pri nekaterih drugih frazemih zgledi iz *Korpusa starejših besedil IMP* in *Gigafide 2.0* potrjujejo drugačne spremembe v pomenu in rabi pri po obliki enakih frazemih. Frazem *Judežev poljub* se je najprej rabil samo za 'izdajalski poljub' in šele kasneje za katerokoli 'izdajalsko dejanje', frazem *Kamen na kamnu ni ostal* 'prav nič ni ostalo' pa se je najprej rabil samo za snovno in šele nato tudi za nesnovno predmetnost. V nekaterih primerih se je raba posplošila iz samo človeško na tudi nečloveško in celo neživo, npr. pri frazemu *star kot Metuzalem* 'zelo star'.

4 Zaključek

Že peščica zgoraj navedenih primerov ponovno dokazuje, da se pri raziskovanju in interpretaciji starejšega jezika ne smemo pretirano opirati na svoj jezikovni občutek, ki ga imamo kot rojeni govorci sodobne slovenščine, saj nas ta lahko tudi zavede (Legan Ravnika 2015: 451; Legan Ravnika 2020: 267). Naše ugotovitve morajo v čim večji meri temeljiti na zgledih iz dejanskih, avtentičnih besedil, tudi če niso v skladu z našimi prvotnimi predvidevanji ali z našo izkušnjo jezika. Pri tem ima ključno vlogo kontekst, koliko konteksta potrebujemo za ustrezno interpretacijo pa se močno razlikuje: včasih je dovolj že nekaj povedi, včasih celoten odstavek, v nekaterih primerih pa moramo poznati bistveno širši kontekst, npr. celotno delo ali celo opus določenega avtorja (Legan Ravnika 2017: 41). Pri nekaterih besedah zaradi pomanjkanja dovolj povednega konteksta natančnega

pomena ni mogoče izluščiti (Jelovšek 2018: 468). Težava namreč ni zgolj v časovni oddaljenosti besedila, temveč je vidik časovne oddaljenosti tesno povezan tudi z drugačno kulturo, znanjem in okoliščinami nastanka teh besedil (Korning Zethsen 2009: 806–807). Tako je treba poleg zgolj besedilnega konteksta upoštevati tudi širši družbenozgodovinski, kulturni in idejni kontekst (Legan Ravnikar 2015: 451, prim. tudi Ulčnik 2023: 32). Tudi ob bolj laičnem ali šolskem prebiranju starejših besedil se je torej treba zavedati, da so lahko iste besede ali besedne zveze v preteklosti imele drugačen pomen ali drugačne značilnosti rabe, pri razumevanju pa so nam v pomoč prav starejši in zgodovinski slovarji.

VIRI IN LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma, LEGAN RAVNIKAR, Andreja, MERŠE, Majda, NARAT, Jožica, NOVAK, France, 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. (Zbirka Slovarji.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- AHAČIČ, Kozma, ČEPAR, Metod, JELOVŠEK, Alenka, LEGAN RAVNIKAR, Andreja, MERŠE, Majda, NARAT, Jožica, NOVAK, France, 2021: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. A–D*. (Zbirka Slovarji.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016*–. <<https://www.fran.si/201/esskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika>>.
- eSSKJ16: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja 2022*–. <<https://www.fran.si/206/esskj16-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika-16-stoletja>>.
- Gigafida 2.0: Simon Krek idr., 2019: *Corpus of Written Standard Slovene Gigafida 2.0*, Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <<http://hdl.handle.net/11356/1320>>.
- JELOVŠEK, Alenka, 2018: Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja: pomenske razlage in zgodovinska stvarnost. Božana Niševa idr. (ur.): *Slovanská lexikografie počátkem 21. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference, Praha 20.-22. 4. 2016*. Praha: Slovanský ústav AV ČR. 463–470.
- KAVČIČ, Ivana, 2019: *Prilagoditve ciljnemu občinstvu pri znotrajjezikovnem prevodu na primeru knjige A really short history of nearly everything*. Magistrska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Korpus 16: *Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. <<https://fran.si/korpus16>>.
- Korpus starejših besedil IMP: Tomaž Erjavec, 2014: *Digital library and corpus of historical Slovene IMP 1.1*, Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <<http://hdl.handle.net/11356/1031>>.
- KORNING ZETHSEN, Karen, 2009: Intralingual Translation: An Attempt at Description. *Meta*. 54/4. 795–812.
- LEGAN RAVNIKAR, Andreja, 2015: Iz slovaropisne delavnice: ugotavljanje in strukturiranje pomenov pri večpomenskih leksemih v zgodovinskem slovarju. Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis 2*. (Obdobja 34, del 2.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 449–456.

- LEGAN RAVNIKAR, Andreja, 2017: K problematiki vpliva stičnega jezika - nemščine na semantične spremembe in stilno vrednost najstarejše slovenske knjižne leksike (16. stoletje). *Slovenski jezik – Slovene linguistic studies* 11. 35–53.
- LEGAN RAVNIKAR, Andreja 2020: Pomenske lastnosti knjižne leksike v zgodovinskem slovarju SSKJ16. Marko Jesenšek (ur.): *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine; Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja; Veliki madžarsko-slovenski spletni slovar*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 135.) Maribor: Univerzitetna založba. 263–286.
- MERŠE, Majda, 2001: Vprašanja sodobnega slovenskega zgodovinskega slovaropisja. Marko Jesenšek (ur.): *Evropsko leto jezikov; Sodobna slovenska književnost; Matija Murko*. (Slovenski slavistični kongres 12.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 253–256.
- MERŠE, Majda, NOVAK, France, 2001: Uvod. Majda Merše, France Novak, sodelovanjem Francke Premk: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: poskusni snopič*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 7–32.
- MERŠE, Majda, NOVAK, France, sodelovanjem PREMKA, Francke, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: poskusni snopič*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- MERŠE, Majda, 2011: Uvod. Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravnikar, Majda Merše, Jožica Narat, France Novak: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. (Zbirka Slovarji.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 7–16.
- Oddelek za zgodovino slovenskega jezika. <<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/oddelki/sekcija-za-zgodovino-slovenskega-jezika>>.
- SSKJ2: *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. <<https://www.fran.si/133/sskj2-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika-2>>.
- STANOVNIK, Majda, 2005: *Slovenski literarni prevod: 1550–2000*. (Zbirka *Studia litteraria*.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠEKLI, Matej, 2011: Sinhronija in diahronija v opisnem in zgodovinskem jezikoslovju. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. (Obdobja 30.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 455–460.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TRIVUNOVIĆ, Eva, 2020: Tipi stalnih besednih zvez v Slovarju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Marko Jesenšek (ur.): *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine; Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja; Veliki madžarsko-slovenski spletni slovar*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 135.) Maribor: Univerzitetna založba. 323–335.
- TRIVUNOVIĆ, Eva, JELOVŠEK, Alenka, 2024: Kontinuiteta frazeološkega gradiva nebiblijskega izvora v slovenskem knjižnem jeziku od srede 16. do konca 19. stoletja. *Slavistična revija* 72/4. 331–350.
- ULČNIK, Natalija, 2016: Načrt za pridigo iz 15./16. stoletja – prepis in interpretacija besedila. Marko Jesenšek (ur.): *Rojena v narečje: akademikinji prof. dr. Zinki Zorko ob 80-letnici*. (Zora, 114.) Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 489–502.
- ULČNIK, Natalija, 2023: Znotrajjezikovno prevajanje in njegove uresničitve na primeru slovenščine. *Slavia Centralis* 16/2. 17–35.

Mojca Žagar Karer

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

mojca.zagar@zrc-sazu.si

Terminološko delo na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU od začetkov do danes

Slovenska terminologija se kontinuirano razvija od 18. stoletja, pomemben pospešek pa je dobila z ustanovitvijo Univerze v Ljubljani (1919) in Slovenske akademije znanosti in umetnosti (1938). Terminološko delo danes poteka v okviru različnih inštitucij, kot glavna dejavnost pa na Oddelku za terminologijo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, kjer nastajajo terminološki slovarji in raziskave, od leta 2013 pa deluje tudi spletišče Terminologiše s slovarji in Terminološko svetovalnico.

Slovenska terminologija se je začela kontinuirano razvijati od druge polovice 18. stoletja, pravi razmah pa se je zgodil v 19. stoletju, ko so ugodne družbene razmere spodbudile nastajanje pravnih besedil, pa tudi priročnikov in učbenikov, ki so omogočili razvoj terminologije na zelo različnih strokovnih področjih, npr. babištvo, kmetijstvo, pravo, gozdarstvo, elektrotehnika ... Leta 1919 je bila ustanovljena Univerza v Ljubljani, na kateri so predavanja potekala v slovenščini, kar je imelo pozitiven vpliv na razvoj slovenske terminologije.

Ko je bila 1938 ustanovljena Slovenska akademija znanosti in umetnosti, je kot eno svojih osrednjih nalog prepoznala tudi skrb za slovensko terminologijo. Med drugo svetovno vojno je delo večinoma zastalo, po njenem koncu pa so se prizadevanja za razvoj slovenske terminologije znova okrepila. Leta 1952 je bila pri SAZU ustanovljena Terminološka komisija, ki se je v okviru različnih sekcij najprej začela ukvarjati s pravno, tehniško in medicinsko terminologijo, kasneje pa tudi s terminologijo drugih strok.

V 90. letih 20. stoletja se je delo terminoloških komisij nadaljevalo v Sekciji za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Leta 1996 je izšel *Papirniški terminološki slovar*, leta 1999 pa *Pravni terminološki slovar: do 1991, gradivo*.

Danes na Inštitutu deluje Oddelek za terminologijo, kjer ohranjamo tradicijo izdelovanja terminoloških slovarjev, hkrati pa se intenzivno ukvarjamo tudi s

terminološkimi raziskavami in terminološkim svetovanjem. Na Oddelku deluje 5 raziskovalcev in ena strokovna sodelavka.

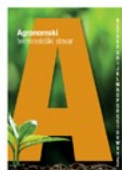
Od leta 2000 je bilo v okviru Oddelka za terminologijo izdanih 19 terminoloških slovarjev:

- *Planinski terminološki slovar* (2002)
- *Geografski terminološki slovar* (2005)
- *Gemološki terminološki slovar* (2005)
- *Geološki terminološki slovar* (2006)
- *Čebelarski terminološki slovar* (2008)
- *Gledališki terminološki slovar* (2007)
- *Slovenski smučarski slovar* (2011)
- *Tolkalni terminološki slovar* (2015)
- *Terminološki slovar uporabne umetnosti – pohištvo, ure, orožje* (2015)
- *Urbanistični terminološki slovar* (2015)
- *Terminološki slovar avtomatike*, 2. izd. (2018, 1. izd. 2014)
- *Pravni terminološki slovar* (2018)
- *Farmacevtski terminološki slovar*, 2. izd. (2019, 1. izd. 2011)
- *Terminološki slovar armiranobetonskih konstrukcij* (2021)
- *Davčni terminološki slovar* (2022)
- *Kamnarski terminološki slovar* (2022)
- *Botanični terminološki slovar*, 2. izd. (2023, 1. izd. 2011)
- *Gasilski terminološki slovar* (2025)
- *Agronomski terminološki slovar* (2025)

Terminološki slovarji, ki so nastali na Oddelku za terminologijo, popisujejo in do določene mere tudi urejajo pojmovni sistem stroke. Vedno vsebujejo definicije, morebitne sinonime in kazalke, s katerimi usmerjajo na (po mnenju avtorjev slovarja) ustrenejši termin. Praviloma vsebujejo tudi ustreznike v enem ali več tujih jezikih. Primarno so namenjeni področnim strokovnjakom, zato se za njihovo uporabo predvideva določeno predznanje. Kljub temu pa so strokovne informacije, ki jih vsebujejo, lahko v pomoč tudi drugim, ki se pri svojem delu srečujejo s

terminologijo. Terminološki slovarji so v celoti objavljeni tudi na našem spletišču Terminologišče (<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce>), ki deluje od leta 2013 in je namenjeno strokovnim uporabnikom. Vsak slovar ima svojo stran z vsemi podatki in iskalnikom.

AGRONOMSKI TERMINOLOŠKI SLOVAR

► GLAVNE UREDNICE

► AVTORJI

► KOLOFON

► UVOD

► ZASNOVA IN ZGRADBA SLOVARJA

► KRAJŠAVE IN OZNAKE

► VIRI IN LITERATURA

Priporočeno navajanje slovarja: *Agronomski terminološki slovar*,
<https://doi.org/10.3986/9789610509585>

Iskalnik

Iztočnica

Razlaga

Ustreznik (termin v tujem jeziku)

Jezik ustreznika

Angleščina

Isči

Ponastavi

Slika 1: *Agronomski terminološki slovar* na Terminologišču

Po zadetkih v terminoloških slovarjih je mogoče iskati tudi preko slovarskega portala Fran. Terminološki slovarji so prosto dostopni tudi v obliki PDF.

Trenutno nastaja 10 novih terminoloških slovarjev (npr. s področja računalništva, kriminalistike, meteorologije, fizioterapije), ki so v različnih fazah izdelave. Nekateri terminografski projekti so se šele dobro začeli, drugi pa so že v fazi pregleda in priprave na izdajo. Pri izdelavi terminoloških slovarjev terminologi vedno tesno sodelujemo s strokovnjaki, večinoma s profesorji na fakultetah, ki terminologijo svoje stroke dobro poznajo, saj jo uporabljajo pri raziskovalnem in pedagoškem delu, neredko pa jo tudi sami soustvarjajo. Skupino, ki pripravlja posamezni terminološki slovar, torej sestavlja terminolog (če gre za obsežen projekt, jih lahko sodeluje tudi več) in skupina strokovnjakov. Terminolog je odgovoren za organizacijsko plat projekta – od zasnove projekta pa vse do priprave slovarja na izdajo. Poskrbi za izdelavo geslovnika na podlagi specializiranega korpusa, sestavljenega iz slovenskih strokovnih besedil obravnavanega področja, in za onaglasitev terminov ter slovnične podatke, poleg tega pa skupaj s strokovnjaki poskuša zagotoviti tudi konsistentnost definicij. Področni strokovnjaki so odgovorni za pisanje strokovno verodostojnih definicij, prispevajo pa tudi preverjene tujejezične ustreznike. Delo zahteva veliko usklajevanja, zato pogosto poteka v obliki sestankov, ki jih vodi in usmerja terminolog.

Sodelavci Oddelka za terminologijo se ukvarjamo tudi s terminološko teorijo, pri čemer nas zanimajo različne teme, npr. uporabniki terminologije, terminološki dogovor, terminološke intervencije, normativnost, terminološka načela, žargon, zgodovinski razvoj terminologije, prekrivanje terminologije in splošne leksike. Poleg člankov – izbor člankov, ki smo jih objavili nekdanji in sedanji sodelavci Oddelka, je objavljen na Terminologišču – bi izpostavili zbornike, ki prinašajo terminološke prispevke različnih avtorjev: *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje* (ur. M. Humar, 1997); *Terminologija v času globalizacije* (ur. M. Humar, 2004); *Terminologija in sodobna terminografija* (ur. N. Ledinek, M. Humar, M. Žagar Karer, 2009) in *Nacionalni jeziki v visokem šolstvu* (ur. M. Humar in M. Žagar Karer, 2010). Leta 2011 je izšel tudi jezikovni priročnik *Slovensko tehniško izrazje* A. Šmalca in J. Müllerja.

Ker se v jeziku ves čas pojavljajo novi pojmi, ki jih je treba poimenovati, smo si sodelavci Oddelka za terminologijo ob izdelavi terminoloških slovarjev, kjer obravnavamo pojmovni in poimenovalni sistem določene stroke v celoti, zamislili tudi Terminološko svetovalnico, ki je namenjena strokovnjakom s konkretnim (praviloma zelo aktualnim) terminološkim problemom. Ta od leta 2013 deluje kot brezplačni spletni servis na Terminologišču, ki tako združuje terminološke slovarje in tudi hitro pomoč uporabnikom terminologije.

Cepljena delnica

Opis terminološkega problema:

Zanimna me slovenski ustreznik za angleški termin *split share*. Gre za delnico iz skupine delnic, ki so nastale z razdelitvijo ene delnice na več delov. To je dokaj običajen proces, ki ga podjetja izvedejo za delnice, ko te postanejo prodorne. Običajno se razdelijo npr. v razmerju 1:10, tako da je novih delnic desetkrat več, vendar poznamo tudi druga razmerja. V trenutku delitve delničarji tako dobijo 10-krat več delnic, hkrati je vsaka vredna le še desetino. Tako je vrednost premoženja delničarja ohranjena, le delnic je 10-krat več. Angleško poimenovanje *split share* se uporablja le kratko obdobje po delitvi, potem pa se uporablja kar poimenovanje *share* (slovensko delnica). Tovrstni proces se pri nekaterih družbah lahko zgodi večkrat, tipično vsakih nekaj let. Že obstoječi slovenski poimenovalni rešitvi sta *cepljena delnica* in *deljena delnica*.

Vprašanje poslano: 2. 6. 2025

Mnenje Oddelka za terminologijo:

Angleški termin *split share* je vključen v Veliki angleško-slovenski (moderna) poslovni slovar, v katerem mu ustreza slovenski ustreznik *deljena delnica*. V tem slovarju je tudi angleški termin *share split* oz. *stock split*, ki mu ustreza opisno poimenovanje *delitev delnic na manjše nominalne vrednosti*. V strokovnih besedilih pa za angleški termin *share split* pogosteje zasledimo poimenovanje *cepitev delnic*. Za primerjavo: če preverimo pogostnost zvez *delitev delnic* in *cepitev delnic* v korpusu znanstvenih besedil OSS, pri čemer se omejimo samo na besedila, ki so nastala v okviru Ekonomske fakultete UL in Ekonomske-poslovne fakultete UM, ugotovimo, da se zveza *cepitev delnic* pojavi 259-krat, zveza *delitev delnic* pa 102-krat. Potrdjena je tudi raba zveze *deljenje delnic*, vendar le 4-krat.

Na podlagi tega lahko sklenemo, da je poimenovanje *cepitev delnic* za označevanje obravnavanega pojma, tj. procesa, pri katerem se delnica razdeli na več delov, v rabi pogostejše. Poimenovanje je vsobinsko ustrezno, saj je glagol *cepiti* v SSKJ2 v 2. pomenu opredeljen kot 'ločevati v dele, skupine'. To sicer pomeni tudi glagol *deliti* (1. pomen po SSKJ2 je 'iz celote delati, napravljati dele'), vendar je zaradi večje stopnje ustaljenosti poimenovanje *cepitev delnic* s terminološkega vidika primerno. Zaradi usklajenosti s pojmovnim sistemom, po katerem naj bi se povezanost oz. sorodnost pojmov odražala tudi na poimenovalni ravni, pa je tudi poimenovanje *cepljena delnica* primernejše kot *deljena delnica*.

Zato vam svetujemo, da za pojem, ki ga v angleščini označuje *split share*, uporabljate slovenski termin *cepljena delnica*.

Avtorji: Simon Atelšek, Tanja Fajfar, Mateja Jemec Tomazin, Jera Oman, Mojca Žagar Karer

Slika 2: Primer terminološkega odgovora: Cepljena delnica

Za potrebe terminološkega svetovanja smo se na Oddelku odločili za poseben protokol, ki se ga držimo že od začetkov delovanja svetovalnice. Njegova posebnost je, da pri vsakem odgovoru aktivno sodelujemo vsi terminologi in pripravimo skupno mnenje. Mnenje pošljemo spraševalcu po e-pošti, prav tako pa ga objavimo na Terminologišču, kjer je na voljo tudi drugim uporabnikom z istim problemom.

Čeprav je Terminološka svetovalnica namenjena področnim strokovnjakom, ki iščejo najustreznejše poimenovanje za določeni pojem, pa jo uporabljajo tudi lektorji, prevajalci, novinarji in drugi, ki se pri svojem delu srečujejo s terminološkimi problemi. V dvanajstih letih kontinuiranega terminološkega svetovanja je nastala zbirka aktualnih terminoloških vprašanj in odgovorov, ki se je izkazala kot zelo uporaben gradivni vir tudi za raziskovalne namene.

Osrednjeslovenska narečja

Vera Smole

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
vera.smole@ff.uni-lj.si

Dolenjsko narečje na primeru frazeoloških raziskav¹

V prispevku je prikazana narečna cepitev slovenskega jezika od osamosvojitve iz južnoslovenske jezikovne skupine s poudarkom na glasovnih in naglasnih spremembah, ki so povzročile nastanek osrednjih narečij z gorenjsko in dolensko osnovo, prikazanih v tem zborniku. V nadaljevanju sledi pojasnitev nekaterih narečjeslovnih terminov in opis značilnosti dolenskega narečja z vzhodnodolenskim podnarečjem. V praktičnem delu so podana navodila za terensko zbiranje (narečnih) primerjalnih frazemov z učenci in dijaki.

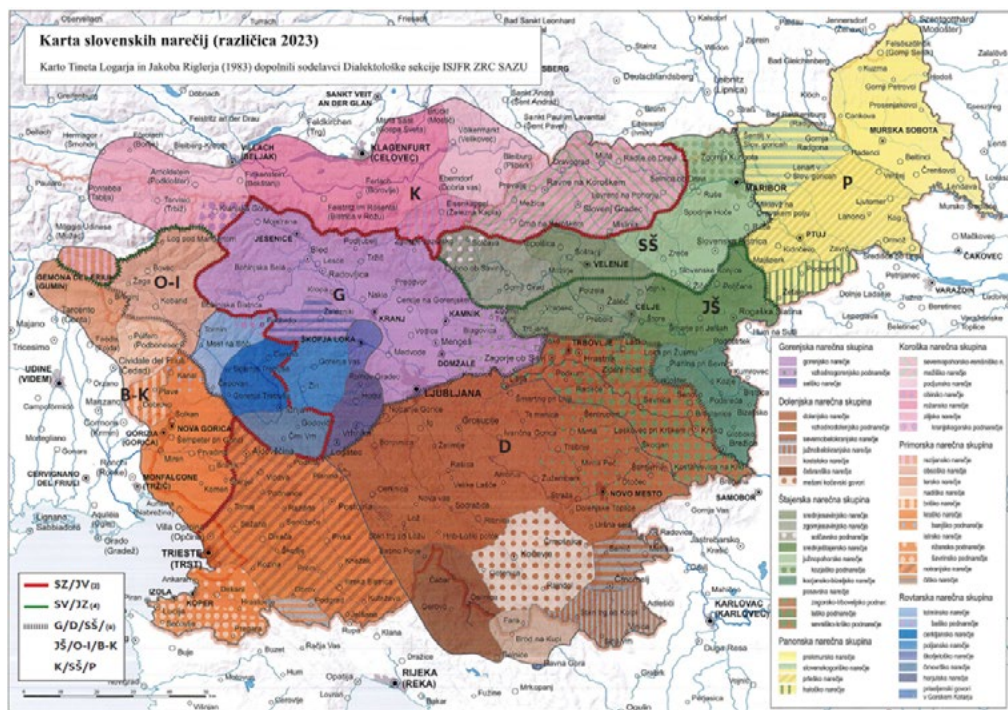
1 Nastanek osrednjeslovenskih narečij – dolenske in gorenjske osnove ali podstave

Zgodovina slovenskega jezika se je začela po razpadu pozne praslovanščine, kakršno so na sedanje slovensko ozemlje ob naselitvi sredi 6. stoletja s sabo prinesli naši slovanski predniki. Relativno enotna, a že nekoliko spremenjena, je bila do konca 11. stoletja, potem pa se je zaradi posebnih glasovnih in naglasnih sprememb na severozahodu južnoslovenskega prostora izoblikoval nov jezik, slovenski. Ker vse te spremembe niso zajele vsega (sedaj) slovenskega jezikovnega območja oziroma so bile različne, je že takoj ob nastanku razpadel najprej na dve narečji, jugovzhodno in severozahodno, proti koncu 13. stoletja na štiri: južno, vzhodno, zahodno in severno narečje,² sredi 14. stoletja pa že na osem: gorenjsko, dolensko, južnoštajersko, severnoštajersko, panonsko, koroško, beneškokoraško in obsoškoidrijsko. V prikazu sprememb samoglasniških sistemov v odvisnosti od naglasnih sprememb je tak etapni razvoj slovenskega jezika prikazal Jakob Rigler v dveh strukturalističnih razpravah: Pregled osnovnih razvojnih etap slovenskega vokalizma (Rigler 1963) in Pripombe k pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu (Rigler 1967) in z njima bistveno pripomogel k razumevanju neverjetno pestre narečne členitve slovenskega jezika in strukture vsakega krajevnega govora. Te razprave

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave« (P6-0215), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 Rigler (1963) je južni sistem poimenoval »centralni in južnoštajerski«, vzhodni pa »severnoštajerski in panonski«. Preimenovanje sem v študijski literaturi uvedla iz pedagoških razlogov (Smole 2001).

in Logarjev Izhodiščni slovenski fonološki sistem (Logar 1981) so izhodišče in temelj vsem sedanjim opisom slovenskih narečnih govorov, študijski literaturi o zgodovini slovenskega jezika in o slovenskih narečjih (Smole 2001,³ Šekli 2009).⁴ Na njunih osnovah in po Riglerjevi skici brez podlage z zemljevidom je bil izdelan tudi spodnji zemljevid izoglos na narečni karti (slika 1),⁵ na katerem ni označenih območij A, B in C z (domnevno) neslovenskimi ali mešanimi govori.

Slika 1: Obsegi osmih vokalnih sistemov na narečnem zemljevidu⁶ (Smole: študijski pripomoček)

V delu tega zbornika obravnavamo osrednja narečja, tj. tista, ki imajo gorenjsko narečno osnovo ali podstavo, vključno z narečji vzhodnega dela rovtarske

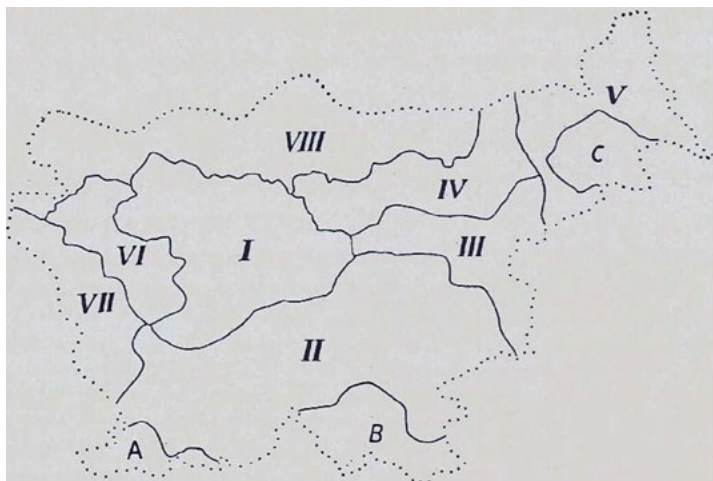
3 Samoglasniškimi sistemi v razvojni odvisnosti od naglasa so za cepitev jezika na narečja najbolj pomembni, zato jih v (študijski) literaturi obravnavam kot narečne osnove ali kar (zgodovinska) narečja.

4 Šekli Riglerjeve vokalne sisteme pojmuje kot narečne podstave.

5 Meji prve in druge narečne delitve se po alpskem grebenu prekrivata, torej je zelena izoglosa prekrivna z rdečo.

6 Okrajšave, ki zamenjujejo rimske številke na Riglerjevi skici, so: G – gorenjsko, D – dolensko, JŠ – južnoštajersko, SŠ – severnoštajersko, P – panonsko, K – koroško, O-I – obsoško-idrijsko in B-K – beneško-kraško narečje. Legenda v spodnjem levem kotu prikazuje še rdečo črto kot izogloslo prve delitve na severozahodno (SZ) in jugovzhodno narečje (JV), zeleno s precej drugačnim potekom in skupaj s prvo izogloslo delitev na štiri narečja, poimenovana po straneh neba.

narečne skupine, od tistih z dolenjsko narečno osnovo pa dolenjsko narečje z vzhodnodolenjskim podnarečjem ter obe belokranjski narečji.⁷

Slika 2: Riglerjeva skica (1963)

Rdeča izoglosa na zemljevidu prikazuje, da so vsa ta narečja po prvi narečni cepitvi v 12. in 13. stoletju nastala iz jugovzhodnega (dalje JV) narečja (imajo JV samoglasniški sistem), v katerem sta se praslovanski samoglasnik **ě* (jat) pod dolgimi naglasi⁸ in podaljšani padajoči **o* odvoglasila (diftingirala) v *ei* (*sneig*) in *ou* (*nous*, *lepou*), nosnika **ę* in **q* sta izgubila nosni izgovor in postala *e* in *o* (*pet*, *mož*), dolgi **a* se je začel izgovarjati zaokroženo (*prāh*), **u* pa sprednje (*müha*, *krüh*). Zaradi podaljšave skrajšanih staroakutiranih dolgih in novoakutiranih kratkih samoglasnikov v nezadnjih besednih zlogih in izgube tonemskosti v kratkih zadnjih (*brāt* *brāta* > *b'rat brā:ta*, *kōš*, *nosim* > *'koš*, *nō:sim*), ki sta se začela proti koncu 13. stoletja samo v delu JV narečja – prikazuje ga zelena izoglosa – je ta razpadel na južno in vzhodno narečje; tej izoglosi se je nekoliko kasneje in v štajerskih narečjih nekoliko južneje pridružila še izoglosa vokalizacije dolgega **ǣ* v *a* na JZ oziroma *e* na SV (*vā:s*, *pā:sji*: '*ve:s*, '*pe:sji*). Kmalu za tem se je razpadanje na narečja pospešilo in do srede 14. stoletja so se v južnem narečju zgodile nove glasovne spremembe,

7 Dolenjska osnova ali podstava oz. izhodiščni dolenjski sistem je bil zelo obsežen in je segal od južnih predmestij Trsta na zahodu, do Ljubljanskega barja na severu ter Laškega in Brežic na vzhodu. Torej je zajemal tudi notranjsko narečje, ki je po splošnem slušnem vtisu uvrščeno k primorski narečni skupini, in posavsko narečje iz treh podnarečij, ki je uvrščeno k štajerski narečni skupini (Logar, Rigler: 1983). Istrsko narečje iz dveh podnarečij ima sicer dolenjsko osnovo, a so govori precej mešani, pretežno neslovensko je tudi čiško narečje, čebransko (po novi klasifikaciji iz 2023) ima dolenjsko osnovo s primesmi rovtarskih značilnosti (priseljevanje!), kostelsko ter južnobelokranjsko narečje imata neslovenske primesi, severnobelokranjsko pa ima dolenjsko osnovo z južnobelokranjskimi vplivi.

8 Kot izhodiščno-slovenske dolge naglase pojmujeemo praslovanske dolge naglase dolgih samoglasnikov (stari cirkumfleksi, novi akut, novi cirkumfleksi) brez skrajšanega starega akuta ter podaljšane cirkumfektirane kratke samoglasnike.

po katerih je to razpadlo kar na tri narečja: gorenjsko,⁹ dolensko in južnoštajersko. V gorenjskem sta se dvoglasnika *ej* iz **ě* (jat) pod dolгим in podaljšanim naglasom in *ou* iz padajočega **ô* poenoglasila v *ę* in *o* (*sně:g; nò:s, lipò:*), v dolenskem je *ej* iz **ě* ostal, *ou* iz **ô* se je poenoglasil v *u* (*sně:ǵ; nù:s, lipù:*), v gorenjskem narečju sta tudi *ā* in *ū* izgubila svoj zaokroženi oziroma sprednji izgovor (*prāh > prā:x, mūha > mú:xa*), ne pa tudi v dolenskem narečju. V obeh narečjih je prišlo do sovpadu (izenaitve odraza) nekdanjih nosnikov z *e* (*pet = led, nesel*) oziroma z novoakutiranim *o* v nezadnjih besednih zlogih (*mož = nosim*).¹⁰ Obe narečji sta dolgi **ə* vokalizirali v *a* (*vā:s/vā:s pá:sji/pā:sji*), ki je sovpadel z odrazom dolgega *a*. V južnoštajerskem narečju se te spremembe niso zgodile, pač pa se je drugače, tj. v *e*, vokaliziral dolgi **ə* (*ve:s, pe:sji*) in tudi sovpadu sredinskih glasov so bili drugačni. Kratka **ě* (jat) in **u* sta v dolenskem in gorenjskem narečju sovpadla z **i* (stariga, lipina, brati), **o* pa se je v izglasju najprej zožil v *-ô*, nato pa v *-u* (*mě:stu/mě:istô*), nekoliko prej v gorenjskem narečju.

Nadaljnji znotrajjezikovni razvoji¹¹ na vseh jezikovnih ravneh so tudi pod vplivom zunajjezikovnih povzročili razpadanje gorenjske in dolenske osnove ali podstave naprej na narečja (in podnarečja), ki so se razcepila na številne krajevne govore. Ti se razvijajo še naprej, če se ohranjajo, lahko pa se preoblikujejo v nadnarečne govore, slušno precej zaznamovane s prvotnim narečnim, na drugih ravneh pa bolj ali manj približane (ne)knjižnemu pogovornemu jeziku. Sistemske trdnosti (vključno s pričakovanimi razvojnimi dvojnicami) posamičnih krajevnih govorov je v teh osrednjih narečjih vse manj, prav tako medgeneracijskega prenosa; temu botrujejo številni dejavniki.

2 Obseg dolenskega narečja z vzhodnodolenskim podnarečjem¹²

V dolensko narečje spadajo tisti krajevni govori, ki imajo tonemsko naglaševanje, kar pomeni, da na osnovi tonskega poteka lahko pomensko razlikujejo besede s

9 Kot je razvidno iz zemljevida, imajo poleg narečij gorenjske narečne skupine gorenjsko osnovo (izhodiščni gorenjski samoglasniški sistem) tudi vzhodna narečja rovtarske narečne skupine: škofjeloško, poljansko, horjulsko. Na sliki 1 je k njim prišteto še črnovrško narečje zaradi sovpadu odrazov za vse dolge e-jevske glasove in drugačnimi odrazi za ponaglasni **ě* kot za **e* in **ę*, kar bi pomenilo, da se je zgodaj zožil in sovpadel z **i* kot v izhodiščnih dolenskem in gorenjskem sistemu. Rigler ga prišteva k obsoško-kraškemu sistemu. V horjulskem narečju so opazni tudi dolenskimi enaki razvoji, notranjsko-dolenski pa tudi v črnovrškem narečju.

10 Kakovost samoglasnikov ni bila enaka današnji, zato puščam shematičen zapis.

11 Razvoj določenega pojava pomeni (glasovno, naglasno, oblikoslovno ...) spremembo, ta pa lahko zajame različno število govorov in v različnem času. Tako sistemi razpadajo na vse več sistemov, v narečni zvrsti na vse več krajevnih govorov kot najmanjših enot narečja. Ti so lahko med sabo bolj ali manj podobni. Tudi dolensko narečje ima več skupin podobnih govorov: nekateri so se razvijali hitro, drugi počasneje, spreminjali ene ali druge pojave. Najhitrejši razvoj znotraj sedanjega dolenskega narečja so doživeli govori, ki so danes zamejeni v vzhodnodolensko podnarečje.

12 Poglavja 1, 2 in 4 so (po)vzeta iz članka Smole 2023.

sicer enakimi glasovi, npr. da je *soseda*, izgovorjeno s padajočim tonskim potekom, imenovalnik ednine ženskega spola in *soseda*, izgovorjeno z rastočim tonskim potekom, roditelj ednine moškega spola. Tako se govori na pretežnem delu Dolenjske brez vzhodnega roba ob reki Savi, a tudi na vzhodnem delu Notranjske severno od Planinskega polja in proti jugu naprej v Cerknici z okolico in v Loški dolini (Lož, Stari trg, do vključno Babne police). Dolenjsko narečje ima na vzhodu zamejeno vzhodnodolenjsko podnarečje, katerega meja se s postopnim izgubljanjem tonemskega naglaševanja in posledicami tega vztrajno pomika proti zahodu.

Govorov Kočevja in njegove širše okolice ne pojmuje kot samostojno narečje, niti jih ne uvrščamo v dolenjsko narečje zaradi prenehanja zgodovinske razvojne kontinuitete najprej z nemškimi naselitvami, nato pa z naselitvami od vsepovsod – ti govori tvorijo t. i. mešane kočevske govore.

Dolenjsko narečje z vzhodnodolenjskim podnarečjem je osrednje narečje dolenjske narečne skupine, kamor spadajo še kostelsko narečje od Babnega Polja in naprej ob Čebranki in zgornji Kolpi do Kostela (tudi onkraj državne meje) ter severno- in južnobelokranjsko narečje v Beli krajini. Južnobelokranjsko narečje je mešano slovensko-srbohrvaško narečje z mešanimi in nekaterimi neslovenskimi krajevnimi govori. Po *Karti slovenskih narečij* iz leta 2023 so meje južnih narečij postavljene nekoliko drugače, in sicer je kostelsko narečje razdeljeno na čebranško in kostelsko ter zajame tudi govore na hrvaški strani meje. Z razmejitvami govorov, narečij in jezikov na tem območju se ukvarja v več delih Gostenčnik (npr. 2020, zemljevid na strani 356).

Na spletnem naslovu <<https://narecja.si/>> so dostopne narečne meje vseh narečij, poimenovanja (pod)narečij in narečnih skupin ter poslušanje besedil o stari kmečki hiši, njihov fonetični in glasovno poknjženi zapis, ponekod pa še diahrona analiza posnetega govora.

Dolenjsko narečje na zahodu meji na primorsko notranjsko narečje, ki je bilo nekdanj del dolenjske narečne osnove, a je zaradi izgube tonemskega naglaševanja dobilo drugačen, bolj primorski slušni vtis. Ta je bil avtorjema *Karte slovenskih narečij* (Logar, Rigler, 1983), Tinetu Logarju in Jakobu Riglerju, osnovni kriterij za uvrščanje narečij v narečne skupine. Iz istega razloga v dolenjsko narečno skupino na vzhodu ne spada nekdanj dolenjsko, sedaj pa štajersko posavsko narečje iz treh podnarečij (tj. zagorsko-trboveljsko, sevniško-krško in laško), ki ima bolj štajerski slušni vtis in tvori del severne in severovzhodne meje dolenjskega narečja. Na jugu so čebranško in kostelsko ter severno- in južnobelokranjsko narečje prav tako

netonemska,¹³ a kljub temu spadajo v dolensko narečno skupino. Omenili smo že mejo na zahodu (od Planinskega polja do Babne Police), na severozahodu pa dolensko narečje meji na horjulsko narečje rovtarske narečne skupine; dolenske govore imajo še kraji od Borovnice do Notranjih in Vnanjih Goric, Brezovica z Ljubljano pa že spada v gorenjsko narečje, s katerim dolensko narečje meji naprej od Zaloga južno od reke Save do še dolenskega kraja Breg vzhodno od Litije, kjer se meja začne od Save oddaljevati tako, da ima Polšnik še dolenski, Podkum pa že govor štajerskega posavskega zagorsko-trboveljskega podnarečja, dolenski govor imajo Dole, vzhodnodolenski pa Šentjanž, Krmelj,¹⁴ Tržišče, Škocjan in Šentjernej – vsi s pripadajočimi vasmi in zaselki. Od tu proti jugozahodu so meja vzhodnodolenskega podnarečja Gorjanci do Mihovca, naprej proti zahodu pa so govori dolenskega narečja v Uršnih selih z okolico, kjer dolensko meji na severnobelokranjsko narečje, ter v Kočevskih Poljanah, Podturnu, Smuki, Gornjih Ložinah, Rakitnici in Grčarskih Ravnah, ki mejijo na mešane kočevske govore, medtem ko dolenski loškopotoški govor do Travnika, enako kot loški (Lož), meji na čebranško narečje. Zahodna meja vzhodnodolenskega podnarečja kot posebnega dela dolenskega narečja poteka vzhodno od Dol, zajame govore Tihaboja, Trebnjega, Dobrniča – vse s pripadajočimi vasmi in zaselki, in se zahodno od Novega mesta spusti do Mihovca pod Gorjanci.

3 Razmerje med pojmom narečje, podnarečje in krajevni govor

Kakor več narečij tvori narečno skupino, vse pa jezik, tako vsako narečje in podnarečje tvori več podobnih krajevnih govorov, kakor razumemo množico zelo sorodnih govorov posameznikov na ožjem zemljepisnem območju, ki imajo lasten sistem na vseh jezikovnih ravneh, krajevni govori so torej najmanjša sistemska enota narečja. To je konkretni naravni govor, tisto, kar dejansko govorimo, ko rabimo narečno zvrst, ko govorimo »po domače«. Ti govori so nastali na osnovi nepretrganega zgodovinskega razvoja na določenih ožjih zemljepisno, kulturno in zgodovinsko povezanih območjih, pogosto so to bile fare, danes bi jim rekli župnije. Farno središče je predstavljalo prostor, neko komunikacijsko središče, kjer so se ljudje z njenega območja srečevali in svoj govor (naravno) skozi stoletja razvijali, ga ohranjali in ga zunaj fare imeli tudi za prepoznavnega, kar pomeni, da je imel na mikro ravni enako vlogo kot knjižni jezik na makro ravni (povezovanje navznoter in predstavnost navzven). Farno središče je bilo prostor, kjer so postavljali šole in

13 Izjema so neslovenski govori v južnobelokranjskem narečju, ki pa nimajo slovenske tonemskosti.

14 V vseh treh krajih se po mojih izkušnjah (ne pa natančnejših raziskavah) tonemsko naglaševanje izgublja. To se je zgodilo v govorih Kostanjevice na Krki, Rake in pretežno Bučke, ki so po Logar-Riglerjevi (1983) karti še uvrščeni v vzhodnodolensko podnarečje, spremembe pa so bile uvedene na Karti slovenskih narečij za SLA 1 (2011).

kasneje upravne stavbe, gostilne, kjer so se odvijali sejmi – vse to pa je pomagalo ohranjati ožjo jezikovno skupnost.

Tako tudi Dolenjci ne govorimo dolenjskega narečja, ampak enega od krajevnih govorov tega (pod)narečja: cerkniškega, ribniškega, šentviškega, šentruperskega, šentjernejskega itd. V pokrajinskih središčih, npr. v Grosupljem, Trebnjem, Novem mestu itd., kjer se srečujejo ljudje z različnimi krajevnimi govori, so se od začetka industrijskega razvoja oblikovala nadnarečja (v socialnozvrstni teoriji zanje obstaja pojem pokrajinski pogovorni jezik), ki ohranjajo pokrajinsko melodijo in vsem skupne narečne značilnosti, druge pa odpravijo oziroma zamenjajo s takimi, ki so bližje knjižnemu pogovornemu jeziku. Dodajmo še, da krajevni govori na narečni karti niso zamejeni in da se termin kljub poskusom ne more uveljaviti v učbenikih, v stroki pa ga uporabljamo že vsaj četrto stoletja. Prav tako niso posebej označena nadnarečja. So pa znotraj narečij zamejena podnarečja tam, kjer se izoglose jezikovnih pojavov zgostijo, vendar jih ni dovolj, da bi zamejile posebno narečje. Pojavljajo se na mejah narečnih osnov zaradi prehajanja značilnosti ene osnove v drugo ali razvitja vmesnih pojavov, ki predstavljajo povezavo med obema skupinama. Primer prve bi bil v vzhodnodolenjskem podnarečju izgubljanje tonemskih nasprotij na izvirno zadnjih besednih zlogih, ker jih južnoštajerska osnova sploh nima več in kar je od dolenjske osnove že oddaljilo posavsko narečje. Primer druge pa je položajno akanje in ukanje, saj se nahaja med delom dolenjskih govorov s popolnim akanjem in štajerskimi govori, ki težijo k ožanju o-jevskih glasov in ukanju. Vsaka skupina bolj podobnih krajevnih govorov pa še ni podnarečje (kot se npr. rado prikazuje delitev prekmurskega narečja na tri podnarečja) (po Smole 2004, 2009).

4 Temeljna literatura o dolenjskem narečju

Vedenje o dolenjskem narečju je dopolnil in strnil Fran Ramovš v članku z naslovom *Kratka karakteristika slovenskega narečja na Dolenjskem* (Ramovš, 1933, ponovna objava 1997, str. 558–568), ki mu je služil kot model za opis vseh slovenskih narečij še vedno v edinem celovitem delu o slovenskih narečjih, v knjigi *Dialekti* (Ramovš 1935), kjer se ponovi v poglavju *Dolenjski dialekt* (str. 123–134). Kratko predstavitve je za *Enciklopedijo Slovenije* 2 leta 1988 podal Jakob Rigler (Rigler 1988: 296–297), še krajšo Jože Toporišič v *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992: 25), Matej Šekli (2009: 296–297, 2018: 297–350) ga je navedel kot primer določanja mej med slovenskimi narečji in podnarečji na osnovi pri-/odsotnosti inovacij kot definicijskih lastnosti idioma.

Leta 1981 so bili v okviru velikega in še vedno trajajočega vseslovenskega projekta *Slovanski lingvistični atlas* izdani fonološki opisi za 4 kraje z območja dolenjske

narečne skupine (od tega 2 z območja dolenskega narečja), ki so v mreži točk tega atlasa: OLA 13 Babno Polje (Lipovec, Benedik 1981), OLA 14 Ribnica (Rigler 1981), OLA 15 Dragatuš (Logar 1981) in OLA 16 Bučka (Novak).¹⁵

Ob večjem številu diplomskih in drugih zaključnih nalog je nastal en znanstveni magisterij in dve disertaciji, vse na območju vzhodnodolenskega podnarečja: o šentruperskem govoru (Smole 1988, 1994) in govorih med Krko in Gorjanci (Poklač Vojtech, 2011). O posameznih govorih dolenskega narečja so pisali predvsem Jakob Rigler (Ribnica – 1981, 1986), Vlado Nartnik (Vnanje Gorice – 1999, Plešivica – 2006) in Vera Smole (Šentrupert – 1990, 1998, Šentjernej – 1999, Kostanjevica na Krki – 1999¹⁶, Šmarje-Sap – 2007, Mirna Peč – 2018, Loški Potok – 2022, Novo mesto – 2022 (skupaj z Žibred), Rašica – 2023).¹⁷ Kratek opis dolenskega narečja je tudi v zbirki narečnih besedil s posnetki na kasetah (Logar 1975: 94–96, dopolnjeno 1993: 111–114) z naslovom *Slovenska narečja*. Na *Interaktivni karti slovenskih narečnih besedil* (IKNB) na naslovu narecja.si¹⁸ so prostodostopna narečna besedila o stari kmečki hiši s posnetki, fonetičnim zapisom, glasovno poknjizitvijo in deloma z analizo.

Študijsko gradivo o njej je dostopno predvsem študentom slovenistik.

5 Značilnosti dolenskega narečja z vzhodnodolenskim podnarečjem

Že na začetku smo povedali, da ima dolensko narečje s svojim vzhodnodolenskim podnarečjem *tonemsko naglaševanje*, ima pa tudi več vrst prepoznavnega »petja«, posebnega tonskega poteka pri uresničevanju sicer samo dveh različnih tonemov: akuta (rastočega ali nizkega tona) in cirkumfleksa (padajočega ali visokega tona). Po posebni melodiji zlahka prepoznamo narečnega govorca z območja npr. Ribnice, Grosupljava, Novega mesta itd.; velikokrat celo takrat, ko govori knjižni pogovorni jezik.

5.1 Dolensko narečje tvori več skupin govorov, ki jih delijo različne izoglose¹⁹ glasovnih pojavov, za katere je značilno, da ne tvorijo snopov, zato lahko nek

15 Izbira kraja OLA 16 Bučka kot predstavnika krajevnih govorov vzhodnodolenskega podnarečja je bila slaba, saj je govor že takrat spadal med t. i. mešane govore in je postajal, danes pa že postal, eden od sevniško-krških govorov posavskega narečja. Veliko primernejša bi bila šentruperski ali šentjernejski. Prav tako ni najbolj ustrezen izbor govora OLA 15 Dragatuš, ki je mešano slovensko-srbsko-hrvaški govor.

16 Z ugotovitvijo, da govor ni (več) vzhodnodolenski.

17 Navedena je predvsem literatura o glasoslovju.

18 Osnovno besedilo (v knjižnem jeziku) in navodila so dostopni v zavihku O aplikaciji.

19 Izoglosa je črta, ki razmejuje glasovne pojave. Več enako (ali vsaj zelo podobno) potekajočih jih tvori snop, ti snopi pa omogočajo zamejitve; tako npr. je lahko zamejeno vzhodnodolensko podnarečje.

krajevni govor v skupino uvrstimo le pogojno. »Med bolj pomembnimi izoglosami je tista, ki poteka v smeri od zahoda proti vzhodu – začne se pri Borovnici in nadaljuje v smeri proti Turjaku, Krki in Selam pri Šumberku – in razmejuje bolj inovativne severne dolensjske govore glede razvoja kratkih samoglasnikov (z večjo stopnjo popolne in delne slabitve in posledičnim prehodom samostalnikov srednjega spola v moški spol ter akanjem) od bolj arhaičnih južnih z nižjo stopnjo takih slabitev. Več izoglos na različne načine poteka tudi od SZ proti JV, zato v jugozahodnem delu dolensjskega narečja z različnim obsegom (več izoglos se križa ravno v »Trubarjevi« Rašici ali njeni bližini) srečamo naslednje pojave, ki jih lahko razdelimo na arhaične, npr. naprej pomaknjen izgovor, tj. sprednji *ü:*, zaokrožen izgovor *â:*, ostanki *i* za kratki **ě*, *-u* za izglasni *-o* in ohranjen srednji spol, delna (in ne popolna) oslabitev visokih samoglasnikov v *ə*, odsotnost akanja (razen v izjemnih primerih) in ukanja, pač pa prisotnost posebnega preglasa v predponah in predlogih *za*, *na*, *nad* ter ohranjena ženska dvojina (pri starejši generaciji, pri drugih obstajajo dvojnice z delno pluralizacijo), ki jo imajo tudi severozahodni dolensjski govori; skupaj z njimi imajo jugozahodni še *jn* za **ń* v medsamoglasniškem položaju, medtem ko je nevzporeden razvoj odrazov za umičnonaglašena *e* in *o*, tj. *e* v *ie:* in nadaljnja disimilacija proti *ia:*, ter *o* v *uo:* in nadaljnja asimilacija proti *o:*, značilen za osrednji pas in jugovzhodni del dolensjskih govorov.« (Smole 2022: 149)

Za dolge naglašene samoglasnike je značilno, da so lahko enoglasniki (*i:*, *u:/ü:*, *o:*, *a:/â:*), še več pa je dvoglasnikov (*ie*, *uo*, *ie:/ia:*, *uo:/ua:*, *e:/ä:/ä:/i:*, *o:/u*, *ə:/a:/r*). Vsem govorom dolensjskega narečja so skupni le *i:*, *u:* (iz *ô*), *ie*, *uo* in *o:/u* (npr. *zí:ma*, *mù:st*, *liet*, *pìet*, *tuóča*, *kùos*, *vó:una*), izgovor vseh drugih, *u:/ü:*, *a:/â:*, *ie:/ia:*, *uo:/ua:/o:*, *e:/ä:/ä:/i:*, *ə:/a:/r*, pa se po krajevnih govorih razlikuje (*mú:xa/mjü:xa*, *glá:va/glá:va*, *šjé:stra/šjá:stra*, *kuó:sa/kuá:sa/kó:sa*, *stré:ixa/strä:ixa/strá:ixa*, *pà:rst/pè:rst*).

Pri kratkih naglašanih in nenaglašanih samoglasnikih *i*, *u* in nekdanji **ě* oslabijo v polglasnik *ə*, večinoma svetle barve *ɛ* (*'sɛt* 'sit', *'kɛp* 'kup', *m'lət/mə'lət* 'mlet(i)'; 3. ed. *nuósi/nuósə/nuós* 'nosi', *lɛpí:na* 'lupina', *tɛstù:* 'testo'),²⁰ za izglasni *-o* (iz **o*, ne pa tudi iz **q*) imajo južni govori še *-u*, v severnih pa je ta že onemel (*d'nul'dən*, *ží:tu/ží:t*), kar je povzročilo, da so samostalniki srednjega spola postali moškega (*duóbər ví:n*). Omenimo še popolno akanje, ko vsi kratki naglašeni in nenaglašeni *o* (razen izglasnega iz **o*) preidejo v *a* (*'kaš*, *k'rap*; *para'čen*, *na mí:za* Ted).

Pri soglasnikih je razvoj relativno malo. Dolenjsko narečje je mehkost **ń* ohranilo, a v govorih različno: z razpadom na *jn* (*kó:jna*) ali s popolno izgubo nosnosti *j*

20 Čeprav je ponavadi zapisovan z znakom za srednjejezični *ə*.

(*kuó:ja*), mehki **l* pa je povsod otrdel v srednji *l* (*ziéle*). Trdi **ɫ*, ki je drugoten,²¹ se deloma še govori, a večinoma samo pred *a*, ne pa pred vsemi zadnjimi samoglasniki (*je pí:la*). Soglasniški skupini **dl* in **tl* v opisnem deležniku glagolov na *-sti-em* sta se posplošili v *l* (*je pá:la*, *so/sa pá:l(ə/i)*), v skupinah **črě-*, **žrě-* se je *r* v nekaterih besedah ohranil, v drugih je onemel, od govora do govora različno (*č(r)avù:*), skupina **šč* je vedno ohranjena (*lé:ĩšćeyje*, *ʔęšč*), izjema je le položaj pred soglasniki, kjer se je razvila v *š* (*lé:ĩšněk*).

Poleg že omenjene spremembe srednjega spola ima dolenjsko narečje še nekaj posebnosti: ima le kratko obliko nedoločnika (*bòst*, *rěčt*, *ži:ut*, *nó:st/nó:st/nyó:st*), večinoma ohranjeno dvojino pri moškem spolu (*brá:ta sta š'la*), pri ženskem spolu pa le v (jugo)zahodnem delu (*svi š'li*).

5.2 Vzhodnodolenjsko podnarečje,²² ki se govori na vzhodnem delu Dolenjske, tj. na zahodu od Trebnjega, Dobrnica, Novega mesta in na jugu v vaseh pod Gorjanci, na vzhodu pa do Šentjerneja, Bučke ter do Krmelja v Mirnski dolini, je izvedlo še več nadaljnjih razvojov, zaradi katerih so ti krajevni govori uvrščeni v podnarečje znotraj dolenjskega narečja. To so: izguba tonemskih nasprotij v izvorno zadnjih besednih zlogih, poenoglašenje dvoglasnika *eĩ* iz **č*, nenapet izgovor dolgih *ĩ:* in *u:* ter posebno pester razvoj kratkih samoglasnikov z višjo stopnjo upada v polglasnik in onemitev visokih samoglasnikov. Velika inovativnost danes obrobne podnarečja je posledica zgodovinskega stanja, ko je bila središče Dolenjske Mirnska dolina, v novjšem času pa tudi širjenja štajerskih inovacij.

Pri naglasu opazamo, da se od štajerskega vzhoda proti dolenjskemu zahodu širi izgubljanje tonemskosti; celo podnarečje je že zajela izguba tonemskih nasprotij v izvorno zadnjih besednih zlogih (*kuvá:č* led.: *kuvá:č* Imn.), v obrobni govori na vzhodu (Krmelj, Bučka) pa ima intonacija vse manj fonološki pomen. Izvaja se umik na prednaglasni polglasnik (*stę'bər* in *s'tębər*) in tako zamira oblikoglasni končniški naglasni tip. S tem in z nekaterimi zapoznelimi umiki v tipu *na va'si*, *moš'ki*, *pęx'ni* se lahko vzpostavi tonemsko nasprotje na kratkih zlogih (*stębər*, *na vás*, *mųóški*, *pęxən*).²³

Pri dolgih samoglasnikih je to večinoma poenoglašenje dvoglasnika *eĩ* iz **č* > *ä:* (*snă:k*, *strá:xa*), sovpad *u:* iz *ô* in *u*, ki je izgubil sprednji izgovor in postal nenapeti *u:* (*mų:st* = *mų:xa*), tako se izgovarja tudi *ĩ:* (*zĩ:ma*), dvoglasnika *ĩe:* in *uó:* iz

21 Ni podedovan iz praslavanščine, ampak se je najprej izenačil s srednjim pred sprednjimi samoglasniki in ponovno otrdel.

22 Omenjeni so le najbolj tipični pojavi, ki so podrobno opisani v zgoraj navedeni literaturi (Smole 1990, 1999, 2018 itd., Smole, Žibred 2022). Podnarečje ima več bolj ali manj podobnih skupin krajevnih govorov, npr. ena taka so govori v Mirnski dolini, pa govori pod Gorjanci, govori ob Radovni ...

23 To se v novjšem času opazja tudi v nekaterih dolenjskih govorih, npr. dobrepolskem.

umičnonaglašeni *e* in *o* se z izjemo (jugo)vzhodnega roba diferencirata v (i)a: in (u)a:, pri čemer se izgovarja samo a: iz *e* kot dvojnica za mehкими soglasniki in *r*, *ua*: pa le v položaju za ustničniki in mehkonebniki (č(i)á:sa, je r(i)á:kla, ṣiá:stra; kuá:sa, á:sa, dá:bra).

Taka odvisnost razvoja samoglasnikov od soglasniškega okolja je še bolj prisotna pri kratkih naglašeni in nenaglašeni samoglasnikih.²⁴

Pri kratkih naglašeni samoglasnikih izpostavljamo udvoglašenje *o v notranjih zlogih – v izglasju se zoži v -u (sa'mu) ali onemi ('dæn) – in *q v uo za ustničniki, zobnoustničniki in mehkonebniki (p, b, m, v, f, k, g, x) ('kuoš, gla'buok), za drugimi soglasniki pa položajno akanje (st'rap). Podnarečje ima tudi udvoglašenje *e* (iz *e, *ę) v ije ('niest, t'riest) in preglas *a > e ob j (k'rej, p'jen 'pijan'). Od soglasnika je odvisen tudi (svetlejši) izgovor polglasnika ('pēs : 'dæn). Samoglasniki *i, *u, *ě se po oslavitvi izenačijo s *ə ('bək, k'rɛx, sɛ'dɛt = 'pēs).

Nenaglašeni samoglasniki poznajo položajno ukanje *o in *q v u v notranjih zlogih za ustničniki, zobnoustničniki in mehkonebniki (kurȳ:t, já:guda, mužà: Red.), položajno akanje za nespretnimi ((funkcijsko) mehкими) soglasniki in v vzglasju (dalȳ:na, sasā:da, at'rak). V izglasju imata *o in *q različna razvoja, in sicer *-o v -u za soglasniško skupino, sicer največkrat onemi (má:slu, lá:t, žȳ:t), *q pa ima enak razvoj kot v naglašeni položaju, torej odvisno od predhodnega soglasnika (na xrȳ:škȳo T ed., dā:mȳo; na mȳ:za Ted.), za ((funkcijsko) mehкими) soglasniki v izglasju pa – enako kot *a* – pozna tudi preglas v dvoglasnik -ije (na kuōžȳe T ed. = kuōžȳe I ed.). V izglasju se v -ije²⁵ udvoglasita tudi *e in *ę (tȳá:lȳe, drā:ȳje). Posebnost podnarečja v primerjavi z dolenskim narečjem je, da v polglasnik v notranjih zlogih oslabi tudi *e* iz *e in *ę, medtem ko *i, *u (tudi iz *-o) in *ě v ustreznih soglasniških okoljih tudi onemijo.

Pri soglasnikih je razlika z dolenskim narečjem le ta, da podnarečje pozna samo razvoj *ń v j, torej s popolno izgubo nosnosti, torej (kuá:je Red.).

Pri oblikoslovnih pojavih ima poleg že omenjene kratke oblike nedoločnika in spremembe srednjega spola v moški spol v ednini vzhodnodolensko podnarečje v množini variantno tudi spremembo v ženski spol, a z ohranjenjo srednjespolsko končnico samostalnika (vȳá:lɛk mǎ:st – vɛlȳ:kȳe mǎ:sta / vɛlȳ:k mǎ:sta). Dvojina pri moškem spolu je ohranjena (brá:ta sta š'la), vendar se za 1. os. dv. uporablja z

²⁴ Pojavi so podrobneje opisani na primeru šentrupertskega govora (Smole 1997).

²⁵ Soglasniški del dvoglasnika je v različnih govorih, celo pri različnih govorcih bolj ali manj izrazit, zlasti za j pa se z njim zlije.

množinsko križana oblika (*nuǫsma*), pri ženskem spolu pa se je dvojina oblikovno povsem pomnožinila (*mìǵdvāj nuǫsmuo*, *smuo š'ljē*).

Druge jezikovne ravnine v dolenjskem narečju z vzhodnodolenjskim podnarečjem niso dovolj raziskane, da bi lahko podali kratek povzetek. Nekaj malega – slušno podobo posnetke, transkripcijo, glasovne poknjižitve in pri nekaterih govorih analize – so dostopne na spletnem naslovu <<https://narecja.si/>>.²⁶

6 Praktični del: raziskave primerjalnih frazemov v pedagoškem procesu

6.1 Kaj so primerjalni frazemi in kje so zbrani

Poleg »pripovedi naših babic« in drugega besednega folklornega izročila, zbiranja »starih besed«, morda tudi hišnih imen, so za zbiranje »na terenu« primerni tudi frazemi. Med njimi je na videz najlažje zbirati primerjalne frazeme (dalje PF), vendar obstaja nevarnost, da jih zamenjamo s primerami kot stilnimi figurami. Zato je treba najprej spoznati osnovne značilnosti frazema, ne glede na njegov strukturni tip. Medtem ko se primera tvori sproti, je PF ustaljena besedna zveza in jo samo vzamemo iz (spominskega) slovarja, enako kot besedo ali (nefrazemsko) besedno zvezo. Tako primere kot PF pa seveda vplivajo na slikovitost in živost tvorjenega besedila in PF so večinoma nastali iz prvotnih primer. Največkrat so zgrajeni iz treh delov, in sicer je A-del sestavina, ki se primerja (*priden*), B-del je primerjalni veznik (*ko, kot, kakor ...*), C-del pa sestavina, s katero se primerja A-del (*čebela, mravlja*). A-del je včasih lahko tudi izpuščen. A-del so lahko samostalnik, pridevnik, glagol, prislov ali zaimek, C-del je lahko oblikovan zelo različno, tudi stavčno. Namen uporabe PF je poleg slikovitosti pogosto stopnjevanje pomena sestavine v A-delu ('zelo'), lahko pa kažejo na poseben potek dejanja, dodatno lastnost stanja itd., torej se lahko pomeni PF kot celote z istim A-delom in različnim C-delom med sabo zelo razlikujejo (*spati kot top* ni enako *spati kot zajec*). PF so tvorjeni z določenim izkustvenim védenjem o sestavini v C-delu, kar se v času lahko izgubi, s tem pa tudi sam frazem. Naj omenimo še tiste PF, pri katerih je odnos med A- in C-delom protipomenski in zato lahko tudi humoren (*neroden kot brana za v žakelj, videti kot slepa kura*); ta lastnost pa je lahko tudi (začetna) motivacija za zbiranje PF.

Slovenski knjižni PF²⁷ (skupaj 347) so bili kot ustreznice 540-im hrvaškim objavljeni v Fink-Arsovski (2006), po delu predgovora v ta slovar (11–14, v slovenskem prevodu) je na kratko povzeta predstavitev PF. Za članek Smole (2010) so bili v

²⁶ Za posnetke se priporoča avtorica; osnovno besedilo in navodila so dostopni v zavihku O aplikaciji.

²⁷ Skupaj makedonskih, bolgarskih, ukrajinskih, ruskih, poljskih, čeških in slovaških; torej je vključenih kar devet slovanskih jezikov.

zbiranje PF v narečnih govorih poleg študentov in sodelavcev ljubljanske slovenistike s FF vključeni tudi nekateri dijaki srednjih šol in prav tedanji odziv učiteljic me je spodbudil, da predstavljam PF kot možnost raziskav tudi z dijaki in učenci.

6.2 Kaj so narečni (primerjalni) frazemi

PF se namreč ne razlikujejo samo v različnih jezikih, pač pa tudi po slovenskih pokrajinah in v njihovih narečnih in nadnarečnih govorih. Kot narečni moramo razumeti vsak frazem, ki je v narečnem jeziku živ, tj. rabljen, ne glede na to, ali je prisoten (sicer v drugačni glasovni uresničitvi) tudi v knjižnem jeziku. Narečni frazem ne delajo narečnega drugačne sestavine in pomeni, pač pa raba. Velik del knjižne frazeologije je namreč nastal s sprejetostjo in prilagoditvijo narečne frazeologije. Z geolingvistično predstavitvijo narečnih frazemov s sestavino *roka*, tj. na zemljevidih, se je lepo pokazalo, kakšno je razmerje v rabi nekega frazema z narečnega gledišča: »*Razširjenost frazema v zvrsteh slovenskega jezika*. Po tem kriteriju smo frazeme razdelili na: 1. *knjižne*, 2. *splošnoslovenske* ali *skoraj splošnoslovenske*, 3. *pogoste*, 4. *redke*, 5. *področne* in 6. *lokalne* frazeme.« (Smole 2008: 69). Prvi, tj. knjižni frazemi, so v narečnih govorih nerabljeni, v obeh zvrsteh so rabljeni drugi in deloma tretji, četrti, tj. redki, so deloma knjižni, deloma samo narečni, a tudi v tej zvrsti redki, področni imajo svoja ožjepokrajinska območja rabe, lokalni pa so vezani na posamične krajevne govore (po Smole 2008: 69–70).

6.3 Kako zbirati narečne primerjalne frazeme²⁸

6.3.1 Vprašalnica. Po dosedanjih izkušnjah različnih raziskovalcev je poleg (pre)počasnega sprotnega zapisovanja in izpisovanja pojavnosti frazema najbolj učinkovit način sestava vprašalnice iz knjižnih frazemov z njihovimi pomeni, ki določa obseg, sestavinskost oz. pomenskost ter zgradbo teh frazemov, kar vpliva tudi na kasnejšo obravnavo oziroma analizo dobljenih frazemov (Smole 2024: 257–258), če do te pride. Vprašalnico je najbolje narediti v obliki tabele in v prvem stolpcu PF najprej oštevilčiti, v drugem navesti knjižni PF in v tretjem knjižni pomen. Zbrane PF na terenu potem samo vnesemo v vrstico ali vrstice (če smo vprašalnico izvajali pri več generacijah) pod knjižne, pri enakem pomenu dodamo znak + ali za znakom – zapišemo novi/-e pomen/-e. Tako že sproti ugotavljamo razlike s knjižnimi ali/in medgeneracijskimi.

Primerjalne frazeme je najbolje zbirati po ožjih pomenskih poljih, npr. za (negativne) človekove lastnosti (in stanja), lahko pa tudi po sestavini v C-delu, npr. da je ta

28 Prim. še Gostenčnik (v tem zborniku) za zbiranje narečne leksike.

žival, lastno ime, nadnaravno bitje itd. Vprašalnico lahko naredimo sami, tako da si določimo ključne besede in poiščemo obstoječe PF z njimi v *Slovarju slovenskih frazemov* (SSF) na portalu Fran, v zgoraj omenjenem slovarju ali pa na spletni strani interaktivnega *Slovenskega narečnega atlasa* (SNA – sna.si)²⁹ pod temo Primerjalni frazemi: Človekove lastnosti 1, kjer pod »Beseda« pridemo do več kot 60 zemljevidov z vnesenimi posamičnimi narečnimi primerjalnimi frazemi (npr. *dober kot kruh*), zbirno (vsi PF na (vsebinsko) isti A-del (npr. *len (favljast) kot ...*) ali glede na poimenovalno motivacijo (*močan kot (domača/divja) žival, bajeslovno bitje, literarni junak* itd.).³⁰ Na samih kartah pa s klikom na znak vidimo podatek o kraju zapisa, fonetični zapis in pri nekaterih krajih (npr. Bovec, Puče, Sp. Lipnica, Hotavlj, Šentrupert, Bušinja vas, Griže, Prevalje, Renkovci) lahko poslušamo tudi posnetek/izgovor PF.

6.3.2 Izbira govorca/-ev. Več raziskovalcev je ugotovilo, da sta (bila) raba in število frazemov v vsakdanjem sporazumevanju pogostejša pri starejši generaciji, česar pa ne moremo z gotovostjo trditi, dokler raziskave ne izpeljemo pri več generacijah; lahko tudi ugotovimo, da so generacijsko v rabi različni PF, saj se izkustveno vedenje o sestavini v C-delu v času spreminja in zato zamenjuje. Tako je priporočljivo zajeti vsaj 3 generacije: najmlajšo, najstniško, tj. npr. do 20 let, nato srednjo, generacijo staršev, tj. do 50 let, in generacijo starih staršev, tj. od 50, 60 let dalje; lahko celo iz iste družine, če živijo v istem kraju. Lahko pa raziskujemo le rabo PF pri generaciji, ki ji pripadajo sami raziskovalci (učenci, dijaki). Vseh primerih o njih zapišemo osnovne podatke: letnico rojstva, kraj bivanja, morda še podatke o krajevnem izvoru staršev in partnerjev ter pridobimo privolitev za morebitno objavo posnetkov in podatkov.

6.3.3 Izvedba vodenega pogovora. Vodeni pogovor snemamo, da kasneje lažje PF in njihov pomen zapišemo. Snemamo lahko z različnimi napravami, diktafoni in tudi s telefoni. Dobro je, da posnetki niso daljši od 15 do 20 minut, raje jih naredimo več. Zagotovimo si mirno okolje in pri prisotnosti več oseb že vnaprej opozorimo, da ne smejo govoriti eden čez drugega, zato določimo vrstni red. Pri spraševanju ne hitimo, ampak damo sogovorniku čas za razmislek. Če se želi kdo popraviti, tudi za kakšno prejšnje vprašanje, mu to možnost damo.

Pripravljen vprašalnik lahko govorniku damo tudi že vnaprej, da bo razmislil in se pripravil. Pri tem ga opozorimo, da lahko spreminja (ne samo glasovno) vse dele

²⁹ Spletna aplikacija je nastala s sodelovanjem Fakultete z računalništvo in informatiko (FRI) in Filozofske fakultete, ki skrbijo za njeno vsebino (gl. zavihek O spletni aplikaciji, ki pa od nastanka oziroma popravka ni bil posodobljen in omenja le začetne vsebine).

³⁰ Vsebinske teme sta magistrski deli Bon (20), Poljanšek (20), nastali na gradivu, ki smo ga s študenti ljubljanske slovenistike zbirali več let.

PF in sledi pomenu PF oziroma obratno, da lahko navede tudi drugačen pomen PF, kot je zapisan v vprašalnici. Po PF (in drugih frazemih) sprašujemo vedno s pomočjo pomena. Poleg samega PF zaprosimo tudi za stavčni zgled, po potrebi tudi za situacijo, v kateri se frazem rabi. Prav tako za vse sestavine v knjižnem PF preverimo, ali niso v domačem govoru drugačne; vključno s primerjalnim veznikom *kot*, ki je v različnih narečnih glasovnih uresničitvah pogosto *ko* (*ku*, *kə*), *ki*, *kak*, *tko* *k-*, *tak ko*, *kakor* itd. (gl. karto Veznik kot v PF v SNA.si).

6.3.3.1 Zgled spraševanja oziroma vodenega pogovora:

6.3.3.1.1 Prvi primer:

1	<i>siten kot <podrepna> muha</i>	‘zelo siten’

Za pridobitev tega PF njegov pomen oblikujemo v vprašanje in ga hkrati lahko tudi razširimo:

Kako rečemo za človeka, ki je zelo siten, vsiljiv, nadležen? Lahko prosim poveste primer, kako in kdaj bi to rekli?

V primeru, da dobimo odgovor z vsemi sestavinami, kot jih ima knjižni PF, in tudi stavčni zgled, preverjamo dalje:

Ali se res reče siten ali morda še ali celo samo kako drugače (tečen, nadležen, prstjen ...). Preverimo, kateri je najpogostejši veznik in kateri se še lahko uporablja (vključno s sestavljenimi, npr. tako kot, tak kak):

Rečete vedno (dobljeni veznik) ali tudi kako drugače? V istem PF ali v drugem?

Ker je pridevnik *podrepna* ponekod neobvezna sestavina PF, vprašamo:

Rečete vedno kot podrepna muha ali lahko tudi samo muha?

Nato preverimo in po navedbah morda natančneje opišemo še pomen:

Za kakšnega človeka torej tako rečemo?

Prav tako ni odveč, da povprašamo še o pogostosti rabe.

Vi pogosto tako rečete? Slišite tudi druge? Se je to po vašem mnenju uporabljalo včasih več ali manj?

6.3.3.1.2 Drugi primer:

2.	<i>len kot ??</i>	‘zelo len’

Ponovimo postopek kot pri iskanju prvega PF, le da pri tem puščamo več možnosti C-dela. Že pri prvem, še bolj pa pri tem PF se nam v C-delu lahko pojavijo besede,

ki z izkustvenim védenjem nimajo neke prave povezave in se pojavljajo pri zelo različnih A-delih, npr. *siten / len kot hudič*, <sam> *vrag, sto hudičev, tajfelj, pes* ... Takim besedam pravimo intenzifikatorji ali ojačevalci pomena in je prav, da zanje vemo. Tudi ti so po narečnih govorih (ali celo pri govorcih) lahko različni in predstavljajo pomembno informacijo.

6.3.3.1.3 Tretji primer:

3.	<i>lep kot sanje (Apolon, Marija, slika)</i>	‘zelo lep’

Te PF navajam, ker na terenu lahko za nekatere knjižne frazeme ugotovimo, da niso rabljeni in da tudi nimajo ustreznih svojih, čeprav jim je pomen, npr. vsaj za PF *lep kot slika*, razumljiv. V vseh takih primerih je dobljenemu narečnemu PF enakovreden odgovor: PF v tem pomenu nimajo.

6.3.4 Zapis PF. Po opravljenem vodenem pogovoru poslušamo posnetke v ustreznih programih, kjer je možno tudi upočasnjevanje (npr. VLC, Praat ...), in zapišemo PF, stavčni zgled in pomen. Kako bomo narečni PF in stavčni zgled zapisali, je odvisno od glasovnih lastnosti govora in sposobnosti zapisovanja učencev in mentorjev.

6.3.4.1 Odločimo se lahko za zapis, čim bolj glasovno približan izgovoru, in pri tem uporabimo t. i. poenostavljeni strokovni zapis,³¹ pri čemer se držimo določenih zapisovalnih načel in uporabimo vsaj najnujnejše znake iz znanstvene transkripcije, npr. da zapisujemo polglasnik z znakom za polglasnik ə, da samoglasnike zapisujemo s samoglasniki, vključno s takimi deli dvoglasnikov, npr. *je rieku, huodəm*, in obratno, da soglasnike in soglasniške dele dvoglasnikov zapisujemo s soglasniki, npr. *je dav/daw/day* (zapis je *dau* bi v nekaterih govorih lahko pomenil ‘je davil’) in ker se dvoglasnik *v je rjekla/rjakla* izgovori drugače kot v *je rieku*; enako v *je hwadu/huadu* kot v *huodəm*. Prav tako je soglasniški drugi del dvoglasnika v *cejsta/cajsta*. Nekaj primerov: Mirna Peč: 1. *tiěčən ku pudriěpna mŭ:xa > tiečən ku pudriěpna muha*, 2. *lè:n ku 'pęs, lè:n ku ana mərłà:t > len ko pəs, len ko ena mrlad* ‘mrhovina, crkovina’, 3. *lè:ip, ku-p ga naslŭ:kou; lè:ip ku rŭožă/rŭoșca; tă:k ku rŭoșca > lejp ku-b ga naslikov; lejp ku ruože/ruosca; tak ku ruosca*.

6.3.4.2 Druga možnost je, da izberemo glasovno poknjižitev zapisa, kar pomeni, da narečne glasove zamenjamo s knjižnimi in jih zapišemo s črkami knjižnega jezika, in sicer tudi lekseme, ki jih knjižni jezik ne pozna ali so slabo razumljivi in za katere moramo v pomenskih oklepajih podati še knjižne ustreznice. Slednje je dobro narediti tudi pri poenostavljenem zapisu.

³¹ Natančnejše usmeritve zapisovanja je mogoče najti v spremnih besedilih zbirke Glasovi, le poiskati je treba najbližjo in z dobrim opisom načel zapisovanja.

Nekaj primerov: Mirna Peč: 1. tiččən ku pudriēpna mû:xa > *tečen ko podrepna muha*, 2. lè:n ku 'pēs, lè:n ku ana mərɫà:t > *len kot pes; len ko ena mrlad* 'mrhovina, crkovina', 3. lè:ip, ku-p ga nasl̩:kou; lè:ip ku rùōžā/rùōsca; tà:k ku rùōsca > *lep ko bi ga naslikal; lep ko roža/rožica; tak ko rožica*.

7 Sklep

V prispevku je predstavljeno dolenjsko narečje z vzhodnodolenjskim podnarečjem zgodovinsko razvojno in na način, kako se je osamosvajalo iz skupine osrednjih slovenskih narečij potem, ko se je že takoj ob nastanku relativno enotni slovenski jezik začel cepiti na narečja. Hkrati navedemo tudi njegove prepoznavne značilnosti in prostorske raznolikosti. Praktični del dopolnjuje to vedenje v več smereh. Poleg usvojitve razlik med primerami kot stilnimi figurami in primerjalnimi frazemi je pomembno, da učenci/dijaki dojamajo tudi razliko med knjižnimi frazemi, ki so izpisovani iz raznovrstnega pisnega gradiva, strokovno obdelani in kodificirani, ter narečnimi frazemi, ki jih (narečjeslovci) pridobivamo na terenu, z govorci. Četudi učenci/dijaki ter njihovi mentorji ne obvladajo znanstvene transkripcije, pa jih morajo na nek način zapisati. Mlade generacije so že kar nekaj časa večče zapisovanja govorjenega jezika, vendar so ti zapisi zelo približni, variirajo in so dostikrat razumljivi le ožjim skupnostim, medtem ko se pri vsakršnih raziskavah, tudi laičnih, trudimo za neke vrste bolj strokoven in širšemu krogu prejemnikov razumljiv zapis, s priložnostno oblikovanimi pravili. Ob tem lahko učence/dijake še spomnimo/opomnimo, pred kakšnimi težavami so se znašli protestanti, stvaritelji knjižnega jezika, predvsem pa Primož Trubar kot avtor prve slovenske knjige.

VIRI IN LITERATURA

- BON, Mija, 2018: *Geolingvistična interpretacija primerjalnih frazemov v slovenskih narečjih na interaktivni jezikovni karti: primerjalni frazemi s pomenom človeške lastnosti*. Magistrsko delo. Ljubljana: FF.
- FINK-ARSOVSKI, Željka (za slovenski jezik: KRŽIŠNIK, Erika), 2006: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.
- GOSTENČNIK, Januška, 2020: Kostelsko narečje dolenjske narečne skupine. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik in književnost v srednjeevropskem prostoru: [Slovenski slavistični kongres, Gradec/Graz in Maribor, 1.-3. oktober, 8.-9. oktober 2020]* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 30). Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 137–148.
- GOSTENČNIK, Januška, 2025: Belokranjska narečja – zbiranje narečnega gradiva na terenu. (v tem zborniku)
- Interaktivna karta slovenskih narečnih besedil* (IKNB): Stara kmečka hiša. <<https://narecja.si/>>.

- LOGAR, Tine, RIGLER, Jakob, 1983: *Karta slovenskih narečij*. Priredila Tine Logar in Jakob Rigler na osnovi Ramovševe Dialektološke karte slovenskega jezika, novejših raziskav in gradiva Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU, svetovalec za narodno mejo: V. Klemenčič. Izdelal Geodetski zavod SRS, kartografski oddelek. Merilo: 1: 350.000. Ljubljana: DDU Univerzum. Stenski zemljevid.
- LOGAR, Tine, 1975: *Slovenska narečja*. Zbral in uredil Tine Logar. Kondor 154. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- LOGAR, Tine, 1993: *Slovenska narečja*. Besedila zbral in uredil prof. dr. Tine Logar. Zbirka Cicero. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- NARTNIK, Vlado, 1999: Fonološki opis govora Vnanjih Goric (SLA 226). *Jezikoslovni zapiski* 5. 197–205.
- NARTNIK, Vlado, 2006: Fonološki opis govora Plešivice (SLA 228). *Jezikoslovni zapiski* 12/2. 23–32.
- POKLAČ VOJTECH, Saša, 2011: *Glasonovlje in frazeologija dolenskih govorov med Krko in Gorjanci*. Doktorska disertacija. Ljubljana: FF.
- POLJANŠEK, Snežna, 2019: *Geolingvistična predstavitev nekaterih primerjalnih frazemov za semantično polje človekove lastnosti in stanja v slovenskih narečjih*. Magistrsko delo. Ljubljana: FF.
- RAMOVŠ, Fran, (1933), ²1997: Kratka karakteristika slovenskega narečja na Dolenjskem. Jože Toporišič (ur.): *Fran Ramovš, Zbrano delo, druga knjiga*. 558–568.
- RAMOVŠ, Fran, 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- RIGLER, Jakob, 1963: Pregled osnovnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija* 14/1–4. 25–78.
- RIGLER, Jakob, 1967: Pripombe k pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu I. *Slavistična revija* 15/1–2. 129–152.
- RIGLER, Jakob, 1981: Ribnica: (OLA 14): [fonološki opis]. Pavle Ivič (ur.): *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom* (Posebna izdanja, knj. 55, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. [125]–132.
- RIGLER, Jakob, 1986: Karakteristika glasonovlja v govoru Ribnice na Dolenjskem. *Slavistična revija* 36/4. 341–364.
- RIGLER, Jakob, 1988: Dolenjsko narečje. *Enciklopedija Slovenije* 2, Ce–Ed. Ljubljana, Mladinska knjiga. 296–297.
- Slovenski narečni atlas* (SNA): Tema: Primerjalni frazemi: Človekove lastnosti 1. <<https://sna.si/>>.
- SMOLE, Vera, 1988: *Govor vasi Šentrupert in okolice: glasonovlje in naglas*. Magistrsko delo. Ljubljana: FF.
- SMOLE, Vera, 1990: Govor vasi Šentrupert in okolice. *Razprave. [Razred 2], Razred za filološke in literarne vede* 13. 257–273.
- SMOLE, Vera, 1994: *Oblikoglasje in oblikoslovje šentruperskega govora*. Doktorsko delo. Ljubljana: FF.

- SMOLE, Vera, 1997: Sovplivanje samoglasnikov in soglasnikov v vzhodnodolenjskih govorih. *Jezikoslovni zapiski* 3. 167–173.
- SMOLE, Vera, 1998: Fonološki opis govora vasi Šentrupert (SLA 262). *Jezikoslovni zapiski* 4. 73–88.
- SMOLE, Vera, 1999: Šentjernejski govor. Marinka Dražumerič, Stane Granda (ur.): *Zbornik župnije Šentjernej*. Ljubljana: Družina. 451–463.
- SMOLE, Vera, 1999: Je govor Kostanjevice na Krki res vzhodnodolenjski? Zinka Zorko, Mihaela Koletnik (ur.): *Logarjev zbornik: referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru* (Zora, 8). Maribor: Slavistično društvo. 64–71.
- SMOLE, Vera, 2001: *Vokalizem, naglas, konzonantizem: ZSD I (Zgodovinska slovnica in dialektologija): (dvopredmetni in enopredmetni študij)*. Študijsko gradivo. Ljubljana: FF.
- SMOLE, Vera, 2003: Govor Kostanjevice na Krki in okoliških vasi. Andrej Smrekar (ur.): *Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost: Organizacijski odbor za praznovanje 750. obletnice prve listinske omembe mesta. 583–593.
- SMOLE, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja, Metode in zvrsti, 22). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 321–330.
- SMOLE, Vera, 2008: Geolingvistična predstavitev izbranih frazemov s sestavino *roka* v slovenskih narečjih. *Slavistična revija* 56/2. [49]–73.
- SMOLE, Vera, 2009: Pomen in vloga (slovenskih) narečij danes. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo* (Obdobja, Metode in zvrsti, 26). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 557–563.
- SMOLE, Vera, 2010: Nekaj primerjalnih frazemov v slovenskem in makedonskem knjižnem jeziku ter narečjih. *Makedonsko-slovenečki jazični, književni i kulturni vrski = Makedonsko-slovenske jezikoslovne, književne in kulturne zveze*. Skopje: Filološki fakultet „Blaže Koneski“, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“, 2009 [i. e.]. 103–117.
- SMOLE, Vera, 2018: Glasoslovje in naglas mirnopeskega govora. Đurđa Strsoglavec, Namita Subiotto (ur.): *Beseda premosti čas in prostor: posvečeno Vladimirju Osolniku*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Knjižna zbirka Slavica Slovenica 3). 51–63.
- SMOLE, Vera, 2022: Loškopotoški govor – naglas, glasoslovje in besedila. Matej Ogrin (ur.): *Geografski oris občine Loški Potok*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 145–176.
- SMOLE, Vera, ŽIBRED, Maruša, 2022: Glasovne značilnosti novomeškega govora. Marko Jesenšek (ur.): *Narečno besedje slovenskega jezika: v spomin na akademikinjo Zinko Zorko*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. Mednarodna knjižna zbirka Zora 148. 109–131.
- SMOLE, Vera, 2023: Dolenjsko narečje ter pomen in vloga narečij danes: narečja nas bogatijo. *Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* 34/2. 58–64.
- SMOLE, Vera, 2023: Govor Trubarjeve Rašice – naglas, glasoslovje in besedilo. *Slavistična revija* 71/4. 463–483.

SMOLE, Vera, 2024: Slovaropisni prikaz glagolskih frazemov v govoru Pišec in okolice. Marko Jesenšek (ur.): *Pleteršnikova dediščina: ob stoletnici smrti Maksa Pleteršnika*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. (Mednarodna knjižna zbirka Zora; 154). 255–286.

ŠPRINGER, Katarina, 2022: *Govor Črnomlja*. Magistrsko delo. Ljubljana: FF.

ŠEKLI, Matej, 2009: Merila določanja mej med slovenskimi narečji in podnarečji. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. (Obdobja, Metode in zvrsti 26). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 291–318.

TOPORIŠIČ, Jože 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

ŽIBRED, Maruša, 2020. *Novomeški govor*. Diplomsko delo. Ljubljana: FF.

Januška Gostenčnik

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

januska.gostencnik@zrc-sazu.si

Belokranjska narečja – zbiranje narečnega gradiva na terenu¹

Prispevek podaja osnovne podatke o severnobelokranjskem in južnobelokranjskem narečju, osredotoča se na območje obeh narečij in na njuno dosedanje klasifikacijo. Zlasti na območju južnobelokranjskega narečja je pri nekaterih krajevnih govorih še vedno precej nejasnosti glede narečne uvrstitve. V prispevku je zato opisano, kako lahko lokalni prebivalci (npr. dijaki pod vodstvom mentorja) sodelujejo pri zbiranju narečnega gradiva na terenu (konkretno je opisan potek dela, podana je vprašalnica s 64 vprašanji).

1 Uvod

Južnobelokranjsko in severnobelokranjsko narečje tradicionalno uvrščamo v dolenjsko narečno skupino, z védenjem, da so znotraj obeh narečij vidne posledice nekdanjih štokavskih migracij s konca 16. in začetka 17. stoletja. Štokavski vplivi so v manjši meri prisotni znotraj severnobelokranjskega narečja, v veliko večji meri pa znotraj južnobelokranjskega narečja. Tu najdemo veliko mešanih govorov oz. govorov z neslovensko jezikovno osnovo ali pa celo popolnoma štokavskih govorov. Poleg tega pa je še precej nejasnosti pri govorih obeh belokranjskih narečij, ki ležijo tik ob Kolpi, torej tik ob državni meji s Hrvaško, saj do danes ni raziskav povezanosti s sosednjimi hrvaškimi kajkavskimi govor.

Prav zato se večji del tega prispevka osredotoča na to, kako lahko tudi lokalni prebivalci prispevajo k tej razjasnitvi, in sicer s konkretnim zbiranjem narečnega gradiva na terenu samem. Podana so jasna navodila, kako poteka pridobivanje gradiva na terenu, in anketna vprašalnica, ki se jo uporabi pri spraševanju. Prav vsakega deljenega posnetka bomo dialektologi veseli in bo v veliko pomoč pri nadaljnji analizi teh malo raziskanih govorov.

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta i-SLA – Interaktivni atlas slovenskih narečij (L6-2628, 1. 9. 2020–31. 8. 2024, ARRS in SAZU, <<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/i-sla-interaktivni-atlas-slovenskih-narecij>>) in programa Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (P6-0038).

2 Območje

V južnobelokranjsko narečje uvrščamo (po Logar-Riglerjevi karti iz leta 1983) govore od Spodnje Bilpe, Vinice in Adlešičev pa vse do krajev južno od Črnomlja. Severnobelokranjsko narečje se govori severneje od tod do črte Dobliče–Črnomelj–Podzemelj.

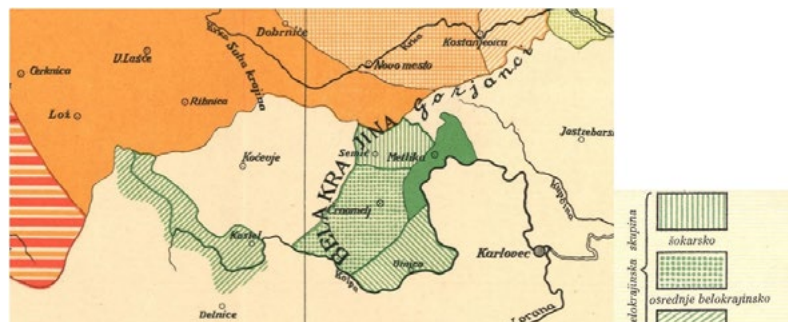
2.1 Zemljevid območja

Karta 1 in 2 (Legenda): izsek iz *Karte slovenskih narečij* (različica 2023) (SLA 3.1: 13)

3 Dosedanja obravnava

Prvi je narečja obravnavanega območja leta 1931 klasificiral Fran Ramovš. Vse govore je uvrstil k t. i. belokrajinskemu dialektu (1931: 25), njihovo medsebojno razločevanje pa je utemeljeval s stopnjo štokavskih primesi. Glede na količino teh tujih primesi je ločeval šokarski dialekt s trdno slovensko osnovo, osrednji belokranjski dialekt s poljskim govorom, južni belokranjski ali privrški dialekt in kostelski dialekt (Ramovš 1931: 34).

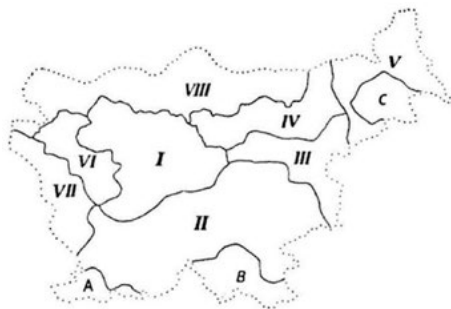
Karta 3 in 4 (Legenda): Del *Dialektološke karte slovenskega jezika* iz leta 1931, kjer je z zeleno barvo označen t. i. belokrajinski dialekt (Avtor: Fran Ramovš.)

Dialektolog Tine Logar je leta 1958 (v Logar, Kenda-Jež 1996: 79–85) razvrstil govore v Beli krajini v tri skupine, in sicer na čisto ali vsaj pretežno slovenske, na mešane slovensko-hrvaške in na čisto hrvaške oziroma srbske govore. Podrobno utemeljitev narečne meje med južnobelokranjskim in severnobelokranjskim narečjem je podal Logar z argumentom, da je bila ta delitev narejena na podlagi dveh kriterijev:

- severnobelokranjsko narečje pozna podaljšavo kratkih akutiranih samoglasnikov v nezadnjem besednem zlogu; odsotnost tega pojava v južnobelokranjskem narečju se razlaga kot srbski/hrvaški vpliv;
- v severnobelokranjskem narečju razvoj kratkih naglašanih in nenaglašanih samoglasnikov v »slovenskem smislu«, tj. prisotni so pojavi moderne vokalne redukcije, česar pa južnobelokranjski govori ne poznajo.

Vendar pa je bila takratna mreža krajev, znotraj katere so potekale raziskave v okviru *Slovenskega lingvističnega atlasa* (dalje SLA), preredka in je posledično prišlo do posplošitev na marsikaterem delu tega območja.

Leta 1963 je jezikoslovec Jakob Rigler pripravil kronološki pregled osnovnih razvojnih etap slovenskega vokalizma do približno 14. stoletja. Etape predstavljajo t. i. diahrono delitev slovenskih narečij, to je delitev slovenskih krajevnih govorov na skupine glede na t. i. skupne starejše jezikovne pojave.

Karta 5: Diahrona delitev slovenskih narečij oz. skica posameznih osnovnih vokalnih sistemov (Avtor: Rigler 2001: 32.)

Današnje območje severnobelokranjskega narečja je označeno z rimsko številko II, kar predstavlja govore z dolenjsko (vokalno) osnovo. Večji del v naši raziskavi obravnavanih govorov pa je Rigler zajel v območje, označeno z veliko črko B, kar predstavlja mešano obkolpsko in južno belokranjsko ter kočevsko področje. To naj bi bili nejasni oz. mešani govori ali govori z neslovensko osnovo. Danes območje B, predvsem zaradi novejših dialektoloških spoznanj, deloma uvrščamo med govore z dolenjsko osnovo.

Tine Logar je kasneje v svojem članku za *Enciklopedijo Slovenije* 1 obravnaval govore Bele krajine in kostelsko narečje v sklopu t. i. belokranjsko-obkolpskih govorov. Definiral jih je kot »bolj ali manj mešane slov.-hrv.-srb. govore med Gorjanci in kočevskimi gozdovi ter Kolpo in Čabranko od Starega trga ob Kolpi do Osilnice in od tod naprej do Babnega Polja.«

Karta 6: Del Karte slovenskih narečij iz leta 1983 (Avtorja: Tine Logar, Jakob Rigler.)

Na *Karti slovenskih narečij* iz leta 1983 je kostelsko narečje obarvano svetlo zeleno, južnobelokranjsko narečje (s pogosto neslovensko narečno podstavo) s temno zeleno, severnobelokranjsko narečje pa je obarvano z oker barvo, ki predstavlja slovensko, tj. dolensko narečno osnovo, z različno širokimi črtami, kar predstavlja količino štokavskih vplivov.² Vsa omenjena narečja so uvrščena v dolensko narečno skupino.

Za potrebe SLA³ je med leti 1956 in 1976 nastalo več različnih zapisov⁴ in opisov posameznih krajevnih govorov na območju obeh belokranjskih narečij. Danes so tako v mrežo krajev oz. točk za SLA uvrščeni naslednji krajevni govori:

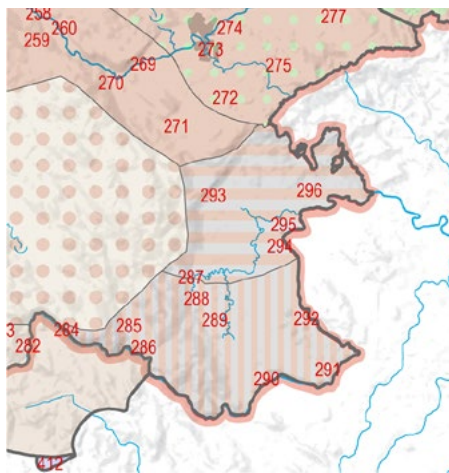
- znotraj severnobelokranjskega narečja (vsi govori so netonemski): **Vavpča vas** (SLA T293), **Podzemelj** (SLA T294), **Grm pri Podzemlju** (SLA T295) in **Metlika** (SLA T296);

2 Zelena barva vseh omenjenih narečij se je »ponesrečila« v tiskarni ter je tako spominjala na osnovno zeleno barvo, namenjeno štajerskim narečjem. Prvotno predvidena je bila namreč zelena barva, ki ima v osnovi več sivine, s katero se je želela zaznamovati mešanost teh govorov (Vera Smole, ustno).

3 <<https://www.fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=204&View=1&Query=%2A>>.

4 In sicer 14 različnih zapisov za 13 različnih krajevnih govorov, od tega je Tine Logar avtor 9 zapisov.

- znotraj južnobelokranjskega narečja (vsi govori so tonemski, z izjemo Preloke in Adlešičev): **Spodnja Bilpa** (SLA T284), **Predgrad** (SLA T285), **Stari trg ob Kolpi** (SLA T286), **Dobliče** (SLA T287), **Dragovanja vas** (SLA T288), **Dragatuš** (SLA T289), **Vinica** (SLA T290), **Preloka** (SLA T291) in **Adlešiči** (SLA T292).

Karta 7: Točke SLA, izsek iz *Karte slovenskih narečij* (različica 2023) (SLA 3.1: 13.)

4 Jezikoslovni opis

Govori severnobelokranjskega narečja izkazujejo pretežno slovensko dolenjsko narečno podstavo, vendar pa so ponekod pogosti štokavski jezikovni vplivi. Danes se tako ti govori po svojih značilnostih (razvoj dolgega vokalizma, razvoj sekundarno naglašanih samoglasnikov, moderna vokalna redukcija) uvrščajo med narečja dolenjske narečne skupine, od katerih pa jih močno ločujejo t. i. belokranjski naglasni umiki: umik na prednaglasno nadkračino (v besedah, kot je *megla*), terciarni umik cirkumfleksa (v besedah, kot so *jesen*, Imn *lasje*) in umik dolgega akuta z zadnjega besednega zloga (v besedah, kot so *kovač*, 3ed: *boli*, *zvoni*).

Južnobelokranjske govore se sicer prav tako uvršča v dolenjsko narečno skupino, vendar pa se veliko govorov opredeljuje bodisi kot mešano slovensko-štokavske govore s slovensko jezikovno osnovo bodisi kot govore z neslovensko jezikovno osnovo.

Povezava z obmejnimi hrvaškimi kajkavskimi govori pri obeh narečjih še ni jasno opredeljena.

Za narečno uvrstitev je zlasti pomembna dolžina oz. kračina samoglasnikov v besedah, ki odražajo bodisi podaljšavo bodisi nepodaljšavo kratkih akutiranih

samoglasnikov v nezadnjem besednem zlogu (v besedah,⁵ kot so *koleno*, *leto*, *žlica*, *breza*, Red *kruha*, *detelja*, *goba*) oz. če odraz jata v besedah, kot so *koleno*, *breza*, *leto*, sovpada z odrazom v besedah, kot so *mleko*, *sneg*, *mesec*, *veter*, Rmn *let*. Pomembni pa so tudi drugi pojavi, kot so odraz zlogotvornega *l* (v besedah, kot so *polž*, *volna*), odraz padajočega *o* (v besedah, kot so *nos*, *zvon*) in pojavitev protektivnega glasu *v* pred vzglasnim *u* (v besedah, kot so *uho*, *usta*, *ustnice*).

4.1 Narečni primeri iz točk za SLA

V tabeli je podano narečno gradivo za štiri izbrane govore. Narečni primeri so zapisani v slovenski fonetični transkripciji (več o transkripciji Kenda-Jež v SLA 3.1: 30–35).

Kraj →	Vavpča vas (SLA T293)	Podzemelj (SLA T294)	Dragatuš (SLA T289)	Preloka (SLA T291)
Poknjiženi leksem ↓				
koleno	<i>ko'lɛ:nó</i>	<i>ko'lɛ:no</i>	<i>kolèno</i>	<i>'koleno</i> , <i>'ko:lɛno</i>
leto	<i>'lɛ:to</i>	<i>'lɛ:to</i>	<i>lèto</i>	<i>'lɛto</i>
sneg	<i>s'nɛ:k</i>	<i>s'nɛ:k</i>	<i>snè:k</i>	<i>s'nɛ:k</i>
mesec	<i>'mɛ:sɛc</i>	<i>'lɛ:to</i>	<i>mè:sɛc</i>	<i>'mi:sɛc</i>
nos	<i>'nu:s</i>	<i>'nu:s</i>	<i>nù:s</i>	<i>'nɔ:s</i>
koža	<i>'ku:ža</i>	<i>'ku:ža</i>	<i>kùža</i>	<i>'kɔ:ža</i>
med	<i>'mi:ɛt</i>	<i>'mɛ:t</i>	<i>mè:t</i>	<i>'mɛ:d</i>
zelje	<i>'zi:ɛle</i>	<i>'zɛ:le</i>	<i>zè:le</i>	<i>'zɛ:le</i>
čelo	<i>'čjɛlò</i>	<i>'čɛ:lo</i>	<i>čè:lo</i>	<i>'čɛlɔ</i>
goba / toča ⁶	<i>'gu:oba</i>	<i>'gɔ:ba</i>	<i>gòba</i>	<i>'tuča</i>
zob	<i>'zuop</i>	<i>'zɔ:p</i>	<i>zù:p</i>	<i>'zɔ:b</i>
koza	<i>'kɔ:za</i>	<i>'ko:za</i>	<i>kó:za</i> , <i>kó:za</i> (mlaj.)	<i>'koza</i>
sreča ⁷	<i>s'ri:ɛča</i>	<i>s'rɛ:ča</i>	<i>srèča</i>	<i>s'reča</i>
petek	<i>'pi:ɛtək</i>	<i>'pɛ:tək</i>	<i>pé:tək</i>	<i>'pɛ:tək</i>

⁵ Vsi navedeni primeri v oklepajih so iz Vprašalnice pod 5.2.

⁶ Pri obeh leksemit se pričakuje iste odraze.

⁷ V Vprašalnici pod 5.2 se iste odraze pričakuje pri leksemu *detelja*.

kruha (Red) / muha ⁸	<i>k'ru:xa</i>	<i>'muxa</i>	<i>krù:xa</i>	<i>'muxa</i>
ključ	<i>k'lu:č</i>	<i>k'lu:č</i>	<i>klù:č</i>	<i>k'l'u:č</i>
žlica	<i>ž'li:ca</i>	<i>ž'lica</i>	<i>žlica</i>	<i>ž'li:ca, ž'lica</i>
zima	<i>'zi:ma</i>	<i>'zima</i>	<i>zí:ma</i>	<i>'zi:ma</i>
krava	<i>k'ra:va</i>	<i>k'ra:va</i>	<i>kràva</i>	<i>k'rava</i>
las	<i>'la:s</i>	<i>'la:s</i>	<i>là:s</i>	<i>'la:s</i>
dolga (prid ž) ⁹	/	<i>'dɔ:ga</i>	<i>dùga</i>	/
pes	<i>'pəs</i>	<i>'pəs</i>	<i>pəs</i>	<i>'pəs</i>
uho	<i>'vəxu</i>	<i>'vu:xu</i>	<i>vú:xo</i>	<i>'vu:xo</i>
kovač	<i>'kʷo:vač</i>	<i>'kovač</i>	<i>kovà:č</i>	<i>'kovač</i>
megla	<i>'məgla</i>	<i>'məgla</i>	<i>məgla</i>	<i>'məgla</i>
usta	<i>'vu:sta</i>	<i>'vu:sta</i>	<i>'vù:sta</i>	<i>'vu:sta</i>

5 Terensko delo

5.1 Predpriprava in potek dela

Na terensko delo se je treba dobro pripraviti – izbrati oz. najti moramo dobrega narečnega govorca oz. informanta, izbrati primerno snemalno napravo, določiti primerno lokacijo, kjer bo snemanje potekalo, treba je biti pozoren na motnje oz. šume iz okolice, predvsem pa je tudi treba znati spraševati.

5.1.1 Izbira narečnega govorca, informanta

Pri izbiri informanta je pomembno, da najdemo nekoga, ki je iz izbranega kraja doma, še bolje je, če je od tam tudi kateri izmed njegovih staršev. Ponavadi so informanti predstavniki starejše generacije, še pomembneje pa je, da naš informant, kot radi rečemo, dobro govori po domače, kar pomeni, da zna razlikovati med narečjem in drugimi socialnimi zvrstmi jezika. Prav to je potrebno na začetku izpraševanja dobro poudariti, namreč da nas zanima, kako se besedo izgovori po domače, tj., kako so včasih temu rekli (v primeru, da se danes beseda izgovarja bolj knjižno), in ne, kako se beseda izgovori »pravilno«.

⁸ Pri obeh leksemih se pričakuje iste odraze. V Vprašalnici pod 5.2 sprašujemo po *kruha*. (Red.)

⁹ V Vprašalnici pod 5.2 se iste odraze pričakuje pri leksemu *volna*.

Vedno je dobrodošlo, nikakor pa nujno, da je naš informant bodisi naš bližnji ali daljni sorodnik, sosed, znanec ipd., saj je s tem skoraj zagotovo zagotovljena njegova večja sproščenost, kar se odraža tudi na govoru, ki je zaradi tega pristnejši, bolj domač.

Informanta oz. informante je na začetku snemanja vedno treba seznaniti s tem, da se bo pogovor snemal, in pridobiti njihovo strinjanje, hkrati pa poudariti, da se bo posnetek uporabil zgolj v študijske/znanstvene namene in da se ne bo zlorabljal v kakršni koli obliki.

5.1.2 Izbira snemalne naprave

Snema se lahko s profesionalno opremo, z diktafonom, za nezahtevne uporabnike pa zadostuje tudi posnetek, narejen s prenosnim telefonom.

5.1.3 Izbira lokacije snemanja

Bolj kot izbira snemalne naprave je pomemben prostor, kjer snemanje poteka. To lahko sicer poteka zunaj, npr. na terasi, kjer pa je treba biti pozoren na to, da ni v bližini morebitnih povzročiteljev motečih zvokov, npr. glasne reke, slapa, hrupne ceste, prižganega traktorja, lajanja psov ipd. Prav zaradi morebitnih шумov iz okolja je najbolje snemati v zaprtem prostoru, kjer pa je prav tako možnih veliko шумov (npr. priprava kosila v ozadju, zvonjenje stenske ure, odpiranje in zapiranje vrat, pogovor v sosednji sobi). Vse morebitne šume je dobro predvideti vnaprej oz. jih omejiti, če do njih pride, saj so lahko zaradi tega deli posnetka neuporabni.

5.1.4 Metodologija spraševanja – potek dela

Način spraševanja, ki se ga tukaj predvideva, je t. i. metodologija anketnega spraševanja. Sprašujemo s pomočjo usmerjene vprašalnice; odgovori, ki jih želimo, so vnaprej predvideni. Sprašujemo vedno opisno, tako da sami (če je to le mogoče) predvidenega odgovora ne izgovorimo. Tako se namreč rado zgodi, da informant odgovor zgolj ponovi za nami, ni pa to nujno njegova domača izgovorna različica. Če z vprašanjem do odgovora nikakor ne moremo priti, lahko odgovor povemo sami, vendar je v tem primeru nujno, da postavimo podvprašanje *Ste res tako rekli/rečete tudi vi po domače*.

Včasih so informanti pri neposrednem spraševanju na trenutke nesproščeni, zato se pogosto zgodi, da poknjižujejo besede (rečejo npr. *usta* namesto domače *vusta* ali pa *umiti* namesto *gmiti*). Zato je treba biti na to pozoren ves čas spraševanja.

Vsakič, ko zaslutimo, da beseda ni bila izrečena čisto po domače, vprašamo: *Ste tako rekli doma? Je to čisto po domače?* Po takih vprašanjih se informant največkrat sam popravi.

Če je prisotnih več ljudi, moramo biti pozorni na to, da ne motijo snemanja. Vedno moramo imeti izbranega glavnega informanta, vsak njegov odgovor mora biti nemoteno posnet, torej brez skakanja v besedo in brez prekinjanja prisotnih. Če želi kdo kaj popraviti, mora najprej glavni informant besedo izgovoriti do konca, šele nato damo besedo drugemu. Če je prisotnih več različnih informantov, naj, če je le mogoče, vedno odgovarjajo po istem vrstnem redu, da se bo pri poslušanju na posnetku vedno vedelo, kateri informant odgovarja.

5.2 Vprašalnica

Vprašalnica je fonetično-leksemska, kar pomeni, da iščemo točno določeno besedo in ne morebitnih drugih poimenovanj za to predmetnost. Zastavljena je s predvidevanjem, da bodo informanti na celotnem območju, določenem za raziskavo, poznali vse pričakovane odgovore. Zares pa so izbrana taka vprašanja, da se za posamezne pomene v večini slovenskih narečij uporablja prav ta oz. ista beseda (glej tudi Škofic 2024: 53).

Če leksema, ki je pričakovan, ne dobimo, se odgovora ne trudimo izsiliti, saj se v takih primerih informanti radi zatečejo h knjižnemu izrazu, ta pa je za nadaljnjo analizo gradiva neuporaben.

Vprašalnica obsega 64 vprašanj, razporejenih po tematskih poljih (živali, človeško telo, čas in vreme, rastline, hrana, kraj), kar omogoča lažje in bolj tekoče izpraševanje. Spraševanje vzame slabo uro časa, odvisno tudi od informanta.

Puščica → nakazuje odgovor, ki ga pričakujemo, in na njegovo obliko, tj. sklon. Zaželeno je, da so vsi samostalniški odgovori v imenovalniku ednine, razen v primerih, kjer je eksplicitno zahtevana katera druga oblika (po navadi sta to bodisi roditelj ednine (Red) bodisi roditelj množine (Rmn), redko tudi kak drug sklon – mestnik ednine (Med), imenovalnik množine (Imn)), pri glagolih pa tretja oseba ednine (3ed).

Odgovori znotraj vprašalnice so napisani v svoji knjižni različici, pri izpraševanju pa nas zanima, kako je odgovor izrečen »po domače«.

Živali

- *Kako rečemo tisti domači živali, ki laja?* → Pes.
- *Kaj pa, če ga nimamo, kako bi rekli? Nimamo/smo brez ...?* → Psa (Red).
- *Kaj pa ima lahko pes med dlako, ko ga srbi in se praska?* → Bolha.
- *Če ima pes bolhe, kaj pa imamo lahko ljudje na laseh, da nas srbi?* → Uši (Imn).
- *In ena sama je ...?* → Uš.
- *Kako rečemo tisti živali, ki nam da mleko?* → Krava.
- *Kako bi pa rekli, da jih imamo v hlevu veliko? Imamo veliko ...?* → Krav (Rmn).
- *In kaj nam da krava, kar lahko pijemo?* → Mleko.
- *Kako pa rečemo tisti drugi živali, ki nam tudi lahko da mleko, je malo manjša in meketa?* → Koza.
- *Kako bi pa rekli, da jih imamo veliko v hlevu? Imamo veliko ...?* → Koz (Rmn).
- *Kako pa se imenuje tista druga žival, ki bleja?* → Ovca.
- *In kaj je tisto, kar nam da ovca, iz česar lahko delamo puloverje?* → Volna.
- *Kako rečemo tisti živali, ki jo lahko jahamo?* → Konj.
- *Kaj pa, če ga nimamo več? Nimamo več/smo brez ...?* → Konja (Red).
- *Kako pa se imenuje samica od te živali?* → Kobila.
- *Kako rečemo temu, kar dobimo od čebele, je sladko?* → Med.
- *Kako rečete tej živali, ki leze po tleh, lahko ima hišico, tudi na vrtu so lahko?* → Polž.
- *Kako rečete tisti živali, ki pleza po drevesih, je zelo hitra, ima dolg rep in rada jé lešnike?* → Veverica.

Človeško telo

- *Kaj je to, kar nam raste na glavi?* → Lasje (Imn).
- *Kako pa je en sam? To je en ...?* → Las.
- *Kako rečete temu, kar imamo na obeh straneh glave, s čimer poslušamo?* → Uho. (Če dobimo odgovor v množini, vprašamo: *Kako pa rečete, če je samo eno?*)
- *Kako pa rečete temu?* (Pokažete z roko na čelo) → Čelo.

- *Kako rečemo temu?* (Pokažete z roko na nos) → Nos.
- *Kako pa bi rekli, bradavico imam na ...?* → Nosu (Med).
- *Kaj pa je to, kar imamo v ustih, s čimer grizemo?* → Zob. (Najverjetneje bomo dobili odgovor v množini, zato vprašamo: *Kako pa rečete, če je samo en?*)
- *Kako pa rečete temu?* (Pokažete z roko na usta.) → Usta. Ustnice.¹⁰
- *Kako rečete temu, s čimer je naše telo pokrito?* → Koža.
- *Kako rečete temu?* (Pokažete na koleno.) → Koleno.
- *Kako pa bi rekli, to so moja/moje ...?* → Kolena (Imn).
- *Če padem na koleno, rečem au, koleno me ...?* → Boli (3ed).
- *Če nisem bolan, sem ...?* → Zdrav.
- *Kaj pa ženska, ona je ...?* → Zdrava.

Čas in vreme

- *Kateri dan je danes? Kako pa rečete še ostalim dnevom v tednu?* → Ponedeljek, torek, sredo, četrtek, petek, sobota, nedelja.
- *In vseh sedem dni skupaj je en ...?* → Teden.
- *Kaj pa štirje tedni skupaj, to je en ...?* → Mesec.
- *Kaj pa je dvanajst mesecev skupaj?* → Leto.
- *Kaj pa, če jih je pet ali šest? Npr. star je šest ...* → Let (Rmn).
- *Katere letne čase poznamo?* → Jesen, zima, pomlad, poletje.
- *Kaj pa je značilno za jesen, ko je zjutraj tako belo v zraku, da se slabo vidi?* → Megla.
- *Kaj pa pada z neba pozimi, da se lahko sankamo?* → Sneg.
- *Kaj pa jeseni, če ni sonca zunaj, je oblačno, pada ...?* → Dež.
- *Kaj pa, če ne pada, kako bi rekli, ni ...?* → Dežja (Red).
- *Kaj pa, če ne pada dež, ampak so take majhne ledene kroglice? So malo večje od solike.* → Toča.
- *Kaj pa nastane na tleh, v jamah, če pada dež?* → Luža. Mlaka.
- *Kaj pa, če je mrzlo, luža/mlaka zamrzne in nastane ...?* → Led.

¹⁰ Na tem mestu je vseeno, katerega od odgovorov dobimo. Pri tem vprašanju nas zanima, če je pred *u/i*-jem izgovorjen *v*, torej *vusta/vista*, *vus(t)nice/vis(t)nice*.

- *Kaj pa, če piha, kako rečemo temu, kaj je to?* → Veter.
- *Kako rečemo tistemu delu dneva, ko spimo?* → Noč.
- *Kaj pa zdaj, ko ni noč, ko je svetlo zunaj?* → Dan.
- *Kaj naredimo zjutraj, ko vstanemo? Z vodo si moramo obraz ...?* → Umiti.

Rastline

- *Kako rečemo tisti rastlini, ki jo imajo zajci radi, je lahko štiriperesna?* → Detelja. Deteljica.
- *Kako rečemo tistemu drevesu, ki ima malo bolj belo lubje?* → Breza.
- *Kako bi pa rekli, da jih je veliko v gozdu? Tam je veliko ...?* → Brez (Rmn).
- *Katera drevesa še rastejo tukaj?* → Smreka, javor, bukev ...
- *Kako rečete tistemu, kar nabiramo v gozdu po dežju in jo lahko jemo? Poznamo jurčka, lisičko, ...* → Goba.

Hrana

- *Kako rečemo temu, s čimer jemo juho?* → Žlica.
- *Kako rečete temu, kar lahko spečemo iz moke/melje in vode?* → Kruh.
- *Kaj pa, če ga nimate pri hiši, nimamo/smo brez ...?* → Kruha (Red).
- *Kako rečete tisti zelenjavi, ki jo lahko ribamo, kisamo?* → Zelje.
- *Kako pa rečete tisti drugi zelenjavi, užitni del raste v zemlji, je malo debelejša, jo tudi lahko kisamo?* → Repa.

Kraj

- *Kaj poteka ob nedeljah v cerkvi?* → Maša.
- *Kaj ima cerkev, kar zvon?* → Zvon.
- *Kako rečemo, kaj dela zvon – zvon ...?* → Zvoni (3ed).
- *Kako rečemo tistemu človeku, ki dela s kovino, ki kuje?* → Kovač.
- *Kaj pa, če ga ni v kraju, kako bi rekli, ni/smo brez ...?* → Kovača (Red).

6 Sklep

Delni namen prispevka je kratek pregled dosedanje obravnave in klasifikacije severnobelokranjskega in južnobelokranjskega narečja. Težišče pa sloni na pozivu laični javnosti, in sicer na prošnji za pomoč pri zbiranju narečnega gradiva, zlasti

na območju južnobelokranjskega narečja oz. na območju obeh narečij v krajih, ki so v bližini reke Kolpe oz. državne meje. Zbiranje lahko izvedejo učenci oz. dijaki s pomočjo mentorja.

VIRI IN LITERATURA

Enciklopedija Slovenije 1, 1987. Ljubljana: Mladinska knjiga.

LOGAR, Tine, KENDA-JEŽ, Karmen (ur.), 1996: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU.

LOGAR, Tine, RIGLER, Jakob, 1983: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Dopisna delavska univerza Univerzum.

RAMOVŠ, Fran, 1931: *Dialektološka karta slovenskega jezika*. Ljubljana: Rektorat Univerze kralja Aleksandra I–J. Blasnika nasl. univerzitetna tiskarna.

RIGLER, Jakob, 2001: *Zbrani spisi*. Ljubljana: Založba ZRC.

SLA 3.1 = ŠKOFIC, Jožica, GOSTENČNIK, Januška, HAZLER, Vito, JAKOP, Tjaša, KENDA-JEŽ, Karmen, KUMIN HORVAT, Mojca, NARTNIK, Vlado, PAHOR, Nina, SMOLE, Vera, ŠEKLI, Matej, ZULJAN KUMAR, Danila, 2023: *Slovenski lingvistični atlas 3: kmetovanje 1: Atlas*. Jezikovni atlas. Uredile Jožica Škofic, Karmen Kenda-Jež, Mojca Kumin Horvat. Ljubljana: Založba ZRC. Spletna izdaja na <www.fran.si>.

ŠKOFIC, Jožica, 2024: Slovenski lingvistični atlas kot didaktični pripomoček. Jožica Jožef Beg, Mia Hočevar, Neža Kočnik (ur.): *Jezik in književnost v spremenjanju*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 34.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 41–60.

Jožica Škofic

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije

jozica.skofic@zrc-sazu.si

Gorenjščina, kot se kaže v narečnih zemljepisnih lastnih imenih

Na Gorenjskem se ne govorijo samo narečja gorenjske narečne skupine, tj. gorenjsko narečje z vzhodnogorenjskim podnarečjem in selško narečje, ampak tudi narečja koroške in rovtarske narečne skupine. V prispevku bo predstavljeno, kako je narečne značilnosti mogoče opazovati v zemljepisnih, predvsem hišnih in ledinskih lastnih imenih ter kako raziskovanje tega dela žive kulturne dediščine lahko pomaga pri prepoznavanju narečne raznolikosti slovenskega jezikovnega prostora.

1 Uvod

Lastna imena s svojo istovetenjsko, razlikovalno in umeščevalno vlogo postavljajo poimenovane objekte v miselni in stvarni prostor ljudi, ki poimenujejo svet okoli sebe. Ledinska imena spadajo med nekrajevna zemljepisna lastna imena in poimenujejo dele zemeljskega površja za gojenje kulturnih rastlin, tj. polja, njive, sadovnjake, travnike, senožeti, pašnike, gozdove; mednje lahko uvrščamo tudi poimenovanja voda in vzpetin ter poti in različnih orientacijskih točk v prostoru. Nekoč so ljudem služila za orientacijo v njihovem bližnjem življenjskem okolju pri vsakdanjih opravilih, zato se v njih zrcali tudi naravni in gospodarski razvoj pokrajine. Med zemljepisna lastna imena spadajo tudi hišna imena, ki so v slovenskem jezikoslovju pojmovana kot poimenovanja najmanjših naselitvenih enot – hiš s pripadajočimi posestmi in njihovimi prebivalci. Hišna imena, ki zlasti na podeželju še vedno nastajajo, se redko spreminjajo, čeprav z dedovanjem ali prodajo hiše menjajo lastnike. Tako kot ledinska imena se ohranjajo z ustnim posredovanjem v domači narečni govorici iz roda v rod – pri identifikaciji domačinov pa imajo pogosto celo pomembnejšo vlogo kot njihov priimek. Hišna imena namreč posameznike običajno spremljajo vse življenje – pogosto so ob imenu in priimku zapisana tudi na nagrobnikih, v preteklosti pa so bila obvezna sestavina različnih uradnih popisov (npr. Status animarum, Franciscejski kataster (1818–1828) in Reambulančni kataster (1869)).

Z dokumentacijo narečnih zemljepisnih lastnih imen¹ ter vzpodbujanjem in s tem oživljanjem njihove rabe se ohranjata ne le živa kulturna dediščina in védenje o prostoru in njegovih prebivalcih, pač pa tudi pomembne informacije o razvoju jezika oz. narečja, v katerem se uporabljajo. V tej razpravi² so predstavljene glasoslovne značilnosti narečnih hišnih in ledinskih imen, ki so bila z enotno metodo zbiranja (prim. Klinar idr., 2012), zapisovanja in poknjiževanja zbrana v projektih *Kako se pri vas reče*?³ in *FLU-LED*.⁴ Mnogo imen je bilo zbranih tudi ob dialektološkem raziskovanju krajevnih govorov na Gorenjskem, ko so bila v spontanah govornih besedilih navedena tudi posamezna zemljepisna imena (prim. Škofic 1998, 2000, 2001, 2003, 2004, 2005, 2007, 2009, 2011, 2012, 2014, 2017a, 2017b, 2021a, 2021b, 2022a, 2022b).

2 O zemljepisnih lastnih imenih pri pouku slovenščine

Ne le pouk slovenščine, ampak tudi različne dodatne dejavnosti, povezane s spoznavanjem materinščine, so lahko razlog, da učenci in dijaki skupaj z mentorji iščejo raziskovalne izzive na področju slovenske dialektologije. [...] [Z]animanje za jezikovno dediščino je mogoče usmeriti tudi v raziskovanje jezika domačega okolja, npr. narečja, ki ga lahko povežejo s spoznavanjem krajeвне zgodovine in naravnega

1 Med prvimi je gorenjska hišna in ledinska imena jezikoslovno raziskoval (prim. Čop 1983).

2 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Temeljne raziskave za razvoj govornih virov in tehnologij za slovenski jezik (J7-4642), ki ga financira ARIS, in raziskovalnega programa Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (P6-0038, 1. 1. 2004–31. 12. 2021), ki ga financira ARIS.

3 Projekte zbiranja hišnih imen (z različnimi delovnimi imeni) vodi Klemen Klinar (do leta 2023 Razvojna agencija Zgornje Gorenjske – RAGOR) že od leta 2009, avtorica tega prispevka je od vsega začetka svetovalka pri zbiranju in zapisovanju teh imen (izjemoma kot popisovalka imen na terenu). V raziskavi je doslej sodelovalo okrog 1200 domačinov različnih starosti, ki so na terenu posredovali domača, tj. narečna ledinska in hišna imena v različnih pregibnih oblikah (imenovalnik, roditelj, mestnik, orodnik) skupaj z izpeljankami za pridevnik ter poimenovanji za gospodarja in gospodinj, ter jih z zapisovalcem umestili na zemljevid. Imena so bila na terenu posneta in nato zapisana v poenostavljeni narečni transkripciji, v sodelovanju z dialektologinjo je bil zapis ponovno pregledan in dopolnjen, imena pa nato glasoslovno-pravopisno poknjižena. Imena so bila izpisana tudi iz razpoložljivih zgodovinskih dokumentov (Status animarum – župnijski popis duš, Franciscjski kataster, Reambulančni kataster) ter objavljenih zbirk hišnih imen in zasebnih (neobjavljenih) zbirk ljubiteljskih zbiralcev kulturne dediščine. Do konca leta 2024 je bilo tako zbranih in objavljenih že čez 16.000 hišnih imen v več kot 400 naseljih 24 občin, s tablicami s hišnimi imeni je bilo označenih okrog 9000 gorenjskih domačij. Doslej je bilo izdanih 50 publikacij s hišnimi imeni, ki so dostopna tudi na spletni strani <<https://www.hisnaimena.si/>>, kjer je do več informacij (narečni izgovor v poenostavljenem zapisu, ime gospodarja (ne pa tudi gospodinje), lokacija – interaktivni zemljevid in naslov, zgodovinski viri, opombe, včasih posnetek izgovora, npr. *Pri Kovaču*, Jezersko) o glasovno-pravopisno poknjiženih hišnih imenih mogoče dostopati s spletnim iskalnikom hišnih imen. Septembra 2020 je bila enota *Raba hišnih imen* vpisana v nacionalni Register nesnovne kulturne dediščine <<http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/raba-hisnih-imen>>.

4 FLU-LED je bil mednarodni projekt, ki je potekal v letih 2011–2014 na območju Južne Koroške (Avstrija) in Zgornje Gorenjske (Slovenija); financiran je bil v okviru evropskega Programa čezmejnega sodelovanja INTERREG IV SI-AT 2007–2013. Čezmejni projekt s svojim nadaljevanjem je bil leta 2020 izbran v nabor dobrih praks Evropske unije <<http://www.culturalheritageinaction.eu/culture/resources/GORENJSKA-REGION-Name-it-in-Slovenian-Cross-border-collaboration-and-citizens-engagement-to-preserve-traditional-house-and-field-names-WEBP-BWXLJR>>. Zbiranje ledinskih imen po metodi, predstavljeni v Klinar idr. 2012, se v različnih projektih na Gorenjskem še nadaljuje, doslej je bilo zbranih več kot 5500 narečnih ledinskih imen, objavljenih na devetih zemljevidih.

okolja (ko zbirajo domača hišna in ledinska imena), se medgeneracijsko povezujejo [...] (Škofic 2024: 55–56).

Ukvarjanje z živo kulturno dediščino, npr. raziskovanje narečnih hišnih in ledinskih imen v domačem okolju,⁵ je pri pouku mogoče povezati tudi s pravopisno učno vsebino, tj. z vprašanjem velike in male začetnice pri pisanju zemljepisnih lastnih imen, čemur je v okviru razvijanja pravopisne zmožnosti v učnih načrtih za osnovne šole (Poznanovič Jezeršek 2018: 12, 22) in gimnazije (Poznanovič Jezeršek 2008: 14) posvečenih nekaj ur. Tako npr. v učbeniku *Moč besede* 1 (Krapš Vodopivec idr. 2024: 22, Krapš Vodopivec idr. 2025: 10–11) dijaki izvedo, kaj so krajevna in nekrajevna zemljepisna lastna imena ter kakšna pravopisna pravila veljajo zanje. V *Slovnici na kvadrat* je osnovnim pravopisnim pravilom glede zapisovanja zemljepisnih lastnih imen namenjeno le kratko poglavje (Ahačič 2017: 128–131). Ob povezavi učne snovi s primeri iz domačega okolja učenci in dijaki seveda lažje usvajajo tudi nekatera težja pravopisna vprašanja, zlasti če jih povežejo še z lastno raziskovalno izkušnjo ali če je snov mogoče medpredmetno povezovati (npr. v seminarskih nalogah, referatih ipd. pri zgodovini ali zemljepisu).

3 Gorenjska zemljepisna lastna imena in njihove narečne značilnosti

Jezikovno krajino gorenjskega podeželja je v zadnjih letih vidno zaznamovala akcija zbiranja in obeleževanja hišnih imen, s katero so gorenjske občine v sodelovanju z Razvojno agencijo Zgornje Gorenjske in Raziskovalno agencijo Sora (vse pod vodstvom Klemena Klinarja in v sodelovanju z dialektologinjo, avtorico tega prispevka) od leta 2009 dokumentirale že prek 16.000 hišnih imen in s tablicami s hišnimi imeni označile prek 9000 domačij. Hišna imena so na tablicah⁶ zapisana v poenostavljenem narečnem zapisu (uporabljene so črke knjižne abecede in polglasnik ter osnovna naglasna znamenja), pri čemer je bilo treba sprejeti marsikateri kompromis med jezikoslovno (dialektološko) stroko in sprejemljivostjo zapisa za domačine, ki se s temi imeni identificirajo. Kljub poenostavljenosti narečnega zapisa je iz zbranih imen mogoče razbrati glavne značilnosti gorenjskega in drugih narečij, prav poznavanje le-teh pa omogoča tudi boljše prepoznavanje njihove poimenovalne motivacije. Ob raziskovanju narečnih hišnih in ledinskih imen je namreč smiselno upoštevati

5 O raziskovanju ledinskih imen in njihove poimenovalne motivacije prim. Kumin Horvat 2024.

6 Hišna imena so tako dokumentirana in javnosti predstavljena »in situ«, hkrati pa tudi v (brezplačnih) knjižicah s hišnimi imeni. Narečno podobo Gorenjske (in Koroške v Avstriji) pa si tako domačini kot obiskovalci lahko uzaveščajo tudi s prebiranjem tiskanih in spletnih zemljevidov (prosto dostopnih na portalu <www.ledinskaimena.si> oz. <<https://maps.flurnamen.at/>>).

(1) ime z vsemi oblikoslovnimi značilnostmi in njegovo družino v celoti, (2) ustrezno interpretacijo narečnih podatkov, (3) srednjeveške zapise, če so na voljo, sicer pa čim starejše, (4) terenske podatke, zlasti kadar domnevamo izvor v občem imenu, (5) starejšo krajevno zgodovino, če je znana, (6) lokalno imenotvorno tipologijo in (7) primerljivo občno- in lastnoimensko gradivo iz drugih jezikov (Snoj 2009: 8).

4 Naglasne značilnosti gorenjskega narečja, kot so izkazane v zapisanih narečnih zemljepisnih lastnih imenih

Slika 1: Gorenjska narečna skupina, izsek iz Karte slovenskih narečij (različica 2023)

Vir: Škofic idr. 2023: 11.

V gorenjskem narečju sta izražena oba splošnoslovenska naglasna premika, tj. pomik starega cirkumfleksa (tip psl. **zôlto* > sln. **zlatô*, gor. *zlatô*; psl. **ôko* > sln. **okô* > gor. *okô*/*ukô*;) in umik kratkega naglasa s končnega zloga na prednaglasno dolžino (tip psl. **gvězdà* > sln. **zvězda* > gor. *zvě:zda*) ter nekateri nesplošnoslovenski premiki, npr. umik kratkega naglasa s končnega odprtega in zaprtega zloga na prednaglasno kračino (tip psl. **ženà* > sln. **ženà* > gor. *žé:na*; psl. **kozà* > sln. **kozà* > gor. *kó:za*), pri čemer sta se umično naglašena *e* in *o* že podaljšala, medtem ko umik naglasa na prednaglasno nadkračino tu večinoma ni bil izveden (tip psl. **moglà* > sln. **māglà* > gor. *māg'va*). Tudi zato je v gorenjskem narečju v primerjavi s knjižnim jezikom več oksitoneze, tj. naglaševanja na zadnjem zlogu, npr. v končnici Med m v HI: *Pər Māgvə'*

7 Hišna in ledinska imena so v prispevku zapisana v poenostavljeni narečni transkripciji s črkami knjižne abecede in znakom za polglasnik ter naglasnimi znamenji (za mesto naglasa in dolžino ter kakovost naglašene samoglasnika) – krativcem, ostrivcem in strešico (tonemskost torej ni označena). Občne narečne besede so tu zapisane v slovenski dialektološki fonetični transkripciji.

– Bohinjska Bela, *Pər Məgvò* – Spodnje Gorje (♂ *Məgù*, ♂ *Məglica/Megùla*, prid. *Məgvón*).

Dolgi naglašeni samoglasniki so lahko akutirani ali cirkumflektirani (tonemsko nasprotje), kratki naglašeni samoglasniki, ki so mogoči le v zadnjem ali edinem besednem zlogu, pa so le jakostno naglašeni, tj. nimajo tonemskega nasprotja.

5 Samoglasniške značilnosti gorenjskih zemljepisnih lastnih imen

Gorenjsko narečje ima kot del gorenjske narečne ploskve južne slovenščine (Rigler 1963: 30–34, 43–45, 50–53, Šekli 2018: 332–333) naslednje lastnosti:

- 1) **ě*, **ě*- > **e_i* > gor. *e*: (*Délovská hiša* – Jelendol, *Pər Mlékarc* – Slovenski Javornik, *Pər Zvézdo* – Jesenice, *Par Stréharjə* – Kropa, *Pər Céstarjo* – Lesce), izjemoma tudi **ě* > **e_i* (*Na Bréjzic* – Buč);
- 2) **ō* in **ò*- > **ou* > gor. *o*: (*Pər Nóč* – Dvorska vas, *Otoče*, *Pər Móstarjə* – Ovsišce, *Pər Škóf* – Nemški Rovt, *Pər Šerókari* – Selca, *Pər Kóžarjə* – Zgornja Dobrava, *Pər Potóčənk* – Nemilje), izjemoma tudi **ō* > *o:u* (*Pər Potóvčənk* – Dovje);
- 3) **ē* in **è*- > gor. *e*: (*Pər Pepév* – Ljubno, *Pər Péčnik* – Slovenski Javornik, *Pər Zévənkərijə* – Ihan, *Pər Kmétič* – Dob, *Pər Kméc* – Radomlje);
- 4) umičnonaglašeni **è* > gor. *e*: (*Pər Tét* – Žiče, ob. Domžale);
- 5) umičnonaglašeni **ò* > gor. *o*: (*Pər Kônc* – Dolenja vas, ob. Železniki, *Pər Kózarjə* – Repnje);
- 6) **ě*, **ě*- > gor. *e*: (*Pər Péhkə* – Gora pri Komendi, ♂ *Pétək*; *Pər Pétk* – Bela, ob. Kamnik, ♂ *Pétk*; *Pər Blažét* – Selca, *Pər Stəlét* – Mengeš, *Pər Žbét* – Sebenje);
- 7) **ǫ*, **ǫ*- > gor. *o*: (*Pər Okróžnik* – Slovenski Javornik, *Pər Govób* – Šenčur, *Pər Guvób* – Stolnik, ob. Kamnik, *Pər Jágərsk kóč* – Jelendol);
- 8) **ī* in **ì*- > gor. *i*: (*Pər Zímo* – Belca, *Pər Zím* – Zgornji Brnik, *Pər Pudlípcə* – Škocjan, ob. Domžale, *Na Lípuc* – Špitalič, *Ta rdéčə hiša* – Radovljica, *Pər ta Nów híš* – Blejska Dobrava);
- 9) **ū* in **ù*- > gor. *u*: (*Pər Krúhovc* – Bohinjska Bela);
- 10) **ā* in **à*- > gor. *a*: (*Grád* – Mengeš, *Pər Pográdovc* – Zgornja Lipnica, *U Grádo* – Stara Fužina, *Pər Hrást* – Lesce, *Pər Krávjek* – Pšenična Polica);
- 11) **ā* in **à*- > gor. *a* (*Pər Čínžarjə na vás* – Česnjevek).

Za gorenjsko narečje je torej značilno, da v sistemu dolgih naglašanih samoglasnikov (tako kot slovenski knjižni jezik) nima dvoglasnikov, ampak samo enoglasnike – razen v vzhodnogorenjskem podnarečju in na Dovjem z okolico, npr. *Pər Vėjtrənk* (Vetrnik), *Pər Sóvk* (Sok) – Buč, *Pər Midvéjd* (Medved) – Šmartno v Tuhinju, *Pər Léjnarťko* (Lenartek), *Pər Oréjhənk* (Orehnik) – Mojstrana, *Pər Oréjharjo* (Orehar), *Pər Želéjzənk* (Železnik), *Pər Potóvkarjo* (Potokar) – Dovje.

Kratki naglašeni samoglasniki se govorijo samo v zadnjem ali edinem zlogu besed, npr. v imenih gospodarjev hiš *Ů Cdù* (*Pər Cdív* – Žeje), zlasti tistih s pripono -è (< *-e) npr.: *Ů Bvažè* (*Pər Bvažét* – Česnjevek) ali *Ů Bužè* (*Pər Bužét* – Mavčiče), pa tudi v končnici Med, tj. v HI, sestavljenih iz predloga in lastnega imena (npr. *Jə̀kə̀c* ob HI *Pər Jə̀kcə̀* – Trzin, *Tomažə̀k* ob HI *Pər Tomažkò*).

Kratki naglašeni samoglasniki so v gorenjščini močno podvrženi slabljenju, zato je v tem narečju pogost polglasnik ə, ki se ni razvil le iz kratkega naglašenege polglasnika (npr. *ˈpəs* ali v priponah -ək (< *-ək-ə), npr. *Ů Anžə̀k*, in -əc (< *-əc-ə), npr. *Ů Pšə̀c* ob *Ů Pšćúla* in HI *Pər Pšcə̀*), ampak tudi iz kratkega naglašenege *i (npr. *ˈnət*, *ˈməš*), kratkega naglašenege *u (npr. *kˈrəx*, *Ů Pə̀c* ob HI *Pər Pú̀c* ali v končnici mestnika ednine moškega spola, kot v HI *Pər Anžkə̀*), lahko tudi iz kratkega naglašenege *ě (npr. *xˈrən* 'hren') in kratkega naglašenege a (*bˈrət*, *Ů Kocjən* ob HI *Pər Kocján*, *Ů Mejə̀c* ob HI *Pər Mejáč*, toda *Ů Psjək* in *Psjək* ob HI *Pər Psják* in *Ů Psjakúla*, iz priimka *Pésjak*), ki se je sicer v položaju pred istozložnim /i/ razvil v e (*zˈdej* 'zdaj'), pred istozložnim u pa v o (*pˈrou* 'prav').⁸

Še bolj kot naglašeni so oslabevanju v polglasnik in onemevanju podvrženi kratki nenaglašeni samoglasniki. Tako se gorenjski nenaglašeni polglasnik ni razvil le iz *ə (npr. v priponah -əc in -ək: *dě:dəc/dě:sc* 'dedec, moški', *telə:tək* 'teletek, teliček', *Ů Júrčək*), ampak tudi iz *i (*jě:zək*, *Ů Bábə̀c*, *Métən*) in *u (*stədə:nc*, HI *Pər Vərbán*), zlasti tudi v Med (HI *Pər Zótlarjə*), redkeje je nenaglašeni *u oslabeled v e (HI *Pər Ještín*). V polglasnik sta se (sicer redkeje) lahko razvila tudi *a (*Pər Mərtnáč*) ali *o (HI *Pər Príməšk*). Prednaglasno o-jevsko akanje je na Gorenjskem omejeno na ziljsko narečje v Ratečah (npr. HI *Pər Kaváč*, *Pər Kamárjə*) in kranjskogorsko podnarečje (npr. HI *Pər Kaváčo*, *Pər Karóšco*, *Pər Gavédarjə*), v narečjih gorenjske narečne skupine je sporadično (npr. HI *Pər Prímaž*, *Pər Bávah* v okolici Žirovnice). Ponekod (zlasti na območju Domžal, Mengša, Kamnika in Komende) je izrazito tudi o-jevsko ukanje (npr. HI *Na Kuváčənc*, *Pər Kuváč*, *Pər Ruzál*, *Pər Smulét*, *Pər Mustárjə*, *Pər Kurənc*, *Pər Mužákəjə*).

8 To velja tudi za nenaglašeni a v položaju pred istozložnim i oz. u.

Podobno kot kratki naglašeni se je tudi nenaglašeni izglasni *-u* v končnici Med (in Ded) sam. in prid. m. sp. v okolici Bleda in Žirovnice razvil v *-o* (npr. v HI *Pər Zòtlarjo* – Bled, *Pər Méžnarjo* in *Pər Zgòranmo Krêvlo* – Žirovnica, *Pər Jáko* – Blejska Dobrava, *Pər Túrko* – Potoki, *Pər Jánezo* – Doslovče, *Pər Králo* – Vrba, *Pər Máčko/Pər Máško* – Spodnje Gorje),⁹ drugod je večinoma oslabil v polglasnik (HI *Pər Máškə* – Hotemaže) ali celo onemel (*Pər Mášk* – Brezje, *Pər Máčk* – Dvorska vas).

Onemevanju sta najbolj podvržena nenaglašena visoka samoglasnika. Nenaglašeni **i* lahko onemi v korenu besed (*srò:ta*), v končaju nedoločnika (*ubí:t* ‘ubiti’), v glagolski priponi (*vi:dmo* ‘vidimo’), v samostalniških priponah, najpogosteje *-ica* (*pá:lca* ‘palica’, HI *Cégvānca*, *Ubóžānca*, *Pər Bábca*, *Pər Gáralc*), *-ič* (HI *Pər Ríbč*, *Pər Kmécč*), *-nik* (HI *Pər Kótānk*, *Pər Lěšānko*),¹⁰ ter v samostalniških in pridevniških končnicah Ded, Med ž. ((*na*) *ná:š mí:s* ‘na naši mizi’, *Na Bréjzic* – Buč, *Na Váhānc* – Zaloše, *U Sírarc* – Savica, *Na Barák* – Praše, *Pər Ánk* – Rakovnik). Nenaglašeni **u* lahko onemi v korenu besed (*dərží:na* ‘družina’, HI *Pər Špán*, *Pər Psnák* – Hudo; LI *Znán póle*, *Pstóta*), zlasti pa v končnici Med sam. m. sp. (HI *Pər Francét*, *Pər Šóbca*, *Pər Kímovc*, *Pər Brúnar*, *Pər Rožič*). Redkeje je zabeležena onemitev **ě* (*snò:* ‘seno’, HI *Pər Snárjə* – Križe; LI *Vərbānkova snôžet*) in **ə* (*tó:rk* ‘torek’, *Š Pétk* ob HI *Pər Pétk*, Bela). Onemitev izglasnega nenaglašenega **-o* je pri samostalnikih srednjega spola povzročila maskulinizacijo v ednini (*vi:n* ‘vino’; LI *Ta Srédān rēbər*, *Ta Mál Húd bārd*), tudi tistih s končnico *-e* v Ied (LI *Brôjsk póle*, *Úlčarjov Sléme*, *Čúdnov znāmən*, *Konávsov mórje*, *Jércən kopíše*).

V gorenjskem narečju tudi ni preglasa *o > e* za mehкими soglasniki (npr. v HI in LI s pripono *-ovec*: HI *Pər Jernéjovc*, *Pər Matíjovc*, *Pər Búrjovc*, *Pər Jóšovc*, *Pər Jóžovc*; LI *Júnčovc*), kar se odraža tudi v pridevniki iz hišnih imen s pripono *-ov*, npr. *Jóžov*, *Bábčov*, *Bárčov*, *Strôjov*, *Bóštarjov*, *Jernéjovčov*, in v ženskih poimenovanjih s pripono *-ovka*, npr. *Jernéjovka*, *Bvážovka*, *Fránčovka*, *Alěšovka*.

6 Soglasniške značilnosti gorenjskih zemljepisnih lastnih imen

Soglasniški sistem je v gorenjskem narečju tak kot v knjižnem jeziku, a zaradi različnih mlajših glasovnih sprememb v razvoju soglasnikov je njihova distribucija lahko zelo drugačna. Tako kot v knjižnem jeziku se tudi v gorenjskih krajevnih govorih zveneči nezvočniki pred nezvenečimi nezvočniki in v izglasju premenjujejo

⁹ Tako tudi v kranjskogorskem podnarečju (*Pər Žerjavo* – Podkoren, *Pər Zljáno* – Gozd Martuljek, *Pər Škárfo*, *Š Škərbac* – Kranjska Gora).

¹⁰ Nenaglašeni *i* v priponi *-nik* je lahko tudi oslabil v *e* (HI *Pər Špělcnek*) – a morda gre tu za oslabele pripono *-njak* (< **-ñ-ak-ə*).

z nezvenečimi nezvočniki (npr. *Pər Prímožk* [pər prímošk], ♂ *Prímožak* – Ovsiš, *Pər Prímāšk* [pər prímašk], ♂ *Prímāšk* – Smokuč, *Pər Govób* [pər govóp], ♂ *Govób*, ♂ *Govóbica*, prid. *Govóbov* – Blejska Dobrava).

Za gorenjsko narečje je (razen v nekaterih krajevnih govorih) značilno švapanje, tj. razvoj *l > v/w* pred zadnjimi samoglasniki (HI *Pər Skávarjə*, *Pər Fərván*, *Pər Vógarjə*, *Pər Vončárjə*, *Pər Vúžarjə*, *Kapvaníja*; LI *Pod Skávo*, *Pvaníca*, *Vônc*, *Bvátanca*, *Máva Snôžet*, *Vóke*), pri čemer se je skupina *la, lo, lu* po švapanju lahko dalje razvila v *a, o, u* (HI *Pər Úkež* [úkeš], ♂ *Úkež* (< *(Luk)-ež-b) ♂ *Úkežka*, prid. *Úkežov* – Pšata, *Pər Ucij* – Trstenik, *Pər Gúšcə* – Hotemaže, *Pər Urič*, ♂ *Urəč* – Dovje, *Pər Mákarjo* – Breznica, *Pər Umákarjə* – Šenčur (oboje < *molk-a); LI *Vák*, *Cgánova gobél*, *Gobóčnek*, *Máčca*, *Za Mákužam*). Ponekod poznajo tudi analogično menjavanje med *l* in *v* (*cé:rkū*, Red *cé:rkle*).¹¹ Tu se izgovarja tudi protetični *v-/u-* pred zadnjimi samoglasniki *a, o, u* (HI *Pər Vósvə*, ♂ *Vósu* – Torovo, *Pər Vórvə*, ♂ *Vóru* – Moste, *Pər Voréharjo* – Srednja vas v Bohinju, *Pər Vúrš*, ♂ *Vúršnek*, prid. *Vúršən*, *Pər Vərbánk*; LI *Vojstrica*, *Vórgəlcə*), ponekod z nadaljnjim razvojem v *g-* (*Pər Gút*).

Refleks dolgega zlogotvornega **ǵ* in skupine *-ou-* (< *-ol-*) je *o:* (HI *Pər Vók* – Žirovnica, iz priimka *Vovk*; LI *Gónžov rót*). Ponekod se je med *v* in *j* (predvsem v priponi *-ovje* < **ovbye*) vrnil drugotni *-l-* (LI *Búkovle*, *Boróvle*, *Štoróvle*, *Mókovle*, *Hrúšovle*). Pred dlesničnimi soglasniki se izgovarja prehodni *ǵ* (HI *Grajšína* – Okroglo; LI *Pod Gójdədam*).

Mehki *n* je otrdel v *n* (HI *Pər Ponávc*, *Pər Cúnarjə*; LI *Lépa nívca*, *Pvána*, *Znán póle*), *l* pa v *l* (HI *Pər Král* – Ihan, *Pər Králo* – Selo pri Bledu, *Pər Kralič* – Breznica; LI *Polána*, *Póle*, *Klúč*, *Šprítile*); tako tudi v priponi *-lj* (< **-bǵl-b*), npr. HI *Pər Mihəlno* – Doslovče).

V skupini **črě-*, **žrě-* je *r* večinoma izpadel (*Pər Čédənk* – Hlebce, *Pər Čěšnarjə* – Strahinj, *Pər Čěšnovc* – Češnjica pri Kropi, *Pər Žbíčarjə* – Visoko, *Pər Žəbláč* – Tržič).

Za gorenjščino je značilno izrazito narečno mehčanje mehkonebnikov pred sprednjimi samoglasniki, tj. **k > č* (HI *Pər Šćírarjə* – Kamna Gorica, *Pər Účež* – Rodine; LI *Věľč hríb*, *Visóče*, *Čěvdərcə*), **g > j* (LI *Dój kámən*, *Pər Stojéh*), razvoj **x > š* je redek (*orě:š* 'orehi').

Gorenjščina pozna tudi številne olajšave v izgovoru soglasniških skupin (različne asimilacije, diferenciacije in disimilacije): (*dk >*) *tk > xk* (HI *Pər Kruhkurók*

¹¹ Prim. LI v Kranjski Gori *Na Gvāle*.

– Količevo, *Pər Pēhkə*), *dp > tp > xp* (HI *Pər Puhpêčənk* – Županje Njive), (*dc >*) *tc > sc* (HI *Pər Bisco* – Zasip, *Ů Bídəc*, *Ŏ Bihka*, prid. *Biščov*; LI *Pər Korisc*, *Ājdovsk grāsc*, *O Bwāscəx*, *Kamnisc*, *Bārsce*), *-b > -p > -f* (HI *Licef* / *Pər Līčebo* – Nomenj; LI *Bábji zóf*, *Gól hríf*), *bč > pč > fč* (*Škārřčov križ*, HI *Pər Škārřc*, *Škārřbəc*), (*bk >*) *pk > fk* (HI *Pər Téřkarjo*, *Pər Bobkə* [pk] – Apno, *Ů Bobək*, *Pər Bôřk* – Brezje, *Ů Bobək*, *Bôřkov známne*), *bk > hk* (HI *Pər Bôhk* – Dvorska vas, *Ů Bôbək*), *-g > -x* (LI *Podbréh*, *Prüh*, *Vóh*, *Na Žáh*), *čc > šc* (LI *Perášca*), *čk > šk* (HI *Pər Mášk*; LI *Máškovca*), *šč > š* (HI *Grašina* – Špitalič; LI *Šetinka*, *Bévřca*, *Snežénřca*, *Přén hřib*, *Smetiře*), *s-ř(č) > ř-ř* (LI *Na Kārřiš*), *-vi- > -j-* v bohinjskih govorih (*Bərřljánořca*).

7 Nekatere izrazitejše oblikoslovne in skladenjske značilnosti gorenjskega narečja v zemljepisnih lastnih imenih

Gorenjska hišna imena so večinoma sestavljena iz predloga *pri* (< **pri* 'pri') in samostalnika (ali samostalniške besedne zveze) – lastnega ali občnega imena, ki je motiviralo nastanek hišnega imena, v mestniku ednine (večinoma s končnico *-u* za samostalnike moškega spola oz. *-i* za samostalnike ženskega spola, ki pa sta večinoma oslabei v polglasnik ali onemeli). Redkeje je hišno ime sestavljeno iz predloga *na* (< **na* 'na') in samostalnika ali samostalniške besedne zveze v mestniku. Tudi ledinska imena so lahko eno- ali večbesedna, sestavljena iz samostalnika v ednini ali množini in pridevnika, v besednih zvezah je pogost določni člen *ta*. Pogosta so tudi (iz)predložna¹² ledinska imena (prim. Škofic 2016).

Za samostalnike srednjega spola je značilna maskulinizacija nevtar v ednini (LI *Súh sēdu*, *Húd bārd*, *Stránskə čév*, *Mál Zákotje*, *Ta Čārən známne*, *Ta Zgórnřə počváv*) in feminizacija v množini (LI *Smrékove děla*), pri čemer ima samostalniško jedro besedne zveze končnico srednjega spola, tj. *-a*, pridevniški prilastek ob njem pa je ženskega spola in ima končnico *-e* (LI *Lépe kopířa*).¹³

Končnica *-am* je značilna tudi za Oed samostalnikov moškega in srednjega spola (*s sì:nam*), kar je vidno tudi v nekaterih predložnih hišnih in ledinskih imenih (npr. HI *Pod Stóvam* – Moste; LI *Za Mlínam*, *Pod Pótam*, *Za Bréřnam*, *Nad Otókam*).

Za pridevnike in pridevniške zaimke je v dajalniku in mestniku ednine moškega in srednjega spola značilna končnica *-mo* (LI *Pər Požgánmo hlév*), nastala z razvojem **ěmu* > *-mu* > *mə* > *-mo* (prim. Logar 1981). Po analogiji iz pridevniškega prilastka

12 Pregled več kot 16.000 hišnih in 9000 ledinskih imen je pokazal, da je v predložnih zemljepisnih lastnih imenih treba drugo sestavino imena (za predlogom) pisati z veliko začetnico, ne glede na to, ali je že sama po sebi lastni ime ali ne.

13 »V množini se moški in ženski spol izenačita s srednjim. To je posebno zaznavno, kadar pred samostalnikom stoji še pridevnik, npr. *tele kwāna* (= tile klanci), *ledvične kāmna*, *tri hiřa za tri dārřina*, *gřemò u niwa*, *tače krařče jermena*, *dôsòuřke rota* (= doslovřki rovti) itd.« (Čop 2000: 137).

imajo lahko tudi samostalniki moškega in srednjega spola v dajalniku in mestniku ednine končnico *-o* (npr. HI *Pər Králo* – Doslovče, *Pər ta Zgórnjamo Gósko* – Srednja vas v Bohinju; LI *Pər Krížo*).

8 Sklep

Na Gorenjskem se ne govorijo samo narečja gorenjske narečne skupine, tj. gorenjsko narečje z vzhodnogorenjskim podnarečjem in selško narečje, ampak tudi narečja koroške in rovtarske narečne skupine. Pa tudi gorenjsko narečje se ne govori povsod enako – o tem pozornemu opazovalcu nekaj povedo tudi narečna zemljepisna lastna imena. Gorenjsko jezikovno krajino na podeželju je v zadnjem desetletju in pol izrazito zaznamovalo dokumentiranje hišnih in ledinskih imen, ki jih obiskovalci lahko berejo na tiskanih zemljevidih in v knjižicah, na spletu, pa tudi na tablicah, s katerimi so označene hiše s starimi hišnimi imeni. Ko učenci in dijaki na ekskurzijah obiskujejo Gorenjsko, se tako lahko mimogrede seznanijo tudi z gorenjskim narečjem in opazujejo, kako se npr. v lastnih imenih kaže (gorenjska) narečna slabitev samoglasnikov in pojavi, kot sta ukanje in akanje, kako se v lastnih imenih ohranja švapanje, izgovor protetičnih in vrinjenih soglasnikov, narečno mehčanje mehkonebnikov, otditev mehkih *ń* in *ĺ*, različne asimilacije in diferenciacije ... Z iskanjem hišnih imen na spletišču <www.hisnaimena.si> lahko ugotavljajo, kaj o narečnem razvoju imen povedo njihovi zgodovinski zapisi, pri pouku se lahko pogovorijo, zakaj jezikoslovec ob vprašanju »Kako se tu reče?« sprahuje še po drugih slovničnih oblikah imena in tvorjenkah iz njega. Zanimivo je tudi ugotavljanje motivacije poimenovanj, saj je preko imen mogoče marsikaj zanimivega izvedeti tudi o naravnem in kulturnem okolju, družbenih razmerah, gospodarstvu, zgodovini kraja itd.

Ker so za ohranjanje hišnih imen v vsakdanjem govoru ključne mlade generacije, v projektu sodelujemo z osnovnimi šolami. Učenci višjih razredov so zbirali zgodbe, povezane s hišnimi imeni, z namenom spoznati hišna imena kot del nesnovne kulturne dediščine podeželja. [...] Mentorji na osnovnih šolah opažajo, da vključeni učenci delo opravljajo z veliko vnemo, saj gre za terensko raziskovalno delo, poleg tega pa se med otroki oživlja uporaba hišnih imen v pogovornem jeziku (https://www.hisnaimena.si/o_projektu/).

UPORABLJENE KRAJŠAVE IN SIMBOLI

Ded = dajalnik ednine, HI = hišno ime, LI = ledinsko ime, Med = mestnik ednine, Oed = orodnik ednine, prim. = primerjaj, Psl. = praslovansko, Red = rodilnik ednine
 > razvoj v; * rekonstrukcija; ♂ poimenovanje gospodarja; ♂ poimenovanje gospodinje

VIRI IN LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma, 2017: *Slovnica na kvadrat: slovenska slovnica za srednjo šolo*. Ljubljana: Rokus Klett.
- ČOP, Dušan, 1983: *Imenoslovje Zgornjesavskih dolin*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- ČOP, Dušan, 2000: Narečne značilnosti in imenoslovje ob Poti kulturne dediščine. Janez Meterc (ur.): *Preteklost v zavetju Stola: zbornik občine Žirovnica, izdan ob 200-letnici rojstva dr. Franceta Prešerna*. Žirovnica: Občina. 135–144.
- ČOP, Dušan, 2007: Imenoslovje in etimologija imen. Silvo Torkar idr. (ur.): *Merkujev zbornik. Jezikoslovni zapiski* 13/1–2. 117–125.
- FLU-LED, Kulturni portal ledinskih in hišnih imen / Kulturportal der Flur- und Hausnamen. <<http://fluled.szi.at/>> oz. <www.ledinskaimena.si>.
- Portal Fran: <www.fran.si>.
- Portal Franček: <www.fran.si>.
- KLINAR, Klemen, ŠKOFIC, Jožica, ŠEKLI, Matej, PIKO-RUSTIA, Martina, 2012: *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen: projekt FLU-LED v okviru Operativnega programa Slovenija-Avstrija 2007–2013*. Jesenice: Gornjesavski muzej.
- KRAPŠ VODOPIVEC, Irena, PUC, Drago, AHAČIČ, Kozma, 2024: *Slovenščina 1: Moč jezika. Učbenik z vajami za 1. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol*. 1. del. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KRAPŠ VODOPIVEC, Irena, PUC, Drago, AHAČIČ, Kozma, ŠEKLI, Matej, 2025: *Slovenščina 1: Moč jezika. Učbenik z vajami za 1. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol*. 2. del. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KUMIN HORVAT, Mojca, 2024: Raziskovanje ledinskih imen pri pouku slovenščine (primer prekmurskega narečja). Jožica Jožef Beg idr. (ur.): *Jezik in književnost v spreminjanju*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 34. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 305–316.
- LOGAR, Tine, 1981: Govor Repenj – Kopitarjevega rojstnega kraja. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 17. 129–141. V: Karmen Kenda-Jež (ur.): LOGAR, Tine, *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana. 173–179.
- POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca, idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina: gimnazija, splošna, klasična, strokovna gimnazija. Obvezni predmet in matura (560 ur)*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo.

- POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca, idr., 2018: *Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt (posodobljena izdaja)*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo.
- Register nesnovne kulturne dediščine. <<http://www.nesovnadediscina.si/sl/register/raba-hisnih-imen>>.
- RIGLER, Jakob, 1963: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija* 14/1–4. 25–78.
- Slovenska hišna imena. <www.hisnaimena.si>.
- SNOJ, Marko, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC.
- ŠEKLI, Matej, 2018: *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov* (Linguistica et philologica 37). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠKOFIC, Jožica, 1998: Mikrotoponimi v Kropi in bližnji okolici. *Jezikoslovni zapiski* 4. 47–71.
- ŠKOFIC, Jožica, 2000: Kroparski vzdevki. *Traditiones* 29/1. 115–123.
- ŠKOFIC, Jožica, 2001: Hišna imena v Kropi. Jože Toporišič (ur.): *Zbornik s simpozija '99 v Pišecah*. Pišecce: Komisija Maks Pleteršnik, Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba. 21–40.
- ŠKOFIC, Jožica, 2003: O zemljepisnih lastnih imenih Kroke, Lipnice, Kamne Gorice in Dobrav. *Vigenjc* 3. 109–121.
- ŠKOFIC, Jožica, 2004: Zemljepisna lastna imena na Dobravah med dolinama Lipnice in Save. *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika: slovenska zemljepisna imena*. Pišecce: Društvo Pleteršnikova domačija, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 60–73.
- ŠKOFIC, Jožica, 2005: Hišna imena in vzdevki v Statusu animarum župnije Kropa. *Vigenjc* 5. 135–151.
- ŠKOFIC, Jožica, 2007: Narečno besedilo kot vir za imenoslovno raziskavo. Silvo Torkar idr. (ur.): *Merkujev zbornik. Jezikoslovni zapiski* 13/1. 441–458.
- ŠKOFIC, Jožica, 2009: Zemljepisna lastna imena med narečjem in knjižnim jezikom. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. (Obdobja: Metode in zvrsti 26). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 219–234.
- ŠKOFIC, JOŽICA, 2011: Kako se pri vas reče (in kako se to napiše)? Marko Jesenšek (ur.): *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora 75). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 305–319.
- ŠKOFIC, Jožica, 2012: Gorenjsko narečje kot kulturna dediščina. Tita Porenta, Mojca Tercelj Otorepec (ur.): *Gorenjska: etnologija in pokrajine na Slovenskem na primeru Gorenjske ali kaj lahko etnologi in kulturni antropologi doprinesemo h kulturni podobi in razumevanju pokrajin na Slovenskem*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo. 167–182.
- ŠKOFIC, Jožica, 2014: Zasnova vseslovenskega slovarja narečnih hišnih in ledinskih imen. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia* 24/2. 293–306.

- ŠKOFIC, Jožica, 2016: Predložna ledinska imena v gorenjskem narečju. Marko Jesenšek (ur.): *Rojena v narečje: akademikinji prof. dr. Zinki Zorko ob 80-letnici*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora 114). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 220–228.
- ŠKOFIC, Jožica, 2017a: Microtoponyms as an important part of Slovenian cultural heritage. *Acta geographica Slovenica* 57/1. 141–152.
- ŠKOFIC, Jožica, 2017b: Uradovalna slovenika – gorenjsko narečje v luči zapisov hišnih imen v franciscejskem katastru. Aleksander Bjelčevič idr. (ur.): *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. (Obdobja: Simpozij 36.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 275–282.
- ŠKOFIC, Jožica, 2021a: Narečna poimenovanja za kmečke posestnike kot motivacija hišnih imen na Gorenjskem. *Aktualne probleme metodologiczne współczesnej dialektologii*. *Gwary Dziś* 14. 17–34.
- ŠKOFIC, Jožica, 2021b: Narečna vodna imena na Gorenjskem. Franc Marušič idr. (ur.): *Škrabčevi dnevi 11: zbornik prispevkov s simpozija 2019*. Nova Gorica: Založba Univerze. 102–121.
- ŠKOFIC, Jožica, 2022a: Tradicionalni poklici gorenjskega podeželja kot motivacija narečnih hišnih imen. Marko Jesenšek (ur.): *Narečno besedje slovenskega jezika: v spomin na akademikinjo Zinko Zorko*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora 148.) Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 132–153.
- ŠKOFIC, Jožica, 2022b: Živalski apelativi in hišna imena na Gorenjskem. Suzana Todorović, Barbara Baloh (ur.): *Kontaktna dialektologija na območju med Alpami in Jadranom: v spomin akademiku Goranu Filipiju*. 273–284.
- ŠKOFIC, Jožica, 2024: Slovenski lingvistični atlas kot didaktični pripomoček. Jožica Jožef Beg idr. (ur.): *Jezik in književnost v spreminjanju* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 34.). Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 41–60.

**Študij slovanskih jezikov, književnosti
in kultur v Sloveniji danes: stanje in
perspektive**

Blaž Podlesnik

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
blaz.podlesnik@ff.uni-lj.si

Študij vzhodnoslovanskih jezikov in kultur v spremenjenih kontekstih sodobnosti

Prispevek bo skušal osvetliti ključne dileme, s katerimi se sodobna univerzitetna vzhodna slavistika sooča ob globalnih geopolitičnih in kulturnih premikih v obdobju zadnjih petih let. Za premislek o sodobni vlogi vseh filologij je nedvomno ključna zadnja informacijska revolucija (izjemen razvoj in množična aplikacija orodij, ki temeljijo na velikih jezikovnih modelih), spremenjen kontekst, v katerem so se v zadnjih letih znašle vzhodnoslovanske filologije, pa ob tem pomembno zaznamuje tudi drugačen položaj Rusije v kontekstu sodobne geopolitike.

1 Uvod

Ta glavna dejavnika spremembe širšega družbenega konteksta raziskovanja in poučevanja vzhodnoslovanskih jezikov in kultur lahko obravnavamo kot moteča zunanja vpliva, ki marginalizirata tradicionalne modele univerzitetnega raziskovanja in poučevanje ruske, ukrajinske in beloruske kulture, ali pa ju sprejmemo kot danost preučevanih in poučevanih kultur in torej tudi kot predmet preučevanja in poučevanja.

A ta dvojni premislek moram začeti z opozorilom. Nobena od napovedanih tem ne sodi v ožje področje ruske literarne zgodovine ali zgodovine ruske kulture, zato je relevantnost takšnega premisleka, če ga obravnavamo v okviru tradicionalno razumljene znanosti, vprašljiva. Ker nisem strokovnjak za visokošolsko didaktiko, prav tako nimam nikakršnih znanstvenih referenc na področju geopolitike ali umetne inteligence, lahko pričujoči zapis v najboljšem primeru obravnavamo kot naivni premislek diletanta.

Razlog, da si bom privoščil ta »znanstveni« diletantizem in »sodbo o raznih [...] znanstvenih vprašanjih, ne da bi se bil z njimi kdaj javno ukvarjal [...]« (Ocvirk 1938: 192), je preprost. Model, s katerim sem svoje strokovno in znanstveno početje osmišljal v preteklosti, v spremenjenih okoliščinah deluje vse slabše, kar zahteva premislek o relevantnosti modela. Ker po moje težava ni zgolj v predmetu preučevanja – torej široko gledano v samih vzhodnoslovanskih kulturah – temveč tudi ali morda predvsem v spremenjenem kontekstu, bo tak široki pristop k premisleku

neizogiben. Ne bo povsem znanstven, a pri zastavljanju vprašanj je neobremenjenost diletanta včasih lahko tudi prednost.

2 Študij jezikov, književnosti in kultur v časih, ko pišejo stroji

Prvi vidik teme pravzaprav ni specifičen za vzhodnoslovanske kulture, temveč gre za univerzalno dilemo vseh študijskih smeri, ki izhajajo iz tradicionalnih filologij in pri katerih se je tradicionalna študijska paradigma v zadnjih desetletjih že korenito spremenila. Če so ti študiji kot cilj tradicionalno izpostavljali *poznavanje* in *razumevanje* jezikov in tekstov določene kulture, sta množičnost študija in sprememba v razumevanju vloge univerzitetnega izobraževanja v zadnjih treh desetletjih na mesto glavnih ciljev postavila *veščine* in *aplikativna znanja*, s katerimi naj univerzitetni študijski proces ustrezno opremi kandidata za njegovo bodočo vlogo na trgu dela, čeprav zakonodaja še vedno predpisuje, da študijski programi podajajo v prvi vrsti teoretična znanja in ustvarjajo nova znanja ter šele nato prenos teh v praktična znanja. Namesto filologov naj bi izobraževali predvsem prevajalce in medkulturne mediatorje, ki naj bi svoje poznavanje določenega tujega jezika in kulture praktično uporabili za doseg določenega konkretnega cilja. Na področju vzhodnoslovanskih kultur sta bila ključna argumenta pri zahtevah za tovrstno preoblikovanje predvsem obseg trgovinske menjave z državami postsovjetskega prostora, v katerih se je tudi po razpadu Sovjetske zveze ruščina ohranila v vlogi *lingue france*, in dejstvo, da je bilo zaradi vse večjega števila študijskih mest, ki smo jih na programih razpisovali zaradi načina financiranja visokega šolstva, nemogoče objektivno pričakovati, da se bodo diplomanti zaposlovali na ozkem filološkem strokovnem področju. Kot zunanji vpliv je tovrstno preoblikovanje dodatno spodbudila bolonjska reforma, ki je ideje, ki smo jih v socialistični Jugoslaviji spoznali ob uvajanju usmerjenega izobraževanja, povzdignila na raven uradne evropske visokošolske doktrine.

Iz različnih razlogov smo torej v preteklih desetletjih v filoloških študijskih programih bolj izpostavljali aplikativna kot temeljna znanja, v ospredju so bile predvsem veščine, vse manj pozornosti pa smo posvečali temeljnemu znanju in abstraktnim temeljem specifične predmete preučevanja, kar se je v praksi kazalo v postopni marginalizaciji zgodovinskih temeljev stroke (zgodovinsko jezikoslovje, teoretično jezikoslovje, literarna teorija), saj so se tudi s strani študentov v procesih najrazličnejših evalvacij in samevalvacij vse pogostejše pojavljali očitki o »zastarelosti«, »neaktualnosti« in »neuporabnosti« predmetov, ki so imeli kot cilj zgolj usvojitev historičnega gradiva in različnih teoretskih konceptov, niso pa izpostavljali aplikativne dimenzije teh znanj. Kot predavatelj različnih predmetov s področja literarne zgodovine sem v diskusijah s študenti tako pogosto moral

zagovarjati branje in literarnozgodovinsko kontekstualizacijo klasičnih del ruske književnosti, ob tem pa se je zdelo, da je bil edini argument, ki so ga študenti zares sprejeli, ta, da sta branje in refleksija klasike koristna, ker bogatita besedni zaklad in poglobljata razumevanje različnih kulturnozgodovinskih kontekstov, slednja pa sta uporabna, ko se lotimo prevajanja zahtevnejših besedil.

V zadnjih desetletjih smo torej študente predvsem usposabljali za pisanje besedil na meji dveh jezikovnih in kulturnih okolij, z zadnjo informacijsko revolucijo pa se zdi, da bo tovrstna dejavnost v bližnji prihodnosti v večji ali manjši meri nekaj, kar bodo sposobni narediti stroji. Kot ugotavljajo strokovnjaki na tem področju, so jezikovni modeli, ki poganjajo klepetalne robote in sodobna orodja za strojno prevajanje, danes predvsem pri tipskih besedilih že sposobni prevodov, po kakovosti primerljivih s prevodi, ki jih naredijo usposobljeni prevajalci. To pomeni, da se bo prevajalski »poklic zaradi tehnologij korenito spremenil in bo po vsej verjetnosti zanj v prihodnje vse manj zanimanja. Na njegovo mesto utegnejo priti drugačni profili jezikovnih profesionalcev, ki bodo morali imeti gibčne jezikovne veščine, ob tem pa še široko jezikovnotehnološko podlago« (Vintar 2023: 24–25).

V praksi to verjetno pomeni, da je treba študentom predstaviti najsodobnejše tehnološke dosežke na področju velikih jezikovnih modelov, da bodo lahko te tehnologije učinkovito uporabljali pri svojem pisanju in prevajanju in da bodo sposobni delo, ki ga lahko namesto njih opravi tehnologija, v čim večji meri prenesti na informacijska orodja. Ker gre v tem primeru za generične veščine, ki so precej neodvisne od konkretnega jezika ali para jezikov, je verjetno smiselno, da se v bodoče klasične filološke programe dopolni z modulnimi vsebinami s področja digitalne humanistike, a ob tem je ključno, da se programi, kjer se študenti posvečajo študiju tujega jezika in kulture, znova bolj osredotočijo na bazična, in ne na aplikativna znanja.

Če bodo za nas v prihodnje pisali in prevajali stroji, se bo splošna raven refleksije prelamljanja stvarnosti v jeziku drastično znižala. To pomeni, da bo prav razumevanje procesov konstruiranja pomenov temeljna veščina, po kateri se bo strokovnjak na področju določene filologije razlikoval tako od laičnega uporabnika jezikovnih orodij na osnovi velikih jezikovnih modelov kot tudi od samega jezikovnega orodja, ki je sicer sposobno generirati besedila, ni pa jih sposobno razume(va)ti, vsaj ne v pravem pomenu te besede.

V okolju, ko bodo stroji nereflektirano producirali neverjetno količino prevodov in besedil, v katerih je odločitev za posamezno jezikovno sredstvo skrita v za refleksijo nedostopnih plasteh nevronske mreže med vstopno in izstopno plastjo, nihče ne bo vedel, zakaj je v določenem tako ustvarjenem besedilu na določenem mestu uporabljeno neko jezikovno sredstvo in ne morda kako drugo, predvsem pa bo vse

manj prisotno zavedanje, da izbor določenega sredstva na račun druge potencialne možnosti ni informativen zgolj kot realizirana možnost, temveč tudi kot realizirana možnost na ozadju vseh potencialnih nerealiziranih (kot ključno značilnost umetniških besedil je to zavedanje v teoriji eksplicitno že pred več kot pol stoletja formuliral Jurij Lotman – 1972: 26–32).

Pisanje in branje v človeški različici je v osnovi komunikacijsko dejanje, za katero je ključna določena asimetrija kulturnih kodov dveh udeležencev v komunikacijskem procesu. To ob pisanju in branju predvideva rekonstrukcijo individualnega ali kolektivnega prepleta kodov, ki ga naš komunikacijski *kontragent* uporablja, ta pa je v najkompleksnejših besedilih v kulturi daleč od univerzalnega generativnega modela. Če se filološka stroka zadnjih petdesetih let ne moti, je lahko ta celo individualen za vsak konkreten besedilo in v takšnih primerih bo algoritemska normalizacija ustvarjenih besedil in prevodov verjetno pomenila določeno osiromašenje tega procesa. Zato bodo ravno tu v prihodnje priložnosti za filologe.

Težko predvidevam, kako se bo algoritemsko generiranje in prevajanje besedil razvijalo v prihodnosti, a če sodim po preteklem razvoju, bo velik del jezikovnih nalog, ki so že doslej predvidevale določen intelektualni avtomatizem (npr. prevajanje tipski besedil, pisanje funkcijsko ali žanrsko enodimenzionalni besedil), v prihodnje prevzela umetna inteligenca. Ker ni nobene potrebe, da specialisti filologi izgubljajo čas z opravili, ki jih lahko opravijo stroji, bodo za filologe v prihodnje ključni predvsem poznavanje možnosti in omejitev tovrstnih orodij ter temeljna filološka znanja o naravi besedilne stvarnosti preučevane kulture, ki jim bodo omogočala komplementarno delovanje v besedilnem okolju.

3 Študij vzhodnoslovanskih jezikov in kultur v času zadnjega oboroženega konflikta v Evropi

Če se je od začetka devetdesetih let 20. stoletja zdelo, da je razviti svet svoje geopolitične konflikte iz sfere vojaške konfrontacije v glavnem prenesel v precej bolj regulirano polje boja za kulturno in ekonomsko prevlado, se v novem tisočletju v poskusih vzpostavljanja geopolitičnega vpliva vse očitneje in vse manj prikrito znova uporablja vojaška moč. Ta je bila sicer ves čas osnova za ohranjanje statusa Združenih držav Amerike kot dominantne svetovne velesile, a ob željah Rusije, da se znova vzpostavi kot center svetovne vojaške moči ter na ta način ponovno uveljavi svoj vpliv na ozemljih, ki so še od časov Ruskega imperija sodila v rusko vplivno območje, je bila nova vojaška konfrontacija v Evropi neizbežna. Ker Rusija svojim sosedom ni bila zmožna ponuditi kulturnega in ekonomskega modela integracije, privlačnejšega od modela, ki sta ga ponujala Evropska unija in severnoameriški

prostor, se je v državah, ki so se od zgodovinskega kolonialnega središča obračale proti Bruslju, zatekla k tradicionalnim vojaškim ali hibridno vojaškim načinom vzpostavljanja vplivnih območij. Leta 2008 je bila to t. i. »mirovna operacija« v Gruziji, kasneje, leta 2014, pa so vse bolj vojaški obraz dobivali tudi ruski poskusi neposrednega vplivanja na ukrajinsko politiko, ki so se končali z aneksijo Krima in z vojaško in organizacijsko podporo ruskemu separatističnemu gibanju na vzhodu Ukrajine.

V nekem smislu lahko rečemo, da se je Rusija za doseganje svojih ciljev na različnih ravneh vrnila k zgodovini ter s tem dokončno pokopala idejo o koncu zgodovine in globalni razširitvi liberalnih demokratičnih skupnosti, ki kot univerzalno vrednoto priznavajo temeljne človekove pravice. Čeprav se je tudi Zahod pod vodstvom Združenih držav ob poskusih širitve svojega političnega in ekonomskega v različnih delih sveta že od prve polovice devetdesetih let dalje večkrat – običajno bolj ali manj neuspešno – zatekal k vojaškim sredstvom, pa je diskurz, ki je opravičeval tovrstno početje, vedno temeljil na idejah širjenja povojne demokratične ureditve. Z vojaškimi intervencijami so strmoglavljali »nedemokratične« režime, kaznovali domnevne kršitelje mednarodnega prava ter izvažali model družbe, ki se je po predstavah Zahoda izkazal kot zmagovit model v konfliktu med demokratičnimi silami in totalitarizmi v 20. stoletju.

Po inerciji se je enaka predstava na Zahodu ohranila tudi prvo desetletje 21. stoletja, čeprav so se globalni ekonomski odnosi spremenili. Ob rasti politične in ekonomske moči Kitajske nenadoma ni bilo več tako samoumevno, da je zahodni demokratični družbeni model v ekonomskem smislu najučinkovitejši, in Rusija, ki je stavila na svojo vlogo ključnega vira v globalni surovinski preskrbi ter si na ta način skušala znova pridobiti globalni vpliv, ki ga je po razpadu Sovjetske zveze v veliki meri izgubila, je ideji liberalne zahodne demokracije kot zadnjega stadija globalnega industrijskega razvoja zoperstavila idejo suverenega ruskega sveta (na kratko o konceptu gl. Laruelle 2015) z lastno zgodovinsko izkušnjo in lastnimi vrednotami, ki jih mora z vsemi sredstvi zaščititi pred kvarnim vplivom degeneriranega liberalnega Zahoda. V ekonomskem polju so ruske oblasti te ideje pospremle z zagotovili, da vzpostavljajo ekonomsko suverenost ter preprečujejo Zahodu, da bogati na račun cenjenih ruskih naravnih virov.

Za razliko od evropskih desničarskih populizmov, ki so v tem času začeli stopati po podobni poti, čeprav si zaenkrat – razen morda na Madžarskem – še niso izborili podobnega vpliva, je praktično popolna retradicionalizacija ruskega geopolitičnega diskurza očitna. Rusija je zahtevala svoje mesto med centri svetovne moči (v očeh Rusije – torej ob Washingtonu in Pekingu), kot argument za opravičevanje teh

zahtev pa so ob vse manjšem ekonomskem vplivu čedalje bolj poudarjali ideološke razlike ter zgodovinske pravice. Predvsem v zadnjem desetletju ob poskusih uveljavljanja ruskega vpliva na ozemljih sosednjih suverenih držav vse pogosteje poslušamo različne (psevdo)zgodovinske argumente, razumljivo pa je, da se je ta simbolni boj za zgodovino še bolj razplamtel, ko je Rusija najprej z aneksijo Krima in z vzpodbujanjem separatističnih gibanj na vzhodu Ukrajine, nato pa še z odkritim vojaškim napadom na Ukrajino skušala razširiti svoj vpliv na ozemlju, ki ga dojema kot ozemlje »ruskega« sveta.

Razumljivo je tudi, da so se v to vojno za zgodovino na drugi strani s podobno izključujočim pristopom vključili tudi Ukrajinci in zagovorniki demokratičnih sprememb v Belorusiji, pa tudi ostali slovanski in neslovanski narodi, ki so zgodovinsko povezani z območjem današnjega konflikta, torej Litovci, Latvijci, Estonci in Poljaki pa tudi Madžari. V času vojaškega spopada namreč ni prostora za neskončno kompleksnost in pogosto nerazložljivost dejanskih zgodovinskih procesov, temveč se na pogosto lažne, praktično vedno pa na poenostavljene ali izkrivljene zgodovinske argumente nasprotnika navadno odgovarja s sicer idejno nasprotnimi, a po kakovosti zelo podobnimi protiargumenti.

V teh diskusijah se refleksija konstrukcije zgodovinskega spomina vrača na raven predmoderne dobe, zgodovinska dejstva, poldejstva ali kar neresnice pa so v njih skrbno izbrani, da potrjujejo določeno idejo historične upravičenosti posamezne etnične skupnosti do določenega ozemlja. Tovrstna raba zgodovine vodi – kot nas učijo tisočletne izkušnje – v konfliktno prisvajanje dejanskega prostora in v končni konsekvenci v vojno.

Med iluzijo konca zgodovine s predstavo o samoumevnosti družbene ureditve, ki vsaj deklarativno temelji na ideji temeljnih človekovih pravic, ter obujanjem v humanistiki preseženega tradicionalističnega pogleda na zgodovino kot sredstva za upravičevanje uveljavljanja lastnih pravic na račun drugih, obstaja tudi tretja pot. Dejstvo je, da se je zgodovina vrnila in nastaja pred našimi očmi, a če se v načinu urejanja našega sobivanja ne želimo vrniti najprej v dvajseto, nato pa v vsa ostala pretekla stoletja, je nujen bolj kritičen odnos do zgodovine.

Kritičen odnos ni mogoč brez zelo dobrega poznavanja dejstev, poznavanja zgodovinskih kulturnih stereotipov, v katere so se dejanski dogodki v preteklosti preoblikovali v okviru posameznih nacionalnih kultur, ter samega mehanizma transformacije preteklosti v nacionalne ali nadnacionalne zgodovinske topike. Prav s pomočjo teh topik lahko propagandisti ob vse slabšem poznavanju dejanskih zgodovinskih dejstev in kompleksnosti dejanskih zgodovinskih procesov na ozemlju, ki ga danes – skupaj z ostalimi skupnostmi – naseljujejo vzhodnoslovanski narodi, ustvarjajo

nacionalistične kulturnozgodovinske identitete, ki oblastem zagotavljajo podporo v podobnih konflikth.

Ker se filologije ne ukvarjajo le z jeziki, temveč s celotnimi znakovnimi kompleksi posameznih kultur ter predvsem s tem, kako se v teh kulturah rojevajo pomeni in smisli, bodo strokovnjaki za vzhodnoslovanske filologije v prihodnje eden tistih profilov humanističnih izobražencev, ki bodo, potem ko bo – upajmo, da čim prej – potihnilo orožje, vzpostavljali mostove vnovičnega (spo)razumevanja med vzhodnoslovanskimi in drugimi narodi. K temu lahko veliko prispeva trezna revizija tradicionalno dominantne vloge, ki jo je imela v vzhodni slavistiki rusistika, ter bogatitev in dopolnitev programov z vsebinami belorusistike in ukrajinistike, predvsem pa osredotočenost na kvalitetna bazična znanja s področja zgodovine in kulturne zgodovine ter na teoretska orodja, ki omogočajo vzpostavljanje kritične distance do nacionalnih zgodovinskih stereotipov.

4 Za sklep

Spremenjen kontekst torej zahteva vrnitev h klasičnemu razumevanju univerzitetnega izobraževanja, pri katerem aplikativnost znanj ni cilj, temveč eden od mnogih rezultatov kakovostnega bazičnega znanja ter sposobnosti razumevanja predmeta preučevanja. Univerzitetno izobražen filolog slavist naj ne bo človek, ki zna enega ali več vzhodnoslovanskih jezikov in lahko prevaja iz teh jezikov ali vanje, temveč naj bo predvsem strokovnjak, ki razume, kaj je mogoče in česa ni mogoče prevesti, kje so izhodiščne asimetrije med znakovnimi svetovi vzhodnoslovanskih kultur, kako so te nastale in kako v njih sence preteklosti pogosto izkrivljajo poglede na sedanjost.

VIRI IN LITERATURA

- LARUELLE, Marlene, 2015: *The 'Russian World'. Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination*. Washington: Center for Global Interests Papers.
- OCVIRK, Anton, 1938: »Znanstveni« diletantizem. *Ljubljanski zvon* 58/3. 191–196. <<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-0T4GRU6G>>.
- VINTAR, Špela, 2023: Jezik in umetna inteligenca: kam nas vodijo veliki jezikovni modeli. *Slovenski jezik, literatura, kultura in digitalni svet(ovi)*. Ljubljana: Založba UL. 21–28.
- ЛОТМАН, Юрий Михайлович, 1972: *Анализ поэтического текста. Структура стиха*. Ленинград: Просвещение.

Špela Sevšek Šramel

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za slavistiko
spela.sramel@ff.uni-lj.si

Cilji študija zahodnoslovanskih jezikov in kultur danes: nekaj predlogov povezovanja literarne vede, didaktike tujega jezika in medkulturnih študij

Ob dvajsetletnici študija češčine, poljščine in slovaščine na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je premislek o položaju poučevanja in študija tujih jezikov in kultur, znotraj tega pa slavistike in posebej zahodne slavistike nujen in daljnosežen. V prispevku se osredotočam na literarnovedno vprašanje slavistike, tudi v okviru študija slovenistike. Zanima me, s katerimi znanji in kompetencami naj bo opremljen sodobni slavist in kje se povezujeta raziskovalna praksa in poučevanje tujih jezikov in kultur.

1 Uvod

Položaj tujih jezikov v Sloveniji in problematika poučevanja in načrtovanja v slovenskem izobraževanju aktualno in kritično zarisuje monografija *Poti in stranpoti poučevanja tujih jezikov v Sloveniji* (2019). Slovanski jeziki, predstavljeni v sedmih prispevkih (bolgarščina, češčina, hrvaščina/srbščina/bosanščina/črnogorščina, poljščina, slovaščina, starocerkvena slovanščina in ruščina), imajo različne položaje v družbi in posledično tradicijo poučevanja v slovenskem izobraževalnem sistemu. Češčina, poljščina in slovaščina so se uveljavile s tradicijo poučevanja kot lektorata v visokošolskem prostoru, leta 2004 so ti prerasli v študijske programe na Oddelku za slavistiko ljubljanske Filozofske fakultete. Vpetost teh jezikov in literatur v študij slovenistike kot nacionalne vede in hkrati integralni del slavistike pa se skozi čas vidno spreminja. V širšem kontekstu bi lahko položaj teh treh jezikov primerjali z nizozemščino v okviru študija germanistike, romunščino in portugalščino v okviru romanistike in madžarščino v okviru primerjalnega jezikoslovja na ljubljanski Filozofski fakulteti (uradni jeziki Evropske unije, nezastopanost v osnovnošolskem in srednješolskem izobraževanju v Sloveniji, prim. Balažic Bulc: 2019: 187–190). Ti jeziki namreč znotraj študijskih programov »svetovnih« jezikov ponujajo dodatna znanja in širše jezikovno in kulturno razumevanje področja, pri čemer je izredno pomembno, da je zagotovljena kontinuiteta poučevanja in možnost učenja jezika do najvišjih ravni.

Premislek o ciljih študija in poučevanja v visokošolskem prostoru je razumeti v kontekstu sprememb v izobraževanju in znanstvenih disciplinah ter v povezovanju z raziskovalnimi in drugimi institucijami. Prenovljeni cilji in kompetence visokošolskega izobraževanja se odzivajo na sodobno družbo, pomembno pa je, da ostajajo zavezani temelju slavistike kot humanistične vede. Nekateri primeri iz čeških, slovaških in poljskih univerz ter kritični razmisleki tujih raziskovalcev o perspektivah slavistike, objavljeni v obširni anketi v tematski številki revije *Jezik in slovstvo* (2025), nam lahko pokažejo nekaj izhodišč za razpravo o posodobitvah študija tujih jezikov in kultur. Drugo konkretno perspektivo ponuja vpetost zahodnoslovanskih književnosti v izbirni sklop Slovanske književnosti pri predmetu slovenščina v srednješolskem izobraževanju.

2 Visokošolski študij slovanskih jezikov in književnosti: primer češčine, poljščine in slovaščine

Zahodnoslovanske filologije imajo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani tradicijo lektoratov v okviru slavistike: češki je bil ustanovljen leta 1922, poljski in slovaški pa tik po drugi svetovni vojni. Znanstveno-raziskovalno delo slovenskih slavistov na literarnovednem in jezikoslovnem področju pa sega od 19. stoletje dalje, pri čemer naj omenimo samo najvidnejše raziskovalce: Matijo Čopa, Frana Miklošiča, Matijo Murka in Ivana Prijatelja. Poučevanje in raziskovanje zahodne slavistike sta se v drugi polovici 20. stoletja kljub zapletenim družbenim preobratom nadaljevala in poglobljala na institucionalni ravni. Študij slavistike (vključno s slovenistiko), zgodovine in etnologije je kontinuirano vključeval obvezne lektorate slovanskih jezikov, na začetni stopnji (Lektorat I) vse do nadaljevalne in izpopolnjevalne skupine. Študijski program slovenistike je tako do bolonjske prenove vključeval dva obvezna lektorata, enega v obsegu 8 semestrov. Ob uveljavljenih lektoratih in izbirnih predmetih iz literature so se s študijskim letom 2004/2005 začele razvijati študijske smeri češčina, poljščina in slovaščina kot dvopredmetni študijski programi.¹ Lektorati češčine, poljščine in slovaščine so ostali notranji izbirni predmeti na študijskih programih slovenistike, primerjalnega slovanskega jezikoslovja, dodatno še v programu primerjalne književnosti in zgodovine ter kot zunanji izbirni predmeti za vse študijske smeri Filozofske fakultete. Literarni izbirni predmeti s področja slovanskih književnosti so akreditirani na študijskem programu enopredmetne slovenistike in primerjalne književnosti (Češka in slovaška

¹ Zaključna dela vseh treh študijskih programov (210 diplomskih in magistrskih nalog, 10 doktorskih disertacij) pokrivajo področje literarne vede, jezikoslovja (frazеologija, večjezičnost, leksikologija) in prevodoslovja zahodnoslovanskih jezikov in literatur, pogosto v primerjalni analizi.

književnost ter Modernizem v poljski književnosti).² Lektorati in strokovni predmeti s področja zahodne slavistike vsebinsko, kontekstualno in metodološko dopolnjujejo in poglobljajo študijski program ter širijo študentove jezikovne, literarne in medkulturne kompetence, zato je toliko bolj pomembno zagotavljanje vključitve v druge študijske programe in učinkovitega poučevanja teh jezikov v okviru slavistike in sorodnih humanističnih in družboslovnih strok.

2. 1 Pogled na slavistiko iz tujih univerzitetnih središč in primeri kulturoloških študijskih programov

Razprava o stanju in perspektivah (predvsem zahodne) slavistike, objavljena v obliki širšega anketnega vprašalnika (Šnytová 2025), pri katerem so sodelovali profesorji in raziskovalci s področij literarne vede in jezikoslovja ter zgodovine in etnologije iz domačih in tujih univerzitetnih središč, zariše trenutno stanje in nujnost ohranjanja slavistik in podpore manjšim jezikom, hkrati pa odpira nekaj univerzalnih izhodišč. Ustaviti se velja pri naslednjih razmislekih, v katero smer se bo slavistika v prihodnje razvijala: poljska raziskovalka Božena Tokarz izpostavlja perspektivo poučevanja skozi prevod kot medkulturni proces; praška slovacka Jana Pátková vidi sedanje slavistične raziskave v preseganju tradicionalnih slovanskih literatur, te se morajo aktivno preučevati v zgodovinsko utemeljenih kontekstih (madžarska, nemška in avstrijska književnost); Petr A. Bilek iz Karlove univerze v Pragi vidi prihodnost slavističnih, literarnovednih raziskav v primerjalnem pristopu in konstruktivnem iskanju raznolikosti pri proučevanju kulture z argumentom: »/.../ čeprav srednja Evropa za preostanek sveta danes ni preveč privlačna, bi morali mi, ki tukaj živimo, o sebi in svojih kulturah vedeti čim več« (Šnytová 2025: 321). Silvie Rychterová iz Univerze Sapienza v Rimu pa govori o prihodnosti slavistike v tesni povezanosti s položajem humanističnih ved in kulture v evropski družbi sploh.

Pregled slavističnih študijskih programov na evropskih univerzah daje zelo raznoliko sliko položaja študija slovanskih jezikov in literatur. Na eni strani so to prenovljeni filološko usmerjeni študijski programi (z izbiro prvega, drugega in tretjega slovanskega jezika), na drugi pa kulturološko modificirani študijski programi, imenovani tudi arealni študiji. Bratislavška slavistika je denimo oblikovala širše kulturološke študijske programe iz področja tujih jezikov in kultur: enopredmetni študijski program Srednjeevropske študije (na prvi stopnji v angleščini, na drugi stopnji kot skupni program treh univerz: Univerza v Ljubljani, Jagelonska univerza v Krakovu, in Univerza Komenskega v Bratislavi), obsega študij prvega jezika (slovenščina,

2 Izbirnost literarnih predmetov in lektoratov ni del dvopredmetnega programa Slovenistike.

poljščina, slovaščina kot tuji jezik, nemščina) in širše predmete iz srednjeevropskega prostora s področja zgodovine, etnologije, geografije, politologije. Slovanske jezike je mogoče študirati v kombinaciji v okviru programa Slovanske študije (bolgarščina, hrvaščina, srbsščina, slovenščina, poljščina). Vsi programi v zadnjih letih zaznavajo rast vpisa tujih študentov iz različnih kulturnih in govornih področij (Poklač 2022). Drug primer t. i. arealnih študij je program Srednjeevropske študije na Oddelku za etnologijo ter srednjeevropske in balkanske študije na Filozofski fakulteti Karlove univerze v Pragi s smermi polonistika, slovakistika, madžarske študije in romske študije na prvi in drugi stopnji študija. V izhodišču tega programa so jezikoslovni in literarnovedni predmeti ožjega nacionalnega in širšega regionalnega področja, dopolnjujejo jih predmeti iz zgodovine in medkulturnih odnosov s posebnim poudarkom na stične kulture (nemška, madžarska) in mejna območja.

O prihodnosti študija slovanskih jezikov na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, ki je edina slovenska univerza, ki pokriva domala celotno slovansko jezikovno področje, je treba razmišljati v smeri študija s filološkim temeljem in branjem, študijem ter kritičnim mišljenjem kot nujnim procesom za doseganje zastavljenih jezikovnih, literarnih in medkulturnih kompetenc.

3 Češka, poljska in slovaška književnost kot del svetovne književnosti

Visokošolski programi tujih filologij na Filozofski fakulteti UL vključujejo tudi pridobivanje širših in predmetnospecifičnih literarnih kompetenc bodočih učiteljev, raziskovalcev, medkulturnih posrednikov, prevajalcev (prim. Samide 2008: 329). Tudi Skupni evropski jezikovni okvir pri metodah in ciljih sodobnega poučevanja tujih jezikov izpostavlja pomen pridobivanja znanj in kompetenc literarne vede, in sicer govori o intelektualnih, moralnih, estetskih, čustvenih, jezikovnih in kulturnih izobraževalnih ciljih, ki jih dosegamo tudi z vključevanjem leposlovja v poučevanje tujih jezikov.

V slovenskih srednješolskih učbenikih za književnost je razvoj slovenske književnosti prikazan s prepletenostjo z evropskim literarnim razvojem, tujejezične književnosti so v njih predstavljene v razmerju med literarnozgodovinskim razvojem svetovne in nacionalne književnosti (Matajc 2024: 7). Sodobni slovenski učbeniki, pa tudi tisti v drugih slovanskih šolskih sistemih, vključujejo z izjemo ruskih le malo literarnih besedil iz slovanskih in drugih sosednjih (in sorodnih) književnosti. Konkretni predlogi izbora besedil in kontekstualizacije posameznih slovanskih književnosti se zdijo smiselni z dopolnitvijo srednješolskega branja kot izbirnega sklopa besedil kanona in sodobnih književnih del. V tej smeri so nastali monografija *Slovanske književnosti v srednjih šolah* (2023), prispevek *Zahodnoslovanske*

književnosti v sodobnem šolskem literarnem kanonu (2024) ter programi izobraževanja za učitelje (*Slovanske književnosti pri pouku slovenščine: inovativni pristopi in izzivi v digitalni dobi*, 2025).

4 Sklep

Ker ima ljubljanska univerzitetna bohemistika, polonistika in slovakistika prepoznavno literarnovedno tradicijo, usmerjena je med drugim v raziskovanje kulturnih in literarnih stikov in preučevanja prevoda (prim. Pokorn 2023), se zdi smiselno razvijanje zahodne slavistike v smeri medkulturnih raziskav in kulturnih stikov, predvsem književnega prevajanja, pa tudi filmskega podnaslavljanja. Premislek in predlog o vključitvi literarnih del češkega, poljskega in slovaškega kanona v slovenski srednješolski prostor kot izbirnih besedil se kaže kot premišljena dopolnitev in možnost poglobljenega razumevanja nekaterih literarnih in širših družbenih procesov znotraj slovenske in svetovne književnosti. S ciljno premišljenim izdajanjem dopolnilnih učnih gradiv (*Slovanske književnosti v srednjih šolah*, *Od Donave do Vltave*, antologiji *Sodobna slovanska kratka proza*, *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*) in s kakovostnimi izbori in prevodi češkega, poljskega in slovaškega leposlovja ponujamo slavistom v razredu, pa tudi urednikom, kulturnim posrednikom in širši javnosti možnost, da se srečajo s sorodnimi slovanskimi kulturami in spoznavajo njihove kontekste. Za širjenje in razumevanje tega prostora pa je v univerzitetnem prostoru nujno ohraniti in vzpostaviti kakovostne predmete s tega področja za študente slovenistike, pa tudi komparativistike, tujih jezikov in drugih smeri humanistike in družboslovja, predvsem drugega slovanskega jezika in njegove kulture.

VIRI IN LITERATURA

- BALAŽIČ BULC, Tatjana, idr., 2019: *Poti in stranpoti poučevanja tujih jezikov v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete UL.
- MATAJC, Vanesa, 2024: Svetovna književnost v nacionalnih kontekstih: izobraževanje in kultura, *Ars et Humanitas* XVII/2. 5–10.
- POKLAČ VOJTECH, Saša, VOJTECH, Miloslav, 2022: Dva glasova iz Bratislave: o slovaščini in slovenščini v izobraževanju na Slovaškem. *Jezik in slovstvo* 67/4. 139–151.
- POKORN K., Nike, 2023: *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda II: Slovenska literatura v dialogu s tujino*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, Cankarjeva založba.
- PODLESNIK, Blaž, REZONIČNIK, Lidija (ur.), 2024: *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.

- REZONIČNIK, Lidija, SEVŠEK ŠRAMEL, Špela, ŠNYTOVÁ, Jana 2024: Zahodnoslovanske književnosti v sodobnem šolskem kanonu. *Ars et Humanitas* XVII/2. 67–80.
- SAMIDE, Irena, 2008: Kdo se boji literature? Književna didaktika pri študiju tujega jezika. Boža Krakar Vogel (ur.): *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode: 25. simpozij Obdobja: metode in zvrsti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 325–333.
- Svet Evrope, 2023: *Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje in ocenjevanje – dodatek*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. <<https://www.zrss.si/pdf/SEJO.pdf>>.
- ŠNYTOVÁ, Jana, 2025: Anketa – vloga in perspektive (zahodne) slavitike v 21. stoletju. *Jezik in slovstvo* 70/1–2. 315–331.

Matej Šekli

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Oddelek za dialektologijo
matej.sekli@guest.arnes.si

Luka Repanšek

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje,
Katedra za indoevropsko primerjalno jezikoslovje
luka.repansek@ff.uni-lj.si

Rok Kuntner

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Oddelek za pravopis
rok.kuntner@zrc-sazu.si

Vsebine s področja indoevropskega primerjalnega in slovanskega primerjalnega jezikoslovja ter stare cerkvene slovanščine pri študiju slovenščine in drugih slovanskih jezikov

Poznavanje vsebin s področja indoevropskega primerjalnega in slovanskega primerjalnega jezikoslovja ter stare cerkvene slovanščine je predpogoj za časovno kot tudi zemljepisno/prostorsko in družbeno kontekstualiziran študij slovenščine in drugih slovanskih jezikov v širši, ne samo posameznojezični perspektivi. Tovrstna standardna znanja imajo nadčasovno veljavo, številna nova odkritja na teh raziskovalnih področjih namreč dosedanjih védenj ne izničujejo, temveč jih ponatančujejo.¹ V prispevku so pregledno predstavljeni izbrani temeljni neslovnični strokovni izrazi z imenovanih treh jezikoslovnih oz. filoloških disciplin.

1 V indoevropskem primerjalnem jezikoslovju se je do konca 20. stoletja pojavljala t. i. **brugmannovska rekonstrukcija praindoevropsščine** (pie. **ar(ə)*- 'orati'), imenovana po velikem nemškem indoevropistu Karlu Brugmannu, odtlej pa je običajna ponatančena t. i. **laringalistična rekonstrukcija praindoevropsščine** (pie. **h₂erh₃*- 'orati', kar se je po *a*-jevskem barvanju *e*-ja ob **h₂* spremenilo v **h₂arh₃*-, slednje pa po onemitvi laringalov/grlnikov **h₂* in **h₃* v **ar(ə)*-, torej pie. **h₂erh₃*- > **h₂arh₃*- > **ar(ə)*-). Z brugmannovsko rekonstrukcijo je možno v večini primerov pojasniti jezikovno stanje v neanatskih vejah indoevropskih jezikov, ne pa tudi v anatolščini (ta namreč ohranja praindoevropski grlnik **h₂* in položajno tudi grlnik **h₃*). Tako se npr. v standardnem indoevropističnem priročniku *Indogermanische Sprachwissenschaft* 'Indoevropsko jezikoslovje' brugmannovska rekonstrukcija pojavlja od 1. do 6. izdaje (Krahe 1945, 1985), od 7. izdaje pa laringalistična (Meier-Brügger 2000; Fritz, Meier-Brügger 2021). Podobno je v slovanskem primerjalnem jezikoslovju še vedno dovolj natančna **poznopraslovanska rekonstrukcija**, ki odraža poznopraslovansko

1 Uvod

Primerjalno jezikoslovje s primerjavo genetsko sorodnih jezikov rekonstruira njihov prajezik, tj. skupni jezik »prednik«, iz katerega so primerjani jeziki nastali s spreminjanjem v času, preučuje jezikovno spreminjanje od rekonstruiranega prajezika do izpričanih časovnih stopenj posameznih jezikov »potomcev« (za slovanske jezike npr. praindoevropščina, satemska indoevropščina, prabaltoslovanščina, praslovanščina; južna, vzhodna in zahodna slovanščina; posamezni slovanski jeziki) ter vsak jezikovni pojav posameznega jezika kontekstualizira s stališča njegovega nastanka in spreminjanja v času.

Primerjalno jezikoslovje uporablja **teorijo in metodologijo zgodovinskega jezikoslovja**.² Pri tem sta poleg neobhodne filološke temeljni primerjalna metoda in metoda rekonstrukcije: a) **filološka metoda** pomeni dokumentacijo narečnega in knjižnega ter obojega zgodovinskega jezikovnega gradiva (dokumentirajo se torej zemljepisne/prostorske in družbene ter obojih časovne jezikovne različice); b) **primerjalna metoda** zaobjema primerjavo jezikovnega stanja v jezikih »potomcih« nekega skupnega jezika »prednika« (sinhrona metoda);³ c) **metoda rekonstrukcije** je rekonstrukcija prajezika, tj. skupnega jezika »prednika« primerjanih jezikov »potomcev« (diahrona metoda).⁴ Na ta način **indoevropsko primerjalno jezikoslovje** primerja (stare oz. arhaične) indoevropske jezike in rekonstruira praindoevropščino,⁵

stanje ok. 800 n. št. (psl. **orati* 'orati'), a ob tej (za etimološko jasne primere) obstaja tudi t. i. **holzerjanska rekonstrukcija praslovanščine**, imenovana po avstrijskem slavistu Georgu Holzerju (Holzer 1995, 2007, 2020), ki zrcali zgodnjepraslovanstvo stanje ok. 600 n. št. (psl. **arātei* 'orati'), slednja je v slovarski obliki predstavljena v Klotz '2017' (2023). Holzerjanska rekonstrukcija praslovanščine v Šekli 2014 (2016) in 2018 še ni bila upoštevana. Nadalje je od konca 20. stoletja v slavistiki znanstveni standard, da praslovanstva rekonstrukcija vsebuje tudi rekonstrukcijo (tonemskega) naglasa (psl. **arātei* > **orāti* 'orati'), v slovenskem prostoru od Bezljaj 1995 oz. Snaj 2003 naprej. V pričujočem prispevku so v smislu ponatančitve prikazane vse štiri rekonstrukcije, zgodnje- in poznopraslovanstva imata rekonstruiran tudi naglas (pie. 3. os. ed. sed. **h₂erh₂jeti* 'orje' > **ar(ə)jeti* > psl. **ārjeti* > **orētē* > **ōrētē* 'orje').

2 Za teorijo in metodologijo zgodovinskega jezikoslovja prim. Hock 2021.

3 Pri primerjalni metodi gre v prvi vrsti za primerjavo med posameznimi fonemi v funkcijsko in pomensko primerljivih morfemih besed vsaj dveh sorodnih jezikov.

4 Najprej se vzpostavi **rekonstrukcija** na ravni najbolj osnovnih gradnikov jezikovnega tkiva, torej na glasovni ravni, nato pa na podlagi besed, ki jih rekonstruirani fonemi sestavljajo, še rekonstrukcija na preostalih jezikovnih ravneh: morfemski, leksikalni in skladenjski struktur. Medtem ko **zunanja (eksterna)** rekonstrukcija poteka na podlagi primerjave sorodnih jezikovnih sistemov in teži k rekonstrukciji skupnega izhodišča primerjanih elementov, je **notranja (interna)** rekonstrukcija naslonjena na primerjavo premen (alternacij) znotraj zgolj enega jezikovnega sistema in ima za cilj prodreti v njegove starejše razvojne plasti, tj. v čas pred nastankom opazovanih sinhronih alternacij.

5 Za začetnika indoevropskega primerjalnega jezikoslovja veljata danski jezikoslovec **Rasmus Kristian Rask** (1787–1832) s svojim delom *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse* 'Raziskava o izvoru starega nordijskega ali islandskega jezika' (delo je bilo na natečajni razpis Danske akademije znanosti poslano leta 1814 in je v knjižni obliki izšlo čez štiri leta) (København, 1818), ki velja za zametek primerjalne slovnice indoevropskih jezikov, ter nemški jezikoslovec **Franz Bopp** (1791–1867) s svojim delom *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenen der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* 'O spregatvenem sistemu sanskritskega jezika v primerjavi s tistim v grškem, latinskem, perzijskem in germanskem jeziku' (Frankfurt na Majni, 1816). Prva velika sinteza raziskovanja na tem področju je monumentalna primerjalna slovnica indoevropskih

slovansko primerjalno jezikoslovje pa primerja slovanske jezike in rekonstruira praslavanščino.⁶

Primerjalno jezikoslovje ima v slovenskem prostoru dolgo in bogato tradicijo. Z njim so se ukvarjali najvidnejši slovenski jezikoslovci kot npr. **Jernej Kopitar** (1780–1844), **Franc Miklošič** (1813–1891), prvi predavatelj na leta 1849 novo-ustanovljeni stolici za slovansko filologijo na dunajski univerzi, **Rajko Nahtigal** (1877–1958), prvi profesor slovanskega primerjalnega jezikoslovja in stare cerkvene slovanščine na ljubljanski univerzi, **Fran Ramovš** (1890–1952), prvi univerzitetni predavatelj indoevropskega primerjalnega in slovanskega jezikoslovja v Ljubljani, **France Bezlaj** (1910–1993), profesor slovanskega primerjalnega jezikoslovja na univerzi v Ljubljani in osnovelec *Etimološkega slovarja slovenskega jezika* (1976, 1981, 1995, 2005, 2007), **Bojan Čop** (1923–1994), predavatelj indoevropskega primerjalnega jezikoslovja na ljubljanski univerzi in veliki strokovnjak za anatolske jezike (po njem se imenuje t. i. *Čopov zakon*, ki opisuje glasovno spremembo v klinopisni luvijščini), ter njihovi nasledniki. Primerjalno jezikoslovje, tako indoevropsko kot slovansko, je torej na Univerzi v Ljubljani prisotno od njene ustanovitve leta 1919, saj spada med temeljna raziskovalna področja vsakega jezikovnega prostora.

Stara cerkvena slovanščina je prvi izpričani slovanski knjižni jezik iz druge polovice 9. stoletja. Njeno poznavanje omogoča spoznavanje najstarejšega dokumentiranega slovanskega jezikovnega sistema in je neobhodno izhodišče za kakršnokoli zgodovinsko jezikoslovno preučevanje posameznih slovanskih jezikov. Nadalje raziskovanje kulturnozgodovinskih okoliščin, povezanih s pokristjanjevanjem Slovanov in nastajanjem prvih slovanskih zapisanih besedil – na krščanskem zahodu najstarejših misij s strani Salzburga in Ogleja, na krščanskem vzhodu je posledica dejavnosti v okviru ene od t. i. bizantinskih misij prav nastanek stare cerkvene slovanščine –, daje vpogled v latinsko-slovansko in bizantinsko-slovansko srednjeveško kulturno zgodovino ter predstavlja jezikoslovno-filološko izhodišče za

jezikov *Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen: Kurzgefasste Darstellung der Geschichte des Altindischen, Altiranischen (Avestischen und Altpersischen), Lateinischen, Umbrisch-Samnitischen, Altirischen, Gotischen, Althochdeutschen, Litauischen und Altkirchenslavischen I–V: I. Einleitung und Lautlehre, II. Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch, III.–V. Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen* (Straßburg, ¹1886–1893, ²1897–1916), katere avtorja sta **Karl Brugmann** (1849–1919) in **Berthold Delbrück** (1842–1922).

6 Predhodnik slovanskega primerjalnega jezikoslovja je **Josef Dobrovský** / **Ioseph Dobrowsky** (1753–1829) s svojima slovnica, in sicer s češko *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* 'Slovnica češkega jezika' (Praga, ¹1809, ²1819) in predvsem s starocerkvenoslovansko *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* 'Ustroj starega narečja slovanskega jezika' (Dunaj, 1822). Slednja je z opisom najstarejšega izpričanega in posledično najbolj arhaičnega slovanskega jezika prinesla model za opis posameznih sodobnih slovanskih jezikov ter s tem spodbudila njihovo primerjanje v zgodovinski perspektivi. **Franc Miklošič** / **Franz von Miklosich** (1813–1891) je avtor prve velike primerjalne slovnice slovanskih jezikov *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen I–IV: I. Lautlehre, II. Stammbildungslehre, III. Wortbildungslehre, IV. Syntax* (Dunaj, ¹1852–1875, ²1876–1883).

opredelitev slovanskih kulturnozgodovinskih makroregij (v zgodnjem in visokem srednjem veku sta to *Slavia Romana* in *Slavia orthodoxa*,⁷ od 14. stoletja dalje še *Slavia islamica*).

V pričujočem prispevku so pregledno predstavljeni izbrani temeljni neslovnični strokovni izrazi s področja indoevropskega primerjalnega in slovanskega primerjalnega jezikoslovja ter stare cerkvene slovanščine.⁸ Slovnične lastnosti po jezikovnih ravninah so namreč natančno obravnavane v primerjalnih slovnica indoevropskih in slovanskih jezikov ter opisnih in zgodovinskih slovnica posameznih jezikov. V nadaljevanju so prikazani glavni kronolekti in geolekti v predzgodovini slovanskih jezikov ter začetek oblikovanja prvih slovanskih pisnih tradicij in s tem slovanskih kulturnozgodovinskih makroregij, v okviru katerih prvo mesto zavzemajo stara cerkvena slovanščina in njene redakcije, v slovenskem prostoru pa *Brižinski spomeniki*.

Teorija in metodologija	jezikovno spreminjanje (divergentno in konvergentno), jezikovna raznolikost, jezikovna sorodnost; jezikovna različica (lekt): časovna (kronolekt), zemljepisna/prostorska (geolekt), družbena (sociolekt); jezikovna sprememba (glasovna, oblikovna, skladenjska, slovnično in slovarsko pomenska, leksikalna; tipologija glasovnih sprememb: prosta in položajna regularna ter neregularna; analogija: analoška izravnava, sorazmerje štirih členov); debelna teorija, valovna teorija; jezikovna družina; filološka metoda, primerjalna metoda, metoda rekonstrukcije (zunanja in notranja rekonstrukcija); jezikovni stik, stični jezik; jezikovno prevzemanje (izposojenka, tujka), jezikovno posnemanje (kalk); jezikovna zveza; standardizacija knjižnega jezika: narečna podstava, civilizacijskojezikovna nadgradnja
Indoevropsko primerjalno jezikoslovje	praindoevropsščina; praindoevropski jezikovni prostor; kentumska in satemska indoevropsščina; indoevropske jezikovne veje, fragmentarno izpričani indoevropski jeziki, staroevropska zemljepisna imena; prabaltoslovanščina

7 Strokovna izraza *Slavia Romana* (it. *Slavia romana*) in *Slavia orthodoxa* (it. *Slavia ortodossa*) je v slavistiko uvedel italijanski literarni zgodovinar, slavist Riccardo Picchio (1923–2011) (prim. Picchio 1991).

8 Izbrani so predvsem tisti strokovni izrazi, pri konceptualizaciji katerih je v najnovejših objavah prišlo do ponatančitev ali celo novih odkritij. Ostali termini so vsaj delno obravnavani v Šekli 2014 (2016), 2017, 2018, 2021, 2022, 2024, 2025, kjer je navedena tudi vsa predhodna znanstvena literatura.

Slovansko primerjalno jezikoslovje	praslovanščina; praslovanski jezikovni prostor; <i>Slavia continua</i> , <i>Slavia submersa</i> ; južna, vzhodna in zahodna slovanščina; starojužnoslovanska narečja (alpska, panonska, primorska, dinarska in raška zahodna južna slovanščina ter vzhodna južna slovanščina); delitve slovanskih jezikov: genealoška (<i>Slavia meridionalis</i> , <i>Slavia orientalis</i> , <i>Slavia occidentalis</i>), (arealno)tipološka (<i>Slavia Balcanica</i> , <i>Slavia Mitteleuropaea</i>) in sociolingvistična (pisni, knjižni; državni, uradni, manjšinski jezik)
Stara cerkvena slovanščina	stara cerkvena slovanščina; moravska misija; glagolica; ohridska in preslavska književna šola; cirilica; paleoslovanska preoddaja grških besedil; redakcije stare cerkvene slovanščine (moravska (češka); makedonska, bolgarska; čakavska (hrvaška), štokavska (srbska), vzhodnoslovanska); jezik <i>Brižinskih spomenikov</i> ; latinica; slovanske kulturne makroregije (<i>Slavia Romana</i> , <i>Slavia orthodoxa</i> , tudi <i>Slavia islamica</i>)

Tabela 1: Temeljni neslovnični strokovni izrazi s področja indoevropskega primerjalnega in slovanskega primerjalnega jezikoslovja ter stare cerkvene slovanščine

2 Praindoevropsčina (do ok. 4000 pr. n. št.)

Praindoevropsčina, tudi **indoevropski prajezik**, je bila skupni jezik »prednik« vseh v zgodovini izpričanih in fragmentarno izpričanih kot tudi neizpričanih indoevropskih jezikov, torej »daljni prednik« slovenščine in drugih slovanskih jezikov. O legi indoevropske pradomovine obstajajo številne hipoteze. Najverjetneje pa se je t. i. **zgodnja praindoevropsčina** oz. **indo-anatolščina**, »prednica« vseh poznejših indoevropskih jezikovnih vej, tudi anatolske, govorila na območju **severno od gorovja Kavkaz in v spodnjem toku reke Volge**. Od indo-anatolščine se je **ok. 4000 pr. n. št.** odcepil zametek poznejše anatolščine. Praindoevropsčina, iz katere izhajajo vse neanatolske indoevropske jezikovne veje, pa se je **od ok. 3000 pr. n. št.** govorila **na območju pontsko-kaspijske stepe**, tj. neposredno **severno od Črnega morja in Kaspijskega jezera**.⁹ Od ondod je v procesu razseljevanja indoevropske prajezične skupnosti prišlo do več selitvenih valov, in sicer proti vzhodu (poznejša toharščina), proti zahodu na Balkan ter v srednjo in južno Evropo, nazadnje pa še proti jugovzhodu na območje Iranskega višavja in severne Indije. Praindoevropsčina se je po večjem delu Evrope in znatnem delu Azije dokončno razširila v bronasti dobi (ok. 2000–1000 pr. n. št.).

Praindoevropsčina ni neposredno dokumentirana, z njeno rekonstrukcijo se ukvarja **indoevropsko primerjalno jezikoslovje**. To na podlagi primerjave jezikovnega gradiva izpričanih starih oz. arhaičnih indoevropskih jezikov, ki so iz nje nastali

⁹ Indoevropski jezikovni prostor ok. 3000 pr. n. št. je prikazan v Mallory 1989: 186. Za najnovejše stanje raziskav na področju praindoevropskega jezikovnega prostora prim. Lazaridis, Patterson, Anthony idr. 2025.

(primerjalna metoda), rekonstruira njen glasovni in slovnični sistem ter besedje (metoda rekonstrukcije) kot tudi preučuje jezikovno spreminjanje od praindoevropsčine do najstarejših zapisanih časovnih različic posamezne indoevropske jezikovne veje. Pri tem je pomembno jezikovno gradivo predvsem v posameznih jezikovnih skupinah najstarejših ohranjenih ali jezikovno najbolj arhaičnih indoevropskih jezikov, saj so le-ti praindoevropsčini jezikovno najbližji.¹⁰ V časovnem zaporedju dokumentacije si tako sledijo npr. hetitsčina, stara indijsčina, avéstijščina, stara grščina, stara perzijsčina, latinščina, gotščina, klasična armenščina, stara visoka nemščina, stara cerkvena slovanščina, litovščina.

3 Kentumska in satemska indoevropsčina

Med najosnovnejše razlike v fenotipu indoevropskih jezikov spada način, kako se v posameznem jezikovnem sistemu odraža prvotno tripolno razlikovanje med rekonstruiranimi praindoevropskimi **dorsali** (žargonsko imenovanimi tudi *tektali*), in sicer **velari (mehkonebniki)** **k*, **g*, **g^h*, **palatovelari (trdonebnomehkonebniki)** **k^h*, **g^h*, **g^h* in **labiovelari (ustničnomehkonebniki)** **k^w*, **g^w*, **g^w*.

Indoevropski jezik je **satemski** [satəmski] oz. ima satemski značaj, če ima za praindoevropske palatovelare v vseh glasovnih okoljih (torej v smislu nepoložajne glasovne spremembe) drugačne odraze (prvotno so to trdonebni zaporniki, ki se nato razvijejo v zlitnike in lahko poenostavijo v sibilante, najsi bo sičnike ali šumnike) kot za praindoevropske navadne velare in labiovelare. Tipična značilnost vseh satemskih jezikov je ob tem naknadna (vendar praviloma sorazmerno pozna, tj. posameznojezična in ne podedovana)¹¹ odprava podedovanega razlikovanja med velari in labiovelari preko razokroženja slednjih. Takšni so **indo-iranski** in **balto-slovanski jeziki**¹² ter **albanščina**, **armenščina** in **mesapščina**.

Indoevropski jezik je **kentumski** oz. ima kentumski značaj, če so odrazi praindoevropskih palatovelarov v njem enaki odrazom navadnih velarov, torej ohranjajo zgolj dvopolno razlikovanje med velari in labiovelari. Takšni so **hetitsčina**, **palajščina**,

10 Najstarejša besedila v vedski stari indijsčini so nastajala od ok. 1500 pr. n. št. in odražajo jezikovno stanje tega obdobja. Po drugi strani pa so najstarejša ohranjena litovska besedila šele iz 16. stoletja, a je litovščina zelo arhaična, njeno jezikovno stanje je pri nekaterih jezikovnih pojavih primerljivo s tistim v stari indijsčini.

11 To je jasno iz dejstva, da so odrazi labiovelarov v albanščini in armenščini podvrženi drugotni palatalizaciji pred sprednjimi samoglasniki, poleg tega se v balto-slovanščini in indo-iranščini zlogotvorni jezičniki (likvide) v položaju za nekdanjimi labiovelari razvijejo drugače kot za velari ali palatovelari.

12 Baltščina in slovanščina ob tem izkazujeta sporadične (tj. neregularne in nesistemske) kentumske odraze (k pie. **kerd^h* -: stind. *sardhah* 'čreda, množica' : lit. (*s*)*keždžius* 'pastir', psł. **kerdā* > **čerdā* > **čerdā* 'čreda' > stesl. *črěda* 'red, vrsta, čreda', sln. *črěda*).

lidijščina, toharščina, grščina,¹³ ilirščina, panonščina ter germanski, italški in keltski jeziki. Med kentumske jezike spadajo tudi tisti indoevropski jeziki, v katerih je tripolno razlikovanje (vsaj prvotno) ohranjeno, a so posebni, ločeni odrazi palatovelarov pogojeni z glasovnim okoljem, tj. podedovani palatovelari se razvijejo drugače kot podedovani velari zgolj pred sprednjimi samoglasniki. Takšni sta luvijska skupina anatolskih jezikov in frigijščina.¹⁴

Pra-indoevropsko	Kentumski tip indoevropskih jezikov		Satemski tip indoevropskih jezikov
* <i>k</i> , * <i>g</i> , * <i>g</i> ^h	* <i>k</i> , * <i>g</i> , * <i>g</i> ^h	* <i>k</i> , * <i>g</i> , * <i>g</i> ^h / * <i>č</i> , * <i>ž</i> , * <i>ž</i> ^h	* <i>č</i> , * <i>ž</i> , * <i>ž</i> ^h
* <i>k</i> , * <i>g</i> , * <i>g</i> ^h	* <i>k</i> , * <i>g</i> , * <i>g</i> ^h	* <i>k</i> , * <i>g</i> , * <i>g</i> ^h	* <i>k</i> , * <i>g</i> , * <i>g</i> ^h
* <i>k</i> ^u , * <i>g</i> ^u , * <i>g</i> ^{uh}	* <i>k</i> ^u , * <i>g</i> ^u , * <i>g</i> ^{uh}	* <i>k</i> ^u , * <i>g</i> ^u , * <i>g</i> ^{uh}	* <i>k</i> ^u , * <i>g</i> ^u , * <i>g</i> ^{uh} > * <i>k</i> , * <i>g</i> , * <i>g</i> ^h

Tabela 2: Najstarejša narečna cepitev praindoevropščine na kentumsko in satemsko indoevropščino

Tu naj bosta navedena zgleda, ki ponazarjata **spreminanje praindoevropskih trdonebnikov **k*, **g* v kentumskih in satemskih indoevropskih jezikih**: pie. **k̑mtom* ‘sto’ > gr. *ἐ-κατόν* [^he-katón], lat. *centum* [kentum], stir. *cét* [kēd], pgerm. **xunda*ⁿ (> got. *hund*, stang. *hund*, stvnem. *hunt*) : stind. *šatám*, av. *satəm*, lit. *šĩmtas*, psł. **sūta* > **s̥to* > stcsł. *s̥to*, sln. *stô*;¹⁵ k pie. **ǵneh*₃ ‘vedeti, znati’ > **ǵnō*:- gr. *γινώσκειν* [gi-ǵnōskein] ‘spoznati’, lat. *cō-ǵnōscere* ‘spoznati’, pgerm. **knāwana*ⁿ (> stang. *cnāwan* ‘znati, spoznati’, stvnem. *knāu* ‘spoznam’) : stind. *jñāyáte* [ǵñājātē] ‘znano je, spoznano je’, stlit. *ne-žnóti* ‘ne znati, ne vedeti’, psł. **znátej* > **znáti* ‘vedeti, znati’ > stcsł. *znati* ‘vedeti, znati’, sln. *znáti*. Kakor je razvidno iz navedenega jezikovnega gradiva, sami poimenovanji ***satem* [satəm]** in ***kentum*** izvirata od oblik odraza praindoevropskega glavnega števnikar s pomenom ‘sto’ v satemski avéstijščini (*satəm*) in kentumski latinščini (*centum* [kentum]).

13 Za grščino je ob tem značilna še položajna palatalizacija podedovanih labiovelarov, enako kot v satemskih albanščini in armenščini.

14 Frigijščina pozna še naknando razokroženje labiovelarov, kar je sicer značilno za satemske indoevropske jezike.

15 Psł. **s̥to* ni nastalo neposredno iz pie. **k̑mtóm* (to bi namreč po regularnih glasovnih spremembah dalo psł. ***s̥eto*), ampak morda iz različice v hitrem govoru **kutóm* (Snoj ³2016: 721–722).

4 Indoevropske jezikovne veje¹⁶

Praindoevropsčina se je s časom postopoma cepila na manjše geolekte, **indoevropske jezikovne veje**, ki so se dalje cepile na posamezne indoevropske jezike ter njihove narečne ploskve (baze) in narečja. Zgodovinsko boljše dokumentirane indoevropske jezikovne veje (naštete v vrstnem redu glede na svojo zunanjo jezikovno zgodovino, tj. glede na čas nastanka besedil oz. glede na čas njihovega zapisa, prepisa)¹⁷ so *†*anatolščina, indijsščina, iranščina, grščina, *†*frigijščina, italščina,¹⁸ keltščina, germanščina, armenščina, *†*toharščina, slovanščina, baltščina in albanščina. Zelo obsežno indoevropsko jezikovno gradivo se z novimi najdbami še nekoliko povečuje.¹⁹

Poleg naštetih indoevropskih jezikovnih vej obstajajo še t. i. **fragmentarno izpričani indoevropski jeziki** – prek dejanskih napisov ali posredno pri antičnih avtorjih v obliki glos, tj. citiranih besed, ki sta jima dopisana pomen v grščini ali latinščini in jezikovna provenienca –, med katere spadajo (vsaj) *†*antična luzitanščina, *†*ligurščina, *†*mesapščina in *†*tračanščina/trakijščina. Nadalje so tu še t. i. **onomastični jeziki** v Panonski nižini in na balkanskem polotoku, ki tvorijo onomastične oz. imenske areale, kot so **panonski** (ki iz Panonije sega v **vzhodnoalpski prostor**, vse do antične emonske, današnje Ljubljanske kotline), **severnojadranski** (ki vključuje histrijščino in liburnijščino v Istri in Kvarnerju), **srednjedalmatinski** in **južnodalmatinski imenski areal**.

Posebno omembo terjajo tudi t. i. **staroevropska zemljepisna imena**, pogosto imenovana kar *staroevropska hidronimija* (nem. *alteuropäische Hydronymie*),

16 Za pregled posameznih indoevropskih jezikovnih vej in najstarejših izpričanih jezikov znotraj teh prim. Repanšek, Šekli, Kuntner, Brenko 2022.

17 Simbol *†* označuje *izumrli* oz. *mrtvi* jezik.

18 V italško jezikovno vejo spada tudi **vénetsščina**, katere pisni spomeniki segajo tudi na današnji slovenski prostor, zlasti **zgornje Posočje in Kras ter slovenski del Istre**. Število najdb predmetov z venetskimi napisi na Slovenskem se je v zadnjih dveh desetletjih povečalo s 6 na kar 16 (Repánšek 2022).

19 Poleg stalnih premikov v teoretičnem razumevanju ustroja praidoevropskega glasovno-slovničnega sistema in besedja ter njunega ponatančevanja v indoevropistiki v bolj ali manj regularnih časovnih intervalih prihaja tudi do odkritja ter dešifracije in interpretacije novih besedil v že poznanih starih indoevropskih jezikih, redkeje pa celo do odkritja novih izumrlih indoevropskih jezikov. Tak primer v 21. stoletju predstavlja leta 2023 odkrita glinena klinopisna tablica, ohranjena v Hatuši, prestolnici hetitskega kraljestva, na kateri se ohranja krajše besedilo obredne narave, zapisano v jeziku mesta oz. dežele z imenom **Kalášma**, ki se je nahajala severozahodno od Hatuše – to je t. i. **kalášemski jezik** [kalašémški] ali **kalášemščina** [kalašémščina]. Jezik po svojih glasovnih, oblikovnih, leksikalnih in skladenjskih značilnostih jasno spada v anatolsko vejo indoevropskih jezikov in je z doslej poznanimi jeziki te veje horizontalno soroden; izkazuje sicer nekatere morfološke, besedotvorne in leksikalne inovacije luvo-likijske skupine (kamor sodijo klinopisna luvijščina, hieroglifna luvijščina, likijščina, milijščina, karijščina, sidetiščina, verjetno tudi pizidiščina), hkrati pa se dá celo v oblikotvorju identificirati nekaj potencialno relevantnih izoglos med kalašemščino in hetitiščino na eni ter kalašemščino in lidiščino na drugi strani (Rieken idr. 2024). Kalašemsko jezikovno gradivo torej predstavlja pomemben gradnik v ponatančenem razumevanju dialektologije anatolskih jezikov.

četudi ne vključujejo zgolj vodnih imen. Gre za zelo staro plast zemljepisnih imen indoevropskega izvora, ki je nastala v najzgodnejših valovih jezikovne indoevropske izacije Evrope (ok. 3000 pr. n. št.), ko so bile poimenovane najvažnejše zemljepisne orientacijske točke na novo poseljenem indoevropskem jezikovnem prostoru. Ta imena (večinoma rečna, v manjši meri gorska) se ohranjajo v starih in sodobnih jezikih, ki so se izoblikovali na tem prostoru. V slovenščini so prežitki te imenske plasti ohranjeni v vodnih imenih, kot so **Sava**, **Drava**, **Soča**, **Raba**, **Zilja** in druga, posredno tudi npr. **Dragonja** ipd. V času svojega nastanka so se glasila **sh₂ouos* 'tista, ki moči' ali **souh₁os* 'tok', **drouos* 'tok', **h₁(e)ish₂(a)ntih₂* 'zaganjajoča se (reka)', **(h₁)rob^hō* 'hitro tekoča (reka)', **g^hoiłos* 'razburkana (reka)', **h₂erǵeh₂uō* 'bistra, svetla (reka)'.

5 Prabaltoslovanščina

Prabaltščina in praslovanščina delita nekatere stare nesplošnoindoevropske jezikovne inovacije s praindijščino in prairanščino. Te skupne spremembe so nastale v času pred širitvijo indoevropsčine na Iransko višanje in v severno Indijo. Sèm npr. spadata težnja po sovpadu indoevropskih **ā* in **ō* v **ā* (k pie. **h₂erh₃-* 'orati' > **ar(ə)-*: lat. *arāre* 'orati', lit. *árti* 'orati', psl. **arāteĭ* > **orāti* 'orati' > stcsl. *orati* 'orati', sln. *oráti*; k pie. **h₃ek^u-* 'gledati' > **ok^u-*: lat. *oculus* 'oko' : lit. *akis* 'oko', psl. **āka* > **ōko* 'oko' > stcsl. *oko* 'oko', sln. *okō*) ter palatalizacija praindоеvropskega **s* v položaju za glasovi tipa **i* (**ĩ*, **ī*, **ĭ*), **u* (**ũ*, **ū*, **ĭ*), **r*, **k* (rečeno žargonsko t. i. pravilo *ruki*) v **š*, slednji je v praslovanščini pozneje v položaju ne pred **p*, **t*, **k* prešel v **x* (k pie. **mois-/maīs-* 'oven, ovčja koža': stvnem. *meis(s)a* 'prtlljaga' : stind. *mešáh* 'oven', *mešī-* 'ovčja koža', av. *maeša-* 'oven', lit. *maišas*, *máišė* 'velika vreča', psl. **māixu* > **mēx^u* 'meh' > stcsl. *měx^u* 'vinski meh', sln. *mēh*), pred **p*, **t*, **k* pa v **s* (k pie. **pr^hsth₂o-* 'spredaj stoječi, štrleči' > **prst^(h)o-*: stind. *pr^hsthám* 'štrleč hrbet, vrh', lit. *pirštas* 'prst', psl. **pirstū* > **p^urst^u* > **p^urst^u* 'prst' > stcsl. *pr^ust^u* 'prst', sln. *p^urst*). Toda prabaltščina nekaterih od teh sprememb ne izkazuje v celoti, in sicer sta zanjo značilna izostanek sovpada indoevropskih dolgih **ā* in **ō* v **ā* (k pie. **steh₂-* 'stati' > **stā-*: lat. *stāre* 'stati', pblt. **stāteĭ* > latv. *stāt*, lit. *stóti* 'stopiti, postaviti se', psl. **stāteĭ* > **stāti* 'vstati, postaviti se' > stcsl. *stati* 'vstati, postaviti se', sln. *státi*, 1. os. ed. sed. *stānem*; k pie. **deh₃-* 'dati' > **dō-*: lat. *dōnum* 'dar, darilo', pblt. **dōnā* > latv. *duōna* 'krajec (kruha)', lit. *dūona* 'kruh' : psl. **dāru* > **dār^u* 'dar, darilo' > stcsl. *dar^u* 'dar, darilo', sln. *dār*) in odsotnost palataliziranega **š* v nekaterih primerih (k pie. **d^hous-* 'dihanje': **daus-* > lit. *dāusos* 'raj' (tj. **kraj*, kjer so duhovi, duše; duhovi, duše) : **daus-* > psl. **dāuxu* > **dūx^u* 'dih; duh, duševnost; demon' > stcsl. *dux^u* 'sapa; duševnost', sln. *dūh*).

Praslovanščina in prabaltščina sta bili tako rekoč od praindоеvropskih časov zemljepisno stični (po indoevropski razselitvi praslovanščina južno od reke Pripet, prabaltščina severno od le-te) in posledično genealoško ožje sorodni indoevropski jezikovni veji. Poleg naštetih izkazujeta namreč še nekatere nekoliko mlajše skupne jezikovne spremembe, imenovane **prabaltoslovanske jezikovne inovacije**, kot so npr. deaspiracija (razpridihljenje) praindоеvropskih aspiriranih (pridihnenih) zvonečih nezvočnikov (pie. $*b^h$, $*d^h$, $*g^h$, $*g^h/*g^{uh}$ > pblt., psl. $*b$, $*d$, $*z$, $*g$), dekompozicija praindоеvropskih zlogotvornih zvočnikov (pie. $*r$, $*l$, $*m$, $*n$ > pblt., psl. $*ir/*ur$, $*il/*ul$, $*im/*um$, $*in/*un$), prabaltoslovanski prevoj po podaljšavi praindоеvropske ničte prevojne stopnje (pblt., psl. $*i$, $*ū$ > $*ī$, $*ū$), nastanek prabaltoslovanskih tonemskih nasprotij (indoevropska kračina se odraža kot prabaltoslovanski cirkumfleks: pie. $*\tilde{V}(i/u/m/n/r/l)$ > pblt., psl. $*\tilde{V}(i/u/m/n/r/l)$; indoevropska dolžina pa kot prabaltoslovanski akut: pie. $*\tilde{V}(i/u/m/n/r/l)$ > pblt., psl. $*\acute{V}(i/u/m/n/r/l)$) in druge. Nekateri jezikoslovci zato definirajo t. i. **prabaltoslovanščino** ali **prabaltoslovansko jezikovno nadvejo** indoevropskih jezikov (podobno tudi t. i. indoiranščino ali indoiransko jezikovno nadvejo). Odgovor na vprašanje, ali je prabaltoslovanščina kot starejši prajezik slovanskih in baltskih jezikov dejansko obstajala, je odvisen od teoretično-metodološke konceptualizacije strokovnega izraza **jezikovna nadveja** ter je do neke mere stvar dogovora in terminologije. Kakorkoli že, dejstvo je, da skupne baltske in slovanske jezikovne inovacije obstajajo.

Za nadaljnje spreminjanje obeh jezikovnih vej praviloma velja, da je vsaj na glasovno-naglasni ravni prabaltščina bolj arhaična, praslovanščina pa bolj inovativna. V praslovanščini je namreč prišlo do praslovanskih jezikovnih sprememb, ki so praslovanščino jasno razmejile v razmerju do prabaltščine in dokončno izoblikovale pozno praslovanščino, zato veljajo za njene definicijske lastnosti. Praslovanske glasovne spremembe so npr. nastajale po t. i. zakonu odprtega zloga (onemitev izglasnih soglasnikov, poenostavitev soglasniških sklopov, jotacija, tj. poenostavitev soglasniških sklopov z $*i$ v trdonebnik (palatal), poenoglašanje dvoglasnikov v istozložnem položaju v enoglasnik, nastanek nosnih samoglasnikov v istozložnem položaju) ter zakonu zlogovne harmonije (palatalizacije mehkonebnikov, preglas).

6 Praslovanščina (do ok. 800 n. št.)

Praslovanščina je bila jezik »potomec« satemske indoevropsčine in skupni jezik »prednik« vseh v zgodovini izpričanih in fragmentarno izpričanih ter neizpričanih slovanskih jezikov, torej »bližnji prednik« slovenščine in drugih slovanskih jezikov. Po najverjetnejši hipotezi je bila slovanska pradomovina v **severnokarpatskem bazenu**, tj. **severno od gorovja Karpati**. Njene približne zemljepisne meje so bile

na zahodu zgornji tok reke Visle, na jugu reka Dnester, na severu reka Pripet in na vzhodu srednji tok reke Dneper. Od ondod so se govorci praslovanščine začeli razseljevati **ok. 500 n. št.**,²⁰ in sicer na severovzhod, zahod in jugozahod. Praslovanščina je bila po slovanski razselitvi še približno tri stoletja bolj ali manj enotna (nesplošnoslovanskih jezikovnih sprememb je bilo malo), njeno pospešeno divergentno spreminjanje v smer slovanskih jezikov se je namreč začelo **ok. 800 n. št.**

Tako pojmovana praslovanščina, natančneje **praslovanščina v širšem pomenu (do ok. 800 n. št.)** se upošteva nesplošnoslovanske jezikovne spremembe natančneje deli na dve časovni različici: **praslovanščina v ožjem pomenu (do ok. 600 n. št.)** (nem. *Urslawisch*, rus. *praslavjanskij jazyk*) je bila jezikovno enotna – npr. praslovanška starejša regresivna (prva) palatalizacija mehkonebnikov **k*, **g*, **x*, **sk*, **zg* v položaju pred starejšimi sprednjimi samoglasniki **i₁*, **b*, **e*, **e₁*, **ě₁* v šumniške trdonebnike **č*, **ž* > **z*, **š*, **šč*, **žž* [**ć*, **ź* > **z*, **ś*, **ść*, **žž*] se je zgodila na celotnem slovanskem jezikovnem prostoru (pie. **(s)k₁rteh₂* ‘kar je zarezano, zasekano’ > **(s)k₁rtā* > lit. *kirtā* ‘udarec’, psl. **kirtā* > **čirtā* > **čb₁rtā* ‘črta’ > stosl. *črta* ‘črta, tram’, sln. *črta*; pie. **g[#]ih₃uos* ‘živ’ > **g[#]i₃uos* > lit. *g^{vy}vas* ‘živ’, psl. **g^{vy}i₃u* > **ž^{vy}i₃u* > **živ₃* ‘živ’ > stosl. *živ₃*, sln. *živ*) –, medtem ko je bila **skupna slovanščina (od ok. 600 n. št.)** (nem. *Gemeinslawisch*, rus. *obščeslavjanskij jazyk*) že neenotna – npr. praslovanška mlajša regresivna (druga) palatalizacija mehkonebnikov **k*, **g*, **x*, **sk*, **zg* v položaju pred mlajšima sprednjima samoglasnikoma **i₂*, **e₂* v sičniške (v zahodni slovanščini tudi šumniške) trdonebnike **c*, **z*, **s*/**š*, **sc*/**šč*, **z3*/**žž* [**ć*, **ź*, **ś*/**ś*, **ść*/**ść*, **ž3*/**žž*] je izostala v novgorodsko-pskovski vzhodni slovanščini (tj. poznejši novgorodski in pskovski ruščini), torej na slovanskem zemljepisnem jezikovnem obrobju (pie. **kailos* ‘zdrav, nepoškodovan, cel’ > stpr. *kail-* v tož. ed. *kailūstikan* ‘zdravje’, psl. **kāi₁lu* > **kē₁lb* ‘cel, ves’ > novg.-psk. vsl. *kēle* : **cē₁lb* > stosl. *cē₁lb* ‘cel, ves’, sln. *cē₁l*; k pie. **sk^hoid-* : **(s)ko₁id-* > psl. **kajd^{itej}* > **kē^dl^{iti}* ‘cediti’ > novg. rus. *kedit₃* : **cē^dl^{iti}* > csl. *cē^dl^{iti}* ‘cediti’, sln. *ced^{iti}*), poleg tega nekateri odrazi niso enotni na celotnem slovanskem območju (**s*/**š*, **sc*/**šč*, **z3*/**žž*), kar kaže na začetek narečne cepitve.²¹

Praslovanščina ni bila nikoli zapisana, z njeno rekonstrukcijo se ukvarja **slovansko primerjalno jezikoslovje**. To na osnovi primerjave jezikovnega gradiva izpričanih slovanskih jezikov, ki so iz nje nastali (primerjalna metoda), rekonstruira njen glasovni in slovnični sistem ter besedje (metoda rekonstrukcije) kot tudi preučuje jezikovno spreminjanje od praslovanščine do začetka posameznih slovanskih lingvogenez, tj. do začetka oblikovanja posameznih slovanskih jezikov (po ok.

20 Slovanski jezikovni prostor ok. 500 n. št. je prikazan v Gimbutas 1971: 107.

21 Natančnejša razmejitev med *Urslawisch* in *Gemeinslawisch* je podana v Holzer 1995: 55–58, 2007: 15–16, 19, 2020.

800 n. št.). Ob tem je pomembno predvsem gradivo najstarejših slovanskih časovnih jezikovnih različic, med katerimi je najpomembnejša stara cerkvena slovanščina iz druge polovice 9. stoletja (klasično ciril-metodovsko obdobje ok. 863–885), ki je praslovanščini časovno in posledično tudi jezikovno najbližja.

7 *Slavia continua* in *Slavia submersa*

Slovani so se torej **od ok. 500 n. št.** s prvotnega slovanskega jezikovnega prostora razseljevali na severovzhod, zahod in jugozahod. Praslovanščina se je v času svoje največje zemljepisne razširjenosti strnjeno razprostirala približno na severovzhodu do zgornjega toka reke Don, na severozahodu do Kielskega zaliva in na jugu do Peloponeza. Na večjem delu tega območja se slovansko govori še danes, ponekod pa je prišlo do poznejše naplavitve neslovanskih jezikov (jezikovni superstrat) in do popolne asimilacije slovanskega jezika (jezikovni substrat). Tisti del nekdanjega slovanskega jezikovnega prostora, na katerem so slovanski jeziki danes zgodovinski adstrat (soplast), tj. sosedski jeziki, ali zgodovinski superstrat (nadplast), se imenuje *Slavia continua* ‘nepretrgana Slávija’, tisti del nekdanje slovanske poselitve, na kateri so slovanski jeziki danes zgodovinski substrat (podplast), pa *Slavia submersa* ‘prekrita Slávija’, dobesedeno ‘potopljena Slávija’.²² Sledi očitno prvotne zemljepisne razširjenosti praslovanščine po slovanski razselitvi iz prado-
movine in razmerje do stičnih jezikov po treh poznejših slovanskih makroarealih. To so *Slavia orientalis* ‘vzhodna Slávija’, *Slavia occidentalis* ‘zahodna Slávija’ in *Slavia meridionalis* ‘južna Slávija’.

Slavia orientalis. Na poznejšem vzhodnoslovanskem jezikovnem prostoru se je praslovanščina razširila do zgornjega toka reke Don. Tam je bil prvotno **vzhodnobaltski** in **uralski**, natančneje (**ugro**)**finški** jezikovni prostor. Sled nekdanje vzhodne baltščine na območju današnje ruščine je npr. lastno ime vsl. *Goljadb* ‘baltsko pleme, živeče v porečju reke Protve (jugozahodno od današnje Moskve)’ iz psl. **Goleđb* < **Galindi*, kar je prevzeto vzh. blt. **Galindaj* > lit. *Galindai* ‘Galindi, baltsko pleme’. Na ozemlju evropskega dela današnje Rusije se danes govorijo tudi **finški jeziki** (torej zgodovinski ugrofinški adstrat), in sicer natančneje **severnofinški** (samščina, starejše *laponščina*), **baltskofinški** ob Baltskem morju (finščina oz. njene različice (karelščina, ludijščina, ingrijščina/ižorščina), vepsijščina, votijščina), **permskofinški** v pokrajini Perm (komijščina, votjaščina/udmurtščina

²² Zgodovinskojezikoslovni strokovni izrazi, ki poimenujejo zgodovinsko prisotnost jezikov na nekem prostoru v preteklosti in sedanjosti, so **adstrat (soplast)** ali *adstratni (soplastni) jezik*, tj. sosedski jezik, **superstrat (nadplast)** ali *superstratni (nadplastni) jezik*, tj. jezik, ki je jezikovno asimiliral neki drug jezik, in **substrat (podplast)** ali *substratni (podplastni) jezik*, tj. jezik, ki je bil jezikovno asimilirán od drugega jezika (substratni jezik je torej izumrl oz. mrtvi jezik).

(okrog mesta Iževsk med Nižnim Novgovodom in Permom)), **povolškofinski** ob reki Volgi (merijsčina in muromščina sta izumrli v 12. stoletju; marijščina/čere-miščina (vzhodno od mesta Nižni Novgovod, ob Volgi, okrog mesta Joškar – Ola), mordvinščina z različicama *erzja* in *mokša* (ob reki Mokši in mestu Saransk jugo-vzhodno od Moskve)). Na večjem delu današnjega vzhodnoslovanskega območja v Evropi, tj. na vzhodu do gorovja Ural, pa je prisoten predvsem zgodovinski vzhod-nobaltski in ugrofinski substrat.²³

Slavia occidentalis. Na poznejšem zahodnoslovanskem jezikovnem prostoru se je praslovanščina v 6. stoletju strnjeno raztezala na severozahodu do Kielskega zaliva, na zahodu do rek Labe (luž. Łobjo, nem. Elbe) in Sale (luž. Solawa, nem. Saal) ter na jugu do reke Donave (današnji Regensburg, češ. Řezno), nestrnjena poselitev pa še čez Labo v t. i. Hannoversches Wendland ‘Hannoverska dežela Slovanov’, kjer se je slovanski jezik (polabščina) ohranil do srede 18. stoletja, kot tudi v zgornji tok reke Majne (češ. Mohan, nem. Main) ter v današnjo severovzhodno Bavarsko in Turingijo. Sosedski jeziki praslovanščine na tem območju so bili na severu **stara pruščina** (izpričana od 14. stoletja do ok. 1600) in drugi zahodnobaltski jeziki oz. narečja, na zahodu pa zahodnogermanska jezika **stara saščina** (izpričana ok. 800–1100), iz katere je nastala nizka nemščina (nem. *Niederdeutsch*, tudi *Plattdeutsch*), ter (**frankovska in bavarska**) **stara visoka nemščina** (zapisana ok. 750–1050), starejša časovna različica današnje visoke nemščine (nem. *Hochdeutsch*).

Slavia meridionalis. Na poznejšem južnoslovanskem jezikovnem prostoru je strnjena slovanska poselitev v 6. stoletju segala na severu do reke Donave, na zahodu do izvira reke Drave in njenih pritokov, na jugu do Peloponeza in Egejskega morja ter na jugovzhodu do Črnega morja. Na tem območju so bili ob prihodu pra-slovanščine prisotni vsaj naslednji jeziki: **alpska (severo)zahodna in balkanska (jugo)vzhodna romanščina**, tj. »potomki« ljudske latinščine v Vzhodnih Alpah, Panonski nižini in na balkanskem polotoku, ter **albanščina in grščina**. Zemljepisno mejo med romanščino in grščino je razmejevala t. i. **Jirečkova črta**,²⁴ razmejevanje med prvotnima staroromanskima narečjema (severo)zahodno in (jugo)vzhodno romanščino na vzhodu pa je potekalo približno **po izoglosi Capris/Koper/Capodistria–Silicanum/Solkan–Villiacum/Beljak/Villach**.²⁵ V naslednjih stoletjih so

23 Predvsem v azijskem delu današnje Rusije so prisotni tudi drugi **uralski jeziki** (slednji se delijo na ugrofinske in samojedške, ugrofinski pa nadalje na finske in ugrske), in sicer **ugrski**, natančneje **poobskougurska** ob reki Ob v prvotni uralski pradomovini vzhodno od Urala (mansijščina/vogulijščina, hantijščina/ostjakijščina) (**madžarščina** je po preselitvi konec 9. stoletja v Evropi), ter **samojedski** v severozahodni Sibiriji (nenščina, enščina, nganasanščina; selkupščina).

24 Jirečkova črta je natančno podana v Jireček 1911: 38–39.

25 Mejo med (severo)zahodno in (jugo)vzhodno romanščino na črti *Capris/Koper/Capodistria–Silicanum/Solkan–Villiacum/Beljak/Villach* je definirana v Šturm 1928 in Grad 1958, za nadaljnje dopolnitve o odražanju slednje izoglose v slovenščini prim. Skubic *2007: 65, 68, Šega 1998, 2013, Šekli 2009, Repanšek 2016: 103–166.

se iz alpske romanščine oblikovale furlanščina, (dolomitska) ladinščina in retoromanščina, iz balkanske romanščine pa istriotščina, [†]dalmátščina in romunščina. S podrejanjem alpskoslovanskih kneževin s strani Bavarcev in Frankov za časa Karla I. Velikega (frankovski kralj 768–814, rimski cesar od 25. 12. 800) – kneževina Katantanija je bila vojvodini Bavarski podrejena okoli leta 743 (leta 788 je bila Bavarska priključena frankovskemu kraljestvu Karolingov), kneževina Karniola pa je del frankovske države postala v obdobju frankovsko-avarskih vojn v obdobju med 791 in 795/796 – se je proti koncu 8. stoletja na alpskoslovanski jezkovni prostor v Vzhodne Alpe začela širiti še **bavarska stara visoka nemščina** (nem. *bairisches Althochdeutsch*). Nazadnje so se proti koncu 9. stoletja v Panonsko nižino naselili še Madžari – t. i. *honfoglalás* ‘zavzetje domovine’ se datira v čas **ok. 895–900 n. št.** (tradicionalno se navaja simbolna letnica **896 n. št.**) –, njihov jezik **madžarščina**, ki spada v ugrsko vejo ugrofinskih jezikov uralske jezikovne družine, je v Panoniji pretrgala zemljepisni jezikovni kontinuum med zahodno in južno slovanščino.

8 Stara cerkvena slovanščina (ok. 863–885 n. št.) in njene redakcije

Stara cerkvena slovanščina (stosl. *języкъ словѣньскъ*) je prvi izpričani **slovanski knjižni jezik** iz druge polovice 9. stoletja. Oblikoval ga je **Konstantin Solunski** (826/827–869), pozneje **Ciril**, za potrebe **moravske misije**, ki je potekala v obdobju **ok. 863–885 n. št.** Konstantin in njegov brat **Metod** (814–885), po rodu iz Soluna ob Egejskem morju, sta se namreč leta 863 na prošnjo moravskega kneza Rastislava (vladal 846–870) bizantinskemu cesarju Mihaelu III. (vladal 842–867) po naročilu slednjega podala na Moravsko pokristjanjevat tamkajšnje Slované. Moravska misija je bila samo ena od t. i. bizantinskih misij, ki so potekale po značilnem modelu: »barbar«, tj. govorec nekega negrškega jezika, se je izobrazil v bizantinsko kulturo in nato svoj jezik povzdignil v knjižni jezik, pri čemer je izumil novo, »nacionalno« pisavo in začel vanj prevajati besedila. Konstantin je staro cerkveno slovanščino oblikoval ok. 863 na osnovi tedanjega slovanskega govora v mestu Solun (mak. Солун, blg. Сѡлун, gr. Θεσσαλονίκη) in njegovi okolici, za njegovo zapisovanje pa izumil prvo slovansko pisavo – **glagolico**.

Oblikovanje knjižnega jezika navadno vključuje t. i. *narečno podstavo* (hrv. *dijalekatska osnovica*), tj. stvarno izhodišče knjižnega jezika – to so glasovi z naglasom, oblike, osnovna besedotvorna in skladenjska pravila ter osnovno besedje –, ki pa v procesu prehoda v knjižni jezik doživi standardizacijo in t. i. *civilizacijskojezikovno nadgradnjo* (hrv. *civilizaciono-jezična nadgradnja*) – to so predpisana jezikovna norma, pisava, črkopis in pravopis, učeno besedje (strokovno izrazje,

učeni frazemi) in zapletenejše skladenjske zgradbe kot tudi raznovrstna besedila (funkcijske zvrsti) in nove jezikovne navade –,²⁶ imenovano tudi kultiviranje ipd.

Narečna podstava. Stara cerkvena slovanščina je v osnovi slovanski jezik Soluna in njegove okolice iz časa Konstantina in Metoda, gledano genealoško jezikoslovno t. i. **vzhodna južna slovanščina 9. stoletja**, iz katere sta se v 10. stoletju začela oblikovati vzhodnojužnoslovanska jezika, tj. **bolgarščina** in **makedonščina**, kot tudi t. i. **torlaščina**. Vzhodno južno slovanščino na glasovni ravni kot poseben starojužnoslovanski geolekt definira predvsem ena diagnostična glasovna sprememba, ki je samo vzhodnojužnoslovanska (in ne morda tudi širše južnoslovanska ali celo slovanska), namreč prehod praslovanskih trdonebnikov (palatalov) **t̑*, **d̑* v trdonebna soglasniška sklopa **št*, **žd*:²⁷ **psl.** **t̑*, **d̑* > **vzh. jsl.** *št*, *žd* (psl. **nākti* > **nōt̑b* ‘noč’ > stesl. *nošt̑b* ‘noč’ > blg. *nōu* [nōšt̑] : srb. *nōh*, hrv. *nōc*, sln. *nōč*; psl. **svat̑iā* > **svēt̑ā* ‘luč, svetloba; s čimer se sveti’ > stesl. *svēšta* ‘svetilka, bakla, sveča; ogenj’ > blg. *svēu* [svēšt̑] : srb. *svēha*, hrv. *svijēca*, sln. *svēča*; psl. **med̑iā* > **med̑ā* ‘meja’ > stesl. *mežda* ‘meja, cesta’, blg. *mežd̑a* [mežd̑ā] : srb. *mēha*, hrv. *mēda*, sln. *mēja*).²⁸

Civilizacijskojezikovna nadgradnja. Gledano kulturnozgodovinsko je bilo staro-cerkvenoslovansko slovstvo del tedanje bizantinske vzhodnokrščanske civilizacije (*christianitas orientalis*), stara cerkvena slovanščina pa v tesnem kulturnem stiku z bizantinsko grščino (približno od 5. do 15. stoletja, navadno se navajata simbolični političnoupravni letnici 476 in 1453) ter za slovanski jezikovni prostor predvsem poznejše pravoslavne veroizpovedi pomeni začetek oblikovanja slovanske kulturne makroregije, imenovane *Slavia orthodoxa*. Na vpetost v bizantinskogrško kulturo

26 Strokovna izraza hrv. *dijalekatska osnovica* in *civilizaciono-jezična nadgradnja* sta po Brozović 1973: 42, termin sln. *narečna podstava* pa po Toporišič 1992: 123.

27 Jugozahodni del nekdanje vzhodne južne slovanščine (poznejši makedonščina in torlaščina) v nekaterih primerih še vedno izkazuje vzhodnojužnoslovanska odraza **psl.** **t̑*, **d̑* > **vzh. jsl.** *št*, *žd* (psl. **pēkti* > **pēt̑b* ‘pec’ > stesl. *pešt̑b* ‘pec’ > blg. *nēu* [pēšt̑], mak. *neu* : srb. *nēh*, hrv. *pēc*, sln. *pēč*; psl. **krād̑iā* > **krād̑a* ‘kradenje, kraja’ > csl. *kražda* ‘kraja’ > blg. **krāncōba* > *krāncōba*, mak. **krāncōba* > *krāncōba* : srb. *krāha*, hrv. *krāda*, sln. *krāja*), v večini primerov pa sta bila prvotna odraza *št*, *žd* pod vplivom štokavskih *č*, *đ* npr. v makedonščini zamenjana z drugotnima odrazoma *k̑*, *g̑* < *k̑*, *g̑* > (mak. *cveka*, *noč*, *meža*).

28 Praslovanska trdonebna soglasniška sklopa **šč*, **žž* sta se v vzhodni južni slovanščini in raški zahodni južni slovanščini (tj. poznejši vzhodni štokavščini, vzhodnohercegovsko narečje katere je bilo narečna podstava t. i. srbsko-hrvaškemu oz. hrvaško-srbskemu knjižnemu jeziku (ok. 1850–1991) ter sodobnim knjižnim jezikom na osrednjejužno-slovanskem jezikovnem prostoru hrvaščini, srbščini, bosanščini in črnogorščini) spremenila v trdonebna soglasniška sklopa *št*, *žd*: **psl.** **šč*, **žž* > **vzh. jsl.** *št*, *žd*, **vzh. štok.** *št*, *žd* (psl. **paust̑iātej* > psl. **pušč̑iti* ‘puščati’ > stesl. *puštati* ‘puščati, izpuščati’, blg. del. na *-l n̑yūan* [pušt̑al], mak. del. na *-l n̑yuman*, vzh. štok. *pištati* : zah. štok., čak., kajk. *puščati*, sln. *puščati*; psl. **dražg̑iā* > **drož̑ža* in **dražg̑iā* > **drōž̑žbe* ‘droži’ > stesl. *drož̑d̑be* ‘kvas, droži’, blg. *drōncōdu* [drōž̑di], vzh. štok. *drōžda* : zah. štok. *drōžda*, nar. sln. *drož̑žē*, *drož̑jē*, knj. sln. *drož̑i* ‘nadomestek kvasa, usedlina v pivu ali vinu po končanem vretju’). Samo za vzhodno južno slovanščino je torej značilen sovpad odrazov praslovanskih **t̑*, **d̑* in **šč*, **žž*: **psl.** **t̑*/**šč*, **d̑*/**žž* > **vzh. jsl.** *št*, *žd*. Za razliko od makedonskih *št*, *žd*, ki sta odraza praslovanskih **t̑*, **d̑*, se makedonska *št*, *žd*, ki sta nastala iz praslovanskih **šč*, **žž*, ne zamenjujeta s *k̑*, *g̑*; to dodatno potrjuje vpliv vzhodne štokavščine na zamenjavo prvotnih (**t̑*, **d̑*) > **št*, **žd* z drugotnima *k̑*, *g̑* v makedonščini.

med drugim kažejo pisava – **glagolica**, ki je nastala na podlagi grške minuskule (*minuskula* so male črke, *majuskula* so velike črke), grško prevzeto besedje (gr. φιλόσοφος ‘modrec, filozof’ je bilo integrirano kot stesl. *filosofъ* ‘modrec, filozof’) in številni oblikovno-pomenski kalki po grščini, med katerimi izstopajo (medponske) zloženske (csl. *dobrogodъ* ‘dober čas’ ≈ gr. *εὐκαιρία* ‘priložnost, pravi trenutek, primeren čas’ iz *εὖ* ‘dobro, prav’ in *καιρός* ‘prava mera, pravi kraj, ugoden čas’; csl. *kozokošuta* ‘koza in košuta’ = gr. *τραγέλαφος* ‘bajeslovno bitje iz kozla in jelena’ iz *τράγος* ‘kozel’ in *ἔλαφος* ‘jelen, košuta’; csl. *kroměbytije* ‘bivanje stran, odsotnost’ = gr. *ἀπουσία* ‘odsotnost’ iz *ἀπό* ‘od, z, na’ in *οὐσία* ‘bitje, bistvo’; csl. *lětopisati* ‘pisati zgodovino’ = gr. *χρονογράφειν* ‘pisati zgodovino’ iz *χρόνος* ‘čas’ in *γράφειν* ‘pisati’; stesl. *mimoxoditi* ‘hoditi mimo’ = gr. *παρέρχεσθαι* ‘iti, hoditi mimo’ iz *παρά* ‘mimo’ in *έρχεσθαι* ‘iti, hoditi’), ter besedila nabožnega slovstva, prevedena po večini iz grščine.

Starocerkvenoslovanska besedila so nastala v t. i. ciril-metodovskem obdobju, tj. v času moravske misije Konstantina in Metoda na Moravskem in v Panoniji v obdobju **ok. 863–885**. Najstarejši ohranjeni prepisi teh besedil pa segajo na **konec 10. stoletja**, večina jih je **iz 11. stoletja**, ta **po večini ohranjajo jezikovno stanje 9. stoletja**. Starocerkvenoslovanska besedila pa niso pomembna zgolj z vidika proučevanja jezika samega, temveč so kot prevodi iz grščine relevantna tudi v luči raziskovanja preoddaje (transmisije) grških besedil. Pogosto namreč ponujajo dragocena variantna branja, ki lahko prispevajo k rekonstrukciji izvirnega grškega besedila, v nekaterih primerih, ko je grški izvirnik deloma ali v celoti izgubljen, pa predstavljajo celo edino ohranjeno različico izvirnega besedila.

Redakcije stare cerkvene slovanščine so stara cerkvena slovanščina, na katero se je na različnih območjih slovanskega jezikovnega prostora, na katerih se je le-ta uporabljala kot knjižni jezik, naplastila mlajša slovanska ljudskojezikovna plast, ki je lahko avtohtona ali alohtona: 1) mlajša **avtohtona** ljudskojezikovna plast, to pomeni **mlajša časovna različica (kronolekt) vzhodne južne slovanščine**, saj se v besedilih pojavljajo starejše (nespremenjene) in mlajše (spremenjene) dvojnice iste zemljepisne jezikovne različice (geolekta): to sta **makedonska** in **bolgarska** redakcija; 2) mlajša **alohtona** ljudskojezikovna plast, pri čemer gre za **mešani jezik**, ki ima starejše glasovne odraze stare cerkvene slovanščine in mlajše, pozneje naplaščene glasovne odraze nevzhodnojužnoslovanskega ljudskega jezika, ki so navadno nesistemiški, tj. posledica mešanja: to so **moravska (češka)**, **čakavska (hrvaška)**, **štokavska (srbska)** in **vzhodnoslovanska** redakcija.

831	moravski knez Mojmir I. (830–846) prejme krst s strani salzburške nadškofije
845	14 čeških knezov se krsti v Regensburgu (salzburška nadškofija)
860–862	hazarska misija solunskih bratov Konstantina in Metoda, najdba relikvij četrtega rimskega papeža Klemenca (ok. 88–99) (stosl. <i>Klimentъ</i>) v (antičnem) mestu Herson (gr. Χερσόνησος, biz. gr. Χερσών, dananjši Sevastopol) na polotoku Krimu
862	moravski knez Rastislav (846–870) prosi rimskega papeža Nikolaja I. (858–867) in bizantinskega cesarja Mihaela III. (842–867), naj mu pošljeta misijonskega škofa in slovanske misijonarje
ok. 863	bizantinski cesar Mihael III. na Moravsko pošlje brata <i>filozofa</i> Konstantina (826/827–869) in državnika Metoda (814–885), Grka iz Soluna (mati morda Slovanka); izum glagolice , prve slovanske pisave, prevajanje najosnovnejših nabožnih besedil v staro cerkveno slovanščino, nastanek književne šole; po prihodu na Moravsko tam bogoslužje v slovanskem jeziku
867	pot Konstantina in Metoda v Benetke in Rim zagovarjat slovansko bogoslužje na Moravskem; na poti ju v svoji prestolnici Blatograd/Blatenski Kostel/Blatenski Grad (bav. stvnem. <i>Mosapurc</i> , lat. <i>urbs paludarum</i> , današnji Zalavár) ob Blatnem jezeru sprejme spodnjepanonski knez Kocelj (861–874) in jima dá v uk 50 učencev
	v Benetkah diskusija z latinsko duhovščino o t. i. <i>trijezični herezi</i> (po kateri so bogoslužni jeziki lahko samo hebrejščina, grščina in latinščina); po prihodu v Rim rimski papež Hadrijan II. (867–872) dovoli bogoslužje v slovanskem jeziku
869	Konstantin vstopi v samostan, si nadene meniško ime Ciril in umre v Rimu, sledi slavnostni pokop
870–885	Metod deluje kot misijonski nadškof in papeški legat (namestnik) v Panoniji (in na Moravskem), bogoslužje v njegovi nadškofiji tudi v slovanskem jeziku; v zgodovinskih virih se pojavlja ime <i>Velika Moravska</i> (gr. ἡ Μεγάλη Μοραβία)
870–873	nasprotovanje bavarske duhovščine (salzburska nadškofija), ki naj bi imela na Moravskem in v Panoniji misijonski »primat«, slovanskemu bogoslužju na tem prostoru; bavarski škofje Metoda odstavijo, Metod skoraj dve leti in pol zaprt v nekem samostanu na Švabskem; po posredovanju rimskega papeža Janeza VIII. (872–882) izpuščen
885	po Metodovi smrti izgon Konstantinovih in Metodovih učencev z Moravske in iz Panonije
po 885	pregnani učenci na vzhodnojužnoslovanskem prostoru delujejo v književnih središčih, kot sta Preslav (<i>preslavska književna šola</i> ; Konstantin Preslavski idr.) in Ohrid (<i>ohridska književna šola</i> ; Kliment Ohridski, Naum idr.)
893–927	bolgarski car Simenon I. Veliki (893–927) v svojem cesarstvu podpira slovansko bogoslužje in razvoj starocerkvenoslovanskega slovstva
ok. 893	v krogu Konstantina Preslavskega na podlagi grške majuskule izumljena cirilica (blg. <i>кирилица</i> , mak. <i>кирилца</i> , srb. <i>ћирѣлица</i>), druga slovanska pisava, poimenovana po učitelju Cirilu
906	Veliko Moravsko uničijo v času ok. 895–900 v Panonijo doseljeni Madžari

Tabela 3: Pregledni prikaz dogodkov, povezanih z moravsko misijo Konstantina in Metoda (ok. 863–885)

9 Jezik *Brižinskih spomenikov* (ok. 972–1039)

Brižinski (tudi *Freisingški*) *spomeniki* (BS), latinsko *Monumenta Frisingensia* (MF), se v slavistiki imenujejo tri slovanska besedila – to so I *Glagolite po naz redka sloueza* = *Glagolite po nas ředka slovesa* ‘Govorite za nami redke besede’ (obrazec splošne spovedi), II *Eccę bi detd naf ne zegrefil* = *Eće bi děd naš ne sǣgręřil* ‘Če bi ded naš ne zagreřil’ (pridiga o grehu in pokori) in III *Iaz ze zaglagolo zlogeiu* = *Jaz sę zaglagolę zlodęju* ‘Jaz se odpovem zlodeju’ (obrazec splošne spovedi) –, ki so bila zapisana v obdobju **ok. 972–1039** in so se leta 1803 nahajala v latinskem rokopisnem zborniku (kodeksu) z liturgično-homiletično vsebino v knjižnici samostana svetega Korbinijana v Freisingu na Bavarskem.²⁹ Rokopis se hrani v Bavarski državni knjižnici (nem. Bayerische Staatsbibliothek) v Münchnu pod signaturo Clm 6426.

Narečna podstava. Jezik *Brižinskih spomenikov* je v osnovi slovanski jezik v Vzhodnih Alpah (in zahodni Panonski nižini) s konca 10. stoletja, gledano genealoško jezikoslovno t. i. **alpska zahodna južna slovanščina (ok. 800–1000) na prehodu v zgodnjo slovenščino (ok. 1000–1200)**. Na glasovni ravni se velika večina glasovnih sprememb, ki so se zgodile od praslavanščine do jezika *Brižinskih spomenikov*, pojavlja tudi v nekaterih drugih (zahodno)južnoslovanskih geolektih. Tako se npr. praslavska trdonebnika (palatala) **í, *ǵ* v jeziku *Brižinskih spomenikov* odražata kot **í (> *ǵ), j*, kar je bilo ok. 1000 n. št. značilno za alpsko, zahodni del panonske in primorsko zahodno južno slovanščino (tj. poznejše slovenščino, zahodno kajkavščino in čakavščino): **psl. **í, *ǵ* > alpsko, zahodno panonsko, primorsko zah. jsl. **í (> *ǵ), *j* > BS *í, j*** (psl. **pǣmakti* > **pǣmōtǣ* ‘pomoč’ > BS mest. ed. *pomoki* (III 20) = *pomoči* ‘(na) pomoči’ : stosl. *pomoštǣ* ‘pomoč’; psl. **žendǣinu/*žindǣinu* > **žǣđbnǣ* ‘žejen’ > BS tož. ed. m živ. *fegna* (II 45–46) = *žejna* ‘žejnega’ : stosl. *žǣđbnǣ* ‘žejen’). Edina samo slovenska izpričana glasovna sprememba je poenostavitev nekaterih popraslovanskih veččlenskih soglasniških sklopov z **v*, npr. **stv* v *st*, ki torej že nakazuje jezikovno spreminjanje od alpske slovanščine proti zgodnji slovenščini:³⁰ **popsl. **stv* > BS *stv* > *st*** (psl. del. na *-l* **sũntuarĩlu* > **sǣtvorĩb* > stosl. *sǣtvorĩb*, BS *ztuoril* (I 12) = *stvoril* ‘naredil, storil’

29 Po sekularizaciji na Bavarskem, ki je potekala v letih 1802–1803, je iz knjižnice samostana svetega Korbinijana v Freisingu v tedanjo javno knjižnico v Münchnu prispel tudi latinski kodeks s signaturo Cod. Frising. 226. V tem je leta 1803 kustos imenovane knjižnice Bernhard Joseph Docen (1782–1828) na dveh mestih v kodeksu našel tri besedila v slovanskem jeziku.

30 Spodnja časovna jezikovna meja (*terminus post quem*) zgodnje slovenščine bi lahko bila zgodnjeslovenska poenostavitev nekaterih popraslovanskih veččlenskih soglasniških sklopov z **v*, npr. **popsl. **stv, *zdv* > sln. **st, *zd*** (psl. **tvǣru* > **tvǣrb* ‘kar se naredi, oblikuje; oblika’ > popsl. **tvǣr* > sln. *tvǣr* : psl. **sũntuarĩteǣ* > **sǣtvorĩti* ‘narediti, storiti’ > popsl. **stvoriti* > sln. *storiti*; psl. **dvǣgnǣti* ‘premakniti, dvigniti’ > popsl. **dvǣgnǣti* > sln. *dvigniti* : psl. **vǣzdvǣgnǣti* ‘premakniti gor, dvigniti’ > popsl. **vǣzdvǣgnǣti* > sln. *vǣzdvigniti*) (Šekli 2023: 448).

: psl. **suntvarīteĭ* > **sʔtvorīti* 'narediti, storiti' > stcsl. *sʔtvoriti* 'narediti, storiti'
: BS *ztoriti* (II 107) = *storiti* 'narediti, storiti').

Civilizacijskojezikovna nadgradnja. S kulturnozgodovinskega vidika je bil prostor Vzhodnih Alp (in zahodne Panonske nižine) del tedanje zahodnokrščanske civilizacije (*christianitas occidentalis*), političnoupravno znotraj Svetega rimskega cesarstva (962–1806) in cerkvenoupravno severno od reke Drave od leta 803 (Panonija) oz. 811 (Karantanija) v okvirih salzburške nadškofije (798–), tamkajšnji pisni alpskoslovanski jezik pa v tesnem kulturnem stiku s srednjeveško latinščino in predvsem z (bavarsko) staro visoko nemščino (ok. 750–1050). Na vpetost v latinsko-nemško pisno kulturo na Zahodu med drugim kažejo tudi pisava in črkopis, prek stare visoke nemščine iz latinščine in iz stare visoke nemščine same prevzeto besedje, oblikovno-pomenski kalki po stari visoki nemščini ter latinske in starovisokonemške besedilne vzporednice kot prevodne predloge treh ohranjenih besedil.

Pisava Brižinskih spomenikov je **latinica** – gre za najstarejša besedila katerega koli slovanskega jezika, zapisana v latinici –, njena oblika (*font*) je **karolinška knjižna minuskula**³¹ – to so bavarski pisarji uporabljali v zadnji četrtini 10. in prvi četrtini 11. stoletja. Črkopis ni ustaljen, besedila so bila zapisana **na podlagi (bavarsko) starovisokonemškega črkopisa**,³² kar je najjasneje vidno npr. pri zapisovanju sičnikov in šumnikov.³³

Besedje izkazuje nekatere kalke, tj. dobesečne prevode, iz (bavarske) stare visoke nemščine (BS mest. ed. v *uzmazi* (I 15) = v *vzmazi* in mest. ed. *Uuzmaztue* (III 36) = v *vzmastvē* 'v skrunitvi, oskrumbi', pri čemer sta samostalnika **vʔzmazb* in **vʔzmazbstvo* izpeljana iz glagola **mazati* 'mazati', podobno kot je bav. stvnem. *piuellida* 'omadeževanje' izpeljanka iz stvnem. *biwellan* 'omadeževati'; po modelu stvnem. *ewart*, *ê(o)warto* 'duhovnik', zloženci iz *êwa* 'zakon' in *wart*, *warto* 'čuvaj', dobesečno 'čuvaj zakona', je tvorjeno BS rod. mn. *zaconnīc* (II 17–18) = *zakonnīc* 'duhovnikov').

Besedila kažejo na drugojezične besedilne predloge. Obrazca splošne spovedi v BS I in III sta priredbi nekega starobavarskega spovednega obrazca, najverjetneje

31 Ta oblika latinice se je v času po Karlu I. Velikem (768–814) v zahodno- in srednjeevropskem kulturnem območju uveljavila za zapisovanje latinskih črk.

32 Za razlikovanje med pojmi *pisava* (nabor znakov), *oblika* ali *font* (način oblikovanosti znakov pri pisanju ali tiskanju) in *črkopis* (sistem zapisovanja glasov) prim. Ahačič 2021: 238–240.

33 V *Brižinskih spomenkih* se v skladu z (bavarsko)starovisokonemškim črkopisom s črko <s> pogosto zapisujeta šumniška pripornika *š*, *ž* (in šumniški zlitnik *č*) (2. os. ed. sed. *zadenes* (I 26) = *zadeneš* 'zadeneš, naložiš', del. na -l *uzlissal* (I 31) = *uslišal* 'uslišal', *bose* (I 2) = *bože* 'o bog!'), s črko <z> pa sičniška pripornika *s*, *z* (in sičniški zlitnik *c*) (*na zem zue* (I 8) = *na sem svētē* 'na tem svetu', tož. ed. m živ. *bozza* (II 46) = *bosa* 'bosega', u [...] *zavuižti* (I 15) = v *zavisti* 'v zavisti').

je bila osnova zanju t. i. **Starobavarska** ali **Svetoemmeramska molitev** (nem. *Alt-bayrisches* ali *St. Emmeramer Gebet*) z začetka 9. stoletja, pridiga o grehu in pokori v BS II (po Ivanu Grafenauerju *exhortatio ad poenitentiam*) pa je najverjetneje priredba prvotno latinskega besedila **Exhortatio ad plebem christianam**, ki je bilo prevedeno tudi v (bavarsko) staro visoko nemščino. Besedila, ohranjena v *Brižinskih spomenikih*, so morda nastala že v karolinški dobi v času pokristjanjevanja Alpskih Slovanov (od druge polovice 8. stoletja naprej), vsekakor pa so bila prepisana v otonski dobi med letoma 972 in 1039 ter odražajo jezik tega obdobja. Gledano kulturnozgodovinsko stojijo na samem začetku oblikovanja slovanske makroregije, imenovane **Slavia Romana**, saj gre za nastarejša slovanska besedila v latinici.

	Stara cerkvena slovanščina (ok. 863–885)	Jezik <i>Brižinskih spomenikov</i> (ok. 972–1039)
Narečna podstava	slovanski jezik v mestu Solun in njegovi okolici, tj. vzhodna južna slovanščina 9. stoletja	slovanski jezik v Vzhodnih Alpah, tj. alpska zahodna južna slovanščina s konca 10. stoletja
Slovanska kulturna makroregija	Slavia orthodoxa kot del vzhodnega krščanstva	Slavia Romana kot del zahodnega krščanstva
Kulturni jezikovni stik	bizantinska grščina (ok. 476–1453)	srednjeveška latinščina in (bavarska) stara visoka nemščina (ok. 750–1050)
Pisava, oblika, črkopis	glagolica (ok. 863) , po obliki okrogla glagolica , pozneje cirilica (ok. 893) , azbučni črkopis	latinica , po obliki karolinška knjižna minuskula , (bavarski) starovisokonemški črkopis
Nastanek in prepis besedil	nastanek prvih besedil v ciril-metodovskem obdobju ok. 863–885 , najstarejši ohranjeni prepisi konec 10. in 11. stoletje	nastanek besedil morda že v karolinški dobi v 2. polovici 8. stoletja, ohranjeni prepisi iz otonske dobe ok. 972–1039

Tabela 4: Stara cerkvena slovanščina in jezik *Brižinskih spomenikov*

10 Namesto sklepa

Vsebine s področja indoevropskega primerjalnega in slovanskega primerjalnega jezikoslovja ter stare cerkvene slovanščine spadajo med neizogibna standardna znanja pri študiju slovenščine in drugih slovanskih jezikov. Tovrstna tematika je tradicionalno tudi del učnega načrta za predmet slovenščina v srednji šoli in posledično del znanj, ki se preverjajo na izpitu iz splošne mature pri tem predmetu.³⁴

³⁴ V UN 2008 je v procesnorazvojnem in vsebinskem sklopu jezikovnega pouka *Oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi* med cilji in vsebinami med drugim zapisano: »Dijaki/dijakinje spoznavajo • osnovne jezikovne družine v Evropi in njihove pomembnejše jezike (v 1. letniku), • razvoj slovenščine skozi čas in narodnostno-jezikovna prizadevanja tistih Slovencev, ki so pomembno prispevali k oblikovanju slovenskega knjižnega jezika ter k njegovemu ohranjanju in razvijanju (v 4. letniku)« (UN 2008: 8), v UN 2025 pa so pod temo *Slovenski jezik v prostoru, družbi*

Spričo teh dejstev je strokovno neupravičeno, da je na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, prve in osrednje slovenske univerze, pri prehodu s predbolonjskega na bolonjski študij v študijskem letu 2009/2010 pri dvopredmetnem študijskem programu slovenščine pedagoške smeri, na katerem se od nekdanj izobrazi največ osnovno- in srednješolskih učiteljev slovenščine, med obveznimi predmeti prišlo do popolne ukinitev imenovanih vsebin, tj. predmetov *Uvod v slovansko jezikoslovje* in *Stara cerkvena slovanščina*. Poleg tega je bil drastično zmanjšan tudi obseg obveznih predmetov iz zgodovinske slovnice in dialektologije slovenskega jezika, ukinjena sta bila namreč tudi predmeta *Zgodovinska slovnica in dialektologija I* in *II* ter nadomeščena s predmetom *Pregled zgodovine slovenskega jezika* v obsegu 30 kontaktnih ur. Kot je razvidno iz tabele 5, se je delež vsebin s področja zgodovinskega jezikoslovja tako z 29 % zmanjšal na 5 % jezikoslovnih oz. 2,5 % vseh predmetov (Slovenščina 1998: 13–15, Slovenistika 1: [8], Slovenistika 2: [8]).³⁵ Tako zasnovan študijski program slovenščine je torej na področju jezikoslovja vsebinsko povsem neuravnotežen v smislu enakovredne zastopanosti predmetov s področja opisnega jezikoslovja (na ljubljanski slovenistiki nekako od srede 60. let 20. stoletja samo ene jezikovne zvrsti – knjižnega jezika), zgodovinskega jezikoslovja in t. i. »novejših vsebin«. **Študent ljubljanske dvopredmetne slovenistike pedagoške smeri v petih letih univerzitetnega študija na obeh bolonjskih stopnjah v okviru obveznih predmetov zgodovinsko jezikoslovje posluša vsega skupaj v obsegu 30 kontaktnih ur!**³⁶ Magistranti tako zasnovanega študija materinščine oz. državnega in uradnega jezika v Republiki

in času v podtemi *Zgodovina slovenskega jezika* med strokovnimi termini navedeni tudi: »praindoevropsčina o indoevropski jeziki o kentumske skupine o satemske skupine o praslovanščina o slovanski jeziki (južni, vzhodni, zahodni) o stara cerkvena slovanščina o Brižinski spomeniki« (UN 2025: 35). Nadalje so v PIK-u 2022 v razdelku 4.5 *Temeljni jezikoslovni pojmi* pod temo *Slovenski jezik skozi čas* naštet tudi naslednji pojmi: »1. praindoevropsčina, kentumske in satemske skupine indoevropskih jezikov, indoevropske in neindoevropske jezikovne skupine v Evropi ter njihovi pomembnejši jeziki; 2. praslovanščina, podskupine slovanskih jezikov (južno-, vzhodno- in zahodnoslovanski jeziki), stara cerkvena slovanščina, položaj slovenščine med slovanskimi jeziki; 3. praslovanščina v Vzhodnih Alpah in zahodni Panonski nižini, alpska slovanščina, zgodnja slovenščina, prvi zapisi v slovenskem jeziku (rokopisi)« (PIK 2022: 33).

³⁵ Treba pa je dodati, da je v enopredmetnem študiju teh vsebin nekoliko več, in sicer v okviru naslednjih obveznih predmetov: *Od praslovanščine do stare cerkvene slovanščine* (30 ur v 2. letniku prve stopnje), *Slovensko zgodovinsko glasoslovje z naglasom* (30 ur v 3. letniku prve stopnje), *Slovensko zgodovinsko oblikoslovje in skladnja* (30 ur v 3. letniku prve stopnje) – torej skupaj 90 kontaktnih ur, samo na jezikoslovni smeri še *Slovenska dialektologija* (45 ur v 1. letniku druge stopnje).

³⁶ Predmet *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika* na ljubljanski slovenistiki po tradiciji ne spada na področje zgodovinskega jezikoslovja, saj ni zasnovan v skladu s teorijo in metodologijo slednjega. Predmet so do združitve jezikoslovnih kateder na Oddelku za slovenistiko izvajali predavatelji s Katedre za slovenski knjižni jezik in stilistiko ter ne s Katedre za zgodovinsko slovnico in dialektologijo slovenskega jezika. Predlog imenovanega oddelka, da se imenovani katedri združita v Katedro za slovenski jezik, je senat Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v okviru potrjevanja spremenjenih *Pravil Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani* potrdil na seji 27. 3. 2024.

Sloveniji zato nimajo dovolj faktičnega znanja in posledično kritične zmožnosti za avtonomno presojo dejstev in konceptov na področju (pred)zgodovine slovenskega jezika.³⁷

Predbolonjski dvopredmetni študijski program Slovenščina – dvopredmetna pedagoška smer	ure	Bolonjski dvopredmetni študijski program Slovenistika – dvopredmetna pedagoška smer	ure
1. letnik		1. letnik prve stopnje	
Slovenski knjižni jezik I	120	Fonetika in fonologija slovenskega knjižnega jezika	45
Uvod v slovansko jezikoslovje	30	Družbene razsežnosti slovenskega jezika	30
Stara cerkvena slovanščina	30	Morfologija slovenskega knjižnega jezika	45
		Jezikoslovni izbirni predmet	60
2. letnik		2. letnik prve stopnje	
Slovenski knjižni jezik II	120	Skladnja slovenskega knjižnega jezika	45
<i>Zgodovina slovenskega knjižnega jezika</i>	60	<i>Zgodovina slovenskega knjižnega jezika</i>	30
		Besedotvorje slovenskega knjižnega jezika	45
		Besediloslovje	30
3. letnik		3. letnik prve stopnje	
Slovenski knjižni jezik III	90	Pregled zgodovine slovenskega jezika	30
Zgodovinska slovnica in dialektologija I	75	Leksikologija	45
Izbirni diplomski seminar iz slovenskega jezika	30	Slovenska frazeologija	45
		Jezikoslovni izbirni predmeti	45
4. letnik		1. letnik druge stopnje	
Slovenski knjižni jezik IV	90	Slovnica znanstvenega in strokovnega jezika	30
Zgodovinska slovnica in dialektologija II	90	Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje	30
Izbirni diplomski seminar iz slovenskega jezika	30	2. letnik druge stopnje	
		Jezikoslovni magistrski seminar	30
Skupaj ur jezikoslovnih predmetov	765	Skupaj ur jezikoslovnih predmetov	585
od tega zgodovina knjižnega jezika v odstotkih	60 8 %	od tega zgodovina knjižnega jezika v odstotkih	30 5 %
od tega zgodovinsko jezikoslovje v odstotkih	225 29 %	od tega zgodovinsko jezikoslovje v odstotkih	30 5 %

Tabela 5: Primerjava obsega vsebin s področja zgodovinskega jezikoslovja na predbolonjskem in bolonjskem študijskem programu slovenščine na Oddelku za slovenistiko FF UL

37 Povečanje obsega vsebin s področja zgodovine jezika pri univerzitetnem študiju svetuje jezikoslovec Kozma Ahačič: »Kar se tiče samega dela na fakultetah pa bi si želel, da bi se okreplil zlasti zgodovinski del – pouk zgodovine jezikoslovja, zgodovine rabe jezika, zgodovinskega jezikoslovja, dialektologije. Torej tistih ved, ki so osnova za to, da lahko samostojno razmišljamo o sodobnem knjižnem jeziku« (Treven, Meglič 2024: 253).

VIRI IN LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma, 2021: 16. stoletje in jezikovni pouk slovenščine. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 31. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 231–242.
- BENEDIK, Metod (prev.), 1985: Žitje Konstantina (Cirila) in Žitje Metoda. *Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih: ob 1100 letnici Metodove smrti*. Acta ecclesiastica Sloveniae 7. 117–233.
- BEZLAJ, France, 1976, 1981, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika* I–V. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU.
- BROZOVIĆ, Dalibor, 1973: O ulozi Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 3. 35–63.
- FRITZ, Matthias, MEIER-BRÜGGER, Michael, ¹⁰2021: *Indogermanische Sprachwissenschaft*. 10., völlig neu bearbeitete Auflage. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.
- GIMBUTAS, Marija, 1971: *The Slavs*. Series Ancient Peoples and Places. London: Thames and Hudson.
- GRAD, Anton, 1958: Contribution au problème de la sonorisation des consonnes intervocaliques latines. *Linguistica* 3/2. 33–40.
- HOCK, Hans Henrich, ³2021 (¹1986): *Principles of Historical Linguistics*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.
- HOLZER, Georg, 1995: Die Einheitlichkeit des Slavischen um 600 n. Chr. und ihr Zerfall. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 41. 55–89.
- HOLZER, Georg, 2007: *Historische Grammatik des Kroatischen: Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang.
- HOLZER, Georg, 2020: *Untersuchungen zum Urslavischen. Einleitende Kapitel, Lautlehre, Morphematik*. Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien: Peter Lang.
- JIREČEK, Constantin, 1911, 1918: *Geschichte der Serben* I–II. Gotha: Friedrich Andreas Perthes A.-G.
- KLOTZ, Emanuel, ²2023 (¹2017): *Urslawisches Wörterbuch*. Wien: Facultas.
- KRAHE, Hans, ¹1945 (⁶1985): *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Sammlung Götschen. Berlin: Walter de Gruyter.
- LAZARIDIS, Iosif, PATTERSON, Nick, ANTHONY, David, idr., 2025: The genetic origin of the Indo-Europeans. *Nature* 639. 132–142.
- MALLORY, James Patrick, 1989 (2005): *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archeology and Myth*. London: Thames and Hudson.
- MEIER-BRÜGGER, Michael, ⁷2000 (⁸2001, ⁹2010): *Indogermanische Sprachwissenschaft*. 7., völlig neubearbeitete Auflage der früheren Darstellung von Hans Krahe. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- PICCHIO, Riccardo, 1991: *Slavia ortodossa e Slavia romana. Letteratura della Slavia ortodossa (IX–XVIII sec.)*. Bari: Dedalo. 7–83.

- PIK 2022 = *Predmetni izpitni katalog za splošno maturo – Slovenščina*. Ljubljana: Državni izpitni center, Državna predmetna komisija za slovenščino za splošno maturo.
- REPANŠEK, Luka, 2016: *Keltska dediščina v toponimiji jugovzhodnega alpskega prostora*. *Linguistica et philologica* 33. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- REPANŠEK, Luka, 2022: Posoškovnetski areal v luči novejših epigrafskih najdb. *Arheološki vestnik* 73. 601–615.
- REPANŠEK, Luka, ŠEKLI, Matej, KUNTNER, Rok, BRENKO, Luka, 2022: *Indoevropski jeziki po kapljicah*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje, Oddelek za slavistiko).
- RIEKEN, Elisabeth, YAKUBOVICH, Ilya, SCHWEMER, Daniel, 2024: Eine neue Sprache im Hethiterreich: Der Fund der Kalašma-Tafel. *Archäologischer Anzeiger* 1. 11–35.
- SKUBIC, Mitja, ⁴2007 (¹1982): *Uvod v romansko jezikoslovje*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za romanske jezike in književnosti.
- Slovenistika 1 = *Slovenistika: Študijski program oz. smeri Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani: Slovenistika: prvostopenjski študijski program*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Slovenistika 2 = *Slovenistika: Študijski program oz. smeri Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani: Slovenistika: drugostopenjski študijski program*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Slovenščina 1998 = HLADNIK, Miran, NOVAK POPOV, Irena (ur.): *Slovenščina: Študijski program z literaturo in seznam predavanj za smer Slovenski jezik in književnost na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- SNOJ, Marko, ³2016 (¹1997, ²2003): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠEGA, Agata, 1998: Contributo alla conoscenza dei latinismi e romanismi antichi in sloveno. *Linguistica* 38/2. 63–85.
- ŠEGA, Agata, 2013: Quelques pistes pour l'investigation des traces des premiers contacts linguistique slavo-romans dans la toponymie slovène. *Linguistica* 53/1. 17–29.
- ŠEKLI, Matej, 2009: On Romance-Alpo-Slavic substitutional accentology: the case of the pre-Slavic masculine substrate place names in Slovene. Thomas Olander, Jenny Helena Larsson (ur.): *Stressing the past: papers on Baltic and Slavic accentology*. Amsterdam: Rodopi. 145–160.
- ŠEKLI, Matej, 2014 (2016): *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1: Od praindoevropščine do praslovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ŠEKLI, Matej (ur.), 2017: *Med Slovani / Among the Slavs*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. <<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-EKCNRAJE>>.
- ŠEKLI, Matej, 2018: *Tipologija lingvogeneze slovanskih jezikov*. *Linguistica et philologica* 37. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠEKLI, Matej, 2021: Slovenski jezik in *Slavia meridionalis*. Matej Šekli, Lidija Rezončnik (ur.): *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 31. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 11–23.

- ŠEKLI, Matej, 2022: Slovenski knjižni jezik in *Slavia Romana*. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik in književnost med kulturami*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 32. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- ŠEKLI, Matej, 2023: Nekatere glasovne lastnosti narečne slovenščine v poznosrednjeveških rokopisnih spomenikih. *Slavistična revija* 71/4. 447–462.
- ŠEKLI, Matej, 2024: Zakaj je jezik *Brižinskih spomenikov* zgodnja slovenščina? *Jezik in slovstvo* 69/1–2. 67–88.
- ŠEKLI, Matej, 2025: Slovenski jezik v kontekstu hipotetične srednjeevropske jezikovne zveze. *Slavistična revija* 73/2. 149–167.
- ŠTURM, Fran, 1928: Romanska lenizacija medvokaličnih konzonantov in njen pomen za presojo romanskega elementa v slovenščini. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 7. 21–46.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TREVEN, Matevž, MEGLIČ, Katarina, 2024: Kaj pomeni ljubezen do slovenščine? Intervju z dr. Kozmo Ahačičem. *Jezik in slovstvo* 69/4. 249–254.
- UN 2008 = POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca, idr., 2008: *Učni načrt: Slovenščina: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija: obvezni predmet in matura (560 ur)*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.
- UN 2025 = BREGAČ, Špela, idr., 2025: *Učni načrt z didaktičnimi priporočili: Slovenščina: splošno srednješolsko izobraževanje: obvezni predmet in matura (560 ur)*. Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, Zavod RS za šolstvo.

Slovenščina kot drugi in tuji jezik

Mojca Nidorfer

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko,
Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik
mojca.nidorfer@ff.uni-lj.si

Slovenistike na univerzah po svetu in motivacija študentov za izbiro lektorata ali študija slovenščine

Na univerzah izven Slovenije je slovenščina v obliki lektorata ali študijske smeri prisotna na okoli 60 univerzah; vsako leto se slovenščine uči na lektoratih ali jo študira približno 2000 študentov. Celovito strokovno, organizacijsko in finančno podporo slovenistikam zagotavlja program Slovenščina na tujih univerzah (STU), ki je vsebinsko in organizacijsko del Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik (CSDTJ) pri Oddelku za slovenistiko na Univerzi v Ljubljani Filozofski fakulteti. Program financira ministrstvo, pristojno za visoko šolstvo, pomemben partner pri izvedbi dejavnosti je tudi ministrstvo za zunanje zadeve, predvsem slovenska diplomatska predstavništva po svetu. Na univerzah po svetu slovenistične predmete poučuje trenutno 35 učiteljev slovenščine, ki so na delo napoteni iz Slovenije, ter okoli 90 profesorjev, zaposlenih na tujih univerzah. Poleg obravnave dejavnosti programa STU bo del prispevka posvečen tudi raziskavi motivacije tujih študentov za izbiro lektorata ali študija slovenščine.

1 Uvod

Slovenščina kot drugi ali tuji jezik je na univerzah izven Slovenije prisotna v 27 državah po svetu.¹ Najmočneje je zastopana v sosednjih državah, Avstriji, Hrvaški, Italiji in na Madžarskem, in sicer na skupaj 13 univerzah, saj v sosednjih državah živijo slovenske skupnosti, več zanimanja za slovenščino pa je tudi zaradi aktualnih ter zgodovinskih povezav z najbližjimi državami. Največ slovenistik² sicer deluje na evropskih državnih univerzah, večinoma v glavnih mestih držav ali v uglednih univerzitetnih središčih; izven Evrope, v oddaljenih državah, pa so slovenistike na Japonskem in Kitajskem (na treh univerzah) ter v državah, kjer živijo velike slovenske skupnosti izven Slovenije – v ZDA in Argentini (na skupaj šestih univerzah).

1 Natančnejši, aktualni podatki so objavljeni na spletni strani <<https://centerslo.si/na-tujih-univerzah/>>.

2 Slovenistika je opredeljena kot znanstvene discipline, ki preučujejo in omogočajo poučevanje slovenskega jezika, književnosti in kulture (Pravilnik programa 2021: 1), in je kot takšna na univerzah po svetu vključena v študijske programe.

Slovenistični programi se na vseh 57 univerzah izven Slovenije izvajajo v obliki lektoratov, ki vključujejo jezikovne vaje, seznanjanje s slovensko kulturo, posebej s književnostjo, in posamezne slovenistične predmete, ki so del študija npr. južnoslovanskih ali slovanskih jezikov, na 28 univerzah pa je slovenistika akreditirana kot posebna študijska dodiplomska oziroma podiplomska smer. Letno na teh univerzah študij glede na letna poročila učiteljev v zadnjih desetih letih zaključi povprečno 50 diplomantov slovenščine, nekaj deset magistrantov in eden do pet doktorantov z zaključno nalogo na slovenistično temo.

Za organizacijsko, finančno in strokovno podporo dejavnostim programa in razvoj sodelovanja na področju slovenistike na univerzah izven Slovenije ter sodelovanje z učitelji skrbi program Slovenščina na tujih univerzah (STU), ki je del Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik (CSDTJ) pri Oddelku za slovenistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. To nalogo Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta opravlja vse od 60. let 20. stoletja, in sicer v sodelovanju z ministrstvom, pristojnim za visoko šolstvo (od leta 2023 Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in inovacije – MVZI), ki program tudi financira.³

Pravna podlaga za delovanje programa STU je vključena v Zakon o visokem šolstvu (ZViS, Uradni list RS, št. 67/93 z dne 17. 12. 1993 in ZViS-1, Uradni list RS, št. 56/2025 z dne 25. 7. 2025), kjer je kot ena od nacionalno pomembnih nalog opredeljena tudi skrb za razvoj in učenje slovenščine, natančneje »lektorati slovenskega jezika na univerzah v tujini«.

Pomemben del dejavnosti programa STU je spremljanje položaja slovenistik na univerzah po svetu v sodelovanju učiteljev in partnerskih univerz ter odzivanje na hitro spreminjajoče se družbene razmere. Predmeti in študijske smeri morajo biti na vsakih nekaj let ponovno akreditirani, potrjeni s strani univerz ali posebnih državnih institucij, zato so spremembe študijskih programov in vsebin predmetov pogoste. V ta namen smo med študenti slovenščine na univerzah po svetu, bodočimi diplomanti, ki bodo v nekaj letih stopili na trg dela, do sedaj izvedli tudi dve raziskavi, prvo leta 2004, drugo pa 20 let kasneje, leta 2024. V nadaljevanju prispevka bo predstavljena raziskava, opravljena leta 2024, ki jo bomo primerjali z rezultati raziskave iz leta 2004.

³ Več o tem gl. Zgodovina Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik, Kržišnik idr. 1999, Nidorfer Šiškovič 2019a, 2019b.

2 Razvoj in dejavnosti programa STU

Kratek pogled v zgodovino meduniverzitetnega sodelovanja na področju slovenistike pokaže, da je bilo na tujih univerzah največ strokovnega interesa za študij in raziskovanje slovenščine na oddelkih za južnoslovanske in slovanske jezike, pri učiteljih in raziskovalcih tega področja, saj je slovenščina del te skupine jezikov. Najstarejša katedra za slovenščino je bila ustanovljena na univerzi v Gradcu leta 1811, druga na univerzi na Dunaju leta 1849,⁴ tretja na univerzi v Zagrebu leta 1874. To so bila univerzitetna središča, ki so bila najbližje krajem s slovenskim prebivalstvom, na omenjenih univerzah so se stalno izobraževali, študirali in delali tudi Slovenci (prim. Cindrič 2009). Kasneje, v začetku 20. stoletja, in zlasti po ustanovitvi ljubljanske univerze, se je interes razširil, predavanja in lektorate slovenščine so začeli izvajati tudi v drugih univerzitetnih središčih slovanskih držav – Beogradu, Pragi, Bratislavi, Krakovu itn., v drugih državah pa so slovenistike v večji meri začele delovati od 60. let naprej, še intenzivneje so se odpirale po osamosvojitvi Slovenije, od 90. let naprej in po letu 2000, in sicer zaradi podpore slovenske države, da bi postala prepoznavnejša in se uveljavila na vseh področjih mednarodnega sodelovanja. Program STU je v zadnjih 20 letih postal prepoznaven kot uspešen pri izvedbi svojih dejavnosti: uveljavljanju slovenskega jezika, literature in kulture, spodbujanju akademskih povezav, sodelovanju s slovenskimi skupnostmi ter mednarodni promociji Slovenije.

2.1 Izvajanje programa slovenistik in obštudijske dejavnosti

Lektorate slovenščine in slovenistične študijske programe izvajajo učitelji oziroma lektorji, med katerimi jih je 35 zaposlenih na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, na delo pa so napoteni na univerze v tujini. Za vzpostavitev akreditiranih študijskih programov in slovenističnih predmetov so pomembni nosilci programov, in sicer na tujih univerzah zaposleni habilitirani učitelji, ki izvajajo predmete najpogosteje v okviru oddelkov južne slavistike, slavistike oziroma modernih jezikov, na univerzah po svetu je takšnih profesorjev okoli 90 (gl. Letno poročilo Centra 2024).

Učitelji lektorji so ključni tudi za razvoj lektoratov in študijev slovenščine, raziskovanje na področju slovenistike, mentorstvo študentom in za vzdrževanje strokovnih stikov ter spodbujanje akademskih izmenjav. S strani CSDTJ skrbimo za njihovo usposabljanje in strokovni razvoj, učna gradiva ter učenje, študij in raziskovanje slovenščine spodbujamo in podpiramo z izvedbo mednarodnih prireditev

⁴ Ustanovitelj oddelka za slavistiko Univerze na Dunaju je bil leta 1849 Franc Miklošič, kasneje tudi dekan fakultete ter rektor Univerze na Dunaju.

– znanstvene konference Simpozij Obdobja, dvotedenskega Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, Poletne šole slovenskega jezika in drugih tečajev, ki jih sofinancira MVZI, pa tudi Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu. Pomembno področje je finančna in organizacijska podpora dodatnim, obštudijskim dejavnostim, kot so jezikoslovni, literarni, prevajalski, filmski in drugi projekti ter ekskurzije v Slovenijo. Na vseh univerzah po svetu skupaj jih učitelji vsako leto izvedejo skoraj 300 (gl. Letno poročilo Centra 2024). V sodelovanju z oddelki na univerzah gostiteljicah in različnimi partnerji, predvsem diplomatskimi predstavništvi RS, slovenskimi društvi ter Javno agencijo za knjigo, Slovenskim filmskim centrom in drugimi ustanovami ter gospodarskimi organizacijami ta dejavnost na najvišji ravni znatno pripomore h kulturni promociji Slovenije po svetu.

3 Motivacija študentov po svetu za izbiro slovenščine

Motivacija spada med ključne dejavnike pri učenju drugega oziroma tujega jezika. Zoltán Dörnyei (1994, 2003) pri tem izpostavlja pomen t. i. vključujoče (angl. integrative) sestavine: učeči se je pozitivno naravnani proti drugi jezikovni skupnosti, jo spoštuje in se ji želi približati, se z njo sporazumevati. Osrednji vidik integrativne naravnosti je nekakšna psihološka in čustvena identifikacija s ciljno jezikovno skupnostjo.

Intenzivne družbene spremembe, ki jih prinašajo migracije (kot posledica ekonomskih, vojnih in tudi podnebnih razmer), spreminjajoči se trg dela in posledično spreminjajoči se univerzitetni trg, bi morale spodbujati motivacijo za učenje drugih jezikov. Vendar je velike spremembe v zadnjih letih povzročil tudi drugačen pristop k jezikovnemu učenju in rabi drugih jezikov, saj smo priča vedno večji dostopnosti strojnega prevajanja, vedno pogostejši uporabi umetne inteligence ter spletnih aplikacij za pomoč pri učenju in sporazumevanju v tujih jezikih (Stritar Kučuk, Pirih Svetina 2024). Obenem je postala standardna tudi stalna raba angleščine kot *lingue franca*, zlasti pri večini mladih, še posebej v razvitem svetu. Zanimanje in motivacija za vpis na študij jezika se tako v evropskih državah, če se osredotočimo predvsem nanje, zmanjšuje že leta, pri čemer niso nobena izjema tudi bolj razširjeni jeziki, kot so španščina, francoščina in ruščina (zadnja dodatno usiha tudi zaradi napada Rusije na Ukrajino leta 2022 in prekinitve sodelovanja). Spremljanje motivacije študentov in prilagajanje kurikulov jezikovnih predmetov in študijskih programov je zato pomemben vidik, ki ga je treba upoštevati pri načrtovanju dejavnosti.

Na tem področju je bilo opravljenih že več raziskav, neposredno ali posredno povezanih z dejavniki motivacije in s spremembami v družbi. V raziskavi leta 2022

(Dolar idr. 2022) so se avtorice osredotočile na generacijsko teorijo in generacijske spremembe, povezane s t. i. generacijo Z, v kontekstu poučevanja slovenščine kot tujega jezika. Po mnenju učiteljev – anketo jih je izpolnilo 42 –, so največje spremembe pri študentih opazne ravno pri manjši motivaciji študentov za učenje, tretjina učiteljev ocenjuje, da študentje redko delajo domače naloge in da niso motivirani za dodatne zunajkurikularne aktivnosti. Po drugi strani učitelji temu že prilagajajo metode poučevanja in dela (Dolar idr. 2022: 35–37). V raziskavi na Poljskem iz leta 2014, v kateri je sodelovalo 80 anketirancev – študentov slovenščine v Katovicah, Lodžu in Varšavi – in je bila namenjena proučitvi kakovosti študija slovenščine, so študente med drugim vprašali tudi o razlogih za vpis na študij slovenščine. Večina anketirancev je navedla, »da se je za študij slovenščine odločila, ker so želeli izvedeti več o Sloveniji, njenih prebivalcih in njihovem jeziku (69 %). Pogosto so o tem odločali tudi osebni stiki s Slovenci (23 %). Razveseljivo je, da je 28 odstotkov anketirancev pritegnil zanimiv študijski program (izbirno vprašanje z več možnimi odgovori), 32 odstotkov pa možnost zaposlitve« (Jugović idr. 2014: 150).

3.1 Raziskava o motivaciji med študenti slovenščine za vpis na lektorat ali študij slovenščine 2024

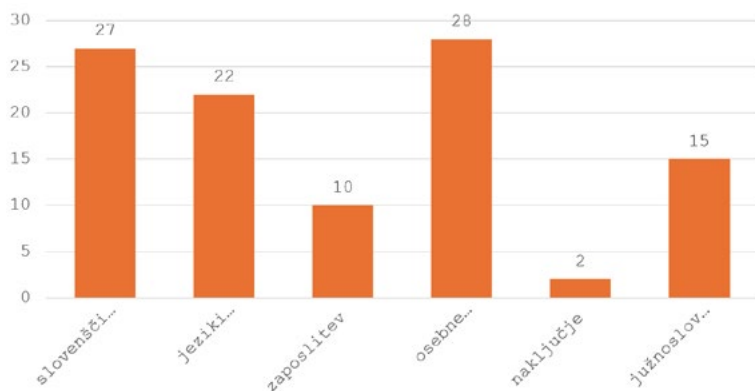
V oktobru leta 2024 (od 3. do 8. oktobra) smo izvedli raziskavo med študenti slovenščine na tujih univerzah o motivaciji in motivih, zaradi katerih so se vpisali na lektorat ali študij slovenščine. Za izvedbo anketiranja smo uporabili spletno orodje za ankete 1KA.⁵ Študente so k izpolnjevanju povabili njihovi lektorji. Anketo je izpolnilo 151 anketirancev, študentov in študentk, vpisanih na lektorat ali študijsko smer slovenščine na 18 univerzah: v Beogradu, Brnu, Buenos Airesu, Bukarešti, na Dunaju, v Gradcu, Granadi, Kijevu, Kölnu, Lizboni, Londonu, Lvovu, La Plati, Novem Sadu, Parizu, Pekingju, Sombotel in Trstu. V vzorec je bilo zajetih 8 % od 1858 študentov, ki so bili leta 2024/2025 vpisani na lektorate ali študije slovenščine (Letno poročilo Centra 2024).

Anketirancem smo postavili vprašanje v slovenščini s prevodom v angleščino, saj smo želeli, da vprašanje dobro razumejo in da lahko svoj odgovor napišejo bodisi v enem ali drugem jeziku, odvisno od njihovega znanja jezika. Vprašanje je bilo odprtega tipa, saj smo želeli, da anketirani napišejo čim več:

Kakšna je bila vaša motivacija, da ste za učenje/študij izbrali slovenščino? What was your motivation to choose Slovenian?

⁵ <<https://1ka.arnes.si/>>.

Odgovore anketirancev na zastavljeno vprašanje smo analizirali glede na motive, ki so jih navedli in jih evidentirali. Ugotovili smo, da so udeleženci (151) navedli skupaj 177 motivov, saj so nekateri navedli več kot en motiv za izbiro slovenščine. Motive, ki so jih anketiranci navajali kot razlog za vpis na slovenščino, smo lahko razvrstili v šest kategorij: (1) slovenščina in/ali Slovenija, (2) zanimanje za jezike na splošno, (3) možnost zaposlitve, (4) osebne zveze, (5) naključje in (6) zanimanje za južnoslovanske jezike.

Slika 1: Motivi za študij slovenščine 2024 (n = 177)

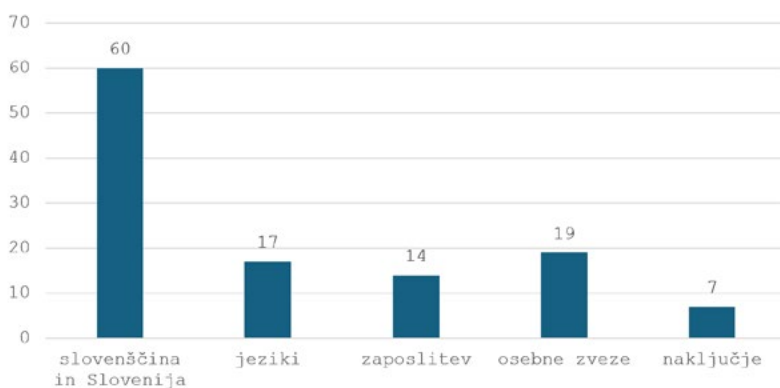
Največ študentov, 28, je kot razlog navedlo osebne zveze, 27 slovenščino in Slovenijo, 22-krat so navedli zanimanje za jezike na splošno, 15-krat svoje zanimanje za južnoslovanske jezike. Deset odgovorov je vsebovalo motiv, da se bodo lahko z znanjem slovenščine zaposlili, v dveh odgovorih je bilo kot razlog navedeno naključje.

Pomemben dejavnik, ki je zelo vplival na porazdelitev števila odgovorov, je bil, da je anketo izpolnilo kar 84 študentov iz držav, kjer živi številčnejša slovenska skupnost: 29 anketirancev na slovenistikah v sosednjih državah, 55 anketirancev pa na slovenistikah v Argentini in Srbiji. Anketirani iz sosednjih držav so navedli naslednje motive: družina, materni jezik (9), dvojezično območje in slovenska skupnost v državi (9), zanimiv jezik, slovanski jezik (9) in delo (3). Pri anketirancih iz drugih, tudi bolj oddaljenih držav z močno slovensko skupnostjo so prevladovali naslednji motivi: predniki, družina (25-krat od 34 navedb iz Argentine) in podobnost jezikov (11-krat od 20 navedb motivov iz Srbije). Za razliko od teh motivov študenti na slovenistikah v slovanskih državah (kjer ni slovenske skupnosti), tj. na univerzah v Brnu, Lvovu in Kijevu, med motivi niso navajali osebnih zvez, ampak zanimanje za slovenščino in Slovenijo: nov, zanimiv jezik, slovanski jezik, malo govorcev, lepa Slovenija. Razlogi za vpis na slovenščino pri študentih v drugih, neslovanskih

državah (Pariz, Köln, Peking, Lizbona, London, Granada) pa so poleg omenjenih bile tudi osebne zveze: nov (slovanski) jezik, prijatelji/družina, lepa Slovenija. Med zanimivimi lahko izpostavimo naslednja dva zapisa: »I picked Slovenian also because of my interest in a Slovenian band, Joker Out, who definitely directed my choice to that language specifically. The texts and lyrics are always a motivation for me to learn a language. (slov. »Slovenščino sem izbral/a, ker me zanima slovenska skupina Joker Out, ki je definitivno vplivala na mojo odločitev za točno ta jezik. Besedila in pesmi me vedno motivirajo, da se učim jezika.« prev. avt. prispevka)« in »I spent 1 day in Slovenia this summer and I liked it there, so I decided I would like to learn some basics and get back soon« (slov. To poletje sem v Sloveniji preživel/a en dan in mi je bilo všeč, zato sem se odločil/a, da se bi rad/a naučil/a nekaj osnov in prišel/la kmalu nazaj«, prev. avt. prispevka).

3.1.1 Primerjava rezultatov iz leta 2024 z raziskavo, opravljeno leta 2004

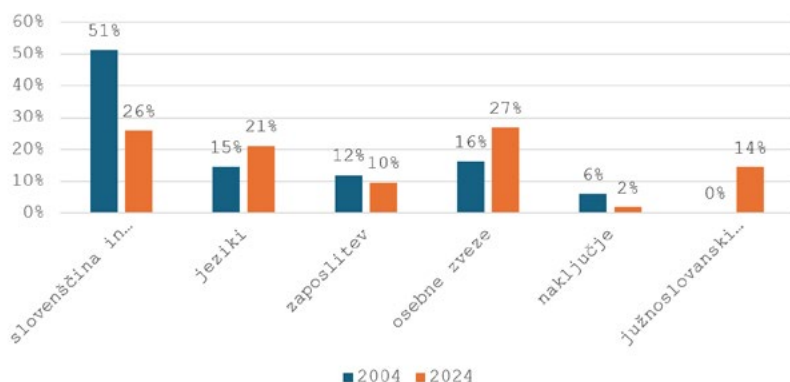
Leta 2004 smo v okviru programa STU izvedli prvo raziskavo med študenti slovenščine na univerzah po svetu, osredotočeno na razloge za izbiro študija slovenščine. V raziskavo je bilo vključenih 92 anketirancev, študentov, ki so bili vpisani na študijsko smer slovenščine. V svojih odgovorih so anketirani navedli 117 motivov za izbiro slovenščine, nekateri so jih navedli tudi po več, zato je število motivov preseglo število anketirancev. Po opravljeni analizi odgovorov so se pokazale naslednje kategorije motivov: (1) slovenščina in Slovenija, (2) zanimanje za jezike na splošno, (3) možnost zaposlitve, (4) osebne zveze, (5) naključje. Podatki so prikazani na sliki 2.

Slika 2: Motivi za študij slovenščine 2004 (n = 117)

Največkrat navedeni motiv za izbiro študija slovenščine v odgovorih anketiranih, napisali so ga 60-krat, je bil slovenščina oziroma Slovenija. Precej manj pogosti so bili trije motivi, ki so si po deležih precej blizu: osebne zveze (19 odgovorov), zanimanje za jezike na splošno (17 odgovorov) in da bodo s študijem slovenščine dobili zaposlitev (14 odgovorov). Presenetljiv je bil odgovor, da so se za študijsko smer slovenščina odločili po naključju (7 odgovorov). Na podlagi tega lahko sklepamo, da izbira študija ni bila premišljena oziroma dlje časa načrtovana odločitev oziroma posebna želja, ampak trenutna odločitev glede na okoliščine ob vpisu.

Primerjava podatkov obeh raziskav, tj. raziskave leta 2004 in raziskave leta 2024, ki jih prikazuje slika 3, kaže na določene podobnosti pri rezultatih. Pri obeh raziskavah so bile namreč kategorije motivov za vpis na slovenščino podobne.

Slika 3: Motivi za študij slovenščine – primerjava podatkov 2004 (n = 117) in 2024 (n = 177)

Hkrati primerjava rezultatov obeh raziskav pokaže, da je bila porazdelitev odgovorov 20 let kasneje drugačna. Najizrazitejša razlika se je pokazala pri motivih odločanja za izbiro učenja oziroma študija slovenščine zaradi zanimanja za slovenščino oziroma Slovenijo, saj je ta motiv 20 let kasneje polovico slabše zastopan: v letu 2024 predstavlja 26 odstotkov vseh odgovorov, leta 2004 pa je bil delež dvakrat večji – 51 odstotkov vseh odgovorov. Pomemben dejavnik, ki ga lahko navedemo za vpliv na takšen rezultat, je bil vstop 10 držav, tudi Slovenije, leta 2004 v Evropsko unijo in posledično povečano zanimanje za vse omenjene države in za študij jezikov teh držav. V tem obdobju smo tudi na Univerzi v Ljubljani, Filozofski fakulteti zaznali zelo visok vpis na zahodnoslovanske jezike, več kot 30 vpisanih na študij češčine, poljščine in slovaščine, ki je po začetku svetovne gospodarske krize, od leta 2008 naprej, precej upadel. Precej pogostejše kot leta 2004 so anketiranci leta 2024 navedli tudi motiv osebnih zvez kot prevladujoč za

izbiro slovenščine (27 % odgovorov, leta 2004 pa 16 %), v večji meri je bil v letu 2024 zastopan tudi motiv izbire slovenščine zaradi zanimanja za jezike na splošno (21 % odgovorov, leta 2004 pa 15 %). Ko k temu motivu, ki se osredotoča na zanimanje za jezike, dodamo v letu 2024 precej močno zastopan motiv interesa za študij južnoslovanskih jezikov (14 %), ugotovimo, da seštevek navedb obeh motivov predstavlja kar 35-odstotni delež v navedbi vseh motivov. Zanimanje za študij (južnoslovanskih) jezikov je bil zato najpogostejši motiv za vpis na lektorat ali študij slovenščine v letu 2024. Razlika oziroma prednost tega motiva pa ni tako velika, saj mu sledi s 27-odstotnim deležem motiv osebnih zvez in s 26-odstotnim motiv slovenščina in Slovenija. Študenti so se leta 2024 tudi manjkrat odločili za slovenščino po naključju (2 % odgovorov) glede na leto 2004 (6 % odgovorov), zaradi česar sklepamo, da so bile leta 2024 njihove odločitve za izbiro slovenščine bolj premišljene in vnaprej načrtovane.

Primerjava podatkov, ki smo jih pridobili v okviru obeh opravljenih raziskav, kaže, da je spremljanje motivacije pri študentih na univerzah po svetu za izbiro slovenščine, tj. lektorata ali študijske smeri, smiselno tudi v prihodnje, saj lahko tako ustrezno zaznamo spremembe in vsebine poučevanja ter dejavnosti prilagodimo motivaciji študentov. Ob tem pa je treba upoštevati tudi dejavnike vpliva, ki so specifični glede na regije in posamezne države.

4 Zaključek

Slovenistike na univerzah po svetu, okoli 60, so dinamičen organizem, na katerega vplivajo številni dejavniki tako v času njihovega vzpostavljanja kot tudi med izvajanjem programa lektorata oziroma študijske smeri. V okviru programa STU skušamo v sodelovanju z univerzami gostiteljicami in učitelji slediti spremembam in izzivom, tako da bi študentom ponudili kar čim boljše pogoje in vsebine za uspešno učenje ter poglobljen študij slovenščine in spoznavanje slovenske kulture, vse do vstopa na trg dela. Spremljanje motivacije za učenje in študij slovenščine ter sprememb razlogov za vpis na slovenščino je pri tem ključnega pomena. Doslejšnji raziskavi tega področja, tudi zadnja, ki smo jo opravili leta 2024, sta pokazali raznolikost kategorij motivov za vpis, ki se od prve opravljene raziskave v letu 2004 niso bistveno spremenile, spremenila pa so se razmerja med najpomembnejšimi motivi. Nanje v veliki meri vplivajo tako strokovni interesi kot tudi osebni razlogi študentov pa tudi družbene okoliščine, v katerih slovenistike delujejo.

VIRI IN LITERATURA

- BEŠTER, Marja, KRŽIŠNIK, Erika (ur.), 1999: *Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik* [zbornik CSDTJ], Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.
- CINDRIČ, Alojz, 2009: Študenti s Kranjske na Dunajski univerzi 1848–1918. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- DOLAR Kaja, PETRIC LASNIK, Ivana, SEITL, Petra, 2022: Novi časi in novi pristopi: generacija Z se uči slovenščine kot tujega jezika. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik*. Obdobja 41. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 31–38. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2022/11/Dolar_Obdobja-41.pdf>.
- DÖRNYEI, Zoltan, 1994: Motivation and Motivating in the Foreign Language Classroom. *The Modern Language Journal* LXXVIII/3. 273–284. <<https://www.jstor.org/stable/330107?origin=crossref>>.
- DÖRNYEI, Zoltan, 2003: Attitudes, Orientations, and Motivations in Language Learning: Advances in Theory, Research, and Applications. *Language Learning: A journal of Research in language Studies* 53/1. 3–32. <<https://doi.org/10.1111/1467-9922.53222>>.
- JUGOVIĆ, Tina, GOJKOŠEK, Mateja, ŠULER GALOS, Jasmina, 2014: Študij slovenščine na Poljskem z vidika študentov. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Zbornik 50. SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, 2019a: O slovenistikah in programu Slovenščina na tujih univerzah. Mojca Nidorfer Šiško, Simona Kranjc, Mateja Lutar (ur.): *Slovenščina in slovenistike na univerzah po svetu*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 9–14.
- NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, 2019b: Razvoj slovenistik na univerzah po svetu. Mojca Smolej (ur.): *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* [zbornik 55. SSJLK]. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 188–195. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2019/06/55-SSJLK_Nidorfer-S%CC%8Cis%CC%8Ckovic%CC%8C.pdf>.
- Poročilo Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik 2024*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani; Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2025/06/Letno-porocilo-2024_splet.pdf>.
- Pravilnik programa Slovenščina na tujih univerzah*. Senat Filozofske fakultete 30. 6. 2021. <<https://www.ff.uni-lj.si/sites/default/files/documents/Pravilnik-programa-Slovenscina-na-tujih-univerzah.pdf>>.
- STRITAR KUČUK, Mojca, PIRIH SVETINA, Nataša, 2024: Študenti priseljenci in njihove slovenščine: pisna zmožnost udeležencev Leta plus. Slovenščina 2.0: Empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave 12/2. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 200–232. <<https://journals.uni-lj.si/slovenscina2/article/view/19119>>.
- Zakon o visokem šolstvu (ZViS), *Uradni list RS*, št. 67/93 z dne 17. 12. 1993 in nadaljnje spremembe.
- Zgodovina Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik*. <<https://centerslo.si/o-nas/zgodovina/>>.

Mihaela Knez

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta Oddelek za slovenistiko,
Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik
mihaela.knez@ff.uni-lj.si

Dopolnilni pouk slovenščine v evropskih državah

V prispevku je predstavljen dopolnilni pouk slovenščine, ki ga Slovenija za potomce slovenskih korenin organizira v evropskih državah. Skrb za ohranjanje slovenskega jezika v tujini obsega tako financiranje pouka kot tudi možnost stalnega strokovnega izpopolnjevanja učiteljev, zagotavljanje učnih gradiv in izvedbe raznih dejavnosti, s pomočjo katerih skušajo učitelji udeležencem dopolnilnega pouka slovenskega jezika približati slovenski jezik, stvarnost in kulturo.

1 Uvod

Dopolnilni pouk slovenščine (DPS) v evropskih državah¹ poteka na podlagi *Zakona o osnovni šoli* (ZOsn, Ur. l. RS 12/1996), *Zakona o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja* (ZOVFI, Ur. l. RS 12/1996), *Zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*² (ZORSSZNM, Ur. l. RS 43/2006) in nekaterih meddržavnih sporazumov o sodelovanju na področju kulture in

1 V pričujočem članku ne obravnavamo poučevanja slovenščine v zamejstvu v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, saj se je v teh državah ta poučevala in se še poučuje v skladu z relevantno manjšinsko zakonodajo ter presega problematiko našega prispevka, se pa dotikamo poučevanja slovenščine na Hrvaškem, saj je imela ta zaradi življenja v skupni državi SFRJ tam drugačen status. Možnost učenja slovenščine na Hrvaškem je v obdobju SFRJ predstavljala prej izjemo kot pravilo (Lokar 2014: 228). Poučevanje slovenščine se je v večjem obsegu vzpostavilo šele ob osamosvojitvi Slovenije, in sicer najprej predvsem v obliki DPS (prim. poglavje 2 v tem prispevku). Prav tako ne obravnavamo pouka slovenskega jezika in kulture v prekomorskih državah, saj ima tudi to področje posebne specifikke.

2 ZOsn v 8. členu zagotavlja, da se za otroke slovenskih izseljencev in zdomcev v državah, kjer prebivajo, v skladu z mednarodnimi pogodbami organizira pouk maternega jezika in kulture, ZOVFI pa v 81. členu zagotavlja finančna sredstva »za dopolnilni pouk slovenskega jezika za otroke slovenskih delavcev na začasnem delu v tujini«. Skrb za ohranitev in razvoj slovenskega jezika in kulture, kulturne dediščine in narodne identitete med Slovenci v zamejstvu in po svetu v 9. členu zagotavlja tudi ZORSSZNM, ki v 32. členu to pomoč jasneje opredeli – RS zagotavlja Slovincem v zamejstvu in po svetu pogoje za ohranjanje in učenje slovenskega jezika, tako da v evropskih državah, kjer živijo slovenski izseljenci in zdomci organizira dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture za otroke, mladostnike in odrasle ter omogoča štipendije za njihovo udeležbo na tistih šolah slovenskega jezika v Sloveniji, ki so namenjene poučevanju slovenskega jezika za Slovence zunaj RS, zagotavlja finančna sredstva za plačevanje najemnin za učne prostore v krajih, kjer izvajanje slovenskega dopolnilnega pouka ni mogoče v javnih izobraževalnih ustanovah. Opredeljena je tudi pomoč, ki se v tem členu izrecno ne nanaša na DPS v evropskih državah (omenja se v zvezi s poukom v zamejstvu in neevropskih državah), se pa v praksi ves čas izvaja. To so skrb za strokovno izpopolnjevanje učiteljev v Sloveniji, pošiljanje učbenikov in drugih učnih sredstev ter delno kritje materialnih stroškov, ki nastajajo pri pouku, izvedba strokovnih ekskurzij za učence in dijake, podpora razvoja učenja slovenskega jezika na daljavo z uporabo sodobnih informacijsko komunikacijskih tehnologij in spodbujanje mlajše generacije k učenju ter ohranjanju slovenskega jezika preko staršev, učiteljev in diplomatsko-konzularnih predstavništev RS. Dostopno na: <<https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO4387>>.

izobraževanja.³ Cilj DPS je ohranjanje in razvijanje slovenščine pri Slovencih po svetu, krepitev njihove slovenske identitete, pripadnosti slovenskemu narodu in stikov z matično domovino. Učenci pri DPS razvijajo sporazumevalno zmožnost v slovenščini, sposobnost medsebojnega (spo)razumevanja, lastno raznojezičnost, pridobivajo, razvijajo in poglobljajo svojo jezikovno zavest ter krepijo svojo narodno identiteto in medkulturno zmožnost (Knez idr. 2016: 14). DPS je prostovoljen in za udeležence brezplačen, poteka enkrat na teden dve do štiri šolske ure. Prvenstveno je namenjen udeležencem s slovenskimi koreninami, starejšim od štirih let, v obstoječo skupino pa se lahko vključijo tudi udeleženci brez slovenskega ozadja.⁴ Glede na različne okoliščine se DPS izvaja v prostorih osnovnih in srednjih šol (zlasti v Nemčiji, Švici in Avstriji), slovenskih društev, na katoliških misijah in izjemoma tudi na slovenskih diplomatsko-konzularnih predstavništvi. Izvajanje DPS s svojo finančno in organizacijsko podporo omogoča Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje (MVI), za strokovno podporo učiteljem in razvoj področja pa je pristojen Zavod RS za šolstvo (ZRSŠ).

2 Začetki dopolnilnega pouka slovenščine

Začetki DPS segajo v obdobje skupne države Jugoslavije, ko je bil v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja kot podpora otrokom slovenskih delavcev na delu v tujini pri ohranjanju narodne identitete vzpostavljen pouk jezika in kulture jugoslovanskih državljanov.⁵ Konec 60. let so bili namreč med Socialistično republiko Jugoslavijo in številnimi evropskimi državami sklenjeni meddržavni sporazumi o premikanju delovne sile med državami (Budja 2005: 30).⁶ DPS se je najprej razvil tam, kjer je bila slovenska zdomska skupnost najštevilčnejša. Potekal je v Nemčiji, Švici,

3 Prim. 2. člen *Sporazuma o sodelovanju v kulturi, izobraževanju, znanosti in tehniki med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Francije*, dostopno na: <https://www.arrs.si/sl/medn/dvostr/sporazumi/inc/sporazum-MVZT-IN-RA-Francija-07.PDF>, in 3. člen *Sporazuma o sodelovanju v kulturi med Vlado Republike Slovenije in Vlado Zvezne republike Nemčije*, dostopno na: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/69462>.

4 DPS se v nekem kraju ali državi vzpostavi na pobudo slovenskih združenj, diplomatsko-konzularnih predstavnikov RS v tujini ali posameznikov. Pogoji za nastanek nove skupine je vsaj pet udeležencev s slovenskimi koreninami, začetek pouka ni vezan na začetek šolskega leta (Motik idr. 2001: 34).

5 Predtem je učenje slovenščine pogosto potekalo le v okviru slovenskih katoliških misij, kjer so bili otroci v t. i. sobotnih šolah poleg verouka deležni tudi pouka slovenščine, v 90. letih pa so začeli organizirati tudi tečaje slovenščine za odrasle (prim. Štumberger 2007: 47). DPS je imel tekom let različna poimenovanja: delo v slovenskem jeziku z otroki jugoslovanskih državljanov, začasno zaposlenih v tujini, pouk maternega jezika in kulture v tujini, dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture v tujini, pouk slovenskega jezika in kulture s slovenskimi otroki v tujini (prim. Motik idr. 2001, Motik 2021: 142), s sprejetjem učnega načrta 2016 (Knez idr. 2016) pa se je ustalilo poimenovanje dopolnilni pouk slovenščine.

6 A. Budja ocenjuje, da se je med letoma 1966 in 1979, ko se je zaradi splošne gospodarske krize preseljevanje ustavilo, v države zahodne Evrope zaradi začasnega dela v tujini iz Slovenije letno preselilo več kot 10.000 oseb (Budja 2005: 30).

Belgiji, Franciji, Veliki Britaniji, Avstriji ter na Švedskem in Nizozemskem (Motik, Steiner 2013: 20). Od predpisov in tudi političnih usmeritev posameznih držav (oz. v primeru Nemčije tudi posameznih dežel) je bilo odvisno, katere pristojnosti pri njegovi izvedbi je imela Slovenije. Na Švedskem je bil npr. dopolnilni pouk slovenščine popolnoma v pristojnosti švedskih šolskih oblasti: poučevali so pedagoški delavci, ki so jih švedske šolske oblasti zaposlile ne glede na njihovo izobrazbo ali pedagoško usposobljenost, slovenske oz. jugoslovanske šolske oblasti pa pri tem niso imele nobenih pristojnosti (Budja 2005: 28).⁷ V nekaterih pokrajinah ZR Nemčije (Hessen, Bavarska, Severno Porenje - Vestfalija) so nemške šolske oblasti prevzele organizacijo in financiranje pouka, odločale o uporabi učbenikov in opravljale pedagoški nadzor, dokončno izbrale in sprejele v delovno razmerje pa so učitelje, ki so jih predlagale slovenske šolske oblasti. Ponekod, npr. v Švici in nemški pokrajini Baden-Württemberg (Steiner 1994: 12),⁸ pa je bil DPS popolnoma v pristojnosti Slovenije. V tem primeru so učitelji ostali v delovnem razmerju v Sloveniji, od koder so prejeli tudi plačo. Ko je število slovenskih zdomskih otrok upadlo in postalo premajhno, da bi plačilo učitelja še prevzemale tuje šolske oblasti, je financiranje DPS v vseh evropskih državah v celoti prevzela Slovenija, prostore za izvedbo pouka pa v skladu z meddržavnimi pogodbami ponekod še vedno zagotavljajo tuje šolske oblasti (npr. v Nemčiji, Švici, Avstriji).

Po slovenski osamosvojitvi se je izvajanje DPS razširilo še na področje bivše Jugoslavije. V začetku 90. let je bil DPS vzpostavljen na Hrvaškem (v šolskem letu 1993/94 v Splitu, leta 1994 na Reki, kasneje pa še v Istri, Gorskem kotarju in Osijeku), Srbiji (leta 1997 v Novem Sadu, kasneje pa še v Beogradu in drugih krajih), Bosni in Hercegovini (v šolskem letu 1994/95 v Sarajevu, leto kasneje v Tuzli, postopoma tudi drugod) ter Severni Makedoniji (leta 1998 v Skopju in leta 2007 v Bitoli).⁹

7 Budja to pripisuje takratni švedski priseljenki politiki, ki si je v nasprotju z nemško prizadevala, da se slovenski priseljenci in njihovi otroci ne bi vračali v domovino (Budja 2005: 28). Švedi so na Slovence gledali kot na Jugoslovane, zato so bili v švedskem institucionalnem življenju večinoma nevidni in so kot narod postali vidnejši šele z vstopom Slovenije v EU (Budja 2005: 32). Zaradi majhne številčnosti in razpršene poselitve so si morali zelo prizadevati za ustanavljanje skupin, ki bi bile dovolj velike, da bi se zanje lahko organiziral pouk materinščine v matičnih šolah in v okviru rednega šolskega časa. Ta se je pogosto izvajal v kombiniranih oddelkih in ob sobotah, leta 1978, ko je bil sprejet zakon, ki je vsakemu priseljenškemu otroku omogočal štiri ure maternega jezika tedensko, pa se je pokazala zadrega z učitelji, saj na Švedskem ni bilo mogoče najti dovolj učiteljev slovenščine, namestitvi učiteljev iz Slovenije pa so se švedske šolske oblasti upirale (Budja 2005: 242). DPS je po letu 1991/1992, ko so nastopile šolske reforme, ki so zaostrele pogoje, pod katerimi se je v šolah lahko izvajal oz. financiral pouk maternih jezikov (število udeležencev v skupini se je dvignilo), močno upadel in izginil iz švedskih šol ter se je odvijal le še v okviru posameznih slovenskih društev (Budja 2005: 58).

8 Prim. Štumberger 2007, Vižintin, 2018, Delavec Touhami 2021.

9 Prim. tudi Lokar 2013, Bukvič 2016, Koprivc 2016, Naceva 2021, Riman 2022.

Z leti, zlasti pa po osamosvojitvi Slovenije, se je narava DPS spremenila. Če je v 70. in 80. letih ta predstavljal predvsem pomoč otrokom in mladostnikom pri ohranjanju slovenščine in pridobivanju znanja o slovenski literaturi, zgodovini, geografiji in kulturi ter jim s tem po vrnitvi z začasnega bivanja v tujini omogočal čim lažjo ponovno vključitev v slovenski šolski sistem, je v 90. letih začel predstavljati tudi možnost začetnega učenja slovenščine za otroke, ki se slovenščine v tujem okolju niso naučili in so se želeli sporazumevati s starši in slovenskimi sorodniki.¹⁰ Poleg otrok so se začeli v pouk vključevati tudi odrasli. Slednje je bilo sprva bolj značilno za udeležence iz bivših jugoslovanskih republik, ki so pokazali tudi velik interes za pridobitev slovenskega državljanstva in selitev v Slovenijo, pa tudi za severno Francijo,¹¹ kjer ni bilo več slovenskega podmladka, sčasoma pa je začelo zanimanje odraslih za učenje slovenščine naraščati tudi v drugih evropskih državah (Donaj 2003).¹² Kmalu se je pokazalo, da je za razvoj in usmerjanje področja nujno vključiti tudi strokovnjake s področja slovenščine kot drugega in tujega jezika. Tako so bili poleg sodelavcev ZRSŠ v načrtovanje področja in izobraževanje učiteljev vključeni tudi sodelavci Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik (CSDTJ).¹³

Leta 2000 se je prvič začelo poučevanje slovenščine na daljavo (Gregl-Hrstič 2003: 31–32), ki je prevzelo prvotno nalogo DPS, saj je prvenstveno namenjeno govorcem slovenščine kot prvega jezika, ki so na krajšem bivanju v tujini oz. želijo s šolanjem nadaljevati v Sloveniji (npr. otroci pripadnikov slovenske vojske in diplomatov na delu v tujini, gospodarstvenikov),¹⁴ zdomski otroci druge in tretje generacije pa se vanj vključujejo le izjemoma. Značilnost tega pouka je, da večinoma poteka individualno oz. v zelo majhnih skupinah, saj zaradi razpršene poselitve otrok (in tudi različnih časovnih pasov) pouka ni mogoče organizirati v večjih skupinah.

10 Spričevalo, ki so ga učenci DPS prejeli ob koncu leta, je še v prvem desetletju novega tisočletja vključevalo številčne ocene iz naslednjih predmetnih področij: slovenski jezik (slušno razumevanje, bralno razumevanje, govorno sporočanje, pismo sporočanje), spoznavanje Slovenije, slovenski jezik in književnost, splošna kultura, zgodovina slovenskega naroda in zemljepis Slovenije (primer spričevala je dostopen v Motik idr. 2001: 26). Zdaj dobijo udeleženci DPS le potrdilo MVI o rednem obiskovanju pouka, ki ga v nekaterih državah (npr. v Nemčiji) lahko priložijo rednemu šolskemu spričevalu.

11 Pouk je vrsto let potekal v Merlebachu, Aumetzu in Sallauminu.

12 V tem smislu pomembno vlogo opravljajo tudi lektorati slovenščine na tujih univerzah, ki jih koordinira CSDTJ.

13 Sodelavci CSDTJ so sodelovali pri rednih in začetnih usposabljanjih za učitelje DPS (Motik 1990a: 33), pri izvedbi testiranja učencev v deželi Baden-Württemberg z namenom priprave novega učnega načrta (Motik 1991: 13), pri pripravi učnih načrtov, učnih gradiv, usmeritev za izvedbo DPS in poletne šole, izbiri in drugem strokovnem razvoju področja (Motik 2021). Tesno strokovno sodelovanje je ostalo vse do danes.

14 V šolskem letu 2024/25 ga je v skladu z učnimi načrti za slovensko osnovno in srednjo šolo izvajalo 9 učiteljev, ki so sicer zaposleni na slovenskih šolah in pouk na daljavo izvajajo kot dodatno dejavnost, vanj pa je bilo vključenih več kot 80 učencev. S poukom na daljavo v prispevku mislimo na pouk s pomočjo videokonferenčnih orodij.

3 Učitelji dopolnilnega pouka slovenščine

DPS izvajajo t. i. napoteni in nenapoteni učitelji. Napoteni učitelji so učitelji, ki so v rednem delovnem razmerju na eni od šol v Sloveniji, delo učitelja DPS pa v tujini opravljajo za določen čas in se lahko, če želijo, vrnejo na matično slovensko šolo. Navadno izvajajo pouk v državi, v katero so napoteni, včasih (zaradi bližine) pa tudi v drugih državah.¹⁵ Večina jih opravi od 20 do 22 ur pouka na teden, izjemoma tudi več. Po izobrazbi so praviloma učitelji slovenščine ali učitelji razrednega pouka. Kjer zaradi razpršenosti krajev ali manjšega števila udeležencev ni mogoče zaposliti napotenega učitelja, DPS izvajajo honorarni sodelavci oz. nenapoteni učitelji. Ti so se večinoma v tujo državo preselili zaradi drugih okoliščin ali pa so bili tam že rojeni in so tudi sami del zdomske oz. izseljenske skupnosti. Nenapoteni učitelji večinoma nimajo ustrezne izobrazbe, so pa mnogi med njimi v svoji državi dejavni v prevajalskem ali pedagoškem poklicu. Včasih to delo opravljajo tudi slovenski študentje na začasnem študiju v tujini, upokojeni učitelji DPS ali učitelji, ki so sicer zaposleni v Sloveniji in DPS izvajajo kot dodatno delo na daljavo preko videokonferenčnih orodij. Kadar se DPS šele vzpostavlja in ni mogoče takoj najti ustreznega učitelja, ga začasno prevzamejo tudi slovenski lektorji na tujih univerzah. V preteklosti so zaradi kadrovskih težav DPS izvajali tudi duhovniki, ki so delovali na slovenskih katoliških misijah.¹⁶

Za usposobljenost učiteljev in drugo organizacijsko pomoč skrbi ZRSS, ki zanje vsako leto organizira poseben seminar, na katerem so jim predstavljeni različni pristopi pri poučevanju slovenščine, novosti v slovenskem šolskem sistemu ter vsebine s področja slovenske kulture in stvarnosti. Učitelji, ki se poučevanja DPS lotevajo prvič, so deležni posebnih priprav, na katerih se seznanijo z naravo in organizacijo dela, poučevanjem v heterogenih skupinah, metodiko in didaktiko slovenščine kot drugega in tujega jezika in obstoječimi učnimi gradivi.

Pri izvedbi pouka si učitelji pomagajo z učnim načrtom za DPS (Knez idr. 2016), ki ga je ZRSS leta 2016 pripravil s CSDTJ, ter učnimi gradivi CSDTJ in ZRSS, učbeniki, ki se uporabljajo v slovenskih šolah, pogosto pa s pomočjo otroške in mladinske periodike ter leposlovja in drugih virov učna gradiva pripravljajo sami. Značilnost DPS je velika heterogenost udeležencev – glede na starost in jezikovno predznanje. Zaradi majhnega števila prijavljenih ta pogosto poteka v heterogenih skupinah, kar za učitelje predstavlja poseben pedagoški izziv.

15 Tako npr. učitelj, ki deluje v Švici, izvaja pouk tudi v Kneževini Lihtenštajn in na Predarlskem v Avstriji, učiteljica, ki poučuje v Bruslju, poučuje tudi v Luksemburgu, učitelj, ki ima pouk v Stuttgartu in okolici, tedensko odhaja v Strasbourg, učiteljica, ki poučuje v Skopju, pa pouk izvaja še v Leskovcu v Srbiji.

16 Npr. Jože Kamin, ki deluje v Freyming-Merlebachu na severu Francije, Zvone Podvinski, ki deluje na Švedskem.

Zaradi vedno večjih finančnih omejitev v državnem proračunu, čemur botrujejo vedno višji stroški plač, se DPS vedno pogosteje izvaja s pomočjo nenapotenih učiteljev, ki za Slovenijo predstavljajo manjše finančno breme.¹⁷ Zaradi spreminjanja se števila udeležencev (različno močne generacije udeležencev, nastajanje novih skupnosti) je mrežo DPS težko načrtovati, zato je s strani finančnih odločevalcev nujno potrebno poglobljeno razumevanje področja in pripravljenost, da se, kjer to omogoča število udeležencev, zagotovi dovolj sredstev za zaposlitev napotnega učitelja.

4 Države in kraji, v katerih poteka DPS, ter število vključenih v šolskem letu 2024/25

V šolskem letu 2024/25 je po podatkih MVI in ZRSS DPS potekal v 21 državah.¹⁸ Izvajalo ga je 14 napotenih in 25 nenapotenih učiteljev, obiskovalo pa ga je 2079 udeležencev, od tega približno polovica odraslih. Število udeležencev se vsako leto (in tudi med letom) spreminja, medtem ko je število učiteljev in krajev, v katerih poučujejo, precej ustaljeno. Število vključenih v DPS je najvišje v državah nekdanje Jugoslavije, Nemčiji, Švici, Belgiji in Avstriji, podatki, ki jih navajamo v nadaljevanju, pa veljajo za šolsko leto 2024/25.

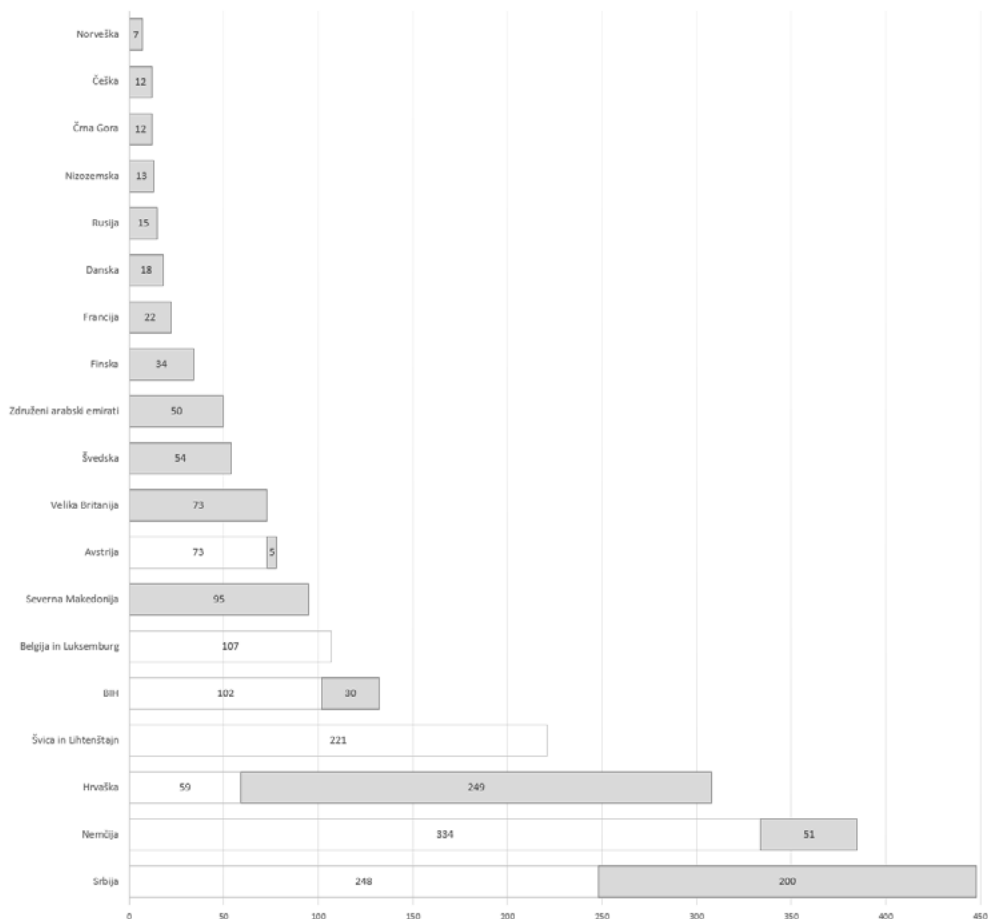
Največ udeležencev je DPS obiskovalo v Srbiji (448 udeležencev). Pouk je potekal v 20 krajih (v Smederevu, Kostolcu, Nišu, Beogradu, Subotici, Novem Sadu, Rumi, Vršču, Gudurici, Zrenjaninu, Pančevu, Kovinu, Veliki Gredi, Rumi, Irigu, Vrdniku, Sremski Mitrovici, Zaječarju, Boru in Leskovcu). Izvajali so ga štirje honorarni sodelavci in dve napoteni učiteljici.

Na Hrvaškem je delovalo devet učiteljev DPS, obiskovalo pa ga je 308 udeležencev. Edina napotena učiteljica je poučevala v Medmurju (v Čakovcu, Selnici, Svetem Martinu na Muri in Murskem Središču) in prek spleta še v Karlovcu, sicer pa so pouk izvajali honorarni učitelji, in sicer v Gorskem kotarju (v Prezidu, Tršču in Čabru), na Reki, v Pulju, Umagu, Lokvah, Buzetu, Bregani, Osijeku in Zadru,

17 Leta 1994 je npr. DPS obiskovalo 1305 otrok, poučevalo pa je 43 učiteljev, od tega 21 napotenih (Steiner 1994: 12), v šolskem letu 2024/25 pa je po podatkih MVI 2079 udeležencev poučevalo 14 napotenih in 25 nenapotenih učiteljev.

18 Aktualni podatki o številu udeležencev, ki obiskujejo DPS, so bili pridobljeni v korespondenci z vodjem področja na MVI Romanom Grudnom in svetovalko ZRSS za področje dopolnilnega pouka slovenščine Evo Jurman 12. 6. 2025. Avtorica prispevka sem sicer članica Komisije za učitelje slovenščine v tujini in stalna izobraževalka učiteljev DPS na pripravah za nove učitelje in letnih seminarjih. Aktualna imena učiteljev, njihovi kontakti in kraji, v katerih poučujejo, so dostopni na spletni strani ZRSS Slovenci po svetu – Stičišče: <<https://www.zrss.si/mednarodno-sodelovanje/sloven-ci-izven-meja/sloven-ci-po-svetu-sticisce/dopolnilni-pouk/drzave/>>. Med učitelje DPS je bila v šolskih letih 2023/24 in 2024/25 izjemoma vključena tudi učiteljica, ki je v okviru eksperimentalnega projekta večjezičnega šolanja slovenščino poučevala na Trbižu v Kanalski dolini. Ker gre za drugo vrsto pouka, ga v besedilu ne obravnavamo. V Madridu in Splitu DPS zaradi kadrovskih težav v šolskem letu 2024/25 izjemoma ni potekal.

kjer se je skupina DPS vzpostavila šele v šolskem letu 2023/24. Do šolskega leta 2024/25 je DPS potekal tudi v Splitu, trenutno pa se zaradi kadrovskih zadreg ne izvaja.¹⁹

Graf 1: Število vključenih v DPS v šolskem letu 2024/25 po državah

V Bosni in Hercegovini se je DPS udeleževalo več kot 130 udeležencev, od tega približno dve tretjini odraslih. Učence v Banjaluki, Prijedoru in Slatini ter v Sarajevu, Zenici, Kakanju in Brezi sta poučevali napoteni učiteljici, v Tuzli pa nenapotena učiteljica.

¹⁹ Slovenščina se na Hrvaškem od leta 2006 poučuje tudi po t. i. modelu C, po katerem se jezik manjšine poučuje kot ocenjevan izbirni predmet (2–5 šolskih ur na teden). Gre torej za šolski predmet in ne prostočasno dejavnost, kot je DPS. Sredstva za izvedbo pouka zagotavlja hrvaško ministrstvo za izobraževanje in znanost (Koprivc 2016: 70–78). Od leta 2012 poteka na pobudo Sveta slovenske nacionalne manjšine v Varaždinski županiji projektno poučevanje slovenščine in slovenske kulture na osnovnih šolah v Varaždinski županiji. Pouk financira slovensko ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, izvajajo pa ga učiteljice iz obmejnih slovenskih šol (Koprivc 2016: 85–88).

V Severni Makedoniji je bilo mogoče DPS obiskovati v Skopju in Bitoli. Vanj je bilo vključenih več kot 90 udeležencev. V vsakem od obeh krajev je poučevala ena nenapotena učiteljica. V Črni gori se je DPS vzpostavil šele v šolskem letu 2016/2017. Poteka le v Podgorici, izvaja ga nenapoteni učitelj. V šolskem letu 2024/25 ga je obiskovalo 12 udeležencev.

V Nemčiji delujejo štirje napoteni učitelji in dve honorarni sodelavki, v DPS pa je bilo vključenih 385 udeležencev. Pouk se je v živo izvajal v zveznih deželah, kjer živi največ Slovencev – na Bavarskem, v Baden-Württembergu, Hessnu in Berlinu. Poteka v 21 krajih: Sindelfingu, Pforzheimu, Stuttgartu, Schömbergu, Schorndorfu, Münchnu, Ingolstadt, Ulmu, Kirchheimu pod Teckom, Wittnau pri Freiburgu, Schwenningenu, Wormsu, Karlsruheju, Duttenu pri Heilbronu, Pfullingenu, Reutlingenu, Mannheimu, Frankfurtu, Berlinu in Falkenseeju. V Severnem Porenju - Vestfaliji je bil pouk organiziran na daljavo, izvajala pa ga je nenapotena učiteljica.

V Švici, Lihtenštajnu in na Predarlskem so DPS izvajali trije napoteni učitelji, skupaj pa je bilo v njihove skupine vključenih 221 udeležencev, od tega kar 40 predšolskih in 119 osnovnošolskih in srednješolskih otrok. Pouk je potekal v 11 krajih – v Baslu, Bernu, Liestalu, Oberentfeldnu, Zürichu, Winterthurju, Rickenbachu pri Willu, Luzernu, Embrachu (skupaj 196 udeležencev), v Eschnu v Kneževini Lihtenštajn (9 udeležencev) in Feldkirhu na Predarlskem v Avstriji (16 udeležencev). V Avstriji je DPS potekal še na Dunaju, kjer je poučevala ena napotena učiteljica, vanj pa je bilo v šolskem letu 2024/25 vključenih 73 učencev.²⁰

V Belgiji je DPS potekal v Bruslju (k pouku je hodilo 55 predšolskih in šolskih otrok, med katerimi so tudi govorci slovenščine kot prvega jezika) in Genku (obiskovalo ga je 15 odraslih), izvajala pa ga je ena napotena učiteljica. Ta je bila v šolskem letu 2024/25 zadolžena tudi za izvedbo pouka v Luksemburgu, kjer se je DPS udeleževalo 16 otrok.

Na Nizozemskem²¹ je bilo v DPS na daljavo vključenih 13 odraslih udeležencev, pouk pa je izvajala ena nenapotena učiteljica. Tako je bil DPS organiziran tudi v Veliki Britaniji (73 udeležencev, izvajala ga je nenapotena učiteljica) in Franciji (43 udeležencev, ob učiteljici, ki deluje v Belgiji, ga je izvajala še nenapotena učiteljica).

20 Ob DPS učiteljica v okviru avstrijskega šolskega sistema izvaja še pouk slovenščine kot prvega jezika, ki se učenec vpiše v šolsko spričevalo (v njem je zabeleženo, da je učenec obiskoval pouk, ne vpiše pa se ocene), pogoj za oblikovanje take skupine pa je vsaj 12 prijavljenih otrok. Za ta pouk, ki ga financirajo avstrijske šolske oblasti in ki je na Dunaju prvič stekel v šolskem letu 2016/17, se otroci za naslednje šolsko leto prijavijo na matičnih šolah ob koncu tekočega šolskega leta. Celostni opis poučevanja slovenščine v Avstriji (vključno s poučevanjem na avstrijskem Štajerskem in avstrijskem Koroškem) je natančno predstavljen v doktorskem delu D. Kern Andoljšek (Kern 2016).

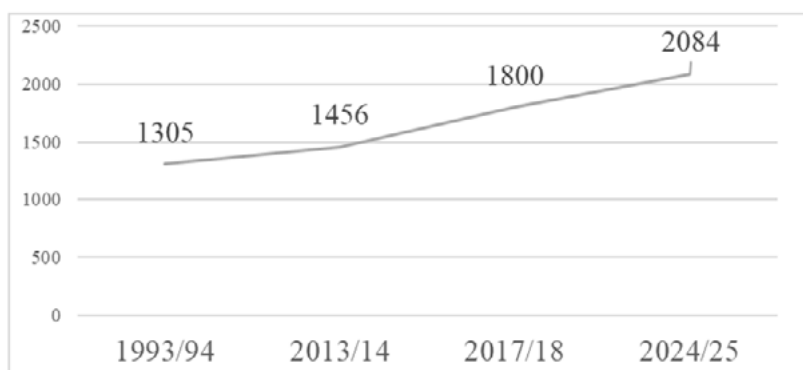
21 Pouk se je po krajši prekinitvi ponovno vzpostavil v šolskem letu 2014/15. Sprva je potekal v živo v Den Haagu, zdaj pa poteka le na daljavo.

V skandinavskih državah sta DPS izvajali dve nenapoteni učiteljici.²² V živo je potekal v Stockholmu in Malmöju ter občasno tudi v Kopenhagnu in Helsinkih, sicer pa so bili udeleženci deležni pouka na daljavo. Največ udeležencev (večinoma otrok) je bilo v DPS vključenih na Švedskem – 54. Sledijo Finska (34 udeležencev), Danska (18 udeležencev) in Norveška (7 udeležencev).²³

DPS je potekal še v Moskvi (15 udeležencev), Pragi (12 udeležencev) in Dubaju²⁴ (50 otrok). Slednjega so obiskovali predvsem otroci, katerih starši so na delu v Združenih arabskih emiratih. V vseh treh krajih so poučevale nenapotene učiteljice.

Od šolskega leta 2021/22 do šolskega leta 2024/25 je DPS potekal tudi v Madridu, zaradi pomanjkanja ustreznega učiteljskega kadra pa se trenutno ne izvaja.

Število udeležencev DPS iz leta v leto narašča – od osamosvojitve Slovenije do danes se je skoraj podvojilo.

Graf 2: Rast števila udeležencev DPS

Povečuje se tudi število držav, v katerih se DPS izvaja: v letu 2013/14 je pouk potekal v štirinajstih državah, v letu 2017/18 v sedemnajstih, v letih 2024/25 pa v enaindvajsetih.²⁵

²² Učiteljica, ki izvaja pouk v živo in tudi s pomočjo videokonferenc, živi na Švedskem, del pouka na daljavo pa izvaja nenapotena učiteljica, ki sicer živi v Moskvi.

²³ Na Finskem se je DPS začel v šolskem letu 1918/19, na Danskem v šolskem letu 2019/20, na Norveškem pa v šolskem letu 2023/24.

²⁴ Pouk se je prvič vzpostavil v šolskem letu 2022/23, obiskovalo pa ga je okoli 15 otrok.

²⁵ Viri podatkov: za šolsko leto 1993/94 gl. Steiner 1994: 12; za šolsko leto 2013/2014 je podatek iz osebnega arhiva avtorice, podatke za šolski leti 2017/18 in 2024/25 pa je posredoval MVI, pri čemer je število udeležencev za 2017/18 okvirno. Iz dostopnih virov je razvidno, da je število udeležencev DPS ob osamosvojitvi RS padalo: leta 1989/90 je bilo vanj vključenih 1643 otrok, leta 1990/91 1548 otrok (Motik 1991b: 11), leta 1994 1305 otrok (Steiner 1994: 12), potem pa je zlasti zaradi razširitve DPS na bivše države SFRJ število začelo počasi naraščati.

5 Druge dejavnosti, ki podpirajo učenje slovenščine v okviru DPS

Svoje znanje slovenščine lahko udeleženci DPS nadgrajujejo tudi pri drugih dejavnostih (Motik in Steiner v Knez idr. 2016: 9–10).²⁶ Učitelji DPS v sodelovanju z ZRSS zanje organizirajo razne ekskurzije v Slovenijo. To predstavlja eno od redkih priložnosti, da se med seboj povežejo učenci iz različnih krajev, v katerih poučuje njihov učitelj oz. skupine več učiteljev DPS. Ker učitelji v tovrstne ekskurzije pogosto vključijo tudi obisk slovenskih šol (največkrat tistih, na katerih so sami poučevali), pa je to tudi priložnost za navezavo stikov z vrstniki iz Slovenije.

Učitelji velikokrat v svojo sredo povabijo kakega uveljavljenega slovenskega ustvarjalca ali ustvarjalko. Ob takem dogodku se ponavadi sreča širša slovenska skupnost. Učenci DPS sodelujejo tudi pri različnih prazničnih in kulturnih prireditvah v slovenskih društvih in na vsakoletnem vseslovenskem srečanju Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu Dobrodošli doma. Nekateri udeleženci DPS opravljajo tudi slovensko bralno značko, so dejavni pri pripravi šolskega časopisa ali sodelujejo pri publikaciji slovenskih društev.²⁷ Z vsemi temi dejavnostmi učitelji DPS poleg učenja slovenščine in ohranjanja slovenske identitete slovensko skupnost tudi združujejo in povezujejo ter skrbijo za promocijo slovenščine, Slovenije in slovenske kulture.

Posebno pomoč pri učenju slovenščine predstavljajo za učence DPS tudi poletni tečaji oz. šole slovenščine, ki večinoma potekajo ob finančni podpori MVI in Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu.²⁸

Otrokom, ki so vključeni v DPS, je bila prvenstveno namenjena poletna šola, ki jo je od leta 1992 do leta 2023 organiziral ZRSS. Namenjena je bila otrokom, starim od 7. do 17. leta, oz. v zadnjih letih otrokom od 10. do 14. leta. Trenutno se poletna šola zaradi povečanja stroškov dela učiteljev DPS ne izvaja.²⁹ Učitelje DPS ZRSS

²⁶ Tudi te dejavnosti v veliki meri sofinancira Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in v okviru svojih razpisov tudi Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu.

²⁷ Primer takega glasila je npr. časopis Vrstice iz Švice, Kneževine Lihtenštajn in s Predarlskega, ki ga z učitelji DPS pripravlja Združenje staršev otrok dopolnilnega pouka slovenščine Martin Krpan. Dostopno na: <<https://www.dlib.si/results/?query=%27keywords=Zdru%C5%BEenje%20star%C5%A1ev%20otrok%20dopolnilnega%20pouka%20sloven%C5%A1%C4%8Dine%20Martin%20Krpan%27&publisher=Zdru%C5%BEenje%20star%C5%A1ev%20otrok%20dopolnilnega%20pouka%20sloven%C5%A1%C4%8Dine%20Martin%20Krpan&pageSize=25>> (dostopno 12. 6. 2025). Zapis o vtisih z ekskurzij, obiskih gostov iz Slovenije, kulturnih prireditvah in praznovanjih v društvih učitelji in učitelji in udeleženci DPS pogosto objavljajo na portalu Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu Slovenci.si: <<https://slovinci.si/>> (dostopno 12. 6. 2025).

²⁸ MVI in Urad Vlade RS s svojimi štipendijami omogočata vključitev v intenzivne tečaje slovenščine tudi odraslim udeležencem DPS (do 35. leta starosti). Vključijo se lahko 9-dnevni tečaj Halo, tukaj slovenski Mediteran, ki ga že 32 let organizira Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, ali v različne tečaje CSDTJ (poletno, zimsko, jesensko in spomladansko šolo).

²⁹ Začetki različnih oblik jezikovnega izpopolnjevanja v Sloveniji segajo že v konec 70. let prejšnjega stoletja, ko so

spodbuja, da organizirajo poletno šolo oz. intenzivne oblike učenja v času počitnic v državah, v katerih delujejo.

Od leta 2006 v Ljubljani poteka Mladinska poletna šola slovenščine (MPŠ), ki jo organizira CSDTJ in je največja med tovrstnimi prireditvami za otroke. Namenjena je mladostnikom, starim od 13 do 17 let, vanjo pa se vsako leto vključi od 110 do 130 otrok iz zdomstva, zamejstva in izseljenstva (v dvajsetih letih se je udeležilo več kot 2000 udeležencev). Če se prijavi dovolj otrok (za oblikovanje skupine so potrebne vsaj štiri prijave), ob MPŠ poteka tudi Poletni tečaj slovenščine za otroke (od 7. do 12. leta),³⁰ od leta 2020, ko se je zaradi korona virusa vzpostavila prva MPŠ po spletu, pa se lahko otroci in mladostniki, ki poleti ne morejo priti v Slovenijo, slovenščine učijo v intenzivnem 14-dnevnem tečaju po spletu. Učenci DPS, ki želijo po srednji šoli nadaljevati izobraževanje v Sloveniji, se lahko na CSDTJ vpišejo v specializiran tečaj, ki poteka v jesenskem (od oktobra do februarja) in spomladanskem semestru (od marca do junija), in sicer dvakrat na teden po 3 šolske ure preko Zooma, v vsakem semestru 80 ur.³¹ Zanje Urad Vlade RS namenja posebne štipendije.

Eno od poletnih oblik učenja slovenščine in spoznavanja slovenske kulture predstavlja tudi poletna tedna, ki ju organizirata obe krovni organizaciji za Slovence po svetu. Svetovni slovenski kongres že od leta 1996 organizira enotedenski Tabor slovenskih otrok po svetu,³² ki se ga vsako leto udeleži do 40 otrok med 9. in 15. letom starosti. Vsako leto poteka na drugem koncu Slovenije, vodijo pa ga voditelji, ki so se v preteklosti tega tabora tudi sami udeležili. Združenje Slovenska izseljenska matica pa v sodelovanju s Centrom šolskih in obšolskih dejavnosti, MVI

bila hkrati z začetki dopolnilnega pouka slovenščine organizirana tudi krajša bivanja učencev v Sloveniji. Pri tem so jih spremljali učitelji DPS. Dopoldne so bili učenci prisotni pri pouku v eni od slovenskih šol, popoldne pa so se v šolskem ali družinskem okolju ob prostočasnih dejavnostih družili z vrstniki. Po slovenski osamosvojitvi in reorganizaciji DPS pa je ZRSŠ leta 1992 (leta 1991 je poletna šola zaradi vojne odpadla) na OŠ Polzela prvič organiziral enotedensko poletno druženje slovenskih otrok v tujini, ki je z leti preraslo v dvotedenski tečaj. Vsako leto se je v to obliko vključilo od 50 do 60 otrok. Sprva so bili otroci nameščeni pri gostiteljskih družinah, ki so imele približno enako stare otroke, od leta 2000 pa je zaradi povečanja števila otrok (od 65 do 100 udeležencev) in težav pri iskanju ustreznih družin, ki bi bile v poletnem času pripravljene gostiti otroke, potekala v različnih dijaških domovih oz. centrih za šolske in obšolske dejavnosti (Motik 2003: 5). Vsebinsko so poletno šolo začrtali sodelavci CSDTJ (Knez 2003: 8–12, Motik 2021: 128–137). Zadnjič je bila poletna šola izvedena poleti 2023 v Tolminu kot enotedenski tečaj (v letu 2020 je zaradi izbruha korona virusa poletna šola odpadla, leta 2021 in 2022 pa je potekala v obliki enotedenskega tečaja na daljavo). V vseh letih njenega delovanja (od leta 1992 do 2023) se je udeležilo več kot 1500 učencev (podatki so bili pridobljeni v korespondenci s svetovalko za področje DPS Evo Jurman 12. 6. 2025).

30 Tečaj obsega samo dopoldanski pouk slovenščine in od pristojnih inštitucij ni sofinanciran. Povpraševanje po tečaju je precejšnje, a predstavlja pogosto za starše (še posebej iz bivših jugoslovanskih republik) prevelik finančni zalogaj, zato se ga udeleži zelo malo otrok.

31 Informacije o tečajih so dostopne na spletnih straneh CSDTJ: <<https://centerslo.si/za-otroke/>>.

32 Tabor je bil prvič organiziran leta 1996 na pobudo Slovencev iz Italije, udeležujejo pa se ga otroci s slovenskimi koreninami s celega sveta. Podatki o taboru so dostopni na: <<https://www.slokongres.com/projekti/tabor-slovenskih-otrok-po-svetu/>>.

in ZRSŠ od leta 2016 za enako stare otroke (od 10. do 15. leta) organizira poletno šolo Slovenščina malo drugače, kjer so otroci poleg učenja slovenščine deležni tudi posebnih likovnih delavnic, v katerih razvijajo svojo likovno ustvarjalnost, svoja dela pa ob zaključku prireditve predstavijo na posebni razstavi. Vsako leto se te prireditve udeleži med 20 in 25 otrok.³³

Vsi tečaji imajo podoben namen – udeleženci se izpopolnjujejo v slovenščini, poleg tega pa spoznavajo slovensko kulturo, naravne znamenitosti in slovensko stvarnost ter se družijo. Prav možnost medsebojnega druženja pri otrocih pomembno krepi zavedanje o lastni identiteti, ki jo lahko občutijo kot slovensko ali sestavljeno, bivanje in sporazumevanje v slovenskem okolju pa otrokom dodatno osmisli učenje slovenščine.

6 Sklep

Slovenija ima premišljeno urejen sistem DPS, ki ga odlikujeta razvejana mreža učiteljev in celovita skrb za strokovno podporo in kakovostno izvedbo pouka. Tako predstavlja za Slovence v tujini in tudi druge, ki se želijo vanj vključiti, dragoceno možnost za učenje slovenščine, spoznavanje slovenske kulture in krepitev vezi s Slovenijo. Kljub temu bi bilo smiselno izvesti poglobljeno evalvacijo obstoječega pouka in podrobneje raziskati dejanske jezikovne potrebe in zanimanja udeležencev DPS. Posebno pozornost bi veljalo nameniti vprašanju, kako v učenje slovenščine bolj pritegniti prvo generacijo zdomskih oz. izseljenskih otrok.

VIRI IN LITERATURA

- BUDJA, Augustina, 2005: *Slovinci na Švedskem: okvirno zgodovinski pregled. Landskrona*. <<https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-UCSWNOCV/77417cb4-7eac-4774-8a74-77d7fea68f83/PDF>>.
- BUKVIČ, Tatjana, 2016: Dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture v Republiki Srbiji: raziskava med učenci, starši in učiteljicami. *Slovenika* 2. 21–34.
- DONAJ, Vladimir, 2003: Dopolnilni pouk slovenščine v Nemčiji: pismo iz Berlina. *Slovenščina v šoli* 8/4. 13–18.
- GREGL-HRSTIČ, Mira, 2003. Primeri učenja slovenščine na daljavo. *Slovenščina v šoli* 8/4. 30–37.
- KERN, Damjana, 2016: Ohranjanje identitete s poučevanjem slovenščine med Slovenci v Avstriji. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- KNEZ, Mihaela, 2003: Poučevanje slovenščine v poletni šoli za otroke iz tujine. *Slovenščina v šoli* 8/4. 8–12.

33 Tudi ta šola se 2 leti v času korona virusa ni izvajala. Več o poletni šoli Slovenščina malo drugače: <<https://zdruzenje-sim.si/rodnagruha/2023/08/19/slovenscina-malo-drugace-poletna-sola/>>.

- KNEZ, Mihaela, PIRIH SVETINA, Nataša, MOTIK, Dragica, STEINER, Melita, 2016: *Dopolnilni pouk slovenščine v tujini. Učni načrt*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport in Zavod RS za šolstvo. <<http://www.zrss.si/pdf/Ucni-nacrt-dopolnilni-pouk-slovenscine.pdf>>.
- KOPRIVC, Marko, 2016: Analiza možnosti in izvajanja učenja slovenskega jezika v slovenski skupnosti na Hrvaškem. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- LOKAR, Metka, 2013: Zelen kot Slovenija in rdeč kot ljubezen: slovenski jezik med Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije. *Dve domovini / Two homelands* 38. 141–151.
- DELAVEC TOUHAMI, Mira, 2021: Ohranjanje slovenske identitete v okviru dopolnilnega pouka slovenščine v Zvezni republiki Nemčiji. Aščič, Erika (ur.): *Odgovorno ohranjajmo slovensko identiteto. 3. mednarodna konferenca Vzgoja za ljubezen dodomovine in države*. 146–153.
- MOTIK, Dragica, 1990: Strokovni seminarji za učitelje dopolnilnega pouka v tujini. *Ogledalo* 1/3. 32–33.
- MOTIK, Dragica, 1991a: Testiranje učencev v oddelkih dopolnilnega pouka. *Ogledalo* 2/2. 12–13.
- MOTIK, Dragica, 1991b: Učitelj na tujem – mnogo več kot le učitelj: seminar za učitelje dopolnilnega pouka maternega jezika v tujini. *Ogledalo* 2/4. 10–11.
- MOTIK, Dragica, STEINER, Melita, ŽUŽEJ, Vera, 1992: Učni program za pouk maternega jezika in kulture s slovenskimi otroki v tujini. *Vzgoja in izobraževanje* 23/4. 11–14.
- MOTIK, Dragica, 2003: O pouku slovenščine na stičišču jezikov in kultur: pogovor s pedagoško svetovalko Dragico Motik. *Slovenščina v šoli* 8/4. 2–7.
- MOTIK, Dragica, 2021: Skrb Republike Slovenije za ohranjanje slovenstva po svetu. Erika Aščič (ur.): *Odgovorno ohranjajmo slovensko identiteto. 3. mednarodna konferenca Vzgoja za ljubezen dodomovine in države*. 126–145.
- MOTIK, Dragica, STEINER, Melita, 2013: Slovenščina živi med Slovenci in njihovimi potomci po svetu: organizirano učenje slovenščine in ohranjanje slovenske kulture v okviru dopolnilnega pouka slovenščine na Hrvaškem združuje Slovence in njihove potomce po svetu. *Vzgoja in izobraževanje* 44/1. 19–24.
- NACEVA, Ivana, 2021: Vloga jezika pri ohranjanju etnične identitete med slovenskimi priseljenci v Severni Makedoniji. *Razprave in gradivo* 87. 151–171.
- RIMAN, Barbara, 2022: Razlogi za učenje slovenskega jezika na Hrvaškem. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik*. Obdobja 41. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 299–306.
- STEINER, Melita, 1994: Slovenske šole v tujini. *Otrok in družina* 43/4. 12.
- Slovenci po svetu*. <<https://slovenci.si/slovenci-po-svetu/>>.
- Slovenci po svetu – stičišče*. <<https://www.zrss.si/mednarodno-sodelovanje/slovenci-izven-meja/slovenci-po-svetu-sticisce/dopolnilni-pouk/>>.
- ŠTUMBERGER, Saška, 2007: *Slovenščina pri Slovencih v Nemčiji*. Ljubljana: Znanstveno raziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2018: Dopolnilni pouk slovenščine v Nemčiji: pomembna oblika povezovanja ter ohranjanja slovenskega jezika in kulture poleg organiziranega društvenega delovanja. *Slovenščina v šoli* 21/2. 4–19.

Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (ZORSSZNM). *Uradni list RS*, št. 43/2006 z dne 21. 4. 2006. <<https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2006-01-1836>>.

Tjaša Alič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko,
Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik
tjasa.alic@ff.uni-lj.si

Damjana Kern Andoljšek

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko,
Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik
damjana.kernandoljsek@ff.uni-lj.si

Interaktivna učna gradiva za (samo)učenje slovenščine kot neprvega jezika za otroke, najstnike in odrasle

Prispevek predstavlja možnosti samoučenja slovenščine kot neprvega jezika z interaktivnimi gradivi, ki jih razvija Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Ta gradiva omogočajo oziroma učinkovito podpirajo začetno učenje jezika za različne ciljne skupine: i-Križ kraž je namenjen predvsem neopismenjenim otrokom, i-Čas za slovenščino najstnikom, Slovene Learning Online pa odraslim uporabnikom. Ob koncu leta 2025 bo na voljo tudi novo interaktivno gradivo za odrasle priseljence iz različnih kulturno-jezikovnih okolij, ki ga razvijamo v okviru projekta Naslon.

1 Uvod

Razvoj spletnih tečajev za učenje tujih jezikov se je začel pred skoraj tremi desetletji (Brown Nielson 2022). Na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik (CSDTJ) smo sledili trendom in že zgodaj prepoznali potencial digitalnega okolja za širjenje dostopnosti do učenja slovenščine. V letih 2001–2006 je v okviru projekta *Slovenščina na daljavo* nastal prvi prosto dostopni spletni tečaj za učenje slovenščine na daljavo na začetni, nadaljevalni in izpopolnjevalni stopnji, namenjen odraslim uporabnikom (Jerman 2004; Zemljarič Miklavčič 2005). Njegovo nadgradnjo je predstavljala vzpostavitev spletnega portala *Slovene.si* (2012), ki je omogočal samostojno učenje slovenščine na ravni A1 po *Skupnem evropskem jezikovnem okviru* (v nadaljevanju *SEJO*). Med letoma 2006 in 2009 je CSDTJ sodeloval pri projektu *Tool for Online and Offline Language Learning* (Socrates, Lingua 2), v okviru katerega je bil vzpostavljen model kombiniranega učenja (angl. *blended learning*) slovenščine na ravni A2. Zaradi pospešenega

razvoja informacijsko-komunikacijske tehnologije se je v naslednjih letih pokazala potreba po sodobnejšem, tehnološko nadgrajenem učnem orodju za učenje slovenščine in leta 2015 smo na CSDTJ programu Tečaji slovenščine začeli z razvojem novega spletnega tečaja *Slovene Learning Online* (v nadaljevanju *Slonline*) (Alič, Jerman 2022).

Poleg tečajev za odrasle se je na CSDTJ v okviru programa Slovenščina za otroke in mladostnike izoblikoval tudi nabor interaktivnih gradiv za otroke in mladostnike, ki slovenščino usvajajo kot neprvi jezik. Pomemben prispevek na tem področju predstavlja projekt *WRILAB2*,¹ v okviru katerega je bil razvit spletni laboratorij za branje in pisanje v slovenščini kot drugem jeziku (Knez, Kern 2016), med novejšimi gradivi pa izstopata zlasti *i-Križ kraž*, namenjen še neopismenjenim otrokom, in *i-Čas za slovenščino*, prilagojen mladostnikom v začetni fazi učenja slovenščine.

Strokovna, vsebinska in tehnična zasnova interaktivnih učnih gradiv, s katerimi CSDTJ pomembno prispeva k razvoju sodobnih, starostno in jezikovno prilagojenih spletnih učnih rešitev za poučevanje slovenščine kot prvega jezika, je večinoma nastajala s podporo nacionalnih in evropskih projektov ter Univerze v Ljubljani.

2 Interaktivna gradiva za odrasle

V kontekstu hitrega tehnološkega napredka in vse večjih potreb po fleksibilnih oblikah učenja slovenščine se je tudi na področju poučevanja slovenščine kot prvega jezika pojavila jasna potreba po posodobitvi digitalnih učnih rešitev. Pri zasnovi novega spletnega tečaja *Slonline*² smo izhajali iz strokovne literature, programov in dokumentov, namenjenih za učenje, poučevanje in testiranje slovenščine kot prvega jezika (Alič, Jerman 2022: 12–13),³ pregledali smo obstoječe tuje spletne tečaje za učenje jezikov, sledili sodobnim smernicam poučevanja in učenja tujih jezikov na spletu ter upoštevali prednosti in omejitve, ki jih izpostavljajo raziskave podobnih tečajev (Retelj 2015; Pukšič 2015; Munday 2016; Heil idr. 2016; Brown Nielson 2022). Na tej osnovi smo razvili tečaj, ki uporabnice in uporabnike⁴ vodi skozi proces samostojnega in samousmerjenega učenja, tj. učenja, pri katerem učeči se sami usmerjajo oblikovanje, izvedbo in vrednotenje učnega procesa (Munday 2016: 85). Na spletu so (trenutno) dostopni trije moduli tečaja:

1 <<https://centerslo.si/za-otroke/projekti/wrilab2/>>.

2 <www.slonline.si>.

3 *Skupni evropski jezikovni okvir* (2011); *Preživetvena raven za slovenščino* (Pirih Svetina idr. 2004); *Slovenščina za tujce* (Ferbežar, Pirih Svetina 2002); *Sporazumevalni prag za slovenščino* (Ferbežar idr. 2004); učbeniki in priročniki za začetno učenje slovenščine, izdani na CSDTJ.

4 V nadaljevanju za oboje uporabljamo izraz uporabniki, moška oblika se tako nanaša na katerikoli spol.

prvi del spletnega tečaja *SLO 1* je bil objavljen 2017, drugi del *SLO 2* leta 2019, tretji *SLO 3* pa je na spletu dostopen od leta 2023.

2.1 Slovene Learning Online (Slonline)

Spletni tečaj *Slonline*⁵ je dostopen na računalnikih, mobilnih telefonih in tablicah in je prvi tečaj, ki omogoča samostojno učenje slovenščine s pomočjo prevodov v sedem jezikov (angleščino, francoščino, hrvaščino, italijanščino, nemščino, ruščino in španščino). Uporabniki si torej lahko pri učenju slovenščine pomagajo z jezikom, ki jim je že znan in s katerim si lahko olajšajo usvajanje novega jezika, učenje pa je dodatno podprto še s slikovnim in zvočnim gradivom, raznovrstnimi interaktivnimi nalogami ter krajšimi in daljšimi razlagami slovnice. Tečaj je namenjen vsem zainteresiranim za učenje slovenščine v krajevno in časovno fleksibilnem digitalnem okolju in tistim, ki se klasičnih tečajev v razredu ali prek spleta zaradi različnih razlogov ne morejo udeležiti. Brezplačno učenje jezika pa želimo omogočiti tudi Slovencem, ki živijo v zamejstvu in izseljenstvu, tujim študentom že pred njihovim prihodom v Slovenijo ter priseljencem. Konec julija 2025 je imel tečaj že več kot 56.800 registriranih uporabnikov iz 197 držav.⁶

Do vseh treh modulov tečaja: *SLO 1*, *SLO 2* in *SLO 3* uporabniki lahko dostopajo po brezplačni registraciji na vstopnem portalu. Znotraj prvih dveh modulov lahko izbirajo med 22 temami (npr. *Jaz sem*, *Moj dan*, *Hrana in pijača*, *Študij*, *Šola in delo*, *Prosti čas*, *Telo in zdravje*, *Moj dom*, *V mestu*, *Moja družina*), ki se nanašajo na vsakodnevne situacije in skupaj obsegajo 770 slovenskih besed, 550 sporazumevalnih vzorcev in 110 situacijskih dialogov. Pri vsaki temi je jasno navedeno, kaj se bodo naučili oz. katere jezikovne naloge naj bi znali v slovenščini opraviti. Modul *SLO 3* pa je namenjen učenju izbranih slovničnih vsebin: sedanjika, preteklika in prihodnjika v ednini, pridevnika in samostalnika v ednini v vseh sklonih ter nabora zaimkov, predlogov in najpogostejših vprašalnic. Vsako slovnično poglavje je svoja tema (10 tem; npr. *Sedanjik (ednina)*, *Preteklik (ednina)*, *Imenovalnik (ednina)*, *Mestnik (ednina)*), v okviru katere se uporabniki postopno učijo slovnične oblike in primere rabe, ki jih kasneje lahko zvadijo z različnimi tipi interaktivnih

⁵ Razvoj in vsebina prvih dveh modulov spletnega tečaja sta natančneje predstavljena v Alič, Jerman 2022. Predstavljeni so tudi rezultati ankete med uporabnicami in uporabniki tečaja.

⁶ Leta 2022, ko sta bila objavljena prva dva modula (*SLO 1* in *SLO 2*), smo med uporabniki izvedli raziskavo (Alič, Jerman 2022), v kateri smo evalvirali tečaj in uporabniško izkušnjo. Uporabniki so uporabnost tečaja ocenili s povprečno oceno 4,4 (od možnih 5). Kar 97,7 % anketiranih je izrazilo željo po nadaljevanju učenja slovenščine prek tečaja *Slonline*. Rezultati ankete so pokazali, da uporabniki najbolj pogrešajo slovnične razlage in vaje, zato smo leta 2023 objavili tretji modul, *SLO 3*, ki je osredotočen prav na slovnične teme.

nalog. Hkrati pa vsako slovnično poglavje vsebuje tudi krajše (tips&notes) in daljše slovnične razlage.⁷

Interaktivne naloge, s pomočjo katerih se uporabniki pri vseh treh moduli lahko učijo slovenščino, so razdeljene v štiri učne sklope, ki jim uporabniki lahko sledijo po vrsti ali jih izberejo glede na svoje učne potrebe: *Učenje*, *Utrjevanje*, *Produkcija*, *Ali znam?* V sklopu *Učenje* imajo osrednjo vlogo učne kartice, ki vključujejo zapis posameznih besed oziroma sporazumevalnih vzorcev v slovenščini. Kartice so dopolnjene z vizualnimi ponazoritvami (pri besedišču, kjer je besedo mogoče ponazoriti s fotografijo), zvočnimi posnetki (v SLO 1 in SLO 2 sta na voljo običajni in počasnejši izgovor besede oziroma sporazumevalnega vzorca, v SLO 3 počasnejšega ni več) ter prevodi. Sklop *Utrjevanje* vključuje predvsem izbirne naloge, pri katerih udeleženec po branju ali poslušanju izbere ustrezen prevod, zvočni posnetek ali fotografijo med tremi ponujenimi možnostmi. Pri vajah z daljšimi sporazumevalnimi vzorci se uporabljajo tudi naloge tipa »povleci in spusti«, ki omogočajo interaktivno razvrščanje besed na ustrezna mesta v povedi. Za razvoj produktivnih jezikovnih zmožnosti so v sklopu *Produkcija* vključene naloge za pisanje in govor, kot so zapis po nareku, prevajanje besed oziroma sporazumevalnih vzorcev ter snemanje lastne izgovorjave z možnostjo ponovnega poslušanja. Tudi v tem sklopu se naloge »povleci in spusti« uporabljajo za strukturiranje povedi, kar dodatno prispeva k razvoju komunikacijskih spretnosti. V zaključnem sklopu *Ali znam?* pa imajo uporabniki možnost samostojnega preverjanja svojega znanja – bodisi pri posameznih besedah bodisi pri sporazumevalnih vzorcih. Poleg interaktivnih nalog za usvajanje besedišča, sporazumevalnih vzorcev, izbranih slovničnih oblik in primerov rabe moduli vključujejo tudi daljša besedila: v moduli *SLO 1* in *SLO 2* so ta predstavljena v obliki dialogov, medtem ko modul *SLO 3* vsebuje naloge z daljšimi besedili, ki so namenjena razvijanju bralnega in slušnega razumevanja ter postopnemu usvajanju kompleksnejših jezikovnih struktur.

Uporabniki se lahko začnejo učiti po vrsti od začetka ali pa izberejo tiste vsebine, ki jih zanimajo oziroma jih potrebujejo glede na svoje učne potrebe. Možnost izbire modula, tematskih vsebin in učnih sklopov omogoča individualizacijo učnega procesa ter spodbuja notranjo diferenciacijo med učečimi se, medtem ko raznolikost interaktivnih nalog prispeva k večji pestrosti učenja in posledično k učinkovitejšemu usvajanju znanja (Retelj 2015: 75–76). Individualizirano in ciljno

⁷ V pripravi je modul *SLO 4*, ki bo uporabnikom omogočal učenje rabe dvojine in množine glagola, pridevnika in samostalnika. Razvoj vsebine, njen prevod v osem jezikov ter končna tehnična postavitev modula zahtevajo precejšnja finančna sredstva, ki trenutno še niso zagotovljena. Prvi del tečaja je sofinancirala Univerza v Ljubljani v okviru projekta *Izboljšanje procesa internacionalizacije slovenskega visokega šolstva*, drugi del je bil financiran iz tržnih sredstev CSDTJ. Realizacija tretjega dela pa je bila mogoča predvsem zaradi finančnih sredstev, ki jih je Univerza v Ljubljani namenjala za tečaj v okviru sredstev RSF.

usmerjeno učenje omogoča še v vseh treh moduli spletnega tečaja *Slonline* vgrajen programski algoritem, ki spremlja uporabnikov napredek in na podlagi doseženih rezultatov dinamično prilagaja izbor nalog znotraj posameznega učnega sklopa. Pomemben element motivacijske podpore predstavlja takojšnja povratna informacija: ob vsakem reševanju uporabniki prejmejo odziv v obliki pohvale, spodbudnega komentarja in emotikona. V primeru napačnega odgovora sistem prikaže pravilno rešitev ter kot naslednjo ponudi novo nalogo podobne zahtevnosti. Spletni tečaj vsebuje tudi elemente igrifikacije, ki motivirajo in pritegnejo k učenju: za dodatno utrjevanje besedišča vsaka tema vsebuje igro spomin ter križanke v formatu PDF, ki si jih poleg seznama besedišča in sporazumevalnih vzorcev uporabniki lahko tudi natisnejo. Uporabniki pri tečaju *Slonline* lahko svoje (pred)znanje preverjajo z različnimi vmesnimi in zaključnimi testi, kar dodatno prispeva k samoevalvaciji in večji preglednosti učnega procesa (Alič, Jerman 2022: 13–15).

3 Interaktivna gradiva za otroke in mladostnike

Učenje jezika pri otrocih in mladostnikih poteka drugače kot pri odraslih in zahteva didaktične pristope, ki upoštevajo kognitivne, socialne in jezikovne značilnosti teh starostnih skupin. Pri mlajših otrocih pomembno vlogo igrajo igra, slikovne in zvočne spodbude ter učenje v konkretnih vsakdanjih situacijah, medtem ko se jezikovno učenje pri mladostnikih učinkoviteje razvija skozi dejavnosti, ki spodbujajo aktivno sodelovanje, samostojnost ter povezovanje jezika z njihovimi interesi in socialnim okoljem (prim. Philp idr. 2021). V skladu s temi pedagoškimi smernicami je CSDTJ poleg gradiv za odrasle razvil tudi specializirana interaktivna gradiva, prilagojena mlajšim uporabnikom. Prvi korak na področju razvoja digitalnih učnih gradiv za otroke in mladostnike je predstavljal *Otroški kotiček*, ki je bil razvit v okviru spletnega tečaja *Slovenščina na daljavo* že med letoma 2001 in 2006. Gre za eno prvih interaktivnih spletnih učnih okolij, posebej zasnovanih za otroke, ki usvajajo slovenščino kot neprvi jezik. Gradivo je bilo tematsko strukturirano in je vključevalo različne naloge, podprte s slikovnim in zvočnim gradivom, ki so spodbujale prepoznavanje, razumevanje in rabo osnovnega besedišča ter sporazumevalnih vzorcev. Raznolike naloge so vključevale preproste interaktivne mehanizme z osnovno povratno informacijo o pravilnosti (Zemljarič Miklavčič 2006).⁸ V naslednjih letih je bil *Otroški kotiček* tehnično in vsebinsko nadgrajen ter preoblikovan v samostojen spletni tečaj, ki je predstavljal izhodišče za razvoj sodobnejšega, tehnično zahtevnejšega in didaktično premišljenega interaktivnega gradiva. Na tej osnovi sta bila razvita tudi *i-Križ kraž* za še neopismenjene otroke ter *i-Čas*

8 <<https://cs.ijs.si/tools/snd/>>.

za slovenščino za mladostnike v začetni fazi učenja. Ključne značilnosti, ciljne skupine in didaktične usmeritve obeh i-gradiv so predstavljene v nadaljevanju.

3.1 i-Križ kraž

Interaktivno učno gradivo *i-Križ kraž*⁹ je nastalo kot eden od rezultatov projekta *Razvoj učnih gradiv na področju slovenščine kot drugega/tujega jezika skozi izvedbo tečajev za različne ciljne skupine in seminarjev za njihove izvajalce* (2015) in predstavlja digitalno nadgradnjo učbenika *Križ kraž*, ki je bil razvit že v okviru projekta *Uspešno vključevanje otrok, učencev in dijakov migrantov v vzgojo in izobraževanje* (2008–2011). Gradivo je bilo v osnovi razvito predvsem za otroke priseljence brez predznanja ali z zelo omejenim predznanjem slovenščine, ki vstopajo v slovensko vzgojno-izobraževalno okolje in še niso opismenjeni. Zaradi prilagodljivosti in nevtralne zasnove pa je primerno tudi za druge otroke v zgodnji fazi učenja slovenščine kot neprvega jezika – ne glede na njihov izvor ali specifične okoliščine učenja. Interaktivno učno gradivo *i-Križ kraž* omogoča intuitivno usvajanje jezika ter temelji na didaktičnih načelih zgodnjega jezikovnega opismenjevanja, veččutne zaznave in igrivega, situacijsko naravnane učenja, pri čemer pomembno vlogo igra tudi uporaba sodobne tehnologije (Mayer 2013; Philp idr. 2021). Interaktivno gradivo tako kot učbenik vključuje tematsko strukturirane enote, ki obravnavajo otrokom bližnje kontekste, kot so družina, šola, hiša, hrana, oblačila, prosti čas ipd. Vsako enoto uvaja kompleksna ilustracija, ki zajema celotno besedišče poglavja in deluje kot vizualna iztočnica za nadaljnje delo. Uporabnik lahko prek glavnega menija sam izbere naloge, ki sledijo naslovni ilustraciji, pri čemer so dejavnosti razdeljene glede na jezikovne spretnosti in tip naloge. Med njimi so naloge slušnega razumevanja ter različne interaktivne jezikovne dejavnosti (spomin, prepoznavanje in razvrščanje besed ter sestavljanje črk v besede). Takšna struktura omogoča postopno in ciljno usmerjeno usvajanje osnovnega besedišča na uporabniku prijazen in vizualno podprt način. Dejavnosti so prilagodljive: uporabnik lahko izbere osnovno ali zahtevnejšo različico naloge tako, da prilagodi hitrost animacij in način izvedbe, kar spodbuja individualiziran pristop in omogoča prilagajanje učnega procesa kognitivnim in jezikovnim zmožnostim otrok. Interakcija z uporabniškim vmesnikom je intuitivna in prilagojena različnim stopnjam otrokovega razvoja, kar omogoča učinkovito in spodbudno učno izkušnjo.

Zasnova *i-Križ križa* temelji na veččutnem pristopu k usvajanju jezika, saj vključuje hkratno uporabo zvočnih in vizualnih spodbud, kar je ključnega pomena za otroke, ki ne prvi jezik usvajajo spontano, prek izkušenj iz vsakdanjega življenja

9 <<http://cs.ijs.si/tools/rpus/krizkraz/index.html>>.

in raznovrstnih senzoričnih spodbud (Philp idr. 2021). Pomemben element gradiva predstavljajo skrbno načrtovane ilustracije, ki so vizualno jasne, estetsko prijazne in prilagojene otroški zaznavi, s čimer dodatno podpirajo razumevanje pomena besed. Posebnost gradiva je tudi uporaba zvočnih posnetkov, kjer govorni model predstavljajo otroci. To predstavlja pomembno dodano vrednost, saj številni otroci, zlasti iz okolij, kjer je slovenščina manj prisotna, jezik običajno slišijo le v stikih z odraslimi – starši, starimi starši, učitelji ali drugimi avtoritetami –, redkeje pa jo uporabljajo v sproščenih, vrstniških situacijah, kjer se jezik naravno utrjuje skozi igro in vsakdanje sporazumevanje. Glas sovrstnika prinaša drugačno izkušnjo: je bližji, bolj domač in otrokom pomaga začutiti, da v novem jeziku niso sami. To spodbuja identifikacijo, zmanjšuje jezikovno distanco in krepi občutek, da tudi oni sodijo v novo jezikovno okolje.

Gradivo *i-Križ kraž* je dostopno na različnih digitalnih napravah (telefonih, tablicah, računalnikih ...), kar omogoča široko in fleksibilno uporabo v šolskem, vrtčevskem ali domačem okolju.

3.2 i-Čas za slovenščino

Interaktivno gradivo *i-Čas za slovenščino* je bilo oblikovano postopoma, skozi več razvojnih faz, povezanih z različnimi projekti, usmerjenimi v oblikovanje sodobnih učnih vsebin za poučevanje slovenščine kot neprvega jezika. Prva različica je nastala v okviru projekta *Razvoj učnih gradiv na področju slovenščine kot drugega/tujega jezika skozi izvedbo tečajev za različne ciljne skupine in seminarjev za njihove izvajalce* (2015),¹⁰ vsebinsko in tehnično pa je bila nadgrajena v okviru projekta *Nadgradnja učnega gradiva Čas za slovenščino 1 v digitalnem okolju in prilagoditev gradiva za pouk slepih in slabovidnih mladostnikov* (2021–2023).¹¹ Gradivo se konceptualno in tematsko navezuje na tiskani učbeniški komplet *Čas za slovenščino 1*, ki je bil razvit v okviru projekta *Uspešno vključevanje otrok, učencev in dijakov migrantov v vzgojo in izobraževanje* (2008–2011) in je namenjen začetnemu učenju slovenščine na ravni A1 po *SEJO*. Digitalna oblika gradiva omogoča uporabo v različnih učnih okoljih, samostojno ali v razredu, pri čemer jo je mogoče učinkovito kombinirati s tiskanim učbenikom ali uporabljati kot samostojno gradivo. Pri tem ohranja vsebino in strukturo ter vse temeljne didaktične značilnosti tiskanega

¹⁰ <<https://centerslo.si/za-otroke/projekti/razvoj-ucnih-gradiv/>>.

¹¹ <<https://centerslo.si/za-otroke/projekti/nadgradnja-ucnega-gradiva-cas-za-slovenscino-1-v-digitalnem-okolju-in-prilagoditev-gradiva-za-pouk-slepih-in-slabovidnih-mladostnikov/>>.

gradiva, hkrati pa jih nadgrajuje z interaktivnimi, vizualno podprtimi in tehnično prilagodljivimi rešitvami, ki so posebej prilagojene sodobnim učnim okoljem in potrebam mladostnikov.

Za to starostno skupino je pomembno, da jezikovno učenje poteka prek smiselnih, življenjsko relevantnih vsebin in v učnih okoljih, ki spodbujajo aktivno sodelovanje ter prispevajo k pozitivni učni izkušnji (Philp idr. 2021). Gradivo obsega pet enot, ki temeljijo na vsakdanjih situacijah, pomembnih za življenje in učenje mladostnikov: *Učim se slovenščino*, *Moja šola*, *Moj dan*, *Moj prosti čas* in *Gremo na ekskurzijo*. Vsaka enota pokriva osnovno besedišče in ključne komunikacijske vzorce, ki jih mladostniki potrebujejo za vsakdanje sporazumevanje. Tematske enote omogočajo postopno jezikovno napredovanje, hkrati pa so zasnovane kot samostojne celote, zato jih je mogoče uporabljati tudi ločeno – glede na predznanje, potrebe in interese učencev.

Vsaka enota je strukturirana v zaporedje nalog, ki učenca vodijo od začetnega spoznavanja besedišča do razumevanja in tvorbe besedil. Raznolikost nalog, njihova postopnost in tehnična zasnova omogočajo učečim se učinkovito razvijanje zmožnosti poslušanja, branja, pisanja in avdiovizualnega sprejemanja, obenem pa tudi leksikalne in oblikoskladenjske zmožnosti. Uporabniku prijazno okolje – z dobro strukturiranim menijem, ki je barvno usklajen z učbenikom, ter z uporabo ikon in postavitvijo nalog, ki omogočajo intuitivno premikanje med vsebinami in reševanje, – omogoča prilagoditev tempa, ravni zahtevnosti in načina učenja, kar podpira diferencirano in individualizirano učenje. Uvodni sklop nalog je namenjen učenju novih besed – s pomočjo zvočnih in slikovnih spodbud se učeči se v nalogah seznanja, prepozna, povezuje in zapisuje besede. Sledijo besedilne naloge, razdeljene na tri težavnostne stopnje: *Branje 1* in *Poslušanje 1* (enostavna besedila z osnovnimi informacijami), *Branje 2* in *Poslušanje 2* (srednje zahtevna besedila z več informacijami) ter *Branje 3* in *Poslušanje 3* (zahtevnejša besedila z večplastno vsebino). Težavnost nalog je določena tako z zahtevnostjo besedil kot tudi s stopnjo kognitivne obremenitve, vrsto jezikovne podpore in tipi nalog, ki vključujejo različne strategije razumevanja – od prepoznavanja konkretnih informacij do globalnega razumevanja, povezovanja pomenov in sklepanja, kar ustreza različnim opisnikom iz *SEJO*. Učeči se tako pri posameznih nalogah odgovarjajo na vprašanja, izbirajo pravilne rešitve, besedila dopolnjujejo z manjkajočimi besedami, razvrščajo replike v dialogu ali zaporedja dogodkov v besedilu ipd. Vsaka enota vključuje tudi samostojno slovnico poglavje, v katerem so predstavljene osnovne jezikovne strukture, ki jih učenci utrjujejo preko različnih tipov nalog. Vse naloge omogočajo sprotno samodejno preverjanje pravilnosti odgovorov in takojšnjo povratno informacijo – v

obliki označitve pravilnosti oziroma napake –, kar spodbuja sprotno spremljanje lastnega napredka in krepi samostojno učenje.

Didaktična zasnova interaktivnega gradiva *i-Čas za slovenščino* temelji na načelih veččutnega učenja jezika – naloge vključujejo kombinacijo vizualnih, zvočnih in interaktivnih dražljajev, kar olajša pomnjenje in spodbuja celostno razumevanje jezika. Vizualna podoba gradiva je prijazna in funkcionalna, fotografije podpirajo razumevanje vsebine, zvočni posnetki pa so artikulirani, naravni in posneti z mislijo na mladostniške uporabnike. Pomembna dodana vrednost digitalne različice *i-Čas za slovenščino* je vkomponiran slovar *SLOGOST*,¹² ki temelji na jedrnem besedišču za raven A1 in je bil razvit v okviru istega razvojnega projekta. Učečim se omogoča, da preverjajo pomen besed, vključenih v i-gradivo, kar je posebej dragoceno pri samostojnem učenju. Slovar vključuje tudi prevode v tri jezike – angleščino, albanščino in madžarščino –, s čimer pomembno pripomore k vključevanju učencev z različnim jezikovnim ozadjem in povečuje dostopnost gradiva (Klemen idr. 2023).

4 Zaključek

Predstavljena interaktivna učna gradiva za (samo)učenje slovenščine kot neprvega jezika za otroke, najstnike in odrasle – *i-Križ kraž*, *i-Čas* in *Slonline* – so rezultat večletnega razvoja digitalno podprtih pristopov k poučevanju in učenju slovenščine kot neprvega jezika. Skupne značilnosti predstavljenih gradiv so možnost samostojnega in samousmerjenega učenja, možnost izbire učne tematike oziroma učenja izbranih slovničnih vsebin, veččutni pristop, bogata vizualna in zvočna podpora, sprotna povratna informacija o uspešnosti reševanja ter vključevanje elementov igrifikacije – taka zasnova gradiv omogoča individualizacijo učnega procesa in učinkovito odzivanje na različne sporazumevalne potrebe uporabnikov.

Zavedamo se, da se področje spletnega poučevanja in učenja tujih jezikov razvija hitro in se nenehno spreminja. Želimo ostajati v stiku z mednarodnimi trendi poučevanja in učenja tujih jezikov na spletu ter še naprej razvijati sodobna, strokovno utemeljena in uporabnikom prijazna digitalna orodja za učenje slovenščine kot neprvega jezika za otroke, mladostnike in odrasle.

V prihodnosti načrtujemo nadgradnjo obstoječih gradiv, razvoj novih vsebin ter iskanje trajnostnih virov financiranja, s ciljem učenje slovenščine približati in ponuditi še širšemu krogu uporabnikov. Trenutno za tečaj *Slonline* pripravljamo modul *SLO 4*, ki bo obstoječi spletni tečaj vsebinsko dopolnil z dodatnimi slovničnimi vsebinami, v okviru projekta *Naslon – Nadgradnja spletnega tečaja Slonline*

12 <<https://lexonomy.cjvt.si/slovar-za-govorce-slovenscine-kot-drugega-in-tujega-jezika/>>.

– *mobilno in spletno učenje slovenščine za priseljence (2024–2025)*¹³ pa tečaj *Slonline* prevajamo v albanščino in zanj razvijamo mobilno aplikacijo, ki bo optimizirala učenje na mobilnih napravah ter uporabnikom omogočala učenje slovenščine tudi brez spletne povezave. Pri projektu *Naslon* nastaja tudi nov interaktivni učbenik *NASLON*. Ta bo vseboval vsebine, ki izhajajo iz realnih sporazumevalnih potreb priseljenih odraslih oseb v prvih fazah življenja v slovenskem okolju (npr. *Upravna enota, Delo in poklic*).

Pri razvijanju novih interaktivnih gradiv se odpirajo pomembna vprašanja o prihodnosti poučevanja slovenščine kot neprvega jezika v digitalnem okolju: kako zagotavljati tehnično in vsebinsko aktualnost gradiv, kako izkoristiti potencial sodobnih tehnologij za podporo učenju v razredu, in nenazadnje – kakšno vlogo ima pri učenju tujih jezikov umetna inteligenca. Sistematično zbiranje povratnih informacij o uporabniški izkušnji učenja s temi gradivi zato ostaja ključno za njihovo izboljšavo in nadaljnji razvoj. Z razvojem kakovostnih, dostopnih in tehnološko naprednih interaktivnih gradiv si bomo prizadevali še naprej omogočiti kakovostno učenje slovenščine kot neprvega jezika za otroke, mladostnike in odrasle.

VIRI IN LITERATURA

- ALIČ, Tjaša, JERMAN, Tanja, 2022: Slovenščina kjerkoli in kadarkoli: spletni tečaj za samostojno učenje slovenščine *Slovene Learning Online*. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik. Obdobja 41*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 11–22. <<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-41/>>.
- ALIČ, Tjaša, GRADIŠAR, Branka, JERMAN, Tanja, KETE MATIČIČ, Jana, 2019: *Slovene Learning Online: SLO*: <www.slonline.si>. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- ALIČ, Tjaša, JERMAN, Tanja, KLEMEN, Matej, KNEZ, Mihaela, 2023: *Slovene Learning Online 3: SLO 3*: <www.slonline.si>. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- BROWN NIELSON, Katharine, 2022: Language Learning in Online Environments. Nicole Ziegler, Marta González-Lloret (ur.): *The Routledge Handbook of Second Language Acquisition and Technology*. New York: Routledge. 233–245.
- FERBEŽAR, Ina, PIRIH SVETINA, Nataša, 2002: *Izobraževalni programi. Izobraževanje odraslih. Slovenščina za tujce*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo.
- FERBEŽAR, Ina, KNEZ, Mihaela, MARKOVIČ, Andreja, PIRIH SVETINA, Nataša, SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, STABEJ, Marko, TIVADAR, Hotimir, ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2004: *Sporazumevalni prag za slovenščino*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport.

¹³ <<https://centerslo.si/naslon/>>.

- HEIL, Catherine Regina, WU, Jason, LEE, Joey, SCHMIDT, Torben, 2016: A Review of Mobile Language Learning Applications: Trends, Challenges, and Opportunities. *The EuroCALL Review* 24/2. 32–50. <<https://doi.org/10.4995/eurocall.2016.6402>>.
- JERMAN, Tanja, 2004: Slovenščina na daljavo. Marko Stabej (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 199–201.
- KNEZ, Mihaela, KERN, Damjana, 2016: Razvijanje pisne zmožnosti v slovenščini kot drugem jeziku s pomočjo spletnega laboratorija za branje in pisanje – WRILAB2. Anna-Maria Perissutti, Sonja Kuri, Ursula Doleschal (ur.): *WRILAB2 – A Didactical Approach to Develop Text Competences in L2*. Zürich: LIT Verlag.
- KNEZ, Mihaela, KERN ANDOLJŠEK, Damjana, ALIČ, Tjaša, KLEMEN, Matej, LUTAR, Mateja, ENIKO, Mateja, 2023: *iČas 1 [Elektronski vir]: Interaktivni učbenik za začetno učenje slovenščine*. Mihaela Knez, Damjana Kern Andoljšek (ur.). Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- KLEMEN, Matej, ARHAR HOLDT, Špela, POLLAK, Senja, KOSEM, Iztok, PORI, Eva, GANTAR, Polona, KNEZ, Mihaela, 2023: Building a CEFR-labeled core vocabulary and developing a lexical resource for Slovenian as a second and foreign language. Marek Medved' idr. (ur.): *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023)*. 654–668.
- Letna poročila Centra za slovenščino. Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. <<https://centerslo.si/knjige/letna-porocila/>>.
- MAYER, Richard. E., 2013: Učenje s tehnologijo. Hanna Dumont, David Istance, Francisco Benavides (ur.), *O naravi učenja: uporaba raziskav za navdih prakse*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 163–179.
- MUNDAY, Pilar, 2016: The case for using DUOLINGO as part of the language classroom experience. *Revista Iberoamericana de Educación a Distancia* 19/1. 83–101. <https://digital-commons.sacredheart.edu/lang_fac/40/>.
- PHILP, Jenefer, OLIVER, Rosemar, FEICK, Diana, 2021: *Teaching Languages to Adolescent Learners*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PIRIH SVETINA, Nataša, RIGLER ŠILC, Katarina, LAVRIČ, Marjana, FERBEŽAR, Ina, JERMAN, Tanja, 2004: *Preživetvena raven v slovenščini*. Krakov: TAIWPN Universitas.
- PUKŠIČ, Dejan, 2015: *Učenje slovenščine kot tujega jezika ob podpori mobilnih naprav s tipnim uporabniškim vmesnikom: doktorska disertacija*. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- RETELJ, Andreja, 2015: Pouk tujih jezikov v luči e-gradiv in e-storitev: od poučevanja do učenja tujega jezika z IKT. Zora Rutar Ilc (ur.): *Vzgoja in izobraževanje: revija za teoretična in praktična vprašanja vzgojno izobraževalnega dela*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 73–78.
- Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje*, 2011. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Urad za razvoj šolstva.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2006: Slovenščina na daljavo. <<http://www.e-slovenscina.si>>. Miran Hladnik (ur.): *Vloga meje: madžarsko-slovenska razmerja, slovenistika na sosednjih univerzah, zahodnoslovanski študiji, izbor šolskega berila, humanistika in družboslovje v Pomurju*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 274–275.

Matej Klemen

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko,
Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik
matej.klemen@ff.uni-lj.si

Magda Lojk

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
magda.lojk@ff.uni-lj.si

Stopenjska berila in možnosti njihove uporabe pri pouku slovenščine kot neprvega jezika

Branje literarnih besedil v slovenščini je za učeče se slovenščine kot neprvega jezika pogosto zahtevno. Ena od možnosti, kako jih spodbuditi za branje v slovenščini, so stopenjska berila – besedila, prilagojena njihovi ravni jezikovnega znanja. V prispevku na kratko predstaviva stopenjska berila in koncept obširnega branja, nato pa opiševa zbirko Slovenščina po korakih – prvo zbirko stopenjskih beril za učeče se slovenščine kot neprvega jezika. V nadaljevanju se osredotočiva na možnosti vključevanja stopenjskih beril v pouk – od načrtovanja bralnega procesa do spremljanja branja v razredu in po njem – ter navedeva nekaj možnosti uporabe tovrstnih besedil pri pouku slovenščine kot neprvega jezika.

1 Uvod

Učeči se slovenščine kot neprvega jezika se pri razumevanju različnih vrst besedil, napisanih v slovenščini, soočajo z večjimi težavami kot govorci slovenščine kot prvega jezika, razlika je posebej opazna pri literarnih besedilih (prim. Ferbežar 2012: 157–158). Da bi lahko učeči se slovenščine kot neprvega jezika literarna besedila brali s čim manj napora in čim več užitka oziroma po načelih obširnega branja (Day, Bamford 2002), smo na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik razvili prva stopenjska berila za slovenščino, tj. besedila, prilagojena različnim stopnjam jezikovne zmožnosti teh bralcev. V prispevku predstavljava nekatere značilnosti stopenjskih beril in zbirko Slovenščina po korakih, v zadnjem delu pa navedeva nekaj možnosti uporabe tovrstnih besedil pri pouku slovenščine kot neprvega jezika.

2 Stopenjska berila in obširno branje

Stopenjska berila (angl. *graded readers*) so besedila, namenjena tujejezičnim bralcem, in so pripravljena tako, da upoštevajo raven njihovega jezikovnega znanja. Pogosto gre za priredbe obstoječih (literarnih) besedil, lahko pa so tudi izvirna, torej posebej za učeče se bralce napisana besedila. Stopenjska berila so pripravljena tako, da se bralci pri branju srečujejo z besediščem in jezikovnimi strukturami, ki jih predvidoma že poznajo.

Priprava stopenjskih beril in njihova uporaba v procesu učenja tujega jezika izhajata iz koncepta obširnega branja (angl. *extensive reading*), ki je pristop k učenju in poučevanju branja ter razvijanju jezikovne zmožnosti v tujem jeziku. Pri takem branju naj bi vsak učeči se tujega jezika samostojno in tiho prebral veliko knjig, napisanih v tem jeziku, pri čemer morajo biti primerne težavnosti zanj (Nation, Waring 2020: 3). Na voljo naj bi imel raznolika besedila, ki mu omogočajo izbiro ne le glede na raven jezikovnega znanja, temveč tudi glede na osebna zanimanja, kar dodatno spodbuja bralno motivacijo (prav tam). Obširno branje omogoča, da se učeči se učijo brati v tujem jeziku z branjem, pri čemer se osredotočajo na globalno razumevanje prebranega in razvijajo tekočnost branja tako v smislu tehnike branja kot v smislu razumevanja besedila (prim. npr. Day 2015).¹

Day in Bamford (2002) sta oblikovala deset načel obširnega branja. Kot prvo navajata, naj bo besedilo za branje enostavno in usklajeno z učenčevo jezikovno ravno. Tudi naslednja načela poudarjajo prilagajanje učenčevim zmožnostim, vse z namenom samostojnega, čim lažjega in hitrejšega branja besedila, ki bo učencu razumljivo in pri katerem bo užival ter bo tako motiviran za nadaljnje branje. Zadnji dve načeli pa se dotikata učiteljeve vloge. Učitelj naj bi učečim se pomagal pri izbiri ustreznega berila ter jih usmerjal pri branju, bil pa naj bi tudi sam zgled bralca in naj bi bral skupaj z njimi.

3 Zbirka Slovenščina po korakih

Prva stopenjska berila v slovenščini so na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik začela nastajati v letu 2020. Oblikovali smo zbirko Slovenščina po korakih,² v kateri so objavljena besedila petih različnih stopenj: od stopnje 1, s katero so

1 Konceptu obširnega branja je nasproten koncept intenzivnega oziroma podrobnega branja, s katerim se pogosto srečujemo pri pouku drugega in tujega jezika. Podrobno branje pomeni natančno razumevanje besedila, ki ga spremlja večje število nalog, usmerjenih v bralno razumevanje ter učenje novega besedišča in jezikovnih struktur (prim. npr. Day 2015: 13).

2 <<https://centerslo.si/knjige/stopenjska-berila/>>.

označene knjige, primerne za bralce z znanjem slovenščine na ravni A1+, do stopnje 5, primerne za bralce na ravni B1+.³ V prvih petih knjigah zbirke so objavljene prirejene zgodbe iz starejše slovenske književnosti in ljudskega slovstva, in sicer *Martin Krpan*; knjižica zgodb o junakinjah *Desetnica*, *Lepa Vida*, *Povodni mož*; knjiga junaških zgodb *Kralj Matjaž*, *Erazem Predjamski*; knjižica ljudskih pravljic *Bela kača s kronico*, *Zlata ptica*, *Železni prstan* ter zgodovinska pripoved *Veronika Deseniška*. Kot je razvidno že iz naslovov, so bile izbrane zgodbe, ki so del splošne slovenske kulturne zavesti, tako da se tujejezični bralci v njih seznani tudi s sociokulturnimi vsebinami. Kot kažejo ankete (Jugović 2017: 183) in pedagoška praksa, so prav to vsebine, po katerih odrasli učeči se slovenščine kot neprvega jezika pogosto povprašujejo. Poleg tega je večina do zdaj izdanih besedil tudi del šolskega kanona.

Nastajanje stopenjskih beril poteka v več korakih.⁴ Nastajajo v manjših skupinah učiteljev slovenščine kot neprvega jezika, ki imajo večletne izkušnje s poučevanjem raznolikih uporabnikov slovenščine kot neprvega jezika. Pripravljalci se pri ustvarjanju besedil naslanjamo na Korpus učbenikov za učenje slovenščine kot drugega in tujega jezika KUUS (Klemen idr. 2022), ki nas usmerja pri izboru besedišča in jezikovnih struktur, ki naj bi jih učeči se na določeni stopnji jezikovnega znanja poznal. Pri pripravi veliko pozornosti namenjamo tudi izboru (jezikovno in vsebinsko) primerne zgodbe in zgodbenim vidikom (pri tem gre predvsem za potek zgodbe, odstranitev stranskih zgodb in likov ter razdelitev daljših zgodb na krajša poglavja).

Pomemben del v procesu nastajanja so tudi odzivi testnih bralcev. To so potencialni uporabniki (učeči se slovenščine kot neprvega jezika) ter strokovnjaki s področja slovenščine kot neprvega jezika, ki besedila med procesom priprave komentirajo oziroma ocenjujejo z več vidikov. Učeči se slovenščine kot neprvega jezika ustvarjalcem poročajo o svojem tempu branja, subjektivnem občutku zahtevnosti in morebitni nerazumljivosti besedila oziroma posameznih besed. Strokovnjaki s področja slovenščine kot neprvega jezika pa presojujejo jezikovno primernost zgodbe za določeno raven jezikovnega znanja, pozorni so na tekočnost zgodbe, njeno ožje (odstavki) in širše členjenje (poglavja) ter na razumljivost razlage neznanih besed.

Vse knjige so opremljene z ilustracijami in razlagami za bralce na določeni stopnji jezikovnega znanja predvidoma neznanih besed, kar dodatno pripomore k tekočemu

3 Knjige, označene s stopnjo 1, so primerne najmanj za bralce na ravni A1+, s stopnjo 2 na ravni A2, s stopnjo 3 na ravni A2+, s stopnjo 4 na ravni B1 in s stopnjo 5 za bralce na ravni B1+.

4 Metodologija priprave stopenjskih beril je natančneje predstavljena v prispevku Klemen, Lojk 2022. V pričujočem prispevku je izpostavljenih le nekaj ključnih točk poteka dela.

branju in lažjemu razumevanju zgodbe. V berila so vključene naloge, ki preverjajo razumevanje zgodbe, obravnavajo literarne osebe in odnose med njimi ter prinašajo različne dejavnosti za učenje besedišča – od oblike, pomena do ustrezne rabe v kontekstu. Namenjene so večinoma samostojnemu delu po branju besedila, nekatere med njimi pa spodbujajo pogovor, izmenjavo mnenj in (sociokulturnih) izkušenj. Te je posebej primerno uporabiti, kadar berila obravnavamo pri pouku. Na spletni strani Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik so prosto dostopni posnetki zgodb, ki omogočajo sočasno branje in poslušanje. Bralec na posnetku postane za poslušalce govorni zgled, poudarki, premori in druga govorna sredstva pa dodatno pomagajo učencem prepoznati pomen, vzdušje ter ključno dogajanje v zgodbah (Parminter, Bowler 2015: 50).

4 Uporaba stopenjskih beril pri pouku slovenščine kot drugega in tujega jezika

4.1 Načrtovanje bralnega procesa v razredu

Čeprav so stopenjska berila v prvi vrsti namenjena prostočasnemu, neobremenjenemu branju, nudijo tudi veliko možnosti za delo v organiziranem učnem procesu. Zlasti če želimo učeče se vpeljati v način obširnega branja, je smiselno, da na začetku branje organiziramo v razredu: bodisi da beremo tiho skupaj v razredu bodisi da branje načrtujemo kot domače delo. Učiteljeva naloga pa je tudi, da učečim se svetuje pri izbiri primerne besedila glede na njihovo jezikovno raven.

Za branje naj bi bila izbrana taka besedila, ki omogočajo na pomen osredotočen vnos (angl. *meaning-focused input*), kar pomeni, da mora biti velika večina v berilu uporabljenega jezika (struktur in besedišča) bralcu že znana (Nation 2007). Da bi zadostili temu kriteriju, je torej bolje izbrati za bralca nekoliko enostavnejše besedilo, tj. stopnjo nižje od njegovega trenutnega znanja.⁵

Branje v učnem procesu lahko poteka tako, da skupina učečih se bere isto knjigo ali da berejo različne knjige, odvisno od (jezikovnih) ciljev, ki jih zasledujemo, ter razpona jezikovnih zmožnosti posameznikov. Če učitelj poučuje v skupini, ki je glede na jezikovno znanje heterogena, je smiselno delo organizirati v manjših, bolj homogenih skupinah, v katerih učeči se berejo isto berilo, in tako izbor gradiva vsaj nekoliko individualizirati. Pri individualnem izbiranju knjig se lahko vsi učeči se

⁵ Yang idr. (2021) so med dijaki tajvanske srednje poklicne šole raziskovali, kako branje beril različnih stopenj vpliva na razumevanje besedil in na čustvene dejavnike branja. Ugotovili so, da so učenci, ki so brali berila za stopnjo nižja od njihovega trenutnega jezikovnega znanja, pomembno izboljšali splošno razumevanje in dobesečno razumevanje besedil v angleščini in da se manj izogibajo branju. Branje za stopnjo višjih beril pa je pozitivno vplivalo na splošno motivacijo za branje in okrepilo občutek samoučinkovitosti, tj. občutek, da so sposobni uspešno brati v tujem jeziku.

počutijo enako vključene v proces: berejo lahko vsi – v znanju šibkejši in v znanju močnejši člani skupine, vsak sebi primerno knjigo.

Branje v razredu je tudi priložnost, da učitelj učeče se – še posebej v jeziku šibkejše in manj samostojne bralce – nauči strategij branja proznih besedil v tujem jeziku, npr. naj ob nejasnostih ne prekinjajo branja, temveč nadaljujejo, naj se osredotočijo na splošno razumevanje in ne na vsako podrobnost, naj o pomenu neznane besede poskušajo sklepati na podlagi razlage, ilustracij ali ponovnega branja dela besedila, kjer se beseda pojavi ipd. (prim. Parminter, Bowler 2015: 44).

Pri učečih se, ki jim branje daljšega besedila predstavlja izziv, lahko motivacijo za branje spodbudimo z načrtovanjem bralnega procesa: berila v zbirki Slovenščina po korakih so razdeljena na poglavja, kar omogoča branje po delih, učitelj pa lahko skupaj z bralci določi obseg in časovni načrt branja. Ker so stopenjska berila pogosto daljša od tipičnih besedil, s katerimi se običajno srečujemo v učnem procesu v učbenikih, že samo dejstvo, da učeči se prebere celotno knjigo oziroma zgodbo, zanj pomeni dosežek ter spodbuja njegovo bralno samozavest.

4.2 Spremljanje branja v razredu

Zaradi preverjanja, kako pri učečih se poteka branje, kako razumejo berilo in se nanj odzivajo, ter zaradi načrtovanja jezikovne podpore je smiselno, da učitelj proces branja spremlja s primernimi dejavnostmi. Knjige zbirke Slovenščina po korakih ob zgodbah ponujajo raznolike naloge, ki jih učitelj lahko izbere v primernem trenutku bralnega procesa ali pa mu služijo kot navdih za pripravo novih nalog.

Pri skupinskem branju v razredu je smiselno pripraviti predbralne dejavnosti, ki bralce pripravljajo na čim bolj tekoče branje in razumevanje zgodbe. Učitelj lahko npr. iz zgodbe ali dela zgodbe izbere ključno besedišče, predstavi njegov pomen in pripravi naloge, povezane z njim (npr. povezovanje besede in slike ali enostavne razlage). Za spodbujanje motivacije za branje in kot jezikovno pripravo na branje zgodbe lahko npr. učeče se spodbudi, naj na podlagi naslovnice, naslovov poglavij ali izbrane ilustracije iz knjige napovejo, kakšna bo zgodba (prim. Parminter, Bowler 2015: 48–49). Če v zgodbi nastopajo tipizirani liki (npr. v ljudski pravljici princ, princesa, kralj, mama, maček, pes ...), se lahko učitelj s skupino pogovori o vlogah in karakterizaciji, ki jih ti liki običajno imajo v zgodbah. Taka dejavnost je priložnost za medkulturno izmenjavo, saj se vloge tipiziranih likov in njihova simbolika v različnih kulturah morda razlikujejo.

Pri branju daljših besedil, ki ga organiziramo po delih (po poglavjih), je smiselno uvajati tudi naloge med branjem in tako z njimi sproti preveriti razumevanje

prebranega dela besedila z namenom, da bodo bralci lažje razumeli nadaljnji potek zgodbe. V nalogah bralci npr. urejajo dogodke (ki jih je učitelj izpostavil) po vrstnem redu glede na dogajanje v zgodbi, umestijo izbrani odlomek v celotno poglavje, utrjujejo besedišče (na primer na podlagi ilustracij, dodatnih nalog). Pri tem moramo biti pozorni, da zgodbe ne obravnavamo po načelih intenzivnega branja, kot je običajno za delo z učbeniškimi besedili. Izberemo le toliko in tiste naloge, da se prebrana vsebina utrdi.

Naloge po branju naj preverjajo globalno razumevanje zgodbe. Bralci lahko urejajo dogodke, kot si sledijo v zgodbi, predstavijo osebe, ki nastopajo v zgodbi, se do dejanj oseb opredelijo, izpostavljajo ključne dogodke v zgodbi ter utrdijo (specifično) besedišče prebranega (prim. Hijosa González 2005). Zgodbe ponujajo tudi možnosti za ustvarjalni odziv bralcev, in sicer kot kreativno pisanje (npr. nadaljevanje zgodbe, spreminjanje ključnega dogodka in posledično pisanje drugačnega konca, spreminjanje žanra ali perspektive), uprizarjanje (npr. snemanje radijske igre, video posnetka za družbena omrežja, priprava gledališkega prizora) ali likovno ustvarjanje (npr. risanje stripa).

V skupini lahko pripravimo tudi bralni klub, ki omogoča še bolj sproščeno vzdušje. Učeči se sami izbirajo stopenjska berila, ki jih bodo brali v klubu, se pogovarjajo o zgodbah in osebah ter iščejo vzporednice z zgodbami iz svojega jezikovnega okolja, predstavijo avtorja zgodbe in podobno. Vselej je dobro, da so učeči se v izbiro knjig tudi sami aktivno vključeni.

5 Zaključek

Stopenjska berila učečim se slovenščine kot neprvega jezika ob delu z učbenikom in običajnem pouku omogočajo dodaten stik s slovenščino. Pri branju se srečujejo z zgodbo oziroma literarnim delom v jeziku, ki je prilagojen njihovi ravni znanja, poleg tega pa spoznavajo tudi sociokulturne vsebine. Učenje slovenščine povezujejo z nečim prijetnim, kot je branje zgodbe, nenazadnje pa lahko pri bralcu branje teh beril vzbudi tudi ponos (in s tem spodbudo) ob prvi prebrani knjigi v slovenščini veliko prej, kot bi bilo to mogoče z neprilagojenim čtivom.

Več kot učeči se v tujem jeziku berejo, bolj verjetno je, da bodo strategije branja iz svojega prvega jezika prenesli na branje v tujem jeziku (Hijosa González 2005). Ob splošnem upadanju bralnih navad med mladimi se ta misel morda sliši kot utopija. Zato ustvarjalce zbirke Slovenščina po korakih toliko bolj zanesljivo čaka naloga ustvariti več karseda žanrsko raznolikih besedil, učitelje slovenščine kot neprvega jezika pa izziv, kako stopenjska berila smiselno vključiti v proces učenja.

VIRI IN LITERATURA

- DAY, Richard, 2015: Extensive Reading: the Background. Richard Day, Jenifer Bassett, Bill Bowler, Sue Parminter, Nick Bullard, Mark Furr, Nina Prentice, Minas Mahmood, Daniel Steward, Thomas Robb: *Extensive Reading*. Oxford: Oxford University Press. 10–21.
- DAY, Richard, BAMFORD, Julian, 2002: Top Ten Principles for Teaching Extensive Reading. *Reading in a Foreign Language* 14/2. 136–141.
- FERBEŽAR, Ina, 2012: *Razumevanje in razumljivost besedil*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- HIJOSA GONZÁLEZ, Virginia, 2005: Lecturas graduadas: su importancia como recurso didáctico en educación secundaria y bachillerato. *Interlingüística* 16/1. 579–588.
- JUGOVIĆ, Tina, 2017: Pouk slovenščine kot tujega jezika z vidika sociokulturnih vsebin na izbranih univerzah na Poljskem. Petar Sotirov (ur.): *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie* (5). Lublin: Wydawnictwo UMCS. 175–184.
- KLEMEN, Matej, LOJK, Magda, 2022: Nekateri vidiki priprave stopenjskih beril: na primeru priredb starejše slovenske književnosti. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik. Obdobja 41*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 175–183. <<https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/view/374/701/8141>>.
- KLEMEN, Matej, ARHAR HOLDT, Špela, POLLAK, Senja, KOSEM, Iztok, HUBER, Damjan, LUTAR, Mateja, 2022: Korpus učbenikov za učenje slovenščine kot drugega in tujega jezika. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik. Obdobja 41*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 165–174. <<https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/view/374/701/8142>>.
- NATION, Paul, 2007: The Four Strands. *International Journal of Innovation in Language Learning and Teaching* 1/1. 2–13. <<https://doi.org/10.2167/illt039.0>>.
- NATION, Ian Stephen Paul, WARING, Rob, 2020: *Teaching Extensive Reading in Another Language*. New York: Routledge.
- PARMINTER, Sue, BOWLER, Bill, 2015: Class Readers. Richard Day, Jenifer Bassett, Bill Bowler, Sue Parminter, Nick Bullard, Mark Furr, Nina Prentice, Minas Mahmood, Daniel Steward, Thomas Robb: *Extensive Reading*. Oxford: Oxford University Press. 44–55.
- YANG, Ya-Han, CHU, Hsi-Chin, TSENG, Wen-Ta, 2021: Text Difficulty in Extensive Reading: Reading Comprehension and Reading Motivation. *Reading in a Foreign Language* 33/1. 78–102. <<http://hdl.handle.net/10125/67394>>.

Novi pogledi na baročno in razsvetljensko književnost

Matija Ogrin

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede

matija.ogrin@zrc-sazu.si

Rokopisi baročnega slovstva: razširitev pogleda na slovensko književnost

Slovenska baročna književnost 17. in 18. stoletja se nam pokaže v novi in bogatejši podobi, če jo motrimo ne le v tiskani knjigi, marveč tudi v rokopisih in njihovem poznejšem ustnem izročilu. Številna slovenska besedila so v času baroka in njegovih trdoživih podaljškov v 19. stoletje nastala, se širila in krožila med bralci ter poslušalci zgolj v rokopisni obliki. To velja za celo vrsto del s področja slovenske pesmi, pripovedne proze in celo dramatike. Vzroke za dolgoživost slovenske rokopisne kulture je po eni strani moč videti v ekonomskih težavah, ki so nenehoma spremljale slovensko tiskano knjigo. Po drugi strani pa je bilo širjenje slovenskih besedil s skromnimi sredstvi rokopisne kulture tako vitalno zato, ker so se pisci s tem izognili tako cerkvenemu nadzoru kakor avstrijski državni cenzuri, pa tudi ozkim kriterijem elitne razsvetljenske miselnosti o tem, kakšna besedila so vredna natisa in kakšna je treba zavreči. Prav zato so bili slovenski baročni rokopisi pogosto kraj plodovite sinteze med kanonično katoliško vsebino ter nekanoničnim, legendarnim izročilom, kar je piscem omogočalo raznolike literarne načine izražanja in široko ljudsko recepcijo.

1. Uvod

Slovenska literarna zgodovina nam je o nastajanju slovenske književnosti izoblikovala podobo, za katero se dolgo časa nismo zavedali, da je v določenem pogledu enostranska: slonela je na zgodovini slovenske tiskane knjige in molče predpostavljala, da so se vsi pomembni pojavi v naši slovstveni zgodovini uresničili le v tej, tiskani obliki. Zato so rokopisi v literarnih zgodovinah običajno ostali obroben, nepomemben pojav. Z drugo besedo: zgodovina slovenske književnosti je bila večidel predstavljena kot zgodovina slovenske tiskane knjige. Tako se je, denimo, moglo zgoditi, da je cela vrsta literarnih zgodovinarjev pregledovala literarno zapuščino Frana Levstika v Narodni knjižnici; toda šele Darja Gabrovšek Homšak je nedavno odkrila, da se je v večkrat pregledani Levstikovi zapuščini ohranila tudi dragocena, četudi poškodovana rokopisna pesmarica Adama Skalarja iz časa okrog 1640 (Gabrovšek Homšak 2017) – prvovrstna priča slovenske slovstvene kulture 17. stoletja.

Izgraditev literarne zgodovine kot komentirane bibliografije tiskanih del, za katero so bili rokopisi le sekundarno, pomožno gradivo, je temeljila na globlji, nereflektirani predpostavki, ki je bila skupna domala vsem evropskim literarnim zgodovinom: da obstaja temeljni razloček med tiskano knjigo kot sredstvom javnega sporočanja in rokopisom kot zasebnim, na ozko osebno življenje omejenim zapisovanjem, ki ne vključuje sporočanja širši javnosti.

Ta dvojna pojmovna enačba – tiskana knjiga pomeni javno sporočilo, rokopisi pomenijo zasebnost brez javnosti – je kot nepreverjena predpostavka vztrajala v literarni vedi vse do poznega 20. stoletja, ko so raziskovalci odkrili (bolje: zagledali) dokaze, da so v zgodnjem novem veku tudi lepo izdelani rokopisi še dolgo časa obdržali status javne objave. Prihod tiska ni samodejno izničil in odpravil rokopisne kulture, marveč je ta dolga stoletja sobivala s kulturo tiska (McKitterick 2004: 49–52) – ponekod manj, drugod dlje časa.

To je še toliko bolj veljalo za slovenski prostor, kjer je tiskana knjiga v slovenščini zaradi nizkega števila prodanih izvodov vedno zadevala ob ekonomski problem: pisatelj je moral pridobiti mecena, ki je tiskarju jamčil za povrnitev stroškov. Ta ekonomska okoliščina je slovenski književnosti – in verjetno tudi drugim primerljivim »malim« književnostim – onemogočala hiter prehod v kulturo tiskane knjige. K temu je treba prišteti še oteževalno okoliščino, da v osrednjem slovenskem prostoru skoraj 100 let ni bilo tiskarne – vse od 1581 do 1678. Tako so tovarni stroški knjig, natisnjenih v sosednjih deželah, še povečali ekonomske težave slovenske tiskane knjige. Zaradi teh razlogov je rokopisna kultura ostala pri Slovencih še dolgo pomembna opora za nastajanje književnih del, za njihov obstoj, kroženje in recepcijo, in je imela v dolgem obdobju prehoda od rokopisov h kulturi tiskane slovenske besede tudi raznolike vloge ter oblike (Ogrin 2017).

Vsakdanja raba rokopisov in njihovo kroženje med izobraženimi bralci je bilo v 17. stoletju nekaj običajnega celo v tako velikem in bogatem okolju, kakor je bila Španija v času zlatega veka, kjer ni manjkalo tiskarn. Fernando Bouza je v kulturni zgodovini španskega »zlatega stoletja« (od zgodnjega 16. do poznega 17. stoletja) navedel množico primerov, ko so pomembna dela španske literarne kulture krožila v rokopisih in so bila del vsakdanjika – do te mere, da so rokopisi postali celo predmet literarne upodobitve v *Don Kihotu* (1605): »Čeprav je bil Don Kihot knjiga za tisk in se je razširil s tiskom, ne smemo pozabiti, da odlično upodablja tudi pisno kulturo *ad vivum*, to je rokopisno kulturo, z nenehnim sklicevanjem na prevode, popisane pole, spominske knjige, romance, ki jih je Vincente de la Rosa prevedel kar dvajsetkrat, in romane v rokopisu, če ne omenjamo, da se vsa pripoved začne z nekaj zvezki, kupljenimi v trgovinici v Toledu.« V njegovi raziskavi, pravi Bouza,

»se nam pisanje *ad vivum*, ki še zdaleč ni bilo omejeno na zasebno ali bibliofilsko rabo, izkaže kot učinkovito dopolnilo ali celo tekmeč tipografiji, saj je ponujalo agilen sistem kopiranja in prevajanja«. ¹

Še bolj daljnosežne ugotovitve glede nastajanja, kroženja in javne rabe rokopisov je za 17. stoletje v Angliji zbral Harold Love, ki je v temeljni monografiji o rokopisni objavi podal tole iztočnico:

Da je izobraženi angleški bralec v 17. stoletju številna besedila srečeval bolj v rokopisu kakor v tiskani knjigi, ni več novost. Zbirke v knjižnicah [...] obsegajo več tisoč prič, ki to potrjujejo. [...] Kar nam je doslej manjkalo, je zavest, da je vsak od teh rokopisov bil del širšega fenomena – rokopisne objave – ki je imel v kulturi in trgovanju z besedili prav tako zagotovljeno vlogo kakor tiskana objava. (Love 1993: 3–4.)

Veljave gornjih ugotovitev kajpada ne moremo kar scela prenesti v slovenski prostor. Love navaja številne rokopisne ali pisarske delavnice, ki so v Angliji še v 17. stoletju izdelovale lepo izgotovljene rokopise in so z njimi trgovali. Podatka za takšno dejavnost v slovenskih deželah za zdaj nimamo. Vendar pa imamo dovolj dokazov, da so si zapisovalci in bralci slovenskih besedil sami pripravili raznolike prepise, ki so v svojem omejenem okolju zelo verjetno imeli vlogo rokopisne objave.

Če to gradivo pregledamo, se podoba slovenske književnosti od 17. stoletja in vse do Prešernove ter Slomškove dobe močno spremeni. Pregledu osnovnih podatkov o slovenskih rokopisih te dobe je namenjen *Register rokopisov slovenskega slovstva* (RRSS, 2011), dostopen na spletu. Kronološki trak slovenskega slovstva ima, če upoštevamo rokopise, veliko več točk. Plejada besedil, ki jih hranijo *Kalobski rokopis*, *Skalarjeva pesmarica*, *Skalarjev rokopis*, Jankovičev prevod *Hoje za Kristusom*, *Kapelski pasijon* in rokopisi, privezani k lekcionarjem, nam dobo 17. stoletja, ki so jo imenovali obdobje slovstvenega zastoja, prikažejo kot dobo živahne slovstvene dejavnosti, vendar brez tiskane knjige. Zgodnji slovenski barok je obdobje rokopisov. Na časovnem traku baročne dobe se pokažejo dela, ki skupaj na področju pesništva, pripovedništva in celo dramatike tvorijo nič manj kot celoten literarni sistem. Ta literarni sestav je bil po vsebini baročen in predmoderen ter v literarnem pogledu celosten, saj ne pogaša skoraj nobene glavne literarne vrste oz. zvrsti. V nadaljevanju naj ga ponazorimo z nekaj rokopisnimi besedili s področij pesništva, pripovedne proze in dramatike, odkritimi v novejšem času.

¹ Navedke v tem odstavku (Bouza 2001: 16–17) in v naslednjem prevedel M. O.

2 Pasijonska pesem

Znamenita sekvenca »Stabat mater dolorosa – Žalostna je mati stala«, ki je nastala v 13. stoletju, nam je v slovenskih prevodnih inačicah izročena v več baročnih rokopisih in tiskih. Kakor številne nemške predelave v verzu in prozi je tudi slovenska prepesnitev »Stabat mater« verjetno nastala v 15. stoletju. Ta pesem o Marijinem žalovanju in sočutju s trpečim sinom na križu iz 10 dvojnih trivrstičnic (60 verzov) je imela izjemno veliko vlogo ne le v liturgiji postnega časa (v latinščini), marveč še bolj množično v ljudskih jezikih kot splošna spokorna pesem, kot molitev preprostih redovnikov (ki niso znali latinsko) in celo kot obča ljudska molitev za pridobitev odpusta (Kraš 1998: 324–327). Vrsta slovenskih prevodnih inačic odpira kompleksna vprašanja o izvoru in preobrazbah slovenskih prevodov te pesnitve (Ogrin 2019: 197–200), ki je kot pesemska molitev močno vplivala na duhovnost premišljevanja Jezusovega trpljenja in Marijinega sočutja ali Marijinega joka (*planctus Mariae*). Na tem mestu naj se dotaknemo le enega nenavadnega aspekta, ki izkazuje, kako močno je morala biti ta pesem v slovenščini razširjena.

Latinska »Stabat mater« je posebna mdr. tudi v tem, da je težnja srednjeveške himnike k zgoščenosti in strnjenosti izražanja dosegla v tej pesmi prav posebno kitično obliko, imenovano po njej stabatinska kitica (*Stabat-Strophe*). Verzikel starejše himnike je tu dobil še dva verza, iz dveh nekdanjih verzikov sta tako nastali dve kitici iz treh daktilskih verzov: prva dva sta 8-zložna z nepoudarjenim koncem, tretji je 7-zložen s poudarjenim koncem (ker je katalektičen). Strukturo verzov okrepi rima: aab, ccb. Zaporedna rima (aa) krepi notranjo enotnost kitice, sklepna rima (b) povezuje dva verzikla nekdanje himnične enote, ki ima zdaj 6 verzov (Kraš 1998: 83). V času po antiki se redko zgodi, da neka tematika izoblikuje v določeni pesmi lastno verzno obliko, ki ostane skoraj edinstvena.

Zakaj omenjamo te metrične posebnosti? Zato, ker nas nemalo preseneti, ko odkrijemo slovensko baročno pesmarico iz vasi Stomaži pri Ajdovščini (RRSS Ms 114), v njej pa med vrsto svetniških in postnih pesmi najdemo »Pejsem za križov pot«, ki je napisana natanko v tej strogi obliki – stabatinski kitici.²

Vsi so jesusu toshili,	– u – u – u – u
To kervizhno sodbo strili	– u – u – u – u
K smerti je obsojen biu	– u – u – u –

Nekateri verzi se sicer začenjajo z dodatnim nepoudarjenim zlogom, toda ta v pesmi deluje kot anakruza, ki ne spremeni osnovnega verznege ritma. Pesem sestavlja 17 kitic, od katerih je zadnja oblikovana kot apostrofa, nagovor Jezusa,

2 Objava pesmi in komentar njenega izročila v Ogrin 2019: 87–89, 224–229.

1. in 16. kitica govorita o Marijini žalosti, vmes pa je 14 kitic, ki vsebinsko sledijo razporedu 14 postaj križevega pota, torej oblike pobožnosti, kot so jo uveljavili frančiškani proti koncu 17. in v zgodnjem 18. stoletju (Alston 1912). V Vipavsko dolino je pesem verjetno prišla iz nekega frančiškanskega središča – najbližja sta gotovo samostana na Kostanjevici pri Gorici in na Sveti gori. Toda z literarnega gledišča je pri tem bistveno to, da je staro besedilno izročilo sekvence »Stabat mater« v nekem trenutku sprožilo nastanek naše »Pejsmi za križov pot«. Srednjeveško izročilo *planctus Mariae* je tako v baročnem 18. stoletju (če ne prej) porodilo novo pasijonsko pesem v isti kitični obliki, katere strnjen, zgoščen slog z malo besedami na skoraj ikoničen način upodablja prizore Jezusovega pasijona.

Med mnogimi zanimivimi pesemskimi besedili baročne dobe in njenih podaljškov v 19. stoletje najdemo v *Rožanski pesmarici* (RRSS Ms 130) iz 2. četrtine 19. toletja v nekem smislu »nasproten« primer pasijonske pesmi. Med več pesmimi za postni čas je »IV. Postna pesem od Kristusoviga trpljenja« brez dvoma avtorska in modernega nastanka. Njena vsebina je tradicijska, v osmih kiticah povzame misli o Jezusovem trpljenju kot odkupitvi za krivdo izvirnega greha in poznejših človekovih slabih del. Zadnja, osma kitica uvede slikovit prizor pasijonske tradicije: sončev in lunin mrk ter žalovanje ustvarjenih bitij ob Jezusovi smrti. Z literarnega gledišča je posebnost te pesmi v tem, da so njene podobe in misli oblikovane v urejeni literarni obliki: v rimanih verznihih parih iz štiristopičnih daktilskih verzov, za stopico krajših od heksametra; prvi verz ima vedno osem zlogov in se konča z nepoudarjenim, drugi pa sedem zlogov in se konča s poudarjenim zlogom. Vsako kitico sestavljajo štiri takšna dvostišja s prestopno rimo abab. Vsekakor nas preseneti, da v cerkveni pesmarici iz gornjega Roža najdemo eno zgodnejših pojavitev takšne umetne oblike v slovenskem pesništvu:

– u u – u u – u u – u
– u u – u u – u u –

Sonze noj luna fvetlobo sgubijo,
Mozhno shalujejo lete ftvari,
Njega sovrahniki fe vefelijo,
Kir fa te jagje na krishi vmori.
Mi kriřtjani pak s'ferza shalujmo,
Tozhite sgrevane fovse ozhi,
V grobu lesshezhiga Boga molimo,
Zhaftimo, hvalimo zhes vfe rezhi.

V tem poskusu preнове pasijonske pesmi je neznani pesnik, pisec pesmarice, tradicijsko snov poskusil upesniti v metrični obliki, ki jo je uporabil morda že pod

vplivom vzorov v *Kranjski čbelici*. Lahko pa jo je srečal tudi pri Luku Dolinarju, ki ima podobno pasijonsko pesem v tej obliki (Dolinar 1833: 125–127). Ta poskus je ravno nasproten prej obravnavani vipavski pesmi iz *Stomaške pesmarice*. Tam je starejše besedilno izročilo ustvarilo novo baročno pesem v srednjeveški verzni formi. Tu pa so v »novi« verzni obliki upesnjeni motivi in teme starejše pasijonske tradicije.

Oba ustvarjalna pristopa kažeta, da je pasijonsko izročilo imelo med Slovenci utrjene in dolgožive oblike življenja, ki so jih podpirale ustaljene praznične priložnosti in so spodbudile tako novo vsebino v stari formi (Vipavska dolina) kakor staro vsebino v novi, sveži pesniški obliki (gornji Rož). Obe besedili sta živeli le v rokopisni kulturi in iz nje prehajali v ustno rabo.

3 Pripovedna proza

Tudi na področju baročne pripovedne proze najdemo oblike literarnih in polliterarnih besedil, ki so nastala in se širila zgolj v okvirih rokopisne kulture in ki pomembno dopolnjujejo podobo baročne književnosti pri Slovencih. Starejši zgled te vrste je obsežen hagiografski rokopis *Dober Legent teh Svetnikov* (RRSS Ms 14) iz 18. stoletja, ki je prevod ali priredba ene od baročnih hagiografskih edicij nemških kapucinov 17. stoletja Dionizija Luksemburškega in Martina iz Cochema. Zato smemo sklepati, da je tudi slovenska predelava kapucinskega izvora. Na 1032 straneh večjega formata nudi rokopis branje svetniških legend za prvo polovico leta, po eno za vsak dan. Z gledišča sodobne znanstvene hagiografike lahko v tej zbirki 181 svetniških legend najdemo zelo raznolike stopnje prepletanja resničnih historičnih drobcev in fantazijskih prvin, ki svetniškim legendam dajejo vznemirljiv in privlačen literarni značaj. Ena od hagiografij, ki ne more veljati niti za legendo, marveč za čisto literarno pripoved pozne antike, posredovano v srednji vek in dalje, je razgibana zgodba o sveti Apolinaris, deklici, ki naj bi se preoblekla v meniha in se pod izmišljenim imenom zatekla v samostan, nakar so jo doletele še razne preizkušnje. Ta povsem fantazijska pripoved je literarizirana replika legende o sveti Pelagiji, obe pa sta svojo nenavadno in slikovito zgodbo prevzeli iz antičnega motiva preoblečene ali zamaskirane ženske (Ogrin 2011: 73–74). Takšni fantazijski, razgibani fiktivni elementi so močno stopnjevali literarnost zgodnjih hagiografskih besedil, ki so zato izražala izkustvo duhovnega in svetega na umetniški način – in prav zaradi literarnosti so bile hagiografije zelo priljubljeno ljudsko branje.

Drug izstopajoč primer baročne pripovedi je *Poljanski rokopis*, obsežna slovenska sinteza raznolikih srednjeveških (psevdoBonaventura, Ludolf Saški, sv. Brigita Švedska) in baročnih virov (Martin Cochemski) o Jezusovem in Marijinem

življenju in delovanju, o apostolih in učencih, zlasti pa o Jezusovem pasijonu. To sintezo je verjetno napisal neznani slovenski kapucin v 18. stoletju, nato se je širila v več prepisih, ki so večidel propadli, od njih so ostali manjši deli in fragmenti. *Poljanski rokopis*, ki je obsegal čez 700 strani velikega formata (foliant), je zadnji in skoraj popolnoma ohranjen prepis tega izročila, saj je ohranjenih kar 664 strani (Ogrin in Žejn 2025). Tudi tu je baročna proza imela predvsem namen posredovati duhovno izkustvo svetih oseb ter vsebino krščanskih resnic, toda tudi tu je sporočanje prežeto s pripovednimi prvinami, s psihološkim vživetjem v dramatične človeške položaje, predvsem pa z obilico podoživljanja in fiktivnega predstavljanja. Zato je v besedilo o Jezusovem življenju nemoteče in organsko vključeno obsežno legendarno izročilo srednjega veka, morda tudi pozne antike, kar daje pripovedi čustveni polet in literarno barvitost. Brez dvoma je s *Poljanskim rokopisom* stopilo v slovensko literarno zgodovino najobširnejše in umetniško najbolj tehtno pripovedno delo slovenske baročne književnosti. To slovensko besedilo je več stoletij obstajalo le tako, da mu je življenje omogočala rokopisna kultura.

4 Baročna dramatika in ljudska recepcija

Podoben prikaz besedil bi lahko napravili tudi za področje baročne dramatike, ki je še obširnejše in je zato na tem mestu samostojno predstavljeno.³ Poleg najpomembnejših pasijonskih iger – *Škofjeloškega* in *Kapelskega pasijona* – ki sta se zgolj po srečnih okoliščinah ohranili do danes, moramo imeti v mislih obsežno koledniško dramatiko, ki je deloma obstajala v rokopisni, nato pa se razširila v ustni kulturi. Zanimiv dokument ponovne pisne predelave koledniške dramatike v novejši, že razsvetljensko-romantični podobi je *Rokopis iz Kokre* (RRSS Ms 120). Poučna igra Silvestra Mureta *Pogovar od pijače inu ventočejna tega vina* iz leta 1791 je po vsebini ter namenu že povsem razsvetljenska (RRSS Ms 35), v slogu pa je mestoma še čutiti baročno izražanje. Kakor za starejšo baročno dramatiko velja tudi za baročno pesem in v manjši meri za prozo: besedila teh zvrsti so v določenem obsegu in predelavah prehajala iz pisnega tudi v ustno izročilo, s tem pa so dobila zelo široko ljudsko recepcijo. Slovenske pasijonske, svetniške in romarske pesmi baročne dobe, slovenska koledniška dramatika in svetniške legendarne pripovedi – vse to je z ustnim izročilom seglo v najširše kroge slovenskega ljudskega občinstva in življa ter kot priljubljeno izročilo oblikovalo duhovni ter predstavní svet Slovencev na pragu moderne dobe. Izvor teh besedil, četudi močno spremenjenih in preoblikovanih v aktivni ljudski recepciji, pa je pogosto bila slovenska rokopisna kultura.

3 Prim. članek Monike Deželak Trojar o glavnih besedilih zgodnje slovenske dramatike v tem zborniku.

VIRI IN LITERATURA

- ALSTON, George Cyprian, 1912: Way of the Cross. *The Catholic Encyclopedia* 15. New York: Robert Appleton Company [spletni vir].
- BOUZA, Fernando, 2001: *Corre manuscrito. Una historia cultural del Siglo de Oro*. Madrid: Marcial Pons.
- DOLINAR, Luka, 1833: *Pesme v godove in prasnike zeliga leta*. Ljubljana: Jožef Blaznik.
- GABROVŠEK HOMŠAK, Darja, 2017: Fragment rokopisne pesmarice – še en Skalarjev rokopis. Aleksander Bjelčevič, Matija Ogrin, Urška Perenič (ur.): *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. (Obdobja 36.) Ljubljana: Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. 43–51.
- KRASS, Andreas, 1998: *Stabat mater dolorosa. Lateinische Überlieferung und volkssprachliche Übertragungen im deutschen Mittelalter*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- LOVE, Harold, 1993: *Scribal Publication in Seventeenth-Century England*. Oxford: Clarendon Press, Oxford University Press.
- McKITTERICK, David, 2004: *Print, Manuscript, and the Search for Order, 1450–1830*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- OGRIN, Matija, 2011: Dober Legent teh Suetnikov. Koroški rokopis iz 18. stoletja. *Primerjalna književnost* 34/3. 65–79.
- OGRIN, Matija, 2017: O vlogi rokopisov v dolgem prehodu iz rokopisne v tiskano knjigo v slovenski književnosti. *Primerjalna književnost* 40/1. 43–58.
- OGRIN, Matija, 2019: *Slovensko slovstveno izročilo*. Celje: Mohorjeva družba.
- OGRIN, Matija, ŽEJN, Andrejka 2025 (ur.): *Poljanski rokopis. Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- RRSS, 2011: *Register rokopisov slovenskega slovstva*. Uredil Matija Ogrin. Ljubljana: ZRC SAZU [spletni vir].

Monika Deželak Trojar

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede
monika.dezelak@zrc-sazu.si

Zametki gledališča v slovenščini v dobi baroka

Prispevek prinaša pregled ljudskega (in) verskega gledališča na Slovenskem in pokaže, da ohranjeni slovenski dramski besedili, starejši Škofjeloški in mlajši Kapelski pasijon, nista nastali »iz nič«, ampak sta imeli bogato predzgodovino. Sledi le-te so se v največji meri zabrisale, ohranila pa so se nam posamezna pričevanja, ki kažejo, da je slovenska beseda svoje mesto v dramskih igrach našla že pred tem. V prispevku je na kratko predstavljeno tudi nadaljevanje te tradicije, kot se odraža v delih Andreja Šusterja Drabosnjaka.

1 Prvi zametki gledališča na Slovenskem

Če se na gledališče ozremo v najširšem pomenu besede, potem lahko prve zametke slovenskega gledališča prepoznamo v nekaterih poganskih šegah in navadah starih Slovanov, ki so se v poznejši čas prenesle v krščanstvu prirejeni obliki. Njihova posebnost je, da so bile vezane na točno določene praznične dneve v letu, da so vsebovale obredni pantomimično-plesni ali obhodni ceremonial in posebne obredne pesmi, ki so se pogosto izvajale v obliki dvogovorov. Bistven del dramatiziranih predkrščanskih obredij so predstavljali improvizirani komični vložki. Gledališče, ki je izšlo iz krščanskih življenjskih navad in običajev ter krščanskega prazničnega leta, pa je imelo izrazito nabožno funkcijo (Kuret 1958a: 14–16; Koruza 1978/79: 149). Ne glede na različen izvor lahko obe obliki uvrstimo k ljudskemu gledališču (Kuret 1958a: 17).

2 Razvoj duhovne drame in njeni odmevi na Slovenskem

Na evropskih tleh se je od 10. stoletja dalje postopoma začela razvijati duhovna drama. S tem pojmom označujemo dramatiko, ki zajema snov z religioznega področja (Kuret 1981: 5). Izšla je iz tistega dela latinskega cerkvenega obredja, ki je bilo napisano v obliki dvogovorov in je že samo po sebi ponujalo možnost dramatizacije (Kuret 1981: 7–8). Duhovna drama je bila sprva del cerkvenega obredja, postopoma pa se je vse bolj osamosvajala od njega in v 13. stoletju prerastla v igro. Naprej se je ta prehod zgodil pri liturgiji, povezani s praznovanjem velike noči, pozneje pa tudi božiča. Še vedno se je igrala v cerkvi in bila del praznične liturgije,

a je bila fizično ločena od nje. Vanjo so namesto latinščine vse bolj vstopali ljudski jeziki (Kuret 1981: 12). Postopoma je poleg velikonočne in božično-trikraljevske tematike k sebi pritegnila tudi marijanske, biblične, legendarne in eshatološke teme (prim. Kuret 1981: 22–27). V 14. stoletju je duhovna drama »prestopila cerkveni prag« in se tudi fizično ločila od cerkvenega obredja. Čeprav je izhajala iz enovite liturgije, je zaradi raznolikih poti širjenja (pri čemer so pomembno vlogo odigrali samostani) razvila izrazito pestrost pojavnih oblik (Kuret 1981: 12–16). Ni se le prestavila iz cerkve na prosto, ampak je postopoma trge in ulice »zavzela« v obliki procesijskih iger. K temu je najodločilneje doprinesla uvedba praznika sv. Rešnjega telesa, ki so ga proti koncu 14. stoletja začeli proslavljati s posebno procesijo (Kuret 1958b: 213).

Iz dramatskih prvin krščanske liturgije je v srednjem veku nastala drama človeškega odrešenja, v katero so zaobjeli vse pomembnejše dogodke od stvaritve sveta do poslednje sodbe, pri čemer so dali velik poudarek stvarjenju sveta in človeka, prvemu grehu in izgonu iz raja, Odrešenikovemu rojstvu (t. i. »božični igri«) in njegovemu trpljenju, smrti ter vstajenju (Kuret 1958b: 211). Ena takšnih predstav se je ob binkošti leta 1298 in 1304 odvila v naši neposredni sosesčini, v Čedadu. V njej so prikazali Kristusovo življenje, vse od trpljenja in vstajenja ter do prihoda Sv. Duha in Kristusovega drugega prihoda (Kuret 1958b: 212; Podgoršek 2010: 19–20). V povezavi s krščansko dramo človeškega odrešenja ne smemo pozabiti omeniti srednjeveških iger o Adamu in Evi ter njunem izgonu iz raja,¹ ki so se v nekoliko spremenjeni obliki prenesle v barok (prim. *Paradiž oz. Hoja za paradižem*, ki so jo igrali jezuitski dijaki) in v obliki koled preživele vse do srede 20. stoletja (Kuret 1958b: 212, 215, 238–242).

Možnost zgodnjega obstoja duhovne igre v slovenščini nakazuje tudi začetek velikonočne pesmi, ki se je ohranil v *Stiškem rokopisu* iz ok. leta 1440. Pesem zgovorno nakazuje grobe orise liturgije velike noči, istočasno pa bi se jo dalo povezati s procesijami zunaj cerkve ali jo celo razumeti kot del velikonočne igre v slovenščini (Grafenauer 1980: 245–246; Prunč 2016: 213–214).

3 Ohranitev »ostankov« srednjeveške duhovne dramatike v zgodnji novi vek

Duhovna drama je doživljala razcvet vse do začetka humanizma in renesanse, ki sta se zgledovala po antičnem gledališču. Kljub ostremu nasprotovanju srednjeveški dramski tradiciji pa v praksi prelom ni bil tako vseobsegajoč, kot se zdi na

¹ Podoba Adama in Eve ter njunega izгона iz raja je postala ena od izhodiščnih tem pasijonov v obdobju baroka (*Škofjeloški pasijon*) in tudi pozneje (npr. v pasijonskih procesijah v Kamniku in Trzinu idr.).

prvi pogled (Kuret 1958a: 18, 27). Za slovenski prostor vemo, da se je na prehodu iz srednjega v novi vek ohranila vsaj tradicija prirejanja (najbrž slovenskih) pasijonskih procesij, morda pa tudi drugih »svetih iger«. Pričevanje o tem nam je v prevodu *Biblije*, v uvodu k Juditini knjigi, zapustil Jurij Dalmatin (Popit 2010: 59): »Inu more biti de so Judje tako basen igrali, kakor se per nas Pasjon igra, inu druge svete istorije /.../.« (Dalmatin 1584, II: 132v). Dalmatin je imel s tem najbrž v mislih katoličane, saj protestanti verskih iger in neevangeljskih ter nekanoničnih vsebin v njih niso odobraval (Deželak Trojar 2022: 155), so pa kljub temu odigrali določeno vlogo pri kontinuiteti pasijonskih besedil na Slovenskem. Jurij Dalmatin je leta 1576 pripravil slovensko besedilo pasijona, ki sta mu bili dodani pridiga in pasijonska pesnitev (Dalmatin 1576; Florjančič 2014: 91). Da je tradicija vsaj dialogiziranega, če ne tudi dramatiziranega pasijona preživela tudi obdobje protestantizma, zgovorno dokazuje ohranjen rokopis *Osapskega pasijona* iz sredine 17. stoletja, ki vsebuje dve vsebinsko enaki različici prepisa evangelija po Mateju, ki je bil namenjen branju pri obredju cvetne nedelje (Žvanut 2017: 7, 16–17).²

4 Protestantsko šolsko gledališče

V drugi polovici 16. stoletja je na Slovenskem mogoče zaznati skromne zametke protestantskega (najverjetneje latinskega in nemškega) šolskega gledališča, o katerem se je neposredno pričevanje ohranilo v prvih zapisih *Letopisa Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove*. Letopisec se je namreč ob poročilu o prvi jezuitski dramski predstavi v Ljubljani pohvalil, da je njihova predstava o žrtvovanju Izaka presegla tovrstne prireditve protestantov (Kiauta 2003: 25).

5 Jezuitska dramatika: šolsko in versko gledališče, procesije in obhodne igre

Protestantske zametke šolskega gledališča so na prehodu iz 16. v 17. stoletje odločilno nadgradili jezuiti, ki so leta 1597 v Ljubljani ustanovili prvi kolegij na širšem ozemlju slovenskih zgodovinskih dežel.³ Tako rekoč takoj so uvedli šolske in verske dramske predstave ter procesije, pri čemer so se naslonili tako na latinsko humanistično kot srednjeveško duhovno dramatiko (Koruza 1978/79: 151; Deželak Trojar 2020b: 155). V šolskih predstavah je prevladovala latinščina, v verskih predstavah in procesijah, ki so nekakšno nadaljevanje srednjeveškega verskega gledališča (Koruza 1978/79: 151), ter obhodnih igrar pa sta gotovo našli svoje mesto tudi slovenščina in nemščina (Deželak Trojar 2020a: 176–177). Ohranilo

² Prim. RRSS Ms 29: Osapski pasijon.

³ Kmalu zatem so ustanovili še kolegije v Celovcu (1604), Gorici (1615) in Trstu (1619).

se je nekaj zapisov, ki potrjujejo rabo slovenščine pri zametkih telovskih procesij (Kiauta 2003: 38, 45), pri češčenju rojstva Božjega sina v božičnem času (Kiauta 2003: 32, 53, 55),⁴ pri obhodni igri *Paradiž* (imenovani tudi *Hoja za paradižem* in *Rajski vrt*), ki so jo igrali revni jezuitski dijaki, in v začetku 18. stoletja tudi pri t. i. katehetskimi procesijah.⁵ Za igro *Paradiž*, koledniško igro o Adamu in Evi, ki je prikazovala njuno stvarjenje, greh in izgon iz raja, je raba slovenščine nesporno izpričana z zapisom za leto 1670. Ohranjeni viri kažejo, da so jo gotovo igrali že v letih 1657, 1659 in 1660 (najverjetneje pa še večkrat), vendar raba slovenščine v zapisih za ta leta ni posebej poudarjena (Kuret 1958b: 205–207; Ahačič 2012: 67–68).⁶ Jezuitsko češčenje Novorojenega Odrešenika in obhodna igra *Paradiž* sta gotovo pomembno prispevala k razcvetu koledovanja na podeželju (Kuret 1989: 410–411). Zgovorna sled poznejšega razvoja koledniške dramatike in prenosa baročnih besedilnih predlog v 19. stoletje je ohranjen *Rokopis iz Kokre*, v katerem poleg drugega pesniškega gradiva najdemo tudi dramatizirane božične pesmi.⁷

Jezuiti v Ljubljani so veliko pozornosti namenjali tudi spokorniški in pasijonski procesiji. Njeni začetki segajo v leta med 1609 in 1616. Jezuitska procesija, ki so jo spremljali tudi bičarji in križenosci, je obhodila druge ljubljanske cerkve, njen potek pa se je z leti spreminjal. Sodeč po ohranjenih zapisih so procesije z leti postajale vse manj statične in vse bolj dramatizirane. Vrhunec so doživele v zadnji četrtini 17. stoletja. Za to obdobje (1680–1695) se je v Semeniški knjižnici v Ljubljani ohranilo kar enajst različnih natisnjenih vsebinskih povzetkov v latinščini in nemščini. Jezik natisnjenih povzetkov nas ne sme zavesti, tudi ohranjeni natisnjeni povzetki kapucinskih procesij v Ljubljani so nemški, čeprav vemo, da so dejansko potekale v slovenščini, zato tudi za jezuitske predvidevamo, da so bile vsaj dvojezične: nemške in slovenske. Ljubljanski jezuiti so razvili tudi bogato tradicijo dramskih prizorov ob božjem grobu. V njih so prikazovali trpečega Kristusa, njegovo smrt na križu, odrešenijsko moč njegovega trpljenja ter smrti na križu idr. (prim. Deželak Trojar 2022: 159–163).

Pasijonske procesije so prirejali tudi jezuiti v Celovcu, prvo so pripravili leta 1612. Ker je bilo celovško zaledje v tistem času poseljeno s številnim slovensko govorečim prebivalstvom, so verjetno v verske predstave in procesije hitro pritegnili

4 Precej verjetno je bilo petje, kot izvemo iz zapisa za leto 1620, vsaj delno dramatizirano (Kiauta 2003: 86).

5 To so procesije, ki so jih jezuitski učenci pripravljali v okviru verskega pouka, pri tem jih je usmerjal veroučitelj (tj. katehet).

6 Na zgodnjo prisotnost te ali pa vsaj vsebinsko podobne igre v ljubljanskem prostoru posredno namiguje omemba dialoga o Adamu in Evi, ki so ga na svečnico leta 1626 uprizorili učenci osnovne šole pri sv. Nikolaju (Dimitz 1862: 105). Na možno povezavo z jezuiti nakazuje dejstvo, da sta v tem obdobju stolna šola in jezuitski kolegij na šolskem področju tesno sodelovala: stolna šola je bila namreč pripravljavnica za vstop na jezuitsko gimnazijo (Škerlj 1973: 32–33).

7 Prim. RRSS Ms 120: Rokopis iz Kokre.

tudi slovenščino. Že leta 1605 se v letopisu celovškega kolegija v zapisu o dialogu ob božiču omenja »vulgari lingua« (Drozd 1965: 206), ki bi lahko označevala tako nemščino kot slovenščino. Zapisi v letopisu celovškega kolegija pričajo, da so v pasijonskih procesijah prikazovali alegorične žive slike na prenosnih odrih. Predvideva se, da so jih pridigarji sproti razlagali tako v nemščini kot slovenščini (Ahačič 2012: 66). Za leto 1615 je izpričana pasijonska igra v jezuitski podeželski rezidenci v Dobrli vasi (Drozd 1965: 35, 212). Igrali naj bi jo laiki pod vodstvom jezuitskih patrov. Na to tradicijo je mogoče navezati ohranjeno slovensko besedilo *Kapelskega pasijona* iz Železne Kaple (Prunč 2016: 244, 423, 430, 432).

6 Kapucinske pasijonske procesije in ohranjeno besedilo *Škofjeloškega pasijona*

Poleg jezuitov so redovno dramatiko gojili tudi kapucini, prirejali so zlasti pasijonske procesije. Na Slovenskem so začeli delovati skoraj sočasno z jezuiti. Samostane so imeli v Gorici, Ljubljani, Celju, Mariboru, Radgoni, na Ptuj, v Svetem (danes Vipavskem) Križu, Kranju, Krškem, Novem mestu in v Škofji Loki. Čeprav so nedvomno vsi samostani posvečali pozornost ohranjanju spomina na Kristusovo trpljenje, je prirejanje pasijonskih procesij nesporno izpričano predvsem za Ljubljano in Škofjo Loko pa tudi za Kranj in Radgono. O kapucinski pasijonski procesiji v Radgoni ni veliko znanega, nekoliko več pa vemo o procesiji v Kranju, za katero je sprva skrbela bratovščina rožnega venca, potem ko so se v izvedbo vrinile številne neprimernosti, pa so proti koncu 17. stoletja skrb zanjo prevzeli kapucini (prim. Deželak Trojar 2022: 172–173).

S prirejanjem spokorniških pasijonskih procesij v Ljubljani so kapucini začeli kmalu po svojem prihodu, in sicer v letih 1608–1613 (Benedik 2006: 30–31). V drugi polovici 17. stoletja je sledilo krajše obdobje zatona, ponovni vzpon pa so njihove procesije doživele na prehodu med 17. in 18. stoletjem, ko so začeli tiskati tudi latinske ali nemške vsebinske povzetke procesij. Doslej so bili odkriti trije, in sicer za leta 1701, 1708 in 1713. Ohranjeni povzetki imajo precej skupnih potez, opazne pa so tudi nekatere razlike: leta 1701 in 1708 je imela procesija 23 podob, leta 1713 pa le še 14 (prim. Deželak Trojar 2022: 166–170). Pomenljivo je, da najmlajši izmed ohranjenih ljubljanskih povzetkov kaže precej podobnosti z ohranjenim besedilom *Škofjeloškega pasijona* (Škerlj 1973: 49). Poleg omenjenih treh povzetkov sta se nam ohranili še dve nedatirani povabilni pismi k ljubljanski pasijonski procesiji (prim. Deželak Trojar 2009: 380–383).

Če lahko o poteku ljubljanske kapucinske pasijonske procesije sklepamo le na osnovi omenjenih drobcev, pa je ohranjeni slovenski rokopis *Škofjeloškega pasijona* z didaskalijami v nemščini in latinščini zgovornejši. Napisal ga je p. Romuald iz

Štandreža pri Gorici (Lovrenc Marušič, 1676–1748), ko je deloval v kapucinskem samostanu v Škofji Loki. Besedilo je nastalo na osnovi starejše tradicije slovenskih pasijonskih in spokorniških procesij. Nedvomno je nanj močno vplivala predvsem starejša predhodnica v Ljubljani. Ob rokopisnem kodeksu so se ohranili še drugi dokumenti (t. i. Listi ob kodeksu Škofjeloškega pasijona), ki nam razkrivajo prenekatero pomembno podrobnost o nastanku, tradiciji prirejanja, zunanjem videzu in vsebini loške pasijonske procesije. Iz njih izvemo, da pasijonska procesija leta 1721 ni bila enkratni dogodek na ulicah Škofje Loke, ampak živ običaj in da so procesije v Škofji Loki že pred letom 1721 potekale v slovenskem jeziku ali bile vsaj dvojezične. Iz povabilnih pisem izvemo, da se je procesija odvijala na veliki petek ob štirih popoldne in razberemo informacije o nastopajočih ter njihovem zbiranju. Ugotovimo tudi, da sta se število podob in njihova zunanja oblika z leti spreminjala. Zaradi svojega pomena za poznavanje tradicije škofjeloških procesij sta še posebej pomembni dve povabilni pismi: pismo neznanega voditelja loške procesije, ki ga na podlagi vsebine datiramo v leto 1713, in povabilno pismo patra Romualda iz leta 1715. Prvo pismo omogoča sklepanje, da leta 1713 procesija ni bila novost, ampak že ustaljen škofjeloški običaj, v besedilu pisma in na njegovi hrbtni strani pa najdemo tudi dva seznama podob in vasi, ki so bile zadolžene zanje (prim. Deželak Trojar 2021: 47–55). Drugo pismo je pomembno zaradi avtorja – p. Romualda, ki je pismo napisal 9. aprila 1715, ko je bil »pridigar in voditelj procesije«. Pomanjkljivost pisma je odsotnost kraja nastanka. Ker se v njem omenja skromna in preprosta oprema za procesijo, predvidevamo, da je p. Romuald že leta 1715 deloval v Škofji Loki. Takšna trditev bi bila za ljubljansko procesijo, ki se je v tistem času odlikovala po odlični in bogati opremi, nesmiselna. Mogoče je tudi, da bi p. Romuald takrat deloval kje drugje, vendar to v resnici ni bistveno. Pomembnejša je informacija, da je vabil ljudi »k svoji procesiji« (»ad processionem meam«), saj je s tem namignil na svoje avtorstvo procesije in posredno tudi na obstoj besedilne predloge *Škofjeloškega pasijona* že pred letom 1721 (Deželak Trojar 2021: 55–56).

7 Pasijonske procesije in verske igre v drugih slovenskih krajih

Vpliv jezuitskih in kapucinskih pasijonskih, telovskih in drugih procesij je naletel na širši odmev na ozemlju slovenskih historičnih dežel. Največji razcvet so doživele pasijonske procesije in igre. Iz ohranjenih pisnih in ustnih pričevanj poznamo slovensko pasijonsko procesijo in igro v Trziču (Podgoršek 2010: 37–38). V katero leto segajo njeni začetki, ne vemo, gotovo pa so jo uprizarjali še na prehodu 18. v 19. stoletje (Hicinger 1859: 73–74). Po letu 1790 sta se posebni pasijonski igri razvili v Loki pri Zidanem Mostu in v Marija Gradcu pri Laškem (Podgoršek 2010: 28–30). Pasijonska procesija se je na veliki petek vila tudi po ulicah Kamnika.

Zanimiva je zaradi podob, ki so jo sestavljale in podobnosti le-teh z bolj znanimi kapucinskimi procesijami (Lavrič 2016: 13). Tudi za pasijonsko procesijo na veliki petek v začetku 18. stoletja na Ptuju lahko predvidevamo možne kapucinske vplive. Ohranil se nam je dvojezičen, latinsko-nemški povzetek procesije iz leta 1722, iz katerega izvemo, da so procesijo tega leta pripravili že tretjič (Deželak Trojar 2022: 176).

Po jezuitskem in kapucinskem zgledu so verske igre leta 1680 začeli prirejati tudi v latinski šoli v Rušah. Namenjene so bile predvsem romarjem, ki so tega leta začeli množično romati k ruški Mariji. Prve igre so se posvečale predvsem marijanski tematiki, pozneje pa so se ji pridružile še druge teme, vezane zlasti na aktualne zgodovinske dogodke. Zadnja predstava v Rušah je izpričana za leto 1722 (Glazer 1950: 167–170). Ker so bile igre namenjene predvsem romarskemu občinstvu, predpostavljamo, da je v njih pomembno vlogo igrala slovenščina. V zvezi z ruško šolo in igrami je pomenljivo tudi to, da sama ureditev ruške šole (pripravljanje šolskih predstav in podeljevanje nagrad najboljšim učencem) močno spominja na ureditev jezuitskih gimnazij, in da so pri pripravi predstav občasno sodelovali tudi s kapucini in benediktinci (Glazer 1985: 610–613).

Slovenski prostor, zlasti večja in pomembnejša mesta, kot so Ljubljana, Kranj in Idrija, je od srede 17. stoletja dalje z gledališčem prihajal v stik tudi z gostovanjem nemških in italijanskih gostujočih gledaliških skupin (Koruza 1972/73: 11; Škerlj 1973: 76). Najbrž sta tudi pasijonski igri, ki sta bili leta 1730 in 1771 v Kranju uprizorjeni v nemščini, plod sodelovanja mestne skupnosti in nemških potujočih gledaliških skupin (Kuret 1993: 58; Deželak Trojar 2022: 173).

Opisano porajanje ljudskega ter verskega gledališča in poglobljanje gledaliških izkušenj slovenskega prostora je gotovo soustvarilo podstat, iz katere se je lahko postopoma začelo razvijati slovensko posvetno gledališče. Njegove prve zametke prepoznavamo v poskusu Frana Krsta Frankopana, ki je okrog leta 1670 začel v slovenščino prevajati Molièrovo komedijo *George Dandin*, in v Japljevem ohranjenem slovenskem rokopisnem prevodu Metastasijevega libreta *Artaserse*, ki je nastal leta 1775. Devov slovenski libreto *Opereta* oz. *Belin* in Linhartovo ter Zoisovo prevajanje italijanskih opernih arij v slovenščino pa sta odločno nakazala smer, ki je leta 1789 pripeljala do prve znane uprizoritve posvetne gledališke predstave v slovenščini – Linhartove *Županove Micke* (Vidmar 2020: 183).

8 Kapelski pasijon

V spremenjenih družbenih razmerah v obdobju janzenizma in razsvetljenstva so pasijonske procesije in druge verske igre za nekatere postale moteče. V zadnji tretjini 18. stoletja so jih prepovedale tako cerkvene kot državne oblasti. Kljub temu so se nekatere v okrnjeni in prilagojeni obliki ohranile vse do 19. stoletja (npr. *Kapelski pasijon*), nekatere pa so po zgledu baročnih procesij in iger nastale povsem na novo (npr. Drabosnjakove božične in pasijonske igre ter igre s sveto-pisemsko tematiko). Kljub temu da sta se tako anonimni prirejevalec *Kapelskega pasijona* kot Drabosnjak trudila prikriti sledi baročne tradicije, pa že prva beseda v naslovu obeh pasijonov – »komedija« – dokazuje njun starejši izvor. Čeprav je imel takrat izraz komedija v elitni literaturi že takšen pomen, kot ga ima danes, je v obeh primerih uporabljen še v pomenu, kot ga je imel v romanskem prostoru na prehodu iz srednjega v novi vek: kot pesnitev v ljudskem jeziku, ki ima pogosto srečen konec. To dokazuje, da sta tako anonimni prirejevalec kot Drabosnjak imela pred seboj starejšo ali celo več besedilnih predlog (Ogrin 2016: 500–501).

Ohranjeno besedilo pasijonske igre iz Železne Kaple *Kapelski pasijon (Komedija od Kristusoviga trplinja)* je zgovoren primer »preživetja« stare tradicije in prilagoditve novim zgodovinskim razmeram. Besedilo je bilo zapisano malo pred ali leta 1800, ko so bile pasijonske procesije in igre že prepovedane, zato so starejšo besedilno predlogo predelali tako, da bi bila sprejemljiva za razsvetljensko posvetno in janzenistično cerkveno oblast (Ogrin 2016: 489). V prvem delu pasijona so vsi prizori, kjer nastopa Jezus ob zadnji večeri, prirejeni neposredno po uradnem lekcionarju *Evangeliji in listi* in napisani v prozi. Tako v besedilu *Kapelskega pasijona* prihaja do prepletanja novejših proznih in starejših verznihi oblik, v katerih je bilo napisano prvotno dramsko besedilo in kakršne pozna tudi *Škofjeloški pasijon* (Ogrin 2016: 481–482). Po mnenju Ericha Prunča ima prvotno rimano besedilo v verznihi parih svoje korenine v jezuitski gledališki dejavnosti in je najverjetneje nastalo v začetku 17. stoletja (Prunč 2016: 246, 432, 453).

Vsebina *Kapelskega pasijona* je razdeljena na tri dele. Ni povsem jasno, ali se je besedilo igralo na tri različne dni (veliki četrtek, veliki petek in velikonočni ponedeljek) ali je šlo za tri predstave v dveh dneh (dve predstavi na veliki četrtek in ena na velikonočni ponedeljek) – druga možnost se zdi verjetnejša (Prunč 2016: 451). Posebnost *Kapelskega pasijona* je tretja predstava, ki so jo igrali na velikonočni ponedeljek. V njej so prikazane vstajenjske vsebine, ki jih uvaja nastop Smrti z monologom, ki je najverjetneje najpopolnejša literarna upodobitev personifikacije Smrti tako v sočasnih nemških kot slovenskih upodobitvah tega motiva. *Kapelski*

pasijon zaključi igra o grešni duši na sodbi, ki ponazori učinke Jezusove velikonočne žrtve (Prunč 2016: 415, 433).

Način izvedbe *Kapelskega pasijona* nam je znan le v grobih obrisih: o nekaterih podrobnostih lahko sklepamo na podlagi besedila, nekaj pa se jih je ohranilo v zapisanih spominih o njem. Prvi del pasijona se je najbrž odvil na velikem odru v spodnjem delu Železne Kaple, prizor križanja je potekal na strmini pod cerkvico Marije v Trnju, na poti do tja pa so se nekateri prizori lahko odvijali na manjših stranskih prizoriščih (Kotnik 1952: 113–114; Prunč 2016: 39, 242).

9 Drabosnjakov pasijon

Skoraj sočasno, ko je v Železni Kapli nastal zapis ohranjene različice *Kapelskega pasijona*, je Andrej Šuster Drabosnjak (1768–1826), najbolj znani predstavnik koroških bukovnikov, leta 1818 na Kostanjah priredil svoj pasijon z naslovom *Komedija od celiga grenkiga terplenja ino smrti Jezusa Kristusa našiga lubiga Gospuda* (ki ga poenostavljeno imenujemo *Drabosnjakov pasijon*). Poleg tega je že leta 1811 napisal tudi t. i. *Marijin pasijon*. Je avtor več satiričnih pesmi, dramskih, nabožnih in drugih besedil, ki niso le sad njegove lastne ustvarjalnosti, ampak so nastala v manjši ali večji odvisnosti od obstoječih nemških in slovenskih besedilnih predlog (Lausegger 1990: XIV). Najbolj znan je po svojih verzificiranih dramskih igrah, od katerih sta se, poleg pasijona, v rokopisih do danes ohranili še dve: *Božična* ali *Pastirska igra* in *Komedija* ali *Igra od sgubleniga sina*. Napisal je tudi več proznih besedil, namenjenih duhovnemu branju (Lausegger 1990: XI–XII). Njegov rokopis pasijona je bil skoraj gotovo namenjen predvsem uprizoritvi, saj je kljub temu, da se izvorni rokopis ni ohranil, v 19. stoletju nastalo več prepisov. Če bi bilo besedilo namenjeno samo branju, verjetno ne bi bilo tako priljubljeno (Ogrin 2025: 25). Čeprav je *Drabosnjakov pasijon* nastal v obdobju razsvetljenstva, je zaradi predlog, iz katerih je črpal, in načina predstavitve pasijonskih tem posebne vrste izraz baročne dramatike, ki je kljub drugačnim zapovedim cerkvenih in posvetnih oblasti ostajala blizu preprostim ljudem.

10 Sklep

Prispevek je poskušal opozoriti, kako sta se ljudsko in versko gledališče na Slovenskem vse od začetkov krščanstva dalje tesno prepletala in kako težko je v resnici postaviti ločnico med njima. Krščanstvo je svoj koledar prilagodilo poganskemu in delno asimiliralo poganske običaje ter jih vključilo v svoje verske igre, ki so izšle iz krščanskega liturgičnega obredja. Humanizem in renesansa sta se odpovedala

srednjeveškemu gledališču in se naslonila na antične grške ter latinske vzore ter tako povzročila zaton ljudskega verskega gledališča v mestih, na podeželju pa je to kljub skromnejšim pogojem preživelo in se v okrnjeni obliki preneslo v zgodnji novi vek. Pozneje je razvoj ljudskega verskega gledališča zaradi odklanjanja nekanoničnih prvin v njem oviral tudi protestantizem – in to kljub temu, da so se v tistem času v ljudskih verskih igrah že dodobra uveljavili narodni jeziki, ki jim je protestantizem sicer odločno utiral pot v cerkveno obredje in tiskane knjige. Kljub vsem preprekam in nasprotovanjem ljudsko versko gledališče ni zamrlo, saj je bilo med ljudmi že globoko prisotno, je pa sčasoma pozabilo na svoje (pred)srednjeveške začetke. V raznovrstnih procesijah – zlasti pasijonskih, ki so najbolj tipična zvrst baročnega gledališča – lahko kljub temu, da se njihovi prireditelji tega morda niso zavedali, prepoznamo nadaljevanje srednjeveških verskih iger.

Gledališki razvoj na širšem ozemlju slovenskih zgodovinskih dežel kaže v obdobju baroka (in tudi po njem) veliko medsebojnih prepletov (npr. *Škofjeloški*, *Kapelski* in *Drabosnjakov pasijon*). Medsebojni vplivi so opazni tudi pri redovnem verskem gledališču jezuitov in kapucinov (npr. pri spokorniških pasijonskih procesijah), pa tudi širše (npr. na verske igre v Rušah je vplivalo tako jezuitsko, kapucinsko kot benediktinsko versko gledališče). Pomenljivo je tudi spoznanje, da se je jezuitsko versko gledališče naslonilo na srednjeveško duhovno dramo, hkrati pa je s svojim verskim gledališčem vplivalo na razvoj baročne ljudske verske igre (npr. jezuitske božičnice in *Hoja za paradižem*, ki so ga igrali revni jezuitski dijaki v času po božiču, so odločilno vplivale na razvoj koledovanja in pastirskih iger).

Podobno kot se baročno versko gledališče ni zavedalo svojih srednjeveških izvorov, a jih je zaradi prirojenih potreb in ustaljenih navad delno preneslo v svoj čas, se tudi poznejši bukovniki in drugi posredniki baročne dramske tradicije niso ukvarjali s tem, kako globoko v preteklost segajo njene korenine, ampak so jo skušali ohraniti in jo na način, ki bi bil sprejemljiv za cerkvene in posvetne oblasti, prenesti naprej. Najzgovornejša primera takšne drže sta *Kapelski* in *Drabosnjakov pasijon*. Čeprav je bila ohranjena različica *Kapelskega pasijona* zapisana šele okrog leta 1800, je jasno, da so glavni prizori v njem veliko starejši in da so se razvijali že pred ali sočasno s tistimi prizori, ki so odločilno zaznamovali postopen razvoj škofjeloške spokorniške pasijonske procesije in se nam ohranili v zapisu *Škofjeloškega pasijona*.

Povedano ne le opisuje preplet verskih in ljudskih elementov v slovenskem gledališkem razvoju, ampak tudi namiguje, da so oboji zaznamovali poznejši razvoj slovenskega posvetnega gledališča. Predstavljene ugotovitve dokazujejo, da obdobji srednjega veka in katoliške obnove nista bili tako pusti, kot se zdi na prvi pogled,

ampak sta bili – vsaj z dramskega vidika – pestri in zanimivi in sta pomembno doprinesli k prenosu (pred)krščanske tradicije v zgodnji novi vek. Tako je lahko obdobje baroka s svojo slikovitostjo in nazornostjo, s svojimi pasijonskimi in drugimi procesijami ter ostalimi verskimi igrami, in predvsem s pritegnitvijo slovenskega jezika takratno krščansko vednost, občutenje in kulturo pomembno približalo širšim krogom gledalcev.

VIRI

- DALMATIN, Jurij, 1584: *Biblia*. Wittenberg. *Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. <<https://fran.si/korpus16>>.
- DALMATIN, Jurij, 1576: *PASSION TV IE, BRITKV TERPLENE, INV TVDI Tu zhaftitu od fmerti vftaiene, inu vNebu hoiene, Nashiga GOSPVDI Iesufa Criftufa*. *Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. <<https://fran.si/korpus16>>.
- RRSS Ms 29: Osapski pasijon. Matija Ogrin (ur.), 2022: *Register rokopisov slovenskega slovstva*. ZRC SAZU. <https://rrss.manuscripta.zrc-sazu.si/rrss_ms_029>.
- RRSS Ms 120: Rokopis iz Kokre. Matija Ogrin (ur.), 2022: *Register rokopisov slovenskega slovstva*. ZRC SAZU. <https://rrss.manuscripta.zrc-sazu.si/rrss_ms_120>.

LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma, 2012: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BENEDIK, Metod, 2006: Izhodišča Škofjeloškega pasijona. *Katalog Potujoče razstave Škofjeloški pasijon*. Škofja Loka: Muzejsko društvo Škofja Loka. 25–35.
- DEŽELAK TROJAR, Monika, 2009: Listi ob kodeksu Škofjeloškega pasijona. Matija Ogrin (ur.): *Oče Romuald: Škofjeloški pasijon*. Celje – Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba. 366–386.
- DEŽELAK TROJAR, Monika, 2020a: Jezuitska dramatika in gledališče na Slovenskem. *Jezik in slovstvo* 65/3–4. 167–182.
- DEŽELAK TROJAR, Monika, 2020b: Teoretska opredelitev in vloga dramatike v jezuitskem redovnem ustroju. *Primerjalna književnost* 43/2. 142–146.
- DEŽELAK TROJAR, Monika, 2021: Listi ob kodeksu Škofjeloškega pasijona: znanilci tradicije škofjeloške pasijonske procesije. *Pasijonski doneski* 16. 43–64.
- DEŽELAK TROJAR, Monika, 2022: Zametki in razcvet duhovne dramatike v zgodnjem novem veku na Slovenskem. *Jezik in slovstvo* 67/1–2. 151–181.
- DIMITZ, August, 1862: Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern des Bischofes Th. Chrön. *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* 17/12. 99–109.
- DROZD, Kurt Wolfgang, 1965: *Schul- und Ordens theater am Collegium S. J. Klagenfurt (1604–1773)*. Klagenfurt: Landesmuseum für Kärnten.
- FLORJANČIČ, Alojzij Pavel, 2014: Dalmatinov Pasijon 1576. *Pasijonski doneski* 9. 89–93.
- GLAZER, Janko 1950: Verske igre v Rušah. *Slavistična revija* 3/1–2. 166–172.

- GLAZER, Janko, 1985: Verske igre v Rušah. *Ruška kronika*. Ruše: Krajevna skupnost. 607–617.
- GRAFENAUER, Ivan, 1980: *Literarno-zgodovinski spisi*. Ljubljana: Slovenska matica.
- HICINGER, Peter, 1859: Nekdanja pasijonska procesija. *Zgodnja Danica* 12/10. 73–74.
- KIAUTA, Marija (prev.), 2003: *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)*. Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove.
- KORUZA, Jože, 1972/73: Pregled slovenske dramatike. *Jezik in slovstvo* 18/1–2. 9–20.
- KORUZA, Jože, 1978/79: Začetki slovenske posvetne dramatike in gledališča. *Jezik in slovstvo* 24/5–6, 24/8. 149–155, 258–266.
- KOTNIK, France, 1952: Verske ljudske igre. *Narodopisje Slovencev II*. Ljubljana: Klas. 103–121.
- KURET, Niko, 1958a: Ljudsko gledališče pri Slovencih: za 190-letnico rojstva Andreja Šusterja Drabosnjaka (*6. maja 1768). *Slovenski etnograf* 11. 11–48.
- KURET, Niko, 1958b: Ljubljanska igra o paradižu in njen evropski okvir: za 300-letnico »prve« slovenske igre. *Razprave – Dissertationes* 4. 203–253.
- KURET, Niko, 1981: *Duhovna drama*. Ljubljana: Državna založba Slovenije (Literarni leksikon 13).
- KURET, Niko, 1989: Versko (duhovno) gledališče na Slovenskem v obdobju baroka. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 395–416.
- KURET, Niko, 1993: Dve nemški pasijonski predstavi v Kranju (1730 in 1771). *Traditiones* 22. 55–68.
- LAUSEGGER, Herta (ur.), 1990: *Šuster, Andrej: Marijin pasijon 1811 (Faksimile po izvodu Pavleta Zablatnika v Celovcu z dodano prečrkovano priredbo istega besedila)*. Celovec: Mohorjeva družba.
- LAVRIČ, Ana, 2016: Kamniške bratovščine in njihova povezava s freskami pri Sv. Primožu in v župnijski cerkvi na Šutni. *Arhivi* 39/1. 9–25.
- OGRIN, Matija, 2016: Kodikološki opis rokopisa in besedilno izročilo pasijona. Erich Prunč, Matija Ogrin (ur.): *Kapelski pasijon*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Mohorjeva družba. 457–507.
- OGRIN, Matija, 2025: Komedija od grenkega trpljenja in smrti našega Gospoda: pasijoni na Slovenskem (5): pasijon Andreja Šusterja Drabosnjaka. *Družina* 74/16–17. 25.
- PODGORŠEK, Robert, 2010: O pasijonskih igrah in procesijah na Slovenskem. *Pasijonski doneski* 5. 13–52.
- POPIT, Ilja, 2010: Pasijoni pri nas že pred letom 1584. *Pasijonski doneski* 5. 57–66.
- PRUNČ, Erich, 2016: Zgodovinske in literarne prvine Kapelskega pasijona. Erich Prunč, Matija Ogrin (ur.): *Kapelski pasijon*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Mohorjeva družba. 231–455.
- ŠKERLJ, Stanko, 1973: *Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih*. Ljubljana: SAZU.
- VIDMAR, Luka, 2020: Od prevajanja Molièra in Metastasia do uprizarjanja Micke in Matièka: dolgo porajanje slovenske posvetne dramatike in gledališča. *Jezik in slovstvo* 65/3–4. 183–200.
- ŽVANUT, Kaja, 2017: *Osapski pasijon: znanstvenokritični prepis s komentarji*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Nina Ditmajer Prando

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede

nina.ditmajer@zrc-sazu.si

Madžarska in hrvaška pesniška tradicija v prekmurskem jezikovnem prostoru v 18. in 19. stoletju

Prispevek obravnava dve pesniški tradiciji, ki sta kot literaturi (in jezika) v stiku pomembno vplivali na razvoj prekmurskega pesništva. Tako madžarska kot hrvaška kajkavska ter hrvaška gradiščanska književnost so imele daljšo literarno tradicijo kot prekmurska, prav tako pa tudi bolj razvito knjižno produkcijo in s tem knjižni trg. Vplivi na prekmursko pesniško dejavnost so vidni predvsem pri prevodih znanih avtorjev, kot so Sándor Petőfi, János Arany, Lovro Bogović in Grgur Mekinić.

1 Uvod

Prekmurski jezikovni prostor se je pred priključitvijo (dela) ozemlja Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1919 raztezal na širšem območju kot danes. Največ Prekmurcev (v preteklosti imenovani kot Sloveni, Vandali in Toti, tudi ogrski Slovenci)¹ je živelo na ozemlju dveh ogrskih oz. madžarskih županij: Zalske in Železne županije, poleg tega pa še v Šomodski županiji. S tem so bili izpostavljeni različnim literarnim tradicijam: v Železni županiji delujoči prekmurski duhovniki in laiki so prišli v stik s slovstvom gradiščanskih Hrvatov ter slovstvom, napisanim v nemškem in madžarskem jeziku. V t. i. severnem delu današnjega Prekmurja (Ravensko in Goričko; Soboška dekanija) je bilo vse od 16. stoletja neprekinjeno razširjeno tudi protestantsko knjižno izročilo, ki je vplivalo tudi na katoliške pisce. Prekmurski protestanti so prek tiskarja Mandelca in njegovih naslednikov ter ostalih pregnanih predikantov in učiteljev lahko dostopali tudi do knjig kranjskih protestantov. Že samo v *Martjanski pesmarici I* je zapisanih devet pesmi, znanih iz Trubarjevega dela *Ta celi Catechismus, eni psalmi* (1574) (Novak 1995: 268–274). Po drugi strani pa so bili v Zalski županiji delujoči prekmurski duhovniki in laiki vse do ustanovitve sombotelske škofije leta 1777 pod velikim vplivom zagrebške nadškofije, ki je na to ozemlje (Dólinško; Lendavska dekanija) skupaj z duhovniki prinašala tudi kajkavsko slovstvo. V 19. stoletju je v prekmurskih katoliških

¹ Glej Jesenšek 2024: 95–101.

pesmaricah razvidno tudi pospešeno prevzemanje pesmi iz štajerskih in kranjskih pesmaric (Just 2008: 108–112; Čeh Steger 2015: 51).

2 Madžarsko pesniško izročilo v Prekmurju

Madžarska književnost je imela na razvoj prekmurske velik vpliv, saj so prekmurski Slovenci pod madžarsko krono prebivali vse od 11. stoletja. Na razvoj madžarske književnosti je precej vplivala turška zasedba večjega dela tedanjega madžarskega ozemlja med letoma 1526 in 1686, zato so se Madžari precej naslonili na reformacijo in protestantsko versko gibanje. Prvi prevodi oz. priredbe madžarskih spevov so znani že iz najstarejših prekmurskih rokopisov iz 17. stoletja. V tem obdobju sta v posvetni poeziji izstopala dva žanra: t. i. *széphistória* (npr. Zgodba o Evrialu in Lukreciji) in *históriás ének* (npr. *Boj za Szabács*), ki so jih izvajali potujoči pevci. V teh zgodovinskih epskih pesmih so opevali junaška dejanja zgodovinskih osebnosti ter ljubezenske zgodbe (Czigány 1984).

V najstarejši prekmurski in kajkavski pesmarici iz 17. stoletja, imenovani *Martjanska pesmarica I*, najdemo prevode madžarskih epskih pesmi ter še posebej protestantskih didaktičnih in nabožnih pesmi. Balada z naslovom *Cantio de Rakoczio* denimo govori o tatarskih sužnjih, ki prosijo transilvanskega princa Györgya Rakoczyja za pomoč. Gre za prevod madžarske pesmi *Tatár rabságban lévő erdélyiek dala* (Pesem Transilvancev v tatarskem ujetništvu, 1657) (Novak 1997: 29, 385; Bori 1973: 33–45), znane iz *Szencseyjeve pesmarice* iz 17. stoletja, ki vsebuje madžarske posvetne pesmi. Prekmurska verzija ima kar 16 kitic. Madžarska druga kitica, ki omenja Transilvanijo in okrožje Székely, je v prekmurski tretji kitici predelana – omenja sicer Erdelijo, ki je drugo poimenovanje za Transilvanijo. Sledijo dodatne kitice, ki k žalovanju pozivajo različne osebe od sosedov, mater in vezirjev. Teh kitic omenjena madžarska verzija nima, zato je bila prekmurska pesem najverjetneje prevedena iz drugega vira. Druga madžarska verzija pesnika vojaka Sárközija Mátéja dodatno omenja še vrhovnega poveljnika Jánosa Keménya. V svoje pesmi ga vključeval tudi znani madžarski pesnik 17. stoletja István Gyöngyösi (*Spomin na Jánosa Keményja*, 1693) (Czigány 1984).

Pojdi verni sluga, pogledaj mi doma,
hočem te Tatarom, donesi mi glasa.

Či bodo pitali: živi smo ali mertvi,
povej njim: robi smo, do kolena v žezei.

Povej njim Erdelu, v žalost smo opali,
velikim orsagom, prelepoj Gospodi.

V lisicaj so nam roke, jadni smo v temnici,
v klade velikoj, v Tatarovih rokajh.

Bil bi se šarcuval² za dvanajset jezer,
da te pogan ništar nej štel posluhnoti.³ (Novak 1997: 264)

Epska pesem v štirih delih z začetnim verzom *Čakovom turni* govori o Nikolaju IV. Zrinskem in bitki pri Sigetu leta 1566, v kateri je Sulejmanova vojska premagala habsburško (Novak 1997: 11; Lőkös 1997: 171–188). Ta zgodovinska tema je bila večkrat pesniško obdelana. Spev o sigetski bitki *Opsidio Szigetiana/Szigeti veszedelem* je Nikolaj VII. Zrinski napisal v letih 1647/48, prevedel ga je njegov brat Peter (*Adrianskoga mora sirena*); spev *Odiljenje sigetsko* je leta 1684 napisal tudi Pavel Vitezović. Prekmurska pesem je sestavljena iz štirih delov, njen mogoči madžarski vir pa do sedaj ni bil najden. Pesem spada v žanr t. i. *históriás ének*, ki so jih v 16. stoletju razširjali potujoči pevci, kot je bil Sebestyén Tinódi Lutnjist (Czigány 1984). V prvem delu pesnitve (»Dobro i ti sam znaš naše neprijatele«) Nikolaj pošlje sina Jurija na Dunaj k cesarju, da mu preda sporočilo o bitki, v kateri so se proti Turkom borili »Horvačka, Vogerska Slovenska Gospoda«. V drugem delu je govor o izgubi v bitki (»Dobra ma gospoda na kraci vam povem od Sigeta grada ka smo ga zgubili«), v tretjem (»Dobra ma gospoda do konca poslušajte velike žalosti«) in četrtem delu (»Kako Turci vidiše Sigecko pogibelnost«) beremo o smrti Nikolaja Zrinskega in Sulejmana I.

Nabožna pesem o Mariji Magdaleni, ki jo vsebuje tudi *Markišavsko-nedeliščanska pesmarica*, je najverjetneje prevod madžarske *Historia. Az Maria Magdolnanak sok bűneiből való, jó remenseg alatt, kegyes megtereseröl* (Zgodba o spreobrnitvi Marije Magdalene iz njenih grehov v dobrem upanju), ki jo je spesnil János Szentmártoni Bodó in je izšla leta 1683 (Novak 1997: 28–30, 388; Novak 1981: 127–131). Hrvaški raziskovalec Ivan Zvonar (2023: 39) opozarja, da je to pesem Bodó prevedel že leta 1632 (»Ezt harminc-ketteben Ezerhatszaz utan«), prevajalec martjanske verzije, ki je tudi krajša, pa šele leta 1695 (»Vu jezero šest stov devet-desetipetom z vogerska jezika slovenski pisal sam«). Markišavsko-nedeliščanska verzija, ki nima ohranjenega drugega dela pesnitve, naj bi po Zvonarjevem mnenju nastala istočasno z madžarsko, kar pomeni, da jima je za predlogo služil neki drugi, najverjetneje nemški tekst. Zvonar je to sklepanje izpeljal iz datacije pesmi

² Odkupovati se.

³ Vse pesmi v tem prispevku so prečrkovane iz prekmurice v slovenico. Pesem je kritično prepisala avtorica tega prispevka.

o Noetu, saj je predpostavljaj, da so bile vse pesmi napisane leta 1632, česar pa ne moremo potrditi, saj se nam rokopis ni ohranil v celoti. Tudi martjanska verzija ni ohranjena v celoti (manjka prvih 22 in zadnje tri kitice) in je bila rekonstruirana iz mlajše *Pertočke pesmarice I*. Pesem vsebuje tudi *Prekmurska katoliška pesmarica Franca Flisarja* iz konca 18. stoletja, vendar je kitica z informacijo o letu prevoda izpuščena.

V 19. stoletju se v madžarskem pesništvu dokončno utrdi t. i. trend *népies*, ki se je zgledoval po ljudskem pesništvu. Izhajale so antologije madžarske književnosti in zbirke ljudskih pesmi; glavni predstavnik te smeri je János Erdélyi. Romantični pesniki iz kroga *Aurora* in *Athenaeum* so pisali sentimentalne in idilične pesmi, epske pesnitve, domoljubno in ljubezensko liriko (npr. Mihály Vörösmarty, József Bajza, Sándor Petőfi). Glavni predstavnik smeri *nép-nemzeti* (nemzeti 'nacionalen') je János Arany, ki je pisal epske pesnitve in balade (Czigány 1984). Vsi omenjeni pisci pesmi so našli odmev v prekmurskem prostoru. Ob Sijartovih prevodih in priredbah madžarskih pesemskih besedil (v *Starišinstvu i zvačinstvu* ter *Mrtvečnih pesmih*), ob Košičevih priredbah (v Pesemskem pristavku v knjigi *Zobrisani Sloven i Slovenka med Mürov i Rabov*) in Agustičevih prevodih madžarskih ljudskih pesmi v njegovem časopisu *Prijatelj* so za slovensko literarno zgodovino še posebej pomembni prevodi in priredbe madžarskih pesmi Janoša Kardoša (1801–1873), hodoškega evangeličanskega pastora.

V drugi izdaji prekmurske svatbene knjige *Starišinstvo i zvačinstvo* (1852) naj bi Kardoš objavil 12 novih pesmi (Novak 1976: 68). Madžarska ljudska pesem *Lányok fonják a lencsőszt* govori o dekletih, ki predejo lan, medtem ko v prekmurski pesmi *Beteg devójke* (»Vica pleve mrkevco«) dekle pleve korenje (mrkev). V obeh pesmih želi mama z darili potolažiti žalostno srce dekleta, vendar je prekmurska verzija daljša za kar tri kitice.

Madžarska trikitična pesem *Az alföldön halászlegény vagyok én* govori o ribiču, ki živi ob bregu reke Tise in vabi k sebi dekle, ki ne želi prenočiti pri njem. Prekmurska verzija *Pesem Brodar i deklička* je precej daljša od madžarske in med drugim navaja tri nevarnosti, na katere je brodar opozoril dekle in ki jo lahko doletijo ponoči. Obe madžarski pesmi je objavil János Erdélyi, ki je znan kot avtor zbirke madžarskih ljudskih pesmi v treh zvezkih (*Népdalok és mondák*, 1846–1848).

Poseben primer predstavlja ljudska pesem z domoljubnimi elementi *Csak azert szeretem*, ki jo je objavil Ferenc Toldy v zbirki madžarske poezije *Handbuch der ungrischen Poesie* (1828) (Maxwell 2019: 161). Prekmurski prirejevalec je namreč v pesmi *Žnjec* hvalil slovenska dekleta in ne madžarskih. Če je Kardoš prevajalec

te pesmi, je to resnično pomenljivo, saj se je v svojih delih praviloma izogibal narodnostnim poimenovanjem (Jesenšek 2024: 103).

Csak azért szeretem
A magyar menyecskét
Hogy meg tudja főzni
A' borsos levecskét.
(Toldy 1828: 358-359)

Li zato rad hvalim
slovenske⁴ dekličke;
ar do one ednouk
prilične ženičke.
(Stariszinsztvo 1852: 72)

Kardoš pa ni prevajal samo ljudskih, temveč tudi pesmi znanih in manj znanih madžarskih romantičnih pesnikov ter jih objavljaval v šolskih berilih za 2., 3., in 4. razred (*Slovenske nove knige* čtenjá 1872). Gre za serijo učbenikov *Magyar olvasókönyv*, ki jih je uredil madžarski učitelj János Gáspár. Učbeniki so vsebovali tudi vrsto pesmi sodobnih madžarskih pesnikov, ki jih je Kardoš mojstrsko prevedel v prekmurščino, med avtorji so npr. Sándor Petőfi (*Püstina v zimi, Máli béreš, Što je bio Arpad?*, *Na jésen, Pesem vukouv*), Mihál Vörösmarty (*Püsti südenec*), János Arany (*V zimi*), Péter Vajda (*Sadoveno drevje*), János Kis (*Sršen, Včéla i goloub*), Lajos Dienes (*Šegavo žrbé Máli husár, Včélíca*), Gergely Czuczor (*Včenjé, Vogrski pörgar*), Mihály Tompa (*V leti, Hvalejka žnjecouv, Skitajouči Béla*), Pál Gyulai (*Loužna pesem*), János Batsányi (*Nábüd*), József Bajza (*Zebranka*), János Dobos (*Zdüháv, Gdare je ütra Lejpa*) in drugi manj znani avtorji.

Kardoš je med letoma 1870 in 1872 objavil kar 13 Petőfijevih pesmi in je tako prvi prevajalec tega madžarskega romantičnega pesnika pri nas.⁵ V učbeniku za drugi razred je objavil pesem *Bábja kokoš (Anyám tyúkja)*. Pesmi *Na jésen (Ősz elején)* in *Pesem vukouv (A farkasok dala)* sta v učbeniku za III. razred uvrščeni v poglavje Hvalejke pesmi (Dalok, énekek). Objavljene so samo prve tri kitice jesenske pesmi, saj jih je v izvirniku šest. Kardoš je pri prevajanju dajal prednost metrični strukturi, kar je razvidno v tretji kitici, ko je zaradi rime moral uvesti novo besedo prepelica.

Üres már a fecskéfészek
Itt az eszterháj alatt,
Üres már a gólyafészek
Tetejében a kéménynek...
Vándor népe ott halad.
(Petőfi 1847)

Prázno je gnejzdo lastvice,
prázno že pod zastržom,
prázno štrka, prepelice,
táletíjo ete ftice
z malim svojim šeregom.
(Nôve knige cstenyá 1872: 11)

⁴ Podčrtala NDP.

⁵ Bibliografija vseh slovenskih prevodov Sándorja Petőfija je objavljena v Munda in Novak 1973.

Pesem *Što je bio Arpad?* (odlomek iz pesmi *Ki volt Árpád?*) je označena kot prigodna, čeprav je v madžarskem berilu opredeljena kot zgodovinska pesem (Történelmi) in govori o prvi vodji zveze madžarskih plemen iz 9./10. stoletja, ki je imel pomembno vlogo pri osvajanju panonske nižine. V pesmi je poimenovan kot oče madžarske domovine (Vogrszki orszag). Pesmi *Püstina v zimi* (*A puszta, télen*) in *Mali bereš* (odlomek pesmi *A kisbéres*) sta uvrščeni v poglavje Spisi, malanja (Leirások, festések) in sta po vsebini idilični. Deskriptivna pesem o zimski pustinji je v učbeniku objavljena v celoti, saj ima kar devet šestvrstičnic.

Hej, mostan puszta ám
igazán a puszta!
Mert az az ősz olyan
gondatlan rosz gazda;
Amit a kikelet
És a nyár gyűjtöget,
Ez nagy könnyelműen
mind elfecsérelti,
A sok kincsnek a tél csak
hült helyét leli.
(Petőfi 1848)

Hej! zdaj je püstina uprav li
püstina;
ár je jesén li vért, pun
vnougoga bína;
ka sprotolejt správi
i leto priprávi,
k leškoškoj jeseni ž njega
malo vuíde,
i zima njemi li mrzlo mesto
najde.
(Nôve knige cstenyá 1872:
53)

Zdaj pusta res le pusta je
ravníca!
jesen je muhasta
gospodarica;
kar skrbno zbereta
poletje in pomlad,
vse te zaklade lahkomisel-
no razda
in zimi zapusti samo
puščoben hlad.
(Petőfi 1999)

V učbeniku za četrti razred je objavil še Petőfijeve pesmi *Črni krüh* (*Fekete kenyér*), *Lepa jesen* (*Itt van az ősz, itt van ujra*), *Blejdi vojniki* (*A halvány katona*), *V lougi* (odlomek *Az erdőben*), *Tentni glaž* (*Tintásüveg*), *Obláci* (*A felhők*) in *Székelyje* (*A székelyek*).

Kardoševo največje delo je sicer prevod prvega dela epske pesnitve *Toldi* (1846) Jánosa Aranya, ki je bil objavljen po njegovi smrti (*Toldi*, 1921). V pesnitvi je upodobljen srednjeveški junak Miklós Toldi. Njegovo delo so najprej prevedli v nemščino (1851) in srbsščino (1858) (Voinovich 1952: 248). Prekmurski prevod prvega dela pesnitve je nastal verjetno po letu 1860, ko je Kardoševa duhovniška opravila prevzel njegov sin, on pa se je posvetil literarnemu delu, oziroma ko je začel prevajati šolske učbenike in se tam srečal z madžarskimi leposlovnimi besedili. Prevod drugega dela trilogije *Toldi* ni izšel, prevod tretjega dela pa je v *Düševnem listu* (1925) objavil Janoš Flisar. Kardoš je pri prevajanju ohranil dvanajsterec in zaporedno rimo. Pri prevajanju se je včasih moral odločati v prid metrični strukturi, in ne natančnosti prevajanja (npr. *se je zdanilo – se je zmračilo*) (Bakonyi 2011: 20).

Ali gda se je že lepou zamračilo,
sedit šli komárje, i vse otíhilo;
te se je püsto sén na glavou pojbara

i préstro perouti na oči bouhara.
 Pa je küšno svoj méd na lampe njegove,
 šteroga je zcecao z rožice makove,
 obajajouči méd, z šteroga sladine
 so tekle njemi z lamp lejpe čiste sline.
 (Kardoš 1921: 16)

3 Hrvaško pesniško izročilo v Prekmurju

Pod madžarsko krono pa niso prebivali samo prekmurski Slovenci, temveč od 16. stoletja dalje tudi gradiščanski Hrvati, ki so se naselili v županijah Vaš (Železna županja), Šopron, Mošon in Požun (Bratislava), kjer so se srečevali tudi s prekmurskimi Slovenci in nanje gotovo vplivali s svojimi izdajami knjig. Na Gradiščanskem so službovali znani Prekmurci Jožef Ficko, Jožef Baša, Jožef Klekl st., v Prekmurju pa znani gradiščanski duhovniki, npr. Jakob Sabar, Simon Čergič in Jožef Horvat (Kuzmič, b. d.).

Na pesništvo v Prekmurju je v 17. stoletju najbolj vplival začetnik gradiščansko-hrvaškega pesništva, protestant **Grgur Mekinić**, ki je objavil dve knjigi cerkvenih in nabožnih pesmi, napisanih v čakavščini: *Duševne pesne psalmi ter hvaleuzdanja dijačke* (1609) in *Druge knige duševnih pesan, psalmov, himnušev ter hvaleuzdanja dijačak* (1611).⁶ Posvetil ju je »Hervatom i Slovincem«. Med Prekmurci so bile najbolj znane pesmi, ki jih vsebuje tudi *Martjanska pesmarica I*, npr. velikonočna *Na vazem rano Marije tri grobu dojdose s pomastmi*; velikonočna *Kristusu vazma agnjacu, ovčic svojih odkupitelju*; in binkoštna pesem *Gda Jezus Kristus Sin Božji, htijući po svojem teli*. Nemška velikonočna pesem *Es gingen drei heilige Frauen* je bila objavljena tako v protestantskih kot katoliških pesmaricah 16. stoletja, le da v katoliških nastopa kot del daljše pesmi *Christ ist erstanden*. Protestanti so v svoje pesmarice prevzeli le sedem kitic (od četrte kitice naprej). Prekmurski zapisovalec je pesem gotovo prevzel od Mekinića, ohranil je verzno strukturo in nekatere hrvaške jezikovne značilnosti, kot je aorist (rekoše, dojdose, najdose).

⁶ Izvirnik hrani Semeniška knjižnica (glej Smolik 1969; Škafar 1969); ponatis knjig s spremno študijo je pripravil Alojz Jembrih (glej Jembrih 2019).

Na vuzen tri Marije rano
k grobu z dragom mastjom dojde,
gda se vre bilo denilo
i sunce be gori zišlo.
Bogu hvala.

Ke rekoše gdo od groba,
odvali nam toga kamna,
ino kak k njemu dojdeše,
kamen odvaljen najdoše.
Bogu hvala.
(Novak 1997: 206)

Na vazem rano Marije tri
grobu dojdeše s pomastmi,
ravno kad se dan zabili
i sunce nebo prosviti.
Bogu hvala.

Ke rekoše gdo nam od groba,
odvali groznost kamika,
ikako k njemu dojdeše,
kamen odvaljen najdoše.
Bogu hvala.
(Mekinić 1990: 20)

V 18. stoletju so izhajali molitveniki gradiščanskih frančiškanov, Jeremije Šoštarića (*Duhovni vrtljak*, 1746 in *Marijansko cveče*, 1757), Lovra Bogovića (*Hiša zlata*, 1754) in Bogomirja Palkovića (*Duhovni vertljac*, 1753 in *Duhovna kitica*, 1778) (Benčić 1998: 77–87). Prekmurski Slovenci so poznali in prebirali predvsem molitvenik *Hiša zlata* (1754) frančiškana **Lovra Bogovića**, ki je živel in deloval v Novem Gradu (Németújvár/Güssing) in Monostru (Szentgotthárd). Ta je namreč poleg molitev in katekizemskega dela vseboval tudi obširen pesniški del z 91 pesmimi, zato ga uvrščamo v molitveno-brevirsko-katekizemsko-pasijonski tip molitvenika (Šundalić 2001). V Prekmurju so se prepisovale in pele predvsem njegove romarske Marijine pesmi, ki so jih zapisovalci prevajali in prirejali: *Spravljajmo se vkup marijanska bratja*; *Zdrava, o Marija, nebeška kralica*; *Zbūdimo se seda predrage dušice*; *Zdrava bojdi, nebe i zemle kralica*; *Pozdravljena bojdi Maria Divica, kako lepo cveteš*; *Nejga bilov na svejti niti ga nešče biti*; *Zdrava, zdrava, zdrava Divica Marija Jezušova mati*; *Marija zebrana si, z nebe poslana*; *O Marija, lepa Judit*. Slednja je bila znana v celotnem panonskem jezikovnem prostoru in je Marijo opevala z znanimi svetopisemskimi predpodobami:⁷ lepa Judita, Božja mati, močan stolp, Noetova barka, Pandora, sončni žarek, reka Jordan, Jeruzalem, Abigail, v prekmurskih verzijah pa celo modra Sava. Spodaj navajam verzijo iz *Prekmurske katoliške pesmarice Ferenca Fariča* (RRSS, Ms 173) primerjalno z Bogovićevo gradiščansko in kajkavsko verzijo bistriškega (Marija Bistrica) kaplana Petra Berkeja.

⁷ Predpodobe posredno nakazujejo to, kar bo sledilo v prihodnosti. Za Marijo so cerkveni očetje uvedli številne predpodobe, kot so: Estera, Judita, Eva, lilija, Noetova barka, vrtnica brez trnja, sedež modrosti, ogledalo pravice, duhovna posoda itd. (Ditmajer 2020: 292).

Oh Marija, lejpa Judit,
ne daj grejšnim ljudem
bludit,
negoj njim daj milost dobit
i povolno Bougi služit.

O Marija, lepa Judit
ne daj grišnim ljudem
bludit,
nego jim daj milost dobit
i povoljno Bogu služit.

O Marija, lepa Judit,
ne daj grešnem ljudem
bludit,
nego njim daj milost dobit
i ponižno Bogu služit.

Oh Marija, Božja mati,
daj nam vraga obladati
i z grehov se spovedati,
pervo nego nam bov mrejt.

O Marija, arka Noe,
zami od nas se nevolje
va ki se tebi tužimo
i prez pokoja kričimo.

o Marija, Božja mati,
daj nam vraga obladati
i z grehov se spovedati,
pervo neg nam bu vumreti.

Oh Marija, ti Pandura,
bojdi hitro ti k nam zgoraj,
da nam bovde vumirati
čalarni svejt ostaviti.
(PIŠK, Ro 10, fol.
028v–029v)

O Marija, Božja mati,
ti nam sprosi s tobum
stati,
milost tvoju uživati
i radost tvoju spoznati.
(Bogović 1778: 454, 455)

O Marija, ti Pantora,
dojdi hitro k nam od zgoraj,
ar te žejli duša moja,
ka se muči prez pokoja.
(Berke 1995: 215, 216)

Bolj kot čakavski je bil Prekmurcem očitno blizu kajkavski knjižni jezik, ki je bil tudi uradni cerkveni jezik v zagrebški nadškofiji, kamor so do leta 1777 spadale tudi prekmurske župnije v današnji Lendavski dekaniji. Ker se prve katoliške knjige v Prekmurju pojavijo šele po letu 1780, ko je svojo pisateljsko pot pričel kančevski župnik Mikloš Küzmič, so tamkajšnji organisti v svoje rokopisne pesmarice sprejemali tudi kajkavske pesmi. V začetku 18. stoletja je izšla prva tiskana in hkrati najbolj znana kajkavsko-latinska cerkvena pesmarica *Cithara octochorda* (1701, 1723, 1757), ki je zelo vplivala na razvoj cerkvenega pesništva v celotnem panonskem jezikovnem prostoru. Namenjena je bila vsem cerkvam v zagrebški nadškofiji in je bila v uporabi vse do začetka 19. stoletja (*Cithara Octochorda* 1998). Tovrstne pesmi vsebujejo denimo rokopisi *Pertočka pesmarica I*, *Flisarjeva pesmarica* in *Katoliške adventne pesmi*, ki so najverjetneje nastali v 18. stoletju na območju župnij Pertoča in Sv. Jurij. Znane so bile naslednje pesmi: *O rumena prelepa zorja*, *O svetla zorja danica*, *Zornica shaja rumena*, *Zešla je svetla danica*, *Zdrava o svetla danica*, *Zdrava Devica Bogorodica*, *Ave Maria gratia plena*, *Ptičice lepo spevaju*, *Poslan je angel Gabriel vu jedan varaš Nazaret*, *Zdrava budi, o Marija*, *od angelov pozdravljena*, *Posla zgora Bog angjela*, *Zdrava budi, o Marija*, *čista ponižna Devica*, *Zdrava budi, o Marija*, *neba i zemlje kraljica*.

Kajkavska adventna pesem *Ptičice lepo spevaju* je v panonsko cerkveno pesništvo vpeljala motiv pelikana; Marijo primerja z grlico, angela Gabriela z orlom, Jezusa pa s pelikanom. Znana je tudi iz prekmurskega rokopisa *Katoliške adventne pesmi*, ki ohranja vse kitice iz predloge, le pri dveh je zamenjan vrstni red. Vsebinsko je prekmurski prepisovalec iz druge kitice izpustil omembo orla, jezikovno pa besedilo popravljal v skladu s takratno prekmursko knjižno normo.

Ptičice lepo pevajo,
k noči na gnejzde sedajo.
Vütro rano iščo hrano i zebrano.
Takša ftičica bil bi ja,
ki spejvam zdrava Marija.
(NUK, Ms 1320, fol. 2v)

Ptičice lepo pevaju,
k noči na gnejzda sedaju,
vjutro ranu išču hranu i zebranu,
takova ptica bil bi ja,
ki spevam zdrava Marija.
(Cithara Octochorda: 66)

4 Zaključek

V razvoju pesništva v Prekmurju lahko najprej ugotovimo, da se tam protestantsko obdobje ni nikoli zaključilo. Zaradi drugačnih političnih razmer v Kraljevini Ogrski se je protireformacija v Prekmurju zaključila šele leta 1733, tamkajšnji evangeličanski pastori pa so z nekaterimi verniki morali oditi v artikularne kraje, npr. v Čobin in Šurd. Tam so še naprej ustvarjali slovstvo v prekmurskem jeziku in se nato že čez 50 let vrnil, saj jim je tolerančni patent leta 1781 omogočil ustanavljanje verskih občin. V teh krajih so nato delovali evangeličanski pisci Blaž Berke, Mihael Bakoš, Števan Sijarto in Janoš Kardoš, pomemben pa je bil tudi Mihael Barla. Še posebej slednji se je izkazal kot pomemben posredovalec med madžarsko in prekmursko književnostjo. Ker posvetne pesniške zbirke v Prekmurju vse do 20. stoletja ni bilo, lahko vpliv madžarskega pesništva raziskujemo predvsem z vpogledom v cerkvene in ljudske (večidel rokopisne) pesmarice. Ker so pesmarice katoliških piscev praviloma ostale v rokopisu, bo treba vpliv madžarskega pesništva nanje še raziskati. Najbolj znan prevajalec madžarskih cerkvenih pesmi v 19. stoletje je martjanski župnik Jožef Pustaj, ki je objavil najbolj obširno prekmursko pesmarico *Krščansko katoličanske cerkvene pesmi* (1893).

Vpliv hrvaškega (kajkavskega in gradišanskega) pesniškega izročila na prekmursko se ponovno najbolj kaže v cerkvenem pesništvu, pa tudi v posvetnem. Zaradi cerkvene pripadnosti zagrebški nadškofiji je za najstarejše pesmarice iz 17. stoletja značilno, da so napisane v kajkavskem knjižnem jeziku s prekmurskimi elementi. To pa ni zadosten razlog, da te pesmi prištevamo k hrvaškemu literarnemu izročilu. Za pesmarice 18. stoletja je značilno, da so prevzemale pesmi iz kajkavskih pesmaric, vendar so jih jezikovno, pa tudi vsebinsko prilagajale prekmurskemu verniku. Zato jih lahko uvrstimo v prekmursko pesniško izročilo.

VIRI IN LITERATURA

- BAKONYI, Gergely László, 2011: *Prevod Aranyevega Toldija v prekmurščino*. Diplomsko delo. Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- BENČIĆ, Nikola, 1998: *Književnost gradišćanskih Hrvata od XVI. stoljeća do 1921*. Zagreb: Sekcija DHK i hrvatskoga centra P.E.N-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu.
- BERKE, Peter, 1995: *Kinč osebnosti slavnoga Orsaga Horvatckoga*. Marija Bistrica: Nacionalno svetišče Majke božje bistričke.
- BOGOVIĆ, Lovre, 1778: *Hisa zlata*.
- BORI, Imre, 1973: Egy kaj-horvát daloskönyv magyar eredetű verseiről. *Tanulmányok – Studije* 6. Novi Sad. 33–45.
- Cithara octochorda. Komentari i studije*. Uredila Izak Špralja in Lovro Županović. Zagreb: HAZU, 1998.
- Cithara Octochorda*. Zagrabiae: Typis Antonii reiner, Inclyti regni Croatiae Typographi Privilegiati, 1757.
- CZIGÁNY, Lóránt, 1984: *A History of Hungarian Literature. From the Earliest Times to the mid-1970's*. <<https://mek.oszk.hu/02000/02042/html/index.html>>.
- ČEH STEGER, Jožica, 2025: Kulturni in slovstveni pomen Volkmerjeve Hvale kmetičkega stana ino tobačje trave. Marko Jesenšek (ur.): *Leopold Volkmer, prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora, 106). 43–54.
- DITMAJER, Nina, 2020: Starozavezne predpodobe Marije in podobe Judov v slovenskih nabožnih pesmaricah v različnih obdobjih Katoliške cerkve. *Edinost in dialog* 75/2. 289–309.
- JEMBRIH, Alojz, 2019: Gergur Pythiraeus Mekinić – začetnik gradišćanskohrvaške cerkvene pesmi. *Arhivi* 412. 395–404.
- JESENŠEK, Marko, 2024: *Poglavja o različicah slovenskega jezika*. (Zora, 155). Maribor: Univerzitetna založba.
- JUST, Franci, 2008: Borovnjakova pesmarica. Marko Jesenšek (ur.): *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka*. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti (Zora, 55). 103–118.
- KARDOŠ, Janoš: Toldi. Hornyánszky Viktora stamparija, 1921. <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-V6GRLC79>>.
- KUZMIČ, Franc: Vezi med Gradišćanskim in Prekmurjem. *Pomurski muzej Murska Sobota*. <<https://www.pomurski-muzej.si/pages/posts/vezi-med-gradianskim-in-prekmurjem-57.php>>.
- LÖKÖS, István, 1997: *Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- MAXWELL, Alexander, 2019: *Everyday Nationalism in Hungary*. Boston: De Gruyter.
- MEKINIĆ, Grgur, 1990: *Duševne pesne Grgura Mekinića*. Uredil Alojz Jembrih. Zagreb: Kršćanska sadašnjost: Nacionalna i sveučilišna biblioteka; Gradišće: Hrvatsko kulturno društvo.

- MUNDA, Jože, NOVAK Vilko, 1973: *Sándor Petőfi v slovenščini. Bibliografija prevodov*. Ljubljana: NUK.
- NOVAK, Vilko, 1981: Madžarski viri Martjanske pesmarice I. *Jezik in slovstvo* XIX. 127–131.
- NOVAK, Vilko, 1995: Trubarjeva in Dalmatinova besedila v Martjanski pesmarici I. *Slavistična revija* 43/3. 267–275.
- NOVAK, Vilko, 1997: *Martjanska pesmarica*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- NOVAK, Vilko, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- NUK (Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana), Rokopisna zbirka, Ms 1320, *Cerkvena pesmarica iz Prekmurja*.
- PETŐFI, Sándor, 1847: ŐSZ ELEJÉN. Arcanum. <<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/petofi-sandor-DFB2/1847-EFBB/osz-elejen-F344/>>.
- PETŐFI, Sándor, 1848: A PUSZTA, TÉLEN. Arcanum. <<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/petofi-sandor-DFB2/1848-F625/a-pusztatelen-F69A/>>.
- PETŐFI, Sandor, 1999: *Pesmi*. Maribor: Založba Obzorja.
- PIŠK (Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota), Ro 10, *Prekmurska katoliška pesmarica Ferenca Fariča*.
- Register rokopisov slovenskega slovstva, RRSS 173: Prekmurska katoliška pesmarica Ferenca Fariča. Uredil Matija Ogrin. ZRC SAZU, 2022. <https://rrss.manuscripta.zrc-sazu.si/rrss_ms_173>.
- Szlovenszke nôve knige cstenyá za vesznicski sôl III. zlócs. Vpl. vogr. král. ministerium vadlúványa i návuka, 1872. <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-D20QD-PFL>>.
- SMOLIK, Marijan, 1969: Grgur Mekinić in njegovi pesmarici 1609 in 1611. Jože Koropec (ur.): *Bašev zbornik*. Maribor: Združenje visokošolskih zavodov: Zgodovinsko društvo. 246–272.
- Sztarisinszvo i zvacinszto*. V-Szombatheli, 1852.
- ŠKAFAR, Ivan, 1969: Grgur Mekinić Pythiraeus, hrvatski protestantski pisatelj, in začetki slovstva pri gradiščanskih Hrvatih. Jože Koropec (ur.): *Bašev zbornik*. Maribor: Združenje visokošolskih zavodov. 273–295.
- ŠUNDALIĆ, Zlata, 2001: Molitvenici u Slavoniji u 18. stoljeću. *Kolo. Časopis Matice hrvatske* 4.
- TOLDY, Ferenc, 1828: *Handbuch der ungrischen Poesie*. 2. Pesth, Wien: In Commission bei G. Kilian und K. Gerold.
- VOINOVICH, Géza, 1952: Jegyzetek a Toldihoz. János Arany: *Összes művei II*. Budimpešta: Akadémiai Kiadó.
- ZVONAR, Ivan, 2023: Biblijski lik Marije Magdalene u europskoj i u hrvatskoj književnosti (S posebnim obzirom na dosad nepoznatu kajkavsku poemu „Pesen od Marie Magdaleine“). *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*. 1–53.

Marijan Dovič

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede

marijan.dovic@zrc-sazu.si

Od Karantanije do Ilirije: politična cenzura pri Linhartu in Vodniku

Prispevek obravnava vpliv politične cenzure na literarno in znanstveno delo dveh ključnih osebnosti slovenskega razsvetljenstva, Antona Tomaža Linharta (1756–1795) in Valentina Vodnika (1758–1819). V središču obravnave sta *Versuch einer Geschichte ...* (2. zv., 1791), v katerem Linhart z neprikritim navdušenjem opisuje slovansko vojvodino Karantanijo, in oda »Ilirija oživljena« (1811), ki je Vodniku nakopala hudo zamero habsburških oblasti. V obeh primerih je bila ključni razlog za cenzuro naklonjenost avtorjev slovanstvu in slovenstvu.

1 Uvod

Slovenska posvetna literatura se je porajala v obdobju, ko je v Habsburški monarhiji po več stoletjih cerkvene cenzure že prevladala sekularizirana državna (pred)cenzura.¹ Ni dvoma, da je začetke slovenske literature cesarska cenzura opazno zaznamovala: v monarhiji namreč brez njene uradne odobritve ni smela iziti nobena publikacija. Učinki cenzure so bili raznovrstni. Prav mogoče je, da je že prvi slovenski posvetni literarni almanah *Pisanice* (1779–1781) izgubil zagon zaradi zaostritve cenzurne zakonodaje (Koruza 1993: 47), obstoj cenzure pa je utegnil botrovati tudi dejstvu, da so avtorji Zoisovega kroga svojo erotično poezijo in ljudske viže raje zadrževali v zasebnosti predalov in salonskega druženja (Kidrič 1938: 223–229, 299–312, 433–434; Dovič 2025: 40–44). A kot bomo videli v tej razpravi, so posebej občutljivo področje predstavljala (nacionalno)politična vprašanja. Osredotočili se bomo torej na politično cenzuro in si ogledali, kako je ta vplivala na delo dveh ključnih osebnosti slovenskega razsvetljenstva – Antona Tomaža Linharta in Valentina Vodnika.

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Literarnozgodovinske, literarnoteoretične in metodološke raziskave« (P6-0024), ki ga iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. Razdelek o Linhartu povzema ugotovitve iz poglavja nastajajoče monografije *Sočni sadeži cenzure*, razdelek o Vodniku pa ugotovitve iz nedavno objavljenega članka (Dovič 2024).

2 Linhart in njegov *Versuch*

Anton Tomaž Linhart (1756–1795) je v marsikaterem pogledu osrednja osebnost razsvetljenstva na Kranjskem: ima odločilne zasluge pri razvoju slovenske posvetne dramatike in znanstvenega zgodovinopisja. Cenzura je pomembno zaznamovala že Linhartovo dramsko ustvarjanje: nemško pisano mladostno žaloigro *Miss Jenny Love* (1780) je najverjetneje iz strahu pred cenzuro tiskal v Augsburgu (Deželak Trojar 2023: 39–43), cenzurirani pa sta bili tudi njegovi slovenski gledališki priredbi *Županova Micka* (1789) in *Ta veseli dan ali Matichek se ženi* (1790). Četudi cenzurna dokumentacija za komediji ni ohranjena, je mogoče pritrditi Gspanovi domnevi, da *Matichek* ni smel na oder zaradi povezave s problematično Beaumarchaisevo predlogo (Gspan 1950: 473–491; 1967: 262–268; Dović 2020: 249–254).

Še bolj opazno se je cenzura vpletla v Linhartovo osrednje znanstveno delo, nemško pisano zgodovino Kranjske *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs*, objavljeno v dveh zvezkih (leta 1788 in 1791). Medtem ko prvi del *Poskusa* ni zmotil dvornega cenzorja Constantina Franza von Kauza, se je pri drugem delu resneje zapletlo. Linhart je 8. marca 1791 takole pisal uglednemu lužiskosrbskemu preroditelju Karlu Gottlobu Antonu: »Slednjič sem dobil svoj rokopis iz cenzure. Poglavji Verstvo in Hierarhija sta to pot obupno trpeli, in sicer tako, da se čutim prisiljenega, vložiti priziv na dvoru. V naših državah že ne more iti drugače, dokler imajo farji proste roke« (Gspan 1966: 154).

Postopek na dvornem cenzurnem uradu na Dunaju je bil rešen hitro: rokopis je bil predložen 31. januarja 1791, odločba pa je sledila že 7. februarja 1791. Toda tokratni cenzor Josef Hoffinger je delo označil s standardno oznako *omissis deletis imprimatur*, kar je pomenilo, da je moral Linhart določena mesta črtati ali spremeniti.² Kaj natančno ga je zmotilo? Čeprav je v NUK ohranjen tiskarsko-cenzurni rokopis drugega zvezka *Poskusa*, ki omogoča primerjavo z natisom, odgovor ni povsem jasen. Največ preoblikovanj je bil vsekakor deležen predgovor. Nedavna podrobna primerjava rokopisne in tiskane različice, ki jo je opravila Monika Deželak Trojar, med drugim razkriva, da je moral »Linhart omiliti in preoblikovati svojo izjavo in upanje za boljšo (politično) prihodnost Slovanov, ki je tlelo iz nje, in se raje osredotočiti na terminološki problem uporabe pojma Ilirija ter tako svoj avstroslavizem izraziti le posredno« (Deželak Trojar 2023: 52).³

2 O Hoffingerju (1732–1794) razen letnic rojstva ne vemo skoraj ničesar razen tega, da je na nekaterih odločbah podpisal kot cesarski uradnik – sekretar.

3 Linhart sicer v nadaljevanju kritizira »ilirski« koncept, saj v »širni avstrijski državi ne prebivajo nikaki Iliri« (Linhart 1981: 171) – na njihovo mesto odločno vpelje Slovane.

Kaj vse v Linhartovi zgodovini Slovanov na jugu »Germanije« bi še utegnilo biti problematično? V »Predgovoru« druge knjige v oči zbode poudarjanje, da so Slovani »dosegli veličino kakor noben drug narod« in »da še zdaj obvladujejo ali prebivajo v skoraj polovici Evrope in Azije« (Linhart 1981: 171). Sledi navdušena izjava o prevladujoče slovanski naravi avstrijskega cesarstva:

Da pa so Slovani v avstrijski monarhiji po številu in moči največji; da bi se morala Avstrija, če bi bila v državoslovju navada, dajati državi ime po številčnosti združenih sil, na katerih sloni njena veličina, pravzaprav imenovati slovanska država tako kot Rusija [...] preštejmo milijone Slovanov in presodimo, kaj so za Avstrijo in kaj bi zanjo lahko bili!!! (Linhart 1981: 171.)

Bi cenzor utegnil pomisliti, da so Linhartovi milijoni Slovanov tisti, ki lahko ogrozijo nemško dominacijo v imperiju? Z današnje perspektive se zdi, da Linhart tu snuje prvo manifestacijo slovenskega (kulturnega) nacionalizma v sodobnem pomenu besede. Fran Zwitter ugotavlja, da gre za »prvi politični tekst slovenskega narodnega preroda, ki je sicer tedaj še čisto kulturno gibanje« (1981: 330). Vilko Novak pa poudari, da Linhart utemelji jezikovno in etnično enotnost Slovanov na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, se odkrito navdušuje za stare Slované, njihovo družbeno strukturo, šege in versko izročilo ter hkrati razvija temelje za značilno razumevanje zgodovine Slovanov (in Slovencev) kot miroljubnih poljedelcev, ki jih je doletelo tisočletje nemškega zatiranja (Novak 1973: 43–51). Omenjene ideje so v prihodnjih desetletjih pomembno vplivale na slovensko književnost – in generirale nova soočenja s cenzuro.

Zlasti naklonjeno Linhart opisuje osvoboditev izpod obrskega in frankovskega jarma v 7. stoletju pod vojvodom Samom ter obdobje neodvisne slovanske Karantanije, katere obseg opredeli takole:

Ne samo današnja Koroška – meje te vojvodine so sad poznejših političnih dogodkov in razmer – marveč bivališča vseh Slovanov na jugu Nemčije, ob Savi, Dravi in Muri vse do Ensa in Donave, po Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in Avstrijskem, kjer se križajo Noriške, Karnijske in Julijske Alpe, se imenujejo v jeziku srednjega veka *Karantanija*. (Linhart 1981: 221)

Karantanski Slovani so bili »pod lastnimi vojvodi neodvisni, dokler jih ne podjarmijo docela Franki« (Linhart 1981: 236). V takšni perspektivi seveda padec Karantanije, ki sovpada s pokristjanjenjem, ne more imeti pozitivnih konotacij. Do pokristjanjevanja, ki ga povezuje s fevdalno dominacijo in germanizacijo, je Linhart izredno kritičen – to pa je seveda izhodišče, ki ga je skoraj pol stoletja pozneje France Prešeren bleščeče prelil v verze *Krsta pri Savici*.

Zatonu slovanske neodvisnosti je po Linhartu sledil tudi konec kulturne samobitnosti:

Ker so Slovani po Karlu Velikem pod vplivom fevdalnega sistema in krščanske vere polagoma nehali biti to, kar so bili, je čas, da prikažemo izvirno podobo naroda, preden so jo izkrivili tuji vplivi (Linhart 1981: 234).

V nadaljevanju Linhart s simpatijo prikazuje poganske šege in božanstva naroda, ki se je trdovratno upiral ne le zavojevalcem, temveč tudi Jezusovemu nauku – na ta del pa se najverjetneje navezuje Linhartov pisemski komentar Antonu, da je poleg predgovora trpelo tudi poglavje o verstvih.

Razmišljanje o potencialni problematičnosti Linhartovega spisa z vidika cenzure lahko zaokrožimo z osrednjo kartografsko prilogo k drugi knjigi. »Zemljevid Karantanije ali južnih Slovanov pred cesarstvom Karla Velikega« (Conspectus Karantaniae five Slavorum meridionalium ante Caroli M. imperium) namreč obsega ozemlje od Piave do Kvarnerja in Senja, gor preko Siska in Ptuja mimo Gradca vse do Donave na severu in Salzburga na severozahodu. Z današnje perspektive se zdi, da Linhart vsaj implicitno zarisuje možne konture »velike Slovenije«. Ne le, da je njegov »karantanski« zemljevid začinjen s slovanskimi toponimi, kjer koli je to mogoče, temveč je poleg tega pospremljen s pomenljivo opombo: »Kar se vidi v predelih, naseljenih le po nemškem prebivalstvu, mlajšega od Karla Velikega, smo dodali zaradi tega, ker kaže slovanski izvor, *brez dvoma starejši od tevtonskih listin*« (Linhart 1981: s. p., moj poudarek). Linhart kot (proto)nacionalist je bil v tem pogledu nemara pred svojim časom, cenzura, ki je dobrega pol stoletja pozneje zaradi podobnega pristopa pestila Petra Kozlerja, pa zemljevida sploh še ni registrirala kot problem.

Kompetentni bralec – in avstrijski cenzorji v predmarčni dobi so to vsekakor bili – je torej v Linhartovem besedilu lahko razbiral zlasti dve vrsti problematičnih poudarkov. Prva je Linhartov odločni *sekularizem* in kritičnost do krščanstva. Še bolj pa bi cenzorja lahko vznemirjal Linhartov (kulturni) *nacionalizem*, ki deluje presenetljivo moderno in ima izjemen politični potencial. Ta potencial so razumeli že Zois in člani njegovega kroga, razumel ga je Prešeren in drugi pomembni slovenski literati 19. stoletja, razumeli pa so ga tudi slovenski zgodovinarji. Bogo Grafenauer priznava, da je Linhartovo besedilo »prelomnega pomena tako za slovensko zgodovinopisje kot tudi temeljnega pomena za oblikovanje slovenske narodne zavesti« (1981: 382). Linhart je namreč »uveljavil nacionalni koncept nasproti deželnemu« (Štih 2005: 301), z zgodovino Karantanije pa »iznašel starodavno preteklost prihodnje slovenske nacije« (Kosi 2013: 243). Politična eksplozivnost Linhartove zasnove se skriva zlasti v implicirani zahtevi po preureditvi monarhije po etničnem ključu – s čimer bi »prišla številčna premoč Slovanov proti

nemški, a vladajoči manjšini pravično do izraza» (Gspan 1967: 246). Kot se je izkazalo v drugi polovici 19. stoletja, je ravno to vprašanje za Slovence postalo ena izmed najbolj vročih in cenzuriranih tem.

3 Vodnikova »Ilirija oživljena«

Resne zaplete s cenzuro je imel tudi pesnik Valentin Vodnik (1758–1819), še en nadarjen član Zoisovega literarnega kroga. Z eno samo politično intonirano pesmijo, odo »Ilirija oživljena«, je zanetil prvi konflikt med slovensko poezijo in oblastjo. Vodnik, ki je začel pesniti že kot mlad frančiškan v *Pisanicah*, se je pod vplivom Žige Zoisa na začetku 19. stoletja razvil v osrednjega kranjskega pesnika. Toda v času francoske vladavine (1809–1813) je napravil napako, ki ga je drago stala: v pristnem navdušenju nad Napoleonovimi Ilirskimi provincami je napisal odo, ki mu je po restavraciji habsburške oblasti na Kranjskem nakopala hudo zamero in sankcije. »Ilirija oživljena« ob prvi objavi leta 1811 seveda ni bila cenzurirana, saj je izražala lojalnost novi oblasti. Toda po padcu Ilirskih provinc za politično sporno pesem v monarhiji ni bilo več prostora: iz izvodov Vodnikove šolske slovnice je bila odstranjena, predmarčna cenzura pa jo je še dobri dve desetletji po pesnikovi smrti eksplicitno prepovedala natisniti.

Problematično odo je Vodnik napisal v začetku leta 1811 in jo junija ali julija objavil kot uvodno pesem v svoji slovnici *Pismenost ali Gramatika*, namenjeni poučevanju slovenščine v osnovnih šolah Ilirskih provinc, 31. julija 1811 pa jo je ponatisnil še v uradnem glasilu *Télégraphe officiel*. Že na prvi pogled bode v oči Vodnikov odnos do Napoleona, katerega ime se v pesmi pojavi kar trikrat – vselej v poudarjenem tisku. Napoleon je slavljenec pesmi, stvarnik, ki z močjo besede (»Ilirija vstan'!«) performativno prikličje na dan starodavno deželo, ki jo je dolga stoletja »zarašal mah«. Prebujena poosebljena Ilirija, ki od druge kitice naprej »govori« pesem, najprej potoži, da so njena sloveča mesta uničena, njeni junaki pa pozabljeni. Sledi kratek oris nekdanje časti in slave dežele in njenega ljudstva: Iliri so nekoč ustrahovali tudi najsilnejše vojvode, na morju pa so gospodovali že, ko so se Rimljani šele učili »ladie tesat«. A po zmagi Rimljanov in sedmih stoletjih nadvlade rimskega orla je prišla na vrsto germanska epoha, medtem ko so Iliri za »dva sedem sto soncov«, tj. 1400 let, poniknili v temo zgodovinske pozabe.

Tu sledi Vodnikov ključni idejni poseg: izenačenje starodavnih Ilirov in »Slovencev«, sedanjih slovanskih prebivalcev istega ozemlja:

Ilirsko me kliče
Latinic in Grék,
Slovensko mi pravio

Domači vse prék.
 Dobrovčan, Kotoran,
 Primoric, Gorénc,
 Pokópjan po starim
 Se zove Slovéc. (Vodnik 1988: 92–93)

Vodnik seveda ni bil tako naiven, da bi takšno enačenje jemal dobesečno, kot zgodovinsko dejstvo – že Linhart je namreč pokazal, da med Iliri in sedanjimi Slovani ni povezave. To enačenje je uporabil kot domislek, *licentio poetico*, s katero je izrazil temeljno narodnopolitično idejo svoje pesmi: s pomočjo Ilirije je oblikoval zamisel o Slovencih (oziroma Slovanih, živečih na tem območju) kot legitimnih, »avtohtonih« prebivalcih ozemlja nekdanje rimske Ilirije (Kos 1990: 114–115). Napoleon je resda tisti, katerega duh stopa v Vodnikove »Slovence«. Toda vprašati se je mogoče, ali ni »vitez dobrotni«, ki z mogočno roko dviguje kvišku Ilirijo, v resnici zgolj obrobna figura: v središču podobe, ki vstaja pred bralcem, je namreč samozavestna (slovanska) dežela, ki v svoji strateški legi »prstana Evrope« eno roko podaja zmagoviti Galiji, drugo pa zibelki civilizacije – Grčiji. Drzne politične implikacije Vodnikove zamisli kljub ovitosti v pesniško imaginacijo ostajajo jasno razvidne: hvalnica Ilirskim provincam, zapeta v dobi, ko se je vsaj del nekdanjih avstrijskih Slovanov osvobodil habsburške nadvlade, se lahko bere kot promocija ideje o njihovi večji samostojnosti.

»Ilirska« ideja seveda ni padla z neba. Kot je pokazal že Janko Kos, se je kontinuirano razvijala v Zoisovem krogu. Toda Vodnikova oda seže dalj od zamisli o združevanju avstrijskih Slovanov, kot so si ga predstavljali Zois, Linhart ali Kopitar. Idejo o preureditvi Habsburške monarhije, ki bi v zaključeno enoto vključila slovanska ljudstva, je Vodnik intuitivno »domislil do radikalnejše ideje o samostojni južno-slovanski državnosti zunaj Avstrije, sklicujoč se na državno legitimnost nekdanje Ilirije« (Kos 1988: 26). Da je bila takšna misel prevratna, najbolje dokazuje dejstvo, da je bil Linhartov »Predgovor« že leta 1791 za habsburško cenzuro nesprejemljiv. Problematičnost Vodnikove »Ilirije oživljene« je bila torej večslojna: morda še bolj kot njena napoleonska površina (slavljenje nevarnega političnega in vojaškega nasprotnika) je bilo moteče globinsko miselno jedro, v katerem je tlela radikalna, separatistična poanta.

Vodnikove težave po vrnitvi Kranjske v okvir habsburške monarhije oktobra 1813 zato niso presenetljive (podrobneje o njih prim. Dović 2024: 151–157). V letu 1814 je Vodnik še zadržal učiteljsko mesto, nadejal pa se je tudi nove stolice za slovenščino na ljubljanskem liceju. A v ozadju so se nad pesnikom zgrinjali temni oblaki. Obremenila so ga zlasti vohunska poročila o spornem obnašanju v času francoske okupacije, ki jih je pisal policijski komisar Simon Kremnitzer. V njih je Vodnik

označen kot državi nevaren frankofil, kronski dokaz njegovega odpadništva pa naj bi bila ravno »Ilirija oživljena« (Vidic 1908). Kljub temu da so Vodnika v Ljubljani in celo pri nekaterih cesarskih komisijah podpirali, se je cesar naposled odločil za prijem trde roke in je 26. decembra 1814 izdal odlok o Vodnikovi upokojitvi (oziroma premestitvi iz Ljubljane). Pesnik se je v zadnjih letih življenja oblastem poskušal odkupiti na različne načine – med drugim z novo, habsburški dinastiji lojalno odo. A niti »Ilirija zveličana« niti intervencija vplivnega barona Zoisa mu nista mogli povrniti cesarske milosti: kot prisilni upokojenec je ostal odrezan od zelenega učiteljskega položaja na ljubljanskem liceju in do konca življenja praktično ni več objavljajal poezije.

4 Sklep

Kot smo videli, je cenzura opazno vplivala na literarno in znanstveno delovanje dveh središčnih osebnosti slovenskega razsvetljenstva, Antona Tomaža Linhartu in Valentina Vodnika. Temeljno je zaznamovala že Linhartovo dramsko ustvarjanje, še zlasti pa drugi zvezek njegovega ambicioznega zgodovinskega *Poskusa* (1791), v katerem je Linhart z neprikritim navdušenjem opisoval starodavno slovansko vojvodino Karantanijo. Vodnik, ki je še leta 1809 po naročilu koval patriotske *Pesmi za brambovce*, pa se je z »Ilirijo oživljeno« (1811), objavljeno v času francoske vladavine, hudo zameril habsburškemu oblastem: kot »frankofil« se je moral prisilno upokojiti, oda pa je več desetletij ostala v anatemu. Pri obeh literatih je bila pri obeh literatih ključni razlog za posege njuna naklonjenost slovanstvu in slovenstvu – pri Linhartu artikulirana skozi afirmacijo »karantanske«, pri Vodniku pa »ilirske« ideje.

VIRI IN LITERATURA

- DEŽELAK TROJAR, Monika, 2023: Linhartovo soočanje s cenzuro na dramskem in zgodovinsko-pisnem področju. Marijan Dovič (ur.): *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju*. Ljubljana: ZRC SAZU. 33–62.
- DOVIČ, Marijan, 2020: Slovenski literati in cesarska cenzura: izbrani primeri iz dolgega 19. stoletja. Luka Vidmar (ur.): *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: Založba ZRC. 243–286.
- DOVIČ, Marijan, 2024: Valentin Vodnik, ilirski odi in politična cenzura. *Slavia Centralis* 17/2. 144–163.
- DOVIČ, Marijan, 2025: Pesništvo Žige Zoisa in vprašanje »prvega kranjskega pesnika«. Luka Vidmar (ur.): *Zois: Študije*. Ljubljana: ZRC SAZU. 31–72.
- GSPAN, Alfonz, 1950: Opombe. Anton Tomaž Linhart: *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS. 451–575.

- GSPAN, Alfonz, 1966: Pisma A. T. Linharta gornjeljužiškemu preporoditelju dr. Karlu Gottlobu Antonu. *Dokumenti slovenskega gledališkega muzeja* 8–9. 133–166.
- GSPAN, Alfonz, 1967: Anton Tomaž Linhart. Njegova doba, življenje in delo. Anton Tomaž Linhart: *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*. Maribor: Obzorja. 179–303.
- KIDRIČ, France, 1938: *Zgodovina slovenskega slovstva. Od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KORUZA, Jože, 1993: *Značaj pesniškega zbornika Pisanice od lepeh umetnost*. Maribor: Obzorja.
- KOS, Janko, 1988: Valentin Vodnik kot nacionalnopolitični pesnik slovenskega razsvetljenstva. *Slavistična revija* 36/1. 13–32.
- KOS, Janko, 1990: *Valentin Vodnik*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- KOSI, Jernej, 2013: *Kako je nastal slovenski narod. Začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Sophia.
- LINHART, Anton, 1981: *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2*. Prev. Marjeta Kos-Šašel (1. knjiga), Alfonz Gspan in Nada Gspan-Prašelj (2. knjiga). Ljubljana: Slovenska matica.
- NOVAK, Vilko, 1973: Anton Tomaž Linhart o kulturi starih Slovencev. *Traditiones* 2. 35–62.
- ŠTIH, Peter, 2005: Linhart kot zgodovinar. Ivo Svetina, Francka Slivnik in Verena Štekar Vidic (ur.): *Anton Tomaž Linhart: Jubilejna monografija ob 250-letnici rojstva*. Ljubljana, Radovljica: Slovenski gledališki muzej, Muzeji radovljiške občine. 291–310.
- VIDIC, Fran, 1908: V. Vodnika und die nachillyrische Periode in Krain. *Jagič-Festschrift. Zbornik u slavi Vatroslava Jagića*. Berlin: Meidmansche Buchhandlung. 630–635.
- VODNIK, Valentin, 1988: *Zbrano delo*. Uredil Janko Kos. Ljubljana: DZS.
- ZWITTER, Fran, 1981: Linhartova doba, misel in delo. Anton Linhart: *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2*. Ljubljana: Slovenska matica. 303–350.

Pogledi na sodobno slovensko književnost

Alojzija Zupan Sosič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko

alojzija.zupansosic@ff.uni-lj.si

Nekanonizirani slovenski romani: Nož in jabolko, Da me je strah? in Sonce zahaja v Celju

Sodobni slovenski romani *Nož in jabolko*, *Da me je strah?* in *Sonce zahaja v Celju* še vedno niso kanonizirani, čeprav se s svojo subverzivno in kvalitetno poetiko upirajo trenutni monetizaciji književnosti. Literarno vrednost vseh treh romanov sem poskušala dokazati v primerjalni analizi dveh podobnih romanov po sistemu kanonizirani avtor – nekanonizirana avtorica; upoštevala pa sem tudi biografije avtoric (poleg cultusa tudi vito). V vseh treh romanih premagujejo literarne osebe bivanjske stiske inovativno: v *Nožu in jabolku* prevladuje ironična refleksija izpraznjene-ga bivanja, segajoča od eksistencialistične vrženosti v svet do avtentičnosti absurda in nonsensa, v *Da me je strah?* se bivanjska (po/vojna) resnica posreduje s petimi temeljnimi načini (kronikalna linearnost, večperspektivna optika, dialoškost, sedanjik in jezikovni asketizem), v *Sonce zahaja v Celju* pa s premišljeno redukcijo, ponotranjanjem dnevnškega gradiva in lirizacijo bolečine. Kljub različnim zgodbam družijo vse tri romane nestereotipno gledanje na svet, ki z destigmatizacijo bolečih stanj odklanja kakršnokoli sakralizacijo ali popularizacijo žrtve, čemur se primerjalni kanonizirani romani (*Triptih Agate Schwarzkobler*, *To noč sem jo videl*, *Transpotting*) niso zmogli ogniti.

1 Vzroki za zamolčanost kvalitetnih romanov

Kaj imajo skupnega trije romani *Nož in jabolko*, *Da me je strah?* in *Sonce zahaja v Celju*? Vsi trije so sodobni slovenski romani, prinašajo inovativna spoznanja in izvirne čustvene domete, prav tako pa tudi odpirajo pogled na svet v več smereh. Poleg vseh ostalih pozitivnih karakteristik jih na žalost družijo še ena slaba lastnost: vsi trije kljub literarni kvaliteti še vedno niso kanonizirani romani. Če bi za zadnjega lahko še malo zamižali na eno oko, saj gre za premajhno časovno distanco in mlajšo avtorico, drugi se pa počasi kanonu že približuje, bi pri prvem res morali glasno zaropotati, saj je od njegovega izida minilo že več kot petinštirideset let, pisateljica pa je umrla že pred dvanajstimi leti! Da bi si lažje predstavljali, kako si vsi trije zaslužijo mesto v slovenskem kanonu, jih bom primerjala s tremi podobnimi romani moških vrstnikov, ki pa so že ustrezno ovrednoteni. Moja raziskava¹ si prizadeva

¹ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa »Medkulturne literarnovedne študije« (P6-0265), ki ga iz sredstev proračuna RS financira ARIS.

prav to: premisliti pomen treh odličnih romanov sodobnih slovenskih pisateljic in s tem vsaj malo tlakovati njihovo pot proti kanonizaciji.

Ta pot ni samo pomembna za pretres ustaljenega slovenskega kanona, ampak tudi za nasprotovanje trenutni produkcijski logiki romanov, ki se brezsramno priklanja **monetizaciji**,² torej kriteriju prodaje, ki ga Tabašević (2025: 85) imenuje prilagajanje idealno neumnemu bralcu. Danes namreč romani po Evropi (in tudi pri nas) sledijo kapitalistični logiki prodaje in se tako – znatno bolj kot poezija (Zupan Sosič 2025: 12) – prilagajajo kriteriju uspešnosti oziroma okusu širših množic, hkrati pa postajajo podobni medijski govorici. V nasprotju s tovrstnimi trivializiranimi ali trivialnimi romani pa imajo vsi trije romani to moč, da s svojo kvaliteto nasprotujejo enopomenskosti, monotonosti oziroma senzacionalističnosti, stalnim označevalkam večine sodobnih romanov.

V svoji knjigi *Berem pesmi* (Zupan Sosič 2025: 10) sem analizirala današnje stanje književnosti in ugotovila, da to odseva in ponotranja našo družbeno situacijo, v kateri ravno v tem trenutku mehanizmi kapitalizma maksimalno pritiskajo na ljudi in na celotno naravo. Svet se v času tehnološke ideologije ne vrti več v pravo smer, saj svetovna javnost s svojimi sakralnimi in profanimi institucijami ne deluje na pravih mestih in ne zaustavlja uničevanja ljudi in narave. Celo ne reagira, ko gre za genocid v številnih državah, pač pa politični pesimizem poskuša dokaj brezsramno prikriti s tehnološkim optimizmom – ni pomembno, če bombardiramo otroke v Palestini, ključno je, da smo razvili najpametnejšo različico mobilnega telefona in poskušamo rešiti Zemljo tako, da razmišljamo o selitvi na Mars.

Izčrpanemu in praznemu človeku ta sistem ponuja kratkotrajne pomiritve, kot so tehnološke igračke, medikalizacija, resničnostni šovi, limonadaste nadaljevanke in plehki razvedrilni programi. Tudi leposlovne knjige čedalje bolj sledijo nareku sedativnosti in se priklanjajo sekrecijski umetnosti, tj. umetnosti treh človeških izločkov – solz, sperme in krvi –, kar pomeni, da se s težnjo po uvrstitvi v uspešnice trivializirajo. Trivializacija, h kateri veliko pripomore promocija žanrske književnosti, pa je zajela predvsem roman, ki je še vedno najbolj brana in prodajana literarna vrsta. Strinjam se z idejo Zorca (2025: 124), ki sem jo sama na več mestih zapisala z drugimi besedami, da smo priča paradoksalni situaciji: na eni strani se

2 Strinjam se s Tabaševićem (2025: 85), da postaja danes edini literarni kriterij to, da se napisano monetizira. Zato avtorji ne samo pišejo tako, da bo napisano uspelo na trgu, temveč tudi svojo osebnost zgradijo tako, kot naj bi danes izgledala (dobro prodajana?) oseba, nekateri pa pišejo tudi z vnaprejšnjo idejo, da mora biti besedilo napisano tako, da bo čim lažje prevedljivo v tuje jezike. Srbskemu pisatelju se zdi, da je književnost na žalost politikantsko pozivanje bralcev, naj za napisano dobijo nagrade za svoje »brezglasne vrline«. Tu se naveže na lik politikanta v *Gospo Bovary*: »Stopite ven in prejmite nagrade za svoje brezglasne vrline.« Ta izjava je zelo podobna Cankarjevi, ki je že 1899 v šestem pismu Govekarju zapisal, da se bori proti »duhumornemu realističnemu kvasenju« (Cankar 1970: 137).

danes roman fetišizira, po drugi strani pa le redko izide romaneskni tekst, ki bi res subverzivno izkoriščal številne potenciale svoje forme.

Prav to, **subverzivnost** celotnega besedila, ne le oblike, pa je temeljna karakteristika vseh treh romanov, ki sem jim namenila osrednjo pozornost. Glede na sledenje stopinjam, bolje rečeno stopicanju proti kanonu, pa je lahko ravno subverzivnost eno od zaviralnih mest, saj se kanon večkrat na začetku brani prevratnih prvin – rahljanje ali celo rušenje obstoječih vrednosti v družbi ni zaželeno dobrota. Preden na kratko osvetlim mehanizme kanonizacije, naj samo izpostavim zelo enostavno pravilo, ki je tudi blokiralo vstop vsem trem romanom. Napisale so jih namreč ženske in se tako že na začetku ujele v past zahodnega kanona, ki ga še vedno določa kratica **DWEM** (dead white european males, v slovenščini MBEM, tj. mrtvi beli evropski moški: Zupan Sosič 2017: 17). Ta past se mi zdi bistvena za vstop v kanon, ki ga Baldick (1996: 30) razlaga kot zbirko besedil, ki so jo odobrili kritiki in literarnovedni strokovnjaki ter sestavljavci antologij in se torej štejejo kot primerne za akademske raziskave, Childers in Hentzi (1995: 37) pa poudarjata tudi vključitev avtorja ali dela v učne načrte celotne izobraževalne vertikale.

Najpogostejše vprašanje pri pretresanju kanona, ki ni trdna enota, pač pa stalno spreminjajoči se seznam kvalitetnih besedil, je, zakaj in pod kakšnimi pogoji je nekdo izbran, nekdo pa zavrnjen pri vstopu v kanon. Kdo ali kaj je tisti vratar, ki odpira in zapira vrata (včasih celo pred nosom) nekaterim obetavnim besedilom? Odgovori so sestavljeni iz raznovrstnih dejavnikov, ki jih Dović (2016: 24) deli na *vita*, *cultus* in *effectus*. Če spadajo v *vito* ukvarjanje z biografijo posameznika, se v *cultus* umeščata produkcija in reprodukcija. Produkcija vključuje ustvarjanje kanoničnega statusa, skrb za relikvije in materialno zapuščino, reprodukcija pa širjenje kanoničnega statusa, rituale (npr. komemoracije in čaščenje), apropiacijo (interpretiranje in prilaščanje) ter množenje sekundarnega korpusa in diseminacijo šolskega sistema. V *effectus* Dović prišteva posledice za širšo družbo in oblikovanje skupnosti ter druge dejavnike. Če sledim trojnosti naštetih dejavnikov ali procesov, ugotavljam, da bo moja študija prispevek k **appropriaciji**, torej interpretiranju in prilaščanju na znanstveni način, hkrati pa se bo vsaj delno dotaknila tudi *vite*, torej transgresivnih potencialov avtoric.³

3 Ker sem o *Nož in jabolko* ter *Da me je strah?* že pisala na več mestih, bom v tem prispevku povzela nekaj svojih osrednjih spoznanj in jim dodala nove. Glede *vite* – prvega dejavnika kanonizacije prvega romana – oziroma življenja Ivanke Hergold bi kar na začetku dodala pomembno dejstvo, o katerem sta pisala že Mermolja in Sosič (2019). Avtorica je namreč sovražila literarno mediokriteto ter založniške in pisateljske spletke ter lastnih misli ni zamolčala, zato je ostala zunaj shem umetniške in pisateljske skupnosti, ki je tudi ni nagrajevala ali vsaj primerno ovrednotila.

2 Radikalni modernizem romana *Nož in jabolko*

Naj na začetku obravnave produkcije in reprodukcije prvega romana zastavim smiselno vprašanje: Zakaj roman *Nož in jabolko* (1980) **Ivanke Hergold** (1943–2013) še ni primerno ovrednoten? V času natisa tega romana kapitalistični imperativ uspešnice še ni obvladoval knjižnega trga, torej moramo razloge iskati drugje. Nekaj sem jih na več mestih že izpostavila: Hergold se je na žalost obravnavala samo v treh kontekstih, ki so bili vedno osamosvojeni in tako niso predrli ovoja lokalnosti: tržaški, koroški in ženski kontekst. Ti trije okvirji bi morali biti odskočna deska za prehajanje v splošno kategorijo slovenska književnost, ne pa odlagališča, od koder se dela Ivanke Hergold niso povzpela v slovenski literarni (akademski) prostor, saj niso bila obravnavana kot avtonomna kvalitetna besedila. V kategoriji *cultus* so sicer doživela nekaj interpretacij, niso pa še doživela umestitve v šolska berila,⁴ antologije, sezname prevodov ter nacionalne in mednarodne odmevnosti ... Eden izmed razlogov za zaostanek pri razpiranju slovenskega kanona bi lahko bila tudi radikalnost modernizma, ki zaznamuje ta roman.

Oznaka modernizem je po mnenju avtorice (Hergold 2015: 90) povzročila tudi to, da uveljavljenim »manjšinskim« avtorjem »niti od daleč ni delala konkurence«. Podobno ugotavlja tudi Harlamov (2015: 238), ki tovrstno osamelost pripisuje še Lipušu na avstrijskem Koroškem in Simčiču znotraj slovenske skupnosti v Argentini: v zamejstvu ali izseljenstvu je ohranjanje manjšinske pripadnosti toliko močnejše vezano na ohranjanje trdnega in celotnega subjekta, zaradi česar je desubjektivizacija subjekta razumljena kot nekaj tujega, znotraj raznarodovalnih procesov celo nevarnega. A svojevrsten paradoks tega razloga, naj ga rajši imenujem kar absurdna ironija, je to, da radikalnost *Triptiha Agate Schwarzkobler* (1968) dvanajst let prej ni avtorju Rudiju Šeligu nikoli povzročala zastojev na poti v kanon: ravno obratno, prav ta roman ga je vanj tako varno umestil, da je odprl vrata še ostalim njegovim pripovedim.

Tudi danes, že več kot pol stoletja po izidu *Triptiha*, še vedno ni sprejeto dokazljivo dejstvo, da najbolj radikalni⁵ roman slovenskega modernizma ni kratki Šeligov

4 Šele pred kratkim se je le ena kratka zgodba (Prazna hiša) uvrstila v srednješolsko berilo *Literarna doživetja 2*, ta tudi nastopa v antologiji *Na balkon visoke hiše* (2020, ur. AZS), kratka pripoved pa je prisotna še v antologiji *Klič me po imenu* (2013), ki jo je uredila Silvija Borovnik. V tem smislu je vredno pohvaliti še svež italijanski prevod romana *Nož in jabolko* (2024) prevajalke Patrizie Raveggi. Celotno prizadevanje peščice strokovnjakov za kanonizacijo Ivanke Hergold bi bilo treba v prihodnosti nadgraditi s še večjo vključenostjo v berila, antologije, nacionalne in ednarodne simpozije, prevode ter vsekakor z monografijo o evropsko pomembni avtorici.

5 Vsi ostali slovenski modernistični romani se namreč niso odločili za brezperspektivnost in so se zato iz metafizičnega nihilizma mestoma reševali po različnih poteh: Zupanovi romani z erotičnim vitalizmom in vsaj delnim zaupanjem v umetnost, Smoletov roman *Črni dnevi in beli dan* z večpomensko igro črne in bele barve, Simčičev roman *Človek na obeh straneh stene* z odprtostjo absurdu in smrti, Rebulovi romani z religioznimi azili in Lipuševi s trdovratnim uporništvom.

roman, temveč *Nož in jabolko*. Ta je najbolj izostril **metafizični nihilizem**, saj Herti, glavnemu liku, ni podelil nobenega izhoda, medtem ko je Agata na vrhu stolpnice doživela določeno epifanijo. Herta namreč spada v galerijo ženskih likov, nastopajočih tudi v avtoričini kratki pripovedi, ki se je izognila stereotipni predstavi »ženske vitalističnosti«, torej podobi predane matere in naivno slepe oboževalke svojega partnerja. Medtem ko se Agata na koncu romana z urejanjem telesa in obleke pripravlja na vstop v svet, ki od nje zahteva prijeten videz in olikano vedenje, Herta izstopi iz modela dekorativne maternice in prehaja – zaradi otrple tesnobe – v detajlirano opazovanje življenja s stalnim prevpraševanjem avtentičnosti.

V tem romanu (žensko) bivanjsko stisko *Triptiha* presega ironična refleksija izpraznjenega bivanja, ki je v *Nožu in jabolku* znatno bolj razplastena, saj sega od eksistencialistične vrženosti v svet do avtentičnosti absurda. Tesnoba v pisateljičinem romanu je znatno gostejša: Herta se počuti kot ujetnica v svojem vsakdanjiku, v katerem se nenehno stika z ničem fizike in metafizike (Zupan Sosič 2023: 275); ne preostane ji drugega, kot da v absurdnem svetu zaradi otrple tesnobe prehaja v detajlirano opazovanje življenja. To, kar je v poetiki absurda tega romana najizvirnejše, je prav lirizacija pripovednega načina razkrinkavanja absurda, ki se z lirizirano filmsko kamero povsem **inovativno stika s književnostjo nonsensa**.

Izpraznjenost človeškega bivanja se projicira tudi na kritiko zakonskega odnosa, ki se ga v romanu natančno motri. Že kar čuječno se reflektira moško poželenje, saj mu je posvečana cela stran (»Kakšna neverjetna gotovost je v moškem poželenju!« – Hergold 1980: 51), najbolj kritično pa se ga obsodi v smislu nasilnega⁶ prilaščanja ženskega telesa v okviru zakonske zveze. Celo tam, kjer bi Herta lahko prejela nekaj miru, varnosti ali ljubezni, torej v zakonski ljubezni, se nož spoznanja zasadi globoko v gnilobo medčloveških odnosov, zato je jabolko kot sad spoznanja treba razrezati:

»[...] ma nemoj, se ti ne zdi, da je zdaj kar nenadoma tako nasičen zrak, da jemlje sapo, kaj kriviš zdaj že zrak za svoje privide in prisluhe, zakaj pa potem hodiš gor pa dol, gor pa dol, oči pa takele, kot dva mlinca, hodim menda je lahko, kjer hočem in kakor hočem, daj nož in pojejva tole jabolko, prižgi radio, kaj misliš, človek menda ima lahko svoje skrbi, o kako diši tole jabolko, tako je voščeno rdeče, polovičko za mene, polovičko za tebe, one for you, one for me.« (Hergold 1980: 31.)

⁶ Celoten roman se večpomensko ukvarja z nasiljem v spolnosti in se sprašuje, ali se mu ženske ne znajo, ne upajo ali celo nočejo upreti – kot primer dobre prakse se ironično navaja Švedska, v kateri že imajo posluš za spolno nasilje (tudi v zakonski zvezi), saj tovrstni zločini lahko pristanejo na sodišču.

3 Prevrednotenje spolnih in vojnih stereotipov v romanu *Da me je strah?*

Podobno usodo je doživel tudi roman *Da me je strah?* (2012) Maruše Krese (1947–2013), a vendarle je danes bližje ustreznemu vrednotenju kot *Nož in jabolko*. Čeprav kot žanrski preplet družinskega, vojnega, kronikalnega, avtobiografskega in ljubezenskega romana v času avtoričinega življenja ni bil ustrezno⁷ ovrednoten, se mu počasi le zarisujejo obrisi poti do kanonizacije. Avtorica je na več mestih priznala, da je s pisanjem svojega prvega romana (in hkrati svoje dvanajste knjige) dolgo odlašala. Zavedala se je, da je pisati partizansko zgodbo v časih prevrednotene zgodovine težko, je pa to etična odgovornost nosilcev spomina, kar avtorica kot hči dveh pomembnih slovenskih partizanov vsekakor je. Literarno posredovanje resnice je v romanu doseženo s petimi temeljnimi načini (Zupan Sosič 2014: 26–28), s katerimi se tudi razbijajo vojni stereotipi: s kronikalno linearnostjo, z večperspektivno optiko in dialoškostjo ter s sedanjikom kot dogajalnim časom in jezikovnim asketizmom.

Zgodba o dveh partizanih, ki nosita nekaj realnih lastnosti pisateljičinih staršev, prav tako hčerkinja zgodba, ki je delno avtobiografska, se razlikuje od partizanske zgodbe nagrajenega⁸ in kanoniziranega romana *To noč sem jo videl* (2010) Draga Jančarja. Tudi v Jančarjevem žanrsko sinkretičnem romanu (gre samo za spoj vojnega in ljubezenskega žanra) je partizanska zgodba povezana z ljubezensko, a je zaradi stereotipnosti trivializirana. Pisateljevo ljubezensko zgodbo namreč določa ljubezenski trikotnik (Krese prepleta več vrst ljubezni, na primer materinsko, očetovsko, prijateljsko, zakonsko, otroško, ideološko), ki uganko Veronikine smrti razrešuje skozi žanr kriminalke, medtem ko spolnih stereotipov ne prevrednoti ali razbije, ampak jih celo poveže z vprašljivimi in zastarelimi nacionalnimi stereotipi.

Simplifikacija ljubezenskega zapleta temelji namreč na stereotipnem nacionalnem razlikovanju vročerkvni ljubimec Stevo – ekstravagantna femme fatale Veronika – umirjeni mož Leo. Poenostavljenemu pogledu na svet služi torej nacionalna, socialna in krajevna stereotipizacija, saj je Veronikin ljubimec, seveda kot Srb in torej »Balkanec« nižjega socialnega stanu, popolno nasprotje »evropsko« civiliziranemu Slovencu Leu, intelektualnemu in bogatemu aristokratu. Ljubezenska afera je postavljena na preizkušnjo v Vranje, mesto s ciganskim (romskim) naseljem, ki

7 Roman ni prejel kresnikove nagrade in še vedno sem žalostna, ko se spomnim, kako je večina žirije najdevala površno argumentirane razloge za to, zakaj si je ne zasluži – kot članica žirije 2013 znova in znova prelevam takratno tesnobno situacijo, ki jo je vsaj delno pomirila kasnejša nagrada kritikov Slovenije, kritiško sito 2013. Roman se je čez nekaj let uvrstil v srednješolsko berilo *Branja 4*, prav tako pa je pohvalna gesta založbe Goga, ki je po avtorici poimenovala nagrado za kratko pripoved: **nagrada Maruše Krese**.

8 Jančarjev roman *To noč sem jo videl* je prejel kresnika 2011, nato pa bil leta 2020 izbran še za roman kresnika desetletja, prav tako je bil kmalu preveden in deležen mednarodne pozornosti.

mu je v romanu dodeljena klišejska simbolika umazanije, pokvarjenosti, krutosti in nečloveškosti. Položaj spolnih stereotipov, kazalnikov romaneskne kvalitete, je povsem drugačen v romanu *Da me je strah?*.

V romanu se namreč enakovredno izmenjujeta moška in ženska perspektiva, ko prevrednotita spolne stereotipe z novimi vlogami obeh spolov. Čeprav se partizanka večkrat sprašuje o svoji »pravi« ženskosti, partizan pa ne o principih moškosti, je njuna racionalna in čustvena inteligenca blizu sodobnemu razumevanju spolne identitete kot procesa in ne kot biološke danosti. K prevrednotenju spolnih vlog znatno prispevata **nepatriarhalna miselnost** in aktivističnost partizanskega gibanja, saj sta socializem in partizanstvo ponudila ženski nove, do tedaj neznane in aktivne vloge, npr. vlogo borke in volivke. A tudi o teh spregovori roman kritično, ko problematizira »žrtvovanje« ženstvenosti za nove cilje (Vidrih 2009: 78), ki so žensko seksualnost poskušali razbliniti v aseksualno podobo.

Pri primerjavi spolnih vlog v obeh romanih ugotavljam, da je najmanj stereotipno opisana neimenovana pripovedovalka v *Da me je strah?*, ki je bolj kot zaradi svojih spolnih determinant (v Jančarjevem romanu so te simplificirane) pomembna prav v vzpostavljanju ravnovesja med osnovnim romanesknim razpoloženjem – strahom ali njegovo odsotnostjo – in njegovim antipodom, upanjem. Ravno kategorija strahu pa nas lahko pripelje še do naslednje kvalitete pisateljičinega romana, ko razbija tudi vojne stereotipe. Če se je Krese uspešno izognila dramatičnim klimaksom prizorov mučenja in ubijanja, ki lahko zaradi čustveno intenzivnih mest manipulirajo z bralstvom, temelji celotna struktura romana *To noč sem jo videl* prav na tovrstni dramatiki in na sentimentalnih pasteh tragičnih dogodkov nasilja. Čeprav razkrinkavanje zločina deluje na začetku Jančarjevega romana neobtožujoče, je na koncu **partizanski zločin** prikazan kot najbolj sadističen in brutalen in torej partizani kot največji generatorji⁹ nasilja, medtem ko so akcije okupatorjev in njihovih privržencev opisane kot blago, dokaj nevtravno ozadje končne partizanske morije.

V primerjalni analizi se mi tu zastavlja ključno vprašanje vrednotenja obeh romanov: o spolu kot vratarju v t. i. *cultusu* sem že pisala na začetku razprave, zato bom raje osvetlila dve različni perspektivi druge svetovne vojne. Tudi prejšnji Jančarjev vojni roman *Drevo brez imena* (2008) se poigrava z idejo, da je bistvo vojnega spopada v Sloveniji državljanska¹⁰ vojna, v kateri stereotipno sakralizi-

9 V etični diskvalifikaciji partizanov in povezavi njihove (ideološke) zaslepljenosti s seksualno anomalijo je Jančarjev roman podoben Snojevemu romanu *Ubijanje kače*.

10 V klasični državljanski vojni se mora namreč narod razcepiti na dve nasprotujoči si stranki, ki se spopadeta za oblast, v omenjeni vojni pa je ena stran služila okupatorju, druga pa se je borila proti njemu; je pa to bil spopad, ki je povzročil nezacelejene rane v zgodovinski zavesti (Pirjevec 2005: 3). Prikazovanje vojne v Jugoslaviji kot državljanske

ra žrtev, v našem primeru sta to zakonca Hribar. Tovrstni pripovedni sofizem je pisatelj spretno izpeljal tudi v nekaterih drugih romanih, ki se očitno razlikujejo od pripovedi *Da me je strah?*, v kateri izhajajo vsi trije pripovedovalci iz zgodovinskega dejstva, da je bila druga svetovna vojna pri nas narodnoosvobodilna, saj smo se borili proti okupatorjem, vzporedno pa so se dogajali tudi krvavi »državlanski spopadi«. Prav zamenjevanje vzrokov s posledicami, ki se v Jančarjevem romanu izpeljuje na različne načine, predstavlja v romanu Maruše Krese osnovni strah vseh treh pripovedovalcev, ki se strahu v vojni večkrat niti ne zavedajo, lestvica strahu pa strmo narašča v povojnem obdobju. Nasilno **sprevrčanje zgodovine** je estetsko prikazano kot boleč paradoks; naj omenim samo razočaranje vnuka obeh partizanov: »Peljem se od doma, kjer je naenkrat postalo sramota, da je bil tvoj oče narodni heroj, in peljem se v Nemčijo, kjer lahko to s ponosom povem.« (Krese 2012: 182)

4 Destigmatizacija in lirizacija odvisnosti v romanu *Sonce zahaja v Celju*

Destigmatizacija bolečih odločitev – ne pa sakralizacija žrtve, kot se to zgodi v Jančarjevem romanu, – je značilna tudi za roman *Sonce zahaja v Celju* (2014) **Eve Kovač** (1977), v katerem je povezava etične odgovornosti in bolezní usmerjena povsem v drugo smer, ne k družbi, pač pa k sami bolnici oziroma pripovedovalki – narkomanki. Brutalno iskrena pripoved poskuša stisko zasvojenosti in bolečino, ki iz nje izhaja, prizemljiti z estetsko distanco, saj ne pristaja na patetičnost ali sentimentalnost opisa travme. Posebna odlika romana je namreč **estetizacija travme**, v kateri zaznamo skrb za kvalitetno upodobljena čustva. Ta je v romanu izpeljana s premišljeno redukcijo, ponotranjanjem dnevniškega gradiva in lirizacijo bolečine (Zupan Sosič 2024: 94). Prav zadnja, lirizacija bolečine, skozi celoten roman skrbi za estetizacijo travme, saj pripoved vedno prekine tam, kjer bi bolečina od bralca in bralke zahtevala cenena čustva ali nepoglabljeno čustvovanje. K nepovršinskemu čustvovanju največ pripomore tretja lastnost, poglobljena **avtorefleksija stigme**, to je ukvarjanje z različnimi področji: kako upravičiti odvisnost, če pa je imela avtorica srečno otroštvo; kako se znebiti slabe vesti, saj džanki vedno manipulira in laže; kako komunicirati z ljudmi, ki te kot odvisnico ne cenijo; zakaj sploh vztrajati v neiskreni ljubezenski zvezi; na kakšen način izplavati iz heroína in odnosa; kako se zavarovati pred stigo; kaj povedati in kaj zamolčati v dnevniku; kakšno je življenje brez odvisnosti ...

vojne ustreza tudi nekaterim posameznikom in organizacijam v tujini, saj jih sprejem tega popačenega dejstva povsem opere krivde okupacije.

Od ostalih narkomanskih pripovedi loči roman *Sonce zahaja v Celju* popolna odsotnost prenašanja krivde na druge, natančneje na družino ali družbo, saj heroinska odvisnica poskuša najti vzroke za svoje klavarno stanje v lastnih napakah. Ta izvorna reflektivna¹¹ značilnost ga tudi ločuje od svetovne klasike, na primer romanov *Mi, otroci s postaje Zoo* in *Trainspotting*. Če je prvi roman zgodba pet-najstletne odvisnice Christiane Vere Felscherinow, ki sta ga napisala novinarja Kai Hermann in Horst Rieck, in je drugi oris narkomanske scene na Škotskem, deluje slovenski roman bolj iskreno in avtentično morda prav zato, ker je avtobiografski. Avtorica sama na več mestih izpostavi resničnost svojih izjav v romanu, prav tako dnevniški zapis o osvoboditvi odvisnosti oziroma poglobljeno ukvarjanje s sabo v času terapije, ki vedno obsega tudi prevzemanje odgovornosti za lastno življenje. Opozarjanje na lastno »problematično« zgodovino in nevpetost v določene uveljavljene literarne kroge sta lahko moteči oviri pri vstopu v kanon na področju prvega dejavnika. To je t. i. *vita* oziroma transgresivnost biografskega potenciala: tako kot je mnoge motila nekonformistična kritičnost Ivanke Hergold in odkrivanje lastne partizanske zgodovine pri Maruši Krese, je lahko (celo bivša) narkomanska odvisnost pri purističnih presojevalcih prepreka za skok v varni kanon.

V nasprotju s slovenskim romanom zaznamuje škotski roman *Trainspotting*¹² (1993) Irvina Welsha odsotnost avtorja, saj se pripovedovalec pretvarja, da ga v romanu ni. Če ponuja slovenski roman fragmentarne lirizirane zapise, je deskriptivna pripoved škotskega romana objektivizirana, ploščata in skoraj monotona, liki govorijo izključno sleng. Medtem ko je moč Welsheve govorice pravzaprav ritem govora ter subpoezija slenga in obscenosti (Bell 1993), ki ustvarja vtis resničnosti likov, se *Sonce zahaja v Celju* ponaša s posebno zgoščenostjo estetizacije. Čeprav se v večini ukvarja z notranjimi dogodki (*Trainspotting* pa z zunanjimi), ki jih prenaša v notranjem monologu v obliki terapevtskega zapisa ne/zavednega, zna ustvariti **dinamično pripoved**. V avtoričinem romanu pripomore k vznemirljivi napetosti predvsem dvojna odvisnost (Zupan Sosič 2024: 93), ki še bolj izpostavi razmerje med subjektiviteto in telesom, tj. odvisnost od heroina in odvisnost od

11 Pripovedovalka stalno reflektira svoje stanje, vzporedno tudi poroča, kako se ji pisanje zaradi narkomanskih kriz zastavlja ter kako se večkrat poskuša lagati celo tekstu. Navajam primer odgovora materi, ko jo ta spodbudi k pogovoru: »Nisem imela moči, da bi premišljeno odreagirala. Sploh ne vem, kako na to odreagirajo džankiji. Se delajo ogorčene? Prizadete? Jaz sem bila le skrušena in ganjena zaradi njene skrbi. Rekla sem ji, da sem zlomljena. Po kratki tišini pa se mi je le razpletel jezik in sem nabluzila o tem, kako sva z Lodom moralno in materialno na psu, pa da sva mislila, da bo že zdavnaj vse urejeno in je le slabše in slabše, zaradi česar sva obupana. Droge sem zamolčala. Najbrž si je oddahnila.« (Kovač 2014: 118).

12 Kot sem napovedala na začetku razprave, sem se odločila za primerjalno analizo dveh podobnih romanov po sistemu kanonizirani avtor – nekanonizirana avtorica. Ker pri za roman *Sonce zahaja v Celju* v slovenskem literarnem sistemu ne obstaja primerljiv kanonizirani roman z narkomansko problematiko (znan je na primer mladinski roman *Janov krik* Marinke Fritz-Kunc), sem si izbrala *Trainspotting*, evropsko klasiko, ki ga nekateri celo imenujejo kultni roman.

odnosa. V svoji zgoščenosti in sugestivnosti je roman subverziven predvsem na področju spopadanja z bolečino in dezorientacijo ob izgubi ljubljene osebe.

5 Zaključek

Soočanje z bolečimi stanji in dezorientacijo v svetu je podobno subverzivno v vseh treh romanih: vsi s posebnim nožem zarežejo v nepristne intimne in družbene odnose tako, da se osvetli gniloba določenih stereotipov na modernistični način. Medtem ko *Nož in jabolko* podreza v odtujenost odnosov z eksistencialistično poetiko in nonsensom, poskuša roman *Da me je strah?* v notranjih monologih prevetrili vojne in spolne stereotipe, *Sonce zahaja v Celju* pa podrezati v stereotipnost zasvojenosti in njenega osvobajanja. Ker so vsi trije romani literarno izpiljeni, predlagam več dejavnosti za njihovo kanonizacijo: znanstvene in strokovne obravnave, vključitev besedil v antologije in šolske učbenike, uvrstitev na sezname prevodov in različnih oblik mednarodne odmevnosti.

VIRI IN LITERATURA

- BALDICK, Chris, 1996: *The concise Oxford dictionary of literary terms*. Oxford, New York: Oxford UP.
- BELL, Ian, 1993: Trainspotting by Irvine Welsh review – Last Exit to Leith«. The Observer, 15. 8. 1993. <www.theguardian.com/theobserver/1993/aug/15/featuresreview.review>.
- CANKAR, Ivan, 1970: *Pisma I, Zbrano delo, 26. knjiga*. Uredil Jože Munda. Ljubljana: DZS.
- CHILDERS, Joseph, HENTZI, Gary, 1995: *The Columbia dictionary of modern literary and cultural criticism*. New York: Columbia UP.
- DOVIČ, Marijan, 2016: Kanonizacija kulturnih svetnikov: analitični model. Marijan Dovič (ur.): *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 23–44.
- HARLAMOV, Aljoša, 2016: *Slovenski modernistični roman*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- HERGOLD, Ivanka, 1980: *Nož in jabolko*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- HERGOLD, Ivanka, 2015: Iz zapuščine Ivanke Hergold. Marija Pirjevec (ur.): *Zbornik za Ivanko Hergold*. Trst: Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm. 89–93.
- KOVAČ, Eva, 2014: *Sonce zahaja v Celju*. Maribor: Litera.
- KRESE, Maruša, 2012: *Da me je strah?* Novo mesto: Goga.
- MERMOLJA, Ace; SOSIČ, Marko, 2019: Ovrednotimo Ivanko Hergold. Poziv tržaških literatov Aceta Mermolja in Marka Sosiča. *Primorski dnevnik*. 2. 12. 2019. <www.primorski.eu/kultura/ovrednotimo-ivanko-hergold-NE402917>.
- PIRJEVEC, Jože, 2005: Slovensko odpornišvo je bilo nekaj prav posebnega. Intervju Vida Gorjup Posinković. *Slovenija.svet* 2/5. 2–4.

- TABAŠEVIČ, Vladimir, 2025: Še vedno živim s čudno in težavno idejo, da je pomembno pisati. Intervju: Muanis Sinanović. *Literatura* 37/403–404. 82–102.
- VIDRIH, Vesna, 2009: Vizualna reprezentacija ženske v partizanski in protirevolucionarni propagandi. Diplomaska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta in Fakulteta za družbene vede.
- ZOREC, Matjaž, 2025: Fantazme romana (esej). *Literatura* 37/403–404. 116–128.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2025: *Berem pesmi*. Vnanje Gorice: Kulturno-umetniško društvo Police Dubove.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2024: Bolezen v sodobnem slovenskem romanu. *Primerjalna književnost* 47/1. 83–97.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2014: Partizanska zgodba v sodobnem slovenskem romanu. *Jezik in slovstvo* 59/1. 21–42.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2023: Vrednotenje in kanonizacija pripovedi Ivanke Hergold. Andraž Jež (ur.): *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih*. Ljubljana: FF UNI, Oddelek za slovenistiko. 271–278.

Silvija Borovnik

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
silvija.borovnik@um.si

Sodobne slovenske pisateljice – izbor in interpretacija del

Članek obravnava nekaj izbranih proznih del sodobnih slovenskih prozaistk, v katerih je na več ravneh razvidna tematika večkulturnosti in medkulturnosti. Interpretacija zajema romane Mirane Likar *Babuškin kovček* in *Pripovedovalec*, Lidije Dimkovske *Non-Oui* in *EMŠO*, Gabriele Babnik *Koža iz bombaža*, *Sušna doba*, *Intimno* in *Tišina, polna vetra*, ter kratko prozo Selme Skenderović *Zakaj molčiš, Hava?* in roman *In če vsi pozabijo*. To so pisateljice, ki pripadajo različnim generacijam, obenem pa imajo nekatere od njih tudi hibridno, priseljsko identiteto.

Mirana Likar (1961) je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani študirala slovenski jezik in književnost ter bibliotekarstvo. Bila je profesorica slovenščine na srednji šoli, nekaj časa pa je delala v Centralni tehniški knjižnici v Ljubljani. Najprej se je uveljavila s pisanjem krajše proze. Je avtorica kratkoproznih zbirk *Sobotne zgodbe* (2009), *Sedem besed* (2019), *Glasovi* (2025) in *Ženska hiša* (2022) ter romanov *Babuškin kovček* (2017) in *Pripovedovalec* (2020) ter novele *Bibavica* (2019). Za svoja dela je prejela številne nagrade. Njen prvenec, roman *Babuškin kovček*, je bil nominiran za nagrado fabula, drugi roman, *Pripovedovalec*, pa je bil v ožjem izboru za nagrado kresnik in Cankarjevo nagrado.

Roman *Babuškin kovček* (2017) je grajen kot rodbinska oz. družinska saga, ki skozi pripovedi in perspektive štirih generacijsko različnih, a sorodstveno povezanih žensk, pripoveduje o njihovih intimnih, a tudi družbenih zgodbah celotnega 20. stoletja. Mater in babico Sofijo je zaznamovala druga svetovna vojna tako, da je ostala nezaupljiva in čustveno hladna, njeno hčerko Magdaleno, ki trpi zaradi mejne osebnostne motnje, pa so dušile razne frustracije in podrejanje družbenim vzorcem, pa tudi patološki odnos z mamo Sofijo. Magdalenina hčerka Bibi, ki je zaradi materine zmedenosti odraščala pri babici Sofiji in je živela brez starševske ljubezni, je obremenjena z iskanjem lastne identitete. Šele njena hči Mija, ki kot najmlajša lahko študira v tujini, dorašča bolj neobremenjeno in se lahko posveča tako študiju kot izbiri lastne življenjske poti.

Poleg tematike odtujenih odnosov med ženskami obravnava ta roman še številne druge, na primer temo vojnega nasilja, partizanstva, nasilja v družini in alkoholizma.

Vse ženske v romanu so odlične pripovedovalke zgodb in avtorice neodposlanih pisem, ki tvorijo sestavni del romana. Tri so tudi živele v socializmu in gledajo nanj iz različnih perspektiv, četrta, Mija, pa se o njem uči. Njihove zgodbe se prepletajo in stikajo. Roman je napisan v zelo zgoščenem slogu z veliko detajli in z mnogimi intertekstualnimi povezavami, npr. s Cankarjevimi ali z Andričevimi deli, pa tudi s citati iz Brucknerja ali Nietzscheja, iz različne poezije ali celo popevk. Dogajalno odseva prostor nekdanje Jugoslavije tik pred drugo svetovno vojno in med njo, pozneje pa še čas socializma ter njegovo podobo na podeželju. Toda marsikatera politična parola iz socialističnega obdobja je v tem romanu postavljena v ironičen kontekst, npr. Magdalenino prepričanje, da »smo ženske v socializmu hvalabogu enakopravne« (Likar 2017: 45). Mož jo namreč pretepa, ne prizna njenega otroka, jo zapusti itd. Ona pa predstavlja pretresljivo podobo zapuščene in osamljene ženske, matere samohranilke, ki nestanovitno živi, menjava službe, poskuša narediti samomor itd. Njeno hrepenenje po ljubezni se izgublja v vedno novih, naivnih upanjih.

Posebna kvaliteta romana je večperspektivnost, ki jo odražajo različne pripovedi omenjenih ženskih likov, rdečo nit pa tvorijo spomini umirajoče Magdalene, ki se spominja svojih ljubezni, pa tudi konfliktov s strogo materjo, ki je hotela svojo hčerko pogosto le obvarovati pred slabimi izkušnjami. Nekateri člani družine so moteni, posebneži, neprilagojenci in samotarji. Ženske, vse do najmlajše, pa so ujetnice patriarhalnega sveta.

Drugače je v romanu predstavljena tudi podoba druge svetovne vojne na Slovenskem, ki se odvija v fiktivni Marijolani in njeni podeželski okolici. Na začetku vojne številni nemčurji navdušeno pozdravljajo nemške okupatorje, ki pozneje Marijolino prepustijo Italijanom. 1942. leta se pojavijo prvi partizani, ki pa jih domačini najprej ne marajo, saj so k partizanom sprva odhajali le najslabši, barabe in brezdelneži. Ropali in pobijali so, kjer so le mogli: »S črepinjo so enemu zarezali srp in kladivo v hrbet. Ljudi je bilo strah, zato so odšli k Italijanom.« (Likar 2017: 169) Začelo se je medsebojno ovajanje, pojavili so se četniki in bela garda, izbruhnila je državljanska vojna. Partizani so zažigali gradove, samostane, šole, temu nasilju pa je sledilo gestapovsko streljanje talcev. Ženske se v tem času bojijo zase, za svoje može in otroke. Po vojni pa se bojijo ustašev, ki bežijo proti meji, a jih zajamejo partizani in jih grozovito pobijajo. Podobe partizanskega nasilja so v tem romanu detabuizirane (Likar 2017: 186–187).

Tudi podobe samopašne povojne oblasti so razkrivalne in krute. Sofijin mož pristane v zaporu, pošljejo ga na prisilno delo, tudi mučijo ga. (Likar 2017: 199). V zaporu tri leta preživi brez obsodbe, ko pa ga izpustijo, mora podpisati, da bo o

vsem preživetem molčal. Sofija pripoveduje, da je bila morija po vojni hujša od same vojne: »Med vojno so se komunisti učili od hudiča, po vojni pa hudič od njih.« (Likar 2017: 201) A sposobna Sofija neutrudno dela in spretno obdrži skupaj tako družino kot tudi njeno premoženje.

Za roman je značilna fragmentarnost. Pred bralcem se kot z odpiranjem ruske igrace babuške odstirajo različne pripovedi. Ko »odpremo« eno, se v tej pokaže še ena, drugačna. Zgodbe se med seboj prepletajo in dopolnjujejo. Kovček iz naslova simbolizira družinsko prtljago s tako »babuško«, z ženskimi liki, od katerih je vsak drugemu podaril delček sebe. V tej prtljagi ostajajo družinske travme in konflikti, ki jim protagonistke ne morejo ubežati. Ženske v romanu so nosilke zgodovinskega spomina, v njihovih zgodbah pa odsevajo problematika in značilnosti obdobja, v katerem so živele.

Drugi roman Mirane Likar *Pripovedovalec* (2020) prinaša po besedah Mateja Bogataja iz spremne besede zgodbo o »nenavadnem pričevalcu 20. stoletja« (Bogataj v Likar 2020: 283). Protagonist Nikolaj Šturm se je rodil materi strežnici in čistilki ter očetu, predvojnemu komunistu iz Ziljske doline. V mladosti je veliko bral, igral violino, opravljal fizična dela, da je pomagal zgodaj ovdoveli materi, in bil dejaven kot skojevec, šestnajstleten se je pridružil partizanom, potem ko je okrevljal pri sorodnikih na Koroškem, je bil mobiliziran v nemško vojsko in bi moral oditi na rusko fronto. Ker se ne želi bojevati za Nemce, se pridruži ukrajinski vojski, vendar se mora po spletu okoliščin vrniti k Nemcem, ki ga s kazenskim bataljonom pošljejo nazaj na fronto. Tam se Šturm preda Sovjetom s pojasnilom, da je kot Jugoslovan nasilno mobiliziran v nemško vojsko, a postane le eden od mnogih zajetih nemških vojakov. Nastopi obdobje strašnega trpljenja, zaznamovano z množičnimi smrtmi zaradi lakote (Likar 2022: 138–139). Ujetniki razmišljajo o tem, kako naj preživijo. Nekega dne v taborišču iščejo nekoga z znanjem nemščine in ruščine. Šturm se ponudi kot prevajalec, toda ko ga Rusi ne potrebujejo več, ga pošljejo v ujetništvo na Kavkaz, kjer zbolijo za pljučnico in čeprav čuti vseprisotni sistem kontrole, se zbliža s komsomolko, hčerjo sovjetskih »sovražnikov ljudstva«, ki bi morala poskrbeti tudi za njegovo prevzgojo v sovjetskem duhu. Šturm vestno izpolnjuje naloge, ki mu jih nalagajo, in postane celo pomočnik poveljnika taborišča. V Tbilisiju ga izsolajo za sovjetskega vohuna, toda vse njegovo delovanje je prežeto s hrepenenjem po domu, po materi, ki v vmesnem času dobi sporočilo, da je njen sin mrtev. Ko se po vojni vrne domov, ostaja še nekaj časa sumljiv novim oblastem. Zaposli se v železarni in v prvem obdobju socializma skuša biti kar najbolj koristen s svojim znanjem. Toda tudi nova država Jugoslavija je takrat informbirojevska država nadzora in političnih manipulacij.

Dvaindevetdesetletni pripovedovalec Nikolaj Šturm se svoji negovalki in gospodinjji izpoveduje z zavedanjem o bližajoči se smrti. Lep del življenja se je moral pretvarjati, da je nekdo drug ter previdno molčati in skrivati svoje misli. Pa tudi zdaj, sredi odkrite pripovedi, mora nekatera mesta iz svojih vojnih zgodb zamolčati, ker so preveč nečloveška. Ta roman pripoveduje o vrtincih zgodovine, sredi katerih se nehote znajde posameznik. Vsa njegova prizadevanja so ujeta v samovoljo oblasti, ki manipulira z ljudmi in se pri tem ne ozira na žrtve. Vojna je po Šturmu nesmisel, ki povsem razčloveči ljudi.

Pisateljica Mirana Likar je tudi v tem romanu na ozadju preverljivih zgodovinskih dogodkov napisala zelo zanimivo pripoved. Upoštevala je pripovedovalčevo resnično življenjsko zgodbo in ji dodala nekatere fikcijske prvine. Pripoved v romanu teče napeto in je oblikovana fragmentarno, saj posnema mestoma nezanesljiv in usihajoč pripovedovalčev spomin. Tudi zato je presenetljiva in posebna.

Lidija Dimkovska (1971) je Makedonka, ki se je priselila v Slovenijo. Rojena je bila v Skopju, kjer je končala študij primerjalne književnosti. V Bukarešti je doktorirala iz romunske književnosti, tam pa je pozneje delala še kot lektorica za makedonski jezik. Kot štipendistka AD future je bila med letoma 2005/6 zunanja sodelavka Inštituta za slovensko izseljenstvo na SAZU, kot docentka pa je honorarno predavala svetovno književnost na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici. Je prevajalka slovenske in romunske književnosti v makedonski jezik. Napisala je več pesniških zbirk in romanov *Rezervno življenje* (2012), *Skrita kamera* (2004), *Non-Oui* (2019) in *EMŠO* (2024). Dimkovska je sodelovala tudi pri znanstveni monografiji Janje Žitnik Serafin *Večkulturna Slovenija* (2008), za katero je napisala poglavje *Položaj literarnega dela priseljencev v Sloveniji*. V svojih delih tematizira tujstvo v sodobnem svetu, izgubljanje identitet in pridobivanje novih, ki nastajajo tudi zaradi vojnih razmer, npr. zaradi razpada bivše Jugoslavije. Ta tematika se odraža v njenem romanu *Rezervno življenje*, ki je bil nagrajen z nagrado Evropske unije za literaturo 2013. A teme življenja med različnimi kulturami, literaturami, državami in jeziki ostajajo stalnica v pisateljčinih delih. Le-ta odsevajo pisateljčino kozmopolitsko osebnost, ki pa kljub življenju v Sloveniji ostaja zvesta pisanju v maternem jeziku, makedonščini. V različnih javnih nastopih je pisateljica poudarila svojo najglobljo povezanost s tem jezikom, obenem pa je razmišljala tudi o lastnem položaju »tuje avtorice« v Sloveniji, kar jo je spodbudilo k raziskovalnemu delu na tem področju. Menila je, da je v Sloveniji tako tuja pisateljica kot tudi slovenska. Zelo je povezana tako z literarnim življenjem v Sloveniji kot Makedoniji ter v širšem mednarodnem prostoru. Osebnostno meni, da je pojem nacionalne literature zastarel in da je primernejši izraz transnacionalna literatura.

V romanu *Non-Oui* (2019) je tematizacija tujstva, ki ostaja nepreseženo, večno, najbolj izrazita. Zgodbo o njem pripoveduje vnukinja babice/none Nedjeljke, Hrvatice, ki se je po drugi svetovni vojni iz Splita zaradi ljubezni do Italijana preselila na Sicilijo in tam ostala. Naučila se je italijanščine, se prilagodila tamkajšnjemu življenju, a je vseeno ostala kot duh, tujka, in to ne le za druge, temveč tudi za lastno družino. Na Sicilijo se je priselila leta 1947, potem ko je v Splitu preživela drugo svetovno vojno. Njen mož, pripovedovalkin ded, je bil med vojno italijanski vojak v Splitu, a je po kapitulaciji Italije prestopil k partizanom in postal del bataljona Garibaldi. V romanu je orisan tudi čas ustaškega nasilja nad prebivalci, pozneje pa partizanska osvoboditev mesta. Pripoved je oblikovana kot nagovor vnukinje babici in pripoved babice o preteklosti, obe pa preskakujeta čas in prostor. Roman slika težavno zgodovinsko obdobje, v katerem se je odvila ljubezenska zgodba med Hrvatico in Italijanom. V novo nastali Jugoslaviji sledi čas socializma, v Italiji, na Siciliji, pa vladavina mafije, ki je silila ljudi v izolirano življenje, polno strahu.

Pripovedovalkina babica Neda se po poroki povsem podredi zahtevam novega italijanskega okolja, s sinovoma sploh ne govori hrvaško, a njen občutek tujstva ostane. Ko pozneje, po dolgih letih obišče Split, spoznava, da je postala tujka tudi v svojem rojstnem mestu. Ta roman tematizira občutke dvojnega tujstva, ki vodijo v izgubljenost. Babica Neda na starost zboli za Alzheimerjevo boleznijo, pozabi italijanščino in se lahko sporazumeva le še v hrvaščini, v svojem maternem jeziku. Tako se lahko z njo pogovarja le vnukinja, ki se je edina v družini naučila hrvaško. In ko vnukinja po babičini smrti obišče Split, ugotavlja, da babičinih sledi v tem mestu ni več. Zgrožena pa opaza, da se v tem mestu zgodovina nekako ponavlja in da se na Hrvaško vračata nacionalistično sovraštvo in celo neonacizem. Vsa ta izključevanja, ki vodijo v nasilje, pa so podobna kot med drugo svetovno vojno, o kateri ji je pripovedovala babica. Roman Lidije Dimkovske, ki se je tudi sama priselila v Slovenijo in postala hibridna, tj. makedonsko-slovenska identiteta, vsebuje torej svareč opomin, namreč da preteklost ni pretekla in da se pri generacijah, ki zgodovino slabo poznajo, le-ta lahko ponovi.

Tudi roman *EMŠO* (2024) je roman o trpljenju zaradi tujstva, ki ostaja v novem okolju nepreseženo. Pripoved se začneja v sedemdesetih letih, ko mlada Makedonka Milka odide na sezonsko delo na Ciper, kjer spozna ciprskega Grka Nikosa Avrama in z njim zanosi. Ko izbruhne t. i. ciprska kriza in ko Turki zasedejo južni del Cipra, preženejo Grke z njihovih domov. Milka in Nikos pobegneta v Makedonijo, kjer se poročita. Rodi se jima sin Stefan, sedem let kasneje pa še hči Katerina, ki je tudi pripovedovalka zgodbe. Njeno odraščanje je v znamenju stalnih družinskih preprirov, očetove odtujenosti in zagrenjenosti. Brez EMŠA, t. i. enotne matične

številke državljana, ostaja oče brez identitete. Umika se prepirljivi ženi in pravi, da bo odšel »v puščobo«. Odlomki o tem, kaj ta puščoba pomeni, se prepletajo skozi ves roman, v katerem se sicer razvije zgodba o njihovem družinskem življenju. Za Katerino, ambiciozno diplomantko skopske univerze, je življenje v takem okolju neperspektivno, zato se odloči oditi v Anglijo, kjer sama izkusi položaj priseljenke v novem okolju, v katerem se mora potrjevati z nenehnim delom, tako s fizičnim kot z umskim.

23. 4. 2003 se meja med severnim in južnim delom Cipra spet odpre, a ne za dolgo. Katerina se v Bristolu udeleži mednarodne konference o Cipru in tam spozna ciprskega Turka Hasana, rojenega po turškem vdoru na ta otok. Hasan, ki izvira iz vasi Varoša, rojstnega kraja njenega očeta, prinese s seboj škatlo s fotografijami Grkov, prvotnih lastnikov hiše, v kateri zdaj živi njegov turški prijatelj z družino. Katerina na eni od fotografij prepozna svojega takrat še mladega očeta. Vedno bolj intenzivno razmišlja o očetovi preteklosti, pa tudi o njegovi poznejši odmaknjenosti, ki se je razvila v skrajno osamljenost. Sklene, da bo odletela na Ciper in poiskala vas Varošo, vas za žico, da bi videla, ali hiša očetove družine še stoji. Katerina zdaj razume: »Zdi se, da je oče na Cipru pozabil samega sebe, zato je bil v Skopju tako odsoten in nedotakljiv. Bil je kot telo brez duha, kot Varoša, ruševina brez življenja, mesto duhov.« (Dimkovska 2024: 148)

Na Cipru Katerina spozna tudi Hasanove starše, ki živijo v hiši pregnanih Grkov. Tja so jih naselile turške oblasti, oni pa se počutijo kot v zaporu. Ko najde očetovo hišo, ji vojaki, ki še vedno stražijo »mejo«, preprečijo dostop. Iz turškega dela Cipra odide v grškega, v Limassol, kjer najde babico in ta ji podari staro marmelado za svojega sina, Katerininega očeta, »za Nikosa, Babutca« (Dimkovska 2024: 169). Katerina občuti svoj obisk na Cipru kot poraz. Našla je sicer ostarelo babico in videla očetovo hišo, ni pa se ji uresničila želja, da bi jo Hasan povabil, naj ostane pri njem.

Po vrnitvi v Anglijo se uspe zaposliti v Londonu, kjer prijavlja raziskovalne projekte v zvezi s ciprskim vprašanjem. Doma v Skopju pa so družinske razmere nevzdržne. Nečakinja po nesreči v vrtcu ne spregovori, svakinja se pretirano zateka v vero, Katerinin brat pa v alkohol, oče se zapira vase in se zateka v puščobo, vsi skupaj pa so deležni materine oz. taščine zlobe. Besedilo o puščobi je zapisano kurzivno in naj bi pripovedovalo o izmišljenem svetu, v resnici pa pripoveduje o odtujenem svetu njihovih življenj: »V puščobi ljudje ne izrekajo sožalja. Prek človekove smrti gredo enako brezbrizno kot skozi človekovo življenje. Izgube sploh ne štejejo kot izgube. V puščobi je naravneje umreti kot živeti.« (Dimkovska 2024: 207.) Ko se Katerina, ki jo zelo boli nekomunikacija z očetom, ponovno vrne v Skopje, v državi

vladajo korupcija in nemiri, med njimi protesti proti pravicam Albancev. Oče je že zelo bolan in se odloči za bivanje v domu starejših občanov. Nihče od sosedov se ne poslovi od njega; zanje je bil vse življenje »Egejčan«, tujec, pregnanec.

V Angliji se Katerina v okviru projekta posveča skupnostim odtujenih ljudi. V makedonski vasi, kjer sta se poročila njena starša, naj bi zdaj zaživel eksperimentalno mesto odtujencev, nekakšen primer antikomune, v kateri živijo ljudje brez stikov, brez negovanja odnosov, v socialni izolaciji. Roman *EMŠO* na koncu torej zastavlja vprašanje: Je to res le eksperiment ali pa morda nova in edina resničnost sodobnega sveta?

Gabriela Babnik (1979) je pisateljica, literarna kritičarka in prevajalka. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je študirala primerjalno književnost in magistrirala iz modernega nigerijskega romana. Po študiju je potovala po Afriki. Leta 2007 je za roman *Koža iz bombaža* (2007) prejela nagrado za najboljši prvenec na Slovenskem knjižnem sejmu. Leta 2013 je bila prejemnica Stritarjeve nagrade za mlado literarno kritičarko in nagrade Evropske unije za književnost za roman *Sušna doba* (2011). V zadnjih letih se s kritikami literarnih del, poročili in z intervjuji redno pojavlja v literarnih revijah ter na Radiu Slovenija. Doslej je objavila romane *Koža iz bombaža* (2007), *V visoki travi* (2009), *Sušna doba* (2011), *Intimno* (2015), *Tri smrti* (2019) in *Tišina, polna vetra* (2022). Trije njeni romani – *V visoki travi*, *Sušna doba* in *Intimno* – so bili nominirani za nagrado kresnik.

V romanu *Koža iz bombaža* (2007) protagonist Ousman pripoveduje o svojem otroštvu, odrasčanju in delu v poklicu ter o ljubezenskem razmerju s Slovenko, ki jo je spoznal v Ouagi, v Burkini Faso. Skozi njegovo pripoved spoznamo dekletovo družino in njeno življenje ter sledimo njuni zgodbi vse od srečanja do razhoda. Ali gre za razhod ali ne, je nemogoče določiti, saj ima roman dva konca. V prvem ostane par skupaj v Evropi, v drugem pa se Ousmane sam vrne v Afriko. Ljubezenska zgodba o netipičnem Afričanu in netipični Slovenki razkriva tudi afriški pogled na Evropo, Slovenijo in Ljubljano ter slovenski pogled na Afriko in tamkajšnje prebivalstvo, na Ousmanovo družino. Afrika se pokaže kot kulturno, socialno, ekonomsko in gospodarsko enakovredna zahodnemu svetu, ki pa ima do nje ksenofobičen in rasističen odnos. Le-ta se razodeva v številnih predsodkih Zahoda do vsega, kar je drugačno, tuje, neznano in neraziskano (Vidali 2017). Stereotipi o primitivni, nazadnjaški, plemenski Afriki v prozi Gabriele Babnik razpadejo z enako močjo kot stereotipi o prijazni in odprti Sloveniji. Nadalje pisateljica ruši stereotipe o družini, bližnjih odnosih, ljubezni, zakonu in svobodi. V njeni prozi srečujemo patološke odnose med družinskimi člani, ki izražajo ujetost in neizživetost lastnih želja.

Čeprav je v tem romanu Gabriele Babnik pripovedovalec moški, ima v njem osrednjo vlogo ženska – kot hči, mati, žena, ljubimka, ustvarjalka, umetnica, delavka, pisateljica, znanka. V vse te vloge je običajno postavljena pasivna ženska, ki hrepeni po drugačnem, bolj izpolnjenem življenju in osebni svobodi (Potisk 2022: 95). Literarne osebe so označene z osamljenostjo, odtujenostjo, z občutkom nepripadnosti. V dekletovi družini so opazni predsodki do temnopoltih in medtem ko Ousmanova družina slovensko dekle sprejme z odprtimi rokami, izkazuje njena družina do Ousmana rasistične predsodke. Oče in mati sta predstavnika malomeščanskih Slovencev, pretirano ju skrbi mnenje okolice, sosedov, drugih. Ousman in njegovo dekle se torej v svojem razmerju soočata s številnimi ovirami.

Roman je razdeljen na deset poglavij, le-ta pa še na manjše razdelke. Vsako poglavje začenja moto, ki napoveduje atmosfero celotnega poglavja. To so citati iz del nekaterih afriških in slovenskih avtorjev. Pripoved prvoosebnega protagonista je osebnoizpovedna, retrospektivna, dopolnjena z dnevniškimi razmišljanji njegovega dekleta in s transkripcijami radijskih dokumentarnih pričevanj o usodi afriškega političnega voditelja Thomasa Sankare. Dogajalni prostor je Burkina Faso, delno pa tudi Ljubljana in Pariz. Roman je napisan v bogatem metaforičnem slogu z močnimi lirskimi prvini. Pripoved je mestoma fragmentarna, v njej pa so prisotna tudi afriška ljudska verovanja in običaji. Gabriela Babnik povezuje afriško mitologijo z aktualnimi družbenimi temami. Osrednje sporočilo romana se skriva v tem, da ljubezen ne pozna meja in da se ne sme ozirati na rasne predsodke (Vollmaier Lubej 2012).

Tudi dogajanje v romanu *Sušna doba* (2011) je umeščeno v podsaharsko Afriko, v Burkino Faso. Osrednja protagonista v romanu, ki je ljubezenski, a odseva tudi družbene razmere, sta šestdesetletna Slovenka Ana in mnogo mlajši Ismael. Afričan jo hoče na cesti oropati, a se z njo zaplete v ljubezensko razmerje. V romanu se prepletata njuni prvoosebni pripovedi. Iz Anine pripovedi spoznavamo, da je odraščala kot posvojenka v družini, kjer ni občutila ljubezni in toplote, da je bila nesrečna v zakonu z možem, ki je intelektualno ni dosegal, in da jo bremeni sinova smrt. V Afriko se je podala tudi zato, da bi se rešila tega bremena in postala končno svobodna pri svojih življenjskih odločitvah. Ismael je odraščal v skrajni revščini; mati mu je umrla med begom iz vaše skupnosti, ki ju je poniževala in celo mučila. Potem ko je ostal sam, se je preživiljal z beračenjem in je postal žrtev številnih, tudi spolnih zlorab. Zaznamovan s pocestnim življenjem se naveže na Ano, s katero se hoče poročiti, a ona to odkloni in odpotuje nazaj v Slovenijo.

Roman tematizira nekonvencionalno razmerje med žensko in moškim, zastavlja pa tudi vprašanja o kulturnozgodovinskih in rasnih razlikah. Le-te so med obema

protagonistoma pregloboke, da bi lahko srečno zaživela drug z drugim. Gabriela Babnik piše o problematiki sodobnih identitet, o strahu pred kulturno drugačnim, o tem, kako se evropska belska večina drugačnosti boji, kar predstavlja eno osrednjih tem postkolonialne književnosti (Matajc 2016: 54–60). Večinska skupnost je polna predsodkov, zaverovana vase, druge pa dojema kot tujce v podrejenem položaju. Roman je napisan v bogatem metaforičnem jeziku, tu in tam zaznamovanem s sociolekti, a polnem nenavadnih, pesniško razvejanih prisposodob. Posebnost sloga Gabriele Babnik je v tem, da pred bralcem ustvarja žive, domala likovne podobe afriškega okolja, ki delujejo kot razgibane, prelivajoče se in mnogobarvne slike. Taki so tudi prizori revščine, nasilja in izkoriščanja, pa tudi erotike in spolnosti. Afrika, afriški način življenja in razmišljanja, v pisateljičinih literarnih delih zaživi s silovito, magično prepričljivostjo.

Roman *Intimno* (2015) je razdeljen na tri dele. Prvi del tematizira razmerje med Slovenko Janino in Afričanom Fadulom, bivšim novinarjem, ki je pobegnil v Evropo zaradi svojih kritičnih člankov. V Parizu je spoznal Janino, ki je tja pobegnila, ker je hotela proč od utesnjujoče družine, in z njo odpotoval v Slovenijo kot njen ljubimec in partner. Janina v Sloveniji dela pri knjižni založbi in s svojim zaslužkom vzdržuje moža Fadula, ki ne najde zaposlitve. Fadul živi v Sloveniji še neko vzporedno življenje, povezano z njegovo religijo, ki pa ga Janina ne pozna. Njuna zveza postaja težavna, njun otrok pa je deležen pogostih rasističnih opazk. Potem ko hoče Fadul oditi, ga Janina ubije. Ta del romana tematizira neuspešen zakon med Slovenko in Afričanom, pa tudi zapleten odnos med materjo in hčerjo, ki je kritična do materinega podrejanja avtokratskemu očetu, bivšemu »gastarbajterju« v Nemčiji, in njegovim patriarhalnim navadam. Slovenski del zgodbe razkriva vseprisotne rasizem, ksenofobijo in nacionalizem. V prozi Gabriele Babnik prepoznavamo tudi vpliv feminizma kot socialnega in političnega gibanja, ki skuša patriarhalne prakse razgaliti, ne pa jih nadaljevati. Obenem skuša pisateljica »narediti žensko vidno«, ko svojo pisateljsko osredotočenost preusmerja z moškega stališča na ženske izkušnje (Bahovec 2007: 43, Culler 2008: 150). V njenih delih je prisotna zahteva po pravici ženske do duševne, telesne in intelektualne integritete.

Drugi del romana z naslovom *Zvezdni konj* je zgodba o bosanski priseljenki Amini in o njeni neuspeli zvezi s precej starejšim Slovencem. Roman tematizira razhajanje med partnerjema, med katerima je starostna, pa tudi identitetna razlika, ki je ne moreta premostiti. Tudi drugi del romana *Intimno* se tako ukvarja z medsebojnimi odnosi, z razmerjem med tujim in domačim, s problematiko priseljenstva, t. i. čefurstva. Amina ima dvojno, tj. bosansko-slovensko identiteto, prav tako pa tudi njena ožja družina, ki ostaja v slovenskem okolju stigmatizirana. Tretji del romana se odvija v New Yorku z zgodbo o Deani, fotografinji, ki stopa pri svojem delu v

intimo različnih ljudi. Vsi trije deli romana prikazujejo razmerja med moškimi in ženskami, njihovo približevanje in oddaljevanje, pa tudi življenje v nacionalistični, ksenofobni in rasistični družbi. Geografsko se odvijajo na različnih večkulturnih in medkulturnih evropskih in svetovnih prizoriščih, med katerimi je tudi Slovenija.

Tišina, polna vetra (2022) je roman, ki tematizira razmerje med pesnikom Charlesom Baudelairom in njegovo muzo, temnopolto plesalko in igralko Jeanne Duval. Napisan je tako, da v ospredje postavlja predvsem njeno izkušnjo priseljenke, begunke s Haitija, ki je svojo mero zla dobila, preden ji je uspelo pripotovati v Pariz, saj so njena starša pred njenimi očmi ubili črnski uporniki s plantaže njenega očeta, njo samo pa so trpinčili in mučili. V Parizu, kamor se je zatekla z željo po lepšem življenju, jo je pričakala nova eksistencialna stiska, polna osamljenosti in praznote.

Jeanne je temnopolta mešanka in v Parizu ima že od začetka občutek, da jo od vsega ločuje nepremagljiva razdalja. Francoščine se šele uči, njen materni jezik je kreolščina. Počuti se kot izločenka, zato se v osebнем življenju zateka v molk, za dodatni zaslužek pa preprodaja opij. V nekem baru spozna Charlesa Baudelaira, pesnika buržoaznega porekla, ki je za svoj pobeg od resničnosti »poleg drog potreboval tudi žensko« (Babnik 2022: 16). Njeno razmerje s pesnikom je polno vzponov in padcev. Drug na drugega sta navezana, Charles strastno piše, a ona njegove poezije ne razume, niti je ne zanima. V baru, kjer prepeva, zahtevajo od nje določeno vrsto petja, če pa poje po svoje, jo zmerjajo. »V nekih drugih časih bi Jeanne s svojimi pesmimi lahko požela pozitivne kritike, tudi na straneh kulturnih časopisov, toda ker je črnka, nikomur ni prišlo na misel, da bi jo vzel resno.« (Babnik 2022: 142) Na vsakem koraku je diskriminirana, ona pa si želi, da bi jo vsaj malo spoštovali. O odnosu Parižanov do nje kot osebnosti največ pove prizor z zabave, kamor odide skupaj s Charlesom in kjer je navzoča tudi njegova mati. Vsi so pretreseni, ker si je drznil priti s črnko, njegova mati pa z njo sploh ne spregovori, temveč zre skozenjo: »Da nekdo gleda vate, vendar skozte, je bila razžalitev nje, pa tudi vseh njenih.« (Babnik 2022: 148) Tisti pogled Charlesove matere ji je dal vedeti, da v njihovi družbi nikoli ne bo sprejeta in da ni dovolj dobra za njenega sina. Jeanne se tako zave, da v Parizu nikoli ne bo mogla živeti enako kot ljudje, ki so bili v njem rojeni, in da tukaj nikoli ne bo zares doma.

V ozadju leta 1848 pa v Parizu vre, približuje se revolucija, t. i. pomlad narodov. Jeannin greh je tudi v tem, da se je ves čas hotela počutiti enakovredno in da je celo tekmovala s pariškimi ženskami. A prav to, da se »ni držala svoje rase«, so ji najbolj zamerili. Podoba moškega in ženske v tem času pa je zelo zgovorna. Charles je v resnici egocentrični razvajenec, vaje brezdelnega udobja, v katerem se posveča

predvsem pesnjenju. Njegova muza Jeanne pa mora medtem trdo delati in si na kakršenkoli način služiti denar za življenje. Ker ima kot pevka vedno manj dela, mora pozirati pri nekem slikarju, služiti denar s svojim telesom. On pa se medtem poda na potovanje s svojo materjo, kjer ljubimka z drugo žensko. Vse to Jeanne prizadene, čeprav je svobodnjaška in odprta za najrazličnejše možnosti v odnosih.

Gabriela Babnik obravnava odnos med Jeanne Duval in Charlesom Baudelairem brez poenostavljanj, kakršna so prisotna v literarnih zgodovinah, v katerih je bilo mogoče pogosto prebrati, da je Jeanne Duval pesnika uničevala. Podobe njunega razmerja so namreč večplastne in dobro je razvidno, kako se je Baudelaire na Jeanne Duval opiral, tako čustveno kot finančno. V času njunega razmerja je nastala njegova znamenita pesniška zbirka *Cvetje zla*. Tega velikega francoskega pesnika je torej podpirala fizično zlorabljana begunka, priseljenka, izločenka in povsod diskriminirana temnopolta ženska.

Selma Skenderović (2001) je študentka slovenistike in komparativistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Je hči Bošnjakov iz Črne gore, rojena na Kosovu, v Peči. Objavlja poezijo in prozo. Kot najmlajša avtorica je pri devetnajstih letih zmagala na Festivalu mlade literature Urška 2020. Leto pozneje je izšel njen prozni prvenec *Zakaj molčiš, Hava?* Javna agencija RS za knjigo je Selmo Skenderović kot mlado pisateljico z njeno knjigo izbrala za projekt Readers of Europe 2022, nominirana pa je bila tudi za nagrado mira, ki jo podeljuje ženska sekcija PEN.

Pisateljica se je z družino priselila v Slovenijo, ko je bila stara devet let, nato pa je živela in se do konca gimnazije šolala v Kopru. Njeno življenje je zaznamovano z medkulturnostjo in medidentitetnostjo, pa tudi z drugačno vero, saj je muslimanka. V družini so govorili različne jezike, temu pa se je pridružilo še učenje slovenščine in italijanščine. Zanimivo pa je, da je svojo literaturo začela pisati v jeziku države, kamor se je priselila, kajti zbirka njenih petnajstih kratkih zgodb *Zakaj molčiš, Hava?* je nastala v slovenščini. Avtorica je s knjigo, ki je danes prevedena že v nekaj tujih jezikov, vzbudila pozornost tako v Sloveniji kot tudi v tujini. V tem delu namreč tematizira svoje občutke tujstva, širše pa pripoveduje o spregledanosti in pripadnosti, pa tudi o izkušnji diskriminacije. Slovensko okolje Havo namreč nenehno opominja, da je zaradi imena, jezika in kulturnih navad »iz tujine«, nihče pa ne vidi, da je zanj tujina pravzaprav Slovenija, je ob izidu knjige v spremni besedi zapisala pisateljica Suzana Tratnik (Skenderović 2021: 146). Nadaljevala je, da je to zbirka črtic o tujstvu, priseljenstvu, usvajanju novega jezika, nevečinski verski pripadnosti in krmarjenju med identitetami ter da se Selma Skenderović suvereno loteva neprijetnih, nevidnih in zatajevanih tem, razlik ter sovražnosti (Skenderović 2021: 151). Pisateljica je v eni od črtic zapisala:

Ni pomembno, katere narodnosti si, dokler veš, da si Slovenec, Hrvat ali Francoz. Morebiti Nemec, Danec, Poljak... Ni pomembno, v katerega boga veruješ, dokler te ne vidijo, da ga v javnosti častiš z burko ali s križem okrog vratu. Kaj pa če si ateist, ki nima domovine? (Skenderović 2021: 7.)

Tudi v drugih črticah pripoveduje prvoosebna pripovedovalka Hava, da se svojega tujstva zave že ob prvih stikih s Slovenci: »V vaši Sloveniji sem tujka, ker doma ne govorim slovensko. Moje ime je tuje. Kamorkoli grem, ga moram ponoviti vsaj trikrat.« (Skenderović 2021: 10)

Zato to temo trpko-humorno nadaljuje v črtici *Ko bom velika, bom Viktorija*, kajti zdaj je zaznamovana že z imenom, v osnovni šoli pa je bila podobno kot drugi podcenjevana zaradi svojega neslovenskega porekla. V zbirki črtic je tematiziranih mnogo situacij, ki kažejo na slovenski nacionalizem in ksenofobijo. Tako Havinega brata, rojenega v Sloveniji, nekateri sprašujejo »iz katere republike si« in ga imenujejo »čefur«. Črtice pa obravnavajo tudi motive dvojnega tujstva, saj Hava na obisku pri sorodnikih v Bosni začuti, da se z njimi ne more več poistovetiti ter da se oddaljuje od njih (Skenderović 2021: 47).

Selma Skenderović piše tudi o medkulturnih razlikah, ki pa so versko pogojene, npr. v zgodbi *Helem nejse* (Kakorkoli), v kateri pripoveduje Hava o svojem stricu Faruku, poročenem s Slovenko, zaradi česar po mnenju njene matere ni več pravi musliman. Pisateljica v več črticah obravnava oddaljevanje od prvotne religije in kulture, kar se odraža v obnašanju, običajih in navadah njenih literarnih likov. Hava odide študirat v Ljubljano, ki postane njen novi dom.

Selma Skenderović je na začetku zbirke kratke proze zapisala, da jo posveča neslovenskim otrokom, ki nimajo vzornikov, to je tistim, ki morajo postati vzorniki. Kot priseljenka, katere materni jezik ni slovenščina, se je vpisala na študij slovenistike. Pri tem je zapisala: »Želim si, da samostalniki Bosanec in Bosanka ne bi bili žaljivki. Tako kot niso žaljivke Slovenec in Slovenka, Nemec in Nemka, Španec in Španka, Italijan in Italijanka.« (Skenderović 2021: 129)

In če vsi pozabijo (2024) pa je njen prvi roman. Pripoveduje o priseljenki delavski družini s Kosova, v kateri doraščata dve hčerki. Osrednji temi romana sta še vedno tujstvo in prilagajanje novemu okolju, vendar sta v tem romanu razširjeni še na družinsko nasilje, na nasilje staršev nad otroki. Z obema literarnima deloma je pisateljica dokazala, da postaja upoštevanja vredno ime mlade slovenske literature. Dokazuje pa tudi, da so dvo- in večjezičnost ter hibridnost osebnih in pisateljskih identitet stvarnost, ki jo je pri raziskovanju in predstavljanju (ne le) slovenske književnosti treba upoštevati.

Sklep

Izbrana prozna dela sodobnih slovenskih pisateljic obravnavajo tematiko večkulturnosti in medkulturnosti, pa tudi migracij, ki nastajajo zaradi vojn v različnih delih sveta. Zaradi vojnega nasilja nad civilnim prebivalstvom mora le-to bežati in si poiskati zatočišče v drugih državah. Časovno obdobje, ki ga literarna dela tematizirajo, sega skozi celotno 20. stoletje, zlasti pa od druge svetovne vojne dalje, npr. do vojne na območju bivše Jugoslavije, ciprske krize, pa tudi vojn v drugih delih sveta. Avtorice pišejo o vrtincih zgodovine, v katerih se znajdejo posamezniki in posameznice s svojimi drobnimi usodami, pa tudi o zgodovini, ki se rada ponavlja. Zaradi migracij nastajajo izgubljene, odtujene identitete, oblikujejo pa se tudi nove, večjezične in večkulturne. Ena osrednjih problematik je tujstvo, ki ostaja nepreseženo in trajno. Zgodbe so napisane tako, da se naslanjajo na resnične zgodovinske dogodke in segajo v sodobni čas. Pripovedujejo pa tudi o podobah novih oblasti v državah, kamor se zatečejo ljudje, da bi zaživel novo življenje, a se izkaže, da so tudi te države neredko polne politične samopašnosti, korupcije, nacionalizma, ksenofobije in rasizma.

VIRI IN LITERATURA

- BABNIK, Gabriela, 2007: *Koža iz bombaža*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BABNIK, Gabriela, 2012: *Sušna doba*. Ljubljana: Študentska založba.
- BABNIK, Gabriela, 2015: *Intimno*. Ljubljana: Beletrina.
- BABNIK, Gabriela, 2022: *Tišina, polna vetra*. Ljubljana: Beletrina.
- Bahovec, Eva, 2007: *Freud, ženska in popotnikova senca. Feminizem, psihoanaliza, filozofija*. Ljubljana: Društvo za kulturološke raziskave.
- CULLER, Jonathan, 2008: *Literarna teorija. Zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.
- DIMKOVSKA, Lidija, 2019: *Non-Oui*. Ljubljana: Založba Modrijan.
- DIMKOVSKA, Lidija, 2024: *EMŠO*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- LIKAR, Mirana, 2017: *Babuškin kovček*. Ljubljana: Modrijan.
- LIKAR, Mirana, 2020: *Pripovedovalec*. Novo mesto: Goga.
- MATAJC, Vanesa, 2016: Vidiki »drugosti« v romanih Gabriele Babnik in v teoretskem kontekstu postkolonialnosti. Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Drugačnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Seminar slovenskega jezika in literature 52, Ljubljana: Filozofska fakulteta. 54-60.
- POTISK, Martina, 2022: *Medkulturnost in sodobni slovenski roman*. Maribor: Kulturni center Maribor.
- SKENDEROVIČ, Selma, 2021: *Zakaj molčiš, Hava?*. Ljubljana: Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti – revija Mentor.
- SKENDEROVIČ, Selma, 2024: *In če vsi pozabijo*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

VOLLMAIER LUBEJ, Janja, 2012: *Psychological Violence in the Prose of Gabriela Babnik*. Internationale Konferenz Verbrechen, Fiction, Vermarktung, Gewalt in den zeitgenössischen slavischen Literaturen. Universität Hamburg, 20.–22. Sept. 2012.

Darja Pavlič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
darja.pavlic@ff.uni-lj.si

Vrste sodobne slovenske poezije

Prispevek začnem s predlogom, da bi v sodobno slovensko poezijo šteli pesniške zbirke, ki so izšle po letu 1991. Nato predstavim tri vrste pesmi, ki so značilne za to obdobje: konvencionalne (v njih prevladujejo romantični pesniški postopki), hibridne (v njih se pojavljajo lastnosti prve in zadnje skupine) in eksperimentalne pesmi (te poleg modernističnih uvajajo nove postopke). V jedru članka analiziram in interpretiram pesmi, izbrane iz zbirk, ki so bile objavljene v zadnjih letih.

1 Slovenska poezija po letu 1991

Ko je govor o sodobni slovenski poeziji, takoj trčimo ob vprašanje, kaj pomeni pridevnik sodobna oziroma kdaj se sodobnost začne. Ena izmed možnih ločnic je leto 1991, ko je izšla pesniška zbirka Uroša Zupana *Sutre*. Poetika te zbirke je napovedala obrat v slovenski poeziji, saj je po prevladi modernizma v ospredje spet postavila posameznika, njegova doživetja in čustva, namesto raziskovanja jezika pa je uveljavila pripovedovanje o vsakdanjih dogodkih. Zaton modernizma so različni literarni zgodovinarji sicer zaznali že v prejšnjih desetletjih. Tako je Boris Paternu pisal o pesniškem pluralizmu, ki je nasledil modernizem po letu 1970 (Paternu 1988); Janko Kos pa je obdobje po letu 1970 označil kot postmoderno dobo, v kateri ni nobena literarna smer prevladujoča oziroma se v njej sinkretično povezujejo prvine različnih literarnih smeri, kot so postsimbolizem, neorealizem, modernizem, postmodernizem, magični realizem in nova dekadenca (Kos 2001). Neprepoznavnost glavne literarne smeri, po kateri bi lahko poimenovali obdobje, še vedno zaznamuje slovensko poezijo. Ob odsotnosti literarnih določil se literarna zgodovina pogosto ozira za političnimi mejniki, kot je slovenska osamosvojitev, saj družbene spremembe vplivajo na ves literarni sistem. Po letu 1991 je Slovenija socialistično ureditev zamenjala z neoliberalnim kapitalizmom, namesto enopartijskega sistema je zavladala ideološka pluralnost, namesto kolektivnih vrednot se je uveljavil individualizem. Kontekst dogajanja v družbi lahko pojasni, zakaj je v poeziji najprej prišlo do obrata k posamezniku in njegovim malim zgodbam. Ob toku, poimenovanem novi intimizem, se je v prvih desetletjih novega stoletja spet pojavila angažirana poezija, počasi pa se je v slovensko poezijo vrnil tudi jezikovni

eksperiment. Omenjene oznake, ki prehajajo od tematskih k slogovni, se deloma prekrivajo s tremi vrstami sodobne slovenske poezije, o katerih bom govorila v tem prispevku. Poimenovanja povzemam po Cole Swenson, ki je v uvodu v antologijo *American hybrid* komentirala dogajanje v sodobni ameriški poeziji, pri opisovanju posameznih vrst pa se bom skušala čim bolj približati slovenski poeziji. Tri značilne vrste v sodobni slovenski poeziji so konvencionalne, hibridne in eksperimentalne pesmi.

Konvencionalne pesmi bi bilo mogoče uvrstiti v lirsko paradigmo oziroma model tradicionalne, romantične poezije. Pesmi iz te skupine so slogovno najbolj tradicionalne, vendar je tudi v njih običajen prosti verz, ki je z modernizmom postal nova konvencija. Iz romantike so prevzeti postopki prvoosebnega izpovedovanja čustev, občutkov in misli, tretjeosebno opisovanje doživetij, situacij in predmetov ter (največkrat prvo ali tretjeosebno) pripovedovanje, pri čemer imajo zgodbe o posameznikovih doživljajih in vsakdanjih dogodkih alegorično ali simbolno funkcijo, saj jim je mogoče pripisati globlji, preneseni pomen. Značilna je raba simbolov in metafor, s katerimi lirski subjekt nakazuje teme. Sporočila pesmi so po navadi zakrita, samo izjemoma so izrečena naravnost, v obliki ideje ali nauka. Za bralce so konvencionalne pesmi težko razumljive, kadar ne morejo prepoznati pomena podob ali medbesedilnih navezav, ki so tako kot prosti verz že postale nova konvencija.

V **hibridnih pesmih** je mogoče prepoznati tako romantične pesniške postopke (lirski jaz, izpovedni način, pripovedovanje, avtobiografska doživetja, metafore in simboli) kot tudi take, ki so po svojem izvoru ali pogosti rabi povezani z modernizmom in bi jih vsaj pogojno lahko označili za eksperimentalne (tok zavesti, prosti verz, fragmentarnost, nelinearnost, odprta forma, kršenje sintaktičnih pravil, opuščanje ločil, besedne igre). Zaradi otežene forme so te pesmi za bralce manj dostopne kot konvencionalne pesmi, vendar so za nekatere zanimivejše prav zaradi interpretacijske zahtevnosti.

Eksperimentalne pesmi zavračajo tradicionalne lirske postopke, kot so izpovedovanje, opisovanje in pripovedovanje. Oblika pesmi, njena zvočna podoba in postavitev na stran so sestavni del sporočila, ki je lahko kritično do uveljavljenih družbenih norm. Eksperimentalni pesniki raziskujejo jezik in njegove funkcije (v preteklosti so v slovenski poeziji najdlje v tej smeri prišli predstavniki nove avantgarde, med njimi Iztok Geister Plamen, ki je odkril, da besede, osvobojene svojih referentov, v pesmi ustvarjajo nove pomene), uporabljajo najdena besedila, mešajo žanre, eksperimentirajo z mediji itd. Besedilo je lahko izhodišče za performans ali pa se poveže z vizualno umetnostjo. V sodobni slovenski poeziji je malo zares eksperimentalnih pesmi, pritegnejo manj bralcev in so redko nagrajene.

Preden se lotim analize in interpretacije primerov, je treba dodati nekaj pojasnil. Navedene lastnosti ne definirajo posameznih vrst, ampak jih opisujejo po načelu družinske podobnosti. To pomeni, da imajo pesmi, uvrščene v določeno vrsto, različno število skupnih lastnosti; nekatere pesmi sodijo bolj v središče, druge pa bolj na obrobje vrste. Pomembno je tudi upoštevati, da imena navedenih vrst niso vrednostne oznake.

2 Analiza in interpretacija izbranih pesmi

V nadaljevanju tega prispevka bom obravnavala nekaj pesmi, za katere menim, da dobro ilustrirajo različne vrste sodobne slovenske poezije. Pesniške zbirke, iz katerih bom izbrala primere, so bile objavljene v zadnjih letih, najstarejša med njimi je iz leta 2016.

2.1 Konvencionalne pesmi

2.1.1 Tanja Božić: *Bratje* (iz zbirke *Vejo po vejo*, 2024)

Pesem »Bratje« iz prvenca Tanje Božić je značilen primer pripovedovanja zgodbe z globljim pomenom. Pesem se začne z opisom, iz katerega izvemo, kako se otroci poleti, po večerji igrajo vojno: pripravijo si plastično orožje in kamne, dogovorijo se za zvok, ki označuje strel (onomatopoetski tatatatata), in da padec vznak pomeni smrt. Šele iz nadaljevanja pesmi lahko razberemo, da je lirska subjektka dekle, imenuje se Tanja, kot je ime tudi avtorici, kar nakazuje, da pesem izhaja iz njenega lastnega doživetja. Dogajanje je po uvodnem opisu v sedanjiku posredovano v preteklem času. Zapletlo se je, ko se je na dvorišču povečalo število otrok in so bratje v svojo ekipo raje kot sestro vzeli druge fante. Ključni dogodek je bil uboj sestre, učinkovito opisan s klicem »tatatatatanja mrtva« (Božić 2024: 24). Tanja je po tej kršitvi svečane prisege, da je ne bodo ubili, zapustila bojno polje in sklenila, da je vojne ne zanimajo več. Lirska subjektka zgodbo komentira z ugotovitvijo, da je šele veliko pozneje dojela pravilo, po katerem je potekala otroška igra. Pesem, zapisana v eni kitici, se konča z naukom, ki je pomenljivo zapisan v srbskem/hrvaškem jeziku in vključuje tretjič ponovljeno onomatopoiijo: »Nema rata, / dok ne digne ruke / brat na /bratatatatata« (n. d.: 25). Prav zaradi tega spoznanja otroška igra pridobi simbolno vrednost: tako kot je Goethe v zgodbi o propadu hiše svojega starega očeta zaradi podobnosti prepoznal simbol za dogajanje v družbi na prehodu iz fevdalizma v kapitalizem, lahko bralec v otroški igri prepozna simbol za bratomorno vojno v bivši Jugoslaviji.

2.1.2 Veronika Dintinjana: *Medeja* (iz zbirke *V suhem doku*, 2016)

Gre za pesem vložnico, torej pesniško vrsto, ki se je razvila v romantiki. Lirska subjektka je sodobna mama dveh sinov in vdova. Ime Medeja je uporabljeno samo v naslovu, vendar je razdrobljena zgodba, ki jo pripoveduje mama, medbesedilno jasno povezana z antičnim mitom. Ko sta bila sinova še otroka, je njuno mamo močno prizadelo moževo prešuštvo, ki je nakazano z neizpolnjenimi obljubami in sledjo šminke na srajci; poleg tega lirska subjektka na koncu pesmi poudari, da ni čarovnica. Antična Medeja je s svojim čaranjem pomagala Jazonu do prestola, rodila mu je dva sinova, a ju je ubila, ko jo je Jazon zapustil zaradi druge. Medeja v pesmi Veronike Dintinjane se maščuje, ne da bi si roke umazala s krvjo, in sicer tako, da sta oba odrasla otroka navezana nanjo. Starejši sin ve, kaj se je zgodilo. Sam nima žene ali otrok in vsak večer jo pokliče. Oba sinova sta, kot pravi mama, dobra in skrbna, označi ju tudi z besedami: »Moja skrb / in tolažba.« (Dintinjana 2016: 14). Sodobna Medeja svojima odraslima otrokoma še vedno pere, lika in jima peče marelični biskvit, ki ga obožujeta. Po njenih stopinjah hodi žena mlajšega sina, ki se tudi sama uči peči marelični biskvit. Pecivo preraste v simbol neagresivne moči in prekanjenosti matere, ki je za vsako prijazno gesto poplačana s čustvi otrok. Neimenovani mož je bil za svoje prešuštvo kaznovan tako, da je ostal sam in zgodaj umrl. Njegovo vsakonočno bedenje ob postelji nakazuje nespečnost, morda tudi molitev in kesanje. Pesem se konča z razmislekom sodobne Medeje, ki ugotavlja, da je čas učinkovitejši od noža, da ona misli nase, saj se stara zgledno, in čeprav ni čarovnica, zna stvari obrniti sebi v prid.

Tematsko se pesem loteva družinskih odnosov, značilnih za sodobno (slovensko) družbo. Kliše cankarjanske matere, ki se žrtvuje za svoje otroke, je ironično preoblikovan z navezavo na antični mit o moči ženskega maščevanja. Sodobna Medeja ni dobresedna morilka sinov, ampak spretna načrtovalka. Možu se maščuje tako, da se v nasprotju z njim zgledno stara, in ker je sinova navezala nase, tudi v starosti ne bo sama. Pesem je napisana v prostem verzu, v obliki monologa sodobne Medeje; njene eliptične izjave, asociativni preskoki in ponavljanja posnemajo vsakdanji govor. Zgodba je fragmentarna, prazna mesta mora zapolniti bralec. Čeprav se pesem začne neposredno, je zgodba zaokrožena, konča se z naukom, da je treba poskrbeti zase.

2.2 Hibridne pesmi

2.2.1 Barbara Korun: trepetajoča greš (iz zbirke *Vnazaj*, 2024)

Oblika pesmi je, kot je značilno za zbirko, neobičajna in razgibana, saj so verzi bodisi poravnani z levim robom ali bolj ali manj pomaknjeni v desno. Verzi so kratki, v najkrajših je zapisana samo po ena beseda, nekaj verzov pa obsega po štiri besede. Poleg premorov, ki jih označujejo konci verzov, je v nekaj verzih nakazan premor znotraj verza, in sicer z daljšim presledkom oziroma s praznim prostorom med dvema besedama. Vizualna razdrobljenost se ponovi na zvočni ravni, če pesem izgovarjamo tiho ali na glas in pri tem upoštevamo vse nakazane premore. Fragmentarnost oziroma otežena forma je opazna tudi na ravni sintakse. Velikih začetnic in ločil ni, besedilna koherenca je nizka, razumevanje otežujejo verzni prestopi, v naslednjih verzih pa tudi deljenje besede: »ni zrak ni / osmoza / zagotovo / ptič- / je« (Korun 2024: 19). Kljub vsem naštetim postopkom, znanim iz modernistične poezije, je v pesmi mogoče prepoznati tudi tradicionalne elemente. Gre za opis doživljajev, ki jih lirski subjektka poda v drugi osebi, a pripadajo njej sami. Pozorno branje kmalu razkrije, da gre za občutke, ki so povezani s kopanjem v jezeru. Čeprav jezero ni omenjeno, se nanj nanaša zaimsek v moškem spolu (greš *vanj*), nakazuje pa ga zlasti omemba kopnega; z jezerom so sicer lahko povezane tudi gore, hribi, planine in race, vendar njihova bližina ne nakazuje nujno jezera. Iz fragmentarne pripovedi je mogoče sestaviti zgodbo o tem, kako lirski subjektka vstopi v jezero, v njem doživi zelo ekstatične občutke ločenosti od telesa (doživlja svojo prostost, brezmejnost gor, hribov in planin, neizmernost sonca), voda metaforično topi njeno telo (omenjena je osmoza), nato zasliši glasove rac, kar jo vrne v običajno zaznavanje okolice, odide na kopno in domov, toda doživetje je bilo tako intenzivno, da ga ne more pozabiti.

Kljub formalni inovativnosti je pesem vsebinsko sklenjena, osebno doživetje pa je mogoče razumeti kot simbolni dogodek. Navedena parafraza namreč ne more izčrpati pomenov, ki jih je mogoče pripisati pesmi, če upoštevamo druge pesmi iz zbirke, v katerih je osrednja tema odnos do smrti. Lirski subjektka v nekaterih pesmih spremlja mamino umiranje, kar jo spodbudi, da razmišlja o lastni minljivosti. V pesmi »trepetajoča greš« je trepetanje mogoče razumeti ne samo kot posledico mrzle vode, ampak poleg dobesedne razlage uporabiti metonimično – v tem primeru je trepetanje posledica žalosti ali strahu pred smrtjo. Potop v vodo je zelo transformativna in pozitivna izkušnja, ki lahko simbolizira očiščenje ali ponovno rojstvo. Ločitev od telesa, ki jo doživi lirski subjektka, je samo začasna, zato jo je mogoče razumeti kot vpogled v dokončno slovo od telesa. Ne biti, pomeni

biti brez telesa in prost, ugotovi lirski subjektka. Tako kot v tradicionalnih pesmih je torej osebno doživetje povezano z globljim spoznanjem.

2.2.2 Denis Škofič: *Atlas* (iz zbirke *Tuskulum*, 2023)

Pesem je napisana v prostem verzu, sestavljena je iz treh kitic, pri čemer vsako kitico tvori ena poved, sestavljena iz podredij in priredij. Pravopisna pravila so upoštevana, tudi stavčna koherenca in kohezija sta visoki, besedilo pa je vseeno težko razumeti brez interpretativnega vložka. Pesem uvaja citat iz besedila pesmi glasbene skupine Mumford & Sons, v katerem nekdo nekoga vabi, naj pride iz svoje votline po rokah in si ogleda svet z glavo navzdol. Motiv spremenjene perspektive se ponovi v prvi kitici: astronaut se je pred čebelnjakom držal za travne bilke, da ga ne bi odneslo v orbito. V drugi kitici se oglasi prvoosebni lirski subjekt, ki se spominja, kako je opazoval jabolka, a si jih ni upal pobrati, ker so mu to prepovedali. Tretja kitica poveže astronauta z lirskim subjektom, saj opisuje, kako se je prvi po rokah približal drugemu in mu rekel: »Za trenutek primi svet, da ti nabere Newtonova jabolka« (Škofič 2023: 11). Zgodba je nenavadna, saj se ne ujema z običajno predstavo o astronautih in njihovem početju. Če pesem beremo dobesedno, jo lahko povežemo z domišljjskimi svetovi, kakršne so z zlivanjem budnosti in sanj ustvarjali nadrealisti. V tem primeru lahko sicer prepoznamo medbesedilne reference, ki so vključene v pesem, vendar to ne spremeni prepričanja, da je namen pesmi oblikovati novo resničnost. Izhodišče za pesem, ki nas spodbuja, naj uporabimo drugačno perspektivo, je morda igrivo preimenovanje čebelarja v astronauta.

Drugi (alegorični) način branja ne izključuje prvega, a skuša prepoznati simbolni pomen referenc in dogajanja v pesmi. Lirski subjekt je v pesmi opazovalec, ne upa si seči po prepovedanih jabolkih, ki lahko simbolizirajo svetopisemsko spoznanje dobrega in zlega. Astronaut, torej nekdo, ki ga običajno povezujemo z drznim raziskovanjem, mu obljubi Newtonova jabolka, kar jabolka postavi v drugačen kontekst, vendar so še zmeraj povezana s spoznanjem. Astronaut se je na začetku pesmi komaj držal za travne bilke (kar lahko pomeni, da si še ni upal raziskovati), nato se je sprehajal po rokah (spremenil je perspektivo), na koncu pa svet drži. Ta dejavnost ga poveže z naslovno figuro Atlasa, ki je v grški mitologiji za kazen podpiral nebo in s tem postal simbol moči in vzdržljivosti; pogosto je upodobljen, kako drži zemeljsko kroglo. Vlogo Atlasa naj bi v pesmi v zameno za jabolka prevzel lirski subjekt. Na simbolni ravni to lahko pomeni, da bo pridobil spoznanje, vendar bo zato tudi kaznovan. To razlago podpira grenkoba v astronautovem glasu.

2.3 Eksperimentalne pesmi

2.3.1 Ana Pepelnik: »kako se čist izgine [vrsto let poznej]« (iz zbirke *to se ne pove*, 2023)

Gre za pesem v prozi, ki v knjigi zavzema slabo stran. Napisana je tako, da besedilo sega od levega do desnega roba, vključeno je deljenje besed, odstavkov ni. Velike začetnice in običajna ločila se ne pojavijo, pač pa je pesnica uporabila znak navpičnice (|), s katero je zarežala v besedilo in s tem nakazala pomensko zgoščena mesta. V dveh primerih navpičnice zaznamujejo odsotno besedo oziroma prazen prostor, kjer sobesedilo napoveduje besedo, a ta ni zapisana. Odsotnost ločil na več mestih omogoča dvojno branje, to funkcijo pa imajo tudi drugi, manj običajni postopki: enkrat je uporabljen prečrtaj (prečrtan je »ne« v besedni zvezi »to se ne pove«, ki je sicer postavljena v naslov zbirke), v eno besedo zareže navpičnica (»u|gibanju«), ena beseda je zatipkana (»nennzapisnih«). Naslov in pesem sta napisana v pogovornem jeziku, kar povečuje vtis spontanega, nenadzorovanega miselnega toka. Zapisane misli asociativno preskakujejo, se zatikajo, ponavljajo in ostajajo nedokončane. Glagolske oblike nakazujejo prisotnost več oseb, prepoznavni so ona, mi, vi, jaz, ti, pri čemer razmerja med njimi niso jasna. Šele proti koncu pesmi se lirska subjektka razkrije z besedami: »tu sem in pojem tista ki govori sem ta sem in piše njej piše tebi vsem piše« (Pepelnik 2023: 55).

Ugotovitev, da je lirska subjektka pesnica, ki se ukvarja z vprašanjem, kako pisati, je lahko izhodišče za poskus interpretacije, ki pa se mora nasloniti tudi na druge pesmi Ane Pepelnik. Nekateri drobni namigi, kot je na primer nizanje glagolov izginiti, razbliniti in upliniti, postanejo razumljivejši, če vemo, da je Ana Pepelnik v svojih starejših pesmih, na primer v pesmi z naslovom Tehno (iz istoimenske zbirke), tematizirala samomorilne misli in da je v več pesmih omenjala pesnico Sylvio Plath, ki se je ubila z vdihovanjem plina iz kuhinjske pečice. Šele v tem kontekstu postane jasen naslov pesmi »kako se čist izgine [vrsto let poznej]«, vprašanje »kako pisat zadnjo pesem« (n. m.) pa dobi čisto nov pomen: zadnja pesem je lahko zadnja pred smrtjo. Toda zgodba, ki jo lahko konstruiramo ob branju pesmi, ima srečen konec. Lirska subjektka se namreč premakne na časovni osi iz preteklosti, ko je bila zmeraj utrujena in nikoli mirna, v sedanjost, ko je končno našla mir. Ena izmed tem, ki jih je mogoče razbrati, je tudi potreba po stiku z bralci. Lirska subjektka na začetku ugotavlja, da se nikoli ne bomo »srečali zares, mogoče v tisti ali drugi pesmi«, nato upa, da se bova »kjerkoli srečali« in konča z nagovorom: »za moment se ustavi poslušaj ne še mimo« (n. m.).

2.3.2 Anja Zag Golob: »pes ni« (iz zbirke *Watson*, 2023)

Pesem, s katero se zbirka začne, ima obliko pravokotnega trikotnika, pri čemer je pravi kot postavljen na desni rob strani, daljša stranica pa je obrnjena navzdol. Vizualno izstopajo trivrstične kitice, iz katerih je sestavljen trikotnik. Branje lahko poteka horizontalno ali navpično. Če beremo od leve proti desni, se v prvi vrstici štirikrat ponovi izjava »pes ni«, v naslednji se ponavlja besedna zveza »vran pes«, v tretji vrstici pa glagol »je«. Sledi prazna vrstica, nato se trikrat ponovi izjava »pes ni«, nato trikrat »vran je« in trikrat »pes«. Po premoru se izjava »pes ni« ponovi dvakrat, v naslednji vrstici prav tako dvakrat »vran ni«, sledi še dvojna ponovitev samostalnika »pes«. Po prazni vrstici je na vrsti zadnja kitica: »pes / pesni / vran je« (Golob 2023: 7). Navpično branje nas skozi ponavljanja in variacije v štirih različno dolgih stolpcih pripelje do iste končne izjave, v kateri izstopata dve spremembi: prvi verz je tu samo »pes«, medtem ko se v ostalih devetih kiticah ponavlja izjava »pes ni«; v drugem verzu pa se edinkrat pojavi glagol »pesni«. Z izpuščenim presledkom je nastala besedna igra pes pesni, zaradi katere se zdi, da je psa treba razumeti kot metaforo za pesnika. Asociativno lahko pesnika, izenačenega s psom, povežemo z zmerljivko, namenjeno Franu Levstiku, to pa nas pripelje do razmisleka o odnosu do pesnikov v sodobnem času. Pes nastopa v paru z vranom, za katerega lahko morebitne razlage prav tako poiščemo v kulturnem kontekstu. Simbolika vran je sicer zelo bogata, pri nas pa je razširjeno povezovanje teh ptic s smrtjo, kar je posledica njihove črne barve in krakanja. Latinski *cras, cras* (jutri, jutri) naj bi napovedoval bližnjo smrt, toda za slovenska ušesa je krakanje lahko tudi slabšalni izraz za govorjenje. Izjavo »pes / pesni / vran je« lahko zato razumemo kot izenačenje pesnika s psom in vranom. To pomeni, da je pesnik ne samo politično moteč, ampak tudi nerazumljen.

Pravkar ponujena razlaga, ki se je zatekla k metaforičnemu razmišljanju, seveda ne more odkriti t. i. pravega pomena pesmi, lahko je samo bolj ali manj prepričljiva. Ker pesem Anje Zag Golob spominja na uganko, je njen glavni namen in učinek zmedenost uma, kar bralca v najboljšem primeru spodbudi k aktivnemu iskanju možnih pomenov. Branje celotne zbirke, v kateri je pes izenačen z vsem mogočim, na koncu tudi s tistim, česar ni, ne podpira razlage, da je pes pesnik. Morda pa je pes pesem, morda tudi ni. V vsakem primeru je bralec, ki išče pomen, zbezan, lahko bi celo rekli, da zaostaja za pesnikom, tako kot je Watson zaostajal za Sherlockom Holmesom.

3 Sklep

Analiza in interpretacija izbranih pesmi je pokazala, da je tipologija treh vrst primerno izhodišče za obravnavo sodobne slovenske poezije. Z raziskavo, ki bi zajela večje število primerov, bi verjetno lahko potrdili domnevo, da so konvencionalne pesmi zaradi svoje razumljivosti še vedno najbolj razširjene in najbolj priljubljene. Pisanje ali branje hibridnih in eksperimentalnih pesmi namreč zahteva poznavanje pesniških postopkov, ki so se razvili po romantiki.

VIRI IN LITERATURA

- BOŽIČ, Tanja, 2024: *Vejo po vejo*. Ljubljana: LUD Literatura.
- DINTINJANA, Veronika, 2016: *V suhem doku*. Ljubljana: LUD Literatura.
- KORUN, Barbara, 2024: *Vnazaj*. Maribor: Založba Pivec.
- KOS, Janko, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PATERNU, Boris, 1988: Sodobna slovenska poezija kot evolucijski problem. Boris Paternu. Franc Jakopin (ur.): *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura*. (Obdobja 8.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 17–40.
- PEPELNIK, Ana, 2023: *to se ne pove*. Ljubljana: LUD Literatura.
- SWENSEN, Cole, ST. JOHN, David (ur.), 2009: *American hybrid*. New York: W. W. Norton & Company.
- ŠKOFIČ, Denis, 2023: *Tuskulum*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ZAG GOLOB, Anja, 2023. Maribor: samozaložba.

Mateja Pezdirc Bartol

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
mateja.pezdircbartol@ff.uni-lj.si

Refleksija družbenega dogajanja v dramskem in gledališkem opusu Žige Divjaka

Sodobna slovenska dramatika in gledališče se ukvarjata s številnimi aktualnimi in perečimi vprašanji našega časa, kot so migracije, izkoriščanje delavcev, stanovanjska problematika, podnebne spremembe, hitenje in izčrpanost sodobnega človeka idr. Vsa ta vprašanja s senzibilnostjo v svojih delih odpira Žiga Divjak, eden najprodornejših ustvarjalcev mlajše generacije. Režiser znotraj principa snovalnega gledališča uporabi dokumentarni material in s pomočjo raznolikih gledaliških strategij ustvari polifoni diskurz. Ob analizi izbranih uprizoritev in besedil bomo premislili, kako lahko gledališče spregovori o družbenih temah in znotraj medijske prenasičenosti vzpostavi svojo lastno govorico.

1 Uvod

V slovenskem gledališkem prostoru lahko v zadnjih letih opazimo prodor najmlajše generacije dramskih in gledaliških ustvarjalcev, rojenih v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja, to so Simona Hamer, Tjaša Mislej, Katarina Morano, Anja Novak, Iza Strehar, Nejc Gazvoda, Maša Pelko, Varja Hrvatina, Nina Kuclar Stiković, Urša Majcen ..., pod režije pa se podpisujejo Bor Ravbar, Tjaša Črnigoj, Živa Bizovičar, Jan Krmelj, Luka Marcen, Nina Rajić Kranjac, Brina Klampfer Merčnik, Tin Grabnar, Nina Ramšak Marković ... Viden je dialog dramatike s širšo družbeno situacijo, kar se kaže v številnih aktualnih vprašanjih, ki zanimajo novo generacijo dramskih in gledaliških ustvarjalcev: položaj žensk, materinstvo, ženska seksualnost, odnos do telesa, vstop na trg dela, prekarnost, revščina zaposlenih, podnebne spremembe, stanovanjska kriza, medgeneracijski odnosi, hitenje in izčrpanost sodobnega človeka, tesnoba in depresija, družinske travme, popularna kultura, nove tehnologije ... Prinašajo pa tudi nove načine ustvarjanja besedila in uprizoritve, saj gre pogosto za izrazite avtopoetike, ki se izmikajo dokončni klasifikaciji. Tako lahko zasledimo dramska dela, ki variirajo tradicionalno dramsko formo in ohranjajo svoj primat znotraj gledališkega procesa, po drugi strani pa smo priča širokemu razponu najrazličnejših oblik pisanja za oder, kjer gre za različne oblike sodelovanja med pisci, režiserji, igralci in drugimi ustvarjalci pri snovanju besedila, ki najpogosteje nastaja za konkretno uprizoritev.

Našteto je značilno tudi za Žigo Divjaka (roj. 1992), enega najprodornejših gledaliških ustvarjalcev mlajše generacije, ki v svojih delih že vse od začetka ustvarjanja z izjemno senzibilnostjo odpira aktualna in pereča družbena vprašanja našega časa, kot so izkoriščanje delavcev in prekamnost (*Hlapec Jernej in njegova pravica*, *Ob zori*), begunska kriza (*6*, *Gejm*), hitenje, izčrpanost, tesnoba sodobnega človeka (*Sedem dni*, *Usedline*, *Kako je padlo drevo*, *Zakaj sva se ločila*), podnebna kriza (*Vročina*, *Krize*, *Bodočnost*, *Jata*), če naštejemo najodmevnejše avtorjeve uprizoritve. V nadaljevanju bomo analizirali tri avtorjeva reprezentativna dela, to so *Hlapec Jernej in njegova pravica*, *Vročina* in *Kako je padlo drevo*, pri čemer bomo primerjali različne načine nastanka besedila in uprizoritve, torej sam ustvarjalni proces, zanimalo nas bo, s kakšnimi strategijami avtor vključuje družbeno aktualno tematiko v svoja dela, ob koncu pa se bomo vprašali, kje je moč gledališča danes.

2 Hlapec Jernej in njegova pravica

Hlapec Jernej in njegova pravica je delo, s katerim avtor vstopa v niz adaptacij in transformacij te znamenite Cankarjeve povesti iz leta 1907 v druge medije.¹ Vendar pri Žigi Divjaku ne gre niti za dramatizacijo niti za priredbo Cankarjevega besedila, temveč avtor z uporabo enakega naslova vzpostavi vertikalno idejno povezavo od nekoč do danes in se tako sprašuje, kdo so hlapci Jerneji danes, ter ob tem odpira vprašanja prekarnega dela in izkoriščanja delavcev, razmerje med gospodarjem in hlapcem pa postavlja v današnji kontekst. Kot je pogosto značilno za ustvarjalni proces Žige Divjaka, besedilo temelji na večmesečnem raziskovalnem delu, obiskih podjetij, delavske svetovalnice, različnih delavskih združenj, kjer je avtor zbiral pričevanja delavcev in delavk, ki so se znašli v tako imenovanem novodobnem sužnjelastniškem razmerju. Besedilo je tako nastalo med procesom ustvarjanja predstave vzporedno z delom z igralci. Uporaba dokumentarnega materiala prinaša avtentičnost, večjo zavezanost resnici, toda končno besedilo je preplet dokumentarnega in fiktivnega: »Uporabili smo podatke in situacije, ki so se resnično zgodile, vendar ni šlo za izrečni tekst; besedilo je izmišljeno in napisano tako, da ustvarja občutek dokumentarnosti, občutek, da je bilo izrečeno točno tako« (Divjak 2022: 99).

V delu nastopajo tri dramske osebe, poimenovane 1, 2, 3, ki so torej abstrahirane in zavzemajo identitete različnih delavcev, včasih delujejo kot kolektiv, nekakšen

¹ Aldo Milohnić je v monografiji *40 let sem delal: dramatizacije in priredbe Cankarjevega Hlapca Jerneja* prikazal štirideset novih umetniških del, ki so nastala na podlagi Cankarjeve povesti, pri čemer gre za dramatizacije, priredbe, uglasbitve, librete, scenarije, radijske igre ali strip.

zbor, spet drugič prinašajo bolj individualno obarvane zgodbe. Začetni del besedila je namenjen prikazu razmer v Luki Koper, kjer delodajalci najemajo migrantske delavce iz Bosne za najtežja fizična dela v brutalno težkih razmerah. Ker niso redno zaposleni, so brez pravne zaščite, v nenehnem pehanju za golo preživetje, brez možnosti pritožbe, brez bolniške, brez prostih dni, saj drugače ostanejo brez dela, vse skupaj pa vodi v popolno dehumanizacijo:

Nisem luški, ker se nikomur ne izplača, da bi bil luški. Ker jaz naredim za dva luška, ker nikogar ne zanima kolk ur morm delat, da normalno preživim, ali grem na dopust, ali dobim regres, ali imam čas za malco, ker mi ne rabimo dodatkov za nočno delo, ne za nedeljsko delo, ne za delo med prazniki, ker nam lahko iz danes na jutri povedo kdaj delamo in kje delamo, ker mi lahko delamo po dvanajst ur, ker nam lahko nadure plačujejo na roko, ker nas lahko zavržejo, ko zbolimo, ker nas lahko odpišejo, če se poškodujemo, ker mi smo potrošni material. Mi nismo luški, mi nismo niti ljudje. (Divjak 2017: 13.)

Pričevanja delavcev v Luki Koper predstavljajo najboljšežnejši material in izhodiščno situacijo, ki pa se v nadaljevanju ponavlja ob drugih poklicnih profilih, kot so čistilke v šolah, avtoprevozniki, delavci na gradbišču, medicinske sestre v domu za upokoјence, sobarice, pa tudi mlade arhitektke v birojih, ki predstavljajo intelektualno in ustvarjalno sfero. »Skozi to optiko dokumentarni material implicira tudi simbolno raven in vrednost izrekanja, prav metaforičnost pa je tista, ki vsakršno dokumentar(istič)no delo obogati in ga naredi ne le aktualno, temveč tudi univerzalno« (Dobovšek 2022: 205). Vsem delavcem različnih profilov je namreč skupno, da so podplačani, kronično utrujeni, nenehen strah pred izgubo službe jih vodi v psihične težave in izgorelost, v občutek, da si vedno zamenljiv, delajo pod hudim pritiskom vedno večje učinkovitosti, ki je izražena s stavkom: »Norma je norma in normo je treba doseči«, ki se kot refren ponavlja skozi celotno besedilo. Ena od učinkovitih besedilnih strategij je prav ponavljanje delov besedila ter izjemna zvočnost in ritmičnost, ki tako v bralcu spodbudi zaznavanje izčrpavajočega, neskončnega dela. Vse to je avtor prenesel tudi na raven režije oziroma uprizoritve;² ta je potekala v okrogli Štihovi dvorani Cankarjevega doma, kjer so trije igralci hodili v krogu in vrteli velik navpičen valj z ročicami, vrteli so kolesje, vedno hitreje, brez konca; fizični napor delavcev se tako prenese tudi na gledalce, saj ti ujetosti in izgorelosti delavcev ne občutijo le jezikovno, kognitivno, intelektualno, ampak tudi fizično in telesno (Pezdirc Bartol 2024: 58).

In če v Cankarjevi povesti po križevem potu od institucije do institucije na koncu pride do požiga in upora, današnji hlapci Jerneji ne iščejo več pravice, vedo, da

² Žiga Divjak: *Hlapec Jernej in njegova pravica*, režija Žiga Divjak, premiera 26. 9. 2018, Cankarjev dom in AGRFT. V vlogah 1, 2, 3 so nastopili: Gregor Zorc, Iztok Drabik Jug, Minca Lorenci.

je upor nesmiseln, ker nimajo izbire, deset- do dvanajsturno delo sprejmejo kot normalno, vztrajajo, delajo za lastno preživetje in preživetje svoje družine, saj želijo zlasti svojim otrokom omogočiti boljšo prihodnost in upajo, da je takšno delo samo začasno.

3 Vročina

Vročina neposredno tematizira ekološko krizo, je kritika velikih korporacij, neukrepanja državnih vlad, kritika potrošništva in brezbriznosti, kjer je vodilno načelo nenehna rast in dobiček.³ Podobno kot *Hlapec Jernej in njegova pravica* tudi ta uprizoritev ni nastala na podlagi vnaprejšnjega dramskega besedila, temveč je bila v maniri postdramskega gledališča izhodišče avtorjeva ideja, nato pa je sledilo večmesečno raziskovalno delo, nekakšno novinarsko zbiranje podatkov, različnega dokumentarnega gradiva, branje strokovnih knjig z okoljsko tematiko, pogovori z igralci, njihove improvizacije, končno besedilo tako nastane ob pripravah na predstavo v sinergiji zbranega materiala in razmišljanj nastopajočih igralcev, uprizoritev je kolektivno delo in je primer t. i. snovalnega gledališča. »Tako obliko gledališča nujno definirajo proces (iskanja poti in sredstev umetniškega podjetja), sodelovanje (z drugim), multivizija (vključevanje različnih občutij, izkušenj in stališč do sveta) in stvaritev novega gledališkega dela« (Šorli, Dobovšek 2016: 15). Ker gre za globalni problem in mednarodno zasedbo, tudi odločitev, da predstava večinoma poteka v angleškem jeziku s projiciranim prevodom.

Dogajanje je v celoti postavljeno na oder, gledalci vstopamo v s polivinilom obkrožen in zamejen prostor, kjer so stoli postavljeni v obliki kroga oziroma elipse, šest nastopajočih pa je posedenih med občinstvo. Kot je opozoril že Jens Roselt (2014: 89), v gledališču »prostora ne smemo pojmovati le kot zunanjo lupino, v kateri delujejo igralci in sedijo gledalci, saj predstave konstituira tudi specifičen odnos do prostora /.../, gledalec ne sedi nasproti prostora, temveč je del prostorske ureditve.« Zapisano še posebej velja za analizirano uprizoritev, saj postavitev v krogu deluje kot grški forum, kjer smo igralci in gledalci v isti ravnini in tvorimo skupnost, saj živimo na istem planetu in problematika podnebnih sprememb zadeva vse nas in posledično smo zanjo vsi soodgovorni. Uprizoritev ustvarja izjemno bližino, kjer smo soočeni drug z drugim. Gledalec lahko čuti tudi nelagodje in tesnobo ob izpostavljenosti in razgaljenosti, še posebej zato, ker uprizoritev večinoma poteka na

3 Žiga Divjak in igralci: *Vročina*. Režija Žiga Divjak, dramaturgija Goran Injac. Uprizoritev je nastala v koprodukciji Slovenskega mladinskega gledališča, festivala steirischer herbst '21 in zavoda Maska Ljubljana, premiera v Gradcu je bila 24. 9. 2021, v Ljubljani pa 12. 10. 2021. Nastopali so: Vito Weis, Gregor Zorc, Draga Potočnjak, Damir Avdič, Mina Palada in Maya Sara Unger.

nezatamnjenem prizorišču, hkrati pa tudi ni tolikšne distance, kot jo v tradicionalnem gledališču zagotavlja navidezna četrta stena.

Kot je zapisano v *Gledališkem listu* (2021: 3), besedilo črpa fragmente in motive iz strokovnih knjig *Manj je več: Kako bo odrast rešila svet* Jasona Hickla, *Kako razstreliti naftovod* Andreasa Malma, *Ministrstvo za prihodnost* Kima Stanleya Robinsona in *Neprijazna Zemlja: Življenje po segrevanju* Davida Wallacea-Wellsa. Ključno vprašanje je, kako ta material spraviti na oder, ga uprizoriti, saj dokumenta »samega na sebi namreč ni mogoče uprizoriti, vselej se morajo ustvarjalci predstave odločiti za kako interpretacijo. Že golo zaporedje, v katero ustvarjalci postavijo dokumente, izpričuje neko interpretacijo, neko stališče. Dokument torej nikoli ni nosilec resnice, temveč se z vstopom na sceno vselej izkaže za pomensko odprtega in v temelju performativnega (Murnik 2021: 243). Besedilo uprizoritve sestavljajo številni statistični podatki o segrevanju ozračja, izumiranju živalskih vrst, divjemanju morja, o izginjanju gozdov, izpustih CO₂ ..., ki pa so preoblikovani na naslednji način:

MINA: The last time the earth was four degrees warmer there was no ice at either pole and sea level was 80m higher. There were palm trees in the Arctic. Better not to think what that means for life at the equator.

DAMIR: If we continue on this business-as-usual path, the temperature will be eight degrees warmer by the end of the century.

GIRLS: where are we going?

we are just growing, growing ... (*continue*)

BOYS: climate

dangerous

system

production

with no reduction

[...]

ALL: where are we going?

emissions are growing

growing

growing

growing

growing

rissing

burning

melting

depleting

flooding

heating

drying

and

dying

(Divjak 2021: 12.)

Dokumentarni material, posamezni podatki o tem, kaj se bo z našim planetom zgodilo v prihodnje, je preoblikovan v nekakšno zvočno pokrajino, v kateri avtor s ponavljanjem posameznih ključnih besed doseže zvočne učinke, pri čemer sta poudarjeni ritmičnost in melodičnost besed, ki so pogosto tudi rimane. Način govora prehaja iz hitrega izgovarjanja faktografskih podatkov v glasno, skandirano izgovarjanje in ponavljanje ključnih besed, ki učinkujejo kot nekakšni povzetki, gesla, napisi na protestniških transparentih (»profit is profit«, »no more fish by 2048«, »only sixty harvests left«, »spar, lidl, hofer / fresh, fresh, fresh« ...), ki močno učinkujejo na gledalca in še dolgo odmevajo v njegovi glavi. Opazni so prehodi iz enoglasja v večglasje oziroma zborovsko izvajanje, iz govorjenja v petje. Kolaž izjav ustvarja svojo lastno ritmično kompozicijo, mehanično naštevaje dejstev pa dobi poetično dimenzijo (Pezdirc Bartol 2023: 242–243).

Faktografsko gradivo na nekaterih mestih prehaja v osebnoizpovedne zgodbe posameznih nastopajočih, ki prinašajo intimno in čustveno dimenzijo in posledično nastopajoči iz globalne angleščine preidejo v svoje matere jezike. Upriporitev odlikuje tudi uporaba premišljenih vizualnih podob, ki imajo sugestivno moč na gledalca, tako estetsko kot pomensko, pa naj gre za notranji krog odra, ki ga prekriva travnik z rdečimi makovimi cvetovi, ki ga tekom predstave povsem prekrije umetna megla, Vito Weiss – gol in z velikimi vejami v roki ponazarja mogočno drevo, ki propada, Gregor Zorc ob glasbi cvetličnega valčka iz opere *Lakmé* Léa Delibesa animira na nitkah pritrjene čebelice, ki tako letajo od cveta do cveta. Posebej pretresljiv je prizor z mrtvo ribo, takšno, kot jo kupimo v ribarnici, ki učinkuje kot lutka. Gregor Zorc jo animira, da se zdi, kot da plava po prostoru, potem pa jo položi v akvarij in ji kriči »dihej«. Nastopajoči si nataknejo na glavo plastične vrečke in jih zatesnijo ter dihaajo, dokler jim ne začne zmanjkovati zraka. Vstop v prostor gledalca pa je najbolj izrazit v trenutku, ko Vito Weiss nastopi kot protestnik, ki ga represivni organi utišajo in mu zalepijo usta in zvežejo roke z lepilnim trakom, nato pa se nemočen premika proti publiki, dokler mu kdo od gledalcev samodejno ne odlepi traku.

4 Kako je padlo drevo

Za razliko od prikazanih primerov je bil proces nastanka uprizoritve *Kako je padlo drevo* drugačen, saj je bilo izhodišče dramsko besedilo Katarine Morano, ki je stalna ustvarjalna sodelavka Žige Divjaka, in sicer je pogosto dramaturginja njegovih predstav, pri dramskih besedilih *Sedem dni*, *Usedline*, *Kako je padlo drevo* in *Zakaj sva se ločila* pa je tudi (so)avtorica. O njunem specifičnem ustvarjalnem procesu Tomaž Toporišič (2021: 238) zapiše: »Divjak in Morano ohranjata vloge

igralca, režiserja, pisca in drugih ustvarjalcev v procesu, a hkrati so te nefiksirane, izmenljive in spremenljive. Ustvarjanje je hkrati individualno in kolektivno, pisec ali barthesovski pisar ni ločen od drugih ustvarjalcev, ni edninski, je del procesa, a v njem sodeluje ali sodelujejo predvsem kot urejevalec besedila, ne kot dramatik.« Besedilo je nastalo z mislijo na konkretno igralsko ekipo,⁴ pri čemer devet dramskih oseb prikazuje razširjeno družino, starša in tri odrasle hčere, Tamaro, Anito in Lilo, prvi dve s partnerjema, ter soseda, brata Roka in Jako. Besedilo je razdeljeno na dva dela in dvanajst prizorov ter vsebuje več diskurzivnih plasti: okvir predstavlja meditativna pripoved Jake, nato se vrstijo monološke izpovedi, npr. prizori zaslivanja, ki stopnjujejo napetost usodnega dogodka in postopno razkrivajo dogajanje, ali pa notranji tok misli oseb, govorjen v mikrofone, ter večinoma dialoški igrani prizori vsakdanjega življenja, v katerih spoznamo medosebne odnose (družinske, partnerske, starševske, prijateljske, sosedske) in stiske sodobnih posameznikov, ujetih v neoliberalno logiko sveta. »Govor likov je zapisan z redukcijskimi značilnostmi ljubljansčine, klasična skladnja se je umaknila beleženju napovedne pogovorne skladnje z vsemi premolki, prelomi, medmeti, ponovitvami in mašili.« (Stanič 2022: 9.)

Lila: »Jst bom rajš to bolj, nečaki, psi, mačke ... če kdo rab dom, naprimer ...no, najprej ga jst rabm, sam ... to pač ... men bo že dost v lajfu, da najdm flet, en job, k mi prbližn pokrije to, da lahko žvim normalno pa ne pregorim zravn, kt Anita ..., da nekaj sfuram še kšn približno zdrav odnos ... ne vem ... jst sm tuki, men je to že, pač, zame bo to uredi.« (Morano 2022: 58.)

Osrednji zaplet je povezan z drevesom, ki stoji na zelenici blokovskega naselja, zdaj pa ga bodo posekali, da bodo lahko zgradili luksuzna stanovanja. »Skupnostno drevo, v katerega senci so se odvijale njihove življenjske zgodbe, postane realna in simbolna točka upora – upora proti gentrifikaciji, upora proti nasilju, proti kapitalu, upora proti nesmislu življenj, kakršna živijo, in upora proti nemoči, da bi se vsemu uprli« (Vidali 2022: 8). Fragmenti vsakdanjih nepomembnih zgodb ustvarijo prerez problemov današnje družbe: gentrifikacija mestnih središč in s tem povezana stanovanjska kriza, globalna ekološka katastrofa in nemoč posameznika, pritisk kapitala in izčrpanost sodobnega človeka, ki se kaže v nenehnem hitenju in posledično duševnih stiskah, ob tem pa zamujene priložnosti starejše generacije ter eksistencialna vprašanja mlajše generacije, povezana z občutkom brezizhodnosti in izgubljenosti. Povprečna družina in povprečna stanovanjska skupnost poudarjata vtis vsakdanjosti, to so zgodbe sodobnih slehernikov, s katerimi se bralci oziroma

4 Katarina Morano: *Kako je padlo drevo*, režija Žiga Divjak, premiera 3. 12. 2022, SNG Drama Ljubljana. Igrali so: Silva Čušin, Janez Škof, Tina Vrbnjak, Nina Ivanišin, Maruša Majer, Uroš Fürst, Gregor Zorc, Iztok Drabik Jug in Timon Šturbej.

gledalci zlahka identificiramo. Avtoričin mojstrski občutek za dialog, jezik in filigranske podrobnosti doda verističen, skoraj dokumentaren značaj, ki ga dopolnjujejo humorni podtoni. Fragmente dogajanja v celoto povezuje zgodba o senzibilnem fantu Jaki, sosedu, ki spleza na drevo in ga brani s svojim telesom: »Jst ne grem z drevesa« (Morano 2022: 61) in »Ne, ne boste me ... to je tut mal moje drevo« (Morano 2022: 63). V svojih izpovedih Jaka pripoveduje o simbiozi v rastlinskem svetu, navaja znanstvena spoznanja o skrivnem življenju dreves, ki med seboj sodelujejo in skrbijo druga za drugo, si pomagajo in komunicirajo na svoj način. Jaka, predstavnik mlade generacije, iskreno verjame v takšen svet, v dobro, v skupnost, v pogovor, v sodelovanje, vse te izginjajoče vrednote je pripravljen brezkompromisno braniti in s svojim uporom premakne tudi poglede ostalih. Režija Žige Divjaka zlasti v drugem delu še poudari upor, oder je bil namreč oblikovan v obliki piramide, igralci pa so ves čas udarjali na bobne, kar je dodalo stopnjevani ritem, izražalo jezo malega človeka ter poudarilo obredno atmosfero tragičnega dogodka.

5 Zaključek

Čeprav smo v najrazličnejših medijih dnevno soočeni s podatki o podnebnih spremembah, kršenju delavskih pravic, stanovanjski problematiki in gentrifikaciji, ob koncu prispevka velja premisliti, zakaj o teh tematikah govoriti tudi v gledališču. Sodobna umetnost je namreč začela prevzemati funkcije, postopke, tehnike in namere drugih področij, znanosti, politike, izobraževanja, sociale, čutno ni več zgolj estetsko, temveč je postalo tudi družbeno in politično (Murnik 2021: 242). Telesna soprisotnost igralcev in gledalcev, ki skupaj ustvarijo dogodek, je izkušnja, močnejša in bolj zavezujoča od medijskega poročanja. Besedilo oziroma uprizoritev, strukturirano kot estetsko sporočilo, namreč zahteva večjo gledalčevo emocionalno in kognitivno vključenost, gledalec pa ostane povezan z umetniškim delom, njegovimi dilemami, protislovji, replikami tudi potem, ko zapusti gledališko dvorano (Pezdirč Bartol 2017: 178). Žiga Divjak razmišlja, da je gledališče tisto, ki lahko obdela posamezno temo bolj večplastno, svobodno, čutno in pristno, kot to storijo mediji, moč gledališča je že v tem, da te prisili, da ne moreš pogledati stran, drugače kot ob novicah v medijih, ki jih lahko preslišiš ali spregledaš; ob predstavi izkusiš stisko drugega, zato meni, da se lahko v skupnost povežemo le tako, da probleme drugih prepoznamo kot svoje lastne (Toporišič 2021: 239). Pozicija režiserja ni naivna, a hkrati je ves čas vidno zaupanje v moč gledališča: »Ne verjamem, da je v teatru mogoče doseči razrešitev. Lahko pa gledališče ponudi

občutek skupnosti in zavedanje, da nisi sam. [...] Verjamem, da se z uzavestitvijo svoje pozicije znotraj predstave zgodi tudi premislek o tem, kakšno pozicijo zavzamemo v vsakdanjem življenju.» (Divjak 2022: 95–96.)

VIRI IN LITERATURA⁵

- DIVJAK, Žiga, 2017: *Hlapec Jernej in njegova pravica*. Tipkopis.
- DIVJAK, Žiga, 2021: *Vročina*. Tipkopis.
- DIVJAK, Žiga, 2022: Najbolj pasivna je pozicija ciničnega kritika, ki problematizira vsakršen poskus spremembe (intervjuvala Evelin Bizjak). *Literatura* 34/370. 90–109.
- DOBOVŠEK, Zala, 2022: Hlapec Jernej in njegova pravica (2018): dokumentarna reprezentacija revščine, prekarnosti in razrednega sramu. *Amfiteater* 10/1. 199–214.
- GOSTIŠA, Nina, 2021: Elite je treba prisiliti k ukrepanju. *Delo*, 31. 10. 16.
- MORANO, Katarina, 2022: Kako je padlo drevo. *Gledališki list SNG Drama Ljubljana* 5. 21–64.
- MURNIK, Maja, 2021: Družbena angažiranost v sodobnih slovenskih odrskih pisavah. Petra Pogorevc, Tomaž Toporišič (ur.): *Drama, tekst, pisava* 2. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko (zv. 178). 235–253.
- PEZDIRC BARTOL, Mateja, 2017: Specifičnost dramske forme in etična vprašanja v dramatiki Simone Semenič. *Primerjalna književnost* 40/2. 165–180.
- PEZDIRC BARTOL, Mateja, 2023: Gledališče in ekologija ob primeru uprizoritve Vročina Žige Divjaka. Andraž Jež (ur.): *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih*. Simpozij Obdobja 42. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 239–245.
- PEZDIRC BARTOL, Mateja, 2024: Vrnitev delavca v sodobno slovensko dramatiko. *Ars&Humanitas* XVIII/1. 55–68.
- ROSELT, Jens, 2014: *Fenomenologija gledališča*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko (zv. 162).
- STANIČ, Tatjana, 2022: Lublanšna, kdo bo tebe ljubil ... *Gledališki list SNG Drama Ljubljana* 5. 7–10.
- ŠORLI, Maja, DOBOVŠEK, Zala, 2016: Kralj Ubu – šok snovalnega gledališča v nacionalni inštituciji. *Amfiteater* 4/2. 14–35.
- TOPORIŠIČ, Tomaž, 2021: *Nevarna razmerja dramatike in gledališča XX. in XXI. stoletja*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- VIDALI, Petra, 2022: To se je sam valil ... ta dan pa res. *Večer*, 10. 12. 8.
- Vročina/Fever. *Gledališki list Slovenskega mladinskega gledališča*. Uprizoritev 2. sezona 2021/2022.

⁵ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Medkulturne literarnovedne študije« (P6-0265), ki ga iz sredstev proračuna RS financira ARIS.

**Raziskave članov
Študentske sekcije ZdSdS**

Neža Kočnik

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko,
 Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Oddelek za slovenistiko
 Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
 neza.kocnik@gmail.com

Proces silabotonizacije slovanskih verzni sistemov

Prispevek primerjalno analizira proces silabotonizacije v slovanskih verzni sistemih, in sicer v južnoslovanskih (slovenskem, hrvaškem in srbskem ter bolgarskem), vzhodnoslovanskih (ruskem ter beloruskem in ukrajinskem) in zahodnoslovanskih (poljskem in češkem).

1 Uvod¹

Slovanski verzni sistemi so se iz skupnega rekonstruiranega slovanskega verznega izhodišča nadalje razvijali v skladu s specifičnimi jezikovnimi, zlasti glasovno-naglasnimi, spremembami, med katerimi je bila ključna splošnoslovanska onemitev prasllovanskih polglasnikov v šibkih pozicijah, ki je porušila prvotni splošnoslovanski silabizem in povzročila reorganizacijo verza. Do silabotonične reforme je najprej prišlo v ruskem verzni sistemu, in sicer v 18. stoletju (t. i. reforma Trediakovskega in Lomonosova), nato pa že v 19. stoletju tudi v slovenskem verzni sistemu (s Zoisom, Vodnikom, Devom; še odločneje pa s Čopom in Prešernom). Ni naključje, da se je silabotonija najhitreje in najprožneje razvila ravno v ruskem in slovenskem verzu, saj je za ta, sicer metrično najstrožje reguliran, verzifikacijski princip ključno, da ima jezik, v katerem se razvija, prosto naglasno mesto. Verzni sistemi jezikov s stalnim naglasnim mestom, npr. poljski, izkazujejo manj intenzivno in poznejšo silabotonizacijo, med verzifikacijskimi principi pa je zanje primernejša silabična verzifikacija.

2 Verzifikacija

Pojem *verzifikacija* označuje skupek pravil in zakonov, ki uravnavajo verzni ritem določenega verzne sistema. Temeljni verzifikacijski sistemi so (Novak 2016: 509):

¹ Prispevek povzema ugotovitve diplomske naloge *Izhodišča silabotonične verzifikacije* (2022), ki je nastala pod mentorstvom akademika zasl. prof. dr. Borisa A. Novaka, za kar se mu na tem mestu ponovno iskreno zahvaljujem.

1. kvantitativna (temelji na kvantiteti, tj. dolžinah in kračinah zlogov);
2. silabična (temelji na številu zlogov);
3. akcentuacijska oz. tonična, naglasna (temelji na mreži naglasov, pri čemer je število nenaglašenih zlogov poljubno) in
4. silabotonična verzifikacija, ki temelji na mreži naglasov in številu zlogov, torej združuje zakonitosti akcentuacijske in silabične verzifikacije.

Verzni ritem temelji na eni od naslednjih glasovnih značilnosti:

- jakost (razlika med naglašenim in nenaglašenim zlogom);
- višina (melodija jezika);
- trajanje (razlika med dolgim in kratkim zlogom), medtem ko barva ritma ne določa (Novak 2016: 509–510).

2.1 Silabotonična verzifikacija

Sicer strogo definirana silabotonična verzifikacija, ki temelji na načelih tonične in silabične verzifikacije, ne zahteva popolne pozitivne realizacije metrične sheme, tj. poudarjenosti ali naglašenosti vseh krepkih pozicij v verzu, in popolne negativne realizacije, tj. nepoudarjenosti ali nenaglašenosti šibkih pozicij v verzu. Od verznega sistema posamezne literature je odvisno, do katere mere so »dovoljena« odstopanja. Najzgodnejši ruski jamb 18. stoletja (prve ode Mihaila Lomonosova) je npr. sledil absolutni zahtevi po pozicioniranju naglasov na vseh sodih in njihovi odsotnosti na vseh lihah pozicijah. Po Lomonosovu se je ta omejitev razrahljala na nekončnih krepkih položajih, v 19. in 20. stoletju pa je bilo dovoljeno donaglaševati šibko pozicijo z enozoločnicami (Tarlinskaja 1993: 7–9).

3 Silabotonizacija verznihi sistemov

Do silabotonizacije je v evropskih verznihi sistemih prihajalo na dva načina, in sicer (1) naravno ali (2) zavestno. Naravni prehod je pravzaprav pojavitev silabotoničnega ritma v praktični urejenosti poezije, ki (še) ne temelji na silabotonični verzifikaciji oz. zanjo (še) nima teoretične podlage. Pesniki tako začnejo urejati verze v smeri silabotonične strogosti nekako samodejno, navadno pa gre pri tem za organizacijo naglasov v izosilabičnem verzu, ki temelji na silabičnem principu. Pesniška praksa je v tem primeru pred teoretizacijo silabotonične verzifikacije. Zavestno pa se prehod v silabotonično verzifikacijo zgodi s t. i. verznihi reformami, pri katerih

so teoretične razprave o zakonitostih in konvencijah verznega sistema (načeloma)² pred praktično potrditvijo silabotoničnih verzov v poeziji. Pri zavestni uveljavitvi silabotonije je silabotonična verzifikacija in njena stopična ureditev razumljena kot ideal oz. kot naloga, ki jo je treba v določenem verzni sistemu izvesti, da bo le-ta lahko dosegel nivo prestižnih (za evropski prostor zlasti nemških in deloma ruskih) verzov. Silabotonično reformo so s svojimi specifikami izvedli nemški, angleški, nizozemski, ruski, slovenski in češki verz, drugi verzni sistemi z uveljavljeno silabotonijo oz. vsaj z izraženimi silabotoničnimi tendencami so se razvijali zlasti pod vplivom njihovih verzni reform, zlasti nemškega in ruskega verza, ki sta pri silabotonizaciji veljala za zgled.

3.1 Silabotonična reforma nemškega verza

Za razumevanje silabotonije slovanskih verzni sistemov je nujno poznavanje okoliščin nemške silabotonične reforme, ki je pomembno vplivala na druge evropske verzne sisteme. Prelomnega pomena zanjo je bila izdaja *Buch von der deutschen Poeterey* (1624) Martina Opitza, ki je v 7. poglavju zapisal:

Nachmals ist auch ein jeder verß entweder ein iambicus oder trochaicus; nicht zwar das wir auff art der griechen vnnd lateiner eine gewisse grösse der sylben können in acht nemen; sondern das wir aus den accenten vnnd dem thone erkennen / welche sylbe hoch vnnd welche niedrig gesetzt soll werden [...]³ (Opitz 1624: 76)

in

Wiewol nun meines wissens noch niemand / ich auch vor der zeit selber nicht / dieses genawe in acht genommen / scheinet es doch so hoch von nöthen zue sein / als hoch von nöthen ist / das die Lateiner nach den quantitibus oder grössen der sylben jhre verse richten vnd reguliren.⁴ (Opitz 1624: 77).

Opitzu so sledili mlajši pesniki nemškega baroka 17. stoletja, verzifikacijski priročniki so začeli ponavljati in piliti njegove definicije. Prevladujoči verzni obliki v nemški poeziji baročnega obdobja sta tako na novo silabotonizirani jambski tetrameter na novo uvedeni aleksandrinski jambski heksameter s cezuro po tretji stopici (Gasparov 1996: 196).

2 Seveda jasne in stroge ločnice ni mogoče načrtovati, saj so tudi ob takšnem načinu uveljavitve težnje v pesniški praksi dostikrat izkazane že prej, a bolj v smislu eksperimentiranja, ki navadno ne preide v kanon določenega literarnega sistema.

3 Potem je vsak verz bodisi jambski bodisi trohejski, ne da bi upoštevali določeno kvantiteto zlogov po grškem in latinskem zgledu, ampak da iz naglasov in tona vemo, kateri zlog mora biti visok in kateri nizek. (Prev. avtorica.)

4 Čeprav po mojem vedenju tega ni upošteval nihče – niti jaz sam pred tem –, se zdi, da je prav tako nujno, kot je nujno, da Latini urejajo svoje verze glede na kvantiteto zlogov. (Prev. avtorica.)

V začetku 17. stoletja so ob jamskem heksamtru preizkusili še jamski pentameter, ki temelji na francoskem desetercu (4 + 6). Uveljavil se je sredi 18. stoletja, in sicer zaradi novih teženj v angleški književnosti. Glede na ta izvor je nemški jamski pentameter seveda brez cezure – obvezna francoska besedna meja po četrtem zlogu ni ponovljena. Heksameter se je do konca 18. stoletja počasi umaknil in prostor prepustil pentamtru. Trohejski tetrameter je nastal v 17. stoletju kot silabotonizacija francoskega pétega sedmerca, v romantiki pa je dobil dodatno podporo v silabotoniziranem španskem osmercu (Gasparov 1996: 196–197). Za primer naj služi Goethejev prevod *Hasanaginice*, ob katerem je treba opozoriti na naslednja dejstva: deseterec izvirnika temelji na načelih silabične verzifikacije, kar pomeni cezuro po 4. zlogu, prepoved naglasa pred cezuro in pred koncem verza, naglasi pa lahko zasedejo vse druge položaje (izražena je tendenca k pogostejši realizaciji naglasov na lihih pozicijah). Pri prevodu v nemški jezik to pomeni hkrati tudi spremembo verzifikacijskega principa, Goethejev prevod temelji na načelih silabotonične verzifikacije in na trohejskem pentamtru, ki je bil tako rekoč edina prevodna možnost. Goethejevemu prevodu je podoben tudi slovenski prevod Borisa A. Novaka, ki je prav tako silabotoničen, trohejski (Novak 2012: 272).

Silabotonični verzi so se pojavili v Nemčiji že v 13. stoletju v liriki minnesängerjev (Heinrich von Morungen, Walter von der Vogelweide idr.). V naslednjih stoletjih se je silabotonična struktura razdvojila v povsem tonično in povsem silabično poezijo (*Knittelvers*). Dela Hansa Sachsa in Johanna Fischarta iz 16. stoletja so primeri nekakšne vmesne oblike med silabično in silabotonično verzifikacijo. Do oživitve silabotonične nemške poezije je prišlo šele v 17. stoletju z Opitzovo reformo.

3.2 Silabotonična reforma ruskega verza

Ruski silabični verz je bil naravna posledica ruske kulture 17. stoletja, ki je stike z Zahodno Evropo vzpostavila predvsem prek Poljske. Po reformah Petra Velikega so se ruske kulturne razmere spremenile, najbližja kulturna partnerica je namesto Poljske postala Nemčija s svojo (že sto let staro) silabotonično poezijo. Ruski verz je naglo prešel od silabičnega k silabotoničnemu, in sicer v okviru reforme Trediakovskega in Lomonosova (Gasparov 1996: 229). Pomemben vpliv na ta prehod so neuspešni poskusi uvedbe kvantitativne verzifikacije. Meletij Smotritskij je izhajal iz grškega pravila in razumel npr. и iz gr. η kot vedno dolg, i iz ι pa kot bodisi dolg bodisi kratek (Gasparov 1996: 92). Vasilij Trediakovski je v delu *Новый и краткий способ к сложению российских стихов с определениями до сего подлежащих званий* l. 1735 predlagal zmerno različico reforme, oz. silabotonizacijo ruskega silabičnega verza. Poleg silabičnega načela je v ruski poeziji prepoznal tudi

tonično, naglasno prvino, kar je glavni razlog, da silabična verzifikacija ni mogla (p)ostati temeljni verzifikacijski sistem ruskega verza (Макарова 2016: 31).

Dodatno reguliranje verza je začel z verzni izglasjem: žensko izglasje, ki je bilo v ruskem silabičnem verzu prevladujoče, je določil za obvezno,⁵ v polstihu pred cezuro pa je »predpisal« moško izglasje. Opustitve naglasov je kot kršitev ritma dopuščal, premike naglasov pa kot nasprotovanje ritmu zavračal. Svoje stare pesmi je v skladu s temi pravili predelal in jim dodal tudi nove (Gasparov 1996: 230–231).

Mihail Lomonosov, ki je študiral v Nemčiji, je reformo nadaljeval z razširitvijo stopičnega nabora in v svojem *Pismu o pravilih ruske verzifikacije* (Письмо о правилах российского стихотворства, 1739) jambom in trohejem dodal še trizložna daktil in anapest. Vsa svoja prizadevanja je usmeril v uresničitev metrično-ritmičnega potenciala ruskega jezika (Макарова 2016: 31): »[...]российские стихи надлежит сочинять по природ- ному нашего языка свойству[...]«⁶ (Ломоносов 465).

V praksi sta se obe različici v letih 1742 in 1743 prepletli na podlagi nekoliko omiljene različice Lomonosova v skupnem delu obeh avtorjev *Три оды парافрастические*, nazadnje pa je bil leta 1752 izpeljan teoretični sklep v delu *Способ к сложению российских стихов, против выданного в 1735 году исправленный и дополненный* (Gasparov 1996: 229–230).

A. P. Sumrakov je odkritja predhodnikov še poglobil in se strinjal z glavno enoto ruske verzifikacije – stopico. Tako je bila na teoretični ravni ruska verzna reforma uspešno izvedena, silabotonija pa je bila sprejeta nacionalni verzni princip. Živa pesniška praksa je sicer reformo Trediakovski – Lomonosov – Sumrakov docela udejanjila nekaj desetletij kasneje (Макарова: ibid.).

Ruski silabotonični verz je ob oblikovanju kopiral takorekoč kopiral metrični repertoar francoske poezije – v tistem času najbolj brane in cenjene. Prevladujoča metra sta bila dolgi jambski heksameter v dolgih in srednje dolgih zvrsteh, kot so ep, tragedija in komedija, idila, satira in epistola, in kratki jambski tetrameter v odah in pod njihovim vplivom v skoraj vseh manjših lirskih zvrsteh. Pomembno vlogo sta imela tudi trohejski tetrameter, povezan z rusko ljudsko pesmijo, in jambski trimeter, prav tako po analogiji z ustreznimi vzorci francoskega verza. V prvi polovici 19. stoletja se je raba jamskega heksametra drastično zmanjšala, vlogo dolge vrstice je prevzel jambski pentameter, kar je bilo povezano z dejstvom, da sta poleg francoske poezije ruski poeziji postali vzor tudi nemška in angleška. Tako se jambski pentameter po Žukovskem začne uporabljati v tragediji, po Puškinu

5 Ker alterniranje izglasij ni bilo dovoljeno, je načelo izosilabizma za Trediakovskega ostalo nedotaknjeno.

6 [...] ruski verzi morajo biti sestavljeni v skladu z naravnimi značilnostmi našega jezika [...] (Prev. avtorica.)

pa tetrameter v epu – ta prevlada kratkega verza v epiki nima analogij v evropski poeziji 19. stoletja in jo je mogoče pojasniti le z mogočnim vplivom Puškinovega talenta. Stabilna razmerja se v ruskem metričnem repertoarju vzpostavijo v drugi polovici 19. stoletja: približno polovica vseh verzov je napisana v jambih, četrtna v trohejih, četrtna pa v trizložnih stopicah. Od 17. do 19. stoletja je spremljamo razvoj k vedno večji strogosti v ureditvi ruskega verza: v predsilabičnih verzih je bilo dovolj, da se je vsak verz končal z rimo; v silabičnih so morali verzi šteti enako število zlogov; v silabotoničnih verzih 18. stoletja so bili naglasi *lahko* le na določenih zlogih; v silabotoničnih verzih 19. stoletja pa so *morali* biti le na določenih zlogih. S prelomom v 20. stoletje se začne obratno gibanje k večji ritmični svobodi in odmiku od strogih silabotoničnih struktur (Gasparov 1996: 235–237).

3.3 Silabotonična reforma slovenskega verza

Slovensko pesništvo se je uresničevalo skozi pet verzifikacijskih sistemov (Bjelčević 191):

1. melični silabizem, značilen za ljudsko cerkveno in posvetno péto pesem;
2. protestantski silabizem 16. stoletja in približni silabizem katoliške reformacije;⁷
3. naglasni verz 17. in 18. stoletja;
4. silabotonizem, prevladujoč v 19 stoletju in
5. svobodni verz 20. stoletja.

Do zavestne in dokončne silabotonizacije je pri Slovencih za razliko od drugih južnoslovanskih narodov prišlo že ob koncu 18. stoletja, kar slovenski verz povezuje z (med slovanskimi verzniimi) sistemi geografsko najbolj oddaljenim ruskim verzom. V teoretičnem smislu pomembno meso zavzemajo pisma barona Žige Zoisa Valentinu Vodniku, v praktičnem pa pesmi Janeza Damascena Deva v *Pisanicah*. Razsvetljenstvo je prineslo tudi prva teoretična razmišljanja o verzu, npr. v Ku-merdejevi rokopisni poetiki, Pohlin pa je v *Kraynski grammatiki* (1768) predlagal kvantitativno verzifikacijo (Novak 2015: 106).

Zois je »nasilne« poskuse prilagajanja neprimernemu sistemu verzifikacije zavračal in Vodniku pravzaprav predlagal rabo silabotonične verzifikacije in jamskega

⁷ Nasprotno mnenje izraža Pogačnik, ki trdi, da je »[s]lovenski verz [...] že v reformaciji dobil tisto ritmično podobo, ki jo ima tudi v 19. stoletju. Postal je silabotoničen in se je otreseel vsega, kar ni ustrezalo njegovi naravi.« (Pogačnik 166). Pretnar pa takole (19): »[P]replet rastočih in padajočih zlogovnih osmercev [...] je mogoče brati zlogovnonaglasno.«

enajsterca (Zois 37). Navedel je tudi vse tri (glede na naravo izglasja) podzvrsti jamskega enajsterca – ženski (11-zložni), moški (10-zložni) verz in (12-zložni) verz z daktilskim verzni izglasjem. Vedno je naglašen 10. zlog, loči pa ritmični varianti z naglasom na 4. ali 6. zlogu (Novak 2015: 107).

Silabotonični jamski osmerek oz. sedmerek je Zois uporabil v prevodu Bürgerjeve balade, kar potrjuje, da je med funkcijama silabotonične in tonične verzifikacije jasno razločeval. Silabotonični verz je najti tudi v pesmi *Planšar* (Svetina 123).

Dev je v *Pisanicah* silabotonijo realiziral zlasti z *aleksandrincem*, ki ga je povzel po nemški adaptaciji. Boris A. Novak je s primerjavo nemških *aleksandrincev* in njihovih slovenskih prevodov potrdil popolno metrično ujemanje in izpostavil, da je skupni imenovalac slovenske in nemške verzifikacije ravno silabotonija. Opozoriti pa moramo, da je *aleksandrinec* izvorno vezan na silabično verzifikacijo, pri prenosu v silabotonični princip pa le-ta lahko poustvari stalne naglase (na 6. in 12., torej na sodih pozicijah), ne pa tudi njegovih premičnih naglasov, česar posledica je silabotonizacija v smeri jamskega ritma oz. jambizacija verznega ritma (Novak 2015: 108–109). Moški *aleksandrinec* je ob silabotonizaciji ohranil 12 zlogov, ženski pa je dobil dodaten nenaglašeni, trinajsti, zlog. Dev je ponovno uvajal tudi rimo, in sicer kot konstitutivni element verzne izglasja, ne še v smislu retoričnega okrasa. V *aleksandrincih* sledi nemški rabi: »zaporedno rimane verzne dvojice imajo značaj 'heroičnega aleksandrince', 'junaške mere', se pravi, da ustrezajo epski poeziji; četverostišja s prestopno žensko in moško rimo pa veljajo kot nadomestek 'elegičnega distiha' (izvorno sestavljenega iz daktilskega heksametra in pentametra)« (Novak 2015: 109–111). Pri Devu lahko opazujemo tudi središčno cezuro po 6. zlogu, ki je precej šibkejša kot v francoskem silabičnem *aleksandrincu* (Novak 1995: 319).

Valentin Vodnik je sledil Devovi odločitvi, dokončno pa je silabotonijo mojstrsko izvedel in uveljavil France Prešeren, opirajoč se na teorijo bratov Schlegel in Čopova priporočila rabe romanskih pesniških oblik (Novak 2015: 112).

Podobno silabotonizacijo je doživel francoski epski deseterec oz. *vers commun* s stalnima naglasoma na 4. in 10. zlogu ter s cezuro po 4. zlogu. Stalna naglasa na sodih pozicijah zopet pomenita jambizacijo verza pri prenosu v silabotonično verzifikacijo. Srbski *deseterac* se zaradi prepovedi naglasov na 4. in 10. zlogu pri prenosu v silabotonično verzifikacijo obnaša bistveno drugače in se silabotonizira v smeri troheja, gre torej za trohejizacijo, saj prepoved stave naglasov na sodi poziciji (4. in 10. zlog) bistveno spodbudi postavljanje naglasov na lihe pozicije (Novak 2015: 114).

V 19. stoletju, ko je Prešeren pri nas že uveljavil silabotonijo, so pesniki drugih južnoslovanskih narodov še vedno pisali v silabičnem verzu. Specifični razvoji silabotonije v slovanskih verznihi sistemih potrjujejo, da verzifikacija ni odvisna samo od jezikovnih značilnosti, ampak tudi od kulturnozgodovinskih posebnosti v razvoju posameznih (nacionalnih) književnosti (Novak 2015: 122, 127).

Pod vplivom nemške in ruske silabotonične reforme se je pod njunim silabotonija začela vzpostavljati tudi v drugih verznihi sistemih.

Skupne značilnosti asimilacije silabotonije:

1. temeljni asimilirani verzni vzorec je bil jamb, ki je predstavljal nekaj vse-evropskega in mednarodnega, trohej pa je bil razumljen kot spomin na domači ljudski verz;
2. v nekaterih literaturah (npr. v srbski in bolgarski) se v tem kontekstu prvič pojavlja rima;
3. posebno razmerje med tradicionalnimi in na novo pridobljenimi verznihi vzorci: v ukrajinskini je silabični verz ohranil pomožni položaj ob silabotoničnem, v poljščini je bilo obratno, v češčini silabotonični verz izpodriva silabični, vendar se pri tem opazno deformira, kot bi popuščal silabičnemu (Gasparov 1996: 238–239), hrvaški in srbski verz sta nekako med silabičnim in silabotoničnim, o njuni bližini silabotonije pa se mnenja teoretikov razhajajo.

4 Širitev silabotonije

4.1 Ukrajinski in beloruski silabotonični verz

V ukrajinski umetni poeziji se je ob koncu 17. in v začetku 18. stol. pod vplivom ljudskega verza postopoma začela tonizacija silabičnega verza – naglasi so se izmenjevali v trohejskem ritmu, a nedosledno (Колесца 86, 106). Prvo delo v ukrajinskem silabotoničnem verzu je komični ep *Eneida* Kotljarevskega (1798) – prosta predelava ruske *Eneide* Osipova v jamskem tetrametru z uporabo desetvrstnice, ki celo ohranja ritem ruskega jamba tistega časa (Gasparov 1996: 239).

Silabotonični verz v ukrajinski poeziji prevladuje od konca 18. stoletja, tj. od obdobja Ivana Kotljarevskega. Poleg jamskega dimetra in tetrametra (v slednjem je pisal Kotljarevski in v nekaterih delih tudi Ševčenko)⁸ se je uporabljal še nerimani

⁸ V Ševčenkovem delu se jamski tetrameter kot literarni verz in štirinajstzložni verz kot ljudski verz jasno dopolnjujeta. Tradicija ukrajinskega ljudskega in literarnega silabičnega verza prodira celo v jamb, kjer Ševčenko sam, čeprav redko, dovoljuje spremembe naglase, kar je očiten spomin na dolgoletne stike ukrajinskega verza z zahodnoslovanskim (Gasparov 1996: 240).

jamski pentameter (npr. v dramskih pesmih Lesje Ukrajinke). Neoklasicisti so uporabljali aleksandrinski jamski heksameter, trizložne stopice so se v ukrajinskem verzu rabile redkeje, npr. v delu Mykole Zerova (Koshelivets, Husar Struk ni str.).

19. stoletje je za belorusko pesništvo pomenilo obdobje sprememb:⁹ od silabičnega verza, ki se je delno pod češkim in poljskim vplivom razcvetel v poznem srednjem veku, je prešlo do silabotoničnih vzorcev in nazadnje, pri Bahuseviču in njegovih sodobnikih, do toničnega verza (McMillin 157). Skozi celotno stoletje so prevladovala pesmi v strogem silabičnem verzu, pisali so jih tudi Bahusevič, Hurynovič in Lucyna, ki so hkrati v beloruskem verzu iskali nove izrazne (z)možnosti (McMillin 163). Po prvih resnejših poskusih prehoda v silabotonično verzifikacijo v prvi polovici 19. stol. do odločilnega preobrata v korist silabotonije pride v 90. letih 19. stoletja (Gasparov 1996: 242). Jamski tetrameter se v beloruski poeziji 19. stoletja skoraj ne uporablja, v njem so pisane tri anonimne pesmi z začetka stoletja, sicer pa prevlada trohejskih metrumov, zlasti tetrametrov, v beloruskem verzu zaradi pogostosti trohejske kadence v ljudskem pesništvu ni presenetljiva (McMillin 164).

4.2 Češki in poljski silabotonični verz

V zahodnoslovanskih literaturah se je s podporo sosednje nemške najprej silabotonizirala češka poezija, ki je v ljudskem pétem verzu ohranjala največjo bližino silabotoničnosti staročeške literature. Josef Dobrovský je v eseju o češki verzifikaciji, ki je bil priložen njegovi slovnici jezika (1795), osnoval teoretično podlago za novo silabotonično reformo (Gasparov 1996: 242). Cilj Dobrovskega je bil odpraviti estetsko nedovršenost oz. nepopolnost silabičnega verza, ideal pa je videl v natančni in strogi normi antičnega verza. Pesniki poznega češkega klasicizma so sledili novim verzni pravilom o obveznem naglaševanju krepkih pozicij in nadomestni realizaciji izpuščenega naglasa z dolžino. Hiso pa sprejeli prepovedi postavljanja naglašanih enozložnic na šibke pozicije, prav tako pa je Dobrovský po neuspehu umaknil z nemškim verzom analoški predlog opuščanja (v daktilu) ali dodajanja (v jambu in troheju) enega zloga.

Fonološko razlikovanje med dolgimi in kratkimi zlogi češčine je dalo podstat ideji romantikov o posnemanju kvantitativne metrike. Šafařík in Palacký sta verjela, da bo češka poezija dosegla klasičnost, tj. popolnost grške poezije, le z vrnitvijo h grški kvantitativni metriki in zavrnila ideje Dobrovskega. Zaradi jasnega razlikovanja med kratkimi in dolgimi samoglasniki neodvisno od naglasa bi naj bila češčina

9 Za 19. in začetek 20. stoletja pa je pomemben tudi močan vpliv ljudske poetike.

primerna za kvantitativno verzifikacijo in kot taka boljša od nemščine. Do te zamisli je pred njima že l. 1804 prišel Jungmann, vendar sta jo Šafařík in Palacký podrobno utemeljila in povezala s prizadevanji za dvig ravni češke poezije (Svoboda 59).

Živa bližina nemške silabotonije je bila vplivnejša od avtoritete klasičnega metruma. Romantiki so se obračali k ljudskemu verzu v troheju, ko pa so pisali v jambu, so zaradi stalnega naglasa na prvem zlogu naglas premikali z drugega zloga verza na prvega. Romantična naklonjenost ljudskemu pesništvu je v drugi polovici 19. stoletja zbledela in pesniki generacije Jana Nerude (1834–1891) in Jaroslava Vrchlickýja (1853–1912) so vse pogostejše pisali v jambih in se izogibali naglasnim umikom. Pogostejše so ohranjanjali naglas na zadnji krepki poziciji in pravilneje menjavali ženska in moška izglasja (tj. dvozložne in enozložne besede v verzem izglasju). Tako je češki silabotonični verz dosegel skoraj enako stopnjo jasnosti kot nemški in ruski ter v tej obliki dosegel začetek 20. stoletja (Gasparov 1996: 243).

Z določenim časovnim zamikom je razvoj češkega ponovil slovaški verz, ki so ga v učenju poeziji prve polovice 19. stoletja Ján Holly in drugi skušali zgraditi po klasičnih pravilih kvantitativne metrike. Dozorel je v romantiki s Šturovo šolo sredi 19. stoletja, ko se je usmeril k ljudskim vzorcem (predvsem s trohejsko ritmično tendenco, a ohranitvijo silabizma). V obdobju realizma z generacijo Pavla Országh-Hviezdoslava v zadnji četrtini 19. stoletja se se je slovaški verz po češkem vzoru prestrukturiral in razvil silabotonične težnje ter asimilirал jamb (zlasti pentameter). Na prelomu stoletja je tako stanje slovaškega verza glede na stopnjo silabotonične organizacije primerljivo s češkim (Gasparov 1996: 243–244).

Poljski silabični verz se je razvijal samostojno, kar je prispevalo k stabilizaciji nekaterih naglasov: zloga pred cezuro in pred verzem izglasjem sta bila načeloma poudarjena. Kochanowski je skušal obuditi verzni ritem grških stopic in tako napovedal novo smer v razvoju poljskega verza, vpliv antične grške in latinske poezije se zopet kaže kot izjemno pomemben. V uvodu k drami *Razrešitev grških odposlancev* (1578) je navedel, da bo tretja pesem zbora podobna grškemu verzu (Giergielewicz 38–39).

Ker v poljščini ni fonoloških dolžin in kračin, ti poskusi niso bili obetavni, vendar so pripeljali do odkritja možnosti zamenjave dolžine z naglasom, posledično kvantitativnega principa s silabotoničnim. Brodziński je Elsnerjevi knjigi o poljskem verzu l. 1818 priložil vrsto eksperimentalnih pesmi, v osmercu različnih silabotoničnih metrumov. V drugi polovici 19. stoletja se je poljski silabotonični verz, uveljavljen zlasti v krajših liričnih pesmih, zelo razširil (Giergielewicz 53). Prevladovala sta trohejski in jambski tetrameter z jasnejšim silabotoničnim ritmom kot v češčini, dasiravno je jamb dopuščal prenos začetnega poudarka z drugega na prvi

zlog. Adam Mickiewicz in njegovi sodobniki pisali tudi verze iz trizložnih stopic (Gasparov 1996: 244–245). V Mickiewiczzevi pesmi *Do Bohdana Zaleskiego* je lepo opazna kombinacija jambskih tetrametrov in trimetrov, Wierzyńskijska pesem *Marsz tryumfalny* je napisana v regularnem amfibraškem tetrametru.

Kljub vsemu čisti silabizem pa je ohranil določeno prevlado na silabotoničnim principom v poljskem verzni sistemu, in sicer v daljših verzni vzorcih, npr. enajstercu in trinajstercu (Giergielewicz 47–48).

4.3 Hrvaški, srbski in bolgarski silabični in silabotonični verz

V 40. letih 19. stoletja se utrjevanje silabotoničnega sistema pod nemškim in ruskim vplivom začne tudi v hrvaški in srbski poeziji (Slamnič 74).

Silabotonične lastnosti so bile prisotne že v dalmatinski renesančni in baročni poeziji, s središči v Dubrovniku, Splitu, Hvaru in Boki Kotorski. Kasnejšo marginalizacijo literarnozgodovinskega pomena te zgodnje hrvaške poezije lahko razumemo tudi kot posledico dejstva, da so bila dalmatinska narečja v času ilirskih teženj porinjena na rob (Novak, komentar diplomski nalogi *Izhodišča silabotonične verzifikacije*).

Ker v srbsčini in hrvaščini naglas ne more biti na zadnjem zlogu besede, je težnja po troheizaciji zaradi nenaglašenosti zloga pred cezuro in zadnjega zlog vrstice, samoumevna. Po analogiji s cezuro so se besedne meje besed v verzu praviloma pojavljale na sodih zlogih (približno 80 % besednih mej v vrstici z desetimi zlogi, približno 90 % v vrstici z osmimi zlogi) – in to je delilo vrstico pretežno na besede z dvema in štirimi zlogi. Tako se je v prvem primeru naglas zato pozicioniral na lihih, »trohejskih« zlogih; v drugem primeru je lahko padel tudi na sodi zlog, a je bila prekinitev ritma zaznavna in nato zgajena s posebnimi sredstvi: naglas na lihem mestu se je pojavil le na kratkem zlogu z naraščajočo višino, na krepki poziciji za njim pa je bil obvezno dolg zlog, za katerega se je zdelo, da služi kot nadomestek za premaknjeni naglas (Gasparov 1996: 247).

Zatiralska nadvlada Turkov je v obdobju od 15. do 18. stoletja zavirala razvoj literarne poezije v Srbiji. Poleg osmerca in deseterca se je v 17. in 18. stoletju pod vplivom poljskega in ruskega silabičnega verza začel uporabljati tudi 13-zložni verz (7 + 6), vendar se ni dolgo obdržal. Takrat je bilo središče literarne dejavnosti na Hrvaškem, predvsem v Dubrovniku, dubrovniška književnost se je razvijala pod izredno močnim vplivom italijanske renesanse in baroka.¹⁰ Simetrični osmerec

¹⁰ Zanimivo je, da je italijanski *endecasillabo* obstajal skoraj izključno v verski poeziji in je do 17. stoletja izginil iz uporabe.

je kazal trohejski vpliv latinskih himen, redkejši asimetrični osmerek ($5 + 3$) pa jambski vpliv ambrozijskih himen. Pod vplivom latinskih himen se je razvijal tudi dvanajsterec ($6 + 6$) s trohejsko členitvijo polstihov ($2 + 2 + 2$), tisti z daktilsko členitvijo polstihov ($3 + 3$) pa morda pod vplivom (sicer razmeroma redkega) latinskega dvanajsterca. Dvanajsterec je dobil tudi rimo, osmerek pa je ostal neriman. Dvanajsterec dubrovniške renesančne poezije je imel v svojih polstihih pretežno $3 + 3$ -besednomejno strukturo, ki je nakazovala amfibrah ali daktil, v 17. in 18. jo začne izpodrivati delitev $2 + 2 + 2$, nejasni ritem daktila in amfibraha pa jasnejši ritem troheja; hkrati ps se vedno bolj širi tudi osmerek ($4 + 4$) z bolj slišnim trohejskim ritmom. To je bil tako rekoč prvi spontani pristop k silabotonizaciji hrvaškega in srbskega verza, vendar še vedno zelo oddaljen. V takšnem osmercu je Ivan Gundulić v 18. stoletju napisal svoji znameniti pesmi *Osman* in *Suze sina razmetnoga*; slednja je prišla v roke mlademu Tredjakovskemu (»dalmatinska knjiga«, kot jo imenuje) in ta »tiskani primerek ilirskih narodov« ga je utrdil v misli, da je trohej od vseh stopic v slovanskih jezikih najprimernejši (Gasparov 1996: 248–249).

V istem obdobju so hrvaško poezijo zajeli poskusi s kvantitativnimi stopicami po klasičnem vzoru, od Križanića sredi 17., do Katančića na začetku 18. stoletja (Slamnig 50–53), torej nekakšna običajna »pripravljalna« faza pred asimilacijo silabotoničnega verza. Silabotonične tendence v hrvaški in srbski poeziji dosežejo vrhunec v romantiki 19. stoletja, ko italijanski vpliv zamenja nemški (na Hrvaškem bolj kot drugod) in deloma ruski (v Srbiji bolj kot drugod), glavna naloga pa tako postane asimilacija silabotoničnega jamba. Srbohrvaški jamb je (tako kot češki) zaradi specifične jezikovne narave dovolil opuščanje metričnega poudarka na koncu vrstice in premike poudarka na začetku vrstice (in na koncu polstih). Osnovni vzorec je postal jambski pentameter, ki je bil v takrat vplivnem nemškem verzu bolj razširjen kot tetrameter. Srbsko-hrvaški jambski pentameter ima cezuro po petem zlogu, tj. premaknjeno za en zlog z običajnega položaja; deloma zato, ker je bilo iz jezikovnih razlogov lažje upoštevati žensko cezuro, deloma pa zato, ker so bile izkušnje z obravnavo petzložnih polstihov zbrane že v simetričnem desetercu ($5 + 5$) ljudske poezije. V vsakem polstihu je zadnja krepka pozicija stalno poudarjena, v prvem polstihu pa so dovoljeni premiki poudarkov z drugega zloga na prvi in s šestega na sedmi zlog. Prvi silabotonični jambski pentametri (po nekaj manj pomembnih poskusih) so se pojavili v štiridesetih letih 19. stoletja v delih Branka Radičevića v Srbiji in Ivana Mažuranića na Hrvaškem. V šestdesetih letih 19. stoletja jamb vstopi v verzificirano dramatiko, do konca stoletja pa zasedejo trdno mesto v metričnem repertoarju. Tudi tradicionalnejši troheji se silabotonizirajo, vendar v manjši meri, saj se tako kot v verznihi sistemih drugih slovanskih jezikov čutijo kot nacionalna

in ljudska mera, jamb pa kot vseevropska in knjižna. Trizložne stopice se pojavljajo redkeje, med njimi pa prevladuje amfibrah. (Gasparov 1996: 250–252).

Stopnja silabotonizacije hrvaškega in srbskega verza še vedno deli teoretike. Na strani zagovornikov silabotonije sta Marin Franičević (*Studije o stihu*, 1986) in Leon Kojen (*Studije o srpskom stihu*, 1996), ki je na podlagi teoretičnih usmeritev generativne metrike izdelal natančno analizo verza moderne srbske poezije, a ta ne pokriva ritma starejših ljudskih pesmi (Novak 2015: 125).

Slamnig navaja štiri verzifikacijske pricipe hrvaške poezije, in sicer (1) *izmenični* oz. *alternativni* verz, pri katerem gre za izmenjavanje naglašanih in nenaglašanih zlogov (verz umetne poezije 19. stoletja), (2) *silabični* verz, čigar osnova je enako oz. približno enako število zlogov (verz ljudske pesmi), (3) *verbalni* verz, temelj katerega je enako ali približno enako število fonetičnih besed (pogost v sodobnem verzu) in (4) *sintagmatski* verz, pri katerem so stavčni deli tudi zvočne enote (Slamnig 6–7).

Sklepamo lahko, da Slamnig zagovarja tradicionalno »silabično« teorijo hrvaške verzifikacije, v tem kontekstu pa nekoliko nasprotuje tudi Franičeviću, ki o akcentuacijskosti hrvaškega verza sklepa na podlagi pogostejšega naglaševanja lihih zlogov (Novak 2015: 125).

V štiridesetih letih 19. stoletja se novo obdobje začne tudi v bolgarskem pesništvu. V začetku 19. stoletja se spet začne pisati knjižni verz, sprva v obliki razsvetljenske poezije v amorfnem silabičnem verzu s kupletno rimo. Prvi bolgarski silabotonični jambi in troheji se pojavijo v 40. letih 19. stoletja v delih Gerova in Čintulova. Tudi tukaj sta se medsebojno prepletali dve težnji: prva (Ivan Vazov, Petko Račev Slavejkov idr.) si je prizadevala za vključitev v evropsko kulturo, zlasti v njen prestižni silabotonični sistem verzifikacije, druga (Georgi Sava Rakovski) pa za preporod nacionalnih in ljudskih tradicij, zlasti za razvoj ljudskega verza v njegovi primarni silabični obliki. Hristo Botev v 70. letih izpelje sintezo teh dveh teženj in na podlagi ljudskih verzni vzorcev zmanjša število ritmičnih variacij, okrepi težnje po stalnem poudarjanju temeljnih krepkih pozicij in s tem približa osmerek ($4 + 4$ in $5 + 3$) in deseterec ($5 + 5$) silabotoniji. Ta vrsta silabotonizacije verzov, podedovanih iz silabičnega verza, je postala temeljna usmeritev razvoja bolgarske verzifikacije v zadnji četrtini 19. stoletja. Osmerek $4 + 4$ se je preoblikoval v trohejski tetrameter, deseterec $5 + 5$ pa v podvojeni jambi dimeter ali daktilski dimeter z ženskim izglasjem. Te omejitve so bile presežene šele z naslednjo generacijo na prelomu stoletja (Рей Яворов, Николай Лилев) in silabotonični verzi so se začeli razvijati brez sklicevanja na svoje ljudsko izročilo, jamb pa je začel izpodrivati trohej. Ker bolgarščina nima stalnega naglasa, bil jamb na začetku in

koncu vrstice absorbiran brez deformacije, s približno enako stopnjo strogosti kot v ruskem verzu. Toda tempo literarnega razvoja na prelomu stoletja je že postal vratolomen in v delih istih pesnikov, ki so v bolgarski poeziji uveljavili strogi silabotonični verz, najdemo že prve primere prehoda k čistemu tonizmu (Gasparov 1996: 252–254).

Razlago odnosa med silabično in silabotonično verzifikacijo v poeziji južnoslovanskih narodov lahko sklenemo s trditvijo Borisa A. Novaka (2015: 124):

Sam menim, da je verzifikacija južnoslovanskih narodov – z izjemo Slovencev – po poreklu silabična in da brez upoštevanja njenih pravil ni mogoče razumeti verznega ritma ljudskih pesmi, vključno z epskim (»srbskim« ali »junaškim«) desetercem; zaradi cele vrste vzrokov, med katerimi ne gre zanemariti tudi mednarodnih literarnih stikov in vplivov, pa se je verzifikacija teh narodov od konca 19. stoletja naprej premaknila v smer silabotonije. Ali je to danes že polnokrvna silabotonična verzifikacija, ostaja odprto vprašanje. Osebo menim, da silabična verzifikacija ostaja substrat, ki v določeni meri vpliva tudi na silabotonično urejeno vezano besedo moderne poezije južnoslovanskih narodov; le pri Slovencih je silabotonija povsem utrjena.

5 Zaključek

Pregled slovanskih verznihi sistemov, ki so razvili silabotonično verzifikacijo ali vsaj tendence po njeni uveljavitvi, je pokazal, da se je silabotonija tudi pri verzifikacijah sorodnih si jezikov razvijala drugače, v skladu z jezikovnimi danostmi posameznih jezikov oz. njihovih glasovno-naglasnih značilnosti in pod vplivom literarno-, kulturno- in političnozgodovinskih dejavnikov, tujih literatur in kultur ter antične metrike v obliki t. i. *kulta stopice* in posnemanja antičnih verznihi oblik, ki pri silabotonizaciji deluje kot neke vrste katalizator. Silabotonična verzifikacija se je uveljavljala različno glede na način (naravno in umetno), stopnjo (popolna in delna uveljavitev) in čas (zgodnja, srednja in pozna silabotonizacija). Zavestna silabotonična reforma povezuje med sabo geografsko najbolj oddaljena slovanska verzna sistema – ruskega in slovenskega.

VIRI IN LITERATURA

- GASPAROV, Michail Leonovitsj, 1996: *A history of European versification*. Oxford: Clarendon Press.
- ATKINS, Henry Gibson, 1973: *A History of German Versification: Ten Centuries of Metrical Evolution*. London: Methuen & Co., Ltd.
- GIERGIELEWICZ, Mieczysław, 1970: *Introduction to Polish Versification*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- JAKOBSON, Roman, 1985: *Selected Writings VI/2: Early Slavic Paths and Crossroads; Medieval slavic studies*. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton.
- JAKOBSON, Roman, 1952: *Slavic Epic Verse. Studies in Comparative Slavic Metrics*, 3, 414–463.
- KESSLER, Stephan, 2014: Johann Wischmann's Der Unteutsche Opitz (1697). *Letonica. Humanitāro Zinātņu Žurnāls*, 91–108.
- KOČNIK, Neža, 2022: *Izhodišča silabotonične verzifikacije*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- LAHIRI, Aditi, RIAD, Tomas, JACOBS, Haïke, 1999: Diachronic prosody. Harry van der Hulst (ur.): *Word Prosodie Systems in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 335–422.
- ЛОМОНОСОВ, Михаил Васильевич, 1986: Письмо о правилах российского стихотворства. Ломоносов М. В.: *Избранные произведения*. Л.: Советский писатель. [LOMONOSOV, Vasil'evič Mikhail, 1986: Pis'mo o pravilah rossijskogo stihotvorstva. *Izbrannye proizvedenija*. L.: Sovetskij pisatel'.]
- МАКАРОВА, Светлана Анатольевна, 2016: Письмо о правилах российского стихотворства» М. В. Ломоносова и реформа русского стиха рубежа XIX–XX веков». *Филологические науки. Вопросы теории и практики* (входит в перечень ВАК). Тамбов: Грамота. 30–35. [MAKAROVA, Svetlana Anatol'evna, 2016: »Pis'mo o pravilah rossijskogo stihotvorstva» M. V. Lomonosova i reforma russkogo stiha rubeža XIX–XX vekov«. *Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktiki* (vhodit v perečen' VAK). Tambov: Gramota, 30–35.]
- MC MILLIN, Arnold B., 1974: Rhyme and Metre in Nineteenth-Century Byelorussian Verse. Some Statistical Observations. *The Journal of Belarusian Studies* 3. 157–170.
- MEILLET, Antoine, 1923: *Les origines indo-européennes des mètres grecs*. Pariz: Les presses universitaires de France.
- NOVAK, Boris A., 1995: *Recepcija romanskih pesniških oblik v slovenski poeziji*. Maribor: Obzorja.
- NOVAK, Boris A., 2015: Verzifikacijske razlike v poeziji južnoslovanskih narodov na širšem mednarodnem ozadju. *Filološke študije* 13/1. 105–129.
- NOVAK, Boris A., 2016: *Oblike duha: zakladnica pesniških oblik*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- NOVAK, Boris A., 2011: *Salto immortale: študije o prevajanju poezije*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- NOVAK, Boris A., 2022: *Spomin jezika, jezik spomina: študije o pesniškem jeziku*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- OCVIRK, Anton, 1980a: *Evropski verzni sistemi in slovenski verz I*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede SAZU. Literarni leksikon 9.
- OCVIRK, Anton, 1980b: *Evropski verzni sistemi in slovenski verz II*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede SAZU. Literarni leksikon 10.
- OPITZ, Martin, 1624: *Buch von der deutschen Poeterey. In welchem alle jhre eigenschafft vnd Zuegehör gründtlich erzehlet, vnd mit exempeln aussgeführt wird*. Brieg: Augustino Gründern.
- PRETNAR, Tone, 1997: *Iz zgodovine slovenskega verznega oblikovanja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

- SCHIPPER, Jakob, 1910: *A History of English Versification*. Oxford: Clarendon Press.
- ŠEKLI, Matej, 2016: *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1: Od praindoevropščine do praslovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- TARLINSKAJA, Marina, 1996: The Rhythmical Evolution of English Syllabo-Tonic Verse. Mihail L. Gasparov (ur.): *A history of European versification*. Oxford: Clarendon Press. 185–189.
- TARLINSKAJA, Marina E., 1976: *Theory and History*. Hag, Pariz: Mouton.
- Tarlinskaja, Marina, 1993: *Strict Stress-meter in English Poetry Compared With German and Russian*. Calgary: University of Calgary Press.
- ТРЕДИАКОВСКИЙ, Василий К., 2001: *Новый и краткий способ к сложению российских стихов с определениями до сего подлежащих званий*. Moskva, Augsburg: Im Werden-Verlag. [TREDIAKOVSKIJ, Vasilij K., 2001: *Novyj i kratkij sposob k složeniju rossijskih stihov s opredelenijami do sego nadležaših zvanij*. Moskva, Augsburg: Im Werden-Verlag, 2001.]
- POHLIN, Marko, ZOIS, Žiga, LINHART, Anton Tomaž, VODNIK, Valentin, KOS, Janko (urednik), 1970: *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ŽIRMUNSKIJ, Viktor M., 1966: *Introduction to Metrics: The Theory of Verse*. London, Hag, Pariz: Mouton.

Nejc Rac

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko,
 Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo
 nr11895@student.uni-lj.si

Mitizacija oblike sonetnega venca

Prispevek obravnava mitski status forme sienskega sonetnega venca, ki jo je v slovensko literaturo uvedel France Prešeren. Takšen status potrjuje visoko število nastalih sonetnih vencev v slovenski poeziji po Prešernu in istočasna rezerviranost te forme za najgloblja in najintimnejša pesniška sporočila. Avtor razlaga ta mitski status forme v navezavi na mit o Prešernu – velikem pesniku in Juliji – pesnikovi muzi, ki se je razvil v procesu kanonizacije ter z vplivom, ki ga je Prešernovo delo imelo na razumevanje omenjene forme v svetovnem merilu.

1 Uvod

V prvem delu obsežne monografije Borisa Paternuja *France Prešeren in njegovo pesniško delo* (1976) v poglavju, ki obravnava Prešernov »Sonetni venec«, beremo:

Svojevvrsten, še neraziskan pomen ima ta pesnitev tudi za pesništvo po Prešernu. Število sonetnih vencev, objavljenih ali neobjavljenih, [...] je v naši književnosti naravnost presenetljivo. [...] Skratka, gre za pesniško obliko, ki je v slovenski literarni zavesti doživela neke vrste mitizacijo. Razlogi za to pa niso bili samo v njeni ugledni zunanji obliki, ampak v osebni in nadosebni vsebini, ki jo je Prešeren položil vanjo. (Paternu 1976: 243–244.)

Paternujevo tezo, da gre za mitizirano pesniško obliko, podpirajo podatki, ki jih najdemo v številnih drugih monografijah in priročnikih o literaturi. Mihael Bregant v knjigi *Sonetni prelom* ugotavlja, da je bilo med Prešernom in Balantičem objavljenih kar 36 sonetnih vencev (1994: 43), Matjaž Kmecl jih v *Mali literarni teoriji* do sodobnosti našteje »že preko 50« (1938: 256), medtem ko jih Boris A. Novak v *Oblikah duha* pozna »kakšnih 60« (2017: 432). Dejanska številka je zagotovo višja od navedenih, saj jih je po podatkih *Slovenskega biografskega leksikona* samo Mitja Šarabon napisal vsaj 25 (Dobrovoljc 2013), v resnici pa jih je gotovo končal najmanj 30.¹ O kvaliteti in umetniški vrednosti njegovih vencev mora literarna zgodovina še presoditi. Mitski status sonetnega venca znotraj slovenske literature samo še utrjuje fenomen vélikega sonetnega venca, ki ga je iznašel Jožef Zazula in

1 Na portalu COBISS zlahka najdemo Šarabonovo knjigo *So kdaj bili ljudje?*, ki nosi podnaslov *Trideseti sonetni venec*.

ga kot prvi realiziral med drugo svetovno vojno. Gre za nekakšen sonetni venec »na kvadrat«, ki ga tvori 15 med seboj povezanih sonetnih vencev (Novak 2017: 445).

Takšen status sonetni venec uživa tudi v sodobnem času, saj v zadnjih letih še vedno izhajajo dela, ki nadaljujejo razvoj omenjene forme. Boris A. Novak je tako marca 2022 v reviji *Sodobnost* objavil sonetni venec »Corona«, ki prinaša pomembno novost, saj je Novak magistralni sonet svojega zadnjega venca napisal v formi t. i. zamirajočega soneta.² Ta njegova odločitev je bistveno osvežila strukturo forme, saj je ta razširjena na 19 sonetov, vključno z magistralnim. Naj omenimo še razstavo Vuka Ćosića *Nacija – kultura*, ki je bila v Muzeju sodobne umetnosti za ogled na voljo od oktobra 2022 do februarja 2023. Ćosić je projekt zastavil tako, da umetna inteligenca tvite politkov uporabi za izhodišče pri pisanju sonetov v Prešernovem slogu (Ćosić 2022).

Omenjena primera pričata o tem, da je sonetni venec še kako živa pesniška oblika. Paternujeva teza, da ta zahtevna forma po Prešernu »pomembnejših dosežkov ni več dala« (1976: 243) preprosto ne drži. Nepojmljivo je, da pri takšni produkciji sonetnih vencev slovenska literarna zgodovina še vedno ni prinesla nobene celovite obravnave razvoja te pesniške oblike in njene vloge pri nas. Takšno že tako težavno nalogo sicer še dodatno otežujejo razpršenost različnih sonetnih vencev po revijalnem tisku, ohranjenost številnih primerkov zgolj v rokopisni obliki in ogromna količina epigonskih izdelkov.

Pričujoča študija skuša biti začetek sistematične obravnave te zvrsti v slovenski književnosti, pri čemer je naš namen uvodni premislek o razlogih za njen mitski status. Verjamemo, da je mitiziranost sonetnega venca neločljivo povezana s procesom kanonizacije Prešerna samega. To tezo podpirajo zapisi več avtorjev, ki so Prešernov Sonetni venec videli kot njegovo najboljšo delo³ oz. kot delo, v katerem je prišlo do najbolj organskega prepleta vseh poglavitnih tem njegovega pesništva. Pri tem velja izpostaviti Paternujevo interpretacijo Sonetnega venca, saj je v njem prepoznal preplet vseh štirih glavnih vsebinskih območij oz. tém Prešernovega pesništva, in sicer ljubezensko, poetološko, narodno in bivanjsko temo, pri čemer so zanj prve tri v ospredju, bivanjska pa v ozadju (1994: 79–80; 1976: 268–269). Naj dodamo še, da je že Josip Stritar v sploh prvi celoviti esejistični obravnavi Prešernovega dela pri predstavitvi pesnikovega značaja dela največ dokazov za svoje teze zajemal ravno iz *Sonetnega venca* (1866b: 38).

2 »Običajni sestavi italijanskega soneta so dodani dve dvostišji ter dva samostojna verza, tako da število vrstic postopoma pojema skozi pesem« (Novak 2017: 463).

3 Josip Vidmar je npr. zapisal, da »je [»Sonetni venec«] nedvomno višek Prešernove poezije« (1954: 17).

Obravnavano delo torej lahko razumemo kot vozlišče Prešernove misli. Obstaja več razlogov za to, da je oblika sonetnega venca dosegla mitski status, prav vsi pa so povezani z recepcijo Prešernovega istoimenskega dela. V nadaljevanju bomo raziskali povezavo med Sonetnim vencem in Prešernovim statusom znotraj slovenskega kanona, pri čemer bomo upoštevali splošno predstavo o petrarkističnem pesniku in tradicionalno razumevanje lirike, ki danes velja za najbolj razširjeno. V zaključku se bomo posvetili tudi Prešernovemu doprinosu k razumevanju sonetnega venca v svetovnem merilu. Prihodnje raziskave bi se gotovo morale posvetiti vlogi, ki jo je *Sonetni venec* imel pri formiranju Pirjevčeve prešernovske strukture kot osnovnega recepcijskega horizonta druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja.

2 Prešernova kanoniziranost in mit

V zvezi s Prešernom se nenehno pojavljajo oznake, kot sta denimo »največji slovenski pesnik« (Slodnjak 2013) ter »prvi in največji klasik slovenske književnosti« (Kos 1999: 76). Zanimivo je, da je Prešeren tak status užival, še preden se je proces kanonizacije sploh izvršil. Prvi naj bi Prešerna za največjega slovenskega pesnika označil Fran Levstik v časopisu *Naprej* februarja 1863 (Močnik 2006: 9).

Kot kanonični avtor je bil Prešeren zares umeščen tri leta kasneje, aprila 1866, z Jurčičevo in Stritarjevo izdajo njegovih *Poezij*, h kateri je Stritar prispeval tudi uvodni esej, v katerem je Prešerna imenoval za »prvega slovenskega pesnika« (Stritar 1866b: 15) in ga umestil v tok svetovne književnosti.⁴ Prešernove pesmi je interpretiral v skladu s svojo filozofijo sentimentalističnega svetobolja (Slodnjak 1968: 185), pri čemer je izhajal iz neskladnosti med idealom in realnim življenjem (Stritar 1866b: 23). To neskladje, ki je sicer po Stritarju lastno čisto vsem ljudem, še posebej občutijo nekateri pesniki, za katere to neskladje postane »vir globoke srčne otožnosti in neskončnega hrepenenja« (1866b: 25). Pesniki nato »sprejmejo vso človeško gorje nase« (Slodnjak 1968: 185) in mu dajejo podobo v poeziji. Stritar je s svojo interpretacijo močno vplival na kasnejšo recepcijo Prešerna, saj sta svetobolje in razkol med idealom in stvarnostjo kategoriji, ki ju še dandanes povezujemo s Prešernom.⁵

4 Seveda je proces kanonizacije zapleten proces, ki zahteva več generacij bralcev, da se lahko izvrši. S to mislijo ne trdimo, da sta Stritarjevi študiji umestili Prešerna v kanon slovenske literature, temveč opozarjamo na to, da je v njih Stritar »ubesedil temeljne prvine, na katere se je pozneje oprl kanonizacijski diskurz« (Dovič 2017: 109). Že Slodnjak je namreč opozoril na to, da te prvine v drugi polovici 19. stoletja niso bile nekaj splošno znanega, saj je »Prešeren [...] umrl čaščen, vendar nerazumljen« (1968: 152).

5 Omenjeni kategoriji sicer nista lastni samo Prešernovemu delu, saj se pojavljata v navezavi z romantiko nasploh. Tu merimo na dejstvo, da je pri interpretaciji *Poezij* Stritar kot prvi povezal Prešernovo delo z njima, pri čemer je izhajal iz del Rousseauja in Schopenhauera (Slodnjak 1968: 185).

Stritar je v Prešernovih *Poezijah* prepoznal tri glavne teme, poleg ljubezenske in domoljubne še omenjeno hrepenenje po idealu, pri čemer naj bi bila slednja najpomembnejša. Pri tem prepričanju je šel Stritar tako daleč, da je zatrdil, da je pri Prešernu »ljubezen [...] le poetiška fikcija; to hrepenenje po izvoljeni devici je simbol hrepenenja po nedoseženem idealu« (Stritar 1866b: 26). Ker je s to trditvijo Prešernovi ljubezenski liriki odrekel življenjskost, se je nemudoma popravil in zapisal, da je ta »ljubezen [...] morala imeti resnično podlogo« (prav tam).

Rastko Močnik je v monografiji *Julija Primic v slovenski književni vedi* s pomočjo Stritarjevega spisa razvil teorijo o slovstvenem mitu. V Stritarjevem zapisu o Prešernovi ljubezni je prepoznal freudovsko tajitev v obliki obrazca »mogoče da ..., ampak vseeno ne ...«, ki je po njegovi teoriji ključna za logiko slovstvenega mita, tega pa poganja mehanizem fetišizma oz. pretiranega, slepega oboževanja. Mit o avtorju pa po Močnikovi teoriji omogoča kanonizacijo teksta – šele ko imamo mit o avtorju, lahko v besedilu razberemo neka mitska dejstva, ki ta mit potrjujejo. A pri tem ne gre za postopek fiksiranja besedila, saj mit tekst ohranja v svoji dvoumnosti, ki ustreza individualističnemu in narodotvornemu branju: nefiksiranost teksta omogoča različne individualne interpretacije, dialog med posamezniki pa omogoča kohezijo narodnega občestva (Močnik 2006: 6–17). Stritarjev esej lahko torej razumemo kot prvotno stvarjenje mita s pomočjo konfabulacije.

Literarni zgodovinar in prešernoslovec Zoran Božič je šel še dlje od Močnikovega fetišističnega »mita o avtorju« in v razglaševanju Prešerna za največjega slovenskega pesnika prepoznal celo neke vrste svetniško čaščenje. Opozarja, da se je Prešernov trg pred letom 1900, ko je bil tam postavljen spomenik, imenoval Marijin trg, s Kristusom pa naj bi Prešerna povezovalo dejstvo, da v krščanstvu velika noč (praznik Kristusove smrti in vstajenja) velja za večji praznik kot božič (praznik Kristusovega rojstva). Podobno namreč tudi Slovenci bolj častimo dan Prešernove smrti kot dan njegovega rojstva. Mit o Prešernu, ki se je začel s Stritarjevim esejem, nato pa razvijal in dopolnjeval skozi leta, je seveda poln številnih podob trpljenja in nesrečne usode, kar samo še pogloblja pesnikov svetniški status (Štravs 2020).

Pokazali smo torej, da je Prešeren že nekaj desetletij po smrti začel uživati status največjega pesnika, kar je sistematično podprl Stritar s svojim spisom, ki predstavlja zasnovo slovstvenega mita o Prešernu. Zdaj nas zanima, kot kakšnega pesnika prikazuje Prešerna njegov lastni mit.

3 Petrarkizem in vzpostavitev kulta muze

Že Stritar je ugotovil, da v Prešernovih *Poezijah* prevladujejo ljubezenske pesmi in zapisal: »Ljubezen je torej središče, okoli katerega se sučejo vsi pesnikove čuti« (1866a: 17). Svojo misel je sicer nato ovrgel, saj je želel dokazati, da je središče Prešernove poezije hrepenenje po idealu, a vtisa, da je Prešeren pesnik ljubezni, ne gre tako lahka zavreči. Predvsem je ta misel vredna nadaljnje raziskave, ker je Prešeren v svoje delo povsem zavestno sprejemal topos t. i. petrarkizma.⁶ Sicer je že v zgodnejših Prešernovih pesmih zaznati motiv neuslišane ljubezni, a se nanjo lirski subjekt odziva s humornim norčevanjem ali jezljivim razočaranjem. S ciklom *Ljubeznjeni soneti*, ki predstavljajo začetek Prešernovega sonetizma in uvajanja petrarkizma, prej omenjeni odziv zamenja čaščenje ljubljene ženske (Paternu 1976: 123). Prešeren prevzame tipično strukturo petrarkistične erotike, ki jo Paternu povzame v treh točkah: a) izhodišče je ženska, ki je ugledana kot poosebitev čiste in vzvišene lepote; b) temeljni odnos pesnika do nje je čaščenje in oboževanje; c) njegova ljubezen ostaja neuslišana in nesrečna, pri čemer prehaja od upa v strah, brezup in trpljenje (1976: 123). Mar ni to tudi temeljna pozicija, s katere izhaja Sonetni venec? Julija Primic ni prepoznana samo kot »ženska čiste in vzvišene lepote«, ampak bi njena ljubezenska naklonjenost celo »premagala njegovo življenjsko tesnobo, muko in razdvojenost« (1976: 256) ter hkrati s tem rešila tudi njegov navdih, »on bi ustvaril veliko poezijo, ta pa bi odrešila iz kulturne teme slovenski narod (1976: 266). Prešeren torej ni samo bivanjsko poglobil petrarkističnega čaščenja in oboževanja, ampak ljubezen do Julije prek poezije povezal z ljubeznijo do naroda, stičišče obeh pa je deveti sonet »Izdíhljeji, solzé so jih redile«. Novak opozarja tudi, da pri odnosu Prešerna do Julije ne smemo zanemariti korenin takšnega odnosa do pesniške muze, ki je pravzaprav »odmev trubadurskega kulta izvoljene Dame« (2001: 55).

Slodnjak je v razpravi *Petrarka in Prešeren* podrobno raziskal, katera slogovna sredstva in izrazje je iz petrarkizma prevzemal Prešeren. Med drugim je posvetil tudi reminiscencam in paralelnim mestom med Sonetnim vencem in Petrarkovimi soneti, ki so bolj ali manj očitne, a to za nas niti ni toliko pomembno. Veliko pomembnejše je dejstvo, da je mit o Prešernu vase integriral predstavo o petrarkističnem pesniku, ki izbrano muzo opeva do konca življenja. Že France Kidrič je opozoril na tendenco naivnega bralca, da skuša vso Prešernovo ljubezensko liriko spraviti na skupni imenovalc (1934: 547). Razlog za to smemo iskati tudi v

⁶ Prešeren je petrarkizem prevzel iz teorije bratov Schlegel, ki sta najprimernejše oblike za kultiviranje pesniškega jezika videla v oblikah italijanske renesanse, Petrarka pa razglasila za najvišjo stopnjo artistične zmogljivosti (Paternu 1976: 100–101). Sledove petrarkizma je pri Prešernu prepoznal tudi Stritar (1886b: 29).

idealizirajoči naravi fetišističnega slovstvenega mita, kakor ga je predstavil Rastko Močnik.

Literarna podlaga za vključitev podobe petrarkističnega pesnika v mit o Prešernu pa je gotovo Sonetni venec, čeprav je bil petrarkistični topos v njegovi poeziji viden že pred letom 1833. Sonetni venec je namreč prvo delo v slovenski literaturi, v katerem pesniška muza izstopi kot resnična oseba z imenom in priimkom, kar predstavlja začetek kulta muze, kakršnega poznamo iz svetovne književnosti. Zgodba o Prešernu in Juliji Primic se je kot mit tako zakoreninila v slovenski kulturni spomin, da ji je podrejena tudi podoba Ljubljane. Leta 1990 je namreč kipar Tone Demšar postavil doprski kip Julije Primic na Wolfovi ulici 4 in ga oblikoval tako, da Julija simbolično zre proti Prešernovemu kipu. Tudi pri tem dejanju je moč mita prevladala nad zgodovinskimi dejstvi: Julija Primic naj bi v resnici živela nekoliko nižje po Wolfovi ulici, v hiši št. 6, a bi s postavitvijo kipa na tem naslovu izginil dialog med kiparskima upodobitvama, saj Julijin kip s Prešernovega trga ne bi bil dovolj viden (Mrak 2014).

4 Tradicionalno razumevanje lirike

Podoba Prešerna, kakršna se je ohranila v kulturni zavesti Slovencev, je torej mitizirana podoba o največjem slovenskem pesniku, ki je v svojih najboljših delih iz osebne nesreče opeval nedosegljivo muzo. Sonetni venec ima ključno vlogo pri formaciji takšne podobe, ki se je lahko ohranila, saj je še danes prevladujoče razumevanje lirike ostalo tisto, ki ga imenujemo tradicionalno, tj. na podlagi nastavkov bratov Schlegel, Schellinga in Jeana Paula izdelal Hegel v svojih *Predavanjih o estetiki*. Po njegovi teoriji je lastnost prave lirike subjektivnost, ki je enaka notranjemu svetu in duševnosti, zato je lirika tista oblika umetnosti, ki nastaja iz nuje izražanja samega sebe, imenoval pa jo je tudi »izraz duše« (Kos 1993: 34–35). Janko Kos je v svojih raziskavah ugotovil, da takšno pojmovanje lirike prevladuje tudi v slovenskih šolskih učbenikih in popularnih literarnoteoretičnih priročnikih po letu 1945 (1993: 37), med temi navaja tudi Kmeclovo *Malo literarno teorijo*: »[Lirika] izraža notranja, intimna občutja, zunanji svet le, če se tem duševnim doživetjem prilega [...]. [Njena] snov [so] različna osebna duhovno-čutno-duševna stanja: razmerje do sočloveka (ljubezen, osamljenost)« (1983: 243). Vidimo, da je Kmecl na prvo mesto pri naštevanju različnih snovnih elementov postavil ravno ljubezen.

Razširjanje tradicionalnega pojmovanja lirike skozi šolski sistem je v povezavi z obravnavo kanoniziranih Prešernovih del v tem istem sistemu samo še utrdila mitsko predstavo o Prešernu z zgodbo o največjem pesniku ter njegovi muzi.

5 Prešernov vpliv na razumevanje sonetnega venca v svetovnem merilu

Slodnjak je v svoji razpravi *O sonetnem vencu* postavil tezo, da Prešeren najverjetneje ni imel nobene predloge realiziranega sienskega sonetnega venca, po kateri bi se lahko zgledoval, je pa verjetno poznal nekatere drugačne oblike podobnega vezanja sonetov (1984: 246–251). Zaradi terminološke zmede (ta je pri Slodnjaku naravnost očitna) pri razlikovanju med formo sonetnega venca in drugačnimi oblikami vezanja sonetov v vence Novak za slednje predlaga poimenovanje *corona* oz. venec sonetov (2017: 420).

Znano je, da je Prešeren že tako zahtevno obliko sienskega sonetnega venca še dodatno otežil z akrostihom »PRIMICOVI JULJI« in ravno to omogočilo vzpostavitev kulta muze. Če akrostiha ne bi bilo, tudi mitske zgodbe o Prešernu in Juliji ne bi poznali, saj Julija – muza ne bi dobila vzporednice z Julijo – realno osebo, ker bi ostala neimenovana.

Paternu je prepričan, da je Prešeren informacijo o akrostihu dobil iz italijanske poetike Giambatista Bissa iz leta 1794, saj je imel Čop v svoji obsežni knjižnici izdajo te poetike iz leta 1818. Pri tem je zanimivo, da avtor iste poetike svari pred obliko sonetnega venca, saj naj bi bila ta »nenaravna [in] izsiljeno umetelna« (Paternu 1976: 249). Slodnjak celo domneva, da je bil istega mnenja tudi Čop, ki se je pridruževal splošnemu prepričanju, da je sonetni venec »izumetičena forma, ki ji ni mogoče vdihniti življenja in duha« (1984: 251).

Prešernov Sonetni venec je sicer pokazal, da je lahko tudi drugače. Novak v obsežni študiji *Prešernova vloga pri formiranju sonetnega venca* zaradi pomanjkanja ohranjenih sonetnih vencev pred Prešernom celo oblikuje domnevo, da »je možno, da je Prešeren prvi realiziral to obliko« (2001: 54). Če se ta sklep zdi sicer nekoliko drzen, pa velja za nesporno dejstvo, da je Prešeren prvi pesnik v zgodovini svetovne književnosti, »ki je tej zapleteni obliki vdihnil resnični umetniški naboj« (prav tam). Znano je namreč, da so člani Sienske akademije, ki so iznašli pravila za pisanje sonetnega venca, obliko razumeli kot verzifikatorsko nalogo, nekakšno vajo v spretnosti pisanja pravilnih verzov. Verjetno je tudi od tod izviralo splošno mnenje, da gre za nenaravno in izumetičeno formo, ki je, kot smo videli, prevladovalo še v 30. letih 19. stoletja.

A Prešernovi nasledniki, ki so od njega prevzeli formo sienskega sonetnega venca, najverjetneje niso poznali njegovega vpliva na to formo v svetovnem merilu, saj se je do teh spoznanj dokopala šele literarna veda v zadnjih 50 letih. Nanje je Sonetni venec vplival predvsem s sporočilom, ki predstavlja sintezo vseh Prešernovih tematskih polj, ravno ta sinteza pa je skupaj z vzpostavitvijo mitske zgodbe

o Prešernu, največjem pesniku, in Juliji, izvoljeni muzi, formi podelila mitski pomen. Na ta način je Prešeren zagotovil, da je forma sonetnega venca »vse odtlej tako v slovenski kakor tudi v drugih književnostih rezervirana za najpomembnejša pesniška sporočila« (Novak 2001: 55).

VIRI IN LITERATURA

- BREGANT, Mihael, 1994: *Sonetni prelom: samozaložništvo in cikličnost kot osrednji determinanti Cundričeve lirike*. Ljubljana: samozaložba.
- ĆOSIĆ, Vuk, 2022: *Nacija – kultura*. <<https://nacija-kultura.si/#/>>.
- DOVIĆ, Marijan, 2017: *Prešeren po Prešernu: Kanonizacija nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika*. Ljubljana: LUD Literatura.
- DOBROVOLJIC, France, 2013: Šarabon, Mitja (1922–1987). *Slovenska biografija*. Ljubljana: ZRC SAZU. <<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi639626/>>.
- KIDRIČ, France, 1934: Prešernove Lavre. *Ljubljanski zvon* 54/9. 547–553.
- KMECL, Matjaž, 1983: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: DDU Univerzum.
- KOS, Janko, 1993. *Lirika*. Literarni leksikon 39. Ljubljana: DZS.
- KOS, Janko, 1999: *Književnost: Učbenik literarne zgodovine in teorije*. Maribor: Obzorja.
- MOČNIK, Rastko, 2006: *Julija Primic v slovenski književni vedi*. Ljubljana: Sophia.
- NOVAK, Boris A., 2001: Prešernova vloga pri formiranju sonetnega venca kot umetniške oblike. *Primerjalna književnost* 24/3. 41–60.
- NOVAK, Boris A., 2017: *Oblike duha: zakladnica pesniških oblik*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- NOVAK, Boris A., 2022: Corona. *Sodobnost* 86/3. 240–258.
- MRAK, Andrej, 2014: 180-letnica sonetnega venca in še neki pozabljeni jubilej. MMC RTV SLO. <<https://www.rtvlo.si/kultura/razglednice-preteklosti/180-letnica-sonetnega-venca-in-se-neki-pozabljeni-jubilej/330018>>.
- PATERNU, Boris, 1976: *France Prešeren in njegovo pesniško delo I*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PATERNU, Boris, 1994: *France Prešeren 1800–1849*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- SLODNJAK, Anton, 1968: *Slovensko slovstvo*. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- SLODNJAK, Anton, 1984: *France Prešeren*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SLODNJAK, Anton, 2013: Prešeren, France (1800–1849). *Slovenska biografija*. Ljubljana: ZRC SAZU. <<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi463215/>>.
- STRITAR, Josip, 1866a: Preširnovi življenje. *Pesmi Franceta Preširna, s pesnikovo podobo, z njegovim životopisom in estetično-kritičnim uvodom*. Ljubljana: Oton Wagner. 5–12. <<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Y2IVEXV5>>.
- STRITAR, Josip, 1866b: Preširnovi poezije. *Pesmi Franceta Preširna, s pesnikovo podobo, z njegovim životopisom in estetično-kritičnim uvodom*. Ljubljana: Oton Wagner. 13–48. <<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Y2IVEXV5>>.
- ŠTRAUS, Smilja, 2020: *Mit o Prešernu*. <<https://www.mladinska-knjiga.si/revije/gea/clanki/druzba/mit-o-presernu>>.
- VIDMAR, Josip, 1954: Dr. France Prešeren. *Naša sodobnost* 2/1–2. 6–50.

Žan Luka Umičević

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Oddelek za zgodovino
zanlukaumicevic@gmail.com

Mladinsko raziskovalno delo na področju slovenskega jezika in književnosti: izhodišča, metode, izzivi

Prispevek obravnava metode in izhodišča dela z učenci in dijaki pri raziskovalnih nalogah v okviru projekta ZOTKS. Predstavljen je pregled vsebine in strukture Srečanja mladih raziskovalcev ter analiza raziskovalnega dela na področju slovenskega jezika in književnosti. S statističnim prikazom udeležbe in vsebinskega razpona nalog je prikazan interes mladih raziskovalcev ter trendi udeležbe v zadnjih letih. Posebej je izpostavljen odnos med raziskovalcem in mentorjem ter jezikovno-didaktične osnove raziskovalnega dela, ki so uporabne pri pouku slovenščine. Prispevek celostno analizira (ne)formalne metode pridobivanja znanja – od zasnove naloge do končne izvedbe.

1 Uvod

Mladinsko raziskovalno delo v šolskem prostoru predstavlja neke vrste unikum. Raziskovalna dejavnost v osnovni in srednji šoli predstavlja dragocena izhodišča za delo z učenci,¹ ki posegajo po višjih ciljih (tudi s tistimi, ki že nekaj vedo, pa bi želeli svoje védenje o nekem področju izpiliti), ni pa obvezna ali predpisana učna vsebina, dejavnost oziroma metoda dela z učenci pri pouku kateregakoli predmeta.² To je tisto, kar raziskovalno dejavnost popolnoma oddalji od večine ostalih učnih dejavnosti: raziskovalno delo med mladimi je drugačno, nadstandardno delo raziskovalca in mentorja. Ko se ozremo po zgodovini dodatnih možnosti, ki so bile ponujene na področju slovenskega jezika ali književnosti, je moč opaziti precej neuravnoteženo sliko – književnost izstopa z več tekmovanji, ki mlade spodbujajo k lastnemu raziskovanju literarne vede, in tudi natečaji, ki stremijo k lastni literarni produkciji sodelujočih. Področje slovenskega jezika vsaj zaenkrat ostaja

1 V prispevku uporabljam izraz »učenec« kot skupno poimenovanje za tistega, ki se uči v osnovni ali srednji šoli. Če je primer vezan specifično na določeno skupino, se uporablja tudi razlikovalno učenec/dijak (odvisno od konteksta povedi). Izrazi v moški slovnični obliki so v tem besedilu uporabljeni kot nevtralni in zajemajo osebe vseh spolov, razen kadar iz konteksta izhaja drugače.

2 Največ takšnih vsebin je še vključenih pri eksperimentalnemu delu pouka naravoslovnih (ali tehničnih) predmetov oziroma pri pouku geografija, deloma zgodovine (terensko delo).

nezapolnjeno, tj. brez konkretne ponudbe tekmovanj ali dodatnih vsebin.³ V skladu s tem se je potrebno zavedati izrednega pomena tovrstnih dejavnosti in različnih pristopov, ki omogočajo razširitev učnih vsebin na projekte, ki učencem ponujajo več od le osnovnega.

2 Struktura mladinskega raziskovalnega dela v slovenskem izobraževalnem prostoru

2.1 O raziskovalni dejavnosti včeraj in danes

Raziskovalna naloga predstavlja pisno delo, ki ga pripravi en sam učenec, ali pa je rezultat sodelovanja več učencev (skupinskega dela) z vsaj enim mentorjem. Cenčič (2002: 7–8) po Basseyju opredeljuje raziskovanje kot sistematično, kritično in samokritično preiskovanje, ki pripomore k napredku znanja. Vsebuje nekaj temeljnih značilnosti, med katerimi so ključne: raziskovanje z namenom, da rešimo določen problem (ta je v procesu raziskovanja oblikovan kot raziskovalno vprašanje), sistematičnost procesa, ki poteka po stopnjah, ter kritičnost in samokritičnost dela, ki pripomoreta k napredku znanja.

Mladinska raziskovalna dejavnost v Sloveniji poteka pod okriljem ZOTKS, ki projekt Znanost mladini neprekinjeno vodi od leta 1965 (Kozar Balek 2022: 6). Prvi stik mladih z raziskovanjem se navadno začne že v osnovni ali srednji šoli (Perko 2000: 173). Meje med raziskovalnim, projektnim in skupinskim delom so pogosto zabrisane, saj se literatura tega področja različno loteva, tudi število avtorjev nalog ni enotno. V okviru pouka slovenščine raziskovalne naloge praviloma uvrščamo med projektno delo. Ker pomenijo prvi stik mladostnikov z znanstveno stroko, so pomembne za oblikovanje njihovih učnih stališč. Slavinec in Klemenčič (2024: 33) raziskovalne naloge opredeljujeta kot »sintezo v šoli pridobljenega znanja, dopolnilno zastavljenega izobraževanja, inovativno zastavljenih poskusov in drugih raziskovalnih metod, ki dajejo odgovore na zanimiva vprašanja.« Kompetence, ki jih mladi pridobivajo s pisanjem raziskovalnih nalog, so široke in večplastne. Naučijo se osnov znanstvenoraziskovalnega dela, dela v skupinah, strokovnega pisanja in javnega nastopanja (Slavinec in Klemenčič 2024: 3).

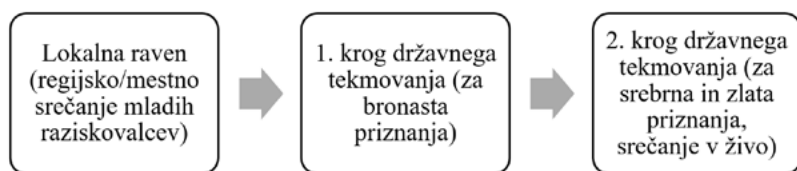
2.2 Stopenjski potek in dvokrožni sistem tekmovanja

Raziskovalna dejavnost je tekmovanje, ki se izvaja na dveh stopnjah – na regijski oziroma mestni ter na državni. Regijsko srečanje mladih raziskovalcev vsako leto

3 V šolskem letu 2024/25 je bilo poskusno izvedeno prvo tekmovanje iz slovenskega jezika za Vodnikovo priznanje.

poteka kot predstopnja državnega tekmovanja, zato je udeležba na regijski ravni pogoj za udeležbo na državnem tekmovanju.⁴ Lokalne skupnosti v svojem kraju (oziroma regiji) organizirajo srečanje mladih raziskovalcev, ki ga pripravijo v skladu z dolgoletnimi izkušnjami, včasih tudi pod okriljem določenega projekta.⁵

Državno srečanje mladih raziskovalcev pod okriljem ZOTKS uvaja mlade v znanost, popularizira raziskovanje, odkriva talente ter spodbuja ustvarjalnost in poglobljanje znanja (ZOTKS, april 2025). Udeležijo se ga lahko učenci zadnjih štirih razredov osnovne šole ter dijaki, ki tekmujejo v 21 področjih; eno izmed njih je slovenski jezik ali književnost. Področja so razporejena uravnoteženo med naravoslovno-tehniškimi in družboslovno-humanističnimi vedami, mestoma tudi združena. Delež jezikoslovnih in literarnih nalog se vsako leto spreminja glede na zanimanje raziskovalcev in izbor strokovne komisije. Število nalog iz posameznih regij, ki se uvrstijo na državno raven, temelji na petletnem povprečju oddaj in uspešnosti, poveča pa se lahko tudi ob prejšnjih zlatih priznanjih. Tekmovanje poteka v dveh krogih: v prvem se podelijo bronasta priznanja na podlagi ocene komisije brez predstavitve, v drugem pa udeleženci svoje delo predstavijo in se potegujejo za srebrno ali zlato priznanje (slika 1).

Slika 1: Stopenjski potek raziskovalnega projekta

2.3 Merila za ocenjevanje raziskovalne naloge na državnem tekmovanju

Na državnem tekmovanju so v 2. krogu raziskovalne naloge predstavljene strokovnim komisijam, ki jih navadno sestavljajo univerzitetne profesorice in profesorji (ali drugi kvalificirani člani tekmovalne komisije – bibliotekarji, asistenti, raziskovalci ipd.). Na lokalni (regijski) ravni se merila med seboj razlikujejo glede na organizatorja regijskega srečanja in tudi komisije niso enake, za celotno državno stopnjo pa so oblikovana enotna ocenjevalna merila, po katerem so raziskovalne naloge ustrezno ovrednotene. V osnovi na državnih (in večinoma tudi regijskih) srečanjih

4 Pri tem ne poznamo t. i. »šolske ravni«, na kateri se začne večina ostalih tekmovanj. V tem primeru je prva raven tekmovanja (»šolska raven«) že regijska raven.

5 Za namene organizacije srečanja v Celju je npr. že vrsto let vzpostavljen projekt Mladi za Celje, ki kot krovna institucija skrbi za izvedbo regijskega srečanja. Takšni projekti niso redkost tudi drugod po Sloveniji.

ločimo dva tipa nalog: raziskovalne naloge brez izdelka in raziskovalne naloge z izdelkom, ki navadno sodijo na tehnično področje (npr. robotika, tehnika ipd.). Za raziskovalne naloge z izdelkom so ocenjevalna merila nekoliko drugačna in vrednotijo tudi inovativno vrednost, izvirnost in aplikativnost predloga ter tehnično dokumentacijo. Raziskovalne naloge s področja slovenskega jezika ali književnosti so ocenjene po spodaj prikazanih merilih (tabela 1 in tabela 2).⁶

Ocena naloge	Možno število točk
Raziskovalna odličnost naloge	30
Jasno opredeljen namen raziskovalne naloge in njena izvirnost	15
Interpretacija rezultatov (preglednost, grafi, tabele)	10
Navajanje literature in citiranje (označeno v besedilu naloge)	10
Tehnična izvedba in dovršenost naloge (jezik, oblika, estetski izgled)	5
	70

Tabela 1: Ocenjevalni obrazec za oceno raziskovalnih nalog brez izdelka na državnem srečanju mladih raziskovalcev

V tabeli 1 je prikazan ocenjevalni obrazec, ki velja za ocenjevanje pisnega raziskovalnega dela. Največ točk je namenjenih raziskovalni odličnosti naloge, najmanj pa tehnični izvedbi ter dovršenosti naloge. Ocena pisnega dela skupaj znaša 70 točk (70 % ocene). V tabeli 2 je prikazan ocenjevalni obrazec, po katerem strokovna komisija oceni predstavitev in zagovor mladega raziskovalca. Ta del skupno znaša 30 točk (30 % ocene). Maksimalno število točk, ki ga lahko mladi raziskovalec doseže, je 100 točk (100 %).

Ocena predstavitve in zagovora	Možno število točk
Zagovor – odgovarjanja na vprašanja (suverenost, poznavanje tematike)	20
Jezik (jasen, razumljiv ...)	5
Časovno usklajena predstavitev naloge (bistvo problema, rezultati, plakat)	5
	30

Tabela 2: Ocenjevalni obrazec za oceno javne predstavitve in zagovora raziskovalnih nalog brez izdelka na državnem srečanju mladih raziskovalcev

6 Razpis 59. Srečanja mladih raziskovalcev Slovenije 2025.

2.4 Vloga mentorja pri izdelavi raziskovalnega dela

Strokovna literatura mentorstvo opredeljuje različno, a kot bistveni sestavini izpostavlja strokovnost in osebnost mentorja. Kot poudarjata Slavinec in Klemenčič (2024: 8), mora imeti dober mentor »veliko osebnostno integriteto in dobro srce«. Odnos med raziskovalcem in učiteljem mentorjem lahko preseže formalne okvire in preraste v trajnejše vezi, saj mentor ni le strokovni vodnik, temveč tudi sopotnik na raziskovalni poti. Zato je ključno, da se med obema vzpostavi ustrezen odnos, uspeh mladega raziskovalca pa hkrati pomeni tudi uspeh mentorja in lahko prispeva k njegovemu kariernemu napredku (Slavinec in Repnik 2018: 43).

Pri izbiri teme je pomembno, da naloga ne temelji le na reprodukciji že obravnavanih vsebin. Čeprav je ponovna obravnava določenih tem legitimna – še posebej ob časovni distanci ali z vidika preverjanja aktualnega stanja – je treba paziti, da raziskava ne postane zgolj razvojna (uporaba znanega na novem primeru) ali celo seminarska, kjer se učenec sicer veliko nauči, a ne odkrije nič novega (Slavinec in Repnik 2018: 42).

Mentorji se morajo zavedati tudi različnosti raziskovalcev: mnogi imajo motivacijo, a jim primanjkuje raziskovalnih izkušenj in metodološkega znanja. V takih primerih je mentor tisti, ki prevzame pobudo in učenca postopoma vključi v raziskovalni proces, kar pa je zahtevna naloga, ki terja potrpežljivost in pedagoško zavzetost:

Interes še ne zadošča, zahtevano bo še znanje ali vsaj pripravljenost na iskanje in usvajanje znanja, obilo nadarjenosti, inovativnosti in kreativnosti pa tudi določena mera marljivosti in spoštovanje pravil in časovnih rokov. Mladi so praviloma brez izkušenj glede raziskovalnega dela, prav tako bo to verjetno njihov prvi stik s strokovnim pisanjem. Zagotovo so nagnjeni k ustvarjalnosti in kreativnosti, kar naj mentor pri njih tudi v čim večji meri spodbuja (Slavinec, Repnik 2018: 43).

Vloga mentorja pri delu z mladimi raziskovalci je torej zelo odgovorna, pomembna in omogoča kvaliteten razvoj in napredek mladega raziskovalca.

3 (Jezikovno)didaktična izhodišča raziskovalne dejavnosti

3.1 Procesne metode pri pouku slovenščine kot izhodišče problematizacije pouka in aplikacije na raziskovalno dejavnost

Krajcik in Blumenfeld (2006: 318, v Vogel 2023: 4) opredeljujeta procesno učenje kot »vrsto situacijskega učenja, ki temelji na (socio)konstruktivističnih ugotovitvah, da je razumevanje učencev globlje, če ga aktivno gradijo ob delu in uporabi idej.«

Ob pogledu na osnovno eksplikacijo procesnega učenja ugotovimo, da je to proces, ki je v veliki meri danes že uporabljan – razumevanje se gradi postopoma ob uporabi idej. To je na neki način povzet proces raziskovalnega dela, ki zahteva postavitev raziskovalnega vprašanja, samo raziskovalno delo pa je grajeno natanko na teh temeljih »brainstorminga«, pridobivanja različnih idej in ubesedevanja le-teh s pomočjo strokovne literature. Pet temeljnih značilnosti, ki jih povzema Vogel (2023: 4–5), je tako mogoče aplicirati na raziskovalni proces v razredu (tabela 3).

Značilnost procesnega učenja	Aplikacija na raziskovalno dejavnost (Kako se značilnosti procesnega učenja kažejo pri raziskovalnem procesu?)
Aktivno učenje – novo znanje je povezano na podlagi predhodnih izkušenj in predznanja učencev (Vogel 2023: 4).	Predhodno znanje je pri raziskovalnem delu koristno, vendar ni nujno. Učenci morajo osvojiti osnovno razumevanje teme, da lahko gradijo teorijo, nato pa raziskovanje omogoča poglobljanje, nadgradnjo ali celo vzpostavitev znanja, če predznanja prej ni bilo.
Avtentične situacije – če so učenci postavljeni v avtentične situacije, je procesno učenje osmišljeno. Na tak način se ohranja tudi motivacija med raziskovalnim procesom (Vogel 2023: 5).	Raziskovalni proces v osnovi stremi k postavljanju v različne avtentične situacije, tudi če so te bolj teoretične narave. Pogostokrat so praktične situacije, v katerih se raziskovalci spopadejo z (eksperimentalnim) delom na terenu.
Refleksija znanja – pomembna je predvsem v razmerju do strokovne literature (Vogel 2023: 5).	Raziskovalci morajo biti sposobni kritično ovrednotiti in reflektirati znanje v primerjavi s strokovno literaturo, s katero se med raziskovalnim procesom (pogosto prvič) spopadejo.
Variantne rešitve so pogosto vezane na delo v razredu in omogočajo usklajevanje med različnimi idejami, predvsem v razmerju učitelj – učenec, učenec – učenec (Vogel 2023: 5).	To značilnost procesnega učenja lahko na raziskovalno dejavnost apliciramo v razmerju mentor – raziskovalec ali raziskovalec – raziskovalec v primeru skupinskega dela več raziskovalcev. Pomembno je, da pri raziskovalnem procesu vsi sodelujejo. Komunikacija je ključnega pomena.
Kognitivna orodja in učne tehnologije – s pomočjo tovrstnih orodij so učenci sposobni razširiti in okrepiti svoje znanje (prim. Vogel 2023: 5).	Peta značilnost procesnega učenja zajema uporabo računalniške tehnologije, ki raziskovalca spremlja od zbiranja informacij do končne podobe naloge – od iskanja virov, grafičnega prikaza in analize podatkov do oblikovanja celotnega dokumenta.

Tabela 3: Značilnosti procesnega učenja v povezavi z raziskovalno dejavnostjo

3.2 Problemski pouk slovenščine in raziskovalno delo – prek faz do rezultata

Raziskovalno delo na področju slovenskega jezika združuje problemski in projektni pouk. Izhodišče je problem, ki ga raziskujemo z različnimi metodami in nato predstavimo rešitev v obliki raziskovalne naloge. V problemskem pouku je v ospredju proces raziskovanja – oblikovanje hipotez, iskanje informacij, vrednotenje in povezovanje podatkov – ter reševanje problema v avtentični situaciji (Vogel 2023: 7). Vogel (2023: 7) kot ključne korake navaja oblikovanje problema, raziskovanje

in rešitev, pri pouku jezika pa dodaja še predstavitev ugotovitev z refleksijo, kar ustreza predstavitvi raziskovalnih rezultatov. Trškan (2015: 125) po Cenčič izpostavlja osnovne faze priprave raziskovalne naloge, ki jih je mogoče umestiti v problemsko naravnan proces učenja (tabela 4).

Faze problemskega učenja/pouka	Koraki raziskovanja (Trškan po Cenčič)	Komentar in aktualizacija na primerjavi področja slovenskega jezika
Faza I. Oblikovanje raziskovalnega problema	1. Kaj je raziskovalni problem?	Določimo raziskovalni problem (čim natančneje). Npr. <i>Tematsko področje: slovenski jezik ali književnost</i> → (zožitev): <i>slovenski jezik</i> → (zožitev): <i>Katero področje jezika? Sociolingvistika/pragmatika.</i> → <i>Tema: razumevanje emotikonov med gimnazijci.</i>
(med fazo I. in fazo II.) Pregled virov in literature lahko služi kot idejni pripomoček za oblikovanje raziskovalnega problema (od tod faza I.), še pogosteje pa sodi k procesu raziskovanja (faza II.).	2. Pregled virov in literature.	Poiščemo nekaj osnovne literature – pri tem se ozremo na pisne vire (knjižnica) in si pomagamo s spletnimi repozitoriji in viri. To je peta značilnost procesnega učenja (kognitivna orodja in učne tehnologije).
Faza II. Raziskovanje	3. Izdelava raziskovalnega načrta.	Izdelamo raziskovalni načrt – določimo raziskovalne cilje, npr. <i>Raziskati poznavanje določenih emotikonov med gimnazijci.</i> ali pa <i>Raziskati, katero terminologijo uporabljajo gimnazijci, ko poimenujejo emotikon.</i> Določimo raziskovalna vprašanja in oblikujemo hipoteze. Primer hipoteze: <i>H1: Dijaki in profesorji v medsebojni komunikaciji ne uporabljajo emotikonov.</i>
	4. Zbiranje podatkov.	Opravimo anketo na reprezentativnem vzorcu, intervjuje in na podobne načine pridobivamo podatke, s katerimi preverjamo hipoteze.
	5. Obdelava/ analiza podatkov.	Podatke opišemo, jih statistično analiziramo in grafično prikažemo navadno v grafikonih ali tabelah, včasih tudi zgolj opisno.
Faza III. (Raz)rešitev raziskovalnega problema	6. Zaključek rezultatov.	Na koncu zberemo raziskovalne rezultate in nalogo oblikujemo v celoto, napišemo povzetek in poskrbimo za oblikovno plat naloge. Pripravimo se tudi na predstavitev. Oblikovanje jasnega naslova: <i>Raba in interpretacija emotikonov med gimnazijci in profesorji: primerjava in analiza.</i>
Faza IV. Predstavitev ugotovitev z refleksijo	7. Refleksija na raziskovano	Raziskovalne izsledke predstavimo in evalviramo (reflektiramo na opravljeno raziskovalno delo).

Tabela 4: Problemski pouk in raziskovalno delo – faze oblikovanja raziskovalne naloge

Tabela 4 prikazuje faze problemskega učenja ob primeru iz avtorjeve raziskovalne naloge *Raba in interpretacija emotikonov med profesorji in gimnazijci: primerjava in analiza* (I. gimnazija v Celju, 2021, mentorica: Ana Lavbič).

Ob tem so v teoretični primerjavi s problemskim učenjem ključni predvsem korak 1, ki pripada oblikovanju raziskovalnega problema, koraki 2*–5 sodijo v proces raziskovanja, korak 6 je zaključek in končno oblikovanje raziskovalnega dela in rezultatov, tj. razrešitev problema, korak 7 pa predstavlja refleksijo na raziskovano (faza IV.).

3.3 Raziskovalna naloga kot projektno delo pri pouku slovenščine

Projektni pouk, kot ga opredeljujejo Šimec idr. (2022, v Fekonja Fonteyn, Koren 2024: 101), temelji na aktivnem pristopu učencev, raziskovanju, vlogi učitelja kot spodbujevalca ter razumevanju učenja kot procesa konstruiranja znanja. Te značilnosti so bistvene tudi za raziskovalno dejavnost. Razlika med problemskim in projektnim pristopom je v tem, da se projekt osredotoča na natančno določen problem, medtem ko problemski dopušča več možnosti. Mentorji raziskovalnega dela predvsem usmerjajo, pridobivanje znanja pa prepuščajo mladim raziskovalcem. Po Vogel (2023: 10) je v središču projektnega pouka daljši proces, katerega cilj je izdelek ali dogodek; v raziskovalni dejavnosti se to kaže v izdelavi raziskovalne naloge kot končnega rezultata.

Ker v osnovi problemsko, procesno učenje predvideva (zgolj) iskanje rešitev, projektno delo pa je usmerjeno h končnemu izdelku, je raziskovalno delo tako rezultat kombinacije (procesnih) metod problemskega učenja in projektnega dela. Učenci se spopadajo s teoretičnimi vprašanji in iskanjem odgovorov nanje, hkrati pa je cilj ves čas usmerjen v enovito celoto, ki nastane po večmesečnem trudu mladih raziskovalcev. Sploh če je projektno delo skupinsko in je pri nastanku raziskovalne naloge prisotnih več učencev, pride do izmenjave mnenj in medsebojnega sodelovanja. Storch izpostavlja pomembnost dela v skupini:

V majhnih skupinah imajo učenci veliko boljše možnosti udeležiti svoje zamisli in predstave. Možnosti, da pride do izmenjave mnenj, so večje. To po navadi vodi v večjo zavezanost posameznega učenca. Učenci se pri skupinskem delu učijo drug od drugega in boljši učenci spodbujajo slabše (Storch 1999: 307, v Fekonja Fonteyn, Koren 2024: 102).

4 Analiza mladinskega raziskovalnega dela na področju slovenščine v preteklih letih (2020 do 2024)

Navadno je v prvi krog državnega tekmovanja uvrščen višji delež nalog, predvsem pri osnovnih šolah, kjer je trend izdelave višji kakor v srednjih, nato pa se izbor zoži v drugem krogu državnega tekmovanja, tj. pri tistih, ki raziskovalne naloge državni strokovni komisiji dejansko predstavijo. Na področju slovenskega jezika ali književnosti se v drugi krog državnega tekmovanja lahko uvrsti maksimalno dvanajst nalog (6 osnovna šola, 6 srednja šola), čeprav ta kvota ni vedno izpolnjena. Delo komisij je zahtevno in odgovorno:

Komisije imajo pri izboru finalistov veliko odgovornost in zahtevno delo, saj je včasih zgolj iz pisnega izdelka težje presoditi, kolikšen delež raziskovalne naloge je plod dela mladih raziskovalcev, koliko pa je doprinesla sofisticirana raziskovalna oprema ali akademski mentorji (Slavinec, Repnik 2018: 44).

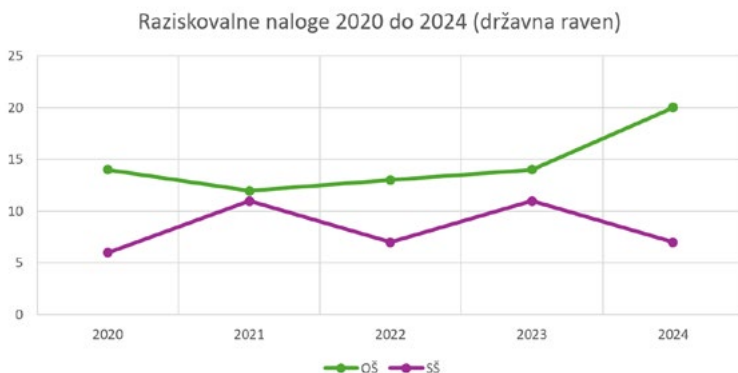
Slika 2 prikazuje gibanje števila raziskovalnih nalog na področju slovenskega jezika in književnosti med letoma 2020 in 2024. V letih 2020 in 2022 je bilo izdelanih po 20 nalog, nato pa je sledil izrazit porast – leta 2023 jih je bilo 25, leta 2024 pa že 27. Čeprav se je leta 2022 pojavilo manjše znižanje, podatki kažejo splošen trend rasti in naraščajoče zanimanje za raziskovalno delo na področju slovenistike, pri čemer pa je treba upoštevati letna nihanja.

Slika 2: Skupno število raziskovalnih nalog na področju slovenščine med letoma 2020 in 2024

Slika 3 prikazuje gibanje števila raziskovalnih nalog, uvrščenih na državno raven med letoma 2020 in 2024, ločeno za osnovne in srednje šole. Pri osnovnošolskih nalogah je povprečje 15 (14,6), z najnižjo vrednostjo leta 2021 (12) in najvišjo

leta 2024 (20). Srednješolske naloge so zastopane skromneje, v povprečju 8 (8,4); najmanj jih je bilo leta 2020 (6), največ pa v letih 2021 in 2023 (11). Podatki kažejo, da se na državno raven uvršča več osnovnošolskih kot srednješolskih nalog, vendar so prisotna letna nihanja.

Slika 3: Število raziskovalnih nalog, ki so bile uvrščene na državno tekmovanje na področju slovenščine med letoma 2020 in 2024 (skupaj 1. in 2. krog)

Mladi raziskovalci se lotevajo zelo raznolikih tem, vendar v zadnjem času prevladujejo literarnovedne naloge, medtem ko je jezikoslovnih vse manj. Na državnem tekmovanju leta 2025 je bila tako predstavljena le ena jezikoslovna naloga, vse druge so bile književne, ena pa interdisciplinarna z umetno inteligenco. Raziskovalci običajno izbirajo teme, ki jih ob podpori mentorjev lahko obravnavajo, a nekateri presenetijo z zahtevnejšimi raziskavami. Občasno se pojavijo dvomi o avtorstvu, a večinoma tekmovalci s suverenimi zagovori potrjujejo lastno delo in poznavanje teme. Komisijo vsako leto navdušujejo tudi mentorji, ki s predanostjo in vztrajnostjo spodbujajo raziskovanje; podobno kot na področju fizike (Slavinec in Repnik 2018: 44).

5 Karierni izzivi in sodelovanje z zunanjimi institucijami

Raziskovalna dejavnost je pogosto odskočna deska za kariero mladih, pri čemer se močno spodbuja zlasti povezovanje z gospodarstvom, kjer učenci ob podpori podjetij razvijajo podjetniške veščine in pridobijo materialno ter kadrovsko podporo (Slavinec in Klemenčič 2024: 28). Raziskovalna področja so raznolika, vendar se pisanje družboslovnih in humanističnih nalog bistveno razlikuje od naravoslovno-tehničnih, ki so tesneje vpete v gospodarski sistem. Naravoslovno-tehniške institucije se z mladimi pogosto povezujejo, medtem ko tega na družboslovno-humanističnem področju skorajda ni. Sodelovanje z zunanjimi mentorji in ustanovami ima številne prednosti, saj mlade navduši za stroko in jim omogoča vpogled v realno

delo, hkrati pa lahko delodajalcem odpira možnosti za prihodnje zaposlovanje raziskovalcev (Slavinec in Repnik 2018: 43). Kljub temu pa obstajajo tudi pasti tovrstnega sodelovanja, na katere morajo biti posebej pozorni mentorji.

Vseeno pa je pri tem treba biti zelo pazljiv, da raziskovalne naloge ne postanejo preveč akademske. Zunanje mentorje je treba ustrezno pripraviti na nivo znanja in ustvarjalnega potenciala učencev ali dijakov ter jih opozoriti, naj se zavedajo, da je njihova naloga mlade naučiti in jih usmerjati na poti do kasnejših raziskovalcev, sama raziskovalna naloga pa je le eden od rezultatov tega dela. Kaj hitro bi se namreč sodelovanje lahko izrodilo na način, da bi zunanji strokovnjaki pozabili na svojo nalogo mentorja, ampak bi želeli z drugimi sodelujočimi ustvariti (le) čim bolj kakovostno raziskovalno nalogo, mladi pa bi pri tem sodelovali v bolj obrobni vlogi in se tudi skoraj nič ne naučili (Slavinec, Repnik 2018: 43).

6 Zaključek

Mladinsko raziskovalno delo v okviru gibanja Znanost mladini pod okriljem ZOTKS je dragocena priložnost, ki mlade uvaja v načela strokovnega in znanstvenega pisanja ter spodbuja kreativnost, vedoželjnost in samostojno raziskovanje. Predstavlja most med šolskim kurikulumom in dodatnimi vsebinami, ki presegajo standarde pouka, ter omogoča poglobljen vpogled v področja, ki mlade posebej zanimajo. Pri tem imajo ključno vlogo mentorji, ki raziskovalce usmerjajo in jim pomagajo razvijati kompetence, pomembne tako za izobraževalno pot kot za prihodnjo kariero. Pomemben del verige predstavljajo tudi strokovne komisije, ki delo vrednotijo in ga umestijo v širši raziskovalni kontekst. S pomočjo predstavljenih jezikovno-didaktičnih metod lahko učitelji elemente raziskovalnega dela uspešno vključijo v pouk slovenščine, kjer se mladi raziskovalci najpogosteje posvečajo književnim, redkeje jezikoslovnim temam. V raziskovalni dejavnosti prevladujejo osnovnošolci, a razmerje na državnem tekmovanju zaradi pravil ostaja uravnoteženo (polovica nalog iz osnovnih in polovica iz srednjih šol, največ 12 nalog). Pomen mladinskega raziskovalnega dela je večplasten: omogoča pridobivanje raziskovalnih, analitičnih in kritičnih kompetenc ter razvija zmožnost samostojnega mišljenja. Zato je ključno, da se metode raziskovalnega in kritičnega mišljenja čim bolj dosledno vpeljujejo tudi v pouk slovenščine, kjer lahko postanejo pomemben gradnik sodobnega učnega procesa.

VIRI IN LITERATURA

- AJTNIK, Lidija, KOBAL GRUM, Darja, 2006: Dijaki, mladi raziskovalci v srednji šoli. *Knjižnica* 50/4. 81–91.
- CENČIČ, Majda, 2002: *Pisanje in predstavljanje rezultatov raziskovalnega dela: Kako se napiše in predstavi diplomsko delo (naloge) in druge vrste raziskovalnih poročil*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- FEKONJA FONTEYN, Laura, KOREN, Tatjana, 2024: Projektno naravnani pouk slovenščine: prevajalski projekti kot priložnost za pridobivanje znanja, konkretnih referenc in spodbujanje motivacije. *DiSlaw – Didaktik slavistischer Sprachen* 4/1. 100–109.
- KOZAR BALEK, Darja (ur.), 2022: *56. Srečanje mladih raziskovalcev Slovenije: Murska Sobota, 16. maj 2022*. Ljubljana: Zveza za tehnično kulturo Slovenije.
- Razpis 59. Srečanja mladih raziskovalcev Slovenije 2025. <<https://zotks.si/mladi-raziskovalci/mladi-raziskovalci/>>
- SLAVINEC, Mitja, KLEMENČIČ, Eva, 2024: *Neformalno izobraževanje fizikalnih vsebin in mladinsko raziskovalno delo: mladi raziskovalci, raziskovalni tabori in festivali*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.
- SLAVINEC, Mitja, REPNIK, Robert, 2018: Mladi raziskovalci. *Fizika v šoli* 23/2. 41–47.
- TRŠKAN, Danijela, 2015: Istraživački rad u srednjoj školi. *Povijest u nastavi*. 13/26–2. 123–137.
- VOGEL, Jerica, 2023: Procesne metode pri pouku slovenskega jezika kot prvega jezika. *Jezik in slovstvo* 68/2. 3–17.
- Zbirke ZOTKS. <<https://zbirke.zotks.si/2024/>>.

Rebeka Krasnič

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
rebeka.krasnic@student.um.si

Spolni stereotipi in seksualizacija otrok v modnih oglasih

V prispevku analiziramo spolne stereotipe in seksualizacijo otrok v modnih oglasih na družbenem omrežju Instagram. V teoretskem delu predstavimo temeljne pojme, kot sta objektivizacija in seksualizacija, ter vpliv medijev na oblikovanje in utrjevanje spolnih vlog in stereotipov. Poseben poudarek je namenjen negativnim vplivom seksualizirane reprezentacije, izpostavljen je zlasti vpliv na objektivizirano in seksualizirano samopercepcijo v dobi odrasčanja. V empiričnem delu predstavimo večkodno analizo fotografij modnih oglasov izbranih blagovnih znamk, da ugotavljamo prisotnost stereotipne reprezentacije otrok in elemente njihove seksualizacije.

1 Uvod¹

Pojav seksualizacije otrok ima posledice za otrokov razvoj, njegovo čustveno in fizično zdravje ter njegovo dožemanje spolnih vlog (Slater in Tiggemann 2016: 19), pri tem pa imajo pomembno vlogo prav družbeni mediji, in sicer zaradi interaktivnega potenciala in potenciala za konstrukcijo identitete (Starr 2015: 86). Prikazi v medijih pogosto poudarjajo lepoto in spolno privlačnost, to pa prispeva k spolni objektivizaciji in spodbuja ženske, da se dojemajo kot objekt (Guzzio idr. 2021: 62). Seksualizirane podobe imajo zlasti močan vpliv na otroke, saj je otroštvo obdobje hitrega telesnega in psihološkega razvoja, v katerem so lahko prizadeti fizično, duševno in čustveno zdravje otrok ter njihova splošna dobrobit (Llovet Rodriguez idr. 2016: 160).

Namen pričujočega prispevka je predstaviti spolne stereotipe in seksualizirane podobe otrok, kakor se uresničujejo v modnih oglasih na družbenem omrežju Instagram. Družbenosemiotski pristop k večkodni analizi, ki ga bom uporabila za analizo fotografij modnih oglasov v empiričnem delu prispevka, omogoča vpogled, katere ideje, vrednote in identitete posredujejo fotografije. S pomočjo tega modela lahko analiziramo elemente, kot so dogajališče, osebe, predmeti, dogajanje in

¹ Prispevek je nastal na podlagi seminarske naloge z naslovom Večkodna analiza modnih oglasov na Instagramu, ki je bila izdelana v okviru predmeta Uvod v kritično diskurzivno analizo pod mentorstvom izr. prof. dr. Branislave Vičar.

uporabljene perspektive, in razkrivamo načine, kako je svet konstruiran na določeni fotografiji ali v nizu fotografij. Pri tem moramo vsako posamezno fotografijo razumeti kot del uveljavljenih in splošno sprejetih vzorcev uporabe semiotskih materialov (Ledin in Machin 2018: 39). Fotografije in druge vizualne podobe namreč niso nevtralne dokumentacije resničnosti. Čeprav lahko določene podobe na prvi pogled delujejo kot neposreden prikaz oseb, glagolskih dogodkov ali dogajališč, že denotacija vključuje izbiro reprezentacije, ki vpliva na pomen fotografije. Fotografija torej ni zgolj nevtralno zajet trenutek, ampak je rezultat vrste izbire: zorni kot, bližina, osvetlitev, kasnejša obdelava in končna uredniška izbira (Machin 2007: 39–40).

Fotografija ima različne komunikacijske funkcije. Te so se skozi čas uveljavile kot kanoni rabe, ki jih zlahka prepoznamo, saj jih zaznamujejo bolj ali manj tipični vzorci semiotskih značilnosti. V vizualni teoriji je vsak tak kanon pojmovan kot specifičen način gledanja na svet, ki ga usmerjajo ideologija in razmerja moči. Ledin in Machin se podrobneje ukvarjata s tremi tipi fotografij: fotoreportažo, umetniško fotografijo in simbolno podobo (Ledin in Machin 2018: 39–40).

Družbenosemiotski metodološki okvir lahko uporabimo za analizo reprezentiranih oseb. Te so lahko individualizirane, torej prikazane kot posameznice_ki, ali kolektivizirane, tj. prikazane kot del skupine. Lahko so kategorizirane, bodisi kulturno (npr. glede na oblačila) bodisi biološko (glede na telesne značilnosti). Kadar so detajli zmanjšani (gube, sence, texture), je stopnja generičnosti fotografije večja. S fotografij lahko razbiramo tudi glagolske dogodke, in sicer prek zamrznjenih trenutkov, ki jih imenujemo indeksikalni znaki. Glagolske dogodke v grobem razvrščamo v čustvene, duševne, govorne in materialne. Vizualna bližina oseb na fotografiji simbolizira družbeno razdaljo – bolj kot je oseba oddaljena, bolj tuje in odmaknjeno deluje. Pomembna je tudi usmerjenost pogleda oseb na fotografiji, saj lahko reprezentirana oseba z gledalko_cem vzpostavlja simbolni stik. Vizualne strategije vključujejo tudi uporabo razdalje in snemalnega kota. Vertikalni zorni kot izraža razmerja moči, horizontalni pa stopnjo vključenosti gledalke_ca (Ledin in Machin 2018: 54–61; van Leeuwen 2008: 138–144).

Pomemben semiotski vir je tudi barva. V vizualni komunikaciji se lahko uporablja za povezovanje posameznih elementov vizualne podobe v koherentno celoto, ustvarjanje kontrastov, vzbujanje razpoloženj in asociacij. Njen učinek je povezan z razširjenostjo novih tehnologij in programske opreme, ki omogočajo uporabo in prilagajanje barv. Pri analizi opazujemo, kako so barvne lastnosti uporabljene na posamezni vizualni podobi oziroma skozi celoten vizualni sestav. Del semiotskega

kodiranja so tudi oblačila, saj z barvo in obliko prispevajo k ustvarjanju pomena vizualne podobe (Ledin in Machin 2018: 49–50).

2 Spolni stereotipi v oglaševanju

Spolni stereotipi so ustaljena prepričanja o lastnostih, ki naj bi jih imele osebe določenega spola. Ta prepričanja so lahko opisna, tj. prepričanja, ki opisujejo, katere lastnosti domnevno imajo osebe določenega spola, ali predpisujoča, tj. prepričanja, ki določajo lastnosti oseb določenega spola. Spolni stereotipi se nanašajo na osebnostne ali fizične značilnosti, vedenjske vzorce ali poklice (Ward in Grower: 178).

Dekleta in dečki so v oglasih pogosto prikazani v stereotipnih vlogah, pri čemer dejavnosti, v katere so vključeni, pogosto pomenijo tradicionalne spolne vloge (Pike in Jennings 2005: 85). Dejstvo, da so otroci vedno znova izpostavljeni takšnim fotografijam, prispeva k oblikovanju njihovega razumevanja spola in družbeno pričakovanih vlog, ki naj bi jih izpolnjevali (Pike in Jennings 2005: 86).

Komercialna seksualizacija v oglaševanju, še posebej v kontekstu odraščajočih deklet, je močno povezana z logiko trženja in razmerji moči v družbi. Vendramin in Šribar (2010) predstavita pojav tako imenovane »seksualne pogodbe«, po kateri dekleta svojo možnost vključevanja v družbo »plačujejo« s tem, da sprejemajo norme spolno zapeljive zunanjosti. Ta pogodba predpostavlja, da imajo dekleta nadzor nad lastno seksualnostjo, vendar se pri tem pogosto spregleda vpliv družbenih struktur, ki določajo, kaj je sprejemljivo ali zaželeno. Tak pogled lahko zamegli razumevanje, kako se spolna subjektivnost oblikuje skozi družbo, medije in oglaševanje, hkrati pa povsem prezre temeljna feministična in antropološka vprašanja o tem, kako se ženska seksualnost konstituira znotraj družbenih norm. V tej perspektivi je ženska seksualnost razumljena kot temeljna kategorija, prek katere se vzpostavlja in utrjuje spolna hierarhija. Ideja, da se dekleta predstavljajo kot spolno razpoložljiva v zameno za dostop do izobraževanja ali javne sfere, postane mogoča šele takrat, ko nekritično sprejmemo povezavo med seksualnostjo in družbenimi možnostmi žensk. Takšna perspektiva prezre realne možnosti (ali njihovo odsotnost), ki jih imajo dekleta v izobraževalnem sistemu, na trgu dela ali znotraj institucionalnih struktur (Vendramin in Šribar 2010: 105).

Spolni stereotipi v oglasih vplivajo na socializacijo spolnih vlog, na otrokovo dožemanje samega sebe in drugih ljudi. Pogosto prispevajo k oblikovanju otrokovega dožemanja vedenjskih vzorcev, povezanih s spolom, in utrjujejo stereotype glede spolnih vlog (Neto in Furnham 2005: 71).

Belknap in Leonard (1991) sta razširila znano Goffmanovo analizo spolnih stereotipov v oglasih in ugotovila, da so ženske v oglasih pogosto predstavljene kot pasivne, podrejene in čustveno odvisne. Med najpogostejšimi vizualnimi elementi je t. i. ženski dotik: ženske nežno božajo sebe ali predmete (ta vizualni element se je pojavil kar v 69 % analiziranih primerov). Avtorja poudarjata, da oglaševanje ne odraža zgolj družbenega stanja, temveč ga tudi aktivno oblikuje ter vpliva na družbene odnose in vloge. V povezavi z reprezentacijo žensk v oglasih izpostavljata štiri temeljne stereotype: (1) mesto ženske je doma, (2) ženske ne sprejemajo pomembnih odločitev, (3) ženske so odvisne od moških, in (4) moški jih dojemajo kot spolne objekte. Tudi analiza televizijskih programov kaže, da so vloge žensk v oglasih predvsem tradicionalne in podpirajo obstoječi družbeni red.

Oglasi torej pogosto utrjujejo tradicionalne spolne vloge, saj so ženske prikazane v vlogah, povezanih z negovanjem ali gospodinjstvom, moški pa v profesionalnih ali vodstvenih vlogah. Takšne reprezentacije ohranjajo stereotipne predstave o tem, kateri so družbeno sprejemljivi položaji žensk in moških. (Noor in Nowsherwan 2023: 6) Rezultati nedavne raziskave Noor in Nowsherwan (2023) potrjujejo prisotnost spolnih stereotipov na družbenih omrežjih Facebook in Instagram. Kar 44,9 % analiziranih oglasov je namreč vsebovalo stereotipne spolne reprezentacije. Raziskava je pokazala, da 56,4 % analiziranih oglasov na Facebooku in Instagramu poudarja zunanji videz. Kljub temu pa raziskava kaže, da se nekatere znamke od tovrstnih reprezentacij odmikajo (Noor in Nowsherwan 2023: 16).

Stereotipi v oglasih, namenjenih otrokom, so primerljivi z ugotovitvami raziskav oglasov za odrasle. Oglasi v otroških programih vključujejo več moških likov, pri čemer so fantje v bolj dominantnih in aktivnih vlogah. Kadar so liki prikazani v poklicnih vlogah, moški običajno opravljajo dela zunaj doma, ženske pa znotraj njega in so predstavljene kot gospodinje, matere ali žene (Neto in Furnham 2005: 72). Moški so pogosto prikazani kot neodvisni, razumni in objektivni odločevalci, ki izkazujejo strokovnost in avtoriteto, ženske pa kot odvisne od drugih in manj razumne potrošnice, katerih mesto je predvsem doma (Rak in McMullen 1987: 26). Pogosteje so prikazane kot uporabnice izdelkov, v odvisnih vlogah, doma in v povezavi z izdelki za dom ali igračami (Valtorta idr. 2020: 1627). Primerjava izpostavljenosti teles žensk in moških je pokazala, da je izpostavljenost ženskih teles štirikrat pogostejša (Stankiewicz in Rosselli 2008: 582).

Raziskave potrjujejo povezavo med izpostavljenostjo spolnim stereotipom na fotografijah in tem, kako otroci dojemajo spolne vloge. To pomeni, da otroci prepoznajo spolne reprezentacije v oglasih in se na podlagi tega naučijo, kaj je »primerno« vedenje za določen spol (Pike in Jennings 2005: 84).

Raziskava Furnham in Mak (1999) kaže, da so ženske v televizijskih oglasih le redko vključene v govorne glagolske dogodke, medtem ko med podobami moških prevladujejo glasovni pripovedovalci (v 66–78 % analiziranih oglasov). Ta nesorazmerna predstavitev nakazuje spolno objektivizacijo, kjer je pri ženski ključnega pomena videz, medtem ko so moški tisti, ki posredujejo avtoritativne informacije. Podoben pojav lahko opazimo tudi v modnih oglasih, kjer so ženske in otroci pogosto predstavljeni kot vizualni objekti, kar vodi v spolne stereotipe in objektivizacijo (Furnham in Mak 1999: 419).

3 Vpliv (družbenih) medijev na stereotipe

Družbena pričakovanja o vedenjskih vzorcih posameznikov je mogoče razbrati iz različnih virov, eden od družbeno najvplivnejših so množični mediji (Belknap in Leonard 1991: 104). Oglaševanje je vseprisotna vrsta medija, ki ji ljudje pogosto zavestno ne namenjajo velike pozornosti, posledično pa oglasnih sporočil ne preizprašujejo (Stankiewicz in Rosselli 2008: 579). Seksualizirane podobe deklic v modnih oglasih imajo številne negativne posledice za telesno, duševno in čustveno zdravje. Ponotranjenje seksualiziranih sporočil škoduje dožemanju lastne telesne podobe; raziskave so namreč pokazale, da si deklice želijo vitkega telesa že pri šestih letih (Slater in Tiggemann 2016: 20). Deklice v seksualiziranih oglasih so prikazane kot pasivne in dostopne, kar lahko, kot izpostavlja Merskin, spodbuja tudi pedofilske fantazije (Merskin 2004: 123).

Otroci so postali pomembna ciljna skupina oglaševalcev, saj v zahodni družbi veljajo za središče potrošniške kulture. Meje med otroško in odraslo potrošniško kulturo so postale skoraj neločljive, otroška kultura je namreč zrcalo odraslih potrošniških navad (Yildirim in Milla 2019: 26).

Razumevanje vpliva medijske vsebine je glavni cilj raziskav množične komunikacije. Za razumevanje, kako mediji z vplivom na oblikovanje in ohranjanje spolnih konstruktov usmerjajo socializacijo, sta posebej koristni teorija kultivacije in teorija socialnega učenja. Gerbner idr. (2002: 47) trdijo, da bodo tisti, ki preživijo več časa v svetu televizije, svet okoli sebe dojemali skozi podobe, vrednote in ideologije, ki se pojavljajo na televiziji. Po teoriji socialnega učenja se torej učenje lahko doseže ne le z neposredno izkušnjo, temveč tudi posredno, tj. z opazovanjem različnih modelov (Pike in Jennings 2005: 83–84).

Upodabljanje žensk kot spolnih objektov torej utrjuje predstavo, da je podrejenost zaželena lastnost žensk (Stankiewicz in Rosselli 2008: 581). V zadnjem desetletju

se je osredotočenost z mladostnikov premaknila na otroke, seksualizirane podobe pa se širijo tudi po družbenih medijih (Llovet Rodriguez idr. 2016: 158).

Družbeni mediji predstavljajo širok nabor novih spletnih komunikacijskih kanalov, ki ljudem po vsem svetu omogočajo, da medsebojno komunicirajo ter si izmenjujejo informacije (npr. o izdelkih in blagovnih znamkah). Njihova posebna značilnost je, da so personalizirani in jih ustvarjajo uporabnice_ki, ki imajo večji nadzor nad uporabo in ustvarjanjem vsebin. Potrošnice_ki osebe, ki ustvarjajo vsebino na družbenih omrežjih, dojemajo kot mnenjske vodje, tudi če jih sicer osebno ne poznajo (Mir in Zaheer 2012: 1–4).

Družbena omrežja so postala sestavni del vsakdanjega življenja uporabnic_kov svetovnega spleta. Zaradi rastoče priljubljenosti družbenih medijev (trenutno jih uporablja približno četrtina svetovne populacije) so oglaševalci začeli na to področje usmerjati tudi večji delež svojih proračunov (Knoll 2016: 266).

4 Spolni stereotipi in seksualizacija na družbenem omrežju Instagram

Seksualizacija žensk spodbuja dojemanje lastnega telesa kot objekta, torej samo-objektivizacijo; posledica tega je nezadovoljstvo z lastnim telesom in ponotranjenje ideala vitkega telesa. Primerjanje z drugimi ter izpostavljanje telesnega videza sta v ospredju predvsem na platformah, osredotočenih na vizualne vsebine, primere seksualizacije in objektivizacije pa lahko, razen na vizualnih podobah, najdemo tudi v komentarjih na družbenih omrežjih (Guzzio idr. 2021: 63–64).

Raziskava Guizzo, Canale in Fasoli (2021) je pokazala, da je seksualizacija na Instagramu vpliven dejavnik, ki presega reprezentacijo vitkega telesa in telesne privlačnosti. Avtorice_ji ugotavljajo, da lahko ogled seksualiziranih vrstnic na Instagramu negativno vpliva na telesno samopodobo uporabnic. Prav tako je bila ugotovljena povezava med nagnjenostjo k odvisniški uporabi Instagrama in višjimi nameni za estetske posege. Višja kot je bila nagnjenost k odvisnosti od uporabe Instagrama, pogostejše so udeleženke izražale namero glede estetskih posegov, in sicer tako po ogledu seksualiziranih fotografij z nevtralnimi komentarji kot tudi po ogledu neseksualiziranih fotografij z objektivizirajočimi komentarji (Guizzo idr. 2021: 66–67). Raziskava je poleg vpliva na telesno samopodobo opozorila tudi na širše posledice seksualizacije v digitalnih okoljih. Ugotovljeno je bilo, da ima že relativno zmerna (družbeno sprejemljiva) seksualizacija uporabnic na Instagramu negativne učinke na telesno samopodobo, kar pomeni, da nevarnosti ne predstavljajo le ekstremne oblike hiperseksualizacije, temveč tudi subtilnejše oblike tovrstne vizualne reprezentacije. Udeleženke raziskave so po ogledu seksualiziranih fotografij poročale o večjem

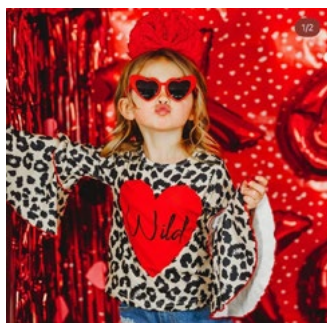
telesnem nezadovoljstvu, in sicer ne glede na vsebino komentarjev, kar potrjuje, da vizualne reprezentacije močno prispevajo k ponotranjenju idealov privlačnosti ter krepijo prakse objektivizacije v spletnih okoljih (Guizzo idr. 2021: 66).

Teorija družbenih vlog predpostavlja, da oglaševanje na družbenih omrežjih krepi tradicionalne spolne stereotipe. Družbena omrežja delujejo kot ogledalo in hkrati oblikovalci družbenih norm. Oglasi, ki ohranjajo tradicionalne spolne stereotipe, prispevajo k njihovem nadaljnjemu utrjevanju in reprodukciji. Po drugi strani pa so lahko družbena omrežja tista, ki te stereotipe izzivajo in prikazujejo raznovrstne spolne reprezentacije; v tem je njihov potencial za spodbujanje razprave o enakopravnosti spolov (Noor in Nowsherwan 2023: 3).

Noor in Nowsherwan (2023) ugotavljata, da so spolni stereotipi na Instagramu prisotni in globoko zakoreninjeni. Njuna raziskava je pokazala, da oglasi utrjujejo tradicionalne vloge, kar omejuje tako ženske kot moške. Objektivizacija žensk utrjuje norme, ki oblikujejo dojemanje spolov in vplivajo na družbene odnose. Ti trendi poudarjajo nujno potrebo po zavestni spremembi oglaševalk_cev. Raziskava (Noor in Nowsherwan 2023: 17–18) je namreč pokazala visok (44,9-%) delež negativnih upodobitev, tj. upodobitev, ki objektivizirajo ženske, utrjujejo tradicionalne vloge spolov, izključujejo raznolike spolne identitete, prikazujejo nasilje ter vključujejo negativne komentarje ali vizualne elemente, ki zasmehujejo posameznice_ke.

5 Analiza

Prva analizirana fotografija (slika 1) je del oglaševalske kampanje podjetja *Mia Belle Girls*, ki se ukvarja s prodajo otroških oblačil. Svoje kose oblačil oglašujejo s pomočjo fotografij otroških modelov. S pomočjo prikazane fotografije se oglašujejo majica, sončna očala in sponka za lase. Fotografija je bila objavljena na družbenem omrežju Instagram 30. januarja 2023.

Slika 1: Oglas za Mia Belle Girls

Vir: https://www.instagram.com/p/CoBa_3ZOLq5/?img_index=1

Deklica na oglasni fotografiji je posneta v bližnjem planu, kar omogoča identifikacijo in natančno prepoznavanje obraznih izrazov, kot so našobljene ustnice. Upodobljena je generično, kot tip otroške manekenke. Ozadje, na katerem so vidni rdeči baloni, je rahlo zabrisano, podoba deklice pa je izostrena. Natančno lahko vidimo vzorec na majici, prste, sončna očala ter sponko za lase. Medtem ko je v ozadju nekaj sence, je deklica dobro osvetljena.

Na fotografiji izrazito prevladuje rdeča barva (v različnih odtenkih), ki konotira zapeljivost, Barva je nasičena, še posebej na majici, kar ustvarja občutek lahkonosti. Na majici je leopardji vzorec in srce z napisom »Wild«, kar konotira drznost. V kombinaciji z nasičeno rdečo barvo in našobljenimi ustnicami ustvarja seksualizirano podobo deklice. Rdečo barvo in našobljene ustnice namreč povezujemo z erotiko, zapeljevanjem in odraslostjo. K temu prispeva tudi leopardji vzorec, ki je v modni industriji povezan z erotizirano žensko. Tudi drža telesa deklice se pogosto uporablja v oglaševanju odraslih žensk, zlasti v modni industriji in popularnih medijskih reprezentacijah. Kombinacija vseh navedenih semiotskih virov sproža seksualizirane asociacije in s tem izpostavlja otroka seksualizirani medijski reprezentaciji.

Druga analizirana fotografije (slika 2) je del oglaševalske kampanje podjetja *Daisy Kids*, ki se prav tako ukvarja s prodajo otroških oblačil. Otroški model na fotografiji oglašuje obleko, torbico in sponko za lase. Fotografija je bila objavljena 22. januarja 2024 na družbenem omrežju Instagram.

Slika 2: Oglas za Daisy Kids

Vir: https://www.instagram.com/p/C2aAJcTtXhb/?img_index=2

Deklica je upodobljena generično in to jo umešča v družbeni tip otroških manekenk. Fotografija je posneta v srednjem planu, kar omogoča, da deklico vidimo od glave do peta. Ozadje je zabrisano, a prepoznamo salonsko okolje in klavir v njem. Deklica

je v ospredju – stoji pred klavirjem. Na fotografiji prevladuje barva šampanjca. V odtenkih te barve so tudi dekličina obleka, vlečka, torbica, ki jo drži v levi roki, in sponka s pentljo. Barva teh elementov v kombinaciji s prostorom ustvarja vtis prestiža in razkošja. Pogled deklice je usmerjen neposredno v gledalstvo. Deklica je naličena, z desno roko drži pas vlečke, z levo roko pa se dotika kodrov las, kar dodatno izpostavlja bujno pričesko. Obute ima srebrne sandale z visoko peto, ki v kombinaciji z drugimi elementi ustvarjajo videz zapeljivosti. Obleka, ki jo nosi deklica, je izrazito oprijeta, bleščeča in spominja na večerno toaleto, značilno za odrasle ženske. Dolga vlečka, svetleča torbica in naglavna sponka za lase z velikim cvetom prispevajo k estetiki glamurja, ki je značilen za odrasle ženske v modni industriji. Dekličin obraz je naličen, kar je v oglaševanju otrok pogosto povezano z adultifikacijo. Čevlji s peto so dodaten pokazatelj prevzema vizualnih kod odrasle ženstvenosti. Vse to ustvarja konotacije modnega sveta odraslih žensk, obenem pa je telo otroka uporabljeno kot nosilec teh pomenov.

Na fotografiji so prisotni številni elementi seksualizacije. Deklica nosi svetlečo obleko oprijetega kroja, ki poudarja obline njenega telesa. Prsi so nagnjene naprej, stegna so gola, desno koleno je rahlo pomaknjeno naprej, kar prispeva k seksualiziranemu videzu. Dekličin obraz je vidno naličen, kar je tipično za reprezentacijo odraslih žensk in tako prispeva k učinku adultifikacije. Tudi sandali z visoko peto, bujna pričeska in prsti v kodru las ustvarjajo videz zapeljivosti. Vsi omenjeni elementi ustvarjajo seksualizirano podobo deklice in pri tem posnemajo značilnosti seksualiziranih in objektiviziranih medijskih podob ženskih teles.

6 Sklep

Analiza oglasnih fotografij otroških oblačil na družbenem omrežju Instagram je pokazala, da so reprezentacije deklic prežete z elementi seksualizacije in adultifikacije. Vizualne strategije, uporabljene pri reprezentaciji deklic, imajo torej tudi ideološko funkcijo, saj utrjujejo normativne predstave o ženskosti, ki so povezane s senzualnostjo in zapeljivostjo, deklice pa izpostavljajo t. i. moškemu pogledu. Podobi deklic na fotografijah sta seksualizirani z elementi, kot so naličen obraz s poudarjenimi ustnicami, obrazni izrazi (npr. našobljene ustnice), raba nasičenih barv, drža telesa (npr. pomik prsi in enega kolena rahlo naprej), kretnje rok (npr. konice prstov v pramenih las) in (zapeljiv) pogled, usmerjen neposredno v gledalstvo. Modne znamke torej uporabljajo deklice za promocijo modnih izdelkov, s tem pa njihova telesa v najzgodnejši dobi izpostavljajo seksualni objektivizaciji, kar lahko vodi v normalizacijo seksualiziranih podob otrok. Zavedanje tovrstnih reprezentacij in njihova kritična obravnava sta ključnega pomena za razumevanje

vplivov vizualne komunikacije, še posebej v (spletnih) medijih, ki močno vplivajo na oblikovanje vrednot v zgodnjem otroštvu. Reprezentacija spolno zaznamovanih otroških teles v (spletnih) modnih oglasih otroke izpostavlja seksualiziranim podobam, obenem pa vpliva na dojemanje spola v performativnih okvirih.

VIRI IN LITERATURA

- BELKNAP, Penny, WILBERT M., Leonard II, 1991: A conceptual replication and extension of erving goffman's study of gender advertisements. *Sex Roles* 25. 103–118.
- FASOLI, Fabio, idr., 2017: Shades of Sexualization: When Sexualization Becomes Sexual Objectification. *Sex Roles* 78. 338–351.
- FURNHAM, Adrian, MAK, Twiggy, 1999: Sex-Role Stereotyping in Television Commercials: A Review and Comparison of Fourteen Studies Done on Five Continents Over 25 Years. *Sex Roles* 41. 413–437.
- GERBNER, George, idr., 2002: Growing up with television: Cultivation processes. Jennings Bryant, Dolf Zillmann (ur.): *Media effects: Advances in theory and research*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. 43–68.
- GUIZZO, Francesca, CANALE, Natale, FASOLI, Fabio, 2021: Instagram Sexualization: When posts make you feel dissatisfied and wanting to change your body. *Body Image* 39. 62–67.
- Instagram. *Daisy Kids*. <https://www.instagram.com/p/C2aAJcTtXhb/?img_index=2>.
- Instagram. *Mia Belle Girls*. <https://www.instagram.com/p/CoBa_3ZOLq5/?img_index=1>.
- KNOLL, Johannes 2016: Advertising in social media: a review of empirical evidence. *International Journal of Advertising* 35/2. 266–300.
- LEDIN, Per, MACHIN, David, 2018: *Doing Visual Analysis: From Theory to Practice*. London: Sage.
- LLOVET RODRIGUEZ, Carmen, DIAZ-BUSTAMANTE VENTISCA, Monica, PATINO ALVES, Beatriz, 2016: The sexualization of children through advertising fashion brands and media. *Prisma Social* 1. 156–189.
- MACHIN, David, 2007: *Introduction to Multimodal Analysis*. London: Hodder Arnold.
- MACHIN, David, MAYR, Andrea, 2021: *How to do critical discourse analysis: A multimodal introduction*. London: Sage.
- MIR, Imran, ZAHEER, Arshad, 2012: Verification of social impact theory claims in social media context. *The Journal of Internet Banking and Commerce* 17/1. 1–15.
- MERSKIN, Debra, 2014: Reviving Lolita? A Media Literacy Examination of Sexual Portrayals of Girls in Fashion Advertising. *American Behavioral Scientist* 48/1. 119–129.
- NETO, Felix, FURNHAM, Adrian, 2005: Gender-Role Portrayals in Children's Television Advertisements. *International Journal of Adolescence and Youth* 12. 69–90.
- NOOR, Ambreen, NOWSHERWAN, Rida, 2023: Representation of Gender Stereotypes in Advertisements: A Content Analysis of Facebook and Instagram Advertisements. *Multimedia Review* 6/1. 1–23.

- PIKE, Jennifer J., JENNINGS, Nancy A., 2005: The Effects of Commercials on Children's Perceptions of Gender Appropriate Toy Use. *Sex Roles* 52. 83–91.
- RAK, Diana S., McMULLEN, Linda, 1987: Sex-role stereotyping in television commercials: A verbal response mode and content analysis. *Canadian Journal of Behavioural Science* 19/1. 25–39.
- SLATER, Amy, TIGGEMANN, Marika, 2016: Little girls in a grown up world: Exposure to sexualized media, internalization of sexualization messages, and body image in 6-9 year-old girls. *Body Image* 18. 19–22.
- STANKIEWICZ, Julie M., ROSSELLI, Francine, 2008: Women as Sex Objects and Victims in Print Advertisements. *Sex Roles* 58. 579–589.
- STARR, Christine, 2015: An Objective look at Early Sexualization and the Media. *Sex Roles* 72. 85–87.
- TOLMAN, Deborah L., 2002: *Dilemmas of Desire: Teenage Girls Talk about Sexuality*. Cambridge: Harvard University Press.
- VALTORTA, Roberta Rosa, idr. 2023: Gender Stereotypes and Sexualization in Italian Children's Television Advertisements. *Sexuality & Culture* 27. 1625–1645.
- VAN LEEUWEN, Theo, 2008: *Discourse and Practice: New Tools for Critical Analysis*. New York: Oxford University Press.
- VENDRAMIN, Valerija, ŠRIBAR, Renata, 2010: *Spol, seksualnost in nasilje skozi nove medije*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <<https://www.pei.si/ISBN/978-961-270-037-9.pdf>>.
- WARD, Laura M., GROWER, Peter, 2020: Media and the Development of Gender Role Stereotypes. *Annual Review of Developmental Psychology* 2. 177–199.
- YILDIRIM, Tarik Emre, MILLA, Asli, 2019: A Critical Evaluation of the Effects of Advertisements Targeted to Children. Joan C. Chrisler, Donald R. McCreary (ur.): *Smart Technologies and Innovation for a Sustainable Future*. 21–27.

Jezik in književnost v kontekstu sodobnih tehnologij

Peter Holozan

Amebis, d. o. o., Kamnik
peter.holozan@amebis.si

Ali so veliki jezikovni modeli vse, kar potrebujemo?

Ob velikem napredku velikih jezikovnih modelov (VJM) se poraja vprašanje, ali je smiselno še razvijati druge jezikovne tehnologije ali pa lahko vse nadomestimo z VJM. Prispevek opisuje nekaj poskusov uporabe VJM namesto tradicionalnih jezikovnih tehnologij (npr. za lematizacijo, strojno prevajanje, onaglaševanje), bolj podrobno pa se ukvarja z lektoriranjem slovenščine s pomočjo VJM in s tem, kako izboljšati rezultat VJM pri tem.

1 Veliki jezikovni modeli

Zadnji razcvet umetne inteligence (UI) se je začel s predstavitvijo VJM ChatGPT 3.5. Temu so hitro sledila še druga podjetja s svojimi modeli (Vintar 2023).

2 Preizkus VJM na slovenskih jezikovnih tehnologijah

Zanimalo me je, koliko so VJM uporabni za različne realne probleme, ki jih za slovenščino rešujemo z različnimi jezikovnimi modeli. Pri tem ne gre za sistematičen preizkus posameznih področij, ampak le za posamične preizkuse.

Izbral sem pet področij: lematizacijo, onaglaševanje, prevajanje, leksikografijo (sestavljanje slovarskega sestavka) in lektoriranje. Za testiranje sem uporabljal naslednje VJM: ChatGPT-4o¹, DeepSeek-R² in slovenski GaMS-9B-Instruct³ (ta je šele v delovni verziji in je tudi precej manjši od drugih dveh, je pa po drugi strani prilagojen posebej za slovenščino).

2.1 Lematizacija

Kratek test je pokazal, da so VJM (z izjemo GaMS-a, ki pa je še v začetni fazi) pri tej nalogi precej primerljivi s klasičnimi lematizatorji. Drugo vprašanje pa je, ali

1 <<https://platform.openai.com>>.

2 <<https://chat.deepseek.com>>.

3 <<https://povejmo.si/klepet>>.

jih je res smiselno uporabljati v ta namen, saj so računsko precej zahtevnejši od klasičnih metod, tako da bi bila uporaba smiselna šele, če bi bili njihovi rezultati boljši od klasičnih metod.

2.2 Onaglaševanje

Kot drugo nalogo sem si izbral onaglaševanje, torej postavljanje naglasov v besedilo. Pokazalo se je, da noben VJM ne onaglaša dobro.

2.3 Prevajanje

Naslednja naloga, na kateri sem preizkušal VJM, je bilo prevajanje, in sicer iz slovenščine v angleščino. Pri prevajanju se je pokazalo, da to naredijo vsi VJM brez težav. Podrobnejša ocena bi zahtevala veliko obsežnejše testiranje.

2.4 Sestavljanje slovarskega sestavka

Zanimalo me je, ali bi bili VJM lahko leksikografi, na primer za sestavljanje slovarskih sestavkov. Pravzaprav rezultati VJM niso slabi. Največja težava je, da so primeri videti izmišljeni (*Narava govori v jeziku fraktalov*), tako da lahko upravičeno dvomimo o zanesljivosti preostale vsebine.

2.5 Lektoriranje

Zadnje področje preizkušanja je bilo lektoriranje. Za prvi preizkus sem uporabil naslednji primer: *Spet si je nalil vino na katerega je že lepo navadil. »Ne smem pozabiti kupiti to vino, ko bom naslednji tam.« je pomislil.*

Najprej sem preizkusil dva programa, namenjena lektoriranju, in sicer Loris⁴ in Besano.

Loris je vrnil naslednji rezultat: *Spet si je nalil vino, na katerega je še lepo navadil. »Ne smem pozabiti kupiti to vino, ko bom naslednji tam.« je pomislil.* Loris ni bil uspešen, popravil je le »že« v »še«, kar pa je narobe (v resnici manjka v stavku »se«).

Besana je besedilo popravila takole: *Spet si je nalil vino, na katero je že lepo navadil. »Ne smem pozabiti kupiti tega vina, ko bom naslednji tam.« je pomislil.*

4 <<https://www.jeziknaklik.it/loris/>>.

Besana je popravila »katerega« v »katero« in »to« v »tega«, spregledala pa je manjkajoči »se« in zatipek »naslednji« v »naslednjič« ter piko namesto vejice v premem govoru.

ChatGPT je vrnil odgovor: *Besedilo po lekturi bi izgledalo tako: „Spet si je nalil vino, na katerega se je že lepo navadil. Ne smem pozabiti kupiti to vino, ko bom naslednjič tam,“ je pomislil.*

ChatGPT je dodal pozabljeni »se«, popravil »naslednji« v »naslednjič« in popravil piko na zaključku premega govora v vejico. Spregledal pa je »katerega« in pa »to«. Zanimivo je, da je rezultat ravno komplementaren z rezultatom Besane.

DeepSeek je odgovoril: *Spet si je nalil vino, na katerega se je že lepo navadil. »Ne smem pozabiti kupiti tega vina, ko bom naslednjič tam,« si je rekel.*

Tudi DeepSeek je dodal »se«, popravil »naslednji« v »naslednjič«, piko v vejico in dodatno še »to« v »tega«, spregledal je le »katerega«.

GaMS je vrnil: *Spet si je nalil vino, na katerega je že lepo navadil. »Ne smem pozabiti kupiti tega vina, ko bom naslednjič tam,« je pomislil.*

GaMS je popravil »to« v »tega«, »naslednji« v »naslednjič« in piko v vejico, spregledal pa je manjkajoči »se« in »katerega«.

3 Sklep

VJM lahko konkurirajo klasičnim jezikovnim tehnologijam, še posebej je to res pri prevajanju in lematizaciji (vendar zahtevajo VJM veliko več računske moči od klasičnih tehnologij – po drugi strani nam jih pa ni treba posebej razvijati, sestaviti moramo le poziv).

Veliko slabši so pri onaglaševanju, ker ni presenetljivo, saj se tega iz besedil niso mogli naučiti. Pri sestavljanju slovarskih sestavkov so na prvi pogled uspešni, vendar si hitro preveč izmislijo. Zanimiva uporaba je lektoriranje, pri čemer lahko odkrijejo zelo skrite napake, težava pa je, da naredijo zelo veliko lažnih popravkov.

VIRI IN LITERATURA

VINTAR, Špela, 2023: Jezik in umetna inteligenca : kam nas vodijo veliki jezikovni modeli. Jerca Vogel (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in digitalni svet(ovi)*. 59. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. 21–28.

Mija Michelizza

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

mija.michelizza@zrc-sazu.si

Vpliv digitalne revolucije na nastajanje in rabo jezikovnih priročnikov za slovenščino¹

V prispevku predstavimo širši okvir nastajanja slovarjev za slovenščino v obdobju digitalne revolucije in s pomočjo rezultatov najnovejše jezikovnopolitične ankete *Slovenščina danes* ugotavljamo, kako jezikovni uporabniki iščejo jezikovne informacije. Osredotočamo se na razmerje med rabo tiskanih in digitalnih slovarjev ter ugotavljamo vlogo nespecializiranih orodij za jezikovne poizvedbe.

1 Uvod

Digitalna revolucija je močno vplivala na večino področij človekovega delovanja in tudi področje jezikovnih priročnikov ni bilo izvzeto. Prve tehnološke spremembe so se v ZDA začele dogajati po letu 1969 z iznajdbo interneta, leta 1971 smo dobili osebni računalnik in elektronsko pošto. Konec 80. let prejšnjega stoletja je nastal svetovni splet, leta 1991 prvič dobimo internet tudi v Sloveniji (Michelizza 2025: 58).

2 Jezikovni priročniki za slovenščino - od analogne k digitalni obliki

Opisano obdobje sovpada z izhajanjem prve izdaje *SSKJ* v petih knjigah (1970–1991), ki je nastajala povsem analogno, a bila prvič že leta 1997 prenesena v digitalno obliko – najprej na diskete, leto kasneje pa še na CD-je (Dobrovoljc 2017). Slovski del *Slovenskega pravopisa 2001* nastane s pomočjo posebnega urejevalnika besedil Eva avtorja Primoža Jakopina. Slovar je leta 2003 izšel na CD-ju, kasneje je bil omogočen dostop tudi prek spleta (portali BOS, Termania, Fran). Poseben izziv je leta 2006 predstavljala retrodigitalizacija *Slovensko-nemškega slovarja* Maksa Pleteršnika (1894/95), kjer je bilo poskrbljeno še za prepis nemškega besedila iz gotice v latinico (ibid.). Vsi novejši slovarji pa večinoma nastajajo s pomočjo elektronskih besedilnih korpusov, specializiranih orodij za

¹ Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARIS, in projekta V6-2339, ki ga financirata ARIS in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

jezikoslovno analizo, naprednejših slovaropisnih programov, mnogi vsaj deloma tudi z rabo velikih jezikovnih modelov (VJM) in z mislijo na uporabo v digitalni obliki.

3 Jezikovne poizvedbe v tiskanih in digitalnih slovarjih

Najnovejša raziskava, katere namen je celostno raziskati potrebe jezikovne skupnosti v Republiki Sloveniji (anketa *Slovenščina danes 2025*),² je pokazala, da za jezikovne poizvedbe tiskane slovarje uporablja 18 % anketiranih. Raba je zlasti omejena na starejše jezikovne priročnike, ki jih imajo uporabniki doma, npr. razni dvojezični slovarji, slovarji tujk, enciklopedije, *Leksikon krajevnih imen*, pravopisna pravila, tudi etimološki slovar idr. Pri rabi spletnih slovarjev in specializiranih portalov je delež pričakovano višji. Prve glede na navedbe v anketi uporablja 60 %, druge pa 53 % anketiranih.

4 Jezikovne poizvedbe s pomočjo nejezikovnih orodij

Največ vprašanih pa svoje jezikovne zagate rešuje (tudi) s pomočjo spletnih iskalnikov. Kar 72 % vprašanih se poslužuje tovrstne pomoči, kar pa nikakor ni nov trend. Že leta 2009 so v raziskavi ob evalvaciji korpusa FidaPLUS anketirance povprašali tudi o rabi spletnih iskalnikov za raziskovanje jezika. Kar 88,8 % (111 od 125 vprašanih) jih je odgovorilo, da jezikovne informacije iščejo na tak način (Arhar 2009: 21). V najnovejši anketi se je pokazalo, da jezikovni uporabniki poleg spletnih iskalnikov obenem uporabljajo tudi zanesljivejše vire za preverbo informacij (zlasti portal Fran). Med najnovejšimi orodji so tudi orodja umetne inteligence oz. VJM, ki jih glede na rezultate ankete *Slovenščina danes* uporablja 16 % anketiranih. Zaenkrat gre še za razmeroma skromen delež, primerljiv z deležem rabe tiskanih slovarjev, a zagotovo pomemben indikator razvoja v prihodnje.

5 Sklep

Digitalizacija je pripomogla k pohitritvi nekaterih zamudnih slovaropisnih opravil, v mnogočem je pripomogla h konsistentnosti pri delu, pohitrilo se je pridobivanje velike količine podatkov, ki dajejo o jeziku realnejšo sliko. Obenem je z digitalno

² Raziskava poteka v okviru ciljnega raziskovalnega projekta *Druga celovita jezikovnopolitična raziskava o potrebah jezikovnih uporabnikov v RS in uporabnikov slovenščine v sosednjih državah in po svetu*, katerega vodilni partner je ZRC SAZU, sodelujeta pa tudi Pedagoški inštitut (PI) in Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI). Financirata jo Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

obliko uporabnikom olajšana dostopnost do slovarjev in drugih jezikovnih priročnikov, čeprav enostavnost uporabe spletnih iskalnikov vpliva na pogosto iskanje jezikovnih informacij tudi v manj strukturiranih virih. VJM so odprli nove dimenzije in bodo v prihodnosti zagotovo močno vplivali tako na slovaropisje kot tudi na način jezikovnega poizvedovanja.

VIRI IN LITERATURA

- ARHAR, Špela, 2009: Uporabniška evalvacija korpusa FidaPLUS: zasnova vprašalnika, prvi rezultati. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike* (Obdobja 28). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 19–26.
- DOBROVOLJC, Helena, 2017: Digitalizacija priročnikov. *Jezikovna svetovalnica*. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1468/digitalizacija-priro%C4%8Dnikov>>.
- MICHELIZZA, Mija, 2025: Odsev digitalne revolucije v enojezičnih razlagalnih slovarjih za slovenščino. *Jezikoslovni zapiski* 31/1. 55–74. <<https://doi.org/10.3986/JZ.31.1.04>>.

Mateja Jemec Tomazin

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

mateja.jemec-tomazin@zrc-sazu.si

Odprti podatki in potrebe¹

V prispevku se dotikamo vprašanja načel odprte znanosti pri novih jezikoslovnih raziskavah in objavi raziskovalnih podatkov. Mnogo stvari je dostopnih in stremimo k izboljšanju novih virov, hkrati pa se pri objavi raziskovalnih podatkov tudi v humanistiki soočamo z več vprašanji pri razvoju in izboljševanju velikih jezikovnih modelov.

1 Uvod

Slovenska skupnost odprte znanosti je bila ustanovljena leta 2022 z namenom medsebojnega povezovanja znanstvenikov, znanstvenih ustanov in tudi javne uprave ter gospodarstva v Sloveniji. Že od leta 2013 deluje Nacionalni portal odprte znanosti (openscience.si), v katerem so zbrani metapodatki in podatki o avtorjih zaključnih del in raziskovalnih publikacij, vključenih v repozitorije slovenskih univerz in drugih slovenskih digitalnih zbirk. Vsa besedila, katerih podatki so dostopni na Nacionalnem portalu odprte znanosti, so vključena v korpus znanstvenih besedil OSS², ki je nastal v okviru projekta Razvoj slovenščine v digitalnem okolju (2020 do 2023). Na delavnici o Evropskem jezikovnem podatkovnem prostoru (European Language Data Space – https://language-data-space.ec.europa.eu/events/lds-country-workshop-slovenia-2025-06-17_en) pa so bile izrečene misli, ki dajo misliti – tehnologije, razvite v tem projektu, so sredi leta 2025 že zastarele, kar pa ne velja za podatke in vire.

2 Raziskovalni podatki in sodobno slovaropisje

Temeljno načelo odprte znanosti je takojšnja in splošna dostopnost znanstvenih del. Rezultati raziskovalnih projektov in raziskovalni podatki, ki so nujno potrebni za ponovitev raziskav, v jezikoslovju npr. o naglasu, prednostnem terminu, poznavanju frazeoloških enot, morajo biti kot digitalni objekti objavljeni v zaupanja

¹ Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARIS, in projekta V6-2339, ki ga financirata ARIS in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

² Korpus je dostopen na repozitoriju CLARIN.SI <http://hdl.handle.net/11356/1774> in predstavlja največjo slovensko zbirko znanstvenih besedil, ki je integrirana tudi v konkordančnike.

vrednih repozitorijih.³ V Sloveniji ima za jezikoslovje ta status področni repozitorij CLARIN.SI, objave pa so možne na več institucionalnih repozitorijih ali npr. na mednarodnem splošnem repozitoriju Zenodo.

Katere raziskovalne podatke uporabljamo slovaropisci? Pri vseh slovarjih so to besedila, iz katerih z luščenjem izberemo kandidate za iztočnice, zato je pomembno vprašanje, katere raziskovalne podatke objaviti, vsa uporabljena besedila (pogosto ponovno), priložnostni korpus, če ga uporabimo, iskalne pogoje poizvedb, na podlagi katerih smo pridobili zadetke v konkordančnikih? Glede na smernice je pomembno, da so vsi digitalni objekti opremljeni z metapodatki, po katerih lahko takoj prepoznamo njihovo vsebino, v konkretnih situacijah pa ves čas nimamo med individualnostjo in generičnostjo svojih odločitev. Kaj je torej bolj smiselno – objaviti surove, tj. neprečiščene podatke, in večjo količino, ali raje manjše število obdelanih podatkov, ki so očiščeni, predelani in strukturirani, npr. razvrščeni, tipologizirani?

O vseh teh vprašanjih moramo razmisliti že pred začetkom raziskave in zato je treba že ob pisanju projektnega predloga za novo raziskavo pripraviti tudi *načrt ravnanja z raziskovalnimi podatki* (NRRP), v katerem je treba predvideti vse od vrste podatkov, njihovega formata, izvora, zajema, vrste in obsega metapodatkov, mesta hrambe, načina zaščite pa tudi avtorskih pravic, licenc in obsega varovanja osebnih podatkov, dostopnosti in potencialne ciljne skupine prihodnjih uporabnikov ter čas trajanja hrambe. NRRP je dokument, ki ga je treba ves čas posodabljati in dopolnjevati.

3 Zadrega in rešitve pravnih vprašanj – licence

Licence naj bi na preprost način hitro in jasno določile obseg in dovoljene rabe za prihodnje uporabnike. V raziskovalnih skupinah je pogosto prisoten pomislek, da bi zbrane podatke sicer dali na voljo, vendar pa ne bi dovolili komercialne rabe, da se ne bi s trdom raziskovalne skupine okoristili drugi. Kako lahko obrnemo pogled? Slovarji niso sami sebi namen, informacije v njih postanejo koristne, ko so zanesljive in jih drugi lahko uporabijo pri npr. prevajalskem delu, izdelavi črkovalnikov, pregledovalnikov besedil in velikih jezikovnih modelov. O licencah v raziskavah načrtno razmišljamo šele v zadnjem času, preveriti je treba, ali so določeni podatki kakor koli zaščiteni in zato njihova objava ter uporaba tretji osebi ni dovoljena. Praviloma bi morala biti odločitev o odprtosti raziskovalnih podatkov prepuščena

³ Gre za repozitorij, ki je namenjen shranjevanju, ohranjanju in dostopu do digitalnih objektov za daljše časovno obdobje ter je praviloma mednarodno certificiran ali vključen v uradne sezname.

raziskovalni skupini, je pa pogosto odločitev sprejeta na ravni (javne) raziskovalne organizacije, kar lahko odprto znanost podpira, včasih pa tudi omejuje.

4 Sklep

Leta 2023 se je začel projekt Spoznaj, katerega osnovni namen je gradnja in širjenje zavesti o prednostih odprte znanosti. Treba je odgovoriti na konkretna vprašanja, ki se pokažejo pri delu: Katere podatke objaviti na katerem mestu? Bomo imeli vse več institucionalnih repozitorijev, bodo ti repozitoriji interoperabilni in bo mogoča izmenjava podatkov? Kakšne bodo posledice, če se nekdo ne bo držal omejitev, ki jih predvideva licenca in kako to sploh ugotoviti? Umetna inteligenca brez podatkov pravzaprav ne more veliko, ljudje pa danes brez pomoči umetne inteligence lahko naredimo precej malo.

VIRI IN LITERATURA

- BEZGET, Jan, BREZOVNIK, Janez, BOROVIČ, Mladen, FERME, Marko in OJSTERŠEK, Milan, brez datuma: *Odprti metapodatki slovenske nacionalne infrastrukture odprtega dostopa* [na spletu]. Zaključena znanstvena zbirka raziskovalnih podatkov. <<http://openscience.si/OpenData.aspx>>.
- Spoznaj FAIR [Elektronski vir]: priročnik o odprti znanosti v Sloveniji. Uredila Sonja Bezjak; [avtorji besedil Sonja Bezjak ... [et al.]; avtorice slovarja Sonja Bezjak, Irena Vipavc Brvar, Mateja Jemec Tomazin.
- BOGATAJ JANČIČ, Maja, DE ANGELIS, Deborah, KATULIČ, Tihomir, BAUER, Mark, PIPAN, Laura, 2025: *Barriers and Enablers for Open Science in Copyright Law*. Zenodo. <<https://doi.org/10.5281/zenodo.15574456>>.
- BEZJAK, Sonja, 2025: *Advancing Open Science in Slovenia: The SPOZNAJ Project and Its Role in the Transformation of Research*. IASSIST 2025, Bristol, UK. Zenodo. <<https://doi.org/10.5281/zenodo.15703086>>.
- Resolucija o znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030. *Uradni list RS*, 49/22.
- Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti (ZZrID). *Uradni list RS* 186/21, 40/23, 102/24, 40/25.

Miha Javornik

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
miha.javornik@ff.uni-lj.si

Vitja Bizjak

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
vitja.bizjak@gmail.com

Perspektive umetne inteligence (UI) in digitalnega izobraževanja na področju književnosti in prevodoslovnih tehnik¹

V razpravi obravnavava didaktične prakse, ki jih ponuja UI pri poučevanju književnosti. Izpostavlja primer z univerze v ZDA, ki govori o generiranju učbenika ob pomoči tehnologije Kudu ter izpostavlja prednosti z umetno inteligenco podprte književne didaktike. Spregovoriva tudi o slovenskih izkušnjah z umetno inteligenco pri poučevanju. Opozoriva na perspektive, ki jih vnaša sodobna tehnologija za poglobljeno razumevanje književnih besedil. V drugem delu razprave preveriva aktualnost ugotovitev, do katerih sva lani prišla s člankom UI pred izzivom književnega prevoda, in konkretno preučiva napredek UI na tem področju.

Ni treba kaj dolgo razmišljati: če preberemo nekaj znanstveno kompetentnih spletnih strani,² hitro ugotovimo, da se UI (in s tem tudi vse oblike digitalnih orodij) razvija nepredstavljivo hitro – če smo bili še pred časom priča revoluciji računalnika, potem interneta, lahko zdaj govorimo o novi revoluciji, ki jo prinaša UI.

S to revolucijo prihajajo nove priložnosti za uporabo UI v izobraževanju, s tem pa nastajajo tudi izzivi. Nanje se je treba odzvati – najprej v kontekstu književne

1 Razprava je nastala ob pomoči UI, ki je ponudila nekatere smernice. V drugem delu prispevka sva UI uporabila za prevod iz ruščine.

2 Opozarja le na dva zanimiva prispevka. Prvi je z Univerze v Stanfordu, ki govori o tem, kako se spreminja in povečuje raba UI v letu 2025: <<https://hai.stanford.edu/ai-index/2025-ai-index-report>>. Drugi, izjemno provokativen video z naslovom *Software Is Changing (Again)* je nastal ob predavanju enega od direktorjev za umetno inteligenco pri Tesli, sodeloval pa je tudi pri OpenAI. Andrej Karpathy razloži, da v novi programski opremljeni veliki jezikovni modeli (v nadaljevanju: VJM) ne delujejo več sami, ampak se učijo od človeka – gre za t. i. Software 3.0, v katerem delujejo t. i. agenti. V bistvu so agenti inteligentni sistemi, ki samostojno zaznavajo, razumejo, odločajo in delujejo v okolju – pogosto s pomočjo VJM-jev in povezav z zunanjimi viri, kot so API-ji, baze podatkov ali splet. Vendar v predavanju opozarja, da samodejno delovanje agentov (UI) brez človeka (še) ni možno. Video je dostopen na <<https://www.youtube.com/watch?v=LCEmiRjPEtQ>>.

didaktike. Na tem področju lahko v prihodnosti pričakujemo še tesnejšo integracijo UI v učne načrte in metode poučevanja.³

Danes se na univerzitetni ravni že pojavljajo praktični poskusi vključitve UI in digitalnih orodij v pouk književnosti. Široko odmeven primer je primerjalni književni predmet na univerzi UCLA v ZDA, kjer so v zimskem semestru 2025 prvič uvedli predmet ob uporabi UI – učbenik, domače naloge in znanstvene viře je v celoti *generirala* umetna inteligenca. Predmet (z naslovom Comp Lit 2BW) je pokrival pregled svetovne književnosti od srednjega veka do 17. stoletja, gradivo zanj pa je ustvarila platforma Kudu–AI.⁴ Nastali so digitalni učbenik in interaktivna učna gradiva. Rečeno drugače: profesorica Zrinka Stahuljak je za Kudu naredila izbor in uporabila svoje predavateljske zapiske oz. predstavitev, UI pa je iz tega strukturirala učno gradivo. S takim pristopom je profesorica prihranila čas, saj ji ni bilo treba predstavljati dejstev in kontekstov, ki so zdaj zajeti v digitalnem učbeniku. Na predavanjih se je s študenti posvetila neposredno interpretaciji književnih besedil, s tem pa bistveno prispevala k urjenju kritičnega mišljenja (Stahuljak v Brenner 2024).⁵

Tudi asistenti so se pri predmetu namesto rutinskim razlagam posvetili študentskim pisnim izdelkom, posledično pa je to vodilo k bolj poglobljenim diskusijam. Pomemben segment tega predmeta je t. i. interaktivni pogovorni modul (KAI chatbot): študenti postavljajo prek platforme Kudu vprašanja o snovi, UI pa odgovarja izključno na podlagi virov, ki jih je predhodno naložila profesorica. Tako je zagotovljeno, da odgovori ostajajo v zaprtem sistemu virov (brez širjenja na splet). UI je postala nekakšen robotski asistent študentom, obenem pa študente motivira, da ne uporabljajo drugega *odprtega* modela, kakršen je npr. GPT.

Ta primer govori o tem, kako uvajanje UI in digitalnih orodij v izobraževanje že preoblikuje učiteljsko vlogo. Tradicionalni model, v katerem naj bi bil učitelj najprej vir znanja in razlagalec snovi, se z vpeljavo UI premika v smeri učitelj – umetna inteligenca – študent (Miao in Cukurova 2024). Na razvitih zahodnih univerzah se UI že pojavlja kot nepogrešljiv vmesnik, a vendar s pomembnim dopolnilom, ki ga je jasno opredelil UNESCO: umetna inteligenca le dopolnjuje, ne pa nadomešča učiteljeve funkcije – učitelj se torej posveča le tistim vidikom poučevanja, kjer je človeški dejavnik nepogrešljiv (npr. spodbujanje kritičnega mišljenja, etično vodenje razprave, individualno mentorstvo).

3 Čeprav se zavedava tudi slabih strani UI in mnogih etičnih dilem v zvezi z njeno uporabo, te niso predmet obravnave pričujoče razprave. Prav tako se nisva ukvarjala z uporabniško izkušnjo profesorjev in študentov.

4 Spletna stran je dostopna na <kudu.com>.

5 Za boljšo predstavbo gl. <<https://newsroom.ucla.edu/stories/comparative-literature-zrinka-stahuljak-artificial-intelligence>>.

Učiteljeva naloga je zavezujoča: zagotoviti mora kakovostne, točne in reprezentativne vire, ki jih UI uporablja pri interakciji s študenti. UNESCO je prav zato razvil tudi spisek kompetenc za učitelje na področju UI (UNESCO 2019). Tam so opredeljeni znanja, veščine in vrednote, ki jih mora v dobi UI učitelj obvladati: gre za etično zavedanje in sposobnost pedagoškega oblikovanja s pomočjo UI (Miao in Cukurova, 2024). Ker UI lahko daje vtis nezmotljive avtoritete, mora učitelj študente naučiti, kako rezultate UI orodij preverjati, ovrednotiti in po potrebi zavrniti. Učitelj je torej etični kompas in hkrati strokovnjak, ki zna in mora študenta opozarjati na *halucinacije* UI.

V Sloveniji imamo kar nekaj primerov dobre prakse na področju uporabe UI pri pouku književnosti. Zagotovo izstopa primer rabe ChatGPT pri interaktivnem delu z literarnimi liki. Eden najbolj prepoznavnih popularizatorjev UI nasploh in pri pouku književnosti Peter Mesarec (2024) opisuje, kako lahko učitelj naloži v model UI književno besedilo (npr. zbirko povesti o Kekcu), nato pa ChatGPT nastavi, da se obnaša kot lik iz zgodbe. Študentom nato zastavi nalogo, da izvedejo intervju z literarnim junakom – v pogovoru z UI, ki prevzame vlogo Kekca, sprašujejo (UI) lik o dogodkih in motivih iz knjige. S tako aktivnostjo ustvarja interaktivno literarno izkušnjo: dijaki/študenti na inovativen način raziskujejo vsebino in ozadje literarnega dela, vzpostavijo dialog z junakom ter se v igri vlog učijo poglobljeno razmišljati o prebranem besedilu. Primer kaže, da UI lahko pri pouku književnosti služi kot orodje za simulacijo literarnega sveta, kar motivira dijaka/študenta, da se aktivno vključi v razmislek o literarnem delu.

Za zdaj se v slovenskem visokošolskem pouku literature še ni pojavil tako odmeven projekt, kot je nastal na univerzi UCLA. A premiki se dogajajo. Nekateri predavatelji na slovenskih univerzah vključujejo digitalne vsebine v poučevanje: uporaba spletnih učilnic (npr. Moodle, Mentimeter, AI Teaching Assistant Pro, Grammarly ipd.), ki vključuje tudi popularne interaktivne kvize o prebranih knjigah, postaja že standard.⁶ Opažava tudi prve poskuse uporabe orodij za računalniško analizo besedil pri seminarskih nalogah študentov slovenistike in primerjalne književnosti. V magistrskih delih (npr. Burić 2016; Klinkon 2025) se pojavljajo koncepti digitalnih didaktičnih pripomočkov.

Že raziskava Tadeje Burić iz 2016 je pokazala, da lahko digitalni pripomočki pri pouku književnosti dodatno motivirajo učence, če jih učitelj smiselno vključuje s prepoznavnim ciljem. Zavod RS za šolstvo je pripravil tudi smernice za uporabo digitalne tehnologije pri pouku (Krašna in Breznik 2022). Tam je poudarjeno, da

6 Trenutno eden najbolj prepoznavnih kvizov predstavlja Kahoot! Glej: <<https://kahoot.com/>>.

mora biti raba tehnologije načrtovana tako, da nadgrajuje pedagoške procese in ne poslabšuje kakovosti pouka.⁷

Generativna UI naslednje generacije bo verjetno zmožna ustvarjati še kvalitetnejše učne pripomočke. Zagotovo bo UI pomagala pri generiranju različnih interpretativnih scenarijev literarnega dela (npr. klasična, psihoanalitična, postkolonialna interpretacija) in s tem študente spodbujala k razmisleku o večplastnosti pomenov. Prav tako bo UI pripravljala simulacije literarnozgodovinskih kontekstov – študent bo lahko povprašal UI po mnenju *Kaj bi na to temo rekel filozof Voltaire?* ali *Kako bi to zgodbo razumeli v srednjem veku?* in UI bo na podlagi obsežnih podatkov odigrala vlogo t. i. zgodovinskega bralca. Takšne možnosti bodo razširile obzorja literarnega pouka onkraj tega, kar je mogoče doseči zgolj s tiskanim učbenikom.

Pomembno smer v razvoju literarnega izobraževanja bosta predstavljali ob podpori UI tudi t. i. razširjena resničnost (AR)⁸ in navidezna resničnost (VR). Študenti bodo lahko s pomočjo VR *stopili* v zgodbo – denimo virtualno obiskali Dickensov London. UI bo v takem okolju delovala kot interaktivni vodič, odgovarjala na vprašanja in prilagajala zgodbo glede na študentove odločitve. Takšne *potopitvene*⁹ učne izkušnje bi lahko močno poglobile razumevanje literarnih del in zgodovinskih okoliščin.

Za sklep: tako kot se danes pri pouku informatike študent uči osnov algoritmov, se bo dijak/študent pri literaturi učil, kako nastanejo in delujejo VJM-ji, s tem pa tudi, kakšne so omejitve UI pri razumevanju stilističnih značilnosti – npr. metaforike ali ironije v besedilu ipd. Študenti bodo morali razviti (meta)kompetence: ne bodo le interpretirali literature, morali bodo razmisliti, kako UI interpretira literaturo in kako se to razlikuje od *človeškega* branja.

Eden izmed takih razmislekov, ki govori o tem, kako danes UI analizira oz. prevaja iz enega jezika v drug jezik, je predstavljen v naslednji konkretni analizi.

UI pred izzivom književnega prevoda: kaj se je spremenilo v enem letu?

Na vprašanje, kako se UI spopada s književnim prevajanjem, sva nedavno skušala odgovoriti s člankom *Umetna inteligenca pred izzivom književnega prevoda* (Bizjak

7 Na Univerzi v Mariboru, na Univerzi na Primorskem, Univerzi v Novi Gorici in na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani nastaja vse več magistrskih nalog, ki se posvečajo didaktičnim vidikom poučevanja književnosti ob uporabi UI. Nenazadnje igra pri tem eno osrednjih vlog Center Digitalna UL, ki z webinarji, na katerih so prisotni domači in tuji strokovnjaki, ozavešča in hkrati pogloblja razmišljanje o uporabi UI v humanistiki.

8 V bistvu gre za obogateno resničnost (AR – augmented reality), tehnologijo, ki prekriva računalniško ustvarjene slike, zvoke in druge senzorične informacije z resničnim svetom, s čimer izboljša uporabnikovo zaznavanje le-tega.

9 Gre za *potopitvene* (angl. *immersive*) občutke, ki povzročijo občutek vključenosti v drugo resničnost oz. okolje.

2024; v nadaljevanju: članek). V pričujoči razpravi povzemava le bistvene ugotovitve, podrobneje pa se zaradi bliskovitega razvoja tehnologije posvečava njihovi aktualnosti. Z drugimi besedami: zanima naju, koliko se je v približno enem letu izboljšal VJM GPT.

V članku sva GPT-ju, natančneje modelu GPT-4o, zastavila nalogo, naj v skladu s karseda znanstvenimi in metodološko neoporečnimi navodili (gl. Bizjak 2024: 218) prevede iz ruščine v slovenščino kratko zgodbo Ivana Bunina *Antonovska jabolka* (*Антоновские яблоки*). Izdelek je bil pričakovano pomanjkljiv, saj ni upošteval vidikov, ki jih je pri prevajanju literature treba upoštevati. GPT na primer ni zaznaval različnih jezikovnih plasti oz. sprememb v registru; uhajali so mu odtenki, povezani s kulturnozgodovinskim kontekstom; frazeme je prevajal dobesedno; slovnica, ki ji je sledil, je bila pod močnim vplivom ruščine. Pričakovano je bil najmanj uspešen pri prevajanju poezije. Ko sva leto zatem dala ponovno prevajati Buninov tekst najnovejši različici GPT-4.5, nisva pričakovala veliko, čeprav so razvijalci obljubljali večjo zmogljivost (OpenAI 2025: Introducing GPT-4.5).¹⁰ Pričakovano tudi GPT-4.5 ni mogel uspešno rešiti vseh vprašanj, ki jih postavlja književni prevod. Na iste načine in iz istih razlogov se je lovil v iste pasti kot pred njim GPT-4o. Edino področje, kjer sva opazila znaten napredek, je bilo zdravorazumsko sklepanje,¹¹ kar je v kontekstu splošnega razvoja UI ključnega pomena. Temu vidiku prevajanja oz. delovanja VJM-jev, tj. zdravorazumskemu sklepanju, se posvetiva v nadaljevanju analize, predstavila pa ga bova s pomočjo naslednjih primerov:¹²

<i>Antonovska jabolka</i> (I. A. Bunin 1900)	GPT-4o	GPT-4.5	Prevod (V. Bizjak 2024)
1. Но ветер не унимался. Он волновал сад, рвал непрерывно бегущую из трубы людской струю дыма и снова нагонял зловещие космы пепельных облаков.	1. A veter ni popuščal. Vznemirjal je vrt, trgala je neprekinjeno tekočo dimno cev iz služinčadi in znova prinašala zlovešče šopek pepelastih oblakov.	1. Toda veter ni ponehal. Razburjal je vrt, trgal neprekinjen trak dima iz dimnika poslopja za služinčad in znova prinašal zlovešče kosme pepelnatih oblakov.	1. Toda veter ne jenja. Ziblje drevesa v sadovnjaku, cefra dim, ki se neprestano vali iz dimnika poselske hiše, in spet lovi zlovešče kosme pepelnatih oblakov.

10 Različica GPT-4.5 je za približno 25 % točnejša od različice GPT-4o, podobno izboljšavo pa pri podjetju OpenAI beležijo tudi v zvezi s halucinacijami.

11 V kontekstu UI se *zdravorazumsko sklepanje* nanaša zlasti na probleme, povezane s semantiko in pragmatiko, ki VJM-jem – nasprotno od bolj kot ne avtomatiziranih leksikalnih in sintaktičnih nalog – zaenkrat še delajo težave. Konkretno primere podajava v nadaljevanju.

12 Povzeto po Bizjak 2024: 225.

2. Посреди привода, вращаясь на скамеечке , сидит погонщик и однотононо покрикивает на них [...]	2. Sredi pogona, sedeč na vrteči se klop i, sedi voznik in enakomerno vpije nanje, [...]	2. [...] voznik pa sedi sredi kroga na klop ci in enakomerno vzklika nanje, [...]	2. Sredi geplja se na klop ci vr ti gonjač in enolično vpije nanje.

Takole prevod različice GPT-4o komentirava v članku (Bizjak 2024: 226):

GPT napačno interpretira zapletenejše strukture, za razumevanje katerih je potrebno zdravorazumsko sklepanje. Veter seveda ne trga *dimne cevi* [dimnika] iz *služinčadi* (sic!), pač pa *dim*, ki se *vali* iz *dimnika poselske hiše*. Se vrti *klop* ali *voznik* (sic!)? [...] Poraja se vprašanje, ali jezikovni model sploh ima predstavo o stvarnosti – ali ve, kaj je dimnik in da ga veter pač ne more trgati.

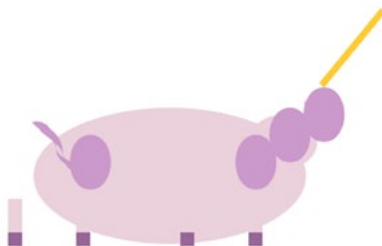
Kot vidimo, novi »model s širšim znanjem in globljim razumevanjem sveta« (Open AI 2025: Introducing GPT-4.5) težavo v celoti odpravi. Zdaj *veter trga neprekinjen trak dima, gonjač*, ki je sicer še vedno *voznik*, pa *sedi na* – seveda nepremični – *klop*ci. Lahko bi se pogovarjali, kako primerni sta rešitvi z estetskega vidika, a je za naju najpomembnejše dejstvo, da se UI vse bolje spopada z izzivom zdravorazumskega sklepanja.

Ta korak napovedujejo v znanstvenih krogih že nekaj časa. Prve znake *intelligentnosti* so VJM-ji začeli kazati konec leta 2020, ko so s povečanim, okoli 90-odstotnim uspehom (v letih 2018 in 2019 so se številke gibale med 60 in 75 %) reševali t. i. *Winograd Schema Challenge* (Kocijan idr. 2023: 40–41). V grobem gre za izziv, ki naj bi za namene preizkušanja inteligentnosti umetnih sistemov nadomestil Turingov test. Sestavlja ga nekaj manj kot tisoč parov enostavnih povedi, »ki se med seboj razlikujejo v besedi ali dveh in ki vsebujejo dvoumen element« (Levesque idr. 2012: 55). Dvoumnost je mogoče razrešiti le s pomočjo védenja o resničnem svetu, umetni sistem pa se šteje za inteligentnega, če mu to uspe skoraj 100-odstotno. Primer dvoumne povedi (prav tam): *Pokal ne gre v kovček, ker je prevelik*. Čeprav človek brez težav ugotovi, da je prevelik *pokal*, ne *kovček*, je bila ta naloga za UI še do nedavnega vse prej kot lahka.

Drugo raziskavo, ki jo za ponazoritev zdravorazumskosti jezikovnih modelov omenjava v analizi, so izpeljali Bubeck in drugi (2023: 6–8). Tehnološki preskok med različicama GPT-3.5 in GPT-4 so predstavili na primeru samoroga. Modeloma so naložili, naj narišeta to pravljjično bitje.

Slika 1: GPT 3.5
Bubeck idr. 2023: 6

Slika 2: GPT 4
Bubeck idr. 2023: 8

Če bi skico starejše različice, za katero je pojem *samorog* zgolj skupek števil v vektorskem prostoru (v zvezi s tem gl. Bizjak 2024: 217, 220–221), težko označili za kaj drugega kot čačko, je bila novejša že na pravi poti. Samoroga si je pravilno predstavljala kot (po navadi) rožnato, štirinogo bitje z enim rogom. Vendar pa so šli raziskovalci še dlje. Da bi ugotovili, ali GPT-4 zares *razume*, so kodo spremenili tako, da je samorog ostal brez roga, GPT-4 pa ga je nato uspešno vrnil na pravo mesto, s čimer je dokazal, da »lahko na podlagi jezikovnega opisa razume in manipulira kodo, kot tudi ugotavlja in generira vizualne značilnosti« (Bubeck idr.: 2023: 8). Ni se torej zavedal le tega, kaj je samorog, temveč – dobesečno – tudi tega, kje ima rep in kje glavo. Na enak način je razvozlal zgornja primera z *dimnikom* in *klopco*.

Zahvaljujoč nekaterim dejavnikom, kot je velikost jezikovnega korpusa, ki je modelom UI na voljo v slovenščini in ki (nasprotno od npr. angleškega korpusa) verjetno nikoli ne bo dovolj velik za tvorjenje naravno zvenceh besedil, s(m)o lahko književni prevajalci mirni. Tehnologija nas kljub skokovitemu napredku na

določenih področjih – za zdaj – še ne bo zamenjala; namesto da se je bojimo, jo moramo zato videti kot priložnost in koristen pripomoček pri našem delu.

VIRI IN LITERATURA

- BIZJAK, Vitja, 2024: Umetna inteligenca pred izzivom književnega prevoda. *Slavistična revija* 72/3. 215–232.
- BRENNER, Sharon, 2024: Comparative Lit Class Will Be First in Humanities Division to Use UCLA-Developed AI System. *UCLA Newsroom*. <<https://newsroom.ucla.edu/releases/comparative-lit-class-ai>>.
- BUBECK, Sébastien, CHANDRASEKARAN, Varun, ELDAN, Ronen, GEHRKE, Johannes, HORVITZ, Eric, KAMAR, Ece, LEE, Peter, TAT LEE, Yin, LI, Yuanzhi, LUNDBERG, Scott, NORI, Harsha, PALANGI, Hamid, TULIO RIBEIRO, Marco, ZHANG, Yi, 2023: Sparks of Artificial General Intelligence: Early experiments with GPT-4. *arXiv*. <<https://arxiv.org/abs/2303.12712>>.
- BURIĆ, Tanja, 2016: *Učinkovitost uporabe digitalnih didaktičnih pripomočkov pri pouku književnosti*. Magistrsko delo. Univerza na Primorskem. <<https://repozitorij.upr.si/IzpisGradiva.php?id=12681>>.
- KLINKON, Alja, 2025: *Obravnava literature s pomočjo spletnih orodij pri pouku književnosti*. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. <<https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=210186&lang=slv>>.
- KOČIAN, Vid, DAVIS, Ernest, LUKASIEWICZ, Thomas, MARCUS, Gary, MORGENSTERN, Leora, 2023: The Defeat of the Winograd Schema Challenge. *arXiv*. <<https://arxiv.org/abs/2201.02387>>.
- KRAŠNA, Primož, BREZNIK, Inge, 2022: *Digitalna tehnologija pouk razvija*. Zavod za šolstvo RS. <<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-SRU926XY>>.
- LEVESQUE, Hector, DAVIS, Ernest in MORGENSTERN, Leora, 2012: The Winograd Schema Challenge. *Proceedings of the Thirteenth International Conference on Principles of Knowledge Representation and Reasoning*. 552–561.
- LICARDO, Marta, KRANJEC, Eva, LIPOVEC, Alenka, DOLENC, Kosta, ARCET, Barbara, FLOGIE, Andrej, PLAVČAK, Darja, IVANUŠ GRMEK, Milena, BEDNJIČKI ROŠER, Barbara, SRAKA PETEK, Barbara, LAURE, Maruša, 2025: *Generativna umetna inteligenca v izobraževanju: Analiza stanja v primarnem, sekundarnem in terciarnem izobraževanju*. Univerzitetna založba UM. <<https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/950>>.
- MESAREC, Peter, 2024: *Kako uporabljati ChatGPT za učitelje*. *Umetna inteligenca v Sloveniji*. <<https://ui-slovenija.si/generativna-ui/kako-uporabljati-chat-gpt-za-ucitelje>>.
- MIAO, Fengchun, CUKUROVA, Mutlu, 2024: *AI Competency Framework for Teachers*. UNESCO. <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000391104>>.
- MIAO, Fengchun, HOLMES, Wayne, 2023: *Guidance for Generative AI in Education and Research*. UNESCO. <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693>>.
- OpenAI, 2025: *Introducing GPT-4.5*. <<https://openai.com/index/introducing-gpt-4-5/>>.
- UNESCO, 2019: *Beijing Consensus on Artificial Intelligence and Education*. <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000368303>>.

Novi učni načrti za slovenščino v osnovni šoli in gimnaziji

Marija Žveglič

Zavod Republike Slovenije za šolstvo

marija.zveglic@zrss.si

Prenovljeni učni načrt za pouk slovenščine/ književnosti v 2. in 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju osnovne šole (2025)

Prispevek obravnava prenovljeni učni načrt za pouk slovenščine/književnosti v 2. in 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju osnovne šole (UN, 2025). V prvem delu so predstavljena književno-didaktična izhodišča za pouk slovenščine v osnovni šoli, v drugem delu je v ospredju struktura književnega dela učnega načrta, tako delitev na teme kot tudi na skupine ciljev. V tretjem delu so predstavljene bistvene novosti prenovljenega književnega dela učnega načrta, v zaključku pa poudarjena vprašanja pridobivanja kvalitetnega znanja pri pouku književnosti.

1 Književnodidaktična izhodišča za pouk slovenščine v osnovni šoli

Naloge v zvezi s pripravo prenovljenega učnega načrta za pouk književnosti v 2. in 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju (2025) je prevzela Predmetna kurikularna komisija za slovenščino Zavoda RS za šolstvo, ki so jo sestavljali pedagoški svetovalci Predmetne skupine za slovenščino, univerzitetni strokovnjaki za jezikoslovje in literarno vedo, didaktiki za slovenski jezik in književnost ter osnovnošolski in srednješolski učitelji.

Podkomisija za književnost v 2. in 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju¹ (v nadaljevanju VIO) je pri prenovi izhajala iz pozitivnih izkušenj slovenske didaktike književnosti in ohranila osrednje mesto recepcijske teorije in teorije bralčevega odziva, poudarila je komunikacijski model poučevanja, dialoškost, metodo šolske interpretacije ter problemsko-ustvarjalni pouk književnosti. Razvijanje bralne zmožnosti, kulturne in medkulturne zmožnosti ter socialnih zmožnosti ostaja temeljni cilj pouka, med širšimi prednostnimi nalogami književnega pouka pa zmožnost

¹ Učni načrt za prvo vzgojno-izobraževalno obdobje je pripravila Medpredmetna kurikularna komisija za prvo vzgojno-izobraževalno obdobje (Izhodišča 2022: 20). Ključni cilj učnega načrta za 1. VIO je »ohraniti celovitost prvega vzgojno-izobraževalnega obdobja, ki omogoča učenje najmlajših učencev, tako da podpira njihov celostni razvoj, pridobivanje temeljnega znanja in visoko stopnjo povezovanja znanja ob hkratnem doseganju ciljev in standardov znanja različnih predmetov.« (Izhodišča 2022: 11.)

literarnega branja, pridobivanje funkcionalnega književnega znanja ter razvijanje bralne in književne kulture.

Tudi pri tokratni prenovi naj bo pouk književnosti organiziran tako, da bo učenec v aktivnem stiku z literaturo lahko učinkovito razvijal sposobnosti literarnega branja, pridobival uporabno literarnoteoretično in literarnozgodovinsko znanje in dojemal književnost kot pozitivno vrednoto, tudi v konkurenci s (pre)mnogimi možnostmi virtualnega sveta. Za uresničevanje te zahtevne naloge komisija za slovenščino kot osrednjo metodo predlaga književnodidaktično različico dejavnega oz. izkušnjskega učenja, t. i. metodo šolske interpretacije (Boža Krakar Vogel 2004: 78). V ospredju ostajata branje in obravnava književnih del, kar poteka v problemsko ustvarjalni interakciji učenca in učitelja.

2 Struktura prenovljenega učnega načrta za književni pouk v 2. in 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju osnovne šole

V *Izhodiščih za prenovo učnih načrtov v osnovni šoli in gimnaziji* (v nadaljevanju *Izhodišča*) (2022: 12) je določeno, da učni načrt predmeta poleg opredelitve predmeta vsebuje še dve temeljni poglavji, in sicer cilje in teme ter standarde znanja.

Načeloma je s temo sporočen vsebinski okvir ali okvir predmetno specifičnih zmožnosti, povezanih s cilji oz. skupinami ciljev (*Izhodišča* 2022: 13). Tudi učni načrt za slovenščino opredeljuje nabor tem, katerih poznavanje, razumevanje oz. razvoj se pri učencih zasleduje z doseganjem ciljev učnega načrta.

Književni del učnega načrta za slovenščino v 2. in 3. VIO (2025) skupine ciljev razvršča med štiri teme, in sicer: 1) Književnost in bralni odziv, 2) Zvrsti književnosti in predelave književnih besedil, 3) (Po)ustvarjanje ob književnih besedilih ter 4) Književnost v prostoru in času. Pri vsaki temi so v posameznem VIO opredeljene enake skupine ciljev, saj gre za vertikalno nadgrajevanje ciljev, v 3. VIO pa sta dodani novi skupini ciljev (pri 1. temi Književna perspektiva in pri 4. temi Literarnozgodovinsko znanje). Cilji skladno z *Izhodišči* (2022: 13) zajemajo tako vsebinske kot procesne cilje in se v učnem načrtu ne ločujejo, zapisani pa so v tretji osebi ednine.

Standardi znanja izhajajo iz ciljev književnega pouka in omogočajo preverjanje doseganja ciljev. So znanje, ki ga pričakujemo pri pouku slovenščine, opredeljeni pa so tudi minimalni standardi znanja. Ti predstavljajo znanje, ki ga učenec mora pokazati, če naj bo pri predmetu ocenjen vsaj z zadostno oceno (*Izhodišča* 2022: 14).

Didaktična priporočila ter priporočila za preverjanje in ocenjevanje znanja upoštevajo sodobna didaktična načela in spoznanja o značilnostih učenja vseh za pouk relevantnih strok (Izhodišča 2022: 16) – pri književnem pouku je to predvsem didaktika književnosti; učitelje pa vodijo h kakovostnemu načrtovanju, izvajanju in evalvaciji. Didaktična priporočila vsebujejo tudi priporočila za preverjanje in ocenjevanje znanja (Izhodišča 2022: 15). V prejšnjem učnem načrtu (2018) so bila didaktična priporočila sestavni del učnega načrta, v sedanjem učnem načrtu (2025) pa imajo status samostojnega dokumenta.

TEME IN SKUPINE CILJEV	
KNJIŽEVNI POUK – 2. VIO	KNJIŽEVNI POUK – 3. VIO
1. tema: KNJIŽEVNOST IN BRALNI ODZIV	1. tema: KNJIŽEVNOST IN BRALNI ODZIV
1. skupina ciljev: Književna besedila	1. skupina ciljev: Književna besedila
2. skupina ciljev: Književna oseba	2. skupina ciljev: Književna oseba
3. skupina ciljev: Književni prostor in čas	3. skupina ciljev: Književni prostor in čas
4. skupina ciljev: Dogajanje, tema, sporočilo	4. skupina ciljev: Dogajanje, motiv, tema, sporočilo in snov
5. skupina ciljev: Avtor in pripovedovalec	5. skupina ciljev: Avtor in pripovedovalec
	6. skupina ciljev: Književna perspektiva
2. tema: ZVRSTI KNJIŽEVNOSTI IN PREDELAVE KNJIŽEVNIH BESEDIL	2. tema: ZVRSTI KNJIŽEVNOSTI IN PREDELAVE KNJIŽEVNIH BESEDIL
1. skupina ciljev: Pesništvo	1. skupina ciljev: Pesništvo
2. skupina ciljev: Pripovedništvo	2. skupina ciljev: Pripovedništvo
3. skupina ciljev: Dramatika	3. skupina ciljev: Dramatika
4. skupina ciljev: Predelave književnih besedil	4. skupina ciljev: Predelave književnih besedil
3. tema: (PO)USTVARJANJE OB KNJIŽEVNIH BESEDILIH	3. tema: (PO)USTVARJANJE OB KNJIŽEVNIH BESEDILIH
1. skupina ciljev: Govorno nastopanje	1. skupina ciljev: Govorno nastopanje
2. skupina ciljev: Interpretativno branje	2. skupina ciljev: Interpretativno branje
3. skupina ciljev: Pisanje	3. skupina ciljev: Pisanje
4. tema: KNJIŽEVNOST V PROSTORU IN ČASU	4. tema: KNJIŽEVNOST V PROSTORU IN ČASU
1. skupina ciljev: Slovstvena folklor, književniki in njihova dela	1. skupina ciljev: Slovstvena folklor, književniki in njihova dela
2. skupina ciljev: Literarnoteoretično znanje	2. skupina ciljev: Literarnoteoretično znanje
	3. skupina ciljev: Literarnozgodovinsko znanje

Preglednica: Struktura književnega dela učnega načrta za predmet slovenščina v 2. in 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju (UN, 2025)

3 Novosti in poudarki v književnem delu prenovljenega učnega načrta za pouk slovenščine v 2. in 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju osnovne šole

Zakaj in čemu prenova učnega načrta?

Spremenjene učne in jezikovne okoliščine in nova dognanja v stroki – jezikovna in književnodidaktična ter ostale stroke – zahtevajo ponoven premislek pomena in vloge pouka književnosti pri pouku slovenščine.²

Književni del učnega načrta za pouk slovenščine v 2. in 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju osnovne šole je prenovljen skladno z novimi dognanji stroke (Izhodišča 2022: 16), spremenjene oz. dopolnjene so posamezne sestavine (npr. organizacijske in vsebinske spremembe, cilji in standardi so preoblikovani in združeni, vključeni so skupni cilji).

Pri načrtovanju književnega pouka na makro ravni se je treba najprej vprašati, kakšen je namen, kaj učiti, da bi ta namen oz. cilje dosegli, in katere metode so primerne, da bi te cilje učinkovito dosegli. V najširšem smislu si želimo, da bi učenci poglobili poznavanje jezika in njegovo dejavno rabo v šoli in tudi v družbi.

Katere so torej ključne novosti književnega dela prenovljenega učnega načrta (2025)?

Kaj želi podkomisija za književnost 2. in 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju v predmetnem kurikulumu posebej poudariti?

Neposredno in posredno želimo vplivati in spodbujati kakovost književnega pouka v 2. in 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju, sicer pa spodbujati večjo miselno aktivnost učencev in pridobivanje osmišljenega ter trajnejšega celostnega znanja, tudi na zahtevnejših ravneh znanja.

Ključne novosti in poudarki književnega dela prenovljenega učnega načrta (UN, 2025):

- Učenec je med poukom kompetenten posameznik, bralec, poslušalec književnih besedil, ki zna in zmore o teh književnih besedilih govoriti in tudi pisati.
- Učenec je pri opazovanju besedil lahko dejaven, saj je poudarjen razvoj njegove recepcijske zmožnosti, posebej še bralne in kulturne zmožnosti.
- Učitelj in učenec imata večjo možnost izbire književnih besedil.

² Slovenščina in pomen njene vloge v šolstvu se spreminja; je učni jezik, učni predmet pa tudi učno načelo, v javni rabi pa vpliva tudi na jezik stroke in njeno didaktiko.

- Učencu je dana možnost, da pridobi uporabno literarnovedno znanje, tj. funkcionalno znanje o literarnovednem terminu; kar pomeni, da ga pozna, razume in svoji zmožnosti primerno uporabi v novem kontekstu.
- V učnem načrtu uporabljena terminologija za šolsko rabo je poenotena, priporočana je dosledna raba.
- Vse štiri teme, tj. Književnost in bralni odziv, Zvrsti književnosti in predelave književnih besedil, (Po)ustvarjanje ob književnih besedilih in Književnost v prostoru in času, so medsebojno povezane in prepletene. Tema Književnost in bralni odziv je neke vrste okvirna tema za vse ostale teme.
- Nekateri temeljni cilji pouka književnosti in standardi znanja so prerazporejeni, ciljev in standardov znanja je manj.
- Cilji so oblikovani funkcionalno, še bolj operacionalizirani in povezani s književnim besedilom.
- Minimalni standardi znanja so opredeljeni/določeni, kjer je smiselno in mogoče (razen odnosne ravni).
- Pri pisnem tvorjenju besedil je natančneje določen način dela, predlagan je obseg, t. i. format odziva, za dvig in utrditev jezikovne zmožnosti (npr. pisanje poustvarjalnega besedila v obsegu najmanj 250 besed (7. r.), najmanj 300 besed (8. r.), najmanj 350 besed (9. r.)). Merljivi standardi opolnomočijo učitelja pri postavljanju ciljev na visoki ravni.
- Vidnejša je vertikalna povezava, nadgrajeni in dopolnjeni so cilji in standardi znanja (npr. pisanje razlagalnega besedila).
- Ključne zmožnosti in prečne spretnosti so vključene v vse teme, poudarjeno je povezovanje pouka jezika in književnosti, učenčeva samostojnost, samoiniciativnost, radovednost in ustvarjalnost.
- Učitelj sistematično vstopa v dialog z učenci in je tudi sam bralni zgled.
- Učiteljeva strokovna avtonomija je tesno povezana s kakovostnim poučevanjem in vrednotenjem znanja, učitelj pozna in upošteva različne potrebe učencev (slabše razvita bralna zmožnost – lahko branje; bolje razvita bralna zmožnost – zahtevno branje, npr. tekmovanje v znanju slovenščine za Cankarjevo priznanje idr.).

4 Dileme in nadaljnje naloge

Pomembno vprašanje, na katero mora pri (vsakokratnih) spremembah učnega načrta odgovoriti predmetna kurikularna komisija za slovenščino, je, kako oblikovati temeljni kurikularni dokument, tj. učni načrt za predmet slovenščina, da bo

kakovostno izhodišče za načrtovanje in uresničevanje kakovostnega književnega pouka ter vrednotenje znanja, hkrati pa učitelju kot profesionalcu in razmišljujočemu praktiku omogočil dovolj strokovne avtonomije.

Kakšno pa je kakovostno znanje pri pouku književnosti?

Pri strokovnem razmisleku o tem, kaj je kakovostno književno znanje, in predvsem, kako učence voditi do kakovostnega književnega znanja, se ne moremo izogniti dejstvu, da sta v psihologiji učenja in poučevanja v veljavi dve zelo različni pojmovanji kakovostnega znanja. Barica Marentič Požarnik (2011: 41), sklicujoč se na mednarodne okvire, navaja dve relativno nasprotni si paradigmi, in sicer neposredno poučevanje (t. i. transmisijski pouk) in posredno poučevanje (t. i. konstruiranje znanja). Pri tem gre tudi za razlike v pojmovanju ciljev in vsebin, vloge učitelja in učenca, predvsem pa metod in oblik dela ter načinov merjenja znanja. Marentič Požarnik (2011: 46) kot možno sintezo transmisijskega in konstruktivistično-intelaktivnega poučevanja navaja t. i. inteligenten pouk. Obe paradigmi avtorica torej vidi kot ustrezni, opozarja pa na nujnost hkratnega uveljavljanja in prepletanja vseh vidikov (ne le posameznih).

Ali sta obe paradigmi ustrezni tudi z zornega kot didaktike književnosti in nista v koliziji z izhodišči didaktike književnosti, kakor jih opredeljujejo Boža Krakar Vogel, Igor Saksida, Alenka Žbogar idr. slovenski didaktiki književnosti?

Pri pouku književnosti je na prvem mestu razvijanje zmožnost literarnega branja, pomembno pa je tudi pridobivanje funkcionalnega literarnoteoretičnega in literarnozgodovinskega znanja, v širšem smislu pa razvijanje bralne in književne kulture. Menimo, da sta za doseganje teh ciljev pouka obe paradigmi ustrezni, saj v svoji prepletenosti zagotavljata učinkovitost osnovnošolskega književnega pouka.

V fazi uvajanja³ posodobljenega učnega načrta je aktualno tudi vprašanje neposredne podpore učiteljem, predvsem učiteljem začetnikom, pri načrtovanju na letni in sproti ravni ter izvajanju pouka književnosti, tj. vprašanje usposabljanja za kurikularno prenovu oz. stalnega strokovnega usposabljanja učiteljev. Pri vsaki prenovi pa se odpre tudi vprašanje spremljanja in (samo)evalviranja neposredne prakse in seveda posodobitve učbenikov, beril in delovnih zvezkov oz. drugih gradiv za pouk književnosti. Vprašanje vloge orodij umetne inteligence navajamo na koncu prispevka, zavedajoč se, da gre za zahtevno področje, ki terja poglobljen znanstveni in strokovni premislek, predvsem pa učinkovite specialnodidaktične rešitve tudi pri pouku književnosti.

³ Postopno uvajanje prenovljenega kurikula za vrtce, učnih načrtov ter katalogov znanja Zavod RS za šolstvo načrtuje in izvaja v obdobju avgust 2025–avgust 2029.

VIRI IN LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma, 2024: Slovnicične vsebine pri jezikovnem pouku slovenščine pred prenovu učnih načrtov. *Jezik in slovstvo* 69/1. 9–21.
- BAŠKARD, Sofija idr. (ur.), 2024: *Skupni cilji in njihovo umeščanje v učne načrte in kataloge znanj*. <www.zrss.si/pdf/skupni_cilji.pdf>.
- Izhodišča za prenovu učnih načrtov v osnovni šoli in gimnaziji. <www.zrss.si/pdf/izhodišca_za_prenovo_UN.pdf>.
- Ključni cilji po področjih skupnih ciljev. <www.zrss.si/pdf/kljudni_cilji_po_podrocjih_SC.pdf>.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2020: *Didaktika književnosti pri pouku slovenščine*. Rokus Klett.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2023: Pedagoška praksa študentov slovenistike – pomemben gradnik profesionalnega usposabljanja. *Slovenščina v šoli* 26/1. 25–34.
- MARENTIČ POŽARNIK, Barica, 2011: Kaj je kakovostno znanje in kako do njega? O potrebi in možnostih zblíževanja dveh paradigem. *Sodobna pedagogika* 62=128/2. 28–50. <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-9NQGUXA1>>.
- PEČJAK, Sonja, GRADIŠAR, Ana, 2015: *Bralne učne strategije*. ZRSS.
- SAKSIDA, Igor, 1994: *Mladinska književnost med literarno vedo in književno didaktiko*. Obzorja.
- SAKSIDA, Igor, 2005: *Bralni izzivi mladinske književnosti*. Izolit.
- SAKSIDA, Igor, 2019: Izhodišča in posledice komunikacijskega in tradicionalnega načrtovanja pouka književnosti. *Jezik in slovstvo* 64/1. 21–28.
- SKVARČ, Mariza (ur.), 2025: *Usmeritve za pripravo didaktičnih priporočil k učnim načrtom za osnovne in srednje šole 2025*. <www.zrss.si/pdf/usmeritve_didakticna_priporocila.pdf>.
- Učni načrt. Slovenščina*, 2018. <arhiv-spletisc.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina.pdf>.
- Učni načrt. Slovenščina*, 2025. <<https://aplikacijaun.zrss.si/curriculums>>.
- ŽBOGAR, Alenka, 2013: *Iz didaktike slovenščine*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- ŽBOGAR, Alenka, 2024: Izzivi in priložnosti prenove učnih načrtov za pouk slovenščine kot materne/prvega jezika na primarni in sekundarni stopnji vzgoje in izobraževanja. *Jezik in slovstvo* 69/1. 3–5.

Alenka Žbogar

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
alenka.zbogar@ff.uni-lj.si

Učni načrt za slovenščino v gimnaziji (2025) in pouk književnosti

V prispevku¹ predstavljamo književni del prenovljenega gimnazijskega učnega načrta za slovenščino, ki ga je Strokovni svet za splošno izobraževanje potrdil maja 2025 in bo v prakso vpeljan v šolskem letu 2026/27 (UN 2025). Najprej predstavimo teoretična in praktična izhodišča UN 2025, nato njegovo zgradbo in ključne sestavine, izpostavimo še nekaj drugih novosti UN 2025, prispevek pa sklenemo z morebitnimi težavami pri njegovi implementaciji in praktični rabi.

1 UN 2025: od evalvacije do inovacije

Književni del prenovljenega gimnazijskega učnega načrta za slovenščino (UN 2025) je bil zasnovan na primerjalni evalvaciji UN 1998 in UN 2008 (Žbogar 2024a). Posebej smo preučili književne vsebine (obseg, razporeditev in izbor), taksonomijo ciljev in pričakovanih dosežkov ter didaktična priporočila. V evalvaciji UN 1998 in UN 2008 so bili cilji in pričakovani rezultati razvrščeni glede na stopnjo taksonomske zahtevnosti (Anderson, Krathwohl 2001), ocenjena pa je bila tudi njihova preverljivost (Štefanc 2012). Na osnovi evalvacije so se oblikovale smernice novega učnega načrta, ki pa so bile dopolnjene tudi z izsledki drugih raziskav. Posebej upoštevanja vredna so se zdela mnenja učiteljev iz ankete ZRSŠ² ter izsledki intervjujev z učitelji, ki jih je v raziskavi svojega magistrskega dela izvedla Oražem (2024). Prenova je izhajala iz potrebe po uskladitvi s sodobnimi literarnovednimi in didaktičnimi spoznanji, pa tudi z izsledki najnovejših raziskav o bralni pismenosti mladih. Mednarodna raziskava bralne pismenosti PIRLS 2021³ ter mednarodna primerjava dosežkov učencev PISA 2022, ki poteka pod okriljem OECD, sta namreč pokazali skrb vzbujajoče rezultate na praktično vseh področjih merjenja. Pri prenavljanju književnega dela gimnazijskega učnega načrta nismo prezrli pereče nizkih ravni bralne pismenosti, zapostavljenosti kritičnega in

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0239, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS iz državnega proračuna.

2 Dostopno na: <https://www.zrss.si/pdf/povzetek_porocil_skupin_za_analizo_UN.pdf>.

3 In mednarodna raziskava državljsanske vzgoje in izobraževanja ICCS 2022 (obe izvaja mednarodna zveza za evalvacijo izobraževalnih dosežkov IEA).

ustvarjalnega mišljenja ter nizke stopnje spodbujanja k izražanju mnenj ter razpravljanju, o kateri so poročali učenci, vključeni v raziskave. V UN 2025 smo zato izoblikovali posebno skupino ciljev, imenovano *Odzivi*, namenjeno spodbujanju kritičnosti, ustvarjalnosti, aktualizaciji in vrednotenju prebranih književnih del. Žbogar (2024a: 251–266) v analizi UN 2008 ugotavlja, da je še vedno strokovno trden dokument, a mu očita nekaj pomanjkljivosti, mdr. prenatrpanost z obveznimi vsebinami, zaradi česar je bil književni pouk pogosto reproduktiven, neusklajenost s sodobnimi metodičnimi smernicami, mdr. ne nakazuje možnosti za diferenciacijo in individualizacijo pouka, ne vključuje sodobnih metod dela, literarno branje pojmuje kot enovito in nerazplasteno dejavnost, ter pretirano avtoritarnost, ker učitelju ne dopušča dovolj izbirstnosti in mu nudi (pre)malo avtonomije. Kakor v UN 2008 ostaja tudi v UN 2025 dejaven stik z leposlovjem temeljna dejavnost za razvijanje literarne zmožnosti, a se realizira z različnimi vrstami in stopnjami literarnega branja. Uvaja se večja izbirstnost (tem in literarnih besedil), kar sistemskega znanja ne ruši, pač pa ga celo krepi, saj priporoča kontinuirano vračanje k preglednici s temeljnimi literarnozgodovinskimi podatki ter njeno dopolnjevanje. Procesno razvijanje literarne zmožnosti (prim. Zajc 2019, Žbogar 2019, Žbogar 2020a, Zajc 2023) terja povezovanje vseh treh skupin ciljev v koherentno celoto (v središču zanimanja je besedilo, na katero se dijaki odzivajo ter ga umeščajo v literarni kontekst). Določanje temeljnega cilja književnega pouka v gimnaziji sledi priporočilom Evropskega literarnega okvira (ELO 2012) na 5. in 6. stopnji literarne zmožnosti. Namen pouka književnosti je izoblikovan na podlagi UN 1998 in UN 2008 ter relevantnih specialnodidaktičnih izsledkov (mdr. Krakar Vogel, Blažić 2013, Krakar Vogel 2020, Žbogar 2013, Žbogar 2014a, Žbogar 2021, Žbogar 2023a, Žbogar 2023b, Žbogar 2023c, Zajc 2023) ter *Izhodišč za prenovo učnih načrtov v osnovni šoli in gimnaziji* (Ahačič idr. 2022). Priporoča se taka organizacija književnega pouka, da:

/d/ijak opazuje ustvarjalno moč slovenskega jezika ob umetnostnih besedilih, ki jih bere z razumevanjem, se nanje odziva ter reflektira lasten bralni proces. V slovenski in prevodni književnosti prepoznava literarnost/umetniškost in jo umešča v literarni sistem. Pri tem pridobiva književno znanje in razgledanost po različnih literarnih smereh, obdobjih in tokovih. Do umetnostnih besedil ima pozitiven odnos, dojema jih kot kulturno bogastvo, dediščino in vrednoto, bere jih tudi iz notranje motivacije, pri čemer krepi bralne navade, bralno kulturo, literarno in kulturno razgledanost ter tako postopoma razvija literarno zmožnost na ravni motiviranega, razmišljujočega in kultiviranega bralca. (UN 2025: 11.)

Literarno zmožnost na ravni motiviranega, razmišljujočega in kultiviranega bralca je po spoznanjih stroke (npr. Krakar Vogel, Blažić 2013, Krakar Vogel 2020, Zajc 2019, Zajc 2023, Žbogar 2013, Žbogar 2019) smiselno razvijati na treh ravneh.

Prva je čustveno-doživljajska raven, tj. pozitiven odnos do leposlovja, krepitev bralnih navad in motivacije za literarno branje. Druga raven je spoznavna, kamor sodijo literarno znanje (teoretično, zgodovinsko), sposobnost reševanja književnih problemov in sposobnost kritičnega razmišljanja o leposlovju. Tretja raven pa je vedenjska, kamor sodi zmožnost aktivacije pridobljenega književnega znanja ob branju (neznanih) literarnih besedil, ubesedovanju svojih misli o prebranem, pa tudi motiviranost za tako ravnanje, kar se kaže kot razvita bralna in književna kultura. Slednje se izkazuje zlasti ob samostojnem tvorjenju besedil, in sicer glede na razvito sporazumevalno zmožnost. Navedeno je bilo v učni načrt smiselno integrirano, kakor je opisano v nadaljevanju.

2 Zgradba (teme in skupine ciljev)

2.1 Teme

Književni del UN 2025 sestavlja trinajst tem (*Branje literarnih besedil v celoti, Literarni sistem, Stare neevropske književnosti in antika, Srednji vek, Slovenska slovstvena folklor, Od renesanse do baroka, Klasicizem in razsvetljenstvo, Predromantika in romantika, Realizem in naturalizem, Moderna, Književnost 1. polovice 20. stoletja, Književnost 2. polovice 20. stoletja, Slovenska književnost 21. stoletja*), ki so notranje členjene na skupine ciljev, standarde znanja in strokovne termine, dodana pa so tudi didaktična priporočila, priporočeni načini ocenjevanja in opisni kriteriji. Predpisane teme so *Literarni sistem, Branje literarnih besedil v celoti, Stare neevropske književnosti in antika, Predromantika in romantika* ter *Moderna*, učitelj pa izbere vsaj še štiri. Večina tem književnega dela učnega načrta je razdeljena v tri skupine ciljev: *Književnost v času in prostoru, Književnost kot besedna umetnost* in *Odzivi*. Tema *Branje besedil v celoti* se sicer usvaja ob navedenih treh skupinah ciljev, je pa predvideno, da dijaki spoznavajo le »okolščine, v katerih so nastala/bila izdana/uprizorjena besedila za domače in dolgo branje« (2025: 62), kar pomeni, da se »ne pričakuje raziskovanja niti opisovanja literarnozgodovinskih okoliščin besedila, pač pa zgolj navedbo literarnega obdobja, avtorja in kakšnega pomembnega podatka o njegovem opusu.« (prav tam) Drugače zasnovane cilje ima tema *Literarni sistem*, in sicer v skupinah *Avtor, literatura, literarni kanon, Branje in interpretacija literarnega besedila* ter *Odzivi*. V temi *Slovenska književnost 21. stoletja* ni umeščanja v čas in prostor, predvideva se le branje literarnih besedil in odzivanje nanje.

2.2 Skupine ciljev

Skupine ciljev so namenjene različnim dejavnostim dijakov: spodbujanju njihovega govorjenja, pisanja in poslušanja, osrednja dejavnost pa ostaja, kakor že v UN 2008, branje leposlovja.

2.2.1 Književnost v času in prostoru

Književne vsebine so v temah razporejene po literarnozgodovinskem načelu od starejših do sodobne književnosti, upoštevajoč spoznanja sistemske didaktike književnosti (Krakar Vogel, Blažić 2013), ki nas uči, da je dejaven stik z leposlovjem učinkovitejši, kadar se dijaki seznanjajo z literaturo kot delom kulturnega sistema, vključno z odnosi med avtorjem, bralcem, institucijami, repertoarjem, prevodi in trgom. Pouk naj temelji na konstruktivističnem učenju (Marentič Požarnik 2003), kar pomeni, da se doživljajsko branje (Žbogar 2014) nadgrajuje z (meta)kognitivno-kritičnim (Žbogar 2014, Žbogar 2021) in z literarnosistemskimi informacijami. Umeščanje v literarnozgodovinski kontekst olajšuje razumevanje literarnega besedila. Tako se npr. v temi *Stare neevropske književnosti in antika*, ki je kot zibelka evropske (in slovenske) književnosti in temelj prevodne književnosti ter evropske civilizacije obvezna, pouk zasnuje okoli naslednjih obveznih ciljev:

- spoznavanje bistvenih značilnosti starih neevropskih in antične književnosti;
- spoznavanje temeljnih družbeno-kulturnih in duhovnozgodovinskih značilnosti obdobj;
- primerjanje stare neevropske književnosti z grško-rimsko antiko oziroma s primerljivimi besedili;
- razumevanje in vrednotenje pomena antike za slovensko književnost in prevodne književnosti;
- medpredmetno povezovanje teme, s čimer dijaki razvijajo zmožnost širjenja spoznanj o književnosti in njihovega uvrščanja v širši kulturni kontekst.

Izbirno⁴ lahko dijak

v pisnih in elektronskih virih raziskuje zgodovinske, družbene in kulturne okoliščine obravnavane literature, pri tem izboljšuje osebne strategije iskanja podatkov, analizira, primerja in kritično vrednoti verodostojnost in zanesljivost podatkov, informacij in digitalnih vsebin ter ugotovljeno predstavi (2025: 78).

⁴ Izbirnost nakazuje ležeči tisk.

2.2.2 Književnost kot besedna umetnost

Gre za osrednjo skupino ciljev, ki ji v šolski praksi največ časa posvečamo z branjem in interpretacijo literarnih besedil, kar ob različnih vrstah in stopnjah literarnega branja omogoča procesno razvijanje literarne zmožnosti, o čemer več v nadaljevanju.

2.2.3 Odzivi

Gre za relativno novo skupino ciljev, katere namen je spodbuditi (po)ustvarjalni in kritični odziv dijakov na prebrana besedila, jih usmeriti v vrednotenje in aktualizacijo prebranega. Vključuje izražanje mnenj, kritični razmislek o prebranem, aktualizacijo, metakognitivno refleksijo (kako sem bral, katere bralne strategije so bile uspešne, zakaj, kaj bi naslednjič lahko spremenil, izboljšal ipd.). Zajema tudi (po)ustvarjalne dejavnosti, npr. govorne nastope, šolske eseje, recitale, projektne naloge, kreativno pisanje, uprizoritve, literarne kritike ipd.

Novost UN 2025 so različne vrste in stopnje literarnega branja.

3 Procesno razvijanje literarne zmožnosti z različnimi vrstami in stopnjami literarnega branja

3.1 Vrste literarnega branja

Vrste literarnega branja so sestavina obvezne teme *Branje besedil v celoti*. Poleg **domačega branja**, ki obsega po dve besedili letno (od prvega do vključno tretjega letnika), se uvaja **motivacijsko branje**. Iz predlaganega seznama žanrskih besedil v prvem letniku, slovanskih književnosti v drugem letniku in nagrajenih književnih uspešnic svetovne književnosti 21. stoletja v tretjem letniku dijak (v soglasju z učiteljem) izbere po eno besedilo v letniku, pri čemer se prepusti bralnim užitkom, se ne obremenjuje z analizo ali interpretacijo besedila. Motivacijsko branje je namenjeno vzpostavljanju bralnih navad in motivacije za branje (lahko ostaja na ravni doživljajskega branja). Po metodi **dolgega branja**, tj. skupnega šolskega branja zahtevnejšega besedila v celoti v šoli, ki ga spremljajo ustrezne sprotne razlage in pogovor o razumevanju prebranega, podpiramo dijake ob stiku s hermetično kanonsko literaturo ter jih uvajamo v tesno branje (*close reading*). Literarna besedila terjajo intenzivno pozornost, odprtost do paradoksov in večpomenskosti, vzdržljivost ob pomensko nabitih mestih v besedilu, soočanje z lastnimi občutki nelagodja ob nerazumevanju prebranega. Naloga učitelja je, da morebitne tujosti

in težja mesta vnaprej predvidi ter jih v razredu premaguje s primernimi metodami in oblikami dela: dijake podpre npr. z razlago, pogovorom, večkratnim branjem. Ta vrsta branja intenzivno vključuje t. i. kognitivno-kritično branje (Žbogar 2014). Dolgo beremo po eno besedilo letno (v prvem letniku se svetuje *Hamlet*, v drugem *Krst pri Savici*, v tretjem katera od Cankarjevih dram ali Cankarjeva dolga pripovedna proza, v četrtem letniku pa izbira po učiteljevi presoji). Eno od besedil, prebrano v posameznem letniku v celoti, izberemo za **primerjalno branje**, kar pomeni, da vpeljemo novo besedilo, lahko sodobno, ki ga dijaki v celoti samostojno preberejo, v šoli pa se natančneje poglobimo le v eno primerjavo, npr. motivno-tematsko vzporejanje (lahko tudi jezikovno-slogovno ali idejno-sporočilno ali primerjamo literarni osebi ipd.).

3.2 Stopnje literarnega branja

Obravnavo zasnujemo na prvotnem čustvenem (doživlajskem) odzivu. Tako branje imenujemo **doživlajsko** (Žbogar 2014). Izjema naj bodo zahtevnejša besedila, ki dijakom po prvem branju ostajajo težje razumljiva. Izražanje doživljanja ob takih besedilih je smiselno šele po razlagi oz. ko dijaki besedilo razumejo. Na doživljanje besedila vplivajo tudi okoliščine, v katerem je literarno besedilo nastalo, kar pomeni, da je čustveno-doživlajski odziv na literarno besedilo temeljni pogoj in motivacija (vzgib) za spoznavanje okoliščin nastanka književnega besedila, za življenje v te okoliščine in njihovo kritično obravnavo, za spoznavanje teoretičnih posebnosti literarnega besedila in posledično poglobljanje njegovega razumevanja. Doživljanje besedila sproža t. i. utelešenost spoznanja (Armstrong 2015). Kakor navaja Armstrong (2015), je bralčev odziv na prebrano tako telesen kot čustven (in ne le intelektualen), o čemer govori simulacijska teorija branja. Doživlajskemu branju sledi **kognitivno-kritično branje**: dijake spodbujamo k aktivaciji analitično-interpretativnih miselnih procesov. Gre za poglobljeno analizo besedila in njegovo interpretacijo ob uporabi ustrezne strokovne terminologije (uporabi literarnega znanja ob besedilu, umeščanju v literarni kontekst), nadgrajeno s kritičnim razmislekom o prebranem, vrednotenjem literarnosti, spraševanju o aktualnosti dela za današnji čas. Že med doživlajskim in kognitivno-kritičnim branjem, zlasti pa po branju dijake opogumimo k metakognitivni refleksiji lastnega bralnega procesa (imenovano **metakognitivno branje**). Gre za razmislek o (ne)ustreznosti bralnih strategij, kar služi premisleku o lastnem bralnem napredku in osmišljanju, zakaj je vredno vztrajati pri zahtevnejših besedilih, katerih bralnih strategij se lahko poslužujemo, da bo branje učinkovitejše (npr. preletavajočega branja, študijskega branja z izpisovanjem neznanih besed in citatov, označevanja pomenljivih delov besedila, življenja v besedilo, ponovnega branja, glasnega branja družinskim članom ipd.).

Dijake v fazi metakognitivnega branja spodbudimo k razmisleku, kaj je razumljivo, česa ne razumejo, kaj jih ovira pri razumevanju, kako bi si lahko pomagali, da bi prebrano bolje razumeli, kaj jim je bilo všeč, kaj jih je presenetilo ipd. V skupini ciljev *Odzivi* spodbujamo **ustvarjalno branje** (Žbogar 2014) (zlasti kot obliko kreativnega poustvarjanja besedila: npr. spreminjanja konca, dramatizacije, uprizoritve ipd.).

4 Še nekaj drugih novosti književnega dela UN 2025

- *Uvod v književnost* je preoblikovan v *Literarni sistem*.
- Nova je tema *Branje besedil v celoti*, znotraj katere se uvajajo t. i. bralni izzivi (motivacijsko branje). Tako vzgajamo kultiviranega in razgledanega bralca, ki je zmožen brati raznovrstno literaturo (od kanonske do žanrske, književnih uspešnic in hermetične literature). Motivacijsko branje se ne ocenjuje.
- Primerjalno branje je priložnost, da učitelj ob siceršnji literarnozgodovinski razporeditvi snovi (od starejših besedil na začetku gimnazije do sodobne književnosti ob koncu) že v nižjih letnikih uvede sodobno književnost (zlasti kratko prozo, lahko tudi poezijo in dramatiko). Izbira med besedili, ki se medbesedilno navezujejo na starejša besedila ali je med njimi mogoče vzpostaviti (zlasti motivno-tematske) vzporednice. Besedilo, izbrano za primerjalno branje, se lahko izbere iz katere koli literarnozgodovinske teme, dijaki ga samostojno preberejo, v šoli pa se podrobneje posvetimo le eni izmed vzporednic (ali motivom ali literarnim osebam ali ideji ipd.).
- Dodana je tema *Slovenska književnost 21. stoletja*, svetovna književnost 21. stoletja pa je z izborom uspešnic predlagana kot motivacijsko branje.
- Tema *Književnost 2. polovice 20. stoletja* je posodobljena.
- Določeni so izbirni cilji (*ležeče*) in minimalni standardi (**krepko**).
- Standardi so v skladu s priporočili *Izhodišč za prenovo učnih načrtov v osnovni šoli in gimnaziji* (Ahačič idr. 2022) oblikovani na treh taksonomskih ravneh: poznavanje in prepoznavanje (opis, oznaka), razumevanje in analiziranje (primerjava, razčlemba, utemeljevanje) ter vrednotenje in ustvarjanje (kritična presoja, problemska obravnava in aktualizacija).
- V posameznih literarnozgodovinskih temah so določena književna besedila v primerjavi z UN 2008 izpuščena in/ali zamenjana z drugimi (npr. v temi *Srednji vek*).
- V primerjavi z UN 2008 se zmanjšuje obseg obveznih besedil, povečuje se njihova izbirnost (z neobveznostjo določenih tem in literarnih besedil).

- Krepi se avtonomija učitelja, da suvereno izbira med temami in književnimi besedili, diferencira cilje in jih individualizirano prilagaja okoliščinam pouka. Pouk se prilagaja glede na predznanje in interese dijakov, kar pomeni, da v razredu ne beremo vsega, kar vključuje učni načrt, poleg tega ne beremo vseh besedil na enak način.
- Izbirnost ter diferenciacija in individualizacija so prepuščene učiteljevemu avtonomnemu didaktičnemu načrtovanju in izvajanju pouka.
- Priporoča se, da učitelj znotraj literarnozgodovinsko razporejenih tem izbira tudi književna besedila: (najmanj) po eno besedilo iz alinejne vrstice v seznamih.
- Šolski esej in esejska zmožnost sta procesno-razvojna cilja: po letnikih so navedeni opisni kriteriji razpravljalnega in interpretativnega/razlagalnega šolskega eseja, a med didaktičnimi priporočili, saj je jasno, da je šolski esej besedilna vrsta, ki se postopoma razvija že od njegove uvedbe dalje in se bo tudi v prihodnje (opisnike je skladno s tem smiselno prilagajati).
- Priporočena je metodična pestrost pouka. Metoda šolske interpretacije (Krakar Vogel 2020) ostaja osrednja metoda književnega pouka, pri čemer se lahko izbrano besedilo obravnava bodisi po vseh fazah šolske interpretacije bodisi po kombinaciji faz (npr. branje in izražanje doživetij, branje in določanje teme, branje in (po)ustvarjanje). Tak način obravnave teme dopušča vpeljavo dodatnih besedil. Kratka, nezapletena besedila so lahko obravnavana po metodi obrnjenega učenja (Žbogar 2023a, 2023b), daljša besedila po metodi bralne verige (Božič 1998a, 1998b), besedila, ki so jih dijaki prebrali za domače branje, po metodi reševanja književnih problemov (Žbogar 2023c). Priporoča se še formativno spremljanje, konstruktivistično učenje, problemsko-ustvarjalni pouk (Žbogar 2020b) ipd. »Preko inkluzivne poučevalne prakse učitelj odkriva in zmanjšuje ovire, ki dijakom iz teh skupin onemogočajo optimalno učenje, razvoj in izkazovanje znanja« (UN 2025: 15).
- Didaktična priporočila so večplastna, medsebojno prepletena in dopolnjujoča se: splošna so namenjena izvajanju pouka in vrednotenju znanja, navedena pa so tudi specialnodidaktična priporočila za posamezno temo in skupino ciljev (sklepata ju razdelka o priporočenih načinih izkazovanja znanja z opisnimi kriteriji).

5 Morebitne težave pri implementaciji in uporabi književnega dela gimnazijskega UN 2025

Predvidevamo, da bo največji izziv usklajevanje med drugače zasnovanimi temami in skupinami ciljev ter pogoji za izvajanje, kamor sodijo zlasti časovne omejitve,

matura, učiteljske navade in (ne)opremljenost šol s sodobno tehnologijo. Brez dodatnega usposabljanja učiteljev je možno, da se bo UN 2025 sicer formalno uvedel, da pa bo pouk v praksi potekal po starem. Vprašanje je tudi, v kolikšni meri se bodo z zahtevami novega kurikulumu uskladila učna gradiva. Težave se utegnejo pojaviti na ravni vsebin, metod in oblik dela, organizacije in negativnega odnosa učiteljev do novosti.

Navajamo nekaj pričakovanih prepričanj, ki bi pri implementaciji in uporabi UN 2025 lahko povzročala težave (ter nanizamo nekaj protiangumentov).

- *Izbirnost tem bo rezultirala v nesistematičnem in nesistemskem literarnem znanju.* UN 2025 vključuje temo *Literarni sistem*, znotraj katere se že na začetku šolanja oblikuje preglednica (časovni trak) vseh literarnozgodovinskih obdobij s temeljnimi predstavniki, ključnimi letnicami in pomembnimi deli. K tej preglednici se vrača vse do konca gimnazije: sproti se jo dopolnjuje in osvežuje, ponavljajo in utrjujejo se informacije, tako se sistematično gradi sistemsko literarno znanje. V kolikor določena literarnozgodovinska tema pri pouku ne bo poglobljeno obravnavana, se priporoča vsaj informativna obravnava (npr. s kratko razlago učitelja ali z raziskovalnimi referati dijakov). Učitelj lahko kljub dejstvu, da temo izpusti, obravnava najmanj eno besedilo iz teme in ob njem poda temeljne informacije o literarnozgodovinskem obdobju, poleg tega so ključna kanonska besedila iz izbirnih tem, uvrščena med domača branja, v pouk jih je možno uvesti tudi s primerjalnim branjem.
- *Zmanjšanje števila obveznih literarnih besedil bo oslabilo kulturno razgledanost.* UN 2025 je zgrajen po načelu manj, a tisto bolj poglobljeno, kar je glede na rezultate bralne pismenosti in spremenjene družbene okoliščine, ki so posledica vse večje in hitrejši dostopnosti podatkov, smiselno (če ne celo nujno).
- *UN 2025 preveč poudarja razumevanje, interpretacijo, kritično mišljenje, kar krni kronološko literarnozgodovinsko znanje.* Kronološko literarnozgodovinsko znanje se sistematično gradi od začetka do konca gimnazije ob preglednici (časovnem traku) s temeljnimi informacijami (obdobji, avtorji, ključnimi deli). Tako se gradi in utrjuje temeljno podatkovno znanje. Literarnozgodovinsko znanje je eden od gradnikov literarne zmožnosti in ne njena ekskluzivna sestavina.
- *Ustvarjalnost ni več nadstandard: pouk književnosti postaja krožek kreativnega pisanja: posveča se vzgoji bodočih pisateljev.* Kreativnost je pogoj za kritično mišljenje, aktualizacijo in vrednotenje, ni je mogoče reducirati na kreativno pisanje. Po prenovljeni Bloomovi (Anderson, Krathwohl 2021) in po Marzano-Kendalovi (2000) taksonomiji je ustvarjalnost miselna dejavnost na najzahtevnejši taksonomski stopnji in postaja v poplavi (lažnih)

informacij nujna za uspešno orientacijo in delovanje v digitalni družbi. Spodbujanje kreativnosti je v skladu z naravo književnosti kot umetnosti. Kakor navaja Boyd (2009), sposobnost ustvarjanja zgodb pozitivno vpliva na posameznikovo delovanje in komuniciranje v skupnosti, hkrati pa sposobnost imaginacije in predvidevanja različnih scenarijev v določenih situacijah posamezniku celo zvišuje možnost preživetja. Boyd (2009) človeško evolucijo povezuje s sposobnostjo pripovedovanja zgodb: človek želi ugajati lastnemu umu in segati k drugim zaradi ugodja, ki ga čuti ob deljenju teh izkušenj na nikoli poprej videne načine.

- *Več samostojnega dela dijakov terja več učiteljevega preverjanja ter odpira več priložnosti za plagiatorstvo ob izrabi umetne inteligence.* Zloraba umetne inteligence predstavlja realno nevarnost, zato bo veljalo preverjanju avtentičnosti dijaških izdelkov posvečati dovolj pozornosti oz. zagotoviti dovolj časa, da naloge izdelajo v šoli (brez dostopa do umetne inteligence). Ne gre pozabiti, da tudi pri književnem pouku slovenščine privzgajamo odgovorno in kritično rabo umetne inteligence.
- *Časovna stiska zaradi projektne in aktivnega dela dijakov.* Ključno je premišljeno didaktično načrtovanje in izbiranje med književnimi vsebinami, temami, obveznimi in izbirnimi cilji in presojo glede zahtevanih standardov znanja.
- *Besedil, ki jih v UN 2025 ni na seznamu, se ne sme obravnavati.* Seznami literarnih besedil so namenjeni lažji orientaciji učiteljev in drugih uporabnikov kurikuluma, so do določene mere zavezujoči, jih pa učitelji (ali snovalci učnih gradiv) lahko po lastni presoji dopolnjujejo.

6 Sklep

Gimnazijski učni načrt za književnost (2025) podobno kot UN 2008 v ospredje postavlja dejaven stik z leposlovjem. Branje literarnih besedil se po UN 2025 izvaja skladno z načeli sistemske didaktike književnosti. Spodbuja se razumevanje prebranega, tesno branje in literarna interpretacija (kognitivno-kritično branje), odzivanje na prebrano (doživljajsko in ustvarjalno branje) ter metakognitivna refleksija (strateško branje, kritičnost, aktualizacija) z namenom poglobljenega stika s književnimi besedili in odzivanja nanj. To naj bi spodbujalo procesno razvijanje literarne zmožnosti. Novosti terjajo premišljeno didaktično načrtovanje, odprtost za spremembe in pripravljenost na izvajanje diferenciranega, individualiziranega, prožnega in raznolikega književnega pouka, ki bo za dijake dovolj zanimiv in dinamičen ter problemski, da bo v njih prebudil notranjo motivacijo za literarno branje in pozitiven odnos do leposlovja, kar lahko tvorno prispeva zlasti k dvigu

bralne pismenosti, jezikovne zmožnosti ter splošne sporazumevalne zmožnosti. Ob tem ne gre pozabiti na prepletanje in dopolnjevanje jezikovnega in književnega pouka: književnost je jezikovna stvaritev z estetsko, etično in spoznavno funkcijo in umetniškimi težnjami, ni le sredstvo sporočanja, pač pa kreativen izraz kulturnega spomina, dobe, vrednot, časa, kraja, estetike. Je del kulturnega spomina in kot taka sooblikuje individualno, nacionalno in globalno identiteto.

VIRI IN LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma, idr., 2022: *Izhodišča za prenovo učnih načrtov v osnovni šoli in gimnaziji*. Zavod RS za šolstvo.
- ANDERSON, Lorin W., KRATHWOHL, David R. (ur.), 2001: *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman.
- ARMSTRONG, Paul B., 2015: *Kako se literatura igra z možgani? Nevroznanost umetnosti in branja*. Ljubljana: ZiFF.
- BOŽIČ, Zoran, 1998a: *Poljub zlata: domače branje v srednji šoli: delovni zvezek 1*. Ljubljana: DZS.
- BOŽIČ, Zoran, 1998b: *Zlati poljub: domače branje v srednji šoli: delovni zvezek 2*. Ljubljana: DZS.
- BOYD, Brian, 2009. *O izvoru zgodb: evolucija, mišljenje in fikcija*. Ljubljana: ZiFF.
- BREGAČ, Špela, idr., 2025: *Učni načrt. Slovenščina. Gimnazija*. <<https://aplikacijaun.zrss.si/curriculums>>.
- KRAKAR VOGEL, Boža, Blažič, Milena Mileva, 2013. *Sistemska didaktika književnosti v teoriji in praksi*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Evropski literarni okvir. ELO = *Literary Framework for Teachers in Secondary Education*, 2012. <<http://www.literaryframework.eu/>>.
- MARENTIČ POŽARNIK, Barica, 2003. *Psihologija učenja in pouka*. Ljubljana: DZS.
- MARZANO, Robert J., KENDALL, John S., 2000. *A New Taxonomy of Educational Objectives*. Thousand Oaks: Corwin.
- ORAŽEM, Nina, 2024. *Pouk književnosti pri slovenščini v gimnaziji – najnovejša teoretična spoznanja in izkušnje učiteljev praktikov*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta UL.
- POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca, idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina. Gimnazija*. Ljubljana: ZRSS. <https://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2021/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf>.
- ŠTEFANC, Damijan, 2012: Od standardov znanja do pričakovanih rezultatov – in nazaj? *Sodobna pedagogika* 63/2. 16–32.
- ŽAJC, Ivana, 2019: Literarna zmožnost kultiviranega bralca in Evropski literarni okvir. *Jezik in slovstvo* 64/3–4. 57–67.

- ZAJC, Ivana, 2023: *Kaj je literarna zmožnost in kako jo preverjamo z maturitetnim esejem*. Nova Gorica: Založba Univerze.
- ŽBOGAR, Alenka, 2013: *Iz didaktike slovenščine*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- ŽBOGAR, Alenka, 2014a: Temeljna didaktična načela gimnazijskega pouka književnosti. *Pedagoška obzorja* 29/3–4. 18–29.
- ŽBOGAR, Alenka, 2014b: Literarno branje in mladostniki. Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 551–557.
- ŽBOGAR, Alenka, 2019: Razvijanje literarne zmožnosti pri pouku književnosti. *Jezik in slovstvo* 64/1. 73–83.
- ŽBOGAR, Alenka, 2020a: Razvijanje literarne zmožnosti s Hemingwayevo kratko zgodbo. *Pedagoška obzorja* 35/2. 38–51.
- ŽBOGAR, Alenka, 2020b: Problemski pristop k šolski obravnavi Vojnovičeve Fige. Matej Šekli (ur.): *Slovenski jezik in književnost v srednjeevropskem prostoru: Slovenski slavistični kongres*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 417–428.
- ŽBOGAR, Alenka, 2021: (Meta)kognitivno-kritično šolsko branje književnosti. *Pedagoška obzorja* 36/3–4. 69–80.
- ŽBOGAR, Alenka, 2023a: Metoda obrnjenega učenja pri pouku slovenščine (književnosti). *Jezik in slovstvo* 68/2. 19–30.
- ŽBOGAR, Alenka, 2023b: Strniševa *Večerna pravljica* po metodi obrnjenega učenja. *Pedagoška obzorja* 38/3–4. 67–83.
- ŽBOGAR, Alenka, 2023c: Metoda reševanja književnih problemov in problemski šolski esej. *Slavia Centralis* 16/2. 308–325.
- ŽBOGAR, Alenka, 2024a: Gimnazijski učni načrt za književnost pri pouku slovenščine: od evalvacije k inovaciji. *Jezik in slovstvo* 68/2. 251–266.
- ŽBOGAR, Alenka, 2024b: Izzivi in priložnosti prenove učnih načrtov za pouk slovenščine kot maternega/prvega jezika na primarni in sekundarni stopnji vzgoje in izobraževanja. *Jezik in slovstvo* 68/2. 3–5.

Primož Sturman

Humanistični in družbeno-ekonomski licej Anton Martin Slomšek, Trst
primoz.sturman@slomsek.edu.it

Pomanjkljivo upoštevanje slovenskih avtorjev in avtoric z zemljepisnega obrobja v osrednjeslovenskem literarnem kanonu in učnih načrtih

Prispevek obravnava pomanjkljivo upoštevanje oz. slabo zastopanost slovenskih literarnih ustvarjalcev in ustvarjalk z zemljepisnega obrobja v učnih načrtih za slovenščino. S pomočjo pregleda nad dinamikami v osrednjeslovenskem prostoru, predvsem kar se tiče podeljevanja nagrad in priznanj ter izborov v antologijah, vzpostavlja vzporednice med dogajanjem na literarni in kulturni sceni nasploh ter šolsko stvarnostjo in vsebino učbenikov.

1 Definicija kanona

Kanonizirana literatura je po Marku Juvanu tista, ki so jo »bralci, kritiki, esejisti, literarni zgodovinarji, filozofi in šolniki s svojimi branji, z metabesedilnimi opisi, navdušenimi ali kritičnimi presojami, z različnimi, tudi nasprotujočimi si interpretacijami sčasoma priznali kot – v danem okolju – ugledno, izjemno in vznemirljivo, tj. zbujajočo diskusije, revizije, ustvarjalnega oplajanja« (Juvan 2000: 42).

1.1 »Šolski« primer Boris Pahor

Avgusta 2019 je Boris Pahor praznoval 106. rojstni dan. Ob tej priložnosti mu je slovenski politični in kulturni vrh ne samo čestital, ampak mu tudi namenjal laskave besede o ambasadorju slovenske književnosti in kulture v Evropi in svetu.¹ Sam sem s pedagoškima kolegoma Davidom Bandljem in Nejcem Rožmanom Ivančičem grenko ugotavljal, da ga ni v vseh slovenskih učbenikih za zadnje letnike gimnazij in nižjih srednjih šol,² saj po učnem načrtu ni spadal med obvezne avtorje.

1 Brez narodne zavesti ne bomo obstali, Delo.si <<https://www.delo.si/kultura/knjiga/brez-narodne-zavesti-ne-bomo-obstali>>.

2 Borisa Pahorja ni v srednješolskem kurikulumu. Lahko peticija to spremeni?, rtvslo.si <<https://www.rtvlo.si/kultura/knjige/borisa-pahorja-ni-v-srednjesolskem-kurikulumu-lahko-peticija-to-spremeni/498115>>.

1.2 Spletna peticija

S kolegom smo zagnali spletno peticijo, s katero smo zahtevali uvrstitev Pahorja med obvezne avtorje.³ Zbrali smo okrog petsto podpisov iz matice, zamejstva in zdomstva, med njimi nekatere tudi zelo ugledne (univerzitetne profesorje, kulturnike, znanstvenike, novinarje itd.).

1.2 Zanemarjeno je tudi zdomstvo

V naslednjem študijskem letu (2019/2020) sem se kot Osimo štipendist udeleževal predavanj na prvi in drugi stopnji slovenistike Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in tam po večini nadaljeval s svojim grenkim ugotavljanjem, in sicer da je slovenski literarni kanon (razen morda redkih izjem) največkrat gluh na tisto, kar prihaja z obrobja.

1.3 Učni načrt za slovenščino splošna, klasična in strokovna gimnazija

V razdelku *Slovensko pesništvo v drugi polovici 20. stoletja* Učnega načrta za slovenščino v splošnih, klasičnih in strokovnih gimnazijah se pod točko E med obveznimi besedili sicer pojavi Kravosova pesem *Zamejska žalostna*, v poglavju *Slovensko pripovedništvo v 2. polovici 20. stoletja* pa pod točko C Lipuševe *Zmote dijaka Tjaža* in Rebulov *Senčni ples*.

Ker je v omenjenih točkah besedil več, pomeni, da morajo učitelji in učiteljice med navedenimi izbrati vsaj eno, po navadi seveda tisto, ki ga ponuja predpisani učbenik.

1.4 Analiza prisotnosti besedil avtorjev z obrobja v predpisanih učbenikih

Učbenik *Berilo 4 – Umetnost besede* prinaša besedili Kravosa in Lipuša, *Branja 4* pa je v tem pogledu veliko boljši, saj bomo v njem poleg predpisanih Rebule, Kravosa in Lipuša, našli še neobvezne Borisa Pahorja, Zorka Simčiča, Janka Messnerja, Miroslava Košuto, Marka Sosiča in Majo Haderlap s pripadajočimi besedili. *Svet književnosti 4* prav tako učiteljem in dijakom prinaša na izbiro ob obveznih Kravosu in Lipušu še Haderlap, Pahorja in Rebulo. Vsi omenjeni, ki ne spadajo med obvezne, so na seznamu predlaganih prostoizbirnih besedil. Glede na premiso je torej stanje kar spodbujajoče, drugo vprašanje pa je, ali zmore učni kader poleg

3 <https://www.peticija.online/uvrstitev_borisa_pahorja_in_njegovega_dela_med_obvezne_avtorje_etrtega_litnika_gimnazij_in_srednjih_ol>.

obveznih besedil obravnavati tudi tista, ki jih učni načrt definira kot prostoizbirna. Teh je od avtorjev in avtoric z obrobja večina.

2 Zakaj sta zamejstvo in zdomstvo tako pomembna?

Spregovoriti o Slovencih v zamejstvu in zdomstvu z dijaki in dijakinjami ne pomeni le priznati narodovemu telesu njegovih okončin, ki segajo čez državne meje matične domovine, ampak tudi dejstvo, da zmorejo rojaki in rojakinje ustvarjati v materinščini v tujejezičnem okolju, ki je slovenščini velikokrat nenaklonjeno. Prav tako je pred letom 1991 marsikateri slovenski razumnik izven meja domovine zastavljal svoj ugled (in premoženje), da bi poudarjal politični pluralizem, ki v matici ni bil mogoč in iz katerega se je nato rodila sedanja slovenska država.⁴

2.1 Antologija *Brez milosti* ob 33-letnici slovenske države

Konec leta 2023 je novomeška založba Goga objavila antologijo slovenske kratke proze z naslovom *Brez milosti*. Publikacija je izšla v 33. letu slovenske samostojnosti, zato prinaša izbor prav toliko avtorjev in avtoric.

2.2 Pomen in kritika antologije *Brez milosti*

Če vzamemo zgoraj citirano Juvanovo opredelitev literarnega kanona, lahko sklepamo, da opravljajo pomembno vlogo pri njegovi definiciji in vsebini prav antologije. V omenjeni ni niti enega avtorja ali avtorice, ki bi pisal v slovenskem jeziku, živel pa onkraj državnih meja slovenske domovine. Njen izid me je zato spodbudil k pisanju dolge in razvejane kritike,⁵ v kateri sem skušal narediti še en korak naprej, predvsem v iskanju razlogov za popolno nezastopanost obrobnih ustvarjalcev in ustvarjalk na njenih straneh.

2.3 Kam gredo literarne in druge nagrade?

Dovolj je bilo pregledati sezname prejemnikov in prejemnic vseh pomembnejših slovenskih literarnih nagrad, na katere se je med drugim opiral izbor antologije (kresnik, Maruše Krese [prej Novo mesto, še prej Fabula], kritiško sito, za knjižni

4 Reviji *Zaliv* (Trst, 1966–1990) in *Most*, (Trst, 1964–1992), časopisa *Slovenska država* (1950–2001, Kanada), *Smer v slovensko državo* (1965–1984, Argentina), politični opus Franca Jeze, zbran v knjigi *In zgodil se bo čudež*, Slovenska matica, 2012.

5 Primož Sturman, *Antologija, ki je pozabila na vsaj petino Slovencev* <<https://airbeletrina.si/antologija-ki-je-pozabila-na-vsaj-petino-slovencev/>>.

prvenec itd.), in preizkus nezastopanosti je seveda dal pričakovane rezultate. Z eno samo izjemo, in sicer kresnik, ki ga je leta 2005 za roman *Nokturno* za Primorsko prejel Alojz Rebula, nobena druga pomembnejša literarna nagrada doslej ni še šla v roke nikomur, ki živi in piše izven meja matične domovine.

Precej podobne dinamike je moč zaslediti pri podeljevanju najvišjih slovenskih državnih odličij na področju kulture, in sicer Prešernovih nagrad. Te sicer avtorji iz zamejstva in zdomstva prejemajo, je pa njihova starost ob podelitvi veliko višja od slovenskega povprečja. Dovolj je malce primerjati leta, ki so jih ob prejemu imeli Boris Pahor, Alojz Rebula, Pavle Merkù, Dušan Jelinčič in drugi, in na dlani je, da se nagrade Slovincem iz zamejstva in zdomstva podeljujejo veliko kasneje, če jih ti sploh dobijo.⁶

Najbolj poveden je v tem smislu seveda primer Marka Sosiča, ki ni dočakal nobene od omenjenih nagrad, saj ga je smrt prehitela, pa še to ne več rosno mladega. Vedno se je namreč ustavil pri nominacijah.⁷

3 Sklep

Spomladi letos je bil sprejet nov učni načrt za slovenščino za gimnazije in srednje šole. Ta je med drugim odpravil dolgo zevajoči manko in nekatere avtorje in avtorice le uvrstil med obvezne, seveda v skupne točke z ostalimi. Vsaj v učnem načrtu bo torej med izbori obveznih besedil zemljepisno obrobje našlo mesto, ki si ga spričo svoje pomembnosti v delovanju narodovega telesa zasluži. Še vedno pa bodo o končni podobi učbenikov in njihove vsebine odločali uredniki in založbe. Upati je, da jih bo pri tem poleg ostalih vrlin, pomembnih za sestavo šolskega učbenika, vodila tudi zavest o enotnem slovenskem kulturnem prostoru.

VIRI IN LITERATURA

JUVAN, Marko, 2000: *Vezi besedila, študije o slovenski književnosti in medbesedilnosti*. Ljubljana: LUD Literatura.

LAH, Klemen, idr., več izdaj: *Berilo 4 – Umetnost besede*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

AMBROŽ, Darinka, idr., več izdaj: *Branja 4*. Ljubljana: DZS.

KOS, Janko, idr. Več izdaj: *Svet književnosti 4*. Maribor: Založba Pivec.

6 Boris Pahor – 79 let (1992), Alojz Rebula – 71 let (1995), Miroslav Košuta – 78 let (2011), Pavle Merkù – 87 let (2014), Zorko Simčič – 92 let (2013). Povprečna starost ob prejemu je 62 let, še najbolj se ji je približal Florjan Lipuš – 67 let (2004). Še slabše je, če gledamo na prejemnice – med njimi je samo Maja Haderlap za nagrado Prešernovega sklada.

7 Nominacije za kresnik 1998, 2006, 2013, 2015; nominacija za nagrado kritiško sito 2012, 2013; finalist nagrade fabula 2012; nominacija za nagrado Prešernovega sklada za roman *Tito, amor mijo*.

Učni načrt slovenščina (splošna, klasična in strokovna gimnazija), 1998 (posodobitev 2008).
Ljubljana: MSŠ in ZRSŠ.

GERŠAK, Ana (ur.), 2003: *Brez milosti, antologija sodobne slovenske kratke proze*. Novo mesto:
Založba Goga.

Klemen Lah

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik
klemen.lah@ff.uni-lj.si

Avtonomija učitelja, izbirnost v učnem načrtu in položaj književnosti: kritični premislek

Prispevek obravnava spremembe v prenovljenem učnem načrtu za slovenščino na gimnazijski ravni, zlasti uvedbo izbirnosti pri posameznih literarnih obdobjih in uveljavitev standardov znanja. Tako se povečuje avtonomija učitelja, izbirnost pa ni namenjena zgolj širjenju možnosti izbire, temveč tudi spodbujanju branja, razvijanju kritičnega mišljenja, večji prilagodljivosti vsebin ter krepitvi komunikacijskega in problemskega pouka književnosti. Hkrati pa se ob večji možnosti izbire odpirajo pomembna vprašanja glede položaja temeljnih besedil evropske in svetovne književnosti ter razumevanja književnosti kot humanistične prvine splošne izobrazbe. Posledično prispevek opozarja na največje tveganje: izbirnost je nujen pogoj za uresničitev mnogih pomembnih ciljev (avtonomija učitelja, spodbujanje branja ...), hkrati pa njena uveljavitev ne sme zanemariti ali celo ogroziti oblikovanja temeljev humanistične izobrazbe.

1 Izhodišča prenove

Prenova učnega načrta (UN) za književnost se kaže kot nujna predvsem zaradi globokega epistemološkega premika, ki ga zaznamuje skoraj eksponentno naraščanje količine podatkov in sočasno upadanje bralne pismenosti. Če je bilo nekoč mogoče obvladati vsaj temeljne vsebine znanja, je to danes nemogoče; zato se je bilo tudi pri poučevanju književnosti nujno vprašati, do katere mere še vztrajati pri celostni literarnozgodovinski obravnavi književnosti (in ali se ni bolje osredotočiti na problemsko in kritično refleksivne cilje pouka). Prenovo terjajo tudi družbeni in pedagoški izzivi sodobnega časa, zlasti padajoča vloga in pomen književnosti – tudi v javnem prostoru – ter naraščajoča prepletenost mednarodnih in krajevnih diskurzov. Prenova UN zato zahteva združevanje težko združljivega (glede na omejeni čas 560 šolskih ur tako za jezik kot književnost): učni načrt na bi pri obravnavi književnosti ohranjal spoznavanje literarnozgodovinske tradicije in sočasno odgovarjal na nova pričakovanja, povezana z razvojem kritičnega mišljenja, digitalne pismenosti, padcem bralnih zmožnosti ... Prenova UN mora nuditi odgovor na vse te dileme, predvsem pa na temeljno vprašanje: kakšna je vloga književnosti pri oblikovanju posameznika in skupnosti v 21. stoletju?

Naloga torej ni bila lahka. A o uspešnosti prenove lahko razpravljamo predvsem z vidika, v kolikšni meri so bili zastavljeni cilji uresničeni, ne pa tudi o tem, ali se je predmetna kurikularna komisija odločila za soočenje z najzahtevnejšimi izzivi. Prenove se je lotila celostno in zavzeto, novi UN za slovenščino na gimnazijah prinaša nekaj pomembnih premikov: nanašajo se tako na vsebinsko zasnovano književnega izobraževanja kot na metodološke pristope, s katerimi naj bi se urešničevali cilji pouka. Opazne so spremembe v razumevanju kanona, v še večjem pomenu komunikacijskega pristopa, v vključevanju sodobnih literarnih praks ter v večji odprtosti vseh povezav, ki književnost umeščajo v širši kulturni in družbeni kontekst, ter trdnejši podpori učiteljevi avtonomiji. Obenem pa se še dodatno krepijo premiki tudi v pedagoški paradigmi – od posredovanja znanja k razvijanju kompetenc, od reproduktivnih nalog h kritičnemu in ustvarjalnemu soočanju z besedili.

V spodnjem besedilu bom na nekatere izmed teh novosti opozoril in poskušal premisliti možne posledice, pa tudi izzive, ki jih lahko odpirajo v praksi.

2 Kritični pomisleki

Eden izrazitejših posegov v dosedANJI koncept UN je sprememba literarnozgodovinske zasnove: obvezna so le še nekatera literarna obdobja, medtem ko so druga obdobja prepuščena izbirni obravnavi.

Najprej velja opozoriti, da povečanje izbirnosti posredno in neposredno povečuje avtonomijo učitelja, kar lahko razumemo kot pomemben korak naprej. Izbirnost pa ne prinaša le večje svobode pri oblikovanju kurikula, temveč tudi možnosti prilagajanja vsebin interesom in zmožnostim dijakov, spodbujanja branja, krepitve komunikacijskega in problemskega pristopa ter povezovanja književnosti z drugimi predmetnimi področji. Toda takšna odprtost ima smisel in pomen le, če jo spremljata dovolj visoka mera odgovornosti in strokovne refleksije. Učitelj mora ostati tisti, ki na podlagi širšega razumevanja literature kot umetniškega, kulturnega in zgodovinskega pojava presoja, kaj je bistveno, kaj nujno in čemu se je mogoče odpovedati. Tako se v temelju spreminja njegova vloga: prenovljeni UN zahteva od učitelja, da sprejme vlogo (bolj) suverenega posrednika med tradicijo in sodobnostjo. In dokončno opusti vlogo tistega, ki le »odkljuka« vsebine.

Uvedba izbirnosti nedvomno povečuje avtonomijo učiteljev in omogoča večjo prilagodljivost glede interesov in potreb učencev. To je skladno s sodobnimi didaktičnimi pristopi, ki poudarjajo diferencirano poučevanje, spodbujanje kritičnega mišljenja ter aktivno vlogo učencev pri izbiri in obravnavi vsebin. Vendar pa, kot omenjeno, večja svoboda sočasno prinaša tudi odgovornost in tveganje. Ena

izmed nevarnosti je, da se pri selekciji literarnih vsebin preveč poudarijo aktualne, tematsko privlačne ali učencem bližje vsebine, zanemari pa se zgodovinska pogojenost in kontinuiteta literarnih tokov. Literarna zgodovina ni le seznam avtorjev in del, temveč mreža medbesedilnih razmerij, v katerih se sodobnost kaže kot dialog s tradicijo. Če iz pouka izločimo temeljna obdobja, kot je npr. renesansa, izgubimo ključne referenčne točke, brez katerih evropska literarna in filozofska tradicija postane težje razumljiva.

In tu je kleč. Prenova učnega načrta tako ne preizprašuje zgolj konceptualne usmeritve predmeta, temveč tudi zmožnost učiteljev, da novo avtonomijo uresničujejo dovolj suvereno in strokovno odgovorno. V ospredje postavlja tudi vprašanje razumevanja literature kot dela skupnega kulturnega izročila, ki ga je treba posredovati mlajšim generacijam. Učitelj, ki nima dovolj jasne zavesti o zgodovinski pogojenosti literarnih pojavov, lahko hitro podleže skušnjavi, da temeljne vsebine nadomesti z lažje dostopnimi ali zgolj sodobnimi besedili. To sicer kratkoročno poveča motivacijo, a dolgoročno osiromaši literarno-kulturne kompetence dijakov. Kot opozarja književna didaktika, je bistveno, da pouk književnosti ne oblikuje le bralnih veščin, temveč tudi zmožnost umeščanja besedil v širši civilizacijski okvir. Če tovrstne kontinuitete ni, se lahko zgodi, da bo več svobode pri načrtovanju pouka paradoksalno privedlo do manj razumevanja – in tako do »medvedje usluge« književni vzgoji.

Najbolj izpostavljen se pri tem zdi položaj svetovne književnosti, ki se v praksi že dolgo podreja predmetu slovenščine, pa čeprav je prav stik z velikimi besedili evropske in svetovne tradicije bistveni del splošne humanistične izobrazbe. Brez poglobljenega dialoga z velikimi klasiki književnosti je vprašanje, ali se lahko zadosti razvijeta zavest in občutljivost za univerzalne človeške teme. Verjetno se bo največja polemika v širši javnosti razvila prav o tem: takšni izpusti ne pomenijo le izgube posameznih besedil, temveč krčenje celotnih horizontov, skozi katere se mladi srečujejo z vprašanjem, kaj pomeni biti človek v različnih zgodovinskih in kulturnih okoliščinah. V tem pogledu radikalna izbirnost, paradoksalno, ni izraz pluralnosti, temveč oblikovanje novega kanona – takšnega, ki relativizira pomen literarnozgodovinske širine v zameno za uresničevanje drugih sodobnih in pomembnih učnih ciljev. Gre torej za pomembno didaktično dilemo, ki je ni mogoče rešiti preprosto: vsaka prenova kurikuluma nujno zahteva tehtanje med različnimi prioritetami.

Prenova UN je v ospredje postavila izbirnost, hkrati pa okrepila vlogo učitelja kot avtonomnega in strokovno suverenega posrednika med tradicijo in sodobnostjo. To ne pomeni le večje fleksibilnosti pri izbiri literarnih vsebin, temveč tudi preizprašuje zmožnost učiteljev, da na podlagi širšega razumevanja literature kot umetniškega, kulturnega in zgodovinskega pojava presojujejo, kaj je bistveno in kaj nujno,

ter kako to učinkovito posredovati dijakom. Ob vsaki prenovi učnega načrta nekaj pridobimo, nekaj pa žrtvujemo, in prav v tem se skriva odgovornost snovalcev, da se zavedajo posledic svojih odločitev – ne gre namreč le za tehnične prilagoditve, temveč za oblikovanje duhovne in kulturne krajine prihodnjih generacij. In to ne samo dijaške, ampak tudi učiteljske.

3 Zaključek

Dejstvo je, da je prenova učnega načrta namenjena tudi – ali celo predvsem – spodbujanju učiteljeve ustvarjalnosti in samostojnosti pri oblikovanju pouka. Posledično je njen uspeh v večji meri odvisen od učitelja samega: njegove motivacije, avtonomije, razgledanosti in občutljivosti za literarno umetnost. Večja izbirnost pri tem nikakor ne pomeni arbitrarne svobode. Literatura, ki ji v šoli namenjamo pozornost, ne oblikuje le bralnih zmožnosti, temveč tudi notranji svet dijaka – njegovo dojemanje časa, družbe, etike in estetike.

Poučevanje se prvenstveno ne bi smelo skrbeti na krepitev bralnih strategij (kar je lahko skušnjava), temveč bi moralo ostati popotovanje skozi stare književne svetove, ki so zaznamovali človeštvo. Vsaka izbira ali izpustitev določenega literarnega dela, ki je zaznamovalo duhovni razvoj človeštva, pomeni tudi oblikovanje kulturne zavesti in kulturnega horizonta nove generacije. V tem prepoznavam ključni izziv prenove: večja svoboda je dragocena priložnost, a hkrati zahteva visoko stopnjo strokovne odgovornosti. Če bomo učitelji razumeli književnost kot skupno dediščino in hkrati kot prostor ustvarjalnega dialoga z mladimi, bo pogumna prenova učnega načrta uresničila svoj namen. Če pa bo izbirnost razumljena kot poljubno opuščanje temeljnih besedil in obdobj, bo ta svoboda paradoksalno pripeljala do literarno-kulturnega osiromašenja.

A da bi učitelji to avtonomijo resnično živeli in uresničevali, je nujna tudi podpora šolske politike in širše družbe. Brez stalnega strokovnega izpopolnjevanja, ustreznih pogojev za delo in predvsem družbenega priznanja vloge učitelja se bo svoboda hitro spremenila v breme posameznika. Zato je prenova učnega načrta uspešna le tedaj, ko je podprta z zavestjo, da kakovosten pouk književnosti ni le naloga učitelja, temveč odgovornost celotne družbe. Brez ustreznega priznanja te vloge bodo zato učitelje precej težko uresničili te cilje.

VIRI IN LITERATURA

UN z didaktičnimi priporočili. Spletna izdaja. Zavod RS za šolstvo. Ljubljana, 2025.

Pouk slovenščine v gimnaziji

Tomaž Koncilija

Gimnazija Novo mesto

tomaz.koncilija@gimnm.org

Kako se zagristi v Cankarjev klanec pred maturo?

Prispevek obravnava roman *Na klancu* Ivana Cankarja v luči dejstva, da gre za delo, izbrano za izhodišče na esejskem delu izpita iz slovenščine na splošni maturi 2026. Dotika se številnih tem, ki se razpirajo ob Cankarjevem romanu – od vprašanja o problemskosti Cankarjevih romanov, evropskih in drugih vplivih na genezo pričujočega romana do medbesedilnih in drugih literarnih vprašanj ter nepogrešljive aktualizacije. S tem želi biti predvsem nabor idej za bolj poglobljen in kritičen premislek o Cankarjevi ustvarjalnosti ter izhodišče za ustvarjalno delo z dijaki v razredu.

1 Uvod

Za šolski esej pri pisnem izpitu splošne mature iz slovenščine 2026 je bil razpisan tematski sklop *Klanec nekoč, danes, vedno?*, za razpravljanje in interpretiranje na to temo pa sta bila izbrana romana, ki sta izšla v časovnem razmiku 120 let, a se v naslovu razlikujeta le v zapisu ene črke. Pri literarni klasiki Ivana Cankarja *Na klancu* (1902) je klanec zapisan z malo začetnico, s čimer prerašča v vsem znani simbol, pri sodobnem romanu Tine Vrščaj pa gre za lastno ime, torej *Na Klancu* (2022), kar avtorici omogoča obenem ravno pravšnji (in spoštljiv) odmik od nevarnosti preveč prozornega prestavljanja Cankarjeve kultne romaneskne pripovedi v današnji čas ter asociativno povezanost s Cankarjevo diagnozo slovenske družbe na prelomu iz 19. v 20. stoletje, ki na različne načine, na kar več kot očitno namiguje formulacija maturitetnega tematskega sklopa, ostaja pronicljiva in aktualna vse do danes. V pričujočem prispevku se bomo zagrizli zgolj v enega od obeh klancev, Cankarjevega, ter poskušali osvetliti nekatera vprašanja, ki se nam bodo razpirala na tej poti in bodočim maturantom prek njihovih učiteljev morda omogočila še širši pogled in globlji uvid v »Cankarjevo vesolje«. Zanimali nas bodo izjemen položaj Ivana Cankarja in njegovega romana *Na klancu* v slovenskem literarnem razvoju, simbolnost Cankarjeve proze, številne medbesedilne povezave, paradigmatičnost Cankarjeve podobe slovenstva in s tem seveda aktualnost v romanu obravnavane tematike in problematike. Na koncu si bomo dovolili pomisliti celo na možnost, da

se je poskušal Cankar z romanom *Na klancu* po škandalu z zažigom pesniške zbirke *Erotika* prikupiti konservativni slovenski javnosti.

2 Problemskost romana *Na klancu*

Kako srednješolce navdušiti za Cankarja? Kako jim približati njegove mračne podobe slovenske stvarnosti in za današnjega mladega človeka pogosto nejasna, nerazumljiva, celo bizarna psihološka stanja njegovih likov? Mnoge odgovore ponujajo slovenski cankarjeslovci. Med njimi pripada posebno mesto Janku Kosu, ki že v spremni študiji ob izidu romana *Hiša Marije Pomočnice* v zbirki *Sto romanov*¹ (1976) izpostavlja prelomno vlogo njegovega avtorja v razvoju slovenskega in deloma celo evropskega romana. Cankar namreč že razume roman v tedaj moderni, impresionistično-simbolistični maniri, in sicer kot vrsto diskontinuiranih simbolično pomembnih trenutkov človeškega življenja, kar se po Kosovem mnenju v praksi odraža v cikličnosti njegove pripovedi. Ta je najpogostejše »podobna ciklu samostojnih enot«, ki pa v medsebojni povezanosti in prepletenosti kljub vsemu tvorijo enotno in smiselno celoto (Kos 1976: 20).

Cankar je prav za svojo najdaljšo pripoved *Na klancu*, ki z zunanjo zgradbo povsem ustreza zgoraj opisanemu »modelu«, prvič uporabil zvrstno oznako roman, medtem ko se mu je za svoje prvo daljše besedilo *Tujci* izognil.² Kos razlog za to odkriva v dejstvu, da so *Tujci* pripovedno strukturirani še pretežno na tradicionalen način, *Na klancu* pa s svojimi osmimi dokaj samostojnimi enotami, ki bi lahko vsaka zase funkcionirala kot samostojna daljša novela, obenem pa so na višji ravni povezane v romaneskno celoto, udejanja »novo načelo diskontinuiranega romana 'trenutkov'« (Kos 1976: 22). Ali kot pravi še dalje: »Zunanji kronološki potek Franckine usode je kot okvir, znotraj katerega se po posebni idejno emocionalni logiki prepletajo simboli, simbolistični paralelizmi in vodilni motivi, ki so nosilci enakomerno, skoraj ritmično valujočega vračanja istih duhovnih stanj« (Kos 1976: 23). Takšna oblika romana, zasnovana v slogu in tehniki simbolistične proze – za razliko od do tedaj prevladujočih vsebinsko in fabulativno linearnih konceptov poetičnega realizma in naturalizma od Jurčičevega *Desetega brata* (1866) do Govekarjevega romana *V krvi* (1896) – je postala tipična za Cankarjevo romanopisje.

¹ Ob tem je potrebno poudariti dejstvo, da je *Hiša Marije Pomočnice* edini roman kakega slovenskega avtorja, ki je izšel v omenjeni zbirki.

² Slovenska literarna veda med romane uvršča devet Cankarjevih del: *Tujci*, *Na klancu*, *Hiša Marije Pomočnice*, *Križ na gori*, *Gospa Judit*, *Nina*, *Martin Kačur*, *Novo življenje* ter *Milan in Milena* (prim. Kos 2001: 231).

Cankar je v slovensko romanopisje uvedel številne nove teme in žanre. *Na klanecu* je z osrednjim likom Francke, ki jo spremljamo od nesrečnega otroštva, v katerem ni bila deležna niti materine ljubezni, do grenke smrti v popolnem siromaštvu in spoznanja, da so se vsa njena hrepenenja o boljši življenjski usodi njenih otrok izjalovila, pri nas brez dvoma prvi ženski roman,³ obenem pa s problemskim prikazom tako ali drugače propadlih klanških ljudi tudi prvi pravi proletarski – delavski roman. S tem je Cankar tudi v sociološkem pogledu utiral nove in drugačne poti v primerjavi s prejšnjo tradicijo sicer maloštevilnih slovenskih romanov, ki bi jih lahko opredelili kot meščanske, saj njihovi junaki iščejo svojo srečo in izpolnitev z vstopanjem v mestno ali vsaj malomestno okolje. Prav junakovo iskanje življenjske sreče in izpolnitve pa je najznačilnejša poteza slovenskega romanopisja nasploh (Kos 1976: 51), ki se izrazito kaže tudi v Cankarjevih delih – s tem torej ne odstopa od realistično-naturalistične tradicije – vendar je pri njem epilog drugačen. Ne glede na Franckina prizadevanja in čisto dušo ji pač ni dovoljeno vstopiti v srečo meščanskega sveta (Kos 1976: 35).

Privid sreče vse od Prešerna dalje v veliki meri zaznamuje slovensko literaturo 19. stoletja, pri Cankarju pa se v neuresničljivem Franckinem hrepenenju stopnjuje do bolečine, deziluzije in smrti. Klanška Francka nima niti možnosti, da bi kdaj zares dosegla stanje čutno-čustvene sreče, po kateri tako hrepeni. Zdi se, kot da je že vnaprej brez lastne krivde obsojena na neuspeh, še več, na smrt, kar predstavlja nerešljiv problem. A smrt pri Cankarju, trdi Kos, ne predstavlja grozljivega nihilističnega brezna, ampak možnosti novega življenja v vsej njegovi odprtosti. S tem pa za razliko od pretežno naivnega tipa dotedanjega slovenskega romanopisja *Na klanecu* prerašča v najvišji tip problemskega romana.⁴

3 *Na klanecu* in evropski vplivi

V romanu *Na klanecu* lahko prepoznamo značilnosti več literarnih smeri, ki jih je Cankar povezal v novo, izvirno celoto. Splošno zasidrano mnenje, da v njem prevladujejo impresionistični slog ter novoromantični elementi, kot sta ciklična zgradba ter hrepenenje kot osrednja tema in gibaló vsega dogajanja, se zdi preozko. Cankar je sicer že v *Epilogu v Vinjetah* (1899) izrazil svoj novoromantični literarni credo ter prelom z realizmom in naturalizmom, pa vendar se v pričujočem romanu kažejo še izjemno močne naturalistične prvine: prikaz bede in mizerije propadlih klanških

3 Posebej zanimivo je, da je tudi v drugih Cankarjevih romanih z izjemo dveh ali treh glavna junakinja prav tako ženska (ali dekle). O tem je v zadnjem času obširneje pisala npr. Alojzija Zupan Sosič (2023b).

4 Evropske romane od antike do današnjih dni bi lahko glede na njihovo posebno razmerje do sveta uvrstili v štiri tipe, ki se med seboj lahko tudi prepletajo: naivni, idejni, stvarni in problemski roman (Kos 1976: 56).

ljudi, alkoholizma, psihičnega in fizičnega družinskega nasilja, bolezni in umiranja. Proti koncu romana vedno bolj prihaja do izraza tudi brezizhodna naturalistična determiniranost z okoljem in celo dednostjo. Dekadentnih motivov v romanu skorajda ni, po dekadenci zadiši kvečjemu v drugem delu romana z naslovom *Fanny*, kjer lahkoverna Francka doživi ljubezensko razočaranje ob svetovljansko razpoloženem, a neiskrenem umetniku – slikarju. Poseben problem pri Cankarju je vprašanje simbolizma. Še iz šolskih klopi poznamo podobe iz romana, ki so dosegle domala mitološke razsežnosti in o njih govorimo kot o simbolih: ciklično ponavljajoča se tek za vozom in klanec siromakov ter luč na učiteljevem oknu s konca romana. V teh primerih pač ne gre za simbole v pravem pomenu besede, ampak bolj za prispodobne nikoli dosegljive življenjske sreče, duhovne in stvarne revščine ter morda edine možne poti iz takšne mizerije – prek izobrazbe. Te so po funkciji bolj podobne simbolom v Zolajevih delih⁵ (Kos 2001: 237), kar Cankarja dodatno povezuje z naturalistično tradicijo.

Literarna zgodovina v zvezi z romanom *Na klancu* odkriva precej očitne evropske povezave: vpliv Jacobsenovega romana *Niels Lyhne* (1880), kjer se je Cankar srečal z vseprisotno temo pasivnega hrepenenja, ki pa jo je ob liku Francke nadgradil v ciklično ponavljajoče se občutenje in doživljanje sveta, ob tem pa še Maupassantovo *Njeno življenje* (1883) in Zolajevo *Beznico* (1877) z motivi iz delavskega življenja, propadanjem posameznikov, alkoholizmom, razpadom družine, prizori umiranja in smrti (Kos 2001: 236).

Natančneje je povezave z *Beznico* razčlenil Tone Smolej. Izrazito podobna se mu zdita začetka obeh romanov – obe glavni junakinji, Gervaise in Francka namreč ne moreta zaspiti. Prva čaka ljubimca Lantierja, druga je vznemirjena v pričakovanju romanja na Goro. Pomenljiv je tudi motiv pogleda z okna, ki pri obeh junakinjah vedno pomeni pričakovanje, ki iz konkretnega prerašča v duševno. Pri Gervaise vse bolj postaja premišljevanje o prihodnosti, pri Francki pa hrepenenje po obogatitvi lastnega nepopolnega sveta. Smolej opozori še na Lantierja in Mihovega Toneta, ki sta si domala identična po zunanjih (starost, postava, brki ...) in notranjih lastnostih (npr. oba bereta trivialne romane), kasneje pa grozita s svojim odhodom in končno res zapustita družino in otroke. Ti predstavljajo še eno vzporednico med romanoma. Obe glavni junakinji vzgajata po tri otroke, dva sinova in hčerko, ki vsi odidejo »v svet«. Sorodna je socialna degradacija obeh družin: Coupeaujevi morajo v neugledno stanovanje v višjih nadstropjih, Mihovi se preselijo na klanec. Zola novo bivališče imenuje »kót revežev«, Cankar pa »klanec siromakov«. Pri obeh družinah hirajo in umirajo stari starši. Smolej opozori še na funkcijsko podobnost

⁵ Takšen »simbol« pri Zolaju je npr. rudnik v *Germinalu*, ki je pravzaprav prispodoba za izkoriščanje delavstva, ki kliče po upor.

vodilnega motiva. Gervaise v *Beznici* ob različnih priložnostih srečuje pogrebca Bazougea, ki predstavlja prihajajočo smrt in na koncu dejansko pride po Gervaise, ko ta umre. Pri Cankarju je takšen motiv tek za vozom, ki najprej kot konkretna izkušnja, nato pa še večkrat v obliki reminiscenc spremlja Francko kot opomin, da ji je sreča na tem svetu nedosegljiva, nazadnje ob njeni smrtni uri. Takšno ponavljanje motiva v obeh romanih dobi simbolno vrednost (Smolej 1997), na kar smo deloma opozorili že zgoraj.

4 Dodatni izzivi za razpravljanje

4.1 Družinska problematika na klancu

Ob branju romana *Na klancu* se porajajo še druge možnosti, ki omogočajo dodaten premislek ter vnovičen dialog s Cankarjevim delom, njegovim avtorjem in odzivi nanj. O tem, da je Cankarjeva mati v središču številnih njegovih avtobiografsko obarvanih del, ni potrebno izgubljati besed. Odnos med Francko in sinom Lojzetom je literarizirana preslikava Cankarjevega zapletenega odnosa z materjo Nežo. Če se želimo poučiti o avtobiografskih elementih, ki so bolj ali manj razvidni v romanu, je najbolje v roke vzeti spremno besedo Borisa Merharja h Kondorjevi izdaji Cankarjevega romana (1963), v kratkem pa gre za materino nenehno odrekovanje, žrtvovanje, samoponiževanje in brezpogojno odpuščanje, da bi se le uresničila njena največja želja, da bi sin doštudiral in se uspel povzpeti iz klanškega siromaštva in blata. Tu je še njegov občutek krivde, ki se krepi proti koncu romana, ko postane jasno, da se je izneveril materinim pričakovanjem.

Čeprav gre za na videz vzvišeno Franckino etično držo, lahko v omenjenem odnosu prepoznamo tudi zametke toksičnih, celo patoloških psiholoških vzorcev, ki kar kličejo po obravnavi. Zarisujejo se vprašanja nerazrešenega odnosa z najprej funkcionalno in nato tudi fizično odsotnim očetom, nezavednega pripisovanja krivde materi za očetovo simbolno kastracijo in obenem globoke medsebojne čustvene povezanosti ter navezanosti, problemi čustvene kompenzacije, kompulzivnega ponavljanja družinskih vzorcev in še kaj. V dejstvu, da Francka ob Lojzetovih pregreških nikoli ni povzdignila niti glasu in se je na njegove frustracije in izbruhe odzivala vedno tako, da mu je poskušala ustreči, ne pa postavljati meje, lahko prepoznamo celo vzorce permissivne vzgoje⁶ in nato spremljamo tudi njene posledice – Lojzetovo nezmožnost, da bi se osamosvojil in postavil na svoje noge. Matjaž Kmecl gre v tem kontekstu še dlje, ko navaja Antona Slodnjaka, da se Cankar »vse življenje ni mogel iztrgati iz začaranega kroga [...] bolešno-prijetnih spominov,«

6 To možnost omenja tudi Zoran Božič (2018).

s čimer je opozoril na Cankarjev svojevrsten socialni in intimni sadomazohizem (Kmecl 1998: 209).

4.2 Franckin križev pot: Cankar in sekularizacija novozaveznih motivov

V razpravah o Cankarjevem pisateljskem opusu se občasno pojavijo omembe, da s svojimi paralelizmi in enakomerno ritmično vzvalovanostjo vsebine spominja na biblijski slog, pozorno branje njegovih tekstov pa razkrije, da je vanje zelo pogosto vključeval tudi frazeme in motive iz Svetega pisma.⁷ Cankar jih skoraj brez izjeme sekularizira – njihovo religiozno razsežnost prenaša na svoje literarne osebe.

Takšen je pogost motiv križa in križevega pota, zlasti slednjega tudi v romanu *Na klancu* v povezavi s Franckinim življenjem, vendar to v Cankarjevih besedilih še zdaleč ni osamljen primer. Spomnimo se le njegove pripovedi iz leta 1901 s prav tem naslovom – *Križev pot*, v kateri spremljamo desetletnega ministranta Marka, ki odrašča v veliki revščini, kako lačen, žejen in izčrpan nosi težak križ v prošnji procesiji do tri ure oddaljene podružnice. Kot Kristus se tudi on spotika in pada pod križem, deležen cerkovnikovih žalitev in zmerjanja, po tretjem padcu pa omedli in kmalu nato umre. V ozadju seveda čutimo Cankarjevo kritiko nevzdržnih socialnih razmer. Na drugih mestih Cankar s križevim potom primerja tudi svojo mladost, npr. v zbirki črtic *Moje življenje*. Štirinajst zgodb je naslovil zgolj z rimskimi številkami od I do XIV, kar kaže na zvezo z upodobitvami štirinajstih postaj križevega pota.

V romanu *Na klancu* spremljamo »križev pot« glavne junakinje Francke. Ko ji v četrtem delu romana (*Izgnanci*) mati v zaupnem pogovoru pove strašno resnico, da je nezakonsko dete, ki jo je zavrzel lastni oče, beremo: »Tako ji je gledalo v lice prokletstvo življenja, križev pot brez konca ...« (Cankar 2006: 78). Tik pred tem Francka znova podoživi svoj otroški »tek za vozom«, zave se, da je vse njeno prizadevanje zaman, da se njena trnova pot ne bo nikoli končala, a vendar je ob pogledu na speče otroke odločena, da jim bo omogočila drugačno prihodnost. V tej viziji »sprejme križ na svoje rame«. Sekularizirana metafora križevega pota je v romanu večplastna – spremljamo lahko Franckine ponavljajoče se »padce pod križem«, ko mora prosjačiti za denar, se počuti ponižano, razžaljeno in opljuvano; včasih ji kdo celo pomaga »nositi njen križ«, še zlasti po moževem odhodu je to propadli čevljar; na koncu sledi zadnje razočaranje ob spoznanju, da ni uspelo niti Lojzetu, in neizbežna smrt. S tem Cankar Francki

⁷ O tem piše npr. Vid Snoj že v članku *Biblija, slovenski jezik in slovenska literatura* v reviji *Primerjalna književnost* (2/2005), kjer med drugim predstavi tezo o izoblikovanju paradigme hrepenenja ob pomoči Biblije v Cankarjevi prozi, vključeno tudi v monografijo *Nova zaveza in slovenska literatura*.

podeli odrešensko vlogo nedolžne žrtve, ki daje svoje življenje za druge, le da se tako sekulariziranemu evangeljskemu motivu pridruži sled problematizacije, saj se najprej zazdi, da je bilo njeno prizadevanje zaman. Vendar se roman ne zaključi v povsem črnih tonih – na učiteljevem oknu zasveti luč.

4.3 O liku ženske in medbesedilnosti ob Cankarjevem *Klancu*

Z likom Francke je Cankar briljantno zadovoljil pričakovanja in okus javnosti. V izrazito konservativnem slovenskem okolju na začetku 20. stoletja je bila vloga ženske dokaj jasno določena in takšna se je morala kazati tudi v literaturi. S tem mislimo na moralno neoporečnost, celo brezmadežnost, poudarjeno materinskost, nekonfliktnost, razumevanje in toleriranje partnerjevih pregreškov, samožrtvovanje in darovanje same sebe, tiho in voljno prenašanje udarcev usode, obenem pa notranjo trdnost in zmožnost vzdrževanja družine. Skratka: gre za troedinost lika ženske-matere-svetnice, kar pooseblja Francka in s tem vstopa v sfero mitologizacije tudi kot arhetip slovenske matere.

Zupan Sosič piše, da je materinsko poslanstvo od vseh romanov najbolj izpostavljeno prav v *Na klancu*. S tem v zvezi govori celo o Marijanskem kultu, ki da je v tem romanu vpet že v nacionalni mit. Po Jensterle Doležal (2003: 111) povzema, da Francka ni samo trpeča Madona, ampak tudi zemlja in roditeljica slovenskega naroda, in dodaja, da »megalomanski lik matere ni vplival samo na slovensko književnost s t. i. cankarjanskim likom, ampak tudi na slovensko kulturo, ki rada oponese Cankarju 'greh' za konstrukcijo patološkega odnosa mati-sin, sidrajočega v krivdi – ta naj bi zaznamovala slovenstvo.« (Zupan Sosič 2023b: 93.) Francka očitno v sebi združuje tako elemente Kristusovega trpljenja kot Marijinega materinstva in njenega s silno bolečino prebodenega brezmadežnega srca.

Zupan Sosič (2023b: 106) odgovarja tudi na vprašanje, zakaj je slovensko bralstvo ravno lik ženske, poosebljene v Francki, sprejelo za svojega. Izpostavlja prevlado katoliškega načela, ki je mater ustoličilo za utrjevalko moralnosti in vere, pa tudi dediščino klasičnega (antičnega) sveta, v katerem se je smela ženska oglašati samo izjemoma: kot žrtev in mučenica. Kot tretji razlog navaja posebno estetiko moderne, ki je »ovila žensko in umetnost v estetizirajočo religioznost«, nazadnje pa še povezanost Francke s tedaj aktualno idejo socializma: »mati« slovenskega naroda je postala tudi zaradi vitalizma in vztrajnosti, orožja zoper revščino in brezizhodnost. Avtorica svoj članek zaključi s pogledom na še druge Cankarjeve ženske like in pokaže na zanimivo izhodišče za naše medbesedilno raziskovanje. Trdi, da je Cankar z njimi »posredoval

pomembno resnico o položaju ženske na koncu 19. in začetku 20. stoletja: ženski je bilo dovoljeno biti le dvoje, trpeča mati ali brezvestna prešuštnica«.

Oba obraza ženske se že zelo zgodaj pojavita tudi pri Cankarju. V pesmi *Vzduh opójen, težák; bledih luči svit* iz zbirke *Erotika* lirski subjekt v kavarni občuduje mlado dekle, ki se je za preživetje prisiljeno prodajati za čutne užitke. Občudovanje njenega izmučenega, drobnega telesa v Cankarju sproži hrepenenje tudi po njeni notranji lepoti in moralno rehabilitacijo. Prek omembe znamenite Tizianove umetnine jo primerja s prešuštnico iz Janezovega evangelija, kjer Jezus z besedami »kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen« razoroži prisotne farizeje, ko jo hočejo kamenjati. Cankarjeve predstave o dekletu prerastejo v epifanijo božanskih razsežnosti, zdi se mu podobna Madoni s plaščem, na eni strani deviško čista, na drugi tragično razvrednotena. Pesem se zaključí z učinkovito deziluzijo, ko takšne fantazije razblini dekle sólo s predlogom, naj ji rajši naročí kavo.

O nenehni razpetosti ženske podobe med svetniško trpečim materinstvom in grešno zapeljivostjo v slovenski literaturi pričajo še drugi primeri, znani tudi iz srednješolskih beril. Tako že v pridigi Janeza Svetokriškega *Na noviga lejta dan* beremo o idealu dobre in potrpežljive zakonske žene. Povsem drugačno podobo ženske Svetokriški predstavi v zgodbi o lepi grešnici, ki jo zaradi nespodobnega vedenja v cerkvi ter zavračanja Boga hudiči odvedejo v pekel, potem ko nad njo obupa in se ji odpove celo njen oče. Podobno grešna je Ančka iz Kersnikove *Jare gospode*, ki se ji po prešuštvu in zakonolomu odpove mož, ona pa propade, zboli in na koncu umre, pa tudi Tončka iz Govekarjevega romana *V krvi*. Ta po mnogih peripetijah in ljubezenskih avanturah konča kot prostitutka na Dunaju.

Če je Tavčarjeva Meta iz *Cvetja v jeseni* sinonim za nedolžno, čisto, iskreno in naivno ljubezen, ki ji ni usojeno prerasti v srečno materinstvo, je že njegova Agata v *Visoški kroniki* v tem pogledu kompleksnejši lik, ki v sebi ob vlogi nedolžne žrtve združuje tudi spolno emancipacijo, ko najprej zavrne Marksa in nato še Izidorja ter se odloči za Jurija. Dvojnost materinstva in greha nosi v sebi Matkova Tina iz istoimenske Pregljeve novele. Pod srcem nosi še nerojenega otroka svojega ženina Janeza Gradnika, »od čigar ljubezni je bila prejela, preden jo je vzel pred oltar«. Od vseh naporov po dolgi poti v Gorico, da bi še enkrat videla na smrt obsojenega, ob priprošnji Mariji rodi pod cvetočo češnjo. S Cankarjem spočeti mit slovenske matere, ki se kljub družbeni deprivilegiriranosti žrtvuje za svoje otroke, pa doživi naslednjega od vrhov najbrž s Hudabivško Meto v Prežihovi noveli *Samorastniki*.

Če se še enkrat vrnemo k Francki iz romana *Na klancu*, lahko zlasti v delih, ki pripovedujejo o njenem otroštvu, opazimo še en družinski arhetip, ki sta ga proslavila brata Grimm v pravljici o *Pepelki*, znan pa je tudi v slovenskem ljudskem

slovstvu, npr. v zgodbi o mačehi in pastorki. Francko mati zapostavlja, vedno mora trdo delati, pomivati, njena polsestra Nežka pa lahko poležuje, se brez posledic pritožuje, od matere za darilo dobi židano ruto, Francka pa le navaden predpasnik. S Pepelko jo družijo drobna postava, ki prispevata ranljivost in moralno čistost, podobno kot Pepelka na materinem grobu pa Francka v romarski cerkvi doživi duhovno zamaknjenje. V obeh primerih gre za zgodbo o trpljenju, upanju in hrepenenju, le da Mihov Tone ni kraljevič na belem konju, ki bi svoji Francki omogočil tuzemsko srečo, tako da ji na koncu ostane le še vera v onostranstvo.

5 Cankar – pragmatik? Od *Erotike* do klanške Francke

Opozoriti želimo na še eno možnost v zvezi z genezo romana *Na klanecu*, ki jo bomo lahko le deloma in posredno potrdili. Vprašamo se namreč lahko, ali je tedaj petindvajsetletni Cankar zasnoval svoj romaneskni spomenik materi-svetnici iz povsem umetniških vzgibov, se ji po njeni smrti z njim poskušal na nek način oddolžiti ter tudi odložiti del krivde, ki jo je zaradi lastnega ravnanja in odnosa do nje čutil vse življenje. Morda pa je na vsebino in slog romana vplivala še kakšna bolj preračunljiva odločitev.

Cankarjevo iniciacijo v resno literarno življenje je zaznamoval škandal – ob izidu pesniške zbirke *Erotika* (1899) je tedanji ljubljanski škof Jeglič dal pokupiti vse dostopne izvode in jih zažgati. Liberalno orientirani glasovi in listi so to dejanje izrabili za napad na katoliško nazadnjaštvo, Cankar pa je poskušal iz vsega skupaj povleči čim več koristi. Že bežen pogled v njegovo korespondenco pokaže stalno in neumorno lobiranje, nagovarjanje založnikov, urednikov, znancev, pa tudi prijateljev in sorodnikov, naj mu pošljejo različne zneske denarja, večinoma kar v obliki predujmov za besedila, ki jih največkrat še niti ni napisal ali dokončal, ali pa v obliki posojil, na katera je potem pogosto »pozabil« ali pa prek vsake razumne mere odlašal z vračilom. Cankar, naš prvi poklicni pisatelj, je bil ves čas brez denarja, »suh«, kot se sam večkrat izrazi, in v dolgovih. O tem podrobneje piše Marijan Dović (2007: 143–159).

Cankarjev vstop na literarni trg je torej zaznamovala afera, ki je še podžgala močna nasprotja med klerikalno in liberalno stranjo ter mladega pesnika in pisatelja v številnih krogih in večjem delu javnosti takoj ožigosala kot problematičnega, celo nemoralnega. S tem so se za uveljavljajočega se umetnika zaprla mnoga vrata. V pismu bratu Karlu z Dunaja (17. 5. 1899) med drugim zapiše: »Godi se mi nesramno. Zato moram skušati, da izbijem iz »Erotike« in iz škofove neumnosti

kaj novcev.«⁸ Cankar se je dobro zavedal svoje ostrine. Deset dni kasneje je bratu komentiral svojo zbirko črtic: »Epilog k Vinjetam je jako rezek!« (Cankar 1948/I).

V takšnem ozračju mladi avtor seveda ni mogel dolgo zdržati, saj za razliko od drugih piscev ni imel stalnih virov dohodka, ampak je bil povsem odvisen od tega, kako uspešno je uspel »prodajati« svoje zgodbe. Preživetveni impulz je bil gotovo eden od pomembnih razlogov, zakaj se je po *Erotiki* odvrnil od poezije in se posvetil izključno prozi in dramatiki. Kot rešilna bilka se mu je prikazala Slovenska matica, ugledna in finančno stabilna založba, ki je sprejela v tisk najprej Cankarjev prvi roman *Tujci* ter nato še *Na klancu*. Književnemu odseku založbe je tedaj predsedoval Fran Levec, ki ga Cankar večkrat omenja kot tistega, ki je že na realki prepoznal njegov jezikovni talent. Matičini honorarji so bili več kot odlični, Cankar pa si je ob izidu obeh romanov priboril še posebno finančno nagrado. Lahko si mislimo, da svojega nekdanjega profesorja nikakor ni želel spraviti v neroden položaj, zato je gotovo tudi premišljeno izbral temo, ki jo je sam intimno čutil in je obenem v tedanjem slovenskem prostoru preprosto morala vžgati – hrepenenje čiste, moralno neoporečne ženske iz deprivilegiranega socialnega okolja po življenjski sreči, ki kljub udarcem usode in neizpolnjenim željam prav po jobovsko ohrani vero in zaupanje v Boga in višji namen vseh stvari ter se s smrtjo dvigne iz stvarne bede v sfero mučeništva in večno življenje. S tem je zaigral na tiste strune, ki so najbolj milo zvenele slovenskemu narodu, dotaknil se je slovenske arhetip-skosti, našel temo, o kateri se ne moremo prerekati. Zato ne preseneča, da je *Na klancu* v vsakem pogledu najuspešnejše Cankarjevo delo, kar je večkrat izrazil tudi sam, nazadnje v pismu Minki Skaberne (7. 6. 1918), ki ga je prosila za dovoljenje za prepis njegovih del v Braillovo pisavo. Cankar prepis seveda dovoli, ob tem pa doda: »Samo če bi v ta namen izbiral med svojimi knjigami sam, bi dodal še tisto, ki je bila našemu ljudstvu najbolj priljubljena: povest Na klancu [...]« (Cankar 1948/III: 268.) Je iz povedanega možno sklepati, da je Cankar z romanom *Na klancu* premišljeno in pragmatično pokazal slovenski javnosti, da le ni tako nemoralen, kot so ga prikazovali zlobni jeziki? Že naslednje leto je namreč strategijo ponovil z romanom *Križ na gori*, kjer se je slovenski publiki prilagodil z likom Hance – sam je npr. izjavil, da bo besedilo tudi za širše občinstvo (Zupan Sosič 2023a: 14). Vmes pa je izšel – seveda pri Schwentnerju – njegov najbolj kontroverzni in tudi najboljši roman *Hiša Marije Pomočnice*. Cankar je v boju za preživetje očitno moral tu in tam pozabiti na načela in se prilagoditi okusu množice, pri čemer pa se je vedno znal izogniti pastem trivialnosti.

⁸ Škof Jeglič se ni pozanimal o podrobnostih Cankarjeve založniške pogodbe z Bambergom, v kateri mladi pesnik založniku ni prodal avtorskih pravic, posledično pa je to v dani situaciji pomenilo, da mora Bamberg v roku treh let zagotoviti ponatis zbirke, kar se je tudi zgodilo.

6 Klanec nekoč, danes, vedno?

Cankarjeva univerzalnost omogoča ogromno možnosti, kako njegove motive, simbole, teme in ideje povezati z vprašanji, ki nas zadevajo danes. O njegovi aktualnosti za 21. stoletje se sprašuje tudi Janko Kos (2010). V svojem razmisleku se sicer dvigne nad konkretna literarna izhodišča in svoje ideje izpelje na podlagi Cankarjevega svetovnega in političnega nazora, ki jih zlahka povežemo tudi z obravnavanim romanom.

Najprej je tu Cankarjeva misel o kulturi. V skladu s svojimi socialdemokratskimi nazori je bil prepričan, da je kultura na eni strani v službi meščanskega kapitalizma, na drugi pa nedostopna, neznana in tuja delavskemu razredu. V tem smislu je zanimiv učitelj Krivec, ki ga tik pred dokončno vrnitvijo na klanec v gostilni sreča Lojze. Med drugim pove, da imajo v trgu bralno društvo ... Videti je, da je Cankar prav v branju in izobraževanju videl možnosti širjenja omike tudi med preprostimi ljudmi – nenazadnje poskušata na podoben način kot Krivec z bralnim društvom razsvetljevati delavstvo in kmetstvo še dva njegova učiteljska junaka, Martin Kačur v istoimenskem romanu in Jerman v *Hlapcih*. Gre za aktualno temo, povezano z idejo o Slovencih kot narodu, ki je skozi stoletja »stal in obstal« prav zaradi jezika, literature in kulture. Cankar jo povezuje z vlogo učiteljstva, kar je tudi za današnji čas pomenljivo in predstavlja priložnost za kritičen razmislek.

Cankar je bil vsaj od dunajskih let dalje izrazit antikapitalist, kar se kaže tudi v večinoma negativnem prikazu meščanskih in malomeščanskih likov v romanu *Na klancu*. Vprašanje vpliva kapitalistične družbe na življenje in vrednote posameznika nekoč in danes se zdi izjemno aktualno, še posebej v luči številnih sodobnih gibanj in civilnodružbenih iniciativ. Gre za vprašanja družbene moči, manipulacije, izkoriščanja, odvisnosti, spoštovanja človeškega dostojanstva in odnosa do okolja – zlasti v slednjem lahko najdemo povezave tudi z drugim maturitetnim romanom Tine Vrščaj. Kot izhodišče za razpravo lahko služi Mihov Tone, ki v obupu fizično napade krojaškega tekmeča, ki ga je spravil na beraško palico in izrinil iz javnega življenja, pa tudi razmišljanja propadlih klanških obrtnikov, ki vsemu navkljub do zadnjega ne izgubijo ponosa in vere, da bodo krivice enkrat popravljene.

Nenazadnje Cankar odpira tudi možnosti debate o spolnosti. Ob branju romana se z njo srečujemo zlasti ob odraščajoči Francki, njenih prvih ljubezenskih izkušnjah in razočaranjih. Spremljamo lahko na eni strani stereotipne podobe zapeljevanja, ki se nam danes lahko zdijo smešne in nerealne, vendar jih mladi z malo domišljije zlahka prestavijo v lasten svet zapletenih medsebojnih odnosov, v katerem namesto lepih besed in čednih brkov, s katerimi Mihov Tone osvoji Franckino srce, delujejo

drugačne, a po svojem bistvu še vedno enake strategije. Lahko bi trdili, da je Cankar v svojih delih že pred dobrim stoletjem v veliki meri detabuiziral spolnost in o njej v svojih delih spregovoril tako odkrito kot nihče pred njim. Njegova obravnava tega področja je izrazito večplastna, saj ne govori le o izpolnjenosti, sreči in užitku, ampak tudi o negotovosti, frustracijah in bolečini – spomnimo se le na Franckino poroko, kjer že doživlja strah in razočaranje, ko se Tone napije, pleše z vsemi drugimi ženskami in pozabi nanjo.

Na koncu lahko izpostavimo še Cankarjevo svobodomiselstvo v kontekstu slovenske družbene razklanosti. Gre za temeljni konflikt med konservativnim katolištvom in svobodomiselnim ateizmom, ki v veliki meri še danes določa družbeno-politična razmerja. Kos (2010: 1090) pri Cankarju odkriva kritično, obenem pa odprto in sprejemajočo svobodomiselno držo, ki bi lahko bila zgled marsikomu tudi v času naše družbene stvarnosti. Nenazadnje je Cankar številne etične pobude za svoja dela, tako tudi za roman *Na klanecu*, sprejemal od Tolstoja in Dostojevskega, katerih romani so idejno utemeljeni na krščanskem etosu. Povedano drugače – srečevanje krščanstva in svobodomiselstva ostaja slovenski problem še v 21. stoletju in tako vedno znova kliče po premisleku in dialogu.

7 Namesto sklepa: hlapčevanje kot paradigma slovenstva že v romanu *Na klanecu*

Na zadnjih straneh romana bralca pretrese razmišljanje propadlega, vračajočega se Lojzeta ob pogledu na klanec.

Komaj utriplje mlado srce, že srka beraštvo, trpljenje in skrbi iz materinih prsi ... srka nemoč, vdanost in ponižnost; vdanost v hlapčevstvo, nemoč za življenje ... Raste – in hodi z upognjenim životom, oči uprte v tla, rojen hlapec. Lahko je vesel in razposajen, lahko si pridobi bogastva – v svojem srcu ostane hlapec, v vsem svojem nehanju. [...] Neizmeren klanec siromakov je bil pred njim in narod hlapcev je stanoval na klanecu. ,Obsojeni na smrt – ves trud, prijatelj, je brezuspešen in zato neumen; preobleci jih na zunanje, v srcu so hlapci in obsojeni na smrt! ...‘ (Cankar 2006: 165.)

Ideja o Slovencih kot narodu hlapcev se torej pri Cankarju ne pojavi šele z istoi-mensko dramo, ampak je eksplicitno prisotna že v romanu *Na klanecu*. Vprašanje hlapčevanja v današnjem kontekstu ostaja aktualno kot paradigma, ki jo je Cankar zaznal, formuliral in seciral s kirurško natančnostjo, s tem pa dregnil v srčiko slovenstva, vso svojo zgodovino razpetega med bojem in begom, tihim nasprotovanjem in prilagajanjem zahtevam tujih »gospodarjev«. Kaj pa bi dejal »največji« o slovenstvu po uresničitvi tisočletnih sanj v samostojni državi, združeni Evropi, vojaških zavezništvih in gospodarskih povezavah v današnjem globaliziranem svetu?

VIRI IN LITERATURA

- BOŽIČ, Zoran, 2018: Besedila Ivana Cankarja na šolski klopi. *Slovenščina v šoli* 21/3. 4–24.
- CANKAR, Ivan, 2006: *Na klancu*. Ljubljana: Delo: Intelego: Študentska založba.
- CANKAR, Izidor, 1948 (ur.): *Pisma Ivana Cankarja. I–III*. Ljubljana: DZS.
- DOVIČ, Marijan, 2007: *Slovenski pisatelj*. Ljubljana: ZRC SAZU (Studia litteraria).
- JENSTERLE-DOLEŽAL, Alenka, 2003: Mitologizacija ženske v Cankarjevi prozi. Miran Hladnik, Gregor Kocijan (ur.): *Slovenski roman*. Mednarodni simpozij Obdobja – metode in zvrsti. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 109–118.
- KMECL, Matjaž, 1998: Cankarjev »roman« Na klancu. Ivan Cankar: *Na klancu*. Ljubljana: Karantanija. 198–209.
- KOS, Janko, 1976: Cankar in problem slovenskega romana. Ivan Cankar: *Hiša Marije Pomočnice*. Ljubljana: Cankarjeva založba (Sto romanov).
- KOS, Janko, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOS, Janko, 2010: Aktualnost Ivana Cankarja za 21. stoletje. *Sodobnost* 74/9. 1083–1093.
- SMOLEJ, Tone, PIRC, Jožica: 1997: Cankarjeva afirmacija in negacija Zolajeve Beznice v romanu Na klancu. *Primerjalna književnost* 20/2. 29–52.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2023a: Literarnost Cankarjevih romanov in Križ na gori. *Jezik in slovstvo* 68/3. 3–16.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2023b: Ženske v Cankarjevih romanih in nedokončani roman Marta. *Slavia Centralis*, 16/1 89–109.

Drago Meglič

Gimnazija Murska Sobota

drago.meglic@gmail.com

Eva s Klanca kot novodobna Francka s klanca – mar res?

Prispevek obravnava roman Tine Vrščaj *Na Klancu* (2022), ki ga je je Državni izpitni center izbral kot enega izmed dveh romanov – drugi je roman Ivana Cankarja *Na klancu* (1902) – tematskega sklopa iz književnosti za izpit splošne mature iz slovenščine leta 2026 z naslovom Klanec nekoč, danes, vedno? Prva asociacija na naslov *Na klancu* je prav gotovo brez izjeme slovenska literarna klasika Ivana Cankarja, čigar roman iz obdobja moderne velja za eno od kanonskih besedil slovenske literarne tradicije. Primerjave z romanom Tine Vrščaj *Na Klancu* se zato ponujajo kar same od sebe, sploh ker avtorica navdiha oz. snovi za svoj roman ne skriva. Prispevek se posveča analizi osrednje literarne osebe Eve Krhlikar, ki je bralcem predstavljena v številnih vlogah, npr. kot mati, hči, žena, in iz različnih zornih kotov.

1 Eva kot parafraza Cankarjeve Francke – prvič

Srednjim letom bližajočo se Evo Krhlikar, osrednjo protagonistko romana *Na Klancu*, spoznamo v različnih vlogah, prav raznovrstnost perspektiv pa nam omogoča medbesedilno primerjavo s Francko, glavnim likom Cankarjevega romana *Na klancu*. Ob vseh paralelah, ki jih primerjava med romanoma nedvomno ponuja, se izkaže, da ima Eva kljub številnim motivno-tematskim podobnostim s Francko tako značajske kot izkustveno skupnega bolj malo. Eva torej ni le 'parafraza' Cankarjeve Francke, ni le novodobna Francka, ampak zgolj aluzija nanjo, sicer pa samostojen, kompleksen in večplasten lik, ki zahteva več kot le površno obravnavo.

1.1 Eva kot mati

Evina vloga matere resda nekoliko spominja na Franckino, a tudi v tem segmentu sta si junakinji precej vsaksebi; če je Francka prototip altruistične, požrtvovalne matere, katere prva in zadnja misel so otroci – in je v tem smislu seveda tudi idealizirana –, je Eva kot mati precej stvarnejša, bolj prizemljena in človeška, njen lik namreč ne vsebuje Franckinih potez mučeništva in svetništva, s katerimi je Cankar po lastnih besedah materi postavil neminljiv spomenik.

Eva ima dve še ne šoloobvezni hčeri Višnjo in Brino ter pričakuje tretjega otroka, moža Gregorja, za katerega je vzgoja ob delu (in splošni obsedenosti z zaslonom) postranskega pomena, zato se z njima ukvarja večinoma sama. Pogosto se ji zazdi, da so ji mamine besede »Sama za vse« (Vrščaj 2025: 193) začrtale pot. Njene reakcije, zlasti ob pogostih izpadih starejše hčere Višnje, ki je občasno nesramna in predrzna, tako včasih niso družbeno pričakovane oz. sprejemljive, na hčeri se namreč odziva (tudi) glede na svoje precej spreminjajoče se, nestalno razpoloženje, npr. ko vzkipi ob neznatnem pripetljaju, ko Brini kepa skute pade po tleh. Njeni vzgojni prijemi so skladni z njenim razmišljanjem in pogledom na svet, močno nanje vpliva tudi nedefiniran odnos z možem, s katerim se ob izrazitih medsebojnih značajskih razlikah vse bolj oddaljujeta. Kot ekološko osveščena posameznica se trudi hčeri vzgajati v duhu skrbi za okolje ter odvrčanja od televizije in elektronskih naprav, čeravno ji Gregor pri tem ni niti malo v pomoč. Kvečjemu nasprotno: da hčeri ne bi 'taval v megli', se mu npr. realnost ustroja vesolja zdi veliko bolje prikazati kot simulacijo na računalniškem zaslonu, kot pa da bi sodeloval v domišljjijski predstavi starejše hčere, ki jo pripravi, vključujoč vse družinske člane. Pri tem seveda sploh ne opazi, da je partnerka ostala brez besed, oz. ne dojema, kako čudovit družinski trenutek je pokvaril.

Eva je podobno kot Francka pri vzgajanju prepuščeni sebi in svoji presoji, nezavedno pa vzgojo in tako tudi odnos do deklic oblikuje tudi njena dominantna mati, katere strogi, dosledni in nepopustljivi komentarji, kot si jih Eva predstavlja, da bi zveneli, pogosto spremljajo njeno ravnanje. Ko se spominja svojega otroštva, zaznamovane s strogo, tudi manipulativno materjo, želi svoji hčeri odrešiti tega bremena, a ji to ne uspeva popolnoma. Materine vzorce občasno (nezavedno) ponavlja, njeni nauki so v njej pognali korenine in tako številne modrosti predaja hčerama: »Noge si zapomnijo, kaj zmorejo, in potem jim noben korak ni odveč« (Vrščaj 2025: 8). Kljub temu je sama kot mati drugačna od svoje matere, se pa odnos med njima po Evinem odhodu s Klanca in (začasno) naselitvijo v njenem stanovanju otopli. Eva počasi spoznava tudi drugo plat matere, o kateri je bila prepričana, da ne obstaja, in preveva jo občutek, da ima naenkrat dve materi.

S hčerama se, kljub temu da je občasno nepotrpežljiva, pretirano nervozna in vzkipljiva, veliko ukvarja, kakor da bi hotela nadoknaditi primanjkljaj prispevka očetovske vzgoje. Zaveda se sicer, da je možu morda s tem, da ju je preveč navezala nase, tudi povzročila krivico, a on ničesar ne stori, da bi to situacijo spremenil, v konfliktnih ali kriznih situacijah se raje umakne oz. reševanje prepusti ženi, npr. ko je mlajšo Brino treba peljati na Infekcijsko kliniko. Čeprav Evino počutje takrat ni najboljše, ga zaman prosi, naj jo pelje; izgovarja se, da ga v bolnišnicah grabi klavstrofobija, zato odgovornost lahko preloži na Evina (noseča) pleča. Opaža

pa tudi, da ko so brez njega, čas teče drugače, bolj prosto, hčerama se lahko bolj posveča, do njiju je potrpežljivejša in strpnejša, tudi deklici se takrat odzivata in vedeta drugače. Kljub hipni ideji, ki jo bolj spodbudi Gregor, da bi opravila splav, se prihoda novega bitjeca zelo veseli, obenem pa čuti prizadetost, ker mož zanj ne kaže nikakršnega zanimanja. Vede se, kakor da ne bi bila noseča, tudi ko družino zapusti, prihajajočega otroka oz. nosečnosti sploh ne omenja. Eva materinstvo doživlja zelo intimno in intenzivno, vlogi matere je predana, zanj žrtvuje tudi svoje karierne ambicije in na sploh svoj življenjski ritem prilagaja potomcem.

1.2 Eva kot hči

Cankar Franckino življenjsko zgodbo prične v njenem otroštvu; spoznamo njeno družinsko situacijo – je neljubljeni nezakonski otrok –, težek socialni položaj, ki fatalistično usmerja njeno usodo, roman pa zaokroži njena smrt. Roman Tine Vrščaj zajema bistveno krajši dogajalni čas v pripovedni sedanjosti, v retrospektivah pa se nam razkrivajo in počasi sestavljajo tudi drobci Evinega otroštva – vzroki za zelo kompleksen odnos glavne junakinje z materjo, »ki je vedno vedela, kaj je normalno« (Vrščaj 2025: 11), ter obenem tudi skrivnostna zgodba njenega očeta, ki je preminil v Evinem otroštvu in jo spoznavamo šele v pripovedni sedanjosti, še posebej ko ji mati izroči škatlo za čevlje z njegovimi fotografijami in neodposlanimi pismi različnim predsednikom. Zanimivo; konec v obeh romanih je optimističen, čeprav sila različen – Eva po odhodu s Klanca v novem okolju z novim partnerjem in službo ter razrešenim odnosom z materjo zadiha, ravnica v njeno življenje prinese ustaljenost in umirjenost, Franckino smrt pa simbolično pospremi luč v učiteljevem oknu, opazi jo sin Lojze, ki naznanja možnost, da je odrešitev klanškega bremena mogoča z izobrazbo.

Če je bila Francka v primerjavi s svojo ošabno, razvajeno in brezkompromisno mlajšo sestro Nežko vedno deprivilegirana, se je Eva kot edinka bolj spopadala s strahovi svoje matere, da bo determinanta dednosti po možu pogubila še njuno hčer. Paranoični mož je v občutljivem času v nekdanji državi, prežeti s splošno (komunistično) paranojo vohunjenja, ovajanja in nadziranja pod vplivom jedrske katastrofe v Černobilu, vedno bolj tonil v blaznost, dokler ni agonije končal s samomorom v psihiatrični ustanovi, potem ko je zaužil večjo količino uspavalnih tablet. Evin eksperiment z marihuano v srednji šoli je bil zato za mater dovolj močan opomnik, da gre po njegovi poti, torej v blaznost, tudi hči, uživanje tega opiata naj bi namreč spodbudilo očetove gene, zato je posredovala in Evo pri vsega osemnajstih postavila na cesto, misel na hčerin eksperiment pa ji ne da miru tudi potem, ko je Eva že sama mati. Rane iz otroštva in mladosti se začnejo celiti, šele

ko se Evina mati ob novem partnerju otopli in hčeri dovoli priti bliže. Eva se po odhodu moža zbližuje s Tomažem, ki ji je značajske precej bliže kot Gregor, in potem ko sta obe v novi partnerski situaciji, postaja odnos med materjo in hčerjo bolj zaupen, tesen in pristen.

Vloga hčere obeh junakinj, Francke manj in Eve bolj, predvsem v odnosu do matere, zaznamuje nedefiniran, zapleten odnos z očetom. Očetje v obeh romanih so sicer neprisotni ali pa odhajajo; Francka kot nezakonska hči nima možnosti, da bi kot hči vzpostavila vez z očetom, njeno usodo pa podoživijo tudi otroci. Franckin mož Tone Mihov je sicer, dokler družine dokončno ne zapusti, prisoten, a je ta prisotnost zgolj fizična, pa še to le, ko se ne mudi v krčmi. Evin oče, sposoben in nadarjen fizik, je že v ranih Evinih letih 'odhajal na božjo pot', kakor je hčeri njegovo občasno daljšo odsotnost, ko se je zdravil v psihiatrični bolnišnici, pojasnjevala njena mati, resnico o njegovem psihičnem stanju – trpel je za shizofrenijo – in vzrokih za njegovo smrt pa mati hčeri razkrije, šele ko razpade (tudi) Evina družina in se Eva s hčerama s Klanca zateče k materi v Ljubljano. Njeno 'matrico strahu' Eva sedaj razume, to pa odpre tudi pot zbližanja in oproščenja. Da je Evo mož Gregor iznenada zapustil, pa je sicer vzorec, ki ga je sam povzel po svojem očetu, moški s Klanca namreč, podobno kot v Cankarjevem romanu, odhajajo; tudi Gregorjev oče je družino v njegovem ranem otroštvu zapustil in pretrgal stike s sinom.

1.3 Eva kot partnerka

Morda se razlike med obema junakinjama še najbolj izražajo prav v njuni vlogi zakonske partnerke. Francka je za Toneta neproblematična žena, ki se možu v ničemer ne zoperstavlja, namenja mu tudi del že tako bornega zaslužka, da ga lahko zapravi v krčmi, sama pa tiho kima in podpira vse štiri vogale hiše. Evin partner Gregor, ki kot *softver developer* deluje na spletu, v nasprotju s Tonetom Mihovom skrbi za družinski proračun; ta sicer pluje med (občasno) brezskrbnostjo in pogostimi čermi pomanjkanja, a ob konfliktih in vsakodnevnih nesoglasjih ženi ne pozabi očitati, da preveč sanjari in naj si vendar že najde službo, da je ne bodo obhajale tako črne misli. Eva tedaj onemi, taki očitki vnašajo razpoke v njun zakon in izražajo nespoštovanje do njenega materinstva.

Cankar nam Francko predstavi precej idealizirano; njen ženstveni vidik se sicer izrazi ob sanjavi zvezi s slikarjem, do Toneta pa je prav zaradi pretekle grenke izkušnje precej bolj zadržana. Vlogi partnerke in ženske podredi skrbi za otroke, njena čutna plat pa ob križevem potu, ki ga opravlja vse življenje, ostaja neizražena. Tina Vrščaj protagonistko Evo predstavi precej bolj plastično in poudari tudi erotično plat glavne junakinje. Njena zveza z Gregorjem se je začela prav

zaradi izrazite obojestranske telesne privlačnosti, ki je vzniknila ob srečanju na plezanju, a se v pripovedni sedanjosti počasi iz različnih razlogov – odtujenosti med zakoncema, težav s financami, različnih pogledov na vzgojo in funkcioniranje družine, vedno večjih značajskih razlik ... – tudi ta izgublja. Eva še vedno močno hrepeni po čutni ljubezni in strasti, »neznosno si želi hormonov sreče« (Vrščaj 2025: 21), a v zaslon zagledani partner večkrat tega ne opazi, njegov libido je podrejen računalniku, ki ga hčeri poimenujeta z ljubkovalnico Bubi, Eva pa ostaja prepuščena sama sebi. Prizori telesne ljubezni ali zgolj refleksije nanjo so pri Tini Vrščaj v nasprotju s Cankarjem sicer ponazorjeni precej neposredno (kako bi šele tak roman sprejela kritika v Cankarjevem času, če je bila že *Hiša Marije Pomočnice* označena kot *rafinirana, umetniško dovršena pornografija!*), zaznamovani tudi z leksiko, predvsem nizkopogovornimi izrazi, celo vulgarizmi, s katerimi partnerja spodbujata svojo strast in čutne fantazije. Erotično obarvane so tudi njene sicer ekološko osveščene sanje, v katerih pripravi nastop za profesorje.

Eva in Gregor sta preveč različna, da bi njuna zveza lahko funkcionirala, razlike pa se ob ovirah, na katere naletita (npr. finančna stiska, razdedinjenje, razlike v pogledu na vzgojo), le še povečujejo. Na kompromise bolj kot ne pristaja le Eva (npr. o uporabi elektronskih naprav in navajanju hčerk nanje), Gregorjev materializem, njegova neprestana odsotnost in različne vrednote pa zakonca dokončno ločijo in poti nazaj ni več. Eva njegove poznejše besede, da se je spremenil in da bi si rad povrnil družino, zazna kot bleferstvo, zato zavrača vsakršno možnost, da bi se to zares zgodilo.

1.4 Eva kot zaposlitveni kader

Eva Krhlikar nima Franckine tragične patine niti ni njena življenjska pot tako usodno zaznamovana; nenazadnje se z odhodom s Klanca odreši, na dinamiko njenega odnosa z Gregorjem pa vpliva tudi njen socialni položaj. Kljub končani univerzitetni izobrazbi (je biologinja, nima pa še opravljenega strokovnega izpita s področja vzgoje in izobraževanja) je trenutno že kar nekaj časa brezposelna in si neuspešno prizadeva najti službo, s katero bi lahko prispevala k družinskemu proračunu, ki je pogosto na zelo majavih nogah. Mož ji občasno vrže pod nos, da je z družinskimi financami obremenjen samo on, sama pa ne prispeva ničesar, hkrati pa težko sprejema dejstvo, da je njegovo podjetje finančno zelo nestabilno in negotovo, sploh če ga na to opomni Eva.

Udeleži se precej avtomatiziranega predavanja na Zavodu za zaposlovanje, o tem, kako iskati službo. Slušateljem predava nekoliko naveličana gospa srednjih let:

Iskanje zaposlitve pomeni, da se boste prodali. Vaš življenjepis je oglas, s katerim prodajate svoj čas. Svoj značaj, svoje znanje in veščine. Ta vaš oglas mora špilati v sodobnem svetu [...] Ne pozabite! Prodajate popolno robo. Ne morete okrog ponujati robe z napako (Vrščaj 2025: 203–04).

Predavanje o iskanju zaposlitve je strnjeno v alinejah, povedi predavateljica ne povezuje med seboj, Eva pa se ob tem vprašuje, kaj je huje; da si 'roba', da si z napako ali da se ponujaš naokoli. Ko se zaposli, pomisli, da je predavanje začuda morda celo učinkovalo.

V retrospektivah, v katerih se Eva spominja svojih izkušenj na različnih delovnih mestih – zaposlena je bila npr. v javni agenciji v nekem manjšem kraju –, pa se nam razgaljajo sistemske nepravilnosti in zlorabe, povezane z zaposlovanjem, npr. nepotizem, spolno nadlegovanje, mahinacije z javnimi razpisi in sredstvi, manipuliranje s podatki, absurdnost pogojev za zaposlitev (v javnem sektorju), izvotljenost, togost in neživljenjskost zaposlitvenih razgovorov (npr. na razgovoru z ravnateljico na eni od šol z duhovitim dovtipom zaman računa na žensko solidarnost), prazne obljube delodajalcev, nerazumevanje za materinstvo idr., v katere je Eva neposredno vpeta. Tina Vrščaj tako v svojem romanu prikazuje tudi razsežnosti, ki jih Cankarjeva Francka – pričakovano glede na dogajalni čas in prostor, njeno družbeno vlogo in socialni položaj Slovencev na prelomu iz 19. v 20. stoletje – ne premore. Evi se sicer po odhodu s Klanca na ravnici obzorja razsvetlijo in kmalu se zaposli kot profesorica biologije na eni od ljubljanskih gimnazij.

Začetki poučevanja so težavni, zato mora vložiti veliko truda, da se na novo realnost privadi.

Zdi se ji, da sta ji otroka naredila luknjo v možgane. Ali je luknjo izvaljal težki porod ali pa je luknja nastala zato, ker je prebila toliko let z njima in v izolaciji Klanca. Mož se je odmikal od nje. Ona je razmišljala le še tako kot človeška mladiča. Njeni možgani so se trudili ljubeče razločevati eno zeleno bilko od druge ali pa trkanje detla od trkanja žolne. (Vrščaj 2025: 209.)

V poučevanju se nazadnje najde, klanške prepreke in grenke izkušnje z iskanjem zaposlitve ter trpke izkušnje na delovnem mestu ostanejo le še grenak spomin.

1.5 Eva kot ekološko osveščena posameznica

Roman *Na Klancu* s svojo sporočilnostjo opozarja tudi na pereče probleme onesnaževanja, globalnega segrevanja, kopičenja odpadkov, grozečih podnebnih sprememb, človekovega vpliva na favno ter na sploh malomarnega odnosa sodobnega človeka do okolja.

Eva, ki se dobro počuti, ko je povezana z zemljo, se težav zaveda, nanje vseskozi opozarja in se nanje odziva, v tem duhu želi vzgajati tudi svoji deklici. V prizadevanju je precej osamljena, podpore nima niti doma, zato so obeti, da bi začela pisati blog z naslovom *Dnevnik naših naporov*, v katerem bi opozarjala na ekološke probleme, precej jalovi, dokler jih nazadnje ne opusti. Človekov odnos do okolja jo pogosto prizadene, ob naravnih katastrofah (npr. posledice apokaliptičnega požara, ki je opustošil Klanec) je pretresena in želi si vplivati na osveščenost ljudi okoli sebe – Lenarta, naj ne sežiga svojih smeti, slušateljev na konferenci, na katerem predstavi svoj članek z ekološko tematiko, in predvsem članov svoje družine. Pri Gregorju, ki je prepričan, da Eva vsak problem potencira, ji ne uspeva najbolje, hčeri pa njenemu pozitivnemu zgledu sledita, čeprav ga v času skupnega življenja z Gregorjem očetovi posegi občasno razblinjajo. Mož Evi pogosto celo očita, da so ji na fakulteti oprali možgane in da ima od tedaj okoljske psihoze.

Specifičen odnos ima Eva tudi do živali, še posebej do Lenartovih koz, ki občasno postanejo (duhovite) parabole za ljudi in njihove medsebojne odnose, kar na svoji koži izkusi Svetlana, Lenartova samska (in osamljena) hči srednjih let, ki očeta le občasno obišče. Nasploh v svetu živali pogosto išče vzporednice s človekom, npr. v prispodobi o samici lososa, ki še po smrti skrbi za svoj zarod. Želja, da bi si omislili psa, se po preselitvi v Ljubljano zazdi realna, na Klancu zaradi Gregorjevega nasprotovanja vsemu kosmatemu to ni prišlo v poštev. Težko se sprijazni tudi z Gregorjevo matrico, da ima človek svoje bivališče zato, da se skriva pred naravo, zato nastavlja pasti in škropi s strupi, ker »ne prenese golazni« (Vrščaj 2025: 22). Sama je že od otroških let zbirala rastline, hrošče, metulje, svojo prirodoslovno zbirko pa kljub materinem komentarju, da ne razume, da se človek lahko čustveno naveže na mrtvega metulja, hranila na balkonu in skrbela zanjo; srednje biotehniške šole torej ni izbrala naključno. Avtorica posebej opozarja tudi na onesnaževanje s plastiko, ki močno vpliva na številne živalske vrste, saj so nekatere ogrožene (tudi) zaradi nje.

Motijo jo nakupovalna središča, ki rastejo kot gobe po dežju, veliki neonski napisi, ki svetlobno onesnažujejo okolje, predvsem pa je občutljiva na brezbržnost in splošno apatičnost sodobne družbe, ki v imenu kapitalizma stremi le k dobičku. Sama koncepta denarja nikoli ne ponotrani, Gregor celo komentira, da živi v svetu »nekakšne blagovne menjave« (Vrščaj 2025: 47). Z nejevoljo in začudenostjo sprejema potrošniški cirkus, ki se še posebej razmahne ob božiču, ko ljudje pretiravajo z obdarovanjem, ko se pojavlja množica 'dobrih mož', ko na vsakem koraku v oči bode preobilje vsega in ko ljudje kar tekmujejo med seboj, kdo bo imel bolj osvetljena okna. Potrošništva torej ne zavrača zaradi svojega negotovega finančnega stanja (na Klancu kupuje samo tisto, kar ne zraste na njivah ali v gozdu; varčuje,

kot le more, pri vsem), ampak predvsem zaradi svojega prepričanja in zoperstavljanja razčlovečenemu kapitalizmu, ki je že zdavnaj izgubil kompas.

V svojem ekološko obarvanem predavanju na profesorski konferenci na temo *Spremembe okolja tu in zdaj*, v katerem poudarja, da je ekologija »nauk o domu« (Vrščaj 2025: 252), s svojo odkritostjo, iskrenostjo in zavzetostjo občinstvo navduši, prvikrat pa ima tudi sama občutek, da se ji taka odkritost ni maščevala.

1.6 Eva v odnosu do drugih ljudi

Na Klancu je Eva s svojima deklicama edina družba 96-letni sosedi Anki, ki cele dneve okopava svojo njivo in ima od dela deformiran, ukrivljen hrbet, ter prav tako ostarelemu, že nekoliko skleroznemu Lenartu, ki goji koze. Njuni otroci so do staršev precej brezbrizni, Eva jima pomaga po svojih najboljših močeh, predvsem jima odganja občutke osamljenosti in zapuščenosti. Čeprav imata tako Anka kot Lenart potomca, se tadva na Klancu oglašata poredko – Ankin sin skrbi le za trto, z materjo pa ne spregovori besede, Lenartova hči ima preveč dela sama s seboj in s spletnimi zmenkarijami, razmišlja pa tudi o umetni oploditvi – in z materjo oz. očetom pravega odnosa nimata. Empatičnost Eva kaže tudi do otrok, zlasti tistih z dna družbe, ki na igrišče prihajajo brez staršev, in jim prinaša priboljške, čeprav je tudi sama v finančni stiski. Sočutni sta tudi njeni hčeri. V medgeneracijskem središču zabavata nekega ostarelega gospoda na invalidskem vozičku, ki ga obišče odtujena družina in v čudnem vzdušju nihče ne spregovori niti besede, onidve pa ga s svojo pozornostjo razveselita. Eva je sočutna tudi ob smrti Gregorjeve matere, čeprav je Gregor prizadet iz napačnih razlogov: ker mu ni zapustila niti klanške hiše niti česa drugega, mamin zadnji partner, paranoični Robert, ki mu je prepustila svojo dediščino, pa jih meče iz hiše. Eva ga je sicer srečala samo trikrat v življenju in ji ni bil všeč.

V družbi se ne počuti najboljše in ljudem se pogosto zdi čudna in asocialna, socialno izoliranost na Klancu pa prenaša tudi na hčeri. Ko jih obiščeta Gregorjeva sodelavca Denis in Andraž s partnerkama brez otrok, kot gostiteljica ne ve, kako naj se obnaša do gostov. Ko je v zadregi, včasih postane neotesana, kar izkusi Lenartova hči Svetlana ob parabolih o kozah in njihovem spolnem življenju. Tudi s sošolkami s fakultete ne more razviti pravega odnosa; te se na račun kariere odrekuje materinstvu in objavljajo članke v uglednih revijah, zato se Eva z njimi težko pogovarja.

1.7 Eva kot feministka (?)

Oznaka 'feministka' za Evo ni najustreznejša, sploh ker se niti protagonistka z njo ne identificira; bolje bi bilo reči, da je Eva bitje, ki se zaveda družbene vloge žensk in pomena njihove enakopravnosti v še vedno prevladujočem svetu moških. Avtoritativna mati, ki je le redko sprejemala drugačno mnenje, ji je sicer polnila možgane z drugačnimi idejami, npr. da mora biti ženska vedno urejena in pobrita (za moškega), toda za Evo so dlačice zaščita občutljivih rodil, zato materi, ki vztraja, da niso privlačne, trmasto nasprotuje in samo sebe doživlja kot 'ženskodlakinja'. Eva se materini avtoriteti upre in njeno pričakovanje, da ženska od sebe zahteva tolikšno popolnost, zavrača.

Če se Eva ne brije, je kosmata pod pazduho in po nogah. Če je kosmata, je nemarna. Njena mama tega ne odobrava. Ni je vseeno. Premišljeno ima vsako dlačico na telesu. In tako tudi nje, Eve, ki je podaljšek svoje mame, ne more pohvaliti za to, da hodi naokrog kot neandertalka. Ženskodlak si. (Vrščaj 2025: 195.)

Zavrača tudi ustaljeno družbeno delitev vlog po spolu nasploh.

V enaindvajsetem stoletju ženskam ni treba ničesar. Lahko so gladke ali poraščene. Lahko imajo take ali drugačne razloge. Osvobodili so se tudi moški. Lahko si vsako jutro pripravljajo veganski napitek s česnom in za poobedek jejo presne torte. Nekateri hodijo kot manekenke. Ob večerih si lahko brijejo, kar želijo: brke, prsi ali mednožje. (Vrščaj 2025: 196.)

Eva v nekaterih situacijah sprejema določene značilnosti tradicionalne matere in žene, npr. v nasprotju z Ibsenovo Noro ne zapusti družine, ampak partner zapusti njo, sprijazni se tudi z dejstvom, da za družinske finance skrbi njen mož (dokler ne odide), sama pa je (sicer neprostoovoljno) brezposelna, srečo ob koncu romana, ko nagnjenost Klanca izravna ljubljanska ravnica, pa ponovno najde v objemu (drugega) moškega itn., a se zaveda lastnih vrednot in vrednosti, da kljubuje tegobam in svojo usodo oblikuje sama.

2 Eva kot parafraza Cankarjeve Francke – drugič

Evo Krhlikar kot osrednjo protagonistko bo iz objektivnih razlogov – podobnosti romana Tine Vrščaj z romanom Ivana Cankarja – verjetno večno spremljala etiketa novodobne Francke, zlasti ker avtorica odkrito priznava, od kod jemlje snov za svoj romana, in ker s številnimi medbesedilnimi namigi odkrito meri na Cankarjev roman (naslov romana, vrstno/zvrstne oznake, dogajalno prizorišče, simbolika klanca, ponavljajoče se usode, motiv teka za vozom ...). Toda podrobna analiza posameznih segmentov njene upodobitve nam odkriva drugačno resnico: da je ta

podobnost med likoma zgolj navidezna in mimobežna. Eva je od svoje ‘prednice’ sicer podedovala kar nekaj lastnosti, tudi njena zgodba je deloma podobna Franckini usodi, in čeprav ni niti idealizirana niti popolna, je kot celota suveren, samostojen in prepričljiv lik z izdelanim značajem, jasno moralno shemo in vrednotami. Je lik, ki je živ in aktualen, nosilec številnih perečih vprašanj in dilem, s katerimi se sooča sodobni človek 21. stoletja: izstopajo motivi okoljske problematike, odvisnosti od elektronskih naprav in druge odvisnosti, npr. alkoholizem, stanovanjska problematika (mladih družin), problematika zaposlovanja, disharmoničnost v družinskih in partnerskih odnosih, razmerja med generacijami, materinstvo in vprašanja vzgoje, položaj ženske ... Skratka: Eva Krhlikar ni zgolj novodobna Francka s klanca.

VIRI IN LITERATURA

CANKAR, Ivan, 2025: *Na klancu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

MEGLIČ, Drago, ŠPACAPAN, Adrijana, 2025: *Esej na maturi 2026*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

VRŠČAJ, Tina, 2025: *Na Klancu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Jernej Kusterle

Univerza v Mariboru, Univerzitetna knjižnica Maribor,
Center za podporo raziskovanju in odprti znanosti
jernej.kusterle@gmail.com

Uporabne možnosti odprte znanosti pri gimnazijskem pouku slovenščine

Prispevek uvodoma predочи zgodovinski kontekst (odprte) znanosti in njeno tesno povezavo s konceptom odprtega dostopa. V nadaljevanju opiše njene štiri paradigme in navede temeljne stebre. Slednje poveže s temami, ki se lotevajo vprašanj o življenjskem krogu raziskovalnih podatkov, načrtu ravnanja z raziskovalnimi podatki, etiki in integriteti v raziskovanju ter citiranju in navajanju virov in literature v skladu smernicami odprte znanosti. Nazadnje predstavi možnosti prenosa obravnavanih vsebin v sistem gimnazijskega izobraževanja, kjer se dijaki prvič seznanijo z raziskovalnimi nalogami, ki jih spodbujajo k zgodnjemu vstopu v svet raziskovanja in znanosti.

1 Uvod: znanost

Znanost (lat. *scientia* $\Leftarrow$ *scire* [vedeti]) obstaja, odkar je človek želel več, kot le bítí – želel je razumeti in védeti oz. znati (Chesbrough 2015: 5).

Ta želja po napredku in znanju je že od samega začetka neločljivo povezana s postopkom, za katerega se je sčasoma uveljavilo poimenovanje znanstvena metoda. Zanj je značilno, da »se začne z opazovanjem« (Hart-Davis 2011: 61), s pomočjo katerega se oblikuje problemsko vprašanje, sledi pa mu »predlog rešitve, imenovan delovna hipoteza« (prav tam). Slednjo raziskovalec preveri z raziskavo, ki vključuje zbiranje in ustvarjanje podatkov, obdelavo in analizo podatkov ter interpretacijo podatkov. Če se hipoteza po zaključenem procesu potrdi, preide v teorijo, v nasprotnem primeru se jo ovrže in raziskovanje se nadaljuje (za kar se postavi novo delovno hipotezo). »Ko je raziskovalni problem razrešen« (prav tam), sledi oblikovanje zapisa raziskovalnih rezultatov ter njihova predstavitev (npr. na znanstvenem srečanju, konferenci, simpoziju) in/ali objava (npr. v obliki znanstvene monografije, poglavja v znanstveni monografiji, znanstvenega prispevka v simpozijem ali konferenčnem zborniku, znanstvenega prispevka v znanstveni reviji).

Ker je tovrstni način dela pogojen z določenim strokovnim predznanjem, je za tradicionalno znanost značilno, da je ostajala elitistična in večidel zaprta za širšo javnost.

Z nastopom splošnega opismenjevanjem¹ so se tudi preprosti ljudje začeli zanimati za najnovejša znanstvena odkritja. To je bil povod za t. i. »odpiranje« znanosti.

2 Odprta znanost

Koncept odprte znanosti² datira na sam začetek moderne znanosti v 17. stoletju in je v prvotnem pomenu povezan z izdajanjem prvih znanstvenih revij, med katere uvrščamo tudi *Filozofska poročila* (angl. *Philosophical Transactions*) londonske Kraljeve družbe (angl. *The Royal Society*)³ iz 1665 (Grand 2015: 1; Opus 2024). Takrat je bila znanost sicer odprta znanstveni skupnosti, vendar še vedno omejena na znanstvenike in s tem zaprta oz. nedostopna splošni javnosti; v tem pogledu je bila temelj t. i. znanstvene revolucije (David 2008: 19). Temu je sledilo njeno dodatno odpiranje, ko so 1799 v Londonu ustanovili Kraljevo ustanovo (angl. *Royal Institution*, Ri), katere temeljno vodilo je bilo povezovanje znanstvenikov in splošne javnosti s pomočjo komuniciranja (tolmačenja) znanosti (angl. *Science Communication – scicomm*), čemur so služila božična predavanja (angl. *Christmas Lectures*) (Ri 2025a) in petkove večerne razprave (angl. *The Friday Evening Discourses*) (Ri 2025b).

V današnjem pomenu se je odprta znanost kot gibanje za transparentnost in sodelovalnost v znanosti ter za časovno in krajevno splošni javnosti neomejeno dostopnost znanja razvila na prelomu 20. v 21. stoletje, do česar so privedle tendence digitalne revolucije (Opus 2024). Še določnejšo obliko pa je odprti znanosti dalo gibanje za odprti dostop (angl. *Open Access Movement*), ki se je kot odziv na visoke stroške znanstvenih publikacij ter potrebo po bolj odprtih in transparentnih raziskovalnih praksah razvilo kmalu po letu 2000.⁴

1 V slovenskih deželah se je ta proces začel leta 1550 s Trubarjevima *Abeceknikom* in *Katekizmom*, aktivneje pa se je začel izvajati s šolsko reformo 1774, ko je Marija Terezija uvedla splošno šolsko obveznost.

2 Têrmin *Open Science* (sln. odprta znanost) je leta 2003 oblikoval ekonomist Paul David. (OECD 2015: 10)

3 Kraljeva družba (1660) je sledila svoji v latinščini zapisani maksimi *Nullius in verba*, kar v slovenskem prevodu pomeni: »Nikomur ne verjemi zgolj na besedo«. Zagovarjali so mnenje, da mora znanstvenik vsako izjavo preveriti z dejstvi, pridobljenimi z eksperimenti, ter ostati neodvisen od drugih.

4 Têrmin odprti dostop (angl. *Open Access*) pomeni »brezplačni dostop do celotne vsebine digitalnih objektov na svetovnem spletu na založnikovi spletni strani ali v repozitoriju, pri čemer so avtorske pravice urejene v skladu z izbrano licenco« (Bezjak idr. 2024: 24). Prvič se je pojavil na začetku drugega tisočletja našega štetja v treh enotnih mednarodnih dokumentih o odprti znanosti: *Budimpeška iniciativa za odprti dostop* (2002), *Izjava iz Bethesde o objavljanju z odprtim dostopom* (2003) in *Berlinska deklaracija o odprtem dostopu do znanja v znanosti in humanistiki* (2003).

3 Temeljni stebri in štiri paradigme odprte znanosti

Odrpta znanost predstavlja sodobni okvir znanosti in je kot taka vključujoči model, ki temelji na petih temeljnih stebrih: na odrptem znanstvenem znanju, na odrpti znanstveni infrastrukturi, na znanstveni komunikaciji, na odrptem sodelovanju predstavnikov družbe⁵ in na odrptem dialogu z drugimi sistemi znanja. (UNESCO 2021: 7) V medsebojna razmerja vstopajo s pomočjo različnih gibanj in praks, s katerimi lahko znanje različnih jezikovnih okolij postane najdljivo, dostopno, povezljivo (interoperabilno) in ponovno uporabno.

Slednje štiri paradigme so v strokovni javnosti bolj znane kot načela FAIR (F: *Findable*, A: *Accessible*, I: *Interoperable*, R: *Re-usable*), pri čemer je

- najdljivost »načelo ravnanja z digitalnimi objekti [angl. *Digital Object*],⁶ po katerem morajo biti ti vključeni v repozitorije, kjer jih iskalniki enostavno zaznajo in vključijo med rezultate« (Bezjak idr. 2024: 52);
- dostopnost »načelo ravnanja z digitalnimi objekti, po katerem mora biti razvidno, kako je mogoče do njih priti, in vključuje tudi morebitne postopke avtentikacije ter avtorizacije« (prav tam: 53);
- povezljivost (interoperabilnost) »načelo ravnanja z digitalnimi objekti, po katerem morajo ti znotraj sistema uporabljati skupni jezik za svoj opis, kar omogoča semantično in sintaktično razumevanje z drugimi sistemi, kot je npr. izmenjava« (prav tam), in
- ponovna uporabnost »načelo ravnanja z digitalnimi objekti, po katerem morajo biti ti strukturirani in opremljeni s takšnim opisom, da jih je mogoče replicirati ali vključiti v nove ali razširjene raziskave« (prav tam).

4 Osnovne prakse odprte znanosti

Izhodišče gibanj in praks odprte znanosti je postavljeno v deljenje, sledljivost (transparentnost), ponovljivost in sodelovanje (UNESCO 2021: 7), pri čemer omenjena klasifikacija temelji na ozadju že uveljavljenih načel znanstvene vrednosti, ki vključujejo objektivnost, dokazljivost, preverljivost, primerljivost, zanesljivost in veljavnost.

Gibanj odprte znanosti v tem prispevku podrobneje ne bom obravnaval, pač pa bom v nadaljevanju navedel krajše opredelitve štirih izmed temeljnih praks odprte

⁵ Ta vključuje t. i. občansko/skupnostno znanost (angl. *Citizen Science*).

⁶ »Digitalni objekt je rezultat ustvarjalnega dela v digitalni obliki; to so npr. publikacije, podatki, programska oprema, umetniška, druga izvedena dela.« (Bezjak idr. 2024: 39).

znanosti, med katere sodijo: sledenje življenjskemu krogu raziskovalnih podatkov, priprava načrta ravnanja z raziskovalnimi podatki (NRRP), iskanje in preverjanje točnosti (raziskovalnih) podatkov, odprto objavljane surovih in obdelanih (raziskovalnih) podatkov, raziskovalnih rezultatov, odprtokodne programske opreme in metapodatkov v zaupanja vrednih repozitorijih, raziskovalni etika in integriteta, citiranje ter navajanje virov in literature v skladu s predpisanimi smernicami, skrb za avtorsko in intelektualne pravice ter zagotavljanje zasebnosti (anonimizacija in psevdonimizacija), urejanje uporabnih dovoljenj oz. avtorskih licenc, komuniciranje (tolmačenje) znanosti ter odprto ocenjevanje (odprto recenziranje, odprto vrednotenje znanstvenoraziskovalne ustreznosti in uspešnosti posameznika, projekta, programa, organizacije).

4.1 Življenjski krog raziskovalnih podatkov

Življenjski krog raziskovalnih podatkov (angl. *Research Data Lifecycle*) ima ciklično strukturo, ki jo po mnenju strokovnjakov za odprto znanost sestavlja sedem »razvojnih« stopenj raziskovalnih podatkov: iskanje,⁷ zbiranje in/ali ustvarjanje, organiziranje in dokumentiranje, obdelava, ohranjanje, zaščita in objava (Bezjak idr. 2024: 40).

4.2 Načrt ravnanja z raziskovalnimi podatki (NRRP)

Načrt ravnanja z raziskovalnimi podatki (angl. *Research Data Management Plan*, RDMP) je obrazec, ki izhaja iz življenjskega kroga raziskovalnih podatkov ter vsebuje določila o tem, kako se bodo raziskovalni podatki »zbirali, hranili, dokumentirali, obdelali in objavili« (prav tam: 41).

Dokument vsebuje etične, vsebinske, finančne in druge okvire ter predvideva načine upravljanja občutljivih podatkov, avtorskih in intelektualnih pravic, avtorskih licenc idr.

Po eni strani pomaga raziskovalcu oz. raziskovalni skupini, da v procesu raziskovanja ne pride do izpusta kakšnega pomembnega koraka in do nepotrebnih zastranitv, po drugi strani pa financerju oz. pedagoški in/ali raziskovalni instituciji ponuja vpogled v ozadje, tj. strukturo, raziskave. Ker je znanstvenoraziskovalno delo

⁷ Pri iskanju odprtih podatkov javnega sektorja – vključujoč državno upravo – imajo raziskovalci možnost dostopa do nacionalnega portala OPSI (Odprti podatki Slovenije), medtem ko se pri iskanju raziskovalnih podatkov lahko poslužijo tako domačih (npr. DKUM, RUL, RUP, RUNG, ADP, CLARIN.SI, DiRROS) kakor tudi tujih (npr. 4TU.ResearchData, Zenodo) podatkovnih repozitorijev.

dinamično, se mora temu prilagoditi tudi NRRP, ki se skozi raziskovalni proces spreminja, dodeluje in izpopolnjuje.

Za raziskovalce je bil dokument pri Obzorju 2020 opcijski (predstavljen je bil kot pilotni projekt) in pri Obzorju Evropa obvezen, z *Javnim razpisom za (so)financiranje raziskovalnih projektov za leto 2025* Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) pa je zanje postal nujen tudi pri prijavah projektov na nacionalnem nivoju (Dular 2024).

Nekatere slovenske javne univerze so dokument za doktorske študente že predpisale, druge pa bodo to uredile v nastajajočih pravilnikih ravnanja z raziskovalnimi podatki.

4.3 Raziskovalni etika in integriteta

Etika v znanstvenoraziskovalnem okolju vključuje vsa etična načela, ki jih mora raziskovalec upoštevati v odnosu do subjektov proučevanja oz. udeležencev v raziskavah ter raziskovalne skupnosti, tj. do drugih raziskovalcev, raziskovalnih skupin, raziskovalnih organizacij, akademij, študentov, predstavnikov občanske/skupnostne znanosti, financerjev, urednikov, založnikov idr. (ALLEA 2024: 2). Njeni vprašanji sta, kaj je prav in kaj narobe oz. kaj je etično in kaj ni.

Z raziskovalno etiko je tesno povezana raziskovalna integriteta. To je koncept raziskovalne skupnosti, ki temelji na pozitivnem ugledu raziskovalca, vključuje pravičnost in spodobnost ter sestoji iz štirih načel, ki so: zanesljivost, poštenost, spoštovanje in odgovornost (prav tam: 4).

Odstopanje od teh se kaže kot izmišljanje, ponarejanje, (samo)plagiatorstvo, dopuščanje financerjem/sponzorjem možnost vplivanja na neodvisnost in nepristranskost raziskovalnega dela ali nepristranskost poročanja o rezultatih raziskave, zloraba nadrejenega položaja ali statističnih podatkov, zavlačevanje ali oviranje dela drugih raziskovalcev, prikrivanje uporabe umetne inteligence ali (neugodnih/neželenih) raziskovalnih podatkov oz. rezultatov, drobljenje rezultatov raziskav, selektivnost ali netočnost pri sklicevanju na podatkovne vire, nepotrebna ali neprijemna in neutemeljena razširitev seznama uporabljenih virov in literature, manipuliranje z avtorstvom ali podcenjujoč odnos do avtorskega dela drugih soudeleženih raziskovalcev, ustanavljanje in podpiranje plenilskih/predatorskih revij, pristranska recenzijska ocena in podobno (prav tam: 10–11).

4.4 Citiranje ter navajanje virov in literature v skladu s smernicami odprte znanosti

Odperta znanost z gibanjem za odprti dostop ponuja več možnosti za najdljivost objavljenih digitalnih objektov, kar pomeni, da lahko sekundarni uporabnik slednje lažje najde, jih pregleda, oceni njihovo relevantnost za svoje raziskovalno delo ter jih po potrebi – v skladu z dodeljeno avtorsko licenco (npr. *Creative Commons*) – tudi uporabi.

Če pri sprotnem sklicevanju na citirano delo v glavnem ne prihaja do večjih sprememb, pa se zahteva po navedbi nove informacije pojavi v končnem seznamu uporabljenih virov in literature. Tam se poleg že obstoječih elementov, ki vključujejo ime in priimek avtorja, letnico izida publikacije/dela publikacije, naslov publikacije/dela publikacije, naslov publikacije (če gre za navajanje dela publikacije), ime in priimek morebitnega urednika, prevajalca itd., kraj in ime založbe, naslov knjižne zbirke in številčno oznako zvezka, označbo obsega strani – če gre za navedbo dela publikacije –, predvideva še navedbo trajnega identifikatorja digitalnih objektov (DOI).⁸

Posebna novost je citiranje podatkov in podatkovnih setov, ki jih uporabnik lahko najde bodisi v podatkovnih repozitorijih, shrambah ali arhivih bodisi na podatkovnih portalih. Pri tem so zahtevane naslednje informacije: ime in priimek avtorja podatkov/podatkovnih setov, naslov raziskave oz. iz nje izhajajočih podatkov/podatkovnih setov, leto objave citirane različice podatkov/podatkovnega seta v podatkovnem repozitoriju, številčna oznaka verzionirane različice citiranih podatkov/podatkovnega seta, mesto hrambe podatkov/podatkovnega seta (npr. repozitorij, arhiv, portal), trajni identifikator podatkov/podatkovnega seta (PID;⁹ lahko gre za DOI) (Bornatici idr. 2023: 6), ki ga dodeli repozitorij (Bezjak 2024: 80).

5 Odprta znanost in gimnazijsko izobraževanje

Odkar je Evropska komisija 2015 začela razvijati idejo o Evropskem oblaku za odprto znanost (angl. *European Open Science Cloud* – EOSC), ki znotraj Evropske unije predstavlja podporno okolje za razvoj odprtih inovacij in odprte znanosti ter za odpiranje proti svetu (Popescu 2017: 2), obstajajo težnje po odpiranju podatkov

8 Identifikator digitalnih objektov (angl. *Digital Object Identifier* – DOI) je nespremenljiv zapis, ki nedvoumno označuje digitalni objekt, omogoča njegovo enotno prepoznavo ter nudi do njega enolično in trajno povezavo.

9 Trajni identifikator (angl. *Persistent Identifier* – PID) je nespremenljiv zapis, ki nedvoumno označuje določen objekt, omogoča njegovo enotno prepoznavo ter nudi do njega enolično in trajno povezavo. Objekt je lahko digitalni (npr. podatek, podatkovni set, znanstveni prispevek, znanstvena monografija), nedigitalni (npr. afiliacija, projekt, predmet) ali človeški (npr. ORCiD, šifra raziskovalca ARIS – SICRIS).

celotnega javnega sektorja, saj so ti v javnem interesu in financirani z javnimi sredstvi (npr. EP in SEU: 56, člen 3).

Posledično to pomeni, da sta v (odprto) preobrat podatkovne kulture vključena tako znanost kot sistem vzgoje in izobraževanja, in sicer skozi celotno vertikalno. Čeprav je v tej smeri pri nas večinska pozornost usmerjena na znanstveno in visokošolsko okolje, se zdi smotrno razmišljati o implementaciji tovrstnih vsebin tudi v gimnazijski sistem, saj le-ta sledi smernicam splošnoizobraževalnega programa, ki dijakom pomaga razvijati potrebne kompetence in jih pripravlja na univerzitetni študij.

Pri tem velja opozoriti, da se ponekod že pojavljajo tendence po priključitvi odprte znanosti srednješolskemu pouku (npr. skozi didaktični pristop, imenovan *Open Science Schooling* – OSS), s čimer si idejni akterji v prvi vrsti prizadevajo, da bi med mladimi ponovno vzbudili zanimanje za vse vrste znanosti (tj. naravoslovne, družboslovne, humanistične) in tehnične predmete, ki je v zadnjih desetih letih močno upadlo (Montero idr. 2019).

Tudi v Sloveniji že obstajajo podobne iniciative; taka sta na primer občinski projekt Mladi za Celje Mestne občine Celje in nacionalno Srečanje mladih raziskovalcev Slovenije Zveze za tehnično kulturo Slovenije.

5.1 Predpriprava za uspešno realizacijo gimnazijskega vzgojno-izobraževalnega procesa z vsebinami odprte znanosti

Da bi se vsebine odprte znanosti lahko vključile v vzgojno-izobraževalni proces slovenskih gimnazij, je sprva treba ustrezno izobraziti in s kompetencami za tovrstno delo opremiti učitelje.

Leta 2024 je konzorcij projekta SPOZNAJ¹⁰ organiziral prvo usposabljanje za podatkovne strokovnjake, na katerem so predavatelji predstavili vsebine odprte znanosti (mdr. področno teorijo, pravne vidike, zakonodajo, etiko in integriteto v raziskovanju, ravnanje z raziskovalnimi podatki, raziskovalno infrastrukturo) in jih povezali s primeri iz prakse (CTK 2024).

Nekaj podobnega bi bilo treba storiti tudi za gimnazijske učitelje in ostale strokovne delavce v vzgoji in izobraževanju. Najbolj smotrna oblika bi bil seminar, vključen v

¹⁰ Projekt SPOZNAJ – Podpora pri uvajanju načel odprte znanosti v Sloveniji je namenjen temu, da konzorcijski partnerji (ts. Centralna tehniška knjižnica Univerze v Ljubljani in dvajset javnih raziskovalnih organizacij) svoje delovanje prilagodijo *Resoluciji o znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030* (ReZrIS30), *Zakonu o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti* (ZZrID) ter *Uredbi o izvajanju znanstvenoraziskovalnega dela v skladu z načeli odprte znanosti*. Projekt predvideva tudi strokovna usposabljanja, izobraževanja, izdajo priročnikov in vzpostavitev podpore za odprto znanost v partnerskih organizacijah (CTK 2023).

KATIS, s čimer bi udeleženci nadaljnega izobraževanja in usposabljanja pridobili tako kompetence in znanje kakor tudi točke, potrebne za napredovanje v naziv (MVI).

Tak seminar bi potencialno vključeval zgodovinski pregled (odprte) znanosti – vključno s konceptoma komuniciranja (tolmačenja) znanosti in skupnostne/občanske znanosti –; pregled pravnih in zakonskih določil področja; predstavitev repozitorijev (npr. institucionalni, področni, splošni, tematski, zaupanja vredni) in deležniških vlog (npr. raziskovalec, raziskovalna skupina, lastnik podatkov, podatkovni skrbnik, podatkovni kurator, podatkovni knjižničar); opredelitev podatkov (npr. surovi, obdelani, očiščeni, objavljeni, deljeni, predstaviteni; osebni, občutljivi osebni, zaupni, tajni; zaprti, delno odprti, odprti); razmejitev med podatki, raziskovalnimi podatki, raziskovalnimi rezultati in digitalnimi objekti; načrtovanje ravnanja z raziskovalnimi podatki (NRRP); točnost citiranja virov, literature in podatkov/podatkovnih setov; seznanitev z načeli FAIR, CARE in TRUST ter z življenjskim krogom raziskovalnih podatkov idr.

5.2 Odprta znanost pri gimnazijskem pouku slovenščine

V razmerju med odprto znanostjo in gimnazijskim poukom slovenščine imajo učitelji in dijaki dvojno vlogo: lahko so inovativni in ustvarjalni, pri čemer oboji v raziskovalno skupnost prispevajo nove (odprte) vsebine/podatke/rezultate (primer zgoraj omenjenega OSS), medtem ko učitelji oblikujejo tudi nove odprte izobraževalne vire¹¹ (angl. *Open Educational Resources* – OER),¹² lahko pa (odprte) vsebine/podatke/rezultate le črpajo (npr. citiranje in navajanje v skladu s pravili, uporaba že obstoječih odprtih izobraževalnih virov, podatkovnih portalov in repozitorijev) ter jih z metodami in tehnikami komuniciranja (tolmačenja) znanosti razlagajo tako, da jih prilagajajo svojim zmožnostim in nivoju znanja.

Ne glede na to se vsebine odprte znanosti pri slovenščini lahko pojavljajo v obliki sprotnega dela pri pouku, dela doma in obveznih izbirnih vsebin (OIV). Podlaga temu je trenutno veljavni učni načrt za slovenščino v programih splošne, klasične in strokovne gimnazije, kjer je npr. med splošnimi cilji in kompetencami, ki naj bi jih dijak v času 4-letnega gimnazijskega izobraževanja pridobil, med drugim navedena digitalna pismenost, ki predstavlja osnovo odprti znanosti.

11 Učitelji lahko dajo vodstvu vzgojnoizobraževalnega zavoda pobudo za vzpostavitev spletnega portala odprtih izobraževalnih virov, kakršen je Skriptarnica UM (<https://skripta.um.si/new-ui/>), ki bo na voljo tako njim kot dijakom.

12 Têrmin *Open Educational Resources* – OER (sln. odprti izobraževalni viri) se prvič pojavi leta 2002 v UNESCO-vem končnem poročilu Foruma o vplivu odprtih učnih gradiv za visokošolsko izobraževanje v državah v razvoju (angl. *Forum on the Impact of Open Courseware for Higher Education in Developing Countries*).

Učitelj dijakom predstavi različne vire informacij – tako v fizični kot v digitalni obliki – in jim s konkretnimi primeri pokaže prednosti preverjenih virov v primerjavi z nepreverjenimi (npr. dijaškimi spletnimi stranmi z vsebinami domačih branj). Šele s tem, ko so dijaki zmožni primerjati informacije iz različnih virov (npr. učiteljeva predavanja, e-učbeniki, e-delovni zvezki, svetovni splet, dLib, repozitoriji), lahko dosežejo stopnjo, ko »[b]esedila poslušajo in berejo razmišljujoče in kritično, [jih] razčlenjujejo in vrednotijo [...] z različnih vidikov ter [v njih] prepoznavajo morebitno manipulativnost« (Poznanovič Jezeršek idr. 2008: 6).

Skladno z razvojem tehnologije in informacijskih virov je v novem učnem načrtu za slovenščino v programih splošne, klasične in strokovne gimnazije,¹³ ki so mu pridana tudi didaktična priporočila, dodana aktualna tema Slovenščina v digitalni dobi, »ki je zasnovana odprto in omogoča sodoben pouk (tudi ob morebitnih nepredvidenih novih jezikovnih tehnologijah ipd.) [...] Pri tem se vsebinsko neposredno navezuje in povezuje z več skupnimi cilji, kot so razvoj digitalnih kompetenc, komunikacija in sodelovanje v digitalnem okolju« (Bregač idr. 2025: 52).

S tem so postavljeni temelji, na katerih lahko učitelj z načeli odprte znanosti sestavi ali učni sklop ali učno uro in pripravi učno gradivo (v obliki odprtih izobraževalnih virov), dijaki pa lahko iščejo informacije po zanesljivih elektronskih virih (npr. dLib, repozitoriji, portal OPSI), se učijo z odprtimi izobraževalnimi viri ter s pomočjo komuniciranja (tolmačenja) znanosti na razumljiv in jezikovnozvrstno prilagojen način predstavljajo znanstvena dognanja.

5.3 Primer krajšega učnega sklopa kot dela priprav na splošno maturo iz književnosti 2026

Državna predmetna komisija za slovenščino za splošno maturo je 4. februarja 2025 objavila Razpis tematskega sklopa iz književnosti za izpit splošne mature iz slovenščine 2026, v katerem je navedeno, da bodo dijaki pod naslovom »Klanec nekoč, danes, vedno?« obravnavali besedili *Na klancu* Ivana Cankarja in *Na Klancu* Tine Vrščaj.¹⁴

Prvemu branju ter pogovoru o doživljanju obeh literarnih del, zgodbi, osebah, dogajalnem prostoru in času ipd. sledi podrobnejše raziskovanje romanov, tudi z iskanjem informacij, kaj so o njiju, njunih avtorjih ter njunem literarnozgodovinskem kontekstu napisali drugi. Predlog je, da bi takšno delo potekalo po zgoraj opisanih načelih odprte znanosti.

13 Tega je 23. 5. 2025 na 244. seji potrdil Strokovni svet RS za splošno izobraževanje (MVI 2025).

14 V tem poglavju navajam zgolj enega izmed mnogih možnih primerov, povezanih z vsebinami odprte znanosti.

Za uvodno motivacijo v učni sklop učitelj dijakom pokaže vse štiri univerzitetne repozitorije (DKUM, RUL, RUNG in RUP) ter v njihov iskalnik vpiše ključne besede, kot so: na klancu, Ivan Cankar, Tina Vrščaj. Ker repozitoriji hranijo različne podatke, bodo naslovi in število dobljenih rezultatov med njimi različni. Obenem bo pri vsakem variirala tudi vsebinska točnost dobljenih rezultatov, zaradi česar je nujen kritični pristop, ki ga mora usmerjati učitelj.

V nadaljevanju učne ure učitelj predstavi načrt skupinskega dela, pri čemer si vsaka skupina iz izbranega repozitorija izbere en relevantni znanstveni prispevek (njihove teme učitelj uskladi z iskalnim nizom). Dijaki besedilo preberejo, ga analizirajo in ga z različnimi metodami komuniciranja (tolmačenja) znanosti¹⁵ v naslednjih učnih urah predstavijo v razredu. Pri tem je pomembno, da vadijo svoj nastop, poznajo svoj razred in mu predstavitev prilagodijo; povedo zgodbo, ki je na tej točki pomembnejša od dejstev; prevedejo kompleksne koncepte in teorije (če vzamemo za primer »Zločin in kazen« Dostojevskega, dijaki na enostaven način razložijo npr. kompleksni ideji o nadčloveku in »moderni« smrti Boga); upoštevajo enakost, različnost in vključenost (vsebino morajo predstavljati na način, s katerim ne bodo nikogar od poslušalcev namerno prizadeli – gre za upoštevanje mnogovrstnosti religij, spolov, družbenih položajev idr.); so inovativni in kreativni (lahko posnamejo video, naredijo dramatizacijo, če je mogoča, posnamejo rap komad itd.); izpostavijo najpomembnejše vsebine in jih povežejo z aktualnim dogajanjem v družbi in svetu; so iskreni; spodbujajo odprti dialog s sošolci – poslušajo vprašanja in nanje odgovarjajo; s sošolci delijo svoje navdušenje in strast do vsebine ter novega znanja (COST 2024). Dijaki so na ta način s pomočjo odprte znanosti pri učenju dejavni, do znanja pridejo sami, kar jih lahko posledično motivira in spodbudi za nadaljnje (raziskovalno) delo.

6 Zaključek

Odrta znanost je zbir gibanj, praks, paradigem in metod, s katerimi znanost postaja vse bolj odprta, tj. najdljiva, dostopna, povezljiva (interoperabilna) in ponovno uporabna (FAIR). Hkrati kot koncept opolnomočenja raziskovalne skupnosti in splošne javnosti, zainteresirane za nova znanstvena dognanja, ni sodoben pojav. V širšem smislu njene korenine segajo v antično Grčijo, v ožjem pa njen izvor datira v 17. stoletje.

¹⁵ Med metode komuniciranja (tolmačenja) znanosti med drugim uvrščamo snemanje podkasta, pisanje časopisnih, revijalnih, televizijskih, radijskih in spletnih predstavitev ter izvajanje javnih predstavitev, npr. predavanj, znanstvenih slamov in znanstvenih »pičev«.

A čeprav je trenutno največ pozornosti usmerjene v znanstveno in visokošolsko okolje, se po svetu že pojavljajo tendence o njeni vključitvi v sistem srednješolskega izobraževanja. Gre za logično posledico tako dogajanj v družbi, v vzgoji in izobraževanju ter na področju razvoja tehnologije kakor tudi upada zanimanja za znanost in tehnične predmete.

Implementacija vsebin odprte znanosti v gimnazijski pouk (slovenščine) posledično po eni strani pomeni promocijo znanosti, po drugi strani pa opremo dijakov s kompetencami, ki jim bodo ob vstopu v akademsko okolje koristile pri študiju ter pri znanstvenoraziskovalnem delu olajšale njihov prvi stik z znanstvenoraziskovalnim delom in z raziskovalno skupnostjo. Vendar da do tega pride, morajo njihovi učitelji, ki v tem procesu nastopajo v vlogi mentorjev, najprej skozi proces dodatnega pedagoškega izobraževanja in strokovnega izpopolnjevanja.

Da je to smotrno, dokazuje tudi prenovljeni učni načrt za slovenščino v programih splošne, klasične in strokovne gimnazije z didaktičnimi priporočili, ki med drugim vsebuje tematski sklop Slovenščina v digitalni dobi, s katerim učiteljem in dijakom omogoča več možnosti pri uporabi vsebin odprte znanosti. S pridobljenim znanjem in kompetencami področja bodo dijaki zmožni izvajati raziskave, eksperimente, analize, primerjave idr., ki predstavljajo osnovo raziskovalnega dela in predstopnjo znanosti, na način, ki je pravilen in točen ter v skladu z zakonodajo in etično-integritetnimi raziskovalnimi standardi.

VIRI IN LITERATURA

- ALLEA, 2024: *Evropski kodeks ravnanja za raziskovalno integriteto – revidirana izdaja 2023 (slovenščina)*. Berlin: ALLEA. <<https://doi.org/10.26356/ECOC-Slovenian>>.
- BEZJAK, Sonja, idr., 2024: *Spoznaj FAIR: priročnik o odprti znanosti v Sloveniji*. Uredila Sonja Bezjak. Koper: Založba Univerze na Primorskem. <<https://doi.org/10.26493/978-961-293-328-9>>.
- BORNATICI, Christina, FEDRIGO, Nicolas, 2023: *Data Citation: How and Why Citing (Your Own) Data*. FORS Guide 19/1.0. Lausanne: Swiss Centre of Expertise in the Social Sciences FORS. <<https://doi.org/10.24449/FG-2023-00019>>.
- BREGAČ, Špela, idr., 2025: *Učni načrt z didaktičnimi priporočili; Splošna gimnazija Klasična gimnazija Strokovna gimnazija; Slovenščina*. Nelektorirano, neoblikovano in neobjavljeno besedilo.
- CHESBROUGH, Henry, 2015: *From Open Science to Open Innovation*. Belgija: Science Business Publishing Ltd.
- COST (European Cooperation in Science & Technology), 2024: *10 tips for successful science communication*. <<https://www.cost.eu/uploads/2024/04/10-tips-for-science-communication.pdf>>.

- CTK (Centralna tehniška knjižnica Univerze v Ljubljani), 2023: *Predstavitev projekta*. <<https://projekt-spoznaj.si/predstavitev-projekta/>>.
- CTK (Centralna tehniška knjižnica Univerze v Ljubljani), 2024: *Projekt SPOZNAJ jeseni pričenja z usposabljanjem za podatkovne strokovnjake* (13. 6. 2024). <<https://projekt-spoznaj.si/projekt-spoznaj-jeseni-pricenja-z-usposabljanjem-za-podatkovne-strokovnjake/>>.
- DAVID, Paul A., 2008: The Historical Origins of »Open Science«: An Essay on Patronage, Reputation and Common Agency Contracting in the Scientific Revolution. *Capitalism and Society* 3/2. 1–103. <<https://doi.org/10.2202/1932-0213.1040>>.
- EP in SEU (Evropski parlament in Svet Evropske unije), 2019: Direktiva (EU) 2019/2024 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 20. junija 2019 o odprtih podatkih in ponovni uporabi informacij javnega sektorja (prenovitev). *Uradni list Evropske unije* 62/L172 – Slovenska izdaja (26. 6. 2019). 56–83.
- DULAR, Mirjam, 2024: *Novice s področja odprte znanosti* (13. 11. 2024). Ljubljana: ARIS. <<https://www.aris-rs.si/sl/obvestila/24/novosti-odprta-znanost-okt24.asp>>.
- GRAND, Ann, 2015: Open science training and education: challenges and difficulties on the researchers' side and in public engagement. *Journal of Science Communication* 14/4. 1–7. <<https://doi.org/10.22323/2.14040302>>.
- HART-DAVIS, Adam (glav. ur.), 2011: *Znanost – Velika ilustrirana enciklopedija*. Prev. Samo Kuščer, Mojca Vodušek, Niki Neubauer. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MONTERO, Calkin Suero, BARANOWSKI, Artur, GEJEL, Jan, 2019: Open science schooling – rethinking science learning. *EDULEARN19 Proceedings*. 11th International Conference on Education and New Learning Technologies (1.–3. 7. 2019, Palma, Španija). <<https://doi.org/10.21125/edulearn.2019.2263>>.
- MVI (Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje): *KATIS – Prijava*. <<https://paka3.mss.edus.si/Katis/Prijava.aspx>>.
- MVI (Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje), 2025: *Strokovni svet potrdil učne načrte za osnovno šolo, splošno in strokovno gimnazijo* (23. 5. 2025). <<https://www.gov.si/novice/2025-05-23-strokovni-svet-potrdil-ucne-nacrte-za-osnovno-solo-ter-ucne-nacrte-za-splosno-in-strokovno-gimnazijo/>>.
- MVŠZI (Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in inovacije), 2024: *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti* (osnutek, 22. 3. 2024). EVA 2024-3360-0002.
- OECD, 2015: Making Open Science a Reality. Pariz: OECD Publishing. *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, No. 25. <<https://doi.org/10.1787/5jrs2f963zs1-en>>.
- OPUS (Open Universal Science), 2024: *Understanding the Open Science Movement Through the Lens of History*. <<https://opusproject.eu/openscience-news/understanding-the-open-science-movement-through-the-lens-of-history/>>.
- POPESCU, Iulia, 2017: What is the European Open Science Cloud? *Inspired – news from the EGI community* 28. 2–3.
- POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca, idr., 2008: *Učni načrt – slovenščina: splošna, klasična in strokovna gimnazija*. Elektronski vir. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. <https://portal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf>.

- R_I (The Royal Institution), 2025a: *History of the Christmas Lectures*. <<https://www.rigb.org/christmas-lectures/history-christmas-lectures>>.
- R_I (The Royal Institution), 2025b: *The history of the Friday Evening Discourse*. <<https://www.rigb.org/explore-science/explore/blog/history-friday-evening-discourse>>.
- UNESCO, 2021: *UNESCO Recommendation on Open Science*. Pariz: UNESCO. <<https://doi.org/10.54677/MNMH8546>>.
- VEČ AVTORJEV, 2007: Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (uradno prečiščeno besedilo) (ZASP-UPB3). *Uradni list Republike Slovenije* št. 16/2007 (23. 2. 2007). Ljubljana: Državni zbor RS. 1805–1830. <<https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2007-01-0717>>.

Namita Subiotto

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
namita.subiotto@ff.uni-lj.si

Andraž Stevanovski

Srednja šola za oblikovanje in fotografijo Ljubljana
andraz.stevanovski@ssof.si

Bosch, Urošević in ChatGPT na vrtu zemeljskih naslad

Prispevek predstavlja predlog učne ure, pri kateri se dijaki in dijakinje seznanijo z likovno umetnino Vrt zemeljskih naslad Hieronymusa Boscha in opazujejo, kako sta se nanjo v obliki literarne ekfrazе odzvala sodobni makedonski avtor Vlada Urošević (v pesmi z naslovom Hieronymus Bosch: Vrt zemeljskih naslad (Madrid, Prado)) in klepetalni robot ChatGPT. Učna ura vsebuje naloge, ki spodbujajo razmislek o dimenzijah nastajanja in doživljanja umetniških del.

1 Uvod

Na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani smo v okviru dejavnosti Prikazovanje podob – razkorak med umetniško besedo ter umetno inteligenco, ki je del projekta *Evropska noč raziskovalcev: Humanistika, to si ti!*, s podnaslovom *Človek, UI* pripravili antologijo z literarnimi besedili v izvirnikih in slovenskih prevodih, ki smo jo naslovili *Podobe podob: Likovne umetnine v slovanskih književnostih in UI*. Izbrane pesmi in krajše prozne odlomke iz hrvaške, bosanskohercegove, srbske, makedonske, bolgarske, ruske, ukrajinske, češke, slovaške in poljske književnosti so prevedli tako uveljavljeni prevajalci kot študentje študijskih programov s področja slovanskih jezikov in književnosti pod mentorstvom predavateljev, antologija pa vsebuje tudi dve besedili slovenskih avtorjev in fotografije svetovnih in nacionalnih likovnih del, na podlagi katerih so besedila nastala. Antologijo želimo ponuditi kot gradivo za didaktično obogatitev pouka slovenščine (morda tudi v medpredmetnem povezovanju z likovno umetnostjo) ali/in preprosto kot povabilo k razmisleku o dimenzijah doživljanja umetniških del, v naslednjem študijskem/šolskem letu pa bomo o izbranih likovnih delih in besedilih razpravljali pri slovanski bralni znački.¹

1 V študijskem letu 2021/22 smo na Oddelku za slavistiko FF UL v sodelovanju s Študentsko sekcijo Zveze društev Slavistično društvo Slovenije organizirali prvo slovansko bralno značko, ki je zaradi ukrepov ob pandemiji potekala

V tej luči se najin prispevek osredotoča na razmislek o dimenzijah doživljanja likovne umetnine Hieronymusa Boscha, ki vključuje interpretacijo pesmi *Hieronymus Bosch: Vrt zemeljskih naslad (Madrid, Prado)* priznanega sodobnega makedonskega pesnika Vlade Uroševića.² Zasnovan je kot predlog učne ure, pri kateri se dijaki in dijakinje preizkusijo v opazovanju in interpretaciji izbranega likovnega in literarnega dela pa tudi v ustvarjanju krajšega literarnega besedila, ob tem pa razmišljajo o naslednjih vprašanjih:

- Kako likovno umetnino opazuje, doživlja in se nanjo ustvarjalno odziva literarni umetnik in kako umetna inteligenca?
- Kako likovne in besedne umetnine doživljamo gledalci in bralci?
- Ali je umetna inteligenca zmožna doživljati umetnino in ali jo je zmožna ustvariti?

Pri načrtovanju učne ure sva skušala upoštevati tudi nekatere cilje, ki jih vsebuje *Učni načrt za slovenščino v gimnaziji* (Poznanovič Jezeršek 2008):

- dijak/dijakinja ima razvito bralno zmožnost na stopnji kultiviranega bralca (doživlja, razumeva, razvršča, primerja vsebino in obliko raznovrstnih literarnih besedil, jih aktualizira in vrednoti prek osebne izkušnje, literarnega znanja in splošne razgledanosti) (str. 37);
- razvije zmožnost širjenja svojih spoznanj o književnosti in njihovega uvrščanja v širši kulturni kontekst ... (str. 38);
- po branju interpretira besedila, in sicer tako, da izraža svoje doživljanje, razumevanje, aktualizacijo in vrednotenje književnih besedil (str. 16);
- po branju interpretira besedila, in sicer tako, da [...] pišejo ustvarjalna besedila (str. 26);
- »povezuje književni pouk z drugimi predmeti (predvsem z družboslovno-humanističnimi) (str. 17, 39);
- uporablja IKT (str. 17, 38).

Način izvedbe učne ure upošteva tudi medpredmetno povezovanje, saj se povezuje z učnimi cilji in vsebinami, ki jih dijaki usvajajo pri likovni umetnosti (na umetniški gimnaziji pri umetnostni zgodovini in likovni teoriji), pa tudi pri pouku informatike. Izbira besedila iz književnosti v sorodnem, a morda manj znanem jeziku omogoča vpogled v širši kulturni kontekst. Naloge so zasnovane tako, da vključujejo tudi

samo na daljavo, od leta 2022/23 pa srečanja izvajamo hibridno. Več v Sevšek Šramel, Subiotto, Podjed 2024 in na <<https://slavistika.ff.uni-lj.si/slovanska-bralna-znacka>>.

2 Več o avtorju in njegovih prevodih v slovenščino v Subiotto 2024.

višje taksonomske stopnje po Bloomovi taksonomski lestvici, kot so analiza, sinteza in vrednotenje, saj morajo dijaki s pomočjo znanja, ki so ga v prvem letniku že pridobili, spesniti pesem in jo tudi primerjati s pesmijo, ki jo je generiral klepetalni robot ChatGPT. Ob koncu morajo pesmi še primerjati in iz primerjave izpeljati vrednotenje, kar pa v praksi pomeni, da (že) morajo biti kultivirani bralci.

2 Boscheva likovna umetnina

Hieronymus Bosch (ok. 1450–1516) je nizozemski slikar, ki je ustvarjal religiozne podobe, polne fantastičnih prisposodob za človeške skušnjave, pregrehe in peklenske muke (Dolinar in Knop 1998: 117). Boschevo osrednje in najbolj znano delo je triptih *Vrt zemeljskih naslad* (ok. 1500). Copplestone v monografiji *Hieronymus Bosch: življenje in delo* (1997: 5) za slikarja pravi, da je imel »eno najbolj nenavadnih, ustvarjalnih in nekonvencionalnih domišljij v vsej zgodovini zahodne umetnosti«. Prav zaradi tega bi bilo lahko dijakom še posebej zanimivo in bi se vanj raje poglobili. Zunanje table triptiha prikazujejo svet na tretji dan stvarjenja, odprti triptih pa sestavljajo *Raj* (tudi *Zemeljski paradiž*) na levem krilu, *Pekel* na desnem in *Vrt (zemeljskih) naslad* na sredini.

Copplestone (1997: 56–59) je osrednjo tablo triptiha opisal takole:

V pokrajini, podobni parku, porasli in obdani z nenavadnimi rastlinami, so blede gole človeške postave pod jasnim nebom v nekakšnem sanjskem razmišljanju o ljubezni zapletene v igriv spopad med spoloma. Vidimo jih v nedvomno spolnih objemih, dražljivih položajih in z vabljivimi kretnjami. Poleg so čudni sadeži okrogle in jajčaste oblike, v daljavi pa pet zgradb, presenetljivih skupkov oblik. Na njih ali v njih lahko vidimo še druge spolne akrobacije. Na sredini je okrogel ribnik, v katerem se zabava skupina golih žensk, obkrožajo pa ga jezdec na različnih živalih. Del prizora so tudi številne ptice, med njimi tudi opominjajoča sova, in druge, nenavadne živali. Riba, simbol opolzkosti, je v ospredju. [...]

Na vrhu iz ribnika kuka ženska. Na glavi ima simbol zapeljivke Eve, jabolko, prepovedani sad. Druge ženske se pripravljajo, da stopijo iz ribnika in odidejo k moškim, in ne moški k njim. V srednjem veku so menili, da so ženske željne pohotnice in izvirni vzrok za to, da so moški padli v nemilost. To je Boschev najočitnejši prikaz zadovoljstva in bolečin spolne privlačnosti.

[...]

Opazimo lahko nekatere simbole, ki so se pojavljali že na drugih delih: sova znanja in zla, gnijoče ali eksotično sadje, falične ribe, umazane podgane. Med vsemi grehi je najsmrtonosnejši pohotnost in tu jo najdemo prav povsod: v predigri v mehurčku; v moškem, ki se drži za genitalije, simbolično gnijočo malino med svojimi nogami; in v pticah, ki nas spominjajo na let tako v nebesa kot v strasti.«

Dijake pri uri seznanimo le z (zgoraj navedenimi) osnovnimi podatki o slikarju in sliki, ne pa tudi z natančnejšim opisom slike, saj si želimo, da k njej pristopijo neobremenjeno in z zanimanjem. Zastavimo prvi sklop nalog:

1. Oglejte si sliko (sredinsko tablo triptiha *Vrt zemeljskih naslad* Hieronymusa Boscha) in jo opišite.
2. Nato opišite svoje doživljanje ob ogledovanju Boschevih likovnih podob: odgovorite na vprašanje, kako slika deluje na vas, kaj občutite?
3. Na sliki izberite pet detajlov, ki se vam zdijo najzanimivejši, in jih opišite z besednimi zvezami (npr. *rokav iz maline*) ali enostavnimi povedmi (npr. *Dve čaplji ustavljata gole jezdece.*). Opisi so lahko tudi poetični (npr. *Moški srka pesem iz leščurja.*).
4. Nato vse opise povežite v enokitično pesem, ki bo odražala vaše doživljanje Boscheve slike. Pesem naslovite.

Dijaki predstavijo svoje odgovore in preberejo svoje pesmi, ostali jih komentirajo. Pojasnimo, da so pravkar ustvarili literarni opis umetniškega likovnega dela, poimenovan tudi ekfraz, oziroma »pesniško delo, ki opisuje slikarsko, kiparsko ali arhitekturno umetnino« (Głowiński v Gawlak 2013: 478). Ekfraz v sodobni poeziji pa ni (le) natančen opis umetnine, temveč »opisuje tudi samega avtorja pesmi in izpričuje njegovo interpretacijo danega slikarskega dela ter zraven vsebuje najpomembnejše lastnosti njegove poetike« (Gawlak 2013: 479).

Slika *Vrt zemeljskih naslad* je osupnila tudi makedonskega pesnika Vlado Uroševića. Opisal jo je v literarni ekfrazi, s katero se ukvarjamo v osrednjem delu učne ure.

3 Uroševićeva ekfraz

Ko pesniki ustvarjajo pesniške podobe, verze, pesmi ali cele zbirke v medmedialnem dialogu z likovno umetnostjo, z verbalnim opisom likovnih del preoblikujejo v verbalno sporočilo (pesniško besedilo) tudi tisto, kar so videli in doživljali pred tem, ugotavlja Martinovski v svoji razpravi *Od Nevidljivosti do Nerazumskega laboratorija* – intermedialni dialogi v poeziji Vlade Uroševića (Martinovski 2024: 79–113), iz katere črpava podatke in dele interpretacije v nadaljevanju. Martinovski (prav tam: 83–84) pravi, da vsaka takšna pesem, ki jo poimenuje ekfrazijska, predstavlja novo *branje* ali novo *interpretacijo* likovne predloge, hkrati pa ne more mimo predhodnih literarnih besedil na to temo, zato tovrstna poezija predstavlja večplastni dialog s kulturno tradicijo v širšem pomenu: s slikarstvom, književnostjo, umetnostno zgodovino, zgodovino religij, arheologijo, arhitekturo ipd.

Vlada Urošević (1933) je avtor prvega cikla ekfrazijske poezije v makedonski književnosti, sonetnega cikla *Platna* iz pesniške zbirke *Nevidljivost* (*Невиделица*, 1962). Cikel obsega sedem sonetov, nastalih na podlagi likovnih del sedmih slikarjev, med katerimi je tudi Hieronymus Bosch. Urošević je že zgodaj občutil naklonjenost do likovnih del³ in jo nato izkazal tudi v vseh pesniških zbirkah. Njegova poezija izhaja iz pozorne, lucidne, budne vizualne percepcije sveta in povezovanja podob z različnih področij. Ena od osnovnih odlik Uroševićeve poezije je prav opiranje na čutne, predvsem vizualne podatke, zaznavne senzacije, ki ustvarjajo občutek, da se pesniške podobe odvijajo v perceptivnem polju bralca, ki je v Uroševićevi poeziji, posebno v ekfrazijskih pesmih, pogosto in eksplicitno v vlogi opazovalca (prav tam: 88).

Večina makedonskih literarnih kritikov in teoretikov obravnava nagnjenost k ustvarjanju šokantnih in izjemno sugestivnih pesniških podob v Uroševićeve pesništvu kot permanenten dialog s pesniško in slikarsko produkcijo fantastike in nadrealizma, pa tudi pesnik sam priznava, da so slikarji vplivali na njegovo imaginacijo. V uvodu v esejistično knjigo *Čuda in čudovišča – o fantastiki v slikarstvu* je zapisal: »Mimo slike, na kateri je upodobljen pejsaž, akt ali tihožitje gremo lahko z ravnodušnim pogledom, mimo slike, na kateri se odvija fantastični prizor, pa nikoli. Fantastika je vselej radost za oko, za radovednost duha – vzrok za vznemirjenje, ki se poraja iz stika z Neznanim« (Urošević 2001: 27). To je tudi prevladujoče občutje lirskega subjekta v sonetu *Hieronymus Bosch* iz cikla *Platna*, ki tematizira recepcijo slik in vsebuje opisne aluzije na več Boschevih del, npr. triptihe *Skušnjava sv. Antona*, *Poslednja sodba*, *Seneni voz* in *Vrt zemeljskih naslad*.

K slednjemu triptihu se je Urošević kot pesnik vrnil v pesmi z naslovom *Hieronymus Bosch: Vrt zemeljskih naslad* (*Madrid, Prado*), umeščeni v zbirko *Mane, tekel, fares* iz leta 2001.⁴ Pesniške podobe so v njej vzniknile predvsem na podlagi številnih detajlov s sredinske table: *Živali, ki živijo v središču cvetov, / jeleni s cvetočimi vejami namesto rogov, / jezdec na pticah* ali *Toliko ljudi je, / toliko drugih bitij, prav tako umnih, / cela družčina, ki jo vodi sova*. Zaradi plastičnih opisov imamo občutek, da se pesnik-opisovalec nahaja pred samim likovnim delom, kar sicer pove že naslov, v katerem je naveden tudi muzej, ki hrani Boschevo

3 V avtobiografskem eseu v dvojezičnem izboru njegove poezije *Nevarne svečanosti* piše: »Brati sem se naučil po sistemu razbijanja šifer, z logičnim navezovanjem znanega na neznano, sem in tja pa sem po kaki črki povprašal sestro. Moje najljubše čtivo iz tistih časov – stripi Flash Gordon Alexa Raymonda, Prince Valliant Hala Fosterja, Tarzan Burna Hogartha – je pri meni razvilo okus za eksotično, nenavadno, neverjetno. In nemara nekako vzbudilo zanimanje za vizualne umetnosti.« (Urošević 2016: 256).

4 Urošević se je k Boschu vrnil še v pesmi *Ladja norcev: po sliki Hieronymusa Boscha* v zbirki *Nerazumski laboratorij* iz leta 2019 (Urošević 2019). Pesem je sestavljena iz treh štirivrstičnih kitic s prestopno rimo, ob pesmi pa je tudi reprodukcija Boscheve slike.

umetnino. Pesnik na sliki opazuje najmanjše detajle, ob tem pa *interpretira* enigmatične elemente likovnega dela in neizbežno vzpostavlja tudi dialog s tradicijo interpretiranja te slike. Verzi *Pravijo, da so vse to le znaki / neke abecede, / ki jo razumejo le posvečeni.* so namreč nedvomna aluzija na vrsto interpretacij Boschevega slikarstva, po katerih se v njegovih slikah skriva simbolika raznih ezoteričnih učenj, še piše Martinovski (2024: 99) v zgoraj omenjeni študiji in svojo interpretacijo Uroševičeve pesmi sklene z ugotovitvijo, da pesnik pokaže, kako močno ga je pritegnila Boscheva umetnina, vendar ne namerava pojasnjevati vseh njenih skrivnosti in ugank, temveč raje ponudi svojo *pesniško interpretacijo* simbolike le enega segmenta likovnega dela in s tem ohrani njeno skrivnostno privlačnost.

**Hieronymus Bosch: Vrt zemeljskih naslad
(Madrid, Prado)**

Živali, ki živijo v središču cvetov,
jeleni s cvetočimi vejami namesto rogov,
jezdci na pticah.

Je to iskanje kraja za ljubljenje
ali romanje v povorki,
da bi se poklonili
nekomu, ki je za zdaj še neviden?
Pravijo, da so vse to le znaki
neke abecede,
ki jo razumejo le posvečeni.

Včasih se zdi,
da smo pred nekakšnim laboratorijem,
v katerem se pretaka med
– kot iz ene posode v drugo –
iz telesa v telo,
iz enega čutila v drugo.

Ženske razkazujejo svojo goloto
kot nekakšno ogledalo,
v katerem se človek lahko prepozna.
Se pot spušča ali dviga?

Toliko ljudi je,
toliko drugih bitij, prav tako umnih,
cela družčina, ki jo vodi sova.
Ljubimca se božata izven vsega tega.
Ljubimca sta vedno v stekleni krogli:
ko se ljubita,
sta sadež, ki je sam sebi zadosti;
sta speče jedro
v zimi sveta.

(Prev. N. Subiotto)

Pri drugem sklopu nalog se posvetimo branju Uroševićeve pesmi *Hieronymus Bosch: Vrt zemeljskih naslad* (Madrid, Prado),⁵ v prvi fazi njene interpretacije pa doživljanju, ki »omogoča večjo mero užitka ali ugodja pri razvijanju literarne zmožnosti« (Zupan Sosič 2024: 238):

1. Poslušajte ali preberite pesem *Hieronymus Bosch: Vrt zemeljskih naslad* (Madrid, Prado) Vlade Uroševića.
2. Opišite prve vtise ob poslušanju oz. branju: kako pesem deluje na vas, kaj občutite?
3. Iz pesmi izluščite besedne zveze in enostavčne povedi, ki opisujejo detajle na sliki (npr. *živali, ki živijo v središču cvetov*). Nato na sliki poiščite te detajle.
4. Razmislite, kako je sliko doživljal pesnik.
5. Ali je pesem (le) objektivni opis slike?
6. Zakaj je vanjo vključil vprašanja?
7. Kako bi pojasnili pomen verzov: *Pravijo, da so vse to le znaki / neke abecede, / ki jo razumejo le posvečeni.*?

Dijakom lahko predstavimo (in z njimi pretresemo) tudi nekaj misli o ustvarjanju poezije, ki jih je Urošević razgrnil v eseju *Ars Poetika* (Urošević 2016: 260–262):

Poeziji škodi preveč racionalnosti. Da bi pesem postala in ostala poezija, je potreben določen odmerik nepremišljenosti, dosežene preko igre, prepuščanja naključjem, poskočne asociativnosti, preko nekakšnega besednega transa, humorja. Le na ta način se prispe v predele, v katere se z racionalnim pristopom ne da priti.

[...]

Podatki, pridobljeni preko čutnih dražljajev, so zame izredno pomembni: to je neke vrste prepustnica za vstop skozi duri skrivnostnega smisla, ki vodijo proti vrhovom transcendence. Zato je sposobnost čutil, da se odzivajo na izredno tenkočutne dražljaje, znak, ki napoveduje pripravljenost za odkrivanje posebnega pesniškega smisla v stvareh.

4 ChatGPT-jeva ekfraz

V zadnjem delu ure preizkusimo še, kako se na Boschevo umetnino odzove umetna inteligenca. ChatGPT⁶ vprašamo: Kakšni so tvoji občutki ob gledanju osrednje slike v triptihu *Vrt zemeljskih naslad* Hieronymusa Boscha?

5 Pesem lahko v celoti ali delno preberemo tudi v izvorniku.

6 Pri izvedbi ure smo uporabili brezplačno različico <<https://chatgpt.com/>>.

Nato mu naročimo, naj iz (prej izluščenih) besednih zvez in enostavnih povedi iz Uroševičeve pesmi, ki opisujejo detajle na sliki, sestavi enokitično pesem, ki bo odražala njegove občutke ob gledanju osrednje slike v triptihu *Vrt zemeljskih naslad* Hieronymusa Boscha,⁷ dijakom pa zastavimo zadnji sklop nalog:

Primerjajte ChatGPT-jevo pesem s pesmijo Vlade Uroševiča.

Odgovorite:

1. Kako likovno umetnino opazuje, doživlja in se nanjo ustvarjalno odziva literarni umetnik in kako umetna inteligenca?
2. Ali je umetna inteligenca zmožna doživljati umetnino in ali jo je zmožna ustvariti?
3. ChatGPT-ju naročite, naj iz besednih zvez in enostavnih povedi iz Uroševičeve pesmi, ki ste jih izluščili v prvem sklopu nalog, sestavi enokitično pesem, ki bo odražala njegove občutke ob gledanju osrednje slike v triptihu *Vrt zemeljskih naslad* Hieronymusa Boscha in njegovo pesem primerjajte s svojo.

5 Izvedba učne ure

Učno uro sva preizkusila 15. 4. 2025 na Srednji šoli za oblikovanje in fotografijo Ljubljana z dijaki in dijakinjami prvega letnika umetniške gimnazije. Obravnavo Boscheve in Uroševičeve umetnine sva razdelila na tri dele in jo realizirala v obliki treh zaporednih šolskih ur. Sodelovalo je štiriindvajset dijakov in dijakinj, ki sva jih razdelila v pet skupin. V nadaljevanju predstavljava povzetek rezultatov.

V prvem sklopu nalog so dijaki ob kratkih opisih Boscheve umetnine delili svoja doživljanja (»slika daje občutek zmedenosti, kaotičnosti, zelo neprijetna, nelagodna, preveč moderna, prihaja iz mojih nočnih mor, občutim nelagodnost in obenem navdušenost nad detajli in njihovimi pomeni, slika se mi zdi nekakšna urejena zmeda« ipd.) ter ustvarili enokitične pesmi, npr.:

⁷ Npr: Prosim, napiši enokitično pesem iz naslednjih elementov:

živali, ki živijo v središču cvetov,
jeleni s cvetočimi vejami namesto rogov,
jezdci na pticah,
romanje v povorki,
ženske razkazujejo svojo goloto,
pot se spušča ali dviga,
družčina, ki jo vodi sova,
ljubimca sta vedno v stekleni krogli.

Pri tem upoštevaj svoje občutke ob gledanju osrednje slike v triptihu *Vrt zemeljskih naslad* Hieronymusa Boscha.

Paranoja v paradižu

Človek ujet v modri krogli,
da ni to le naglavna borovnica,
če si že opazil, da nas gledajo,
potem veš, da je to samo riba na ribi
ali ptice izpuščajoči dimniki.

S prvima dvema vprašanjema drugega sklopa sva dijake namenoma usmerila k pozornemu in natančnemu branju izbrane pesmi Vlade Uroševića. Pri tem sva uporabila reprodukcijski tip naloge, ki dijake spodbuja, da določene pomene, motive ali formulacije izvirnega besedila ponovno ubesedijo z lastnimi besedami. S tem se aktivira tako spominsko kot slušno-vizualno zaznavanje, kar vodi v večjo kognitivno angažiranost in bolj poglobljeno razumevanje literarnega gradiva. Tak pristop deluje kot zaščita pred površinskim branjem ali prehitro interpretacijo, ki se pogosto zgodi, kadar dijaki takoj po prvem stiku z besedilom iščejo odgovore zgolj z vidika zunanje funkcionalnosti – tj. »kaj moram napisati, da bo prav«.

V nadaljevanju sva vprašanja postopno usmerila v smer interpretacije, kjer sva dijakom omogočila, da izrazijo lastno doživljanje, mnenje in estetski odziv na prebrano pesem. S tem sva želela poudariti pomen subjektivne recepcije v literarnem izobraževanju, ki se v šolskem kontekstu pogosto umika pred analiznimi postopki, zgodovinsko kontekstualizacijo in pripravi na standardizirane oblike preverjanja znanja. V danem primeru pa se je pokazalo, da že enostavna vprašanja lahko aktivirajo bralčev notranji svet in ustvarijo prostor za doživeto refleksijo, ki je pri rednem pouku – zaradi obsežnosti snovi in časovnih omejitev – pogosto potisnjena na rob. Zasnova naloge je tako posredno delovala tudi kot korektiv učnega tempa, ki dijakom sicer redko omogoča, da bi se pri besedilu zadržali dovolj dolgo in ga lahko zares začutili, razumeli in osmislili znotraj lastnih izkustvenih okvirov.

V tretjem sklopu nalog naju je zanimalo, kako dijaki zaznavajo razliko med avtorskim umetnostnim besedilom in pesmijo, ki jo je na podlagi slike sestavila umetna inteligenca. Želela sva izvedeti, ali prepoznajo razlike v izrazu, občutenju, sestavi – in predvsem, kako jih reflektirajo skozi svoj lastni estetski in etični občutek.

Večina dijakov se je na pesem umetne inteligence odzvala dokaj ostro. V njenih verzih so videli predvsem suho navajanje, nepovezanost, pomanjkanje čustev, domišljije in notranje logike. Opisovali so jo kot »zmedeno«, »razdrobljeno«, »neizvirno«, pri čemer so pogosto izpostavili, da »nima svojih idej«, da »ne interpretira«, ampak da »meče skupaj nesmiselne besede«. Mnogi so izpostavili tudi neskladje med tonom pesmi in barvitostjo slike, ki naj bi jo upesnjevala.

Pesem Vlade Uroševiča so doživeli precej drugače kot pesem, ustvarjeno z umetno inteligenco. Zanje je bila bogatejša, bolj smiselna, polna čustev in natančnejša, med drugim so povedali: »Zdi se, da je avtor bil na tem vrtu in da je bil del dogajanja.« Nekako so ji bolj zaupali, ker so jo (intuitivno) zaznavali, kot da je resnično govorila iz slike, vanjo vstopala in jo notranje presnavljala. Zdi se, da so tu spontano prepoznali temeljno gesto poezije: da se ne ustavi pri opisu, ampak gre preko njega, v simbolno in subjektivno polje.

Ko so razmišljali o tem, ali je umetna inteligenca sploh zmožna doživeti umetnino in ustvariti kaj avtentičnega, so bili odgovori skoraj enotni – da ni. Ponavljali so se izrazi, kot so: »nima občutkov«, »nima domišljije«, »krade ideje«, »ne zna interpretirati«. Te izjave naju niso presenetile, so pa potrdile, da dijaki do tehnologije v kontekstu tvorjenja umetnosti občutijo mešanico nezaupanja, ironije in rahle groze. Zdi se, da je v tem odnosu do umetne inteligence skrita želja po potrditvi človeškega glasu. Dijaki jasno ločujejo med ustvarjanjem, ki prihaja iz živete izkušnje, in »izdelavo besedil«, ki izhaja iz algoritmov, poznajo pa so tudi princip delovanja umetne inteligence, ki doživljanja ni zmožna, pač pa ga lahko samo simulira.

6 Sklep

Z zasnovo in izvedbo učne ure sva želela ustvariti prostor, v katerem bi se dijaki lahko na ustvarjalen in poglobljen način srečali z (likovnim in literarnim) umetniškim delom, ga doživeli, osmislili in hkrati skozi primerjavo z umetno inteligenco razvijali kritično razmišljanje o naravi umetnosti, ustvarjalnosti in človeškega izraza. Ključno se nama je zdelo, da dijaki ne ostanejo pri analitičnih postopkih ali reproduciranju podatkov, ampak da jim ponudiva izhodišča za avtentičen estetski odziv in refleksijo.

Skozi naloge so se spontano izrisale ključne razlike med analitično in asociativno logiko, med zgolj opazovanjem in resničnim vživljanjem, med formalnimi rešitvami ChatGPT-ja in pristnostjo pesnika. Učna ura je tako postala več kot le vaja v primerjalni analizi – prelevila se je v prostor izkustvenega učenja, kjer so se literarna teorija, estetski odziv in razmislek o sodobnih tehnologijah srečali v skupni točki: v vprašanjih, ki si jih človek zastavlja o umetnosti, sebi in svetu.

Tovrstnih didaktičnih pristopov, ki temeljijo na opazovanju, doživljanju, izražanju in pogovoru, ne gre obravnavati kot izjemnih ali popestritvenih, temveč kot bistveni del vzgoje za kultiviranega, čutečega in mislečega bralca ter odgovornega uporabnika digitalnih orodij.

VIRI IN LITERATURA

- BOSCH, Hieronymus: *The Garden of Earthly Delights*. <https://en.wikipedia.org/wiki/File:The_Garden_of_Earthly_Delights_by_Bosch_High_Resolution.jpg>.
- BALAŽIĆ BULC, Tatjana, SUBIOTTO, Namita, MAHNIČ, Katja (ur.), 2025: *Podobe podob: Likovne umetnine v slovanskih književnostih in UI*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2025.
- COPPLESTONE, Trewin, 1997: *Hieronymus Bosch: življenje in delo*. Prev. Niki Neubauer. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- DOLINAR, Ksenija, KNOP, Seta (ur.), 1998: Bosch, Hieronymus. *Leksikon Cankarjeve založbe*. Dopolnjena 5. izd. Ljubljana: Cankarjeva založba. 117.
- GAWLAK, Monika, 2013: Ekfraza v poeziji Gregorja Strniše. *Slavistična revija*, LXI/3. 477–484. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/COBISS_ID-53100898>.
- МАРТИНОВСКИ, Владимир, 2024: Од Невиделица до Безразборна лабораторија – интермедијалните дојалози во поезијата на Влада Урошевиќ. Лидија Капушевска-Драколевска, Владимир Мартиновски: *Градоначалникот на Хипнополис*. Скопје: Бегемот. 79–113. [MARTINOVSKI, Vladimir, 2024: Od Nevidelica do Bezrazborna laboratorija – intermedijalnite dijalozi vo poezijata na Vlada Urošević. Lidija Kapuševska-Drakulevska, Vladimir Martinovski: *Gradonačalnikot na Hipnopolis*. Skopje: Begemot. 79–113.]
- POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca, idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina [Elektronski vir] : gimnazija : splošna, klasična, strokovna gimnazija: obvezni predmet in matura (560 ur)*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo. <http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf>.
- SEVŠEK ŠRAMEL, Špela, SUBIOTTO, Namita, PODJED, Hana, 2024: Branje sodobne poezije v okviru slovanske bralne značke. Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 241–245. <<https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/book/619/chapter/3797>>.
- SUBIOTTO, Namita, 2024: Literarna upodobitev makedonske prestolnice v romanu Divja liga Vlade Uroševića. Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 127–139. <<https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/book/619/chapter/3787>>.
- УРОШЕВИЌ, Влада, 2001: *Чуда и чудовишта – за фантастиката во сликарството*. Скопје: Магор. [UROŠEVIĆ, Vlada, 2001: *Čuda i čudovišta – za fantastikata vo slikarството*. Skopje: Magor.]
- УРОШЕВИЌ, Влада, 2003: *Измислени светови: за надреализмот во сликарството*. Скопје: Магор. [UROŠEVIĆ, Vlada, 2003: *Izmisljeni svetovi: za nadrealizmot vo slikarството*. Skopje: Magor.]
- UROŠEVIĆ, Vlada, 2016: *Nevarne svečanosti*. Prev. Namita Subiotto. Ljubljana: Beletrina.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2024: Doživljanje kot proces literarne interpretacije. *Jezik in slovstvo* LXIX/3. 237–250. <<https://doi.org/10.4312/jis.69.3.237-250>>.

Katalogi znanj za srednje poklicne in srednje strokovne šole

Martina Holešek

Slavistično društvo Ljubljana

tholesek@gmail.com

Uvod v okroglo mizo o katalogih znanj za slovenščino

Katalog znanj je temeljni nacionalni kurikularni dokument, ki vzpostavlja formalni in strokovni okvir za učiteljevo načrtovanje in izvajanje pouka. V Sloveniji smo se že s kurikularno prenovo v drugi polovici devetdesetih let 20. stoletja odločili za ciljno zasnovanost katalogov znanj, kar pomeni, da »katalogi znanj učiteljem določajo zlasti (bolj ali manj operativne) učne cilje, medtem ko o drugih kurikularnih sestavinah (vsebine, didaktični proces, učna sredstva ipd.) odločajo učitelji avtonomno« (Izhodišča ..., 2023¹).

V letu 2007, ko se je začel v slovenski šolski sistem uvajati kompetenčni pristop, je sicer prišlo do posodobitev katalogov znanj, vendar so bile te zelo skromne in večinoma terminološke narave. Novi katalogi so torej toliko pomembnejši, ker so del celovite prenove temeljnih dokumentov slovenskega izobraževanja, pri čemer tudi »v prihodnje ohranjamo kataloge znanj kot dokumente, ki se omejujejo na določanje (ne pretirano operacionaliziranih) učnih ciljev ter standardov znanja« (prav tam). Pred pripravo novih katalogov je bila opravljena analiza katalogov znanj, ki je pokazala, da je treba npr. zmanjšati obseg ciljev in jih jasneje opredeliti ter povezati s standardi znanja, aktualizirati vsebino, posodobiti didaktična priporočila ipd. (prav tam). Rezultati analize so bili upoštevani tudi pri prenovi katalogov znanj za slovenščino, ki jih je marca 2025 potrdil Strokovni svet za splošno izobraževanje, žal brez prave razprave v javnem prostoru stroke, saj je bila ta razpisana takoj po novem letu in v času, ko se na šolah zaključuje ocenjevalno obdobje.

V središču prenove pouka slovenščine na srednješolski ravni naj bi bili premišljeni premiki k bolj funkcionalnemu, bralno spodbudnemu in dijakom prilagojenemu pristopu, ki presega tradicionalno delitev na jezik in književnost. Prispevki sodelujočih na okrogli mizi osvetljujejo različne plati te prenove – od konceptualnih izhodišč in načrtovanja ciljev do konkretnih didaktičnih usmeritev.

¹ Izhodišča za prenavo katalogov znanj za splošnoizobraževalne predmete v poklicnem in strokovnem izobraževanju, 2023. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/SRI/REFORMA/Izhodisca_za-prenovo-KZ-7.-seja.pdf>.

Celovit pogled na prenovu katalogov znanj za predmet slovenščina v srednjem strokovnem in poklicnem izobraževanju predstavlja članica Predmetne kurikularne komisije za prenovu učnih načrtov in katalogov znanj za predmet slovenščina mag. **Vanja Kavčnik Kolar**, ki je v prenovi koordinirala podskupino za prenovu katalogov znanj. V svojem prispevku poudarja razširjeno avtonomijo učiteljev, uvedbo izbirnih ciljev, povezovanje jezika in književnosti ter celovita didaktična priporočila, ki prispevajo k ustvarjanju sodobnega, problemsko zasnovanega učnega okolja.

Pri prenovi učnih načrtov in katalogov znanj je sodelovala tudi zaslužna prof. dr. **Boža Krakar Vogel**, ki je strokovni javnosti znana kot utemeljiteljica sodobne didaktike književnosti v slovenskem prostoru. V prispevku opozarja na pomen razvijanja literarne zmožnosti dijakov v programih strokovnega in poklicnega izobraževanja. Pri tem izpostavi potrebo po sistemskem in hkrati motivacijskem pristopu k književnosti, ki vključuje tako doživljajsko kot razmišljujočo recepcijo besedil ter spodbuja razvoj kulturne zavesti.

Profesorica slovenščine **Bojana Modrijančič Reščič** prihaja neposredno iz šolske prakse in predstavlja izzive ter dobre prakse za obogatitev pouka slovenščine v poklicnih in strokovnih šolah: povezovanje z računalništvom, govorni nastopi, srečanja s pisatelji, literarne ekskurzije ipd. Takšne dejavnosti mlade spodbujajo k branju, kritičnemu razmišljanju in ustvarjalnosti ter prispevajo k temu, da šola postane prostor življenja in razvoja, ne pa zgolj obveznosti.

Novosti na področju jezikovnega pouka v katalogih znanj bo predstavil dr. **Kozma Ahačič**, predstojnik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša in raziskovalec na Oddelku za zgodovino slovenskega jezika, čigar delo pomembno vpliva na razvoj sodobne didaktike slovenskega jezika. Po njegovih besedah tako učna načrta za splošno izobraževanje kot katalogi znanj uveljavljajo praktično rabo jezika, poenostavljeno zvrstno razdelitev in tesnejšo povezanost med slovničnimi vsebinami in vsakdanjo komunikacijo. Nov poudarek je na bralni pismenosti, kritičnem mišljenju ter povezovanju slovenščine z drugimi jeziki in digitalnimi orodji.

Ambicija prenovljenih dokumentov je, da postane slovenščina prostor, kjer se razvijajo jezikovne in literarne zmožnosti v povezavi z življenjskimi izkušnjami dijakov, sodobnimi komunikacijskimi potrebami in raznolikimi možnostmi učenja. Seveda bodo od dokumenta ostale le črke na papirju, če ga ne bodo sprejeli učitelji v programih, ki so jim ti dokumenti namenjeni.

Vanja Kavčnik Kolar

Zavod RS za šolstvo

vanja.kavcnikkolar@zrss.si

Kako se glede na prenovljene kataloge znanj spreminja pouk slovenščine v srednjem poklicnem in strokovnem izobraževanju?

Prispevek obravnava ključne spremembe v prenovi katalogov znanj za slovenščino v srednjem poklicnem in strokovnem izobraževanju (PSI). Novosti vključujejo izbirne cilje in standarde znanja, skupne cilje ter usklajene termine za jezik in književnost po celotni vertikali PSI. Prenova poudarja izboljšanje sporazumevanja z uvedbo obveznih in izbirnih besedilnih vrst, poenostavitvijo besednih vrst za lažje povezovanje s tujimi jeziki ter posodobljenim seznamom književnih del. Dodani sta dve novi temi: Motivacijsko branje in Slovenski jezik v digitalnem okolju, ki tesneje povezuje jezik s književnostjo. Didaktična priporočila temeljijo na sodobnih strategijah poučevanja in učiteljem omogočajo večjo prilagodljivost pri oblikovanju spodbudnega učnega okolja.

1 Uvod

Katalogi znanj po celi vertikali poklicnega in strokovnega izobraževanja so zasnovani na podlagi *Izhodišč za prenovo katalogov znanj za splošnoizobraževalne predmete v poklicnem in strokovnem izobraževanju* (2024) in *Izhodišč za pripravo izobraževalnih programov nižjega in srednjega poklicnega izobraževanja ter programov srednjega strokovnega izobraževanja* (2024). Analiza obstoječih izhodišč, izvedena v letu 2023, je namreč pokazala potrebe po večji odzivnosti na spremembe v družbi in gospodarstvu, vključevanju digitalnih in trajnostnih kompetenc ter izboljšanju povezave med šolo in delovnim okoljem. Zavod RS za šolstvo in Center za poklicno izobraževanje sta prenovo izvedla v okviru projekta EU (Modernizacija poklicnega izobraževanja 2022–2026). Prenova temelji na kompetenčnem pristopu in sodobnih didaktičnih strategijah, ki omogočajo večjo prilagodljivost in kakovost izobraževanja.

Katalogi znanj za predmet slovenščina ohranjajo in hkrati nadgrajujejo temeljni cilj: razvijanje (kritične) sporazumevalne zmožnosti pri jeziku in recepcijske zmožnosti pri književnosti (vsakemu področju je – kot doslej – namenjenih 50 odstotkov ur). Povezava med jezikom in književnostjo je prepletena, pri čemer so bolj kot doslej

poudarjeni (kritični) odziv na sprejeto besedilo, oblikovanje mnenja o sprejetem besedilu z utemeljevanjem, refleksija o usvojenem znanju, spremljanje učnega napredka z elementi formativnega spremljanja in vrednotenje znanja s pomočjo opisnih kriterijev.

2 Temeljni poudarki pri ciljih, vsebinah in standardih znanja

V ospredju učnega procesa je delo z besedili (kot doslej). Omenjeni katalogi znanj prinašajo posodobitev procesov sporazumevanja pri jeziku ter poglobitev literarnega branja oz. recepcijske zmožnosti pri književnosti. Pri jeziku je ob obveznih in izbirnih besedilnih vrstah poglobljena obravnava procesov, ki so povezani s sprejemanjem, razumevanjem in tvorjenjem neumetnostnih besedil (tudi večkodnih) ter z razvijanjem poklicnih in splošnih kompetenc. Pri književnosti je poleg doživljajskega in ustvarjalnega branja vključeno tudi kritično branje, posodobljen je tudi seznam književnih besedil za samostojno branje.

Seznam besedil za samostojno branje je vezan tudi na branje neumetnostnih besedil, predvsem v povezavi s poklicnim področjem dijakov, aktualnimi družbenimi temami (npr. trajnostni razvoj in družbena odgovornost) in digitalnim okoljem. Dijaki lahko izbirajo besedila glede na poklicne cilje in zanimanja, kar pomembno vpliva tudi za aktualizacijo pouka.

Pri delu z besedili imajo pomembno vlogo jezikovnosistemska (slovnično), literarnoteoretično- in literarnozgodovinsko znanje, ki ga dijak skladno s specifikami izobraževalnega programa usvaja dejavno in problemsko ter povezano z obravnavo besedil. Na primer: V vseh katalogih znanja za slovenščino je cilj, da dijak spozna razvoj slovenskega jezika v posameznih obdobjih in pisave (*Zgodovina slovenskega jezika*). V nižjem poklicnem izobraževanju dijak zgodovino jezika predstavi v obliki kratke zgodbe, kar ustreza nižji taksonomski ravni in spodbuja osnovno razumevanje. V srednjem poklicnem programu se znanje poglobi z vključevanjem novih terminov pojmov ter z umeščanjem jezika v širši evropski kontekst, v srednjem poklicno-tehniškem in strokovnem izobraževanju pa dijak znanje nadgrajuje problemsko (npr. z analizo jezikovnih obdobj in primerjavami pisav). Vse omenjeno lahko učitelj skladno z zmožnostmi dijakov poveže tudi z drugimi jezikovnimi ali književnimi temami. Takšen pristop dijaku omogoča, da zgodovino slovenskega jezika ne dojema le kot niz podatkov, temveč kot živo in razvojno zgodbo, ki jo zna umestiti v širši kulturni in družbeni kontekst. S tem razvija jezikovno samozavest, razume pomen materinščine za oblikovanje identitete ter pridobiva sposobnost kritičnega mišljenja in argumentiranega izražanja, kar mu koristi pri osebnem razvoju, poklicnem udejstvovanju in aktivnem državljanstvu.

Vsi katalogi znanj vključujejo tudi t. i. skupne cilje – in to je novost. Gre za pet področij skupnih ciljev (1. Jezik, državljanstvo, kultura in umetnost; 2. Trajnostni razvoj; 3. Zdravje in dobrobit; 4. Digitalna kompetentnost; 5. Podjetnost), ki so smiselno prepleteni s cilji predmeta (in ne dodani). Pri slovenščini lahko uresničujemo skupne cilje vseh petih področij in tako pomagamo dijakom osmisliti pouk slovenščine. Na primer: Skupni cilj, ki se pojavlja v vseh katalogih znanja za slovenščino s področja podjetnosti, je: *Dijak z reševanjem izzivov pridobiva nove izkušnje in jih upošteva pri sprejemanju nadaljnjih odločitev*. Ta skupni cilj se uresničuje z dejavnostmi, ki so povezane z obravnavo besedil, razvijanjem bralne pismenosti in kritičnega mišljenja. V srednjem poklicnem programu se omenjeni skupni cilj uresničuje ob predstavitvi bralne izkušnje, vrednotenja bralnega procesa in uporabe bralnih strategij, v srednjem strokovnem programu dijak pa ob interpretaciji književnih besedil oblikuje književne probleme, hipoteze in jih osvetluje z argumenti za in proti ter primerja lastne interpretacije z drugimi, vrednoti različne poglede in se uči sprejemati odločitve na podlagi analize in refleksije. Takšen pristop omogoča dijaku, da se ob reševanju avtentičnih učnih izzivov uči iz izkušenj, razvija samorefleksijo in pridobiva kompetence za odgovorno, premišljeno in samostojno delovanje v osebnem, poklicnem in družbenem življenju.

V nadaljevanju se osredotočamo na standarde znanja. V katalogih znanj so ti opredeljeni kot minimalni standardi znanja in zajemajo vse ravni zahtevnosti. Standardi znanja predstavljajo znanje (v najširšem pomenu besede, kot vednosti in zmožnosti), ki ga pričakujemo pri dijakih, minimalni standardi znanja pa predstavljajo znanje, ki ga dijak mora izkazati, če naj bo pri predmetu ocenjen vsaj z najnižjo pozitivno oceno. Standardi znanja izhajajo iz (obveznih in izbirnih) ciljev ter omogočajo njihovo preverjanje in ocenjevanje. Opredeljujejo dva vidika: kaj naj dijak zna in kako kakovostno naj bo to znanje v posameznem programu PSI.

Temeljna sprememba, ki jo prinaša tema *Jezikovni sistem in njegova vloga*, je zamenjava skladske delitve besednih vrst (po vlogi v stavku) z oblikoslovno-pomenoslovno delitvijo (po obliki in pomenu). Ta pristop poenostavlja obravnavo zaimkov, prislovov, števnikov, veznikov in sklanjatev ter posledično omogoča boljše povezovanje znanja med jezikovnimi predmeti.

S temo *Motivacijsko branje*, ki je prav tako po celi vertikali PSI vključena na novo, smo posebno pozornost namenili tudi razvijanju bralne kulture, ki poudarja zavedanje o pomembnosti branja in oblikovanje odnosa do branja, ob katerem dijak prepozna smiselno povezanost s poklicnim/strokovnim področjem in osebnim življenjem ter doživlja pozitivna čustva. V okviru te teme sta jezik in književnost bolj povezana kot doslej; podobno velja tudi za novo temo *Slovenski jezik v digitalnem okolju*.

Pri oblikovanju seznama za motivacijsko branje se je predmetna kurikularna komisija ravnala po več kriterijih, med katerimi izstopajo kakovost besedil, njihova zvrstna in vsebinska raznolikost, primernost glede na bralno razvojno stopnjo dijakov ter življenjska bližina izbranih besedil. Učitelj ima možnost zamenjave besedil, če presodi, da druga bolje ustrezajo ciljem in zmožnostim dijakov.

3 Temeljni poudarki pri didaktičnih pristopih

Didaktična priporočila so zasnovana na podlagi *Usmeritev za pripravo didaktičnih priporočil k učnim načrtom za osnovne in srednje šole* (2024). Vsebujejo splošna didaktična priporočila, didaktična priporočila za temo, didaktična priporočila za skupino ciljev in specialnodidaktična priporočila. Ta prinašajo kvalitativne premike pri oblikovanju sodobnega učnega okolja pri predmetu slovenščina; pri tem sledijo novejšim spoznanjem didaktike slovenščine, z njo povezanih ved ter (v slovenskem prostoru) preizkušenih pedagoških praks na področju razvijanja bralne pismenosti. Čeprav so bralne strategije (npr. razumevanje, povzemanje, vrednotenje, aktualizacija in (po)ustvarjanje) prisotne v šolski praksi že več desetletij, je novost predvsem v tem, da so te povezane z jasno opredeljenimi cilji in nadgrajene z metakognitivno refleksijo ter digitalnimi orodji. To pomeni, da se dijak se ne le odziva na besedila, temveč razmišlja o lastnem bralnem procesu, učinkovitosti uporabljenih strategij in možnostih za izboljšave. Bralne strategije torej niso umeščene kot »nekaj za zraven«, ampak so integrativni del pri obravnavi besedil in zato tudi temelj za razvoj kritične sporazumevalne zmožnosti, samorefleksije in kompetenc za življenje.

Osrednjo vlogo imajo elementi dobre poučevalne prakse, na primer: na dijaka osredotočen pouk, diferenciacija in individualizacija pouka, učenje dijaka iz napak in spremljanje učnega napredka z refleksijo o usvojenem znanju in izboljševanju učenja za naprej, uporaba raznolikih bralnih učnih strategij, medpredmetno povezovanje ipd.). Individualizacija je opredeljena kot didaktično načelo, ki upošteva individualne razlike med dijaki (interesi, predznanje, zmožnosti), se uresničuje znotraj notranje diferenciacije pouka in vključuje prilagoditve na ravni obsega in zahtevnosti ciljev ter tempa učenja.

4 Zaključek

Prenova katalogov znanj za predmet slovenščina prinaša kvalitativni premik k še bolj funkcionalnemu, povezovalnemu in sodobnemu pouku, kot je bil dosedanji, saj poleg vsebin izpostavlja tudi prečne veščine pri jeziku in književnosti (npr. kritično

mišljenje, sodelovanje, ustvarjalnost), spodbuja povezovanje z drugimi jeziki, ki se jih dijaki učijo, in uporabo znanja v praksi (npr. v povezavi z izobraževanjem za poklic in razvijanjem ključnih kompetenc). Pri književnosti smo z možnostjo izbire nekoliko zmanjšali obseg obveznih književnih besedil, da bi omogočili več časa za poglobljeno obravnavo ter posodobili izbor književnih besedil tako, da smo vključili več sodobnih besedil. Izčrpna didaktična priporočila nudijo celovit okvir za načrtovanje, izvajanje in vrednotenje pouka, s katerim ima učitelj več možnosti (kot doslej), da pouk približa svojim dijakom po vsebini in obsegu, hkrati pa mu ob avtonomnem povezovanju ciljev posameznih tem omogoča tudi konkretno podporo pri oblikovanju spodbudnega učnega okolja z elementi dobre poučevalne prakse.

VIRI IN LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma, idr., 2024: *Skupni cilji in njihovo umeščanje v učne načrte in kataloge znanj*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- HRAST DEBELJAK, Branka, idr., 2024: *Izhodišča za pripravo izobraževalnih programov nižjega in srednjega poklicnega izobraževanja ter programov srednjega strokovnega izobraževanja*. Ljubljana: Center Republike Slovenije za poklicno izobraževanje.
- NOLIMAL, Fani, idr., 2024: *Usmeritve za pripravo didaktičnih priporočil k učnim načrtom za osnovne in srednje šole*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- SKUBIC ERMENC, Klara, idr., 2024: *Izhodišča za prenovo katalogov znanj za splošnoizobraževalne predmete v poklicnem in strokovnem izobraževanju*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Boža Krakar Vogel

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije

boza.krakar@guest.arnes.si

Književni pouk v katalogih znanj za strokovno in poklicno izobraževanje

Namen prispevka je predstaviti izhodišča za pripravo književnega dela katalogov znanj v strokovnem in poklicnem izobraževanju. Predstavljene so novosti v katalogih in nekateri predlogi za obravnavo književnosti v programih, ki jih obiskujejo dijaki, med katerimi prevladujejo t. i. motivirani oz. razmišljujoči bralci. Poudarjena je vloga učitelja: poučevanje književnosti v strokovnih in poklicnih programih ni le prenos znanja, temveč proces motiviranja, usmerjen v razvoj literarne zmožnosti od motiviranega do razmišljujočega bralca.

1 Uvod

Primerjava pričakovane literarne zmožnosti v programih srednješolskega strokovnega in poklicnega izobraževanja pokaže jasno razliko med ravnmi branja, ki jih dijaki dosegajo, ter pedagoškimi cilji in metodami, ki jih je treba uporabiti pri pouku književnosti.

1.1 V programih srednjega poklicnega izobraževanja (3-letni; v nadaljevanju SPI) in nižjega poklicnega izobraževanja (2-letni; v nadaljevanju NPI) naj bi dijaki po lestvici Evropskega literarnega okvira za učitelje (ELO 2012, Krakar Vogel 2020) zmogli brati enostavna besedila, izražati svoje doživljanje, razumevanje, vrednotenje, prepoznavati vzročno-posledične povezave v zgodbi, razumeti motivacijo za ravnanje oseb, razmišljati in vrednotiti na podlagi čustev, izkušenj, moralnih občutij. Bralca na tej stopnji v ELO imenujejo *refleksivni bralec*, mi pa smo ga poimenovali *motivirani bralec*, ki naj bi mu bilo branje prijetna izkušnja, zaradi katere bi po njem večkrat posegal, o svoji bralni izkušnji razmišljal in izrazil svoje doživetje.

Poleg tega se tudi od dijakov v teh programih pričakuje poznavanje pomembnih mejnikov v slovenskem literarno-kulturnem razvoju. Najprej zato, ker razumevanje, da literatura živi skozi čas v različnih podobah in se tematsko ter slogovno spreminja, omogoča globlje razumevanje in dodatno perspektivo pri branju. In zato, ker je naš narodni razvoj utemeljen s kulturnim, v njem pa je književnost kar

največjega pomena, kot v svoji *Kulturni pedagogiki* poudarja že Karel Ozvald 1927 (Krakar Vogel 2020). In ne nazadnje zato, ker je med splošnimi cilji v katalogih zapisano poznavanje temeljev umetnosti in kulture kot ena od ključnih kompetenc ozaveščenega sodobnega posameznika.

Literarna zmožnost se v našem šolskem sistemu v teh programih torej ne omejuje samo na recepcijo posameznih besedil, ampak se širi tudi na poznavanje minimalnih dejstev v literarnem sistemu (skozi branje in interpretacijo se ozavešča tudi vloga pomembnih avtorjev v času in prostoru).

1.2 Bralec v 4-letnih programih srednjega strokovnega izobraževanja (SSI) oz. 2-letnih programih poklicno-tehniškega izobraževanja (PTI, ki so nadaljevanje 3-letnega SPI) po opredelitvah ELO lahko dosega 4. stopnjo literarne zmožnosti, tj. solidno razvito literarno zmožnost na stopnji interpretacijskega branja. Raziskave, ki so podlaga za ELO, so pokazale, da so na tej stopnji bralci v branje pripravljeni vlagati določen napor, da razumejo več prvin literarnosti, tudi že stilistična orodja, da jim obseg knjige ne povzroča več preprek, da so odprti za določene tujosti (npr. neznana doživetja, kulture idr.). – Pri nas smo bralca na tej stopnji imenovali *razmišljujoči bralec* (po Appleyardu 1991, Krakar Vogel 2020), ki ga zanima predvsem razmišljanje o motivno-tematskih prvinah, razpravljanje o psiholoških, socialnih, moralnih vprašanjih, torej ga vsebina zanima bolj kakor oblika, čeprav tudi za slednjo ni nedojemljiv.

To je stopnja, na kateri se recepcijska didaktika preveša v sistemsko, saj je za razmišljanje o literaturi na tej ravni potrebno tudi poznavanje konteksta: avtorja, časa nastanka besedila, njegova sprejetost in mesto v literarnem sistemu skozi čas. Zato je v teh programih več spoznavanja konteksta, vendar tako, da se razvoj slovenske književnosti obravnava podrobneje kakor razvoj svetovne, ki predstavlja splošen okvir za razumevanje razvojnih procesov v slovenski. Razlogi za tako razporeditev so enaki kakor v prejšnji točki, od širšega bralnega razumevanja do vrednotenja prispevka književnosti in kulture k slovenski identiteti.

2 Predlogi za uresničevanje v praksi

2.1 Kataloga za SPI in NPI

Če naj se dijaki v pribl. 35 oz. 40 urah književnosti v šolskem letu seznanjajo z vsemi petimi temami v katalogih, bo moral učitelj pri načrtovanju poleg izbirnosti, ki je že predvidena, upoštevati tudi načeli ekonomičnosti in izvedljivosti. Ker je treba

dosegati cilje ob branju besedil, bi bilo torej smiselno, da so načrtovani ob njihovih predlogih, te pa najdemo konkretizirane v dveh temah: *Motivacijsko branje* ter *Književnost v prostoru in času*, znotraj katere so opredeljeni tudi tematski sklopi.

Ob besedilih v temi *Motivacijsko branje* so predvideni specifični cilji in standardi: branje dijakom zanimivih besedil, s predlaganega seznama ali mimo njega, vsekakor pa v celoti. Prebrali naj bi obvezno dve besedili na leto, ob katerih bi tudi pisno ali govorno poročali v obsegu 250 besed – izrazili doživljanje, razumevanje, vrednotenje in razmislek o lastnem bralnem procesu, npr. kaj je vplivalo na njihovo izbiro, jih je zgodba pritegnila že na začetku ali ne, so brali hitro ali počasi, ali bi knjigo komu priporočili ...). Verjetno bi obravnavi tega branja lahko namenili čas v obsegu od 8 do 9 ur skozi celotno šolsko leto (morda le del posameznih ur, ki so kombinirane še z drugimi vsebinami, in sicer prek diferenciranih dejavnosti, skupinskega dela, dolgega branja itd. – tako bi bili dijaki večkrat in bolj kontinuirano v stiku z motivacijskim branjem).

Najobsežnejša tema je *Književnost v prostoru in času*. V njej so predvideni standardi – interpretiranje (doživljanje, razumevanje, vrednotenje) literarnih besedil, umeščanje v avtorjev opus in v literarnozgodovinsko obdobje oz. v okvir dane teme.

Metodični sistem šolske interpretacije omogoča, da se pri teh obravnavah vključujejo tudi cilji in standardi tem, za katere v katalogih niso posebej predvidena besedila. Takšno obravnavanje te teme je predvideno tudi v dodatnih pojasnilih, saj se »ta tema povezuje z vsemi temami, povezanimi s književnostjo« (Kat. PSI: 51). Gre za naslednje teme: *Zvrsti književnosti in njene predelave*, *(Po)ustvarjanje* ter *Književnost in bralni odziv*, skupaj z obravnavo literarnoteoretičnih prvin. Predvideni cilji in standardi zanje so npr. pisanje (po)ustvarjalnih besedil, dramatiziranje, primerjanje filma in pripovedi, interpretativno branje, poimenovanje zvrsti in vrste branega besedila, oznaka literarnih prvin. To pa pomeni skrbno (najbolje celoletno) načrtovanje vsebin in dejavnosti ob besedilih, s čimer lahko preprečimo, da bi ob posameznih temah izvajali preveč dejavnosti in da bi bili dijaki preobremenjeni oz. da bi se nekatere dejavnosti ponavljale, druge pa izpuščale.

Za obravnavanje teme *Književnost v prostoru in času* bi v vsakem letu verjetno potrebovali vsaj 2/3 ur: preostanek bi namenili obravnavam tematskih sklopov. Zanje je že v katalogih predvideno diferencirano delo, delo v skupinah, v dvojicah idr. To pomeni, da se vsi dijaki ne bi frontalno ukvarjali z vsemi temami oz. besedili, pač pa bi bolj poglobljeno obravnavali besedilo/-a, ki bi se jih lotili. Že katalog predvideva povezovanje z jezikovno temo *Sporazumevanje in besedilo*. Posebno pri temi *Književnost in bralni odziv*, ki se veže na obravnavana besedila, je zelo veliko

možnosti za vključevanje domala vseh besedilnih vrst: opis, poročlo, predstavitev, komentar, oglas, razlaga lastnega branja, obnova, novica, vabilo, zahvala, domišljijско preoblikovanje besedila ... Posebej poudarimo, da poskušamo vedno doseči izražanje doživljajskega odziva na prebrano. Morda ta ne bo uspešen kot prva reakcija, ampak bo treba najprej doseči razumevanje ob ponovnem segmentiranem branju, ko se bo v pogovoru pri učencih poleg doživljajskega odziva pojavljalo že komentiranje in vrednotenje, ki se bo kasneje lahko artikuliralo v oblikovani besedilni vrsti.

Obdobji v skladu z navodili kataloga ni nujno obravnavati po kronološkem zaporedju. Da pa bi dijaki na koncu vseeno imeli pregled razvoja, predlagam oblikovanje integralne preglednice, ki jo dijaki dobijo na začetku pouka in vanjo na ustrezna mesta vpisujejo podatke o snovi, ki so jo obravnavali (avtor, naslov in zvrst besedila, čas nastanka, obdobje, druge značilnosti). Tako bodo sproti pridobivali tudi predstave o zaporedju obdobji slovenske književnosti (in kulture), ki naj jih ob koncu šolanja znajo naštet v kronološkem zaporedju.

Če povzamemo:

- Zaradi ekonomičnosti in izvedljivosti se cilji in standardi vseh v katalogih navedenih tem vključujejo v teme, pri katerih so besedila tudi konkretno predlagana.
- Delo bo potekalo lažje, če bo učitelj za svoje poučevalne okoliščine izdelal lasten delovni načrt po celoletni časovnici ter ob izbranih besedilih razporedil tudi interpretacijske in informacijske dejavnosti dijakov za doseganje ciljev in standardov po katalogu. Tudi izdelava lastnega letnega načrta z enakomerno razporeditvijo oblik dela, dejavnosti dijakov in literarnih vsebin skozi leto, s predvidevanjem časa in oblik preverjanja ter ocenjevanja je pomemben prispevek k ekonomičnosti in izvedljivosti pouka. (Predlog takega načrta je v Krakar Vogel 2020).
- Učitelj v načrtu predvidi tudi, katera besedila in kontekst bo glede na poznavanje recepcije učencev obravnaval prej, katera kasneje, katera ponujajo več interpretativnih in odzivnih dejavnosti, katera manj. Sistematično znanje o časovni razporeditvi obdobji in avtorjev pa se oblikuje in zahteva ob koncu šolanja.
- Priporočljivo bi bilo, da bi se učenci s temo *Motivacijsko branje* srečevali vsaj dvakrat mesečno za pribl. 20 minut v šolski uri. Ob poročilih dijakov ali skupin bi lahko nastajal razredni plakat – oglasni pano, s katerim bi tvorci poskušali kar najbolj pridobiti za branje »svojih« knjig še sošolce.
- To bi bila ena od možnosti, da se učenci ukvarjajo z literaturo tudi izven pouka. Močno priporočljivo pa je tudi izpolnjevanje nalog v učbeniku kot

domače delo, oblikovanje govornih nastopov o besedilih ali kontekstu s pomočjo spleta, iskanje strani, ki so posvečene literaturi in njenim predelavam, skupen obisk literarnih ali gledaliških prireditev itd., skratka vse, kar motivira učence, da se tudi sami srečujejo z literaturo karseda pogosto izven pouka in tako širijo svojo književno kulturo.

2.2 Kataloga SSI in PTI

Prvi predvideva 4-letno šolanje, v katerem je pribl. 60 ur na leto namenjeno književnosti. Teme v njem so *Motivacijsko branje*, *Književnost v času in prostoru kot besedna umetnost*, *Slovstvena folklor in Odzivi*. Posebna tema je *Slovstvena folklor*, ki je izbirna (ima namreč svoje specifične, npr. ni vezana zgolj na eno časovno obdobje, ni avtorska itd.). Predpisanih je pet obveznih tem, eno pa izbere učitelj. Neobravnane teme (obdobja), tj. tiste, znotraj katerih se ne interpretirajo besedila, učitelj vseeno umesti v časovno preglednico s kratko informacijo in za ilustracijo kakšno besedilo tudi interpretativno prebere.

Priporočljivo bi bilo motivirati bralno zmožnejše dijake, da se pri izbiranju motivacijskega branja ne omejujejo zgolj na žanrsko književnost, ampak posežejo tudi po kaki možnosti v drugih treh sklopih (slovenska knjiž. v 21. stol., svetovna knjiž. v 21. stol., slovanske, izslejenska in zamejska književnost). Učitelj lahko za vsak letnik ponudi ožji izbor iz vseh navedenih zvrsti in tako kanalizira bolj široko ponudbo v katalogu.

V teh programih je pričakovana 4. stopnja literarne zmožnosti, ki je v ELO opredeljena kot *interpretacijsko branje*, tj. zmožnost branja vsebine in oblike. Vseeno je v katalogih poudarjena interpretacija vsebinskih sestavin besedil, oblikovnih pa toliko, kolikor bralci pokažejo pripravljenosti na to vrsto razčlenbe. Prav tako pri časovnem razvrščanju oz. literarno zgodovinskih obravnavah dajemo prednost razvoju slovenske književnosti, evropsko/svetovno pa obravnavamo kot splošen okvir – npr. splošne značilnosti evropskega realizma, ki so vplivale na slovenskega (na pripovedništvo in pesništvo, avtorje in dela).

Drugi katalog (PTI) je nadgradnja 3-letnega programa SPI in dopolnjuje cilje in standarde, potrebne za poklicno maturo. V njem je pribl. 67 učnih ur letno namenjenih književnosti. Posebno v tem programu je podobno kakor pri točkah 2.1 treba upoštevati načeli ekonomičnosti in izvedljivosti.

Vsebinsko so enako kakor v SSI predvidene tri obvezne teme, *Motivacijsko branje*, *Književnost kot besedna umetnost v prostoru in času* ter *Odzivi*. Posebna tema je *Slovstvena folklor*, ki je tudi v tem programu izbirna. Obveznih je pet

literarnozgodovinskih tem, ena je izbirna. Tudi obveznih besedil za interpretacijo je manj kakor v SSI, domačih branj pa tudi (poleg enega motivacijskega je še eno z obveznega seznama na leto – v SSI pa sta dve).

Predlogi za motivacijsko branje so enaki kakor v SSI in ponujajo veliko možnosti za izbiranje in diferenciacijo, in sicer ne samo med žanri. Tudi v tem programu bi veljalo ohraniti podobno razmerje med urami obravnave: 1/3 za temo *Motivacijsko branje* in 2/3 za temo *Književnost kot besedna umetnost v času in prostoru*, v katero bi vključili tudi slovstveno folkloro ter odzive.

Obravnavanje osrednje teme *Književnost v prostoru in času* bi bilo smiselno povezovati na že opravljano branje in pridobljeno znanje iz prejšnjih treh let, in sicer pod pogojem, da so bili dijaki opozorjeni, naj ohranijo učbenike. Za nekatere praktične didaktične rešitve pa tudi za učitelje v teh programih lahko navedemo priporočila, zapisana v alinejah na koncu tč. 2.1.

3 Zaključek

Poučevanje književnosti v programih strokovnega in poklicnega izobraževanja zahteva od učitelja drugačne kompetence kakor v gimnaziji. Nižje ko smo na programski lestvici, pomembnejša postaja učiteljeva splošna pedagoška in specialno didaktična usposobljenost. Literarno strokovna usposobljenost je usmerjena drugače, tudi v poznavanje mladinske književnosti in žanrov, teoretsko pa je manj kompleksna, vendar ni zato nič manj odgovorna in zavezana temeljnim, sodobnim, preverjenim in utrjenim strokovnim spoznanjem (Krakar Vogel 2020).

VIRI IN LITERATURA

Slovenščina. Katalog znanj. Izobraževalni programi srednjega strokovnega izobraževanja. Izdala Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in Zavod RS za šolstvo. Ljubljana 2025. Spletna izdaja.

Slovenščina. Katalog znanj. Izobraževalni programi poklicno tehniškega izobraževanja. Izdala Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in Zavod RS za šolstvo. Ljubljana 2025. Spletna izdaja.

Slovenščina. Katalog znanj. Poklicno in strokovno izobraževanje. Izdala Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in Zavod RS za šolstvo. Ljubljana 2025. Spletna izdaja.

Slovenščina. Katalog znanj. Izobraževalni programi nižjega poklicnega izobraževanja. Izdala Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in Zavod RS za šolstvo. Ljubljana 2025. Spletna izdaja.

KRAKAR VOGEL, Boža, 2020: *Didaktika književnosti pri pouku slovenščine*. Ljubljana: Rokus-Klett.

Bojana Modrijančič Reščič

Šolski center Nova Gorica

Elektrotehniška in računalniška šola

bojana.rescic@scng.si

Šola ni le nujno zlo

Prispevek obravnava primere srednješolske dobre prakse pri pouku slovenščine, kar v novodobnem času z moderno tehnologijo šolstvu ponuja poseben izziv. Učitelj mora sicer slediti učnemu načrtu, a ga lahko še obogati. Zavedati se mora, da je računalniška pismenost postala del življenja, hkrati z njo pa branje, govorjenje in pisanje z lastnim razmišljanjem tvorijo zao-kroženo celoto.

1 Izzivi pri pouku slovenščine v strokovni šoli

Večkrat pravimo, da je šola nujno zlo. Učitelji obupujemo nad mladino, starši pa nad učitelji. Zdi se, da se vsi vrtimo v začaranem krogu. Kaj torej preostane učitelju? Da še on vrže puško v koruzo, ko se dnevno srečuje z negodovanjem mladostnikov, saj se jim ne ljubi učiti, naveličani so priganjanja učiteljev, predvsem pa se jim ne zdi smiselno, da bi morali tako trpeti, ko zunaj sije sonce in vabijo zanimive dejavnosti, predvsem športne aktivnosti. »Saj ocene niso važne ... Zakaj bi se moral piflati knji- ževnost in kaj mi bo to koristilo?« prisluhnem v razredih računalniške usmeritve SSI in SPI, v katerih poučujem slovenščino. Ob napovedi klasične literature za domače branje postanejo mladi pri pouku slovenščine nemirni, češ kaj nam je tega treba, ko je tako dolgočasno in traja. Učitelja to nekoliko razjezi, a hkrati ve, da je v sodobnem svetu z moderno tehnologijo branje dolgotrajen proces, učenje slovenščine za slovenske in neslovenske dijake naporno, učitelj pa je vedno kriv za vse slabo. A se velikokrat vpraša, ali si bodo šoloobvezni res zapomnili pouk slovenščine le po negativnem, kot nekaj, na kar je treba zagotovo pozabiti, ali pa bodo mladi tudi sami kaj naredili in se iz tega ogromno naučili. Tako šola ne bi bila le nujno zlo.

2 Primeri srednješolske dobre prakse

Ideja po drugačnem pouku, ki od učitelja zahteva ogromno energije, se je rodila že na začetku mojega poučevanja na strokovni šoli Šolskega centra Nova Gorica, ko sem velikokrat razmišljala, kako bi dijakom, fantom, približala literaturo. Od

leta 1992 je minilo že veliko časa, lahko pa trdim, da so mladostniki programov SSI in SPI, v katerih poučujem, sprejeli drugačen način dela, saj mora tudi danes vsak v razredu pri pouku slovenščine poleg obveznega branja prebrati tudi literarno delo, s katerim opravi govorni nastop. Tako dijaki, ki obiskujejo smer računalništva, izboljšujejo svoj jezik, izpopolnjujejo besedni zaklad, prepletejo pa tudi šolska predmeta slovenščino in računalništvo. V dveh dokumentih, PowerPointu ter Wordu, prebrano literarno delo predstavijo svojim sošolcem. Ob tem izpostavijo svoje poustvarjalno delo, saj so njihove ugotovitve zelo dragocene. Izkazalo se je, da je v tako delo vpletena njihova ožja in širša družina. Ne le da nekateri družinski člani preberejo knjigo, tudi pogovarjajo se o njej, otroke celo nagovorijo, da bi posegli po dodatni literaturi, ki jo imajo doma, skupaj najdejo predmet, ki izpričuje avtentičnost dogajanja (npr. star zemljevid z določenim krajem). Marsikateri mladostnik v svojem delu zapiše izkušnje, doživetja katerega izmed družinskih članov ali pa vidi delček sebe v literarnem junaku/-ji (npr. šavrinke, 1. in 2. svetovna vojna, holokavst, mladostništvo). Na šolski literarno-zgodovinski ekskurziji je na primer dijak 3. letnika računalniške usmeritve SSI opazil star predmet, ki ga hrani njegova družina, oživel pa ga je z branjem in s predstavitvijo v razredu. Že kot otroka so ga navdušili meči, veliko dragocenost – prapradedkove meče iz 1. svetovne vojne in njegovo čelado – hrani tudi doma. Ko je njegovo pozornost pritegnil popolnoma enak predmet na šolski ekskurziji ob obisku škofjeloškega muzeja v šolskem letu 2024/25, je o tem navdušeno pripovedoval pri pouku.

Dodatnega branja za govorni nastop pa ne berejo le dijaki programa SSI, pač pa tudi v programu SPI. Posamezni dijaki so prebrali roman o A. S. Puškinu *Izgubljeni čas ljubezni in snega* in ga predstavili v razredu. Izbrali so ga celo za najboljšega v svojem 3-letnem izobraževanju. Dijak je na zaključnem izpitu povedal, da sicer o Puškinu v osnovni šoli še ni slišal, a mu je bilo zanimivo brati roman, ki odstira pisateljevo življenje. Mislil je, da bo branje dolgočasno, a ga je pritegnilo. Nekatere srednješolce delo pri pouku slovenščine spodbudi, da se dokažejo tudi s pisanjem pesmi, ilustracijami in tehničnim oblikovanjem pri delu s pesniško zbirko. Do danes je od leta 2006 nastalo že 19 pesniških zbirk; zadnja nosi kataložni zapis. Srednješolci se radi odzovejo tudi na literarne natečaje in osvojijo najvišja mesta, večkrat se tudi srečajo s pisatelji v razredu ali v Goriški knjižnici Franceta Bevka. Obiskali so nas že mnogi avtorji in avtorice, prav vsak se je dijakom vtisnil v spomin. Navdušeni so bili, ko je šolo obiskal takrat 99-letni Boris Pahor. Z Marjanom Tomšičem so popotovali po Aleksandriji in Egiptu, s Ferijem Lainščkom so pogovor nadaljevali še pred šolo po končanem obisku, Mateji Gomboc so sledili od Gorice do Nove Gorice, Igor Karlovšek pa jih je s knjigo popeljal v gore ... V preteklih šolskih

letih so srednješolci, večji pisanja, celo napisali svoje romane v okviru projekta Z domišljijo na potep. V letošnjem šolskem letu 2024/25 smo

uresničili tudi tisto, kar se je zdelo neizvedljivo. V Knjižnici Cirila Kosmača Tolmin je bil predstavljen Kosmačev roman *Balada o trobenti in oblaku*, v katerega so vključeni tudi odlomki, ki jih v prvi izdaji ni bilo, zato sem tolminske dijake 1. in 3. letnika računalniške smeri Elektrotehniške in računalniške šole spodbudila, naj za naslednje šolsko leto 2025/26 pripravijo govorni nastop o tem delu, v knjižnici v Tolminu pa naj se udeležijo pogovora o romanu s Kosmačevo hčerko Nančo Kogej Kosmač, ter Andražem Gombačem, ki je delo uredil in napisal spremno besedo. Še več, dijak 3. letnika računalniške smeri SSI se je maja 2025 udeležil 23. tradicionalnega pohoda po Kosmačevi učni poti in o tem pripravil tudi poročilo s fotografijami in objavo dovolil na spletnih portalih šole.

Vsebine pri predmetu slovenščina so raznovrstne in lahko dijake spodbudijo tudi k dodatnim zunajšolskim dejavnostim, npr. plesu, glasbi, slikanju. Nekateri posamezniki radi nastopijo na različnih prireditvah, šolskih in zunajšolskih. K pripravam na nastope spodbudijo tudi sošolce in znance, predvsem pa se družijo brez mobilnih telefonov, kar je danes prava redkost. Pogovor o strokovnih temah v okviru slovenščine mladostnike spodbuja k uporabi terminologije; mladi v pogovoru nezavedno uporabljajo zborni jezik, ob jezikovnih napakah se celo popravijo.

3 Zaključek

Učitelj naj mlade vodi po šolski poti, a jo mora nadgraditi v šolo za življenje; k temu prispevajo tudi izkušnje, ki jih vezane na učni načrt pridobivajo tudi na ekskurzijah, predstavah, s sodelovanjem v projektih ipd. Tako šola ne bo le spomin na nujno zlo.

Položaj slovenščine med osredjem in obrobjem

Hotimir Tivadar

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

Nadregionalnost knjižnega jezika kot ključni nacionalnozdruževalni element

Ljubljana je od leta 1918 postajala kulturno-politično središče slovenskega jezika, naroda in kulture. Pred tem je bil slovenski prostor regionalno zelo razslojen in razdeljen, kar je do neke mere še danes, čeprav imamo od leta 1991 svojo državo Republiko Slovenijo z vsemi ključnimi nacionalnimi institucijami in Ljubljano kot prestolnico. Prispevek obravnava položaj slovenskega jezika kot nadregionalnega elementa slovenske kulture tako v njegovi pisni kot govorjeni izrazni podobi v preteklosti in sedanjosti.

1 Uvod o slovenskem osredju, knjigi in knjižnem govoru

V tem prispevku bomo na kratko izpostavili nekaj ključnih terminov in dejstev, vezanih na enotnost slovenskega jezika, in pomen skupnega narodnozdruževalnega in narodnoreprezentativnega jezikovnega elementa, tj. knjižnega jezika, za vse slovensko govoreče. Slovenski jezik je nedvomno eden najpomembnejših nacionalnih elementov, pri čemer je prav usmerjenost v enotno izreko in splošno znanje slovenskega jezika zelo pomembna. V sodobnem času pa je pogost predvsem občutek, da je slovenski jezik v javnosti manj prisoten oz. zapostavljen. Institucionalno to prav gotovo ne drži, saj imamo od ustanovitve slovenske države vse najpomembnejše institucije, v katerih je slovenščina primarni jezik. Tudi zakoni so jasno zapisani v slovenskem (knjižnem) jeziku. Vprašanje pa je, kakšna je kakovost govora, kakšna je njegova vloga v slovenskih šolah. Kot smo razpravljali po enem od plenarnih predavanj na lanskoletnem slavističnem kongresu v Celju (Tivadar 2024), je znanje o osnovah slovenskega govora tako teoretično kot praktično šibko, kar je posledica šolskega pouka in predvsem preverjanja, tudi maturitetnega (Tivadar 2015), kjer je govor zelo zapostavljen, čeprav bi zaradi raznolikosti, tako narečne kot tujejezične ter sociolektične, ki so pogojene z zgodovinskim in socio-loškim razvojem slovenske družbe, moral biti izpostavljen celo bolj kot pisni jezik.

2 Knjižni jezik kot nacionalni element slovenskega kulturnega prostora

O terminu nacionalni, še posebej v povezavi z jezikom in jezikovnimi vprašanji, smo že pisali v članku o slovenskem pravorečju (Tivadar 2018). Nacionalni jezik je jezik, utemeljen z državo, narodni jezik pa je jezikovni izraz določenega narodnega občestva, kar je zgodovinsko povezano s knjižnim jezikom. Bohuslav Havranek je knjižni jezik definiral takole: »[K]njižni jezik je skupni način izražanja narodnega občestva« (cit. po Nebeská 1996: 22). Pri tem ni odveč ponavljati, da je enotnost še posebej pomembna za narečno zelo razslojeni slovenski jezik. Če se je v 19. in 20. stoletju tudi v slovenskem primeru poudarjalo narod in narodni jezik kot konstitutivni element neke skupnosti, je danes pomembna institucionalna utemeljenost knjižnega jezika, in sicer preko univerze, države, medijev idr. Nacionalni jezik ni sopomenka za narodni jezik, ampak je nacionalni jezik vezan na državni status jezika, torej na govorce slovenščine ne glede na njihovo narodnost in socialni status. Pri jezikovnem opolnomočenju govorcev slovenščine danes ima najpomembnejšo vlogo izobraževalni sistem, ki tako otroke kot odrasle z ustreznim znanjem slovenskega jezika vključuje v slovenski kulturni prostor.

3 Povezovalnost knjižnega jezika v slovenskem prostoru

Knjižni jezik je kot vseslovenski nacionalni jezikovni kod že od svojih začetkov in uresničitve v prvih slovenskih tiskanih knjigah deloval povezovalno. Pisni jezik je bil dokončno standardiziran v 19. stoletju in je postal stična točka vseh govorcev na celotnem slovenskem nacionalnem območju. Ljubljana kot prestolnica države in slovenske kulture ima tako jezikovno kot kulturno-gospodarsko-politično osrednjo vlogo, vendar ne edine in absolutne.

Zaradi središčne vloge Ljubljane se je skozi stoletja izoblikoval predvsem kot osrednjeslovenski knjižni jezik, ki se je preko novih oblik konstruiral kot posebna jezikovna zvrst, uporabljana predvsem v javnem in uradnem govornem položaju, kar velja tako za pisni kot govorjeni jezik. Pri tem velja poudariti, da je v javnosti prisotna velika navezanost, pravzaprav spetost javnega izražanja s pisnim jezikom, kar velja tudi za govorjeni jezik. Slovenska knjižna izreka, kjer je večina fonemov vezanih na pisavo (s je s, š je š, dž je dž ipd., prim. Tivadar-Batista 2019), že sama po sebi deluje povezovalno; vsak govorec sicer lahko ima predvsem naglasno-samoglasniške individualne oz. narečne posebnosti. Toda ob upoštevanju pisne priprave, ki je načeloma v knjižnem jeziku, je večina govorne realizacije enotne za celotni slovenski prostor. Pogost očitek o ljubljanskosti javnega govora izhaja iz podobnosti osrednjeslovenskih govorov s knjižno normo, predvsem pri

naglasno-samoglasniškem sistemu. Vendar se tudi govorci iz osrednje Slovenije morajo odpovedati še posebej izpuščanju tako samoglasnikov kot soglasnikov, če želijo govoriti v skladu s pravorečno normo, zapisano v slovenskem pravopisu (nazadnje kodificirano v SP 2001). Besedna zveza knjižni jezik ima v osnovnem iskalniku na Franu kot ključnem nacionalnem jezikovnem portalu izpostavljena dva zadetka, ki sta oba iz Jezikovne svetovalnice: eden je vezan na pisno podomačevanje besede kovid (covid), drugo geslo pa je vezano na uporabo polglasnika, pri čemer je vprašanje povezano predvsem s pretiranim in napačnim izpuščanjem polglasnikov celo na javni televiziji (<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/5611/polglasnik-in-knji%C5%BEni-jezik>). Odgovor strokovnjakov v jezikovni svetovalnici je bil, da »knjižna slovenščina [...] ne temelji na vsakdanjem govoru mesta Ljubljane – če bi, bi nemara imeli polglasnike tudi v besedah, kot so *bràt*, *miš* ali *kùp* – niti ne temelji na govoru katere druge pokrajine«. Teoretično to vsekakor drži, sama realizacija v javnosti pa je odvisna od odmika govorca od pisne predloge, pa naj bo to brani jezik ali pa prost govor (Tivadar 2011), ki ima svoje »pisne« temelje v pisni pripravi na govor skozi proces izobraževanja in javnega nastopanja vsakega posameznika. Pri tem se govorci Ljubljane tudi zaradi izpostavljanja prestolnice tako v jezikoslovnem (Toporišič 1976) kot kulturno-politično-gospodarskem smislu manj zavedajo različnosti javnega in uradnega (knjižnega) jezika od njihovega neformalnega, zasebnega (narečnega) jezika, ki pa je vsekakor manj artikuliran z veliko izpuščenimi oz. delno reduciranimi glasovi.

Slovenski knjižni jezik je jezikovno in nacionalno povezovalen preko svojega pisnega jezika, ki vpliva tudi na knjižno izreko. Koliko pa se bo vsak govorec pripravil na svoj javni nastop in upošteval knjižno normo, je seveda odločitev vsakega posameznika. Če bo govorec želel delovati vključevalno do različnih narečnih skupin oz. tujih jezikov, se bo odločil za knjižno slovenščino, ki je zelo povezana s pisnim jezikom. Pisni jezik v slovenščini ni tako drugačen od knjižne izreke, če seveda ne izpuščamo (zapisanih) glasov. Seveda pa moramo upoštevati različnost jezikovnih kodov – vizualni, tj. pisni, in zvočni, tj. govorjeni jezik –, pri čemer v slovenski pisavi nimamo zapisanih nadsegmentnih prvin govorjenega jezika, zato je pogosto prisoten občutek o velikem prepadu med pisnim in govorjenim knjižnim jezikom.

VIRI IN LITERATURA

- NEBESKÁ, Iva, 1996: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praga: Univerzita Karlova.
- SAZU, 2001: *Slovenski pravopis*. Uredil J. Toporišič. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- TIVADAR, Hotimir, 2015: Vloga pravorečja in njegovo poučevanje v slovenskem osnovno- in srednješolskem izobraževanju. *Jezik in slovstvo* 60/3–4. 161–172, 252.

- TIVADAR, Hotimir, BATISTA, Urban, 2019: *Fonetika 1*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- TIVADAR, Hotimir, 2011: Vzpostavitev razmerij med govorom in branjem, recitacijo in igranjem. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Znanstvena založba Filozofske fakultete. 489–495. <<https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/30-Tivadar.pdf>>.
- TIVADAR, Hotimir, 2018: Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga? *Slavia Centralis* 11/2. 158–171. <<http://www.ff.um.si/dotAsset/73530.pdf>>.
- TIVADAR, Hotimir, 2024: Slovensko glasoslovje in javno nastopanje danes za jutri. Jožica Jožef Beg, Mia Hočevár, Neža Kočnik (ur.): *Jezik in književnost v spreminjanju (Slovenski slavistični kongres, Celje, 26.–28. september 2024)*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 79–91.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Franci Just

Srednja poklicna in tehniška šola Murska Sobota
franci.just@guest.arnes.si

Govoriti, govort, gučati

Prispevek obravnava do narečij izključujočo jezikovno politiko: a) na primeru Slovenskega Porabja znotraj sistema knjižno–neknjižno in b) na primeru televizijskih podnapisov k filmu Jezdeca znotraj sistema neknjižnih zvrsti.

1 Jezikovno dinamiko med slovenskim osredjem in obrobjem določajo mdr. tudi razmerja med narečji in knjižnim zbornim jezikom. Bolj ko gremo proti obrobju, večja je vloga narečij in na skrajnih zemljepisnih robovih, v zamejskih okoljih, so ta kot nosilec jezikovne in kulturne identitete imela in še imajo močan narodnostni pomen. To je slovenska jezikovna politika v preteklosti spregledovala in uveljavljala jezikovno doktrino, da je edina ustrezna kulturna in narodno reprezentativna zvrst slovenščine knjižni zborni jezik, ter za nameček gojila »do narečij prikrit, a izrazito negativen odnos« (Smole 2015: 22), tako da se je v slovenski jezikovni skupnosti »razširilo in zakoreninilo prepričanje o ‘splošni’ večvrednosti knjižnega jezika ter se na nekaterih govornih območjih narečjem pripisovalo pridevke kot grdo, kmečko in s tem primitivno« (Smole 2018: 224–225).

1.1 Takšno do narečij izključujočo jezikovno politiko so šolske oblasti in kulturne institucije izvrševale tudi v Slovenskem Porabju v 60., 70. in 80. letih 20. stoletja, kar se je izkazalo za narodnostno in kulturno izrazito nespodbudno ter je – poleg drugih dejavnikov – prispevalo k opuščanju rabe maternega jezika.

Pripadniki slovenske narodne skupnosti na Madžarskem so zaradi zgodovinsko pogojene odsotnosti slovenskega knjižnega jezika obvladali (in starejši deloma še danes) samo svoje narečje. Ko so po drugi svetovni vojni v porabske narodnostne šole uvedli knjižni jezik, ne da bi v pouk vključili narečje, ki bi lahko postalo most do knjižne slovenščine, ne samo da takšno »učenje knjižnega jezika ni dajalo pravih rezultatov« (Tivadar 2009: 47), sprožilo je »odpor pri starših, ki knjižne slovenščine niso razumeli in svojim otrokom niso mogli pomagati pri učenju jezika« (Bajzek Lukač 2014: 169). Zaradi te jezikovne bariere tudi kulturnih dobrin, posredovanih v knjižni slovenščini, porabski Slovenci niso mogli v polnosti sprejeti.¹ Takšna,

¹ Ko je leta 1988 na Gornjem Seniku gostujoča ljubiteljska gledališka skupina iz Črenšovcev Partljičevo komedijo *Ščuke pa ni, ščuke pa ne* izvedla v prekmurski jezikovni inačici, je Irena Barber v časopisni oceni uprizoritve mdr. zapisala:

narečje izključujoča jezikovna politika je – poleg procesov v družinskem in širšem družbenem okolju – prispevala svoj delež k opuščanju rabe slovenskega jezika pri porabskih Slovencih.²

Ko je v 90. letih pritisk te jezikovne politike popustil, so sociološke raziskave že pokazale »tendenco opuščanja rabe slovenskega jezika ob rastočem vključevanju madžarščine« (Nečak Lük 1996: 240), tendenco, ki je v naslednjih desetletjih postala porabska jezikovna stvarnost. Danes v Porabju sicer narečje (še) uporabljajo tudi v komunikacijskih položajih, ki jih drugod zaseda knjižna slovenščina; v tiskanih in elektronskih medijih ter leposlovnih knjigah so ga izoblikovali v »pisno narečje ali knjižni mikrojezik«, ki ima »vlogo veznega člana med zemljepisnim narečjem in slovenskim knjižnim jezikom« (Šekli 2015: 98). A v porabskih šolah ga ne morejo več vključiti v pouk in podporo usvajanju knjižne slovenščine, ker mladi v Porabju ob redkih izjemah narečja ne govorijo več (Tivadar 2012: 138, Bajzek 2014: 169), le polovica njihovih učiteljev na obeh porabskih osnovnih šolah govori porabsko, v družini pa jih s svojimi otroki slovensko govori manj kot 10 odstotkov (Hirnök Munda in Novak Lukanović 2023: 62).

2 Po osamosvojitvi Slovenije je slovenska jezikovna politika 'otoplila' svoj odnos do neknjižnih zvrsti jezika, tudi pristop do narečij se je demokratiziral. Govorci iz zemljepisnih obrobij niso več deležni (toliko) očitkov o jezikovni neprimernosti, če se odmaknejo od (nedorečenega) knjižnega pogovornega jezika in svoj govor pokrajinsko obarvajo. Tudi raba narečja v kulturni sferi danes ni več omalovaževana, pravzaprav se je marsikje izkazala za plodno jezikovno prakso – še posebej v leposlovju, kjer narečja izkazujejo velik izrazni potencial. Narečna književnost je dosegla stopnjo »produkcijske samoumevnosti in recepcijskega priznanja« (Novak Popov 2009: 435). Podobno so neknjižne zvrsti dobile domovinsko pravico tudi v slovenskem filmu in snovalci filmov npr. z uporabo narečja ustvarjajo občutek pristnosti in življenjske avtentičnosti.

»V naših vaseh so bile glasbene in plesne predstave zmeraj bolj obiskane kot pa gledališke, ki so največkrat potekale v knjižni slovenščini in jih naši ljudje niso razumeli. Sedanjo gledališko igro je publika z velikim navdušenjem in zanimanjem spremljala. Gostujoča skupina je komedijo predstavila v domačem narečju – Seničani pa so razumeli dogajanje na odru in se živeli v igro.« (Barber 1988). Ko je na začetku 70. let prejšnjega stoletja Irena Pavlič predstavljala delovanje knjižnic in bralno kulturo v Porabju, je za knjige, ki so jih porabske knjižnice prejele iz Slovenije, zapisala: »Naši ljudje ne znajo književni jezik, zato so jim te knjige bile nerazumljive. Temu posledica je bila, da so knjige ostale v omarah, nikdo je ni čital.« (Pavlič 1972). Ko so Slovenci na Madžarskem leta 1986 ustanovili svoj prvi samostojni koledar – Slovenski koledar, je ista avtorica ugotavljala, da zanj vlada veliko zanimanje zato, ker je v njem del prispevkov natisnjen v porabskem narečju: »Več člankov – reportaž je v narečju, saj večina naših ljudi pozna le narečje. Da se Porabci za ta koledar zanimajo, mogoče lahko pripišemo tudi temu, da ga znajo prebrati in se najdejo v njem.« (Pavlič 1988).

² Gre za iste posledice negativnega vrednotenja narečja, kot jih je Vera Smole opisala za avstrijsko Koroško (Smole 2015).

2.1 Takšen je bil jezikovni pristop pri celovečernem igranem filmu *Jezdeca* režiserja Dominika Menceja. Dvojnost ruralnega in urbanega dogajalnega prostora je nakazana tudi z rabo dveh neknjižnih zvrsti slovenskega jezika, prleškega narečja in osrednjeslovenskega pokrajinskega pogovornega jezika, pomešanega s slengom. Pri odločitvi za narečje režiser ni okleval, ker se mu je zdelo »zelo pomembno za ustvarjanje avtentičnega vzdušja« (Jurc 2023), so pa ustvarjalci filma kolebali pri vprašanju, ali narečne dialoge opremiti s podnapisi v knjižni slovenščini ali ne. Na koncu so se odločili, da ne, »ker je dogajanje razumljivo tudi, če gledalec ne pozna vseh besed« (Pavlovič 2023).

Drugače so menili na TV Slovenija: ko je namreč ta 8. februarja 2025 predvajala film, so dialoge v prleščini opremili s podnapisi v knjižnem zbornem jeziku. Podnaslovili so celo tako splošno razumljive replike kot »Je že moglo biti tak«, »Familija je familija«, »Ne ga zajebati, resno mislin«, po drugi strani pa gledalkam in gledalcem z okornimi in celo napačnimi prevodi posredovali popačen vtis prleškega narečja.³ Niso pa podnaslovili dialogov v osrednjem pokrajinskem govoru, čeprav je ta Slovincem na obrobjih (še zlasti starejšim) prav tako oddaljen kot drugim prleško narečje.⁴ Lahko da je odločitvi za podnaslavljanje prleškega narečja botrovalo »razmišljanje, da Slovenci razumejo narečja gorenjske in dolenske narečne skupine, tudi iz koroške, štajerske, primorske in rovtarske, ne pa tudi iz panonske narečne skupine« (Jesenšek 2015: 238). Tako kot je ozko in zmotno takšno razmišljanje, je napačna tudi predpostavka, da vsi Slovenci poponoma razumejo osrednji pokrajinski govor. Lahko pa, da na TV Slovenija (in tudi kje drugod) še niso presegli nekdanje do narečij izključujoče jezikovne politike, s to razliko, da 'diskriminacija' ne poteka na relaciji knjižno–neknjižno, ampak znotraj neknjižnih zvrsti: eni neknjižni zvrsti (pokrajinskemu govoru slovenskega osredja) se pripisuje splošna razumljivost in jezikovni prestiž, drugo neknjižno zvrst (narečje) pa razume kot obrobno eksotiko. Televizijsko podnaslavljanje narečnega govora v filmu *Jezdeca* je bilo odveč: kot naj bi pomen povedanega v 'ljubljanščini' mnogi gledalci in gledalke razbrali iz konteksta, tako bi lahko drugi na isti način razbrali pomen narečnega govora (brez neustreznih prevodnih popačitev), ker »razlike med narečji niso tako velike, da jih z malo dobre volje in pripravljenosti po medsebojnem razumevanju ne bi usvojili« (Jesenšek 2015: 240).

3 Tako so npr. repliko »Kaj če totemi čehi samo bedarije po glavi hodijo« prevedli kot »Temu Čehu grejo po glavi same bedarije« in prleško občno ime čêh (= fant) spremenili v osebno lastno ime Čeh.

4 V analizi spletnih mnenj o podnaslavljanju narečnega govora v slovenskih filmih je Marko Jesenšek zaznal tudi vprašanje »o potrebnosti slovenskih podnapisov pri filmih in oddajah, ki so posnети v osrednjeslovenskem oz. ljubljanskem govoru« (Jesenšek 2015: 243).

VIRI IN LITERATURA

- BAJZEK LUKAČ, Marija, 2014: Priložnosti za slovenščino na Madžarskem. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. (50. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 165–169.
- BARBER, Irena, 1988: Slovenski literarni večer. *Narodne novine/Ljudski list* 43/18.
- JESENŠEK, Marko, 2015: Zakaj podnapisi? Marko Jesenšek (ur.): *Slovenski film v sliki, glasbi in besedi*. Ljutomer: Gimnazija Franca Miklošiča. 237–248.
- JURC, Ana, 2023: Dominik Mencej: »Iskal sem ranljivejšo obliko moškosti, kot jo poznamo iz klasičnih filmov ceste«. MMC RTV SLO (5. 4. 2023). <<https://www.rtvsl.si/kultura/intervju/dominik-mencej-iskal-sem-ranljivejso-obliko-moskosti-kot-jo-poznamo-iz-klas-icnih-filmov-ceste/6636819>>.
- MUNDA HIRNÖK, Katalin, NOVAK LUKANOVIČ, Sonja, 2023: Slovenski jezik v dvojezičnih osnovnih šolah v Porabju danes. *Jezik in slovstvo* 68/2. 57–73.
- NEČAK LŮK, Albina, 1996: Slovenski jezik v Porabju. Jože Vugrinec, Miklós Takács (ur.): *Sodelovanje ob meji/Együttműködés a határ mentén*. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica, Sombotel: Županijska knjižnica Daniel Berzsenyi. 233–245.
- NOVAK POPOV, Irena, 2009: Razmišljanje o sodobni narečni poeziji. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. (Obdobja 26.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 435–453.
- PAVLIČ, Irena, 1972: Naše knjižnice. *Narodne novine* 26/39.
- PAVLIČ, Irena, 1988: Seja uredniškega odbora za Slovenski koledar. *Narodne novine/Ljudski list* 43/6.
- PAVLOVIČ, Biljana, 2023: Tomosova romantika in iskanje svobode. Primorske novice (14. 4. 2023). <<https://primorske.svet24.si/2023/04/13/tomosova-romantika-in-iskanje-svobode>>.
- SMOLE, Vera, 2015: Ko narečje v družini zamre. Hotimir Tivadar (ur.): *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. (51. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 18–26.
- SMOLE, Vera, 2018: Raziskanost narečne slovenščine: obstoječe in potrebno. *Slavia Centralis* 11/2. 224–232.
- ŠEKLI, Matej, 2015: Slovanski knjižni mikrojeziki: opredelitev in prikaz pojava znotraj slovenščine. Hotimir Tivadar (ur.): *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. (51. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 93–100.
- TIVADAR, Hotimir, 2009: Pomen glasoslovja in pravorečja pri učenju slovenščine (s poudarkom na porabskem primeru). Irena Novak Popov (ur.): *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 20.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 41–51.
- TIVADAR, Hotimir, 2012: Slovanskost, slovenskost med Rabo in Muro v 3. tisočletju s pogledom v preteklost. Petra Stankovska, Maria Wtorkowska, Jozef Pallay (ur.): *Individualna in kolektivna dvojezičnost*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 135–142.

Štefan Kardoš

Dvojezična srednja šola Lendava / Kétnyelvű Középiskola, Lendva, jezikovni asistent za slovenščino v Porabju

stefan.kardos@guest.arnes.si

Med narečjem in knjižnim jezikom v Prekmurju in Porabju danes

Prekmursko narečje se govori v današnjem Prekmurju in v Porabju na Madžarskem. Do 1. svetovne vojne je bila to enotna govorica, pozneje pa sta se prekmurski in porabski del narečno razvijala ločeno. Danes je položaj narečja v teh dveh delih različen. V Prekmurju (z delno izjemo dvojezičnih območij) je narečje eden od pomembnejših simbolov lokalne pripadnosti in je večkrat v rabi tudi v položajih, kjer bi bila ustrežnejša knjižna slovenščina, v Porabju pa raba upada. Vzroki za oboje so kompleksni, del vzrokov pa je verjetno v obeh primerih treba pripisati tudi jezikovni politiki, ki je narečje izganjala iz šol.

1 Prekmurščina je v Prekmurju za njene govorce pomembna identitetna prвина in ima v njihovem simbolnem vrednostnem sistemu posebno mesto.¹ Zapriseženi Prekmurci radi pripovedujejo in poslušajo zanosne, na pol mitološke in z dejstvi malo povezane zgodbe o zgodovinskih trenutkih lastne državnosti (t. i. Murska republika), radi pa omenjajo tudi svoje »jezikovne heroje«, na primer univerzitetnega profesorja, ki na javnih nastopih in celo predavanjih dosledno uporablja prekmurščino, ali študenta filozofije, ki na ustnih izpitih vedno odgovarja samo v prekmurščini, in podobno. Dejanja prekmurskega lokalpatriotizma so največkrat samo verbalna, v resnici neškodljiva, celo komična, vendar pa ni vedno tako. Postranska žrtev prekmurske samozadostnosti (tukaj govorimo predvsem o jezikovni) so včasih tujci, ki se priselijo v Prekmurje in imajo težave s sporazumevanjem, ker domačini pogosto ne zaznajo njihove sporazumevalne stiske in ne čutijo potrebe, da bi govorili v knjižni slovenščini, prišlekom znani z jezikovnih tečajev.² Še veliko večja težava pa je, ko se prekmurska samozadostnost manifestira v šoli, kjer se prekmurščina včasih uporablja tudi kot učni jezik. V takšnih primerih je lahko učencem,

1 Lokalni pobudnik FB-skupine *Prekmurje gnes* je na primer kot najbolj »tipično prekmursko« izpostavil jezikovno kategorijo, in sicer besedo *onej* (mašilo, nadomestna beseda, t. i. placeholder, vzporednica osrednjeslovenskemu *oné*, vendar ima v prekmurščini bistveno širši pomen in rabo), ne pa na primer reke Mure, značajskih potez Prekmurcev ali česa podobnega (prim.: Pomurec.com).

2 O tem je v intervjuju na TV Slovenija govorila tudi evangeličanska duhovnica madžarskega rodu Judit Andrejek. Duhovnica je v intervjuju omenila, da se je naprej učila knjižno slovenščino, potem pa ob prihodu v Prekmurje tamkajšnjih ljudi ni razumela, medtem ko oni njo so, zato se je morala prilagoditi (Kaj dogaja – Judit Andrejek 2025).

ki jim prekmursko narečje ni materna govorica ali niso odraščali v prekmurskem jezikovnem okolju, kratena temeljna pravica do razumevanja učne snovi.³

Prekmurščina je narečje, ki ga Slovenci iz osrednje Slovenije razumejo slabše oziroma ga predvsem zaradi njegove nekoliko drugačne glasovne podobe niso vajeni, zato včasih pride tudi do manjših težav pri sporazumevanju s Prekmurci. Sami Prekmurci to radi interpretirajo kot napuh in vzvišenost »Ljubljančanov«, ki se ne trudijo dovolj, ob tem pa spregledajo, da so včasih tudi sami »Ljubljančani«, na primer v zgoraj omenjenem odnosu do tujcev ali do Prekmurcev, ki jim prekmurščina ni materna govorica. Prekmurščina je tako včasih tudi govorica nekakšnega kljubovanja, ne le zatočišče pred neznanjem ali slabim znanjem knjižne slovenščine (ne uporabljajo je le manj izobraženi Prekmurci, ampak tudi visoko izobraženi, največkrat resda starejši posamezniki, ki jim knjižna govorica pri sporazumevanju vseeno ne bi smela povzročati težav).⁴ Pri tem gre tako za »folklorno« demonstracijo lokalne pripadnosti in upor proti »centru« kot tudi za nezavedno manifestacijo zgodovinske zamere zaradi jezikovne politike »centra«, ki prekmurščini ni bila vedno naklonjena.⁵

2 V Porabju na Madžarskem je položaj narečja drugačen, saj njegova raba močno usiha. Vzroki za to so različni, gotovo pa ohranjanju porabskega narečja tudi tukaj ni bila v oporo šolska politika, ki je v določenem obdobju po 2. svetovni vojni nepremišljeno favorizirala knjižni jezik tudi pri začetnem učenju slovenskega jezika.⁶ Porabski slovenski otroci, ki so se doma s starši in starimi starši sporazumevali v porabskem narečju (nekateri med njimi madžarščine do vstopa v šolski

3 Na Dvojezični srednji šoli Lendava smo v določenem obdobju težave s pomanjkanjem učiteljev nekaterih strokovnih profilov reševali s pomočjo učiteljev z murskosoboških srednjih šol. Nekateri od njih so kot učni jezik uporabljali prekmurščino, to pa je nekaterim dijakom z dvojezičnega območja, na primer Madžarom, povzročalo težave pri osnovnem razumevanju snovi, saj njihova materinščina (ali pri Madžarih jezik okolja) ni bila prekmurščina, ampak poseben govor, katerega temelj je slovenski knjižni jezik.

4 Govorce prekmurskega narečja je zanimivo opazovati na primer pred radijskim ali televizijskim mikrofonom ob intervjujih, anketah in podobno. Nazoren primer rabe prekmurščine in knjižnega jezika v govoru prekmurskih izobražencev lahko opazujemo v dokumentarnem filmu *Mož, ki je dal provinci mesto* o arhitektu Feriju Novaku – mlajši izobraženci pred kamero uporabljajo knjižni pogovorni jezik, starejši pa večinoma prekmurščino, a tudi ko se trudijo s knjižno slovenščino, ves čas preklaplajo v narečje. Film je prosto dostopen na spletu (prim. Celec 2020).

5 Ob združitvi Prekmurcev z matičnim narodom niso bile uslišane na primer želje in zahteve določenih krogov v Prekmurju, da bi imela prekmurščina v šolstvu poseben položaj učenega jezika ob slovenskem knjižnem jeziku (prim. Kokolj 1977: 324–333). Zgodovino pisje poroča tudi o tem, da se učitelji, ki so prišli učiti v Prekmurje z desnega brega Mure, niso dobro vklopili v novo okolje, prav tako pa jih Prekmurci niso dobro sprejemali: »Niso razumeli narečja, tuje so jim bile navade. Prekmurce pa je odbijal njihov vsiljivi 'hura-patriotizem'« (Kokolj 1977: 307). Prekmurščina je bila včasih označena kot manjvreden jezik, »zmešan kot svinjska krvavica« (prim. Kuzmič 2001: 255) ipd.

6 Uvajanje slovenskega knjižnega jezika v šole v Prekmurju po 1. svetovni vojni je vendarle potekalo v drugačnih okoliščinah – slovenščina je bila državni jezik, pri njenem uveljavljanju so ji bila v oporo ideološka (»korenček«) in represivna (»palica«) orodja države, na Madžarskem pač ne. Slovenska jezikovna politika je pozneje sicer spoznala svojo napako in jo poskušala popraviti (prim. Perger 2009: 347–349), vendar prepozno, da bi lahko bilo učinkovito.

sistem niso poznali; govorimo o Porabcih, ki so danes stari okrog petdeset let, in še starejših), so se v šoli ob madžarščini srečali s slovenskim knjižnim jezikom, ki se je razlikoval od njihove domače govorice, pri tem pa jim niso mogli pomagati niti starši niti stari starši, saj knjižne slovenščine niso znali dovolj dobro. Tako se je po nepotrebnem trgala temeljna narečna vez med dedi in vnuki, narečja pa v vsakdanjem sporazumevanju ni vedno nadomestila knjižna slovenščina, ampak madžarščina.

VIRI IN LITERATURA

- CELEC, Štefan, 2020: *Mož, ki je provinci dal mesto* (dokumentarni film). Murska Sobota: Zavod Sončnica. <<https://www.youtube.com/watch?v=I6PHSvKyupk>>.
- Kaj dogaja – Judit Andrejek. <<https://www.youtube.com/watch?v=VU7QTZCfZRk>>.
- KOKOLI, Miroslav, HORVAT, Bela, 1977: *Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- KUZMIČ, Mihael, 2001: *Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Bethlehemu v ZDA 1893–1924. Naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti*. Ljubljana: Založba ZRC.
- PERGER, Valerija, 2009: Vloga porabskega narečja pri ohranjanju narodnostne identitete v Porabju na Madžarskem. Irena Novak Popov (ur.): *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 20.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 343–356.
- Pomurec.com, 2015: *Spletna skupina Prekmurje gnes: »Sobota neje otok, tak kak Mijra neje potok«*. <https://www.pomurec.com/vsebina/29369/Spletna_skupina_Premurje_gnes_/>.

Martina Piko-Rustia

Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec
martina.piko-rustia@ethno.at

Slovenska zemljepisna imena med osredjem in obrobjem

V čezmejnem evropskem projektu FLU-LED (www.ledinskaimena.si) je leta 2012 izšel priročnik *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen*, ki je postal osnova za dokumentiranje zemljepisnih imen v osredju in na obrobju. Razprava o standardizaciji slovenskih zemljepisnih imen poteka v sodelovanju zamejskih raziskovalnih ustanov in za geografska imena pristojnih raziskovalnih ter uradnih ustanov v Sloveniji.

1 Uvod

V Sloveniji in zamejstvu v zadnjih desetletjih potekajo številni projekti dokumentiranja slovenskih zemljepisnih imen, ki vključujejo tudi mikrotoponomijo (Piko-Rustia 2024). Na avstrijskem Koroškem na pobudo slovenskih krajevnih kulturnih društev in (zasebnih) iniciativ ter v sodelovanju z dvojezičnimi občinami nastajajo zemljevidi s slovenskimi ledinskimi in hišnimi imeni. Element Slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem¹ je od leta 2010 vpisan v avstrijski Unescov seznam nesnovne kulturne dediščine, leta 2020 pa je bila enota Raba hišnih imen² vpisana v Register nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji. Projekt dokumentacije slovenskih zemljepisnih imen na Koroškem je leta 2019 avstrijska Unescova komisija odlikovala kot primer dobre prakse, ker zgledno udejanja cilje Unescove konvencije iz leta 2003.³

2 Tematski zemljevidi s slovenskimi ledinskimi in hišnimi imeni

Pobude za ohranjanje ustno prenesenih hišnih in ledinskih ter drugih zemljepisnih imen na avstrijskem Koroškem so z Unescovim priznanjem pred petnajstimi leti dobile pomembno javno podporo in močan zagon. Od leta 2008 je izšlo 11 tiskanih

1 Österreichische UNESCO-Kommission, <<https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/oesterreichisches-verzeichnis/detail/article/slowenische-flur-und-hofnamen-in-kaernten>>.

2 Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, <<http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/raba-hisnih-imen>>.

3 Österreichische UNESCO-Kommission, <<https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/umsetzung-in-oesterreich/good-practice-beispiele/namenslandschaft-lebendig-erhalten>>.

zemljevidov za 8 občin, številni zemljevidi na Zilji, v Rožu in Podjuni so v pripravi. Tiskani zemljevidi in čezmejni spletni portal FLU-LED (www.ledinskaimena.si; www.flurnamen.at) merodajno vplivajo na širšo družbeno zavest o pomenu slovenskih zemljepisnih imen kot pomembne nesnovne kulturne dediščine, ki (so)oblikuje identiteto krajev. Na kulturnem portalu FLU-LED so dostopni vsi doslej tiskani zemljevidi (v obliki formata PDF) na avstrijskem Koroškem in Gorenjskem. V posameznih občinah so nastale tudi avdiodokumentacije narečnih imen, ki so osnova za zapis in standardizacijo ustno prenesenih imen.

Zemljevidi in publikacije, ki jih izdajajo slovenska krajevna društva in ustanove na Koroškem, izhajajo tudi s podporo dvojezičnih občin na Koroškem. Leta 2022 je v Selah izšel prvi pohodniški zemljevid s slovenskimi ledinskimi in hišnimi imeni, ki ga je izdala občina.

Leta 2012 je v čezmejnem evropskem projektu FLU-LED izšla publikacija *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen* (Klinar idr. 2012). Priročnik, ki združuje izkušnje pri zapisovanju in standardizaciji slovenskih zemljepisnih imen na avstrijskem Koroškem in Gorenjskem, je postal osnova za dokumentiranje zemljepisnih imen v osredju in na obrobju – v Sloveniji in zamejstvu.

3 Standardizacija slovenskih zemljepisnih imen

Razprava o standardizaciji slovenskih zemljepisnih imen poteka v sodelovanju zamejskih raziskovalnih ustanov (Inštitut Urban Jarnik v Celovcu, SLORI v Trstu), Komisije za standardizacijo zemljepisnih imen Vlade RS in za geografska imena pristojnih ustanov v Sloveniji. V razprave je vključen tudi Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Prizadevanja za standardizacijo slovenskih zemljepisnih imen na avstrijskem Koroškem in avstrijskem Štajerskem spremlja avstrijska delovna skupnost za kartografsko imenoslovje (*AKO – Arbeitsgemeinschaft für Kartographische Ortsnamenkunde*), ki je uradni svetovadni gremij za standardizacijo zemljepisnih imen v Avstriji. Na avstrijskem Štajerskem sta v proces standardizacije slovenskih zemljepisnih imen vključena Deželni arhiv Štajerske in Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko.

Na uradnih avstrijskih zemljevidih so vsa uradna dvojezična krajevna imena zapisana tudi v slovenščini (na Koroškem) ter gradiščanski hrvaščini in madžarščini (na Gradiščanskem). Osnova za zapis slovenskih krajevnih imen na uradnih krajevnih tablah na Koroškem in za njihovo rabo v najširši javnosti je seznam dvojezičnih imen, ki ga je izdal Pavel Zdovc (2010). Za gorska, vodna in druga

na uradnih zemljevidih zapisana imena znanstveno obdelanega seznama dvojezičnih imen (še) ni, čeprav so ta imena – tako kot krajevna imena – v najširši rabi v medijih, na spletnih straneh, na informacijskih tablah ipd., kar zahteva njihovo postopno standardizacijo.

Projekt zbiranja in standardiziranja zemljepisnih imen na avstrijskem Koroškem in Štajerskem, pri katerem sodelujejo lokalno prebivalstvo ter strokovnjaki in strokovnjakinje, zbuja pozornost tudi na mednarodni ravni. Večkrat je bil predstavljen na zasedanjih ekspertne skupine za zemljepisna imena pri Združenih narodih (UNGEGN – United Nations Group of Experts on Geographical Names). Leta 2025 je na zasedanju UNGEGN v New Yorku Avstrija predstavila pobude za standardizacijo slovenskih zemljepisnih imen na avstrijskem Koroškem in Štajerskem, Slovenija pa pobude za standardizacijo slovenskih zemljepisnih imen v Porabju in pri Slovencih v Italiji.⁴

4 Perspektive

Leta 2024 je v sodelovanju s strokovnjaki in strokovnjakinjami izšel priročnik o imenski pokrajini v Kotmari vasi avtorja Vinka Wieserja (2024). Priročnik je predvsem poskus temeljite razlage pomena in zgodovine zemljepisnih imen, ki so jih oblikovali preprosti ljudje za orientacijo v svoji neposredni okolici. Zgodovinski viri, zapisi grofov Dietrichstein, ki so stari nad 250 let in so nastali za določitev dajatev, pričajo o trdoživosti ledinskih in hišnih imen, saj so številna zgodovinsko zapisana slovenska imena v rabi še danes.

Koroški kulturni geograf Peter Jordan opozarja, da Koroška lahko v veliko večji meri uporablja lokalna imena in dvojezičnost za turistične namene, saj ravno ta dediščina deželo Koroško kulturno in jezikovno bogati in ji daje vidno prepoznavnost.

VIRI IN LITERATURA

KLINAR, Klemen, ŠEKLI, Matej, ŠKOFIC, Jožica, PIKO-RUSTIA, Martina, 2012: *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen. Projekt FLU-LED v okviru Operativnega programa Slovenija Avstrija 2007–2013*. Jesenice: Gornjesavski muzej. <<https://www.flurnamen.at/wp-content/uploads/2018/11/metode.pdf>>.

PIKO-RUSTIA, Martina, 2024: Slovenska zemljepisna imena na avtohtonih naselitvenih območjih zunaj meja Republike Slovenije. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 64/2. 113–119. <<https://cdn2.domdesign.com/users/SEDDrustvo/Site/sites/sed-drustvo.si/modules/Domino/Files/glasnik-slovenskega-etnoloskega-drustva-64-2-2024.pdf>>.

4 Poročila so dostopna na spletni strani UNGEGN, <<https://unstats.un.org/unsd/unegen>>.

WIESER, Vinko, 2024: *Imenska pokrajina v Kotmari vasi na primeru petih vasi na Gurah: priročnik o imenski kulturi neke regije / Köttmannsdorfer Namenslandschaft am Beispiel von fünf Dörfern: Nachschlagwerk zur Namenskultur einer Region*. Klagenfurt/Celovec: Drava.

ZDOVC, Pavel, 2010: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem – Slovar in jeziko(slo) vni komentarji / Die slowenischen Ortsnamen in Kärnten – Namenbuch und Sprach(wissenschaft)liche Kommentare*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Vesna Mikolič

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper

Univerza v Trstu, Oddelek za humanistične študije, Katedra za slovenski jezik in književnost

vesna.mikolic@zrs-kp.si

Jezikovna realnost v Slovenski Istri in prispevki k jezikovni politiki

V prispevku obravnavam jezikovno politiko in dejansko jezikovno rabo na narodnostno mešanem območju Slovenske Istre, ki se nahaja na stičišču slovanske in romanske kulture. Sodobna jezikovna slika tega prostora je rezultat zgodovinskih, političnih in družbenih sprememb v 20. stoletju.

1 Zgodovina današnjega slovenskega dela Istre

Po prvi svetovni vojni je Istra pripadla Italiji, po drugi pa Jugoslaviji, natančneje coni B Svobodnega tržaškega ozemlja, ki je po Londonskem sporazumu leta 1954 postala del Jugoslavije. V mestih Koper, Izola in Piran je živela številčna italijanska skupnost, ki je po vojni večinsko (85 %–95 %) zapustila območje. Nadomestili so jih priseljenci iz notranjosti Slovenije, Istre, Krasa in drugih delov Jugoslavije (glej Darovec 2008; Nečak Lük idr. 1998; Sedmak, Mikolič, Furlan 2007; Troha 2002). Mnogi so se težko poistovetili z lokalnim okoljem, ki je v mestih ohranjalo beneško identiteto, podeželje pa je ostajalo vse bolj zapuščeno in tudi sami domačini niso dovolj cenili njegove kulturne zapuščine. Zaradi revščine in fašističnega raznarodovanja so Slovenci v Istri imeli večinoma pomanjkljivo izobrazbo. Občutek manjvrednosti so jim dodatno vzbujali sicer dobronamerni učitelji in učiteljice pretežno iz osrednje Slovenije, ki so v želji po uveljavljanju skupnega slovenskega jezika bolj kot ne preganjali istrsko narečje kot nelep, nepravilen govor. Še danes narečja marsikdo ne šteje za slovenščino, čeprav se z vedno večjim občutenjem istrske identitete spreminja tudi odnos do narečja, na katerega ljudje postajajo ponosni.

2 Ozaveščanje lokalne identitete

Spremembe so se začele kazati v 80. in 90. letih 20. stoletja, ko so se domačini in priseljenci začeli zavedati vrednosti lokalne identitete. Umetniki in kulturni ustvarjalci, med prvimi skupina Istranova in pisatelj Marjan Tomšič, so prispevali

k ponovni afirmaciji istrske kulturne dediščine. Marjan Tomšič, pisatelj iz Rač pri Mariboru, ki se je priselil v Slovensko Istro in tu ustvaril največji del svojega opusa, se je naslonil na svoje istrske prijatelje, umetniške predhodnike, predvsem na duhovnika in pesnika Alojza Kocjančiča ter kiparja Jožeta Pohlana, sam pa je k literarnemu ustvarjanju spodbudil kar nekaj domačinov, med njimi najprej Marijo Franca, Rafaela Vidalija in Edelmana Jurinčiča. Sledili so mnogi umetniški ustvarjalci, zbiratelji ljudskega blaga in različna kulturna društva, ki so postajali vse bolj dejavni in v tem procesu oblikovali prepoznaven okvir regionalne istrske kulture, ki je izgubljala tako pridih zaostalosti in provincializma kot tudi strah pred nepoznano beneško dediščino in »večvredno« nacionalno kulturo. Predvsem pa je pomembno, da je skupnost v tem procesu začela ozaveščati svoj odnos do lokalnega prostora, njegove večkulturne dediščine in tudi slovenske kulturne tradicije. Vzporedno se je krepil tudi dialog med slovensko in italijansko skupnostjo, zlasti po Osimskih sporazumih leta 1975. Vzpostavile so se znanstvene in izobraževalne ustanove, kot so revija *Annales*, Znanstveno-raziskovalno središče Koper in kasneje Univerza na Primorskem, kar je dodatno prispevalo k razumevanju različnih kulturnih komponent Slovenske Istre in medkulturnosti kot raziskovalne in izobraževalne vrednote (Mikolič 2019: 412–423).

3 Jezikovna politika in načrtovanje za dvojezično območje Slovenske Istre

Zaradi zgodovinske prisotnosti italijanske manjšine je večji del Slovenske Istre danes dvojezično območje, kjer sta slovenski in italijanski jezik uradna jezika. V tem prostoru je prisotna vidna dvojezičnost, saj morajo vsi javni napisi biti dvojezični, pripadniki italijanske manjšine imajo zagotovljeno politično zastopstvo v občinskih svetih in parlamentu, tu delujejo italijanski mediji in društva. Prav tako so organizirane šole s slovenskim učnim jezikom in italijanščino kot obveznim predmetom ter šole z italijanskim učnim jezikom in slovenščino kot obveznim predmetom.

Vse to sledi cilju jezikovne politike, zastavljene že v 50. letih prejšnjega stoletja, tj. oblikovati dvosmerno kolektivno dvojezičnost celotne populacije na tem območju. V praksi pa italijanščina ni vedno enakovredno prisotna v vsakdanjem življenju. Jezikovna raba italijanščine je omejena na formalne kontekste, kot so šola, kulturne ustanove ali manjšinski mediji, zanimanje večinskega prebivalstva za italijanščino je sploh od 90. let prejšnjega stoletja pogosto zgolj formalno. Prav v tem času so rezultati raziskav še kazali na visoko stopnjo dvojezičnosti pri mladih, kar je bila posledica kakovostnih šolskih kurikulumov in vpliva italijanskih medijev. V raziskavi, opravljeni v šolskem letu 2006/07, pa so rezultati že pokazali opazen upad znanja

italijanščine kot drugega jezika med učenci slovenskih šol. Angleščina je postala prevladujoč tuji jezik, italijanščina pa je bila občutena kot manj uporaben jezik. Učenci so izražali tudi pomanjkljivo zanimanje za italijansko kulturno dediščino. Po mnenju raziskovalcev to odraža premik mladih v globalizirani digitalni svet, kjer je prevladujoči kod angleščina (Čok 2009).

Kljub uradni zaščiti italijanske manjšine ostajajo v praksi izzivi pri uresničevanju dvojezičnosti v etnično mešanem prostoru Slovenske Istre. V javnem življenju nižja raba italijanščine izkazuje bolj simbolno kot enakovredno funkcijo jezika. Dvosmerna dvojezičnost, ki je bila zastavljena kot cilj jezikovne politike, se tako udejanja le delno. Po drugi strani pa sta pravna zaščita in institucionalna podpora omogočili ohranitev ključnih manjšinskih pravic, ki so boljše uveljavljene kot v nekaterih primerljivih italijanskih regijah s slovensko manjšino. Danes sta tako oba uradna jezika v Slovenski Istri, slovenščina in italijanščina, podvržena bolj pritiskom, ki so posledica pogostega stika z angleščino kot lingvo franko v mednarodnem prostoru.

Tako bi iz številnih pozitivnih izkušenj dvojezičnega delovanja, predvsem v javni upravi, šolstvu in kulturi, lahko črpali ne le v obmejnih območjih, temveč tudi v drugih okoljih, kjer prihaja do stikov kultur in jezikov. Danes so že vsa okolja bolj ali manj večkulturna, zato z obsojanjem in strahom pred tujim, drugačnim ne bomo napredovali. Sodobna jezikovna politika mora zato upoštevati dinamiko lokalnih in globalnih medjezikovnih praks, kulturne izmenjave in socialno mobilnost (po Byram 1997), samo tako lahko tudi vse kompleksnejša slovenska družba ostaja odprta, vključujoča in jezikovno samozavestna družba, v kateri bo slovenščina živela kot temeljna komponenta narodne identitete, hkrati pa sobivala z drugimi jeziki v duhu medsebojnega spoštovanja, sodelovanja in kulturnega bogatenja skupnega prostora.

VIRI IN LITERATURA

- BYRAM, Michael, 1997: *Teaching and assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon etc.: Multilingual Matters Ltd.
- DAROVEC, Darko, 2008: *Kratka zgodovina Istre*. Koper: Založba Annales.
- NEČAK LŮK, Albina, idr., 1998: *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Izsledki projekta*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- MIKOLIČ, Vesna, 2019: Vizija dobrih Šavrink. Spremná beseda. Marjan Tomšič: *Šavrinke*. Ljubljana: Beletrina. 412–442.

- ČOK, Lucija (ur.), 2009: *Izobraževanje za dvojezičnost v kontekstu evropskih integracijskih procesov: učinkovitost dvojezičnih modelov izobraževanja v etnično mešanih okoljih Slovenije*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- SEDMAK, Mateja, MIKOLIČ, Vesna, FURLAN, Marina, 2007: Evolution and perspectives on intercultural coexistence at the Slovene-Italian border. Warwick Armstrong, James Anderson (ur.): *Geopolitics of European Union enlargement: the fortress empire*. New York: Routledge.
- TROHA, Nevenka, 2002: Italijanska narodnostna skupnost v Sloveniji med letoma 1954 in 1990. *Zgodovinski časopis* 56/3–4. 447–464. <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-5D9CQMWQ>>.

Vilma Purič

Državni izobraževalni zavod Jožefa Stefana v Trstu
vilmapuric@yahoo.it

Misel o jeziku na Tržaškem

Prispevek obravnava razvoj misli o jeziku med Slovenci v Italiji. Izhaja iz druge polovice 20. stoletja, ko je bil jezik pomembna bivanjska vrednota in temeljno orodje za samospoznavanje posameznika in skupnosti. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je z uveljavitvijo komunikacijske teorije spremenila didaktika jezika na slovenskih šolah v Italiji, prav tako se je predru- gačil odnos do jezika znotraj književnosti.

V slovenskem javnem in literarnem diskurzu v Italiji je misel o jeziku vseskozi prisotna kot implicitna izkušnja posameznika in skupnosti. Spodbuja jo večjezič- na družbena danost, predvsem pa intenzivni stik z italijanskim delom tržaškega prebivalstva, ki prehaja od konfliktnosti do interakcije. Najbolj kompleksen vidik slovenske prisotnosti na Tržaškem je vezan na skrb za uveljavitev slovenščine v tem prostoru oz. za rabo manjšinskega jezika v javnosti. Fašistična prepoved slo- venskega jezika v prvi polovici prejšnjega stoletja je ukinila slovenski javni diskurz in s tem pretrgala kontinuirani prenos že dolgo utrjenih predstav, kar strokovnjaki povezujejo z jezikovno travmo. Koncu druge svetovne vojne je sledilo večdesetle- tno obdobje konfliktnega odnosa med večinsko in manjšinsko skupnostjo, poveza- nega s prizadevanjem mestnih oblasti, da bi prevladala italijanska podoba Trsta. V tem času je imel manjšinski jezik narodnoobrambni namen, saj je bila njegova vloga predvsem to, da konstruira skupinski zgodovinski spomin in pripomore k rekonstrukciji slovenskega kulturnega sistema. Nastala je obilica zgodovinskega, leposlovnega in spominskega gradiva, usmerjenega v samospoznavanje in utrjeva- nje narodne identitete. Jezik je znotraj družbenozgodovinskega konteksta odražal položaj posameznikove in kolektivne etnične zavesti. V devetdesetih letih prejšnje- ga stoletja se je italijanska tržaška mestna politika začela postopoma odmikati od nacionalističnih stereotipov in uveljavljati večjezično podobo Trsta. Tudi znotraj manjšine se je spreminjala misel o jeziku, ki je postajal vse bolj le sredstvo ko- munikacije, kar pomeni, da je bila njegova prioriteta predvsem vzpostavitev srečanja z drugim. Opisani pristop je vplival na različna področja, spremenilo se je doživljanje jezika znotraj leposlovja, na slovenskih šolah v Italiji so se pri jezikov- nem pouku oblikovali drugačni didaktični prijemi. Uveljavljalo se je prepričanje, da mora slovenski zamejski govor preseči zaprtost v samorefleksijo in se približati osrednjeslovenski jezikovni praksi z uveljavljanjem v različnih sporazumevalnih

položajih. V okviru besedilotvorja so se učencem ponujale nove strategije za razumevanje in tvorjenje besedil, ki jih v manjšinskem okolju nikoli niso srečali, kajti slovenščina v Italiji ni bila in še danes ni vsestransko razvita, saj se uporablja le na določenih področjih družbenokulturnega življenja, večinoma vezanih na slovenske javne institucije. Tudi književni pouk se je začel prilagajati tej težnji in je opuščal obravnavanje regionalne književnosti. Kljub vloženemu trudu znanje slovenskega jezika med mladimi ni napredovalo in njegova raba danes vidno upada, zato se v današnjem času pojavlja potreba po drugačnem metodološkem pristopu.

Znotraj izobraževalnega konteksta več strokovnjakov poudarja pomen književnosti za razvijanje jezikovne kompetence. Literarni teoretik Marko Juvan (2006: 15) meni, da je favoriziranje funkcionalnega jezikovnega opismenjevanja marginaliziralo književni pouk in zamajalo zaupanje v branje leposlovja, za katero je nekoč veljalo, »da si svojo elokvenco najbolje kultiviral s tem, da si bral čim več 'dobrih knjig'«. Večjo povezavo med književnim in jezikovnim poukom zagovarja tudi jezikoslovka Vesna Mikolič (2022: 29), ki ugotavlja, da je »bistvo razumevanja literature prav razumevanje jezika«. Ob tem ne gre prezreti še misli tržaškega literarnega zgodovinarja Ivana Verča, ki pravi: »Če v pojavu jezika izberem *komunikacijo*, je moj cilj, da to, kar pravim ali pišem, pride do sogovornika z isto pomensko težo, kot jo ima moja izjava. *Ni razlike* med mojim in njegovim zaznavanjem pojava. Iščem pragmatično somernost« (PD, 9. III. 2024). Sporazumevalni pristop teži k poenotenju pomenov in postavlja v ospredje pojme, ki so lahko dojemljivi in prevedljivi ter se lažje vključujejo v globalno kulturo. Pri tem je zanemarljiv avtentičen in specifičen govor prostora, kar jeziku odvzema kreativno moč. Slednja predstavlja temeljni zagon jezika, ki se najintenzivneje uresničuje v literaturi.

Književna besedila, v katerih avtor razmišlja o jezikovni problematiki, predstavljajo torej temeljno izhodišče za uzaveščenje, oblikovanje in preoblikovanje osebnega in kolektivnega odnosa do jezika. Primerjava različnih pogledov na jezik, opisanih v literaturi, omogoča dojetje čustvenega in družbenega ozadja vsakega izraženega položaja ter usmerja v razbiranje razlogov za različne odzive. S posebno zavzetostjo razvijajo jezikovno zavest obmejni besedni ustvarjalci. Gre namreč za književnost, ki »v jeziku vidi in meri tiste moči, ki človeka osvobajajo, in tiste, ki ga tesnijo« (Paternu 1999: 243, 250). V največji meri daje jeziku svobodo njegova okrepljena ustvarjalnost, s katero širi obseg svojega poimenovanja. Premorejo jo govorci z razvitim jezikovnim zavedanjem, ki v sodobni večjezični družbi omogoča izbiro slovenščine.

VIRI IN LITERATURA

- JUVAN, Marko, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: LUD Literatura.
- MIKOLIČ, Vesna, 2022: *S Tilko v svet jezika*. Koper: ZRS, Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- PATERNU, Boris, 1999: Jezik kot vprašanje svobode. Jezik v skupnem prostoru tesnobe. Boris Paternu: *Od ekspresionizma do moderne*. Ljubljana: Slovenska matica. 241–149, 250–253.
- PURIČ, Vilma, 2022: Jezikovna zavest v poeziji sodobnih slovenskih avtorjev v Italiji. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik*. Obdobja 41. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 291–297.
- PURIČ, Vilma, 2024: Jezik ima tudi graditeljsko moč. *Primorski dnevnik*, 2. 3. 2024.
- VERČ Ivan, 2024: Jezik? Gloka kuzdra. *Primorski dnevnik*, 9. 3. 2024.

Barbara Riman

Inštitut za narodnostna vprašanja
barbara.riman@guest.arnes.si

Slovenski jezik za južno mejo?

Slovenski jezik je pomemben del identitete Slovencev na Hrvaškem, a je njegova raba zaradi zgodovinskih in družbenih dejavnikov v upadu. Kljub statusu manjšine in možnostim za učenje jezika je njegova prisotnost v javnosti in medijih zelo omejena. Ohranja se predvsem v slovenskih društvih in šolah, kjer potekajo dopolnilni pouk slovenskega jezika ter kulturne dejavnosti, a se število govorcev še naprej zmanjšuje.

Jezik je eden izmed pomembnih kazalnikov etnične identitete. Iz generacije v generacijo se prenaša znotraj družine, predvsem prek govornih vzorcev staršev, in simbolizira kulturno dediščino (Edwards 1985). Za pripadnike slovenske skupnosti v Italiji, v Avstriji, na Madžarskem in na Hrvaškem je slovenski jezik sredstvo identifikacije ter pomemben dejavnik socializacijskih in kulturnih procesov, ki vpliva na oblikovanje njihove identitete (Novak Lukanović 2019: 37–38).

1 Slovenski jezik na Hrvaškem

Položaj in (ne)prisotnost slovenskega jezika kot manjšinskega jezika na Hrvaškem sta danes rezultat različnih okoliščin, predvsem pa odraz razmer zadnjih nekaj desetletij. V času SFRJ je na območju Hrvaške prišlo do opuščanja rabe slovenskega jezika zaradi ideje o nadnacionalni jugoslovanski kulturi (Wachtel 2003: 11). Že v tem obdobju je bil slovenski jezik na Hrvaškem prisoten v družinah in v prostorih dveh slovenskih kulturnih društev (v Zagrebu in na Reki), ki sta delovali neprekinjeno (Riman 2019). Zaradi lažjega vključevanja v družbo, omejene možnosti uporabe slovenščine v javnosti ter obstoja številnih etnično mešanih zakonov se je slovenščina uporabljala vse redkeje in se je postopoma začela opuščati, zlasti v komunikaciji z otroki (Medvešek 2017: 151).

Leta 1991 se je položaj Slovencev na Hrvaškem spremenil, saj so pridobili status manjšine. S tem so dobili tudi določene pravice, med katerimi so nekatere povezane z uporabo slovenskega jezika ter s pravico do učenja slovenščine kot manjšinskega jezika (Riman in Štiglic 2023: 311). Kljub temu se število govorcev slovenščine kot maternega jezika stalno zmanjšuje (glej tabelo 1).

Leto	1991	2001	2011	2021
Število	19341	11872	9220	7620

Tabela 1: Podatki o popisu prebivalstva 1991–2021 glede na materni jezik
(Riman idr., 2025a)

Slovenski jezik je danes v javnosti zelo slabo zastopan. Po zakonu naj bi pripadniki manjšin, tudi slovenske manjšine na Hrvaškem, imeli dostop do sredstev javnega obveščanja ter možnost javnega obveščanja. Dosedanje raziskave so pokazale, da je uporaba manjšinskih jezikov – tudi slovenščine – sporadična in nezadostna celo v oddajah, ki so namenjene manjšinam (Prizma in Manjinski mozaik). Slovenski jezik je slabo zastopan tudi v lokalnih medijih (Riman in Štiglić 2023: 324). Za ponazoritev lahko omenimo, da v oddaji Prizma (ena izmed manjšinskih oddaj na HRT) v letih 2017 in 2018 ni bila predvajana niti ena minuta vsebine v slovenskem jeziku ali o pripadnikih slovenske skupnosti na Hrvaškem (Riman 2024: 714).

V drugih javnih prostorih, kot so javne službe, pošte, trgovine ipd., je uporaba slovenskega jezika izjemno redka in običajno omejena na primere, ko se posamezniki med seboj zasebno poznajo in vedo, da lahko govorijo slovensko.

2 Dopolnilni pouk slovenskega jezika

Slovenski jezik se neguje v vseh slovenskih društvih, kjer so pogosto aktivne literarne, dramske in druge sekcije, v katerih lahko člani vadijo slovenščino. V društvih je pogosto organizirano tudi učenje slovenskega jezika, najpogosteje v obliki dopolnilnega pouka slovenskega jezika (DPS). Pouk se je prvič izvajal v šolskem letu 1993/1994, in sicer v Slovenskem kulturnem društvu »Triglav« (Riman in Novak Lukanović 2021: 180). Danes poteka v več slovenskih društvih. Društva tudi izdajajo biltene in glasila v slovenskem jeziku, ki so izjemno pomembni za ohranjanje jezika ter za obveščanje slovenske manjšine o različnih dejavnostih (Riman 2024: 81–82).

3 Slovenski jezik v hrvaškem izobraževalnem sistemu

V hrvaških šolah poteka pouk slovenskega jezika od šolskega leta 2007/2008. Začel se je na OŠ Štigova, a so ga po pol leta tam ukinili in začeli izvajati na OŠ Pećine na Reki, kjer poteka še danes (Riman in Novak Lukanović 2021: 183). Danes pouk slovenskega jezika izvajajo na desetih osnovnih šolah in štirih srednjih šolah, vanj pa je vključenih več kot 340 učencev in dijakov (Riman idr. 2025a).

Od šolskega leta 2012/2013 v Varaždinski županiji na osnovnih šolah, na katerih obstaja interes, poteka poučevanje slovenskega jezika v okviru programa *Učenje slovenskega jezika in kulture v Varaždinski županiji*, ki ga financira Republika Slovenija. V šolskem letu 2024/2025 je v to obliko vključeno več kot 80 učencev na desetih osnovnih šolah (Riman idr. 2025b).

Slovenskega jezika se ni mogoče učiti v predšolskih zavodih, je pa možen študij na lektoratih, ki delujejo na treh univerzah: na Filozofski fakulteti v Zagrebu, na Filozofski fakulteti na Reki in na Filozofski fakulteti v Zadru.

4 Zaključne misli

Slovenski jezik je ključni nosilec identitete slovenske manjšine na Hrvaškem, vendar se že desetletja sooča z upadanjem rabe zaradi zgodovinskih, družbenih in institucionalnih dejavnikov. Kljub pridobitvi manjšinskih pravic po letu 1991 je njegova prisotnost v javnosti, medijih in vsakdanjem življenju zelo omejena. Pomembno vlogo pri ohranjanju jezika imajo slovenska društva, dopolnilni pouk in lektorati na univerzah, a te dejavnosti brez širše podpore in sistematične vključitve v javni prostor ne zadoščajo. Za dolgoročno ohranitev slovenščine bosta nujni večja institucionalna podpora ter krepitev rabe jezika znotraj skupnosti.

VIRI IN LITERATURA

- EDWARDS, R. John., 1985: *Language, Society, Identity*. Oxford: Basil Blackwell.
- MEDVEŠEK, Mojca, 2017: Učenje slovenskega jezika ter stališča dijakov in staršev do slovenščine v Varaždinski in Medžimurski županiji na Hrvaškem. *Slovenščina 2.0* 5/2. 151–178.
- NOVAK LUKANOVIĆ, Sonja, 2019: Pomen in vloga jezika za posameznika in družbo: teoretična izhodišča. Sonja Novak Lukanović (ur.): *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*. Ljubljana, Trst, Celovec: Inštitut za narodnostna vprašanja; SLORI; Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik. 37–66.
- RIMAN, Barbara, 2019: *Slovenska društva u Hrvatskoj od 1886. do 1991. godine*. Rijeka, Ljubljana: Svet slovenske nacionalne manjšine Primorsko-goranske županije; Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- RIMAN, Barbara, 2024: Pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem v hrvaških in slovenskih medijih. Zarika Snoj Verbovšek (ur.): *Slovenski mediji na Madžarskem in Hrvaškem nekoč in danes. Prispevki s posveta na Slovenski matici 16. oktobra 2023*. Ljubljana: Slovenska matica. 68–89.
- RIMAN, Barbara, NOVAK LUKANOVIĆ, Sonja, 2021: Trideset let učenja slovenskega jezika na Hrvaškem. *Razprave in gradivo* 87. 173–194.

- RIMAN, Barbara, ŠTIGLIČ, Natko, 2023: Slovenci na Hrvaškem in njihove pravice. Sonja Novak Lukanović, Barbara Riman (ur.): *Raznolikost v raziskovanju etničnosti : izbrani pogledi III*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. 311–343.
- RIMAN, Barbara, idr., 2025a: *Branje v slovenščini med učenci osnovnih in srednjih šol na Hrvaškem – študija*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- RIMAN, Barbara, idr., 2025b: *Poučevanje slovenščine v Varaždinski županiji (2024)*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- WACHTEL, Andrew Baruch, 2003: *Ustvarjanje naroda, razbijanje naroda: književnost in kulturna politika v Jugoslaviji*. Ljubljana: Center za slovensko književnost.

Tadej Kralj

Osnovna šola narodnega heroja Rajka Hrastnik

tadej.kralj@osnhr.si

**Slovenščina kot narodni ponos
domá in v izseljenstvu**

V slovenskem jezikovnem prostoru vse večja globalizacija in digitalizacija vplivata na jezikovno situacijo z jeziki v stiku – tako z angleščino na eni strani kot z jeziki priseljencev na drugi. Zlasti v slovenskem vzgojno-izobraževalnem sistemu moramo nenehno osveščati o pomembnosti našega jezika kot temeljnega elementa slovenske narodne identitete, kar že od nekdaj tradicionalno in s ponosom negujejo slovenske skupnosti po svetu.

V letih raziskovanja in opazovanja rabe slovenskega jezika v slovenski skupnosti v Torontu se mi je zastavilo vprašanje, kakšno je mnenje predstavnikov skupnosti o današnji rabi slovenščine v matični domovini. Nekateri so nad splošno rabo slovenskega jezika v Sloveniji razočarani. Menijo, da se v izseljenstvu trudijo za obstanek jezika, medtem ko je v domovini v rabi jezik, v katerem je veliko angleških besed.¹ Iz tega sledi njihova predpostavka, da so v slovenskih skupnostih v izseljenstvu nasploh bolj narodno zavedni kot doma, kjer je raba jezika sama po sebi umevna. Razumejo tudi, da mora ostati slovenščina v Sloveniji zaradi danih družbenih razmer fleksibilnejša in da mora jezik slediti aktualnim družbenim potrebam na vseh področjih (Kralj 2024: 255).

Pogled predstavnikov slovenske skupnosti v Torontu na jezikovno situacijo v matični domovini me je izzval k razmisleku o tem, da moramo akterji v učno-vzgojnem procesu usmerjati učence k ozaveščanju slovenske narodne identitete na vseh področjih javnega in zasebnega življenja. Učni načrt za slovenščino v osnovni šoli (2018: 4) nas zavezuje, da moramo pri učencih krepiti narodno identiteto, ki je eden od temeljnih splošnih učnih ciljev pouka po celotni vertikali.

Digitalizacija nam ponuja veliko možnosti za ustvarjalne šolske in zunajšolske aktivnosti, s čimer lahko krepimo slovenski kolektivni ponos na različnih področjih, kot so kultura, jezik, literatura, glasba, ples in tradicija. Z obujanjem elementov etnične identitete na različne načine, kakor je v navadi slovenskim skupnostim po

¹ Tudi ameriški Slovenci ugotavljajo, da se v Sloveniji zaradi računalniške dobe uporablja veliko angleških besed. Ko so obiskali Slovenijo, so predvsem med mladimi slišali sleng. Sprašujejo se, zakaj uporabljati »frendica« in »lajkati«, če imamo primernejši besedi »prijateljica« in »všečkati« (Šabec 2021: 141).

svetu, bomo v globalnem svetu prispevali k narodnemu ponosu učencev in k ohranjanju etničnih elementov našega naroda.

Kot primer naj navedem šolsko proslavo ob Prešernovem dnevu z naslovom *Slovenščina brez meja* (Kralj 2023: 94),² na kateri nastopata devetošolca, ki se pogovarjata o rabi slovenščine med mladimi, in ugotavljata, da je njihova slovenščina vse prevečkrat preplavljena s prevzetimi besedami, zlasti iz angleščine. Druga skrajnost, ki jo predstavita, so ljudje, ki skrbijo za »čist jezik«, v katerem naj ne bi bilo sledi prevzemanja. Spoznata, da je bil položaj podoben že v 19. stoletju, kar je mogoče jasno razbrati iz Prešernove pesmi *Nova pisarija*. V njej pisar uči učenca, kako se mora izogibati tujkam in se ravnati po Kopitarjevem načinu takratnega razvijanja knjižnega jezika, in sicer po načelu ljudske izreke. Nastopajoča učenca zanima, ali obstajajo govorci slovenščine tudi drugod po svetu in kakšen je njihov odnos do jezika. Animacija letala, ki obkroži svet s pristajanjem v posameznih krajih, uvaja krajše videe, v katerih se predstavijo lektorji slovenščine s svojimi študenti iz Romunije, Moskve, Pekinga, Clevelanda in Pariza. Posebej slovensko skupnost predstavijo kanadski Slovenci iz Toronta. Učenca pogovor skleneta z mislijo, da se mora jezik z danimi družbenimi potrebami razvijati, vendar morajo biti njegovi uporabniki pozorni na ustrezno rabo, ki je odvisna od govornega dejanja oz. položaja. Njun pogovor poteka v narečju, ki v Zasavju še vedno predstavlja del tradicije rudarskega okolja in, v Hrastniku, steklarstva. Zaradi zavedanja, da je njun pogovor sneman in da bo predstavljen širši javnosti, mestoma preklapljata v nadnarečno različico jezika.

Narečje, ki na splošno predstavlja pomembno identifikacijsko vlogo v Zasavju, se med mladimi prepleta s slengovskimi besedami, prevzetimi iz angleščine. V njihovih vsakdanjih pogovorih občasno opažamo, da se sporazumevajo tudi v angleščini kot globalnem jeziku ali da kodno preklaplajo med slovenščino in angleščino. Zaradi upadanja bralne kulture in posledično redkejšega stika s knjižnim jezikom se kažejo vse večje težave na ravni besedišča pri razumevanju besedil in njihovem tvorjenju, bodisi ustnem ali pisnem.

Pri pouku slovenščine želimo s projekti, kot je proslava *Slovenščina brez meja*, učencem predstaviti pomembnost slovenskega jezika na vseh ravneh javnega in zasebnega življenja. Pomembna dejavnost šolskega sistema je privzganje ponosa na jezik in kulturo, kot to izkazujejo ljubitelji slovenske besede in kulture drugod po svetu.

² Virtualna proslava je dostopna na družbenem omrežju YouTube z naslovom *OŠ narodnega heroja Rajka Hrastnik – Proslava ob slovenskem kulturnem prazniku 2022: OŠ narodnega heroja Rajka Hrastnik - Proslava ob kulturnem prazniku 2022* (youtube.com).

VIRI IN LITERATURA

- KRALJ, Tadej, 2023: *Slovenščina v Torontu in okolici nekoč in danes*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora 153.) Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.
- KRALJ, Tadej, 2024: Jezikovna izoliranost slovenščine v izseljenskih skupnostih – primer slovenske skupnosti v Torontu. *Slavia Centralis* 17/2. 244–260.
- PREŠEREN, France, 1847: Nova pisarija. *Poezije*. Na spletišču Wikivir. <https://sl.wikisource.org/wiki/Nova_pisarija>.
- ŠABEC, Nada, 2021: *Slovene Immigrants and their Descendants in North America: Faces of Identity*. (Mednarodna knjižna zbirka ZORA 144.) Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.
- Učni načrt za slovenščino v OŠ, 2018. <UN_slovenscina.pdf (gov.si)>.
- Zavod RS za šolstvo. *Bralna pismenost – Opredelitev in gradniki*, 2022. <www.zrss.si/pdf/Bralna_pismenost_gradniki.pdf>.

Vesna Žnidar

Osnovna šola Kolezija

Slavistično društvo Ljubljana

vesna.znidar@oskolezija.si

Slovenščina izzvana na domačem terenu

Slovenščina je v stoletjih prizadevanj za njen obstoj in status postala ključni del narodne identitete. Vendar njeno knjižno zvrst predvsem mladi pogosto dojemajo kot preveč formalno in oddaljeno od vsakdanje rabe. V ospredje prihajajo pogovorne, narečne in tujejezične oblike. Vse bolj prisotna v medijih, kulturi in vsakdanjem življenju postaja angleščina. S tem se večja tveganje, da se bo slovenščina umaknila s pomembnih družbenih področij, zato so nujni pre-mišljeni jezikovni ukrepi, ki bi mlade spodbudili k razvijanju zavedanja o njeni vrednosti in pomenu.

Da je slovenščina državni in uradni jezik v Republiki Sloveniji, je splošno znano, da je njen z ustavo zajamčeni status rezultat večstoletnih prizadevanj izobražen-cev, kulturnikov, književnih ustvarjalcev ter kakor koli vplivnih narodno zavednih osebnosti za njeno uveljavitev v vseh sferah ne le zasebnega, ampak tudi javnega življenja, prav tako. Radi tudi s ponosom povemo, da imamo dvojino in da je naša država edina, v kateri je kulturni dan državni praznik (in dela prost dan). Obstajajo institucije, ki z instrumentarijem jezikovne politike uresničujejo pot, načrtano z natančnim jezikovnim načrtovanjem po različnih področjih, obstaja družbeni konsenz, da je poseben položaj slovenščine, ki pravzaprav izhaja iz dejstva, da gre za materinščino večine prebivalcev naše države, v svoji smiselnosti samoumeven in nespremenljiv, in večina govorcev naj bi pojmovala slovenščino v vsej njeni zvrstni pestrosti kot del lastne identitete.

Iz povedanega bi bilo mogoče sklepati, da ima povprečen nosilec jezika močno razvito zavest o potrebi po ohranjanju in razvijanju knjižnega jezika kot njegove najvišje zvrsti, da bi ta zmožel uresničevati vse komunikacijske vloge, ki jih predenj postavlja družbeni in tehnični razvoj, ter željo po lastnem razvijanju jezi-kovnih zmožnosti, da bi kot posameznik preko njega lahko funkcioniral v jezikovni skupnosti. Vendarle je bil knjižni jezik vse od Trubarja naprej ključnega pomena za oblikovanje narodne zavesti, saj je kot standardizirana jezikovna zvrst omogočal medsebojno razumevanje in enotnost ob siceršnji raznolikosti neknjižnih, za posamezna območja značilnih govorov. A zaradi povezanosti narečij z lokalno identiteto, družinsko tradicijo in čustveno navezanostjo govorcev na domače okolje ravno ta pestrost predstavlja oviro za močnejšo identifikacijo s knjižnim jezikom,

zato govorci preklaplajo med socialnimi zvrstmi, upoštevajoč govorni položaj (Zemljak Jontes in Pulko 2015: 115–117, 120–121).

Knjižnojezikovna zvrst je v zavesti govorcev povezana pretežno z uradno rabo, višjo stopnjo izobrazbe, višjim družbenim statusom in nasploh z govornimi položaji, v katerih se ne počutijo popolnoma sproščene; ker jo v veliki večini usvajajo v procesu izobraževanja, pa tudi z nespontanostjo. Medtem ko je v starejši generaciji jezikovna kultiviranost še vedno pomembna vrednota, mlajši pogosto dojemajo knjižni jezik kot premalo sodoben, po nepotrebnem omejujoč ter nenaraven (Bešter Turk 2013; Vogel 2020: 76–77, 86–88). Ker gre pri vdiranju neknižnih zvrsti na področja, na katerih se pričakuje rabo knjižnega jezika, za močan trend, ki ga podpirajo mdr. oddaje, namenjene mladim, oglaševanje ter celo jezikovni vzori, kot so pedagoški delavci, ki v želji, da bi se mladim približali, zanemarijo pomen knjižnega jezika kot učnega načela (Ivšek 1994: 287–288), mladostnikom ni treba skrbeti, da bi jih zaradi neupoštevanja pravil knjižnega jezika družba označila za premalo jezikovno kultivirane. Tako se knjižni jezik na različne načine prepleta s pogovornimi, slengovskimi, žargonskimi, pa tudi (nad)narečnimi in tujejezičnimi prvinami, konkretna realizacija pa je odvisna od različnih dejavnikov, kot je govorni položaj (Makarova 2004: 294–295).

Ljubljana in okolica postajata zaradi migracij, globalizacije in urbanizacije vedno bolj multikulturni, kar sicer predstavlja jezikovno obogatitev, vendar prinaša tudi izzive na področju ohranjanja vloge slovenščine. Vedno močnejša je prisotnost angleščine kot jezika mednarodne komunikacije, znanosti, tehnologije in popularne kulture. Angleščina je prevladujoči jezik na spletu in socialnih omrežjih, s čimer postaja vse bolj udomačena v slovenskem prostoru in s tem vse pogostejše tudi prostovoljna izbira govorcev (Kalin Golob 1994: 23–27). Mladi se v izobraževalnem sistemu z njo srečajo že v prvih razredih, ožje in širše okolje močno podpira učenje tujih jezikov (Več jezikov znaš, več veljaš.), didaktika angleščine kot tujega jezika je izredno razvita in omogoča hiter razvoj jezikovnih kompetenc na privlačne načine, tako da bi brez ukrepov jezikovne politike slovenščina lahko sčasoma postala jezik »za domačo rabo«. Priložnosti za rabo angleščine je veliko, ta se na prvi pogled zdi logična izbira tudi za komunikacijo z učenci priseljenci, še posebej, če gre za govorce jezikov, ki slovenščini niso blizu. Mladi so tudi vse bolj naklonjeni branju leposlovja v angleščini namesto v slovenščini (Ambrož 2019: 85; Butala 2024).

Nujni so torej premišljeno načrtovani ukrepi za krepitev jezikovne zavesti pri mladih, in sicer prvenstveno na področju osmišljanja njene rabe ter ozaveščanja o slovenščini kot vrednoti. Pri tem ne smemo pozabiti na govorce slovenščine kot drugega jezika, saj slovenščina zanje ni tuji jezik, temveč jezik okolja, ki mu

pripadajo tudi sami. Prvi pogoj, da mlajše generacije vidijo slovenščino ne le kot kulturno vrednoto, ampak tudi kot jezik, ki ga je vredno ohranjati, razvijati in vanj vlagati, pa je, da jim starejši to pokažemo z zgledom – tudi s tem, da preprečimo, da bi se bila prisiljena začeti umikati globalnemu, a vendarle tujemu jeziku.

VIRI IN LITERATURA

- AMBROŽ, Darinka, 2019: Pomen pouka književnosti v gimnazijskem programu. *Jezik in slovstvo* LXIV/1. 85–92.
- BEŠTER TURK, Marja, 2013: Mladi in govorjenje v zbornem jeziku. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. (Obdobja 32.) Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 55–62.
- BUTALA, Gregor 2024: Knjige se še vedno berejo, a vse bolj v angleščini. *Dnevnik* 27. 11. 2024. <<https://www.dnevnik.si/>>.
- IVŠEK, Ljudmila, 1994: Slovenščina kot živ jezik v šoli. *Traditiones* 23. 285–296.
- MAKAROVA, Irina, 2004: Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnost sodobne ljubljanske. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. (Obdobja 22.) Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 287–296.
- KALIN GOLOB, Monika, 1994: Sodobni pogledi na ogroženost slovenščine. *Javnost (Ljubljana)* 1/3. 23–36.
- VOGEL, Jerca, 2020: Zavest dijakov o jezikovni zvrstnosti in vlogah knjižnega jezika. *Slavia Centralis* 11/2. 74–92.
- ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2015: Narečno in osebna identiteta. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 86/51–4. 112–125.

Slovenščina v javnosti

Marko Jesenšek (vodja okrogle mize)

Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti

marko.jesensek@um.si

Dejansko stanje slovenščine v Sloveniji

V razpravi za okroglo mizo sodelujejo:

Marij Čuk, predsednik Društva slovenskih pisateljev,

Jožica Jožef Beg, predsednica Zveze društev Slavistično društvo Slovenije

Petra Jordan, lektorska služba RTV Slovenije,

Boža Krakar Vogel, Oddelek za slovenistiko, FF UL,

Kristina Mlakar Pučnik, predsednica Lektorskega društva Slovenije,

Marko Stabej, Oddelek za slovenistiko, FF UL,

Magda Stražišar, vodja Službe za slovenski jezik, Ministrstvo za kulturo,

Hotimir Tivadar, predstojnik Oddelka za slovenistiko, FF UL,

Andreja Žele, predsednica Komisije za slovenski jezik v javnosti SAZU.

Vsak jezik ima svoj dom, in dom slovenščine je tukaj, to sem zagovarjal že v drugi Jugoslaviji – kdor pride sem, naj se nauči slovensko, tako kot se naši izseljenci naučijo jezika držav, v katere se priselijo. Ta problem je obstajal že v Kopitarjevem času, ko se Nemci niso hoteli naučiti slovensko, v skladu z nazorom nekega Angleža, ki je spoznal: kolonializator naj nikar ne govori jezika svojih podložnikov oziroma tistih, ki si jih kolonializira! [...] Če so te kolonializirali, si se moral naučiti jezika kolonializatorjev, tako rekoč si moral peti njihovo pesem, ali pa si ostal zunaj raja. To je bil velik problem postkolonialne Afrike, ki ni imela zadosti obsežnega izobraženega sloja (Jože Toporišič, *Intervjuji in polemike*, 2011: 106--107).

Slovenski jezik v zgloboziranem (= skomercializiranem) visokem šolstvu – zakaj sploh in kako dolgo še? Nebodigatreba dela slovenske unielite, krivec za (ne) kakovost slovenskega univerzitetnega izobraževanja, cokla internacionalizacije. Zakaj slovensko, če je v uniokolju angleško bolj imenitno, odlično in predvsem udobno? Slovenski jezik – nekoristnost koristnega? Verjamem, da ne, saj tako kot Nuccio Ordine za grščino in latinščino ponavljam: koristnost nekoristnega. Anglizacija slovenskega visokega šolstva je poskus, da v naših univerzitetnih predavalnicah prevlada vsebinsko prazno, malovredno sporazumevanje, kot je »pravilno /

je/ napovedal Julien Gracq, ko je v članku, objavljenem v *Le Monde des Livres* 5. februarja 2000, na področju izobraževanja napovedal zmagoslavje vse bolj trivialnega komuniciranja, zasnovanega na postopnem uveljavljanju angleščine v škodo jezikov, ki veljajo za nekoristne«. Angleščina namreč postaja (tudi v glavah dela slovenske unielite) »nekakšen dovršeni esperanto«, bližnjica do »trivialne komunikacije«, ali kot je to odlično ponazoril Julien Gracq z besedno figuro »nekakšen odpiralč konzerve, univerzalni passe-partout«, tj. Duchampova vrata, »ki so odpirala samo eno sobo, hkrati pa zapirala drugo«. Ne zavedajo se, ki dajejo prednost angleškemu učnemu jeziku pred slovenskim, da s tem zapiramo vrata za seboj – s tujim učenim jezikom bomo izgubili istovetnost med zavestjo in resnico, začeli bomo sprejemati tuj način razmišljanja, tujo, neslovensko kulturo, s tem pa se bomo izslovenili ter postali Neslovenci. In tako bomo nanovo predstavili znano temo, ki jo je odprl Nuccio Ordine v svojem delu *Koristnost nekoristnega* (Cankarjeva založba, 2015): »Imeli bomo slovenstvo brez spomina, ki bo popolnoma izgubilo občutek lastne identitete in lastne zgodovine.« Na Slovenskem prihaja do jezikovnega odpadništva v vsaki generaciji. Vedno težje ga je preprečevati, še zlasti danes, ko se nosilci sklicujejo na sicer »pozitivne« vrednote, ki pa jih prirejajo potrebam komercializacije visokega šolstva. Anglizacija slovenskih univerz je dekla dobička, zato si del slovenske unielite tako prizadeva, da bi slovenščino izrinili iz predavalnic in jo omejili zgolj na domačijsko rabo. Toporišč je tako odpadništvo najostreje obsodil, razlagajoč da »/m/ali jeziki se morajo velikih ves čas otresati – včasih smo se morali nemškega, potem srbohrvaškega, pa panslovanščine ... zdaj pač angleščine«. Opozarjal je, kam vodi odpad od jezika in kako se širi: »Vsak jezik ima svoj dom, in dom slovenščine je tukaj.«

Država Slovenija mora poskrbeti za nemoten razvoj slovenskega učnega in znanstvenega jezika; ne tako, da ga poskuša na univerzah zabarantati zaradi nekaj evrov, ampak zagotoviti resnično dvojezičnost, ki jo spodbuja Evropska zveza, tj. enakopravnost slovenskega jezika kot uradnega jezika Evropske zveze ne le na papirju, ampak tudi v visokošolskih predavalnicah. Domačim študentom je treba omogočiti kakovostno izobraževanje v slovenskem jeziku, za tuje študente in profesorje pa organizirati (intenzivne) tečaje slovenščine in vzporedna predavanja v tujem jeziku, ki ne bo le sinonim za angleščino. Kjer je volja, tam je tudi pot!« (**Marko Jesenšek**, *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi*)

Boža Krakar Vogel se zaveda, da angleščina na vseh ravneh vzgojno izobraževalnega sistema kohabitira z angleščino, ki slovenščino na mehek način odriva na rob vrednostnega obzorja učečih. To utemeljuje s tremi primeri: (1) Angleščina je kot obvezen tuji jezik uvedena v prvi razred osnovne šole. Pogreša pa odgovor na vprašanje, kako se v praksi vzpostavlja kohabitacija med slovenščino kot

materinščino ter jezikom domačega okolja učencev in angleščino, kakšni so učinki, dosežki, napredek pri slovenščini. – Da že pri tej starosti angleščina sede tudi v podzavest, priča npr. raba medmetov: *auč* nam. *au*, *vau*, nam *uf* ... (2) Kohabitacija z angleščino ni samo nedolžni kuheltajč, ki ga bo slovenščina sčasoma prerasla. Resničnost je drugačna: (A) Angleščina je čustveno, identifikacijsko učencem bližja kot slovenščina. (B) Izražanje v angleščini gre učencem lažje od rok – marsikdo je NPZ iz angleščine pisal bolje kakor iz slovenščine. (C) Med odmori se tuji učenci pogovarjajo v svoji materinščini, slovenski pa v angleščini. Šolarji rajši berejo knjige v angleščini kot v slovenščini. Je za to odgovoren šolski sistem? Seveda pa tudi družabna omrežja, medijske vsebine (YouTube, Netflix itd.), vplivneži ... (3) Odgovorna je tudi kratkovidna »mlačnost in malobrižnost« šolskega sistema. Še tam, kjer bi lahko prispeval k vrednotenju slovenščine kot znanja, ki »šteje«, ga želi uravnotežiti z angleščino. Tako se spet močno slišijo glasovi, da se bo enonivojska splošna matura iz slovenščine, ki šteje za višji nivo in omogoča pridobiti vsem kandidatom 8 točk, preobrazila v dvonivojsko. Angleščina med mladimi postopoma pridobiva status prvega jezika.

Hotimir Tivadar razmišlja o študiju slovenistike na slovenskih univerzah, ki izobrazuje predvsem učitelje za poučevanje slovenščine na osnovni in srednji šoli ter za odrasle. Sprašuje se, ali je študij slovenskega jezika, literature in kulture še prioriteta slovenske državne politike, tudi izobraževalnih resorjev. Ali je študij slovenistike le nujni privesek raziskovalnih in državnih institucij (ministrstev) za usposabljanje raziskovalcev ter učiteljev brez samostojnega univerzitetnega razvoja študija in celotne družbe (predvsem gre za oblikovanje kritičnega pogleda na slovenski svet, ki je tako ali tako nujno vpet v mednarodni prostor)?

Marko Stabej opozarja, da mora slovenska državna jezikovna politika učinkoviteje poskrbeti za vključitveno jezikovno načrtovanje vseh tistih, ki jim slovenščina ni prvi jezik, če želi nadalje ohraniti in razvijati slovenščino kot javni jezik in obenem graditi družbeno blaginjo.

Andreja Žele išče odgovor na vprašanje, zakaj je kontinuirani razvoj strokovnega jezika tako pomemben za rabo slovenščine. Ta plast knjižnega standarda namreč omogoča enakovredno uporabnost slovenščine (primerjalno z drugimi jeziki) na vseh področjih vsakdanjega delovanja, hkrati pa spodbuja še vzporedni razvoj zelo vitalne žargonske plasti, ki strokovno pokriva živo pogovarjalno rabo. Žargon kot neknjižni nestandard zelo odločilno eksistencialno dopolnjuje strokovno slovenščino, ki je skupaj z leposlovjem bila in bo bistven pokazatelj, kako Slovenci svoje intelektualne zmožnosti lahko ubesedimo (tudi) v lastnem jeziku. Slovenščina mora še naprej ostati ubesedeni odraz naših umetniških in intelektualnih zmožnosti. Na

Ministrstvu za kulturo imamo Službo za slovenski jezik. Kakšna je njena dejanska moč, kakšen vpliv ima dejansko na jezikovno politiko in načrtovanje v Sloveniji? Pripravlja se nova *Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko Republike Slovenije*.

Magda Stražišar se osredinja na javno rabo slovenščine v dobi digitalizacije in umetne inteligence, pomen učenja tujih jezikov v dobi umetne inteligence ter pripravo novega nacionalnega programa za jezikovno politiko. Izhodišče za razmislek: (1) praktični vidik dela Službe za slovenski jezik – npr. sodelovanje s strokovno javnostjo in inšpektorati, živahno medresorsko sodelovanje na področju izobraževanja, digitalizacija slovenskega jezika, jezikovne tehnologije idr., sodelovanje v Evropskem združenju nacionalnih ustanov za jezik (Evropskem združenju nacionalnih ustanov za jezik (EFNIL) in Zvezi za jezikovne tehnologije pri evropskem konzorciju za digitalno infrastrukturo (ALT EDIC); (2) delovanje Medresorske delovne skupine za spremljanje izvajanja nacionalnega programa za jezikovno politiko; (3) vsebine projektov za promocijo slovenskega jezika, spodbujanje bralne pismenosti in krepitev sporazumevalnih zmožnosti različnih ciljnih skupin.

Lektorsko društvo Slovenije ima z »*jezikom našim vsakdanjim*« največ izkušenj. Slovenščina v javnosti dobiva vsak dan nove razsežnosti. **Kristina Mlakar Pučnik** pojasnjuje, (1) da izziva že sama besedna zveza *promocija slovenskega jezika* – zakaj bi potrebovali promocijo uradnega in maternega jezika večine govorcev v Sloveniji (pri čemer tega ne potrebuje v širšem okviru EU-ja, kjer se spoštuje kot eden od evropskih jezikov)? Ali pa je promocija le še ena modna beseda, ki se rabi v napačnem pomenskem znižanju (kot npr. naslavljanje)? Razmišlja, (2) da bi se skrb države in stroke za uradni jezik in slovenščino kot ustavno kategorijo lahko udeležila tudi z revizijo rabe slovenščine v javnosti. Ob tem pa želi lektorska skupnost poudariti še (3) pomen (in prežrtost) jezikovnih poklicev v javni rabi slovenščine.

Petra Jordan opozarja, da mediji ustvarjajo jezik v smislu najsplošnejše javne rabe. Kakšen vpliv imajo torej mediji na razvoj slovenščine v času hitrih družbenih sprememb, ko se nove danosti in z njimi nove ubeseditve hipno uveljavljajo sočasno po vsem svetu? Kako ob novih tehnologijah in umetni inteligenci razmišljati o jezikovni funkciji medijev in kdo je tisti, ki o tej vlogi razmišlja?

Jožica Jožef Beg ugotavlja, da smo v Sloveniji korak za korakom bližje anglizaciji našega jezika, saj uporabljamo angleške strukture v slovenskih besedilih, obkrožajo nas oglasna sporočila v tujem jeziku in tuja imena projektov, ki jih izvajajo v lokalnem okolju ipd. Znanje slovenščine in predvsem jezikovna zavest upadata. V Zvezi društev Slavistično društvo Slovenije smo na lanskem celjskem kongresu

(1) z izjavo podprli stališče SAZU o slovenščini kot učnem jeziku v visokem šolstvu, (2) sprejeli smo tudi izjavo, da nasprotujemo maturi iz slovenščine na dveh ravneh, kot je bilo predlagano v *Osnutku Predloga o nacionalnem programu vzgoje in izobraževanja za obdobje 2023–2033*; nato pa smo (3) v javni razpravi o *Predlogu* opozorili, da v njem ni opredeljeno, da je učni jezik slovenščina (na narodnostno mešanem ozemlju še italijanščina oz. madžarščina). Na tem področju ni popolne enotnosti niti med slovenisti, čeprav bi to moralo biti samoumevno. Avtorji *Bele knjige o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji* (2011) so učni jezik natančno opredelili, v noveli *Zakona o visokem šolstvu* je bil sprejet kompromis, kaj se dogaja z *Nacionalnim programom vzgoje in izobraževanja*, pa ni znano, čeprav bi moral biti v veljavi že skoraj dve leti.

Marij Čuk zaključuje pogovor o dejanskem stanju slovenščine pri nas. V globalnem kaosu je vprašanje jezika kot identitetne razpoznavnosti zašlo v slepo ulico. Je jezik še moralna in narodotvorna vrednota ali le sporazumevalno orodje? Če gre za slednje, potem so jeziki maloštevilnih skupnosti in narodov nepotrebni, saj se gospodarski, politični in vojni mehanizmi dogajajo le na ravni enega jezika. Če pa je jezik čustveno obarvan in se celo identificira z nastankom, razvojem in delovanjem neke države, potem so njegove razsežnosti izjemnega, usodnega pomena. To velja tudi in predvsem za Slovence in slovenščino, neizmerljivo močan jezikovni otok sredi Evrope. V tem smislu postane jezik edino merilo življenja in obstajanja, česar se slovenske besedne umetnice in umetniki popolnoma zavedajo. Pisatelji so steber v zgodovini slovenskega naroda, varuhi besede, modernizatorji slovenskega slovarja in najpomembnejši garant, da bosta ta narod in ta država preživela, dokler se bo zlatila književnost.

Iz delovanja društva

Vesna Žnidar

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije
predsedstvo@zdsds.si

Tekmovanje za Vodnikovo priznanje: prvi koraki in pogled naprej

V šolskem letu 2024/25 je bilo prvič izvedeno tekmovanje iz slovenskega jezika za Vodnikovo priznanje, in sicer za 8. razred osnovne šole in 3. letnik srednješolskih programov. Prvotno zasnovo smo na podlagi izkušenj ter rezultatov ankete med mentorji in učenci/dijaki oblikovali v stabilnejši koncept, ki se bo še nadalje izpopolnjeval. V šolskem letu 2025/26 tako tekmovanje razširjamo na predmetno stopnjo osnovne šole ter na vse letnike srednjih šol. Organizacijsko posodobitev predstavlja prehod na strežnik DMFA, vsebinsko dopolnitev pa načrtovano izobraževanje za mentorje, razpisano v katalogu Katis.

1 Poskusno tekmovanje v šolskem letu 2024/25

Tekmovanje za Vodnikovo priznanje je bilo v šolskem letu 2024/25 novost, zato smo osnovne in srednje šole o njem obvestili z dopisom, v katerem smo predstavili cilje tekmovanja, tj. krepiti in poglobljati kritično jezikovno zmožnost tekmovalcev glede na aktualne vsebine učnega načrta; krepiti bralno pismenost, sporazumevalno zmožnost in metajezikovno znanje; krepiti jezikovno kulturno zavest (sociološki, psihološki in jezikovnosistemski vidik); spodbujati medpredmetno povezovanje (razvijanje bralne pismenosti ob raznovrstnih besedilih) ter ponuditi dodatne dejavnosti za nadarjene.

Pri sestavi nalog je strokovna komisija, sestavljena iz članov ZdSdS, univerzitetnih in drugih strokovnjakov ter učiteljev praktikov, sledila kompromisnemu načelu: šolsko tekmovanje je zajemalo vsebine, katerih usvojenost se pričakuje glede na učni načrt za predhodno leto (npr. v osmem razredu OŠ se pričakuje poznavanje vsebin do vključno 7. razreda), in sicer s štirih področij (prilagojeno posameznim tekmovalnim kategorijam): jezikovne zvrsti slovenskega jezika, zgodovina slovenskega jezika, jezikovne ravnine (glasoslovje in pravorečje, besedoslovje in besedotvorje, oblikoslovje, skladnja, besediloslovje) in pravopis, na državnem tekmovanju pa smo poleg tega pričakovali tudi poznavanje dodatne literature. Pred tekmovanjem smo mentorjem za lažjo pripravo poslali vzorčne primere nalog.

Dodatna literatura za državno tekmovanje je bila objavljena na uradni spletni strani, in sicer za vsako tekmovalno skupino posebej. Večina literature, tudi radijski in televizijski posnetki, se je nanašala na življenje in delo Valentina Vodnika ter jezikovne zvrsti. Zahtevnejše članke s področja jezikovnih zvrsti in etimologije smo namenili gimnazijski skupini.

2 Šolsko tekmovanje – izvedba in odzivi

Za šolsko tekmovanje smo določili datum 3. 12. 2024, upoštevajoč njegov simbolni pomen – datum Prešernovega rojstva, kar se je izkazalo kot nepraktično, saj veliko šol na ta dan izvaja kulturne dneve v obliki ekskurzij, obiskov predstav ipd. Tekmovanja se je udeležilo 1566 tekmovalcev s 160 osnovnih in srednjih šol, pri čemer so dijaki nekaterih srednješolskih centrov tekmovali v več kategorijah. Med tekmovalci je bilo 1066 osnovnošolcev, 262 gimnazijcev, 194 dijakov SSI in 44 dijakov SPI. Podeljenih je bilo 349 bronastih priznanj, in sicer: 292 osnovnošolcem, 52 gimnazijcem, 4 dijakom SSI in 1 dijakinji SPI.

Po tekmovanju smo mentorje in tekmovalce povabili k sodelovanju v anketi. Tekmovalci so najpogosteje navajali, da so se za tekmovanje odločili, ker so pri slovenščini uspešni (75 %), sledil pa je odgovor, da potrebujejo točke na vpis v naslednjo stopnjo šolanja (41 %). Z zahtevnostjo in obsegom izhodiščnih besedil ter nalog so bili večinoma zadovoljni, pri izbiri, ali bi se morale naloge ujemati s snovjo pri predmetu slovenščina ali bi morale tekmovanje prinašati nova znanja, pa so bili razdeljeni, rahlo bolj so bili naklonjeni prvi možnosti (40 %) kot drugi (27 %).¹ Zanimivi so odgovori na vprašanje, ali je tekmovanje izpolnilo njihova pričakovanja: da je, je odgovorilo 24 % anketirancev, da ni, 2 %, deloma 11 %, 8 % tekmovalcev o tem ni razmišljalo, 11 % pa sploh ni imelo nobenih pričakovanj. Med izpolnjenimi pričakovanji so navedli zanimivost nalog, podobnost s preizkusi pri predmetu slovenščina in pokrivanje področja jezika, pri neizpolnjenimi pa razočaranje, ker se tekmovalec ni uvrstil na naslednjo stopnjo tekmovanja. Izrazili so naklonjenost nalogam, ki ne zahtevajo veliko predznanja, ampak bolj uporabo znanja, vseh pa jim je bilo tudi, da ni bilo veliko pisanja.

1 Ostali tekmovalci so izbrali sredinsko, neopredeljeno možnost.

Anketo je izpolnilo 93 mentorjev, 76 % iz osnovnih in 24 % iz srednjih šol (tabela 1).

	Odgovori (%)				
	popolnoma neustrezno	neustrezno	zadovoljivo	ustrezno	zelo ustrezno
Informiranje učiteljev o novem tekmovanju	0	2	14	41	42
Informacije v času pred šolskim tekmovanjem	1	2	22	33	42
Dostop do tekmovalnih pol	3	4	13	35	44
Tehnična podpora koordinatorjem in mentorjem	0	1	7	45	47
Tekmovalne naloge	0	1	18	47	34
Navodila pri posameznih nalogah	0	4	22	40	34
Točkovanje nalog	0	4	13	47	36
Sporočanje rezultatov	1	5	12	36	46
Povratna informacija o rezultatih	0	4	15	36	45

Tabela 1: Odgovori anketirancev po šolskem tekmovanju

Med predlogi za izboljšave so mentorji navajali predvsem večjo informiranost (nekateri so za tekmovanje izvedeli »po ustnem izročilu«, čeprav so bile informacije o njem pred začetkom šolskega leta poslane vsem šolam), dostopnost tekmovalnih pol nekaj dni prej, večjo jasnost, po katerih kanalih šole dobivajo informacije in gradivo, nekaj pripomb pa se je nanašalo tudi na posamezne naloge. Zahtevnost nalog se jim je večinoma zdela ustrezna; to možnost je pri zahtevnosti pole v celoti izbralo 90 % mentorjev, pri izhodiščnih besedilih je bilo takšnih 85 %, pri nalogah s področja razumevanja besedila 84 %, pri nalogah s področja oblikoslovja in skladnje 85 %, pri nalogah s področja pravopisa 89 %, pri nalogah s področja besedišča in frazeologije 75 %, pri nalogah, pri katerih so učenci/dijaki odgovarjali v eni ali več povedih, pa 99 %. Med pripombami so večinoma navajali nestrinjanje s točkovanjem in rešitvami posameznih nalog, nekateri pa seveda tudi preveliko/premajhno zahtevnost.

3 Državno tekmovanje – izvedba in odzivi

Na državno tekmovanje, ki je potekalo 11. februarja 2025 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, se je uvrstilo 250 osnovnošolcev, 87 gimnazijcev, 9 dijakov SSI in 1 dijakinja SPI. Med tekmovanjem smo mentorje povabili k predstavitvi tekmovalnih

pol in razpravi. Pri pogovoru z osnovnošolskimi učitelji se je izkazalo, da informacija, da na državnem tekmovanju pride v poštev tudi dodatna literatura, ni prišla do vseh mentorjev, tako da tekmovalcev niso ustrezno pripravljali. Prav tako se je pokazalo, da imajo zelo različna pričakovanja, pa tudi poglede na pouk slovenskega jezika, in sicer glede tega, kakšne naj bi bile zahtevnejše naloge, kako podrobno naj se tekmovalci naučijo dodatne vsebine, katero terminologijo je dopustno uporabljati pri delu z učenci ... Mentorji tekmovalcev s srednjih strokovnih šol niso imeli večjih pripomb na tekmovalno polo, gimnazijski učitelji pa so kot manj primerno ocenili nalogi o izvoru besed, ki sta bili po njihovem mnenju preobsežni, zaradi tipa nalog (obkrožanje pravilnega odgovora) pa preveč enolični.

Zaradi različnosti odzivov ob samem tekmovanju smo anketo za mentorje oblikovali posebej za osnovno in srednjo šolo.² Odzvalo se je 53 osnovnošolskih in 8 srednješolskih mentorjev (tabela 2).

	Odgovori (% OŠ/% SŠ)				
	zelo ustrezno	ustrezno	sprejemljivo	neustrezno	popolnoma neustrezno
Lokacija	53/13	18/38	21/50	8/0	0/0
Urejenost lokacije za tekmovanje	26/0	47/38	18/50	8/13	0/0
Odnos do tekmovalcev	47/38	37/38	16/25	0/0	0/0
Potek tekmovanja	16/13	35/63	27/25	16/0	5/0
Moderacija	19/25	43/13	32/38	5/25	0/0
Vrednotenje nalog	16/38	49/25	24/38	11/0	0/0
Informacije o rezultatih	13/25	50/38	26/25	5/13	5/0

Tabela 2: Odgovori anketirancev po državnem tekmovanju

Da bi se čim bolj izognili napakam v prihodnosti, smo mentorje, ki niso bili zadovoljni, povprašali, kaj jih je zmotilo. Največ pripomb se je nanašalo na način razporejanja tekmovalcev po predavalnicah, kar je povzročilo zamudo, na dostop do rezultatov ter na (pre)visoke kriterije za priznanja. Posamezni osnovnošolski mentorji so menili, da je bil nabor tem preširok in nepregleden (tudi da so bile zajete vsebine za višje razrede oz. za srednjo šolo, kar se najbrž nanaša na dodatno literaturo – zgodovina jezika, glasoslovje). Prav tako je nekatere zmotila raba določenih terminov, ki jih učni načrt ne zajema: »veznik« oz. »besedna vrsta« v nalogi oz. v navodilih. Tudi mentorji srednješolcev so opozorili na probleme pri dostopnosti do rezultatov, posamezni anketiranci pa so kot moteče navedli (pre)velik obseg dodatne literature, odsotnost navodil, kako uporabljati dodatno

² Naredili smo tudi anketo za učence/dijake, vendar smo prejeli premalo odgovorov, da bi bili rezultati veljavni.

literaturo, in neuravnoteženost nalog glede dodatnih vsebin. Izražena je bila tudi želja, da bi bilo več nalog iz slovnice. Z zahtevnostjo in ustreznostjo nalog so bili srednješolski mentorji večinoma zadovoljni – manjši del anketirancev se je enakovredno razporedil med opcijama, da so bile naloge »prezahtevne« in da so bile »premalo zahtevne« –, medtem ko se je tretjina osnovnošolskih mentorjev opredelila, da so bile prezahtevne. Za dodatno vsebino tekmovanj v naslednjih letih so mentorji predlagali različne teme: frazeologijo, pravopis, slovnico, besediloslovje, uporabo priročnikov, narečjeslovje, fonetiko, zgodovino jezika ...

Na državnem tekmovanju so tekmovalci osvojili 12 zlatih priznanj (4 učenci OŠ, 7 gimnazijcev in 1 dijak srednje strokovne šole) in 67 srebrnih priznanj (36 osnovnošolcev, 27 gimnazijcev in 4 dijaki srednjih strokovnih šol). Pogosto vprašanje, ki se pojavlja, je, ali se Vodnikova priznanja upoštevajo za pridobitev Zoisove štipendije. Tekmovanje za Vodnikovo priznanje izpolnjuje vse pogoje, določene v 5. členu *Pravilnika o dodeljevanju Zoisovih štipendij*, torej da: ima organizator javno objavljen akt o organizaciji ali izvedbi tekmovanja; zlata in srebrna priznanja prejme največ 60 % tekmovalcev ali tekmovalnih skupin; so organizirana v dveh ali več stopnjah, in sicer na ravni izobraževalne ustanove, občinsko ali regionalno; je uvrstitev tekmovalcev na državno tekmovanje možna le na podlagi rezultata na predhodni stopnji tekmovanja; so zagotovljena na narodnostno mešanih območjih v skladu z zakonom, ki ureja posebne pravice italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja; zagotavljajo oblikovno-tehnične prilagoditve za otroke in mladostnike s posebnimi potrebami; so sofinancirana iz javnih sredstev in se tekmovanja pod enakimi pogoji lahko udeležijo udeleženci posamezne ravni ali stopnje izobraževanja ustreznih smeri vseh izobraževalnih ustanov v Republiki Sloveniji. Srebrna in zlata Vodnikova priznanja so bila podeljena na slovesni prireditvi, ki je potekala 21. 3. 2025 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, prejemniki pa so se udeležili še nagradnega ogleda NUK (osnovnošolci) oz. obiska na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (srednješolci).

4 Tekmovanje za Vodnikovo priznanje v šolskem letu 2025/26

V šolskem letu 2025/26 bo šolsko tekmovanje izvedeno 12. 2. 2026, državno tekmovanje pa 10. 4. 2026.

Tekmovanje v šolskem letu 2025/26 ohranja glavne cilje. Ohranja se tudi koncept, da naloge na šolskem tekmovanju izhajajo iz učnega načrta, na državnem pa tudi iz dodatne literature – letošnja tema je slovenski jezik med drugimi slovanskimi jeziki. Izziv, ki mu bomo sodelujoči pri organizaciji tekmovanja posvetili še posebno pozornost, je iskanje primerne »srednje« poti pri težavnosti nalog, pri čemer je treba

poudariti, da gre vendarle za tekmovanje, ne za redni pouk, in da morajo naloge pokazati razliko med dobrimi, zelo dobrimi in vrhunskimi tekmovalci. Za doseg tega cilja smo ekipo, ki pripravlja naloge, okrepili z več praktiki, ki bodo s svojimi idejami in izkušnjami poskrbeli, da bo tekmovanje izhajalo iz realne šolske prakse, ter bdeli nad korektnostjo nalog in vrednotenja, medtem ko bodo univerzitetni in drugi strokovnjaki naloge recenzirali. Večja ekipa sodelavcev je potrebna tudi, ker se tekmovanje razširja. Tako bodo učenci 6. in 7. razreda osnovne šole tekmovali na šolski stopnji, učenci 8. in 9. razreda ter dijaki štiriletnih in triletnih srednješolskih programov pa na šolski ter državni. Ker bo količina podatkov, ki bo nastajala pri izvedbi tekmovanja, neprimerno večja kot pri prvi izvedbi, bo sodelovanje s šolami in mentorji potekalo prek strežnika DMFA, s čimer bomo olajšali dostop do tekmovalnih pol, racionalizirali vnos in obdelavo podatkov ter bistveno zmanjšali možnost napak, za katere je odgovoren »človeški faktor«. Mentorjem pa bomo pripravo učencev/dijakov na tekmovanje olajšali z izobraževanjem *Tematski sklopi tekmovanja za Vodnikovo priznanje*, razpisanem v katalogu Katis, ki bo potekalo v novembru na daljavo ter bo nudilo seznanitev z novostmi na področju raziskovanja jezikoslovja s poudarkom na slovenskem besednem redu in oblikoslovno-skladenjskih značilnosti nepregibnih besednih zvez, predavanje in delavnico iz pravopisa, za pripravo na vodilno temo državnega tekmovanja pa še predavanje iz zgodovinskega sklopa o umestitvi slovenskega jezika med slovanske jezike.

Analiza poskusnega tekmovanja ter izkušnje, ki jih je v šolskem letu 2024/25 pridobila tekmovalna komisija, nudijo koristne predloge za oblikovanje usmeritev za pripravo tekmovanj v prihodnosti. Pri tem se je treba zavedati, da vseh pripomb, nasvetov ... ni mogoče upoštevati, saj si nekatera mnenja nasprotujejo. Mogoče pa je to priložnost za razpravo o različnih pedagoških praksah, predvsem v odnosu do učnega načrta po eni in razširjanja vsebin za bolj vedoželjne, motivirane učence in dijake po drugi strani.

VIRI IN LITERATURA

- Pravilnik o dodeljevanju Zoisovih štipendij*, Uradni list RS, št. 35/14, 43/16, 32/17, 44/18, 53/24 in 45/25. <<https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=PRAV12115>>.
- Pravilnik o tekmovanju v znanju slovenskega jezika za Vodnikovo priznanje*. <<https://zdsds.si/tekmovanje-v-znanju-slovenskega-jezika/>>.

**Utemeljitve priznanj Zveze društev
Slavistično društvo Slovenije**

Vesna Žnidar

Slavistično društvo Ljubljana
predsednica@sdlj.si

Vita Žerjal Pavlin

Utemeljitev podelitve priznanja Viti Žerjal Pavlin za posebno uspešno strokovno delo na področju slovenistike

Vita Žerjal Pavlin je profesorica slovenščine in diplomirana novinarka ter doktorica literarnih ved. Za diplomsko nalogo *Novi val slovenske poezije osemdesetih let*, ki je nastala pod mentorstvom prof. Borisa Paternuja na Filozofski fakulteti v Ljubljani, je leta 1987 prejela univerzitetno Prešernovo nagrado. Doktorirala je leta 2007 na Univerzi v Ljubljani, leto pozneje pa rezultate raziskave objavila v monografiji *Lirski cikel v slovenski poeziji 19. in 20. stoletja*, ki je izšla pri Založbi ZRC SAZU. V letih 2008–2011 je strokovno sodelovala s slovenistiko Univerze v Novi Gorici, od leta 2023 pa je tam dopolnilno zaposlena na Raziskovalnem centru za humanistiko.

Po kratkotrajni novinarski službi je od leta 1989 profesorica slovenščine na Srednji šoli za oblikovanje in fotografijo v Ljubljani. Že triintrideset let tam vodi mlade po svetu jezika in književnosti ter je za svoje pedagoško delo prejela naziv višja svetnica. Njeno delo nikakor ni omejeno le na učne ure. V šoli ob rednem delu vseskozi sodeluje pri različnih dejavnostih: pripravlja šolsko revijo, mentorira prispevke zanje, vodi in koordinira tekmovanja – zlasti tekmovanja za Cankarjevo priznanje in Slovenščina ima dolg jezik – Književnost na filmu, organizira srečanja z avtorji ter dijake spodbuja k sodelovanju na literarnih natečajih in jim nudi oporo ob ne še čisto samostojnih korakih na njihovi ustvarjalni poti.

S številnimi didaktičnimi prispevki je obogatila vsebino izobraževanj za učitelje o gimnazijski maturi in izobraževanja o vključevanju avtoric v srednješolsko učno prakso. S prispevki o zastopanosti avtoric v učnih načrtih za slovenščino v srednjih šolah in na gimnazijski maturi si je prizadevala za njihovo večjo vključenost, pri čemer je v letih 2015–2016 sodelovala z Miro, ženskim

odborom SC PEN, in nastopila na več posvetih, tudi v Državnem zboru ter na seji Nacionalnega sveta za kulturo.

Njene znanstvene in strokovne članke lahko beremo v revijah *Jezik in slovstvo*, *Slavistična revija*, *Primerjalna književnost* in *Slavia Centralis* ter v različnih zbornikih. Posebno raziskovalno pozornost posveča slovenskim pesnicam od 19. stoletja dalje, o čemer pričajo njene razprave o Josipini Turnograjski, Luizi Pesjak, Pavlini Pajk, Ljudmili Poljanec, Vidi Jeraj, Vidi Taufer in Lili Novy ter njen prispevek o pesnicah v monografiji *Slovenka: prvi ženski časopis* (2017). Posveča se tudi sodobnim pesnicam. Tako v zavest o slovenski literaturi vpisuje pogosto prezrte glasove ženskih avtoric.

Njeno delo je vidno tudi na strokovnih srečanjih. Večkrat je predavala na Primorskih slovenističnih dnevih, po dvakrat na slavističnem kongresu in mednarodnem simpoziju Obdobja, pa tudi na konferencah novogoriške slovenistike, na Inštitutu za slovensko književnost ZRC SAZU ter na strokovnih srečanjih drugih ustanov. Med letoma 2015 in februarjem 2019 je bila predsednica Slavističnega društva Ljubljana. V tem obdobju je predala dotedanji obsežni arhiv društva v varstvo Zgodovinskemu arhivu Ljubljana, zapisala pregled zgodovine društva ter nadgrajevala stroko z ekskurzijami in strokovnimi dogodki.

Dr. Vita Žerjal Pavlin se pesniškemu ustvarjanju posveča tudi sama. Izdala je štiri pesniške zbirke: *Pljusknem preko okna* (1982), *Uglaševalni ton* (1996), *Široka* (2013) in *Obrazi* (2020). Od leta 2019 je članica Društva slovenskih pisateljev. Bila je sourednica zbornika novogoriškega literarnega kluba *Govorica* (2014) ter od leta 2012 članica ocenjevalne komisije za najboljši srednješolski haiku, ki ga organizira Gimnazija Vič Ljubljana. Leta 2022 je sodelovala tudi kot članica komisije za pesniško nagrado kresnice.

Za dolgoletno pedagoško, raziskovalno in publicistično delo, pesniško ustvarjalnost ter predano delo za slavistično društvo Zveza društev Slavistično društvo Slovenije dr. Viti Žerjal Pavlin podeljuje priznanje za uspešno, ustvarjalno in požrtvovalno strokovno delo na področju slovenistike.

Vesna Žnidar
predsednica@sdlj.si

Mojca Honzak

Utemeljitev podelitve priznanja Mojci Honzak za posebno uspešno pedagoško delo na področju osnovnošolskega izobraževanja

Mojca Honzak, profesorica slovenščine in sociologije, magistrica znanosti s področja novejšje slovenske književnosti in učiteljica svetnica, je bila do upokojitve leta 2021 profesorica slovenščine na osnovni šoli, kjer je poučevala tudi retoriko, vzgojo za medije, literarni klub, domovinsko in državljansko vzgojo ter etiko, za kolege pa pripravljala vsakoletne seminarje o strokovnih temah. Od leta 2016 do 2021 je vodila šolsko delo v projektu Dnevi (evropske) kulturne dediščine.

Vsa leta službovanja je pripravljala številne proslave, in to ne le na šoli, temveč tudi za četrtno skupnost in MOL. V Ljubljani je zadnjih sedemindvajset let pomagala pri organizaciji mladinske raziskovalne dejavnosti v projektu Zaupajmo v lastno ustvarjalnost (predvsem kot predavateljica za mentorje ter ocenjevalka nalog), ob tem pa je bila tudi sama mentorica številnim mladim raziskovalcem pri njihovih seminarskih in raziskovalnih nalogah.

Med letoma 1994 in 1997 je bila mag. Mojca Honzak predsednica Slavističnega društva Ljubljana ter nato nekaj let članica nadzornega odbora. Društvo je v tem času pripravilo več izobraževalnih srečanj, se borilo za eno dodatno uro slovenščine, ko je bil opuščen pouk srbohrvaščine, in pozvalo Državni zbor, naj zmanjša učno obveznost za učitelje slovenščine, s čimer je le bilo doseženo zmanjšanje za eno uro, kot velja še danes. Organizirali so tudi slavistični kongres v Ljubljani.

Mag. Mojca Honzak je med letoma 1990 in 2005 sodelovala pri organizaciji tekmovanja iz znanja slovenščine za Cankarjevo priznanje. Ko je bila predsednica SD Ljubljana, društvo ni le sodelovalo pri izvedbi področnega in pomagalo pri državnem tekmovanju za Cankarjevo priznanje, temveč je pripravilo tudi srečanje področnih ocenjevalcev, bilo organizator državnega tekmovanja v ljubljanski regiji

in proslave za nagrajence, ob tem pa aktivno sodelovalo pri nastajanju novega pravilnika tekmovanja.

V letih 1997 in 1998 je kot članica predmetne kurikularne komisije za slovenščino sodelovala pri oblikovanju učnih načrtov za pouk v devetletni osnovni šoli. Že od takrat neprekinjeno sodeluje v izpitnih komisijah za strokovne izpite na področju vzgoje in izobraževanja kot izpraševalka za slovenski jezik. Z Zavodom RS za šolstvo je med letoma 1999 in 2007 sodelovala tudi kot članica razširjene predmetne skupine za slovenski jezik in bila soavtorica spremenjenega ter kasneje dopolnjenega učnega načrta za pouk slovenščine v devetletni osnovni šoli. Prav tako je soavtorica veljavnega učnega načrta za pouk slovenščine v osnovni šoli, gimnaziji in srednjih strokovnih šolah.

Leta 2001 je sprejela kar tri nove zadolžitve: bila je imenovana za izvedenko za slovenščino pri Šolski inšpekciji, postala konzulentka za slovenski jezik za 3. triletje pri nacionalnih preizkusih znanja pri Republiškem izpitnem centru, kar je bila do leta 2005 in nato ponovno med letoma 2011 in 2017, do začetka šolskega leta 2008/09 pa je bila še članica komisije za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami.

Posebno področje njenega bogatega strokovnega dela predstavlja priprava učnih gradiv: priročnika za učence od 6. do 9. razreda osnovne šole *Dober dan, književnost*, berila za učence 4., 6., 7., 8. in 9. razreda, (*Skrivnih*) *dnevnikov ustvarjalnega branja za 6., 7. in 8. razred* osemletne osnovne šole ter priročnika *Reši me – rešim te*, *Gradiva za obravnavo umetnostnih besedil* ter didaktičnega materiala v vrsti knjig zbirke *Domače branje Knjiga pred nosom* (*D. Muck: Anica in grozovitež; Kdo pojasni krasne basni?; Tisoč in ena noč; M. in C. Lamb: Zgodbe po Shakespearu; J. Vidmar: Debeluška; Modeli: izbor kratkih zgodb od značajevk do sodobne kratke proze; T. Partljič: Moj ata, socialistični kulak*). Bila je tudi recenzentka številnih drugih učnih pripomočkov in učbenikov za slovenščino.

Kar devet mandatnih obdobj je bila članica uredniškega odbora revije *Slovenščina v šoli* (Zavod RS za šolstvo) in ob tem še recenzentka člankov za to revijo, v kateri je tudi sama objavila več člankov (*Nova moč, s polno paro dalje (ocena knjige I. Saksida, R. Terkaj: Kla kla klasika); Miha Mazzini: Zvezde vabijo – prejemnica nagrade Skupine Mladinska knjiga modra ptica; Fran Levstik: Martin Krpan: obravnavava obveznega besedila za 7. razred po metodi dolgega branja; Devetošolci in Srečko Kosovel; Dnevniki branja v devetletni osnovni šoli – sestavni del sodobne književne vzgoje; Prenova pouka slovenščine – poskus v praksi; Po Prešernovih sledih*).

Svoje strokovno znanje in dragocene izkušnje je delila na več predavanjih, delavnicah in seminarjih, tudi za zamejce. Več kot petnajst let je bila mentorica študentom Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete, v študijskem letu 2019/20 pa na tem oddelku tudi gostujoča predavateljica.

Navedeno delo odraža strokovno polno življenje mag. Mojce Honzak, ki ga je posvetila slovenski osnovni šoli in mestu slovenščine v njej ter pomembno prispevala k delovanju Slavističnega društva Ljubljana, za kar se ji želimo zahvaliti s to stanovsko nagrado.

Neža Kočnik

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti

neza.kocnik@gmail.com

Đurđa Strsoglavec

Utemeljitev podelitve priznanja Đurđi Strsoglavec za izjemen prispevek k delovanju Zveze društev Slavistično društvo Slovenije in uspešno strokovno delo na področju slavistike

Delovanje izr. prof. Đurđe Strsoglavec, predavateljice na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in prevajalke iz južnoslovanskih jezikov, v okviru Zveze društev Slavistično društvo Slovenije je izrazito večplastno. S prispevki in predavanji redno sodeluje na Slovenskih slavističnih kongresih, kot recenzentka presoja prispevke Simpozija mladih slavistov, usmerja in mentorira sodelujoče v projektu Prevajalska vaja in gostuje na zdaj že skoraj tradicionalni Slovanski bralni znački, ki jo v sodelovanju s Študentsko sekcijo ZdSdS organizira Oddelek za slavistiko ljubljanske Filozofske fakultete. Med letoma 2014 in 2020 je predsedovala Društvu slovenskih književnih prevajalcev in v tej vlogi l. 2016 z ZdSdS soorganizirala Slovenski slavistični kongres, ki je pod naslovom *Iz jezika v jezik: slovenščina v prevodih* potekal v Ljubljani. Pogosto gostuje na lektoratih slovenskega jezika v tujini, med drugim v Bolgariji, Romuniji, Belgiji, na Hrvaškem in Poljskem. Od l. 2006 do vključno l. 2010 je bila vodja lektorice in lektorjev na *Seminarjih slovenskega jezika, literature in kulture*, ki se jih tudi sicer kot predavateljica redno udeležuje. Od l. 2019 je članica uredniškega odbora *Slavistične revije*.

Bržkone pa njen največji društveni angažma predstavlja dolgoletno opravljanje funkcije glavne in odgovorne urednice revije *Jezik in slovstvo*, o čemer sprva beremo v zapisniku delovnega srečanja Upravnega odbora ZdSdS, ki je potekalo 30. septembra 2011 na Univerzi v Mariboru. Zapisano je, da uredništvo revije prevzema Đurđa Strsoglavec in da se bo uredništvo, preden se bo lahko posvetilo pripravljanju lastnih izdaj, moralo najprej spopasti z zaostanki pri izidu prejšnjih letnikov. In res se je spopadlo. Tako je pod uredniško taktirko Đurđe Strsoglavec

med letoma 2011 in 2019 izšlo 34 števil, med njimi tudi kar nekaj tematskih, posvečenih različnim slavističnim vprašanjem, avtorskim opusom, zamejski književnosti, didaktičnim temam, slovničnim premislekom, sociolingvističnim prevpraševanjem, pa tudi jubilejnim in spominskim zapisom. Njeno ime je pogosto zabrisano in skrito, s podpisom pa je spremila pesemsko čestitko *Jeziku in slovstvu ob 60. rojstnem dnevu*, v kateri je reviji zaželela trdoživo in plodno prihodnost. Že bežen pogled na tematske sklope in prispevke pokaže, da so pod njenim uredniškim vodstvom v *Jeziku in slovstvu* prostor dobile teme, na katere se sicer pogosto pozabi. Pozaba pa je bila očitno tako vseobsegajoča, da je vase vzela tudi vsaj zahvalo za trud in vrhunsko opravljeno delo. Zato je ta zapis hkrati poklon, zahvala in opravičilo za večletno zamudo.

Lanski kongresni prispevek Đurđe Strsoglavec prinaša izhodišča za obravnavo treh osrednjejužnoslovanskih besedil v srednji šoli, in sicer romanov *Zgodovina pornografije* hrvaškega avtorja Gorana Tribusona in *Vzpon in padec Parkinsonove bolezni* srbskega avtorja Svetislava Basare ter zbirke kratkih zgodb *Krsta po meri* bosansko-hercegovske avtorice Snježane Mulić. Da so dela južnoslovanskih literatur, oziroma literatur, pisanih v južnoslovanskih jezikih, po njihovi zavestni in načrtni odstranitvi iz slovenskih učnih načrtov v njih pustila le malo še komaj vidnih sledi, ni nova ugotovitev. Gre za simptomatičen primer kulturno-politične amnezije, ki se je sprva legitimirala kot nujna gesta oblikovanja nacionalnega literarnega kanona, danes pa se vzdržuje predvsem z udobno indifferenco. Prav tako ni novo dejstvo, da je za marsikoga takšno stanje ne le sprejemljivo, ampak celo zaželeno: praznina je namreč lažje obvladljiva od kompleksnosti, pozaba bolj priročna od spominjanja, sovraštvo pa enostavnejše od tovarištva. Đurđa Strsoglavec se proti takšni normalizaciji pozabe bori na najboljši in najplodovitejši način: s prevajanjem, pisanjem in z raziskovanjem ter nesebičnim širjenjem svojega znanja med kolegicami in kolegi, študentkami in študenti ter širšo javnostjo. Zdi se, da je domače okolje – v sicer eni izmed republik nekdanje skupne države – za tovrstno udejstvovanje vedno bolj neprijazno, in paradoksalno je, da mora južna slavistika v njem še vedno (ali pa ponovno) iskati svoje mesto, se stalno upravičevati in dokazovati svojo legitimnost. Miroslav Krleža je zapisal: »Nema velikih i malih naroda, nema velikih i malih jezika. Veliki i mali jezici vrijede upravo onoliko koliko iza tih jezika stoji ili u njihovo ime progovara gomila dobro naoružanih noževa.« V tem kontekstu je delo vrhunske prevajalke, raziskovalke in pedagoginje toliko bolj dragoceno – saj v času, ko se kulturni spomin vse prehitro reducira na udobno nacionalno samozadostnost, s svojo prisotnostjo in angažmajem ruši lažno varnost teh mejá in odpira prostor za dialog, ki ga slovenski (literarni) prostor nujno potrebuje.

Delo Đurde Strsoglavec je zato več kot znanstveno, prevajalsko in pedagoško; je plavanje proti toku, opomnik, da pozaba nikoli ni nedolžna, in dokaz, da je najmočnejša artilerija ravno kritično pero, ki z visoko etično držo razkriva mehanizme selektivnega spomina, razgalja lažno udobje kulturne sterilizacije in se upira logiki, da je tišina enakovredna spravi, in nevarni miselnosti, da je lažje graditi zidove kot mostove. Prav zato njeno delo presega meje stroke in postaja dejanje odgovornosti – tako do preteklosti kot do prihodnosti.

Renata More

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije
moretkica@gmail.si

Mojca Nidorfer**Utemeljitev podelitve priznanja Mojci Nidorfer
za izjemen prispevek k delovanju Zveze društev
Slavistično društvo Slovenije in uspešno strokovno delo
na področju slovenistike**

Dr. Mojca Nidorfer, profesorica slovenščine in angleščine (1995), magistrica znanosti s področja ekonomije (2003) in doktorica znanosti s področja slovenskega jezikoslovja (2011), je zaposlena kot vodja programa Slovenščina na tujih univerzah na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Vse od študijskih let je članica Slavističnega društva Slovenije, leta 2010 pa je postala vodja sekcije Znanost mladini in leto kasneje zasnovala novo državno tekmovanje za osnovne in srednje šole Slovenščina ima dolg jezik, Književnost na filmu. Zasnova tekmovanja je sledila uveljavljanju in rabi sodobnih medijev v življenju otrok in mladostnikov, obenem pa poudarila poglobljeno delo s književnim besedilom in daljšo, skupinsko pripravo tekmovalnih izdelkov. Kot sama rada poudari, si slovenščina zasluži kar največ pozornosti v šoli, in tekmovanje, ki bo s skupinskim delom motiviralo učence in dijake za ustvarjalno rabo slovenščine, za poglobljeno učenje in prenos njihovega znanja v pripravo tekmovalnega izdelka – kratkega filma, posnetega po književni predlogi, bo zagotovo našlo svoje mesto.

Za uresničitev svoje ideje je dr. Mojca Nidorfer uporabila svoja raznolika strokovna znanja in dolgoletne izkušnje, ki jih ima kot vodja programa Slovenščina na tujih univerzah. Dela na področju uveljavljanja slovenščine na univerzah po svetu – vodenjem programa z več kot 35 zaposlenimi učitelji slovenščine in sodelovanjem z več kot 60 tujimi univerzami, v sodelovanju z učitelji je vodila več kot 12 celoletnih mednarodnih kulturnopromocijskih projektov Svetovni dnevi. Raziskovalno se ukvarja s pragmatičnim jezikoslovjem, teorijo diskurza, žanrsko

analizo, poslovno komunikacijo, zlasti e-pismi, ter s področjem slovenščine kot drugega in tujega jezika. V zvezi s temi temami objavlja strokovne in znanstvene članke ter s prispevki sodeluje na znanstvenih in strokovnih srečanjih v Sloveniji in tujini. Je soavtorica znanstvene monografije *Posrednost in argumentacija v govoru F(p) – T(r): Zgradba stavka med informacijo, argumentacijo in konverzacijo* (1997), jezikovnega priročnika *Žepna slovenščina* (2008), prirejenih stopenjskih beril *Kralj Matjaž* in *Erazem Predjamski* (2022), učnih gradiv za poučevanje slovenščine v gimnazijah in srednjih strokovnih šolah *Slovenščina 1* (2019), *Slovenščina 3* (2020) in *Slovenščina 4* (2021), sourednica strokovnih publikacij, povezanih z lektorati in študiji slovenščine na univerzah v tujini (npr. *Prevajanja slovenskih literarnih besedil*, 2004; *Svetovni dnevi slovenske literature: Almanah*, 2006; *Antologija sodobne slovenske literature*, 2010; *Antologija literature Ivana Cankarja s prevodi v tuje jezike*, 2018; *Slovenščina in slovenistike na univerzah po svetu*, 2019), jezikovnega priročnika *Žepna slovenščina* (2014) v 23 jezikih, promocijske knjižice *Obstoj: 100* (2019), članica uredniškega odbora mednarodne znanstvene revije *Slovenika: časopis za kulturo, nauku i obrazovanje* (2015–) in recenzentka učbenikov ter strokovnih in znanstvenih prispevkov.

Med letoma 2004 in 2007 je dr. Mojca Nidorfer v okviru evropskega programa Socrates, Lingua 1, uspešno vodila slovensko delovno skupino projekta Slavic Networking – Jezikovna in kulturna integracija, za katerega je avtorska ekipa prejela Evropsko jezikovno priznanje (2007). Cilj projekta je bil spodbuditi zanimanje govorcev iz slovanskih in neslovanskih držav za učenje slovenskega, slovaškega, poljskega, češkega in bolgarskega jezika, predstaviti jezikovne in kulturne podobnosti ter raznolikost držav partneric in razviti sodobno orodje za simultano učenje več (slovanskih) jezikov na podlagi poznavanja enega od jezikov.

Tekmovanje Slovenščina ima dolg jezik je dobilo svoje ime s ciljem, da bo spodbudilo preseganje mej pouka slovenščine v šoli in z rezultati pokazalo neprecenljivo ustvarjalnost mladih, ob upoštevanju vseh pravil državnega tekmovanja. Prvo tekmovanje je bilo uspešno izvedeno v šolskem letu 2012/2013, s pomočjo članov posebne delovne skupine tekmovanja, profesorjev slovenščine in filmskih ustvarjalcev, vsa kasnejša leta pa se je kakovost tekmovalnih izdelkov še zviševala. Vseh 13 let tekmovanje poteka v organizaciji Slavističnega društva Slovenije, sekcije Znanost mladini, s podporo Društva slovenskih režiserjev in režiserk, predvsem Mihe Hočevarja, pri izvedbi regijskih tekmovanj vsa leta sodelujejo pokrajinska slavistična društva. Zaradi interdisciplinarnem naravnosti tekmovanja je od začetka tekmovanja ponujena podpora učiteljem mentorjem v obliki celodnevni izobraževalnih seminarjev. Izobraževanja, ki jih dr. Mojca Nidorfer organizira za mentorje, so zelo strokovna, hkrati pa na srečanjih zna poskrbeti za sproščeno

vzdušje in konstruktivne pogovore ter učitelje spodbuditi in jih podpreti pri uresničevanju njihovih idej in projektov. Odlično sodeluje z različnimi strokovnjaki in institucijami, tekmovanje je v letih postalo prepoznavno tako v slovenskem šolskem prostoru kot tudi pri strokovni javnosti in uspešno pri pridobivanju sredstev s prijavi na razpise za kulturno vzgojne projekte Slovenskega filmskega centra in razpise Ministrstva za kulturo. Sodelujoči učitelji, učenci in dijaki lahko z uspešnim sodelovanjem na tekmovanjih, učitelji pa tudi na izobraževanjih, pridobijo poleg dragocenih izkušenj tudi javnoveljavna potrdila in priznanja. Mladi pri tekmovanju ne le razvijajo svoje filmske spretnosti, temveč tudi poglobljajo svoje zanimanje za književnost ter iščejo nove izrazne poti v slovenščini.

Dr. Mojca Nidorfer je z zasnovo in večletnim vodenjem ter uspešno izvedbo tekmovanja Slovenščina ima dolg jezik, Književnost na filmu, znatno obogatila dejavnosti Slavističnega društva Slovenije in pomembno doprinesla k njegovemu ugledu v slovenskem šolskem prostoru in slovenski javnosti.

Branislava Vičar

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
branislava.vicar@um.si

Utemeljitev priznanja Ani Ambrož za posebno uspešen magistrski študij

Ana Ambrož je magistrirala na študijskem programu Slovenski jezik in književnost na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Že med študijem je izstopala kot študentka s pronicljivo mislijo in kritično družbeno zavestjo. Njeno magistrsko delo z naslovom *Diskurzivna analiza parlamentarne razprave ob sprejemanju novele Družinskega zakonika* se umešča na področje kritične diskurzivne analize kot čezdisciplinarnega besedilnoanalitičnega pristopa h kritičnemu družbenemu raziskovanju. Ana Ambrož je s pomočjo kritične diskurzivne analize opazovala vlogo diskurza pri vzpostavljanju neenakosti v družbi ter njenem ohranjanju v procesu dominacije, zlasti v kontekstu normativnega družbenega reda, ki je utemeljen na hegemoniji heteroseksualnosti.

Raziskava prinaša kvalitativno analizo parlamentarnega diskurza ob sprejemanju novele *Družinskega zakonika*. Analiza se osredinja na strategije legitimacije oz. delegitimacije, ki so jih v parlamentarni razpravi uporabljali pobudniki oz. nasprotniki novele. Za analizo (de)legitimacije sprejetja novele je bil uporabljen model diskurzivne konstrukcije legitimacije Thea van Leeuwna (1996). Kritična diskurzivna analiza parlamentarne seje je pokazala, da je diskurz uporabljen bodisi kot sredstvo reproduciranja hetero- in cisnormativne družbene strukturiranosti bodisi kot sredstvo njene destabilizacije. Nasprotniki spremembe sprejetje novele delegitimirajo zlasti z reproduciranjem tradicionalnega koncepta družine in dehistorizirane konceptualizacije spola ter z naturalizacijo prevladujoče hetero- in cisnormativne vizije družbe. Njihovi argumenti pogosto temeljijo na esencialističnem razumevanju spola in družbenih vlog ter na prepričanju o nujnosti ohranjanja ustaljenih oz. tradicionalnih vrednot. Pobudniki spremembe sprejetje novele legitimirajo zlasti s sklicevanjem na človekove pravice, enakost in solidarnost.

Magistrsko delo Ane Ambrož prinaša sistematično kvalitativno analizo parlamentarnega diskurza in izkazuje poglobljeno interdisciplinirano znanje, s svojimi izsledki pa pomembno nadgrajuje analizo diskurza, povezanega z družbeno marginaliziranimi skupinami.

Darja Pavlič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
darja.pavlic@ff.uni-lj.si

Utemeljitev priznanja Moniki Podlogar za posebno uspešen magistrski študij

Magistrsko delo Monike Podlogar z naslovom *Novejša slovenska poezija na avstrijskem Koroškem* je pomemben prispevek k literarni vedi, saj obravnava temo, ki v slovenskem prostoru doslej ni bila obravnavana. Monika Podlogar je analizirala in interpretirala pesniške zbirke pesnikov in pesnic, med katerimi sta dve pesnici znani slovenskim bralcem (Maja Haderlap, Cvetka Lipuš), o drugih pa smo doslej vedeli zelo malo ali nič (Dominik Srienc, Stefan Feinig, Aljaž Pestotnik, Nina Zdouc, Verena Gotthardt). Dragocena je njena izvirna primerjava obravnavanih pesniških zbirk z novejšo slovensko poezijo, pomemben pa je tudi prenos poimenovanja koroška slovenska poezija, ki so ga razvili slovenisti z avstrijske Koroške (Andrej Leben s sodelavci) in bo v slovenski literarni vedi ustrezno nadomestil zastarela pridevnika zamejska in manjšinska.

Monika Podlogar je s primerjalno analizo ugotovila, da so obravnavane pesniške zbirke na vseh ravneh podobne sodobni slovenski poeziji, razlike pa so vidne predvsem na motivno-tematski in tudi jezikovni ravni. Izstopa dvojezičnost nekaterih literarnih del oziroma vključevanje drugojezičnih prvin. V povezavi s tem se pojavljata tematika jezikovnega prehajanja subjekta med slovenščino in nemščino ter tematika pomena jezika za slovensko narodno skupnost na avstrijskem Koroškem. Tematizacija kolektivne koroške zgodovine se sicer pojavlja kot stranska tema le v nekaterih pesniških zbirkah. Izstopajoča značilnost je izrazita navezanost na geografski (koroški) prostor. Pojavlja se močan občutek pripadnosti krajem, koroški domači vasi, v katero se subjekt vrača v spominu ali na realnem potovanju. V nedomačem okolju je občutek tujosti še izraziteje poudarjen.

Zaradi izvirne tematike, prodorne analize in interpretacije izbranih pesniških zbirk, prepričljivosti primerjalne analize in sklepnih ugotovitev je magistrsko delo Monike Podlogar dragocen prispevek k slovenski in mednarodni literarni vedi, zato si zasluži priznanje Zveze slavističnih društev Slovenije.

Mateja Kosi

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Masarykova univerza v Brnu
mateja.kosi@ff.uni-lj.si

Utemeljitev priznanja Barbori Almáši za posebno uspešen študij slovenistike na neslovenskih univerzah

Barbora Almáši (roj. Kotíková) je bila izjemno delovna in uspešna študentka na študiju Slavistike z usmeritvijo Južnoslovanski jeziki in balkanistika in specializacijo Slovenščina na Filozofski fakulteti Masarykove univerze v Brnu. Svoj magistrski študij je uspešno zaključila 23. 6. 2025 in s tem je slovenistika v Brnu dobila novo magistro. Zagovarjala je magistrsko nalogo z naslovom *Recepcija češke in slovaške literature v časopisih Ljubljanski zvon, Dom in svet in Slovan med letoma 1900–1914*, ki je bila ocenjena z oceno A (ki pomeni najboljšo oceno). Mentor naloge je bil dr. Pavel Pilch. Za magistrsko nalogo jo je Oddelek za slavistiko FF MU v Brnu predlagal tudi za nagrado dekanje FF MU.

O Barborini uspešnosti poleg odlične magistrske naloge priča tudi povprečna ocena skoraj 1 (1,08) v času magistrskega študija, pri čemer je 1 najboljša ocena. V času študija je bila aktivna tudi na drugih področjih. S prispevkom z naslovom *Recepcija del čeških in slovaških pisateljic v reviji Ljubljanski zvon med letoma 1881 in 1900* je leta 2023 nastopila na Simpoziju mladih slavistov v Novi Gorici. V času študija se je aktivno vključevala v pripravo dogodkov na slovenistiki ali jih organizirala samoiniciativno, poleg tega je nesebično pomagala tudi študentom nižjih letnikov. V času diplomskega študija je študente zastopala v programskem svetu Oddelka za slavistiko FF MU. V času študija je bila tudi na več izmenjavah v Sloveniji, letos poleti se je udeležila Mednarodnega prevajalskega seminarja slovenske književnosti, ki ga organizira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije. Vse to nedvomno kaže, da gre res za izjemno aktivno in posebej uspešno študentko, ki si priznanje zagotovo zasluži.

Virna Karlič

Filozofska fakulteta v Zagrebu, Oddelek za južnoslovanske jezike in književnosti
vkarlic@ffzg.unizg.hr

Utemeljitev priznanja Ani Marić za posebno uspešen študij slovenistike na neslovenskih univerzah

Ana Marić je študentka dvopredmetnega diplomskega študija južnoslovanskih jezikov in književnosti ter primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu. Decembra 2024 je na Oddelku za južnoslovanske jezike in književnosti z najvišjo oceno zagovarjala diplomsko/magistrsko delo z naslovom *Spisateljice u kanonima južnoslavenskih književnosti* (mentorica: izr. prof. dr. Ivana Latković). V delu se je ukvarjala tudi s slovenskimi avtoricami (Josipina Turnograjska, Pavlina Pajk, Luiza Pesjak, Zofka Kveder idr.), z njihovim kanonskim statusom in južnoslovansko, zlasti hrvaško recepcijo njihovega opusa. Drugo diplomsko/magistrsko delo, v okviru študija primerjalne književnosti, prav tako vključuje slovenistično temo (romani Ivana Cankarja).

V času dodiplomskega in diplomskega študija južnoslovanskih jezikov in književnosti je bila Ana Marić izjemno odgovorna in vestna študentka, vedno pripravljena sodelovati ter promovirati slovenistiko in južno slavistiko tako znotraj znanstveno-strokovnih krogov kot tudi v širši javnosti. Večkrat je bivala v Republiki Sloveniji, udeležila se je večmesečne študijske izmenjave in Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani ter Poletne šole slovenskega jezika kot drugega in tujega jezika na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, kar je pomembno prispevalo k njenemu slavističnemu znanju in strokovnemu profilu. Kot študentka je tudi pri obštudijskih dejavnostih aktivno promovirala teme s področja slovenske književnosti, in sicer v okviru Kluba študentov južne slavistike A-302, z objavami na literarnih spletnih portalih ter s sodelovanjem na različnih kulturnih in strokovnih prireditvah. Ob koncu študija južnoslovanskih jezikov in književnosti je leta 2024 uredila zbornik *Klasici u susjedstvu*, v katerem so poleg izbranih južnoslovanskih klasikov objavljeni tudi prevodi in krajši prispevki o Zofki Kveder in Ivanu Cankarju. Ana Marić je prejemnica nagrade za odličnost v študiju Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu in rektorjeve nagrade Univerze v Zagrebu, in sicer za delo z naslovom *Intertekstualni dijalozi u suvremenoj slovenskoj kratkoj prozi* (mentorica: izr. prof. dr. Ivana Latković).

In memoriam

Urh Ferlež

Univerza Karla in Franca v Gradcu, Inštitut za slavistiko
 urh.ferlez@uni-graz.at

Božena Orožen (1929–2025)

22. januarja 2025 nas je v 96. letu zapustila profesorica Božena Orožen. Rodila se je leta 1929 kot edina hči v liberalni družini celjskega zgodovinarja, profesorja in slavista Janka Orožna in Sabine, rojene Kmecl. Družina je bila med vojno iz okupiranega Celja izgnana v Srbijo, kot odraščajoče dekle je tam pisala dnevnik, ki je zanimiv zgodovinski dokument. Po vrnitvi je maturirala na celjski gimnaziji in v Ljubljani doštudirala slavistiko. Po kratkem službovanju v Brežicah je vse do uvedbe usmerjenega izobraževanja poučevala na celjski gimnaziji, to pa jo je do upokojitve 1991 »pregnalo« v današnjo Osrednjo knjižnico Celje, kjer je vodila domoznanski odderek. Velike zasluge ima za ustanovitev celjske Univerze za tretje življenjsko obdobje, ki je danes ena največjih v državi, izjemno aktivna pa je ostala tudi po upokojitvi in smo jo še v njenih devetdesetih videvali na raznih prireditvah in vsakodnevnih sprehodih po knežjem mestu.

Je avtorica mnogih strokovnih in poljudnih del, največ s področja domoznanstva, literarne zgodovine, didaktike literature, slovenskega ter ruskega jezika in češko-slovenskih literarnih stikov. Zelo se je zanimala za slovensko literarno zamejstvo, prav tako izseljenstvo. Bila je aktivna v Slavističnem društvu Slovenije (tudi častna članica), Celjskem zgodovinskem društvu, Gledališču Petra Simonitija, vrsto let je vodila domoznanske izlete in krožke. Obudila je spomin na marsikatero pozabljeno pisateljsko in zgodovinsko ime in bila ena prvih, ki se je trudila osveščati o pomenu dela Alme Karlin; njena je zasluga, da so na mestu sicer porušene hiše popotnice in pisateljice postavili spominsko ploščo.

Mirne duše zapišem, da je bila ta skromna in srčna gospa živa enciklopedija. In ko sem se od dijaških let dalje zanimal za to ali ono zgodovinsko ali literarno reč, sem vedel, kdo bo imel odgovor, če ne hipno na izust, pa v svoji bogati osebni knjižnici. Ko sem se odločil za študij slovenščine, mi je za popotnico podarila Toporišičevo slovnico in Kmeclovo (kajpak z bratrančevim avtogramom) *Malo literarno teorijo*. Ko se je leta 2024 preselila v dom starejših občanov, mi je zapustila svojo osebno knjižnico z več tisoč bukvami, seveda pretežno slovenskimi, a pravzaprav ni slovanskega ali svetovnega jezika, ki bi umanjkal. S spoštovanjem sem jo zadnjega pol

leta sortiral in selil, ta njen osebni »internet«, to časovno komoro, ki jo je ohranila na celjskem Gledališkem trgu, kjer je bila rojena in preživela skoraj vse življenje.

Za svoje delo je med drugim prejela zlati grb Občine Celje in naziv »Naj Celjanka«, ki ga vsako leto podeljuje mestni časopis *Celjan*; večkrat, nazadnje lani, smo (neuspešno) oddali predlog, da bi postala še častna meščanka. Ob omembi nagrad in nazivov, ki jih je sicer bila vesela, je navadno v svoji skromnosti zamahnila z roko, češ da so v življenju še pomembnejše reči.

Lani sem, kot bi slutil, da je treba to končno storiti, uresničil svoj načrt, da bi bilo treba o Boženi Orožen kaj napisati, jo kaj vprašati. Skupaj z mojo nekdanko profesorico slovenščine Vesno Gubenšek Bezgovšek sva kot mentorja pomagala dijakinji I. gimnazije v Celju Mii Strašek pri pisanju raziskovalne naloge o njej. Veliko gradiva smo uspeli zbrati in kdor bo želel o profesorici Orožnovi izvedeti kaj več, bo Miino nalogo in članek našel z nekaj kliki na spletu. Omeniti moram še Janjo Jedlovčnik, domoznanko iz Osrednje knjižnice Celje, ki ureja profesoričino zapuščino in jo je zadnja leta večkrat obiskala prav zato, da ji je pomagala s potrebnimi informacijami iz svojega spomina.

»Živimo, da delamo,« je bilo vodilo Janka Orožna, ki je tudi vklesano tudi na spominski plošči na njegovem in Boženinem nekdanjem domu. Ko smo Boženo vprašali, kaj je njeno vodilo, nam je odgovorila z besedami Janka Glazerja iz pesmi *Elegija*:

In vsa modrost življenja je morda, biti pripravljen kakor zvok piščali, / da kadar veter s svojimi koral dotakne se srca, nam vztrepeta in vdano se odzove – kot v zahvali.

Vika Slabe

Cegelnica 60, 4202 Naklo

vika.slabe@gmail.com

Alenka Vilfan Kozinc (1933–2025)

»Če boš ti zraven, bom sprejel vodenje projekta,« so bile Alenki namenjene besede, ki najbolj izražajo njeno vlogo, kot ji je bila dana v strokovnem delu življenja. Bila je zraven, ko so se pripravljali in uvajali katalogi znanj, učni načrti, gradiva za učitelje in učence, bila je zraven v projektih za začetno opismenjevanje, pri raziskavah bralne pismenosti, celo pri dogodkih okrog »skupnih programskih jeder«¹ je bila zelo dejavna.

Veliko tega dela je bilo opravljenega v njeni domači majhni kuhinji, kjer so se kresala strokovna mnenja, že ko so pred daljnim letom 1980 nastajali tisti drobni, jasni, izbrušeni, čeprav samo poskusni snopiči »Slovenski jezik za srednje usmerjeno izobraževanje«, katerih avtorji so Janez Dular, Rafka Kirn, Vera Mrdavšič, Janko Čar, Ivo Zrimšek, pri njih je sodelovala in jih strokovno pregledala Breda Pogorelec, Alenka Vilfan Kozinc pa uredila.²

Leta 1976 je Alenka Vilfan Kozinc v Republiškem odboru SZDL za pripravo praznovanja stoletnice Cankarjevega rojstva dala pobudo za ustanovitev tekmovanja v znanju materinščine v Sloveniji. Bila je pet let glavna organizatorica in izvajalka prvih republiških tekmovanj za Cankarjevo priznanje. Zanje je ob pomoči kolegov, zlasti profesorjev slovenščine na Gimnaziji Poljane, izdelovala teste in gradiva za učence. Tudi kasneje je sodelovala pri organizaciji, pridobivanju sredstev, pripravi pravilnika, nalog in tekmovanj. Od vsega začetka je pritegnila k udeležbi na tekmovanjih tudi zamejske Slovence.

Ne le povezovalna, to je organizatorska in uredniška, tudi avtorska dela so na njenem seznamu. Med drugim je za obogatitev pouka književnosti od 5. do 8. razreda uredila »Gradiva za literarno mapo« (1978; prenovljena izdaja 1993), ki so jih osnovnošolski učitelji dolga leta s pridom uporabljali. Bila je soavtorica delovnih

¹ Kar obsežen spominski zapis o tistih dogodkih okrog leta 1983 obstaja v zapuščini Alenke Vilfan Kozinc.

² Snopiče je izdala Dopisna delavska univerza Univerzum v Ljubljani. Navedeni so avtorji od 5. do 8. snopiča.

učbenikov oziroma delovnih zvezkov *Slovenski jezik 4* in *Slovenski jezik 5*,³ nadvse ponosna pa je bila na soavtorstvo serije učbenikov za porabske Slovence.⁴

S slovenščino in šolstvom je bila močno povezana njena celotna službena pot. Bila je namreč zelo uspešna profesorica slovenščine (1959–1975),⁵ priljubljena ravnateljica na Osnovni šoli Ledina (1982–1987), zaposlena je bila na Zavodu RS za šolstvo: v letih 1975 do 1982 na Sektorju za učbenike, od 1987 do 1991 pa kot pedagoška svetovalka za organizacijo in razvoj osnovne šole. Že prvo obdobje je bilo zelo plodno, saj je takrat bodisi kot recenzentka in urednica bodisi kot avtorica sodelovala pri izdaji več kot 50 učbenikov in delovnih zvezkov, nastala je tudi vrsta učil, na primer: Popravna znamenja, Literarni zemljevid, Časovni trak, slovnične tabele, stavčni valj, diapozitivi slovenskih pesnikov in pisateljev itd. Leta 1991 se je zaradi bolezni predčasno upokojila, a kljub temu ostala delovno aktivna.

V 90. letih je bila zelo dejavna pri prenovi pouka slovenščine, med drugim je vodila podprojekt »Slovenski jezik v pedagoški komunikaciji«. Izhodišča je leta 1995 objavila v *Jeziku in slovstvu*,⁶ vanje vključila mnenja Brede Pogorelec, Olge Kunst Gnamuš, Viktorja Majdiča in drugih ter jih zaključila s preprostimi besedami Silva Faturja.⁷ Možnost za izboljšanje komunikacijske ravni v šolah je Alenka Kozinc videla v uvedbi preverjanja znanja slovenščine na strokovnih izpitih za učitelje ter za ta namen uredila katalog znanja.⁸

Organizacijska, komunikacijska in izrazna moč Alenke Vilfan Kozinc, razgledanost in predanost slovenščini so gradili ogromno zgradbo, a delo je ostalo širši javnosti skoraj nevidno. Slavistično društvo ji je leta 1992 podelilo častno članstvo, njeni sodelavci pa so jo predlagali za nagrado RS na področju šolstva; prejela jo je leta 2002. V utemeljitvi tega najvišjega državnega priznanja je med drugim zapisano: »Več deset let je vso svojo skrb in moč posvečala položaju materinščine kot učnega predmeta in učnega jezika.«

3 Vika Slabe, Alenka Kozinc, Berta Golob, Olga Kunst Gnamuš: *Slovenski jezik 4: delovni zvezek za 4. razred osnovne šole* (Mladinska knjiga, Ljubljana 1986) ter *Slovenski jezik 5: delovni učbenik za 5. razred osnovne šole* (Mladinska knjiga, Ljubljana 1989; prenovljeno 1998).

4 V soavtorstvu: *Slovenščina za 3./4., 5./6., 7. in 8. razred* (Budimpešta 1981–1984).

5 Njene učenke so trikrat zmagale na vsejugoslovanskih tekmovanjih za osnovnošolce v obvladovanju materinščine, pri čemer je bila »za vzorno delo pri poučevanju maternega jezika« nagrajena tudi Alenka Vilfan Kozinc.

6 Alenka Kozinc, Podprojekt Slovenski jezik v pedagoški komunikaciji, *Jezik in slovstvo*, 95/96, 1–2.

7 »Celotne skrbi za kultiviranje slovenščine v šoli ni moč prepustiti le slovenistom, /.../; sodelovati morajo učitelji vseh vrst in stopenj ter prispevati svoje k splošni jezikovni kulturi, še posebej pa k razvijanju ustreznih strokovnih jezikov. Zato jih je treba usposobiti že v prediplomskem izobraževanju in potem tudi jezikovno ozaveščenost trajno poglobljati.« Silvo Fatur, »Slovenski jezik kot pedagoško načelo«, *Šolski razgledi*, 12/1993.

8 »Katalog znanja slovenskega knjižnega jezika za strokovni izpit« (osnutek 1997).

Življenjsko delo Alenke Vilfan Kozinc je bilo ohranjanje in krepitev statusa slovenščine v slovenskem prostoru. Slovenščina kot državni jezik je bila pogosta vsebina njenih javnih diskusij, najbolj vroče pa se je prizadevala za to, da ostaja slovenščina učni jezik na vseh stopnjah izobraževalne vertikale in na vseh strokovnih področjih. Globoko razumevanje pomena materinščine je čutili tudi v njenem delu za zamejske Slovence, predvsem za Slovence na Koroškem in v Porabju. Njihova hvaležnost in spoštovanje ter trajnejša prijateljstva so bili del njenih najlepših spominov.

Alenka Vilfan Kozinc nam bo ostala v spominu kot predana slavistka, ne smemo pa pozabiti na to, da je bila tudi nadarjena slikarka. Njeno največje veselje je bilo namreč slikarstvo; prava mojstrovina je njena upodobitev Prešerna, ki bi lahko krasila marsikatero javno ustanovo.⁹

9 Zahvaljujem se Nini Kozinc za posredovano obsežno gradivo in dopolnitev besedila.

Irena Orel

Ljubljana

irena.orel@ff.uni-lj.si

Martina Terezija Orožen (1931–2025)

Na sončno nedeljo 11. maja se je v 94. letu v Trubarjevi Loki pri Zidanem Mostu izteklo slovenskemu jeziku v času in prostoru posvečeno življenje Martine Orožen, slavistke, jezikoslovke, zaslužne profesorice Univerze v Ljubljani, častne članice Slavističnega društva Slovenije, Slovenske matice, Kopitarjevega društva, Društva prijateljev Svete dežele, častne občanke občine Hrastnik, dobitnice velikega priznanja Filozofske fakultete in zlate plakete Univerze v Ljubljani, nagrajenke Škrabčeve ustanove ter plemenite osebnosti z neprecenljivimi srčnimi in duhovnimi darovi.

V Turju nad Hrastnikom ji je bila 12. oktobra 1931 v zibel položena ustvarjalna, zgodovinska, pedagoška in slovenstvu zavezana rodovna zapuščina, ob pevsko in pripovedovalsko navdahnjenih starih starših je pridobila čut za slovenski jezik in ljudsko slovstvo ter tu začela svoje šolanje. Izkusila je krutost vojne, žalost ob izgubi očeta in prepoved maternega jezika. Po vojni je obiskovala gimnazijo v Celju in živela pri družini strica Janka Orožna, zgodovinarja in šolnika, ob sestrični Boženi, slavistki in literarni zgodovinki, od katere se je letos januarja še poslovila. Od l. 1951 je študentsko in nato poklicno pot posvetila Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer je študirala slovenski jezik s književnostjo in primerjalno slovansko jezikoslovje, si pridobila široko slavistično izobrazbo pri priznanih profesorjih Rajku Nahtigalu, Karlu Oštirju, Franu Ramovšu oz. Rudolfu Kolariču ter Antonu Bajcu in postala asistentka za staro cerkveno slovanščino pri dr. Francetu Tomšiču. Med letoma 1961–1962 se je izpopolnjevala na Poljskem v Varšavi in Krakovu ter začela objavljati ocene poljskih jezikoslovnih del in prevode v slovenščino. S poljskimi slavisti je ohranila trajne prijateljske vezi. Kot lektorica je bila zavzeta ambasadorka slovenščine v Krakovu (1962–1964), na Dunaju (1967–1969) in v Gradcu (1978/79). L. 1964 je bila na Katedri za slovensko zgodovinsko slovnico in dialektologijo Oddelka za slovanske jezike in književnosti asistentka pri prof. dr. Tinetu Logarju in l. 1966 doktorirala s tezo *Zgodovinski razvoj futuralnih in modalnih gramatičnih oblik v knjižni slovenščini od 16. do 19. stoletja*, od l. 1972 docentka, 1977 izredna in 1984 redna profesorica, predstojnica Oddelka za slovanske jezike in književnosti (1984–1986), od l. 1978 pa je katedro

do upokojitve l. 1996 vodila sama, ob reformah smelo načrtovala razvoj smeri in uvedla nove jezikovnozgodovinske predmete. S predavateljskim darom in pripovedovalskim žarom je znala slušatelje navdušiti tudi za vedno bolj zapostavljeno zgodovinsko jezikoslovje in k raziskovanju usmerjala številne diplomante, osem magistrantov in sedem doktorantov ter s slednjimi do konca ohranjala pristne strokovne in osebne stike. Vse svoje ustvarjalne moči je darovala za poglobljeno raziskovanje tisočletne zgodovine slovenskega jezika s širšim slavističnim uvidom ter pretanjeno jezikovno analizo slovenskih rokopisnih in tiskanih besedil od *Brižinskih spomenikov* do Cankarja, s kontrastivnim tipološkim pristopom, v razno- in sočasju, tudi medjezikovno, ugotavljala razvojne procese, jezikovnozgodovinske stalnice in spremembe na vseh jezikovnih ravneh, zlasti v oblikoslovju in besedoslovju, primerjalno s starocerkvenoslovanskim knjižnim izhodiščem, v soočanju s sodobno knjižno normo in narečji, z zgodovinskimi, sociolingvističnimi in kulturološkimi danostmi. Njen znanstvenoraziskovalni opus se osredinja na mnogovrstno jezikoslovno tematiko od splošnojezikoslovnih tem, sistematičnega raziskovanja knjižne norme v zgodovini slovenskega jezika, problemskega in kontrastivnega proučevanja zgodovine slovenističnega jezikoslovja od Primoža Trubarja do Frana Ramovša. Raziskovalno radovednost so ji vzbujale etnolingvistične in kulturološke teme, stilistična in besediloslovna vprašanja. Slovenski jezik je proučevala tudi v pestri pokrajinski narečni podobi, od opisa govora rodnega Turja kot 130. točke v *Slovenskem lingvističnem atlasu* do nekaterih notranjskih in primorskih krajev.

Njeni jezikoslovni dosežki so izšli v štirih znanstvenih monografijah. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika* (1996) zajemajo razprave predknjižnega pismenstva do razsvetljenstva in prinašajo nova spoznanja o dvojnosti slovenskega jezika od pokristjanjevanja dalje: vzhodnoalpsko osrednjeslovensko in zahodnopanonsko vzhodnoslovensko, ki se je v ogrskem kraljestvu oblikovalo v prekmurski knjižni jezik, od osrednjeslovenskega razlikovalen glasovno-oblikovno, v leksiki in skladnji pa pretežno slovanskega izvora, ki ga je utemeljila hkrati s tezo o pokrajinskih jezikovnih različicah (kranjski, koroški, vzhodnoštajerski) v notranjeavstrijskih deželah, ki so se uveljavile v drugi polovici 18. stoletja. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju* (1996) obravnava jezikoslovne nazore slovničarjev od Kopitarja dalje in piscev, ki so pripomogli k normiranju skupnega slovenskega knjižnega jezika, knjižne jezikovne zvrsti, jezikovne vidike literarnih del in oblik ter ljudske kulture. *Razvoj slovenske jezikovne misli* (2003) vsebuje oblikoslovne in besedoslovne razprave, slovničarstvo in razvoj slovenistike. *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: od sistema k besedilu* (Maribor 2010) uvaja ključni članek o inovacijah in jezikovni ustvarjalnosti ter dopolnjuje zgodovinskojezikovne raziskave s povezavo predknjižnega verskega

izročila v rokopisnih in tiskanih besedilih (Trubarjevih evangelijskih povzetkih, molitvenih obrazcih, pridigah, cerkvenih pesmaricah, duhovnem slovstvu 17. in 18. stoletja, v purističnem obdobju 19. stoletja) ter kulturno-politično dogajanje ob tisočletnici prihoda svetih bratov Cirila in Metoda na Moravsko in v Panonijo. Bila je pobudnica, urednica in soavtorica objav in interdisciplinarnih študij prečkovanega zapisa dr. Pavla Zdovca koroške *Tinjske pesmarice* (2005) ter faksimila *Vodnikovega Katekizma* (2020).

Svoja dognanja je uspešno uveljavljala na tujih slavistikah v Avstriji, Nemčiji, Italiji, na Češkem, Slovaškem, Poljskem, v Belorusiji, z referati na simpozijih v Novem Sadu, Beogradu, na Vukovih dnevih, na Dunaju, v Celovcu, Gradcu, Budimpešti, Sombotelu, Olomucu, Nitri idr.

Predano je opravljala tudi vrsto drugih strokovnih funkcij, ki potrjujejo njeno vsestransko zavezanost slovenskemu jeziku: bila je predsednica Slavističnega društva Ljubljana (1979–1981) in Slavističnega društva Slovenije (1989–1992) ter uvedla dobrodošlo novost objave prispevkov v zbornikih: v prelomnem času osamosvojitve z jubilejnima zborovanjema v Ljubljani (1990) ob stoletnici rojstva akad. Frana Ramovša (*Sedemdeset let slovenske slovenistike* (1991)) in v Mariboru – Ljutomeru (1991) ob stoletnici smrti Frana Miklošiča (*Slovenski jezik v stiku s slovanskimi in neslovanskimi jeziki in književnostmi* (1992)) ter Murski Soboti (1992) (*Vprašanja slovarja in zdomske književnosti* (1993)). Bila je med pobudniki Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture za tuje slaviste l. 1965 in nato štirikrat predsednica (1975, 1982, 1994, 1995), predsednica Komisije za stike z zamejskimi Slovenci (1981–1986), na (ZRC) SAZU vodja Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik SAZU (1977–1984), članica Znanstvenega sveta inštituta, upravnega odbora Komisije za historične slovarje (do leta 1985) itd.

Z dolgoletno pedagoško in mentorsko predanostjo, prodornim in neutrudnim znanstvenim raziskovanjem globin, širin in tančin slovenske jezikovne preteklosti, s svojo človeško skromno držo, dobroto, vedrino, srčno milino in poduhovljeno toplino bo svojim študentom, kolegom in vsem, ki so jo poznali, ostala v najlepšem spominu in trajen svetel zgled.

Durda Strsoglavec

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
durda.strsoglavec@ff.uni-lj.si

Vladimir Osolnik (1948–2025)

6. avgusta 2025 se je poslovil prof. dr. Vladimir Osolnik, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani.

Njegovo znanstveno, raziskovalno in pedagoško delo na Oddelku za slovanske jezike in književnosti in pozneje na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je odpiralo pot h kakovostnemu, na znanstvenih temeljih in k dialogu naravnemu razumevanju kultur in odnosov med njimi. Študente je opremljal z vedenji, da s(m)o si ob spoznavanju kulturnih specifik južnoslovanskega prostora zmogli oblikovati lasten in neodvisen pogled in nazor, da s(m)o se znali med različnimi znanstveno-kritičnimi preverjanji in sodbami suvereno odločiti za tista, ki so osvobodjena vsakršne pragmatične ideološkosti, da s(m)o pridobili široko literarnozgodovinsko znanje, ki ni obremenjeno z zaprtostjo vase. Profesor Osolnik je svojo visoko strokovnost, široko razgledanost in skrb za razvoj stroke izkazal tudi pri številnih mentorstvih pri diplomskih in magistrskih delih ter doktorskih disertacijah, svojim študentom je tudi širokosrčno odpiral poti na mednarodna znanstvena srečanja in spremljal njihov razvoj.

Znanstvenoraziskovalno delo Vladimirja Osolnika je bilo predvsem v znamenju specifik južnoslovanskega prostora, zanimalo so ga podobnosti in razlike med literaturami, ki so, čeprav so si nekoč delile skupni kulturni prostor, večkrat stale bolj vsaka k sebi kakor skupaj. V stroki velja za enega največjih poznavalcev dela Petra II. Petrovića Njegoša in nadvse razgledanega slavista. Posvečal se je literarnokritični in literarnozgodovinski misli in sopostavitvi južnoslovanskih literatur, pri čemer je ne glede na to, da se je ukvarjal predvsem z južnoslovanskimi književnostmi, vedno navzoč tudi širši slavistični zorni kot, zanimala pa so ga tudi jezikoslovna in prevodoslovna vprašanja. Svoja znanstvena dognanja je predstavil na številnih znanstvenih konferencah v južnoslovanskem in širšem prostoru, kjer je vzpostavil in ohranjal vezi med akademskimi institucijami, s svojimi strokovnimi nasveti pa je kot medkulturni posrednik obogatil tudi programe različnih kulturnih društev v Sloveniji, Srbiji, Črni gori in drugje.

Delo Vladimirja Osolnika je v vseh pogledih »premoščalo čas(e) in prostor(e)«, kot smo zapisali njegovi sodelavci v znanstveni monografiji *Beseda premosti čas in prostor*, s katero smo leta 2018 počastili njegovo sedemdesetletnico.

Vladimirja Osolnika sem prvič srečala vročega avgustovskega dne leta 1987, ko sem opravljala sprejemni izpit za vpis na dvopredmetni študij srbohrvaščine in slovenščine, kot se je takrat imenoval, ne da bi slutila, da bo ta član izpraševalne komisije, ki je bil edini nasmejan, prijazen in človečno prizanesljiv do živčne in prestrašene kandidatke, pozneje postal moj sodelavec in prijatelj. Njegovo vprašanje na sprejemnem izpitu se je nanašalo na pesnitev *Gorski venec* in na Alojza Gradnika; ker sem poznala njegovo monografijo *Petar Petrović Njegoš (v besedi in sliki)*, se je ta del sprejemnega izpita prelevil v sproščen pogovor o *Gorskem vencu* in njegovem prevajalcu Gradniku. Pozneje sva se tako pogovarjala na vsakem izpitu na mojem diplomskem, magistrskem in doktorskem študiju, na vsaki študentski ekskurziji, na različnih prireditvah, ob različnih neformalnih priložnostih.

Vse zaposlitve Vladimirja Osolnika so bile povezane z jezikom, kulturo in literaturo, od prve uredniške pri založbi Partizanska knjiga v Ljubljani, prek naslednje na Republiškem komiteju za kulturo in znanost SRS do zadnje na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, najprej na Oddelku za slovanske jezike in književnosti in nato na Oddelku za slavistiko.

Kot profesor Osolnik ter kot kolega in prijatelj Mirko nam bo ostal v spominu kot gospod, džentelmen, kot tisti, ki nas je znal v pravem trenutku razveseliti s čokoladico, puščeno na pisalni mizi ali mimogrede spuščeno v žep na hodniku v 2. nadstropju Filozofske fakultete, kot tisti, ki je znal empatično in nevsiljivo reči *Dam roko?*, kadar je menil, da potrebujemo pomoč, bodisi fizično bodisi verbalno, kot znanstvenik odmerjene in vedno prav umerjene besede, kot »preblagi tihi učitelj« iz Njegoševe *Luči mikrokozmosa*, ki je skrbno negoval stike s slavisti in najrazličnejšimi kulturnimi ustanovami tako v širšem slovanskem svetu kot v ožjem južnoslovanskem, kot »ljub človek«, kakor je o njem zapisal pisatelj in ravnatelj Narodne knjižnice Srbije, njegov soimenjak Vladimir Pištalo.

Luka Repanšek

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje
 luka.repansek@ff.uni-lj.si

Vlasta Pacheiner Klander (1932–2025)

Odpri se, Zemlja, in ji bodi lahka,
 sprejmi k sebi jo in daj ji zatočišče!
 Obdaj jo, kot zavije mati
 otroka v svoja oblačila.

(*Rgveda* X: 18.11; po prevodu V. Pacheiner Klander)

Vlasta Pacheiner Klander se je s staroindijsko sanskrtsko književnostjo ukvarjala vse od svojega dvoletnega bivanja v Indiji, ko je izgotovila svoj prvi prevod odlomka *Pesmi o Savitri* iz *Mahabharate*, do nekaj mesecev pred smrtjo, ko je izšel njen dolgo pričakovani posodobljeni prevod *Bhagavadgite*. Njeno dolgoletno in posvečeno prevajalsko ter literarnozgodovinsko in literarnoteoretično delo na področju sanskrtske književnosti je bilo leta 2022 nagrajeno z *Medaljo za zasluge Republike Slovenije*, naslednje leto pa z najvišjim državnim odlikovanjem *Republike Indije za posebne zasluge za delo na področju sanskerta in sanskrtske književnosti*.

Prevode sanskrtskih del je v slovenščino začela vneto izgotavljati takoj po povratku iz Indije. Takrat so nastali prevodi Kalidasove *Šakuntale*, najznamenitejše sanskrtske drame (1966), staroindijske filozofsko-religiozne pesnitve *Bhagavadgita – Gospodova pesem* (1970, 2., dopolnjena izdaja nato 1990), sanskrtske lirike, ki je izšla v knjižici *Kot bilke, kot iskre: izbor sanskrtske lirike* (1973) in vključuje izbrane odlomke iz poznovedskih upanišad, nekaj pesmi sanskrtskih pesnikov Amaruja in Bhartrharija ter sanskrtsko enokitično liriko (*subhašita*), nato leta 1974 prevod lirskih pesnitev *Oblak glasnik* in *Letni časi*, od katerih se vsaj prva pripisuje največjemu staroindijskemu pesniku, epiku in dramatiku Kalidasi. Po skoraj tridesetletnem hiatu, med katerim je izšla posodobljena izdaja *Bhagavadgite*, je točno štirideset let po objavi prvega prevoda nastala prepesnitev celotne *Zgodbe o Savitri* iz vélike indijske epopeje *Mahabharata* (2002), v zbirki Kondor pa je izšel izbor vedске himnike iz vseh štirih Ved *Ko pesem tkem: antologija vedskih pesmi* (2005) – za slednje delo je prejela *Sovretovo nagrado* Društva slovenskih književnih prevajalcev za največje dosežke v prevodni književnosti na Slovenskem. Ob tem je vrsto let pripravljala nadvse dragocene radijske in televizijske prispevke, v katerih

je poslušalcem in gledalcem nazorno približala naravo, obliko, idejno vsebino in estetiko tega najobsežnejšega korpusa svetovne književnosti.

Leta 2021 je v soavtorstvu z L. Repanškom ter sodelavci N. Petek, T. Ditrich in L. Škofom pri Založbi Filozofske fakultete izdala učbenik *Razgledi po staroindijski književnosti: prevodi in interpretacije* (2021). Ta po svoji zasnovi predstavlja absolutni unikum v svetovnem merilu, saj je prvi antološko zasnovani učbenik staroindijske književnosti, prek katerega lahko bralec dobi pregled celotne staroindijske literature preko prevodov obsežnih pasusov izbranih vedskih, sanskrtskih in prakrskih besedil, prevedenih iz izvirnikov ter opremljenih s spremnimi študijami (vedska himnika, brahmánska književnost, upanišade, *Mahabharata*, *Ramajana*, puránska književnost, pálijska književnost, prakrtska lirika, sanskrtska lirika, klasična epika, dramatika, roman, kratka pripovedna proza in lirska pesnitev *Gitagovinda*). Njeno zadnje delo je docela prenovljena prepesnitev *Bhagavadgite*, ki je 2025 pri Založbi Sanje izšla v prestižni, dvojezični izdaji z obsežno spremno besedo Nine Petek.

Prav ob njenih prevodih oz. odlomkih so staroindijsko književnost spoznavali tudi srednješolci. V berilo *Svetovna književnost: izbrana dela in odlomki* (1962), ki ga je pripravil J. Kos ob sodelovanju D. Pirjevca in S. Miheliča, je vključen njen čisto prvi prevod (na eno sedmino skrajšan prevod *Pesmi o Savitri* iz *Mahabharate*), ki ga je J. Kosu poslala še iz Indije. V *Slovensko berilo za prvi razred srednjih šol* (1971) je poleg *Savitri* prispevala še odlomka iz *Ramajane* in Kalidasove drame *Šakuntala*, v *Antologijo svetovne književnosti* (1973) ob *Savitri* že dve himni iz *Rgvede*, kratek odlomek iz upanišade *Brhadaranjaka* ter odlomke iz *Bhagavadgite*, *Ramajane*, Kalidasovih del *Šakuntala*, *Oblak glasnik* in *Letni časi*, prav tako pa eno basen iz *Pančatantra* ter, skupaj z odlomkom iz Džajadevove pesnitve *Gitagovinda*, izbrano Bhartrharijevo in Amarujevo enokitična liriko. V prvo izdajo *Berila 1* (1987) je bil dodan odlomek iz sedmega speva *Bhagavadgite*, v *Branja 1* (1999) poleg odlomka *Pesmi o Savitri* iz leta 1962 še del *Himne Zemlji* iz *Atharvavede* in t. i. mantra *Gajatri* iz *Rgvede*, medtem ko imata Kosova *Književnost: učbenik literarne zgodovine in teorije* (1989) in *Svet književnosti 1* (2000) vključen zgolj odlomek *Bhagavadgite*, *Umetnost besede: berilo 1* (2007) pa *Himno Vodam* iz *Rgvede*, odlomek *Pesmi o Savitri* ter nekaj šlok *Bhagavadgite*.

Poleg prevodov iz sanskrta je iz nemščine poslovenila roman *Gora* (1973 s ponatisi) bengalskega pesnika in pisatelja Rabindranatha Tagoreja, Nobelovega nagrajenca za literaturo 1913, ki je v začetku 20. stoletja močno zaznamoval slovenski literarni prostor in čigar vplivi se v sodobni slovenski književnosti kažejo še danes.

Njeno literarnozgodovinsko in literarnoteoretično delo na področju sanskrtske književnosti so zaznamovale številne razprave v obliki znanstvenih člankov in monografij. Z vsemi tovrstnimi deli je postavila temelje slovenske indologije, ki ji je oblikovala terminološki aparat in začrtala okvirje znanstvenega pristopa. Njeni, tudi v mednarodnem prostoru izjemno odmevni deli sta znanstveni monografiji *Staroindijska poetika* (1982) in *Staroindijske verzne oblike* (2001), zadnjo monografijo pa je posvetila študiju življenja in dela Karla Glaserja (*Karol Glaser: prvi slovenski doktor sanskrta*, 2017), ki velja za prvega prevajalca sanskrtske književnosti v slovenščino in s tem za njenega predhodnika. Sama je na Oddelku za primerjalno in splošno jezikoslovje ter orientalistiko – edini raziskovalno-pedagoški enoti za staro indologijo na Slovenskem – več kot desetletje kot honorarna sodelavka vodila seminar iz prevajanja sanskrtskih besedil (1989–2001), kjer je za delo s staroindijsko literarno zapuščino navdušila mnoge prihodnje slovenske indologe.

Vlasta Pacheiner Klander je z letom 2025 vstopila v triinšestdeseto leto ukvarjanja z indijsko književnostjo in kulturo, ki se mu je posvetila z največjo odgovornostjo. Njene zasluge na področju izgradnje slovenske indološke tradicije so nespregledljive, saj bi je brez nje ne bilo oz. bi bila osiromašena za prevode velike večine staroindijskih del, ki jih imamo Slovenci prevedenih direktno iz izvirnih besedil. Njena povsem zadnja objava (skupaj s piscem tega poklona njenemu delu) je kratek esej *Nekaj dopolnil k prispevku »Nekaj utrinkov iz stare indijske književnosti«*, ki je junija letos izšel v reviji *Zvon* kot nujen in dostojanstven, četudi nekoliko ranjen odgovor na prispevek, objavljen v prvi letošnji številki revije, ki njenega izjemnega prevodnega opusa ni omenil niti z besedo. Hkrati pa sva avtorja odgovora izkoristila priložnost in se kritično ozrla po nedavni prenovi učnih načrtov za pouk slovenščine v srednjih strokovnih šolah in gimnazijah. Strokovna delovna skupina namreč kljub vsem argumentom slovenske indološke stroke in kljub argumentom, ki izhajajo že iz nepresežene literarne vrednosti staroindijske književnosti kot dela svetovne književnosti same, zlasti pa ob dejstvu, da se lahko prav po zaslugi Vlaste Pacheiner Klander Slovenci pohvalimo z izjemno bogato prevodno in prevodoslovno indološko tradicijo, žal nobenemu od besedil staroindijske literarne zapuščine, niti kakemu od temeljnih, ni namenilo več kot zasluženega mesta med obveznim čtivom.

Ernesta Dejak Furlan, Sonja Žežlina

Slavistično društvo Nova Gorica

slavisticnodrustvonovagorica@gmail.com

Nužej Tolmaier (1942–2025)

28. avgusta 2025 je umrl Nužej Tolmaier. Bil je pobudnik in predsednik Slovenskega Narodopisnega društva Urban Jarnik, skoraj štiri desetletja tajnik Krščanske kulturne zveze, nosilec etnološke dejavnosti na avstrijskem Koroškem, predvsem pa človek, ki je vso svojo energijo mnoga desetletja nesebično vlagal v ohranjanje slovenskega jezika na Koroškem.

Nužej Tolmaier se je rodil leta 1942 v nemškem taborišču Frauenaurach. »Nosečo mater Marijo Tolmaier in njeno 14-mesečno hčerko Marjanco so gestapovci ob rani uri odpeljali. Mati je ob tem padla v nezavest, takšno so jo naložili na voz s konjsko vprego in jo odpeljali do tovornjaka na gorski cesti. Zbudila se je v zbirnem taborišču v Celovcu. O pregonu si doma z mamo v moji mladosti nismo upali govoriti, če je kdo o tem kaj vprašal, je mama vedno padla v nezavest. Prav tako, če je nenapovedano zagledala uniformo, policista ali celo pismonoša,« se je v enem od intervjujev spominjal svoje matere. To travmatično doživetje je družino zaznamovalo za vse življenje. Po vojni se je oče, ki je bil po sili vpoklican v nemško vojsko, vrnil iz ruskega ujetništva in družina si je opomogla ter zrla v prihodnost z očetovim rekom: Pozabimo naj ne, odpustimo pa.

Nužejevo odraščanje na Radišah, slikoviti vasici v bližini Celovca, je bilo kljub bolečim vojnim izkušnjam prežeto z ljubeznijo do slovenščine, do glasbe in petja ter v duhu verskih in kulturnih vrednot. Že v rani mladosti je nastopal na gledaliških deskah, bil je pevec, obiskoval orglarsko šolo, ob nedeljah po kosilu so otroci na željo staršev v družinskem krogu glasno brali časopise v slovenskem jeziku.

Poklicno pot je začel v šestdesetih letih v tovarni usnja Hans Neuner v Celovcu. Večina od zaposlenih v tovarni je bila iz okolice, znali so slovensko, a se niso želeli izpostavljati. Nasprotno. Ko so izvedeli, da je Nužej zaveden Slovenec, je bil pogosto tarča zasmehovanja in poniževanja. Ob obujanju spominov na takratne čase, se je celo sam čudil, da si je upal ob takem žaljenju enkrat na ves glas jezno zakričati, da je Slovenec in bo to tudi ostal. Začuda, potem je imel mir. Nikoli ni zatajil svojih korenin in svojega porekla, kljub temu da je občutil, kako brutalno lahko nastopi oblast proti Slovencem.

Kasneje se je začel s kulturo ukvarjati tudi poklicno. Bil je urednik *Našega tednika*, glasila Narodnega sveta koroških Slovencev. Postopoma je navezal stik s številnimi ljudmi s cele Koroške. Leta 1965 je prevzel vlogo tajnika Krščanske kulturne zveze (KKZ) in to funkcijo opravljal do leta 2004. Svoja znanstva je še razširil in jih oplemenitil z delom za skupni cilj: gojiti in ohranjati slovensko besedo za danes in predvsem za poznejše rodove. Po njegovi zaslugi je leta 1983 nastal etnološki oddelek pri KKZ in nato 1992 iz njega Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, katerega predsednik je bil od leta 2004. Delo inštituta je ves čas skrbno spremljal ter tako skrbel za zapisovanje in ohranjanje bogate kulturne dediščine na Koroškem.

Kot tajnik KKZ in predsednik Narodopisnega društva Urban Jarnik je podpiral izdajo notnih zbirk glasbenih ustvarjalcev in tako omogočal, da gradivo ni ostalo v arhivih KKZ in inštituta Urban Jarnik, temveč je prihajalo v roke uporabnikov – pevcev in pevk. Pri KKZ so zato ob njegovi smrti zapisali: »Trajen dokument je njegovo obširno publicistično delo na področju kulturnega, glasbenega in pevskega ustvarjanja ter njegov prispevek k dokumentaciji narodopisne dediščine koroških Slovencev.« Dodali so še njegov moto: Kar je zapisano, ne bo izbrisano.

Nadvse je ljubil slovensko pesem. Rad je prepeval, bil je ustanovni član in pevec zbora Jakob Petelin Gallus. Pri srcu mu je bila slovenska ljudska pesem, predvsem domača, zato je ljudskim pesmim v domačem kraju posvetil posebno pozornost v knjigi *Tiha zemlja* (2018), ki vsebuje pesmi z Radiš in okolice od prvih zapisov do danes. Osem let je hodil od hiše do hiše, zbiral slovenske pesmi in dragoceno gradivo z zapisom iztrgal pozabi. V prvem delu knjige so zbrane pesmi iz doslej neznanih rokopisnih zapisov ali prepisov in pesmi, ki so bile že objavljene v starejših publikacijah, v drugem delu pa pevsko gradivo, ki se še danes poje in so ga v preteklih letih Nužej zapeli različni izvajalci. V njej so našli svoje mesto radiški kulturniki vseh generacij, ki so ohranjali posvetne, nabožne in koledniške pesmi. V sodelovanju z Milko Olip, ki je besedila natipkala in pregledala, Ušo Sereinig, ki je zbirki dodala tudi pregled jezikovnih značilnosti Ferčnikovega prepisa narodnih cerkvenih pesmi Marije Ogris, in Egijem Gašperšičem je gradivo zapisoval, urejeval, zbiral podatke in informacije o pesmaricah, o ljudskih pevkah in pevcih, vmes tudi kaj zapel, nato pa spet vztrajno dopolnjeval in skrbno preverjal, dokler ni bila knjiga »pesmarica« zrela za tisk. Notni del je uredil prof. Egi Gašperšič. Knjigi sta priloženi zgoščenki.

Nužej Tolmaier je v zapuščini koroških duhovnikov in kulturnih ustvarjalcev odkrival dragoceno notno gradivo ali pa neobjavljene rokopisne pesmi in posnetke s terenskih raziskav. Spodbujal je zборе, glasbene skupine, pevce, skladatelje, da so segali po koroških ljudskih pesmih, in se veselil sodobne priredbe znanih ljudskih

pesmi. Znal je povezovati in navduševati, bil med ustanovitelji skupne Slovenske glasbene šole, ki je edina skupna ustanova vseh koroških Slovencev.

Zavedal se je pomena dela z mladimi. Spodbujal je ustanovitev lutkovnih ter amaterskih gledaliških skupin in se zanimal za razvoj mladinske filmske dejavnosti. Delo z mladimi in za mlade se pri krajevnih društvih še danes nadaljuje. Veliko njegovih izvirnih idej se je uresničilo in nekatere živijo še danes: gledališka in lutkovna delavnica v Ankaranu, pevska revija Koroška poje, Teden mladih umetnikov, predlagal je tudi Jezikovne počitnice v Novem mestu in še marsikaj. V iskanju poti do mladih je bil inovativen in navdihujoč.

Nužej Tolmaier je bil vse življenje zavezan slovenski besedi, slovenskemu človeku in slovenski kulturni tradiciji ter krščanstvu. Pri delu je povezoval celoten slovenski kulturni prostor. Zavedal se je, da je finančna pomoč iz Slovenije pomembna za ohranjanje jezika slovenske manjšine na Koroškem in bil tudi eden od najbolj vztrajnih zagovornikov zahteve, da ustanove matične domovine primerno in transparentno podprejo dejavnost KKZ.

Ob podelitvi Tischlerjeve nagrade je dr. Martina Piko Rustja zapisala: »V obeh funkcijah (op. kot tajnik KKZ in predsednik Inštituta urban Jarnik) je Nužej Tolmaier razvil vsebinsko široko in ideološko odprto kulturno in narodopisno dejavnost. Vse ga je zanimalo, za vse se je navdušil, za vso dejavnost je razvil poseben čut, za vse se je ogrel, predvsem pa je to tudi izpeljal kot odličen organizator in mentor, ki je tudi sam poprijel za vsako delo.«

Nužej Tolmaier je imel rad tudi gledališče. Verjel je, da je gledališče svojevrstna šola jezika, ki z vajo v javnem nastopanju usposablja dobre govorce in obenem bodoče odbornice in odbornike slovenskih krajevnih društev. Zavedal se je namreč, da so slovenska kulturna društva steber slovenstva na Koroškem.

Zaradi njegove prizadevnosti so izšle pomembne publikacije o osebnostih iz kulturnega življenja koroških Slovencev. Izredno obsežna je narodopisna bera, saj publikacije pokrivajo vsa področja etnologije: krajevne monografije, arhitekturno dediščino in bivalno kulturo, noše in oblačilno kulturo, rokodelstvo, otroške igre, šege in navade, ljudske pesmi, pripovedi in pregovore, zdravilstvo in zdravstveno kulturo in nagrobne napise. Zlasti pomembna je zbirka življenjepisov Tako smo živeli, v kateri je izšlo 12 knjig, na podlagi katerih je bilo posnetih 26 filmov. Bil je tudi gonilna sila pri postavitvi etnološkega muzeja na Kostanjah, prvega muzeja koroških Slovencev. Že pred tem se je trudil za ponovne uprizoritve vseh Drabosnjakovih ljudskih iger.

V zadnjem desetletju je Nužej Tolmaier kot predsednik podpiral dokumentiranje ledinskih in hišnih imen, tiskanje zemljevidov s slovenskimi ledinskimi in hišnimi imeni, ki so posebni in priznani tudi v evropskem merilu, saj je bila ta pomembna dediščina leta 2010 sprejeta v avstrijski seznam Unescove dediščine. Nužej Tolmaier je okoli sebe zbiral izvrstne raziskovalke in raziskovalce s Koroške in iz Slovenije, nagovarjal in podpiral je mlade kulturnike in poskrbel, da se njegovo poslanstvo nadaljuje.

Za svoje delo je bil večkrat nagrajen. Na predlog Slavističnega društva Nova Gorica mu je Slovensko etnološko društvo leta 2017 podelilo Murkovo listino za aktiviranje, zbiranje, realizacijo in kontinuirano delo pri ohranjanju koroške kulturne in etnološke dediščine. Leta 2020 je prejel Peterlinovo nagrado, ki jo podeljuje Društvo slovenskih izobražencev, v letu 2022 je bil prejemnik Tischlerjeve nagrade, leto kasneje pa Štrekljeve nagrade, ki jo podeljujejo posameznikom ali skupinam za življenjsko delo ali izjemne dosežke na področju zbiranja in ohranjanja slovenskega ljudskega blaga v besedi in pesmi. Ob podelitvi Tischlerjeve nagrade je predsednik KKZ Janko Krištof povedal: »Nužej Tolmaier je pri nas tako rekoč že legenda. Je sinonim KKZ, ker je bil dolga leta organizator kulturnega življenja na Koroškem. Seveda je imel veliko pomočnikov, a to je bila tudi njegova vrlina, da je znal iskati prijatelje, ohranjati dobre stike s podeželjem, našimi ljudmi in društvi ter je na tej ravni spodbudil veliko kulturnega življenja.«

Vzporedno s poklicno kariero je ostal vse življenje zvest slovenščini in kulturi tudi v zasebnem življenju. Z ženo sta si ustvarila dom in poskrbela, da je ljubezen do kulture, petja in slovenske besede prešla na njune tri otroke in kasneje na vnuke in pravnuke.

V nizu prijateljstev in družinskih povezav sva našli svoj prostor tudi avtorici tega zapisa. V največjo čast nama je, da sva bili v zadnjem desetletju njegovega polnega in navdihujočega življenja lahko prisotni. Imenoval naju je »moji dečvi s Primorske« in imeli sva to srečo, da sva z njim večkrat prerajžali Koroško, srečevali čudovite ljudi in bili najtopleje sprejeti tudi na predstavitvi njegove knjige *Tiha zemlja* ter na podelitvah nagrad. Neprecenljivo bogastvo zgodb, anekdot, prijateljstev in spominov je izzvenelo z njegovo najljubšo pesmijo *Marija, Marija je rajžava po pot ...*, ki so mu jo zapeli pevci na zadnji poti. Naj ostane Nužej Tolmaier in vse njegovo delo vzor za pot k sočloveku in slovenstvu.

Milena Mileva Blažić

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta

milena.blazic@pef.uni-lj.si

V spomin Marjani Kobe (1938–2024) – temeljni raziskovalki slovenske mladinske književnosti

Dr. Marjana Kobe je kot knjižničarka, teoretičarka in pedagoginja s pionirskimi raziskavami sistematično utemeljila strokovno proučevanje mladinske književnosti v Sloveniji. Njeno delo, ki je obsegalo knjižnično prakso, univerzitetno pedagogiko in poglobljeno raziskovalno dejavnost, je disciplini zagotovilo tako notranjo kohezijo kot epistemsko legitimnost.

Marija Ana, kasneje Marjana, rojena 25. aprila 1938 v Ljubljani, je leta 1963 diplomirala na Oddelku za svetovno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Po kratkem obdobju na RTV Ljubljana se je usmerila v knjižničarstvo. Med letoma 1963 in 1979 je delovala v Pionirski knjižnici v Ljubljani, kjer je napredovala do naziva višji bibliotekar specialist. Neposredno delo z mladimi bralci ji je priskrbelo empirično podlago, na kateri je temeljilo njeno kasnejše raziskovalno delo. Leta 1979 je začela delovati na Pedagoški akademiji v Ljubljani, kjer je do upokojitve leta 1998 poučevala predmeta Šolska knjižnica in Mladinska književnost, pri čemer je združevala kritično teorijo z uporabnimi metodologijami. Generacije bodočih učiteljev in knjižničarjev je opremila z orodji za spodbujanje literarne vzgoje; kot je zapisala ena od njenih študentk, jih je naučila »brati z otroškim očesom, a z odraslim umom«.

Monografija *Pogledi na mladinsko književnost* (1987) je prva sistematična teorija slovenske mladinske književnosti, ki analizira definicije, funkcije, specifičnosti slikanic in kompleksnost literarnih priredb ter fantastične in realistične proze. Kot poudarja avtorica, »naloga mladinske književnosti ni poučevati, temveč omogočati otroku, da doživi lepoto besedne umetnosti« (1987: 34). Vrhunec njene akademske kariere predstavlja uspešna obramba doktorske disertacije z naslovom *Mladinsko slovstvo na Slovenskem od njegovih začetkov do srede 19. stoletja* (mentor prof. dr. Janko Kos) 15. marca 1993. Kasneje je delo izšlo kot monografija *Vedež in začetki posvetnega mladinskega slovstva na Slovenskem: 1778–1850* (2004), ki je takorekoč zgodovinska kronologija in filološka analiza začetkov slovenskega

mladinskega žanra, nudi pa nepogrešljiv vpogled v razvoj založniške dejavnosti in prehod k posvetni literaturi.

Teoretsko raziskovanje M. Kobe je bilo vpeto v mednarodni kontekst. V svoja dela je premišljeno vključevala mednarodno kritično debato in izkazovala odlično poznavanje evropske mladinske književnosti. Njeni osrednji raziskovalni področji sta bili pravljica in slikanica. Uporabila je Hürlimannov zgodovinsko-primerjalni pristop za umestitev slovenskih del v širši evropski kontekst, Klingbergove teorije o fantastični zgodbi in prevajanju mladinske književnosti so ji ponudile model za analizo pripovednih struktur in medkulturne recepcije, Lüthijeva strukturalna analiza ljudske pravljice je bila ključnega pomena za njeno lastno žanrsko kritiko, zlasti v njenem obsežnem štiridelnem eseju o sodobni pravljici (1999, 2000). Večzvezkovno leksikografsko delo *Lexicon der Kinder- und Jugendliteratur* (1975–1982) je služilo kot ključni referenčni vir za terminološke in konceptualne opredelitve. M. Kobe je uporabljala monumentalno delo *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung* [Enciklopedija pravljice: Priročnik za zgodovinsko in primerjalno raziskovanje pripovedi] in poudarjala njeno zavezanost poglobljenim zgodovinskim in primerjalnim raziskavam pripovedi. Njeni obsežni članki o tipih motivov in metodoloških pristopih so omogočili temeljito znanstveno podlago za lastne analize slovenske ljudske in pravljčarske tradicije ter zasidrali njeno delo v najbolj strogih mednarodnih standardih pravljic, ki jih je poglobljeno raziskovala.

Zagovarjala je otrokocentrično perspektivo, po kateri bralec–otrok ni pasiven prejemnik, temveč suvereni sogovornik besedila. V štirih esejih o Sodobni pravljici (1999–2000) izpostavlja:

Razvidna drža piscev je ta, da so 'na strani' otrok: zagovarjajo in z veliko empatijo osvetljujejo otroški način doživljanja sveta; kategorijo 'otročstvo' razbirajo kot 'prvotno besedilo življenja' (Cankar) (Kobe 1999: 6).

To stališče, navdihneno s kanoničnim slovenskim avtorjem Ivanom Cankarjem, je bilo v skladu s kantovskim etičnim imperativom – odnos do otroka kot bralca ne kot predmeta pedagogike, temveč kot avtonomnega posameznika, čigar perspektiva si zasluži spoštovanje in empatijo. Kobe je trdila, da kakovostna mladinska književnost ni podrejena literaturi za odrasle, temveč je enakovredna in zahteva enako kritično predanost.

Pesnico Sašo Vegri je akademski in človeški značaj dr. M. Kobe navdihnili za pesem »Neka Marjana«, objavljeno v zbirki *Kaj se zgodi, če kdo ne spi* (1991: 25–26):

Neka Marjana, čudna Marjana,
ni ne tovarišica in ne teta.
Ne razlaga, ne sprašuje,
ne pere, ne lika,
ne kupuje, ne prodaja,
samo pravljice presaja.
V domišljiji ogradi
tri gredice,
potem pravljice posadi
kakor cvetlice.
V prvo gredico
da pravljice brez napake,
v njih se vitezi sredi oklepov
spreminjajo v okostnjake.
Te pravljice so za mulce
iz ulice Moša Pijade,
ki prijateljstva sklepajo
s pretepom ali rebrom čokolade.
V drugi gredici
so pravljice preproste,
kjer prebrisana lisica
vabi kokljo v goste.
Te pravljice so za sredinčke
iz vrtca Zajčja Dobrava,
ki radi sprašujejo,
zakaj sonce sije navpično
in vodoravno teče Sava.
V tretji gredici
so pravljice čarobne,
ki so druga drugi močno podobne,
v njih so kraljične zlatolase
s kraljeviči srečne
za vse čase.
Te pravljice so za deklice
od severa do juga,
saj je za pusta
kraljična vsaka druga.

Pesem senzibilne pesniške sodelavke v Pionirski knjižnici je literarni portret življenja, dela in vpliva M. Kobe. Metafora »presajanja pravljic« natančno zajema njen pedagoški pristop, ki ga je opisovala kot »vrtnarjenje domišljije«. Tri gredice simbolizirajo njeno sposobnost prilagajanja vsebin različnim razvojnim stopnjam in bralnim potrebam. Prva gredica (pravljice brez napake) je namenjena otrokom, ki potrebujejo jasne strukture in močne like. Druga gredica (preproste pravljice) je za radovedneže, ki sprašujejo o naravnih pojavih. Tretja gredica (čarobne pravljice) pa je za otroke, ki razvijajo čustveno inteligenco. Pesem ponazarja temeljni credo M. Kobe, da mora biti mladinska književnost etična in otrokocentrična oz. prilagojena otrokovim potrebam in ne obratno. Ta otrokocentrični pristop je bil temelj

njenega teoretskega in praktičnega dela. Ta literarni spomin dopolnjuje akademsko podobo Marjane Kobe in priča o njenem širokem vplivu, ki je presegel strokovne kroge in navdihnil tudi umetniške ustvarjalce.

Pomemben del zapuščine dr. Marjane Kobe so številna priznanja, ki so potrdila vrednost njenega pionirskega dela. Leta 1975 je prejela Čopovo diplomu za področje mladinskega knjižničarstva, leta 1988 Župančičevo nagrado mesta Ljubljana za znanstveno monografijo *Pogledi na mladinsko književnost* (Mladinska knjiga, 1987), leta 2008 pa plaketo za življenjsko delo na področju mladinske književnosti.

Z zavzetostjo za zgodovinsko raziskovanje, teoretsko sintezo in etični odnos do mladega bralca je dr. Marjana Kobe postavila temelje slovenskega študija mladinske književnosti. Njena dela in vpliv na generacije raziskovalcev, pedagogov ter knjižničarjev ostajajo trajen vir navdiha in visokih etičnih standardov raziskovalnega in strokovnega delovanja tudi v prihodnosti.

VIRI IN LITERATURA

KOBE, Marjana, 1987: *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

KOBE, Marjana, 1999: Sodobna pravljica. *Otrok in knjiga* 26/47–48.

VEGRI, Saša, 1991: *Kaj se zgodi če kdo ne spi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Vera Tuta Ban

Trst

veratuta@tiscali.it

Jezikoslovec Božo Radovič (1927–2024)¹

Jezikoslovec Božo Radovič se je poslovil v visoki starosti maja lanskega leta v Padovi, kjer je živel z družino že od leta 1970, potem ko je sprejel mesto profesorja za slovansko filologijo na tamkajšnji univerzi. Na Slovenskem je malo poznan, ker je vse življenje deloval v Italiji, pa tudi zaradi svojega bolj zaprtega značaja, saj svojega ogromnega znanja ni maral nikjer izpostavljati, redko je objavljaj, še redkeje pa je nastopal na zborovanjih.

Od rane mladosti ga je zaznamovalo to, da je bil Primorec, rojen pod Italijo leta 1927, ko je bil fašizem strumno na pohodu. Težave so se začele že takoj z njegovim imenom. V nabrežinski krstni knjigi je vpisan kot *Natalis Božo Albinus Radovič* (sic!), doma v družini in med znanci je bil vse življenje *Božo*, a uradno je obveljal *Natalino*. Tudi priimek so mu spreminjali: v krstni knjigi je zabeležen kot *Radovič*, dve leti kasneje pride uradna odločba, da se priimek spremeni v *Radoni*; po koncu vojne družina zahteva, da se ji vrne prvotni priimek, in nazadnje sprejme obliko *Radovich*. Tako je Božo Radovič uradno postal Natalino Radovich in pod tem imenom ga poznajo slavisti v Italiji in po svetu. Tako je tudi podpisoval svoja dela.

Fašizem pa ni pogojeval le imen ljudi, težko je pritisnil tudi na gospodarstvo posameznikov. Kdor ni oblekel črne srajce in ni marširal ob sobotnih fašističnih shodih, je veljal za sovražnika naroda, zato je bil kaznovan z davki, ki jih ni mogel plačati. Božev oče je bil eden teh. Čeprav je bil iz bogate kmečke družine *Radčevih* iz Nabrežine, od posestva ni dobil ničesar, ker tedaj imetja niso delili in ga je v celoti podedoval njegov brat, Božev stric. Družina si je najprej pomagala tako, da je odprla trgovino jestvin v središču vasi blizu cerkve. Sicer pa je v cerkvenih knjigah Božev oče vpisan kot *scriba*, uradnik, ker je bil zaposlen pri bolniški blagajni. Zgodilo pa se je, da je družina zašla v dolgove in da je trgovina, hiša in vse imetje šlo na dražbo; morali so se izseliti v Trst. Zagotovo so živeli v težkih razmerah. Božo je obiskoval osnovno šolo v mestu, seveda italijansko, nato gimnazijo, najprej nižjo,

¹ Prispevek je bil predstavljen na spominskem večeru *In memoriam prof. Božo Natalino Radovič (1927–2024)*, ki sta ga organizirala Slovensko kulturno društvo Igo Gruden iz Nabrežine in Slavistično društvo Trst–Gorica–Videm ter je potekal 13. junija 2025 v Kulturnem domu Igo Gruden v Nabrežini.

kjer se je poučevala latinščina, potem pa – že v vojnih letih – klasično. Toda leta 1942 mu umre oče. Božo izstopi iz šole in se mora sam preživljati, saj ima mati na skrbi še dve hčeri. Takrat ima Božo 15 let! Opravlja priložnostna dela: kot cestar, kot vrtnar v miramarskem parku in kdo ve kaj še. Niti mama ni vedela, kod hodi in kaj dela. Nato se je še zgodilo, da je 10. junija 1944 padla bomba na hišo, kjer so živeli, in najmlajša sestra je takrat oglušela. Do konca vojne se izgubi sled za njim, morda je celo delal v rudniku, čeprav ne vemo ne kdaj ne kje, dejstvo pa je, da je zbolel na pljučih in da je moral v sanatorij v Sondrio. Tam je začel spet študirati in se je kot privatist pripravil na učiteljsko maturo, ki jo je uspešno opravil leta 1946. Nato se je vrnil v Trst, ki je bil takrat pod Zavezniško vojaško upravo (Svobodno tržaško ozemlje ali STO), in se je še naprej sam vzdrževal. Prodajal je knjige, bil vzgojitelj v kolonijah za otroke vojne sirote in učitelj v novonastalih slovenskih šolah na Tržaškem.

A vedoželjnost mu ni dala miru. Vpisal se je na klasično gimnazijo v Trstu, po maturi leta 1952 pa se je odločil za slavistiko v Ljubljani, a je tam opravil le prvi letnik (9 izpitov). Ker se je moral vzdrževati sam, je torej študij nadaljeval ob delu v Italiji. Vpisal se je na univerzo *Bocconi* v Milanu, doktoriral pa je v Neaplju leta 1956 z diplomsko disertacijo o Brižinskih spomenikih.

Medtem si je doma v Trstu ustvaril družino. Leta 1953 se je poročil z učiteljico Emo Bianchi (roj. 1926). Oba sta se preživljala s poučevanjem na slovenskih šolah, ona na osnovnih, on pa je na strokovnih in srednjih šolah učil slovenščino, italijanščino, zgodovino, zemljepis, nemščino in angleščino. Če brskamo po izvestjih tržaških srednjih šol za desetletje med 1953 in 1963, ugotovimo, da si je urnike organiziral le za polovičen delovni čas, približno 10 ur tedensko, saj je v tistih letih pridno študiral, najprej na univerzi, potem pa izpopolnjeval svoje jezikoslovno znanje po raznih inštitutih tedanjega vzhodnega bloka (Sofija, Praga, Varšava, Moskva), predvsem pa v Zagrebu na *Staroslavenskem institutu »Svetozar Ritig«* v letih 1958–1959. Najbrž je izkoristil štipendije, na katere so ga opozarjali njegovi profesorji z neapeljskega *Istituto Orientale*, kjer so ga opazili že med študijem in so budno spremljali njegov razvoj. Leta 1961 je sicer opravil v Rimu habilitacijo za poučevanje slovenščine na višjih srednjih šolah v Italiji; isto leto je tudi izpopolnjeval nemščino na dunajski mednarodni *Hochschule* (stopnja III.A); naslednje leto (27. junija 1962) je na Filozofski fakulteti v Ljubljani pridobil diplomu B, ki mu je dala možnost poučevanja slovenščine na višji stopnji; konec istega leta pa je v novembru opravil še nadaljevalni tečaj angleščine na inštitutu USIS (United States Information Service) v Trstu.

Toda od tedaj ni več poučeval na srednjih šolah: poklic se mu je zasukal drugače. Leta 1963 sprejme mesto lektorja slovenščine na neapeljski univerzi, takoj nato sprejme tam stolico za slovenski jezik in literaturo ter za hrvaški jezik in literaturo. Končno mu v akademskem letu 1968–1969 ponudijo mesto za starocerkvenoslovansko literaturo. Ko se leta 1963 preseli v Neapelj, takoj poišče stanovanje tudi za družino in naslednje leto se mu pridružijo žena in hčerki, ki sta se rodili v Trstu, Milena (1959) in Nadja (1960). Leta 1965 se je v Neaplju rodil tretji otrok – Mario.

Istega leta, 1965, se je prof. Radovič specializiral še v hebrejščini in preživel nekaj mesecev v Izraelu. Zanimanje za hebrejščino ga je nato spremljalo vse življenje, saj je bila zanj *Sveto pismo* stična točka med tremi velikimi antičnimi in srednjeveškimi jeziki: starogrškim, hebrejskim in starocerkvenoslovanskim, jezikom svetih bratov Cirila in Metoda, ki sta pri papežu dosegla, da je bil ta jezik v zgodnjem srednjem veku priznan kot sveti jezik, enakovreden grščini in latinščini.

V akademskem letu 1966 je Božo Radovič opravil v Neaplju habilitacijo za univerzitetno poučevanje slovanske filologije. Izpit je opravil v odlični poljščini in z njim navdušil vse tri člane komisije, Giovannija Maverja, Artura Cronio in Nulla Minissija. Začelo se je njegovo zrelo in izredno ustvarjalno življenjsko obdobje na področju slovanskega jezikoslovja.

Štiri leta kasneje (1970) je dobil imenovanje za slovansko filologijo v Padovi in se preselil z družino v to mesto. Na tem službenem mestu je ostal do upokojitve in občasno poučeval tudi slovenski jezik in literaturo. Njegov predhodnik, prof. Martin Jevnikar, je namreč leta 1970 prevzel stolico v Vidmu. Družina prof. Radoviča še danes živi v Padovi; to je slovenska družina, ki je – čeprav nima stikov s slovenskim svetom – ostala zvesta svojemu slovenskemu poreklu.

Prof. Božo Radovič se je poslovil 31. maja 2024 v 97. letu starosti. Kdor ga je poznal, ga hrani v najlepšem spominu, pa ne samo iz spoštovanja do ogromnega znanja in dela, ki ga je profesor opravil za življenja: kdor ga je osebno poznal, se ga spomni zaradi njegovega blagega značaja, njegove dobrote in prijaznosti. Bil je velik človek in velik znanstvenik, ki si zasluži, da ga bolje poznamo in da smo nanj ponosni.

Matej Šekli

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
 ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Oddelek za dialektologijo
 matej.sekli@guest.arnes.si

Božo Radovič / Natalino Radovich o grafičnih sistemih jezika slovenskih protestantskih piscev druge polovice 16. stoletja¹

V prvem delu prispevka sta na kratko predstavljena življenje in delo Boža Radoviča/Natalina Radovicha (1927–2024), strokovnjaka za staro cerkveno slovanščino in primerjalno slovansko jezikoslovje, ki je deloval na univerzah v Neaplju in Padovi. V drugem delu pa je s stališča današnjega védenja na področju primerjalnega slovanskega jezikoslovja ter zgodovinske slovnice in dialektologije slovenskega jezika predstavljena njegova še vedno aktualna razprava *I sistemi grafici sloveni del Cinquecento* (1964) 'Slovenski grafični sistemi v 16. stoletju', ki je v slovenskem slovenističnem jezikoslovju ostala neopazena.

1 Življenje in delo²

Božo Radovič / Natalino Radovich se je rodil 3. decembra 1927 v slovenski družini v Nabrežini (it. Aurisina) na Tržaškem Krasu. V času fašističnega režima med obema svetovnima vojnama je med drugim doživljal tudi prepoved javne rabe slovenskega jezika na Primorskem in poitalijančevanje slovenskih osebnih imen (njegov priimek je bil spremenjen v *Radoni*). Poleg tega je bil kot gimnazijec julija 1942 priča požigu tržaške sinagoge. Po učiteljski maturi leta 1946 je v obdobju med 1950 in 1963 deloval kot učitelj na »zavezniških« javnih šolah s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem, vzpostavljenih na območju Svobodnega tržaškega ozemlja (1945–1954) v šolskem letu 1945/1946.

1 Prispevek je bil predstavljen na spominskem večeru *In memoriam prof. Božo Natalino Radovič (1927–2024)*, ki sta ga organizirala Slovensko kulturno društvo Igo Gruden iz Nabrežine in Slavistično društvo Trst–Gorica–Videm ter je potekal 13. junija 2025 v Kulturnem domu Igo Gruden v Nabrežini.

2 Razdelek 1 *Življenje in delo* je po večini povzetek objavljenega v Benacchio 1996 in 2024, ki mu je dodan prevod naslovov Radovičevih monografskih publikacij v slovenščino, razdelek 2 *O grafičnih sistemih jezika slovenskih protestantskih piscev druge polovice 16. stoletja* pa je avtorski, predvsem zgodovinsko jezikoslovna interpretacija nekaterih grafemskih nihanj v Trubarjevem jeziku.

Leta 1952 se je vpisal na Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani. Med drugimi je bil njegov profesor tudi primerjalni slovanski jezikoslovec in paleoslavist, tj. strokovnjak za staro cerkveno slovanščino, Rajko Nahtigal (1877–1958). Kot je razvidno iz njegovega indeksa ocen opravljenih izpitov, je Radovič junija 1953 opravil devet izpitnih obveznosti iz teoretičnih predmetov in lektoratov s področja slovanskega in romanskega jezikoslovja (v oklepaju so navedeni nosilci predmetov, med njimi so tudi nekateri znani slovenski jezikoslovci na omenjenih jezikoslovnih področjih), in sicer *Uvod v študij romanske lingvistike* (Stanko Škerlj), *Starocerkvena slovanščina* (Rajko Nahtigal) in *Opisna slovnica slovenskega jezika* (Anton Bajec) ter *Poljščina* (Rozka Štefan), *Ruščina* (Nikolaj Fjodorovič Preobraženski), *Francoščina* (Sidonija Jeras), *Slovaščina* (Viktor Smolej), *Italijanščina* (Silva Trdina) in *Češčina* (France Bezljaj). Zaradi poučevanja v Trstu predavanj na univerzi ni mogel obiskovati redno, zato je študij v Ljubljani po prvem letniku opustil. Za tem je nekaj časa študiral na Trgovski univerzi Luigija Bocconija (Università Commerciale “Luigi Bocconi”, 1902–) v Milanu. Študij slavistike je nato dokončal na tedanjem Univerzitetnem orientalskem inštitutu v Neaplju (Istituto Universitario Orientale di Napoli), današnji Univerzi v Neaplju Orientale (Università degli Studi di Napoli L’Orientale), kjer je leta 1956 diplomiral z nalogo *I monumenti sloveni di Frisinga* ‘Slovenski Brižinski spomeniki’, njegov mentor je bil rusist Leone Pacini (1907–1990). Primernost za znanstveno delo pa je v njem prepoznal profesor na tamkajšnji univerzi Nullo Minissi (1921–2024), jezikoslovec, ki je deloval na področju raziskovanja slovanskih in ugrofinskih jezikov.

Radovič se je raziskovalno izpopolnjeval v slovanskih slavističnih središčih, kot so Sofija, Praga, Varšava in Moskva ter predvsem na Inštitutu za staro cerkveno slovanščino (tedaj Staroslavenski institut »Svetozar Ritig«, danes Staroslavenski institut) v Zagrebu. Leta 1965 je študijsko bival v Izraelu, in sicer na Mednarodnem centru za hebrejske študije (International Hebrew Study Centre) v kraju Netanja (hebr. Netanyah), kjer si je pridobil specialistično diplomo iz hebrejskega jezika in kulture. Ob že poprejšnjem poznavanju neposrednih, bizantinskih grških si je tako pridobil še trdno znanje za preučevanje posrednih, hebrejskih besedilnih virov starocerkvenoslovanskega slovstva. Leta 1966 si je z izpitom, na katerem je odgovarjal v poljskem jeziku, pridobil naslov *privatni docent* (*libera docenza*) za slovansko filologijo na Oddelku za slovansko filologijo Univerzitetnega orientalskega inštituta v Neaplju. Komisijo sta poleg že imenovanega Nulla Minissija sestavljala še očeta italijanske slavistike, ki se je začela leta 1921 na Univerzi v Padovi, Italijana dalmatinskega porekla Giovanni Maver (1891–1970, rojen na Korčuli, it. Curzola) in Arturo Cronia (1896–1967, rojen v Zadru, it. Zara). Radovič je bil v svojem neapeljskem obdobju na raziskovalnem področju zelo produktiven, večina njegovih

temeljnih objav namreč sega prav v ta čas. Leta 1970 se je iz Neaplja preselil v Padovo kot visokošolski učitelj (*professore incaricato*) za slovansko filologijo na Oddelku za slovansko filologijo Univerze v Padovi. Leta 1972 mu je bila po izboru na razpisu dodeljena katedra za slovansko filologijo, kjer je poučeval najprej kot izredni, od leta 1975 pa kot redni profesor, in sicer vse do upokojitve leta 1996. Umrli je v Padovi 31. maja 2024.

Sledi seznam Radovičevih monografskih publikacij s področja paleoslavistike, tj. vede o stari cerkveni slovanščini, in primerjalnega slovanskega jezikoslovja, ki so bile zasnovane kot visokošolski učbeniki in objavljene v italijanščini, s prevodom naslovov v slovenščino.

a) Stara cerkvena slovanščina

Testi del Vangelo in slavo ecclesiastico antico [Besedila iz evangelija v stari cerkveni slovanščini], Napoli: Istituto Universitario Orientale di Napoli, Istituto di Filologia Slava, 1964.

Crestomazia slavo-ecclesiastica [Cerkvenoslovanska antologija], Napoli: Istituto Universitario Orientale di Napoli, Istituto di Filologia Slava, 1964.

Slavo ecclesiastico antico: Grammatica e bibliografia [Stara cerkvena slovanščina: Slovnica in bibliografija], Napoli: Istituto Universitario Orientale di Napoli, Istituto di Filologia Slava, 1965.

Le pericopi glagolitiche della «Vita Constantini» e la tradizione manoscritta cirillica [Odlomki iz *Žitja Konstantina* v glagolskih besedilih in cirilska rokopisna tradicija], Biblioteca Enrico Damiani diretta da Nullo Minissi 1, Napoli: Cymbra, 1968.

Un frammento slavo del protovangelo di Giacomo [Slovanski odlomek Jakobovega protoevangelija], Biblioteca Enrico Damiani diretta da Nullo Minissi 2, Napoli: Cymbra, 1969.

Glossario morfematico dello slavo ecclesiastico antico [Morfemski slovar stare cerkvene slovanščine], Enchiridion: Collana di manuali e testi diretta da Nullo Minissi 1, Napoli: Cymbra, 1971.

Analisi insiemistica del lessico slavo-ecclesiastico antico [Množična analiza besedja stare cerkvene slovanščine], Padova: Università di Padova, Istituto di Filologia Slava, 1974.

Glossario greco-slavo ecclesiastico antico dei vangeli 1 [Grško-starocerkvenoslovanski slovar evangelijev 1], Padova: Università di Padova, Istituto di Filologia Slava, Centro Stampa di Palazzo Maldura, 1980.

Grammatica dello slavo ecclesiastico antico [Slovnica stare cerkvene slovanščine], Padova: Università di Padova, Istituto di Filologia Slava, Centro Stampa di Palazzo Maldura, 1982.

Pericopi dei Vangeli dello slavo ecclesiastico antico I–III [Odlomki iz evangelijev v stari cerkveni slovanščini I–III], Padova: Università di Padova, Istituto di Filologia Slava, Centro Stampa di Palazzo Maldura, 1981–1983.

b) Primerjalno slovansko jezikoslovje

Profilo di linguistica slava: I Grammatica comparativa delle lingue slave [Očrt slovanskega jezikoslovja: I. Primerjalna slovnica slovanskih jezikov], Napoli: Cymbra, 1969.

Profilo di linguistica slava: II Cartine [Očrt slovanskega jezikoslovja: II. Zemljevidi], Napoli: Cymbra, 1969.

Profilo di linguistica slava: III Testi [Očrt slovanskega jezikoslovja: III. Besedila], Napoli: Cymbra, 1969.

c) Drugo

Lessico fondamentale del russo moderno: Frequenza e diffusione I [Osnovno besedje sodobne ruščine: pogostnost in razvrstitev I], Padova: Università di Padova, Istituto di Filologia Slava, 1972.

2 O grafičnih sistemih jezika slovenskih protestantskih piscev druge polovice 16. stoletja

Božo Radovič se je ob obsežnem opusu s področja primerjalnega slovanskega jezikoslovja in filološkega raziskovanja stare cerkvene slovanščine, v okviru katerih je objavil relevantne monografske publikacije, v dveh študijah posvetil tudi zgodovini slovenskega jezika. Poleg diplomske naloge na tedanjem Orientalškem univerzitetnem inštitutu v Neaplju z naslovom *I monumenti sloveni di Frisinga* (1956) 'Slovenski Brižinski spomeniki'³ je objavil tudi obširno razpravo *I sistemi grafici sloveni del Cinquecento* (1964) 'Slovenski grafični sistemi v 16. stoletju'.

3 V času pisanja pričujočega članka junija 2025 Radovičeve diplomske naloge *I monumenti sloveni di Frisinga* (1956) ni bilo možno najti ne na univerzah v Neaplju in Padovi ne v družinskem arhivu.

V nadaljevanju je predstavljeno slednje znanstveno delo, ki je v svojih spoznanjih aktualno še danes, a je v slovenski slovenistiki nehote ostalo spregledano.

Radovič je v imenovani študiji po vzoru strukturalne fonologije, ki jo je utemeljil ruski jezikoslovec Nikolaj Sergejevič Trubeckoj / Николай Сергеевич Трубецкой (1890–1938) v svojem delu *Grundzüge der Phonologie* (1939), objavljenem posmrtno v *Travaux de Cercle Linguistique de Prague* 'Dela Praškega lingvističnega krožka', predstavil teoretično-metodološka izhodišča za strukturalno preučevanje grafičnih sistemov starejših časovnih različic pisnega jezika in jih apliciral na treh obstoječih črkopisih slovenskih protestantskih piscev druge polovice 16. stoletja, in sicer Primoža Trubarja (1508–1586), Sebastijana Krelja (1538–1567) in Jurija Dalmatina (1547–1589), pri čemer naj bi po Radoviču Trubarjev črkopis uporabljal tudi Hieronim Megiser (1554/1555–1619) v svojih dveh dvojezičnih slovarjih, grafični sistem Dalmatinove *Biblije* pa se pojavlja v njenem stanskem produktu, slovenski slovnici Adama Bohoriča (ok. 1524–1601/1602).⁴

Grafična analiza pisnega jezika iz starejših obdobij je predpogoj za njegovo glasoslovno analizo. Podobno kot Trubeckoj pri definiciji fonološkega sistema tudi Radovič pri opredelitvi grafičnega sistema za starejše jezikovne različice najprej definira prvine sistema samega, in sicer na osnovi pomenskega merila (*criterio semantico*) ob upoštevanju pogostnosti pojavitev (*considerazioni d'indole statistica* 'presoja statistične narave') posameznih črkovnih znakov. Tako koncipira posamezne strokovne izraze na področju strukturalnega raziskovanja črkopisa, kot so **grafem** (*grafema*) in **grafemska različica** (*variante grafica*, dobesedno 'grafična različica') ter **grafemska nevtralizacija** (*neutralizzazione dei grafemi* 'nevtralizacija grafemov'). Poleg tega opredeli tudi pojma **grafemsko nihanje** (*oscillazione grafica* 'grafično nihanje')⁵ in **grafična napaka** (*errore grafico*). V nadaljevanju je prikazana Radovičeva obravnava Trubarjevega grafičnega sistema, in sicer na izbranih primerih, ki so zanimivi za pojasnjevanje s stališča zgodovinskega jezikoslovja.⁶

4 Trenutno stanje raziskav črkopisov slovenskih protestantskih piscev druge polovice 16. stoletja je prikazano v Ahačič 2022.

5 Radovič primere grafemske nevtralizacije in grafemskih nihanj obravnava v istem razdelku (4. *Neutralizzazioni ed oscillazioni*). V tem prispevku pa sta oba pojava ločena in obravnavana pod samostojnim naslovom.

6 Radovičeva izvajanja so predstavljena v glavnem besedilu, medtem ko so avtorske interpretacije pisca tega članka podane v podčrtnih opombah.

Grafem in grafemske različice⁷

Pojem **grafem** poimenuje skupek grafemskih različic – en grafem ima torej lahko več grafemskih različic –, saj **grafemska različica** istega grafema ne spremeni pomena označenca. Grafemska različica je lahko **kombinatorična** (*variante combinatoria*), in sicer **generična** (*variante generica*), če se pojavlja v vseh položajih, in **specifična** (*variante specifica*), kadar se pojavlja samo v določenem položaju.

Grafem /C/ se zapisuje kot **C-c, Z-z**, pri čemer sta Z-z njegovi generični, C-c pa specifični različici, slednji se za /C/ pojavljata samo pred /I/ in /E/ (npr. *Vti Cerqui* C. 50, 175, *Vti cerqui* C. 50, 161; *taciga* C. 50, 93 : *taziga* C. 50, 29; *Delaucieu* Matt. 55, 21 b, *Delouci* NT. 67, 29 b : *delouez* Matt. 55, 22 b; *Slouence* C. 50, 198, *Slouenci* C. 50, 198 : *SLOuenzom* C. 50, A III).

Grafem /K/ izkazuje različice **K-k, Q-q, C-c**, od katerih sta K-k generični, C-c in Q-q pa so specifične; C-c za /K/ se namreč nahajata v položajih ne pred /I/ in /E/, Q-q pa skupaj z u označuje zaporedje /KV/ (npr. *krone* NT. 77, 325 : *Crono* NT. 77, 274; *hpokuri* NT. 77, 308 : *hti pocuri* Matt. 55, 5 b; *Cerque* C. 50, 161, *Vti cerqui* C. 50, 161; *Quafs* ABC. 55, A 3).

Grafem /S/ se pojavlja kot **S-s, f, B** (npr. *Sa tiga uolo* C.50 113, *sa tiga uolo* C. 50, 155 : *fa tiga uolo* C. 50, B V b; *vuf fueidt* C. 50, 64 : *fueidt vuß* C. 50, 155; *Serza* NT. 67, 41 : *ferza* NT. 67, 20; *nebeski* C. 50, 153 : *nebefki* C. 50, 163; *Vnebefih* Matt. 55, 41 : *Vnebefih* NT. 67, 39; *kerfzhan* C. 50, 168 a : *kerszhanftuu* C. 50, 156).⁸

Grafem /I/ je brez razlike zapisan z **I-i, Y-y, ij** (npr. *poterditi* C. 50, 67 : *poterdyti* C. 50, 66; *LYST* NT. 60, 1, *lyft* NT. 60, 1; *ie muia kry* Matt. 55, 70 : *ye muya kry* C. 50, 73; *Iogri* C. 50, 100 : *yogri* ABC. 50, 7; *ludie* C. 50 216 : *ludye* C. 50, 167; *Euangeli Boshy* NT. 60, 24 b : *Euangelij Boshij* NT. 60, 1). Črka *j* se pojavlja samo kot del zaporedja *ij*, samostojno samo izjemoma (npr. *jme* C. 50, 22). Specifična različica *y* je rabljena predvsem z glasovnimi vrednostmi *ji, j, ij, í*, medtem ko se generična različica *i* nahaja v vseh položajih.

Grafem /V/ ima različice **V-v, u, w** (npr. *Vrshah, vrshah* NT. 60, 11; *Vro* NT. 77, 283, *vro* NT. 77, 326; *GLAVO* C. 50, A VIII b : *glauo* C. 50, 83; *vero* C. 50, A IV

⁷ Pojma *grafem* ne gre enačiti s pojmom *fonem*, *grafemske različice* pa niso isto kot *fonemske različice*. Tako npr. vse različice grafema /I/ brez razlike lahko označujejo fonema /i/ in /j/ (npr. *poterditi, poterdyti* /potrditi/ : *ludie, ludye* /ludje/), grafemske različice grafema /V/ pa fonema /u/ in /v/ (npr. *vro* /uro/ : *vezhni, uezhni* /večni/).

⁸ Grafem /S/ ima glasovni vrednosti /s/ in /z/, medtem kot ima dvočrkje /SH/ glasovni vrednosti /š/, /ž/. Za /SH/ se v prvih dveh Trubarjevih knjigah pojavlja /sh, v naslednjih delih pa sh. Grafičnega ločevanja med nezvenečimi in zvenečimi sičniškimi in šumniškimi priporniki torej ni. S tričrkjem /SZH/ se zapisuje /šš/.

b : uero C. 50 A III b; vezhni : uezhni Matt. 55, 48; Lew NT. 77, 294 : Liu NT. 77, 295, Leuou NT. 77, 327). Različici V-v in različica u so kombinatorične različice, saj se V-v pojavljata na začetku besede, u pa v vseh ostalih položajih.

Grafemska nevtralizacija⁹

Pogost pojav je *grafemska nevtralizacija* (ne samo grafemskih različic), do katere navadno pride v nekem točno določenem položaju. Nekateri grafemi se nevtralizirajo najpogosteje v izglasju, toda tudi v položaju pred grafemom, ki označuje nezvočnik, ali celo pred zvočnikom, in sicer grafema /P/ in /B/ (npr. *hlapzom* C. 50, 141 : *hlabza* C. 50, B VI), grafema /T/ in /D/ (npr. *vſet* C. 50, A 4 b : *vſed* C. 50, B b; *Defet* ABC. 55, A 3 b : *Defed* C. 50, B 2; *fueit* Matt. 55, 41 b : *Sueid* Matt. 55, 33; *naredbi* NT. 60, 21 b : *Naretbo* C. 50, 51; *Ietnik* NT. 67, 81 b : *iednika* Matt. 55, 75), grafema /K/ in /G/ (npr. *iefik* NT. 60, 23 : *iefig* C. 50, A 3; *fazhetik* NT. 77, 283 : *Sazhetig* NT. 77, 264; *shibka* NT. 60, 7 : *shibag* NT 60, 7) ter grafema /N/ in /M/ (npr. *Anpag* Matt. 55, 38, *anpag* C. 50, 78 : *Ampag* Matt. 55, 38).

Grafemska nihanja¹⁰

Radovič med drugim navaja naslednja grafemska nihanja:

/E/-/I/ (npr. *hlopez* C. 50, 142 : *hlapiz* C. 50, 88; *Ieifdez* NT. 77, 304 : *Ieifdiz* NT. 77, 305), /A/-/E/ (npr. *lazhan* Matt. 55, 67 : *lazhen* Matt. 55, 67; *Leban* NT. 67, 29 b : *Leben* NT. 69; *fano mifalio* NT. 67, 26 b : *fmifelio* NT. 67, 63), /A/-/I/ (npr. *myfall* C. 50, 75 : *mifil* Matt. 55, 78);¹¹

/O/-/V/ (npr. *tiga shiuiga Boga* NT. 60, 16 : *na buga* C. 50, 62, *od Buga* NT. 60, 1 b, *pres Buga* NT. 67, 11 b; *Oku fa vku* Matt. 55, 11);¹²

9 Grafemska nevtralizacija navadno odraža isto glasovno podobo označenca (npr. *fueit*, *Sueid* /svejt/; *hlapzom*, *hlabza* /hlapc-/; *Anpag*, *Ampag* /anpak/ [ampak]). Nastanek grafemske nevtralizacije je posledica fonemske nevtralizacije v določenem položaju (npr. onezvenečenje in ozvenečenje nezvočnikov, asimilacija po mestu izgovora tipa zobnik *n* + ustničnik > ustničnik *m* + ustničnik) ter analoške izravnave enega od premenjujočih se glasov ne glede na njegov izvor.

10 Za razliko od grafemske nevtralizacije, ki praviloma zrcali isto glasovno podobo, pa Radovičeva grafemska nihanja lahko kažejo na isto glasovno podobo (npr. *hlopez*, *hlapiz* /hlapɛc/) ali na različno glasovno podobo (npr. *delge*, *dalge* [*dʲɛgɛ/*dɔʎɛ] : *dolge* [dɔʎɛ]).

11 Grafemsko nihanje /E/-/A/-/I/ razkriva različen zapis polglasnika (ə), in sicer s črkami <e, a, i> (npr. *hlopez*, *hlapiz* /hlapɛc/; *lazhan*, *lazhen* /laɕɛn/; *myfall*, *mifil* /misɛl/).

12 Grafemsko nihanje /O/-/V/ odraža dva različna glasova, in sicer dva različna odraza prvotnega samoglasnika *o glede na naglas v dolenjščini, pri čemer je *o* nenaglašen, *u* pa izhodiščno slovensko dolgo naglašen (psl. *bôga > sln. *bogā > (*tiga shiuiga*) *Boga* /*bogā/ : psl. *nâ boga > sln. *na bôga > *na buga* /*na bûga/, psl. *ôť boga > sln. *ot bôga > *od Buga* /*od bûga/, psl. *pêrzь boga > sln. *prêz bôga > *pres Buga* /*prez bûga/, psl. *ôko zâ oko > sln. okô za ôko > *Oku fa vku* /*okû za ôku/).

/E/-/A/-/O/ (npr. *delge* C. 50, 123 : *dalge* C. 50, 23 : *dolge* C. 50, 241; *popelnoma* C. 50, 242 : *popolnoma* NT. 77, 7);¹³

/C/-/θ/ (npr. *kerfzheni* C. 50, 161 : *kersheni* NT. 60, 9 b; *kerszhenikih* NT. 60, 10 b : *kersheniki* NT. 60, 10 b);¹⁴

/H/-/S/ (npr. *nihzhe* C. 50, 127 : *nifzhe* C. 50, 127, NT. 77, 295);¹⁵

/T/-/K/ (npr. *tiakai* NT. 60, 14, 25 : *kiakai* Matt. 55, 49 b);¹⁶

/I/-/θ/ (npr. *Seime* C. 50, A 8 b : *Seme* C. 50, 83; *ieifti* C. 50, A 6 b : *iefti* C. 50, A 7; *deilla* C. 50, B V : *della* NT. 67, 44 b);¹⁷

/C/-/K/ (npr. *vtacih nadlugah* C. 50, 46 : *per takih Suetynah* C. 50, 44); /S/-/G/ (npr. *aden timu drufimu* C. 50, 203 : *edan timu drugimu* NT. 67, 16).¹⁸

Grafična napaka

Za razliko od grafemskih različic, grafemske nevtralizacije in grafemskih nihanj, ki so precej pogostni, pa se grafične napake odlikujejo predvsem po svoji obrobnosti. Tako se npr. za grafem /G/ med samoglasnikoma osamljeno pojavlja tudi grafem /K/ (npr. *Od koga inu fakai ye ta pridiga* C. 50, 169 : *Od koka inu koku* C. 50, 50, 72). Nevtralizacija grafemov /G/ in /K/ je za medsamoglasniški položaj neobičajna, zaradi česar se zapis *koka* za /koga/ šteje za napako.

13 Grafemsko nihanje tipa *delge*, *dalge*, *dolge*; *popelnoma*, *popolnoma* zrcali različne časovne glasovne odraze prvotnega zlogotvornega */, in sicer njegovo starejšo in mlajšo glasovno različico – v istem geolektu (*delge*, *dalge* [*d̥lge/*d̥olge] > *dolge* [d̥olge]; *popelnoma* [*pop̥lnoma/*pop̥əlnoma] > *popolnoma* [pop̥əlnoma]).

14 Če kljub izjemni redkosti zapisa /SH/ ne gre za grafično napako, grafemsko nihanje tipa /SZH/ : /SH/ morda nakazuje poenostavitev prvotnega soglasniškega sklopa *šč v *š (*kerfzheni* /*krščeni/, *kerszhenikih* /*krščenikih/ > *kersheni* /*kršeni/, *kersheniki* /*kršeniki/).

15 Grafemsko nihanje tipa /H/ : /S/ kaže na spremembo soglasniškega sklopa *xč v *šč zaradi asimilacije po šumnosti (*nihzhe* /*nixče/ > *nifzhe* /*nišče/).

16 Grafemsko nihanje tipa /T/ : /K/ je odraz spremembe soglasniškega sklopa *tj v *kj (*tiakai* /tjakaj/ > *kiakai* /kjakaj/).

17 Grafemsko nihanje tipa *Seime* : *Seme*, *ieifti* : *iefti*, *deilla* : *della* odraža različne zemljepisne/prostorske glasovne odraze prvotnega samoglasnika *jat* (*ē) – torej v dveh različnih geolektih, natančneje njegov dolenski odraz *eĭ* in njegov gorenjski odraz *e* (*Seime* : *Seme*, tj. dolensko /seĭme/ : gorenjsko /seme/; *ieifti* : *iefti*, tj. dolensko /jeĭsti/ : gorenjsko /jesti/; rod. ed. *deilla* : *della*, tj. dolensko /deĭla/ : gorenjsko /dela/).

18 Grafemski nihanji tipov *tacih* : *takih* in *drufimu* /druzimu/ : *drugimu* sta refleksa starejših oblik, v slovenščini palataliziranih po modelu praslovanske mlajše regresivne (druge) palatalizacije *k^E > c in *g^E > z, na eni strani (*tacih*, *drufimu*) ter mlajših oblik, nastalih po znotrajvzorčni analoški izravnavi po oblikah brez palatalizacije na drugi (*tacih* ≥ *takih*, *drufimu* ≥ *drugimu*).

Sklep

Razprava Boža Radoviča o grafičnih sistemih slovenskih protestantskih piscev druge polovice 16. stoletja iz leta 1964, ki je bila v času nastanka zaradi uporabe strukturalne metode pri analizi grafičnih sistemov starejših časovnih različic knjižne slovenščine velika metodološka novost, po več kot šestdesetih letih ostaja še vedno aktualna. Žal pa je bil ta metodološki pristop s strani slovenske slovenistike nehoti spregledan. Predvsem Radovičeva *grafemska nihanja* je vsekakor vredno interpretirati v luči novih spoznanj na področju primerjalnega slovanskega jezikoslovja z njihovo implementacijo v zgodovinski slovnici in dialektologiji slovenskega jezika ter ta dognanja integrirati med standardna védenja o knjižnem jeziku kranjskih protestantov druge polovice 16. stoletja.

VIRI IN LITERATURA

- АНАЧИЧ, Козма, 2022: Adam Bohorič, Jurij Dalmatin, Sebastijan Krelj in bohoričica. Marko Jesenšek (ur.): *Novi pogledi na Adama Bohoriča*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 83–110.
- BENACCHIO, Rosanna, 1996: Natalino Radovich: un profilo bio-bibliografico. Rosanna Benacchio, Luigi Magarotto (ur.): *Studi slavistici in onore di N. Radovich*. Padova: Cooperativa Libreria Editrice Università di Padova. XV–XXXI.
- BENACCHIO, Rosanna, 2024: La filologia di Natalino Radovich. Rosanna Benacchio (ur.): *Cento anni di slavistica a Padova*. Biblioteca di Studi Slavistici 57. Firenze: Firenze University Press. 113–132.
- ДЫБО, Владимир Антонович, 1981: *Славянская акцентология*. Москва: Издательство «Наука».
- ДЫБО, Владимир Антонович, 2000: *Морфонологизованные парадигматические акцентные системы: Типология и генезис*. Москва: Языки русской культуры.
- JEVNIKAR, Martin, 1986: Radovich, Natalino (1927[–2024]). *Primorski slovenski biografski leksikon* 12/3. Uredil Martin Jevnikar. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. s. v.
- RADOVICH, Natalino, 1964: I sistemi grafici sloveni del Cinquecento. *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli. Sezione Slava* 7. 137–185.
- RAMOVŠ, Fran, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika*: II. *Konzonantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- RAMOVŠ, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika* I. Ljubljana: Akademsko založba.
- STANG, Christian Schweigaard, 1957: *Slavonic accentuation*. Oslo: I Kommisjon Hos H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- TRUBETZKOY, Nikolaj S., 1939: *Grundzüge der Phonologie*. Travaux de Cercle Linguistique de Prague 7. Prague: Cercle Linguistique de Copenhague, Ministère de l'Instruction Publique de la République Tchéco-Slovaque.

Sprehod po Ljubljani

Vesna Žnidar

Slavistično društvo Ljubljana
predsednica@sdlj.si

Med mostovi, verzi in spomini: obraz Prešernove Ljubljane

Ljubljana se v življenju in delu Franceta Prešerna razkriva kot prostor osebnih preizkušenj in prelomnic. Njene ulice, mostovi in trgi niso zgolj kulisa pesnikovega časa, temveč kraj, kjer se njegova notranja doživetja prepletajo z zgodovinskimi okoliščinami 19. stoletja. V njih se odraža podoba mesta, ki je oblikovalo in hkrati sprejemalo njegovo poezijo – od intimnih verzov o ljubezni do odmevnih sporočil o svobodi in narodni zavesti. Tako je Ljubljana živa priča, ki hrani spomine in razkriva neizbrisne sledi ustvarjanja slovenske književnosti.

1 Trnovo

Trnovo, »kraj nesrečnega imena«, kraj, kjer je Prešeren pred cerkvijo sv. Janeza Krstnika 6. aprila 1833 zagledal Julijo, je bilo v Prešernovem času predmestje. Tako kot v predmestju Krakovo so bili tudi v Trnovem doma čolnarji, nakladači, ribiči in ptičarji. Ti so jeseni lovili ptice selivke, ki so jih po nemškem izrazu *Zipplere* imenovali *cipe* in jih prodajali v večja mesta monarhije, kot so Trst, Dunaj in Gradec. Cerkev, ki je bila prizorišče srečanja, nesmrtno ohranjenega v slovenski poeziji, so leta 1854 zaradi dotrajanosti podrli in na njenem mestu zgradili večjo, o dogodku iz Prešernovega soneta *Je od vesel'ga časa teklo leto* pa priča spominska tabla na pročelju cerkve. Dolgoletni župnik v fari sv. Janeza Krstnika je bil tudi Fran Saleški Finžgar, v bližini pa je stanoval arhitekt Jože Plečnik.

2 Prešeren po vrnitvi v Ljubljano

Prešeren se je leta 1828 s študija na Dunaju vrnil v Ljubljano. Pričakalo ga je razočaranje: čeprav si je želel kariero v odvetništvu, je bila pot zelo težavna. Število odvetnikov je bilo omejeno, imenovala jih je vlada, ostali pa so lahko delali le kot pripravniki pri že uveljavljenih odvetnikih. Njihove plače so bile nizke, nižje celo od plač gimnazijskih profesorjev. Sam je leta 1832 v Celovcu opravil strokovni izpit, a prejel zelo slabo oceno, kar mu je zaprlo pot do samostojne advokature. Tudi s pisanjem se ni mogel preživeti – honorarji so bili skromni in marsikdaj so

bili izplačani z velikim časovnim zamikom, poleg tega pa je cenzura skrbno bdela nad vsem, kar se je objavljalo, celo nad vizitkami.

Sicer pa je bil pesnik po zunanosti srednje velik, nekoliko čokat, z dolgimi kostanjevimi lasmi, lepimi sivimi očmi in širokim čelom. Govoril je počasi, včasih tako, kot da jeclja, a je bil izredno duhovit in zaradi dobrote zelo priljubljen. Bil je nepraktičen, zapravljiv, navdušen za gostilne, vino in družbo žensk. Znal je več tujih jezikov, veliko je bral in obiskoval gledališče. V ljubezni pa je bil pogosto nesrečen. Dvoril je gostilničarskima hčerkama, Krištofbirtovi Reziki in Rotarjevi Jerici s Tomačevega, a brez uspeha. Zaročen je bil s Khlunovo iz Gradca, ki mu je bila dolgo zvesta in mu pisala pisma, a jo je zavrnil, kar ji je povzročilo veliko bolečino.

3 Šentjakobski, danes Levstikov trg

Po vrnitvi v Ljubljano se je Prešeren najprej naselil pri Mihi Kastelcu na Poljanski cesti in delal pri odvetniku dr. Baumgartnu. Kasneje, leta 1830, se je preselil k stricu Jožefu nasproti Šentjakobske cerkve in nato služboval pri dr. Blažu Crobathu. Prešernov vsakdan je bil precej ustaljen. Zjutraj ob osmih je že sedel v Crobathovi pisarni na Bregu, kjer je vestno opravljal svoje naloge do enih popoldne. Nato je obedoval pri stricu, se vračal v čitalnico ali na delo. Znan je bil po tem, da je vedno vestno oddelal svojih sedem ur; če je zamudil, je svoj delovnik podaljšal. Veljal je tudi za zelo potrpežljivega; kmečkim ljudem, ki so ga prosili za nasvet, je večkrat razlagal stvari, ki jih niso razumeli. Zvečer se je družil s Čopom, obiskoval gledališke predstave ali pa odšel gostilno. Ob nedeljah sta s Čopom hodila na sprehode in kratke izlete v okolico Ljubljane. Na Levstikovem trgu stoji tudi dom Matevža Langusa, v katerem je imel slikar veliko zbirko kopij italijanskih slik in kamor so radi zahajali ljubljanski izobraženci. Z ženo Ano sta veljala za gostoljubna, zelo prijazna gostitelja.

4 Življenje v Ljubljani v 30. letih 19. stoletja

Čeprav so Ljubljančani živeli počasi in patriarhalno, so bile izrazite meščanske navade. Mesto je imelo približno 12.000 prebivalcev, stolnico, več cerkva, kaznilnico v gradu, dve bolnišnici in skoraj tisoč hiš. Na mestu, kjer je danes Vodnikov spomenik, ki obrača hrbet ljubljanski tržnici, je stal licej s teološko, medicinsko ter filozofsko fakulteto s tremi ravnatelji in 22 profesorji. Ljubljana je imela tudi gimnazijo, umobolnico, hiralnico in ubožnico. Nemščina je bila uradni in občevalni jezik, čeprav je imela večina ljudi slovenske priimke. Moralna slika mesta ni bila

rožnata. Nezakonskih otrok je bilo veliko; mnoge matere niso želele razkriti identitete, zato so otroci pogosto nosili druge priimke. Leta 1828 je bilo v Ljubljani rojenih 326 zakonskih in 199 nezakonskih otrok.

Kljub izrazito nemški zunanji podobi je bila Ljubljana središče slovenskih kulturnih prizadevanj. Tu so tiskali večino verskih in posvetnih knjig v slovenščini, delovali so slavisti in preporoditelji. Še vedno pa je imelo mesto zelo omejene možnosti za umetniško ustvarjanje: gledališče je bilo povprečno, igralci so bili večinoma Nemci. Opere niso imeli, kiparstvo in arhitektura sta zaostajala, bolj je cvetelo slikarstvo (Matevž Langus). Obstajala so tri večja zabavišča: gledališče, strelski dom s plesno dvorano in t. i. reduta na Šentjakobskem trgu, kjer se je tudi plesalo. Mestna elita se je zbirala v Kazini in Filharmonični družbi. Med meščani so se rodili številni »pesniki za domačo rabo«, a pravi umetnik, ki je presegel provincialne meje, je bil pravzaprav le France Prešeren.

Družabno življenje je bilo živahno predvsem v gostilnah. Ljubljancani so imeli radi dobro hrano, vino, kvartanje, kegljanje, ples in šale. Najbolj znane krčme so bile Pri krofasti Metki, Pri Jurčku in Pod gabrom. Tudi premožnejši meščani so se raje zbirali v gostilnah kot v salonih. Med znanimi gostilničarji je bila Helena Valentin, mati Prešernovega prijatelja Andreja Smoleta, lastnica Figovca. Izjema, ki se je gostilniškim veseljačenjem redkeje pridruževala, je bil Matija Čop.

5 Prešernovo družabno življenje

Eden od Prešernovih najbližjih prijateljev je bil odvetnik Blaž Crobath, ki mu je bil tako delodajalec kot zaupnik. Njegova pisarna je bila v hiši na Bregu, v kateri stanoval s svojo družino. Prešeren je šel vsako jutro ob devetih pozdravit Crobathovo ženo, gospo Jožefo, in njeno polsestro Ano. Crobathova najstarejša hči Luiza se ga je kasneje spominjala kot sicer redkobesednega, a da je rad pripovedoval šale.

Nekaj korakov proti središču mesta, kjer je danes gostilna Vitez, je v družinski hiši živel Andrej Smole, sin bogate družine in velik podpornik slovenskega preporoda. Bil je svetovljan, potoval je po Evropi – po Nemčiji, Angliji, Franciji, Švici in Italiji – ter si tako širil obzorja in poglobil svoje literarno ter jezikovno znanje. Bil je nemirne narave, pustolovski tip in velik zapravljlivec, tako da je zapravil obe poddedovani hiši, poleg tega pa ga je veselo življenje kmalu spravilo tudi v zdravstvene težave. Po vrnitvi v mesto mu je mati spet priskočila na pomoč in mu kupila hišo. Po Čopovi smrti je Smole ostal Prešernov zvesti »bratec Andrej«. Zaradi bolezni je v tridesetih letih moral oditi pod Gorjance, vsaka njegova vrnitev v mesto pa je Ljubljancane spomnila nanj – in tudi na njegovo preteklost. Njegovi živci so

bili povsem oslabljeni, levo roko je imel otrplo in hodil je le z berglami. Rad je bral, in to veliko, a samote ni prenesel in je še vedno rad užival v zabavah. Bil je zelo gostoljuben: prijateljem ni ponujal le najboljšega domačega vina, temveč tudi šampanjec. Med gosti, ki so »bratcu Andreju« med letoma 1833 in 1838 pomagali pri zapravljanju premoženja, je bil gotovo tudi Prešeren.

V Dolnjem Gradišču, ki so mu leta 1877, leto zatem, ko so v Ljubljani začeli sistematično poimenovati ulice, dodelili ime Vegova ulica, je prebival Prešernov najpomembnejši prijatelj in mentor, Matija Čop. Bil je izjemno razgledan, znal je devetnajst jezikov in poznal evropsko literaturo ter filozofijo. Kot profesor na liceju je bil cenjen, a v zasebnem življenju precej razočaran. V času, ko je na reški gimnaziji poučeval več predmetov, od antičnih klasikov do zgodovine, je namreč pri angleški trgovski družini Mossington v zameno za ure angleščine poučeval sinova italijanščino in francoščino, ob tem pa se je zaljubil v hčer Mary. Z njo se je želel poročiti, a ga je zavrnila. Čop je bil blag, plemenit in teoretski duh, ki je Prešernu svetoval uvajanje romanskih pesniških oblik, predvsem soneta. Bil je prepričan, da mora slovenščina postati tudi umetniško izpopolnjen jezik. Njuno prijateljstvo je bilo trdno, zato je Čopova nenadna smrt leta 1835 pesnika močno prizadela. Utonil je v Savi pri Tomačevem, kamor je šel na kopanje. Prešeren si je očital, da ga ni spremljal in bi ga morda lahko rešil. Prijateljevo smrt je doživljal kot izgubo vsega, kar mu je bilo dragoceno.

6 Domovanje Primičevih na Wolfovi ulici

Julija Primic je bila sedemnajstletna hči bogate vdove Julijane Hartl, ki je po moževi smrti prevzela družinsko trgovino. Julija je odraščala pod strogim nadzorom matere, ki je veljala za ošabno, pobožnjaško in skopo; ni hodila na zabave niti ni sprejemala obiskov, razen duhovnikov. Julijino življenje je bilo omejeno na hišo na Wolfovi ulici, cerkev in občasne izlete; tudi v šole, niti k uršulinkam, je mati ni poslala, tako da je osnovno izobrazbo najbrž prejela od domačega učitelja svojega starejšega brata Janeza, Blejca Valentina Pretnarja. V javnost je smela šele po šestnajstem letu, in še to pod nadzorom. Bila je nežnega obraza, modrih oči, šibke postave, inteligentna, a hladna in močno podrejena materi. Slovensko skoraj ni znala, saj so se v hiši pogovarjali v nemščini.

Prešeren se je vanjo zaljubil na prvi pogled. Julija ga ni odkrito zavračala, a mu čustev ni vračala. Njegova poezija ji je sicer laskala in jo razveseljevala, a bolj iz nečimrnosti kot iz resničnega zanimanja. Pesnik je svojo ljubezen javno razkril s *Sonetnim vencem* (1834), v katerem je akrostih jasno izpisal njeno ime. Ljubljana je govorila o tem in Julijina mati je nato hčer še strožje varovala in Prešernu

onemogočala stike. Kasneje se je Julija zaročila s plemičem Scheuchenstuelom, kar je bilo družbeno ustrežnejše. Na plesih v Kazini je Prešeren še poskušal pritegniti njeno pozornost s šaljivimi listki z napisi, namenjenimi njej ali njenim tekmicam, kar ji je laskalo, a nikoli ni rodilo prave ljubezni.

Pesnik se je, razočaran zaradi Julijine nedostopnosti, približal Ani Jelovšek, ki je bila sprva služkinja pri Primičevih, kasneje pa pestunja pri Crobathovih. Z njo je imel tri nezakonske otroke, a je njuna zveza nastala predvsem iz obupa in kljubovanja. Pesnik je ostajal razpet med pesniško svobodo, družbene pritiske in lastne notranje stiske. Z Ano nista živela skupaj, a je zanjo in za otroke finančno skrbel, kolikor je zmoget. Posebej navezana nanj je bila hči Ernestina, ki jo je redno obiskoval, kar je čustveno popisala v svojih *Spominih na Prešerna* in s tem svojemu očetu postavila literarni spomenik.

VIRI IN LITERATURA

BLAŽIČ, Milena Mileva, KREGAR GLIHA, Mateja, BEDENK, Kasilda, 2022: *Pravljica in literarna Ljubljana*. Jezero: Morfemplus.

KOS, Janko, 1994: *Neznani Prešeren*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

KIDRIČ, France, 1949: *Prešernov album*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

POGAČNIK, Jože, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva III: Klasika in romantika*. Maribor: Obzorja.

Slovenska biografija: <<https://www.slovenska-biografija.si/>>.

VALENČIČ, Vlado, 1989: *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

